This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 07438552 1

(Va[illegible])
NTLI
~~9876~~

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE HEYNIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

EXCURSIBUS HEYNIANIS

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN SEPTIMUM.

LONDINI:
CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A.M.
1819.

ASTOR LIBRARY
MAR
21
NEW YORK
14032.

NOTÆ VARIORUM

IN

P. VIRGILII OPERA.

ÆNEIDOS LIB. IX.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur] In hoc libro mutatio est omnium rerum. Nam et aliæ personæ, et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Æneа enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum; quem transitum quidam culpant, nescientes Virgilium prudenter junxisse superioribus negotiis sequentia, per illam particulam; 'Atque ea diversa penitus dum parte geruntur.' Scilicet dum offeruntur arma, dum dantur auxilia; *Dum* enim cum sit conjunctio, hic tamen adverbii vim obtinet. Terentius, 'Mea nihil refert dum potiar modo.' Sane formatus est iste liber ad illa Homeri, ubi dicit per noctem egressos esse Diomedem et Ulyxem cum capto Dolone castra penetrarunt; nam partem maximam et œconomiæ et negotiorum exinde habet. *Servius.*

Atque ea diversa, &c.] Liber hic nonus fere totus expressus est ex Il. K. qui *Δολωνεία*, seu *νυκτεγερσία*, inscribitur. *Ursinus.*

Diversa penitus] Valde diversa, id est, longius remota, vel apud Pallanteum, vel in Etruria: unde paulo post dicit, 'Nec satis, extremas Coriti penetravit ad urbes, Lydorumque manum.' *Servius.*

Diversa] A Trojanorum castris remota. Sic in quinto: 'Quo diversus abis,' id est, a me remotus. *Donatus.*

2 *Irim*] Iris quasi *ἴρις* dicta est: nunquam enim ad conciliationem mittitur sicut Mercurius, sed ad disturbationem. Et est ministra non tantum Dearum, sed et Deorum; nam præter Homerum et Virgilius hoc probat dicens, 'Aëriam cœlo nam Iupiter Irim Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem.' *Servius.*

3 *Audacem ad Turnum*] Fortem sine felicitate, sicut de Pallante diximus: et modo audaciæ laus opportuna, quia ad audendum exhortandus est. *Idem.*

Audacem] Inconsultum et temerarium. Iris vero hinc hortatur, illinc objurgat. *Donatus.*

Audacem] Serv. explicat 'fortem sine felicitate.' Donat. 'inconsultum, et temerarium.' Præfert hunc Servio

Noster Delrius. Quia audacia semper a Poëtis cum temeritate conjungitur. Probat ex Seneca, Horatio, Claudiano. Ego ex Sophocle, qui Elect. conjungit θρασεῖα, id est, *dicta temeraria*, cum his, quæ πέρα δίκης, id est, 'cum fiunt, aut dicuntur petulanter, et extra æquum.' Ibidem conjungit θάρσος, et ἀβουλίαν, quasi ubi audacia, ibi et temeritas. Arnob. etiam l. II. conjungit *audaces*, *temerarios*. Cerda.

Parentis Pilumni] *Pilumnus* et *Pithumnus* fratres fuerunt, et dii: horum *Pithumnus* usum stercorandorum invenit agrorum: unde et *Sterquilinius* dictus est. *Pilumnus* vero pinsendi frumenti, unde et a pistoribus colitur. Ab ipso etiam *pilum* dictum est. Quidam *Pilumnum* et *Pithumnum* Castorem et Pollucem accipiunt, nonnulli laudum Deos. Varro conjugales Deos suspicatur. *Servius.*

Parentis] Immo *Avi*: nam *Pilumnus* genuit Daunum: hic Turnum. Vide tamen Æn. x. 619. *Taubmann.*

4 *Sacrata valle*] Ideo *Sacrata*, quia, ut diximus supra, nunquam est lucus sine religione. *Servius.*

Sedebat] Ut Asper dicit, *erat*, quæ clausula antiqua est, et de usu remota. Secundum Plaut. autem, *Sedere*, est *consilium capere*, qui inducit in Mostellaria servum dicentem, 'Sine juxta aram sedeam et dabo meliora consilia.' Sed secundum augures, *sedere* est *augurium captare*: namque post designatas cæli partes a sedentibus captabantur anguria: quod et supra ipse ostendit latenter, inducens Picum solum sedentem, ut, 'Parvaque sedebat Succinctus trabea:' quod est augurum, cum alios stantes induxerit: Ergo *sedebat*, aut erat, aut consilia capiebat, aut augurabatur. Unde et hic locus vice ædis sacratæ accipi debet, quod plenius illo loco dictum est, 'Hoc illis curia templum.' Aut quia in locis sacris sedentes, consilia habituri erant, curiam in templo habebant, quod Numa cum sciret, Vestæ ædiculam non templum statuit, ne ibi Senatus haberi posset, et ipsa necessitate vir introiret locum. Nam et ipsa consilia a sedendo quasi *considia* dicta sunt. Sedentium enim animi tranquilliores fiunt. *Idem.*

Sedebat] In ocio erat, et non tractibus necessariis vacabat, ut multi volunt. Vult enim Poëta illius inertia laudes Æneæ per comparationem extollere: et ut Æneam laudat a loco et frigore fluminis, sic hunc vituperat, quod in loco amœno ociaretur, cum Æneas per laborem subiisset nemora, et longinquas partes petisset. Misit ergo Irim Juno ut torpentem excitaret. *Donatus.*

Sacrata valle sedebat] Turneb. XXIII. 3. accipit de eo, qui mortuis feriatur, ut Pilumnus pro mortuo a Turno coleretur. Nescio tamen, an ad Pilumni ἀνοθέωσιν potius poëta respexerit, cum Diis ex hominibus factis heroibus lucum sacrare antiquitati solenne esset, ut supra libro superiore, 'Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos Agrorum pecorisque Deo lucumque diemque:' et l. v. de Anchise jam inter Deos relato: 'atque hæc mea sacra quotannis Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis:' ut verisimile sit, Turnum tum in valle Pilumno sacra, tanquam in sacro et religioso loco, consedisse, solitum quotannis divinos ei honores instaurare. *Germ.*

5 *Thaumantias*] Secundum poëtica, Thaumantis filia. Ceterum ex admiratione hoc nomen accepit, quæ admiratio de ejus coloribus nascitur. *Servius.*

Thaumantias] Ἀπὸ τοῦ θαύματος. Qui de arcu multa velit, adeat Aristotel. Plutarch. Ammian. Sed quos non? *Cerda.*

6 *Turne*] Nomine excitat, et proponit occasionem utilem non omittendam. *Donatus.*

Turne] Exhortatoria oratio, ad in-

vadenda castra hostium. Exordium a temporis expectati ratione ductum: locus ab opportuno. *Hortens.*

Divum promittere nemo] *Nemo*, pro *nullus* posuit, et est Acyrologia: nam, *Divum nemo*, non possumus dicere, cum proprie *nemo* sit *nec homo*. Servius.

Optanti divum promittere nemo] Par locus ille, 'Ut quamvis avido parerent arva colono.' Itaque vota agricolarum superat proventus agri culti, et vota Turni occasio rei gerendæ. Terent. Phorm. 'Quam sæpe temere eveniant, quæ non audeas optare!' Sym. I. 20. de Alexandro Magno: 'cui supra votum fortuna fluxit.' Et Alexander ipse apud Curtium ad Medicum suum: 'Si Dii, Philippe, tibi permisissent, quo maxime modo animum velles experiri meum, alio profecto voluisses: sed certiorem quam expertus es, ne optasses quidem.' Quod enim magnum erat, nec Deos ipsos posse facere, dicebant Ethnici. Tale illud Æn. VI. 'Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro Cœlicolæ valeant.' Et in v. 'Magnanime Ænea, non si mihi Iuppiter auctor Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.' *Cerda.*

Divum promittere nemo] De hoc pronomine Scaipater Charisius Instit. Gram. l. I. p. 75. 'Nemo, in homine proprium est, quia significat ne homo. Antiqui et pro nullo posuerunt, ideoque nemo dicentes, quasi minus significarent, et homo addebant, ut Terentius: 'Num quis hic me sequitur? nemo homo est.' Et Lucilius XXIX. nemo est, ideo dixit: 'Quis tu homo es? nemo sum homo.' Ac non solum de homine dicitur, sed de Diis. ut Virgilius Æn. IX. 'Turne, quod optanti Divum promittere nemo Auderet.'' Plura exempla in quibus *nemo* ponitur pro *nullus*, vid. in Sanct. Minerv. p. 305, et 306. *Emmenes.*

7 *Auderet*] Docet per transitum multa interdum temporum ratione provenire, quæ numina præstare non possunt: quod etiam paulo post in Matris Deum petitione Juppiter probat dicens, 'cui tanta Deo permissa potestas.' *Servius.*

Volvenda] Pro *Volubilis*. Idem.

Volvenda] Id est, *volubilis*, ut Servius: vel *volata*, ut Turnebus; vel potius, *quæ volvitur*, ut Nannius: qui Misc. v. 2. docet cum Linacr. Gerundia in *dus* pro Participiis præsentis temporis passivæ significationis capi. Vide Æn. I. 288. 'volventibus annis.' *Taubmann.*

8 *Æneas urbe et sociis, &c.*] Ab occasione: et ostendit quid illi expugnandum sit, quia caret defensore. *Servius.*

Æneas] Magnum pondus in nomine. *Donatus.*

Urbe] Urbs ista quæ est tutam * 'ipse humili designat mœnia fossa.' Hanc 'castrum Laurens' ait dici Varro, oppidum tacet. Sed ubi primum Æneas egressus sit, eum locum Trojam nuncupari tradit. *Servius.*

9 *Palatini*] Prolepsis est. *Idem.*

Sceptra Palatini sedemque petivit Euandri] In Romano codice, in Mediceo, et in quibusdam aliis legere est *Palantini* a *Pallante*, uno expuncto *l*, ut syllaba prima corriperetur. Magis tamen video placere *Palatini*, sed hoc parvi refert. Longe vero majoris momenti est, quod sequitur *petivit*. Sed enim et pro *sedem*, *regnum* in codicibus aliquot manu scriptis observavi: quum tamen et Romanus, et plerique alii codices *sedem* legant. In Romano præterea codice, *petIt*, pro *petiit* more suo unico *I* scriptum est, ut versus sit spondaicus. Nam *Euandri* prima correpta nusquam, quod meminerim, observavi. *Pierius.*

Sceptra] Id est, Regiam, aut opes Euandri. Sic Sophoc. Elect. *σκῆπτρα ἀμφέπειν*, *administrare* 'sceptra, pro, Regnum administrare. Simocatta VIII. 10. Histor. *κύριος τῶν σκήπτρων ὁ τύραννος προχειρίζεται*: *Tyrannus eli-*

gitur sceptrorum dominus, id est, Imperii. *Cerda.*

Petit Euandri] Ita quidem leg. Politianus c. 71. et Turn. XXIII. 8. et Fabric. aliique: pro *petiit:* sicut Ecl. III. 'Malo me Gal. petit:' ut propter coitum vocalium ult. producatur. Erythræus tamen e vett. Codd. audacissime defendit 'petivit Euandri:' Quem vide. *Taubmann.*

10 *Nec satis*] Quia occurrebat ab Euandro eum facile posse remeare. *S.*

Extremas Corythi penetravit ad urbes] Ut totam Etruriam peragrasse videatur. *Corythi* autem montis Tusciæ: qui, ut diximus, nomen accepit a Corytho rege, cum cujus uxore concubuit Juppiter, unde natus est Dardanus. *Penetravit* autem bene, quia supra dixerat *penitus.* Idem.

11 *Lydorumque manum*] Omnia hæc ad occasionem faciendi pertinent ex longinquitate, ut dictum est, regionis. *Idem.*

Lydorumque manum collectosque armat agrestis] In codicibus aliquot antiquis legere est 'Ludorumque manum et collectos armat.' In nonnullis absque ulla copulativa secundo membro, 'Lydorumque manum collectos armat agrestes.' *Pierius.*

Lydorum.] Thuscos intelligit. Nam Lydi, Tyrrheno duce, in Italiam venere, et Etruriæ partem magnam occupavere. Sic Æn. II. 'Lydius Tybris,' id est, Thuscus: et X. 'gens Lydia,' de Thuscis. *Cerda.*

Armat agrestis] Ne ei formidinem injiciat, *agrestes* esse commemorat. *Servius.*

12 *Nunc tempus*] A metu. *Idem.*

Nunc tempus equos] Monet quid faciendum, ne ille in consultando perdat tempus. *Donatus.*

Currus] In Mediceo, et aliquot aliis *currum* unitatis numero legitur. *Pier.*

13 *Et turbata arripe castra*] Aut *arripe* et *turba:* aut turbata invade, per absentiam Æneæ inordinata: aut certe *turba et arripe.* Servius.

Turbataque arripe castra] Trochæus ille ex *turbata*, vel *que* particula absque collisione servata, multis negotium facessit. Sed enim in codicibus omnibus Vaticanæ bibliothecæ, in Mediceo, et aliquot aliis perveteribus, legi, 'et turbata arripe castra.' Quam lectionem ab eruditis receptam jam animadverti. *Pierius.*

Et turbata] Ita Servius; et ita in omnibus suis Codd. legi, Fabric. affirmat. Erythræus tamen tuetur alteram lect. 'turbataque arripe castra.' *Taub.*

14 *Dixit*] Nam objurgata est, territ, instruxit, hortata est. *Donatus.*

Paribus alis] Id est, æqualibus, et ostendit æqualem volatum. *Servius.*

Paribus alis] Bene addidit *paribus alis;* nisi enim pari nixu præstare volatum non possunt: nam si una est debilis, incolumis vero altera, perinde sunt, ac si ambæ vexatæ sint. *Don.*

Paribus] In aliquot antiquis codicibus *pariter* habetur, ut sententia sit, simul atque ita locuta est, abvolavit. *Pierius.*

15 *Ingentem*] Ita in Georg. 'ingens arcus.' De magnitudine arcus videndus Seneca. *Cerda.*

Fuga] Pro veloci reditu, neque enim fugit. *Servius.*

Secuit sub nubibus arcum] Hoc est, duxit, ut, 'Ille viam secat ad naves.' Et re vera arcus ipse variis coloribus sectus est. Bene autem 'sub nubibus,' quia sine nubis beneficio arcus non videtur. *Idem.*

16 *Adgnovit juvenis*] Deest, *eam*, et *Irim* tantum agnovit; non et a quo missa sit, utrum a Jove an a Junone. Hinc est quod dicit, 'quis te mihi nubibus actam Detulit in terras?' Unde apparet eum scisse nuntiam illam et Jovis et Junonis esse. *Idem.*

Duplicisque ad sidera palmas Sustulit et tali] In antiquis aliquot, *duplicis ad* absque *que*, et *substulit et tali.* Sed reliqua utcunque legeris, facile tulerim; auferri vero ex hoc loco *que* particulam nunquam probaverim. *Pier.*

Duplicis ad sidera palmas] Aristot. De Mundo: Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀνατείνομεν εἰς τὸν οὐρανὸν εὐχὰς ποιούμενοι. Vid. supra ad Æn. I. 93. *Emmeness.*

18 *Iri, decus cæli, &c.*] Ex Hom. Iliad. Σ. Ἶρι θεὰ, τίς τ' ἄρ σε θεῶν ἐμοὶ ἤγαγεν ἄντα; *Germanus.*

Decus cæli] Quanta est laus ornare cælum, et meritum et pulchritudo? *Donatus.*

19 *Repente*] Item aliud augurium. Nam cum Iris sine nubibus non possit videri, post ejus abscessum statim est secuta serenitas. *Clara* autem bene addidit, quia *tempestas* τῶν μέσων est. *Servius.*

20 *Medium discedere cælum*] Chasma dicit factum, id est, subitam aëris disruptionem et quendam recessum: per quod vult videri inter chasma Irim se recepisse. *Medium* autem bene dixit: nam est et summum: unde est Æn. I. 'sic vertice cœli Constitit.' Nubes autem in medio sunt, ubi omnia ista fiunt signa, quæ dicit, id est, Iris, serenitas, chasma. Nam si in summo fieret, nullus videre potuisset. Humani enim oculi altiorem et nimium splendorem ferre non possunt. Sane *chasma* est (ita enim Plinius vocat) disruptio et quidam cœli recessus. In Auguralibus libris inter ostenta etiam *cælum discisse* dicitur. Et quidam hic *cælum* pro aëre accipiunt, ut Lucretius, 'In hoc cœlo, qui dicitur aër.' *Servius.*

Video medium discindere cælum] Antiqua fere omnia exemplaria legunt, *medium video discedere cælum.* Sed illud *medium video*, aut *video medium*, parvi refert. *Discedere* vero proprie dicitur *cælum*, in hujusmodi signis, dum aperiri videtur. Utitur eadem elocutione M. Tullius in libro de divinatione: 'Nam et cœlum discessisse visum est.' Quem locum, ut ingenue, hoc est more meo, loquar, mihi in memoriam redegit Jo. Bapt. Sanga, civis meus, in quo tam admirabilis quædam morum integritas, quam stili gravitas et elegantia certare quodammodo videntur, sive carmen sive orationem velis: cujus ego opera usus sum, dum antiquissimum illum codicem Vaticanum notæ majoris evolvebam. Usque adeo studium ille in hac re meum semper approbavit, ut mecum interdum labores hos tolerare non anfugerit. *Pierius.*

Med. discedere cælum] *Discedere* hic χάζειν est: ita Cic. Offic. III. de hiatu terræ: 'Cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus.' Lucret. l. III. 'mœnia mundi Discedunt;' id est, cælum hiat. Alii *discindere c.* legunt: minus recte. Alterum etiam probant, Fabric., Lambinus, H. Stephanus, Turneb. II. 12. *Taub.*

21 *Palantesque polo stellas*] Bene *palantes*, quasi in alienum tempus errore venientes. Aut *palantes*, quæ sunt palantes, Epitheton stellarum perpetuum. *Servius.*

Sequar omina tanta] In plerisque codicibus vetustis, *sequor* præsenti tempore legitur: quod magis placet; promptiorem enim ostendit animum ad obsequendum. *Pierius.*

Sequor, &c.] Similis locus Æn. IV. 'sequimur te, sancte Deorum, Quisquis es.' *Cerda.*

Omina tanta] Scilicet cœlestia. Et hic *omina* pro signis vel auspiciis posuit. *Servius.*

22 *Quisquis in arma vocas*] Vel Juno vel Juppiter. *Idem.*

Quisquis in arma vocas] In codicibus aliquot antiquis, *vocat* persona tertia notatum est. Sed *vocas* non improbatur. *Pierius.*

23 *Hausit lymphas*] Solebant Romani ante bella vota nuncupare, et in nuncupatione se aqua purificare: Turneb. XXV. 30. *Taubmann.*

24 *Oneravitque æthera votis*] Iterum atque iterum, aut alia atque alia est vota pollicitus. Locus autem iste dictus est secundum augurum morem, apud quos fuerat consuetudo, ut, si post acceptum augurium ad

aquam venissent, inclinati aquas haurirent exinde manibus, et fusis precibus vota promitterent, ut visum perseveraret augurium, quod aquæ intercessu disrumpitur. Unde etiam in duodecimo, visum augurium non procedit, nec sortitur exitum firmum; quia cygnus, dimissus ab Aquila, in fluvium cecidit, ut, 'prædamque ex unguibus ales Projecit fluvio.' Hinc videtur etiam Turnum minime potuisse liberari. *Servius.*

Oneravitque æthera votis] Plerique veteres codices manu scripti *oneravit æthera* absque particula *que* legunt. Neque desunt Grammatici, qui figuram tueantur, ut eo loco facere contendunt: 'Cum clamore Gyas revocabat, ecce Cloanthum:' et quod paulo ante legebamus, 'turbataque arripe castra.' Sunt qui *æthera* per diæresin legant, ut apud Ovidium, 'Tertia post illos successit aënea proles.' Sed enim et eleganter et absolute *oneravitque æthera* positum videtur, ut, quæ necessaria fuerant ad augurium confirmandum, tribus invicem colligatis membris efferantur, 'ad undam Processit, summoque hausit de gurgite lymphas, Multa Deos orans, oneravitque æthera votis.' *Pierius.*

25 *Jamque omnis campis exercitus ibat*] Intelligamus hunc exercitum primo confuse in campos ruisse: post digestum in ordines; ut sit sequentium fluminum congrua comparatio: quæ flumina dicit post camporum inundationem in alveos suos reverti. Nam hoc vult dicere: Ut de campis flumina in alveos suos redeunt, sic digesta est in acies militum multitudo, quæ fuerat ante diffusa. *Servius.*

26 *Dives equum*] Per genitivum frequentius utimur hac figura, quam per ablativum. Sane hic secutus veteres, cujus rei *dives* addidit, cum alibi subtraxerit Æn. IV. ut 'dives quæ munera Dido,' et 'Dives inaccessos ubi Solis filia lucos.' *Idem.*

Dives pictaï vestis et auri] Locus ex illis quattuor, in quibus ea Diæresi Virgilius sit usus, ut notat Probus. *Pierius.*

Pictaï vestis et auri] Intelligit vestem auro pictam et intertextam; sed loquitur suo et poëtico more, ut, 'pateris libamus, et auro.' Itaque divisim dixit, quod junctim Juvenal. Sat. VI. 'Aut latum pictæ vestis consideret aurum.' Et fortasse Virg. intelligit paludamenta; nam hæc non solum fuere στρατηγικὰ, *imperatoria*, sed etiam στρατιωτικὰ, *militaria*. Itaque describit universum exercitum paludatum. Nisi quis arctet illum ad duces tantum, qui in eo agmine. Est vero dictum *pictaï*, ut Æn. III. 35. *aulaï*; qua solutione usi Poëtæ, et sæpissime inscriptiones. Romæ, BONAI DEAI SACRVM. Firmi in agro Piceno, QVAISTORES. In alia, AIRE, pro *ære*. Cerda.

Pictaï] Vide Erythr. Indic. *Taubm.*

27 *Coërcent*] Cogunt, colligunt. Alias, continent; alias, compescunt: nonnulli *postrema* pro *postremas partes* accipiunt. *Servius.*

28 *Tyrrhidæ juvenes*] Tyrrhi mentio fit supra Æn. VII. Inde ejus filii hic numerantur, ut quos propius clades attigit. Volunt enim ulcisci fraternam cædem: nam in eo prœliolo cecidit Almon maximus natorum Tyrrhi. *Cerda.*

Medio agmine] Morem attingit militiæ Romanæ, quo dux in media acie, aut fere: imo omnium gentium, ut liquidum ex omnibus historiis. *Id.*

30 *Ceu septem, &c.*] Per comparationem ostendit magno silentio ivisse Turnum, ut improvisus opprimeret incautos: tamen ingens pulvis illos manifestavit. *Donatus.*

Sedatis amnibus] Quia Nilus exundat æstate, cum cætera flumina imminutione quieta sunt. *Servius.*

Septem amnibus] Id est, alveis, ut vult Servius. Sed cum putetur unicum Gangis esse ostium, alii de sep-

tem fluminibus, quæ in sé recipere volunt Gangem, intelligunt. Vide et Plinium VI. 18. Strabo l. XV. *Gangem* ait maximum esse omnium fluviorum: proximum ab eo *Indum:* tertium *Istrum:* quartum *Nilum:* Cicero tamen *Indum* appellat sine exceptione omnium fluminum maximum. *Taubm.*

Altus Per tacitum Ganges] Fluvius Indiæ est, qui secundum Senecam in situ Indiæ, novem alveis fluit, secundum Melam septem: qui tamen et ipse commemorat nonnullos dicere quod tribus alveis fluat. Virgilius tamen Nilo eum jungens septem alveos habere significat. Hanc varietatem Donatus fugiens longum Hyperbaton facit, dicens, 'Ceu surgens septem amnibus Nilus aut Ganges.' Sane bene addidit, 'Per tacitum altus,' hoc est, profundam altitudinem: nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec, ut Nilus, superfunditur campis. Unde Asper distinxit 'altus Per tacitum.' Et bene agmen exercitus fluminis comparavit, quia et fluviorum agmina ipse dicit; 'leni fluit agmine Tybris.' *Servius.*

31 *Per tacitum*] Sic Hor. de Liri amne, *taciturnus:* et Nonn. l. XXII. *σιγαλέοις ῥείθροις, tacitis fluxibus.* De Nilo Plin. Paneg. 'placido mollique lapsu.' De eodem Avunculus v. 9. 'lenis et confractis aquis, domitaque violentia.' Seneca Nat. Quæst. VI. de aliis, 'leniter ac quiete fluunt.' Illustrabis satis hunc locum his, quæ jam Æn. VIII. ad illud, 'tacitis incumbere remis.' *Cerda.*

Pingui flumine Nilus] *Nilus* dictus est quasi *νέων ὑλὺν*, hoc est, novum limum trahens: quod volens exprimere dixit *pingui flumine*, id est, fluore: quæ res fœcundam efficit terram, quod et ipse in Georgicis ostendit dicens, 'liquuntur montibus amnes, Felicemque trahunt limum.' Item, 'viridem Ægyptum nigra fœcundat arena.' *Servius.*

32 *Cum refluit campis*] Hoc est, a campis rediit; tunc enim omnia ora ejus apparent: alias, cum abundat, una ejus facies est. *Idem.*

Cum refluit campis, et jam se condidit alveo] Profuerit interdum etiam, quæ sententiam dilucidiorem reddunt interserere, ut hoc loco, qui doctissimis etiam ingeniis negotium facessit: quum videantur adversa, atque inter se pugnantia 'campis refluere, et jam alveo se condere.' Alludit vero hoc ad visendæ magnitudinis Colossum Nili, qui quamvis per arva longe lateque diffundi videretur, bona tamen corporis parte alveo demersus esset. Estque illud *et jam* pro *et etiam*, ut alio loco Ge. III. exponit Comminianus, ubi, 'Invalidus etiamque tremens etiam inscius ævi,' scriptum: ait *et jamque*, utque esse *jam*, pro *etiam*. Quam quidem sententiam saniorem esse ostendit id, quod de Turno paulo ante dixerat, 'medio dux agmine Turnus Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.' Hic vero versus totus in codd. aliquot antiquis desideratur. *Pierius.*

Cum refluit campis, &c.] Sententia est: Quemadmodum de campis flumina in alveos redeunt; sic militum multitudo, quæ ante in campos confuse prorueral, in acies digesta est. Nam, *refluere campis*, non est fluere per campos; sed relabi e campis in alveos. Errant Pierii asseclæ. *Taub.*

33 *Hic subitum nigro, &c.*] Tale illud Liv. XXX. 'Densior deinde incessus tot hominum, equorumque oriens pulvis, signum propinquantium hostium fuit:' et Simocattæ Hist. II. 8. *ἅτε δὲ τὸ πολέμιον παραφαίνετο καὶ ἦν κόνις πολλή: ubi adesse hostilem aciem ex multo pulvere intellectum est.* Polyb. l. III. *ἅμα δὲ τῷ πλησιάζειν αὐτοὺς καὶ συνιδεῖν τὸν κονιορτὸν ἐξαιρόμενον, εὐθέως συνεπέτοντο πρὸς μάχην: simul ac oriens pulvis propinquantium hostium signum ambobus dedit, acies utrinque ad prælium instrui cœperunt.* Romani apud Sall. in Jugurth. adesse sentiunt hos-

tem, cum 'ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt.' *Cerda.*

34 *Tenebras insurgere campis*] Hom. Il. XIII. κονίης ὀμίχλην, *caliginem pulveris*. Calab. II. ἀμφὶ πόδεσσι κόνις πεπότητ' ἀλεγεινὴ, Ἦ ῥά τε καὶ φάος ἠὺ κατέκρυφε ἠέλοιο, Αἰθέρ' ἐπισκιάσουσα. *Idem.*

35 *Ab adversa*] Castris opposita, an venienti agmini? *Servius.*

36 *Quis globus*] Id est, quantus: admirantis enim est; non interrogantis; nec enim interrogat qui nuntiat. *Idem.*

Quis globus] Primo dubitavit: deinde cognovit esse hostes. *Donatus.*

37 *Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros*] In Romano codice, in Mediceo, et quibusdam aliis legere est, *et scandite*. In Oblongo, *ascendite*. Quia scilicet veriti sint *tela* ultimam corripere: quum nonnulli judicaverint *s* in *scandite* et similibus spiritum esse potius, quam literam, ut eo loco, 'Ponite spes.' Sed enim quamvis non negarim *s* aliquando solitam elidi: hoc tamen loco facere positionem crediderim, potius quam vel *et scandite*, vel *ascendite* legerim. Ipsa enim loquentis festinantia cum trepidatione, membra hæc dissoluta exposcere videtur. Quamvis sunt non ineruditi viri, qui versum dicant pleniorem ac numerosiorem, si *et scandite* legatur. *Pierius.*

Ferte cite ferrum, date tela, scandite] Artificiosissimum carmen. Membra enim orationis dissoluta, sicut et dictiones bisyllabas exposcit festina loquentis trepidatio. Ita Æn. IV. Dido trepidans: 'Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.' Litteratores syllabæ metuentes, alii legerunt *et scandite*: alii *adscendite*: quos refutat Erythræus in v. *Tela*. Taubmann.

Tela] Etiam lapides et omnia missilia dici possunt. *Donatus.*

38 *Hostis adest, eia*] Hic distinguendum, ut, *eia* militum sit properantium clamor: et est Ennianum; qui ait, 'Eia machæras.' Ergo *eia* ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant. Alii, 'Hostis adest, eia:' legunt. *Eia* non a persona ad personam dictum putant, sed ipsum Poëtam quasi actu rei et imaginatione exclamasse. *Servius.*

Hostis adest, eia] Ego puto, particulam hanc referendam ad *Ciacum*, ut hic dicat: *Hostis adest, eia*. Itaque se frustra Serv. lassat. Ita quoque ad loquentem retulit Sidon. Epist. I. 2. 'Tum patronus, eia, inquit, Solli meus.' *Cerda.*

39 *Condunt se, &c.*] Aptat huic versui Germ. verba Julii de Bell. Gall. affinia: 'Portas claudere, murum complere cœperunt.' Ut hic, 'complent mœnia,' ita Liban. Declam. XV. ἐπλήρωσαν ναῦς, et Ammian. l. XX. 'Cuncta oppidi membra compleverunt.' Loquitur de militibus qui occuparunt loca omnia urbis. Polyb. l. III. loquens de Annibale: τοὺς μὲν λέμβους πεπληρωκώς. *Idem.*

40 *Namque ita discedens præceperat*] Excusatio Trojanorum, ne portas clausisse timore viderentur. *Servius.*

Namque ita, &c.] Aliter enim timidi poterant videri Trojani, qui, instructa acie, non exirent contra hostes. Æneæ præceptum propter incertos fortunæ casus sapiens fuit. Ergo duas dedit illis virtutes: alteram, ne imbelles viderentur: alteram, ut regi parerent. *Donatus.*

Optimus armis] Peritus armorum, dux egregius, qui et futura provideret. *Servius.*

41 *Si qua interea Fortuna fuisset*] Scilicet bellicus casus. *Idem.*

42 *Ne struere auderent acies*] In quibusdam antiquis codicibus, *aciem* singulari numero legitur: quod poëticum magis est. Præterea in Mediceo, et nonnullis aliis manu scriptis, *neu struere auderent aciem*: quod in aliis *ne* legitur. *Pierius.*

43 *Castra modo, &c.*] Par præceptum in Claud. de Bell. Get. 'Exi-

guamque moram muris impendo tuendis, Dum redeo.' Trojani apud Calabrum l. I. cum carerent duce, ἔμιμνον ἀνὰ Πριάμου πτολίεθρον: *continebant se in urbe Priami.* Et addit, id factum propter timorem Achillis, δειδιότες μένος ἠὺ θρασύφρονος Αἰακίδαο. Quod omnino hic Trojanis contingit propter timorem Turni. Libro etiam II. idem capiunt consilium, ut pugnent tantum ἐκ πύργων, καὶ τείχεος: *ab turribus, et muro.* Cerda.

Tutos servarent aggere muros] Id est, tutos beneficio aggeris muros. *Serv.*

Servarent aggere muros] In Oblongo codice *tuto aggere* legitur. In aliis *tutos*, quod tantundem est. *Pierius.*

44 *Pudor iraque monstrat*] Licet eos hortaretur ire pudor. *Servius.*

45 *Objiciunt*] Objices ponunt, vel objicibus muniunt, et per hoc cludunt. *Idem.*

Facessunt] Hic faciunt, alias discedunt, ut, 'Illa hinc facessat.' *Idem.*

Præcepta facessunt] Ab Ennio, et Afranio. Prior Ann. I. 'dicta facessunt.' Posterior, 'dicta facessas.' Polyb. Hist. III. πειθαρχεῖν ὑπὲρ τῶν παραγγελλομένων. *Cerda.*

46 *Turribus*] Pro *in turribus.* Serv.

47 *Turnus, &c.*] Hunc et sequentes versus adhibet Macrob. in exemplum siccæ orationis, et opponit floridæ narrationi, quæ habetur l. XI. de Chloreo, ab eo versu, 'Forte sacer,' &c. *Cerda.*

Antevolans] Tale illud, *antemalorum*: et Amm. l. XX. 'antegressos:' et Fest. 'antefixa:' et illud sæpe inculcatum, 'inantecessum.' Sallust. Jugurth. 'antevenit.' *Idem.*

Antevolans] In hac voce motum audiri, ait Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Tardum agmen] Peditum dicit, qui equitum comparatione tardi sunt. *Servius.*

Tardum] Non quod tarde ambularet, sed comparatione Turni. *Donat.*

48 *Urbi*] Trojæ, quam fecerat Æneas castrorum in morem. *Servius.*

49 *Maculis quem Thracius albis*] Figuras maculis albas habens: et nove *albas maculas* dixit, cum proprie macularum hæc sit natura, ut obscuritate sua album aliquid infuscent. *Idem.*

Thracius equus] Thraciam equorum satu nobilitatam fuisse, docet Turneb. XXIII. 14. Vide Æn. V. 565. *Taub.*

50 *Portat equus*] Calaber libro primo, ἵππος φέρων. *Cerda.*

Cristaque tegit galea aurea rubra] Pro *galea cristas habens rubras*: sed duo ablativi sunt, et duo nominativi, quos metrica ratione discernimus. Nam *rubra crista* longæ sunt ultimæ, quia ablativi sunt casus. Sane hujusmodi versus pessimi sunt. *Servius.*

51 *Ecquis erit, &c.*] Vult Germ. ductum hoc ex illo Xenoph. apud quem Cyrus suos milites cum ardore et impetu inclamans, ait: τίς ἕψεται; τίς ἀγαθός; τίς πρῶτος ἄνδρα καταβαλεῖ; Sed possum existimare propositum ad imitationem Hom. Il. VIII. ubi, cum Græci intra munitiones suas se tenerent, Hector inclamare suos cœpit, ut irruerent. Quo facto ipse adhortatus est equos suos. Itaque plane videtur tota illa pars libri perlustrata Virgilio, cum hæc scriberet. *Cerda.*

Qui primus] In Mediceo codice, *quis primus* habetur. *Pierius.*

52 *En, ait*] Eclipsis, festinationis exprimendæ gratia; quidquid enim addideris, sensus admittet. *Servius.*

Jaculum] Dedit principium pugnæ; id enim signum fuit, ante quod nulli licebat arma movere. *Donatus.*

Jaculum intorquens] In aliquot manu scriptis codicibus, *torquens* legas. Sed in Romano, in Mediceo, et plerisque aliis, *adtorquens.* Illud vero minime placet, quod pro *emittit in auras, evertit* legitur. *Pierius.*

53 *Principium pugnæ*] Hoc de Romana solennitate tractum est. Cum enim volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc est princeps Fecialium, proficiscebatur ad hostium fines; et

præfatus quædam solennia, clara voce dicebat se bellum indicere propter certas caussas: aut quia socios læserant, aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios redderent. Et hæc *clarigatio* dicebatur, a claritate vocis. Post quam clarigationem hasta in eorum fines missa, indicabatur jam pugnæ principium. Post tertium autem et tricesimum diem quam res repetissent ab hostibus, Feciales hastam mittebant. Denique cum Pyrrhi temporibus adversum transmarinum hostem, bellum Romani gesturi essent, nec invenirent locum, ubi hanc solennitatem per Feciales indicendi belli celebrarent, dederunt operam, ut unus de Pyrrhi militibus caperètur, quem fecerunt in Circo Flaminio locum emere, ut quasi in hostili loco jus belli indicendi implerent. Denique in eo loco ante pedem Bellonæ consecrata est columna. Varro in Caleno ita ait, 'Duces cum primum hostilem agrum introitum ierant, omnis causa prius hastam in eum agrum mittebant, ut castris locum caperent.' Ergo bene hoc Poëta, de more Romano tractum, Turno utpote duci dedit; sed in hac consuetudine Fecialis, qui bellum indicebat, antequam hastam jaceret, etiam terram hostium contestabatur: unde quidam volunt Æneam, scientem quod bellum gesturus esset, sicut a Sibylla cognoverat, ubi ad Italiæ partem debitam venit, primum adorasse terram, ut 'Geniumque loci, primamque Deorum Tellurem.' *Servius.*

Principium pugnæ] Solemnia verba, quibus Fecialium princeps in bello indicendo uti solebat, et quorum mentionem hic facit Servius, vid. apud Brisson. De Form. p. 843. *Emmeness.*

Et campo sese arduus infert] In Romano codice, *campis:* et pro *infert*, sunt codices qui legant *affert:* quod non æque placet. Addam et *arduus* inveniri alicubi, de quo superius satis dictum. *Pierius.*

54 *Clamorem excipiunt socii*] Legitur et *clamore.* Si *Clamore*, sensus erit talis, Hastæ jactum socii clamore comitantur. Si *Clamorem*, intelligimus Turni eos clamorem excepisse, et cum fremitu eos sequutos esse, id est, Excipiunt clamorem Turni, et cum fremitu eum sequuntur. *Servius.*

Clamorem excipiunt socii] In Romano codice, *clamore* septimo casu legitur: quod etiam superius habuimus: loquitur enim de sociorum adclamatione, quæ fieri solet, quum regi adplauditur. *Pierius.*

55 *Inertia corda*] Non re vera: sed sicut hostibus videbatur. *Servius.*

56 *Non æquo dare se campo*] Nihil frequentius, quam æqua loca pro campestribus et planis. Hæc Sallust. in Catil. Julius, et Curtius opponunt *montibus.* Lucan. l. IV. 'Campum miles descendat in æquum.' Ibidem ita explicat: 'relicto colle aciem arvis committere.' Polyb. l. III. loquens de Fabio detrectante pugnam, et colles semper obsidente, ait, εἰς δὲ τὸ πεδίον οὐ καθίει τὴν δύναμιν: *in campum nunquam copias deducebat*, id est, *in æquum*, ut etiam reddit interpres nuperus. *Cerda.*

Non æquo dare se campo] Non facere pugnandi potestatem. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

57 *Arma viros*] Vehementius *viros* pronuntiandum. *Servius.*

Castra fovere] Veteres *fovere*, pro diu incolere et habitare dicebant. *Idem.*

Castra fovere] Verbum contumeliosum, quippe feminarum fovendum liberos. De apib. Ge. IV. 'nidos fovent,' cum clausæ latebris. *Cerda.*

Huc turbidus atque huc] Hom. ἔνθα, καὶ ἔνθα: et in Æn. VIII. de Hercule 'huc ora ferebat, et illuc.' De lupo Stat. l. IV. 'huc, illuc turbida versans Lumina.' Est hoc, quod Tacit. Ann. II. 'terrorem circumferre:' quod Anm. l. XXI. 'adventus sui terrorem ubi-

quæ dispergens.' *Idem.*

58 *Additumque per avia quæris*] Etiam *per avia.* Sane exprimitur Turni violentia: nam viam *per avia* nullus requirit. *Servius.*

59 *Ac veluti pleno*] Pathetica parabola. Macrob. Saturn. IV. 5. Pathos ab ira. Venusta comparatione vim iramque Turni proponit, ducta a natura lupi, ad ovilia ovibus insidiantis, cum irrumpere nequeat. *Hort.*

Insidiatus] Arnob. l. I. 'Ovilibus insidiatur lupus.' Dicit *ovili*, pro *ovibus* metonymicôs, ut Ecl. III. 'Triste lupus stabulis:' et Ge. IV. 'stabuli custos,' id est, ovium. *Cerda.*

60 *Fremit*] Quod Apollon. βρόμει. Et quidem *fremitum* Poëtæ multis dant feris, equo, lupo, leoni, aliis. Cassiod. in Psalm. II. 'Fremitus proprie ferarum est, qui juste furentibus datus est, quando, ratione postposita, belluino furore succensi sunt.' Itaque in eo Psal. 'Quare fremuerunt gentes,' locutio ducitur a feris; ita scilicet redditum Græcum ἐθορύβησαν. Opp. Cyn. III. lupo eunti ad prædam dat πολλὸν βοῖτον: nam fremitus ille ab stridore est. *Idem.*

Ad caulas] Munimenta et septa ovium. Est autem Græcum nomen, e detracto. Nam Græci *aulas* vocant animalium receptacula. Unde in sacris ædibus, et in tribunalibus, septa, quæ turbas prohibent, *aulas* vocamus. *Servius.*

61 *Nocte super media*] Ultra mediam noctem, id est, plus, quam media, vel majore ejus parte. Et est bona elocutio facta per Syllepsin; ut si dicas, 'Legi nocte super media;' id est, contra mediam noctem. Nulla enim syllepsis est, quæ non et casum mutet, et egeat subauditione. Ut, 'Hanc ego nunc ignaram hujus quodcunque pericli est.' *Idem.*

Nocte super media] Præclare; lupi enim dant se in viam ad prædandum post noctem mediam, ac pene matutino tempore, et summo diluculo. Rem hanc probat Oppian. Cyn. l. III. ubi inter genera luporum, unum adducit, de quo ait: Πολλῷ σὺν βοΐτῳ δὲ μάλ' ὄρθιος εἶσιν ἐπ' ἄγραν Πρώτῃ ὑπ' ἀμφιλύκῃ: *Multo cum stridore matutinus valde it ad prædam Primum sub crepusculum.* Observa verba Oppiani. Crepusculum vocat ἀμφιλύκην alludens ad etymon lupi. Hic enim dictus est a luce: nam, hac apparente, ille se dat in prædam. Præclare itaque Pausan. Corinth. et ex more hujus feræ: ἀρχομένης δὲ ἡμέρας ἐς βοῦν ἀγέλην νεμομένην πρὸ τοῦ τείχους ἐσπίπτει λύκος: *Summo mane lupus impetum facit in gregem boum, qui ante murum pascebantur.* Inde itaque λύκην dictam *lucem*, trita jam est observatio Macrobii I. 17. ut videantur Latini *lucem* a *lyce* derivasse. Et præsertim lux prima dicta est λύκη ἀπὸ τοῦ λευσσῶ, unde et *lupus* λύκος, quod prima luce eat ad prædam. Nec aliud verius etymon Apollinis Lycii, quam a lupo, aut luce, quod idem. Firmat hoc Macrob. dicto loco. Objiciet aliquis, lupos etiam dare se in prædam prima nocte, et statim obortis tenebris. Diluet hoc facile Oppian. et satisfaciet Lectori. Commemorat ille quinque luporum genera, et secundo generi attribuit hanc naturam, non omnibus, ac proinde de hoc secundo capiendus Poëta. Hunc lupum ait Oppianus superare reliquos magnitudine, et celeritate, et proprie esse ἁρπαγα, id est, *raptorem:* unde et Æn. II. 'lupi raptores.' *Cerda.*

62 *Balatum*] Non abeo ab opinione illorum, qui non agnoscunt *bälatum*, sed *belatum.* Sicut nec *balo, balas*, sed *belo, belas.* Nam oves *be* dicunt, non *ba.* Unde Petr. Victorius verba Varron. Rust. II. 1. ita legit e vetustis libris: 'Oves, be, clare vocem efferentes, a quo belare dicunt.' Et Lipsium laudo, qui lib. de Recta pronuntiatione Ling. Latinæ c. 16. ita scribit: 'Quin tu litteram, R, igitur spernis, quia canum? M, quia boum? B,

quia oviam? Nam, hirriunt hæc animalia, mugiunt, belant.' Ita tamen adhærendum his opinionibus, ut communis scriptio damnanda non sit. Ego fateor oves *be*, dicere, a Græca syllaba, βη. Sed cur non ex Dorico idiomate, βη, vertam in βα? Sicut Græcis μήτηρ est, quæ nobis, non *meter*, sed *mater*, videlicet a Doribus, qui non μήτηρ scribunt, sed μάτηρ. Observa, balatu ovium acui famem lupi, ea enim mens Poëtæ. Sic Apollon. Arg. I. ἤϋτέ τις θὴρ Ἄγριος, ὃν ῥά τε γῆρυς ἀπόπροθεν ἵκετο μήλων, Λιμῷ δ' αἰθόμενος μετανίσσεται, οὐδ' ἐπέκυρσε Ποίμνῃσιν· πρὸ γὰρ αὐτοὶ ἐνὶ σταθμοῖσι νομῆες Ἔλσαν· ὁ δὲ στενάχων βρέμει ἄσπετον ὄφρα κάμῃσιν. Oppian. Cyn. IV. loquens de leone: Τοῦ δὴ πιναλέην κραδίην ἐπάταξεν ἰωγή: *Illius autem famelicum cor ferit balatus.* Et Theocrit. εἰδ. XIII. ubi ait leonem properare ad prædam ἀπόπροθι ἐπακούσας Νεβρῶ φθεγξαμένας: *cum a longe audit hinnulum clamantem.* Cerda.

Asper] Vel quia iratus; nam sequitur, *ira sævit:* vel quia sitiens sanguinis; nam 'siccæ sanguine fauces.' Primum firmat Simocatta Hist. IV. 8. ubi asperitatem dicit in re irarum, ταῖς ἀπειλαῖς τῶν λόγων ἐκτραχύνῃ τὸν τύραννον: *verborum minis exasperaret Tyrannum.* Alterum de asperitate in sitibundo idem Virg. qui Ge. III. loquens de angue, 'flammantia lumina torquens Sævit agris, asperque siti, atque exterritus æstu.' *Idem.*

Inprobus ira] Non ira improbus, sed ira sævit; totum autem summa brevitate narratum. *Servius.*

63 *Sævit in absentis*] Fantasiam sævitiæ expressit: quia lupi sic circa caulas fremunt, ut in ipsis animalibus solent. *Idem.*

Sævit] Hanc sævitiam exhibet Eurip. in Hecub. λύκου αἵμονι χαλᾷ: *cruento ungue lupi:* et Sil. l. VII. his versib. 'ceu nocte sub atra Munitis pastor stabulis, per ovilia clausum Impavidus somni servat pecus: effera sævit, Atque impasta truces ululatus turba luporum Exercet, morsuque quatit restantia claustra.' Disce et imitationem Virgilii, qui sententiam a Vario traxit. Hic enim ante Nostrum ita de cane loquitur: 'Si veteris potuit cervæ comprendere lustra, Sævit in absentem; et circum vestigia lustrans, Æthera per nitidum tenues sectatur odores.' *Cerda.*

Collecta fatigat, &c.] En causa tot minarum, et sævitiæ; nam videlicet famelicus et sitiens. Causam hanc adhibuit Plaut. Capt. 'Quasi lupus esuriens, metui ne in me quoque faceret impetum:' et Apollon. nam de sua fera, λιμῷ αἰθόμενος, *furens fame:* et Sil. a quo turba luporum *impasta* dicitur: et Virg. Æn. II. 'quos improba ventris Exegit cæcos rabies.' Oppian. quoque de lupo Cyn. l. III. Πᾶσαν ἀναιδείην ἐπιειμένος εἵνεκ' ἐδωδῆς: *Erumpit in omnem impudentiam propter cibum.* Ad quem locum, vide quæ adducit Rittershusius. Ovid. Trist. I. 5. 'Utque rapax, stimulante fame, cupidusque cruoris Incustoditum captat ovile lupus.' Notentur elegantes versus Phile de luporum fame. Λύκος φάγων δὲ, καὶ κορεσθεὶς, οὐ λύκος, Ἀλλ' ἀμνὸς, ἂν φαίνοιτο ποιμνίων μέσον. Οὐ γὰρ δύναιτό γ' ὁ φθορεὺς ἐπεσθίειν, Ἀλλ' ἔστιν εἰδῶν τῇ τροφῇ τὴν γαστέρα, Καὶ τὴν ὑπογλωττίδα τῶν παρασθμίων. Καὶ τοῦ κόρου πεφθέντος ἐν βραχεῖ χρόνῳ, Ὁ θὴρ πάλιν δείκνυσι τὸν πρῶτον λύκον. *Idem.*

64 *Ex longo rabies*] Absoluta elocutio, ut si dicas, Ille fame fatigatur ex longo. *Servius.*

Sanguine] Pro *a sanguine.* Idem.

Siccæ sanguine fauces] Superiori lib. de Caco: 'Elisos oculos, et siccum sanguine guttur:' ubi *exsangue*, tanquam jam Caco extincto; interpretatur Servius. *Germanus.*

Ignescunt iræ, et duris dolor ossibus ardet] In antiquis omnibus codicibus, quotquot inspexi, absque particula *et* notatum animadverti, 'ignescunt iræ,

duris dolor ossibus ardet.' Et in Mediceo pro *ardet*, *harret* habetur. *Pier.*

Dolor ossibus ardet] Præclare jungit dolorem cum ira, qui affectus cognati. Tacit. Ann. I. 1. de Germanico: 'isque, ut erat recens dolore et ira:' et l. II. 'Germanos ea species dolore et ira accendit.' Stat. Theb. II. 'exedere animum dolor, iraque demens.' Arist. Rhet. II. 2. ἔστω δὴ καὶ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης: *Jam vero sit ira appetitio cum dolore conjuncta ejus, quæ apparet, ultionis.* Itaque prudenter Poëta, postquam dixerat, 'ignescunt iræ,' adjecit, 'dolor ardet.' Nam plerunque alter horum affectuum est languidus, nisi alter accedat. Cujus rei exemplum est in Metello apud Sallust. de quo in Jugurth. 'Paulisper mœstus e conspectu abit; dein, ubi ira, et ægritudo permista sunt, cum maxima cura ultum ire injurias festinat.' *Cerda.*

67 *Et qua via clausos*] *Qua* adverbium loci est, non pronomen: nam non stat versus si *via* septimus sit, non nominativus. Ergo *qua via:* per quam partem viæ vallo Trojanos excutiat. Legitur tamen, *et quæ via*, et est sensus absolutior. *Servius.*

Et qua via clausos, &c.] In Romano codice, et plerisque aliis, legere est, *et quæ via*, quæ lectio Servio etiam videtur absolutior. In aliquot aliis legitur, 'clauso excutiat Teucros vallo.' *Pierius.*

Qua via clausos, &c.] Licet Servio sensus videatur absolutior, si pro *qua* legatur *quæ;* Gronovius tamen Obs. I. 6. retinet *qua:* et exponit: 'qua via aliqua se admittat, detque uti excutiantur Troës munimentis inque æquor effundantur:' ut Eclog. IX. 'Quo te, Mœri, pedes aut quo via ducit.' Valerius Flaccus l. IV. 'et via jussos Qua ferat.' *Emmenes.*

68 *Effundat in æquor*] In planum, in campum. *Servius.*

Effundat in æquor] In Romano codice legere est, *in æquum*, ut scilicet æquo omnes pede conferre manus possint. Nam Turnus nunc iniquo pugnat loco, dum illi in castris aggeribus et vallo clausi obteguntur. Hic in aperto provocat: mirabanturque paulo ante Rutuli 'Teucrum inertia corda Non æquo dare se campo.' *Pierius.*

70 *Aggeribus septam circum*] In Romano codice, *clausam.* Sed enim *saptam* magis placet: id vero per *æ* diphthongon scribitur. *Idem.*

Septam undis] Tacit. Annal. I. 'Mari Oceano, aut amnibus longinquis septum Imperium.' *Cerda.*

71 *Invadit: socioque incendia poscit avantis*] Ysteroproteron, ut aviditatem juvenis ostenderet. *Incendia* autem pro materia, ex qua incendia sequuntur, et videtur eventum posuisse. *Servius.*

72 *Atque manum picu*] Adverte, Turnum jam olim Æn. VII. admonitum a Furia in somnis, ut classem hanc exureret. Fuit et simile consilium Deriadæ ducis Indorum volentis comburere naves Bacchi. Lege Nonnum Dionys. l. XXXIX. *Cerda.*

73 *Tum vero*] Ut signum incendendarum navium datum est. *Servius.*

Urget præsentia Turni] Plus valet præsentia ejus, qui potest jubere, quam jussio. Cum autem dicit 'fumida tæda,' exprimit quare dixerit 'facibus atris.' *Donatus.*

74 *Facibus pubes accingitur atris*] Pro *ad faces accingitur*, ut sit dativus, ut 'Accingunt omnes operi,' aut *accingitur*, armatur, instruitur facibus. *Servius.*

Accingitur] Id est, instruitur, armatur. Serv. et Turn. XXIX. 25. *Taubmann.*

75 *Diripuere focos*] Quæritur quid ibi faciant foci: sed in carminibus quædam, nec ad subtilitatem, nec ad veritatem exigenda sunt; aut certe *focos*, quos ibi habere potuerunt. *Servius.*

Piceum fert fumida lumen] Sordidior enim in tedis et ignis et fumus est. *Idem.*

77 *Quis deus, o Musæ*] Quia res Deorum est, et ardua, ideo per se eam non potest dicere. Hic autem gloria Turni latenter ostenditur, cujus vis nisi a numinibus repelli non potuit. *Idem.*

Quis Deus, &c.] Hom. Il. P. diversa sententia: Ἔστετε νῦν μοι μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες Ὅππως δὴ πρῶτον πῦρ ἔμπεσε νηυσὶν Ἀχαιῶν. *Germanus.*

Teucris] Aut detraxit præpositionem *ab*, ut sit *ab Teucris;* aut *Teucris*, in honorem salutemque Teucrorum incendia classibus avertit. *Serv.*

79 *Prisca fides facto, sed fama perennis*] Omnis antiquitas difficile pura et incorrupta manat in posteros. Ergo hoc dicit, Factum hoc, licet priscum sit, id est, antiquum, tamen fama ejus non est obliterata temporum vetustate. Alii sic intelligunt, Fabulosum est quidem, sed fides ejus rei penes priscos est; ejus enim rei, cujus auctorem facere noluit, sic ordinem protulit. Alii, Jam quidem evanuit fides, hoc est, nemo credit factum, adhuc tamen fama vivit, et dicitur. *Prisca* autem fides ἀξιοπιστία, quasi non sit facta historia. *Idem.*

Prisca fides facto, sed fama perennis] In Romano codice legere est, *sit fama perennis.* Quia *d* sæpe vertit in *t;* maximeque *set* pro *sed* scribere solet; et *e* pro *i*, et vice versa *i* pro *e*. Nam *sed* omnino agnoscit Servius. *Pierius.*

80 *Tempore quo*] Verisimilis fit res, cum tempus et locus exponitur. *Donatus.*

Quo primum] Hoc est, initio. Non enim secundo factæ sunt naves apud Idam ab Æneæ. *Servius.*

Tempore quo, &c.] Respectum ad illud l. III. 'classemque sub ipsa Antandro, et Phrygiæ molimur montibus Idæ.' *Cerda.*

Phrygia formabat in Ida] Id est, formare cogitabat: non enim in *Ida*, sed apud Antandrum factæ sunt. Et bene *Phrygia in Ida*, quia et in Creta est alia *Ida*, ut, 'Mons Idæus ubi et gentis cunabula nostræ.' *Servius.*

81 *Alta pelagi*] Absolutum, ut 'Lata camporum.' *Idem.*

Pelagi alta] V. N. Æn. II. 725. 'opaca locorum.' *Taubmann.*

82 *Ipsa deum fertur genetrix*] Figmentum hoc licet poëticum sit, tamen quia exemplo caret, notatur a Criticis. Unde longo procœmio excusatur; nam ideo et prisca ratione religionis et Jovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in Nymphas; quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. Sane quidam *fertur* reprehendunt, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit: alii laudant, quod dicendo *fertur*, incredibili rei auctoritatem dare noluerit. *Servius.*

Ipsa deum genetrix] Nullus homo hæc viderat aut audiverat, sed Musæ Poëtam docuerunt. *Donatus.*

Ipsa deum fertur genitrix, &c.] In Romano codice legitur, 'Ipsa Deum genetrix fertur Berecynthia.' Ac de *c* in pene ultima nominis hujus *genetrix* satis superque dictum alias. *Pierius.*

Ipsa deum genetrix, &c.] Scribit Serv. totum hoc figmentum sugillatum a Criticis, ut quod exemplis careat. Cui recte opponit Germanus, majore figmento usum Apollonium in sua nave; quam non solum facit vocalem, sed etiam vaticinantem vectoribus, Arg. l. I. Eadem ratione Lilius Poëtam defendit de Navigiis, l. VII. adjungitque alia plena prodigiis. Phæacum naves apud Hom. nullis instrumentis indigebant, doctæ ipsæ locorum, ad quæ debuissent appellere. Alcinous dat navem Ulyssi, quæ mutata est in scopulum a Neptuno. Alterius navis conversæ in lapidem Athen. meminit. Quid, quæ de Sipylo fabulantur Poëtæ et fusim unus Calaber libro primo? *Cerda.*

Berecynthia] Mater Deum a monte Phrygiæ Berecynto, cujus ultima syllaba caret aspiratione; quam ad-

dimus, quotiescunque montem Deli Cynthum dicimus. Est autem tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debeat aspiratio. Nam ecce, Ripæi montes Arcadiæ non scribuntur cum aspiratione: quam addimus, cum Riphæos montes Scythiæ significamus. *Servius.*

Berecynthia] Ita quoque dicta Cybele Æn. VI. et ab Ovid. Fast. IV. et ab Hor. Od. III. 19. et ab centenis. Unde illi nomen hoc contigerit lege in Lil. Synt. IV. Plausum, quo hæc Dea Romæ accepta fuerit, cum primum coli in Italia cœpit, vide apud Herodian. l. 1. Ejus vero mythologicas significationes satis fuse Lucret. l. II. *Cerda.*

83 *Da, nate, petenti*] Ac si diceret, Ei, quæ jubere debuerat. Et dicendo *nate* et *parens* iteratione auxit affectum. *Servius.*

Da] Imperativa vox ostenditur parentis. *Donatus.*

Nate] Quod nomen ad imperandum multum valet. *Idem.*

84 *Cura*] Ut sit, da parenti quam diligis et quæ te amat. Rem autem arduam petitura, causas justas inserit. *Idem.*

Domito te poscit Olympo] Videtur hoc dicere, Præsta ei, cujus beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Jovem solum esse non potuit cælatum matris auxilio. *Domito* ergo *Olympo*, in tuas scilicet leges per beneficium meum mundo redacto. Sane hæc narratio tunc III. libri erat, sed dilata est, ut hic opportunius redderetur: aut ne bis idem diceretur: potest ergo aut κατὰ τὸ συνημμένον videri, aut ὑστεροπρότερον. *Serv.*

86 *Pinea silva mihi*] Congrue, nam pinus in tutela Matris Deum est. *Idem.*

Pinea silva] Pinus quippe sacra fuit huic Deæ. Sen. Troad. 'pinus matri sacra Cybeli.' Rationem habet Ovid. Met. l. X. 'Et succincta comas, hirsutaque vertice pinus, Grata Deum matri, siquidem Cybeleïus Attis Exuit hac hominem, truncoque induruit illo.' *Cerda.*

86 *Lucus in arce fuit summa*] Hoc est apud Gargara, quæ dicta sunt quasi κάρα κραιπὸς, id est, caput capitis, altitudinis altitudo: κάρα enim est ἡ κεφαλή. *Gargara* autem sunt montis Idæ cacumina: propter quod dixit, 'in arce summa.' Sane et hic locum sacratum ostendit. Et 'Pinea silva' lucus fuit': tale schema est Ecl. I. 'Nec tamen interea raucæ tua cura palumbes,' ubi fœminino plurali fœmininum singulare jungit. Et, 'Ite meæ quondam felix pecus,' ubi duobus fœminiis pluralibus neutrum singulare respondet. *Servius.*

Quo sacra ferebant] Non addit qui, sed intelligimus Phrygas. Item, 'Centum urbes habitant magnas:' id est, Cretes: et bene arbores consecravit, quibus immortalitatem petitura est. *Idem.*

Quo sacra ferebant] Nullum aliud hoc sacrum, quod ferebatur in lucum, quam ipsamet pinus, præeunte ad hanc conjecturam Arnobio l. V. ubi ait: 'Pinus illa solemniter, quæ in matris infertur sacrum Deæ, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis virum demessis genitalibus abstulit?' Iterum: 'Quid enim sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deum matris intromittitis sanctuarium?' Possis etiam intelligere sacra stia, videlicet velamina, quibus in sacris pinus coronabatur; de quibus idem Arnob. qui hanc historiam, potius fabulam, iste: 'Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, et circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficientem (Attin) contexit (Cybele) et teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?' *Cerda.*

87 *Nigranti pice*] *Nigranti*, umbrosa: et *pice* arboris genus est,

unde pix desudat. Harum autem secundum Plinium quinque sunt species: sicut etiam supra diximus. *Servius.*

88 *Has ego*] Non *trabes:* nam de acere naves non fiunt. Unde melius arbores intelligimus, referentes ad *piceas* vel *pinus.* Sane notandum *trabes* eum dixisse de arboribus, cum non dicantur *trabes* nisi jam cæsæ sint et depositæ. Abutitur ergo eo, quod posterius est, pro eo, quod est prius. *Idem.*

Cum classis egeret] Pro *classe*, genitivus pro ablativo; et justa Æneæ petitio, et concedentis benignitas numinis, exclusit piaculum. Nam his remotis, sacrilegium committeretur; ideo addidit 'læta dedi.' *Idem.*

89 *Timor anxius angit*] Aut perpetuum est timoris epitheton: aut certe verum timorem voluit significare, ut separaret ab eo, qui ex cupiditate nascitur prosperorum: ut, 'exultantiaque haurit Corda pavor pulsans.' *Idem.*

Timor anxius urget] In omnibus Vaticanæ bibliothecæ codicibus, et in Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis, *angit* non *urget* est. *Pierius.*

Anxius angit] Ita Servius, Fabric. et Erythræus, et veteres libri. Alii, *urget.* Taubmann.

90 *Solve metus*] Id est, meos. *Servius.*

Solve metus] Ita in Æn. I. 'Solvite corde metum Teucri.' Soph. Elect. ἀπηλλάχθαι φόβου. Sen. de Tranquill. c. 15. *cura solvimur.* Græci quoque ad rem eandem καταλυσιν, id est, *solutionem.* Eam enim vocem usurpat Nazianz. Orat. 3. cum ait, Christianos, Juliani morte, liberatos fuisse metu. *Cerda.*

91 *Ne cursu quassatæ ullo*] In Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis eodicibus antiquis, *neu cursu* legitur, eadem repetitione, qua etiam superius in iisdem codicibus observavimus eo versu, 'Neu struere auderent aciem, neu credere campo.' *Pierius.*

Quassatæ] Ita in Æn. I. 'quassatam classem.' Quod Sen. Const. XVI. 'resolutis compagibus.' *Cerda.*

92 *Prosit nostris in montibus ortas*] Bona brevitate detraxit et *his* et *esse:* nam plenum est, 'Prosit his, ortas esse in montibus nostris:' quod fecit elocutionis caussa. Sane ostendit, quod supra *arcem* dixit pro monte; et bene *ortas*, ut sensum quendam navibus daret, verbum de origine commoda. *Servius.*

Prosit nostris in montibus ortas] Debent esse majoris meriti, quam quæ sacris in lucis non sunt ortæ. Prosit illis, fuisse mihi sacras, ortas in luco meo. *Donatus.*

93 *Torquet*] Sustinet, aut nutu suo regit. *Servius.*

Torquet qui sidera] Cui est omnium rerum potestas, sed tamen non debet aliquid præstare contra fatum, ut illa petit; scilicet ut et naves et Æneas non sint subjecti casibus. *Donatus.*

Torquet] Ita in Æn. IV. 'cœlum ac terras qui numine torquet.' Statius Theb. l. VIII. 'Torquet, et astriferos inclinat Juppiter axes.' *Cerda.*

94 *Quo fata vocas*] Ostendit fata posse aliquatenus trahi, non tamen usquequaque. Hinc enim dicit *quo*, id est, ad quam rem? *Servius.*

Quid petis istis] Id est, pro istis? nam sic dicimus, 'peto tibi,' id est, pro te. Aut *istis*, utrum precibus an navibus? *Idem.*

96 *Fas habeant*] Jus: nec enim possunt æterna esse, quæ ab hominibus facta sunt. Horatius: 'Debemur morti nos nostraque.' Nam sicut animi facta sunt immortalia, ita corporis pereunt. Sallust. 'Cæterum studia omnia nostra, sicut anima, immortalia sunt.' *Idem.*

Certusque incerta pericula lustret Æneas] Securus dubia tentet? Et hoc dicit: Casibus licentiam hæc petitio vult adimere. Nam Æneas

sorte, qua homo est, navigationis debet timere periculum: quod perit, si ejus navibus æternitas detur. *Id.*

Certus incerta] Ita etiam opponit Auctor Theb. 'præmium incértum petis, certum scelus.' Et Vitruv. præf. l. VII. 'De incerta re certæ imagines.' Exempla pluria conjunxit Johann. Savar. *Cerda.*

97 *Cui tanta Deo permissa potestas*] *Cui:* ac si diceret, Nec regi quidem Deorum. *Permissa* autem data, ut hoc possit præstare. *Servius.*

98 *Defunctæ*] Liberatæ: ut, 'O tandem magnis pelagi defuncte periclis.' *Idem.*

Defunctæ] Liberatæ. Æn. VI. 'magnis pelagi defuncte periclis.' *Defungitur*, qui tempora sua vivendo tramisit. *Defungitur* quoque, qui munus debitum complet: ita hic *naves defunctæ* sunt, quæ Æneam, navigandi necessitate completa, in Italiam vexerunt. *Taubmann.*

Portusque tenebunt] Nautico usus est verbo, cum de navibus diceret. *Servius.*

99 *Quæcumque*] Hic ostendit aliquas esse perituras. *Idem.*

Evaserit undis] De undis exierit, ad eum locum, de quo navigatura jam non sit. Alii legunt 'evaserit undas,' quod si est, intelligimus, quæcunque evaserit undarum periculum. *Idem.*

101 *Mortalem eripiam formam*] Bene dixit *Mortalem.* Nec enim potest fieri, ut eadem res et mortalis sit, et immortalis: sed ut sit immortalis, ante est, ut desinat esse mortalis. *Idem.*

Mortalem eripiam formam] Est hoc, quod Prop. II. 33. 'agrestem detraxit ab ore figuram.' *Cerda.*

Magni æquoris] Intelligit Mediterraneum, cujus rei trita jam est multorum observatio auctorum, etiam veterum, qui non Oceanum, sed Mediterraneum vocant 'mare magnum.' Non, quod non major Oceanus, sed quia antiquis non ita notus. Ad hunc modum mare rubrum dici *suph* Hebræis, id est, *ultimum*, certissimum est: non quia vere mare illud ultimum, nam sinus Persicus majore merito posset vocari ultimus; sed quia rubrum notius Hebræis. *Idem.*

102 *Qualis Nereïa Doto*] Non dixit, tales erunt: sic supra, 'Qualis mugitus fugit cum saucius aram Taurus.' *Servius.*

Qualis Nereïa Clotho] In codicibus aliquot antiquis, *quales* numero multitudinis legitur. In Vaticanæ bibliothecæ omnibus exemplaribus *Doto* non *Clotho* scriptum observavi. Quam lectionem in Valerii quoque Flacci codicibus emendatis invenias, 'Quam Panope Dotoque soror:' licet professores nonnulli, qui ætatem nostram proxime præcessere, *Clotho* reponendum ex hoc Virgilii loco censuerint. Sed in Oblongo etiam codice nomen hoc altera manu depravatum est, quum *Doto* prius scriptum esset. Præterea Homerus Il. XVIII. cum *Galatea Doto* et *Proto* enumerat, atque alias complures Nerei filias, quæ mare incolunt, neque cum iis *Clotho* recensetur. Ait enim Δωτώ τε Πρωτώ τε Φερουσά τε Δυναμένη τε: paulo vero infra καὶ ἀγαυλείτη Γαλάτεια. Eadem sunt apud Heslodum in Theogonia, excepto epitheto *Galatheæ*, quam *formosam* Hesiodus vocat. Quumque Nymphas eas omnes numero quinquaginta recenseat, quas Νηρῆος ἀμύμονος ἐξεγένοντο, *Clothus* nusquam mentionem facit. Quare et his rationibus, et veteribus fretus exemplaribus, omnino legerim *Nereïa Doto.* Quod vero sequitur, *et Galatea;* in Romano codice *aut* discretiva particula habetur. *Pierius.*

Nereïa Doto] Forma alia Calab. l. IV. Νηρηΐδην de Thetide, ad eum modum, quo Catull. *Neptunine.* Legendum autem *Doto*, non *Clotho:* nam et Valer. Arg. l. I. 'Hanc Panope, Dotoque soror.' Et Claud. de

Nuptiis Honorii, 'vellitque coralia Doto.' In quibus etiam pessime aliquando legebatur *Clotho*. *Doto* enim nomen Nympharum, *Clotho* Parcarum est; ut etiam astrui ex Homero potest decimooctavo Iliad. *Δωτώ τε, Πρωτώ τε, Φέρουσά τε, Δυναμένη τε*: *Dotoque, Protoque, Pherusaque, Dynameneque.* Nec nomen Parcæ jungendum erat (ait Eryth.) formosissimæ Galateæ. Multos quippe errores in Auctores irrepsisse ex hac literarum vicinitate, adnotatum jam Leopardo Emendat. x. 25. *Cerda.*

103 *Et Galatea*] Sic et Homerus utramque Nympham conjunxit, ut et Valerius loco laudato, 'Huc Panope, Dotoque soror, jactataque fluctu Prosequitur mediis pariter Galatea lacertis, Antra petens.' *Idem.*

104 *Stygii per flumina fratris*] Scil. Plutonis. Notat autem juramentum 'per Stygiam paludem:' quod omnium religiosissimum erat. Eadem repetuntur Æn. x. 114. et inculcat Homerus Il. A. 528. Hymno in Apoll. vs. 84. et in Mercur. vs. 515. vide et not. Æn. vi. 323. 'Stygiamque paludem, Dii cujus jurare timent et fallere numen.' *Taubmann.*

105 *Per pice torrentis*] Ardentes: et est figmentum poëticum. *Servius.*

Per pice torrentis] Elegantissime *pix* de infernis aquis. Claudianus Ruff. loquens de Furia, 'Phlegethonta sonorum Poscit, et ambusto flagrantis ab aggere ripæ Ingentem piceo succendit gurgite pinum.' *Cerda.*

106 *Totam nutu tremefecit Olympum*] Homericum est, *μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὄλυμπον. Servius.*

Nutu] Juppiter omnia nutu et renutu faciebat: unde et *numinis* appellatio. Turneb. xxvi. 30. De hoc loco videatur et Scalig. v. 3. Nannius Miscell. vii. 14. notat, quod in hominibus sit *nutus*, id in Jove et Junone *tonitru* esse. *Taubmann.*

107 *Ergo aderat promissa dies*] Promissum tempus advenerat. *Servius.*

Ergo aderat promissa dies] Retulit, quod olim gestum videretur; redit ad causam et præsentis temporis necessitatem. Venerat, inquit, dies promissa, et dispositionem suam fata compleverant: hoc est, et navigiorum munus expletum fuerat, et Æneas in Italia erat: restabat ut naves deposita forma mortali verterentur in Deas. *Donatus.*

Ergo aderat, &c.] Od. Λ. ἀλλ' ὅτε δὴ μῆνές τε καὶ ἡμέραι ἐξετελεῦντο, Ἀψ περιτελλομένου ἔτεος, καὶ ἐπήλυθον ὧραι. Et Il. P. οἱ αἰὲν Ἔπλετ' ὀπ' αἴσαντος, &c. Et Epigr. l. iii. νήματ' ἀναπλήσας ἐπιμοίρια. Æsch. in χοηφ. videtur *μοιρόκραντον ἦμαρ* vocare, quod hic, 'tempora Parcæ debita complerant.' Plato in Epinom. ὅτε θανάτῳ τὶς τῶν τοιούτων τὴν αὑτοῦ μοῖραν ἀναπλήσει. Et Calab. καὶ τότε γ' ὃς ἤμελλον ἐπήτυμον ἦμαρ ἱκέσθαι Κῆρες ὑπεκτελέσειν. Et Hom. Il. Θ. ἀναπλῆσαι οἶτον, περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ τελευτῆσαι· οἳ κεν δὴ κακὸν οἶτον ἀναπλήσαντες ὄλωνται. *Germanus.*

108 *Turni injuria*] Scilicet quam inferebat. Et modo *injuria* est *ἀδίκημα*, id est, injustitia. Hinc est apud comicos *injurius*; qui audet aliquid contra ordinem juris. Et bene *injuria*, quia et contra necessitatem fati, quod Trojanos ad Italiam venire compulerat, et contra rationem fœderis bella commoverat. Alii *injuria* violentia accipiunt. *Servius.*

109 *Admonuit sacris ratibus*] In antiquis fere omnibus codicibus legere est mutato numero, 'admonuit ratibus sacris.' *Pierius.*

Sacris] Quia in luco Matris Deum cæsa est navium materies. Supra vs. 85. *Taubmann.*

Depellere] Pari verbo supra, 'ratibus quis depulit ignes.' Auctor Thebaidos, 'nefandas mœnibus patriis faces averte.' *Cerda.*

110 *Hic primum*] Debuerunt ante conjurationem præire signa, ne casu res facta videatur: deinde vox sequitur, ut conjectura signorum firmetur. *Donatus.*

Nova lux] Hoc est, repentina, id est, nimbus Deorum, quod ipse paulo post dicit. In secundo Æn. 'nimbo effulgens.' Et hic *lux* proprie: aliter postea, 'Continuo nova lux oculis effulsit.' *Servius.*

Nova lux] Notatur *nimbus*, id est, splendor, qui divina corpora semper ambit. Vide Æn. II. 590. 'Venus pura per noctem in luce refulsit.' *Taubmann.*

Lux oculis effulsit] In Romano codice, et aliquot aliis *offulxit*, et *obfuxsit* habetur. Sed *effulsit* receptum. *Pierius.*

111 *Nimbus*] Lumen quod capita Deorum ambit, ut sæpe dixi. *Serv.*

112 *Idæique chori*] De Idæis Dactylis vide Apollonii interpretem. Propert. III. 15. 'Cybelle Tundet ad Idæos cymbala rauca choros.' *Germanus.*

113 *Agmina complet*] Et *complet*, et *complerant* per *n*: et ita reliqua scribuntur præpositione incolumi, in antiquioribus quibusdam codicibus. *Pierius.*

114 *Ne trepidate meas*] Pro *ne festinetis*. Et per hoc significatur, ideo ad navium defensionem egressos non esse Trojanos, quia numen vetuit. *Servius.*

115 *Maria ante, &c.*] Pulchre a loco in quo erant, possibilitatem sumsit. *Donatus.*

116 *Quam sacras dabitur pinus*] Fabula talis est: Attis, puer speciosus, cum Matris Magnæ præesset sacris, a rege civitatis suæ adamatus est; sed cum intelligeret vim sibi a rege instare, quasdam in silvas profugit. Cum ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit, qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit; quem semianimem sub pinu latentem cum invenissent antistites Matris Magnæ, perlatum in templum Deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret memoria, Mater Magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur; pinumque arborem, sub qua jacuerat, tutelæ suæ adscripsit, et effecit ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur. *Servius.*

117 *Ite, deæ pelagi*] Alii hucusque volunt Matrem Deum locutam. Prope enim videtur absurdum ipsam indicare quæ sit, cum jam nymphis et audientibus utique et videntibus dicat. Alii jungunt 'Genitrix jubet:' et putatur melius, quia postea ait, 'quas alma Cybele Numen habere maris, nymphasque e navibus esse Jusserat.' *Idem.*

Genetrix jubet] In quibusdam codicibus antiquis ita scriptum inveni, 'genetrixque jubet, sua quæque Continuo,' &c. ut sit, 'Vox excidit, Ne trepidate,' et quæ sequuntur: 'Genetrixque jubet, Vos ite solutæ, ite Deæ pelagi, sua quæque continuo puppes abrumpunt vincula.' Sed enim *genetrix jubet*, ex persona Deæ magis placet. *Pierius.*

Genetrix jubet] Forma hæc solita in imperio. Soph. Antig. *οὔτ' ἂν κελεύσαιμι*. Juppiter supra, *jubebo*. Tacit. Ann. II. de duce: 'proturbare hostem jubet.' et de Principe; 'occidi Cotyn jubet.' *Cerda.*

119 *Delphinumque modo*] Alia fuit comparatio Apollonii de Nereïdibus l. IV. *Αἱ μὲν κατὰ βένθος ἐλίγκιαι αἰθυίῃσι Δῦνον*: *Illæ autem profunditatem subierunt mergis similes.* Ita omnes explicant *αἰθυιαν*. Ego *fulicam* capio. *Idem.*

Delphinumque modo] Delphini enim, cum ima maria petunt, primam sui corporis partem mergunt, id est, caput. *Taubmann.*

120 *Mirabile monstrum*] In Romano codice legere est, *mirabile dictu*. Sed *monstrum* magis placet. Quod vero sequitur, *reddunt se totidem facies*, in antiquis aliquot *redduntur totidem* habetur. *Pierius.*

121 *Quot prius æratæ steterant ad litora proræ*] Versus hic non habetur prorsus in Romano codice, neque in Mediceo, neque quidem in plerisque antiquis, nisi subdititius. Habet vero locum in Æn. decimo, ubi Nymphæ Æneæ obviam fiunt. Cæterum illud non omittendum, quod ubi invenitur adscripticius, non *proræ*, sed *puppes* legitur. 'Proræ' enim 'pelago obvertuntur,' et 'Stant litore puppes.' In Oblongo vero codice, neque *proræ*, neque *puppes* legitur, sed *naves*. Id autem loco suo examinabitur. Neque tamen dissimulandum quod in codice Porcio versus is, qui desideratur in aliis, invenitur quidem, sed non eo ordine quo in vulgatis exemplaribus, sed ita transpositus, 'Ima petunt, hinc virgineæ mirabile monstrum, Quot prius æratæ steterant ad litora proræ, Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.' Quæ quidem structura, si versus sit admittendus, longe videtur elegantior. *Idem.*

Proræ] Recte; licet versus insuavior; quia *naves* noluit dicere: *puppes* non potuit; neque enim puppes æratæ sunt: ut notat Scaliger IV. 48. Porro Classis hujus Æneïæ μεταμόρφωσιν describit etiam Ovidius IV. 530. et seqq. Qui vero Critici hoc, ut nimis hyperbolicum notant; nec Homero debuissent parcere, qui Phæacum naves intellectu præditas, ipsasque ἀπηδάλους natare cecinit, Ulyssea Θ. Vide et Æn. X. 219. *Taubmann.*

123 *Obstupuere animis Rutuli*] Hoc est, Rutulorum, dativus pro genitivo. Timuerunt ergo Rutuli, timuit Messapus numinis marini filius, qui utique fiducia patris et sui, nihil ex mari timere debuerit, vel certe, 'Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro:' timuit etiam Tyberis. Per hos autem gradus, id est, Rutuli, Messapi, amnis, major Turni designatur audacia. Talis est et in quarto, 'At non infelix animi Phœnissa.' *Serv.*

124 *Turbatis Messapus equis*] Non placet quod in Romano codice legitur *turbatus*. Præterea *Messapus* varie scribitur: nonnullis, uti dictum *ss*, nonnullis *pp* geminantibus: neque id constanter: aliis etiam utranque consonantem simpliciter scribentibus. *Pierius.*

Cunctatur et amnis] Est hoc, quod Hom. de Xantho, Δεινὸν δ' ἀμφ' Ἀχιλῆα κυκώμενον ἵστατο κῦμα: *Horrenda autem circum Achillem turbata constitit unda.* et Virg. Æn. VIII. 'refluens substitit unda.' *Cerda.*

Et amnis Rauca sonans] Licet antiquitas habuerit *hic* et *hæc amnis*; melius tamen est accipere *rauca sonans*, pro *rauce*, quam *rauca amnis*. Servius.

125 *Rauca sonans*] Calaber l. IV. loquens de Xantho, ῥόον κελάδοντα, et ποταμοῦ ἠχήεντος. Eidem dat Hom. Il. XXI. πάταγον, ὀρυμαγδόν: *strepitum, fremitum*: et, βράχε ῥέεθρα, ὄχθαι ἴαχον: *strepuerunt fluenta, clamarunt ripæ.* De eodem μορμύρων *murmurans.* Sed non dubium, quin hac raucedine alluserit Virgil. ad mugitum, qui dari solet fluminibus. Ibidem Hom. μεμυκὼς ἤυτε ταῦρος: *mugiens tanquam taurus.* Cerda.

Revocatque pedem Tiberinus ab alto] Nunc ipsum Deum territum dixit: supra undas fuisse perterritas et in se repressas. *Servius.*

Revocatque pedem] Pari turbatione de Xantho Hom. Il. XXI. πάντα δ' ὄρινε ῥέεθρα κυκώμενος: et de Tybr. Æn. VIII. 'refluitque exterritus amnis.' A Virg. Propert. I. 15. de fluminibus, 'ad caput revocare liquores.' Et observa assumi plerumque ad hanc rem verba composita ab *re*. Nam Horat. Od. I. 29. 'relabi rivos, reverti Tyberim.' Ovid. de Pont. IV. 'flumina reditura.' et in Epist. 'versa recurrat aqua.' Virg. Æn. VIII. 'refluens unda.' Plin. 'mare refugum.' Auctor Thebaid. 'regeret in fontem citas revolutus undas amnis:' ubi *regero*, et *revolvo*: ita possis, ἀναχωρεῖν,

ἀναῤῥῶν. Vide Æn. VIII. ad illud, 'refluitque exterritus amnis.' *Cerda.*

126 *At non audaci cessit fiducia Turno*] In codicibus aliquot antiquis ad cappacismum evitandum, transpositis dictionibus legitur, 'at non audaci Turno fiducia cessit.' Sed enim *cessit fiducia Turno* versum reddit sublimiorem validioremque, qui languescere videatur, si *fiducia cessit* legas. *Pier.*

Audaci Turno] Ecce ubi confirmat Epitheton, quod Turno semper imponit, et hoc colore futuram orationem ostendit. *Servius.*

127 *Animos tollit dictis*] Magnanimitatem suam, quia ipse non terreatur, comprobat dictis. Tale est et illud de contrario, 'Turbatumque oculis.' Potest tamen accipi, Eorum animos tollit qui erant territi, et hinc increpat. *Idem.*

Increpat ultro] Temeritas maxima, qui cum factum intellexisset, debuit potius fortunam suam deflere. *Donatus.*

128 *Trojanas hæc monstra petunt*] Id est, Appetunt, hoc est, ad Trojanorum pertinet damnum: ut, 'Reginam petit.' *Servius.*

Hæc monstra] Sic et *Græcis* τέρας tam monstrum vulgari significatione, quam signum a numine dicitur, ut passim apud Hom. et Eurip. in Phœn. οἱ δ' αὖ παρ' ἡμῶν δεξιὸν δίδυς τέρας 'Ιδόντες, &c. *Germanicus.*

Juppiter ipse, &c.] Scilicet qui omnibus præstare consuevit. Unde et *Juppiter* dictus est, quasi *juvans pater*. Ergo *Auxilium solitum* non circa Trojanos accipimus; sed quod ipse omnibus præstare consuevit. Alii *auxilium solitum*, auxilium fugæ accipiunt. *Servius.*

His Juppiter ipse] Reddit versum Hom. Il. VIII. Ἦ οὐ γιγνώσκεις ὅτι οἱ Διὸς οὐκ ἔπετ' ἀλκή; *An non cognoscis, quod ex Jove non sequitur auxilium?* Cerda

129 *Auxilium solitum*] Quasi dicat, Qui fugere semper soliti sunt. *Don.*

Non tela, nec ignes Expectant Rutulos] Non expectant Trojani, ut Rutulorum ignibus aut telis pereant: qui jam navium amissione perierunt. *S.*

130 *Expectant Rutulos*] In antiquis *expectant*. Sed enim Grammatici quidam in hoc significato adimunt *s*, uti alibi dictum. *Pierius.*

Maria invia Teucris] Color est. Nam rem, quam pro se Trojani putabant, in contrarium vertit, dicens, navigationis et fugæ auxilium perdidisse Trojanos; quos constat pro felicitate habuisse, navigationis vitare discrimina. *Servius.*

131 *Rerum pars altera adempta*] Id est, naturæ rerum. Humanæ enim naturæ duo elementa concessa sunt, mare et terra. *Idem.*

Rerum pars altera adempta est] Neque id placet, quod in Romano codice legere est *dempta est*, quum aures magis impleat *adempta*, quod forte factum per apostrophen. *Pierius.*

132 *Terra autem in nostris manibus*] Ita est in Romano codice, et in Oblongo, et in Mediceo: sed in aliis quibusdam antiquis legere est, 'in manibus nostris.' *Idem.*

Tot millia] Separa, et deinde dic *gentes*. Donatus.

Tot millia gentes Arma ferunt Italæ] *Milia* unico *l* antiquissima veterum consuetudine scriptum. In codicibus antiquis plerisque *gentis* legitur, quod genitivi casus multi volunt esse, 'Gentis Italæ.' Sed mihi figuratum magis videtur *gentes* legere, atque ita nescio quid elegantius præ se ferre. *Pierius.*

133 *Nil me fatalia terrent*] *Nihil* pro *non*, et tacitis occurrit quæstionibus dicens, Si fataliter se ad Italiam venisse dicunt, jam venerunt, completa sunt fata: et callide tacuit quod erat fatale. Trojani enim dicebant Italiæ sibi regna deberi. Et est oratorium, quæstiones ita proponere, ut facilem solutionis sortiantur eventum. *Servius.*

134 *Si qua Phryges præ se jactant responsa deorum*] *Jactant*, quasi et ista confingant: ant, 'Præ se jactant,' præferunt. *Idem.*

Phryges] Pro convitio posuit. *Donatus.*

135 *Sat fatis Venerique datum est*] In Romano quidem codice et in Mediceo *est* habetur: in aliis vero minime: perinde ac etiam in eo loco, 'sat patriæ Priamoque datum,' absque *est* legitur: quod longe concinnius videtur. *Pierius.*

Tetigere quod arva, &c.] Quæstio est, an superare possent qui forte venerint; et, sicut supradictum est, per concessionem argumentatur: etiamsi vera sunt quæ jactant, tamen jam completa sunt, 'tetigere quod arva Fertilis Ausoniæ Troës.' *Serv.*

Tetigere quod arva, &c.] Non abit hic locus ab eo Æn. VII. 'Si gener externa petitur de gente,' &c. ubi quemadmodum Amata interpretatur fata in gratiam Turni; ita hic Turnus in gratiam quoque sui. *Cerda.*

136 *Sunt et mea contra Fata mihi*] Hoc falsum est quod dicit Turnus: sed in arte rhetorica tunc nobis conceditur uti mendacio, cum redarguere nullus potest; ut in hoc loco: quis enim potest scire si Turno vere data sint, necne, responsa? Sane quia scit falsum esse quod loquitur, argumentis probare dicta contendit, dicens esse sceleratam gentem, raptam sibi conjugem. In quo facto, utitur Græcorum exemplo, qui ob raptam Helenam gentem delevere Trojanam. *Servius.*

Sunt et mea Fata mihi] Allusum forte ad Hom. Il. III. *πᾶρὰ γὰρ θεοί εἰσιν Ἡμῖν*: *Adsunt et nobis Dii.* Tale et illud Ovid. 'habetque Deos pars utraque.' Hæc duo alii junxerunt. Addo Tacitum qui Ann. I. 'Non hic silvas et paludes, sed æquis locis æquos Deos.' Achill. quoque ad Hectorem Il. XX. *τὶς καὶ ἐμοί γε θεῶν ἐπιτάῤῥοθός ἐστι.* Plutarch. in Nicia: *ἀλλ' ἑτέρους ἔχων μάντεις ὁ Ἀλκιβιάδης*: *sed alios habet Alcibiades vates.* Simillimum illud Eurip. in Heracl. ubi Iolaüs: 'Si Argivis præest Juno, nobis Minerva.' Græca sunt: *τῶν μὲν γὰρ ἥρα προστατεῖ, ἡμῶν δ' Ἀθήνα.* Inde in Phœniss. Polynices Argivus invocat Junonem contra fratrem, Eteocles Thebanus Minervam contra fratrem. *Cerda.*

138 *Conjuge prærepta*] Invidiose sponsam *conjugem* vocat. *Servius.*

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Cur non in similitudine criminis sit pœnæ similitudo? si culpa repetitur, supplicia quoque geminentur. *Idem.*

Solos Atridas] Si luerunt pœnas primarum injuriarum in Atridas pulsi patria, luent et istarum in nos jam extorres, et ideo imbecilliores: est ergo mirum exemplum. Deprimit autem omnia illorum gesta apud Trojam, et se Græcis præponit, quod non fraude, sed vi velit adoriri. *Don.*

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Comparat Macrob. v. 9. locum hunc cum illo Homerico Il. IX. *τί δὲ λαὸν ἀνήγαγεν ἐνθάδ' ἀγείρας Ἀτρείδης; ἢ οὐχ Ἑλένης ἕνεκ' ἠϋκόμοιο; Ἢ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεῖδαι*; Et quidem versum Homericum jactatum instar Proverbii Erasmus jam monuit ex Ulpiano. Lege illum Chil. IV. Cent. 6. c. 34. *Cerda.*

Tangit] Est hoc, quod Hom. sæpe in re simili *ἱκάνει*, et *ἵκετο*. Alii *ἅπτεσθαι*, et *θίγειν*. Ovidius Epist. 'nec te, Pari, munera tangunt,' id est, non te afficiunt, et commovent munera. Val. Arg. VIII. 'socios ea gloria tangit.' Vid. P. Victor. Var. Lect. IX. 19. *Idem.*

140 *Periisse semel satis est*] Quasi objectio est, ut si dicatur, 'sed periisse semel satis est;' immo vero semel satis fuit eos peccasse: ex quo colligitur quotiens peccaverint, totiens eos perire debere. *Servius.*

Sed periisse semel satis est] In codicibus nonnullis admodum vetustis,

legere est, *si periisse*, et pro peccare, *peccasse*. Nam si *sed* legas, ratiocinium illud non nihil impetum concitatæ orationis remorari videtur, quæ nihilo secius tamen decurrit, dicendo *si*. In quo illud unum est negotium, ut ad objecta respondeatur, nèque nunc per interpellationem, dum res geritur, retardetur. Affirmativa enim omnis enuntiatio moram trahit, quæ in condicionali, vel conjunctiva properatur. *Pierius.*

Sed periisse, &c.] Sensus est: Si semel peccasse, et peccati istius pœnam luisse sufficeret; profecto Trojani omnes fœminas vehementissime odissent. Ita diluit occupationem peccandi consuetudine in Trojanis: ut quos exitium suum ad frugem bonam formare non valuerit. *Taubmann.*

141 *Penitus modo non genus omne perosos Fœmineum*] Modo omne genus fœmineum non eos penitus perosos oportebat, propter quod ante perierunt. Locutus est autem figurate. *Servius.*

Penitus modo non genus omne, &c.] In codicibus aliquot antiquissimis 'modo nec genus.' Sed recte Servius *non* adverbium agnoscit. Est et ubi *perosum* legatur, sed corrupte. Nam *perosos* legendum: quod duorum infinitivorum *periisse* et *peccare*, suppositum est. *Pierius.*

Modo non] Ferme, commodum: Græcis μονονουχί. Sic Tibull. I. 1. 'Jam modo non possum contentus vivere parvo.' *Emmeness.*

142 *Medii fiducia valli*] Quod inter Trojanos Rutulosque sit medium: et bene de muris nihil dixit.' *Servius.*

143 *Fossarumque moræ*] Non tutela: sed mortis dilatio. *Idem.*

Fossarum moræ leti discrimine parvo] In Romano codice legere est 'fossarumque mora et leti discrimine parvo Dant animos.' In eodem, in Porcio, et aliis quibusdam manu scriptis, 'discrimina parva' legitur per appositionem, quod valde placet. *Pierius.*

Leti discrimina parva] Quantum scilicet murus habet latitudinis, tantum a morte est discriminis. Quis nescit illud Juven. Sat. XII. 'digitis a morte remotus Quatuor: aut septem, si sit latissima tæda?' Cestius apud Sen. Rhet. Cont. 16. 'Parva materia sejungit fato.' Quem ad locum And. Schott. adducit verba Theonis Sophistæ. Quæ præcipue ad rem faciunt, hæc sunt: πλησίον ἔχοντες τὸν θάνατον πλέοντι, λεπτὴν ἔχοντες εἰς σωτηρίαν ἐλπίδα, τὰ ξύλα, ἐφ' ὧν φέρονται: *Proximam habent mortem, qui navigant, tenui lignorum, quibus feruntur ad salutem, spe.* Ideo Plin. eleganter XXXV. 7. naves vocat *pericula*. Quasi nihil periculosius, quam ubi est minimum discrimen a morte. Curt. l. III. de re alia loquens, 'tenue discrimen' dixit. Hom. Iliad. τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται: *paululum enim a morte distant:* et l. X. ὀλίγος δ' ἔτι χῶρος ἐρύκει: quia exiguum loci spatium a morte arcebat. *Cerda.*

144 *An non viderunt*] Legitur et 'At non viderunt:' si *An non*, absolutum est; si *At non*, inceptiva est particula ad ornatum pertinens. Horatius, 'At o Deorum quicquid in cœlo regit.' Tale est, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor:' et est exemplum a majore ad minus, hoc est, At credo, non viderunt Neptuni manu fabricata mœnia conflagrasse, ut fiduciam vitæ in exiguo vallo et parva fossa habeant. *Servius.*

An non viderunt] In antiquis plerisque codicibus *At non* legitur, particula ea confutationibus, comparationibus, et redargutionibus apta: ut, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor.' *Pierius.*

145 *Considere in ignis*] Ita Æn. II. 'considere in ignes Ilium.' Prop. III. 9. 'in cineres arcem sedisse.' Et Tacit. Hist. III. 'Cum omnia sacra profanaque in igne considerent.' *C.*

146 *Sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum Apparat*] In codicibus aliquot antiquis *sed vos electi* legitur, quod nequaquam placet. Illud non ita repudiaverim, quod in Mediceo et allis codicibus perveteribus habetur, 'ferro qui scindere vallum.' Et in aliquot ex his *apparet*. Non per interrogationem, sed per enuntiatum; quamvis interrogatio non displiceat. *Pierius.*

Sed vos, o lecti, &c.] Totus hic locus Homerum sapit ex Nota Macrob. v. 9. Habentur versus Il. XII. *Ὄρνυσθ' ἱππόδαμοι Τρῶες, βήγνυσθε δὲ τεῖχος Ἀργείων, καὶ νηυσὶν ἐνίετε θοῇσι δαῖτα πῦρ*: *Surgite bellatores Trojani, frangite munitionem Græcorum, et navibus impingite ignem noxium.* Cerda.

Lecti ferro] Utrum ad ferrum lecti, an potius acie lecti? ut si dixisset, virtute lecti. *Servius.*

O lecti] Nescio quid hoc grandius ad benevolentiam, quam illud omnium *o socii:* quam illud Ammiani l. XX. ore Juliani, 'propugnatores mei fortes, et fidi:' quam illud ejusdem l. XXI. 'magni commilitones.' Tales milites *κρυθέτρας* vocat Hom. Il. XIII. *Cerda.*

Vallum] Historice locutus est: *Vallum* autem dicitur ipsa munitio. Nam *valli* fustes sunt, quibus vallum munitur. Ipse de sustentaculis vitium, 'Vallos primus sub tecta referto.' *Servius.*

Scindere vallum] Tale illud Hom. Il. XII. apud quem Hector hortatur suos *τάφρον διαβαινέμεν*. *Cerda.*

147 *Mecum invadit, &c.*] Sup. quoque se exemplum proposuit: 'Ecqnis erit mecum, o juvenes, qui primus in hostem,' &c. Alexander apud Curt. l. IV. 'Nec postulare se, ut fortiter capesserent prælium, nisi ipse ceteris fortitudinis fuisset exemplum; se ante prima signa dimicaturum spondere:' et de eodem l. III. 'ante prima signa ibat.' De Juliano Amm. l. XV. 'Pugnatores accendens præeundo.' De Annibale Polyb. Hist. III. *τότε μὲν ὑπόδειγμα τῷ πλήθει ποιῶν αὐτόν*: *Se ipse multitudini in exemplum dabat:* et statim *παραβόλως δὲ ἐαυτὸν εἰς τοὺς κινδύνους*: *temere se in pericula objiciebat.* Marius ab Sallust. Jugurth. dicitur, 'in prælio consultor idem, et socius periculi.' Plin. de Trajano Paneg. 'dux et miles.' Ut de Alexandro Curt. III. 'Non ducis magis quam militis munera exsequebatur.' De Catilina Sallust. 'Strenui militis, et boni Imperatoris officia simul exsequebatur.' Vide Albertum Krant. Hist. Vand. VI. 20. ubi loquitur de Absalone Episcopo belli duce.' *Cerda.*

Trepidantia castra] Ut, 'turbata arripe castra.' *Servius.*

Trepidantia castra] Nam hæc occasio rei gerendæ. Respectum, credo, ad illud Iridis, quæ supra ad Turnum, 'et turbata arripe castra.' Idem Turnus in Æn. X. 'ultro occurramus ad undam Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.' *Cerda.*

148 *Non armis mihi Volcani, non mille carinis*] Bene *arma* generaliter dixit. Nam et ipse habuit a Vulcano, sed solum gladium: ut, 'Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.' Per hoc autem quasi latenter dicit se Achille esse meliorem, qui se Trojanos etiam sine divinis armis superare posse confidit. *Servius.*

Mille carinis] Vid. supra Æn. II. 198. *Emmeness.*

149 *Addant se protinus omnes*] Ne timere videatur auxiliorum multitudinem, dicit incrementa esse victoriæ: quidam *protinus* hic pro *licet* accipiunt. *Servius.*

150 *Tenebras et inertia furta Palladii*] Nam Diomedes et Ulysses noctu Trojam ingressi, simulacrum Minervæ fatalis sustulerunt. Vide Æn. II. 164. *Taubmann.*

151 *Cæsis summæ custodibus arcis*] In Romano codice, 'cæsis latæ cus-

todibus arcis' legitur: in quibusdam aliis *late* adverbialiter: horum utrunque fœdiorem ostendit cædem. Sed epitheton *summæ*, proprium est arcis. Et Homericum est carmina repetere: quod nonnunquam Virg. imitatur. *Pierius.*

152 *Nec equi cæca condemur in alvo*] In Romano codice *alveo*. Unde in quibusdam aliis antiquis *cæco*. Sed de *alveo* non admodum sollicitus fuerim. Quod vero *cæco*, an *cæca* legendum sit, Attius quidem virili genere *alcum* posuit: sed Virgilium ait Nonius fœmininum protulisse. *Idem.*

153 *Luce palam*] Propter 'tenebras et furta inertia.' Vel *luce*, quod Ilium nocte captum est: *palam*, quia insidiis. *Servius.*

Igni circumdare muros] In gloriam sui, in contemptum Trojanorum: nam hoc genus belli totum ad contemptum hostium. Auctor Paneg. Constantini: 'Neque vallo fossaque obsessio inchoata est, nec cuniculis agendis, nec machinis admovendis, nec incutiendo ariete tentati quassatique sunt muri: sed statim injectæ faces portis, scalæ propugnaculis,' &c. Hæc enim in oppugnando facilitas et celeritas despicatum arguit: et de hac re est sermo Panegyristæ. Inde in Æn. XII. 'Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis,' Quasi ita facile oppugnaretur Latini civitas. *Cerda.*

154 *Haud sibi cum Danais, &c.*] A natione, ut imbelli, et quæ tecto dolo, non virtute, vincere didicit: quare diserte addidit, *arte Pelasga*. Græcis dolis, et Græca fide. *Hortens.*

Faxo] Germ. *Was gilts*. Vide Notas Plauti Aul. III. 5. 20. *Taubmann.*

155 *Esse putent*] In codice Mediceo, et aliquot aliis antiquis, 'esse ferant' legitur. *Pierius.*

Decimum quos distulit Hector in annum] Legere est in antiquo codice, *decumum* per u in pene ultima: et in antiquissimo codice actionum in Verrem M. Tullii, semper *decumas* notatum animadverti, 'et agri Vejentani decumas votas.' Et ità passim apud Livium in veteri codice, 'et quartionis decumi' Augusti Liberti monumentum alibi citavimus, ne quis hoc per librariorum imprudentiam scriptum putaret, sed quia ætas illa in Augusti gratiam ita scribere consuerit. Cujusmodi exempla locis pluribus recitata sunt. *Pierius.*

Quos distulit Hector] Bene solius Hectoris facta est commemoratio, ut ostendatur periisse eum, qui potuit esse terrori. Et satis Hectori dedit, quasi plus esset differre quam vincere, per quod vult Æneam nihil fortiter in bello fecisse Trojano. *Servius.*

Decumum quos dist. Hector in annum] Est hoc, quod in Æn. XI. de eodem Hectore et Ænea: 'et in decimum vestigia rettulit annum.' Ita etiam Hector a Sen. Troadib. dicitur 'mora fatorum;' ut etiam a vetere Poëta Apronio Silone apud Sen. Rhet. Suas. I. 'belli mora concidit Hector.' Andromacha Il. XXII. loquens cum suo Hectore: Οἶος γὰρ σφιν ἔρυσο πόλας, καὶ τείχεα μακρά: *Solus enim ipsis defendebas portas, et muros longos.* Philostr. in Heroïc. de eo loquens, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῷ, καὶ μὴ ἐπ' ἄλλῳ, εἶναι τὴν Τροίην: *in illo, et in alio nemine, Trojanorum rem sitam.* Ab Calab. II. dicitur μέγα κράτος Τρώων: et l. X. ἐρύετο δούρατι πάτρην. Vide et Strabon. l. XIII. ubi Fimbria cum gloriaretur, undecimo die Trojam cepisse, cum Agamemnon vix annis decem, audivit, οὐ γὰρ ἦν Ἕκτωρ ὁ ὑπερμαχῶν τῆς πόλεως: *non enim Hector aderat, qui pro civitate pugnaret.* In Æn. II. 'spes o fidissima Teucrum.' Sen. Trag. 'columen patriæ.' *Cerda.*

156 *Melior quoniam pars acta diei*] Id est, major, et prima. An quoniam dicit hoc optimum quod matutinum? *Servius.*

Melior pars diei] Id est, major, et prima, hoc est, e duodecim horis septem primæ: quæ cum exactæ sunt, non major tantum, sed et melior pars acta est. Et consultis-

sime dixit non *majorem*, sed *meliorem* partem. Romani enim primis septem horis seria tractabant, reliquis jocos, balnea, et convivia sectabantur. Paulus JC. ‘ Cujusque diei major pars est horarum septem primarum diei, non supremarum :’ quem locum curiosissime explicat L. Ramirez Hisp. ad Martial. IV. 8. Vide et Turneb. III. 14. Ita ‘ solidum diem’ Horatius Od. I. vocat eas horas, quæ ante cœnam rebus seriis destinatæ erant, ut diximus etiam ad Plaut. Asinar. IV. 2. ‘ De die potare.’ *Taubmann.*

Pars acta diei] In plerisque codicibus antiquis, *dici est* legitur; quod sua me offendit exilitate; quum absque substantivo verbo concinnius omnino versus hic enuntietur. *Pier.*

157 *Bene gestis corpora rebus*] In eo tantum, quod hostes non ausi sunt egredi: nam nihil egerant. Ergo hortativa est oratio ad socios, ut audaciores esse debeant cum videant se timeri. *Servius.*

158 *Procurate*] Verbum compositum, id est, curate. *Idem.*

Corpora procurate] Hæc e mediis castris in Poësin tracta, in Scal. v. 3. Proverb. est Varronis: ‘ Pransus paratus :’ quod a militibus tralatum est, qui pransi et curatis corporibus ad pugnam expediti ducebantur. Cato Orig. l. v. ‘ Exercitum suum pransum paratum cohortatim eduxit foras atque instruxit.’ Hinc idem Varro: ‘ Pransum ac paratum esse hominem oportet,’ id est, ad omnem casum semper instructum. Vide J. Lips. II. 9. Elect. et Auson. Popmam in Collect. p. 209. Contrarium est, ‘ Pransus potus :’ quo et Cic. utitur. De quo in Comment. nostro Plautino Menæch. III. 2. *Taubmann.*

Pugnam sperate parari] Scilicet contra Trojanos, non a Trojanis, ne videatur contra supradicta omnia nunc sociis inferre terrorem. Ergo a me parari sperate, id est, pugnaturos vos scitote, licet hostes muris se teneant, ut, ‘ Arma parate animis, et spe præsumite bellum.’ *Servius.*

Et pugnam sperate parari] Antiqui omnes codices, quotquot inspexi, *sperate parari* legunt. Quod etiam agnoscit Servius, cum dicit, ‘ contra Trojanos, non a Trojanis,’ scilicet parari pugnam. *Pierius.*

159 *Vigilum excubiis*] *Excubiæ* diurnæ sunt: *Vigiliæ*, nocturnæ. *Serv.*

Vigilum excubiis] Notant Grammatici *excubias* esse diurnas, *vigilias* nocturnas: ita tamen ut *excubiæ* pro vigiliis sumantur, non contra *vigiliæ* pro excubiis. Credo illos decipi in hoc extremo, nam *vigiliæ* fortasse pro excubiis, inclinante in hoc Ammiani loco l. XX. ‘ Proin dies et noctes intenti vigiliis, cautiores stantes utrobique faciebant.’ Ubi *vigilias* nominat de diebus pariter et noctibus, nullo discrimine. Et statim, cum narratur bellum, die factum, non noctu ait: ‘ Defensores, ni vigilassent, exitium adfore jam sperantes.’ *Cerda.*

160 *Cingere flammis*] In antiquis *flamma*. Sed magis placet *flammis* numero multitudinis, ut negotium id multorum opera procuratum indicet. *Pierius.*

161 *Bis septem Rutuli*] Locus Hom. clarus Il. IX. Ἕπτ' ἔσαν ἡγεμόνες φυλάκων, ἑκατὸν δὲ ἑκάστῳ Κούροι ἅμ' ἑσταότειχον, δόλιχ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντες: *Septem erant duces custodium, centum vero cuilibet Juvenes una ibant, longas hastas manibus habentes.* Virgil. supra Homerum ‘ bis septem,’ quia infra, ‘ variantque vices.’ Itaque, etsi non dicat, certum est tamen, septem præpositos vigiliis, dum alii septem interquiescerent; deinde variatam vicem. *Cerda.*

162 *Centeni quemque*] Centurionum scilicet, ex more Romanæ militiæ; nam ex numero militum, qui eos sequuntur, gradus dignitatis apparet. *Servius.*

Centeni quemque sequuntur] In Romano codice *secuti* legitur: in reliquis *sequuntur*, et *secuntur*. Pierius.

163 *Purpurei cristis juvenes*] Hic

versus per figuratum ablativum prolatus est. *Servius.*

Purpurei cristis juvenes] Sunt codices, in quibus 'purpureis cristis' legatur. Sed figuratum magis *purpurei:* et huic similis nominativus sequitur 'auroque corusci,' quamvis etiam dici possit, 'Corusci purpureis cristis, auroque.' *Pierius.*

Purpurei cristis juvenes] Figurata, et elegans locutio, pro *purpureis cristis:* ipsi enim a cristis purpurei. Sic infra vocat Nisum 'jaculo celerem,' pro, 'jaculo celeri.' Iterum, 'Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis Aureus:' pro *armis aureis.* Sic Pers. Sat. v. 'recutita Sabbata,' pro Sabbata Judæorum recutitorum. Judæi enim recutiti, et vere apellæ, non Sabbatum. Hom. libro Il. XI. φοίνικι φαεινὸς, id est, *splendidus purpura.* Eurip. in Herc. πολιὸν δάκρυον, loquens de Amphitryone, *lacrymas canas*, pro, lacrymas cani hominis: et in Tauris: ἀΰπνους ἀκτὰς, *insomnes petras.* Non certe petræ marinæ insomnes, sed qui præternavigabant. Ibid. κλισίαν λύκων δολίην, pro, λύκων δολίων: et in Rheso, φωτὸς αἱμύλον δόρυ: *hominis hastam deceptricem*, pro, φωτὸς αἱμύλου. *Cerda.*

164 *Variant vices*] Ut invicem potent. *Servius.*

Variantque vices] Similiter apud Apulejum Met. l. IX. 'Anus quædam, stupri sequestra, et adulterorum internuntia, de die cottidie inseparabilis aderat: cum qua protinus jentaculo, ac dehinc vino mero mutuis vicibus velitata, scenas fraudulentas in exitium miserrumi mariti construebat.' *Emmeness.*

165 *Indulgent vino*] Ablativus casus est, et deest *sibi;* ni figuratum est, ex fiducia scilicet; sequitur enim, 'quæ Rutulos habeat fiducia.' *Serv.*

Vertunt crateras aënos] Potantes exhauriunt: et est hemistichium Ennianum. *Idem.*

Vertunt crateras aënos] Innuitur largissimum potandi genus; ita enim bibebatur, ut toti crateres verterentur. Ita accipe Plautum in Sticho: 'Namque ædepol quamvis subito vel cadus verti potest.' Et Stat. Theb. l. VI. 'spumantemque ore supino Vertere,' scilicet craterem: et Horat. duobus in locis. Nam Od. III. 29. 'Non ante verso lene merum cado.' Et Stat. II. 8. 'Invertunt Aliphanis vinaria tota.' Sicut ergo 'inclinare cadum,' erit parce bibere: ita *vertere*, erit largissime. Nam, cum eo res devenit, ut cadus vertatur, jam tum fundus hauritur. *Cerda.*

166 *Conlucent ignes*] Ad ignem enim agebantur vigiliæ. Hinc statim vs. 189. 'Lumina rara micant.' Hom. Iliad. Θ. 550. πυρὰ δέ σφισι καίετο πολλά: et 557. Τρώων καιόντων πυρὰ φαίνετο Ἰλιόθι πρό. Χίλι' ἄρ' ἐν πεδίῳ πυρὰ καίετο, πὰρ δὲ ἑκάστῳ Εἵατο πεντήκοντα, σέλας πυρὸς αἰθομένοιο: *Trojanorum accendentium ignes apparebant ante Ilium. Mille siquidem in campo ignes ardebant, apudque singulos Sedebant quinquaginta* viri *ad jubar ignis ardentis.* Et Horat. Od. I. 10. 'Thessalosque ignes, et iniqua Trojæ Castra fefellit.' *Emmeness.*

Custodia] Nomen ambiguum, sed modo quæ custodit. *Servius.*

Custodia] Nota diligenter, *custodiam* non solum dici de carcere, ubi vincti, sed etiam de ipsis custodibus: et ita hoc loco *custodia* sunt ipsi milites. Josephus Bell. VII. 15. τὸ τεῖχος φρουραῖς ἐπιμελεστέραις διελάμβανεν. Ubi φρουρὰς dixit, quos statim φρουροὺς se explicans. Adjicit enim, οὐ μὴν ἀντέχειν οἱ φρουροὶ πρὸς τὰς αὐτομολίας ἴσχυον. Et Claud. Eutrop. II. in sermone etiam vigiliarum, 'vicibus custodia nullis Advigilat vallo,' id est, nulli custodes per vices vigilant. Sed et *custodiam* sumi pro ipsis vinctis omitto, ne agam quæ jam Lipsius. Itaque vox una contrariam habet significationem: nam significat et custodientem, et custoditum. *Cerda.*

Noctem custodia ducit] Est hoc, quod Horat. Epist. I. 5. 'Æstivam

sermone benigno tendere noctem.' Locutus vero Virgil. phrasi Plauti Trucul. 'noctes ducere.' Propert. I. 3. 'perducas noctes.' Stat. Theb. II. 'Insomnem ludo certatim ducere noctem.' Valer. Arg. I. 'ludoque educite noctem.' Lucan. l. IV. 'Extrahit insomnes bellorum fabula noctes.' Plutar. in Themist. νύκτας ἀγρυπνεῖν. *Idem.*

167 *Insomnem ludo*] Custodes vigilabant, bibebant, ludebant: quæ omnia non refectionis erant, sed fatigationis. Et observa in his decorum. *Taubmann.*

168 *E vallo*] E muro. *Servius.*

Hæc super e vallo prospectant Troës] Hæc videntes Trojani; facilis enim fuit de summo prospectus, quia ignis plurimis locis accensus nihil occultabat. *Donatus.*

Armis alta tenent] Bona elocutio, id est, armati tenent alta, hoc est, muros; *tenent* autem custodiunt. *Serv.*

169 *Trepidi formidine*] Festini per formidinem. Nam non est iteratio. *Id.*

170 *Explorant*] Confirmant. *Idem.*

Pontisque] Qui fiunt in muris angustioribus. Ut sit facilior transitus ad divisas muri partes. *Idem.*

Propugnacula] Pinnas murorum. *Idem.*

Pontisque et propugnacula jungunt] Explico, 'jungunt pontes propugnaculorum.' Est enim figurata locutio, ut, 'pateris libamus, et auro.' Sunt vero hi pontes, qui parati ad discursum militum, ideo excitabantur inter turres, aut propugnacula. Hos pontes fuisse apud Amm. intellige, cum de obsessis ait l. XX. 'Ingentibus animis per turres discurrebant,' scilicet mediis pontibus. Inde idem eodem lib. nominat 'mœnium membra,' videlicet ab hac distinctione formati operis; nunc enim hi pontes tanquam brachia, quæ porriguntur inter turres. Quo etiam modo locutus Cassiod. in Psalm. 148. 'Palatium, quod multis membris, multis spatiis ambiatur.' Vide Sidon. Epist. II. 2. et ibi Savarum. *Cerda.*

173 *Rectores juvenum*] Legitur et *juveni*. Si *juveni*, Ascanium: si *juvenum*, magistros militum accipe. *Serv.*

Juveni] Ascanio, aut appellatione unius omnes intellexit. *Donatus.*

Rectores juvenum] Ex disciplina militari, ut apparet ex Tacit. Ann. I. 7. ubi Druso juveni eunti ad Pannonias datus rector a Tiberio Ælius Sejanus. Et ex eodem l. III. ubi, 'datusque rector C. Cæsari Armeniam obtinenti.' Hos Æschines contra Timarchum vocat διδασκάλους, ut postea Virgil. *magistros*. Talem virum Horat. Od. I. 3. vocat *Regem*, eo versu, 'Actæ non alio Rege puertiæ.' *Cerd.*

Rerum dedit esse magistros] Pari forma Plato lib. πολ. Ε. οὐ τοὺς φαυλοτάτους αὐτοῖς ἐπιστήσουσιν, ἀλλὰ τοὺς ἐμπειρίᾳ τε καὶ ἡλικίᾳ λειτουργοὺς, ἡγεμόνας τε καὶ παιδαγωγοὺς εἶναι. *Germanus.*

Magistros] Inde verbum *magistrari* apud Festum, pro *moderari*. ✦ Cerda.

174 *Omnis per muros legio*] Tale quid Enn. Ann. III. 'mœros, urbemque forumque Excubiis curat.' Jungit, ut vides, *muros* cum *sorte*, et cum *legione*. In primo alludit ad etymon, ait Columna in Enn. Nam *muri*, aut *marri* (quod idem) dicti sunt ἀπὸ τῆς μοίρας, quod quisque pro parte aut sorte sua illos tueatur. In altero alludit hac conjunctione ad veterem notitiam, qua *murus* usurpatus est pro legione, ait Lips. in Analect. ad Militiam Rom. Clare Veget. 'Antiquos murum dixisse pedestrem exercitum.' Dio l. LIV. τοιαῦτα τείχη τῶν ἐκ καταλόγου στρατευομένων: ubi τείχη sunt *muri*, et Dio pro legionibus posuit. Quis scit ergo an ex hac affinitate significationum quæsita Poëtæ affinitas vocum trium, 'murum legio sortita?' *Cerda.*

Sortita periclum] Aut sorte divisa ad defensionem periculi: aut parturiens periculum quod quisque experiretur. *Servius.*

175 *Exercetque vices*] I. e. per vices excubare jubet. Supra, vs. 62. 'agni balatum exercent,' id est, continuant, movent: ita Æn. x. 'Exercere diem,' est, exercere se in die. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

Exercetque vices] Est hoc, quod Prop. El. IV. 12. 'Fungere maternis vicibus,' &c. Sup. alio flexu, 'variantque vices.' Hom. Il. IX. ἀμειβόμενοι φυλακὰς ἔχον: *per vices habebant custodias.* Et quidem per duas vigilias; nam hic fuit mos Romanus, vel ex Lucano, qui I. v. 'Tertia jam vigiles commoverat hora secundos.' Itaque primi vigiles durabant primam et secundam vigiliam: secundi tertiam et quartam. Audis enim in Lucano *secundos vigiles* surrexisse ad tertiam vigiliam. *Cerda.*

Quod cuique tuendum est] Exercet unusquisque vices ad id, quod accipit, tuendum. *Servius.*

176 *Nisus, &c.*] Quam scite dixit nomen patris, locum in quo natus, et quibus esset studiis! *Donatus.*

177 *Hyrtacides*] Sunt qui putent (neque vero hoc illepidum quæsitu existimat Victorius XXVIII. 16.) Nisum fuisse fratrem Asii, quem Homerus celebrat: tum quia Asius ab Græco ὑρταξίδης quoque dicitur: tum etiam, quia uterque aggressus est audax facinus; Asius apud Homerum, Nisus apud Virgilium. *Cerda.*

Ida Venatrix] A plerisque Ida mater Nisi accipitur, quia dixit *venatrix.* Nam si montem volueris accipere, abusive 'Idam venatricem' dictam intellige pro venationibus abundantem. Nam *venatrix* est proprie quæ venatur, non quæ venationibus abundat. Aut *venatrix* pro his, qui in ea venantur, ut 'domitrixque Epidaurus equorum.' *Servius.*

Ida] Capio montem: et suspicor hunc Heroëm esse ex numero illorum, qui dicti geniti e montibus, ut alii ex fluminibus, ex vetere heroïcorum temporum consuetudine, quibus lupanaria in his locis celebrata sunt, vel certe conjugia. Hinc est, ut multi Heroës dicantur fluviorum, aut montium filii, de qua re jam alibi a me. *Cerda.*

Ida venatrix] Jan. Parrhasius et Erythræus de Ida monte intelligunt, quem Hom. etiam Hymno in Venerem μητέρα θηρῶν, *ferarum parentem*, vocavit. *Taubmann.*

178 *Jaculo celerem*] Bene inducit Nisum optimum esse jaculatorem: et hanc præmittit armorum peritiam, quia plurimum potuerit in Euryali defensione. *Servius.*

179 *Et juxta comes Euryalus*] In antiquis aliquot exemplaribus 'Et Nisum juxta Euryalus' legitur. *Pier.*

Et juxta comes Euryalus] Paria amicorum multi conjunxerunt; hæc si velis, adi Joannem Scopam Collectan. c. 10. ubi ex Plutarcho, Philostrato, Val. Max. *Cerda.*

180 *Trojana neque induit arma*] Hoc est, qui nondum bellicosa arma induerat, id est, acceperat. Et hoc dicit, Pulcher quidem erat, sed nondum bellandi peritus. *Servius.*

Trojana neque induit arma] Cæteris pulchrior. Pulcherrimus autem cum esset armatus. *Donatus.*

Trojana nec induit arma] In antiquis aliquot codicibus, *neque induit* suaviori numero legitur. *Pierius.*

Trojana neque induit arma] Ego hunc sensum esse censeam: In Trojanis pulchrior alter non erat Euryalo; neque in armatis quidem Trojanis; vel tunc etiam, cum Trojana arma induisset. Nec Donati verba hinc abeunt. *Taubmann.*

181 *Prima juventa*] Num prima lanugine? *Servius.*

Juventa] *Juventa*, lanuginem erumpentemque barbam significat: ut et ἥβη Græce. Turneb. XXII. 15. *Tunb.*

Intonsa] Hoc ad sua tempora retulit, alioquin heroës non tondebantur. *Servius.*

182 *His amor unus erat*] Id est, eorum studio flagrabant. *Idem.*

His amor unus erat] Reddit versum Hom. Il. XVI. Πάτροκλός τε καὶ Αὐτομέδων ἕνα θυμὸν ἔχοντες. Sidon. Epist. v. 9. 'Animæ duæ, animus unus.' Minutius in Octav. 'Crederes unam mentem in duobus fuisse divisam.' Manil. l. II. 'Unum pectus habent, fideique immobile vinclum.' Theocr. εἰδ. XII. ἀλλήλους δ' ἐφίλασαν ἴσῳ ζυγῷ: *mutuo se amabant æqua lege, æquo jugo.* Cerda.

Pariterque in bella ruebant] Aut simul aut similiter, et pari virtute, id est, æque fortes erant. *Servius.*

183 *Tunc quoque communi*] Supra dixit, sorte singulis curanda loca provenisse: quod ipsum fuerat ad istorum felicitatem, ut nec ipsa sors divisisse videatur, quos tanta familiaritas copulaverat. *Donatus.*

Stationc] *Stationes* non solum pro diurni temporis poni custodia, ut existimant, Lipsius De Milit. Rom. v. 8. et alii, verum etiam nocturni, docet in Notis ad Polyb. De Castris Rom. Robbertus Hermannus Schelius c. 2. *Emmeness.*

184 *Dine hunc ardorem mentibus addunt, Euryale, &c.*] Apud Plotinum philosophum, et alios, quæritur, utrum mentis nostræ acies per se ad cupiditates et consilia moveatur, an impulsu alicujus numinis. Et primo dixerunt mentes humanas moveri sua sponte: deprehenderunt tamen ad omnia honesta impelli nos Genio, et numine quodam familiari, quod nobis nascentibus datur: prava vero, nostra mente nos cupere et desiderare. Nec enim potest fieri ut prava numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum constat placere. Unde nunc hic ortus est sensus. Hoc enim dicit Nisus, O Euryale, Diine nostris mentibus cupiditates injiciunt et desideria? an Deus fit ipsa mentis cupiditas? *Mentibus* vero *addunt*. Bene dixit *addunt*. Nam animus sui natura prudens est, sed ei additur, ut aliquid impatienter desideraret. *Ser.*

Dine hunc ard. ment. &c.] Repræsentat hic Maro susceptas Il. K. explorandi vices communi conspiratione ab Ulysse et Diomede; cum Diomedes Trojanorum castra observaturus hæc ad Nestorem: Νέστορ ἦμ' ὀτρύνει κραδίη, καὶ θυμὸς ἀγήνωρ, Ἀνδρῶν δυσμενέων δῦναι στρατὸν ἐγγὺς ἰόντα Τρώων. Ulysses quoque in Cyclop. Eurip. εἰσῆλθέ μοί τι θεῖον· quod respondere videtur huic, 'Dine hunc ardorem,' &c. Et Il. N. καὶ δ' ἐμοὶ αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι Μᾶλλον ἐφορμᾶται πολεμίζειν, ἠδὲ μάχεσθαι, Μαιμάασι δ' ὑπερθε πόδες, καὶ χεῖρες ὕπερθε: quod reddere videtur hoc versu Maro. *Germanus.*

Dine hunc ardorem, &c.] Incendorne hoc ardente desiderio Dei alicujus instinctu? An quisque diram et immensam suam cupiditatem pro Dei instinctu habet? Sed enim de divinis hisce verbis legendus est Cælius II. 9. et J. Parrhasius in Orat. pro Milone p. 159. et P. Victorius l. VII. c. ult. et XXVI. 1. et T. Canterus Var. II. 6. itemque ipse Servius: ita Euripides atque etiam Menander, Ὁ νοῦς γὰρ ἡμῶν ἐστιν ἐν ἑκάστῳ θεός. *Taubmann.*

185 *Dira cupido*] Magna. Nonnulli tamen inter *cupiditatem* et *cupidinem* hanc differentiam esse volunt, ut masculino genere *Cupidinem* deum ipsum, id est, τὸν ἔρωτα significemus: fœminino *cupiditatem:* quamvis hoc auctores plerunque confundunt. *Ser.*

Dira cupido] Cogitationesne magnanimas Deus aliquis movet, an ipsa sibi mens Deus est? *Donatus.*

Dira cupido] Recte Servius exponit, *magna:* sic supra Æn. VI. 721. 'quæ lucis miseris tam dira cupido?' et Juven. XV. 96. 'longæ diræ obsidionis egestas.' *Invadere* autem, quod in seq. vs. est, *appetenter incipere* denotat, ut Nonio exponitur. *Emmen.*

186 *Aliquid magnum*] Scilicet per hostis transitum. *Servius.*

Aliquid jamdudum invadere magn. Mens a. m.] Nec ita recedunt hi apud

Hom. Od. Δ. *οὐκ οἶδ' ὅτις μιν θεὸς ὄρορεν, ἠὲ καὶ αὐτοῦ Θυμὸς ἐφορμήθη ἴμεν ἐς πόλεμον.* Hic autem et observandum et laudandum, *ζεῦγος φιλικὸν, καὶ τῶν ἐναίρων ξυνωρὶς.* Est item perlegendus et ille locus *ἐν ἐπτὰ σοφ. συμπ.* apud Plutarch. ubi motus animi corporisque spontaneos distinguit, eosque, qui impulsore Deo in humanis cientur animis, sub his quidem verbis: *Ἀνάχαρσις εἶπεν ὅτι τοῦ Θαλέω καλῶς ὑπολαμβάνοντος ἐν τοῖσιν εἶναι τοῖς κυριωτάτοις μέρεσι τοῦ κόσμου καὶ μεγίστοις ψυχὴν, οὐκ ἄξιόν ἐστι θαυμάζειν εἰ τὰ κάλλιστα περαίνεται θεοῦ γνώμῃ· ψυχῆς γὰρ ὄργανον τὸ σῶμα, θεοῦ δὲ ἡ ψυχή· καὶ καθάπερ σῶμα πολλὰς μὲν ἐξ αὐτοῦ κινήσεις ἔχει, τὰς δὲ πλείστας καὶ καλλίστας ὑπὸ ψυχῆς· οὕτως αὖ πάλιν ἡ ψυχὴ τὰ μὲν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένη πράττει, τὰ δὲ τῷ θεῷ παρέχει χρωμένῳ κατευθύνειν καὶ τρέπειν ἑαυτὴν ᾗ βούλοιτο, πάντων ὀργάνων ἐνεργεστάτου οὖσα.* German.

187 *Agitat*] Molitur. *Servius.*

Quiete] Modo otio, non somno. Nam in vigiliis fuerat conlocatus; qui enim custos est, de insomnio suo queri non potest. *Idem.*

188 *Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum*] Ipsius desiderii vult esse rationabiles causas; ne vanum mens agitare videatur: nam et negligentia hostium per fiduciam nimiam ostenditur, et occasio dabatur aliquid strenue gerendi. *Idem.*

Habet fiducia] Quam sint confidentes. Scalig. XIV. 16. *Taubmann.*

189 *Lumina rara micant*] De simili inertia Tacit. Ann. I. 'Apud Romanos invalidi ignes, interruptæ voces, insomnes magis quam pervigiles.' Stat. Theb. VIII. 'Incertæque faces, et jam male pervigil ignis.' Pet. Apollon. l. II. Excid. Hierosolym. 'Romanos sopor altus habet, tum lumina sparsis Viva micant jam nulla locis.' *Cerda.*

Somno vinoque sepulti] Alterum pendet ex altero. *Servius.*

Somno vinoque sepulti] In Rom. et aliquot aliis legere est *soluti*, non *sepulti*: ut, *Solvunt se somno*: et *Lyæus* eo quod *solvat* appellatus. Servius *sepulti, quasi sine pulsu* interpretatur. Sed et inferius quoque codices omnes veteres *soluti* legunt in hanc sententiam. Illud vero Ovidianum ex secundo Fastorum, 'Utque videt comites somno vinoque sepultos,' sunt qui *gravatos* legant. *Pierius.*

Somno vinoque soluti] Vetus liber, qui apud me est, pro *soluti*, habet, *sepulti*: quæ scriptura non omnino rejicienda; sic enim Lucret. l. I. locutus est: 'morbo affectis, somnoque sepultis.' *Ursinus.*

190 *Silent late loca*] Lucret. l. I. 'fera murmura militiaï Per maria, ac terras omnes sopita quiescunt.' *Cerda.*

Porro] Hortantis est. Aut num conjunctio expletiva? *Servius.*

191 *Quid dubitem*] Id est, cogitem: omnis enim cogitatio in dubitatione est ante sententiam. *Idem.*

Quæ nunc animo sent. surg.] Quid decreverim faciundum. *Taubmann.*

192 *Æneam acciri, &c.*] Multum quippe interest rerum gerendarum præsentia ducis. Polyb. Hist. l. III. inter ea quæ ad firmandos animos conducunt, principe loco ponit, *ἡ τῆς παρουσίας ἐνέργεια τῶν ἐπιστωμένων.* Nam nihil efficacius; ideo signate *ἐνέργεια. Cerda.*

Æneam acciri omnes, &c.] In antiquo quodam codice *omnis*, ut quadret cum viciniori *populus*, quod non ita mihi satis facit, quum dilatatio totius in partes figura longe venustior videatur. Quare *omnes* omnino magis placet. Sed enim et *populos* in veteri codice, nominativo singulari, legitur. Quam dictionem ita scriptam in legibus XII. tabularum Victorinus adnotavit, ut alibi ostendimus. *Pierius.*

Populusque patresque] Transfert in Trojanos Romanam consuetudinem, ut solet plerunque. Prius enim jubebat aliquid populus: postea con-

firmabat senatus. *Servius.*

193 *Reportent*] Portent. Nam *Re* vacat. Aut ab eo, quod est reportare. *Idem.*

194 *Si tibi, quæ posco, promittunt*] 'Poscere est,' secundum Varronem, 'quotiens aliquid pro merito nostro deposcimus: petere vero est, cum aliquid humiliter et cum precibus postulamus.' Et bene quod Euryalum nolit ducere, latenter ostendit. Nam ideo adjecit, 'mihi facti Fama sat est.' *Idem.*

Nam mihi facti Fama sat est] Tale quid apud Aristot. lib. E. πολ. ubi docet, non deesse pro re nata illustres animas, quæ sola honesti ambitione et gloria quovis periculo tyrannos invadant, ut ab eis recepta jura libertatis civibus suis reddant, exemplo Dionis, qui inter audendum (ut Chion item Platonicus) in ipso cœptorum initio, oppressus occubuit. *Germanus.*

Nam mihi facti Fama sat est] Est hoc, quod Tacit. de Germanico Annal. II. post præclarum confectum bellum, 'ratus conscientiam facti satis esse.' Et Aristotel. Polit. v. de viris hac mente præditis, τοῖς μονάρχαις ἐγχειροῦσιν, οὐ κτήσασθαι βουλόμενοι μοναρχίαν, ἀλλὰ δόξην. Tullius Tusc. I. de Ennio: 'Mercedem gloriæ efflagitat ab his, quorum patres affecerat gloria.' Loca quæpiam ejusdem Tullii hac de re obvia sunt cuique. Sententia Græca teritur ista: Καλῶς ἀκούειν μᾶλλον ἢ πλουτεῖν τέλει. Silius l. VI. 'Arripuit, traxitque virum fax mentis honesta Gloria.' Graviter Val. Flacc. Arg. I. 'Si qua operis tanti domito consurgere ponto Fama queat, tu sola animos, mentemque peruris Gloria: te viridem videt immunemque senectæ Phasidis in ripa stantem, juvenesque vocantem.' Hom. Il. XVII. ubi Hector acriter pugnanti promittit dimidium spoliorum, τὸ δέ οἱ κλέος ἔσσεται ὅσσον ἐμοί περ, inquit. *Cerda.*

195 *Tumulo reperire sub illo*] In codicibus aliquot pervetustis, *aperire* legitur: quippe *viam*, quæ clausa erat hostium obsidione: neque quidem timendum syllabæ, quia locus communis est. *Pierius.*

Sub illo] Pro *ex illo*: præpositionem mutavit. *Servius.*

196 *Mœnia Pallantea*] Ubi nunc credit esse Æneam. *Idem.*

197 *Obstupuit magno laudum, &c.*] Non laudavit Euryalum Nisus, ut suarum amore laudum perculsum dicat Poëta. Sed hoc vult, amore ac desiderio earum laudum, seu illius gloriæ, quam Niso videbat propositam, et ad quam illum impetu quodam eximio ferri cernebat, Euryalum quoque fuisse correptum, ita vehementer, ut pæne apud se non esset. *Pontanus.*

Laudum perculsus amore] De virtute Cic. pro Archia: 'animum gloriæ stimulis concitat.' Xenoph. l. I. παιδ. τοὺς ἐπαίνου ἐραστάς. *Cerda.*

Perculsus amore] Ut sæpe dictum; veteres omnes codices *percussus* legunt per *ss* geminatum. *Pierius.*

198 *Ardentem*] Modo *ardentem*, ut, 'Ardet amans Dido:' an festinantem? ut, 'Instant ardentes Tyrii:' an cupiditate cædis flagrantem? ut, 'Ardet in arma magis:' an propter illud, quod ipse dicat? 'Diine hunc ardorem mentibus addunt,' et deinde, 'Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum.' *Servius.*

199 *Socium sum. adjung. r.*] Ad res belli socium Græci vocant ex Nota Germani συλλήπτορα, συνεργὸν, ξυνεργάτην, συμπράκτορα. Ex mea, ἐπίκουρον, ἑταῖρον, ξυμμαχοῦντα, ξύμμαχον. Duo prima frequentissima in Homero, duo postrema in Thucydide, et aliis. Soph. in Elect. δορυξένους vocat, et ibidem auxiliatorem συμπονοῦντα. Poëtæ omnes passim ἀρωγὸν, et Hom. aliquando ἐπιτάῤῥοθον. Qua voce usus Il. XVII. in oratione Æneæ ad Hectorem, et Trojanos. Xenoph. IV.

ἀλλ. φίλον, id est, *amicum*, accipit in re belli. Verba ejus: ἐγὼ ὑμῖν, ὅτε τοῖς Ἀθηναίοις ἐπολεμεῖτε, φίλος καὶ ξύμμαχος ἐγενόμην: *Ego vobis, cum bellum adversus Athenienses gerebatis, amicus et socius fui.* Cerda.

Summis adjungere rebus] *Summum* et *extremum* dicimus et *laudabile*. Bene ergo in rebus dubiis sermone usus est dubio: nam hoc dicit, Non debes me, nec a tua gloria, nec a periculis segregare. *Servius.*

Summis adjungere rebus] Quibus deesse non decet, ut loquitur Lucan, l. VIII. nam de amicis, 'Adversis non deesse decet:' imo, ut tritus versus Græcorum: Ἰδίας νόμιζε τῶν φίλων τὰς συμφοράς. Intelligit vero Poëta per *res summas*, belli postrema pericula et ardua, quæ Ammian. vocat l. XX. 'ardorem rerum terribilium;' in quibus ait, non dividendos a se principes exercituum: et l. XXII. 'metum ultimorum discriminum.' Et Polyb. Hist. l. III. ἐκπληκτικὸν ἀγωνίας. Eodem lib. extremum hoc periculum vocat ὁλοσχερῆ διατροπὴν καὶ κίνδυνον. *Cerda.*

200 *Fugis*] Cum hoc verbum hoc loco accipiatur de prætextu et excusatione, qua utebatur Nisus, ne ferret secum Euryalum, huc traho Soph. in Antig. qui verbum φεύγω eodem plane significato, Κοὐδεὶς ἐναργὴς, ἀλλ' ἔφευγε τὸ μὴ εἰδέναι. Ad verbum, 'fugiebat scire.' *Idem.*

201 *Non ita me genitor bellis adsuetus, &c.*] Ipse puer est necdum probatus. Unde se et a belli temporibus et a patris virtute commendat. *Servius.*

Non ita me genitor, &c.] Observa in ista amicorum contentione adumbratam aliqua ex parte illam Orest. et Pylad. cum neuter vellet divelli ab altero, sed una aut servari, aut mori. De qua re late Eurip. Iphig. in Taur. Elect. etiam ad Orest. suum, σύν σοι κατθανεῖν αἱρήσομαι, καὶ ζῆν: *tecum volo mori, et vivere.* Cerda.

Non ita me genitor, &c.] Decorum in adolescente: qui se ab illis temporibus et a patris virtute commendat; cum ab sua non posset. Quasi qui bello Trojano natus, disciplinam militarem cum ipso lacte suxerit. *Taub.*

202 *Argolicum terrorem*] Quem Græci inferebant. *Servius.*

Trojæque labores] Bene κατὰ τὸ σιωπώμενον annos Euryali ostendit, nam si a cœpto Trojano bello, quod decennium tenuit, septem anni erroris addantur, anni decem et septem sunt: est ergo ætas pene ad bellum inhabilis; sed exercitium ostenditur, quod inter bella nutritus est. *Idem.*

203 *Sublatum*] Susceptum. *Idem.*

Sublatum] Id est, educatum: ita Horat. Sat. II. 5. 'validus male filius in re Præclara sublatus aletur,' Infantes olim simul ac nati forent, humi deponebantur. Ab humo vero tollebat pater, et in sinum recipiebat. Ita Terent. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Qui autem non tollebatur, pro abdicato et projectitio erat. Signate Terent. Heaut. 'Meministi me esse gravidam, et mihi te magnopere interminatum, Si puellam parerem, nolle tolli? CHR. scio quid feceris: sustulisti.' Vide de hoc ritu Lipsium Centur. I. ad Belgas, Epist. 85. et Cognatum ipsius J. Bernart. ad Statium Theb. l. I. Sed et Turneb. Advers. XXII. 11. *Taubmann.*

204 *Magnanimum Æneam*] Ideo secutus non ut vitæ studeam, sed gloriæ. *Servius.*

Fata extrema secutus] Non placet quod in Romano codice *fama* legitur, quum 'secutus extrema fata' sit omnino casta lectio. *Pierius.*

205 *Est hic, est animus*] *Hic*, potest esse et adverbium demonstrantis, ut sit, 'Est hic,' est in meo pectore: potest et sic accipi ut dicas, 'Est hic animus lucis contemptor,' hoc est, iste animus. Ergo *hic*, et produci potest et corripi. *Servius.*

Est hic, est animus lucis contemtor]

Lucis, vitæ, ut *φάος* Græcis sæpe, pro vita: et *φάος λείπειν*, frequens Euripidi, pro vivere: Græcis, *θυμὸς τοῦ ζῆν ὑπερόπτης*: Plutarch. in lib. *πότερον ἀθηναῖοι· ἰσοκράτης δὲ τοὺς ἐν μαραθῶνι προκινδυνεύσαντας ὥσπερ ἀλλοτρίαις ψυχαῖς φήσας ἐναγωνίσασθαι, καὶ καθυμνήσας τὴν τόλμαν αὐτῶν, καὶ τὴν ὑπεροψίαν τοῦ ζῆν. Germanus.*

Est hic, est animus lucis contemtor, &c.] Similiter Statius Theb. I. 605. 'Haud tulit armorum præstans animique Choræbus, Seque ultro lectis juvenum, qui robore primi Famam posthabita faciles extendere vita Obtulit.' Et supra Æn. v. 230. 'Hi proprium decus, et partum indignantur honorem Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.' Ubi vid. quæ notavimus. *Emmeness.*

206 *Istum qui vita bene credat emi honorem*] Qui istum honorem. *Serv.*

Qui vita bene credat emi] Novi ipse quoque pro laude vitam contemnere. Novi facinus magnum, sine magno periculo compleri non posse: quippe gloriæ pretium est, necis discrimen. *Donatus.*

Qui vita bene credat emi] Sic et Aristot. Polit. v. *ἐρεῖσθαι ψυχῆς*: et Æsch. *αἱματός ἐστιν ἡ ἀρετὴ ἐνία.* Ut autem hic *bene emi*, *εὐωνίζεσθαι* Græci dicunt, et *εὔωνον*. Pindarus quoque Pyth. VI. eadem forma *πρίατο μὲν θανάτοιο κομιδὰν παπρός*. Propert. 'Quod si certa meos sequerentur funera casus, Tali mors pretio vel sit emenda mihi.' *Germanus.*

Emi] Græci hoc sæpe, et ab illis Latini pari frequentia. Simocatta Hist. Mauric. VI. 7. *κωδύνοις ψυχῆς τὰς νίκας ὠνούμενοι*: *periculis vitæ ementes victorias*: et III. 12. *αἱδοῖ τοῦ μισθώματος τὸ θανατᾶν παρ' αὐτῶν ἐξωνούμενος*: *emens ab illis mortem reverentia præmiorum.* Plut. in Mario dixit, *τὸ ποτὸν ὄνιον αἵματος*: *potum aquæ vendi sanguine.* Affert idem in vita Coriolani veterem Poëtam, qui *ψυχῆς ὠνεῖται.* Vide Horat. Od. III. 14. Ovid. Eleg. Amor. II. 10. Propert. III. 16. Sen. Rhet. Suas. 7. Curt. l. III. Ennod. Declam. 8. et plures alios. *Cerd.*

Quo tendis] Id est, ad quem niteris: libenter emat vita, id est, vitæ pretio. *Servius.*

207 *Nil tale verebar*] Quale tu suspicaris. *Idem.*

208 *Nec fas*] Hac distinctione illustrat *τὸ ἦθος*. Q. d. Non fas est, inquam. *Taubmann.*

Non] Distinguendum, ut initium jurisjurandi sit, 'Ita me referat.' *Servius.*

Ita me referat tibi magnus ovantem Juppiter] Mire jusjurandum compositum sic enumerat, quasi relicturum eum, cum de virtutibus ejus optime sentiat. *Idem.*

Ita me referat, &c.] Credi vult Nisus. Assumit ergo Jovem, quo nullus ex doctrina Gentilium religiosior: Euryalum, quo nullus charior. Quasi dicat: Ut nemo a me religiosius Jove colitur; ita nemo te charius amatur. Apud Stat. Theb. II. quidam ita blanditur alteri, 'sic optanti victor reveharis amico:' quod geminum huic, 'ita me tibi Juppiter ovantem referat.' Nota etiam Nisum tacite sibimet vitam precari. Nota et formulam hanc, 'ita me referat.' Sic in *ἀποκολακευτέοσι* Sen. 'Ita illum salvum et felicem habeam:' et Sen. Rh. Suas. 7. 'Ita te fruar.' *Cerda.*

Ovantem] Lege Carol. Pasch. Coron. l. VII. c. ult. ubi de hac voce non vulgaria, et ex quibus illustrari queat hic locus. Lege et Plut. in vit. Marcelli, ubi hanc vocem ducit ab ove. Ut enim a triumphantibus bos immolabatur; ita ovis ab ovantibus. *Id.*

209 *Quicunque oculis, &c.*] Innuit *τὸν ἐπόψιον θεόν*. *Germanus.*

Hæc] Humana negotia: vel quæ loquitur. *Servius.*

210 *Sed si quis*] Multas caussas prætendit: primam ipsius pueri, secundam propter se, tertiam matris, et est parenthesis. *Idem.*

Sed si quis] Omnia huc refert, quod in omni causa minus spei, plus timoris inest. *Donatus.*

Quæ multa videt discrimine tali] Certe Statius: 'Invida fata piis, et sors ingentibus ausis Rara comes.' *Taubmann.*

211 *Si quis in adversum rapiat casusve deusve*] Hoc est, quæ multa, ut in tali discrimine, accidere posse intelligis. *Servius.*

Si quis in adversum, &c.] Ex hac Musa Sil. suam nobilitat l. III. ore Annibalis ad uxorem Imilcen, abnuentis illam secum abducere, 'Quod si promissum vertat fortuna favorem, Lævaque fit cœptis, te longa stare senecta, Ævumque extendisse velim; tua justior ætas, Ultra me improperæ ducant cui fila sorores.' *Cerda.*

213 *Raptum pugna*] Sunt qui explicent *raptum*, id est, interfectum, scie; nam *rapi* dicuntur, qui moriuntur. Sed puto non hoc Poëtam dicere, imo alludere ad duas nobiles historias, Antigonæ sepelientis fratrem Polynicem raptum e campo; Priami sepelientis filium Hectorem redemptum pretio. Nam cum distinctione loquitur ita: Sit qui me sepeliat vel raptum, vel redemptum. Sæpe enim hostes vetabant sepeliri interfectos; quod fecit Creon contra Polynicem, quod late Soph. in Antig. Objicies: Ait, 'raptum pugna,' non *campo*. Nihil id moror. Nam ita explico, 'Raptum pugna,' id est, campo pugnæ. *Idem.*

Pretiove] Pro *vel*; *ve* enim syllaba proprie *vel* significat. *Servius.*

214 *Mandet humo solita*] Multi hic distinguunt, alii jungunt: 'mandet humo solita;' ut sit, commendet in terra. *Solita* autem, i. e. cui mandari defuncti solent. *Idem.*

Fortuna] Scilicet quæ piis invidere consuevit. Statius hinc trahens colorem ait, 'Invida fata piis, et fors ingentibus ausis Rara comes.' *Idem.*

215 *Absenti ferat inferias*] *Absenti*, quem non sepelierit. Hoc est, cenotaphion faciat, et impleat honorem sepulchri. De inferiis autem plenius in quarto Georg. invenies. *Idem.*

Absenti] *Absentem* pro mortuo hic poëta accipit: ut supra Æn. IV. 'sequar atris ignibus absens:' ut et Græci nonnunquam ἀπελημλυθότα, οἰχόμενον, ἀποιχόμενον: et Eurip. ἀπελθεῖν τοῦ βίου et Chrysost. ὅσον μετὰ μικρὸν ἀπελεύσομαι χρόνον: ut et εἶναι pro vivere, et οὐκ εἶναι, mortuum esse. *Germanus.*

Decoretque sepulcro] Vere mortuis sepulcrum est decus. Liban. Declamat. XV. διακοσμήσατε τοὺς ἐν τῇ μάχῃ καλῶς ἀποθανόντας: *Qui præclare in bello occubuerunt, decoravistis.* Soph. in Elect. de honore mortuorum καλὸν dicit, *honestum, pulchrum*: alibi sepultum vocat ἔντιμον, *honoratum*, quia sepultus. Et in Antig. loquens de Creonte sepeliente Eteoclen ait, τὸν μὲν προτίσας, *hunc quidem honorans*: de eodem nolente sepelire Polynicen, τὸν δ' ἀτιμάσας, *hunc autem dehonestans.* Ibidem Antigone dicitur τάφον κοσμοῦσα. *Cerda.*

Sepulcro] Intelligit honorarium, et cenotaphium, de quo jam Æn. III. *Id.*

216 *Miseræ*] Ad illum exitum quem timet retulit: an dolenter jam *miseræ*, quæ in hoc consilio filii periclitatur? *Servius.*

217 *Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa Prosequitur*] In Romano codice, *multis a matribus* habetur, in quo vel, procul, aut, disseparata, intelligendum esset. Sunt etiam codices in quibus legas, *Multis e matribus una.* Sed enim est hoc superfluum, quum jam *sola* dictum sit. Magis vero me moverit, quod verbum *persequitur*, in antiquis aliquot codicibus, non *prosequitur* notatum est. Tangit enim hoc perseverantiam in sequendo gnato. *Pierius.*

Puer] Mire dissuadet dicendo *puer*. Servius.

E matribus] E nobilibus: nam me-

tres non nisi nobiles dicimus. Unde et *matronæ* dictæ sunt. Scimus autem non omnes mulieres in Sicilia remansisse. Nam legitur in undecimo, 'Et mœstum Iliades crinem de more solutæ.' *Idem.*

218 *Nec mœnia curat Acestæ*] Id est, Nec tenetur desiderio Segestæ civitatis. *Idem.*

219 *Ille autem*] Hunc locum esse interruptum oratione Nisi intelligimus. *Idem.*

221 *Vigiles simul excitat*] Qui vigiliarum officium habebant. Hoc est, futuros vigiles; alioquin quomodo excitat? et totum junctim legendum est, ut simul et dictum et factum videatur. *Idem.*

Vigiles simul excitat] Si vigiles fuerunt, quomodo excitabantur? Manifestum est, hic nullam esse quæstionem. Vicibus enim servatis, ea hora, dormientibus aliis, qui fuerant vigilaturi, Nisus tunc et Euryalus vigilabant: proinde recessuri excitabant alios, qui essent ex vigilum numero. *Donatus.*

Vigiles simul, &c.] Il. Ζ. *οἱ μὲν ἀμειβόμενοι φυλακὰς ἔχον.* Unde et Eurip. in Iphig. *ἀκοίτους φυλακὰς τειχέων* dixit. Et Calab. *κατὰ πτόλιν ἕδρια τρῶες Ἀμφὶ πόλας καὶ τεῖχος ἀμοιβαδὸν ὑπνόεσκον·* *vigiliæ* vero, *προφυλακαὶ, παννυχὶς,* nocturnæ sunt tantum: *excubiæ,* tam diurnæ quam nocturnæ, *φρουρὰ, φυλακαὶ, προκοιτίαι.* *Germanus.*

222 *Servantque vices*] Hic distinguendum: alias sensus non procedit. *Servius.*

Servantque vices] Scil. Nisi et Euryali. *Taubmann.*

Statione relicta] Hoc ad Nisum et Euryalum pertinet, ut sit sensus, 'statione relicta, Ipse comes Niso graditur:' quidam, 'servantque vices statione relicta,' pro stationis relictæ vices servant, intelligi volunt: ut, 'et pulchra faciat te prole parentem:' hoc est, pulchræ prolis. *Servius.*

223 *Graditur*] Agnosce verbum militare, quod datum puero ad jactantiam et ostentationem. De Trajano Plin. Pan. 'Magno gradu anteires.' De militibus Amm. l. XXII. 'alacri gradu sequentibus.' De iisdem grassantibus cæde intra Regiam Ægysthi Soph. in Elect. quos ibi Furias vocat: *Βεβᾶσι δ' ἄρτι δωμάτων ὑπόστεγοι, Μετάδρομοι κακῶν πανουργημάτων.* De Deiphobo Hom. Il. XIII. *μέγα φρονέων ἐβεβήκει.* *Cerda.*

Regemque requirunt] Regis filium, ut, 'Magnum reginæ sed enim miseratus amorem.' *Servius.*

Regemque requirunt] In antiquis aliquot codicibus, *revisunt* habetur. *Pierius.*

Regem] Regis filium, Ascanium. Ita Æn. VI. *Regina,* pro Regis f. *Taubmann.*

224 *Cetera per terras omnis*] Exaggerat more suo vigilantum laborem. *Servius.*

225 *Laxabant curas*] Hæc somni vis, et virtus. Sic nautæ Æn. IV. 'somno positi sub nocte silenti Lenibant curas, et corda oblita laborum.' Ab his curis, quas adimit somnus, vocat illum Ovid. in Epist. 'mulcentem pectora:' et Græci λωσιμελῆ. Quam vocem reddidit Lucret. l. IV. nam de somno, 'animi curas e pectore solvat.' Martial. l. VII. 'Et dura in noctem curarum vincula solvunt.' Ab Sen. Agam. somnus dicitur 'curarum domitor.' *Cerda.*

Corda oblita] Eadem copiosius Æn. IV. 522. et seqq. *Taubmann.*

226 *Ductores Teucrum primi, et delecta juventus*] In codicibus pene omnibus antiquis, quotquot habui, versus legitur absque *et* copulativa particula, 'Ductores Teucrum primi, delecta juventus.' Sed enim copula hic omnino necessaria videtur, ut duces a militibus distinguat, et ordinum Romanorum mores ubique, uti suus est mos, tangat. *Pierius.*

Delecta juventus] Notetur, Poëtam

non exclusisse juventutem a consiliis de Republica. Item de nocte etiam consilia agitari: quæ ob id εὐφρόνη dicitur Euripidi in Iphigenia. *Taub.*

227 *Consilium summis regni de rebus habebant*] *Summis*, utrum maximis; an quod putabant eas in extremo sitas? et est Lucilii versus, uno tantum sermone mutato. Nam ille ait, 'Consilium summis hominum de rebus habebant.' *Servius.*

Consilium summis, &c.] In codicibus aliquot manu scriptis, *concilium* legas: nempe quia et *conscilium* in veteribus exemplaribus reperitur; quod illi nomen ab *esse conscium* deducebant. Nam *consilium* a *consulo* est, et diversum quid significat. Sed enim in altero illo significato *scita plebis*, et *actre plebem* apud veteres invenio; non *conscilium*, aut quid hujusmodi. Ea vero potissimum de caussa convenerant, ut, quid unicuique e repub. videretur in medium *consulerent*. Pierius.

228 *Quisve Æneæ jam nuntius esset*] *Jam*, aut cito, ut festinandum ait, et jam nuntiandum Æneæ, nec differendum: aut cum nullum invenirent, ad desperationem quasi nemo esset jam qui posset audere. *Servius.*

Quisve Æneæ jam nuntius esset] In antiquis aliquot exemplaribus *isset* legitur. Nam hoc etiam quærere poterant, Nuntiassetne adhuc quispiam Æneæ quid rerum gereretur. Sed quia dixerat Nisus, populum et patres exposcere mitti viros, qui certa reportarent, magis placet *esset* vulgata lectio. *Pierius.*

230 *Adnixi hastis*] Mira facies consilii; in dubiis non sedent, sed stant. Ostendit ergo jam eos diuturna statione fatigatos. Quod autem stant, et Romani moris est, et bellicæ necessitatis. Hunc autem standi habitum et Sallustius commemorat, ut, 'Fessi arma sua quisque stantes incumbere.' *Servius.*

Stant longis adnixi hastis] Habitus vere militaris. Ab Homero inferuntur Diomedes bellator, et Ulysses, ἔγχει ἐρειδομένω: *hastæ innixi.* Itaque de Diomede ait, μενεπτόλεμος, id est, *bellator*, indicans hunc esse habitum bellatoris, et Il. III. Ἀσπίσι κεκλιμένοι, παρὰ δ' ἔγχεα μακρὰ πέπηγε: *Scutis inclinati, juxta autem longæ hastæ erant infixæ.* Et de Achille Il. XXII. meditante mortem Hectoris, Στῆ δ' ἄρ ἐπὶ μελίῃ χαλκογλήχινι ἐρεισθείς: *Stetit vero fraxineæ hastæ innixus, cui cuspis ærea.* Et Hector ipse Il. VIII. inducitur hastæ ἐρειδόμενος. Auctor Theb. 'Reclinis hastæ:' et Statius Theb. II. 'Adnixi jaculis, et humi posita arma tenentes, Exspectant hostem.' Claud. Bell. Gild. in re etiam belli, 'stat circumfusa juventus Nixa hastis:' et l. de Bell. Get. Geta quispiam militaris et grandævus inducitur, 'capuloque acclinis eburno.' Virtus apud Prudent. Psych. 'defixa cuspide sistit.' *Cerda.*

230 *Castrorum et campi medio*] In medio campi est statio, qui campus castrorum medius fuit: quia in mediis castris principes sunt semper; et bene *campi medio*, quam *campo medio*: tunc enim *campo medio*, cum aliquot campi sunt, et unus est medius campus: *Campi* autem *medio*, in media parte unius campi. *Servius.*

Castrorum et campi in medio] In codicibus antiquis, *in* præpositio non habetur. Sunt vero codices, qui legant 'castrorum et medio campi.' *Pierius.*

231 *Alacres*] Concitati. Terentius, 'Quid tu es tristis, quidve es alacris?' *Servius.*

Alacres] Hæc vox notat homines προθύμους ad bellum, id est, 'promptos; et fervidos, et vere ardentes.' Vim vocum sæpissime oppositiones explicant. Sidon. Epist. I. 4. ita opponit: 'Vegetis et alacribus exemplum; desidibus et pigris incitamentum:' et epist. 6. ejusdem lib. 'Cum sis alacer domi in aggrediendo

peregrinatione, trepidum te iners desperatio facit.' In quibus vides *alacres* opponi *pigris, trepidis, inertibus*. Ego dubitabam, an in Sidon. legendum esset, 'tepidum te iners desperatio facit.' Nam Symm. I. 32. *alacrem* explicat per *ignem*, ut ita videatur alacritati opponi, quod non est igneum, utique tepidum. Verba Symmachi: 'Ego te vegetum, et alacrem commonebo? eadem opera auras ut vigeant, et ignes ut caleant, admonebo.' *Cerda.*

Admittier orant] Hoc verbo ostendit olim et apud reges admissionum fuisse officium. *Servius.*

232 *Rem magnam, pretiumque moræ fore*] Dicebant se adferre rem magnam, cujus mora pretium posset adferre, id est, pœnam. Terentius, 'Ego pretium ob stultitiam fero,' ut sit sensus, si tardius mittamur ad Æneam, luemus hostibus pœnas. Alii sic intelligunt, Scimus quidem adventum nostrum moram vestris adferre consiliis: verum hujus moræ erit pretium, id est, remuneratio. Namque hoc offerebant quod illi cogitabant, ut diximus supra, 'quisve Æneæ jam nuntius esset?' Alii deesse putant *adfirmantes*, ut sit sensus, Adfirmantes rem magnam futuram, et multum illos consecuturos, si audiendi se moram pertulissent. Alii, qui *pretium* pro *pœna* dicunt positum, ita tradunt, Eos anxios tandiu super rebus dubiis futuros, quandiu se non admiserint ad loquendum. *Servius.*

Pretiumque moræ fore] Vide, ut explicui. Alii non ad gustum: ad meum, et Virgilii, Sophocles Elect. τοῦ χρόνου κέρδος: *lucrum in tempore*, id est, pretium est temporis. Scio in Soph. per negationem rem dici. Ad rem nihil. Statius quoque ad eundem gustum l. VII. 'Præcipitant, redimuntque moras.' Et de Jugurtha Sallust. 'belli moram redimebat.' Et Ovid. in Epist. 'grandi moræ pretium,' id est, mora quælibet magno æstimatur. *Cerda.*

233 *Accepit trepidos*] Festinos: more suo. Ergo per metalepsin cupidos dixit ἀκροσύνας; non enim possumus timentes accipere, quod festinabant. *Servius.*

234 *Tunc sic Hyrtacides*] In antiquis *tum*, quod et alibi sæpe pro *tunc* positum. *Pierius.*

Mentibus æquis] Id est, secundis, explicatore Ammiano l. XXI. qui synonymice, ore Constantii Imperatoris: 'Accipite quæso æquis auribus et secundis.' Nec alio sensu Plin. Paneg. Trajani: 'æquiore animo sunt homines,' id est, faventiore et secundiore. Ergo ait, 'audite æquis mentibus,' id est, favete nostræ petitioni. *Cerda.*

235 *Neve hæc nostris spectentur ab annis*] Bene excusat: quia scit de ætate puerorum posse dubitare, dicens non ex suggerentum persona, in qua est major auctoritas, sed sua vi consilia ponderanda. *Spectentur* autem æstimentur. *Servius.*

236 *Rutuli somno vinoque sepulti*] Occasio prius narratur, quam consilium, ut necessario ad id quod nuntiat, veniat. *Idem.*

Vinoque sepulti] Uti diximus alio itidem loco, in Oblongo, et aliquot aliis codd. *soluti* legitur. *Pierius.*

237 *Procubuere*] Superiùs quidem verbum hoc habetur: sed hic veteres omnes codices, quotquot inspicere licuit, excepto Mediceo, *conticuere* legunt; quod magis indicat eos somno laxatos, in quo nihil magis quam silentium expetitur. *Idem.*

Locum insidiis conspeximus ipsi] Ordo est, locum conspeximus, qui insidiis patet: *ipsi* autem ad fidem pertinet; qui enim rem tantam nuntiat, debet firmia auctoritate contendere; et communicat conscio quod solus conspexit. *Servius.*

238 *Qui patet in bivio*] Necessaria signa addidit. *Idem.*

Portæ, quæ proxima ponto] Apparet,

ut et supra diximus, castra Trojana in Hostiensi fuisse. Siquidem nullus alter locus in Laurolavinati hinc fluvio cohæret, hinc pelago. Et nunc dicit, 'portæ, quæ proxima ponto.' Item paulo post dicturus est, 'murorum in parte sinistra Opposuere aciem, nam dextra cingitur amni.' *Servius.*

Quæ proxima ponto] In antiquis aliquot codicibus, 'quæ proxuma ponto est,' una plus dictione legitur. *Pier.*

239 *Interrupti ignes*] Signum est sopitorum ignium, quotiens major fumus erigitur. *Servius.*

240 *Fortuna*] Occasione. Ad inquirendum Æneam. Alii hunc ordinem volunt, 'si fortuna permittitis uti, Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta, Affore cernetis: nec nos via fallit eunteis Quæsitum Æneam, et mœnia Pallantea.' *Idem.*

241 *Quæsitum*] Ut quæramus. *Id.*

Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea] In antiquis *Ænean et mœnia*; *καθ' ὕστερον πρότερον*. *Pierius.*

242 *Cum spoliis*] Hinc est, quod supra Euryalo dixit, 'me referat tibi magnus ovantem Juppiter:' respiciens ad id, quod posset fortiter facere. *Servius.*

243 *Nec nos via fallit*] Bene utique cuncta cum amico communicat. *Id.*

Nec nos via fallit euntis] Ex perlustrato Homeri versu Il. XXIII. *Στεινωπῷ ἐν ὁδῷ παραδύμεναι, οὐδέ με λήσει*: *Angusta in via subire, nec me fallet.* Cerda.

244 *Vidimus*] Demonstrat rem fieri posse. *Donatus.*

Obscuris primam sub vallibus urbem] Nos in obscuris vallibus positi vidimus primam urbem, hoc est, primam partem urbis. Nam Palatium in monte est, non in vallibus. *Servius.*

Primam sub vallibus urbem] Carisius *primam* pro *in primis* hic positum ait, atque expositum Terentianum illud in Adelphis, ab Hellenio Acrone, 'in prima fabula.' Ita et illud, 'Trojæ qui primus ab oris,' pro *inprimis*: ubi Terentius Scaurus in commentariis in artem poëticam l. x. 'Non qui ante omnes,' inquit, 'sed ante quem nemo est.' Et addit, 'Quo genere plures primi accipi possunt.' *Pierius.*

Primam urbem] Recte Servius 'primam partem urbis' exponit. Similiter Terent. Prol. Adelph. vs. 9. 'prima fabula,' et Heautont. v. 1. 29. 'ultimis ædibus.' Plaut. Curc. IV. 1. 14. 'in foro infimo:' et Cistell. Act. v. in fine: 'postrema comœdia.' Phædrus II. 4. 'Aquila sublimi quercu nidum fecerat, Feles cavernam nacta in media pepererat: Sus nemoris cultrix ad imam posuerat,' &c. *Emm.*

245 *Totum amnem*] Hoc est, regionem amnis. *Servius.*

246 *Annis gravis, atque animi maturus Aletes*] Sallustius de Philippo, 'Qui ætate et consilio cæteros anteibat.' *Idem.*

Hic annis gravis, &c.] Ita apud Apul. Met. l. II. 'Hujus adhærebat lateri senex jam gravis annis.' Ad quem locum consule Pricæum. Ut vero hic 'animi maturus;' sic supra Æn. v. 73. 'ævi maturus Acestes.' Ubi vide quæ diximus, et Turneb. XIX. 29. *Emmeness.*

Atque animi maturus Aletes] In Romano codice, *animis* legitur: quod non ita placet. *Pierius.*

247 *Di patrii*] Maturi hominis matura oratio. Recte autem incipit a Diis quorum favore Respub. tales viros recipiunt. Lachrymæ autem gratulationis fuerant, quod extitissent tales. Item doloris quod recordaretur tot fortium virorum jam amissorum, quia dixerat, 'Non tamen omnino Teucros delere paratis.' *Don.*

Di patrii] Quia *Patrii*, ideo *Troja*. Sic etiam et Deos Patrios, et patriam terram conjunxit Sophoc. in Elect. 'Αλλ' ὦ πατρῷα γῆ, θεοί τ' ἐγχώριοι. Et iterum in Antig. ὦ γῆ, θήβης ἄστυ πατρῷον, καὶ θεοὶ πατρο-

γενεῖς. Cerda.

Di patrii, &c.] Vide quæ dicta ad Ge. I. 598. *Emmeness.*

248 *Non tamen omnino Teucros delere paratis*] Ac si diceret, Licet irascamini ad tempus, hinc tamen apparet non velle vos penitus delere Trojanos, quod tales animos nostris juvenibus datis. *Servius.*

Cum tales animos juvenum, tam certa tulistis P.] In antiquis fere omnibus exemplaribus, *talis animos juvenum et tam certa tulistis* legitur: quod magis placet. *Pierius.*

Certa] Hoc loco firma vel fortia. *Servius.*

250 *Humeros dextrasque tenebat*] Hoc ad affectum retulit: nec enim simul fieri potest. Intelligimus autem quod et singulos et membratim amplectebatur. *Idem.*

251 *Vultum lacrimis, atque ora rigabat*] Poëtice junxit: et modo unum significant; est autem iteratio. Interdum recipiunt discretionem. Nam est naturaliter *facies*, quam habemus; *vultus* vero, quem pro nutu animi ad tempus formamus. *Idem.*

Et vultum lacrimis atque ora rigabat] Gratulationis fuerunt lachrymæ et doloris. *Gratulationis*, quod extitissent tales voluntarii. *Doloris* vero, quia dixit, 'Non tamen omnino Teucros delere paratis.' Recordatus est enim, quam perdidissent magnanimos heroas Trojani. *Donatus.*

252 *Pro laudibus*] Id est, virtutibus: ab eo, quod præcedit, id, quod sequitur, ut Æn. v. 'Primam merui qui laude coronam.' *Servius.*

Pro talibus ausis] In codicibus aliquot antiquis *pro laudibus istis* legitur: et id Servius agnoscit. In eo porro veteri codice, qui apud me est, ita etiam legebatur; sed utraque dictio abrasa est, et 'talibus ausis' adscriptum. Est vero hoc idem alibi, ubi Æneas Lausi pietatem admiratur, qui sese morti objecerat pro salute patris, 'Quid tibi nunc miserande puer pro laudibus istis, Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?' *Pierius.*

254 *Di moresque dabunt vestri*] Ciceronis est, tractum de Philosophis, qui dicunt sufficere ad gloriam, benefacti conscientiam. Scit enim Poëta nihil esse majus, quam quod vel a Diis meruerimus, vel rectis moribus fecerimus. *Servius.*

Di] Qui bonis favent. *Donatus.*

Moresque vestri] Recte vivendo. *Id.*

255 *Actutum*] Confestim, sine dilatione: et est adverbium temporis. *Servius.*

Actutum] Vox hæc Comicis, Plauto præcipue, familiarissima. Verum unde significet *statim*, docet Priscianus l. XV. p. 1013. 'Actutum derivatum est ab actu, id est, celeritate.' Virg. Æn. IX. 'tam cætera reddet Actutum pius Æneas, atque integer ævi Ascanius.' Formatur autem *actutum* ab *actum*, sicut a *cinctus cinctutus*, quod occurrit apud Horat. de Art. Poët. vs. 50. *Emmeness.*

Æneas] Et, ut diuturnior res sit, Ascanius. *Donatus.*

Integer ævi] Integri ævi, id est, Adolescens cui ætas integra superest. Unde Ennius 'Deos ævi integros' dicit, quibus multum ævi superest. Et bono omine ad pericula pergentibus, etiam per Ascanium præmium pollicetur. Longiorem enim eis vitam promittit, si ea exspectent quæ Ascanius dare majora possit. *Serv.*

Integer ævi] Ἐνήλικος: quod superius Bucol. ambitu verborum, 'firmata virum te fecerit ætas.' *Germ.*

Integer ævi] Pro eo Statius, 'integer annorum,' Theb. I. 415. 'Celsior ille gradu procera in membra, simulque Integer annorum, sed non et viribus infra Tydea fert animus,' &c. Et supra Æn. II. 688. 'Vos o, quibus integer ævi Sanguis, ait, solidoque suo stant robore vires.' Ad quem locum vide. *Emmeness.*

Ævi] Nemo satis assequetur Vatis

hujus vigilantiam. Hanc Serv. aperit, cum ait: 'Ennius Deos ævi integros dicit, quibus multum ævi superest.' Nam ævum de Diis dici, ut qui diu vivant, certum. Serv. quidem Æn. VI. 'Longævo, id est, Deo. Ævum enim proprie æternitatis est, quæ non nisi in Deos venit;' profertque Ennium, qui ait, 'Romulus in cœlo cum Diis genitalibus ævum Degit.' Et quidem Symmach. Epist. IX. 79. æternitatem indicat, cum ait: 'Ævum maneat hic dies, qui te nobis filia dedit.' Plin. Epist. IV. 24. opponit *tempus*, et *ævum*, cum ait: 'si computes annos, exiguum tempus, si vices rerum, ævum putes.' *Cerda.*

256 *Meriti*] Præstiti: ut, 'Merui quoque.' Item 'Quique sui memores aliquos fecere merendo.' *Serv.*

257 *Immo ego vos*] Pulchre Poëta fidem sponsionis Alethi addidit, ut cum statim promissa Ascanii sequerentur. *Idem.*

Cui sola salus genitore reducto] Mediceus codex, et aliquot alii *recepto* legunt. Sed id melius inferius, 'nihil illo triste recepto.' *Pierius.*

Cui sola salus genitore reducto] Conformia huic multa, quæ sunt apud Soph. in Elect. ubi Electra ipsa spes omnes, salutem, gloriam, sita omnia putat in Orestis fratris adventu. *Cer.*

258 *Excipit Ascanius*] Id est, subsequitur: et a Poëta dictum est. *Vos* autem *Nise*, figurate, ut, *Vos o Calliope. Sola salus* vero, cui una est salus, genitore reducto. *Servius.*

Excipit Ascanius] Subsequitur. Gr. ὑποδέχεται, ὑπολαμβάνει. Æn. VI. 723. 'Suscipit Anchises.' *Taubmann.*

Per magnos, Nise, Penatis] Hoc est, quod ait 'Penatibus et magnis Diis,' id est, quos Æneas secum advexerat. Nam ideo ait 'Assaracique larem,' id est, familiæ nostræ vel generi proprium, vel quos nos Trojani præcipue colimus, de quibus ait Æn. III. 'Phrygiique Penates, Quos mecum a Troja mediis ex ignibus urbis Extuleram.' Qui tamen Dii, qui sint, a diversis varie traduntur, sicut supra dictum est. *Servius.*

Magnos Penatis] Qui universim multa velit de Penatibus, adeat diligentem operam Delrii in Novis Comment. Sen. in Thyest. vs. 364. ab pag. 373. et deinde per plures, ubi diligenter de distinctione Larium et Penatium. Vide etiam Arnob. l. III. ubi recenset varias Gentilium opiniones de Penatibus. *Cerda.*

259 *Assaracique Larem*] Ambitiose ad laudem sui, ostentans scilicet divinitatem unius e majoribus suis, ideo cum Vesta, et Penatibus jungit. Pari ambitione Germanicus apud Tacit. Ann. I. in oratione ad milites: 'Tua Dive Auguste cœlo recepta mens, tua pater Druse imago,' &c. Plin. Paneg. sæpissime commeminit divinitatis Nervæ ad jactantiam Trajani: quippe is adoptione filius Nervæ fuit. Ait vero signate *Larem*, alludens ad opinionem Gentilium, qui putabant animas Heroum, cum relatæ essent, ex superstitione eorum, in superos, verti in Lares et Genios. Ovid. Fast. V. ait animam Augusti versam in Larem: 'Bina gemellorum quærebam signa Deorum, Viribus annosæ facta caduca moræ; Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos, Urbs habet, et vici numina trina colunt.' *Idem.*

Canæ Vestæ] Venerabilis, antiquissimæ. Ipsa enim antiquissima Dea est Terra. *Servius.*

Canæ Vestæ] Dicit *canam*, antiquam et perpetuam. *Obtestari* autem est, ob aliquam causam Deos testes adhibere. *Donatus.*

Canæ vestæ] Supra, 'cana fides et Vesta.' *Germanus.*

Vestæ] Jurat per numen, cujus tanta apud veteres fuit religio, ut ἀνόσιος pro impio etiam, et injusto accipiatur, quasi injustus vere esset, qui Deam hanc non coleret. Vocat *Canam*, quia Terra antiquissima fuit

Deorum, et *Vestam* esse Terram Gentiles dicebant. Sunt qui putent per *Vestam* signari ignem. Abunde hoc fabulatores. Illud certum, in tanto cultu habitam hanc Deam, ut dicat Pausan. l. v. θύουσι δὲ Ἑστίᾳ μὲν πρώτῃ, δευτέρῳ δὲ Ὀλυμπίῳ Διΐ: *Sacrificant Vestæ quidem primum, deinde Jovi Olympio.* Hinc non male primatus iste et canicies Vestæ elici queat. *Cerda.*

260 *Obtestor*] Adjuro: et est ordo, Immo ego, cui sola salus genitore reducto, vos obtestor, revocate per Deos parentem. *Servius.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] Id est, Quicquid casu, quicquid consilio egero, vobis committam: nam per *fidem*, consilia significat: per *fortunam* opes, imperium, et cujuslibet rei possibilitatem. Alii sic tradunt, *fortuna* ut possit, *fides* ut velit promissa persolvere. Alii ita, quantum habeo fortunæ in vestris pono gremiis, doque fidem me ita animatum esse et sic sentire; mihi, inquit, habeo conjunctam fortunam et fidem. Nam cum volumus ostendere quantum in nostra sit potestate, dicimus fortunam et fidem: *Fortuna* de nostris est possessionibus, *fides* quantum nobis creditur ab inimicis. *Idem.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] *Fortuna* in eventu est factorum, *fides* autem in potestate. Quæcunque, inquit, in me fuerit *fortuna*, hoc est, si melior me *fortuna* respexerit, et si qua in me *fides* est, hanc servabo meritis vestris, in tantum, ut in vestro arbitrio sit, quid rependi vobis pro meritis debeat. *Donatus.*

261 *In vestris pono gremiis*] Ἐγκολπῶ, παρακαταθεμαι. Hom. sæpe: θεῶν ἐν γούνασι κεῖται: et θεῶν ἐν κόλποις. Pro eodem tamen, ac si, 'in vestris pono manibus,' dixisset, hoc est, ἐγγυαλίζω, ἐγχειρίζω. Unde et ὑπόγυον, τὸ ὑποχείριον. *Germanus.*

262 *Nihil illo triste recepto*] Subaudis, *erit.* Servius.

Nihil illo triste recepto] Aliquid huic affine Soph. Antig. ubi Ismena soror Antigonæ ita ait amans sororis, Καὶ τίς βίος μοι σοῦ λελειμμένῃ φίλος; De Trajano Plin. Paneg. 'Inde alii se satis vixisse, te viso, te recepto.' Apud Curt. l. III. mulieres captivæ 'negabant se captas, si viveret Rex.' Et Horat. Od. I. 7. 'Nil desperandum Teucro duce, et auspice Teucro.' *Cerda.*

263 *Bina dabo, &c.*] Remuneratio pro obitis periculis. Enumerat pulcherrima dona, quorum spe ad memorabile facinus faciendum, adolescentes, alioquin per se satis paratos, invitat. *Hortensius.*

Argento perfecta] Id est, tota argentea. *Servius.*

Aspera signis pocula] Vide supra ad Æn. v. 268. 'Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.' *Emm.*

264 *Devicta genitor quæ cepit Arisba*] Atqui secundum Homerum *Arisba* misit Trojanis auxilium, et ab Achille subversa est. Sed accipimus aut ante bellum Græcorum *Arisbam* a Trojanis captam, et in amicitiæ fœdus admissam: aut certe pocula hæc data ab Heleno, qui in Achillis bona per Pyrrhi successit hereditatem, ut sit, *quæ cepit*, pro *quæ accepit.* Servius.

Devicta Arisba] Scilicet ab Achille. Dicta est *Arisba* a Meropis vel Macarei filia, quam primum Paris in conjugio habuit. Quidam ab Abante, qui Troïca scripsit, relatum ferunt post discessum a Troja Græcorum, Astyanacti ibi datum regnum: hunc ab Antenore expulsum sociatis finitimis civitatibus; inter quas et *Arisba* fuit: Æneam hoc ægre tulisse, et pro Astyanacte arma cepisse, ac prospere gesta re Astyanacti restituisse regnum: quod si ita est, merito eam Æneas et vicisse et hæc pocula inde cepisse memoratur. *Idem.*

Devicta Arisba] Nihil enim tollitur post victoriam, nisi quod sit magni

meriti. *Donat.*

Arisbe] Oppidi hujus meminit Hom. Il. XII. et XXI. et Plin. v. 30. ubi conjungit tria oppida unius tractus, 'Rheteum, Dardanium, Arisben.' *Cerda.*

265 *Et tripodas geminos, &c.*] Intelliguntur *tripodes ἀναθηματικοί*, qui ornatus caussa appenduntur in ædibus, sive publicis sive privatis. *Petitus.*

Tripodas] Vide Æn. v. 110. *Taubmann.*

Duo magna talenta] Bene addidit *Magna*, nam varium apud diversas gentes pondus est talenti. Unde *talentum* potest et breve aliquid et magnum significare. Nam, ut supra diximus, secundum Plautum, talentum septuaginta librarum est: qui cum dixisset debere centum quadriginta libras, paulo post intulit duo talenta; per jocum dicens, 'Debentur talenta tot, quot ego et tu sumus.' Item Homerus *talentum* breve quiddam ostendit, quippe quod accepit victus: cum victori levia data sint munera. *Servius.*

Auri duo magna talenta] Nunquam modicus Hom. in quo δέκα δὲ χρυσοῖο τάλαντα: *decem auri talenta.* Quod et Ovid. arripuit: 'Addita sunt illis auri bis quinque talenta.' *Cerda.*

Auri duo magna talenta] Locus Plauti, quem citat Servius, est in Mostellaria. Verum non dicit Plautus talentum esse librarum (sive minarum, quæ tantundem sunt) septuaginta, ut hoc loco et jam supra ad Æn. v. 152. monuit Servius; sed esse librarum sexaginta. Nam Act. III. 1. 114. ædes dicuntur emptæ 'duobus talentis magnis,' atque 'arraboni persolutæ minæ XL.' et Sc. 3. 16. et Act. IV. 3. 27. 'deberi adhuc minas LXXX.' Emptæ igitur ædes minis centum et viginti. Neque in tota Fabula fit mentio 'minarum centum quadraginta,' ut refert Servius; sed procul dubio pro 'minis quatuor quadraginta,' ut paucis versibus ante primum locum legitur, lectum a Servio 'centum quadraginta,' perperam. Sed etiamsi ita legeretur, tamen non sequeretur, quod Servius intendit: dicuntur enim solummodo tot minæ a danista sumptæ mutuo, non vero totidem emptas ædes: uti locum adeunti patebit. Non audiendus præterea hic est Petitus, post vocem *auri* interpungens, eamque referens ad *tripodas*, non vero ad *talenta;* 'duo enim ista talenta,' inquit, 'quia appellantur magna, non sunt auri, sed argenti:' de quo vid. omnino Gronovius de Pecunia Vetere III. 3. *Emmeness.*

266 *Cratera antiquum*] Hoc est, antiquo opere factum, ut ei pretium crescat ex tempore. *Servius.*

Quem dat] Pro, *dedit:* de hac sexta Solœcismi specie Diomedes, Valla, &c. *Taubmann.*

267 *Si vero, &c.*] Morem quendam tangit: quem explicat Victorius XXVI. 1. *Idem.*

Si vero capere Italiam, &c.] In aliquot veteribus codicibus alio numero legitur, 'si vero Italiam capere sceptrisque potiri.' Sed prior ille numerus *capere Italiam* magis placet. *Pierius.*

Capere Italiam] Obtinere. *Servius.*

268 *Ducere sortem*] Statuere. Alii proprie *ducere* legunt, quod est sortium: ut, 'Stat ductis sortibus urna.' Alii *dejicere* legunt secundum illud, 'dejectamque ærea sortem Accepit galea.' Id est, sortiri prædam. *Id.*

269 *Vidisti quo Turnus equo*] Meliore œconomia Nisum noluit inducere, postulantem equum Turni præmii loco; sed honestius facit ultro offerri, cum Homerus fecerit Dolonem Achillis currus improbe postulantem. *Idem.*

270 *Ipsum illum*] Equum scilicet, cui ex pronomine addidit dignitatem. *Idem.*

Ipsum illum] Id est, equum, non, ipsum illum clypeum. Notetur forma

Græca, quæ μὲν αὐτόν. Hom. sup. τοὺς ἵππους, *ipsos equos.* Eurip. in Herc. Furent. emphatice ait, πατέρα τόνδ' ἡρακλέος: *patrem illum Herculis.* Ait vero *ipsum illum* Θεοτυκοῦς. Nam, ut bene Albert. Krant. Hist. I. 8. 'Spectata ante oculos præmia alacriorem faciunt pugnaturum.' *Cerda.*

Cristasque rubentis] In Romano codice, *comantis* legitur. Sed *rubentis* placet: quia 'purpurei cristis juvenes' superius indicati sunt. *Pierius.*

Cristasque rubentis] Id est, rubras: quas vs. 168. vocat *purpureas:* item *puniceas,* Æn. XII. *Taubmann.*

271 *Excipiam sorti*] Extra sortem seponam, ut tibi dari possint; id est, præter sortem dabo. *Servius.*

Excipiam sorti] Extra sortem tibi dabo, atque extra ordinem: quod honorificentissimum erat. Martial. I. XIV. 'Hæc illi sine sorte datur,' &c. Propert. II. 18. 'Quæ quem tibi excepi,' &c. ἐξαίρετα ἡδέμην. Vide Æn. VIII. 552. et Turneb. XXII. 15. et XIII. 8. *Taubmann.*

Jam nunc] Aut jam nunc excipiam. *Servius.*

272 *Matrum*] Cum dicit *Matrum,* non solum sexum ostendit, sed etiam propter muneris laudem vult ostendere fœcundas. *Idem.*

273 *Captivosque dabit*] Subaudiendum *bis sex.* Idem.

274 *Insuper his*] Super hæc, est figurata elocutio per dativum casum. *Idem.*

Insuper] Mos mirandus in Poëta. Ubi enim multa narranda sunt, ne continuatio fastidium pariat, dividit, interponendo aliquid, quod tamen non sit alienum. *Donatus.*

Insuper id campi, quod rex habet ipse Latinus] Varie legitur hic versus. Nam codices nonnulli veteres *insuper his campi quod,* et *quos.* Alii legunt et *his campis quod rex habet ipse.* Utcunque vero priores legantur dictiones duæ, placet *quod* legere. *Pierius.*

Campi, quod rex habet ipse Latinus] Mos fuerat ut viris fortibus, sive regibus pro honore daretur aliqua publici agri particula, ut habuit Tarquinius Superbus in campo Martio: quod spatium ab Homero τέμενος dicitur. Hoc ergo quod Latinus pro honore de republica habuit, ab Ascanio intelligamus esse promissum. *Servius.*

276 *Venerande puer*] Refero ad pulchritudinem, quæ prædicata de Euryalo. Nescias enim quo cultu et religione colantur, qui pulchri sunt. Et quidem visa pulchritudo statim ingenerat reverentiam sui. Latinus Pacatus Paneg. Theodos. 'Augustissima quæque species plurimum creditur trahere de cœlo. Sive enim divinus ille animus venturus in corpus, dignum prius metatur hospitium: sive, cum venerit, fingit habitaculum pro habitu suo,' &c. ubi vides, ut loquatur de forma augusta, ut de re cœlesti, divina, religiosa. Inde Pind. Olymp. VII. gratiam, qua quis valet, αἰδοίαν vocat, id est, *venerandam.* Adrasti filiæ ita describuntur ab Stat. Theb. II. 'Ibant insignes vultuque, habituque verendo, Candida purpureum fusæ super ora ruborem.' Quasi purpureus color mistus candido, id est, pulchritudo oris utroque constans colore, verendas fecerit. Propter formam hanc augustam et dignam Deo, credo dictum a Virg. in Ciri; 'Octavi venerande meis adlabere cœptis Sancte puer.' Iterum: 'Et te sancte puer venerabilis.' Claudianum quoque ita accipio loquentem de Stilicone, cum is puer, 'Jam tum conspicuus, jam tum venerabilis ibas.' Et Fabium Declam. 340. 'Sacrum illud prætextarum, quo infirmitatem pueritiæ sacram facimus, et venerabilem.' Electra ab Euripid. in Orest. dicitur πότνια, ut quæ pulcherrima, id est, *veneranda.* Victor Uticensis in Hist. de Persecut. Vandalica I. III. 'Venerabilis adolescens Majoricus.' *Cerda.*

Pectore toto] Omni affectu. Et est

de proverbio. Cicero de legibus: ‘ Nisi toto pectore amantur, ut dicitur.’ Cum enim dicit, *ut dicitur*, ostendit proverbiale. *Servius.*

279 *Tibi maxima rerum Verborumque fides*] Et rempublicam tibi committam, et tecum omne communicabo consilium. *Idem.*

280 *Contra quem talia fatur Euryalus*] Cur cum duobus sit locutus Ascanius, et unus illi, respondit, id est Euryalus, et minor? Quia Euryalo et familiarius, et posterius est locutus: deinde quod Euryalus matrem commendare debeat. *Idem.*

281 *Me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilem arg.*] Ab hoc officio et ab hac audacia accessu temporis inferior non probabor, qualiscunque fortuna comitetur. Id est, nunquam aut tam secunda fortuna acciderit, aut tam adversa, ut me dissimilem mei faciat; hoc est, neque secundis intumescam, neque adversis dejiciar. *Idem.*

282 *Dissimilem arguerit*] Ex perlustrato hoc loco Symm. Epist. I. 28. ‘ Convenit dictum cum fide morum tuorum, nec unquam te dissimilem scriptis talibus dies arguet.’ *Cerda.*

Tantum Fortuna secunda, Aut adversa cadat] Tantummodo hoc possum de me promittere, ut semper audeam: semper velim fortiter facere. Nam hoc est quod dicit, ‘ tam fortibus ausis Dissimilem arguerit.’ Tantum ergo meum est hoc promittere, sive prospera sive adversa fortuna comitetur: nam *aut* disjunctiva particula est, non negantis adverbium. Quidam sic intelligunt: Tantummodo fortuna prospera non in contrarium recidat, tanquam nunc in secundis rebus sit, cum obsideatur. Alii ita putant: Me nulla dies dissimilem arguet, sive, quæ est hodie, fortuna permanserit, sive etiam læta fuerit; id est, nec si feliciter mihi, nec si infeliciter cesserit, dissimilis ero huic conatui. Et melius legitur, sine aspiratione, id est, ‘ aut adversa.’ *Servius.*

Tantum Fortuna secunda, Haud adversa cadat] Solum illud absit, ne fortuna in nos vultum contrarium vertat, quod in nostra non est potestate; sed potius in fortunæ ipsius arbitrio. *Donatus.*

283 *Super omnia dona*] Ultra omnia, magis quam omnia; proprie enim *super* id significat; ut sit pro omnibus donis. *Servius.*

284 *Genetrix*] Magnum pondus in his verbis. Maternum enim nomen omnes affectus transit. Præterea quod sit ex genere Priami non accessione nova, sed vetustate conjuncta. Laudavit ergo a genere: sed quia frustra laus originis tangitur, nisi is qui laudatur, vita et moribus se majoribus suis dignum gerat, ponit suas virtutes. Excusat autem quod ignaram relinquat: quia nisi illa causa intercessisset, scelus non parvum commisisset. *Donatus.*

Priami de gente vetusta] De familia. Et bene eam etiam ex cognatione commendat. Nam Ascanius nepos est Priami per Creüsam. *Servius.*

285 *Miseram*] Quæ sic impatienter diligit filium. *Servius.*

286 *Mecum excedentem*] Ut, ‘ Ille meum comitatus iter:’ vult enim intelligi sui caussa matrem secutam. *Idem.*

287 *Hanc ego nunc ignaram hujus, &c.*] Ἦθος ab insigni pietate in matrem, imitatione Homeri, qui Telemachum matre insalutata ab Ithaca solventem inducit, et hac cautione matris satagentem: ἀλλ' ὄμοσον μὴ μητρὶ φίλῃ τάδε μυθήσασθαι Πρίν γ' ὀπ' ἂν ἑνδεκάτη τε δυωδεκάτη τε γένηται, Ἢ αὐτὴν πυθέσθαι, καὶ ἀφορμηθέντος ἀκοῦσαι, Ὡς οὐ μὴ κλαίουσα κατὰ χρόα καλὸν ἰάπτῃ. Sic apud Calabr. VII. celat magna pietate matrem Deïdamiam Neoptolemus causam adventus ad se Ulyssis Diomedisque, eo quidem structum, ut ipsum Trojæ fatalem,

in Græcorum castra militiamque perducerent, *χρειὼ δ' ἤρτιν' ἱκανον ἐτέκνωβε μέχρις ἐς ἠῶ, Ὄφρα μὴ ἀχνυμένην μιν ἴδῃ πολύδακρις ἀνίη, Καί μιν ἐπεσσύμενον μάλα λυσσομένη κατερύκῃ. Germanus.*

Ignaram] Hic *ignaram*, cui non dixerit. *Servius.*

Quodcumque pericli est] Syllepsis. Nam subaudis *periclum*. Idem.

Quodcumque pericli est] In Romano codice, et aliquot aliis *pericli* absque *est* legitur. Sed hoc loco sententia verbum id requirit, et versum venustiorem facit. *Pierius.*

288 *Inque salutatam linquo*] Insalutatam: et est Tmesis, ut 'inutilis inque ligatus Cedebat.' *Servius.*

Salutatem] Verbum *saluto* dicitur non solum de primo sermone, sed etiam de extremo, quo alicui valedicimus. Vide et Plaut. Mil. 'Etiam nunc saluto te familiaris prius quam eo: Conservi conservæque omnes, bene valete, et vivite.' Ennod. Epist. VIII. 14. 'Insalutatum me velut incognitum linqueretis.' *Cerda.*

Nox] Quia scilicet illorum, quæ geruntur in die, testis est dies; illorum, quæ in nocte, nox. Talis hæc Nisi et Euryali adgressio. Sic Æneæ Æn. VI. juratur fides, quæ 'tellure sub ima est,' quia ipse tunc in infernis locis. Qui in mari est, Neptunum testem advocat. Qui est intra ædes, solet testari ipsos parietes et tecta; quod alicubi facit Plautus. Qui est sub dio, ipsum testatur aërem. Sic in Eurip. in Aulid. *Οὗτος αὐτός ἐστιν αἰθήρ, ὃς τάδ' ἤκουσεν σέθεν: Αἴθ' hic* (testis) *est, qui a te hæc audivit.* Sed de Nocte peculiare est illud Soph. Elect. *Τὰ δὲ παννυχίδων ἤδη στυγεραὶ Ξυνίσασ' εἶναι μογερῶν οἶκων.* Synesius lib. de Insomn. locutus est ab Soph. cum scripsit, *μάρτυρας ἀκολασίας τὰς ἐν αὐτῇ (κλίνῃ) νύκτας ποιήσασθαι: facere noctes testes intemperantiæ in* (lecto) *ipso.* Idem.

Et tua testis Dextera] Quia loquitur cum illo, ideo ejus dexteram jurat, et obtestatur. Sic Æneas loquens cum Regina Afra, 'Testor utrumque caput,' id est, meum ac tuum. Metell. apud Sallust. Mariqui obtestatur 'per amicitiam.' *Idem.*

289 *Quod nequeam lacrimas perferre parentis*] Excusat ne videatur crudelis. Unde sequitur matris ejus tragicus et miserabilis ille conquestus, 'Potuisti linquere solam Crudelis?' et alia. *Servius.*

290 *At tu, oro, solare inopem*] In codicibus aliquot manu scriptis, *hanc tu.* Sed magis placet *at.* Pierius.

Inopem] Modo auxilii egentem. *Servius.*

Relictæ] Aut a me, aut ab hominibus. *Idem.*

291 *Hanc sine me, &c.*] Fac, me posse sperare te non defuturum precibus meis. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

Audentior] Ut sapientior ab appellatione non a participio futura, cum Terentius in Heautontimorumeno, 'Natu gravior, ignoscentior.' *Servius.*

292 *In casus omnis*] Ut supra, 'Fortuna secunda, Aut adversa cadat.' *Servius.*

Perculsa mente] In antiquis omnibus codicibus *percussa*, uti sæpe dictum. *Pierius.*

293 *Pulcher Iulus*] Incongruum epitheton pulchritudinis posuit, cum res sit in hoc loco religionis. *Serv.*

294 *Atque animum patriæ, &c.*] Par ille loquens l. X. 'Et mentem patriæ subiit pietatis imago.' Non abit affectus Electræ apud Sophoclem, quæ, visa domo, ubi pater perierat, statim animo stringebatur, commota vehementer patris pietate. Neque versus Hom. Odyss. IV. de pietate Telemachi: *Δάκρυ δ' ἀπὸ βλεφάρων χαμάδις βάλε πατρὸς ἀκούσας: Fudit ab oculis in terram lacrymas audiens de patre.* Cerda.

Strinxit pietatis imago] Momordit, perstrinxit, admonuit. Sensus autem est, aut postquam vidit istum sic amare matrem, paternæ pietatis virtutem cœpit agnoscere. Aut certe cœpit etiam ipse sic in pietatem moveri, ut ejus consueverat pater. Aut certo exemplo Euryali avidius cœpit amare patrem, etiam ante dilectum. *Servius.*

295 *Tum sic effatur*] In antiquis, et *tum* et *tunc* invenio, et *adfatur:* quod, ut mihi videtur, non ita congruit huic loco. *Pierius.*

296 *Sponde digna tuis, &c.*] Quidquid scis, ait, convenire meritis tuis, quidquid arbitratus fueris te dignum, ante ipsam petitionem tu tibi spondere ne dubites, atque ita, ut jam te accepisse confidas. *Donatus.*

Spondeo] Ursinus emendat *sponde*, tum ex vetusti Colatiani codicis, tum ex Gabrielis Faërni auctoritate. Est verbum fori. Pers. Sat. v. 'Marco spondente recusas.' Rem hanc ita Cal. l. I. πολλὰ δ' ὑπέστη δωσέμεν: *daturum plura in se recepit.* Cerda.

297 *Namque erit ista mihi genetrix*] Non absimile illud Adherbalis ad Romanos apud Sallust. 'Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem.' Neque illud Plauti in Captiv. 'Pol ego, si audeam, te meum patrem nominem, Nam secundum patrem, tu es pater proximus.' *Idem.*

298 *Nec partum gratia talem Parva manet*] Debet ab omnibus coli quæ talem creavit: non ergo a te tantum, sed per te commendatur. *Servius.*

299 *Casus factum quicumque sequetur*] Satis congrue. Præmia enim non debentur eventui, sed voluntati: hoc est, quicquid evenerit, præmia dabo. *Idem.*

Casus factum quicumque sequetur] In antiquis plerisque codicibus, *sequentur* numero plurali habetur. In aliquot 'factum casus quicunque sequetur,' transpositis dictionibus. *Pierius.*

Casus factum quicumque sequetur] Proculdubio mortem intelligit; sed non nominat, ut caveat omini. Erat enim mortis mentio abominanda. De qua re jam ego plene Æn. VIII. et hic adjicio similem poëticæ locutionem. Qui faciebant testamenta, primum sibi bene ominabantur, deinde addebant, 'si quid vero accidat,' ad significandam mortem, non ausi illam nominare. Dictæ formæ auctor Laërtius, apud quem Aristoteles in suo testamento; ἔσται μὲν εὖ, ἐὰν δέ τι συμβαίνῃ, &c. sic et Theophrastus: ἔσται μὲν εὖ, ἐὰν δέ τι συμβῇ, &c. Apud Sueton. Claudius moriturus cum *mortalitatem* nominaret, qui aderant abominati sunt vocem. *Cerda.*

300 *Per caput hoc juro*] Hunc locum excutit Apulejus in lib. De Deo Socratis: quem, quod conveniat et huic, et illi de Mezentio l. X. 'dextra mihi Deus,' &c. omnino vide. *Germanus.*

Per caput hoc juro] Exempla hujus moris multa in hunc locum congerit Jac. Pontanus, Tiraquellus in Alexandrum, Brissonius in Form. Omitto omnia, et advoco Athenæum l. II. ita scribentem: ὅτι δ' ἱερὸν ἐνόμιζον τὴν κεφαλὴν, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ κατὰ αὐτῆς ὀμνύειν, καὶ τοὺς γινομένους ὑπὸ αὐτῆς πταρμοὺς προσκυνεῖν, ὡς ἱεροὺς: *Quod autem caput sacrum veteres existimarent, ex eo liquet, quod per ipsum jurarent, adorarent; etiam sternutationes inde ortas, tanquam sacras:* ubi vides rationem; non enim tantum juratur per caput, quia charissimum; sed etiam, quia sacrum. Inde juramentum capitis ait Hom. esse μέγαν ὅρκον, *magnum juramentum.* Cerda.

Per quod pater ante solebat] Alii volunt ideo *ante*, quia absens est Æneas. Sed jurare possumus etiam per absentis filii caput. Alii ad causam religionis trahunt, quæ præcepit ut filii imitentur in omnibus rebus suos parentes: ut nunc quasi imitatio sit

jurisjurandi, ut dicat Ascanius, 'Juro per caput meum;' sicut præsens pater per suum caput jurare consueverat, quotiens fidem suam confirmare cupiebat. Alii volunt ideo dictum *ante*, quia pontificibus per liberos jurare non licebat; sed per Deos tantummodo: ut sit *ante*, antequam pontifex esset Æneas. Ergo *ante* aut temporis est, aut ordinis. *Servius.*

301 *Reduci rebusque secundis*] Mira arte moratur in prosperis, et ea iterat: tacet adversa, et magis intellectui et subauditioni relinquit. Cum enim non dicat, Si non redieris, ait, 'Matrique tuæ, generique manebunt.' Hoc autem secundum morem Romanorum dicit, apud quos ita præmia decernebantur, 'Illi liberisque ejus:' ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. *Idem.*

302 *Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt*] More Romano, quo præmia decernebantur: ILLI LIBERISQ. EIUS: ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. Cic. Philipp. XIV. 'Atque etiam censeo P. C. quæ præmia militibus promisimus nos, Rep. recuperata, tributuros ea vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, persolvenda: qui autem ex his, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, conjugibus, fratribus eadem tribuenda censeo.' *Taubmann.*

303 *Hæc ait illachrymans*] In veteribus codicibus, 'sic ait inlacrumans.' *Pierius.*

Humero simul exuit ensem] Notetur mox plenus charitatis. Eunt juvenes ad bellum, et armantur a suis, quasi omnes illis salutem velint. Apud Liv. l. VII. in historia Manlii contra Gallum, 'armant inde juvenem æquales.' Apud Hom. Il. X. Thrasymedes armat Diomedem euntem ad periculum ense, scuto, galea: sicut et Meriones Ulyssem arcu, ense, galea. Apud Apollon. l. I. Atalanta eunti Jasoni ad expeditionem dat in viam ἔγχος ἐκπρόλιον. Sed et armant amici Nisum, ita ut partem quisque conferat. Hanc rem observatam a Plutar. video in vita Alexand. ubi narrans arma, quibus hic Princeps indutus ad debellandum Darium, ait gladium, quo armabatur, fuisse donum Κτησίππου, De baltheo, τιμὴ δὲ τοῦτ' Ῥοδίων πόλεως, ὑφ' ἧς δοθὲν δῶρον. De thorace, ἐκ τῶν λαφθέντων ἐν Ἰσσῷ. De amictu, qui supra thoracem, τῶν Σικελικῶν. *Cerda.*

Humero simul exuit ensem] Ex Il. X. sumpta ait Macrob. V. 9. sed tu mihi Scalig. vide Poët. v. 8. *Taubmann.*

304 *Lycaon Gnossius*] Cretensis. Et est laus ab artifice: hunc autem gladium Euryalo datum intelligimus, nam Nisus accepit galeam et pellem. *Servius.*

306 *Dat Niso Mnestheus pellem*] Par donum Æn. v. 'tergum Getuli immane leonis Dat Salio villis onerosum, atque unguibus aureis.' Tale etiam munus apud Sil. l. XV. 'fraternum lena nitebat Demissa ex humeris donum, quam fœderis arcti Trinacrius Libyco Rex inter munera pignus Miserat, Æoliis gestatum insigne Tyrannis.' *Cerda.*

Dat Niso Mnestheus pellem] Scriptum hoc ex consuetudine Heroicorum temporum. Ut enim exsuvio leonis Herculem; sic et alios heroes vestitos, aut aliarum bestiarum, legimus. Turnebus XXIX. 25. *Taubm.*

Pellem horrentisque leonis Exuvias] Τὸ αὐτὸ dixit: hoc est, bis idem: ut, 'Bellum etiam pro cæde boum, stratisque juvencis, Laomedontiadæ, bellumne.' *Servius.*

307 *Galeam fidus permutat Alethes*] Galeæ enim sunt explorantum arma, sicut etiam Homerus ostendit. *Permutat* autem compositum pro *simplici.* *Idem.*

308 *Protenus armati, &c.*] Hæc omnia Scal. v. 8. ad Homerica Il. X. sollertissime exigit. *Taubmann.*

309 *Primorum*] Genitivus hic est, ab eo, quod est *hic primus, hi primi*, et ab eo, quod est *primores*, sicut *hi proceres:* quorum nominum nominativus singularis non invenitur, licet dicamus *hujus primoris, hujus proceris.* Servius.

310 *Votis*] Aut cum votis: aut pro reditu vota facientes: an *Juvenumque manus ad portas votis prosequitur?* an *juvenum* quidem *manus ad portas, senum* vero *votis prosequitur?* ut *juvenes* quidem illos deduxerunt, *senes* vero optaverunt illis reditum. *Servius.*

Pulcher Iulus] Ut in Ænea Augustum, ita in Iulo Julium repræsentat. Atqui de Julio Vellejus libro altero: 'forma omnium civium excellentissimus.' *Cerda.*

311 *Ante annos, &c.*] Talem Æschyl. ἀνδράπαιδα ἄνδρα vocat: qui 'ingenio ætatem præcurrit,' ut loquitur Cicero: vel, ut Silius, 'qui annos transcendere factis Molitur.' Videtur autem Poëta hic etiam ad Augustum respicere, qui solutus Rom. Legibus, ut ait Cicero, ætatis privilegio, in prima adolescentia Consulatum gessit: ut et Bucol. indicatur: 'Hic illum vidi juvenem, Melibœe,' &c. *Taubmann.*

Curamque virilem] Ita de eodem in Æn. III. 'animosque viriles.' Horat. epist. ad Pison. 'mares animos in Martia bella.' Alii *masculos.* Euripid. de Oreste, φρένας ἄρσενας. *Cerda.*

312 *Multa patri portanda dabat mandata*] In antiquis exemplaribus, 'multa patri mandata dabat portanda.' Sed quamvis idem numerus sit, quoquoversum, atque eadem pene vocalium et syllabarum vis, nitidior tamen structura ea videtur, quæ in vulgatis habetur exemplaribus. 'Multa patri portanda dabat mandata.' *Pierius.*

Multa mandata] Sunt hæc Symmach. Epist. VI. 18. 'largiora mandata.' Et, 'mandata dabat,' ut Sallust. Catil. 'mandata verbis dat.' *Cerda.*

Portanda] Nuntianda. *Servius.*

Auræ Omnia discerpunt] Hic affectus sæpe a multis. Theophylactus Simocatt. Hist. Mauric. I. 5. περιφρονεῖ τὰς συνθήκας, καὶ τοὺς ὅρκους ταῖς αὔραις φέρων ἀδίδου: *contemnit pacta, et dabat jurata sacramenta ventis ferenda.* Et IV. 9. τῆς διαλέξεως εἰς ἀέρα χυθείσης: *colloquio in aërem effuso.* Et c. 4. libri quinti, καὶ μὴ διηχεῖσθε τοῦ λόγου τὸ καιρὸν εἰς ἀέρα διαλυόμενον: *quæ a me opportune dicta sunt, ea in ventos dissolvi ne permittite.* Val. Arg. I. III. 'rerum labor omnis in auras Solvitur.' Claud. Bell. Get. 'Mandemusne Noti flabris quoscunque timores Pertulimus?' Stat. Achill. II. 'Irrita ventosæ rapiebant verba procellæ.' Quod sumpsit a Catullo, qui, 'Irrita ventosæ linquens promissa procellæ.' Ut etiam Noster, qui ab eodem Catull. verbum *discerpunt:* ille enim prius, 'Quæ cuncta aërii discerpunt irrita venti.' Lucret. I. IV. 'ventis verba profundam.' *Cerda.*

Auræ Omnia discrepunt] Utuntur poëtæ his et similibus locutionibus, quoties obliteratum aliquid, neglectum, aut frustra monitum, volunt significare. Sic Catull. ad Ortalum: 'Ne tua dicta vagis nequicquam credita ventis Effluxisse meo forte putes animo.' Ovid. Heroid. Epist. II. 25. 'Demophoon ventis et verba et vela dedisti.' Hor. Od. I. 26. tristitiam a se amovere cupiens inquit: 'tristitiam et metus Tradam protervis in mare Creticum Portare ventis.' Ad quem locum plura Lambinus. Vid. præterea Victorius Var. Lect. XXX. 8. *Emmenes.*

313 *Et nubibus inrita donant*] Ut ipse, 'Partem volucres dispersit in auras.' *Servius.*

314 *Superant*] Transgrediuntur. *Servius.*

Noctisque per umbram] Antiqui omnes codices *per umbras* numero multi-

tudinis legunt, quod non ita placet, quod hujusmodi plurale manibus aut defunctorum animis, magis adcommodari soleat. *Pierius.*

Noctisque per umbram] Sic Iliad. x. de Diomede et Ulysse speculatum euntibus: *βάν β' ἴμεν, ὅστε λέοντε δύω, διὰ νύκτα μέλαιναν, Ἂν φόνον, ἂν νέκυας, διά τ' ἔντεα καὶ μέλαν αἷμα.* Ut autem *noctis per umbram*, Eurip. in Iphig. *κατ' εὐφρόνης σκιάν.* *Germanus.*

315 *Castra inimica*] Non tantum hostilia, sed et perniciosa; nam cum dolore dictum est *inimica:* unde scilicet redituri non erant, quod exsequentibus comprobatur; dicendo enim, 'multis tamen ante futuri Exitio:' id est, antequam ipsi perirent, ostendit perniciosa castra esse, quæ ipsis mortem fuerant adlatura. Et bene cito dictum est exitio, cum castra mortifera dicuntur. *Servius.*

317 *Corpora fusa vident*] Accedo sententiæ Victorii, qui refert hæc verba ad milites *ἐῤῥιμμένους καὶ μεθύοντας* dictos a Polybio Hist. l. vi. qui in alta rerum fiducia, securique hostilis machinamenti, nec excubias agunt, nec munia militaria ex disciplina obeunt. *Germanus.*

Corpora fusa] Notat Victor. ita verbo *humoris* hoc dictum a Virg. ut ab Hom. *ἰφία χεύεν, habenæ fluxerunt.* Sed oportuisset expendere altiorem Musam Virg. quia enim de ebriis sermo, et vinum *funditur;* ita 'fusa corpora.' *Cerda.*

Litore] Aut aream *litori* proximam, sicut solet; quidam *litore* fluminis volunt. *Servius.*

Currus] Quia ante dixerat; 'Portæ, quæ proxima ponto.' *Idem.*

318 *Inter lora rotasque*] Inemendate legitur in nonnullis codicibus, *inter tela rotasque.* Pierius.

Inter lora rotasque] Ad hunc modum dixit de Hectore Eurip. in Rheso, *τὸν ὑπασπίδιον κοῖτον λαβεῖ:* *Carpit somnos in clypeo.* Quia videlicet subjectus clypeus capiti. *Cerda.*

Simul arma jacere, Vina simul] Ita et Liv. l. xli. 'vino, somnoque mersos jacere.' Hujus rei imaginem repræsentat Heliod. Hist. Æth. l. i. ubi hinc arma, hinc pateræ, omnia mistim jacebant, tela et vasa, gladii et mensæ. Amm. l. xxii. una conjungit *gladios* et *pocula*, loquens de corruptissima militum disciplina. Hom. in summa ignavia Thracum omisit vasa, et arma tantum exhibet, quæ *χθονὶ κέκλιτο.* Una nata ingens ea cædes. Idem de armis dixit *κεῖσθαι.* *Idem.*

319 *Vina simul*] Hoc est, vasa vini, scil. in quibus vina ponuntur. *Servius.*

Vina simul] Quid si reliquias vini in poculis intelligas; vel etiam vomitu regurgitata vina? ut vs. 350. *Taubmann.*

Ore locutus] Non est Perissologia; nam secundum Homerum, exploratores, quæ volunt, plerunque sibilo significant. *Servius.*

320 *Audendum dextra*] Quia audemus et cursu et animo. *Idem.*

Audendum] Græcanicum. Nam Eurip. Iphig. *τολμητέον.* Pulchre dixit Simocat. ii. 18. *τὸ πᾶν τῆς ἀριστείας ἀναθέντες τῷ θράσει,* quasi omnis fortitudinis laus referenda sit ad unam audaciam. Inde idem iii. 13. directe opponit *δειλίαν* et *εὐτολμίαν* in re belli: et illam esse ait femininarum, hanc virorum. Ceterum exhortatio ista Nisi adumbratur ab illa Ulyssis, qui, ut ad Thracas pervenit, ita ad Diomedem, *Ἀλλ' ἄγε, δὴ πρόφερε κρατερὸν μένος.* *Cerda.*

Nunc ipsa vocat res] Id est, somnus et vinum. *Idem.*

Ipsa vocat res] Occasio suadet. Scal. iv. 16. *Taubmann.*

321 *Hac iter est*] Per hostium cædem et audaciam nostram. *Servius.*

Tu, ne qua manus, &c.] Alia est apud Hom. divisio, apud quem Diomed. totus incumbit cædi, Ulysses prædæ equorum. Noluit Poëta ita

sardide Euryalum occupari; sed, destinatis Niso cædibus, Euryalo dat aggressus hostiles a tergo coërcendos. *Cerda.*

Attollere] Adsurgere. *Servius.*

322 *Custodi*] Sen. epist. 75. 'In hostili regione versantibus huc et illuc circumspiciendum est, et ad omnem strepitum circumagenda cervix.' Quod videtur Sen. sumpsisse ab Eurip. qui in Phœniss. Ὦν οὕνεκ' ὄμμα πανταχῇ διοιστέον Κἀκεῖσε δὴ τὸ δεῦρο, μὴ δόλος τις ᾖ. *Cerda.*

Consule] Provide. *Servius.*

323 *Hæc ego vasta dabo*] De quibus dixit, 'Corpora fusa vident.' *Idem.*

Hæc ego vasta dabo] Plerique veteres codices una cum Porcio legunt, *hæc ego vastabo.* Cæterum ea lectio, quæ vulgatior est, *vasta dabo* magis omnino pluribus satisfacit: quamvis in nonnullis, ea abrasa lectione, *vastabo* sit inde repositum. Servius hoc de corporibus, quæ fusa jacebant intelligi vult: sed nunquid potius de locis dictum existimemus, quæ occupata clausaque erant a custodiis, eaque vastaturum pollicetur? ut, 'Euryalum lato dein limite ducat.' *Pier.*

Et lato te limite ducam] Est hoc, quod Æn. x. 'ardens limitem agit ferro.' Et de Cassio Chærea Tacit. Ann. l. I. 'Tum adolescens animi ferox inter obstantes et armatos ferro viam patefecit:' et l. II. de Rom. milite: 'viamque strage hostium aperiret.' Et de Constantino Auctor ἄδηλος Paneg. 'Et, nisi viam tibi cædibus aperuisses, spem totius generis humani et vota deceperas.' Hunc limitem respondere Homericæ γεφύρῃ observavit Spondanus in Il. x. explicans vocem τριστοιχεί, pene ad exitum libri illius. Plutarch. in vita Caton. Censorii ad rem eandem dixit, διαφωτίσας τὸν τόπον. Nam, qui viam facit cum aliorum strage, clarum reddit, et perspicuum locum, qui multo milite fuerat obscuratus. Id autem *vacuefaciendo*, ut loquitur Val. Max. IV. 1. *Cerda.*

324 *Vocemque premit*] Aut summissa voce loquitur, aut tacet. *Serv.*

Vocemque premit] Comprimit, tacet. Phædr. I. 11. 'Qui (leo) postquam cæde fessus est, asinum evocat Jubetque vocem premere.' Ovid. Metam. I. 205. 'qui postquam voce manuque Murmura compressit; tenuere silentia cuncti. Substitit ut clamor pressus gravitate regentis.' et vs. 715. 'Supprimit extemplo vocem,' &c. *Emmeness.*

Superbum] Cur *superbum* dixerit, enarrat: 'qui forte tapetibus altis Extructus.' *Superbum* enim est et nobile, ut, 'Tiburque superbum.' *Extructus* autem, pro 'extructis tapetibus altis:' veteres et mensis et toris tapetes aptabant. *Servius.*

325 *Rhamnetem*] Observationem, cur has voces suo poëmati Maro inseruerit, lege apud Turn. Adv. XXII. 15. et Passer. in Prop. Eleg. IV. 1. et Serv. l. v. ad illud, 'Tres equitum numero turmæ.' *Cerda.*

Tapetibus altis] Dicitur, hoc *tapete*, hujus *tapetis*, et hoc *tapetum*, hujus *tapeti*, ut supra jam ad Æn. VII. 277. monuit Servius, et utrumque reperias apud Virgilium. Apud Nonium Varro in Hercule Socratico: 'In omnibus rebus bonis quotidianis: cubo in Sardianis tapetibus.' Et Turpilius: 'Glabrum tapete.' Immo et hic *tapes* in masculino usurpat Virgil. infra hoc lib. vs. 358. 'relinquunt Armaque, craterasque simul, pictosque tapetas.' Quod, quia apud nullum auctorem, quam nostrum, legit Charisius, minus probat: verum non tantum sic loquitur Virgilius, sed etiam Statius Theb. I. 518. 'Emunire thoros, altosque inferre tapetas.' *Emm.*

326 *Extructus*] Aut ipse suffultus: aut (quod potius) *extructus*, pro, extructis tapetibus, notissima hypallage Virgiliana. Et signate *extructus*, quo apparatum, et magnificentiam intelligas. Hor. Od. II. 3. 'extructis in

altum divitils:' et Sat. I. 1. 'quid habet pulchri constructus acervus?' Cato apud Fest. 'Gloria, atque honore, quomodo quisque sibi struxit.' Inde *struices* dicuntur rerum omnium apparatus et copiæ. Ex Virg. Stat. Theb. II. 'Fuderat Assyriis extructa tapetibus alto Membra toro.' *Cerda.*

Toto proflabat pectore somnum] Periphrasis est, ne verbo humili stertentem diceret. *Servius.*

326 *Toto proflabat pectore somnum*] Quod ait de Rhamnete, eum toto pectore somnum proflare, cum supra universe de Rutulis dixerit, 'passim vino somnoque per herbam Corpora fusa' jacuisse; haud dubie de quiete minime tacita, sed ronchos egregie trahente, stertenteque accipiendum est. Quem soporem Cælius Aurelianus medicus, elegantissime *sorbilem* nuncupavit: et Plautus in Milit. 'L. Sorbet dormiens. P. Quid sorbet? L. Illud stertit volui dicere: sed quia consimile est quid stertas, quasi sorbeas.' *Pontanus.*

Toto proflabat pectore somnum] Stat. Theb. III. 'effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce Deum.' Et Theb. V. clarius ad Virg. Musam, 'Helymum temeraria Gorge Evinctum ramis, altaque in mole tapetum Effiantem somno crescentia vina, superstans Vulnera disjecta rimatur veste.' Quod vero hic *proflabat*, Soph. in Ajace, *φυσῶντ' ἄνω πρὸς βίνας. Cerda.*

327 *Rex idem, et regi augur*] Ostendimus alibi et reges antiquitus sacerdotio fungi solere. Et postea, urbe condita, tanta dignitas augurandi scientiæ accessit, ut reges in eorum collegium adscribi voluerint. Talem Poëta facit hic Rhamnetem et regem et augurem. *Hortens.*

328 *Sed non augurio potuit depellere pestem*] *Augurio* hic pro scientia augurii, et ostendit per transitum fati necessitatem nulla peritia posse depelli. Est autem Homericus versus, *Ἀλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἀρήσατο κῆρα μέλαιναν. Servius.*

Sed non augurio, &c.] Similis sententia Orestis apud Soph. in Elect. *Καὶ μάντις ὢν ἄριστος, ἐσφάλλου πάλαι: At cum Vates esses optimus, errasti jamdudum.* Apollon. quoque Æn. II. *ἀλλά μιν οὔτι Μαντοσύνας ἐσάωσαν: sed neque illum vaticinia servarunt.* Et Æn. IV. de Mopso vate, *οὐ φύγεν αἶσαν Μαντοσύνας: non fugit fatum vaticinia.* In hæc nos incidimus. Germanus adducit Xenophontem, qui ait, vates sæpe, cum aliis futura prævideant, sibi ipsis non præcavere. Non est alienus affectus ille Hom. Il. VI. de Axylo, qui cum benignus esset erga omnes, eosque humaniter exciperet largissimis opibus, *Ἀλλ' οἱ οὔτις τῶν γε τόν' ἤρυσε λυγρὸν ὄλεθρον: Tamen nemo ab illo depulit acerbum fatum.* Neque ille Statii Theb. II. 'heu nihil auguriis adjuta propinquis.' *Cerda.*

329 *Temere*] Passim, fortuito, negligenter, vel humi, vel periculose; ut in consuetudine solemus dicere, temerarios homines. *Temere*, significat et facile. Plautus, 'Magnus est hic fluvius, non hac temere transiri potest:' Significat et subito: Ennius: 'Quo tam temere itis citati, catomitarii?' Significat sine causa: Ennius: 'Haud temere est quod tu tristi cum corde gubernas.' *Servius.*

Temere] Ostendit hos ita vino fuisse oppressos, ut cecidisse potius quam corpora ad quietem tradidisse viderentur. *Donatus.*

330 *Armigerumque premit Rhemi*] Romanus, Porcius, et plerique alii codices antiqui, legunt 'armigerumque Remi premit:' nam *Remûs* primam corripit. Ovid. 'Interea crescente Remo, crescente Quirino.' Scribitur præterea passim absque adspiratione. *Pierius.*

Armigerumque Remi] Inter munia armigerorum, tum hoc imprimis, adesse domino suo excubanti. Cicer.

'Quis est iste Lollius? armiger Catilinæ, stipator sui corporis, comes excubitorum.' Lucilius Itin. lib. I. 'Officiis regerem cum Regia tecta magister, Armigerasque pii Principis excubias.' Cum vero dominus una cum auriga, cum armigero, cum famulis interficitur, repræsentatur cædes facta a Diomede II. VI. ubi Axylum interficit, cum quo una θεράποντα Καλήσιον, *famulum Calesium*, qui ἵππων ἔσχεν ἡνιοχος, *erat equorum auriga*. Cerda.

Premit] Opprimit, occidit. *Serv.*

Sub ipsis equis] Circa ipsos equos. *Idem.*

331 *Secat*] Quod non fit sine mora. Hoc veniebat ex securitate agentis et ignoratione patientis ex nimia ebrietate. *Donatus.*

Secat] Hom. Il. XIII. κεφαλὴν ἀπὸ δειρῆς Κόπτεν Ὀϊλιάδης. *Cerda.*

Pendentia colla] Quasi ebriorum: aut ita jacentium ut colla penderent. *Servius.*

333 *Singultantem*] Cum singultu animam efflantem. *Idem.*

Singultantem] Credo exprimi Homericum ἀσθμαίνοντα, *anhelantem:* ubi Diomedes Il. X. interficit Rhesum. Pulchre dixit Sid. epist. II. 2. de aqua, 'flexilis plumbi meatibus implicita singultat.' *Cerda.*

Atro] Potest et superioribus adplicari, ut sit intellectus, 'sanguine singultantem atro;' potest et sequentibus jungi: sed melius sequentibus. *Servius.*

334 *Nec non Lamyrumque Lamumque*] In Romano codice et in Porcio *Lamyrum*, in aliquot aliis *Lomurum*, in Oblongo *Limyrum*. Denique quot codices, tot nominis varietates. Omnes vero uno consensu incipiunt ab *L* litera. *Pierius.*

335 *Plurima nocte Laserat*] Pro *plurimum luserat* dixit, vel per plurimam noctem. *Servius.*

Plurima] Pro *plurimum* Grammatici; ego κατὰ subaudio. Sic Arist. in Plut. οἰμώξει μακρά: ubi Grammatici etiam, *μακρὰ*, id est, λίαν, πάνυ, idque Ἀττικῶς: sed falso; imo, κατὰ *μακρὰ*, *lugebis multa*. Ibid. δειλότατόν ἐστ' ὁ πλοῦτος: *plutos res est timiditissima:* ubi subaudi κατά. *Cerda.*

337 *Deo*] Vel vino, vel somno. *Servius.*

Deo victus] Ostendit hunc sola ebrietate oppressum esse. *Donatus.*

Deo victus] Ambigue Servius; de vino explicat Donatus, Scaliger IV. 16. et alii; sed videtur potius accipiendum de somno, et præcipue quidem, cum felicem dicat fore, si vigilasset. Certe de somno jam olim accepit Lactantius Statii interpres ad Theb. l. II. ubi Statius plane Virgilii locum superiorem vs. 166. et 316. imitatus, *somnum* similiter *Deum* vocat: 'Insomnem ludo certatim educere noctem Suaserat: effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce Deum,' &c. *Emm.*

Protenus] Hic, porro tenus. *Serv.*

338 *In lucem*] Usque ad lucem; ut Martial. 'in lucem semper Acerra bibit.' Vide Alciat. Parerg. II. 23. Hom. Od. XVI. ἐς ἠῶ. *Cerda.*

339 *Inpastus*] In hac Comparat. multus decor est, multus affectus, multus impetus. Leo enim præterquam quod *vorat*, etiam *trahit*. Sane quum iratus est, quod ore apprehendit, succutit, atque inter mandendum fremit, &c. Scal. v. 3. *Taubmann.*

Per ovilia turbans] Perturbans ovilia: nam Tmesis est. *Servius.*

Per ovilia turbans] Pro *perturbans*, Vide Victor. XXVII. 16. Gifanius exponit, vagans, errans. *Taubmann.*

340 *Vesana fames*] Nam vere hæc in furias, et rabiem agit. Sic Æn. II. de lupis famelicis, 'Exegit cæcos rabies.' Et Calab. l. VIII. dat fami ἀναιδέα θυμόν: nihil enim famelica rabie inverecundius. Pari verbo Joseph. Bell. Judaic. VII. 7. ἀναίδειαν ait τοῦ λιμοῦ. Cyrus apud Xen-

phont. l. VI. dicit, neminem ita fortem esse, ut possit λιμῷ μαχόμενος στρατεύεσθαι: *contra famem pugnando stare in acie.* Calaber libro quarto de fame ait, αἰνὴ ἀνάγκη: et, λιμὸν ἀταρτηρόν. Joannes Chrysostomus de hoc malo in Oratione Luciani Martyris, ἀπάντων γὰρ θανάτων οὗτός ἐστι χαλεπώτατος. Cujus rei postea reddit rationem hanc: καθάπερ γὰρ δημός τις τοῖς σπλάγχνοις ἔνδον καθήμενος ἅπαντα καταξαίνει τὰ μέλη, πυρὸς παντὸς καὶ θηρίου σφοδρότερον κατεσθίων πάντοθεν τὸ σῶμα, διηνεκῆ τοὺς καὶ ἄῤῥητον παρέχων ὀδύνην. Ab hac crudelitate et tortione deinde eandem famem vocat γαστρὸς τὴν τυραννίδα, *ventris tyrannidem.* Qui multa de hoc malo volet, adeat Joseph. Bell. Jud. VII. 7. et 8. et locis aliis. Illud imprimis notabile de femina, quæ hostes contumeliis concitabat, ut se interficerent: putabat enim mortem esse malum levius fame. Hæc est ea femina, quæ postea filium suum interfecit, coxit, edit. *Cerda.*

341 *Mutumque metu*] Scilicet pecus: nam male quidam accipiunt 'mutum fremit,' de leone: quod si dixeris, vacat *metu.* Servius.

Mutumque metu] Eadem conjunctio amata Lucretio l. I. 'Muta metu terram genibus summissa petebat.' Et quidem Lucret. de metuente Iphigenia; nam metus loquelam adimit: sic ergo *pecus mutum* in summo metu. Cic. Tusc. l. II. ait, pueros dolores ferre, neque erumpere in querelas *metu.* Et in Verr. 'Metu, conscientiaque peccati mutum, atque exanimatum.' Sic Æn. XII. 'Stat pecus omne metu mutum.' Calab. l. III. inducit hinnulos τρομέοντας φθόγγον ἐριβρύχμοιο λέοντος: *trementes ad vocem leonis graviter frementis.* Quo in tremore ἀφθόγγους capio. *Cerda.*

Fremit ore cruento] Est hoc, quod Sil. l. II. de hac fera, 'murmure anhelo Infrendens.' Et Epig. l. IV. βαρὺ βρύχημα λέοντος. Vox hæc propria leonis. Pollux l. V. λεόντων δὲ βρύχημα. Ammon. βρυχᾶται ὁ λέων. Suidas, βρύχων τοὺς ὀδόντας ὁ λέων. Hinc est, ut *fremori*, quo passim utuntur Latini in rugitu leonis, respondere queat βρύχημα. *Idem.*

343 *Incensus et ipse Perfurit*] Exemplo Nisi. *Servius.*

Perfurit] Plus quam *furit.* Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Sine nomine plebem] Bene expressit et bellatoris peritiam, et tyronis inconsideratam aviditatem. Nam Nisus reges interemit: Euryalus sævit in plebem: ut Sallustius, 'Ex insolentia avidus male faciendi.' *Sine nomine* autem dixit, sine gloria, quorum per humilitatem non sunt omnibus nota nomina; atqui adjecit *nomina*, nam ait, 'Fadum, Hebesumque subit.' Ergo aut sine dignitate et nobilitate, aut seorsum plebem dicit, et seorsum nobiles, quorum nomina inseruit. *Servius.*

Sine nomine plebem] Demosthenes in Chersoneso, ἀνώνυμον καὶ ἄδοξον, quibus opponit ἐνδόξους καὶ γνωρίμους. Soph. in Elect. ἀγαθοὺς opponit νωνύμῳ. Nam νώνυμος idem qui ἀνώνυμος Græca decurtatione. Sil. l. VIII. 'Cetera in obscuro famæ, et sine nomine vulgi.' Ennius in Alexandro, 'Multi alii adventant, paupertas quorum obscurat nomina.' A quo fortasse Virg. in Æn. V. 'Multi præterea, quos fama obscura recondit.' Inde est, ut sæpe *nomen* pro gloria. Horat. Od. III. 9. 'Multi Lydia nominis.' Liv. libro primo. 'Magnas opes, magnumque nomen sibi fecerunt.' *Cerda.*

344 *Fadumque Hebesumque subit*] In antiquis plerisque codicibus, *Heresum* legas. In nonnullis omnino perperam, utraque consonante inserta, *Herbesum:* nempe ut lectori liceret, quam mallet expungere, sive *Hebesum*, sive *Heresum* agnosceret. *Pierius.*

Rhetumque Abarimque] In codicibus nonnullis, transpositis consonan-

tibus, *Arabimque* legere est. In aliquot aliis *Abratimque*, in nonnullis *Rhœcumque Fabrumque*. Sed de nomine *Rhœcus* et *Rhœtus*, alibi dictum. *Idem.*

345 *Ignaros*] Ad omnes pertinet, excepto Rhœto, qui solus sciens occisus est, et conspiciens universa. *Donatus.*

Rhœtum vigilantem] Hoc loco non tantum Rhœti timor, sed et Euryali audacia comprobatur. *Servius.*

Vigilantem] Hic solo timore periit: qui nec clamare, nec ire contra ausus est. *Donatus.*

346 *Se post cratera tegebat*] Quippe ebrius, et ita non scuto. Sicut Ge. II. Centaurus ebrius pugnat *cratere*. Consule et Ovid. Metam. XII. Virg. Homerum sapit, qui Iliad. VI. ὁ δέ μιν σάκει κρύπτασκε φαεινῷ. *Cerda.*

348 *Condidit*] Notat Germ. dictum imitatione Hom. qui Iliad. XVI. et XX. πᾶν δ' εἴσω ἔδυν ξίφος. Itaque ut Hom. *totum gladium*, Virg. 'ensem condidit.' Sic in l. II. 'capulo tenus abdidit ensem.' *Idem.*

Condidit adsurgenti] Impetus adsurgentis ictum juvit. Sicut aper saltu aut pondere venientem ictum adjuvat. *Taubmann.*

Et multa morte recepit Purpuream] Multi hoc distinguunt, ut sit sensus talis, Educit gladium multo cruore purpureum. Alii 'multa morte recepit,' ut sit, Eduxit gladium cum multo cruore: et sic inferunt, 'Purpuream vomit ille animam:' secundum eos, qui animam sanguinem dicunt. *Servius.*

Recepit] Eduxit: ut, l. X. 'Hastamque receptat Ossibus hærentem,' vel secundum Homerum, ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή. Cornutus *nocte* legit, et adnotavit, utrum *nocte* pro morte; an cum multa nox esset? *Idem.*

349 *Purpureum*] *Purpura* nigra est cum rubore. Sic sanguis propter copiam vini, nigrior in eo fuerat. *Donat.*

Purpuream vomit ille animam] Propter cruorem, et ejus colorem; nam et Homer. αἷμα vocat πορφύρεον, *sanguinem purpureum*. Quo respectum a Plin. loquente de purpura IX. 38. 'Laus ei summa color sanguinis concreti, nigricans aspectu, idemque suspectu refulgens, unde et Homero purpureus dicitur sanguis.' Aristot. de Anim. l. I. Critiam adducit, qui putabat animam hominis esse sanguinem. De versu porro illo vulgatissimo Hom. Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή, lege Ælian. Var. Hist. XVI. 1. atque etiam Eustathium in Homerum ipsum. Quos duos tametsi ad explicandum Virgilium traducant aliqui, assentire his nequeo. Apage enim, ut de occisione purpuræ sermo sit in Virgilio; fortasse neque in Homero. Itaque Virg. tantum dicit; 'vomit animam purpuream:' id est, purpurantis coloris sanguinem, in quo posita vita. Lege, si placet, locum Theocriti apud Athen. l. XII. super versu illo Hom. *Cerda.*

Cum sanguine mixta Vina refert] Ovid. Metamor. XII. 'Sanguinis ille globos pariter, cerebrumque, merumque, Vulnere et ore vomens.' Stat. Theb. l. V. 'jugulisque modo torrentis apertis Sanguine commisto redeuntem in pocula Bacchum.' *Idem.*

350 *Vina refert*] Proprie, quæ paulo ante potaverat. *Refert* autem, rejicit; Græci, ut ille, dicunt ἀναφέρει, hoc est, qui in tantum potando vigilaverat, ut metuens post magnum cratera se tegeret. *Servius.*

Hic furto fervidus instat] In Oblongo codice *huic* invenias scriptum. *Pierius.*

Hic furto fervidus instat] Scilicet Euryalus, qui furebat latenter: ut sit *furto*, nocturno prælio. Nam *fures* ideo dicti sunt, quod furvo, id est, nigro tempore furta committunt: aut re vera 'furto fervidus,' quia Messapi galeam sustulit, et Rhamnetis phaleras. *Servius.*

Hic furto fervidus instat] [illegible]

magis perficiendis cædibus operam dabat, quanto videbat occasionem multiplicem suffragari. *Furto*, quia sæviebat latenter nocturno prælio: furtivas cædes persequitur. *Donat.*

Furto] Curtius l. IV. etiam *furtum* adhibet nocturno bello, his verbis: 'Parmenio peritissimus inter duces artium belli, furto, non prælio opus esse censebat; intempesta nocte opprimi posse hostes.' Idem scribit Plutar. in vita Alexandri. Regem enim Parmenio hortabatur, *ἐπιχειρῆσαι νύκτωρ τοῖς πολεμίοις, καὶ τῷ σκότῳ τὸ φοβερώτατον συγκαλύψαι τοῦ μέλλοντος ἀγῶνος*: *hostes nocte aggrederetur, tenebrisque contegeret summum instantis belli terrorem.* Cerda.

351 *Ubi ignem Deficere*] In codicibus aliquot antiquis *ibi ignem*, ut sit redditio caussæ, cur ad Messapi socios tenderet. *Pierius.*

352 *Deficere extremum*] Utrum ignem extremum; an deficere extremum? *Servius.*

Religatos] Non resolutos, sed diligenter ligatos. Unde addidit *Re*, id est, ex militari consuetudine optime ligatos. *Idem.*

Rite] Ex more. *Idem.*

354 *Sensit enim*] Parenthesis. *Id.*

Nimia cæde] Deest, illum. *Idem.*

Ferri] *Φέρεσθαι. Idem.*

355 *Absistamus, ait: nam lux, &c.*] Hom. Iliad. X. Ἀλλ' ἴομεν, μάλα γὰρ νὺξ ὄρνυται, ἐγγύθι δ' ἠώς: *Sed eamus, jam enim nox elanguet, et aurora appetit.* Adducit et Ursinus illud Georgiæ, ἀλλά γε τὸ φῶς πολεμοῖ τοῖς τοιούτοις: *sed lux pugnat pro istis.* Cerda.

Lux inimica] Proditrix. *Servius.*

356 *Pœnarum exhaustum satis est*] Bene *exhaustum*, ut ostendat eos avidos cædis fuisse, et cruoris hostilis. *Idem.*

Via facta per hostes] Ut, 'Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.' *Idem.*

357 *Multa virum solido argento*] Mira arte, tempus expressit, quo nesse erat hæc omittere. *Idem.*

358 *Pulchrosque tapetas*] Secundum Græcos per masculinum genus. *Idem.*

359 *Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis Cingula*] Phaleræ ornamenta equorum sunt: et est sermo Græcus τὰ φάλαρ' ἐπιτήγια. *Cingulum* autem hominum, generis neutri est. Nam animalium, fœminino genere, dicimus *has cingulas.* Idem.

Phaleras] Non desunt, qui phaleras ab equis traducant ad equites, dicantque, eas fuisse ornamentum non modo equorum, sed etiam equitum. Verum solum fuere equorum. Lux clara a Virgil. Æneid. V. 'equum phaleris insignem.' Juven. Sat. XI. 'ut phaleris gauderet equus.' Sertorii equum Plutar. inducit φαλάρων ἀνθρώπειον πολυτελῶν. Appian. in Libyc. ἵππον χρυσοφάλαρον. Itaque *phaleræ tantum sunt equorum.* Cum legis frequenter in Scriptoribus, phaleras datas equitibus, intellige ad usum equorum. Et magnum profecto argumentum, quod facta mentione phalerarum, fiat quoque signate mentio equitum. Cum Liv. scripsit l. IX. decretum in Comitiis, 'ut plerique nobilium aureos annulos, et phaleras deponerent,' significat (me interprete) ut equites detraherent, et ab manibus annulos, et ab equis phaleras. Vis probem? Audi Val. Max. IX. 3. 'offensi annulos aureos sibimet ipsis, et phaleras equis suis detractas abjecerunt.' Loquitur videlicet de re eadem de qua Liv. Inde et Plin. signatissime XXXIII. 1. 'Sed et phaleræ positæ, propter quas nomen equitum adjectum est: annulos quoque depositos a nobilitate.' Verba illa Sueton. August. c. 25. 'Dona militaria aliquanto facilius, phaleras, et torques, quicquid auro, argentoque constaret, quam vallares et murales coronas, quæ honore præcellerent, dabat,' capio etiam de phaleris equorum, nam *torques* quidem equitum erant. Sic Calpurn. apud Liv. l. XXXII. donat equites suos phaleris. Objicies

forsan, mittit Cædicus Tyburti has phaleras in donum. Sed cur non mitti possint Tyburti ad usum equi? sicuti in VIII. 'Ille mihi insignem pharetram, Lyciasque sagittas Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam, Frænaque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.' Cujus rei est etiam exemplum in Xenoph. l. IV. ἀλλ. ὁ δὲ δεξάμενος, φάλαρα ἔχοντος περὶ τῷ ἵππῳ Ἰδαλου τοῦ γραφέως πάγκαλα, περιελὼν ἀντέδωκεν αὐτῷ. Rem enim eandem Plutar. narrat in vita Agesilai; et ait, phaleras ab equo detractas donatas juveni. Esse præterea quæpiam in auctoribus, quæ difficile traducantur ad equos, ut phaleræ illæ vigintiquinque, quas Siccius Dentatus retulit ab hostibus, auctore Valer. III. 2. In cujus etiam donis Dionys. adhibet l. X. στρεπτοὺς, καὶ φάλαρα, illos collo, has pectori, ut quivis suspicetur. Cum quo alludit Juvenal. Sat. ult. et vs. ultimo, 'Ut læti phaleris omnes, et torquibus omnes.' Sed Juvenalem quidem de phaleris equorum capiunt non mali interpretes, Britannicus et Autumnus. Deinde vir doctus Carol. Paschal. de Coron. X. 19. phaleras constituit inter ornamenta capitis, et militares cristas, aitque esse, τοὺς προμετωπιδίους ἀσπιδίσκους: *scutula circa frontem.* Suidas hoc scutulum, aut clavum galeæ φάλον vocat, et origo vocis ἀπὸ τῶν φάλων· sic enim dicuntur coni galearum. Ergo quid vetat de his insignibus capi posse auctores aliquos? Nihil video, quod pugnet. Hoc vero contra me non est, qui tantum conor contra illum, qui in lib. de Milit. Rom. scripsit, 'phaleras pependisse demissas ad pectus.' Itaque pectora hominum phalerata fuisse pernego. Nec est, quod mihi Silium objicias, qui l. XV. 'phaleris hic pectora fulget, Hic torque aurato circumdat bellica colla.' Nam huic nihil credo. Neque enim est princeps classicus in Latio. Cum enim vidisset in Scriptoribus datas phaleras militibus et torques, putavit illico κατ' εὐήθειαν illas gestandas esse ab hominibus in pectore. *Cerda.*

Aurea bullis Cingula] Hæc cingula equorum quoque sunt, ut et phaleræ. Nec facile cedam, si quisquam alio detorqueat, et putet hæc cingula fuisse ad usum Rhamnetis, non equi, præeunte mihi ad hanc rem Apulejo lib. de Deo Socratis, ubi ait: 'Neque enim in emendis equis phaleras consideramus, et balthei polimina inspicimus, et ornatissimæ cervicis divitias contemplamur: si ex argento, et auro et gemmis monilia variæ gazæ dependent: si plena artis ornamenta capiti et collo circumjacent: si frena cælata, ephippia fucata, cingula bullis aurata sint,' &c. Hic locus, ut contuenti apparebit, factus est ex locis Virgilii nonnullis; nam et postea subjicit locum Georg. III. 'Argutumque caput,' &c. et illud de 'dependentibus monilibus' sumptum est ab Æneid. VII. In cingulo itaque non potuit ad alium locum alludere, nisi ad illum, in quo sum. Non ad illum l. I. 'Aurea subnectens exertæ cingula mammæ;' neque ad illum l. XII. 'notis fulserunt cingula bullis Pallantis pueri.' Nam in utroque sermo est de cingulis militaribus virorum: baltheos etiam vocant. In hoc uno de cingulis equorum; et nullibi alias hæc vox in Virg. est. *Idem.*

Bullis] Attingit hac vocula ornatum cingulorum, de quo alibi loquor. Itaque non aurea cingula, sed tantum bullæ; ut, 'purpurei cristis juvenes.' Sunt bullæ, claviculi. *Id.*

360 *Tyburti Remulo ditissimus olim Quæ mittit dona*] Consuetudo erat apud majores, ut inter se homines hospitii jura mutuis muneribus copularent, vel in præsenti, vel per internuntios. Sensus ergo nunc talis est: Cædicus quidam Tyburti Remulo, cum eum sibi absens hospitio vellet adjungere, misit phaleras et cingula,

bullis aureis, hoc est, clavis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini hæc reliquit, qui postea victus a Rutulis est, et occisus: post cujus mortem apud Rhamnetem Rutulum, ab Euryalo hæc reperta sunt munera. Quod autem dixit *Tyburti Remulo*, aut Tyburtino intelligimus, hoc est, de Tybure, ut sit dativus ab appellativo veniens hic Tyburs: aut *Tyburti*, hoc est, filio Tyburti; ab eo quod est hic Tyburtus, hujus Tyburti, ut sit *Tyburti Remulus*, sicut *Deiphobe Glauci*. Servius.

361 *Cum jungeret absens*] Aut cum se illi jungeret, aut cum jungeretur. *Idem.*

362 *Suo moriens dat habere nepoti*] Nepoti Remulo, quem supra avo cognominem diximus. Nam quotiens aperte non ponitur nomen filii vel nepotis, cognominem eum esse intelligimus avo vel patri, quorum nomen aperte positum invenimus: et contra si filii vel nepotis positum nomen fuerit, prætermissum autem parentum, cognomines eos esse intelligamus, necesse est. *Idem.*

Dat habere] Græca forma, ut, δῶκεν ἔχειν. Ita Hom. Iliad. XVII. δῶκε φέρειν: et VI. δόσειν τῷ θεράποντι κατὰξέμεν: et VII. δῶκε φορῆναι. Stat. Thebaid. I. 'reddit habere.' Totus vero hic locus texitur ad imitationem Hom. Il. X. ubi galea, quæ Ulyssi imponitur abeunti Trojam ad explorationem, narratur fuisse Amyntoris, deinde Autolyci, mox Amphidamantis, postea Moli, ab hoc pervenisse ad Merionem, demum ad Ulyssem. Est etiam locus simillimus Theocriti in Europa, ubi aureus calathus permutat possessores plures. Nam illum Vulcanus dat Libyæ, Libya Telephaëssæ, Telephaëssa Europæ. *Cerda.*

363 *Post mortem*] Scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum. Nam Donatus dicit, post mortem Nisi et Euryali, bello potiti sunt Rutuli: quod non procedit, si diligenter advertas. Sane sciendum hunc locum unum de XIII. Virgilii, sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis, sive sic relicti sunt, ut a nobis per historiæ antiquæ ignorantiam liquide non intelligantur. *Servius.*

Bello Rutuli pugnaque potiti] In Romano codice, *prædaque potiti* legitur: in aliis quibusdam manu scriptis *pugna*. Pierius.

364 *Nequicquam*] Non fruiturus: et est, *nequicquam aptat:* non, *nequicquam fortibus*. Servius.

Nequicquam] Quia omnia in morte perditurus erat. *Donatus.*

365 *Galeam Messapi*] Non occisi Messapi abstulit galeam, (nam dimicaturus est paulo post) sed invenit jacentem, et sustulit. *Servius.*

Habilem] Aptam et convenientem. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Cristisque decoram] Bene præmittit dicens *decoram:* nam ejus splendore prodente, Euryalus capitur. Denique Nisus hac ratione non proditur, cui habenti inferiorem galeam, habiliorem galeam Alethes permutavit. *Servius.*

366 *Excedunt castris*] Rutulorum scilicet: nam supra dixit, 'Castra inimica petunt.' *Idem.*

367 *Præmissi equites*] Hos neque alio loco a Turno missos usquam dixit, nec prius de eis mentionem fecit: dubitatur ergo a quo sint, vel quibus præmissi, vel cur præmissi, cum eos constat, aliis jam in campo positis, advenire. *Idem.*

Ex urbe Latina] Non est contrarium illi loco, ubi ait, 'Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas:' quod modo a Latina urbe auxilia venire commemorat. Intelligimus enim Latinum in principio discordiæ et tumultus paululum se abstinuisse: postea tamen nec suorum copias, nec propria denegasse consilia; nam eum et cœtui, et fœderibus interfuisse dicturus est. *Idem.*

368 *Legio campis instructa moratur*] Proprie: nam *legiones* peditum sunt: *turmæ* vero equitum. *Idem.*

369 *Turno regi*] In omnibus bonis, *regis*, dicitur inventum: nam quasi absurdum est, duobus positis, Turnum potius quam Latinum responsa dare. *Idem.*

370 *Tercentum*] Quia Romani equites primo trecenti fuerunt. De singulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuisse diximus. An *Tercentum?* ut ἐννέα πάντ' ἴσων. *Idem.*

Tercentum] More Rom. Tot enim primo fuere: cum de singulis Curiis, quarum XXX. erant, deni darentur. Et recte *scutatos* vocat: nam *scuta* Equitum, et in longum producta erant; ut peditum *clypei*, qui rotundi. Vide Not. Æn. II. 227. *Taubmann.*

Scutati omnes] Armati; a parte totum. Non clypeati: nam clypei, peditum sunt: scuta, equitum. *Serv.*

Volcente magistro] Proprie: nam magister equitum dicitur more Romano, quod dictatori adjungi solet. *Idem.*

Volcente magistro] In Romano codice, in Mediceo, in Porcio, et in aliquot aliis, *Volcente* legere est: et ita passim *Volcens* absque *s* inter *l* et *c*. Pierius.

371 *Muros subibant*] Muros Trojanorum. Et est locutio de Cicerone, 'Poterisne ejus orationem subire?' *Servius.*

Muroque subibant] Vetera aliquot exemplaria *muros* habent. *Pierius.*

372 *Lævo limite*] Respiciens situm regionis locutus est. *Servius.*

373 *Sublustri noctis in umbra*] *Sublustris nox* est habens aliquid lucis. Horatius, 'Nocte sublustri nihil astra præter Vidit et undas.' *Idem.*

Sublustri noctis in umbra] Umbra noctis, quæ sereno cælo habet aliquid luminis. *Donatus.*

Sublustri noctis in umbra] Videtur indicare νύκτα ἀμφιλύκην, τὸ μὴ καθαρὸν φῶς, ἀλλ' ἔτι σκοτῶδες. Hom. Il. H. ἦμος δ' οὔτ' ἄρ πω ἠὼς, ἔτι δ' ἀμφιλύκη νύξ· Αὐγὴ enim σκοτία. Dicitur item λυκόφως, et λυγόφως. Liviùs l. v. 'Nocte sublustri cum primo inermem, qui tentaret viam, præmisisset,' &c. Quam lucem eleganter Apollonius l. II. descripsit: ἦμος δ' οὔτ' ἄρ πω φάος ἔμβροτον, οὔτ' ἔτι λίην Ὀρφναίη τέλεται, λευκὸν δ' ἐπιδέδρομε νυκτὶ φέγγος, ὅ τ' ἀμφιλύκην μιν ἀνεγρόμενοι καλέουσι: et Aratus ἀμφιλύκης meminit, ἠὲ τῶν ἄλλων οἵ τ' ἐκεανοῦ ἀρόωνται Ἀστέρες ἀμφιλύκης, οἵ τε πρώτης ἔτι νυκτός. *Germanus.*

374 *Immemorem*] Amentem. 'Instamus tamen immemores,' vel incuriosum, vel incautum. *Servius.*

Radiis] *Lunaribus* intelligendum. *Idem.*

375 *Haud temere*] Particula hæc modo, non sine caussa significat: alias fortuito, alias male, alias improvide, alias passim: ut, 'Temere inter tela jacentes:' alias facile. Plautus, 'Rapidus fluvius est hic, non hac temere transiri potest;' quæ pro loco accipiuntur et intelliguntur: adverbio qualitatis sane relatum est hoc loco. *Idem.*

Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volcens] In codicibus nonnullis *haud temere visum* absque *est*. Sosipater, ubi *temere* pro *negligenter* positum ait, versum ita citat, 'Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volcens:' nomine *Volcens*, uti superius adnotatum est, absque *s* in medio scripto. *Pierius.*

376 *State viri, &c.*] Mira brevitate omnia interrogat. *Donatus.*

State viri, quæ causa viæ? &c.] Æmulatur Stat. Theb. II. 'Ac prior; unde viri? quidve occultatis in armis?' Et l. X. 'Exclamat; prohibete gradum quicunque.' Tale et illud Liv. l. XXIII. ubi præfectus Romanæ classis ad fugientes quosdam: 'Cum quæreret, qui, et unde, et quo tenderent cursum?' Quod hic *state* Diomedes ad Dolonem, *μένε, mane.* Et

Aristoph. Plut. Ποῖ, ποῖ; τί φεύγετον; οὐ μενεῖτον; *Cerda.*

377 *Nihil illi tendere contra*] Hoc est, nihil contra responderunt: nam *tendo* contra sermonem tuum, est respondeo tibi: tendo contra iter tuum, est occurro tibi: ergo *nihil contra tendebant*, id est, nihil respondebant e contra. *Servius.*

378 *Fidere nocti*] Quod Ovid. Metamorph. XIII. 'et se committere nocti.' A quo accepit Propert. III. 16. 'Committam mene tenebris?' *Cerda.*

379 *Ad divortia*] Viæ in diversa tendentes, hoc est, ad diverticula viæ militaris. Terentius, 'Ubi ad ipsum venit diverticulum.' Diverticula autem sunt semitæ transversæ, quæ sunt a latere viæ militaris. *Servius.*

Ad divortia] In Sidon. est quidpiam huic simile II. 9. licet in re læta: 'Jam primum sagacissimis in hoc exploratoribus destinatis, qui reditus nostri iter aucuparentur: domus utraque non solum tramites aggerum publicorum, verum etiam calles compendiis tortuosos, atque pastoria diverticula insedit, ne quo casu dispositis officiorum insidiis elaberemur.' In Curt. est l. III. 'Armati quoque, qui eos persequebantur, nota diverticula petere cœperunt.' Nam Virgilii *divortia*, diverticula sunt. Liv. lib. XLIV. dixit: 'Prope divortium itinerum castra posituri erant.' Græci ἐκτροπὰς dicunt. Qua voce Latinis characteribus usus Varro apud Nonium in *Spissum*: ubi enim multi legunt *exstrophas*, legendum, *ectropas*. Nonius *divortium* explicat *separationem*. Favet illi Cic. qui synonymicōs *dissidium*, cum ait in Cluentiana: 'Sæpe fieri divortia, atque affinitatum dissidia videmus.' Ibi, 'Ecce autem subitum divortium, discedit a Melino Cluentia.' Inde ad matrimonia, ut in adductis Tullii. Sunt qui putent, peti vocem ab aquis, quæ ab uno loco derivantur, divertuntque in varia. Favent loca Livii, et Ammiani. Prior l. XXXVIII. 'Ad divortia aquarum castra posuisse.' Posterior l. XV. 'divortia riparum adradens.' Sed Virg. sermo sumptus est, ut puto, a venatoribus, quod liquidum tam ex Sidonii verbis adductis, quam ex istis Nazianz. Orat. 20. νέων προκαταλαβόντων τὰς διεξόδους τῆς θήρας: *Juvenes viarum exitus venaturi præoccupant.* Cerda.

380 *Aditum coronant*] Melior lectio *abitum*, quam *aditum*. Cingunt enim silvam ne abeant, non ne adire possint. *Servius.*

Abitum coronant] In Romano codice, in Oblongo, et in Mediceo *aditum* legitur, quamvis meliorem lectionem *abitum* Servius esse dicit, ut in Porcio, et plerisque aliis. *Pier.*

Aditum coronant] Legendum fortasse *abitum*. Nam infra, 'Nisus abit, jamque imprudens evaserat hostes.' Sententiam ita extulit Josephus Bell. VII. 26. ubi sermo est etiam de silva cincta equitatu, πρῶτον μὲν τοῖς ἱππεῦσιν ἅπαν κυκλοῦται τὸ χωρίον. Et Stat. Theb. II. 'densaque nemus statione coronant.' *Cerda.*

381 *Silva fuit, &c.*] Brevis descriptio, et qua ea sola continentur, quæ errorem Euryalo facere possint. Huc separati sunt quōs discerni non oportuit. *Donatus.*

Dumis, atque ilice nigra] Talem locum Hesiod. exhibet in Theb. ἐν ὄρει πεπυκασμένῳ ὑλήεντι: *in monte denso silvoso.* Nost. Georg. IV. 'Et caligantem nigra formidine lucum.' Et in VI. 'densa ferarum tecta.' Ovid. Fast. 'Est nemus, et piceis, et frondibus ilicis atrum.' In Fast. V. 'nemus arboribus densum.' Stat. Theb. VI. sylvam vocat opulentam 'larga umbra.' Lucan. l. III. ubi de luco antiquissimo, 'Obscurum cingens connexis aëra ramis.' *Cerda.*

383 *Rara per occultos ducebat semita callis*] Legitur et *lucebat*: quod si est, *rara* pro raro accipiendum, ut sit,

Raro lucebat, herbis scilicet in aliquibus locis intervenientibus. Si *lucebat*, intelligimus inter calles pecorum raram fuisse semitam, hoc est, hominum viam: et non ostendit quo ducebat, sed intelligamus euntes. *Servius.*

Rara per occultos, &c.] Sunt hæ semitæ, et occulti calles, quos Sallust. Jugurth. vocat 'tramites occultos:' et statim de locis, ubi hi tramites, 'ea consita arbustis, pecore, atque cultoribus frequentabantur.' Sidon. etiam dixit epist. II. 9. 'calles compendiis tortuosos, atque pastoria diverticula.' Explico Virgilium per Sallustium, et Sidonium; nam Serv. accipit 'raram semitam inter calles pecorum.' Hæsit, credo, etymo, nam callis a pecorum callo. Sic in IV. 'Calle angusto,' de via trita formicarum gressibus. Utrobique Poëta intelligit τρίβους, καὶ τετριμμένους τόπους: sic enim Græci vocant factos ὑπὸ τῶν ὁδοιπορούντων, *a viatoribus.* Cerda.

384 *Euryalum impediunt*] *Impedio te* dicimus per accusativum, et casus mutari non potest, nisi deseras verbum; ut dicas 'impedimento mihi est.' Sciendum sane multas inferri in Euryalum excusationes. *Servius.*

385 *Regione viarum*] *Regionem* hic rectum iter dixit, ab eo, quod regat tramitem. *Idem.*

386 *Nisus abit*] Bene meminit velocitatis, quam ei in quinto dedit: ut, 'Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus Emicat.' *Idem.*

Imprudens] Scilicet remanentis Euryali, aut *imprudens* suasisse; alii *imprudens*, valde prudens accipiunt. *Id.*

387 *Atque lacus, qui post Albæ, &c.*] Omnino sic legendum, non *locos.* Juvenal. Sat. IV. 'Utque lacus suberant, ubi quanquam diruta servat Ignem Trojanum, et Vestam colit Alba minorem.' Propert. III. 22. 'Albanusque lacus socii Nemorensis ab unda.' Strabo l. v. loquens de monte Albano, ἔχει δὲ καὶ τοῦτο λίμνην: *habet hic mons adjacentem lacum.* Sed quidem de lacu Albano mentio multa in Livio, Plinio, Valerio, Plutarcho in vita Camilli, aliis, qui loquuntur de victoria parta adversus Vejentes. Inde fortasse Martialis Epig. VII. 1. per *Thetin* lacum hunc intelligit, cum ait: 'Hoc tibi, Palladiæ seu collibus uteris Albæ, Cæsar, et hinc Triviam prospicis, inde Thetin.' Porro de duplice Alba Italiæ (nam vere duplex fuit, non una, ut male volunt aliqui) vide Strabonem, et reliquos Geographos. Plinius discriminat vocans *Albam Albanorum*, et, *Albam Albensium.* Cerda.

Lacus] Ita omnino legendum docet Erythræus et alii. Nam Alba inter montem excelsum et Lacum magnum exstructa est. Vide Dionys. Alii leg. *locos.* Taubmann.

Albæ de nomine] Vel porcæ, vel civitatis, vel regis Albani, cui successit Procas. *Servius.*

Qui post Albæ de nomine dicti Albani] Albæ Regi successisse Procam, ait Servius. Sed Livius eum Aventino successisse dicit. *Pierius.*

390 *Infelix qua te regione reliqui*] Se infelicem dixit, qui dolet: non illum, propter quem dolet. *Servius.*

Euryale, infelix] Duplex est lectio: vel infelix Euryale, vel, Euryale, ego infelix qua regione reliqui te? Sed magis ad se refert, cui labores et pericula jam peracta, repetenda sint. *Donatus.*

391 *Quave sequar*] Suaves sunt Grammatici, qui hæc vocant adverbia. Tu semper substantivum subaudi, ut hoc loco, 'quave regione sequar?' Sic, *hac, illac, istac,* subaudi via. *Cerda.*

Iter omne revolvens] Urbanus hucusque verba Nisi vult esse: alii, poëtæ dant, 'Rursus perplexum iter omne revolvens.' *Servius.*

392 *Fallacis silvæ*] Ut Nisus usque quaque sequar, dixisse videatur. *Id.*

Vestigia retro Observata] Par historia Æn. II. ubi Æneas, 'et vestigia retro Observata sequor per noctem.' Contra Catull. 'inobservabilis error.' Est vero hoc, quod alibi, 'vestigia torsit.' Nonnus l. XL. ita, ἴχνος ἐκαμψε. *Cerda.*

398 *Observata*] Id est, observans. *Servius.*

Silentibus] Pro ipse silens, aut silentibus, 'cum tacet omnis ager.' *Idem.*

394 *Signa sequentum*] Militarem sonum dicit, qui varius est: nam interdum canit, ut insequantur eos, qui fugiunt: interdum receptui. *Idem.*

395 *Nec longum in medio tempus*] Inter auditum sonum, et visum Euryalum: et est Eclipsis. *Idem.*

Nec longum in medio tempus] Omnino hæc phrasis Græca est, et ab Euripide in Heracl. usurpata: χὠ 'ν μέσῳ πολὺς χρόνος, Ἐν ᾧ διεργασθῇ τ' ἄν· et in Lune: ὁ δ' ἐν μέσῳ Χρόνος πολὺς δὴ τοῖσδε θησαυρίσμασι· et Æsch. in Suppl. μῆκος δ' οὐδὲν ἐν μέσῳ χρόνου. *Germ.*

397 *Fraude loci et noctis*] *Fraude loci*, difficultate loci; *noctis*, pro tenebris, et obscuritate, fraudem appellat. Quidam, 'noctis subito turbante tumultu' legunt, ut sit, *noctis tumultu*, nocturno tumultu explorantium. *Servius.*

Fraude loci] Est Euryali capti defensio ne per inertiam videatur factus esse captivus. *Donatus.*

398 *Oppressum rapit*] Hoc est, Quem jam manus omnis rapit, nam male quidam *Videt*, *rapit* accipiunt: quod si admiseris, vacat 'Quem jam manus omnis.' *Servius.*

Conantem] Quasi nihil proficientem, ideo *frustra:* nam hoc est conari. Cicero in Oratore quasi opponens: 'Nos conamur, Demosthenes perficit.' Dædalus Æneid. VI. 'Bis conatus erat casus effingere in auro.' Sed nihil tandem, ideo, 'Bis patriæ cecidere manus.' Itaque *conari* dicit invitum studium. *Cerda.*

399 *Quid faciat*] Mire adfectum suum poëta interposuit. *Servius.*

400 *In hostes*] Quidam *in enses* legunt, et melius hoc putant, quam *in hostes.* Idem.

401 *Pulchram properet per volnera mortem*] Aut deest *adire*, aut deest *ad*, ut sit ad mortem properet, aut certe antique 'properet mortem,' ut, Plautus, 'Properate prandium.' Ennius, 'Festivum festinant diem.' *Servius.*

Pulchram properet per voln. mortem] Ex Pind. Pyth. Ode Z. μὴ φίλα ψυχὰ βίον ἀθάνατον σπεῦδε. *Germanus.*

Properet mortem] Ita Plautus, 'properare obsonia.' V. N. Aulularia act. II. 3. *Taubmann.*

Properet mortem] Similiter active Horat. Carm. Od. III. 24. in fine: 'Indignoque pecuniam Heredi properet, &c.' Sic infra *propinquare* l. X. 'tu rite propinques Augurium:' et Sil. Ital. l. II. 'ipsa propinqua Effectus:' et eod. lib. 'mortem licet arma propinquent.' *Emmeness.*

Pulchram mortem] Gloriosum enim est pro amico deficere. Et *Pulchram* ex persona poëtæ dictum, vel certe *pulchram* ad eum, qui hoc putat. *Ser.*

402 *Ocius*] Pro ociter. *Idem.*

Ocius adducto torquens, &c.] Cito reduxit cum hastili dexteram: cito ideo, ne locum mutarent, qui Euryalum tenebant. Reductio autem manus ideo fit, ut fortius exeat telum. *Donatus.*

403 *Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur*] In Romano codice, et aliquot aliis legere est, 'altam ad Lunam:' quod nequaquam displicet. In Porcio 'altam Lunam et.' Cujusmodi quidem lectio agnoscitur a Prisciano, ubi tam *et*, quam *atque* poëtice nonnunquam postponi notat, aliter vero non, exemplo hinc ex Virgilio citato, 'Suspiciens altam Lunam et, sic voce precatur.' Plerisque tamen eruditis placet magis absque ulla copula carmen legi. Est et

ore precatur in antiquis aliquot codicibus, quod parvi refert. *Pierius.*

Suspiciens altam Lunam] Quid si a multiscio Poëta allusum ad morem, quem aperit Scholiast. Theocriti? τοῖς ἔρωτι συνεχομένοις τὴν σελήνην μετακαλεῖσθαι συνηθές: *consuetum invocari Lunam amantibus.* Firmat exemplo Euripid. qui tale quiddam agere inducit Phædram in Hipp. *Cerda.*

Sic voce precatur] Frequentissimum est Homero ante similes ictus, atque incursus hostiles, precari Numina. Omitto illum, et do Pind. Olymp. Od. I. apud quem Pelops ante certamen cum Œnomao sic ad Neptunum, ἐμοὶ μὲν οὑτοσὶ Ἆθλός γ' ὑποκείσεται, τὺ δὲ Πρᾶξιν φίλαν δίδοι. Ab Ulysse apud Eurip. aggrediente facinus contra Cyclopem fit precatio ad Vulcanum, et Somnum: illum, quia torre inflammandus Cyclops; hunc, ut dormiat. Ab Elect. apud Soph. ut Dii juvent conatus Orestis in mactando Ægystho. Quod vero hic 'voce precatur,' Hom. Iliad. v. in precibus Diomedis, ἠρᾶτο βοήν. Quod Homericum satis indicat, nullum esse pleonasmum in Virgilio. Latinus enim tantum constructionem mutat. Nam *voce precari*, nihil est aliud, quam tollere vocem ad precandum. *Idem.*

404 *Tu dea*] Ut possis. *Donatus.*

Tu dea, tu præsens, &c.] Ex perlustrato toto hoc loco ita Stat. Theb. VI. 'Diva potens nemorum (tibi enim, tibi crinis honori Debitus, eque tuo venit hæc injuria voto) Si bene quid genitrix, si quid venatibus ipse Promerui, ne (quæso) sinas hoc omine Thebas Ire, nec Arcadiæ tantum meruisse pudorem.' *Dea* autem cum respectu ad morem, et religionem Romanam. Nam Luna culta in hoc populo, ut Dea: illi templum sacrum, cujus meminit Tac. Ann. XV. in mentione enim aliorum templorum: 'vetustissima religione, quod Serv. Tullius Lunæ,' &c. Quem in locum vide Lipsium. *Cerda.*

Tu præsens nostro succurre labori] Non dicit *quæ præsens es*, sed *præsens succurre*, id est, ilico, statim: ex consuetudine ejus, ut de vicino et proximo ducat opportunas invocationes. 'Faune precor, miserere,' inquit: et 'Nymphas venerabar, Gradivumque patrem Geticis qui præsidet arvis.' Et in repetitione, 'Tu Dea, tu præsens,' major emphasis videtur. *Servius.*

Tu præsens] Servius exponit Præsens ilico. Sed cur non potius *præsens*, propitia, favens? ut illud in Buc. 'Nec tam præsentis alibi cognoscere Divos.' *Pierius.*

404 *Præsens*] Favens, Georg. III. 452. 'Non tamen ulla magis præsens Fortuna laborum est.' Et Ge. I. 10. 'Et vos agrestum præsentia numina Fauni.' Et Ecl. I. 42. Vid. Lambin. ad Horat. l. I. Carm. Od. 35. vs. 2. *Emmeness.*

405 *Astrorum decus*] Laudat quam rogat, ut benevolam reddat. *Donat.*

Astrorum decus] Lunæ elogium. Manil. l. I. vocat *dominam Phœben.* ἐπ. Θηβ. πρέσβιστον ἄστρων νυκτὸς ὀφθαλμός. Itaque par elogium cum Sole; nam sicut hic diei oculus, ita illa noctis. Et 'astrorum decus' ait Poëta, quia Luna quoque astrum est, sicut et Sol. Scholiast. ibi: καὶ Πίνδαρος ἄστρον φησί. Ab Stat. l. VIII. Luna 'soror ignea Phœbi.' Recte *ignea;* nam et Græci φωσφόρον vocant, et sacra Biblia φωστῆρα: ubi etiam illi datur principatus, ut Soli; nam de illa εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός. *Cerda.*

406 *Si qua*] *Qua* vacat, et hic et in sequenti. *Servius.*

Si qua, &c.] Ostendit quod meritum nihil proficeret, nisi pro se pater fecisset. *Tholum* autem dicunt medium tecti, in rotunditatem collecti. Petit autem quod facile est, non liberationem sui et socii, sed turbationem globi. *Donatus.*

408 *Suspendive tholo*] *Tholus*, proprie est veluti scutum breve, quod in

medio tecto est, in quo trabes coëunt: ad quod dona suspendi consueverunt. Quæ tam diu *dona* dici poterant, quam diu non profana fierent, sicuti in libris Sacrorum refertur. Bene autem venatorem inducit numen invocare sylvarum. Alii *tholum*, ædium sacrarum dicunt genus fabricæ, Vestæ et Pantheon: alii tectum sine parietibus columnis subnixum. Ædes autem rotundas tribus Diis dicunt fieri debere, Vestæ, Dianæ, vel Herculi vel Mercurio. *Serv.*

Suspendive tholo] Nam de præda olim Diis immolabant, et partes etiam quasdam interdum de tholo (quod medium tecti est in rotunditatem collecti) eis suspendebant et consecrabant: ut Dianæ aprorum capita et cervorum cornua. Turneb. IV. 22. *Taubmann.*

Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi] *Tholos* et *fastigia* conjungit quoque Arnobius Advers. Gent. l. VI. 'Quid quod multa ex his templa, quæ tholis sunt aureis, et sublimibus elata fastigiis?' *Tholum* autem esse in medio tecto præter Arnob. confirmat quoque Vitruv. De Architect. IV. 7. dum inquit: 'In medio tecti ratio ita habeatur, uti quanta diametros totius operis erit futura, dimidia altitudo fiat tholi præter florem:' ad quem locum vid. Philander. Ex hoc dona, quæ Diis offerebantur, suspendi solebant: unde apud Stat. Silv. I. 'et dives prædæ tamen accipit omni Exuvias Diana tholo:' et Theb. l. II. 'figamque superbis Arma tholis.' *Tholus* Italis *Cupala*, nobis *laterna* dicitur. *Figi* vero dicuntur dona, quæ in Deorum templis suspendebantur. Ita supra Æn. I. 287. *arma* dicuntur *figi*, ad quem locum vid. quæ dicta. *Emmeness.*

409 *Turbare globum*] Sana petitio. Nam quia tot vincere impossibile fuerat, petit ut saltem eos perturbet telorum beneficio. *Servius.*

Rege tela per auras] Per noctem, in qua sine auxilio numinis recti jactus esse non possunt. *Idem.*

Rege tela per auras] Sic Hom. Iliad. E. βέλος δ' ἴθυνεν Ἀθήνη. Commode scilicet Nisus ad teli directionem invocat Lunam: τοξικῆς γὰρ προστάτης, ut docet Eustath. ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἐνομίζοντο διὰ τὴν ἀντιβολίαν αὐτῶν ἀλληγορικῶς, ἢ διὰ τὸ συμβάλλεσθαι τοῖς τοξεύουσι. Unde et Maro de Apolline: 'Direxti tela Corpus in Æacidæ.' *Germanus.*

Rege tela] Par verbum Æn. VI. 'direxti tela.' Verbo Virg. Lucanus l. VII. 'superos sperare secundos, Ipsi tela regent per viscera Cæsaris.' Illud vero l. VI. *direxti* Claud. imitatur, Hon. IV. 'qua dirigat arte sagittas Armenius.' Omnes ab Hom. qui Il. I. βέλος δ' ἴθυνεν Ἀθήνη: *telum rexit Pallas:* et XVII. Ζεὺς πάντα βέλεα ἰθύνει. His opponit idem Hom. ἐτέσια πίπτει ἔραζε: *irrita cadunt in terram;* quia videlicet non a Diis regebantur. Affero locum Eurip. in Phœniss. qui fortasse obversatus est Poëtæ, cum hæc scripsit, Ἐτεοκλέης δὲ Παλλάδος χρυσάσπιδος Βλέψας πρὸς οἶκον εὔχεται· ὦ Διὸς κόρη, Διὸς ἔγχος ἡμῖν καλλίνικον ἐκ χερὸς Εἰς στέρν' ἀδελφοῦ τῆσδ' ἐπ' ἀλένης βαλεῖν, Κτανεῖσθ'. *Cerda.*

410 *Toto connixus corpore*] In Romano codice *conisus*. Ac de geminatione quidem apud antiquos adeo rara, superius dictum. Quantum vero pertinet ad *x* vel *s* in participii forma reponendas, Valerius Probus sentire videtur, eandem esse appellationem in proprio nomine, in appellativo, et participio, *Niso* Hyrtaci filio, *niso* participio, et 'nisuque immotus eodem.' Quare *connisus* ex Probi sententia scribendum. *Pierius.*

Ferrum Conicit: hasta] De ferro ad hastam transit. *Conicit*, pro *conjicit* Nam *conicit* antiquum est. *Servius.*

411 *Hasta volans noctis, &c.*] Expressum hic beneficium Deæ et humanæ fortitudinis robur. Hastam enim Rutuli Sulmonis scutum excipit,

et per scutum penetrans in præcordia transit. *Donatus.*

Diverberat] Ita in v. Dares, 'et verberat ictibus auras.' Stat. l. VIII. 'Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arctos.' *Cerda.*

412 *Et venit*] Ad verbum Hom. Il. XVII. δι' αὐχένος ἦλυθ' ἀκωκή: *venit cuspis per cervicem.* Quintil. Declam. 315. 'tela illa in nos, et in oculos venientia.' *Idem.*

Adversi in tergum Sulmonis] *Tergum* pro *tergus* dixit. Sallustius, *Tergis vinciebant*, pro *tergoribus:* ut intelligamus hastam in scutum venisse, et illic esse conlisam: ut *frangitur*, sit pro colliditur. Fisso scuti ligno etiam præcordia penetrasse, aliter non procedit. Nam si hastam re vera fractam accipiamus, ratione caret quod dicit, 'Fisso transit præcordia ligno.' Alii re vera in tergum volunt esse percussum, quod falsum est: nam quo modo ante fissum lignum esset, et sic præcordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc esse de his, quos supra insolubiles dictum est. *Servius.*

Et venit adversi in tergum Sulmonis] Hunc locum perplexos habere Grammaticos docet Turneb. XXIX. 25. quod et *tergum*, et *adversum* dicat; cum tergum sit in averso: itaque *tergum* pro clypeo ipsis hic accipi; malle tamen se *adversum* hic interpretari, qui erat e regione, etsi non adverso pectore, ut in eodem libro, 'ardentem, cædisque insana cupido Egit in adversos,' pro eo, quod est, in eos, qui ante eum ex adverso ei erant, etsi tergum averterant et fugerant. Unde et mox, 'hinc raptas fugientibus ingerit hastas In tergum.' Hastam porro sic fractam esse ipso impetu, ut finderetur: ita lignum et hastile fissum, et ipsa fissione acuminatum præcordia transisse; quod fissorum fragmenta asperentur in aciem plerumque, et penetrabilia reddantur. *Germanus.*

413 *Fixo transit præcordia ligno*] In veteribus codicibus vel *fisso* legi, a *findo*, quod agnoscit Servius, vel lectionem abrasam, et modo *fixo*, modo *fracto*, aliena manu repositum. *Pier.*

Ligno] Quidam humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

414 *Vomens calidum de pectore flumen*] Lucret. l. II. 'Sanguinis expirans calidum de pectore flumen.' *Germanus.*

Calidum de pectore flumen Frigidus] Recedente enim eo, quod in corpore calidum est, frigus repente succedit. *Singultus* vero sanguinem sequens, animæ luctantis argumentum erat. Nam hic plena descriptio est morientis ex magno ictu. *Taubmann.*

415 *Frigidus*] Nonio exponitur *mortuus.* Similiter *frigus* pro *morte* posuit Horat. Sat. II. 1. 'O puer, ut sis Vitalis metuo, et majorum ne quis amicus Frigore te feriat:' ad quem locum consule Lambin. *Emm.*

Et longis singultibus ilia pulsat] In Romano codice *pulsant*, sed melius unitatis numero. *Pierius.*

416 *Diversi circumspiciunt*] Pacuvius in Medea, 'Diversi circumspicimus, horror percipit.' Sallust. Jugurth. 'Diversi rem quærere.' *Cerda.*

Hoc acrior idem] Quod latuerat, et quod ei primus prospere cesserat jactus. *Servius.*

417 *Telum librabat ab aure*] Gestus jaculantis exprimitur: duobus autem generibus manualia tela mittuntur, aut enim ab aure, aut a latere tela jaciuntur. *Idem.*

Summa librabat ab aure] Summa copia scriptoris: nam supra dixit 'adducto lacerto.' *Donatus.*

Telum vibrabat] In codicibus plerisque omnino *vibrabat* legitur: sed in emendatioribus *librabat.* Pierius.

Librabat] Inde libratores antiquis. Tacit. Ann. l. XIII. 'Libratoribus funditoribusque attributus locus, unde eminus glandes torquerent, ne qua pars subsidium laborantibus ferret,

pari undique motu.' *Germanus.*

Librabat ab aure] Sil. l. v. 'tum librat ab aure Intorquens jaculum.' Ovid. Met. II. 'Intonat, et dextra libratum fulmen ab aure Misit in aurigam.' Notat vero Scal. in Prop. Eleg. IV. 11. 'jaculari a capite,' esse e Græco more, producto hoc Euripidis testimonio ex Hippol. Καὶ παρὰ χαίταν ξανθὰν ῥίψαι Θεσσαλὸν ὅρπακ', Ἐπίλογχον ἔχουσ' ἐν χειρὶ βέλος. Sed quidem τὸ *ab aure* tantum notat magnam vim adhibitam a jaculatore; idem quod sup. 'adducto lacerto.' Sic enim major fit impetus. Neque aliter capiendus Hom. Iliad. XXIII. δίσκου οὖρα κατωμαδίοιο. Sunt autem οὖρα, ὁρμήματα, id est, *impetus*. Ergo ait Hom. 'impetus disci jactati ab humero.' Quia retro adducitur discus, et veluti ab humero jacitur ad majorem vim. Eundem impetum in Prudentio agnosco, qui Psychom. 'dextra sublimis ab aure Erigitur, mediumque ferit librata cerebrum.' *Cerda.*

418 *Dum trepidant, iit hasta Tago*] In codicibus antiquis *it* omnino per synæresin. Sive *it* præsentis temporis omnino sit, et vi subsequentis adspirationis producatur, quod magnum literatissimis viris negotium facessit: meliore tamen parte in eorum sententiam concedente, qui concisionem factam ex, *ivit*, autumant, ut in Terentiano prologo *existimat*, pro existimavit: quam lectionem Donatus agnoscit, licet apud Priscianum, in hoc citato versu, neque *it*, neque *iit* legatur, sed 'volat hasta Tago per tempus utrumque.' Sed et illud observatione dignum, quod Carisius monet *tempora* pluraliter tantum dici, quamvis Virgilius singulari usus, ut hoc loco. *Pierius.*

It hasta Tago] Si τὸ *it* præsentis est temporis, insequens *h* vim literæ habebit, ut ejus adminiculo syllaba brevis producatur: cum hic nulla incidat cæsura, quæ id faciat. Quanquam Mart. Capella tradat, Syllabam, quæ desinat in *t* literam, esse communem. Alii tamen hic *iit* legunt; quia sequatur, *hæsit*. Vide Erythr. Indic. *Taubmann.*

Per tempus utrumque] Congrue dicit telum per tempus utrumque transisse: ait enim, 'Diversi circumspiciunt:' hoc est, huc et illuc ora circumferunt, per quam opportunitatem potuit telum tempus utrumque transire. Asper tamen dicit, 'Per tempus utrumque,' hoc est, inter tempus utrumque; ut e contra, 'Hunc inter fluvio Tyberinus amœno,' id est, per hunc. Quod si est, intelligamus eum in fronte esse vulneratum. *Servius.*

Per tempus utrumque] *Asper* (auctore Servio) exponit; Inter utrumque tempus: ut eum in fronte vulneratum intelligamus. Notetur autem *tempus* etiam priore numero pro parte capitis dici: contra quam Sosipater putat. Ita Lucret. 'Tum vacuum tempus linquunt,' id est, animum, qui in capite est, auctore Turnebo. Catull. Carm. 61. 'tremulum movens Cana tempus anilitas Omnia omnibus annuit.' *Taubmann.*

419 *Stridens*] Ab Ennio, ut jam notant omnes, qui Ann. l. XI. 'Missaque per pectus, dum transit, striderat hasta.' *Cerda.*

Tepefacta cerebro] Alibi, 'Et fixo ferrum in pulmone tepescit.' *Servius.*

420 *Sævit*] Crescit ira, quoniam auctor facti non apparebat. *Donat.*

Atrox Volscens] In antiquis codicibus *Volcens*, uti dictum, absque *s*. Atque ita scribendum inferius, 'Volcentem petit, in solo Volcente moratur.' *Pierius.*

421 *Auctorem*] Puto allusum ad Græcum αὐτόχειρα, cum sermo sit de cæde facta. Nam tametsi ea vox ad alia traducatur, ut cum Soph. in Antig. dixit, αὐτόχειρα τάφου, *auctorem sepulcri*, sed præsertim illa in bello cædibus hæret. *Cerda.*

422 *Interos*] Donec ille invenitur. *Servius.*

Calido mihi sanguine pœnas] Ennius in primo, 'Nam mi calido das sanguine pœnas.' *Idem.*

Calido mihi sanguine pœnas] Nonn. l. XXII. θερμὸν ἀναπτύων βόον αἵματος: *calidum expuens fluctum sanguinis.* et sup. Noster, 'Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen.' Itaque in Virg. est 'calido sanguine,' et id verius. et Calab. l. I. θερμῷ δ' αἵματι πάμπαν ἔδευεν. Sed cum nondum sanguis fusus esset ab Euryalo, cum ruebat Volscens, posset aliquis dubitare, an potius dicat, *calido mihi*, id est, irato. Nam verba caloris ad iras transferri omnes sciunt. Aristoph. in Vespis dixit, Θερμὸς γὰρ ἀνὴρ οὐδὲν ἧττων τῆς φακῆς: ubi *calidus* est, audax et furiosus, sumpta metaphora a lentibus coctis in lebete. Et Philost. vit. Apollon. VII. 7. τοῖς θερμοῖς τῶν ὅπλων, *calidis belluis*, id est, iratis. Josephus tamen Bell. I. 13. dixit de Herode, significato alio longe elegantissimo, θερμὸς ἐκ τῶν ὅπλων: ut et Plutar. in Pelopid. μετὰ τῶν ὅπλων θερμούς. *Cerda.*

423 *Persolves amborum*] Aut occisorum: aut tuas et Nisi. Nam duos eos fuisse novit: supra enim ait, 'State viri.' *Servius.*

424 *Ibat in Euryalum*] Adoriebatur Euryalum. Apul. Metam. l. IX. 'Qui (*canes*) simul signo solito pastorum incensi atque inflammati sunt, furiosa rabie conciti, et latratibus etiam absonis horribiles eunt in homines.' *Emmeness.*

426 *Amplius*] De cetero, posthac; interdum et quantitatem significat, ut Terentius, 'Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplius. *Servius.*

Tantum potuit] Hoc quamvis ad animum Nisi pertineat, tamen sympathiam etiam poëta ex sua persona fecit. *Idem.*

427 *Me, me*] Subaudis *interficite*, et est interrupta elocutio dolore turbati. *Idem.*

Me, me, adsum qui] Voces sunt perturbati, qui quod animo tenebat, non potuit semel effundere. Ait ergo, *Me:* ut cum deesset continuatio verborum sequentium, ait iterum, *Me.* Tertio ubi se paulatim colligere cœpit, adjunxit; 'Adsum qui feci.' Quarto, 'In me convertite ferrum.' Certe magna subtilitate dispositum est. *T.*

In me convertite ferrum] Ab his illi affectus Petroniani in Sat. 'Quod si utique, proclamabat, facinore opus est, nudo ecce jugulum, convertite huc manus, imprimite mucrones, ego mori debeo, qui amicitiæ sacramentum delevi.' Audi et verba Juliæ loquentis cum natis apud Herodian. l. IV. πρῶτον δὲ ἐμὲ φονεύσατε, καὶ διελόντες, ἑκάτερος παρ' ἑαυτῷ μέρος θαπτέτω: *Me primam occidite, me dividite, dimidiamque uterque apud se partem sepeliat.* Quintilian. Declamat. 59. 'Quicquid est istud, ego feci: qualecunque istud est, meum consilium est.' Agnosce vero in Niso verum amantem: 'In me' (inquit) 'ferrum convertite.' Plato in Convivio: καὶ πρὸ τούτου τεθνάναι ἂν πολλάκις ἕλοιτο, καὶ μὲν ἐγκαταλιπεῖν γε τὰ παιδικὰ, ἢ μὴ βοηθῆσαι κινδυνεύοντι: *Mori se prius eligat, quam dilectum derelinquere, et periclitanti non succurrere.* Imitationem si quæras, fortasse ducta ab Eurip. apud quem Hecuba videns filiam Polyxenam duci ad cædem, ita loquitur ad Ulyssem et Græcos alios: Κεντεῖτε (με) μὴ φείδεσθ', ἐγὼ 'τέκον Πάριν, Ὃς παῖδα Θέτιδος ἔλεσεν, τόξοις βαλών. *Cerda.*

428 *Fraus*] Hic est noxa, et culpa. Vide Lexicon Schardii, ubi notat, *fraudem* veteres dixisse pro delicto. Gloss. *fraus, αἰτία.* Cum Soph. ore Ismenæ dixit in Antig. καὶ ξυμμετίσχω, καὶ φέρω τῆς αἰτίας, *flo socia, et fero culpam*, nihil aliud significavit, quam fraudem sororis redundare in sororem. *Idem.*

Nihil iste nec ausus] In Romano, *neque ausus:* quod licet parvi sit mo-

menti, elegantioris tamen ingenii viri numerorum hujusmodi varietate delectari solent. *Pierius.*

429 *Nec potuit*] Validior argumentatio ex impossibilitate: ut, 'Quid Troës potuere?' et, 'Non ea vis animo: nec tanta superbia victis.' *Servius.*

Cœlum hoc] Apud Soph. in Antig. Rex Creon cœlum obtestatur, δι' Ὄλυμπον. Chorus apud eundem in Elect. Διὸς ἀστραπάν. Vicina ista. Sic et Stat. Theb. II. 'Parce per has stellis interlabentibus umbras.' Apud eundem Jupiter Theb. III. 'Arcem hanc æternam, mentisque sacraria nostræ.' Nazianz. Orat. 27. αἰσχυνοίμην μὲν ἂν τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, ἃ καὶ τοῖς παλαιοῖς ἔθος μαρτύρεσθαι. *Cerda.*

Et sidera conscia testor] Veteres omnes codices legunt, 'et conscia sidera,' adjectivo præjecto. *Pierius.*

Cœlum hoc et sidera conscia testor] Sic supra Æn. l. III. 'per sidera testor, Per superos atque hoc cœli spirabile numen:' et l. IV. 'per sidera juro, Per superos,' &c. infra XII. 197. 'terram, mare, sidera juro:' et iterum: 'Testatur moritura Deos et conscia fati Sidera.' *Emmeness.*

430 *Tantum infelicem nimium dilexit amicum*] Contra illud, Cur ergo venit? dicit, Tantum amicum dilexit, ut cum nihil posset, tamen veniret. *Servius.*

Tantum infelicem, &c.] Eadem ratio est in Calab. l. I. ubi Podarcus interficitur nimium in bello furens propter interfectum amicum, quem summopere amabat. Verba ejus, τὸν γὰρ μέγα φίλαθ' ἑταίρων: *hunc apprime e sociis diligebat.* Cerda.

432 *Transadigit costas*] In Rom. codice, *transabiit* legitur: et in aliquot aliis *transadiit:* quod ab aliquot eruditis receptum video. In Porcio, et plerisque aliis manu scriptis, *transadigit* omnino scriptum est. Sed usus loquendi est, 'ut adigo ferrum' aut 'ensem' enuntiemus, non 'ensis adigit,' et jam dictum est, 'Ensis adactus:' quare vel *abiit* vel *adiit* melius videtur. *Pierius.*

Transadigit] Ita Sil. l. IV. 'transegit pectora mucro.' Id. l. VI. 'lævum per luminis orbem Transigitur.' Tacitus l. XIV. 'Gladio seipsum transegit.' At Vett. Cod. *Transadiit costas:* quod quidam probant præ altero. *Taubmann.*

Transabiit costas] Stat. Theb. II. 9. 'Transabiit costas cognatis ictibus ensis.' et l. IX. 'Hasta viri trans pectus abit. *Emmeness.*

Et candida pectora rupit] Romanus codex cum aliquot aliis, *pectora candida*, epitheto, quod miserationem movere posset, ultimo loco apposito. *Pierius.*

Et pectora candida rumpit] Ita Fabricius, auctore Donato et Mss. dixit, *Pectora;* et adjecit πάθος, *candida:* item *rumpit*, non *rupit*, κατ' ἐνέργειαν. *Taubmann.*

433 *Volvitur Euryalus leto*] Aut septimus est, aut dativus: aut si dativus fuerit, figuratum est, id est, in lethum: ut, 'It clamor cœlo.' *Servius.*

435 *Purpureus veluti cum flos succisus aratro L.*] Habetur ratio comparationis: videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, et post mortem conversus in florem est. *Idem.*

Purpureus, &c.] Ad totum corpus refertur hæc comparatio, *papaver* vero ad cervicem et ad caput. *Donatus.*

Purpureus veluti cum flos] Apoll. l. III. ἔρνεά που τοιῶς διὸς ἄσπετον ὀμβρήσαντος, Φυταλιῇ νεόθρεπτα καταμύουσιν ἔραζε Κλασθέντα ῥίζηθεν ἀλωήων πόνος ἀνδρῶν, τὸν δὲ κατηφείη καὶ οὐλοὸν ἄλγος ἱκάνει Κλήρου σημαντῆρα φυτοτρόφον. Ut autem 'lapso' vel 'lasso papavera collo' Maro, Hom. Il. Θ. μήκων δ' ὡς ἑτέρωσε κάρη βάλεν, ἥ τ' ἐνὶ κήπῳ Καρπῷ βριθομένη νοτίῃσί τε εἰαρινῇσι, Ὣς ἑτέρωσ' ἤμυσε κάρη πήληκι βαρυνθέν. Uterque autem poëta respexisse videtur papaveris genus erraticum, oblongo capite, quod ῥοιάδα proprie vocant, quia

facile deciduo sit flore, et parvo negotio procumbat. Ad ῥοιάδα autem alludere videtur Nicand. θηρ. eo loco, περιβρίθουσά τε μήκων Θυλακίς. Catull. 'Nec meum respectet ut ante amorem, Qui illius culpa cecidit velut prati Ultimus flos, prætereunte postquam Tactus aratro est:' et idem: 'nullo contusus aratro.' *Germanus.*

Purpureus, &c.] Comparatio Hom. Iliad. Θ. vs. 308. de qua Scal. v. 3. *Taubmann.*

Purpureus veluti cum flos] Id est, *pulcher*, nam color hic ob præstantiam pro pulchro poni solet, ut Turneb. XXVIII. 46. Vid. Æn. I. ad 591. Comparationem hanc Virgilii imitatus etiam est in Hyacinthi morte describenda Ovid. Metam. X. 190. et seqq. *Emmeness.*

436 *Languescit moriens*] Duplex similitudo, et pulchritudinis et gestus. *Servius.*

Languescit moriens, lassove, &c.] *Languescere*, Nonio interprete, hic est *deficere, dissolvi*; ut et Æn. XI. 68. 'Qualem virgineo demessum pollice florem Seu molles violæ, seu languentes hyacinthi:' et *lasso collo*, pro *marcente, gravato*, ut idem Nonius. *Emmeness.*

Lassove papavera collo Demisere caput] Homeri est et comparatio et figura: nam et ille sic ait, ut multorum unum diceret caput. *Servius.*

Laxove papavera collo] Antiqui plerique codices *lasso*. Porcius, Vitalianus, et aliquot alii *lapso* habent. *Pierius.*

438 *At Nisus ruit in medios*] In Oblongo *ac*, in quibusdam aliis *et*. Sed enim locus ipse exigere videtur *at*. Pierius.

Solumque per omnis] An per obstantes, an protegentes? *Servius.*

439 *Volscentem petit*] Appetit. Petitiones enim proprie dicimus impetus gladiatorum. Unde Cicero, 'Quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari nullo modo posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut ajunt, corpore effugi.' *Idem.*

Petit] Sermo sumitur a gladiatoribus. Omnia sunt gladiatorum, petitiones, vitationes, declinationes, effugia. Notum illud, 'Non te peto, piscem peto.' Græci ὁρμᾶν, et, ὁρμὰς, *petere, petitiones.* Itaque *vitatio* et *petitio* directe oppositæ in hoc ludo. Cic. de Oratore: 'Gladiatores videmus, nihil vitando facere caute, nec petendo vehementer.' Præclare: nam qui petit, vehemens est; qui vitat, cautus. Vide qua vehementia petat Nisus, nam *ruit:* vide quo cautu Volscens a suis servetur. Ab eodem ludo Seneca de Consol. ad Martiam c. 9. 'Alium percussisti, nec petisti.' Eodem trahe illud pro Ligario, 'cujus latus ille mucro petebat?' *Cerda.*

Moratur] Perseverat. *Servius.*

440 *Quem circum glomerati*] Pugnæ hujus imaginem habet Nonn. l. XXII. Dionys. ubi, Καὶ μέσος ἀντιβίων κυκλούμενος ἔνθεος ἀνήρ: *Et medius inter hostes circulo inclusus divinus vir.* Iterum: Συμφερτοὶ δ' ἕνα μοῦνον ἐκυκλώσαντο μαχητὴν Τυπτόμενον ξιφέεσσι, καὶ οὐκ ἀλέγοντα μαχαίρης: *Conferti unum solum circulo cingebant bellatorem, Qui petitus gladiis omnium gladios contemnebat.* Talem in Androm. exhibet Eurip. Pyrrhum. Omitto locum longissimum. *Cerda.*

Quem circum glomerati hostes, &c.] Sic infra vs. 689. 'Et jam collecti Troës glomerantur eodem.' Æn. II. 727. 'neque adverso glomerati ex agmine Graji:' et de apibus Ge. IV. 79. 'Fit sonitus, magnum mixtæ glomerantur in orbem.' Verbi etymologiam vide ad Æn. II. 341. *Emmeness.*

441 *Proturbant*] Modo confodiunt, ut paulo post, *Confossus.* Servius.

Proturbant] In antiquis aliquot *perturbant.* Sed omnino melius *proturbant.* Pierius.

Non secius] Non segnius. *Servius.*

Non segnius] In antiquis codicibus *non secius.* Quod nonnulli etiam per *t* scribunt: quod nequaquam docti

probant. *Pierius.*

Segnius] Serv. et vett. cod. leg. *Secius:* scil. quam vulneratus. ut Æn. v. 862. *Taubmann.*

Rotat] Sil. II. 'rotatque coruscum Mucronem:' ubi *coruscum*, quod Virg. *fulmineum.* Hom. vulgariter Iliad. XXII. τινάσσων φάσγανον ὀξύ: *quatiens acutum ensem.* Et quidem sermo est de Hectore, et in vitæ periculo, ubi occasio furendi. *Cerda.*

442 *Fulmineum*] Explicui jam, et addo, visum mihi indicari a Poëta vim Nisi esse supra mortalem, ut qui non tam gladium, quam fulmen versaret. Ita de Augusto, *fulminat* Ge. IV. quem locum adi, et quæ dixit l. VI. ubi Scipiadæ 'duo fulmina belli.' Ita et Simocatta II. 7. ducem Romanorum supra mortalem indicat, et a cœlo missum, cum de illo scribit: οἷα λαίλαψ ἐπιθαλάττος, ἢ ῥαγδαῖος σκηπτὸς ἐνεφοίτησε: *Irruit ut maris turbo, aut fragore ruptum fulmen.* Et Anth. VI. 15. Epig. 23. Rex Philippus dicitur κεραύνιος, *fulmineus.* Affinis vero Virgilius Homero, qui de ferro hastarum Iliad. X. λάμφ' ὡς ἀστεροπὴ πατρὸς Διός: *fulgebat velut fulgur patris Jovis.* Val. Arg. I. de gladio *ardenti ferro*, Ab Philostrat. in Heroïc. hasta Achillis dicitur ἀστράπτουσα, ut instar fulguris. Et adhuc de ipso gladio Il. XIV. ἄορ ἴκελον ἀστεροπῇ: *ensem similem fulguri.* Idem.

Clamantis in ore] Simile mortis genus habet Hom. Iliad. XVI. ubi Idomeneus percutit ferro Etymanta κατὰ στόμα, *in ore.* De Crastino ait Jul. Civil. III. cecidisse in pugna, 'gladio in os adversum conjecto.' Stat. Theb. II. 'Dum clamat, subit ore cavo Theumesia cornus.' Silius l. III. 'calamumque volantem Dum clamat, paulo excipiens transmisit hiatu.' Non abit illud l. VII. 'hæsit enim sub gutture vulnus;' quem locum adi. *Idem.*

In ore Condidit adverso] Archaismos est: ut supra, 'Pectore in adverso totum cui cominus ensem Condidit.' *Servius.*

443 *Moriens animam abstulit hosti*] Sic l. IV. 'Exstinxti te meque, soror.' et Soph. Antig. θανὼν ἔτ' οὖσαν κατηναρές με: *mortuus vivam me occidisti.* Tale illud Ennod. in Declamat. 'Dum vincitur, triumpharet.' Sed hoc pertinet ad ὀξύμωρον, de quo in VII. *Cerda.*

Moriens animam, &c.] Interfecit: et animadverte, morientem interficere. Scal. IV. XVI. et III. 26. *Taubmann.*

444 *Tum super exanimem, &c.*] Imitatione Il. P. ὁ δ' ἀγχ' αὐτοῖο πέσε πρηνὴς ἐπὶ νεκρῷ· et Musæus: ἀλλήλων ἀπόναντο καὶ ἐν πυμάτῳ περ ὀλέθρῳ. *Germanus.*

445 *Placidaque ibi demum morte quievit*] Aut proprium mortis epitheton est: aut ex affectu pereuntis dictum est, qui cum amico moriebatur. *Servius.*

Quievit] Ex formulis defunctorum. Sic in VI. de Palinuro, 'ossa quierunt.' Cicer. ex Poëta vetere Tuscul. l. I. 'ubi remissa vita corpus requiescit a malis.' Tibul. l. II. 'Sic bene sub tenera parva quiescit humo,' Ovidius: 'Ossa quieta, precor, tuta requiescite in urna:' et sexcenta alia. Inde in Inscriptionibus sepulcrorum dictum REQUIETORIUM. et Cassiod. VII. 8. 'Defunctorum sacram quietem.' *Cerda.*

446 *Fortunati ambo*] Prosphonesis est. Mire horum mortem non luctu aut misericordia, sed felicitatis testimonio prosequitur. *Servius.*

Si quid mea carmina possunt] Verecunde. *Idem.*

Fortunati ambo, &c.] Silius pari ἐγκωμίῳ l. IV. 'Felices lethi, pietas quos addidit umbris! Optabunt similes venientia sæcula fratres, Extremumque decus memori celebrabitur ævo; Si modo ferre diem, serosque videre nepotes Carmina nostra valent, nec famam invidit Apollo.' Et l. II. 'At vos sidereæ, quas nulla æquaverit ætas, Ite decus terrarum animæ.'

Stat. l. x. ' Vos quoque sacrati, quamvis mea carmina surgent Inferiore lyra, memores superabitis annos. Forsitan et comites non aspernabitur umbras Euryalus, Phrygiique admittet gloria Nisi.' Statius signate *ἔπος* suum *lyram* dixit, opponens tubæ Maronis; cui ille comparatus lyricen est, non *ἐποποιὸς* et ideo *inferiore*, quia Lyrici inferiores Epicis. Præstant enim Epici reliquis Poëtis. Ad fortunam hanc et locum Virg. videtur allusisse Horat. od. 13. libri primi: ' Felices ter, et amplius Quos irrupta tenet copula, nec malis Divulsus querimoniis Suprema citius solvet amor die.' *Cerda.*

Fortunati ambo, &c.] Divinum est elogium summi Poëtæ: quod cum aliis comparat Scalig. v. 16. *Taub.*

448 *Domus*] Familia. *Servius.*

Capitoli immobile saxum Accolet] In urbe Roma Jovis templum non fuit, quod cum jam devotum a Prisco Tarquinio vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit auguriis captare qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpejus esset inventus (in quo erant multa diversorum numinum sacella) actum est, ut exinde ad alia templa numina evocarentur sacrificiis, quo posset libere et sine piaculo templum Jovis exædificare. Cumque omnes Dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum Deus, abscedere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, et deprehensum, quod Terminus cum Jove remanens æternum urbi imperium cum religione significaret. Unde in Capitolio superna pars tecti patet, quæ lapidem ipsum Termini spectat: nam Termino non nisi sub Divo sacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit, ' Capitoli immobile saxum Accolet:' quia Terminus non est revulsus de loco. *Servius.*

Capitoli immobile saxum] Quamvis in vetustis codicibus *Capitolii* geminato ii scribatur, eo modo, quo Terentius Scaurus hujusmodi genitivos scribi præcipit: hoc tamen loco, ne synalœpha ex tribus vocalibus distinctis fiat, *Capitoli* unico i scribendum censuerim, facta synæresi, ut prius erat in Porcio. Quæ vero Servius de Termino, eadem fere apud Aulum Gellium habentur. Lactantius tamen libro contra Gentes primo, ' saxum hoc a Romanis cultum' dicit, ' propter illius memoriam: quod pro Jove objectum est Saturno devorandum.' *Pierius.*

Dum domus, &c.] *Domus Æneæ* familiam Juliam significat, e qua Augustus erat: cui prærogativa quadam concessa erat ad Capitolium habitatio, Patriciis omnibus denegata, auctore Victore et Plutarcho. Unde non, *incolet*, sed *accolet*, dixit. Ad domum autem Augusti locus erat, qui ' sedes Imperii Romani' dicebatur. Etsi vero de toto Capitolio intelligi potest, quod de *saxo immobili* canit: tamen Grammaticis (vide Serv.) ad *Terminum*, id est, limitum Deum, qui non potuit, ut reliqui Dii, evocari et exaugurari, referri magis placet. Porro *pater Romanus*, est Imperator: cum præsertim Imperatores *Patres patriæ* dicerentur, &c. Turn. XXII. 15. *Taub.*

Capitoli] Originem vocis aperit Cato lib. de Orig. ' Capitolium dictum a capite invento fluente sanguine, dum Jovini templi fundamenta jaceret Princeps Turquinius.' Varro Ling. Lat. l. IV. ' Capitolium dictum, quod hic, cum fundamenta foderentur ædis Jovis, caput humanum inventum dicitur. Dionys. l. IV. circumstantias adhibet inventi capitis, nimirum ' fuisse hominis recens cæsi, cujus vultus vivo esset similis, et sanguinem ex eo capite calidum et recentem manasse.' Adhibet etiam omen hoc: ' Vestris civibus Romani renuntiate, fatale esse, ut locus ille, in quo caput invenistis, totius Italiæ sit caput. Atque ab eo tempore locus, capite ibi invento, Capitolinus est dictus.' Affinia verba

Livii l. I. 'Secutum aliud magnitudinem Imperii portendens prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species haud per ambages arcem eam Imperii, caputque rerum fore portendebat.' Idem l. v. cum respectu ad hunc locum: 'Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum, summamque Imperii fore.' Nomen viri, cujus hoc caput, omnes, ut vides, tacent: aperit Arnobius l. VI. ubi Romanis insultat, qui maluerint, 'ex Toli capite Capitolium, quam ex nomine Jovio nuncupare.' Sed putat Scal. in Conject. Arnobianum hoc meram esse fabulam, et ad nobilitatem gentis excogitatam. *Cerda.*

Inmobile sax.] Respexit huc Mart. l. VIII. 'Tarpeia summi saxa dum patris stabunt.' *Taubmann.*

449 *Pater Romanus*] Romanum Imperatorem capit Turneb. XXII. 15. cum præsertim omnes *Patres patriæ* dicerentur, et hoc imprimis titulo affectus Augustus, in cujus gratiam hæc Poëta. Sic et Auson. Theodosium compellat, 'Tu modo te jussisse, Pater Romane, memento.' Chrysantas apud Xenoph. Cyropæd. l. III. Ἀλλὰ πολλάκις μὲν δὴ, ὦ ἄνδρες, καὶ ἄλλο τε κατενόησα, ὅτι ἄρχων ἀγαθὸς οὐδὲν διαφέρει πατρὸς ἀγαθοῦ: *Etiam alias sæpe, o viri, animadverti, nihil interesse inter Principem bonum et patrem bonum.* Id esse verum, in uno Cyro ostendit. Lege illum, et me alibi, ubi hoc firmo. *Cerda.*

450 *Victores*] Irrisorie, tanquam qui magnum putarent, si trecenti duos vicerunt, cum duo tres interemissent. *Donatus.*

Præda Rutuli spoliisque potiti] Non solum suis eos armis exuerunt, sed etiam illa præda, quæ Rutulis fuerat ante detracta. *Servius.*

451 *Volcentem examinum*] In Romano codice *Volcentem examinem.* In aliis *examinum:* utrumque receptum a Grammaticis. *Pierius.*

452 *Nec minor in castris luctus*] Decens repetitio. *Servius.*

454 *Serranoque Numaque*] Decima Antapodosis; quæ sit, quotiens commemorantur ea quæ non sunt ante prædicta. Neque *Numam* induxit occisum. *Idem.*

Numaque] Atqui *Numam* l. X. persequitur Æneas: nisi alius fuerit cognominis. Vide Macrob. V. 15. *Taubmann.*

455 *Tepidaque recentem Cæde locum*] Hypallage est, tepidum locum recenti cæde. Unde multi legunt, *Tepidumque recenti Cæde locum.* Serv.

Tepidumque recenti Cæde locum] Ita quidem habetur in Romano codice. Sed in Oblongo, et quibusdam aliis *tepidaque recentem Cæde locum* legitur. Quam hypallagen figuram agnoscit Servius. In Porcio una mutata dictione, eadem tamen elocutionis figura, *tepidaque madentem Cæde locum* habetur. *Pierius.*

456 *Cæde*] Id est, sanguine, Gr. more, quibus φόνος etiam *sanguis* dicitur. Vide Turn. XVIII. 3. *Taub.*

Spumantem sanguine rivos] Spumas tunc habet sanguis cum effunditur, nam postea conquiescit. Unde bene dixit, 'Spumantem rivos:' quia præmisit, 'Seminecesque viros.' *Serv.*

459 *Et jam prima novo*] Lucretianum est. Et bene descripturus cædes et bella morose diem oriri facit. *Idem.*

Et jam prima, &c.] Expressus clarissime locus Calab. l. IV. ubi ad exortum lucis, tumultus quoque belli exortus. Versus Græci sunt, Ἀλλ' ὅτε δὴ κεφαλὰς μὲν ὑπ' ἀντολίην ἔχον ἵππους Δέγμενοι ἠέλιοιο θοὸν φάος, ἔγρετο δ' ἠὼς, Δὴ τότ' ἀνέγρετο λαὸς ἐυσθενέων Ἀργείων Πορφυρέων Τρῶεσσι φόνον, καὶ κῆρ ἀΐδηλον. *Cerda.*

Spargebat lumine terras] Ab Lucretio, qui libro secundo: 'Primum Aurora novo cum spargit lumine terras.'

Inde et Æn. XII. 'Postera vix summos spargebat lumine montes Orta dies.' Lucan. Phars. III. 'Ut matutinos spargens super æquora Phœbus Fregit aquis radios.' Boët. l. II. de Phœbo: 'lucem spargere cœperit.' *Idem.*

460 *Tithoni croceum, &c.*] Habetur hic versus Ge. I. 447. et Æn. IV. 585. Furius Antias Ann. l. I. 'Interea Oceani linquens Aurora cubile' Lycophron etiam dixit de Aurora, Τιθωνὸν ἐν κοίτῃσι λιπουσα: *Tithonum linquens in cubili.* Idem.

Aurora] Novum quidpiam vidi in Calab. quod in alio nemine. Sciunt omnes Auroram adduci in describenda veniente luce: ille (quod miror) l. IV. in veniente nocte. Versus sunt: Ἠὼς δ' ὠκεανοῦ ῥόον εἰσαφίκανεν, Κυανέην δ' ἄρα γαῖαν ἐπήϊεν ἄσπετος ὄρφνη: *Aurora autem ad Oceani altum gurgitem pervenerat, Et nigram densæ tenebræ invaserant terram.* Idem.

461 *Jam rebus luce retectis*] Supra, 'Et rebus nox abstulit atra colorem.' *Servius.*

Jam rebus luce retectis] Sunt antiqua exemplaria, in quibus, *recæptis* scriptum sit, quasi res noctu auferri videantur, die vero reddi. Sed enim *retectis* omnino receptius. *Pierius.*

Jam rebus luce retectis] Ita etiam Æn. V. de Aurora, 'radiisque retexerit orbem.' Et quia omnia retegit, ideo illam vocat Hesiod. πολυδερκῆ, ab cernendo. Sic contra Æn. VI. 'rebus nox abstulit atra colorem.' *Cerda.*

463 *Æratas*] Respectum ad ævum Heroum, testificante Paus. in Lacon. ἐπὶ τῶν Ἡρώων τὰ ὅπλα ὁμοίως χαλκᾶ ἦν πάντα: *Heroum ævo arma omnia fuerunt ærea.* Probat ex Homero describente securim Pisandri, et sagittam Merionæ; ex hasta Achillis, ex ense Memnonis; quæ omnia ærea. Mox adjicit, ταῦτα μὲν δὴ ἴσμεν ἔχοντα οὕτως: *Hæc ita esse pro comperto habemus.* Loquitur autem Pausan. cum discrimine ad ferrum, quod negat in ævo Heroum; ut inspicienti quæ in eo præcedunt, de oraculo quodam, notum fiet. Clare etiam Hesiod. in ἔργ. Τοῖς δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δέ τε οἴκοι. Χαλκῷ τ' ἐργάζον τε· μέλας δ' οὐκ ἔσχε σίδαρος: *His inerant ærea quidem arma, et domus æreæ. Ære enim operabantur: neque dum erat ferrum nigrum.* Hoc ego Pausaniæ atque Hesiodi verissimum puto: nec me movent docti, qui contra scripserunt; et assero, pessime reddi Græcos per *ferrum*, cum illi dicunt χαλκόν. Objicies mihi officinam Vulcani, quæ ante bellum Trojanum, in qua ferrum, dicente Virg. 'Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro.' Deinde ferri inventionem, quæ præcessit ea tempora: nam Virg. Ge. I. 'At Chalybes nudi ferrum.' Tertio, aliquot loca Poëtarum, qui ferri meminerunt in illo ævo. Quarto, quod fortissimum, Genes. cap. 4. dici de Tubalcain, fuisse malleatorem operum æris et ferri. Expedio omnia unico verbo. Ferrum fuit, fateor, in ævo Heroum, et etiam ante illud: sed rarum, neque satis, ut tu tibi hanc veniam assumas, ut cum in Græcis χαλκὸν legis, possis *ferrum* interpretari. Venæ ferri passim postea apparuerunt: sed rarum fuisse priscis, liquidum ex creberrima mentione æris, ex paucissima ferri. Unde et in loco Genes. æs præponitur ferro: ait enim, χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Et attende, artificem tam æris quam ferri dici χαλκέα, ab ære, non a ferro. Frequentius enim in eo ævo metallum dedit nomen artifici. Ita enim explico Aristotelem in Poëticis, ubi ait, χαλκέας, τοὺς τὸν σίδηρον ἐργαζομένους, non aliter, ac τὸν κεκραμμένον, τὸν οἶνον. Sententia est, ita artifices ferri, dici ærarios; ut vinum mistum aqua, dicitur vinum. *Idem.*

464 *Quisque suos*] Scilicet comites: nam plenum est, 'æratasque acies.' *Servius.*

Quisque suos] Est hoc, quod Homerus Il. III. κέλευσε δ' οἷσιν ἕκαστος Ἡγεμόνευε: *Quisque ducum suis imperavit.* Cerda.

Acuunt rumoribus iras] Quia duo ausi sunt per eorum castra transire. *Servius.*

Acuunt rumoribus iras] Ex Euryali et Nisi audacia motas. *Taubmann.*

466 *Præfigunt capita*] Hoc genus contumeliæ hostilis frequentissimum fuit, sive Poëtas, sive Scriptores alios consulas; sive Græcos, sive Latinos; sive barbaros, sive cultos homines. De Maxentio Tyberi hausto ait auctor Paneg. Constantini, illius caput tota urbe latum 'suffixum hasta.' Senec. Rhetor. Controvers. 17. de Tullii capite, 'appensum conto caput.' Trebonii caput 'fixum in pilo' est apud Ciceronem in Philipp. quo ludibrio illum affecit Dolabella. Tacitus Hist. l. I. de capitibus Galbæ et Pisonis, Othone invadente Imperium, 'præfixa contis capita gestabantur.' Apud Plut. caput Gracchi suffigitur δόρατι: apud Cedrenum caput Maniacis Tyranni ἐπὶ δόρατος: et caput Nicephori ἐπὶ ξύλου. Apud Justinum l. XXIV. caput Ptolemæi 'lancea fixum:' apud Claud. Ruffini caput pendet de 'cuspide summa,' quod etiam scribit Hieronymus in epistol. ad Heliodorum. Vide et Silium l. II. in quo simile ludibrium. Omitto infinitos. *Cerda.*

467 *Euryali et Nisi*] Volunt nonnulli clamorem esse militum: sed melius hoc a poëta dictum accipimus. Nam Rutuli eorum non noverant nomina: ut sit, quin etiam capita Euryali et Nisi præfigunt in arrectis hastis, et cum magno clamore comitantur. *Servius.*

Euryali et Nisi] Hæc nomina instar completi versus habuit etiam Æn. v. 294. et 322. Et hinc conjiciunt eruditi quidam, Poëtam judicio et alios imperfectos versus reliquisse. *Taubmann.*

468 *Æneadæ duri, &c.*] Durantes in labore. In matre autem Euryali ostendit quid possit dolor, cum oblita sexus et ætatis, tantum fureret. Denique accusat eorum, quæ etsi facta fuissent, nihil tamen prodessent. *Donatus.*

Murorum in parte sinistra] Aliud agens situm castrorum ostendit; præterea et proœconomia est, quia postea castris per fluvium Turnus evadit. *Servius.*

Murorum in parte sinistra] In Romano codice *murorum parte* legitur, absque *in*. Pierius.

Murorum in parte sinistra] Locum hunc explicat Serv. Æn. VII. ad illud de Tyberi, 'et multa flavus arena,' ita scribens: 'Sciendum exitum Tyberini fluminis naturalem non esse, nisi circa Ostiam, ubi prima Æneas castra constituit; nam aliter non procedit, quod ait, murorum in parte sinistra Opposuere aciem, nam dextra cingitur amni. Postea enim in Lauro Lavinio castra fecit ingentia, quorum vestigia adhuc videntur.' Hæc Servius. Sed certe legenti Virgilium nulla alia apparent hæc castra, quam prima. *Cerda.*

469 *Cingitur amni*] *Amne* debuit dicere: nunquam enim bene in *i* exeunt, nisi quæ communis sunt generis, ut *docilis, agilis:* sed ideo ausus est ita ponere ablativum, quia, ut supra diximus, apud majores *hic* et *hæc amnis* dicebatur. *Servius.*

Cingitur amni] Curtius libro tertio, 'Cingitur fluctibus.' Sed Poëta cum cura de *amni*, dixit, *cingitur*, notans etymologiam. Nam *amnis* ab ambiendo, et cingendo. Ad eum modum, quo Homerus Od. II. οἱ δ' ὕδωρ κρητῆρσιν ἐμίσγον: ubi cum *cratere* conjungit *misceo.* Nam, ut expendit Eustathius, κρατὴρ παρὰ τὸ κεραννῦναι *crater a miscendo.* Cerda.

470 *Tenent fossas*] Tuentur, defendunt. *Servius.*

471 *Stant manti*] Livius libro qua-

dragesimo secundo: 'Mœstitia ex male gesta re:' et l. VI. 'Præ indignitate rerum stupor, silentiumque.' Dicunt boni interpretes, Virgilium in sua Æneide repræsentare sæpissime Romanas historias. Quid ergo, si in hoc successu repræsentatus successus Crassi apud Plutarch.? Ut enim Rutuli suffigunt capita horum juvenum in hastis, ita Parthi *τὴν κεφαλὴν τοῦ Πουπλίου κομίζοντες ὑπὲρ αἰχμῆς ἀναπεπηγυῖαν*: *Caput Publii* (erat hic filius Crassi) *suffixum hasta ferebant*, videlicet ostentantes illud patri. Ut hic Rutuli 'multo clamore sequuntur,' ita ibi Barbari *προσεφέροντο κλαγγῇ καὶ παιᾶνι φοβερώτεροι*: *ferebantur cum clangore et pœanibus formidabiliores.* Ut hic Trojani ad dirum spectaculum 'stant mœsti,' ita ibi *τοῦτο τὸ θέαμα Ῥωμαίων ὑπὲρ ἅπαντα τἄλλα δεινὰ τὰς ψυχὰς κατέπλασε καὶ παρέλυσεν*: *Hoc spectaculum supra reliqua omnia acerba animos debilitavit et infregit Romanorum.* Quid, si consideres clausos ibi Romanos tanquam muro, et vagantes circum illos Parthos? *Cerda.*

Ora virum præfixa videbant] In Romano codice, in Oblongo, in Mediceo, et quibusdam aliis pervetustis, *movebant* legere est; cum paraphrasi, *Commovebant*, ex Servii commentariis desumpta. *Pierius.*

Ora virum præfixa videbant] Totum hunc locum adumbrat Stat. Theb. X. ubi Amphion 'clausis ipse insultare Pelasgis Tendit, et abscissos sociorum ostendere vultus:' et qui erant in urbe, 'ut exertos enses, et cæde recenti Arma rubere notant, novus assilit æthera magnus Clamor, et e summo pendent cupida agmina vallo, Noscere quisque suos.' *Cerda.*

472 *Nota nimis miseris*] Hoc plus commovebantur, quia etiam abscissi vultus, necdum agnitionis amiserant notas. *Servius.*

473 *Pinnata*] Quidam volunt ideo hic famam pinnatam a poëta inductam, quæ tumultum et res adversas nuntiet; ut illud tangere videretur, quod qui bellum nuntiaret, *pinnatas literas* diceretur adferre. *Idem.*

Pennata] In Romano codice *pinnata*: de qua scribendi ratione alibi satis dictum. *Pierius.*

Volitans pennata per urbem, &c.] Stat. Theb. II. 'hæc totis perfundit mœnia pennis:' et III. de eadem, *antevolat.* Ammian. l. XVIII. 'per aërios tractus famam præpetem volitare.' Horat. quoque Od. II. 2. *pennam* dat famæ: et Petron. 'volucer notis conterrita pennis Fama volat.' Rem, quam hic attingit Serv., explicant versus Juvenalis, Sat. IV. 'Surgitur, et misso proceres exire jubentur Concilio, quos Albanam dux magnus in arcem Traxerat attonitos, et festinare coactos, Tanquam de Cattis aliquid torvisque Sicambris Dicturus, tanquam diversis partibus orbis Anxia præcipiti venisset epistola penna.' Huc pertinent verba veteris in Persium glossographi: 'veredarii dicuntur a vehendo, quia festinanter in equis currunt, nec descendunt de equis, antequam responsa sua liberent: habent pennas in capite; unde intelligitur festinatio itineris.' Quæ verba præeunt, ut intelligam in literis, quarum meminit Servius, appingi solitas pennas, cum res celeriter esset indicanda. *Cerda.*

Pinnata per urbem Nuntia Fama ruit] Quemadmodum in rebus tristibus nunciandis in epistola figi solebat *pinna*, ita e contrario rebus lætis figebatur *laurus.* Testatur hoc vetus Juvenalis interpres ad Sat. IV. 'Antea, si quid nunciabant consules in urbem, per epistolas nunciabant: si victoriæ nunciabantur, laurus in epistola figebatur: si autem aliquid adversi, pinna figebatur.' Laureatarum literarum meminit Ælius Lampridius in Alexand. Severo, c. 58. 'Ex omnibus locis ei tabellæ laureatæ sunt delatæ.' *Lauri* et *pinnæ* simul Statius Silv. v. 89. 'quæ laurus ab arcto

Quid vagus Euphrates, quid ripa binominis Istri, Quid Rheni vexilla ferant: quantum ultimus orbis Ceserit, et refluo circumsona gurgite Thule. Omnia nam lætas pila attollentia frondes, Multaque fumosa signatur lancea penna.' Hinc et ipsi tabellarii res adversas nunciantes πτεροφόροι dicti. Plura vid. apud Cl. Salmasium ad Æl. Lamprid. d. l. *Enmeness.*

474 *Fama ruit*] Explico instar fluminis; est enim *ruo* verbum aquarum, applaudente hoc Simocattæ loco Hist. II. 17. καὶ πολὺς τῇ πόλει ἐπεκύμαινε θρόλλος: ubi famæ invadenti urbem dat *inundationem*, quasi ferretur *fluctuabunda*; ait enim, ἐπεκύμαινε. Inde statim pari consecutione, 'matrisque allabitur aures Euryali:' hic enim *allapsus* aquarum est. Ut noster, 'nuntia fama;' ita et Val. Arg. I. et Stat. Theb. VI. initio. *Cerda.*

475 *Subitus miseræ*] Potest pro *subitus miseræ*, vel pro *subito miseræ*; ergo et genitivus potest esse. *Serv.*

476 *Excussi manibus radii*] Bene *excussi*, quasi nescienti: melius quam si diceret *projecti*. Idem.

Excussi, &c.] Scaliger v. 3. Confert Andromachæ fletum ab interitu Hectoris, in Il. XXII. cum Euryali matre. 'Et hujus,' inquit, 'anus Virgilianæ conquestio adeo sublimis est, adeo rara, ut sapientibus sustulerit audaciam imitandi: 'Hunc ego te, Euryale, adspicio?' et quæ sequuntur. Affectus tot, tanti, tam frequentes, ut excutiant animum potius, quam lacrimas mihi. Summa, nihil omissum cælesti Poëtæ illi. Omnia signate, ex natura, ex arte, ex eruditione: sententiæ, numeri, figuræ, simplicitas, candor, ornatus, incomparabilia; atque, uno ut absolvam, Virgilii.' Vide plura ibidem. *Taub.*

Radii] Instrumentum esse ad texendum ignorat nemo. Quid huic respondeat Hispano idiomate non ita certum; vulgus nominat *lanzaderam*: ego puto esse aciculam, qua subtegmini adduntur fila; et ab longitudine dici *radium*. Ut oliva oblonga, *radius*. et virga geometrica. *Cerda.*

477 *Evolat infelix*] Similes doloris notas invenies in Dionys. Antiq. l. III. in sorore Horatianorum, dolente de uno Curiatiorum interfecto, cui ipsa erat desponsa. Livius etiam l. I. paria cum Dionysio. Apud Hom. Il. XXII. Andromacha *morte* Hectoris audita, μεγάροιο δ᾽ἐσσυτο μαινάδι ἴση: *domo exiit furenti similis.* Vide et in Stat. Theb. III. pulcherrimam imitationem Virg. ubi Ide duos filios in bello amittit. Sed et *feminam* consternatam dolore euntem per media agmina ita describit Eurip. in Iphig. Aulid. στείχουσαν ἐντεμένην Δαναῶν δ᾽ ὄχλον. *Idem.*

Femineo ululatu] Impatienti: ut, 'Fœmineo prædæ et spoliorum ardebat amore.' *Servius.*

478 *Scissa comam*] Nota hæc doloris maxima. Curt. l. III. de feminis nobilibus dolentibus: 'laceratis crinibus, abscissaque veste:' et de matre Darii: 'laceratis crinibus, humi corpus abjecit.' De dolente Nonn. l. XXIII. πίλλε κόμην. Quo verbo, et ad rem eandem utitur Chrysost. Hom. de Morte, sed reprehendens Gentiles, μὴ τρίχας τίλλοντας, μὴ βραχίονας γυμνοῦντες, μὴ ὄψιν σκαράττοντες: *non crines evellentes, non nudantes brachia, non lacerantes faciem.* De Græcis plorantibus Achillem mortuum Calab. l. III. Χαίτας ἐκ κεφαλῆς προθελύμνους δηλέοντες: *Pilos ex capite radicitus evellentes.* Eurip. Orest. de lugente Helena, ἀνέθριξε τρίχας: et de Agamemnone in magno dolore Il. X. Πολλὰς ἐκ κεφαλῆς προθελύμνους ἔλκετο χαίτας. Cybele apud Claud. Rapt. III. 'fractas cum crine avellit aristas.' Addes hæc exemplula infinitis, quæ alii invenerunt. *Cerda.*

Amens] Vere Alexis: τῶν μετρίων αἱ μείζονες λύπαι ποιοῦσι νοῦ μετάστασιν: *qui medium excedit dolor, De sede men-*

tem turbat. Idem.

479 *Primas petit*] Ideoque *prima*, quia solent in extrema necessitate etiam mulieres muros ascendere: ut, 'Ipsæ de muris matres.' *Servius.*

Non illa virum, non illa pericli] Unum pudoris est, aliud salutis. *Id.*

480 *Telorumque memor*] Hanc impatientiam matris Euryali illo loco poëta præmisit, cum Euryalus nec profectionem suam ad requirendum Æneam scire significat, et tantopere commendat Ascanio: nam et Nisus propter illam dicit nolle Euryalum sibi comitem jungere, quod sciret, si quid ei accidisset, intolerabiliter eam laturam. *Idem.*

Cætum dehinc questibus implet] Verissime scripsit Eurip. in Supp. Τὸ γὰρ θανόντων τέκνων Ἐπίκουδόν τι κατὰ γοναῖκας Εἰς γόνους πέφυκε πόθος. *Cerd.*

481 *Hunc*] Talem. Et est conquestio matris Euryali plena artis Rhetoricæ: nam pene omnes partes habet de misericordia commovenda a Cicerone in Rhetoricis positas. *Servius.*

Hunc te aspicio] A qualitate cædis. *Idem.*

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Ad hoc deducta est infelicitas mea, ut post illum ætatis tuæ florem, hunc te videam mater, hoc est, occisum, et triumphum præbentem hostibus? *Donatus.*

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Cicero in Rhetoricis, 'Octavus locus per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, hoc modo, Non affui, non vidi, non postremam ejus vocem audivi, non postremum ejus spiritum excepi.' Item, 'Inimicorum in manibus mortuus est: hostili terra turpiter jacuit insepultus: a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit:' qui loci omnes hic a Virgilio tanguntur. Quantum vero pertinet ad Grammaticen, Sosipater Solœcismum notat transmutatione fieri, 'quum finitiva pronomina pro qualitatis significatione ponuntur,' hoc citato versu, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio,' pro talem. *Pierius.*

482 *Sera mea requies*] Euander, 'Mea sola et sera voluptas.' Et *requies* hic pro solatio. *Servius.*

Sera senectæ requies] V. N. Æn. VIII. 582. *Taubmann.*

Potuisti linquere solam] Ab intercepto solatio. *Servius.*

Potuisti linquere solam] Hoc queritur apud Soph. Electra: Μόνη γάρ εἰμι, σοῦ τ' ἀπεστερημένη. Iterum loquens cum sorore sua, καὶ μόνα λελείμμεθον. Hoc dolet mater quæpiam Epig. III Ὀρφάνιον κλαίω γῆρας ὀδυρομένη. Andromacha apud Hom. Il. XXIV. με χήρην λείπεις· et plenius l. XXII. ubi, αὐτὰρ ἐμὲ στυγερῷ ὑπὸ πένθεῖ λείπεις χήρην ἐν μεγάροισι. Par conquestio Pelei interfecto Neoptolemo apud Eurip. And: Ὦ φίλος, δόμων ἔλειπες ἔρημον. Adlubescit et affectus ille Theocritius εἰδ. II. Νῦν δὲ μόνη δὴ ἔοισα, πόθεν τὸν ἔρωτα δακρυσῶ; Elect. apud Eurip. in Orest. πῶς μόνη σωθήσομαι; Eadem apud Soph. Μοίνη γὰρ ὄγεις οὐκέτι σωτῆ Λύπης ἀντίρροπον ἄχθος. De eadem Chorus ad excitandam conquestionem, Πρόδοτος, καὶ μόνα σαλεύει. Et ipsa, ut eandem excitet de se, et de sorore: οὔτις ἡμῶν ἔστιν, et, μόνη γάρ εἰμι. *Cerda.*

483 *Crudelis*] Qui potuisti linquere solam, cum pius esses. *Serv.*

Crudelis] Scalig. IV. 48. Mirum, quantum afferat affectus vox, quæ in principio carminis ponitur post expletam sententiam: quæ vox illi tamen apposita apponit et sensum. Neque post τὸ *crudelis* nota interrogationis ponenda, sed post τὸ *solam*. Enim vero plus placuit additamentum illud illius vocis, *crudelis*, gestu sustineri. Ita Æn. IV. 'Et mediis properas Aquilonibus ire per altum: Crudelis.' *Taubmann.*

Sub tanta pericula] *Sub* pro *in*: ut Æn. I. 'Namque sub ingenti lustrat dum singula templo.' *Servius.*

484 *Affari extremum*] Anchises,

'Sic o, sic positum, adfati discedite corpus.' Terentius, 'Quin igitur dum licet loquimini mecum Antipho?' *Idem.*

Matri] Melius *matri*, quam si dixisset *miki*. Idem.

485 *Terra ignota*] Duplex conquestio, quod jaceret insepultus in terra, deinde in ignota. Primam illustro ex Hom. apud quem Hecuba Iliad. XXII. dehortatur Hectorem a pugna, quod non defieretur ἐν λεχέεσσι, *in lectis*. Componebantur quidem mortui in lecto, et ibi accipiebant suorum lacrymas. Eod. lib. Achilles morienti Hectori ita insultat, οὐδ' ὡς σέ γε πότνια μήτηρ Εὐθεμένη λεχέεσσι γοήσεται. Pergo ad alteram. Erat acerbissimum mori inter ignotos et peregrinos. Hoc dolet Electra de suo Oreste apud Eurip. Νῦν δ' ἐκτὸς οἴκων, κἀπὶ γῆς ἄλλης φυγὰς Κακῶν ἀπόλου, σῆς κασιγνήτης δίχα. Inde cura illa Gentilium, ut saltem cineres in patriam terram referrentur. Sic apud Soph. in Elect. finguntur Phocenses retulisse Orestis cinerem peregre mortui, Ὅστις πατρῴας τύμβον ἀλλάχοι χθονός. *Cerda.*

Canibus date præda] Non solum morte, sed mortis accidentibus cruciatur. *Donatus.*

Canibus data præda] Fabric. malit, 'date præda:' ut l. VIII. *decus addite divis.* Gr. ἐλάφρια καὶ κύρματα κύνεσι. *Taubmann.*

Latinis] Id est, Latinorum. *Serv.*

486 *Jaces*] Proprie. Insepulti enim dicebantur *jacere*. De Priamo, qui nec sepultus nec crematus, 'jacet ingens litore truncus.' Prop. I. 7. 'Longe castra tibi, longe miser agmina septem Flebis in æterno surda jacere situ.' Senec. Rhetor. Suas. 'Si occidetur Cicero, jacebit inter Pompejum patrem filiumque, et Afranium, Petrejumque.' Hi omnes insepulti. Priam. Iliad. XXII. optans insepultum fore Achillem, ut a canibus devoretur, eodem verbo concipit furias: vult enim illum esse κείμενον, *jacentem*. Cerda.

Nec te tua funera mater] Id est, funerea. Nam apud majores *funereus* dicebant eas, ad quas funus pertinebat, ut sororem, matrem: nam præficæ, ut et supra diximus, sunt planctus principes, non doloris: *funeras* autem dicebant, quasi *funereas*, ad quas pertinet funus: vel derivavit, veteres secutus, ut *funeram* pro *funesta* diceret, ut *homo scelerus*, sicuti *scelestus* vel *scelerosus* dicebatur. Plautus in Pseudolo, 'Teritur sinapis scelera.' In eadem, 'Nunc jube venire Pseudolum scelerum caput,' id est, scelestum. *Servius.*

Nec te tua funera mater] J. Cæsar Scaliger IV. 16. Servius ait, *Funera*, pro funerea, i. funesta. Non placet: cum is nullum auctorem designet: sed exponit, 'Produxi te, tua funera;' id est, ad funera: quasi perturbatio mutilam faceret orationem. At vero J. Scaliger, ad illud Ennii epitaph. apud Cic. 'Nemo me lacrumis decoret: neque Funera fletum Faxit: cur? volito, vivo per ora virum;' notat, *Funeras* apud Rom. dici illas, quæ defuncto sanguine proximæ (ut mater, avia, uxor, socrus, soror,) funeris ergo iessum faciebant, et veris lacrimis suas genas perfundebant. Eas Solon ad verbum ἐπικηδείας vocat, &c. 'Funeræ matris' meminit Virg. Æn. IX. Hæc ille: quæ et Servius Dan. agnoscit, et G. Fabricius explicat his verbis: *Funeræ* sunt doloris participes: ut ad quas funus pertinet: *Præficæ*, planctus alieno in funere ministræ, quæ mercede conducebantur. *Funeræ* producebant cadavera: *Præficæ* sequebantur. *Funerarum* questus parietibus continebatur: *Præficarum* clamor ad Libitinam et in publico personabat. *Taubm.*

487 *Produxi*] Producebant enim defunctum proximi, aut certe heredes, ex penitiore ædium loco (ubi extremus ejus spiritus a carissimis erat exceptus: ubi per intervalla concla-

matus; ubi denique calida aqua ablutus et unctus a pollinctoribus) alba veste indutum in domus vestibulum, atque ibi lecto collocabant; canto, ut corpus foras spectaret, facie pedibusque in publicum versis. Hoc vocabant Græci προτίθεσθαι, Latini *Collocare*. Et quia πρόθεσιν vel Collocationem præcedebat solennis illa Productio, totum hoc *Producere* Virgilius appellavit. Hæc P. Merula in Comment. Annal. Ennii p. LVII. auctore Jos. Scaligero. Etiam Turneb. XIX. 16, *producere* hic προτιθέναι interpretatur, quod sit, ante ædes mortuos proponere ad exsequias. Idem tamen Merula suspicatur Virgil. scripsisse, *Proluxi:* cum apud Festum *prolugere* dicantur, qui solito diutius lugent. *Taubmann.*

Pressive oculos] Oculos claudere, sive (ut Varro loquitur) sugillare, mortuorum solebant proximi, filii, mater aut pater. Flaccus l. III. 'sera componunt lumina dextra.' Hoc autem interdiu facere, lege Mœnia interdictum fuit. Vide J. Meursium ad Lycophron. *Id.*

Aut vulnera lavi] Romana consuetudo fuit, ut mortui lavarentur, ideoque hos, qui hoc officium implebant, *pollinctores* appellatos dicunt, qui mortuis os polline oblinebant, ne livor appareret extincti. *Servius.*

488 *Veste tegens*] En ritus alius. Ornabantur mortui vestibus ad sepulturam. Ennius in Cresphonte, 'Neque terram injicere, neque cruenta Convestire mihi corpora licuit, Neque miseræ lavere lacrymæ salsum sanguinem.' Cleopatram apud Plutarch. in vita Antonii satellites Augusti invenerunt κεκοσμημένην βασιλικῶς, *Regio ornatam cultu*, mortuam videlicet. Sic enim se ipsa composuerat. Florus de eadem, 'maximo induta cultu.' *Cerda.*

Veste tegens; tibi quam noctes, &c.] Hom. Od. T. de Penelope: ἔνθα κεν ἤματίη μὲν ὀφέλκεσκον μέγαν ἱστὸν, Νύκτας τ' ἀλλύεσκον. Item Iliad. X. Andromache sub tempus cædis Hectoris, ἱστὸν ὕφαινε μυχῷ δόμου ὑψηλοῖο Δίπλακα μαρμαρέην, ἐν δὲ θρόνα ποικίλ' ἔπασσε. *Festina* autem, ἐπειγομένη, ἐπισχομένη. Sic et Propert. IV. in Ep. Areth. ad Lycotam in castris agentem: 'Texitur hæc castris quarta lacerna tuis.' Et Homer. Od. A. καὶ ἀμφιτόλοισι κέλευεν Ἔργον ἐπιστρέψασθαι. Alibi σπεύδειν. *Germanus.*

Tibi quam noctes, &c.] Insistit Poëta et mori et loco Homeri Odyss. II. Mos fuit mortalium ut sibi et suis funebres vestes pararent. Homeri locus hic est ore Penelopes ad procos: Μίμνετ' ἐπειγόμενοι τὸν ἐμὸν γάμον, εἰσόκε φᾶρος Ἐκτελέσω (μή μοι μεταμώλια νήματ' ὄληται) Λαέρτι ἥρωι ταφήϊον, εἰς ὅτε κέν μιν Μοῖρ' ὀλοὴ καθέλῃσι τανηλεγέος θανάτοιο. Μή τις μοὶ κατὰ δῆμον Ἀχαϊάδων νεμεσήσῃ, Αἰνὸν ἔτερ σωρὸν κεῖται, πολλὰ κτεατίσσας. Locum hunc Homeri jam alii. Sed profero a me locum alium ejusdem Hom. Iliad. XXII. ubi Andromacha deplorans mortuum Hectorem, cum dixerit illum jacere, γυμνὸν, nudum, subjicit, ἀτὰρ τοι εἵματ' ἐνὶ μεγάροισι κέονται, Λεπτά τε, καὶ χαρίεντα, τετυγμένα χερσὶ γυναικῶν. Ἀλλ' ἦτοι τάδε πάντα κατακλέξω πυρὶ κηλέῳ, Οὐδέν σοί γ' ὄφελος, ἐπεὶ οὐκ ἐγκείσεαι αὐτοῖς. *Cerda.*

Tibi quam noctes festina diesque Urgebam] In Romano codice *tibi quod*, et *urguebam* in aliquot veteribus, Attiano more. *Pierius.*

Festina] Pro *festinans:* nomen pro participio, vel a verbo derivatum, ut ab eo quod est *festino*, *festinus* dicatur, ut hic *festina*, quomodo superius *funera*. Sallustius, 'In secunda cohortes festinas composuerat,' sicut ipse ab eo, quod *Propero*, 'Circumstant properi aurigæ,' ut sit nominativus *hic properus;* et bene *festina*, nam ait superius, 'Excussi manibus radii, revolutaque pensa.' *Servius.*

489 *Urguebam*] Arripuit Mart. Epig. VIII. 38. 'Nec vaga tam tenui discursat aranea tela, Tam leve nec

bombyx pendulus urget opus.' Ovid. Metamorph. XI. 'festinat vestes.' *Cerda.*

Urguebam] De verbo hoc vid. Lambinus ad Horat. Od. II. 18. 'Marisque Bajis obstrepentis urges.' *Emmeness.*

490 *Quo sequar*] Id est, inquiram. *Servius.*

491 *Et funus lacerum tellus habet*] Dilaniatum cadaver: nam *funus* pro cadavere posuit. Ergo ex posteriore intelligitur prius. *Idem.*

Funus] Aperte pro cadavere. Ita et Propert. I. 17. 'Hæccine parva meum funus arena teget?' Id est, *νεκρόν*. Et Eleg. II. 13. 'Et si in exiguo laurus superaddita busto, Quæ tegat extincti funeris umbra locum.' *Cerda.*

Hoc mihi de te] Hoc caput intuens ait. *Servius.*

Hoc mihi de te, Nate, refers, &c.] Exemplaria manu scripta magna ex parte ita legunt, 'gnate refers, hoc sum terraque marique secuta.' Quod dubio procul longe venustiorem sententiam reddit: et est pathos ab inani spe, qua inducta fuerat, ut gnatum terra marique sequeretur, felicitatis proposita spe, nunc vero funus ejus miserabiliter intueatur. Nam illud 'quæ sum terraque marique secuta,' subfrigidum nescio quid habet. *Pier.*

493 *Figite me, &c.*] Affectum Silii audi Pun. l. VI. 'Tollite me Libyci comitem pœnæque necisque.' Ac Iocastæ apud Auctorem Thebaidos, 'In me arma et ignes vertite, in me omnis ruat Unam juventus.' Et statim pari furore, 'civis atque hostis simul Hunc petite ventrem, qui dedit fratres viro. Mea membra sparsim spargite ac divellite:' et Deianira apud Sen. cum præmisit, non sibi satis esse manu una perire, adjicit, 'Coite gentes, saxa, et incensas faces Iaculetur orbis, nulla nunc cesset manus.' *Cerda.*

Si qua est pietas] Si qua est pietas in occidendo, in me probetur. *Serv.*

494 *Me primam absumite ferro*] Unusquisque enim in propriæ salutis desperatione, credit tum universa etiam posse consumi, unde est quod modo dixit, 'Me primam.' Quasi, mortuo Euryalo, omnes Trojani perituri essent. *Idem.*

495 *At tu, magne pater divom*] Applaudit huic sententiæ locus Soph. in Elect. ubi chorus: *Ποῦ ποτε κεραυνοὶ Διός; ἢ Ποῦ φαέθων ἅλιος; Εἰ ταῦτ' ἐφορῶντες Κρόντουσιν ἴκηλοι.* Petit videlicet femina *κεραυνοῦσθαι*, id est, *opprimi fulmine*: ut Medea apud Eurip. in summo dolore, *Αἴ, αἴ. διά μου κεφαλᾶς φλὸξ οὐρανία Βαίη. τί δέ μοι ζῆν ἔτι κέρδος*; Et Adrastus in Supplicib. *Πυρός τε φλογμὸν ὁ Διὸς ἐν κάρᾳ πέσοι.* Thyestis etiam apud Sen. 'trisulco flammeam telo facem Per pectus hoc transmitte.' Affinia etiam duo alia loca Virg. Nam l. IV. 'Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.' Et l. V. 'Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti, Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.' Atque adeo quod in IV. et V. *fulmine*, hic *telo*. Sic et Græci passim. Nam Herodot. *βέλος ἐνέσκηψε θεός*: et Soph. *βέλος κεραυνοῦ*. Noster, 'tela Typhoëa.' Et quidem Virg. cum alibi dixit, 'dejicit telo Ceraunia,' jungens *telum* et *Ceraunia*, procul dubio institit loco laudato Soph. qui *βέλος κεραυνοῦ*. Est et Virgilio affinis Statius Theb. I. 'Quid meruere Argi? me me, Divum optime, solum Objecisse caput fatis præstabit.' *Cerda.*

496 *invisum hoc detrude caput sub Tartara telo*] *Invisum* quidem est, hoc est, odiosum caput: ergo deest *tibi*, et si *invisum*, quomodo *miserere?* verum misericordiæ genus est, si me etiam iratus interimas. *Servius.*

497 *Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam*] Hinc traxit illum colorem Iuvenalis, 'Quod facimus dignum tam longo admiserit ævo.' *Idem.*

499 *Torpent infractæ*] Antea infractæ, nunc tamen torpent. Ut, 'Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.' Naturaliter enim homines dolore ac miseratione franguntur. *Id.*

Infractæ] Notandus usus et vis hujus vocis apud classicos auctores: accipitur siquidem opposite, interdum pro eo quod Græcis ἄῤῥηκτος, interdum contraria significatione, ac si ab *infringor* verbo participium descenderet. *Germanus.*

Infractæ] Id est, fractæ. Vide Æneid. Not. v. 784. *Taubmann.*

500 *Incendentem luctus*] Vix est ullus humanus affectus, qui non per flammas aut ignes exprimatur et augeatur. Serviunt iræ, dolori, spei, invidiæ, amori; et quibus non? Firmo ea quinque breviter. De ira Simocatta II. 17. στείρα γὰρ ἦν πρὸς ὀργὴν ἡ τοῦ βασιλέως ψυχὴ, καὶ παρὰ τὴν θυμικὴν φλόγα ἀσυνουσίαστος. De dolore hic Virg. 'incendentem luctus:' quod fortasse ab Homer. qui Iliad. I. δάκρυα ἀναπρῆσαι. Idem in Odyss. οἰμωγὴ δέδῃε: et Calab. γόος δεδῄει: ubi *gemitus* et *luctus* cum verbo δαίομαι, id est, *incendor, ardeo.* De spe Soph. in Elect. ubi, θάλπῃ τῷ δ' ἀνηκέστῳ πυρί; *quo tanto igne incaluisti?* pro, *qua tanta spe?* De invidia Sidon. epist. I. 11. 'Cui Satyricus ille morsum dentis igniti avidius impresserat.' De amore, quis ignorat? Ut vero ignis vires suas dat animo, ita vicissim (quod scitu dignum) animus igni. Inde Simocatta I. 11. πυρὶ, id est, igni, dat θυμὸν, id est, *animum.* Et Sidon. epist. II. 2. 'arcuat illi caminus sæpe ignis animatus.' Ergo egregie utrumque, videlicet, 'animus ignitus, ignis animatus.' *Cerda.*

Incendentem luctus] Augentem, incitantem animos ad lugendum. Scalig. IV. 16. Ammianus l. XIV. 'Incenderat audaces usque in insaniam homines.' Lucan. l. I. 'tantum tamen addidit iræ, Accenditque ducem.' *Taubmann.*

Idæus et Actor] Ex nominibus personarum et finem et dignitatem rei addit. *Servius.*

501 *Lacrimantis Iuli*] Puero dat lachrymas, cui potest sine pudore: viris fortibus, tantum dolorem. *Id.*

502 *Corripiunt*] Ab Hom. qui in pari affectu, Δάκρυα θερμὰ χέοντες ἀμαξάων ἐπάειραν: *Lacrymas calidas fundentes subduxerunt a curribus.* Cerda.

Sub tecta reponunt] Honorifice. Quod autem dicit *corripiunt*, non injuriæ est, sed celeritatis: id est, raptim tollunt. *Servius.*

Sub tecta reportant] In Mediceo, in Vitaliano, et plerisque aliis antiquis codicibus 'in tecta reponunt' habetur. In Porcio, 'sub tecta reponunt,' præpositiva ab his tantum particula variata. *Pierius.*

Sub tecta reponunt] De Didone l. IV. 'suscipiunt famulæ, collapsaque membra Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.' *Cerda.*

503 *At tuba terribilem sonitum*] Hemistichium Enii: nam sequentia iste mutavit. Ille enim ad exprimendum tubæ sonum ait 'Taratantara dixit.' Et multa hujusmodi Virgilius cum aspera invenerit, mutat. Bene tamen hic electis verbis imitatur sonum tubarum. *Servius.*

At tuba terribilem sonitum, &c.] Ex Ennio, 'Tubaque terribili sonitu taratantara dixit.' Videtur autem Ennius respexisse ad Archilochi τηνέλλα, et Aristophanis θρεττανελώ. *Ursinus.*

At tuba, &c.] Scalig. II. 32. Et Mallius tradit, *Heroum*, quod et *Pythium* dicitur, et *epos*, proprie esse quod post quinque dactylos spondeo clauditur: quod implendæ tubæ heroicæ cantuique Mæonio ac Maroniano vehementer idoneum; adjuvantibus id præsertim horridis et obstrepentibus cum litteris, tum syllabis. *Taubmann.*

Terribilem sonitum] Ælianus Var. Hist. II. 44. hunc sonitum vocat

asperum et *formidabilem*. Verba illius: *ἅμα τε οὖν τὸ μέλος ἠκούετο τραχὺ καὶ φοβερὸν, καὶ οἷον εἰς ὁπλιτῶν ἔξοδον ταχέως ἐμβοηδούντων μελῳδούσῃ σάλπιγγι*: *Simul ac igitur auditum est carmen asperum, et formidabile, tuba quasi armatorum eruptionem celeriter insonante*. Agathias Hist. II. *ἄγριον ἦχον, agrestem sonitum*. Ennod. Declam. VIII. *terrorem* dat, 'in tubarum clangore terrorem.' *Cerda*.

504 *Increpuit*] Et insonuit, et segnitiam increpavit. *Servius*.

Increpuit] Ita ante Virg. locuti alii. Nam Ennius in Thyeste apud Nonium, 'Sed sonitus aures meas pedum pulsu increpat.' Et Plautus Amphitryone, ut signet sonitum fulminis, 'Totus tremo, ita me increpuit Jupiter.' *Cerda*.

Increpuit] Ita quoque Sil. Ital. l. v. 'Increpuere simul feralia classica signum, Et tuba terrificis fregit stridoribus auras:' et l. XIV. 'Nec mora, terrificis sævæ stridoribus æris Per vacuum late cantu resonante profundum Incubuere tubæ.' Ubi pro *incubuere* ex Gronovii restitutione legendum *increpuere*. Eum vide Observat. III. 8. *Emmeness*.

Cælumque remugit] Transfer, ut illustres hunc locum, quæ jam l. VIII. ad illud, 'Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.' *Cerda*.

505 *Acta testudine*] *Testudo* scutorum est connexio, curvata in modum et similitudinem testudinis, cum a militibus aliqua civitas obsidetur, et fit ut murus ejus subruatur. Namque in armorum generibus milites sumunt ab animalibus nomina, ut aries. Sallustius, 'In modum ericii militaris.' Inventor autem testudinis Artemon, Clazomenius, fertur, idemque arietis repertor dicitur. Scuta gestare Curetes primi invenerunt. Galea Thracicum tegmen est. Thoraces Thorax quidam rex dicitur invenisse; Lycaon Arcas gladium longiore lamina produxisse narratur; Peleus primus machæram dicitur invenisse: Arpen, id est, curvum gladium in modum falcis, a Perseo inventam multi dixerunt. *Servius*.

Acta testudine] *Testudo*, Gr. *συναπισμὸς*, id est, *consutatio*, junctio est corporum armorumque, et scuta partim lateribus applicita, partim capitibus superlata et quasi connexa. Optime eam Livius describit l. XLIV. 'Juvenes quidam Romani, ludicro Circensi ad usum belli verso,' &c. Vide ibidem: ut et Ammianum l. XXVI. et Lucan. l. III. Quæ omnia de industria tractavit J. Lipsius Poliorcet. Dial. I. 5. *Taubmann*.

Volsci] Non miram, quia dicit Volscos, cum et Camilla de Volscis sit, ut, 'et Volsca de gente Camilla.' Namque pars aliqua Tusciæ dat Turno auxilia, cum Tuscos dixerimus specialiter Æneæ favere. Item ecotra pars Venetiæ auxilium præstat Æneæ, quam Turni fuisse superius diximus. *Servius*.

506 *Fossas implere parant*] Vertit ordinem: nam ante est ut impleatur fossa, tollantur valli: et sic testudine accedatur ad murum. Quanquam possimus intelligere etiam ad fossas eos facta venisse testudine.. Proprie tamen 'fossas implere, vallum vellere,' sic enim et historici. *Idem*.

Ac vellere vallum] Male in Romano codice pro *vellere*, *pellere* est, sumptum ex inferiori versu, ubi recte, 'Pellere vallo missilibus certant,' scriptum est. *Pierius*.

507 *Quærunt pars aditum*] Locus Hom. Il. XII. *Ἴθυσαν δ' ἐπὶ τεῖχος ἀολλέες· οἱ μὲν ἔπειτα Κρουνάων ἐπέβαινον ἀκαχμένα δούρατ' ἔχοντες*. Hunc ad mœnia aditum, atque ascensum *ἀμβατὸν* vocat Hom. Il. VI. et *ἄνοδον* Josephus Bell. VII. 4. *Cerda*.

509 *Telorum effundere contra Omne genus*] Proprie: tela enim non jaciuntur in subjecto, sed funduntur: et dicendo 'Omne genus telorum,' ostendit telum vocari omne quod jaci-

tur. Græci τὰ βέλη ἀπὸ τοῦ βάλλειν: sicut Latine *tela*, ἀπὸ τοῦ τῆλε, id est, longe. *Servius.*

Effundere] Plus est quam mittere: ille enim effundit cui magna est copia, nec mittendi propter copiam metuit finem: præterea etiam quæ emitti non possunt, fundimus: et fusa proficiunt, ut est aqua calida, pix fervens et soluta, et oleum candens. *Donatus.*

Telorum effundere contra, &c.] Expressit Homericum illud in Iliad. Ε. τρῶες δ' ἐπὶ δούρατ' ἔχευαν, Ὀξέα, παμφανόωντα. *Ursinus.*

510 *Detrudere contis*] Nam scalis ad eos perveniebant. Quanto autem Rutulorum laudatur instantia, tanto præferuntur Trojani. *Donatus.*

Duris detrudere contis] Sunt qui hic, *longis contis.* Certe Nonius: 'Conti hastæ longiores, et robustæ.' Sed nihil muto. Nam si *hastæ robustæ*, etiam *duris.* Contos ait Lips. caruisse saurotere, id est, ima cuspide: nam Sil. l. xv. 'Sustentata genu per campum pondera conti Sarmatici, prona adversos et urgebat in hostes.' Etenim σαυρωτὴρ nocuus esset genibus. Notabis, duplex fuisse genus conti, alterum missile, alterum statarium. De hoc extremo capiendus Poëta. Strabo clare l. x. κοντὸς ἀμφοτέρας τὰς χρείας ἀποδίδωσι, καὶ γὰρ ἡστάδην χρώμεθα, καὶ κοντοβολοῦντες. Animadvertit Eustath. in Odyss. l. ix. nunquam Homerum usum hac voce pro militari telo, sed pro nautico: κοντὸν ὅπλον οἶδε ναυτικὸν ὁ ποιητὴς, οὐ μὴν πολεμικόν. Sed hoc nihil impedit. Certe Græci alii inter militaria tela posuere. Vide Pollucem i. 10. et x. 31. ibi δορὸ κοντός: hic ἀκοντίσματα κοντοί. Latinis fuere milites *contati*, de quibus Veget. *Cerda.*

511 *Adsueti longo*] Docet usum in rebus omnibus plurimum posse. *Servius.*

Adsueti longo, &c.] Polyb. l. x. πολλὰ γὰρ οὐ μόνον τῶν δυσχερῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀδυνάτων εἶναι δοκούντων κατὰ τὰς ἀρχὰς, μετὰ ταῦτα χρόνου καὶ συνηθείας τυχόντα, ῥᾷστα πάντων ἐπιτελεῖται: *Sæpe enim ea, quæ initio non difficilia tantum esse, verum omnino non posse fieri videbantur, mox ut accessit tempus et consuetudo, facillima omnium evadunt.* Cerda.

Adsueti] Ut quos belli decennalis Trojani calamitas fecerat doctiores. *Taubmann.*

512 *Saxa quoque, &c.*] Milites Jugurthæ apud Sallust. eo loci, quo Zamam defendunt ab aggressu Romanorum: 'Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, sudes, pila,' &c. Ammian. l. xx. 'Contra hæc oppidani superstantes propugnaculis celsis, lapidibus eminus, telorumque genere omni ad interiora ferocius se proripientes arcebant.' Eodem lib. 'Lapidibus subjectos incessebant, et telis.' Et l. xxi. agnosces idem belli genus, ubi 'pedites obtriti sunt saxis immanibus.' Et apud Hom. Il. xii. ubi defensio fit χερμαδίοισιν ἐϋδμήτων ἀπὸ πύργων: *lapidibus ex turribus bene ædificatis.* Quem locum explorasse credendus est Virgilius. Apud Calab. quoque l. xi. Trojani in Græcorum testudinem saxa jaciunt, et perrumpunt, καθύπερθε (inquit) Τρώϊοι υἷες βάλλον χερμαδίοισι. *Cerda.*

Infesto volvebant pondere] Hoc est, infesti ponderis. *Servius.*

513 *Tectam aciem*] Ita pulchre vocat testudinem; nam sub ea tecti milites. Quod Lucan. arripuit l. iii. 'Ut tamen hostiles densa testudine muros Tecta subit virtus, armisque innexa priores Arma ferunt, galeamque extensus protegit umbo.' Allusit fortasse Poëta ad Calab. l. xi. in quo hæc sunt Ἀσπίδας ἐντύναντο, βάλον δ' ἐφύπερθε κάρηνα, Θέντες ἐπ' ἀλλήλοισι, μιῇ δ' ἅπαν ἥρμοσεν ὁρμῇ, Φαίης κεν μεγάροιο κατηρεφὲς ἔμμεναι ἕρκος: *Scuta instruxerunt, et super capita extulerunt Inter se conserta, totaque series uno impetu cohæsit, Dixeris sane id mu-*

nitum esse domus tectum. Cerda.

Cum tamen omnes Ferre libet] In Mediceo *juvat*, scriptum est. *Pierius.*

514 *Subter densa testudine*] Hoc est, subter testudine. *Servius.*

Subter densa] In codicibus aliquot antiquis *supter* per *p* legitur, et hic et alibi. *Pierius.*

Subter] Lubet audias hoc loco verba Agrætii Grammatici veteris discriminantis quatuor particulas. 'Super est, quod eminet: supra, quod substratum aliquid habet: subter, quod ab re aliqua superiore premitur et conculcatur: subtus, quod demissum altius non contingitur. *Cerda.*

515 *Nec jam sufficiunt*] Diu jam non sustinent. *Servius.*

516 *Ruuntque*] Hic *ruunt*, pro *dejiciunt*. Idem.

Ruuntque] Æn. I. 'spumas salis ære ruebant.' Terent. Adelph. 'cæteros ruerem, agerem, raperem,' &c. *Taubmann.*

517 *Armorumque resolvit Tegmina*] Hic ostendit armorum connexionem esse testudinem. Lucanus de testudine, 'At postquam virtus incerta virorum Perpetuam rupit defesso milite cratem, Singula continuis cesserunt ictibus arma.' *Servius.*

518 *Cæco Marte*] Vide varietatem et flexus boni Poëtæ. Quoties recurrit ad testudinem, novo semper modo effert: audis enim 'tectam aciem,' 'armorum tegmina,' 'cæcum Martem.' Credo autem omnino allusum ad gladiatores Andabatas, qui pugnabant tectis oculis galea, ac proinde cæcorum more. Vide interpretes ad Martialem, et unum Lipsium Saturn. II. 11. Itaque *cæcus Mars* Poëtæ tegentis milites testudine est, ut *cæcus Andabata* tegens oculos galea. *Cerda.*

520 *Missilibus*] Scilicet *jaculis*; semper enim substantivum subintelligitur. Sunt etiam munera, quæ a Principibus spargebantur in populum. Sueton. in Neron. c. 11. et Domit. c. 5. *Emmeness.*

521 *Hetruscam Pinum*] Hoc est, ipse Hetruscus. *Quassabat* autem et *Infert* mutatio temporum, ut Æn. I. 'Tydides multa vastabat cæde cruentus: Ardentesque avertit equos in castra.' *Servius.*

Etruscam Pinum] Poëtica et pulcherrima locutio ad signandam patriam. Itaque, ut Mezentium esse Etruscum intelligas, dat illi in manu pinum Etruscam. Ita inf. in hoc lib. 'volat Itala cornus,' quia missa ab homine Italo: et in X. 'Arcadio telo,' ad indicandam hastam Pallantis. Eurip. Phœniss. ἀργεῖον δόρυ, *hasta Argiva.* In Hecub. δορὶ ἑλληνικῷ, *hasta Græca.* In Orest. Δελφικῷ ξίφει, *Delphico gladio.* In Phœniss. λόγχαισιν Αἰτωλοῖσιν, *Ætolis lanceis.* Hom. Il. XIII. δούρατα Τρώϊα. ibidem ξίφεϊ Θρηϊκίῳ. Stat. Theb. VIII. 'Thebana bipennis.' Val. Arg. III. 'Ilia cuspis.' Lucan. V. 'Ausonias secures.' Ovid. Met. IX. 'Phlegeïus ensis.' Pulchellus est versiculus Martial. Epig. IX. 73. 'Qui quatis Ausonia verbera Graja manu.' *Cerda.*

522 *Infert ignis*] Est hoc, quod Nonn. l. XXXII. λαμπάδα σείων: ut et in VI. 'lampada quassans.' *Idem.*

524 *Rescindit vallum*] In codicibus admodum vetustis legere est, *transcendit vallum*: quia sequitur, 'Scalas in mœnia poscit.' Magis tamen placet *rescindit*, ut in pluribus manu scriptis codicibus habetur. Nam si ad mœnia succedendum erat, via prius aperienda fuit, rescisso vallo. *Pierius.*

525 *Vos, o Calliope, precor*] Syllepsis per numeros: erat enim rectum, 'Vos Musæ, aut te Calliope.' *Serv.*

Vos, o Calliope, pr.] Alii hanc Musam nominatim citari aiunt; *vel*, quia (auctore Epigr.) Calliope, Σοφίην ἡρωΐδος εὗρεν ἀοιδῆς: vel quia secundum Rhiani P. veteris carmen, una vocata Musa, omnes adsunt. Πᾶσαι δ' εἰσαΐουσι, μιᾶς ὅτε τοὔνομα λέξει. *Taubmann.*

Adspirate canenti] Favete: ut, 'Aspirat primo fortuna labori.' *Servius.*

Adspirate] Hoc verbum plurale refertur ad singularem Calliopen, hunc in modum, 'vos, o Calliope, aspirate.' In usu hoc Græcis et Latinis, ne quis insolentem putet Virgilii locutionem. Arist. in Ran. χωρεῖτε τοίνυν ὦ Διόνυσ' εἴσω: ubi vide χωρεῖτε ὦ Διόνυσε. Sic Anthol. Epig. v. 95. ubi Poëta loquens cum Porphyrio aurigatore, ὑμετέρων κήρυκες ἀγώνων Πορφύριε. Et vi. 8. Epig. 3. Lais loquens cum Venere, ita ait: Δώξου δ' ὑμετέροιο παρακταμένου μὲ Κυθείρη: ubi est et Κυθείρη, et ὑμετέροιο. Iterum eodem lib. c. 14. Epig. 3. loquens cum Pane Deo Rusticorum, τὰ δ' ὑμετέρης ἀπὸ πέτρης δέξω: Hom. Odyss. xii. ὑμεῖς φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ. Demosthenes apud Plutar. loquens cum Stilpone, ἐλευθέραν ἡμῶν, ὦ στίλπων, ἀπολείπω τὴν πόλιν. Et Brutus apud eundem loquens cum uno Casca: τί οὖν ἐμοῦ πυνθάνεσθε Κάσκα; Dixi et Latinis inesse hanc locutionem. Nam Tibull. 'Perfida, nec merito nobis inimica merenti:' ubi 'nobis merenti.' Sic et Catull. 'inspirantique ipsa refers te nobis:' ubi, 'inspiranti nobis.' Volui tot, quia nonnulli audaces in Virgilium. Mitto Josephum Scal. qui ita jam notavit in Tibullum. Sed non Scholiastem Sophoclis, qui in illud Œdipi, σοὶ πιστεύσας, *tibi credens*, ita scribit: κατά τινα συνήθειαν ποιητικὴν, πληθυντικὸν προειπὼν ἑνικὸν ἐπέζευξεν. Demum, quis nescit neutra Græcorum pluralia conjungi verbis singularibus? quod omitto, ut tritum. Sed non quod sequitur; videlicet, alias etiam voces non neutras conjungi etiam cum singularibus, quod in Hom. observavit Eustathius. Sic Hesiodus, ἦν τρεῖς κεφαλαί, ubi ἦν in singulari, et κεφαλαί in plurali. Advocat Eustath. alia quædam similia. Sic Hom. Iliad. xvii. Χεῖρές τ', ὀφθαλμοί τε παλάσσετο μαρναμένοιϊν: *Manusque, oculique fœdabantur pugnantium.* Ad verbum, *fœdabatur.* Cerd.

Adspirate] Metaph. a prospere navigantibus, quibus ventus dicitur ex οὐρίων spirare, ut est apud Soph. in Ajace, et Chrysost. *Taubmann.*

527 *Quem quisque virum demiserit Orco*] Ait Ursinus, Virgilium hoc versu interpretatum fuisse Homericum illud: Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς ἄϊδι προΐαψεν. Quem versum ita reddunt interpretes, 'Multas autem fortes animas inferno ante tempus demisit.' Nam Græci Scholiastæ illud προΐαψεν, ita explicant; ἀντὶ τοῦ πρὸ τῆς εἱμαρμένης ἔπεμψεν. Hanc (inquam) Homeri explicationem Ursinus reprehendit. Nam quod Græcus προΐαψεν, Virg. simpliciter *demiserit*: ut etiam alibi, *miserit.* Sed non assentio Ursino: nam vere Hom. intelligit mortem πρὸ τοῦ δέοντος, καὶ πρὸ τοῦ μοιριδίου, quod jam Spondanus astruxit ex Aristotele, apud quem mors duplex, videlicet βίαιος, καὶ κατὰ φύσιν, *violenta, et naturalis.* Et quidem, qui in bello obeunt, πρὸ τῆς μοίρης obeunt. *Cerda.*

528 *Oras evolvite belli*] Hoc est, ingentis belli narrate non tantum initia, sed extrema bellorum: nam *oræ* sunt extremitates. Est autem Ennianum, 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' *Servius.*

Oras evolvite belli] Proculdubio ab Ennio, qui Ann. vi. 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' Sumitur locutio a vestium explicatione, quarum extremæ partes *oræ* appellantur. Quintilianus legit in Ennio *causas*, non *oras.* Sed assentiamus Macrobio vi. 1. Servio in hunc locum, et doctis aliis, qui in hunc ævum erupere; omnes enim *oras* legunt. *Cerda.*

Oras evolvite belli] Id est, magna belli spatia explicantur. *Ora* enim non solum extremas partes significat, sed etiam primas. Cæcilius: 'Oram reperire nullam, quam expediam, queo.' Proinde Maroni tota regio est et spatium campusque, id est, ipsum bellum. Quidam tamen *prin-*

cipium tantum intelligunt. Turneb. XVI. 22. et XVIII. 3. *Taubmann.*

Et meministis] In nonnull. MSS. hic versus non extat. *Idem.*

529 *Et meministis enim, divæ, et memorare potestis*] Differt *meminisse* ac *memorare*: cum illud sit memoriter tenere, *memorare* vero exponere et narrare. Est autem Homeri sententia, Ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι· Ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε, πάρεστέ τε, ἴστε τε πάντα. *Servius.*

Et meministis enim, divæ, &c.] Demosthen. de Coron. Ἴστε γὰρ δήπου, καὶ μέμνησθε: *scitis, et meministis.* Dixi alludi ad natales Musarum, quæ filiæ Memoriæ. Eumulus vetus Poëta: Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἁγνὰ κοῦραι: *Mnemosynæ atque Jovi est soboles propugnata novena.* Solon quoque sic incipit Elegiam, Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἔγλαα τέκνα: Utrumque componit Clemens Alexand. Strom. VI. 1. 1. Adi, quæ dixi Æn. I. ad illud, 'Musa mihi causas memora.' *Cerda.*

530 *Turris erat*] Turres hujusmodi esse ad munitionem civitatum et in secundo legimus: sed hæ plerumque mobiles sunt, plerumque fixæ: mobiles, ut in duodecimo meminit, 'Subdidieratque rotas, pontesque instraverat altos:' fixæ, ut in secundo, 'Turres ac tecta domorum.' *Servius.*

Turris erat vasto suspectu] Vide Cæsarem Bel. civ. l. II. ubi turris Massiliensis admirando opere constructæ meminit. *Germanus.*

Pontibus] Pro *tabulatis.* Servius.

531 *Opportuna loco*] Pro opportuna scilicet circa portas. *Idem.*

532 *Opum vi*] Potest et Hypallage esse, ut sit 'Ope virium.' *Idem.*

Summaque evertere opum vi] Ennius Annalium l. IV. 'Romani scalis summa nituntur opum vi.' *Ursinus.*

533 *Certabant*] Zeugma, potest et ad Latinos et ad Trojanos referri. *Servius.*

534 *Cavas*] Fatulas. *Idem.*

Densi tela] Pro *tela densa.* Idem.

Fenestras] Cæsar: 'fenestras, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.' *Germanus.*

535 *Ardentem conjecit lampada Turnus*] Hæc ratio gerendi belli crebra in bellis ad evertenda hostium munimenta et machinas. Sallust. in Jugurth. 'Picem sulphure, et tæda mistam ardente mittere.' Plutar. in vita Dionis: τὰ μὲν ἐγγὺς ἀπὸ χειρῶν βαλὼν, καὶ λαμπάσιν ὑποπιμπράντες, εἰς δὲ τὰ πρόσω διασείροντες ἀπὸ τόξων πυροβόλους: *In propinqua tædas, et faces manibus ingerunt, in remota tela ignita arcubus mittunt.* Sed quæ hæc *lampas* Virgiliana? Huic loco lucem dat Antonius Gallonius in lib. de Cruciatibus Martyrum cap. 6. explicans, quid proprie sit *lampas ardens*, illamque discriminans a tædis, facibus, funalibus. Silius l. I. 'Ante omnes ductor patriis insignis in armis, Nunc picea jactat fumantem lampada flamma.' Non multum abit a forma lampadis malleolus: nam qua ignem habet, est in speciem coli muliebris formatus. Integram ejus descriptionem, et formam vide in Ammian. l. XXIII. et profecto æque in Virgilio possis per *ardentem lampada* capere *malleolum.* Mihi visum et *quales* Ammiani l. XX. eosdem esse cum lampade. Ejus verba: 'Qualique simul ardentes pice et bitumine illiti.' Nam, cum qualus sit vas vimineum, ejus forma non longe ab lampade. *Cerda.*

536 *Et flammam adfixit lateri*] Affectate. Debuit enim dicere, *adfixit* aut facem aut malleolum, non *flammam.* Servius.

Et flammam affixit lateri] In Mediceo *affecit.* Sed melius *adfixit*, ut in aliis habetur. *Pierius.*

Quæ plurima vento] Gliscens, et magna facta per ventum. *Servius.*

Plurima vento] Per ventum aucta, et gliscens. Lucanus: 'Telum flamma fuit: rapiensque incendia ventus,'

&c. *Taubmann.*

537 *Hæsit adesis*] Non jam *adesis*, sed quos exedit adhærendo, id est, hæsitans adedit, vel adesos reddidit. *Servius.*

Adesis] Aut, carie jam ante consumptis: aut certe, quos flamma exedit adhærendo. Verum de hisce πυροβόλοις sive *Ignijaculis* accuratissime, ut solet, tractavit J. Lipsius Poliorcet. l. v. Dial. 4. et 6. *Taubmann.*

538 *Malorum Velle fugam*] Honestissima elocutio. *Servius.*

539 *Dum se glomerant*] Vid. Æn. II. 341. *Emmeness.*

540 *Peste*] Incendio: ut, 'Et toto descendit corpore pestis.' *Servius.*

Peste] Id est, incendio, ut in v. 683. 'toto descendit corpore pestis,' id est, flamma. Est enim *pestis* generalis vox, signatque quicquid pessumdat et perdit, non solum λοιμὸν, sed generalius ὄλεθρον. Affinis huic rei Josephus Bell. Jud. VII. 5. ubi incendium comparat cum corpore peste abrepto, et putredini obnoxio: καθάπερ σηπομένου σώματος. Quod vero hic extra pestem, idem scriptor cap. 6. ejusdem libro ἔξω τοῦ κινδύνου, loquens de incendio excitato, a quo fugiebant Romani. et cap. 11. ἀναχωρήσαντες dicuntur, qui recedebant ab igne. *Cerda.*

Caret] Eleganter usurpat hoc verbum extra significatum vulgi. Nam, cum *careo* proprie sit, privatum esse re, aut quam aliquando habuisti, aut quam habere desideras, in neutro horum hic sumitur. Pari ratione Hom. verbum δεύομαι, Il. XVII. ubi Glaucus reprehendens Hectorem, ita ait, Ἕκτωρ εἶδος ἄριστε, μάχης ἄρα πολλὸν ἐδεύεο: *Hector specie præstantissime, pugna diu caruisti;* id est, fugax es Hector, et φόξηλις, ut statim sequitur, pugnam deseris. *Idem.*

541 *Cælum tonat omne fragore*] In XII. 'ingens fragor æthera complet.' *Idem.*

543 *Confixique suis telis*] Hæc conquestio etiam excitatur Æn. II. 'pereunt Hypanisque Dymasque Confixi a sociis.' Quid enim miserius, quam configi suis telis, et a suis sociis? *Idem.*

544 *Unus*] Subaudis, *et alter:* nam non procedit *unus.* Servius.

Helenor et Lycus elapsi] Scilicet non mortem, sed turris ruinam. *Idem.*

Helenor] In aliquot antiquis *Halenor.* Sed *Helenor* in pluribus. *Pierius.*

Vix unus Helenor, Et Lycus elapsi] Ad eundem modum, quo Virgilio *unus* ponitur, cum mentio fiat duorum, loquitur etiam Stat. Thebaid. VI. 661. 'vix unus Phlegyas acerque Menestheus (Hos etiam pudor, et magni tenuere parentes) Promisere manum.' *Emmeness.*

545 *Primævus*] Satis indicat, hos duos fuisse fratres, et majorem ævo Helenorem, ut habitum ante legitimas nuptias; ut solet sæpe fieri. *Cerda.*

546 *Mæonio rege*] Aut proprium patris nomen est, aut cognominem eum filio intelligamus: quia, ut supra diximus, cum filii vel patris nomen præmittitur, et allud tacetur, cognomines eos esse intelligimus. *Servius.*

Serva Licymnia] In antiquis aliquot codicibus *Lacymnia* legitur. In aliis *Licinnia;* usque adeo sævitum est passim in omnia pene hominum et locorum nomina. *Pierius.*

Serva Licymnia] Euripid. in Androm. δοῦλον λέχος: *lectus servilis.* Ceterum, videor mentem Poëtæ animadvertisse. Hominem non legitimo toro natum Helenorem prædicat fortissimum, et gloriose pugnantem pro vita, pro patria, pro honore, antefertque Lyco legitimo filio, sed imbelli et ignominioso. Vult ergo Poëta (ut est eminentissimus) indicare sæpissime non tam natales attendendos, quam cujusque facta. Dant ista veram gloriam, non vetustus sanguis; et cuique sua dextera vera est mater. Hoc indicare Hom. voluit Od.

IV. ubi loquens de Menelao, Ὅς οἱ τηλύγετος γένετο κρατερὸς Μεγαπένθης Ἐκ δούλης. Ubi, qui ἐκ δούλης, tamen κρατερός. De quopiam magno Græcorum duce Apollon. Arg. I. ἀλλὰ ἡ θῆσσα γυνὴ τέκε. Idipsum clarius Od. XIV. ubi Ulysses mentitus natales suos, se facit filium Castoris Cretensium Principis, et servæ. Itaque, cum præmiserit, filios Castori fuisse plurimos ex legitimo matrimonio, de se ait, ἐμὲ δ' ὀπυίει τέκε μήτηρ: postea autem hic, qui ex serva natus, ita de se; Ἠγαγόμην δὲ γυναῖκα πολυκλήρων ἀνθρώπων Εἵνεκ' ἐμῆς ἀρετῆς, ἐπεὶ οὐκ ἀποφώλιος ἦα. Οὐδὲ φυγοπτόλεμος. Firmat hanc mentem Eurip. ore Pelei in Androm. πολλάκις δέ τοι Ἠρὰ βαθείαν γῆν ἐνίκεισε σπορὰ, Νόθοι τε πολλοὶ γνησίων ἀμείνονες. *Cerda.*

Licymnia] Hoc modo scribendum, non *Lycimnia*. Vid. Dausq. Orthogr. II. p. 186. *Emmeness.*

Furtim sustulerat] E stupro educaverat: hinc est, 'Et dulcia furta.' *Servius.*

Furtim] Hom. λάθρα et λάθρη de simili concubitu. Noster alibi, 'dulcia furta.' Sophoc. forma alia in Elect. εὐνὰς ὑποκλεπτομένους, *furtivos concubitus.* Et alia adhuc Hom. Il. XIV. ubi de Jove et Junone, φίλους λήθουτο τοκῆας, scilicet, ἐμισγέσθην, *commisti sunt clam parentibus.* Itaque λανθάνω, id est, *lateo*, ad rem eandem. Eurip. in Ione ita, κρυπτόμενον λέχος, *occultus lectus*, pro furtivo: et in Helen. δόλιον εὐνὴν, *dolosum concubitum*: et in Elect. κρυφίαις εὐναῖς, et κρυπταῖσιν εὐναῖς: et in Danaë, κεκρυμμένον δόλον: et εὐνῇ συνελθεῖν λάθρα, *clam cubili congredi.* Non abit δολιόφρων, *dolosa*, apud eundem in Aulide: et in Troadib. λέκτρων σκότια νυμφευτήρια, *lectorum tenebrosas nuptias.* Bellule Juven. Sat. III. 'quocunque in fornice nati.' *Cerda.*

Furtim Sustulerat] Ex stupro educaverat. Supra, vs. 203. Condivit autem hoc scientia Legum militarium: dixit, 'vetita arma.' Neque enim licebat servis militare: Scalig. v. 3. Vide Godescal. Stewech. ad Veget. I. I. *Taubmann.*

547 *Sustulerat*] Vide sup. in hoc lib. ad illud, 'sublatum erudiit.' Sed hic signatius, quam illic. Nam, cum e serva, tamen sublatus, et agnitus ut verus filius. Tale illud Terentianum Andr. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Non enim conjuncti legitimo matrimonio, sed furtim, et tamen volunt prolem agnoscere. *Cerda.*

Vetitisque ad Trojam miserat armis] Secundum Donatum *vetitis fato*, quia stare Troja diutius vetabatur; sed melius lege militari intelliginus, quia servi a militia prohibebantur. Unde et in Dejotariana purgat hoc Cicero, cum fuisset objectum inter equites, quos Dejotarus miserat Cæsari, unum servum fuisse. Virgilium autem novimus trahere aliqua de historia. Servos sane nunquam militasse constat, nisi servitute deposita, excepto Hannibalis tempore: cum post Cannense prælium in tanta necessitate fuit urbs Roma, ut ne liberandorum quidem servorum daretur facultas. *Serv.*

548 *Ense nudo*] Id est, stricto. *Ense* levis armaturæ est, *nudo* autem stricto, vel sine vagina. *Idem.*

Parmaque inglorius alba] Quasi tyro, ut diximus supra: quia picta arma jam probati in bellis habebant. *Idem.*

Parma] Nam hæc fuit velitum et levium, Liv. I. XXXI. 'veliti Romano parmam gladiumque habenti.' Sed omitto rem satis notam. Non illam tamen, fuisse parmas non solum peditum, quod notissimum: sed etiam equitum. Firmat hoc Liv. I. VIII. 'Equus ad vulneris sensum prioribus erectis pedibus, excussit equitem, quem cuspide parmaque innixum,' &c. Omitto locum alterum ejusdem I. XI. Sallustius Histor. I. IV. 'ac quisque in formam parmæ equestris

armabat.' Itaque, parma serviebat peditibus et equitibus, utrisque velitaribus, cum hoc discrimine, ut pedites velitares haberent parmas breviores, equites velitares ponderosiores. Clare hoc Liv. l. xxvi. 'Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maximo vigore, ac levitate corporum veloces. Eis parmæ breviores, quam equestres.' Parmæ forma rotunda fuit, ut clare Polyb. de castrametat. Romana, et Nonius ex Varrone ita ait: 'Quem sequuntur cum rotundis velites leves parmis.' Imo inde Varro ducit etymon, ut parma sit dicta, quæ a medio in omnes partes par sit. *Cerda.*

Parmaque inglorius alba] Utpote tyro. Nam primis stipendiis clypeum gerebant sine omni argumento et insigni candidum. Eos Statius Silv. l. v. vocat 'Nubigeros clypeos, intactaque cædibus arma.' Vide Turneb. xx. 1. et xxiii. 11. *Taubmann.*

550 *Hinc acies, atque hinc*] Non abit ab hac locutione illa l. iii. 'cœlum undique, et undique pontus.' *Cerda.*

551 *Ut fera*] Quidam pardum significari volunt. *Servius.*

Ut fera, &c.] Quidam pardum, auctore Servio, intelligunt. Est autem Homerica comparatio, quam Scalig. v. 3. animose defendit contra Macrob. v. 13. *Taubmann.*

556 *Longe melior Lycus*] Ergo et Helenor bonus. *Servius.*

At pedibus longe melior] Vere dixit Romanus dux apud Simocatt. iii. 13. in oratione ad milites: ἀρετῆς καὶ κακίας ἡ συμπλοκὴ καθέστηκε βάσανος, καὶ διαιτητής ἐστι ψυχῶν: *virtutis et ignaviæ explorator, animorumque censor, pugna est.* Agnosce in illo ἀρετὴν, in hoc κακίαν. Et, ut pergit in eadem oratione idem dux, in illo videbis τῆς εὐτολμίας τὸ ἀῤῥενωπὸν, *decoram viro audaciam*: in hoc τὸ θηλυπρεπὲς τῆς δειλίας, *dignam femina timiditatem.* Quippe ille melior virtute, hic *melior pedibus.* Ita vero hic *pedibus melior* ad infamiam, ut in xi. de Drance, 'lingua melior.' Et hac verborum forma Latini utuntur ex Græcorum imitatione. Græci enim κρείσσονες ad rem eandem, quibus opponunt ἥττονας. Sic Plato in Gorg. τὸν ἥττω τοῦ κρείττονος ἄρχειν: *minorem meliori imperare.* Ex qua oppositione Rittersh. Horatium illustrat, qui cum dixerit ep. i. 10. 'cervus pugna melior,' statim sequenti versu dixit opponens, 'minor in certamine.' *Cerda.*

Inter] Per: ut 'Hunc inter fluvio Tyberinus amœno.' *Servius.*

558 *Prendere tecta manu*] Quia tunc alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum: ut etiam Sallustius ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum per muros ascendisse commemorat. *Idem.*

Prendere tecta manu] Quia tunc (ut ait Serv.) alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum. Lipsius tamen copiosissime docet *muros* veterum (intelligo ego posteriorum) et *firmos*, et *magnos*, et *altos* fuisse: quem vide l. iii. Dialogo 5. Poliorcet. *Taubmann.*

559 *Cursu teloque secutus*] Nimiam ejus ostendit celeritatem, qui potuit telum missum consequi: nam hoc dicit, Cum præmisso telo ad hostem venit. Statius, 'Et emissum cursu comprendere telum.' *Servius.*

560 *Evadere manus*] Flexu alio in vi. 'manus effugit imago.' A quo Propert. i. 21. 'Effugere ignotas non potuisse manus.' Uterque ab Græcis: nam Soph. Elect. χεῖρα σὴν μόλις φυγών: *manum tuam ægre fugiens.* Cerda.

561 *Arripit ipsum pendentem*] Pede scilicet. Vide apud Joseph. Bell. Jud. vii. 5. facinus pedanii militis, qui unum ex hostibus arripuit ἐκ τοῦ σφυροῦ, *ex talo pedis.* In quo facinore ita magnæ circumstantiæ, ut dignissimum sit memoratu. *Idem.*

562 *Revellit*] In verbo *vello*, facit

in participio *vulsus*. Servius.

563 *Qualis ubi aut leporem*] Pro *qualiter*. Comparatio Homerica, Ὥρμησεν δ' ἀλεῖς ὡς αἰετὸς ὑψιπετήεις Ὅς τ' εἶσιν πεδίονδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν, Ἁρπάζων ἢ ἄρν' ἀμαλὴν, ἢ πτῶκα λαγωόν. *Idem.*

Qualis, &c.] Committit hæc Macrob. v. 12. cum Homericis Il. XXII. At Scaliger. v. 3. docet, Poëtam nostrum comparationi suæ, præ illa, non solum sonum et majestatem, sed etiam animam addidisse, nulli Græcorum imitabilia, &c. *Taubm.*

564 *Sustulit Jovis armiger*] Similiter *tollere* de raptu avium, quia quod rapiunt secum in aërem tollunt, utitur Phædrus Fab. I. 28. 'Vulpinos catulos aquila quondam sustulit.' *Emmeness.*

Jovis armiger uncis] Quia dicitur in bello Gigantum Aquila Jovi arma ministrasse, quod tamen fingitur. Nam, ut supra diximus, Jupiter et Saturnus reges fuerunt. Sed Jupiter dum cum patre Saturno haberet de agris contentionem, ortum bellum est: ad quod egrediens Jupiter, Aquilæ vidit augurium: cujus cum vicisset auspicio, fictum est quod ei pugnanti tela ministraret. Unde etiam a felici augurio natum est, ut Aquila militaria signa comitetur. *Servius.*

565 *Quæsitum*] Qui quæritur: nam præsens a passivo non habet: et est protysteron: nam post raptum requiritur. Vel *quæsitum*, requirendum, ποθητόν. *Idem.*

Quæsitum aut matri, &c.] In Romano codice, et in Porcio *matris*, quippe *balatibus* legitur, quanquam *matri* vulgata lectio non displiceat. *Pierius.*

Multis balatibus] Id est, 'cum multis balatibus.' *Servius.*

566 *Martius lupus*] Aut cruentus, aut Marti dicatus. *Idem.*

Martius] Aut cruentus, aut Marti dicatus, ait Servius. Extremum amplector. Lupum enim, ut raptorem, Romani dicarunt Marti Deo raptori. Inde et Horat. 'Martiales lupos.' Sic et lupa a Claud. de Bell. Get. 'fera Martis' dicitur. Notetur et locus Plauti in Trucul. hic, 'Fuit ædepol Mars meo periratus patri, Nam eves illius haud longe absunt a lupis.' Neque vero alia ratio vulgatæ fabulæ lactis Romulei: ut enim Martis filius creditus Romulus, quia bellator, ita et nutritus a lupa bellatrice. Inde Prop. IV. 1. hanc feram vocat altricem Romani sanguinis. Et iterum: 'Optima nutricum nostris lupa Martia rebus.' *Cerda.*

Rapuit] Quæsite: nam lupi proprie raptores; quod jam alibi a me. Et Joann. Chrysost. Orat. de Nat. Dei. IV. λύκος ἁρπάσαι. *Idem.*

567 *Aggere*] *Agger* est cujuslibet rei cumulatio, unde fossæ aut valles possunt repleri. Subaudiendum tamen, *alii*. Servius.

568 *Tædas alii ad fastigia jactant*] Ita Æn. II. 'flammas ad culmina jactant.' et Val. Arg. II. 'diras aliæ ad fastigia tædas Conjiciunt.' Ab fastigiis labente ævo, et degenerante Latio orta superlatio *fastigiatissima*, qua usus Sidon. epist. I. 9. et epistola II. 4. *Cerda.*

569 *Ingenti fragmine montis*] Supradicti saxi exaggeratio est. *Servius.*

Fragmine montis] Theocritus εἰδ. X. πέτρας ἀπόκομμα. Sed de hoc alibi. *Cerda.*

570 *Lucetium*] Solum hoc nomen est, quod dictum a Virgilio, a nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Osca *Lucetius* est Jupiter, dictus a luce, quam præstare dicitur hominibus. Ipse est nostra lingua *Diespiter*, id est, diei pater. Horatius, 'Namque Diespiter plerumque per purum tonantes Egit equos.' *Servius.*

Hic jaculo bonus] Nescias de quo dixerit. *Idem.*

572 *Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta*] Id est, *peritus*, ut Ecl. v. 1. 'boni quoniam convenimus

ambo.' Ad quem locum vide quæ diximus. Pro eo infra x. 304. 'Insignis jaculo et longe fallente sagitta.' *Emmeness.*

Longe fallente sagitta] Mire dictum, quia *longe*, ideo *fallens*. Cum res agitur cominus, non est locus fraudi; nam vides cuspidem contra te dispositam: cum eminus, tum te fallunt arma hostis. Fallunt etiam, quia is, qui longe est a jaculante, putat sæpe se non assequendum. Ad eum modum Statius Theb. VII. 'Itys insidiante sagitta.' Non multum abit illud Prop. III. 14. 'Cum pila veloces fallit per brachia jactus.' Id est, pila, cum jacitur, longius procedit, et it velocius, quam jactator putarat. Ita et Valerius tertio Argon. 'fallere nervo Tum primum puer ausus Hylas.' *Cerda.*

573 *Cænea Turnus: Turnus Itym*] Ut ait Lucilius, 'Bonum schema est quotiens sensus variatur in iteratione verborum: et in fine positus, sequentis fit exordium, qui appellatur climax.' *Servius.*

575 *Pro turribus*] Aut pro defensione turrium. Aut sic magni, ut turrim putares. *Idem.*

576 *Levis hasta Themillæ*] *Themillas Themillæ*, ut *Æneas Æneæ*. *Levis* autem *hasta*, pro leviter veniens. Ut et *Strinxerat* dixit, id est, paulum vulneraverat. Ut, 'Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.' *Idem.*

577 *Strinxerat*] Levissimum ictum indicat, et inefficacem, ideo consequenter hasta *levis*. Illustro hunc locum lib. decimo ad illud, 'deflexit partim, stringentia corpus.' *Cerda.*

Tegmine] Ita in x. 'æratam circumfert tegmine silvam.' *Idem.*

Demens] Qui scutum quo se tegebat abjecit. *Servius.*

578 *Alis*] Pinnis. *Idem.*

Allapsa sagitta] In antiquis *adlabsa*, per *d* et per *b* more veterum; et *sagicta*, quod eam a sagaci ictu dictam volunt. *Pierius.*

Alis adlabsa sagitta] Creberrima αὔξησις ad summam celeritatem indicandam. Sallust. Jugurth. 'tela utrimque volare.' Inf. Virg. 'volat Itala cornus.' Amm. l. XX. 'utrimque convolante missilium crebritate.' Hom. sæpe, πτερόεντας ὀϊστούς. A quo Nonn. l. XXIX. πτερόεντι ὀϊστῷ. Idem Nonnus forma alia l. XXII. ἔγχεος ἱπταμένοιο ὁρμή. Nota et formam qua usus Auctor ἄδηλος Paneg. Constant. 'Parthorum arma volarica.' Est egregius locus Plin. XXXIV. 14. quem volo hic audias, de ferro ita loquentem: 'Eodem utimur ad bella, cædes, latrocinia, non cominus solum, sed etiam missili, volucrique, nunc tormentis excusso, nunc lacertis, nunc vero pennato, quam sceleratissimam humani ingenii fraudem arbitror. Si quidem ut ocyus mors perveniat ad hominem, alitem illam fecimus, pennasque ferro dedimus.' Notabis dici a Plinio de ferro alato, 'humani ingenii fraudem,' quæ verba adjunges his, quæ supra attuli ad illud, 'longe fallente sagitta.' *Cerda.*

579 *Et lævo infixa est lateri*] Ostendit vulneris locum, quem ante suppresserat. Sic in quarto, 'Infixum stridit sub pectore vulnus.' *Servius.*

Et lævo infixa] In antiquis aliquot *adfixa*, quod nequaquam displicet. *Pierius.*

580 *Spiramenta animæ*] Definitio pulmonum. *Servius.*

Spiramenta animæ] Ita Eurip. in Hecuba, τέμνει σιδήρῳ πνεύματος διαῤῥοάς. Æn. X. 601. 'Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.' *Taub.*

Rupit] Val. Argonaut. III. 'Æsonii venit hasta ducis, latumque sub imo Pectore rumpit iter.' *Cerda.*

581 *Stabat in egregiis Arcentis filius armis*] Eodem modo supra Æn. III. 761. 'Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius: insignem quem mater Aricia misit, Eductum Egeriæ lucis, Hymettia circum Litora, pinguis ubi et placabilis ara

Diamæ.' *Emmeneus.*

582 *Pictus acu chlamydem*] Hoc est, habens chlamydem Frigiam. Ut, 'Et Frigiam Ascanio chlamydem:' et est figuratum 'pictus chlamydem.' *Servius.*

Ferrugine clarus Hibera] *Ferrugo* coloris genus est, qui vicinus est purpuræ subnigræ. *Hibera* autem modo, non Hispana, sed Pontica: nam Hiberia pars Ponti est, inter Persidem et Armeniam, ubi optime colores diversi tinguntur: ut ostendit Horatius dicens, 'Herbasque quasi Iolchos atque Hiberia mittit Venenorum ferax.' *Idem.*

Ferrugine clarus Ibera] Male Serv. interpretatur *Ponticum*, cum *Hispanum* debuisset. Imprimis sibi ipse contrarius. Nam Georg. I. ad illud de Sole, 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit,' ita ait: 'Ferrugo est purpura nigrior, et, Hispana. alibi et ferrugine clarus Ibera.' Hæc ille. Deinde, Nonius *pullum* colorem explicans, ita ait, 'quem nunc Hispanum, vel nativum dicimus:' aut, ut habet codex man. script. attestante Junio, 'quem nunc Spanum, vel nativum dicimus.' Spaniam quippe pro Hispania agnoscunt Strabo, Eustathius, Vegetius. Tu vide Bernard. Aldretam de orig. Ling. Hispan. III. 2. Quem vero *pullum* colorem, *nativum*, *Spanum*, sive *Hispanum* Nonius vocat, eundem Junius *Iberum*, *Baticum*, *ferrugineum*. Tertio, cum *ferrugo* dicatur a *ferro*, quis nescit ferri venis Hispaniam claruisse? Hujus metalli primam gloriam Plinius dat Bilbili (fuit hæc patria Martialis) XXXIV. 14. De ferro Iberi Pontici nulla, quod sciam, mentio. Ac proinde 'ferrugineus color' referendus est ad eam orbis partem, in qua metalli hujus gloria. Cumque a magnis scriptoribus antiqui ævi, Iberiæ nomine simpliciter Hispania intelligatur, non Orientalis, fit proinde, ut cum Iberiam audis, debeas ad Hispaniam recurrere; nam illa Orientalis te ad se ducet aliis circumstantiis. Quis itaque arctet Virgilium ad Orientalem, nisi cum magna historiarum ignoratione; cum præsertim ipse aliis in locis, cum Iberiæ meminit, Hispaniam intelligat? Sic in VIII. 'Iberas boves:' in XI. 'Ibero gurgite:' in Georg. 'impacatos Iberos.' De Hispanis capio etiam Stat. Theb. IV. 'Undantemque sinum nodis irrugat Iberis.' Et Prop. II. 3. 'Ut Mæotica nix minio si certet Ibero.' Nam. Plin. et Justin. gloriam minii Hispanis dant. Sic etiam capio Terentium Varron. περ. τέχνης: 'Scuta cælata Ibero argento gravi crebra fulgent.' *Cerda.*

Ferrugine Ibera] Pro, veste coloris ferruginei sive Bætici vel Iberi: qui duplex: alter rutilus, subflavus et aurei coloris: alter magis fuscus et qui ferrugineum refert: de quo accurate L. Ramirez Hispanus ad Mart. I. 97. *Taubmann.*

Clarus] Dat splendorem Iberæ ferrugini, ut etiam I. XI. 'Ipse peregrina ferrugine clarus et ostro.' Et Claud. IV. Cons. Hon. 'fulgor Iberus.' Contra Catull. de nupt. Pel. 'Carbasus obscura dicat ferrugine Ibera.' Et Virg. ipse Georg. I. 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit.' Sed non difficilis conciliatio: nam purpura cum splendore nigricat, cum nigrore splendet. *Cerda.*

583 *Genitor quem miserat Arcens*] Ordo est, Stabat Arcentis filius Arcens in armis egregius: nam non congruit ut, hujus filii prætermisso nomine, bis fiat patris commemoratio. *Servius.*

584 *Eductum*] Tacit. Ann. I. de Cajo Principe, 'In contubernio legionum eductus.' Hoc nimirum verbo natales loci indicantur. Auctor ἴδιος Paneg. Constant. 'Facile est vincere timidos et imbelles: quales amœna Græcia, et deliciæ Orientis educunt.' Claud. Honor. IV. 'Hi-

spania patrem Auriferis eduxit aquis.' *Cerda.*

Symæthia circum Flumina] *Symethus* fluvius est Siciliæ, a rege Symetho dictus, haud longe ab urbe Catinensi, circa quem sunt Palici Dei, quorum talis est fabula: Ætnam nympham, vel, ut quidam volunt, Taliam Jupiter cum vitiasset, et fecisset gravidam, timens Junonem (secundum alios, ipsam puellam,) Terræ commendavit, et illic enixa est. Secundum alios, partus ejus postea cum de Terra erupisset, duo pueri *Palici* dicti sunt, quasi iterum venientes: nam πάλιν ἰέναι est *iterum venire.* Hi primo humanis hostiis placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt et eorum immutata sacrificia. Inde ergo 'Placabilis ara:' quia mitigata sunt eorum numina. *Palicos* nauticos Deos Varro appellat. Alii dicunt Jovem, hunc *Palicum* propter Junonis iracundiam in Aquilam commutasse: alii Vulcani et Ætnæ filium tradunt, sed incertum ex qua recondita historia Arcentem istum induxerit; neque enim sine ratione vel lucus Martis appositus est: et quid homo Siculus in hoc bello facit, quem nusquam supra cum Ænea dixit ad Italiam pervenisse? *Servius.*

Symæthia Flumina] Nicolaus Heinsius testatur ad Ovid. Metam. XIII. 570. in Virgilii codice longe vetustissimo hic legi *Symæthia*, atque ita apud Ovidium Græcorum plerorumque auctoritate restituit. Est autem *Symæthus* fluvius Siciliæ maximus, ab urbe Catina VIII. passuum millia distans. De quo vid. Philipp. Cluver. Sicil. Antiq. I. 10. Est et in Sicilia oppidum hoc nomine, de quo idem Sicil. Antiq. II. 8. *Emmenses.*

585 *Pinguis*] Id est, dives: more Græcorum, qui dicunt πίονα γρόν. Turneb. XVIII. 3. *Tumbmann.*

Placabilis ara Palici] Dii *Palici* religiosissime culti fuerunt a Siculis: erat autem eorum templum juxta Siciliæ fontem Menenoem, sive Menenum, qui prope oppidum Menas, et ab apposito hoc templo fons ille dictus etiam fuit *fons Palicinus*, et *lacus*, vel *stagnum Palicorum.* Plura de Diis *Palicis* Philipp. Cluverius Sicil. Antiq. II. 9. et Macrob. (qui et ibi citatur) Saturn. v. 19. Quod vero Servius ait hos humanis hostiis primo placari solitos, id quoque innuere videtur Statius, dum Theb. XII. 155. inquit: 'immites citius Busiridos aras Odrysiique famem stabuli, Siculosque licebit Exorare Deos.' *Emm.*

586 *Positis*] Nam ipse reliquit. Ita in X. 'positis inglorius armis Exigat hic ævum,' id est, arma, quæ ipsemet ponat. Itaque laudo Scaliger. patrem, qui reprehendit Claud. eo in versu, 'Qualis Amasonidum peltis exultat ademptis Nuda cohors.' Debuisset *positis*; nam *ademptis* vim notat. *Cerda.*

Armis] *Hastis* scriptum est in libro Colotiano. *Ursinus.*

587 *Ter adducta*] Hæc scilicet ars rotandæ fundæ. Veg. III. 14. 'Contorto circa caput brachio dirigunt saxa.' Sed modum præscribit c. 23. ejusdem lib. 'Semper assuescendum est, ut semel tantum funda circum caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum.' Dices: non ergo ex arte Virgilii, qui *ter.* Nego id tibi: clarum enim, majorem impetum concipi ex bina aut terna rotatione: ideo ait Veget. assuescendos milites ad unam, ut videlicet condiscant quod difficilius in arte, idque propter dispendium temporis. Si enim omnes funditores bis aut ter rotarent, moræ essent: ideo assuescant semel, ut arte contrahant, quod natura extendit. *Cerda.*

Ter] Ex arte, aut more. Nam rotatio illa vires dabat fundæ. Stat. l. I. 'Terque levi ducta circum caput actus habena Permissum ventis abscondit in æëre telum.' Vide Lips. Poliorc. Dial. IV. 2. *Tumbmann.*

588 *Liquefacto tempora plumbo Diffidit*] Plumbum enim jactum nimio rotatu et aëris calore dissolvitur. Statius, 'Et arsuras cœli per inania glandes.' *Servius.*

Liquefacto plumbo] Eo videlicet impetu glans e funda mittebatur, ut in medio cursu liquesceret igne concepto. Lucret. l. VI. 'plumbea vero Glans etiam longo cursu volvenda liquescit.' Ovid. in Metamorph. 'Non secus exarsit quam cum Balearica plumbum Funda jacit, volat illud; et incandescit eundo, Et quos non habuit sub nubibus invenit ignes.' Inde Stat. cum fulmine comparat, 'volucres imitantur fulmina glandes.' Si quis causam quærat concepti in plumbo ignis, cum jacitur fortiter, eam exhibet Aristot. l. II. de cælo capite septimo: *κέφυκε γὰρ ἡ κίνησις ἐκπυροῦν καὶ ξύλα, καὶ λίθους, καὶ σίδηρον.* Et exemplum adhibens, ita statim: *οἷον καὶ ἐπὶ τῶν φερομένων βελῶν ταῦτα γὰρ αὐτὰ ἐκπυροῦται οὕτως, ὥστε τήκεσθαι τὰς μολιβδίδας·* videlicet *παρεκτριβομένου τοῦ ἀέρος*, ut supra dixerat, 'perfricato aëre.' Et Seneca Nat. Quæst. II. 56. 'Aëra motus extenuat et extenuatio accendit: sic liquescit excussa glans funda, et attritu aëris, velut igne, distillat.' Lege et Aristot. Meteorolog. IV. 8. *Cerda.*

Liquefacto plumbo] Lucanus: 'spatioque solutæ Aëris et calido liquefactæ pondere glandes.' Vide Lips. De Milit. Rom. Dial. V. 20. ubi de usu et vi fundarum disputat: negatque bombardis nostris vim majorem esse posse, fortasse nec tantam: exceptis *Musquettis*, quas vocant. *Taub.*

589 *Multa porrectum extendit arena*] Intelligimus eum cecidisse trans murum: dicendo autem *multa*, ostendit corporis proceritatem. *Servius.*

590 *Tum primum bello*] Hoc loco puerum ideo postea fecit armari, quia legit in historia pueros de bellis gloriam reportasse. Filium Marci Drusi annorum sexdecim: Crispini filium Crispinum in Corsica, cum fugeret exercitus Spurii Carvilii Consulis, bellum restituisse. Apud Soram, bello Italico, ab Herennio puerum in aciem eductum, a quo hostem occisum spoliatumque; Lucii Tarquinii filium, quem ob hoc pater aurea bulla prætextaque donavit. *Idem.*

591 *Dicitur*] Poëta, quoniam impossibile videbatur pueri manibus cecidisse robustissimum virum, non se facit auctorem. *Donatus.*

Ante feras, &c.] Par sententia Ovidii secundi Metamorphoseos, 'Hunc Deus Arcitenens, et nunquam talibus armis Ante, nisi in damis, capreisque fugacibus usus.' *Cerda.*

593 *Cui Remulo cognomen erat*] Rejeci alibi ad hunc locum syntaxeos hujus declarationem. Qui Latine loquitur, dicit, 'Cui est cognomen Remuli.' Qui Græce, 'Cui est cognomen Remulo.' Græci enim casum unum regunt, et sæpissime alterum illi appendunt, quasi sarcinam. Placet itaque Latinis confugere frequentissime ad Græcam syntaxin, relicta sua; ita hic: 'Cui Remulo cognomen erat:' et in I. 'Cui nunc cognomen Iülo.' Liv. l. XXVI. 'Cui Perconi fuit cognomen:' et l. XXXI. 'Geminis ambobus cognomen erat:' et l. XXXIV. 'Cui Tympano fuit cognomen.' Plin. VII. 12. 'Histrioni Rubrio cognomen imposuit:' et XII. 6. 'Arbori nomen palæ, pomo arienæ.' ubi *palæ*, et *arienæ*, sunt in tertio casu. Sallustius Jugurtha: 'Cui postea Africano cognomen ex virtute fuit.' Ovid. Met. VIII. 'nec fortibus illic Profuit armentis, nec equis velocibus esse.' Nihil crebrius apud Græcos. *Idem.*

Minorem Germanam] Quia major nympha fuerat Jovis voluntate. *Serv.*

594 *Thalamo sociatus*] Signate in re matrimonii, de quo et Tullius, 'arctissima societas:' et in Æneid. XII. 'Me natam nulli veterum sociare procorum:' et Æneid. IV. 'vinclo

vellem sociare jugali.' Et sacræ literæ Evam vocant *sociam* Adæ. A quo non abit φιλία, id est, *amicitia*, quam vocem in re matrimonii adhibet Eurip. in Alcestide: ubi etiam conjuges vocat φίλους, id est, *amicos*; et in Androm. *lectum conjugalem* φίλιον λέχος. *Cerda.*

596 *Digna atque indigna relatu*] *Indigna*, id est, turpia et obscœna. Ut dici solet *fanda et nefanda*. Serv.

Indigna] Jos. Scaligero Proverbiale est: ut illud Terentii, 'justa injusta me facturum.' Æschyli: Δοῦλε δεσποτῶν ἄκουε καὶ δίκαια κἄδικα. Talia sunt, Cic. ad Attic. VI. 'Omnia, minima maxima: Terra, mari. Factis dictis. Dextra sinistra,' &c. *Taub.*

596 *Novo regno*] Aut nova regii generis affinitate: aut quia ipsi per regis filiam portio debebatur imperii. Aut partem regni a Turno acceperat. *Servius.*

Regno] Non placet omnino Serv. Apud veteres enim illi omnes, qui affines erant Regibus, non solum fratres, sed alii etiam regii generis dicebantur Reges. Quam rem jam ego aliquot in locis firmavi alicubi. Ut hic 'tumidus regno,' ita Stat. Theb. IV. de Inacho, 'et genero tumuit Jove.' *Cerda.*

597 *Ibat*] Hom. sæpe βῆ et βῆ ἰέναι. Videtur mihi Poëta voluisse in Numano exprimere superbientis hominis incessum. Et ita verbum *ibat* comitantur vociferatio, tumor, clamor. Quæ sane notæ sunt et χαραττῆρες hominis superbissimi. Talem exhibet Orestem Soph. in Elect. Εἰσῆλθε λαμπρὸς, πᾶσι τοῖς ἰκεῖ σέβας: *Ibat arrogans, omnibus, qui aderant, spectandus.* Idem.

Ingentem sese clamore ferebat] Non erat ingens, sed se esse clamabat ingentem. *Servius.*

Ingenti] Serv. legit, *ingentem*. Eurip. in Hercul. dixit, μέγας ὁ κόμπος, de ingenti et jactabundo clamore. *Cerda.*

598 *Iterum*] Denno. Nam jam tertio obsidentur: et *iterum*, non nisi de duobus dicimus. *Servius.*

599 *Bis capti Phryges*] Semel ab Hercule, postea a Græcis. Alii tradunt semel a Græcis et nunc a Latinis, et hoc magis aptum esse Numani personæ, ut se cepisse existimet, qui tam jactans et petulans inducatur. *Servius.*

Bis capti] Tzetzes tamen in Theocr. ter ait captos: ab Hercule, Amazonibus, Græcis. *Cerda.*

Phryges] Pro convitio posuit, quasi dicat, ideo capti, quia Phryges. *Don.*

Morti prætendere muros] Emphasis est. *Morti* enim pro *bello* posuit. Sic supra, 'Læti discrimine parvo.' Cum potuerit *hosti* dicere, scilicet ut nihil Trojanis reliquum sit, quam perire. *Servius.*

Morti prætendere muros] In codicibus aliquot antiquis *Marti* legitur. Sed enim *morti* pro *bello* positum ait Servius. *Pierius.*

600 *En*] Vituperantis demonstratio. *Donatus.*

Qui] Scilicet, mendici et exules. *Idem.*

Nostra connubia] Aut quasi Turni cognatus loquitur: aut invidiose retorquet nostra connubia, et vult causam omnium esse communem. *Serv.*

Nostra] Quasi meliorum et fortiorum. *Donatus.*

Bello] Cum sciant in simili causa se victos. *Idem.*

601 *Italiam*] Ad Italiam. *Servius.*

602 *Non hic Atridæ*] Exaggeratio vituperationis; nam non tantum se Trojanis, sed etiam eorum victoribus præfert. Potest et *Atridas* intelligi, quarum conjuges aut deserunt maritos, aut interimunt revertentes. *Idem.*

Non hic, &c.] Invenietis fortiores iis, qui tamen vos vicerunt. *Donat.*

Non hic Atridæ, &c.] Ab hac Musa Silius l. I. 'non hic Sidonia tecta Feminea fabricata manu, pretiove parata, Exulibusve datum dimensis litus arepis.' Et Stat. Theb. XII. 'Non

cum peltiferis, ait, hæc tibi pugna puellis, Virgineas nec crede manus, hic cruda virorum Prælia,' &c. Sed Virgil. ut credo, commutavit illa Euripidis in Androm. *οὐ γάρ ἐσθ' Ἕκτωρ τάδε, Οὐ Πρίαμος, οὐδὲ χρυσὸς, ἀλλ' ἑλλὰς πόλις.* *Cerda.*

Fandi fictor Ulysses] Aut fallax, aut λογοδαίδαλος, id est, qui dolum celat sermonis ornatu. *Servius.*

Fandi fictor Ulysses] Ut qui tantum loquendo et fingendo posset, non virtute, et viribus. Ab Eurip. in Rheso dicitur Ulysses *αἰμυλόφρονον κρότημα, facundissimum crepitaculum.* Ibidem dicitur *τρίβων τὰ κομψὰ*, et *νοεῖν σοφὸς*, ut qui esset industrius et solers mente. Et in Cyclope, *ἄνδρα κρόταλον, virum crotalum*, ut qui tantum facundia insonaret. Ibidem Silenus admonet Polyphemum facetissime, ut devoret Ulyssem: nam, si ejus linguam comedat, fiet λαλίστατος, *loquacissimus.* Inde in Troadib. datur illi *δίπτυχος γλῶσσα, duplex lingua.* Cerda.

603 *Durum a stirpe genus*] Italiæ disciplina, et vita laudatur: quam et Cato in originibus, et Varro in gente populi Romani commemorat. *Servius.*

Durum] Forte. *Donatus.*

A stirpe] Non arte, sed natura. *Idem.*

Natos ad flumina primum, &c.] E Germanorum consuetudine tractum censet Turn. XXII. 5. qui prolem natam ad Rhenum ferebant, clypeoque imponebant. Si undis abriperetur, notham censebant: si innataret, vere suam. Claudianus in Ruffin. 'Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.' Inde Nonnus ab hac caussa Rhenum ἐλεγχίγαμον agnominat, velut judicem vindicemque conjugii. Et sunt, qui *Rhenı* etymon hinc petunt, quasi purgatoris. Certe *purus* sermone nostro *Reyn* dicitur. Vide Lips. ad Germ. C. Taciti, et J. B. Pium Annot. Post. c. 23. et Germ. v. Pimpont. itemque Cæl. I. 2. Idem tamen XVIII. 1. hoc de Spartanis moribus tractum opinatur, auctoritate Senecæ Suas. l. I. ubi legas 'Eurotas amnis Spartam circumfluit, qui puericiam inderat ad futuræ militiæ patientiam.' *Tumb.*

604 *Savoque gelu*] In antiquis aliquot codicibus *duroque gelu* habetur. Sed *savo* castior omnino lectio. *Pier.*

Gelu durumus et undis] Undis gelidis: et est *ἓν διὰ δυοῖν*, ut, 'hamis auroque trilicem:' Nam nemo quod plus est prius dicit. Si enim duo essent, ante aquam diceret: sic gelu. *Servius.*

Gelu durumus et undis] Ab hoc rigore disciplinæ non abit ille apud Sidon. in Avito, 'lactentia primum Membra dedit nivibus, glaciemque irrepere plantis Jussit, et attritas parvum ridere pruinas.' Nec Honorii apud Claud. Paneg. III. 'Frigora sæva pati, gravibus non cedere nimbis, Æstivum tolerare jubar, transnare sonoras Torrentum furias,' &c. Nec militum apud Silium l. IV. 'Quosque in prægelidis duratos Hernica rivis Mittebant saxa, et nebulosi rura Casini.' Amm. l. XV. ait: 'ad militandum omnis ætas aptissima, et pari pectoris robore senex ad procinctum ducitur et adultus, gelu duratis artubus, et labore assiduo, multa contempturus et formidanda.' Inter leges Lycurgi una fuit auctore Xenoph. ut pueri *ἀνυπόδητοι τὰς πόδας πορεύεσθαι: nudis pedibus incederent, et ita durarentur.* Ut hic *durumus*, ita de ætate Horat. Sat. I. 4. 'simul ac duraverit ætas Membra.' Usus est Sen. epistol. 36. Lucret. l. v. 'Atque opere in duro durarent membra manusque.' *Cerda.*

605 *Venatu*] Pro *venatui*, ut, *Curru* pro *currui*: ablativus dubius, vel pro dativo. *Servius.*

Pueri] Bene venationem pueris dedit, opus rusticum jam juvenibus. *Idem.*

Venatu invigilant pueri] Nulla fortasse exercitationum aptior ad futu-

ram militiam.' Ita magnus dux Jugurtha evasit, prædicante Sallust. 'Pleraque tempora in venando agere, leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire.' De Anthemio Sidon. 'Inventas agitare feras, et fronde latentes Quærere deprensas, modo claudere cassibus arctis, Nunc torto penetrare vero.' Est enim argumentum feritatis venatio. De Hircanis Amm. l. XXIII. 'Apud quos ruris colendi cura est levior, sed vescuntur venatibus.' De Chirone ait Max. Tyr. dissert. 18. docuisse illos, quos educandos accipiebat, θήρας καὶ ὁρεσβατείας, *venationibus et montanis itineribus*. Cerda.

Silvasque fatigant] Ipsi fatigantur in silvis: vel pro feris *silvas* posuit, in quibus sunt feræ. *Servius.*

Silvasque fatigant] Arripuit Claud. Stil. III. 'Nubiferas Alpes, Appenninique recessus, Garganique nives Hecaërge prompta fatigat.' Sic l. VIII. 'Olli remigio noctemque diemque fatigant.' *Cerda.*

606 *Flectere ludus equos*] Aliorum labor nostræ pueritiæ ludus est. *Flectere* autem verbo antiquo usus est; nam equites apud veteres *Flexutes* vocabantur, sicut ait Varro Rerum humanarum. Sane Poëta meminit sui, nam ait superius, 'Ante urbem pueri et primævo flore juventus Exercentur equis.' *Servius.*

Flectere ludus equos] Non enim inanibus ludis intenti sunt. *Donatus.*

Flectere ludus equos] Totus versus Euripidem sapit, qui de Hippomedonte in Supplic. Ἵππους τε χαίρων, τόξα τ' ἐντείνων χεροῖν: *Equis gaudens, arcum tendens manibus.* Præsertim cum adhibeat exercitationes, quas a puero didicit Græcus ille, ut ita se assuefaceret virtuti bellicæ. Ceterum, cum Poëta dicat, bellicas exercitationes amatas pueris, ut ludos, adducam loca aliqua Sidonii de re omnino simili. Ergo, Paneg. Anthem. 'Ludus erat puero raptas ex hoste sagittas Festina tractare manu, captosque per arcus Flexa reluctantes in cornua trudere nervos.' Et Paneg. Majoriani, 'Excussisse citas vastum per inane bipennes, Et plagæ præscisse locum, clypeosque rotare Ludus, et intortas præcedere saltibus hastas.' Demum Paneg. Aviti, 'Jam si forte suem latratibus improbus Umber Terruit, albentes nigro sub gutture lunas Frangere ludus erat, colluctantique lacerto Vasta per adversas venabula cogere prædas.' *Cerda.*

607 *At patiens operum parvoque adsueta juventus*] Hoc et in Georgicis laudat: nam magnæ virtutis est in nimio labore parvis esse contentum. *Servius.*

608 *Terram domat*] Bene bellico usus est verbo: et ne a re militari discederet, non dixit *terras colimus*, sed *domamus*: ac si diceret, cum hostes desunt, terras ferro domamus. *Servius.*

Domat] Pro, arat. Stat. Theb. IV. 'Et qui rura domant Epidauria.' Ennod. orat. 4. 'Edomitam terram torque et quater agricolæ ligonibus.' *Cerda.*

Quatit oppida bello] *Oppidum* quidam a vico castelloque magnitudine secernunt. Alii locum muro, fossave, aliave qua munitione conclusum. Alii locum ædificiis constitutum, ubi fanum, comitium, forum et murus sit. Alii *oppidum* dici ab oppositione murorum, vel quod hominibus locus esset oppletus, vel quod opes illo munitionis gratia congestæ sunt. *Servius.*

609 *Omne ævum ferro teritur*] Est hoc, quod Himerius ἐν μελέταις, de Persis loquens, ait: πᾶς ὁ βίος ἐκείνοις φαρέτρα καὶ βέλη: *vita omnis illis est pharetra et sagitta.* Et Claud. Bell. Get. 'Totaque sub galeis Mavortia canuit ætas.' Sed et locutio Hellenica est: nam Græci τρίβειν, et ἐντρίβειν βίον. *Cerda.*

Veras juvencum Terga fatigamus

hasta] Agriculturam sine officio belli non gerimus. Est autem κακοσύνθετον et ὁμοιοτέλευτον: nam *terga* cum eodem fine casus terminatur ut *versa hasta*. Nam est ita: 'versa hasta juvencorum terga fatigamus,' id est, cædendo urgemus. *Servius.*

610 *Fatigamus hasta*] Semper in manibus tela militaria gerimus, etiam cum terram subigimus. Nam et hasta pro boum stimulo utimur, et hasta tardos boves increpamus. Turn. XXIX. 25. *Taubmann.*

Tarda senectus] In aliis, 'sera senectus.' *Servius.*

Tarda] Quæ faciat homines tardos. *Donatus.*

611 *Nec senectus Debilitat vires animi*] Bene *Animi*, quia non est ausus *corporis* dicere. Nec enim potest fieri, ut quamvis robustus senex, vires habeat prioris ætatis, et suæ comparetur adolescentiæ. Nunc ergo, licet dicat fortes esse etiam senes, bona tamen est usus temperatione, ut diceret, nihil animorum vigori derogare temporis vetustatem. *Servius.*

622 *Canitiem galea premimus*] Id est, semper militamus. *Idem.*

Canitiem galea premimus] Plutarch. in opere, An seni regenda Resp. τὸ κρόνος ἀποκρύψῃ τὰς πολιάς: *galea occultet canos.* Ut hic *premimus*, ita Ovid. Epist. 'galea caput ille premetur.' Sil. l. II. 'pressæ properata casside malæ.' *Cerda.*

613 *Comportare jupat prædas*] In Romano cod. in Mediceo, et pervetustis aliquot aliis *comportare* legitur. Sane *comportari* dicuntur, quæ proveniunt ex reditibus. Hor. 'Si comportatis rebus bene cogitat uti.' Ita de iis omnibus, quæ ex agro in urbem comportantur. *Convectare* tamen magis placet eruditis auribus. *Pierius.*

614 *Vobis picta croco*] Vituperatio Trojanorum, in qua utitur argumentis, quæ in rhetoricis commemorat Cicero, a gente, habitu, et gestu. Et sunt molliores versus apti ad carpendam molliciem. Sane vestes acu pictas coloribus Phryges primi invenerunt, nam ideo et artifices talium vestium *Frigiones* appellantur. *Servius.*

Croco] Vestem κροκωτὸν intelligit: quæ a Plauto, apud Festum, *crocotula* dicitur, et mulierum erat, rotunda ac fimbriata. Ita effæminatos et semiviros incessit Trojanos: ut et, cum dicit; 'Et tunicæ manicas:' χειριδωτοὺς enim, id est, tunicas *manicatas*, sive (ut Plaut. Pseud. II. 4. vocat) *manuleatas* significat, quæ viris probro erant apud veteres Romanos, qui *colobio*, id est, tunica manicis defecta, utebantur. Hinc et Cic. Act. 2. probro Catilinæ objecit, quod manicatis ac talaribus tunicis esset. Videatur Turnebus XXII. 15. et XXIX. 25. Agellius VII. 12. et J. Meursius Com. in Lycophr. Alexandram, et J. Bapt. Pius Annot. Post. c. 58. denique et Proverb. θετταλικὰ πτερά. *Taub.*

Fulgenti murice] Purpura. Hanc autem vitio et dedecori apud majores fuisse constat. Juvenalis: 'peregrina ignotaque nobis Ad scelus atque nefas quæcunque est purpura ducit.' *Servius.*

Fulgente murice] De murice vide quæ diximus ad Ecl. IV. 44. *Emm.*

615 *Desidiæ cordi*] Vobis sunt; et est ab animo argumentum. *Servius.*

Choreis] Servavit hoc loco naturam syllabæ, quam in Æn. sexto metri caussa corripuit: ut, 'Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.' *Idem.*

616 *Et tunicæ manicas*] Tunicæ vestræ habent manicas, quod etiam Cicero vituperat, dicens, 'Manicatis ac talaribus tunicis.' Nam colobiis utebantur antiqui. Sane *habent* bis subaudiendum. *Idem.*

Et tunicæ manicas] Χειρίδας, ἐσθῆτας δὲ χειροδωτοὺς significat. Aug. l. I. De doct. 'Talares ac manicatas tunicas habere apud veteres Romanos flagitium erat:' unde et Græcis μακρόχειρα, *tunica manicata.* Lampr.

'Macrochirus ex purpura ad usum suum revocavit.' *Germanus.*

Et habent redimicula mitræ] Illud dicturus fuerat, Habetis in pileis redimicula: quod convertit in vituperationem majorem, dicens, 'Religatas habetis mitras.' Nam *pilea* virorum sunt: *mitræ* fœminarum; quas *calantica* dicunt. *Mitra* autem proprie Lydorum fuit, ut, 'Mæonia mentum mitra:' quem habitum imitati sunt Trojani. Alii *mitras* meretricum esse voluerunt, quod hic est tanquam effœminatis objectum. *Servius.*

Redimicula] Erant hæc vincula, quibus mitræ ipsæ illigabantur. Id clare colligas ex Achille Alexandrino l. III. καὶ ἐνσκευάσαντες μίτραις τε καὶ ζώσμασιν ἀνδρομέδην, τὴν σκευὴν ταύτην ἐτιμῶμεν: *Adornantes puellam mitris, et vittis indutam, apparatum istum occultabimus.* Itaque, *redimicula* sunt, quæ Achilles vocat ζώσματα. Ovidius misso nomine verbum intulit in Epist. 'mitra redimire capillos.' Quod vero Achilles ζῶσμα, Herodotus (citante Stob. περ. ἐπιορκ.) vocat εἵλικα, quasi dicas, *volutionem*, aut *circumvolutionem*. Ait enim, πρὸς δὲ χερὸς ἀντιλῆψιν εἵλικα μίτρης ἔδησαντο: *ut autem manu apprehenderet, ligavit circumvolutionem mitræ.* Fortasse et Nonnus l. XXVI. easdem vittas intelligit per κρήδεμνα, id est, *reticula*. Ait enim λύσατε μίτρην, φίλοι κρήδεμνα: *solvite mitram, abjicite mihi reticula.* Propert. XXIX. 2. *ligamina* vocat, eo versu: 'Quæ cum Sidoniæ nocturna ligamina mitræ.' Utramque vocem conjunxit Pollux IV. 24. μίτραι, ἀναδήματα. Jam vero connexa mentio mitræ et redimiculi, ut jam unum, jam alterum enuntietur. Testis Ovid. in Epist. qui de Hercule, 'Ausus es hirsutos mitra redimire capillos.' Et de eodem in eadem Epist. 'Detrahat Antæus duro redimicula collo.' Vides in primo versu *mitram* solum, in altero *redimiculum*: sed neutrum sine alio. *Cerda.*

617 *O vere Phrygiæ*] Ipsos vituperaverat Phryges: nunc ad majorem injuriam *Phrygias*, non *Phryges*, dixit. *Servius.*

O vere Phrygiæ] Ita Hom. Il. B. et H. ἀχαιΐδες, οὐκέτ' ἀχαιοί. *Taubmann.*

Ite per alta Dindyma] Montes matris Deum. *Ire* autem *per alta* sic dicit, quasi currite per Dindyma, et ducite choros per Dindyma: nec sufficit Nomano loqui injuriam Trojanorum, nisi etiam sacris numinum conjunctam faciat. Sed hoc jam quasi moriturus loquitur: hoc est enim, 'digna atque indigna relatu Vociferans,' ut digna sint, quæ de suorum virtute dixit; indigna, quæ impia et in Deos ausus est. *Servius.*

Dindyma] Etymon aperit interpres Apoll. διὰ τὸ διδύμους μαστοὺς ἐν αὐτῷ ἀνήκειν, et statim: ἢ διὰ τὸ δύο ἀκροτήρια ἔχειν: *quod assurgeret geminis jugis, habeatque duas tanquam arces et summitates.* Locum integrum imitatur Prudent. Psychom. 'Ite ad nocturnas epulas, ubi cantharus ingens.' Tu reliqua. *Cerda.*

Ite per alta Dindyma] *Dindymus*, et in plurali *Dindyma*, mons fuit Troadis, Deæ Cybelæ sacer; a quo et *Dindymene* fuit dicta, teste Stephano: Δίνδυμα, ὄρη τῆς Τροάδος, ἀφ' ὧν Δινδυμήνη ἡ Ῥέα. In hoc monte sacra quoque ejus celebrabantur a Phrygibus, et quidem nocte; unde 'nox Phrygia' dicuntur Statio Theb. XII. 224. 'Nocte velut Phrygia, cum lamentata resultant Dindyma, pinigeri rapitur Simoëntis ad amnem Dux vesana chori,' &c. *E.*

618 *Biforem dat tibia cantum*] Bisonum, imparem. Et servavit eis tibiarum suarum, id est, Phrygiarum naturam. Tibiæ aut *Serranæ* dicuntur, quæ sunt pares, et æquales habent cavernas: aut *Phrygiæ*, quæ et impares sunt, et inæquales habent cavernas. Ergo *biforem*, dissonum, dissimilemque. Non sunt pari modulatione compositæ. Ut enim ait Varro, 'Tibia Phrygia dextra unum foramen habet: sinistra duo, quorum unum,

acutum sonum habet, alterum gravem.' *Servius.*

Biforem] Necessaria hic verba Servii; explicant enim signate de duplici foramine. Et, quid si apud Ovid. Pallas Fast. VI. his versibus, 'Prima terebrato per rara foramina buxo Ut daret, effeci tibia longa sonos,' intelligat duo tantum? Nam hæc raritas cur non de exiguo numero? Stat. Theb. IV. clare de Phrygia tibia. 'Æraque, tympanaque, et biforem reticere tumultum.' *Cerda.*

Biforem] Bisonum, imparem. Vide Cæl. IX. 7. et Aristot. Polit. l. Θ. *T.*

Tibia] Applaudit menti Poëtæ locus Aristotel. Polit. VIII. 6. ubi improbat cantum tibiæ, aitque pueros non ea instituendos, ut quæ sit parum apta ad bonos mores, sed potius ad stimulandos animos furore Bacchi. Longissime hoc ille. Potiora sunt: ἔτι δ' οὐκ ἔστιν ὁ αὐλὸς ἠθικὸν, ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικόν. Et quæ alia matris Deum sacra, nisi Bacchica, et furiosa, et tota ὀργιαστικά? Postea addit, τὸ κωλύειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὔλησιν. Et quidem tibiam esse sacram Cybelæ, clarum, non solum ex Poëta hoc loco, sed ex multis aliis Poëtis. Omitto: et tantum do Arnob. qui l. VII. de sacris hujus Deæ: 'Quid sibi volunt excitationes illæ, quas canitis matutini, collatis ad tibiam vocibus? Obdormiscunt enim Superi, remeare ut ad vigilias debeant. Quid dormitiones illæ,' &c. Dicit hoc, quia ministri hujus Deæ mane illam salutabant excitabantque a somno, tibiarum modulatione; vespere valere jubebant mox dormituram. *Cerda.*

619 *Tympana vos buxusque vocant Berecyntia*] In antiquis exemplaribus *vocat* numero singulari, ut cum viciniori supposito congruat. Est et *Verecynthia*, per *V* digammon, in codicibus nonnullis: ut hujusmodi pleraque alia, Græcæ consonantis sono. Male vero scribunt qui syllabæ pene ultimæ adspirationem apponunt, quum *t* sit apud Græcos, *βερεκυντία Pierius.*

Tympana] Orpheus in Hymno Cybelem vocat τυμπανόβαιναν, *tympanicrepam.* Clemens in Protrept. ait, Anacharsin interfecisse civem suum τύμπανόν τε ἐπιτυποῦντα, καὶ κύμβαλον ἐπηχοῦντα, in sacris Phrygiæ matris. Et nota, κύμβαλον etiam nominari a Clemente: nam æreum quoque tintinnabulum in sacris hujus Deæ. Inde Hesychius illam vocat χαλκόκροτον: et Statius versu adducto, 'Æraque, tympanaque.' Propert. quoque IV. 7. 'Qua numerosa fides, quaque æra rotunda Cybeles.' Fuerunt 'instrumenta luxuriæ tympana,' ait Justin. l. XXX. Fuit vero 'tympanum pellis, vel corium ligno ex una parte extensum,' verba sunt Isidori III. 22. Verissime hoc Isidorus. Nam Eurip. in Helen. τύμπανα βυρσογενῆ, *tympana facta ex corio.* Adjicit idem Isid. tympanum percuti virga. In hoc hæreo. Nam Catull. 'Plangebant alii proceris tympana palmis.' Idem in Aty: 'Quatiensque terga tauri teneris cava digitis.' Et vere tympanum describit. Sueton. etiam August. c. 68. 'Comprobavit versum in scena pronuntiatum de Gallo matris Deum tympanizante: Videsne, ut cinædus orbem digito temperat?' Ovid. quoque Met. IV. 'pulsataque tympana palmis.' Demum Lucret. l. II. 'Tympana tenta tonant palmis.' Non ergo virga percutitur. Dicebam sup. fuisse tympanum notam mollium. Hoc idem firmat Plaut. Trucul. conjungens *machum, malacum, cinciunatum, tympanotribam.* Idem Pœnul. 'Cur non adhibuisti, dum isthæc loquereris, tympanum? Nam te cinædum magis arbitror esse, quam virum.' *Cerda.*

Buxusque vocat Berecyntia] A monte Berecynto dicta. Dicitur autem et *hæc buxus* et *hoc buxum*: ut, 'et torno rasile buxum.' Unde superfluo quidam arborem generis fœminini esse

volunt, cum hoc loco etiam de ligno generis fœminini habeamus exemplum. *Servius.*

Buxus Berecyntia] Cum supra *tibiam* dixisset, nunc *buxum* adhibet, unde fiat tibia. Ergo, ut in illo *biforem* ingessit formam, sic in *buxo* materiam. Propert. IV. 9. 'cava buxa' dixit ad signandam tibiam: et Ovid Met. IV. 'longoque foramine buxus.' ut et Stat. Theb. VII. 'et ad inspirata rotari Buxa.' Itaque in Claud. Eutrop. II. versu illo, 'tacitas presserunt orgia buxos,' explica tibias buxeas; et ex adjuncta voce *orgia:* adduxi enim ex Aristot. superiore Nota, tibiam esse ὀργιαστικόν. *Cerda.*

Buxus Berecyntia] Non abs re, cum vellet significare tibiam Phrygiam, *buxum* posuit, sed materiem tibiæ Phrygiæ propriam nominavit. Nam ut Afrorum tibiæ e *loto* erant; sic Phrygum e buxo. Turneb. l. XXX. c. ult. *Taubmann.*

620 *Cedite ferro*] Aut ferrum relinquite: et est iteratio. Aut *cedite ferro*, id est, cum viri non sitis, abscindite partem virorum. *Servius.*

Cedite ferro] Servius intelligi putat de cultris quibus sacerdotes Deæ Cybeles evirabantur. Atque ita *cedite*, parete interpretandum erit. Sed enim figuratius est dicere, *ferro*, hoc est, bello. Neque indecora est illa ejus sententiæ per diversa vocabula repetitio, quam is fere negligit. *Pier.*

621 *Jactantem*] De suorum gloria. *Servius.*

Jactantem] Sæpe Virg. Poëtæ alii, et Latini omnes usi hoc verbo ad explicandum inanem et futilem sermonem. Id credo ab Græca elegantia. Nam Hom. Il. XVIII. ἄλιον ἔπος ἔκβαλεν ἧμαρ κείνῳ: *verbum vanum emisit die illo:* ubi ἔκβαλεν respondet Latino *jecit*, aut *jactavit*. Cerda.

Dira canentem] Ad injuriam Trojanorum. *Servius.*

622 *Nervoque obversus equino*] Quia in arcubus nervi equini solent esse. Accius Philoctete, 'Tendens nervo equino concita tela.' *Idem.*

Nervo equino] Hesych. ἱππικὴ τάσις, ἡ νευρὰ τοῦ τόξου, διὰ τὸ ἐξ ἱππείων γίνεσθαι τριχῶν: *Equina intentio de nervo, qui est in arcu, quod sit ex equorum setis.* Attius: 'Tendens nervo equino concita tela.' Ex triplici hoc testimonio Virgilii, Hesychii, Attii, apparet nervos arcuum fieri solitos ex equinis setis. *Cerda.*

624 *Ante Jovem supplex per vota precatus*] Atqui Apollinem debuit invocare jaculaturus sagittas; sed diximus ideo Jovem invocatum, quia omne initium et incrementum Jovi debetur: ut, 'ab Jove principium Musæ.' Unde nunc Ascanius, non quid faciat, cogitat; sed quid primum; inde invocat Jovem. *Servius.*

Precatus] Quia primordia erant belli, recte Jovem precatus est. *Don.*

625 *Juppiter omnipotens*] Hoc epitheton interdum ad gloriam numinis ponitur, interdum ad causam dicentis. Nanque hoc loco dicendo *omnipotens*, ostendit eum etiam his, qui per se minus valent, præstare posse virtutem. *Servius.*

Adnue] Verbum expressum: nam nutus Deorum est, et Iovis imprimis. Silva exemplorum in Briss. Hom. Il. II. dixit, κατανεῦσαι ὑπερμένει Κρονίωνα. *Cerda.*

626 *Ipse tibi*] Bene *ipse*, quia adhuc pro Ascanio pater solebat sacrificare: nam ideo et *solemnia* ait, quæ fieri solerent, ut se ostenderet, si victoria et pax esset secuta, etiam illius officii capacem esse. *Servius.*

Feram solemnia dona] *Feram*, de juvenco non dicimus; sed *adducam*. Intelligimus ergo alia dona eum ferre promisisse. Singulis enim numinibus certa sunt dona quæ offeruntur. Unde est, 'strueremve suis altaria donis,' id est, congruis. *Idem.*

627 *Et statuam ante aras juvencum*] Per aras se daturum victimam ostendit alibi, 'Si ductus cornu stabit sacer

hircus ad aras.' Quotiens enim victima reluctabatur, ostendebat se improbari. Lucanus, ' discussa fugit ab ara Taurus.' *Juvencum* autem secundum Romanas ceremonias dicit. Nam Jovi de tauro non immolabatur, ut etiam in tertio diximus, nisi cum triumphi nomine suovetaurium faciebant: quod tamen ideo admissum est, quia non tantum Jovi, sed et aliis Diis qui bello præsunt, sacrificabatur. *Id.*

Aurata fronte juvencum] Ita enim victima ornari consueverat. *Idem.*

628 *Candentem*] Candidum. Iuvenalis, ' Duc in Capitolia magnum cretatumque bovem.' *Idem.*

Caput cum matre ferentem] Hoc est, non juvenci matrem, sed quæ jam peperisset. Unde consuetudo permansit, ut vacca simul et taurus auratis cornibus Jovi Capitolino immolarentur. Et æqualem matri, nondum patri. Juvenalis, ' quem jam pudet ubera matris Ducere: qui vexat nascenti robora cornu.' *Idem.*

Paritur caput cum matre ferentem] Æqualem matri, nondum patri. Ita Theocrit. Id. VIII. *ἰσομάτορα ἀμνὸν*, *agnum æqualem matri*, dixit. Et videtur alludere ad *ἱερεῖον τέλειον*, quæ *major hostia* est et perfectæ ætatis. *Taubmann.*

629 *Pedibus qui spargat arenam*] Nam hoc uno stimulo taurus ad iras concitatur. Sic jam Ge. III. ' sparsa ad pugnam proludit arena.' Lege et quæ dicam Æneid. XII. ubi reperitur idem hemistichium. *Cerda.*

630 *Audiit*] In antiquis per synæresin *audit*: de quo sæpe alibi dictum. *Pierius.*

De parte serena] Ut non causæ sit, sed augurii, et auspicii vis ostenderetur: solent enim tonitrua per tempestatem inferri. *Servius.*

De parte serena] Quia sine nubibus, et, ut ait Calab. l. XII. *ἀνεφέλου οὐρανοῦ*. Et Hom. Od. XX. ait, Jovem tonuisse *οὐδέ ποθι νέφος ἐστί*: *cum nullibi est nubes.* Xenoph. in Hellen. l. VII. ait, intonitum *ἐξ αἰθρίας*, ut etiam Aristotel. Meteor. II. *αἰθρίας οὔσης*· Græci alii *ἐξ εὐδίας*. In Virg. et aliis clare indicatur prodigium; nam cœlo sereno et sine nubibus, fieri tonitrum, et igni fulmina, ratio abnuit, et Philosophorum dogmata. Consule Lucret. l. VI. Unde Hom. loco adducto cum videat intonitum innubi cœlo, colligit præberi a Jove *τέρας*, id est, *ostentum* et *prodigium*. Et Plin. II. 51. inter Catiliniana prodigia narrat, Herennium ictum fuisse fulmine die sereno. In re etiam prodigiosa Sen. in Thyeste, ' Tonuit dies serenus.' Dio l. XXXVII. inter portenta belli civilis, *καὶ ἄλλα δ' αὐτοῖς σημεῖα οὐκ ἀδεᾶ συνηνέχθη*; *κεραυνοί τε γὰρ ἐν αἰθρίᾳ πολλοὶ ἔπεσον*: *Fuere portenta alia infausta, cecidere multa fulmina sereno cœlo.* Imitationem si quæras, ea ducta est, vel ab Ennio, qui Ann. I. ' Cum tonuit lævum bene tempestate serena.' Vel a Varrone, qui Eumenidib. ' Interea tonuit bene tempestate serena.' *Cerda.*

631 *Intonuit lævum*] Prosperum. Ut enim supra diximus, quæ sinistra nobis videntur, intuentibus cœlum, illic dextra sunt: non quod sinistra bona sunt; sed quod dextra cœli, nobis sinistra sunt. *Servius.*

Lævum] Quod prosperum est. Quod præstantibus lævum est, idem accipientibus est dextrum. *Donat.*

Lævum] In hoc loco explicando, hærendum uni Dionysio Antiquit. l. II. Nam tritum illud, quæ nobis sunt læva, superis esse dextra, et ideo læva esse felicia, hoc (inquam) falsum est. Quid ergo Dionysius? Primo rem statuit, deinde causas adducit, tertio loquitur de Ascanio. Rem statuit hunc in modum: *Τίθενται δὲ ῥωμαῖοι τὰς ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ ἀστραπὰς αἰσίους*: *Fulgura a sinistris ad dextera Romani numerant inter fausta.* Sed quæ causæ? Perstringam Latine, quæ multis ille Græce, hærens tantum sententiæ, non verbis.

Sedes, statioque captandis auspiciis ea optima est, quæ Orientem spectat, unde Sol, et Luna, et reliquæ stellæ, tam erraticæ quam fixæ, surgunt, et unde totius mundi motus initium sumit. Porro, qui Orientem spectat, Septentrionem habet a sinistra, a dextra Meridiem. Est autem Septentrio nobilior Meridie: tum, quia partes quæ ad Orientem vergunt, et istæ sunt Septentrionales, nobiliores sunt; tum, quia polus Aquilonaris semper apparet, sublimisque est; Meridionalis vero semper delitescit, depressusque est. Multis hæc ille. Felicitas ista in lævo tonitru tota est Latinorum; nam ex disciplina Græcorum, non læva, sed dextra tonitrua fuerunt felicia. Xenoph. l. VII. παιδ. ἐπεὶ δ' ἀνέβη, καὶ ἔστη βλέπων, ᾗπερ ἔμελλε παρεύεσθαι, βροντὴ δεξιὰ ἐφθέγξατο· ὁ δ' εἶπεν, ἑψόμεθα σοὶ ὦ Ζεῦ μέγιστε: (Cyrus) *equum ascendit, stetitque respiciens, qua erat porrecturus, fulmen dextrum insonuit; quo viso, dixit, te sequemur o Juppiter maxime.* Cicero etiam Divin. II. *Homericus Ulysses* (sic leg. non, *Ajax*, fuit enim hoc Tullii μνημονικὸν ἁμάρτημα) *nescio quid hoc modo nuntiat*, 'Prospera Juppiter his dextris fulgoribus edit.' Versus Homeri, quem reddit Cicero, est, Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης ἐνδέξια σήματα φαίνων. Aristides orat. 5. sacror. sermon. ait, fulmen fuisse αἴσιον, *faustum*, et addit rationem, quia ἐκ δεξιᾶς, *a dextra*. Itaque alia fuit Græcorum, alia Latinorum observatio, et hæc a successu Ascanii. Atque adeo ex Latinorum præscripto Statius Theb. III. 'Si datur, et duris sedet hæc sententia Parcis, Solvere Echionias Lernæa cuspide portas, Signa feras, lævusque tones: tunc omnis in astris Consonet arcana volucris bona murmura lingua.' Ex eodem Ovid. Fast. IV. 'Ille precabatur, tonitru dedit omina lævo Juppiter, et lævo fulmina missa polo.' Et Trist. I. 8. 'tonitrusve sinistri,' id est, felices. Cicero etiam in Mario, 'Partibus intonuit cœli Pater ipse sinistris: Sic aquila clarum firmavit Juppiter omen.' Rationem aliam, cur fausta læva tonitrua, in Plinio invenies II. 54. *Cerda.*

Lævum] Id est, prosperum. Cicero: 'Is avi sinistra dictus populi magister esto:' id est, secundo auspicio. Cur autem *sinistra* Romanis sint felicia, disputat idem Cicero De legibus II. item Cælius Godofredus ad LL. XII. Tabb. Meursius aliique plures. Vide inprimis Notas Epid. act. II. sc. 2. ad illud, 'Liquido exeo foras auspicio, avi sinistra.' *Taubm.*

Sonat una fatifer arcus] Simul ut cognovit augurium. *Servius.*

Sonat una lethifer arcus] In Romano codice, et nonnullis aliis legitur *fatifer*. Pierius.

632 *Et fugit*] Melius *Effugit* legitur. Et figura est, 'horrendum effugit.' *Servius.*

Effugit horrendum stridens elapsa sagitta] Quamvis Servius *effugit* agnoscat, vetera tamen exemplaria *et fugit* legunt: et pro *elapsa*, *adlapsa* et *allapsa* inveni. In Romano vero codice, et in aliquot aliis ipsa venerandis vetustate *adducta* scriptum animadverti. In qua lectione ipsum jaculantis et telum contendentis gestum aspicere videaris. Ovidius, 'Viderat adducto tendentem cornua nervo.' Loco tamen hoc nonnulli volunt *allapsa* melius esse. *Pierius.*

633 *Perque caput Remuli venit*] Figmenta hæc vulnerum plerumque non sine ratione ponunt Poëtæ. Nam modo hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eum supra vaniloquum introduxerat, et superbum: quod vitio capitis evenit. Horatius, 'Attollens vacuum plus nimio gloria verticem.' Sic Homerus, Thersiten a tergo vulneratum dicit usque ad præcordia: nam ait, σκήπτρῳ δὲ μετάφρενον ἠδὲ καὶ ὤμω Πλῆξεν: quia eum stultum induxerat. Item de Achille dicit, πόδας ὠκὺς ἀχιλλεύς. Item ποδ-

ἄρκης δῖος ἀχιλλεύς: quem legimus in talo esse vulneratum. Vel ideo 'per caput et cava tempora,' ut divinitus misso telo nulla pars alia corporis, sed caput vulneraretur; scilicet ut hominis qui infanda et impia de religionibus dixerat, sacrilegium capite expiaretur. *Servius.*

Cava tempora ferro Trajicit. I, verbis virtutem, &c.] Est et hic quoque unus ex illis locis, qui tam varie leguntur quam variæ sunt veterum codicum manus. Nam in Romano codice, *transadigit verbis* scriptum habetur, facta nimirum injuria sententiæ, si nequeas 'I, verbis virtutem illude superbis,' integrum subjungere. Nam si tollas *I* verbum, totam ejus sententiæ venustatem tollas. In Oblongo codice perveteri *trajecit*, in aliquot aliis *transjecit*. Sed enim oblati etiam mihi sunt codices pervetusti, in quibus *transfigit* scriptum videas. Quare aut hic aliquid simile versibus illis exlegibus, 'Nec te comitem hinc asportare Creusam:' et, 'Rostrisque stridentibus:' aut, quod omnino placet, *trajicit* legendum: ut *I, verbis* subsequatur. *Pierius.*

634 *Virtutem inlude*] *Inludo tibi* et *insulto tibi* dicimus. Nam *inludo te* figuratum est, ut hoc loco: item, *insulto te*: Sallustius, 'Multos a pueritia bonos insultaverat.' *Servius.*

Verbis superbis] Non fuisset correcturus, etiamsi viveret. Hæc *συνηχώδη*, *verbis superbis*, gratiam addunt carmini. Tale illud Horat. 'esse pares res:' et Ausonii, 'Exercet mentes fraternas grata malis lis.' Cur vero hoc genus carminis dicatur *leoninum*, multi quærunt; et quidem Scal. Poët. II. 29. 'Nominis causam ignoro.' Sunt qui corruptam vocem putent: et *echinum*, aut *echoïcum* dicant vocari, cum res ista sit *ἠχοῦς*, echus, et sonitus. Possum suspicari corruptam esse vocem, et dici debere versus lenoninos a lenocinio, quo subplaudiuntur, non leoninos. Sic Sotadicum carmen, quod non longe ab hoc, *cinædicum* appellatur, quo allusit Mart. l. II. 'Nec retro lego Sotadæ cinædum.' Quid quod *leæna* pro meretrice usurpatur, ut lupa? ut jam non omnino male dici queant versus leonini, quasi lenocinantes. *Cerda.*

635 *Hæc Rutulis*] Pro *talia*: vitavit pronomen. *Servius.*

636 *Hoc tantum Ascanius*] Edixit et fecit. *Idem.*

Clamore sequuntur] Od. O. *οἱ δ' ἰύζοντες ἕποντο. Germanus.*

637 *Lætitiaque fremunt*] Est totum hoc militare. Amm. l. XV. ore Constantii Imperatoris: 'Quia igitur vestrum quoque favorem adesse fremitus indicat lætus.' Ita et in assensu militum Simocatt. II. 15. *βοὴ δὲ πολλὴ ἐκ τῆς βουλῆς ἐκεκίνητο, καὶ ταῖς εὐφημίαις κατεκελάδουν τὸ θέατρον*: *Clamor multus sublatus est ab universo consessu, et fauste theatrum adfremuit.* Cerda.

Animosque] Aut suos, aut Ascanii per favorem. *Servius.*

638 *Crinitus*] *Ἀκερσοκόμης* fingitur Apollo: quod Solis radii quandam capillorum speciem referre videantur. *Taubmann.*

639 *Acies urbemque*] Syllepsis. *Servius.*

640 *Nube sedens*] Ut sedent numina. Juno: 'Nec tu me aëria solam nunc nube videres Digna indigna pati.' *Idem.*

Victorem] Bene ei qui unum occiderat addidit dignitatem. *Idem.*

Adfatur Iulum] Non ita ut Iulus audiret. *Idem.*

641 *Macte*] Magis aucte adfectatæ gloriæ. Et est sermo tractus a sacris. Quotiens enim aut thus aut vinum super victimam fundebatur, dicebant, 'mactus est taurus vino vel thure:' hoc est, cumulata est hostia et magis aucta. *Macte* ergo pro *mactus esto*, vocativum pro nominativo, posuit, ut Persius, 'Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis Censo-

remve tuum vel quod trabeate salutas,' pro *millesimus* et *trabeatus*: et Virgilius, 'Vicinosque ignare paras invadere portus,' pro *ignarus*: et alibi, 'Quod Amasene pater,' pro *Amasenus*: sic ergo et *macte* pro *mactus*: quod autem *esto* non addidit, ab antiquitate descivit, nam veteres *macte esto* dicebant, sed hoc secutus suam consuetudinem fecit. Nam alibi, 'Dives inaccessos ubi solis filia lucos;' et iterum Æn. IV. 'Dives quæ munera Dido,' præternisit cujus rei dives, cum veteres 'dives illius rei' dicerent: quod ipse alibi, 'Dives opum variarum,' et 'Dives pictai vestis et auri.' Item cum veteres natalem diem, vel locum, vel tempus dicerent, ut Horatius, 'Natalemque mares Delon Apollinis,' et Plautus in Pseudolo: 'Natalem hunc mihi diem scitis esse:' Virgilius his omissis dixerit, 'Phyllida mitte mihi; meus est natalis, Iola.' Ergo et hic ita subtraxit; nam integrum est, 'macte esto nova virtute puer.' *Mactus* autem apud veteres etiam *mactatus* dicebatur, ut Ennius, 'Livius inde redit magno mactatu' triumpho.' Et Lucilius l. v. 'Macte, inquam, virtute simulque his versibus esto.' Et in Pontificalibus sacrificantes dicebant Deo, 'Macte hoc vino inferio esto.' *Idem.*

Nova virtute puer] Aut magna et mira: ut, 'Pollio et ipse facit nova carmina.' Aut re vera *nova*, id est, rudi quantum ad bellum. *Idem.*

Macte nova virtute puer] Pacuvius in ea tragœdia, quam Boëthuntes inscripsit: 'Macte virtute esto:' et in Doloreste: 'Macte esto virtute, operaque omenque approbo.' Græcis: ἴσως τῆς ἀρετῆς. *Ursinus.*

Virtute] Conjunxere has voces *macte virtute*, Livius l. II. et IV. Lucilius, Attius, Pacuvius, Ennius, et omnes fere Poëtæ, qui post istos. Sed et alias voces reperies. Nam Stat. Theb. l. v. 'Macte animo.' Arnob. l. VII. 'mactus vino.' Cassiod. epist. I. 3. 'macte felicitate laudabili.' Plin. 'macte ingenio.' Pacuv. in Dolorest. 'macte opera.' *Cerda.*

Sic itur ad astra] Aurea gnome. Bella et labores viam ad cœlum astruunt. Gloriam enim laboris esse filiam ex Æschylo citat Clemens Strom. IV. 4. Versiculus Phædri est, 'Cœlo receptus propter virtutem Hercules.' Et Senecæ in Furente, 'Non est ad astra mollis e terris via:' Cal. l. IV. πόνος δ' ἄρα κῦδος ἀρέξει: et l. I. πόνῳδ' ἄρα κῦδος ἀνηδεῖ. Libro Antholog. IV. 8. epig. 4. 'Αλλ' ὁδὸς εἰς αὐλὴν Ζηνὸς, ἔναθλον ἔφυ: *Sed via in Jovis aulam, pretium est certaminis.* Et rursum Epig. 5. ejusdem capitis, Δέρκεο μυριόμοχθε τεοὺς Ἡρακλεες ἀγῶνας, Οὓς ταλὰς ἀθανάτων οἶκον Ὀλυμπον ἔβης: *Aspice tua certamina, o Hercules, qui multa es passus, Quæ tolerans cœlum ascendisti domum Deorum.* Et ipse Hercules de se epig. 7. post enumeratos suos labores, absolvit, αὐτὸς Ὀλυμπον ἔχω: et epig. 6. καὶ πυρὸς εἰς Οὔλυμπον ἀκάμαντας. Horat. Epist. II. de Libero, Castore, et Polluce, 'recepti in templa Deorum,' videlicet, 'post ingentia facta.' Sen. de Provid. c. 5. 'Humilis et inertis est tuta sectari, per alta virtus it.' Eurip. in Heracl. ἀρετὰ βαίνει διὰ μόχθων: *it virtus per labores.* Symm. epist. IX. 81. 'virtus durioribus negotiis enitescit, et asperanatur declivem facilitatem, maximoque sudore arduum laudis admititur.' *Cerda.*

642 *Dis genite*] Propter Venerem. *Servius.*

Geniture deos] Propter Julium Cæsarem et Augustum. *Idem.*

Jure] Merito. *Idem.*

643 *Gente sub Assaraci*] Sub gente Romana. Assaracus enim pater est Capyos, avus Anchisæ. *Idem.*

Gente sub Assaraci] Hunc quoties in ore assumit, Augustum et Cæsares signat; ut cum ait Ge. III. 'Assaraci proles:' et Æn. I. 'domus Assa-

raci.' *Cerda.*

Fato ventura] Magna: hæc enim bella sunt gravia, quæ fatali ratione proveniunt; ut Trojana et Thebana. *Servius.*

Fato ventura] Quasi civilia bella non culpa Augusti acciderint, sed fatalia fuerint. Et ad hæc respectum non dubito, quia hæc unice quievere sub Augusto, cum multo ante inceptassent. *Cerda.*

Resident] Sedabuntur, ut 'tempestatem residere' dicimus. *Servius.*

644 *Nec te Troja capit*] Vel major es quam patria, vel major es meritis quam civitas, in qua nunc es. Lucanus de Cæsare, 'Plus patria potuisse tua.' *Idem.*

Nec te Troja capit] Vult Brod. Miscell. I. 26. verba hæc sumpta a Philippi sermone laudantis generosam indolem Alexandri filii, cum is Bucephalum ascendit. Plut. in Alex. ζήτει σεαυτῷ βασιλείαν ἴσην, Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ: *Quære tibi regnum par, non enim te capit Macedonia.* Id ipsum adnotat Henr. Steph. in præfat. ad Virg. Hunc Philippi sermonem ad Alexandrum filium versibus reddidit Claud. de IV. Cons. Hon. *Cerda.*

645 *Se mittit*] In antiquis aliquot *misit*: præterito tempore. *Pierius.*

Spirantes] Vitales, quibus spiramus et vivimus. *Servius.*

646 *Ascaniumque petit*] Notandum *petit*, sine insidiis dictum. *Idem.*

Forma tum vertitur oris Antiquum in Buten] Plerique veteres codices *formam* legunt, cujusmodi lectio abrasa est ex Mediceo. Est et *antiquum* unico *u* legere: quod olim per *c* scribebatur *anticum*, ut *posticum*. Pierius.

647 *Antiquom in Buten*] Hic Butes semel hic nominatur, ut bis, Nautes. *Servius.*

Antiquom in Buten] Nam ætate et longa exercitatione dignus erat, cujus consilium multi facerent. *Donatus.*

648 *Fidusque ad limina custos*] Æditumus fuit: quod, ut supra diximus, in ingenti honore apud majores fuit. Illic enim et epulabantur et Deos celebant. Census etiam omnes illic servabant, quod etiam Plautus in Asinaria, qua inducit Sauriam servum atriensem in tota familia plurimum posse. *Ad limina*, sane figuratum. *Servius.*

Ad limina custos] Id est, Atriensis fuit, ut ait Turn. III. 23. et XXXIX. 24. Servio *Æditimus* exponitur. Ea facie autem dicitur, 'custos ad limen;' qua 'servus ad manum,' id est, amanuensis, Ciceroni: 'Homines ad lecticam,' lecticarii, Catullo: 'Ad lites,' qui aptus est ad caussas et advocationes, Propertio IV. 2. eidem, 'ad cyathos,' id est, pocillator ibidem el. VIII. item, el. II. 'Ad baculum,' id est, pastor &c. *Taubmann.*

649 *Tum comitem Ascanio pater addidit*] Hom. Iliad. IX. σοὶ δέ μ' ἔπεμπε γέρων ἱππηλάτα Πηλεύς: *me autem tibi comitem misit senex equitator Peleus.* Sed lege quæ jam sup. in hoc lib. ad illud, 'Rectores juvenum, et primos dedit esse magistros.' *Cerda.*

650 *Omnia longævo similis*] Homericum hoc Iliad. II. μάλιστα δὲ Νέστορι δίῳ, εἶδός τε, μέγεθός τε, φυήν τ' ἄγχιστα ἐῴκει: *maxime ad Nestorem divinum Specie, magnitudine, habitu proxime accedens.* In utroque, tam Græco quam Latino, subaudi præpositionem aliquam, in Græco κατὰ, in Latino *juxta*, ut dicat, 'juxta omnia similis.' *Idem.*

651 *Et crines albos*] In Porcio, et quibusdam aliis manu scriptis codicibus *crineis flavos* habetur. Sed qui Dardanio Anchisæ armiger ante fuit, albos jam capillos habere debebat. Qui vero *flavos* reposuere, forte *alvos*, corrupta seculi pronuntiatione, quam emendare conatus est Adamantius, scriptum invenerant, ejusque abusionis ignari, *flavos* scribendum judicarunt. Nam *albos* in codice Delphio,

et aliquot aliis antiquis omnino legi. *Pierius.*

Sæva sonoribus arma] Strepitu terribilia. Et sunt, sæva arma quæ habent sonorem: ut, 'aurea bullis Cingula:' an etiam, sonoribus sæva? *Servius.*

Sæva sonoribus arma] Arcum intellige, qui ad tergum cum sagittis; nam conversus in aliam formam, arma tamen retinuit. Apud Eurip. in Alcest. Apollo ipse σύνηθες αἰεὶ ταῦτα βαστάζειν ἐμοί, id est, τόξα: et Hom. Iliad. I. de eodem Deo, Τόξ' ἄμοισιν ἔχων, ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην. Ut vero hic 'sæva sonoribus arma:' ita Cal. l. III. Κορυτὸς καὶ τόξα μέγ' ἴαχεν. Etenim maxima nota armorum Apollinis fuit sonitus. Aristides in Paraphtheg. τοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος ὀϊστοὺς αὐτοὺς ἐφ' αὑτῶν ἐπηχῆσαι συνοργισθέντας αὐτῷ. Dicit videlicet, sagittas Apollinis sponte, et nemine commovente, sonuisse, quasi ipsæ quoque cum irato irascerentur, ideo ἐπηχῆσαι συνοργισθέντας. *Cerda.*

652 *Ardentem*] Desiderio dimicandi. Unde, 'animosque ad sidera tollunt.' Melius Ascanii intelligimus, sicut Statius de Menæceo, 'Et laudibus implet honestis.' *Servius.*

Ardentem] Avidum pugnæ, vs. 661. *Taubmann.*

653 *Æneide*] Patronymicum hoc non venit ab eo quod est *Æneas*. Nam *hic Æneades* et *o Æneade* faceret. Sed ab eo quod est *Æneis*; ut a *Theseis*, *Theseide*. Servius.

Æneide] Ab eo quod est in nominativo casu *Æneida*. Donatus.

Ænide] In Romano codice legitur *Æneade* secunda syllaba a principio correpta, per abjectionem τοῦ ἰῶτα ex diphthongo. In reliquis tamen exemplaribus *Ænide* habetur κατὰ συγκοπὴν, vel *Æneide* per diphth. ει integra dictione. Unde *Æneis* patronymicum fœmin. diphthongo soluta. Sed enim Priscianus ait Virgilium auctoritate sua dixisse *Æneiden*, quod secundum regulas *Æneas* esse debuerat. *Pierius.*

654 *Primam hanc tibi magnus Apollo*] Dicendo *primam*, pollicetur et aliam. *Concedere* autem ideo se dixit, quia sagittarum Deus est: et licet eum Jupiter juverit, Apollo tamen suum sibi officium vindicat, quod dicit se concessisse, quia non prohibuit. Ea enim, quæ ab aliis numinibus poscimus, tunc implentur, si non adversentur numina, quorum propria sunt quæ poscimus: unde et in quarto Juno ait, 'adero, et tua si mihi certa voluntas.' Hoc est, Quod in me est, jungam eos: restat ut et tu tuum velis implere officium. *Servius.*

655 *Paribus non invidet armis*] Pari gloriæ. Nam ut Apollo puer extinxit Pythonem in vindictam matris, sic Numanum Ascanius. *Paribus* ergo *armis*, id est, similibus, non peritis, sed triumpho. *Idem.*

656 *Cetera*] Deinceps: et est adverbium: id est, in cæterum: est autem Ennianum, 'Cetera quos peperisti ne cures.' *Idem.*

Orsus] Modo locutus, id est, pro eo, qui desierit: alias cœpit, quod magis est proprium: ut, 'Sic Venus, at Veneris contra sic filius orsus.' *Idem.*

Apollo Mortalis] Id est, constitutus sub hominis forma. *Donatus.*

Apollo, Mortales, &c.] Donatus hoc ita pronunciandum contendit: 'sic orsus Apollo Mortalis, med.' hoc est, constitutus sub forma hominis scil. Butæ. Quod et Fabric. observat: et sic in suo Ms. esse notat etiam Bersmanus noster. *Taubmann.*

657 *Medio sermone*] Ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. *Sermo* est enim duorum vel plurium oratio. *Servius.*

658 *Et procul in tenuem*] Ovid. Fast. l. II. 'Jussit, et in tenues oculis evanuit auras.' Hom. Odyss. l. IV. λιάσθη ἐς πνοίας ἀνέμων. Josephus Bell. v. 5. de re alia, εἰς καπνὸν διαλύ-

ονται. Statius Theb. l. v. 'ita fatus in aëra rursus Solvitur.' Sed hoc jam alibi. *Cerda.*

659 *Agnovere deum proceres*] Hom. Il. P. de Apolline ab Ænea agnito: *αἰνείας δ' ἑκατηβόλον ἀπόλλωνα Ἔγνω ἐσάντα ἰδών.* *Germanus.*

660 *Fuga*] Abscessu: et more suo abeuntes Deos inducit agnosci. *Servius.*

Pharetramque sonantem] Quia ait supra, 'Et sæva sonoribus arma.' *Idem.*

661 *Dictis*] Propter auditam orationem. *Idem.*

Ac numine] Propter agnitum Deum. *Idem.*

663 *Animasque in aperta pericula mittunt*] Plus enim quam manifesta sunt præsentia pericula, quando audientibus Trojanis, bello prohibebatur Ascanius ne periclitaretur. *Idem.*

Animasque in aperta pericula mittunt] Hom. Iliad. IX. *Αἰεὶ ἐμὴν ψυχὴν παραβαλλόμενος πολεμίζειν*: *Meam semper animam projiciens in pugnam.* Locutionem arripuit Paneg. Constant. 'Cur salutem Reip. in pericula tanta misisti?' *Cerda.*

665 *Intendunt acris arcus*] Pro *ipsi acres.* Ut enim et in primo diximus, arcum unusquisque habet pro viribus suis. *Servius.*

Amentaque torquent] Pro *tela amentis torquent*: nam *amentum*, est lorum, quo media hasta ligatur et jacitur. *Idem.*

Amentaque torquent] Proprie, nam amentata tela tortione emittebantur. Itaque, ut fundæ dicebantur torqueri, ita amentata. Erat amentum, lorum illigatum ad mediam ferme hastam nodo quodam, qui nodus in emissu solvebatur. Glossæ: *amentum, ὅθεν κατέχεται ἡ λόγχη, unde tenetur hasta.* Ibidem, *amentum, ἅμμα ἀκοντίων, vinculum jaculorum.* Accinunt verba Festi: 'Amenta, quibus, ut mitti possint, vinciuntur jacula.' Illud Euripidis in Andromacha, *μεσάγκυλα*, interpretes explicant *tela amentata*; quibus opponi possunt, quæ sequuntur in eodem Tragico, *ἐκλυτοὶ ἀμφώβολοι, tela missilia*: proprie, *tela soluta.* Cerda.

Amentaque] Ciceroni et Fabio *hastæ amentatæ* sunt fortes et sic ligatæ. Et quia amentum incitat et roborat hastam, *μεταφορικῶς* dixit Tertullianus l. IV. 'CHRISTUS amentavit hanc sententiam: Non potestis Deo servire et Mammoni:' quod est; fortiter et serio edixit; et velut amento intorsit. Lucanus: 'Cum jaculum parva Libys amentavit habena.' Videatur J. Lipsius Poliorcet. Dial. IV. 5. *Taubmann.*

666 *Sternitur omne solum telis*] Ab Enn. ut notarunt jam alii, qui de Scipione, 'Sparsis hastis longis campus splendet, et horret.' Incrementum Stat. l. VIII. maximum est, 'Nec locus ad terram telis.' *Cerda.*

Tum scuta cavæque, &c.] Videtur adumbrasse versum Enn. Ann. l. XI. 'Tum clypei resonant, et ferri stridet acumen.' Et l. XV. 'tinnit hastilibus umbo: Æratæ sonitant galeæ.' Incertus Poëta apud Varronem: 'Arma sonant, fremor oritur.' Sallust. Jugurth. 'strepitus armorum ad cœlum ferri.' Ammian. l. XX. 'resultantibus armis.' Ab Calab. etiam l. XI. inducuntur cum strepitu *κόρυθές τε, καὶ ἀσπίδες, galeæ, et clypei.* Idem.

667 *Flictu*] Pro *adflictu*, vel *inflictu*, id est, ictu: nam detraxit more suo præpositionem. Et loquutus est juxta antiquum morem. Pacuvius Teucro, 'Flictus navium.' *Servius.*

Dant sonitum flictu galeæ] In Romano codice, et aliquot aliis, *adflictu* legitur, ex paraphrasi sumptum. Nam Servius agnoscit *flictu.* In aliquot codicibus antiquis mutato numero, legitur, 'Dant sonitum galeæ flictu.' *Pierius.*

Flictu] Auson. epist. ad Paulin. 'Cymbala dant flictu sonitum.' Cic. Nat. II. 'lapidum flictu elici ignem

sæpe videmus.' Lucret. l. II. 'nam cita superne Obvia cum flixere, fit ut diversa repente Dissiliant.' Sil. quoque, 'galea horrida flictu.' Attius in Ægystho, 'fligi studet.' Itaque simplex *fligo* veteribus in usu. *Cerda.*

668 *Pluvialibus Hædis*] Sub Tauri cornu est signum, cui *Auriga* nomen est: hunc cum Tauro una clara stella conjungit. Retinet autem Auriga stellas duas in manu, quæ *Hædi* vocantur, et capram, quam Amaltheam dicunt: quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriente autem Scorpione, occidunt. *Servius.*

Pluvialibus Hædis] In ortu, et occasu pluvii sunt hœdi. Poëta ab occasu tantum sermonem arripuit, quem Statius imitatur octavo Thebaid. ad ardorem quoque belli explicandum: 'non tanta cadentibus hædis Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arctos: Nec fragor Ausoniæ tantus cum Jupiter omni Arce tonat, tanta quatitur nec grandine Syrtis Cum Libyæ Boreas Italos niger attulit imbres.' Theocr. εἰδ. VII. Χ' ὅταν ἐφ' ἑσπερίοις ἐρίφοις νότος ὑγρὰ διώκῃ Κύματα. Interpres Arati etiam de hœdis, σημεῖα μὲν χειμῶνος φέρουσιν, ὅταν ἑσπερίαν δύσιν ποιῶνται: *Edunt signa tempestatis, cum occasum subeunt.* Ovid. Eleg. Trist. I. 11. 'nimbosis hœdis.' *Cerda.*

Pluvialibus Hædis] Ὀμβροφόροις. *Turbidum* enim sidus esse existimatur suo ortu. Eos et Plinius XVIII. 26. *pluviales* appellat, et Ovid. Trist. I. 11. Eleg. *nimbosos:* de iisdem et Rufus Festus: 'hœdi Sæva procellosis immittunt flabra fluentis.' *Taubm.*

669 *Verberat*] Stat. l. VIII. 'Rhodopem nive verberat Arctos:' et l. V. de Jove loquens, 'Talis Hyperborea virides nive verberat agros.' Ovid. Fast. l. III. 'verberat unda freti.' Horatius Ode prima l. III. 'Non verberatæ grandine vineæ.' Elegantia hæc Hellenica est. Nam Hom. Iliad. XI. ὡς ὁπότε Ζέφυρος νέφεα στυφελίξῃ Ἀργεστάο νότοιο βαθείῃ λαίλαπι τύπτων: *veluti cum Zephyrus nubes agitaverit Velocis Noti vehementi procella verberans.* Variat Ovid. verbo *pulso* Met. VI. 'Induroque nives, et terras grandine pulso.' *Cerda.*

Quam multa grandine nimbi, &c.] Ita l. X. 'Ac velut effusa si quando grandine nimbi Præcipitant.' Utrunque versum volunt duci ab illo Val. Æditui, qui in Epigram. 'Aut imber cœlo candidus præcipitans.' Hectorem ita comparat Græcus Iliad. l. XI. Ἐν δ' ἔπεσ' ὑσμίνῃ ὑπεραέϊ ἶσος ἀέλλῃ, Ἥτε καθαλλομένη ἰοειδέα πόντον ὀρίνει. Claud. Bell. Get. de Barbaris, 'Grandinis, aut morbi ritu.' *Idem.*

670 *Præcipitant*] Pro *præcipitantur*, ut Æn. I. 'Tum prora avertit:' item, 'venti ponunt:' Cicero, 'Terra movet;' et alia sexcenta, omnia patiendi significatu. Vide Comm. Plaut. Mil. act. II. sc. 7. *Taubmann.*

Jupiter] Aër. Ut Horatius, 'Manet sub Jove frigido venator.' *Serv.*

Cum Jupiter horridus, &c.] Tale illud Sil. l. V. 'Sic ubi torrentem crepitanti grandine nimbum Illidit terris, molitus Jupiter alto Fulmina, nunc Alpes.' Sic et Hom. Iliad. X. Ὡς δ' ὅτ' ἂν ἀστράπτῃ πόσις Ἥρης ἠϋκόμοιο, Τεύχων ἢ πολὺν ὄμβρον ἀθέσφατον, ἠὲ χάλαζαν, Ἢ νιφετὸν, ὅτε πέρ τε χιὼν ἐπάλυνεν ἀρούρας: *Ut autem cum fulgurat maritus Junonis pulchricomæ, Aut demittens confertissime imbrem, aut grandinem, Aut copiosam nivem, cum nix adimplet agros.* Cerda.

672 *Pandarus et Bitias*] Duplex imitatio: vel enim hæsit Homero Iliad. duodecima, ubi ἐν δὲ πύλῃσι δύω ἀνέρ' εὗρον ἀρίστω, Υἷας ὑπερθύμους Λαπιθάων αἰχμητάων. Vel (si Macrobio credis Saturn. VI. 2.) Ennio, qui induxit Histros duos in obsidione erupisse portam, et stragem de obsidente hoste fecisse. *Idem.*

Idæo Alcanore creti] Veteres aliquot codices, *nati* habent, ex para-

phrasi lectione inculcata contextui. *Pierius.*

673 *Eduxit*] Quidam pro *educavit* volunt intelligi. *Servius.*

Eduxit] Ita sup. Arcentem dixit, 'Eductum Martis luco.' *Cerda.*

Hiera] Turneb. XXII. 7. suspicatur leg. *Hyæna:* ut, quemadmodum quidam a cerva, cane, lupa nutriti dicuntur; ita hi a silvestri hyæna sint educati. Porro sanctissime colebatur a Trojanis *Jupiter* cognomento *Idæus.* Ei lucus erat in Ida monte, ubi educati fuerant *Pandarus* et *Bitias.* Taubmann.

674 *Abietibus, &c.*] Pergit Homerica imitatio ex l. XII. Τὼ μὲν ἄρα προπάροιθε πυλάων ὑψηλάων, &c. Ait Virgil. abietes *patrias*, id est, Idæas, nam in Ida nutriti hi duo. Vocat Scal. Homericam operam minorem Virgiliana. Macrobius etiam ait, superatum in hoc loco a Virgilio Homerum. Est et Iliad. v. simile, ubi, ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψηλῇσι, *similes altis abietibus:* et Il. XIII. ait, Alcathoum stetisse in bello, ὥστε στήλην, ἢ δένδρεον ὑψιπέτηλον: *uti columnam, aut arborem altissimam.* Nonn. l. XXXII. de quodam adolescente, ὑψικόμῳ φοίνικι πανείκελος: *alticomæ palmæ persimilis.* Cerda.

Montibus æquos] Idæo, vel ejus arboribus exæquandos. *Servius.*

Montibus æquos] Recte putant qui Virgilium dicunt adjecisse animum ad hominem πέλωρον, aut πελώριον. Nam vox hæc nata, quasi πέλας ὄρους ὢν τῷ μεγέθει, *accedens magnitudine ad montem.* Inde Sen. in Thyest. 'Tergemina moles cecidit, et qui montibus Stabant pares Gigantes.' Quod accepit ab Apoll. qui l. I. de Gigantib. dixit, θεὰ τρέφεν αἰνὰ πέλωρα. Unde bene Hom. Odyss. l. IX. cum prius Polyphemum vocasset πελώριον, eo versu, ἐνθάδ' ἀνὴρ ἐνίαυε πελώριος, postea subjecit: Καὶ γὰρ θαῦμ' ἐτέτυκτο πελώριον, οὐδὲ ἐώκει Ἀνδρί γε σιτοφάγῳ, ἀλλὰ ῥίῳ ὑλήεντι Ὑψηλῶν ὀρέων: *Monstrum etenim horrendum erat, neque simile Homini frumentum edenti, sed cacumini silvoso Excelsorum montium.* Quibus multis explicat, quæ unico verbo præmiserat vocans πελώριον. Est et locus alius in Homero huc pertinens. Nam Iliad. XVII. Ajaces duos comparat monti, qui fluvium arcet, ne in agros irrumpat. *Cerda.*

675 *Ducis imperio commissa*] Aut quæ ei commissa fuerat imperio absentis Æneæ: aut, quod est melius, quæ imperio Æneæ fuerat commissa, id est, clausa. Unde et *commissuræ* dicuntur conjunctiones tabularum secundum superiorem sensum. Contrarium est quod dixit, 'Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.' Æneas enim abscedens principibus omnium rerum commiserat curam. Alii *ducis* Ascanium accipiunt: alii *commissa* ideo clausa accipiunt, quia superius lectum est, 'heja ingenti clamore per omnes Condunt se Teucri portas.' Quietis enim rebus portæ patebant, per quas se Teucri sub adventum hostis receperant. Propterea quod ait, 'Namque ita discedens præceperat optimus armis Æneas, si qua interea fortuna fuisset, Non æquo dare se campo, non obvia ferre Arma viros, sed castra fovere.' Sane *commissa*, deest *sibi* vel *illis*, Pandaro et Bitiæ; ne contrarium sit quod dixit, 'Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.' Scimus enim quod Mnestheo et aliis ducibus imperaverat Æneas ad petenda proficiscens auxilia, ne portas aperirent: ut, 'Castra modo, et tutos servarent aggere muros.' Item legimus Mnesthea et Serestum ductores fuisse, et rerum magistros, non Pandarum et Bitiam. Unde apparet, quia hunc locum male intellexit Donatus dicens, 'Commissam portam,' id est creditam Pandaro et Bitiæ, qui duces non erant. Ergo melius est ut *commissam* dicamus

clansam, quam creditam Pandaro et Bitiæ. *Servius.*

676 *Mœnibus*] Pro *in mœnia.* Idem.

677 *Pro turribus*] Aut vice turrium: aut pro defensione. *Idem.*

Pro turribus adstant] In veteribus nonnullis *instant* legitur, sed *adstant* melius. *Pierius.*

Pro turribus adstant] Sic illud, 'Et Sagarim et summis stantem pro turribus Idam.' Verbum *astant*, signat defensionem, ut Sophocles in Antig. Πορθῶν γε τήνδε γῆν ὁ δ' ἀντίστασις ὕπερ. Ad verbum, *contra staret.* Cerda.

Pro turribus adstant] Scal. v. 2. hæc cum Homericis contendit, de quibus Macrob. v. 11. *Taubmann.*

678 *Armati ferro*] Aut bene instructi armis: aut, ut Asper dicit, ferrea corda habentes, id est, dura, et cruenta cogitantes: ut Ennium sit secutus, qui ait, 'Succincti corda machæris.' *Servius.*

679 *Aëriæ*] Quia in altum sublatæ. Sic Epig. l. IV. ἠερίην κλίμακα, *aëriam scalam.* Cerda.

Liquetia flumina, &c.] *Padus* Italiæ fluvius aliquas provincias dextra lævaque contingit, inter quas et Venetiæ partem præterfluit. *Athesis* Venetiæ fluvius est, Veronam civitatem ambiens, et in *Padum* cadens. *Liquetia* Venetiæ fluvius est inter Altinum et Concordiam, quem nunc commemorat, nam *Liquetia* non est epitheton, nemo enim a generalitate transit ad species. Unde apparet quia *Liquetia* legendum est, et non *liquentia.* Servius.

Liquentia flumina circum] In Oblongo quidem codice *Liquetia* legitur. Unde quidam arbitrati sunt de fluvio nobili, in foro Julii, dictum. Romanus tamen codex cum plerisque aliis *liquentia* legunt. Sæpe enim fit, ut posito genere species subjungatur. Hinc addit, 'Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum.' *Pierius.*

Liquetia] Vulgo, *liquentia:* quam lect. tuentur Erythræus et Gifanius. At negat hoc esse epitheton Servius: item Aldus et Fabricius contendunt *Liquetia* legendum: qui fluvius est, dividens Marchiam Trevisanam a Foro Julii: qui Plinio III. 18. *Liquentia* etiam dicitur: hodie *Livenza.* Vide ibid. et Jac. Dalechampii Notas. *Taubmann.*

680 *Padi*] Venetiæ fluvius, qui Ge. I. 'fluviorum rex Eridanus' Græco nomine dicitur. *Idem.*

Athesim amœnum] Celebrata fluminis hujus amœnitas. Cassiod. ep. III. 48. 'Hunc Athesis interfluit sonorus, amœni gurgitis puritate præterfluit, causam præstans muniminis et decoris.' Claudian. in Epith. Hon. fluvios numerans aptos voluptatibus, principe loco Athesin adhibet; imo cum aliis alia assignet, ut Mincio susurros apium, Padoelectra, Tago aurum, huic uni dat choreas, versu illo, 'Athesis strepat choreis.' Contra tamen scribit Auctor ἄδηλος Paneg. Constantini: 'Athesis ille saxis asper, et gurgitibus verticosus, et impetu ferox.' Sed hæc extrema ad celeritatem refer: nam Sidonius epist. I. 5. 'velocem Athesin, pigrum Mincium.' Quod accepit a Claud. 'et velox Athesis, tardusque meatu Mincius.' *Cerda.*

681 *Geminæ quercus*] Non quia tantum duæ nascuntur, sed ad istorum similitudinem respexit: id est, quando similes elevantur quercus. *Serv.*

Intonsoque cælo] Hoc ad supradictas cristas refertur. *Idem.*

682 *Nutant*] Manil. I. 1. 'virides nutantes vertice silvas.' Sen. in Thyest. 'nutat Silva.' Enn. 'capitibus nutantes pinos.' Catull. 'nutanti platano.' *Cerda.*

684 *Quercens*] In antiquis aliquot codicibus *Querquens* habetur. *Pier.*

Quercens] Nomen hoc arripuit Sil. l. X. 'Occubuit fratrisque vidit labentia membra Quercentis,' ubi pessime in nonnullis *Quarentis.* Cerda.

Pulcher Equicolus armis] Ut 'pul-

cher vestibus,' sic 'pulcher armis:' et melius figuratum, quam si dixisset 'pulchris armis.' *Servius.*

Pulcher Equicolus] In antiquis partim *Equiculus*, partim *Aquiculus* legitur. *Pierius.*

685 *Præceps animi*] Figurate genitivo junxit. Nam dicimus 'præceps iracundia, præceps furore.' *Servius.*

Præceps] Παράβολος. Cic. *projectus.* Taubmann.

Tmarus] In antiquis aliquot *Tmaros.* Pierius.

Mavortius Hæmon] Non Martis filius, sed bellicosus. *Servius.*

Mavortius Hæmon] Nomen viri (ut et *Tmarus*) a monte effictum: et bene hoc ornatur epitheto; cum in Hæmo Thraciæ monte domicilium Martis ponatur. *Taubmann.*

686 *Agminibus totis*] Deest *ab:* et significat eos primo fugatos esse, mox occisos. Aut certe alios fugatos, alios interemptos: quidam dubium putant, utrum ab agminibus totis terga dedere, an ab agminibus versi. *Servius.*

Aut versi terga dedere] In codicibus nonnullis 'aversi terga dederunt.' Sed enim *aut* necessarium videtur, ut sententia et ordo constent. *Pierius.*

687 *Aut ipso portæ*] Neque id placet, quod *ipsi* in nonnullis veteribus habetur exemplaribus. *Idem.*

Posuere in limine vitam] Ut, 'animasque in vulnere ponunt.' *Servius.*

688 *Animis discordibus*] Hostilibus, scilicet Trojanorum, qui a Rutulis discordabant. *Idem.*

689 *Collecti Troës glomerantur*] Tanti facti exemplo animati Trojani densabantur ad portam, remotaque trepidatione omni, et egredi longius audebant, et alios cominus provocare. *Donatus.*

Glomerantur eodem] In Romano codice legere est *in unum*, sed melius *eodem*, hoc est, ad eandem portam, quam Pandarus et Bitias recluserant. Fuit vero *in unum* paraphrasis. *Pier.*

692 *Nuntius*] Et qui nuntiat dicitur, et qui nuntiatur; sed modo hic qui nuntiatur. *Servius.*

Perfertur nuntius] Ita Soph. Elect. φέρων ἥκω λόγους: *venio ferens nuntium.* Et nota ἐκ παραφράγου, ab eodem dici ἔργον pro *nuntio*, eo versiculo, ἔργ' ἔχων ἥδιστα. *Cerda.*

695 *Dardaniam ruit ad portam*] *Ruit*, inquit, non venit, ut ostenderet ejus fervorem, qui suorum necem veniebat ulturus, et qui nolebat patentis portæ occasionem perdere, ne iterum clauderetur. *Donatus.*

Fratresque] Quos supra portam dixit tenere. *Servius.*

696 *Se primus agebat*] Juxta veteres *agebat*, pro *veniebat:* ut, 'Ecce gubernator sese Palinurus agebat.' Plautus in Mostellaria: 'Unde agis te?' Ut enim nos e contrario dicimus *duco me:* ita illi, *agit se*, ἀπὸ τοῦ ἄγειν, *se agebat:* hoc est, incedebat. Tractus autem sermo est a ratione Physica. Nam agitur corpus animi judicio. Unde Terentius, 'Quo te agis?' *Id.*

697 *Thebana de matre*] Parenthesis est. Sane Thebæ aliæ Ægyptiæ, aliæ Bœotiæ, aliæ Phrygiæ. *Idem.*

Thebana de matre] Matrem hic Thebanam accipio e Thebis Hypoplaciis, quæ in Cilicia erant. Est enim verisimile, Sarpedonem Lycium ex ea provincia concubinam habuisse potius, quam ex aliis Thebis: XXII. 7. et XXIX. 25. *Turnebus.*

Nothum Sarpedonis alti] Præclare, et signate. Est enim discrimen inter *nothum* et *spurium.* Prior, qui natus ex claro et noto patre, matre obscura et ignobili: posterior, qui matre nota, ignoto patre. Ergo, quia non *spurius*, sed *nothus*, ideo 'Sarpedonis alti.' Verum discrimen hoc auctoribus non est perpetuum. De etymo vocis, varie. Tantum offero Suidam, qui ducit a particula νὴ, id est, non, et θεῖον, *divinum;* quia nothi carent divino illo, quod esse in procreatione debet, id est, legitimis nuptiis. Vide Lexicon Sim. Schard. *Cerda.*

Sarpedonis alti] Id est, nobilis. *Serv.*

698 *Itala cornus*] Telum de Itala cornu factum, et materiam pro opere posuit. *Idem.*

Itala cornus] Pro, Italica. Sic Pers. Sat. VI. 'Ligus ora,' pro, Ligustica: et, 'juvenes jocos,' pro, juveniles: et Sat. l. I. 'Italo honore,' pro, Italico: et, 'heroas sensus,' pro heroos. *Cerda.*

699 *Aëra per tenuem*] In plerisque codicibus *tenerum*. Sed et *tenuem* et *aëri*, et *auræ* sæpe additum invenias. *Pierius.*

Tenuem] In plerisque lib. *tenerum* est: quod probat Lambinus exemplo Lucretiani l. I. 'Aëris in teneras possint proferrier auras.' *Taubmann.*

Stomacho infixa] Græcus sermo est. *Servius.*

700 *Specus vuln.*] Poëtica exaggeratio. *Specum* enim pro cavatione posuit. *Idem.*

Specus atri vulneris] Quamvis in plerisque codicibus *vulneris* legatur: et Servius *specus vulneris* agnoscat exaggeratione poëtica. Sunt tamen alii codices antiqui, in quibus 'sanguinis undam' legas. *Pierius.*

Specus atri vulneris] Sil. l. VI. de vulnerato serpente, 'Tabificam spirat saniem specus ultima.' Stat. flexu alio vocat *fundum* l. IX. quasi e caverna exiret sanguis. Ioan. Chrysost. in laudat. prima Romani Martyris vocat vulnera *βαθείας αὐλακας, sulcos profundos*, et inde fluere *ῥύακας αἱμάτων, rivos sanguinis.* Cerda.

Undam] Copiam sanguinis in modum undæ. Æn. X. vs. ult. *Taubmann.*

701 *Et fixo ferrum in pulmone*] Et ferrum fixum, et pulmonem fixum possumus accipere. *Servius.*

Tepescit] Ita sup. 'trajectoque hæsit tepefacta cerebro.' Hom. Il. XVI. *ἐνθερμάνθη ξίφος αἵματι: incaluit gladius sanguine.* Cerda.

702 *Erymantha manu*] Id est, gladio cominus ferit. Nam illi, de quibus superius dixit, non manu occisi sunt, sed misso jaculo. Ergo ad differentiam teli jacti, accipe *manu*, id est, gladio. *Servius.*

Aphidnum] In cod. Romano *Achidnum*; in Oblongo *Afidnum* per *f* Latinum. In aliis *Aftdum*, in aliis *Aphipnum*; denique tot varietates, quot pene codices. *Pierius.*

703 *Ardentem oculis, animisque frementem*] Et gestu corporis, et mente commotum. *Servius.*

704 *Neque enim jaculo*] Parenthesis. *Idem.*

Vitam dedisset] Pro *reddidisset*. Id.

Neque enim jaculo vitam ille dedisset] Par illud Æn. XI. 'non ille manus feritate dedisset.' Estque hoc ferme illud Hom. Il. IX. *οὐ μὲν γάρ κ' ὀδμὴ ταύροισι βροτοῖσι: non domitus ille esset paucis ab hominibus.* Et verbum *do* in hoc significato etiam est in Hom. Il. XI. *δόσαν ψυχὴν Ἄϊδι. Cerda.*

705 *Phalarica venit*] De hoc telo legitur, quia est ingens, torno factum, habens ferrum cubitale, supra quod veluti quædam sphæra, cujus pondus etiam plumbo augetur: dicitur etiam ignem habere adfixum stuppa circumdatum, et pice oblitum: incensumque aut vulnere hostem, aut igne consumit. Hoc autem telo pugnatur de turribus, quas *phalas* dici manifestum est. Unde et in circo *Falæ* dicuntur divisiones inter euripum et metas, quod ibi constructis ad tempus turribus, his telis pugna edi solebat. Juvenalis, 'Consulit ante phalas, delphinorumque columnas.' Hinc *phalarica hasta*: sicut alia muralis. Sane *phalaricam* Lucanus dixit nervis mitti tortilibus e quadam machina: ut, 'Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis Obruat:' Virgilius vero ait, Turnum manu jaculari potuisse. Unde apparet aut a Lucano ad auxesim illius, qui occidendus fuerat, esse dictum: aut a Virgilio ad laudem Turni, qui talem hastam manu jaculatus est. *Servius.*

Phalarica] Liv. l. XXI. 'Phalarica

telum missile, hastili oblongo, et cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat: id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantque pice. Ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset,' &c. Vide ibidem plura: nam apud Veget. IV. 18. non satis plena descriptio est. Dicta autem a *phalis*, i. turribus ligneis. Juvenal. 'Consulit ante phalas.' Glossæ vett. *Falarica*, χειροβαλλίστρα. Ennius: 'Quæ valido venit contorta phalarica missu.' Lucanus: 'Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis Obruat.' Vide God. Stewech. ad Veget. *Taubmann.*

706 *Fulminis acta modo*] Amat tela cum impetu venientia fulminibus comparare. *Servius.*

Taurea terga] Usurpavit pro *taurina*. Alibi 'taurinis follibus.' Unde sicut et Plinius dicit, 'Derivationes firmas non habent regulas, sed exeunt, prout auctoribus placet.' Bene autem per transitum ejus arma descripsit. *Idem.*

Taurea terga] Scutum intelligit. Corii ex bove inducti scutis crebra apud auctores mentio. Virg. Æneid. X. 'Cum pellis toties obeat circumdata tauri.' Stat. l. III. 'Nec pudor emerito clypeum vestisse juvenco.' Id. 'clypeos cæsis vestire juvencis.' Valer. Arg. I. 'Taurea vulnifico portat, cælataque plumbo Terga Lacon.' *Cerda.*

707 *Duplici squama et auro*] Id est, duplicibus squamis aureis. *Squamæ* autem sunt loricarum catenæ in modum squamæ compositæ. Sane *squamæ* et splendorem significant, si a piscibus veniat: et sordes, si ab squalore. Sed in Virgilio splendorem ubique significat. *Servius.*

Duplici squama] Loricarum aliæ hamatæ seu catenatæ, quod genus Poëta inducit l. v. ubi exhibet loricam 'levibus hamis consertam;' aliæ squammeæ, quæ habent solidas lamminas innexas et consertas. Herodotus, Musa septima, loquens de Persarum loricis, ait, habuisse speciem λεπίδος σιδηρέης ὄφιν ἰχθυοειδέος, *ferreæ squammæ instar piscium.* Ea in usu Romanis; illam enim Lucullo dat Plut. vocatque θώρακα σιδηροῦν φολιδωτόν: *loricam ferream squammeam.* Cum ait, *duplicem*, intelligit bilicem loricam, id est, cui duplex ordo squammarum loco liciorum: et ideo *fidelis*, quia major virtus in duplici ordine. *Cerda.*

Auro] Sil. I. V. Flaminium Consulem sic armat, 'Loricam inducitur: totos huic nexilis hamos Ferro squamma rudi, permistoque asperat auro.' Est in Poëta 'duplici squamma et auro,' idem quod, duplici squamma aurea, ut illud, 'pateris libamus, et auro,' nulli non tritum. *Cerda.*

709 *Dat tellus gemitum*] Sil. I. IV. 'Procumbit late porrectus in arma ruinam, Et percussa gemit tellus ingentibus armis.' Pari incremento Stat. Theb. I. V. ubi ad pondus serpentis maximi inducit 'arva gementia.' Calab. I. I. μέγα δ' ἔστενεν ἤπειρος αἶα: et I. II. ἀγυιὰ στείνετο: ibid. γαῖα ἔβραχε: et, περιτρομέει γαῖα. *Id.*

Et clypeum super intonat ingens] Aut ipse 'ingens super clypeum intonat:' aut 'ingens clypeum super ipsum tonat.' Nam lectum est etiam *hoc clypeum*, ut probat Caper: eo magis debemus accipere. Nam Homerum imitatus est, qui ait, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. *Servius.*

Et clypeum super intonat ingens] Dubitare videtur Servius an *clypeum ingens* dicendum sit genere neutro, ut cum Homerica sententia congruat, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ: quod alibi Virgilius expressit, 'Sonitum super arma dedere.' Sed enim Livius libro quarto de bello Macedonico, 'Clypea argentea decem' ait: quod tamen de imaginibus intelligi eo loco nonnulli volunt. Asserit ad hæc Nonius Marcellus, *clypeum* utroque genere pro *scuto* Virgilium posuisse, ut eo loco,

'Ardentes clypeos:' et hic 'clypeum super intonat ingens.' *Clypeum* enim *ingens* indubitato legit Nonius: quo genere et Licinius usus est. Diximus vero clarissimos olim viros tam in genere quam in scriptione, differentiam posuisse: aliterque *clypeum*, aliter *clipeum*, aliter *clupeum* significare: cujus rei cura sit penes eos, qui nunc etiam et hoc et hujusmodi alia diligentissime perquisivere: quorum doctissimos libros spero brevi in lucem prodituros. *Pierius.*

710 *Qualis in Euboico*] In Romano *talis*. Sed id ex paraphrasi. *Idem.*

Qualis in Euboico] Silius l. IV. Musam suam ornat Virgiliano ductu: 'Haud aliter structo Tyrrhena ad litora saxo, Pugnatura fretis, subter cæcisque procellis Pila, immane sonans, impingitur ardua ponto. Immugit Nereus, divisaque cærula pulsu Illisum accipiunt irata sub æquora montem.' Non longe abit Homeri comparatio Iliad. IV. ἤριπε δ' ὡς ὅτε πύργος, *cecidit uti turris:* a quo accepit Cal. l. III. ἀνετράπετ' ἤϋτε πύργος. Idem Cal. ibid. de Achille cadente, Ἤριπεν ἀμφὶ νεκύεσσιν ἀλίγκιος οὔρεϊ μακρῷ: de cadente Amyco Val. l. IV. 'annosi veluti si decidat olim Pars Erycis, vel totus Athos.' *Cerda.*

Qualis in, &c.] Quomodo hoc fiat, ratio petenda est ex Vitruvio, præsertim l. V. nam Grammatici non dixere. Scal. V. 14. *Taubmann.*

Euboico Baiarum litore] Bene *Bajarum* addidit, ne Eubœam insulam intelligeremus, unde Chalcidenses venerunt, qui condiderunt Cumas, quæ sunt Bajis vicinæ. Postuinus de adventu Æneæ, et Lutatius communium historiarum, Bojam Euximi comitis Æneæ Nutricem, et ab ejus nomine Bojas vocatas, dicunt. Veteres tamen portum Bajas dixisse, Varro, et a Bajo, Ulyxis comite, qui illic sepultus est, Bajas dictas, tradit. *Serv.*

Quondam] Hic *quondam* pro expletiva posuit. Alii *quondam* medii temporis volunt: quidam *quondam* ad perpetuitatem temporis referunt, hoc est, ut solet fieri. *Idem.*

711 *Saxea pila cadit, &c.*] Nulla hic libertas, neque *pilam* posuit pro columna, sed vere pilam intellexit. Quis nescit ex Vitruvio pilas ad mare construi solitas? Lege illum V. 12. ubi clare pilas nominat structiones, quæ fiunt in portubus, et late docet, qui debeant fieri. Pilas describit Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus, et veteres tellus nova contrahit undas. Namque Dicarcheæ translatus pulvis arenæ Intratis solidatur aquis, durataque massa Sustinet advectos peregrino in gurgite campos.' Ut intelligas tertium vers. de pulvere, lege Vitruv. dicto loco; et II. 6. Seneca Nat. Quæst. III. 20. 'Puteolanus pulvis, si aquam attigit, saxum est:' et Plin. XXXV. 13. ait, hunc pulverem Puteolanum 'opponi maris fluctibus, mersumque protinus fieri lapidem inexpugnabilem undis.' Additque, fieri fortiorem 'si Cumano misceatur cæmento.' Videndus etiam Strabo; et Auson. clare epist. 13. ad Paulum, 'Vel quæ Bajanis pendent fluitantia pilis.' Sic enim legendum, non *palis*. Utrumque ædificium aperte discriminat Sidon. epist. II. 2. 'Nec pilæ sunt mediæ, sed columnæ:' quasi in ratione fabricæ directe opponantur; et vere opponuntur. Quod cum ita sit, cur dicam Virgilium intellexisse columnas, et libere mutasse in pilas? Nobilior multo est columna, ut ratio annuit, et versus Paulini Natali 9. Felicis, 'Quæque prius pilis stetit, hæc modo fulta columnis, Vllia mutato sprevit cæmenta metallo.' Et quia nobilior, ideo in ædificiis spectatur: pila contra, quia informis, undarum tenebris destinatur. Hæ pilæ excitabantur non solum in ipsis undis prope litus, sed etiam extra undas in ipso litore, ad arcendos fluctus maris. Sic Lucret. l. VI. 'Est quoque uti pos-

sit magnus congestus arenæ Fluctibus adversis oppilare ostia contra, Cum mare permotum ventis ruit intus arenam.' Virgilianas capio de eis, quæ extra aquas 'Baiarum in litore:' et cum addit, 'jaciunt ponto,' non est, *in ponto*, sed *ponto*, id est, *contra pontum*. Inde cum ab litore in undas corruit, ingens ille sonitus et strepitus Virgilii. *Cerda.*

Molibus] Præclare: nam et hæc vox de structuris, quæ aut in mari, aut juxta mare. Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus.' Cic. ad Attic. 'Aditus insulæ munitos mirificis molibus.' Seneca in Hercule Furen. et de ipso Hercule cadente, 'jam totus ad terram ruit, Ut cæsa silvis ornus, aut portus mari Datura moles.' Sed et Sidon. loquens de Pado epist. I. 5. 'Ab alveo principali molium publicarum discerptus objectu, et per easdem derivatis tramitibus exhaustus,' &c. Quin aquam ipsam *molem* vocat Curt. l. III. per initia, ubi inducit Lycum 'majore vi, ac mole agentem undas.' *Idem.*

712 *Ponto jaciunt*] Hoc est, contra Pontum. *Servius.*

Constructam jaciunt ponto] Antiqui omnes codices hoc numero legunt, *constructam ponto jaciunt:* sed magis placet interjectus dactylus. *Pierius.*

Sic illa] *Sic*, protrahendum, nam cum dixisset qualis, addidit, *sic illa*. Servius.

713 *Prona trahit*] Ita enim exædificantur. *Idem.*

Vadis illisa recumbit] In antiquis aliquot codicibus legitur *undis inlisa*. Sed *vadis* magis placet. Alludit autem Poëta ad portus Lucrini reparationem ab Augusto factam, quum ædificatus a Julio Cæsare corruisset. *Pierius.*

715 *Prochyta alta tremit*] Atqui hæc insula plana est: sed epitheton de præterito traxit. Nam, ut dicit Plinius in naturali historia, *Inarimes* insula fuit alta, quæ terræ motu diffusa, aliam insulam fecit, quæ *Prochyta* ab effusione dicta est, ἀπὸ τοῦ προχύναι. Hanc Nævius in primo belli Punici de cognata Æneæ nomen accepisse dicit; sed *Inarime* nunc *Enaria* dicitur, et sæpe fulgoribus petitur, ob hoc, quod Typhoëum premat, et quia in eam ad contumeliam simiæ missæ sunt, quas Grajorum lingua ἀῤῥῖνας, id est, *Enarias* dicunt; ob quam causam Pithecusam etiam vocitant, licet diversi auctores varie dicant. Nam alii hanc insulam Typhoëum, alii Enceladum tradunt premere, et putatur nove dictum *Inarimem*, quod et singulari numero, et addita syllaba dixerit, cum Homerus εἰν ἀρίμοις posuerit, ut prior syllaba præpositionis locum obtineat. Livius in libro nonagesimo quarto, *Inarimem* in Mæoniæ partibus esse dicit; ubi per quinquaginta millia, terræ igni exustæ sunt; hoc etiam Homerum significasse vult. *Prochyta* ergo *alta*, quondam scilicet. *Servius.*

Durumque cubile] Hoc est, mortiferum, ad pœnam statutum. *Idem.*

Durumque cubile] Mortiferum, ad pœnam statutum. Lucan. l. v. 'Campana fremens ceu saxa vaporat Conditus Inarimes æterna mole Typhoëus.' Ita Æn. III. Ætna imposita est Encelado fratri hujus Typhoëi. *Taub.*

716 *Inarime*] Audi prius imitationem; postea breviter disputabitur is error, qui falso Virgilio affingitur. Ait Hom. Iliad. II. Γαῖα δ' ὑπεστονάχιζε, Διὶ ὡς τερπικεραύνῳ Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς. Sed ecce nubes ἀμούσων, καὶ εὐηθῶν, καὶ ἀτόπων in te Maro. Cur conjunxisti divisas ab Homero voces? ille εἰν Ἀρίμοις, tu *Inarime:* non ergo Græcum intellexisti? Adeant isti ἄμουσοι Turnebum, Erythræum, Scaligerum, Modicium, qui defendunt Virgilium. Nolo hic ego illorum myriadas. Mihi satis tot Latinorum lumina, qui judicium Virgilii probant. Hi sunt

Plinius, Ovidius, Statius, Lucanus, Claudianus, Silius, Valerius. Hi omnes *Inarimem* unica voce dixerunt. An ignoraret Virgilius locum, a quo non longe distabat? Et, si dixerimus in Homero legendum voce unica Εἰναρίμοις, qui convincemur? Et Plinius aperte ait, III. 6. Homerum scripsisse *Inarimem*: et Cluverius in Claud. notavit, Maximum, qui Græcus, et Homeri acerrimus explorator, scripsisse, et agnovisse Εἰναρίμην voce unica. Sed esto Homerus divisim scripserit εἰν Ἀρίμοις, cur non potuit Virgilius conjungere? quod jus poëticum, si hoc non est? *Cerda.*

Imposta] De Sicilia imposita Giganti Pindarus Od. Pyth. I. πιέζει, *premit*. Idem.

717 *Hic Mars armipotens, &c.*] Il. Τ. μένος πολυθαρσὲς ἐνῆκε: et Od. Α. τῷ δ' ἐνὶ θυμῷ θῆκε μένος καὶ θάρσος. Item Il. Λ. μέγα δὲ σθένος ἔμβαλ' ἑκάστῳ κραδίῃ. Il. Ρ. ἀφίει μένος ὄβριμος ἄρης· et Il. Θ. Τρῴεσσιν ἐν μένος ὦρσε· et Eurip. in Suppl. θάρσος δ' ἐνῶρσε παντὶ Δαναϊδῶν στρατῷ· et Il. Ν. ἀμφοτέρω κεκοπὼς πλῆσεν μένεος κρατεροῖο. *Germ.*

718 *Stimulos acris*] Sæviendi scilicet. Nam sunt et timoris et libidinis stimuli. Notanda quoque proœconomia, quæ id agit, ut verisimile sit Turnum victorem evasisse de castris. *Servius.*

Stimulos acris sub pectore vertit] Ita l. VI. 'stimulos sub pectore vertit Apollo.' Auctor Theb. 'Quid est, Quod te efferarit? quod novos suffixerit Stimulos dolori?' Et Claud. Hon. III. 'virtutum stimulos.' *Cerda.*

Atrum timorem] Per metalepsin: id est, turpem, odiosum. Ex eo, quod *atra* quæ sunt, inauspicata et funesta et injucunda erant. Sic Flaccus Od. IV. 11. 'minuentur atræ Carmine curæ;' id est, invisæ, molestæ. Id. Sat. II. 6. 'ut simul atras Ventum est Esquilias:' id est, odiosas mihi. Sic in Arte: 'atrum Desinat in piscem mulier;' id est, turpem et fœdum. Turneb. XXI. 7. Alii *pallidum* interpretantur, καταχρηστικῶς. *Taubmann.*

720 *Undique conveniunt*] Non dicit qui conveniunt, sed illi sine dubio, quibus Mars injecit audaciam, inventa opportunitate, irruperunt castra Trojana. *Servius.*

Quoniam] Postquam. *Idem.*

721 *Bellator deus*] 'Mars armipotens,' vs. 717. *Taubmann.*

Deus incidit] Stat. Theb. III. 'Tantus in attonitos cecidit Deus.' *Cerda.*

Animo deus incidit] Tale illud Statii Theb. I. 'Pierius menti calor incidit.' *Taubmann.*

722 *Ut fuso germanum corpore cernit*] Hom. Il. Υ. de Polydoro interfecto, Ἕκτωρ δ' ὡς ἐνόησε κασίγνητον Πολύδωρον Ἕντερα χερσὶν ἔχοντα. *Germanus.*

723 *Qui casus agat res*] In Romano et in Mediceo *quis*, ut Grammaticorum præceptionibus fieret satis. Nam *quis* cum *s* dici volunt Grammatici, auctore Sosipatro, cum in quærendo: ut, 'Quis te, nate, Dea.' In inferendo autem *qui* sine *s*, ut, 'Ille, (vides) pura juvenis qui nititur hasta.' Est enim præpositivum *quis*, subjunctivum *qui*: quod tamen auctores non observarunt. Ut Attius, 'quinam Tantalidarum internitioni modus sit.' Et Virgilius, 'qui casus agat res.' Hæc Carisius. *Pierius.*

725 *Obnixus*] Connisus, conabundus. *Servius.*

Latis humeris] Quales plerumque sunt virorum fortium: Æneæ II. 721. Daretis V. 376. Orniti XI. 680. *Taubmann.*

726 *Duro in certamine linquit*] Sine spe evadendi. *Servius.*

727 *Ast alios secum includit*] Pro hostibus, quoniam multos suos exclusisset. Statius, 'Par operi jactura lucro. Namque, hoste recepto, Exclusere suos.' Potest tamen et dubium esse, *includit*, utrum hostes, an suos? *Idem.*

728 *Demens*] Pathos per personam

Poëtæ proferendum. Alibi, 'Sed tum forte cava dum personat æquora concha Demens, et cantu vocat in certamina divos.' *Servius.*

Rutulum] Potest accusativus esse, potest et genitivus. *Idem.*

Ultro] Insuper. *Idem.*

730 *Tigrim*] Cum hac fera comparari soliti viri fortes; et ideo Herculem cum illa confert Val. Arg. l. III. et *Martiam* vocat, quia bellicosa. Apollon. l. II. Excis. Hieros. 'Indica tigris, Occiso pastore, pecus laceratque, trahitque.' *Cerda.*

731 *Continuo nova lux*] Tanta fuit inter cæteros dissimilitudo Turni, ut illum forma corporis et armorum qualitate quivis posset agnoscere. *Donatus.*

Lux oculis effulsit] In Romano codice *offulsit*, ut superius. *Pierius.*

732 *Horrendum sonuere*] Ad verbum Hom. Il. III. Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος. *Cerda.*

Tremunt in vertice cristæ] Sil. l. I. 'Lethiferumque micant fulgentes vertice cristæ.' Stat. Theb. III. 'capiti tremit ærea cassis.' Quod Hom. Il. XX. νευστάζων κόρυθι. Prope ad Poëtas Amm. l. XX. 'acies conis galearum minacius nutans.' *Idem.*

Tremunt in vertice cristæ] Comparant hæc Grammatici cum Homericis Il. XVIII. atque etiam vellicant. Sed Scal. v. 3. docet hujus loci minimam laudem superare Homeri maximam; quam ibi videas, ut et Pontanum in Antonio: ubi Virgilii judicium acerrime defendit. Ita Æn. X. 270. 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur,' &c. *Taubmann.*

Micantia fulgura mittit] In Romano, Mediceo, et in Porcio *fulmina:* et verbum *mittit* numero variat. *Pier.*

Micantia fulgura] Lucret. l. IV. 'nictantia fulgura flammæ.' *Taubm.*

734 *Inmania membra*] Quia Turnus 'præstanti corpore:' ut in VII. et ib. et IX. 'ac toto vertice supra est.' *Cerda.*

737 *Dotalis regia Amatæ*] Aut tibi data per dotem, aut quia sperabatur. Et bene *Amatæ*, quæ illum solo generum esse cupiebat, contra mariti judicium. Ergo eum mulieri probatum, non viro, dicit. Notandum sane, quia id agit, ut ostendat, non se per imprudentiam Turnum inclusisse, sed illum per temeritatem sibi minime profutura castra penetrasse. *Serv.*

Amatæ] Reginæ. *Amatæ* vero nomen priscum est, eo enim appellari omnes consueverunt Vestales: quod ea ita fuisset dicta, quam primam Numa rapuit: raptæ statim hoc nomen imponebat. *Hortens.*

740 *Olli subridens*] Magnam confidentiam virtutis ostendit. *Servius.*

741 *Si qua animo virtus*] In Romano *animi*. Sed magis placet *animo*. Pierius.

742 *Priamo narrabis Achillem*] Propter illud Sibyllæ, 'Alius Latio jam partus Achilles.' Hoc autem sic dictum est ut illud, 'Degenerem quem Neoptolemum narrare memento.' *Servius.*

743 *Rudem nodis*] Non levem, nec pulchram, sed fortem. *Idem.*

Cortice crudo] Viridi. Nam hastæ igni plerumque torrentur. *Idem.*

744 *Summis adnixus viribus hastam*] Est hoc, quod Hom. Il. XVII. ἐπὶ δ' αὐτὸς ἔρεισε βαρείῃ χειρὶ πιθήσας. *Cerda.*

745 *Excepere auræ vulnus*] Quicquid irritum est, et frustraneum, *abire in auras* dicebatur proverbiali schemate. Vide Æn. V. ad illud, 'verberat ictibus auras.' Præclare admodum, quia ad Musam Virg. Valerius Arg. l. III. 'raptumque per auras Vulnus:' et Nonn. l. XI. in re simili, ἠέρα βάλλων. *Idem.*

Vulnus Saturnia Juno Detorsit veniens] *Vulnus veniens*, id est, ictum, quo vulnerari debuit. Plerique, sed non idonei commentatores, dicunt hoc loco occisum Turnum: sed caussa œconomiæ gloriam a Poëta Æneæ esse servatam: quod falsum est.

Nam si veritatem historiæ requiras, primo prælio interemptus Latinus est in arce, postea simul Turnus et Æneas, postea Mezentius ab Ascanio. *Servius.*

Saturnia Juno Detorsit] Hoc figmento Poëtæ plenissimi. Apud Hom. Minerva Il. xx. et xxii. detorquet telum, ne Achilles feriatur. Apud Nonnum l. xxii. Venus, et eadem apud Calab. l. xi. Primus effert verbo ἔτραπε, alter ἀπεκόντιζε, tertius ἀπέτραπε. Sed et Hom. Il. viii. aliter, Ἀλλ' ὅγε καὶ τόθ' ἅμαρτε· παρέσφηλεν γὰρ Ἀπόλλων: *Hic autem aberravit: avertit enim Apollo.* Itaque σφάλλω et παρασφάλλω ad rem eandem. Virgil. vero, qui hic *detorsit*, in x. 'deflexit Venus tela.' Pulchra est poësis Ovid. Metam. viii. ubi Diana, ne aper feriatur, qui sub tutela, ferrum abstulit jaculo misso in illum, 'ictus ab illo est, Sed sine vulnere aper, ferrumque Diana volanti Abstulerat jaculo, lignum sine acumine venit.' *Cerda.*

747 *Telum*] *Telum* gladium dixit a longitudine. Unde et *mustela* dicitur, quasi mus longus. *Telum* autem pro gladio posuisse illud significat, quod infert paulo post, 'consurgit in ensem.' *Servius.*

Telum] Miratur Servius *telum* pro *gladio* positum. Sed enim et apud oratores invenitur. In Rhet. ad Heren. lib. primo, 'Ajax in silva postquam rescivit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit, occisum conspicatur, corpore telum cruentum educit.' Est in Mediceo *librat* pro *versat* scriptum. *Pierius.*

Versat] Librat, jactat, et est Ennianum, 'Versat mucronem.' *Serv.*

Is teli] Par, similis. *Idem.*

Neque enim is, &c.] In Romano codice, in Porcio, et aliquot aliis scriptum, *neque enim es*, ut sit, ideo non effugies: quia tu non *es* auctor teli neque vulneris. Tua enim evitari possunt, mea autem minime. *Pier.*

Is teli] Cum *is auctor* sit hoc loco par auctor, ita explicante Servio, et postulante sententia, mihi visum voculam *is* Latinam natam per ἀποκοπὴν, ab Græco ἶσος: ut *at* ab ἀτάρ· et *caput* a κεφαλή· et multa alia. Ita ut *is* nihil sit aliud, quam ἶσος. *Cerda.*

Vulneris auctor] Ovid. Metam. viii. 'Vulneris auctor adest:' et ix. de eo, qui taurum percussit venabulo, 'factique refugerit auctor.' *Idem.*

749 *Sublatum alte consurgit in ensem*] Genus feriendi Gallicanum. Sallustius, 'Regressi ad faciliores ictus loco cedebant.' *Servius.*

Sublatum alte consurgit in ensem] Militaris feriendi modus sublato ense, cujus alibi Poëta meminit; nam de eodem Turno, 'Alte sublatum consurgit Turnus in ensem.' Et de Ænea, 'Jamque assurgentis dextræ, plagamque ferentis.' Cum vero hic Servius notet, hoc genus feriendi esse Gallicanum, probe Titius Loc. iv. 4. rem hanc illustrat Polybii testimonio hoc: οἱ Ῥωμαῖοι συνδραμόντες εἰς τὰς χεῖρας τοὺς Κελτοὺς ἀπράτους ἐποίησαν, ἀφελόμενοι τὴν ἐκ διάρσεως αὐτῶν μάχην· ὅπερ ἐστὶν ἴδιον γαλακτικῆς χρείας, διὰ τὸ μηδαμῶς κέντημα τὸ ξίφος ἔχειν. *Cerda.*

750 *Et mediam ferro, &c.*] Par vulnus Æn. xii. 'Adversi frontem mediam, mentumque reducta Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.' Species hujus ictus sumpta ab Homer. Il. iv. ubi διὰ κροτάφοιο πέρησεν αἰχμή: et alius Il. xvi. percutitur μέσσην κακκεφαλήν: in quibus ictus signatur per media tempora, et medium caput. *Idem.*

Gemina inter tempora] Codices nonnulli veteres legunt 'media inter tempora:' figurata elocutione; mediam frontem, inter media tempora. *Pierius.*

751 *Inpubesque*] Pathos ex ætate movit. *Servius.*

752 *Concussa est pondere tellus*] Pli-

nius de elephanto in pugna canis VIII. 40. ‘ Ad casum ejus tellure concussa.’ Et nota πρέπον, ut ad cadentem fratrem Bitiam ‘ dat tellus gemitum,’ ita ad Pandari casum eadem concutitur. *Cerda.*

754 *Atque illi in partibus æquis*] Antiqui codices omnes, quotquot vidi, legunt absque *in*, ‘ atque illi partibus æquis.’ *Pierius.*

Partibus æquis Huc caput atque illuc, &c.] Il. XVI. ἡ δ' ἐνδιχα πᾶσα κεδάσθη, scilicet κεφαλή: et l. VIII. ἑτέρωσ' ἤμυσε κάρη πήληκι βαρυνθέν: et quod hic *pependit*, in Il. XIII. de re simili, ἐκλίνθη δ' ἑτέρωσε κάρη: *inclinatum caput in partem alteram.* Nonn. l. XXXII. ἀβχένα δαΐξας. Neque abit ictus ille Il. XVI. ubi, penetrante ense, ἔσχε δ' οἷον δέρμα, *sola pellis tenuit:* nam παρηέρθη δὲ κάρη, *caput pependit.* Hos ictus ne putet Lector fuisse incredibiles, Plutar. scribit, Pyrrhum Regem Epirotarum ita fortiter percussisse Barbarum, ut, penetrante Pyrrhi gladio, eodem momento corporis partes dissectæ hinc atque hinc dilaberentur. *Cerda.*

755 *Huc caput*] *Huc pependit* figurate. *Servius.*

756 *Diffugiunt, &c.*] Stat. Theb. VI. ‘ rapit attonitos fuga cæca.’ Et quidem ‘ formido trepida ’ Virgilii indicat ‘ cæcitatem’ Statii, et animos attonitos, atque ἐμβροντήτους. Val. l. III. ‘ Continuo dant terga metu, versique per agros Diffugiunt, quæ sola salus.’ Hom. hanc fugam Il. IV. χόρησαν δ' ὑπό τε πρόμαχοι. Sed cum unus Turnus tot millia hominum in fugam convertat, velim adeas Josephum VII. 3. Bell. Jud. expendentem hoc genus belli. Virgilii locus ducitur ab extremis versibus Il. XII. ubi vim Hectoris ruentis intra murum Græcorum non sustinent universi Græci, omnesque fugam capessunt ad naves, ut ibi tuto lateant. Indicavi tantum locum, ne multa transcriberem. *Cerda.*

759 *Bello gentique fuisset*] Quia illic Ascanius extingue batur. *Serv.*

760 *Cædisque insana cupido*] Œconomia est, quæ excusat Turnum, cur non, a porta fugatis Trojanis, penitus deleta sint castra. *Idem.*

Cædisque insana cupido] In veteribus aliquot exemplaribus *infanda.* P.

761 *In adversos*] Vide vs. 12. *Taub.*

762 *Principio*] Intra castra, post Trojanorum fugam. *Servius.*

Succiso poplite Gygen Excipit] Ordo est, Excipit et succidit poplitem: ut, ‘ Postibus hæsit adesis,’ et, ‘ Scuta latentia condunt.’ Nam ante fuit, ut eum circumveniret insidiis. *Poples* autem sciendum *Po* brevem esse, sicut in Sereno legitur: et fit longa positione. *Idem.*

763 *Hinc*] Deinde, nam ordinis est adverbium, non loci. *Idem.*

Raptas] De hostium cadaveribus. Nam quod dicit Donatus, *ab armigero*, non procedit. Cum solus inclusus fuerat Turnus, ut post ait, ‘ Unus homo, quamvis possit,’ sicut in ‘ Suggere tela mihi:’ et paulo post, ‘ Tum magnam corripit hastam, Et jacit.’ *Idem.*

764 *In tergum*] Romanus codex *tergus* habet. Quam lectionem hoc citato versu Flavius Sosipater agnoscit adversus eos, qui pro *dorso Tergum tergi* facere, *Tergus* vero *tergoris* pro *pelle*, contendebant. Nam et *Tergus boum* dictum a Virgilio reperit, quum *Tergum* tantum hominis esse contenderent. Exemplis vero Virgilianis impunitas etiam illis datur, qui putant *Tergum* hominis, *Tergus* vero pecoris nominari. Nam et ‘ Tergora deripiunt costis:’ et alibi, ‘ Venit in tergum adversi Sulmonis’ legitur. *Pierius.*

In tergum] Charisius duobus in locis l. I. agnoscit hic *In tergus.* Quod et Jos. Scal. probat ad illud Manilii l. IV. ‘ et Colchida tergore vexit.’ *Taubmann.*

Juno vires animumque ministrat] Œ-

economia, ut quod dicit possit esse verisimile. *Servius.*

Vires animumque ministrat] Hom. de Pallade: μένος θυμὸν ἐγείρει. Id. δῶκε μένος καὶ θάρσος. *Taubmann.*

765 *Confixum Phegea parma*] Veteres omnes codices *confixa* legunt *parma*. Sed *confixum* figuratius est. *Pierius.*

Confixum Phegea parma] Hæc sententia sæpe in Hom. et aliis, ubi una cum corpore etiam arma perforantur. Enn. l. xv. 'Configunt parmam.' Plutar. in vita Crassi exhibet Romanorum χεῖρας θυρεοῖς συμπεπερονημένας: *manus affixas una cum scutis.* Et addit miserabile spectaculum, videlicet πόδας διαμπὰξ προσεληλαμένους πρὸς τοὔδαφος: *pedes trajectos, et solo affixos.* Cerda.

Phegea] Hujus nominis ducem Stat. inducit Theb. II. *Idem.*

766 *Martemque cientis*] Pugnam agitantes. *Servius.*

767 *Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque*] Homeri versus, tantum conjunctione mutata: Ἄλκανδρόν θ' Ἅλιόν τε Νοήμονά τε Πρύτανίν τε. Unde apparet non ad historiam, sed ad ornatum poëmatis hæc nomina pertinere. *Idem.*

768 *Tendentem contra*] In se facientem impetum. *Idem.*

Dexter] An, quod ab parte dextera hostem occupaverit Turnus? An *dexter* hic est, industria quadam dexteritate in pugnando acer? Pindarus enim Olymp. od. IX. Epharmostum cum laudat εὔχειρα appellat, καὶ δεξιόγυιον, id est, *promptum manu, et membrorum dexteritate præstantem.* An demum, ideo *dexter* Turnus, quod felix illius successus? Felicia enim dici *dextra*, sciunt omnes, ut *sinistra* infelicia. *Cerda.*

771 *Cum galea longe jacuit caput*] Ad exprimendam celeritatem præterito usus est tempore. Potuisse autem caput cum galea longe jaci, præmissa loci altitudo significat. *Si*

772 *Felicior*] Peritior. Nam in ungendis telis non est fellcitas, sed peritia. Sane nec *ungo*, nec *ungentum* u recipit, excepto uno nomine, ut *unguen*. Unde est, 'Et pingues unguine ceras.' Est autem mira brevitate inducta descriptio. *Idem.*

773 *Ferrumque armare veneno*] Speciose dictum *armabat ferrum*, quo nos armari consuevimus: ut ex venenato ferro vehementius et perniciosius vulnus sit. *Idem.*

Ferrumque armare veneno] In Hom. ad illinendas sagittas quæritur φάρμακον ἀνδροφόνον, *venenum mortiferum.* Æneide etiam X. 'calamos armare veneno.' Sil. l. III. 'Spicula dirigere, et ferrum infamare veneno.' Inventum artis hujus ad Scythas referre possumus: nam illi hac arte clarnerunt, scribente Aristot. lib. περ. θαυμ. pene ad exitum, hunc in modum: 'Scythicum venenum, quo sagittæ inficiuntur, ex viperis parari ajunt. Observant enim Scythæ parientes, et captas mox diebus aliquot liquefaciunt, cumque satis videntur computruisse, infundunt humanum sanguinem ollulæ, quam in sterquilinium defossam cooperiunt. At ubi putridus is quoque apparet, liquorem supernatantem aquosum miscent cruore viperæ, lethaleque hoc pacto venenum reddunt.' Ex Aristotele proculdubio Plin. XI. 53. 'Scythæ sagittas tingunt viperina sanie, et humano sanguine: irremediabile id scelus mortem illico adfert levi tactu.' Ab utroque illustrari quit Ovid. qui sæpe Scythis venenum attribuit, quo linunt sagittas. Lege hac de re Theophrastum l. IX. hist. Plant. Nicand. Alexiph. Paulum Æginetam VI. 88. Poëtas omnes. *Cerda.*

Ferrumque armare veneno] Notat Quintil. VIII. 6. p. 478. duplicatam esse tralationem: 'armare ferrum;' et, 'armare veneno.' *Taubmann.*

774 *Clytium Æoliden*] An quod pater *Clytii Æolus* Trojanus quispiam?

An quia ille genus suum referret ad *Æolum* ducem ventorum? Sic et Ulysses dictus *Æolides*. An demum, quod adlubescit, quia credibile multos *Æoles* secutos fuisse Æneam, præsertim cum dicat Strab. Geog. l. XIII. *Æoles* dispersos olim fuisse per Trojanam regionem, adeo ut quidam Trojam ipsam appellarint *Æolida*, vel totam, vel partem ejus. *Cerda*.

Amicum Cretheа Musis] Poëtam lyricum: et tale est schema per repetitionem, ut, 'sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidens.' *Servius*.

Amicum Crethea Musis] Noluit 'Musis amicis,' ut vulgus. Horat. 'amico Hercule.' Propert. l. III. 'Apolline dextro.' Pers. Sat. v. 'Jove dextro.' Amavit Theocritum, qui εἰδ. XI. Καὶ ταῖς ἐννέα πεφιλαμμένον ἔξοχα Μοίσαις: *Et novem quidem Musis præclare amicum*. Cerda.

775 *Musarum comitem*] Non re vera *comitem*, sed carminum studiosum. *Servius*.

776 *Numerosque intendere nervis*] Rhythmos facere intentione nervorum. Nam *numeri* sunt Rhythmi, ut 'Numeros memini, si verba tenerem.' Ergo hoc dicit, Secundum cordas verba componebat. *Idem*.

777 *Semper equos*] Laus hominis quod tantam Musicam non ad turpes actus, sed ad res egregias, adhiberet. *Donatus*.

778 *Audita cæde suorum*] Servat τὸ πρέπον, ne, præsentibus ducibus, Turnus tot strages fecisse videretur. *Servius*.

781 *Quo deinde fugam*] Aut vacat *deinde*, ut *tandem*, *gentium*, *locorum*. Aut intelligimus mente eum tractasse, quod de campis milites solent ad castra confugere: et sic dixisse, *Quo deinde?* scilicet de castris: quo fugietis ulterius? Sic Terentius, 'Quid igitur faciam?' Et hoc est melius. Unde et sequitur, 'Quos alios muros?' Est ea autem amara accusatio. *Serv.*

782 *Quos alios muros*] Locus plane Hom. apud quem Ajax Iliad. XV. cum Græci a Trojanis premerentur ita dissertat exhortans Græcos, Ἠέ τινας φαμὲν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω, Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον, ὅ κ' ἀνδράσι λοιγὸν ἀμύναι; Οὐ μέν τις σχεδόν ἐστι πόλις πύργοις ἀραρυῖα, Ἧι κ' ἀπαμυναίμεσθ': *An aliquos putamus esse adjutores a tergo? An aliquem murum fortiorem, qui viris mortem avertat? Non equidem aliqua prope est civitas turribus munita, Qua hostes propulsemus*. Cerda.

Quos alios muros] Hanc Mnesthei increpationem ex Iliad. XV. sumptam notat Macrob. v. 9. Sed Scaliger ait tantum hic Poëtam sono et ardore præ illo præstitisse, ut non videatur inde quicquam desumpsisse. v. 9. *Taubmann*.

783 *Unus homo*] Ac si diceret *mortalis*. Et bona extenuatio est, cum supra dixerit, 'Rutulum in medio non agmine regem.' *Servius*.

Unus homo] Est hoc, quod Achilles de uno Hectore Iliad. XXII. Ὃς κακὰ πολλ' ἔρδεσκεν, ὅσ' οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι: *Qui mala multa patravit, quanta non universi alii*. Stat. Theb. III. 'heu segnes, quorum labor hæret in uno.' Videlicet multi in uno Tydeo, et victi omnes, et l. II. Chromis ita suos increpitat, 'unusne, viri, tot cædibus unus Ibit ovans Argos?' *Cerda*.

784 *Strages ediderit*] Tria breviter nota. Primum, dici hoc cum respectu ad illud quod præcessit: 'Vos, o Calliope, precor aspirate canenti, Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco.' Alterum, locutionem sumptam fortasse ab Tullio, qui bis, aut ter, *strages edere*. Tertium, dici *stragem* ab sternendo, et esse *stragem*, quod stratum est. Cui notioni cum multa præluceant, tum Livii verba hæc l. XXXV. 'Pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineris silvas diffugiunt, momentoque temporis, strage armorum septa via est, maxime hastis,' &c. *Id.*

785 *Juvenum primos tot miserit Orco*] Quis nescit illud Hom. Iliad. A. Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν Ἡρώων. *Idem.*

786 *Infelicis patriæ*] Trojæ, in qua nunc sunt. *Servius.*

Veterumque deorum] Penates significat, quos semper coluere Trojani. *Idem.*

787 *Miseretque pudetque*] Sic Pallas, 'Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.' *Idem.*

Miseretque pudetque] *Miseret* pertinet ad Deos et patriam: *pudet* ad Æneam. *Donatus.*

788 *Talibus accensi*] Ecce quantum commoda hortamina valuerunt: metuentes dudum, in plenam constantiam repente mutati sunt, et agmine denso, recuperata mentis fiducia, consistunt. *Idem.*

789 *Excedere pugna*] In Romano codice *pugnæ* legitur. Sed *pugna* melius judicant eruditi vidi. *Pierius.*

790 *Partem, quæ cingitur amni*] In Romano codice, et aliquot aliis *unda* pro *amni* habetur. *Idem.*

Cingitur amni] Ita sup. 'nam dextera cingitur amni.' Cyrill. in Nahum. n. 31. περιοργίσθαι ποταμοῖς, καὶ τελμάτων περιβολαῖς: munire fluviis, et lacuum amplexibus: iterum, ποταμοῖς περιεχομένη: munita fluviis. Verbo *cingitur* notat amnis etymon. *Cerda.*

792 *Aerius hoc Teucri*] Cum eum decedentem viderent. *Servius.*

792 *Ceu sævum turba leonem*] Sensus hic est: Haud aliter Turnus retrocedens petebat fluvium, ac solet leo pressus multitudine: nec terga præbere, propter iram et pudorem: nec posse, licet cupiat, in venantes impetum facere. *Idem.*

Ceu sævum turba leonem] Hæc Comp. ex Hom. Iliad. XVII. sumpta est: sed Poëta noster (Scalig. v. 3. auctore) nudis illis Homericis adjecit amictum incomparabilem; 'Asper, acerba tuens:' et quum miscet virtutem cum periculo; et timorem cum aviditate. *Taubmann.*

793 *Premit*] *Premere*, verbum est venatorum. Æn. I. 'Aut spumantis apri cursum clamore prementem.' Turneb. XII. 12. *Idem.*

794 *Asper, acerba tuens*] Illustrat Macrob. Saturn. VI. 1. ab Lucretio, qui l. v. 'Asper, acerba tuens, immani corpore serpens.' Ursinus ab Aristoph. qui βλέπει γε τὸ μανιῶδες, καὶ τραγῳδικόν: cernit furiosum, et tragicum. Stat. Theb. XI. 'hostile tuens.' Alibi, 'dirum tuens.' *Cerda.*

Et neque terga, &c.] Qui attente legat, quæ toto hoc cursu Poëta, et mox, adeat quæ Oppian. scribit l. IV. Κυν. facile intelliget, expressam a Virg. rationem in venando leone. Ibi ait, leonem capi νόμῳ πολέμου, more belli. Nam viri cum scutis, telis, facibus, clamoribus, omnes simul strepunt, simul invadunt: leo præ virtute non terga ostentat, tantum retro redit (ὑποτροφάδην) et cum velit ruere, tamen nequit præ multitudine telorum. Tritum est, leones non fugere contento cursu, quandiu cernuntur, et hoc attingit Poëta. Lege Aristot. Hist. Animal. IX. 44. ubi de leone, cum premitur a venatoribus, βάδην ὑποχωρεῖ, καὶ κατὰ σκέλος, καὶ κατὰ βραχὺ ὑποτροφόμενος: quia videlicet sensim se subducit, crebro subsistens, atque respectans. *Idem.*

796 *Ille quidem*] Parenthesis. *Servius.*

Potis est] Ille enim, 'Tendere contra potis est per tela virosque.' *Id.*

799 *Invaserat hostes*] Aut speciem præteriti temporis mutavit, aut tempora: nam cum dixisset *invaserat*, subjunxit *vertit*. Servius.

802 *Nec contra vires audet Saturnia Juno*] Atqui favente numine debuit etiam contra multitudinem posse: sed hoc Jupiter vetuit. *Idem.*

803 *Sufficere*] Subministrare. *Id.*

Sufficere] Elegans cum primis verbum in hac significatione, pro subministrare contra Jovem, cujus ma-

ÆNEIDOS

LIBER X.

1 *Panditur interea domus omnipotentis Olympi*] Hoc dicit, Factus est dies, secundum poëticum morem: quia dicunt poëtæ matutino tempore aperiri cœlum, noctu vero claudi. Unde est illud alibi, 'Ante diem clauso componet vesper Olympo.' Nam et paulo post descriptnrus est noctem, ut, 'Jamque dies cœlo concesserat:' unde intelligamus alium diem esse consumptum: et nunc eum more solito noctis prætermisisse descriptionem. Quanquam *Panditur cœlum*, etiam simpliciter possumus accipere quovis tempore, scilicet ad numina convocanda: quod et melius est, quia sit *interea*, id est, dum hæc egerunt: nam hæc particula præterita negotia conjungit futuris. *Servius.*

Panditur interea domus omnipotentis Olympi] Quia sunt, qui parum probant epitheton *omnipotentis* Olympo applicatum, quod Jovis est peculiare; hi *omnipatentis*, quod omnibus, vel ab omni parte pateat, legendum existimarunt. Neque desunt qui *omniparentis Olympi* legendum autument: eamque lectionem etiam Jovianus Pontanus, vir literatissimus, videtur agnovisse. Alii non *Olympi*, sed *Olympia*, quippe domus, in antiquis exemplaribus contendunt inveniri. Nos tam nova quam vetera illa Vaticanæ bibliothecæ exemplaria perscrutati, atque alia atque alia undecunque nacti, scriptum passim animadvertimus *omnipotentis*. Similiter in Æn. x. 'Rex omnipotentis Olympi.' Nam *Olympum* Cleantes Deorum omnium maximum [illegible]vit. Ita *Olympi* non *Olympia* passim scriptum est. Præterea Quintilianus versum hunc quinque continuis constare dactylis ait; dubio procul, sex dicturus, si *Olympiq* reperisset. Neque idem taciturus Priscianus, quum in duodecim carminibus versum hunc quinque dactylos habere dixit. *Pierius.*

Panditur interea domus, &c.] Versus hic, epitheto tantum mutato, e Nævio totus descriptus est, 'Panditur interea domus altitonantis Olympi.' Videtur autem conversus ex Homeri loco Il. Θ. Ζεὺς δὲ θεῶν ἀγορὴν ποιήσατο τερπικέραυνος Ἀκροτάτῃ κορυφῇ πολυδειράδος οὐλύμποιο. *Ursinus.*

Omnipotentis Olympi] Turnebus, XXIX. 24. epitheton *omnipotentem*, alio sensu, quam vulgus, explicat, omnia complectentem, omnibusque potentem: ut *potens* hic sit a potlor: et *omnipotens* sit, non tantum, quod omnia possit, sed quod omnibus potiatur: quomodo apud Horat. Od. I. 5. 'suspendisse potenti Vestimenta maris Deo,' id est, Neptuno, qui mari potitur, et cujus mare sors est. Qui hic legunt *omniparentis*, vel, ut B. Egnatius, lib. Racemation. c. 20. *omnipatentis*, non audiunt eruditiores: ut nec H. Stephanus: cui et Turnebi explicatio displicet; eique exempla ex Horat. et Cic. aliena videntur: quin simpliciter *omnipotentem Olympum* interpretatur cœlum, quod omnipotens Juppiter incolit. Vide et Indic. Erythræi. *Taubmann.*

Olympi] Cœli, quasi ὅλος λαμπρὸς, ideo quia totum lucet. *Servius.*

Olympi] *Olympus*, ὁλολαμπὴς, cæ-

lum est et universus Mundi ambitus, quod undique colluceat: unde et cæli quadam similitudine sphæroides hominis caput, in quo est τὸ ὁλολαμπὲς λογιστικὸν, *Olympus* dicitur, ut et οὐρανὸς, &c. Meminit Cælius *Olympum* etiam Jovem, ut et *Olympium:* quem vide XX. 13. ut et Johan. Scoppam in Face Artium Grut. *Taubmann.*

2 *Concilium*] Sunt codices antiqui, ubi *consilium* scriptum inveniatur. Malunt tamen Grammatici, pro congregatione concionis aut senatus, *concilium* per *c* scribi. *Pierius.*

Concilium] Sic et Hom. Od. E. orditur a Deorum concione: οἱ δὲ θεοὶ θάκοισιν καθίζανον, &c. σύγκλητον vero hic innuit, licet sint qui malint consilium per *s* scribere, ut apud Horatium 'consiliantibus Divis,' et superiore libro 'consilium summis regni de rebus habebant,' more Græcorum, quibus βουλὴ tria significat, locum scilicet, consultores ipsos, illudque, de quo consultatio agitur: docet et Eustathius esse βουλὴν τὸ τῶν ἐντίμων συνέδριον, ὃ καὶ σύγκλητος λέγεται παρὰ τοῖς μετ' ὄμηρον, ἀγορὰν δὲ τὴν τοῦ πλήθους συνάθροισιν. *Germanus.*

Divum pater] Pro *Divorum*, sicut *Argivum, Danaum, Teucrum.* Videtur accusativi singularis specie pro genitivo plurali usus. *Servius.*

Divum pater, atque hominum rex] Lucil. 'Pater optimus Divum.' Pers. Sat. III. 'Magne Pater Divum.' Noluit Virgilius Homericum, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε: *Pater hominum et Deorum:* potius Ennianum ex Ann. l. VI. 'Tum cum corde suo Divum pater atque hominum rex Effatur.' De Diis *pater*. Juppiter ipse apud Ovid. Met. IX. 'Dicor rectorque paterque.' *Cerda.*

3 *Siderum in sedem*] In astriferum circulum; non enim omnes circuli astriferi sunt, sed solis superior: aut *siderum*, lucidam dixit. *Servius.*

Siderum in sedem] Sidon. paneg. Avidi in Deorum concilio, quod cogit, 'Ipsa pavimentum sunt sidera, jam pater aureo Tranquillus sese solio locat.' Claud. in suo etiam concilio, 'ut patuit stellata domus.' In suo Statius l. I. 'stellantique locat solio.' Ovid. Amor. III. 9. 'Illi siderea mundi qui temperat arcem.' Eurip. in Hercul. ἀστροστρώτοις οἴκοις: *stellatas domos*, id est, cœlestes. Et in Ione, Διὸς πολύστρωτον ἕδος: *Jovis pavimentum multisiderum.* Cerda.

Unde arduus omnes] Ut alibi, 'Et jam finis erat cum Juppiter æthere summo Despiciens mare velivolum.' *Servius.*

4 *Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos*] Post generalitatem intulit speciem. Consequens est enim ut omnes terras videns, cernat etiam castra Trojana. Nonnulli sane *Dardanidum* pro *Dardanidarum* adserunt, ut sit genitivus generis masculini specie fœminina. *Idem.*

Aspectat] Ita de Jove suo Gentiles, ut cui omnia curæ. Quamobrem in Æn. I. *Despiciens* inducitur 'mare velivolum, terrasque jacentes.' Ab Statio dicitur 'prospectans.' Ovid. 'terras, hominumque labores Prospicit.' Homerus de illo, εἰσορόων, ἴδεν εὐρύοπα. Periphrastice in sequenti libro, 'observans oculis.' Verus Deus apud Joan. Chrys. Orat. de ira, dicitur ἀκοίμητος ὀφθαλμός. Soph. in Elect. ὀφορᾷ πάντα. Præclare vero *aspectat*, qui *arduus;* est enim *aspectare*, cernere e longinquo. Plaut. Aulul. 'Multoque prius me collocavi in arborem, Inde aspectabam, ubi aurum abstrudebat senex.' Ita legit hunc locum Joan. Guliel. ex hac proprietate, et ex manu scripto, non, *expectabam.* Cerda.

5 *Bipatentibus*] Physice dixit. Nam cœlum patet ab ortu et occasu. Est autem sermo Ennianus tractus ab hostiis, quæ ex utraque parte aperiuntur. Unde et modo *bipatentibus*, apertis intelligimus, quod intrantibus et exeuntibus pateant. *Servius.*

Tectis bipatentibus] Δυκλίοι, ἀμφιθύροις. Poëtæ in cælo portas pingunt, quas describit Hom. Il. E. Ita Isidorus 'duas cæli januas' dicit, Ortum et Occasum. *Bipatens cælum* Turnebus hic duo hemisphæria, superius et inferius, intelligit: vel, quod verius putat, *tecta bipatentia* dixit, ab ædium similitudine, quæ fores habent, quæ in dextram lævamque referantur. Quomodo Ausonius Epigr. 137. 'bipatens pugillar' dixit; quod dum aperitur, duas pandit paginas. XVIII. 27. et XXIX. 24. Porro ejusmodi Deorum concilium descripsit et Ovid. Met. I. Fab. 7. et Claudianus De Raptu, III. Statius Theb. I. quæ Scaliger inter se committit Poët. v. 3. *Taubmann.*

6 *Cælicolæ magni*] Orationis istius intentio hoc agit, ut ab odiis Trojanorum Juno revocetur. *Servius.*

Cælicolæ] Omnium facit causam, quoniam, favore Junonis, omnes contra Trojanos erant: nominatim autem uxorem suam carpere noluit. *Donat.*

Quia nam] Cur, quare: sermo Ennianus; 'Quianam legiones cædimus ferro.' *Servius.*

Quianam] Superius in eo versu, 'heu quia nam tanti cinxerunt æthera nimbi,' Pontanum diximus in libro de poëticis numeris *heu qui nam* contendisse legendum. In vetustissimo tamen Vaticanæ bibliothecæ codice, et in plerisque aliis *quia nam* legisse me professus sum, veluti etiam hoc loco habetur. Quem sermonem Ennianum esse asserit Servius. Et Valerius Probus *quianam* adverbium constare ait tribracho. Eoque adverbio usum Virgilium adjungit, 'heu quianam tanti cinxerunt.' Sed enim ne illa Pontanum in omni doctrinarum genere ea ætate facile principem somniasse putem, vetusti, neque quidem pauci numero, Mediceus, Porcius, Vitalianus, et plerique alii codices faciunt, in quibus *quæ nam sententia* legitur: atque ita facile etiam *qui nam nimbi*, reperiri credam. Sed enim hoc aliorum sit judicium. Illud tamen ego dissimulare non possum, quod super hoc loco Pomp. Festus ex Verrii Flacci dictatis exscripsisse se professus est: 'quianam, pro quare et cur positum, et apud antiquos, ut Nevius in carmine Punici belli, Summe Deorum regnator quianam genus isti. Et in satyra, Quianam Saturnium populum pepulisti. Ennius libro septimo: Quianam dictis nostris sententia flexa est.' Atque hic Ennianus sermo, quem citat Servius. *Pierius.*

Quia nam] Id est, cur? V. N. Æn. v. 13. *Taubmann.*

7 *Versa retro*] Mutata, ut, 'Quæ te, genitor, sententia vertit?' Quidam *versa retro* intelligunt, quod rursus ad discordias videntur rediisse: alii *versa retro*, pro inversum acta; quasi quæ prius rectum iter pergebat derivata. *Servius.*

Sententia versa retro] Ostendit non decere Deos mutari, aut injustos esse. *Donatus.*

Versa retro] Nam Italia promissa erat Æneæ, et fatis ei debebatur. *Taubmann.*

Certatis] Aut contra vos, aut contra sententiam meam. *Servius.*

8 *Abnueram bello Italiam concurrere Teucris*] Prohibueram Italiam contra Trojanos bella suscipere. Quomodo *abnueram?* cum ipse in Æn. primo dixerit, 'bellum ingens geret Italia.' Sed secundum sapientes quosdam, alia est necessitas fati, alia voluntas Deorum; vis nulla est: quod ipse manifestius in quinto ostendit his versibus; 'vel quæ portenderet ira Magna Deum, vel quæ fatorum posceret ordo.' Nam in primo Æn. de ira Junonis ait, 'acti fatis maria omnia circum.' Et iterum in primo, fatorum arcana se dixit narraturum, non suam voluntatem ostensurum; sed ibi secreto filiæ dicit, hic aliter: idem invidiose Diis omnibus præsentibus videtur loqui, propter removendam eorum dissensionem; aut quia

ait in primo, 'Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.' Nunc autem omnis est Italia in bella commota Junonis instinctu, quod et Alecto promisit, ut 'Finitimas in bella feram rumoribus urbes.' Et Juno dixit se magis esse facturam: ut, 'ego, siqua super fortuna laborum est, Ipsa regam.' *Abnueram* autem, prohibueram; ut contra, *annuo* promitto significat, et consentio. *Idem.*

Abnueram bello Italiam concurrere] Non est contra id, quod dixit in primo, 'Bellum ingens geret Italia:' Æneam dixit gesturum bellum in Italia, non Italiam gesturam. Cum autem omnes Deos objurgat, Junonem insolentiæ reprehendit. Venus autem nacta est tempus congruum querelis, quia vidit Jovem faventem Trojanis. *Donatus.*

Abnueram] Prohibueram. Respicit ad id, quod Hom. Il. I. de nutu et supercilliis Jovis scripsit. Et Juppiter omnia *nutu* et *renutu* faciebat: unde et *Numinis* appellatio. Turneb. XXVI. 30. *Taubmann.*

9 *Quæ contra vetitum discordia*] Vetationem, prohibitionem meam. Et est *vetitum* ut æquum: unde est, 'Et servantissimos æqui.' *Servius.*

10 *Ferrumque lacessere*] Pro *ferro se lacessere.* Ordo autem: Quis metus suasit, aut hos arma sequi ferrumque lacessere: non est enim *hos suasit*, ne fiat σολοικοσθὲς, quamvis invenjatur hujusmodi figura: ut, 'Juturnam misero, fateor, succurrere fratri Suasi;' et Ennius, 'Quis te persuasit?' *Idem.*

11 *Advenit, &c.*] Tres sequentes versus videtur respexisse Petron. cum scripsit Satyr. 'Jam classes fluitare mari, totasque per Alpes Fervere Germano perfusas sanguine turmas.' Adduco hic locum Statii Theb. III. qui totus hæsit huic Maronis cursui. Ait enim: 'vos, o Superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis, neu me tentare precando Certetis: aic fata mihi, nigræque sororum Juravere colus: manet hæc ab origine mundi Fixa dies bello, populique in prælia nati.' *Cerda.*

Ne arcessite tempus] Nolite bellorum tempora præoccupare. Et bene satisfacit uxori cum prohibitione. Significat autem bellum Punicum secundum, quo Hannibal ingressus Italiam cum plurimis locis vicerit, præcipue apud Cannas, vicum Apuliæ, omnem populi Romani delevit exercitum. *Servius.*

Ne accersite tempus] Impressi quidem omnes codices cum aliquot ex antiquis legunt *accersite.* Sed enim Romanus, et hic et alibi verbum hoc in hanc sententiam *arcessite* scribit: et ita in Mediceo, et in Porcio, et aliquot aliis antiquis exemplaribus notatum observavi. Neque id in codicibus tantum Virgilianis, verum etiam apud Terentium eodem modo legi in antiquissimis codicibus manu scriptis, ubi in Andria vulgata habent exemplaria, 'ubi voles accerse:' vetera, quæ diximus legunt *arcesse:* ita in Adelphis, pro 'Ut uxorem accersas abi,' in his *arcessas* habetur. Sane *accerso* et *arcesso* Terentius Scaurus unum idemque verbum putat: quod *d*, quam ipse libenter in *c* mutat, eadem litera subsequente, in hujusmodi compositionibus nonnunquam etiam in *r* transire soleat. Nonnulli differentiam esse voluerunt: ut *arcesso* ab eo verbo sit, quod est *arceo: accerso* vero ab eo, quod est *cio:* utcunque vero scribatur, ad eandem pertinere significationem. Carisius vero eos errare scribit, qui *accerso* ex eo, quod est *arceo*, ductum putant, sicut *arcesso:* interesse enim ait, quod *arcessere* est accusare, *accersere* autem vocare. *Pierius.*

12 *Cum fera Carthago*] Illa æmula Romani Imperii, quæ paribus et votis et viribus Imperium orbis agitavit. Adi Joan. Mercer. in Comment. ad librum Tertull. de Pallio. Est

fera, Martia, et bellicosa: ut Horat. Od. IV. 5. 'Quis feræ Bellum curet Iberiæ?' *Cerda.*

Olim] Quandoque. *Servius.*

Romanis arcibus Exitium atque Alpes immittet] Novum hoc et figuratum appellat Scal. IV. 16. pro, patefactis Alpibus immittetur exitium. Notat autem bellum Punicum, quando Hannibal Italiam ingressus ad Cannas omnem R. populi exercitum delevit. Descripsit illud Sillius Italicus. *Taubmann.*

13 *Alpes immittet apertas*] Emphasis est: non enim dixit, per Alpes immittet exercitum, sed ipsas Alpes: quas patefecit, non sibi tantum, sed omnibus gentibus; quæ secundum Catonem et Livium muri vice tuebantur Italiam: has ante exustas, aceto infuso, Hannibal rupit. Juvenalis, 'Et montem rupit aceto.' Denique loca ipsa, quæ rupit, Apenninæ Alpes vocantur. Quamvis legatur a Pœnina Dea, quæ ibi colitur, Alpes ipsas vocari. Sane omnes altitudines montium licet a Gallis *Alpes* vocantur, proprie tamen montium Gallicorum sunt; quas quinque viis Varro dicit transiri posse, 'Una, quæ est juxta mare, per Liguras: altera, qua Hannibal transiit: tertia, qua Pompejus ad Hispaniense bellum profectus est: quarta Hasdrubal de Gallia in Italiam venit: quinta, quæ quondam a Græcis possessa est, quæ exinde Alpes Græcæ appellantur.' *Servius.*

Alpes immittet apertas] Ut Alpes aperuerit, et fregerit Annibal, notum ex Polybio et Livio: et *immittet*, ait, quasi ipsæ immissæ in Italiam, et infusæ, ut loquitur Manilius loquens de eodem Annibale: 'et Libyen Italis infudit in urbes.' Recte; nam ex imitatione Virgilii. Vulgariter Claud. de Bel. Get. 'Post Alpes jam cuncta ubi promittit apertas.' Et in Gild. uptaque emissas ab Alpe Pœnus.' rda.

14 *Res rapuisse licebit*] *Clarigationem exercere*, hoc est, per feriales bella indicere. Nam veteres ludere res, *rapere* dicebant, etiamsi rapinæ nullum crimen existeret; similiter satisfacere, *res reddere* dicebant. Sed Ancus Marcius cum videret populum Romanum ardentem amore bellorum, et plerumque inferre gentibus bella, nulla justa exstante ratione, et exinde pericula procreari, misit ad gentem Equiculanam, et accepit jura fecialia, per quæ bella indicebantur hoc modo, sicut etiam de Albanis retulit Livius. Nam si quando homines aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano; cum fecialibus, id est, sacerdotibus, qui faciendis præsunt fœderibus, proficiscebatur etiam pater patratus, et ante fines stans, clara voce dicebat belli caussam: et nolentibus res raptas restituere, vel auctores injuriæ tradere, jaciebat hastam, quæ res erat pugnæ principium, et jam licebat more belli res rapere. *Clarigatio* autem aut a clara voce dicta est, qua utebatur pater patratus; aut ἀπὸ τῆς κλήρου, hoc est, sorte: nam per bellicam sortem agros hostium invadebant. Unde et κληρονόμοι dicuntur Græce, qui jure sortiuntur hereditates. *Servius.*

15 *Placitum*] Aut mihi scilicet, aut fatis: aut, quod velim vobis placere. *Idem.*

Placitum] Non eo inficias *placidum* per *d* in veteribus aliquot codicibus reperiri, prout in impressis, vulgatisque omnibus habetur. Romanus tamen codex, atque Mediceus, *placitum* per *t* legit. Quam lectionem agnoscere videtur Servius, quum exponit, 'mihi scilicet.' *Pierius.*

16 *Juppiter hæc paucis*] Habet personarum acceptionem: ut superioribus personis det breviloquium. Sic alibi, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Servius.*

At non Venus aurea contra] Quia Veneri caussam necesse est reddere,

ideo non panca refert; aut quia mater dolens; aut quia inferior. *Idem.*

Venus aurea] Passim χρυσῆ ἀφροδίτη vocatur. Et solent Poëtæ *aureum* et *purpureum* usurpare pro pulchro. Ita Auctor Phallicorum 'Aureum florem' dixit: Albinovanus in Eleg. de morte Drusi, 'Nivem purpuream:' Horat. Od. IV. 1. 'Cygnum purpureum.' Quod notat Scal. in Catalect. *Taubmann.*

Non pauca] Decorum: nam, ut ait Catull. Carm. 55. 'Verbosa gaudet Venus loquela.' *Idem.*

18 *O pater, o hominum*] Et Titianus et Catulinus, qui themata omnia de Virgilio elicuerunt et adformaverunt ad dicendi usum, in exemplo controversiarum has duas posuerunt adlocutiones, dicentes Venerem agere statu absolutivo cum dicit Junoni, caussa fuisti periculorum his, quibus Italiam fata concesserant: Junonem vero niti statu relativo, per quem ostendit, non sua culpa Trojanos laborare, sed Veneris. *O pater.* Generaliter *patèr* accipe, non tantum Veneris. Nam supra ait, 'Divum pater, atque hominum rex.' Et bene in principiis sibi favorem arte conciliat. *Servius.*

O patèr, o hominum, &c.] Romanus codex una cum Porcio, et aliis quibusdam legunt 'rerumque æterna potestas.' Probus Grammaticus, horum unum secundum Physicos, alterum secundum Mathematicos esse dicit. Circa res vero, Physica versatur investigatio. *Pierius.*

O pater, o hominum, &c.] Vide Plutarch. in Platon. quæst. διατί τὸν ἀνωτάτω θεὸν πατέρα πάντων, καὶ ποιητὴν προσεῖπε, &c. *Germanus.*

O pater, o hominum, &c.] Est hoc, quod Æn. I. 'Divum pater, atque hominum rex;' et alibi: 'hominum sator, atque Deorum.' Ennius apud Varr. Ling. Lat. l. VI. aliter disponit has voces, 'Divumque hominumque pater, rex.' Ovid. Trist. II. pro his alias substituit, 'Jure igitur genitorque Deum, rectorque vocatur.' Et Metamorph. III. ita ait: 'Ille pater, rectorque Deum, cui dextra trisulcis Ignibus armata est, qui nutu concutit orbem.' Alii *imperium* maluerunt ad Jovis potestatem signandam. Nam in Prolog. Ruden. Plautus: 'Imperator Divum atque hominum.' et Horat. Od. III. 4. 'Divosque mortalesque turmas, Imperio regit unus æquo.' *Cerda.*

Hominum divumque æterna potestas] Hunc locum Probus quærit: sed dixit unam rem secundum Physicos, alteram secundum Mathematicos: nam *Divum potestas* est, quia ipse est æther, qui elementorum possidet principatum: *hominum* vero ideo, quia bona Jovis inradiatio honores hominibus tribuit. *Æterna* autem *potestas* adjecit propter aliorum numinum discretionem. Nam legimus et Apollinem divinam deposuisse potestatem, et Herculem vel Liberum patrem non semper Deos fuisse. Sicut autem hominum et rerum potestas est, an quemadmodum pro rege vel magistratu potestas solet dicere. *Servius.*

19 *Namque aliud quid sit*] Ac si diceret, Cum pene omnes Dii in favorem Junonis concesserint. *Namque* enim conjunctio ostendit, eam hanc habuisse cogitationem: est autem parenthesis. *Idem.*

Implorare] *Implorare* est auxilium cum miseratione deposcere: qua ratione bene dicimus, 'Imploro te, ut auxilium misero feras:' contra, 'Imploro te ad diem festum,' non procedit. *Idem.*

20 *Cernis*] Ad augendam invidiam ait *Cernis*, ac si diceret, Non est opus narratione, cum Trojanorum miserias ipse conspicias. *Insultent* autem, propter quod dicturus est, 'Interea Rutuli portis circum omnibus instant.' *Insultare* autem, est inimicis irridere per cavillationem. *Exultare* vero, gloriari et lætum esse. *Servius.*

21 *Per medios*] Suos scilicet. *Idem.*

Insignis equis] Propter illud, 'Viginti lectis equitum comitatus.' Nam castra non eques inruperat, et ambiguum utrum *equis insignis*, an *equis feratur*. Idem.

Secundo Marte] Ad illud respicit, 'Hic Mars armipotens animos viresque Latinis Addidit.' *Idem.*

22 *Ruat*] Irruat. *Idem.*

Clausa mœnia] Ad quæ in extremis solent adflicti confugere. *Idem.*

Tegunt] Militare verbum, et inde *tegmen* pro scuto. Sallust. Jugurth. 'neque virtus neque arma satis tegere,' id est, tegebant: Iterum; 'armis libertatem, patriam, parentesque, et alia omnia tegi.' *Cerda.*

23 *Quin*] Quinetiam. *Servius.*

Ipsis] In *ipsis*. *Aggeribus* autem munitionibus, sed abusive. In muris autem ideo, quia ait supra, 'Ignaros deinde in muris, Martemque cientes.' *Idem.*

Prælia miscent] Hoc quoque verbum militare. Apollonius l. II. χερσὶν χεῖρας ἔμιξε: *manus manibus miscuit.* ibid. Ἀμαζονίδεσσιν ἔμιξαν ὁμίλην: *miscuerunt pugnam cum Amazonibus.* Cerda.

24 *Aggeribus*] *Agger* proprie dicitur terra illa, quæ, vallo facto, propius ponitur: sed abusive et muros et munimenta omnia *aggerem* dicimus: sicut modo, *Aggeribus mœrorum*, pro munimentis. *Mœrorum* antique ait pro *murorum*. Nam veteres pleraque eorum, quæ nos per u dicimus, per æ diphthongon pronuntiabant: hinc est *mœrorum*, pro *murorum*. Et e contra *punio*, pro *pœnio*, quod verbum a *pœna* venit. Hinc est, 'Punica regna vides:' cum *Pœnos* ubique legerimus: hoc autem facit Græca orthographia. Nam quam nos u habemus, illi diphthongon habent *ου*: et ideo putarunt posse pro hac litera, diphthongon poni, licet aliam. *Serv.*

Aggeribus mœrorum] Præteribo *adgeribus* et *atgeribus*, ut habetur in exemplaribus antiquis. Illud missum non faciam multos auctoritatem Servii secutos *mœrorum* per æ diphthongum scriptitasse. Nam omnino esse quædam nomina ait Probus, quæ u literam in æ literas convertant. Ut puta *murorum mœrorum*, et cætera talia. In Romano tamen codice, in Mediceo, in Porcio, et plerisque aliis manu scriptis *murorum* per u notatum. Plura vero super hoc videris apud Servium. *Pierius.*

Mœrorum] Legunt alii *murorum*. Possunt. Sed ex vet. lib. *mœrorum* retinui, et ita etiam Servius legit. Sane veteres, æ, enunciabant pro u. Sic *cærator*, pro *curator*, sic *Pœnici*, pro *Punici*; sic etiam *æti*, pro *uti*. Festus in voce *publica* ita ait, 'In ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus œtier solet.' pro, *uti solet*. Hanc enim veterem Festi lectionem defendunt Josephus Scaliger, et Gifan. in indice Lucret. aitque postremus male emendari *utier*. Sic et olim *lagœna* dictum; unde nunc *laguncula*, et *mœnire*, pro *munire*. Plaut. Capt. 'vinclis mœniti sumus,' pro *muniti*. Sed de *mœris* pro *muris* testis Lucret. qui lib. IV. 'exesor mœrorum litora circum.' Idem l. II. 'ex imis mœnita locis,' non *munita*; ut etiam notat Paschal. l. VII. Cor. cap. 3. Varro Ling. Lat. l. V. 'in arce classicus canat tum, circumque mœros.' Plaut. Pseud. 'Oppidum admœnire.' Ennius, 'rate mœrata.' *Cerda.*

Inundant] Implent, et inundare faciunt. *Servius.*

Inundant sanguine fossæ] Antiqui codices plerique legunt *fossas*, ut Rutuli sit subjectum. Quam lectionem agnoscere videtur Servius, dum ait, 'Inundant, implent, et inundare faciunt:' dicturus nimirum *implentur*, si *fossæ* plurali nominativo legisset. *Pierius.*

Inundant fossas] Ita legunt libri et Viri docti fere omnes; non, *fossæ*. Nam τὸ *Inundant*, active posuit: ut annotat Priscianus l. VIII. et probat

Fabric. *Taubmann.*

25 *Æneas ignarus abest*] Ne merito videatur pati; neque enim potest videri fecisse bellum, qui factum esse ignorat, aut hoc ipso miserabilis, quia ignarus excessus. *Servius.*

Levari Obsidione sines] Liberari: et oblique per Jovem invidiam commovet in Junonem. *Idem.*

Levari obsidione] Sic contra, *premi obsidione*, in Latinis auctoribus, Livium et Curtium intelligo. *Cerda.*

27 *Nascentis Trojæ*] Invidiose: quia jam ruinis periclitatur, quæ modo nascitur. *Servius.*

28 *Ætolis surgit ab Arpis*] Atqui non est venturus. Unde accipiamus Venerem, non quasi Deam loqui; sed quasi unam de Trojanis: ut in primo, 'Unius ob iram Prodimur.' Item, 'Cœli quibus adnuis arcem.' Ne futura ignorare videatur. *Ætolis* autem *Arpis* sic dixit, ut 'Cumas Euboicas.' Nam de *Ætolia* Diomedes venit, qui *Arpos* in Apulia condidit. *Idem.*

29 *Mea volnera restant*] Ut possim denuo vulnerari. *Idem.*

Mea volnera rest.] Hoc mihi scil. futurum est, ut iterum a Diomede vulnerer, neque immortalem Jovis filiam exspectet casus ille mortalium armorum. De quo Hom. Il. v. *Taubmann.*

30 *Demoror*] Expecto, sustineo, id est, ut Dea mortalium armis intersim, et ipsa depugnem: et sic dixit 'mortalia arma,' ut in duodecimo, 'vulnus mortale.' *Servius.*

31 *Sine pace tua*] Sine tua benevolentia, sine voluntate tua, sine tua concessione: ut solet dici, 'pace illius dixerim.' Dicendo autem, Si ad Italiam sine Deorum voluntate venerunt, dent pœnam; ostendit, fatum esse absolutum. *Idem.*

Invito numine Troës] Syllepsis est per genus. *Idem.*

32 *Luant peccata*] *Luant*, id est, absolvant. Dicimus autem et *luo pœnam*, sed melius est *luo peccatum*: nam peccatum solvitur pœna. Qui enim crimine tenetur obnoxius, pœna eum a pristina liberat obligatione. Contra, *luo pœnam*, non procedit quasi pœna solvatur: auctoritas tamen ista confundit licenter, more, quo solet poni, vel a sequenti quod præcedit, vel a præcedenti quod sequitur. *Id.*

Neque illos Juveris auxilio] Concessivus est modus iste, secundum Probum: namque in artibus non invenitur. Fit autem, quotiens tædio contentionis quasi videmur concedere, quod tamen nolumus fieri; nam hoc loco id agit Venus, ut Iupiter magis præstet auxilium. *Idem.*

33 *Responsa secuti*] Hoc est, si non solum prohibiti non sunt, sed eis etiam concessum est. *Servius.*

Responsa secuti] Habentur hæc Æneid. secunda, tertia, quinta, ore Creusæ, Apollinis, Anchisæ. Nam Creusa, 'ad terram Hesperiam venies.' Apollo consultus in Delo, 'Antiquam exquirite matrem.' Anchises ad filium: 'Gens dura, atque aspera cultu Debellanda tibi Latio est.' *Cerda.*

34 *Superi*] Id est, ut Apollo. *Serv.*

Manesque] Ut Creusa vel Anchises, vel Hector. *Idem.*

Quisquam] Verecunde: quia contra uxorem agit apud maritum. *Id.*

Quisquam] Cum notet Junonem, tamen *quisquam* dicit: nam *quis*, et *quisquam*, atque etiam *quisquis* utriusque est generis, masculi et feminei. *Cerda.*

35 *Vertere jussa potest*] Ita quidem scriptum est in antiquo codice Vaticanæ bibliothecæ: sed in Romano *jura* non *jussa* legitur. In Oblongo autem et aliquot aliis, *flectere jussa*: quod a plerisque doctis viris jam receptum est. *Pierius.*

Nova condere fata] Quæ adversus quæ statuisti. *Servius.*

6 *Exustas Erycino in litore classis*] Nunc per ἀντικατηγορίαν ad accusationem alterius transit; argumentum est enim utrum habeat voluntatem

nocendi, quæ nocuit. *Erycino* autem *in litore*, secundum opinionem suam dixit. Nam alii apud Cajetam dicunt exusta navigia; unde et *Cajeta* dicta est ἀπὸ τοῦ καίεσθαι. Quamvis quatuor naves exustæ sunt, hæc tamen exaggerat. *Idem.*

87 *Quid tempestatum regem*] Ubique *repetam* subaudiendum est. *Id.*

Tempestatum regem] Æolum. Plin. III. 9. rationem adducit, cur Æolus rex tempestatum; nam regnavit in Strongyle, quæ flammas eructat, 'e cujus fumo quinam flaturi sint venti in triduum prædicere incolæ dicuntur; unde ventos Æolo paruisse existimant.' Hinc capies versum illum Severi in Ætna: 'Insula, cui nomen facies dedit ipsa rotunda.' Nam στρογγύλος, *rotundus* est, sed de rebus et regno Æoli latius Æneid. I. *Cerda.*

Ventosque furentes] Ab hoc furore dicti *phrenetici*, a Varrone in Marcip. 'Venti ab axe frigido cum eruperant Phrenetici Septentrionis filii, Secum ferentes tegulas, ramos, syros.' Vide Hippocratem lib. de Flatibus discriminantem inter flatum, aërem, ventum. *Idem.*

88 *Æolia excitos*] Vid. supra ad I. 55. *Emmeness.*

Actam nubibus Irim] Impulsam, scilicet ut persuaderet matribus incendium navium. Aut secundum præceptum artis Rhetoricæ, rem unam in duas divisit, ut latius pateret rei acerbitas interposito alio crimine; nam per *Irim* naves exustæ sunt. Sed melius est (ut non sit iteratio) ad Turnum missam *Irim* intelligere: nec nos moveat ordo conversus. Solent enim graviora in principiis et in fine secundum artem Rhetoricam poni. *Servius.*

Nubibus] Per nubes. *Idem.*

Actam nubibus Irim] Æn. v. 607. et Æn. IX. 2. *Taubmann.*

89 *Manes movet*] Æn. VII. 312. *Idem.*

Intentata] Ἀνείμαρος: vide Victor. XXXI. c. ult. *Idem.*

40 *Sors rerum*] Id est, regnum: nam per sortem inter se fratres Jupiter, Neptunus, et Pluton mundi regna diviserunt: quæ Juno præter Inferos in Trojanorum perniciem moverat. *Servius.*

Superis inmissa] Ac si diceret, Non jam Trojanis, sed Diis. Respexit autem ad illud, 'Et cœli convexa per auras.' *Idem.*

Superis] Nescio cur Servius explicet, *Diis:* quod frigide elicit ex illo l. VII. 'et cœli convexa per auras.' Veri hic *superi* sunt homines, qui ita dicti cum relatione ad Inferos. Virg. Ge. IV. 'Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras:' quo loci vide me. Et quidem statim se Poëta explicat, cum adjicit, 'medias Italum bacchata per urbes.' *Cerda.*

41 *Alecto*] Commoverat superos, ventos, fluctus, terras, homines. Restabant autem Inferi, sed et hos nuper movit. *Donatus.*

Bacchata per urbes] Non vagata, sed *bacchata*, id est, perfurit: et bene *bacchata*, quia per simulationem sacrorum Liberi patris, matres egerat in furorem. *Servius.*

Urbes] Lavinium, Ardeam, et alias, e quibus conducti milites. *Cerda.*

42 *Super imperio*] Id est, de imperio: et quasi de salute sua se dicit laborare. Est autem verecunda petitio et obliqua, per quam magna Jovi invidia commovetur, qui imperium Trojanis promiserat. *Servius.*

Speravimus ista] Absolute dixit. *Idem.*

44 *Tua conjunx*] Oblique hactenus in eam locuta est: nunc doloris necessitate compellitur, ut eam nominet. *Donatus.*

Conjunx Dura] Hic distinguendum, ne incipiant esse duo epitheta, 'dura fumantia excidia.' *Dura* autem debere distingui ipse ex persona Junonis ostendit. 'Quæ dura potentia nostra egit?' Et mire *conjux*, quasi vitium mariti sit. *Nulla* autem *regio*

invidiose dixit, ut supra, 'Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis:' cum a sola arceantur Italia. *Servius.*

Per everſæ, genitor, fumantia Trojæ] Cum dicimus, 'Rogo te per Deos,' hoc videmur dicere, Memineris religioni curæ esse petitionem meam: sicut in primo expressit, 'At sperate Deos memores fandi atque nefandi.' Cum autem dicimus, 'Rogo te per miserias meas,' videmur dicere, Memineris ab eo te rogari, qui miserias pertulit: ut ad misericordiam, qui rogatur, miseriarum commemoratione flectatur: sicut est nunc in Veneris petitione. Nam ideo sic rogat, ut commemoratione Trojanæ infelicitatis impetret misericordiam. Alias stultum est, cum adjuratur Jupiter per excidia Trojanorum. Sallustius in primo, 'Postremo ipsos colonos per miserias et incerta humani generis orare.' *Fumantia* autem, quæ fumaverunt, non enim nunc fumant. *Id.*

Fumantia] De urbe Troja Euripides Hecub. ἡ νῦν καπνοῦται: *quæ adhuc fumat.* De præsenti quoque Æn. III. 'fumat Neptunia Troja.' Ita vividius repræsentatur clades, quam si diceretur de elapso tempore. *Cerda.*

47 *Incolumem Ascanium*] Ideo Venus pro Ænea non petit hoc loco: non, quia pro eo non movetur; sed aut quia scit, eum celerius esse moriturum; aut quia soli Ascanio debetur imperium et summa rerum: ut, 'Cui regnum Italiæ, Romanaque tellus Debentur.' *Servius.*

48 *Æneas sane*] Quidam *sane* pro *valde* accipiunt: ut, Cicero pro Quintio, 'Sane cæterarum rerum paterfamilias et prudens et attentus.' *Id.*

Ignotis jactetur in undis] Per ignota maria continuet errores. *Donatus.*

Æneas sane ignotis jactetur in undis] Et *sane* et *undis* in plerisque omnino codicibus habetur. Sed Romanus codex antiquissimus, et qui apud me est, 'Æneas procul ignotis' legunt: atque etiam pro *undis, oris,* in veteribus aliquot exemplaribus inveni. Et est concessio amaritudinis plena, 'Æneas procul ignotis jactetur in oris,' dum tantum liceat mihi Ascanium in urbibus meis, aut *Amathunte,* aut *Papho,* aut *Cytheris* incolumem servare. Magis tamen placet *undis,* ut adludat obiter ad futuram Æneæ mortem. Ut in quarto, 'Cadat ante diem, mediaque inhumatus harena.' *Pierius.*

50 *Diræ pugnæ*] In antiquissimo codice, *duræ.* Sed in aliis omnibus *diræ.* Idem.

51 *Est Amathus*] Amathus et Paphos Cypri insulæ civitates sunt. *Amathus* ab Amathonte. *Servius.*

Celsa Paphos] Antiqua *Paphos,* quæ nunc *Palæpafos* dicitur, in excelso fuit posita, ex quo loco ædificia, permittente pace, in littus deducta sunt. *Idem.*

Cythera] Insula est contra Laconicam, Veneri consecrata. Dicimus autem *hæc Cythera,* sicut *hæc Solyma, hæc Artaxata.* Idem.

Est Amathus, est celsa mihi Paphos atque Cythera] In exposito Palatino codice legere est, 'Est Amathus, est celsa Paphos, atque alta Cythera.' Cui lectioni secretior ille codex majoribus literis perscriptus, non nihil adstipulatur, quamvis in eo sint literæ aliquot inversæ. Adjuvat etiam id, quod inferius Juno eadem argumenta retorqueus ait, 'Sunt alta Cythera.' Sunt vero codices antiqui, ubi *Amathos* scriptum sit. Sed enim Ἀμαθοῦς Græce dicitur: et eodem modo proferunt Latini, ejusdem diphthongi *ous* servato sono. *Pierius.*

52 *Idaliæque domus*] *Idalium,* civitas Cypri est: et hic *Idalium* dixit, cum ipse dixerit, 'Aut super Idalium.' *Servius.*

Idaliæque domus] *Domum* hoc loco accipio pro templo Veneris, quod situm in Idalio, quæ vocis hujus acceptio creberrima. Cicero libro secundo de Natura: 'Concinneque, ut multa, Timæus, qui cum in historia dixisset,

qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum deflagravisse, adjunxit, minime id esse mirandum, quod Diana cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo.' Hom. Il. VI. *διθύρας ἱεροῖο δόμοιο*: *fores sacræ domus*. Val. Flaccus primo Argonaut. 'Stat casta cortina domo,' de templo Phœbi. Cyrillus Alexandrinus explicans illud Michææ cap. 3. *τὸ ὄρος τοῦ οἴκου, mons domus*, ita ait: *τουτέστιν, ὁ ἐφ' ὑψηλοῦ γηλόφου νεώς*: *hoc est, in sublimi colle templum*. Quin *ναοὶ* apud Græcos, id est, *templa*, dicuntur *παρὰ τὸ ναίειν, ab habitando*. Itaque præclare Virgilius octavo Æneidos 'habitat Deus:' quem locum vide. *Cerd.*

Inglorius] Sine triumphis, immemor gloriæ. Cicero in Tusculanis: 'Quæ de vita inhonorata et ingloria dici solent.' *Servius.*

53 *Exigat hic ævum*] Antiqua pleraque exemplaria *exiget* indicandi qualitate legunt: non in deposcendi figura. Nam illud, 'Magna ditione jubeto Carthago premat Ausoniam,' separatum est membrum per concessionem. *Pierius.*

Ævum] Hic vitam, alias ætatem. *Servius.*

Exigat ævum] Lucretius l. IV. 'et ut sterili Venere exigit ævum.' *Ursinus.*

54 *Carthago premat Ausoniam*] Militare verbum. Stat. Theb. VII. 'Jam pronis Gradivus equis Ephyrea premebat Litora.' Infra, 'arva aliena jugo premere.' Cui verbo respondet *τέλσω*, quo sæpissime Homerus utitur, ut cum ait Iliad. VI. *τέλσουσι δυσάνυμοι υἷες Ἀχαιῶν*. Ibidem: *τελέσσαι Τρῶας*: et sæpe. *Cerda.*

Nihil urbibus inde Obst. Tyriis] Id est, ab Ascanio Tyrii nihil timebunt: et verum est; nam Scipio vastaturus est Africam. *Servius.*

Quid pestem evadere belli Juvit] In fine jam agit miserabiliter, sicut egit in principiis. Nam hoc præcipit ars Rhetorica, ut epilogi et principia pari argumentatione tractentur. *Pestem* autem incendium significat: ut, 'Et toto descendit corpore pestis,' cum de navibus loqueretur incensis. *Idem.*

Pestem evadere belli] Pestem in re belli Livius quoque usurpat l. XXV. 'Fusa extemplo est Romana acies, sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint: ceteri passim alii alia peste absumpti sunt.' Respondet huic Homericus *ὀλεθρος*, ut Iliad. VI. *τῶν μή τις ὑπεκφύγοι αἰνὸν ὀλεθρον*: *Horum nullus effugiat gravem pestem*. Quod Homerus dicit *ὑπεκφυγεῖν*, Virg. *evadere*: quod ille *ὀλεθρον*, hic *pestem*. Ita Joseph. Bell. VII. 21. *κίνδυνον ὀλέθρου*. *Cerda.*

56 *Fugisse per ignis*] Exprimit quid sit pestem belli evadere. *Servius.*

Medios fugisse per ignes] In Romano codice, in Mediceo, in Porcio et nonnullis aliis antiquis *medium* legitur: quod multo magis placet. *Pierius.*

57 *Exhausta pericula*] Ut in quarto Æneidos, 'bella exhausta.' Summa laus Æneæ, quippe qui labores exhauserit, non tantum delibarit: qui 'ipso periculo angustior factus,' quod de Augusto Florus l. IV. *Cerda.*

58 *Recidivaque Pergama*] Renascentia. Tractus est autem hic sermo ab arboribus, quæ aliis sectis repullulant: ergo illud *solum recidivum* dicimus, quod postea renascitur: unde modo 'recidiva Pergama,' quæ fiunt ab his, qui superstites sunt Trojanis periclis. *Servius.*

Recidivaque Pergama] *Recidiva* quidem in multis habetur exemplaribus tam recentibus quam vetustis; tractum sermonem de arboribus, quæ aliis sectis repullulant, ait Servius. Qui quidem longe eruditius mihi videtur exposuisse alibi, 'post casum restituta,' eo versu, 'Et recidiva manu posuissem Pergama victis.' Ut enim a *cado cadivus*, ita a *recido recidivus*,

quod si a *cædo, seco*, deduceretur, secunda syllaba produci deberet. His tamen ita disputatis, et codex Romanus, et alter pervetus, qui apud me est, *redivivæ* legunt. Quod non ita proprie dictum nonnulli putant. Sextus tamen Pompejus, ubi *redivivum* esse, ex vetusto renovatum exponit, exemplum ex Cicerone citat lib. primo in Verrem: 'Utrum existimatis minus operis esse unam columnam efficere ab integra novam nullo lapide redivivo.' Ita enim est in antiquo Pompeji codice. *Pierius.*

Recidiva] Redeuntia: et duco a verbo *cado;* non ab *cædo*, nam pugnaret mensura carminis. Itaque *recidivum* est, quod iterum accidit: neque audio Grammaticos aliter explicantes. Nam necessario in Virgilio ita est vox ista accipienda, vel ex illo libri septimi: 'Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ:' et Virgilius nihil aliud dixit, quam quod Propert. IV. I. 'et Troïa Roma resurges.' Iterum: 'Arma resurgentis portans victricia Trojæ.' Et libro primo Æn. 'illic fas regna resurgere Trojæ:' et Ovid. Fast. I. 'eversaque Troja resurges.' *Cerda.*

Recidiva] Vide Æn. IV. 344. et Æn. VII. 322. *Taubmann.*

59 *Nom satius*] Deest *fuit*. Serv.

Cineres patriæ insedisse] Sic in quarto: 'Dulcesque meorum Relliquias colerem.' *Idem.*

60 *Atque solum, quo Troja fuit*] Sic in tertio, 'Et campos ubi Troja fuit.' *Idem.*

Xanthum et Simoënta Redde oro miseris] Ambiguum est utrum dicat, redde nobis re vera antiquam Trojam, an terras alias ad similitudinem Trojæ. Nam novimus hanc fuisse consuetudinem, ut advenæ patriæ suæ sibi imaginem redderent: ut, 'Effigiem Xanthi, Trojamque videtis.' Bene ergo Venus medio usa est loquendi genere, ut utrumque significaret, et antiquæ Trojæ reditum, et imperium Italiæ, quod Trojanis Juppiter ad similitudinem Trojæ fore promiserat: et magis hoc est, quod latenter desiderat atque petit. *Idem.*

Xanthum et Simoënta] Vel revera Trojam antiquam petit; vel, quod Turnebus putat melius, sedes certas et coloniam, quæ antiquæ patriæ imaginem habeat. II. 21. *Taubmann.*

61 *Iterumque revolvere casus*] Si ad Trojam vis referre, sic dic: Nobis redde Trojam per naufragia et pericula, id est, patiamur denuo quæ pertulimus, duntaxat nobis Troja reddatur. Si vero ad Italiam vis referre, sic intellige, Redde nobis Italiam, et libenter repetimus ea, quæ in Troja pertulimus. *Servius.*

Casus da, pater, Iliacos] Reddantur nobis errores pristini, dummodo præsentia bella vitemus. *Idem.*

63 *Acta furore*] Ergo injuste commota. *Donatus.*

Quid me, &c.] Ostendit Juno se invitam cogi: nam nihil rumpitur nisi magna violentia. *Idem.*

Alta silentia, &c.] Juno ubique silens inducitur. Unde ei oratio, nisi ex nimia necessitate, non datur: unde est, 'Acta furore gravi.' Statius, 'Junonem tacitam furibunda silentia torquent.' Et notandum, quia sigillatim dicta Veneris hac oratione solvuntur. *Silentia* autem *rumpere*, loqui proprie dictum. Sciendum enim quod *vocem rumpere*, est tacere. Unde apparet usurpatione dictum esse, 'Composito rumpit vocem,' id est, loquitur: nam *vocem rumpere*, silere est: *silentium rumpere*, loqui. *Servius.*

Alta silentia cogis Rumpere] Lucretianum e l. IV. 'Affirmant vulgo taciturna silentia rumpi.' Horat. Epod. V. 'Sed dubius unde rumperet silentium.' Vide quæ jam secunda Æneide ad illud, 'composito rumpit vocem.' Nugatur in explicatione loci hujus Servius. Nam *vocem*

rumpere, non est tacere, ut ille affirmat. Notat tamen, Junonem solitam induci silentem, neque loqui nisi coactam: unde et Statius, 'Junonem tacitam furibunda silentia torquent.' *Cerda.*

Silentia rumpere] *Vocem rumpere*, est tacere, auctore quidem Servio. Vide Notas Æn. II. ad vs. 129. *Taub.*

Alta silentia cogis rumpere] Vid. Erythræum voce *Rumpere*. Emmeness.

64 *Obductum dolorem*] Celatum jam, et diuturna cicatrice coopertum: nam *obduci vulnera* dicuntur, quæ cicatrice clauduntur. *Servius.*

65 *Æneæn hominum quisquam*] Ad illud, 'Quæ superi manesque dabant:' et celans quæ facta sunt, ea, quæ non sunt facta, commemorat. Nam non Æneas, sed Turnus Junonis instinctu bella commovit. *Idem.*

Æneæn, &c.] Nititur colorare falsa: nam Æneas bellum non movit, sed instinctu Junonis Latini. *Donatus.*

66 *Sequi*] Petere: ut, 'sidera voce sequentem.' Utitur autem replicatione rerum objectarum: post enim sequitur resolutio. *Servius.*

67 *Italiam petiit fatis auctoribus*] In codicibus nonnullis admodum vetustis legere est, 'Italiam fatis petiit auctoribus.' Quod nonnulli putarunt *i* literam posse reddere syllabam communem, quum ejusmodi scansionis ratio cæsuræ debeatur. Ut apud Ovidium Metam. VII. 'Dissimilemque animum subiit Æeta relictus:' quod imperite nonnulli depravarunt, qui 'subiit pater Œta relictus' legendum censuere: ignari nomen *αἰητης* in eam formam contrahi non posse. Aliquot ex iis codicibus, qui *petiit auctoribus* habent, *petit* unico *i* scribunt: sed id longiore linea notatum, ut duorum vicem subeat. Ut *inferi* Choriambici dimensione unico *i* notatum in antiquo lapide legi, quem C. Curtius, C. L. Antiochus pater, et Africina Nais mater Basso filio posuerunt: ita enim est:

DEBVIT HOC NATVS NOBIS
PRAESTARE DVOBVS,
VT CINERES PATRIOS DEDERET
INFERIS. *Plerius.*

Italiam fatis petiit auctoribus] Producitur hoc loco ultima syllaba in *petiit*. Similia exempla vide apud Nic. Heinsium ad Ovid. Metam. I. 114. *Emmeness.*

Fatis auctoribus] Num hic responsis? quia hoc sequitur. *Servius.*

Fatis auctoribus] Ab jure sumpta locutio:' ut, 'auctor ego audendi;' et, 'auctor Apollo.' Est in jure auctoritas, veneratio quædam, ac dignitas, cui credendum sit. Vide Simonem Schardium. Ideo 'auctoribus fatis,' quibus religiose credendum, et venerabunde. *Cerda.*

Esto] Modo est concedentis adverbium, nam Græcum est. Illo autem loco verbum est, 'Esto nunc, Sol, testis.' *Servius.*

68 *Cassandræ impulsus furiis*] Bene *furiis* plurali numero, quod de vaticinantibus non dicitur; ergo ut videantur merito esse decepti, qui Cassandræ insaniam crediderunt: quod nunc falso a Junone dicitur, sicut ex verbis probatur Anchisæ, qui ait, 'Aut quem tum vates Cassandra moveret?' *Idem.*

Num linquere castra] Illa ait, abest: hæc ait, reliquit, ut ipsi adsignet culpam: et est status finitivus, non tam dicendum abisse quam reliquisse. *S.*

69 *Vitam committere ventis*] Non qui enavigavit hoc dixit, sed *ventis*, id est, incertis et inanibus rebus. *Id.*

70 *Num puero summam belli*] Quod Venus ad miserationem, hæc ad indignationem posuit: et est aggeratio ab ætate. *Idem.*

Num puero] Hoc quoque falsum est: nam senioribus rem reliquit, et pugnam committere vetuit. *Donatus.*

Summam belli] Julius libro primo Civil. 'summa ei belli administrandi permittitur.' Vellejus: 'Summam Imperii alicui tradere.' In his omni-

bus subeundis *res*. Nam Livius libro quadragesimoquarto: 'Summæ rei discrimen detrectare.' Est autem locutio sumpta a re pecuniaria, ut liquidum ex infinitis locis Pandectarum. Tantum profero verba legis 5. tit. 1. l. XVII. 'Servo quoque domimus si præceperit, certa summa rem vendere, ille minoris vendiderit,' &c. Hinc locutionem sumpsit Lucretius libro quinto: 'Sicut summarum summa est æterna:' et l. VI. 'Nil sint ad summam summaï totius omnem.' *C.*

71 *Tyrrhenamque fidem*] Inire societatem cum inimicis gentibus Turno. *Fidem* autem auxilium petens, an *fidei* sacramentum, quod adhibetur ad belli societatem? *Agitare* autem ad gentes pertinere melius est. Ergo *Tyrrhenam fidem* extrinsecus accipiendum invocare, aut petere: aut certe disrumpere fœdera, quæ Turnus cum Tyrrhenis inierat. Sciendum sane, Turnum auxiliorum causa ad Mezentium confugisse. *Servius.*

Fidem] Opem et auxilium: ut hoc exponit Don. ad illud Terent. Andr. act. IV. 3. 'Dii vestram fidem!' *Taub.*

Gentes quietas] Nam licet vellent in bella prorumpere, tamen erant quietæ, propter illud oraculum, 'Externos optate duces.' *Servius.*

72 *Quis deus in fraudem*] Interrogatio. *In fraudem* autem, periculum: ita enim in jure lectum est, 'Fraudi erit illa res,' id est, periculo. *Idem.*

In fraudem] Id est, in damnum. Servius ait Juris verbum esse, et hic periculum significare: quod tamen negat Connanus JC. aitque, *fraudem* nusquam in Jure pœni pro periculo, sed ubique pro damno. Ita Cic. pro S. Rosc. Am. 'Id erit ei fraudi,' id est, pœnæ, odio, damno. *Taubmann.*

Quæ dura potentia nostra] Ad illud respicit, 'Si nulla est regio Teucris, quam det tua conjunx Dura.' *Serv.*

73 *Ubi hic Juno*] Melius, quam si dixisset *ego*, ut, 'Degeneremque Neoptolemum narrare memento.' *Id.*

Demisitve nubibus Iris] Hom. πέμψαι. Noster commodius *demissa*, quia ex alto. Sic in exitu Æn. l. IX. 'Aëriam cœlo nam Juppiter Irim Demisit:' et in exitu v. 'Irim demisit Olympo.' Quod si aliquando *misit*, addit alibi præpositionem, ut in v. et IX. 'Irim de cœlo misit:' pari consecutione in IX. 'detulit in terras,' loquens de Iride. Addit *nubibus* quæsite, nam nubes sunt Junonis. *Cerda.*

Nubibus Iris] Propter illud, 'Aut actam nubibus Irim.' *Servius.*

74 *Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis*] Rhetoricum est. Nam quotiens aliqua non possumus solvere, paria opponimus: quod nunc Juno facit: nam negare non potest, nec solvere: quia obsidentur Trojani. Unde dicit, indignum est Trojanos obsideri, aliena eos matrimonia præripere dignum est. Sic in Bucolicis, 'Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo, Tris pateat cœli spatium non amplius ulnas,' quod quia non potuit solvere, et ipse objecit, 'Dic quibus in terris inscripti nomina regum Nascantur flores.' *Idem.*

75 *Nascentem*] Τυδεΐδην. *Idem.*

76 *Cui Pilumnus avus*] Comparat genus Turni Æneæ, dicens etiam Turni *avum* Deum esse. Varro *Pilumnum* et *Picumnum* infantium Deos esse ait, eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur an utilis sit qui natus est. Piso, *Pilumnum* dictum, quia pellat mala infantiæ, sed *Pilumnus* idem *Stercutius*, ut quidam dicunt, qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est. Si ergo proavus Latini est, non Turni avus, nam Stercutii Picus, Pici Faunus, Fauni Latinus est filius, sed in his nominibus abutitur poëta. *Idem.*

Cui Pilumnus avus] Per comparationem Æneæ et Veneris, et sui et Turni extollit causam suam, et deprimit adversariorum. *Donatus.*

Cui Pilumnus avus] Comparat genus Turni cum Æneæ: vide infra, vs.

619. *Taubmann.*

Diva Venilia mater] Hoc ad Veneris obtrectationem dicit, 'Diva Venilia mater.' Nam *Venilia* Nympha est. *Pilumnum* autem *avum* Turni ideo dicit, ut a vicino nobilis genere esse videatur, sicut est Æneas. Nam paulo post dictura est ipsa Juno, 'Pilumnusque illi quartus pater.' Sane hanc *Veniliam*, quidam *Salaciam* accipiunt, Neptuni uxorem. *Salaciam* a salo, *Veniliam* quod veniam det exigentibus. *Servius.*

77 *Atra face*] Sævo bello: et belli definitio est. Nam non facibus Trojani pugnaverant, sed ferro, id est, bello. *Idem.*

Face atra] Id est, bello sævo. *Atrum* etiam Turneb. IV. 16. exp. infestum, dirum, perversum et injustum: quod *niger color* sit infaustus. *Taubmann.*

78 *Avertere prædas*] Invidiose, nam nihil rapuerant. *Servius.*

Avertere prædas] Verbum juris, pro furari, et rapere. Vide Brisson. de verb. significat. et Schardium in Lexico juris. Statius Theb. IV. 'Sidonias avertere prædas:' Pand. l. XLVII. tit. 9. leg. 3. ubi, Ego existimo *aversores* proprie dici, qui furantur pecora, ut qui illa avertant ad locum alium. Nam Virg. ipse l. VIII. 'Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros Avertit, totidem forma superante juvencas.' Inde explico illud l. I. 'Non nos aut ferro Lybicos populare Penates Venimus, aut raptas ad litora vertere prædas.' *Cerda.*

79 *Legere*] Furari: unde et *sacrilegi* dicuntur, qui sacra legunt, hoc est, furantur. Alibi, 'Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper.' *S.*

Gremiis abducere pactas] Id est, sponsas. Nam ante usum tabularum, matrimoniis cautiones sibi invicem emittebant, in quibus spondebant, se consentire in jura matrimonii, et fidejussores dabant. Unde et admissum est *sponsum* et *sponsam* ut dicamus a spondendo. Cæterum proprie *sponderi* puellæ est: ergo *sponsus* non qui promittitur, sed qui spondet et sponsores dat. Sane exaggeratio est nimia in eo, quod ait, 'gremiis abducere:' tanquam jam uxores. *Servius.*

Gremiis abducere pactas] *Pactas:* Sponsas: ut respiciat legis Juliæ providentiam, et Divi Severi et Antonini inscripta, quibus in sponsam admissa stupra vindicantur: quod nec matrimonium qualecunque, nec spem matrimonii violare permitterent. *Germ.*

80 *Pacem orare manu*] Propter, 'Centum oratores augusta ad mœnia regis Ire jubet.' *Servius.*

Pacem orare] Æn. VII. 153. De hac proecthesi Scal. Poët. III. 71. *Taub.*

Præficere puppibus arma] Propter illud, 'Scuta virum fluvio pictasque innare carinas.' Scilicet quando ad petenda auxilia navigavit. *Servius.*

Præficere puppibus arma] In aliquot antiquis codicibus legere est, *et præficere.* Quod hoc loco videtur emphasin habere. *Pierius.*

82 *Proque viro nebulam*] Injuriose *pro viro* rem inanem dicit, aut quando eum Venus a Diomede liberavit, vel Neptunus ab Achille, quod Veneri, quia in ejus gratiam factum est, imputatur. *Servius.*

Proque viro] Il. E. ubi eum Venus a Diomede liberat: item Il. T. ubi, in gratiam Veneris, Neptunus eundem ab Achille liberat obventu nebulæ. *Taubmann.*

Ventos inanes] Vacuos: et est nebulæ definitio. *Servius.*

83 *Et potes in totidem classem convertere Nymphas*] Licet hoc Mater Deum fecerit, tamen Veneri imputatur. Aut, quia dicunt ipsam esse Matrem Deum. *Idem.*

84 *Nos aliquid Rutulos contra juvisse nefandum est*] Confessio est; non enim negat se juvisse, sed attenuat dicendo *aliquid.* Idem.

Nos aliquid] Extenuat factum

suum: verum Venus affuit causæ, cui Dii et fata favebant. *Donatus.*

85 *Æneas ignarus abest*] Ea quæ solvere non possumus, inridemus: ut hoc loco. Sic in Bucolicis præmisit, 'divini opus Alcimedontis:' postea per irrisionem, 'Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit.' *Servius.*

86 *Est Paphus, Idaliumque tibi*] Pari amaritudine Juno eadem ad Jovem apud Stat. Theb. 'sunt impia late Regna tibi:' ubi multa ejus orationis adumbrantur ab istis Virgilianis. *Cd.*

87 *Gravidam bellis urbem*] Alibi 'Populosque feroces Contundet.' *Urbem* autem provinciam dicit, quo modo, 'Italiam quæro patriam.' *Serv.*

Gravidam bellis urbem] Supra, 'gravidam imperiis.' Sic et Græci transferunt, nempe et Nonnus, ἀμπλακίης ἐγκύμονα κόσμον: et Epig. πῶλον εὐάντλου ἔγκυον ἡσυχίης· et ὁπλοτόκον ἵππον et Ἰθηρίαν σιδηροτόκον Plutarch. *Germanus.*

Gravidam bellis, &c.] Ducit metaphoram ab feminis gestantibus uterum. Sic Durateus *gravis* dicitur sexta Æneide, quasi prægnans. Vide eum locum. An in voce *urbem* intelligat Italiam, ut vult Servius, an vere urbem Latini, ut ego volo, ad rem nihil. In illis, *corda aspera*, allusum ad militarem Italiæ ferocitatem, quam fuse Numanus extulit l. IX. ab illo, 'Durum ab stirpe genus,' &c. *Cerda.*

88 *Nosne tibi fluxas*] Status relativus, per quem ostendit, Venerem magis Trojanis caussam fuisse periculorum. *Fluxas.* Molles, quæ possent etiam sine inimicis perire. *Res* ergo *fluxas:* rempublicam fluxam dicit; vel *fluxas*, labefactatas. *Servius.*

Res vertere fundo] Νειόθεν, ἐκ πυθμένων, Soph. in Trachin. Lucr. l. III. 'et in summo pietatem evertere fundo.' *Germanus.*

89 *Qui Troas Achivis*] Ideo masculinum genus posuit, quia Dei Arsenotheleæ sunt, ut dictum est supra: ideo dicit *qui*, de Venere; et in subauditione ponuntur ea, quæ non possumus dicere aperte. *Servius.*

90 *Consurgere in arma*] Pro *consurgendi.* Infinitus modus verbi, pro participio. *Idem.*

91 *Fœdera solvere furto*] Legitur in historiis, quod Trojani cum Græcis fœdus habuerunt. Unde etiam receptus est Paris hospitio, et sic commisit adulterium. Ergo 'fœdera solvere furto,' est amicitias adulterio dissipare: nam *furtum* est adulterium: ut, 'et dulcia furta:' an quod Paridem victum a Menelao subripuit morti? an quod Pandarus dissipavit, ut sit, per furtum? Et eversi Ilii hæc est vera caussa: nam fœdera, quæ inter Græcos et Trojanos fuerunt, ita soluta sunt. Hercules cum, expugnato Ilio, filiam Laomedontis Esionam, Priami sororem, Telamoni dedisset, profecti sunt legati cum Priamo, et eam minime repetere potuerunt, illis dicentibus, se eam habere jure bellorum. Unde commotus Priamus misit Paridem cum exercitu, ut aliquid tale abduceret, aut uxorem regis aut filiam: qui, expugnata Sparta, Helenam rapuit. Hinc ergo Virgilius utrumque tangit: et istam historiam, quam modo diximus; et propter judicium Paridis, quamvis fabula sit illa res, et a poëtis composita. *Id.*

92 *Me duce*] Quæ graviora sunt argumenta in fine servat. *Donatus.*

Dardanius] Non propter injuriam Æneæ hoc posuit, qui *Dardanus* dicitur: nam perite dubium nomen elegit, qui contumeliam communicaret Æneæ. *Servius.*

Me duce Dardanius, &c.] Recte putat Ursinus allusum in hoc tractu ad versus, qui habentur Il. ultima per initia, ubi fit mentio Paridis: Ὅς νείκεσσε θεὰς, ὅτε οἱ μέσσαυλον ἵκοντο. Et insuper, Τὴν δ' ἤνησ', ἣ οἱ πόρε μαχλοσύνην ἀλεγεινήν. *Cerda.*

Spartam expugnavit] De historia est. Nam cum sollicitata Helena Parin sequi noluisset, egressus ille civitatem

obsedit: qua eversa, Helenam rapuit: unde postea recipi meruit a marito. *Servius.*

93 *Tela dedi*] Aut bello, aut amore Alexandri. *Idem.*

Fœvique] In antiquis fere omnibus *fœvive* legitur, non inepte. *Pierius.*

Cupidine] Eo scilicet, quo in amore Paridis Helena compulsa est. *Serv.*

94 *Tunc decuit*] Similis locus IV. 'Tunc decuit cum sceptra dabas:' et Plaut. in Trinum. 'Sero, atque stulte prius quod cautum oportuit,' &c. In clade Solymorum paria multa, ubi ab obstinatis Titi mandata non audiuntur invitantis ad pacem, ac propterea rebus jam perditis, qui confugiunt ad misericordiam, occiduntur. *Cerda.*

Decuit metuisse] Optima est elocutio; nam utrumque præteriti est temporis. Si enim dixeris, 'Decet metuisse,' incongruum est, quia *Decet* præsentis est, *Metuisse* præteriti. *Servius.*

Sera] Pro *sero*: ut, 'Nec sera comantem Narcissum.' *Idem.*

95 *Irrita*] Vana, substantiam non habentia. *Idem.*

Jactas] Ventilas. *Idem.*

96 *Orabat*] Loquebatur. Unde et *oratores* dicti sunt: nam *rogabat* si dixeris, non procedit, quia magis convitiabatur. *Idem.*

97 *Adsensu vario*] Quia pars Veneri, pars Junoni favebat. *Idem.*

Cæs flamina prima, Cum deprensa fremunt silvis] Non subito deprensa, sed aut in silvis detenta, aut intellecta. *Idem.*

98 *Et cæca volutant Murmura*] Non tempestatis facit comparationem, sed signi tempestatis futuræ. Quadam enim arcana ratione fit, ut sit murmur in silvis ante ventorum adventum. Unde ait, 'cæca murmura:' ut, 'cæcique in nubibus ignes,' quorum ratio non apparet: 'Terrificant animos.' Sic in Georgicis, 'Continuo ventis surgentibus, aut freta ponti Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis Montibus audiri fragor.' *Id.*

Cæca murmura] Quadam enim ratione arcana fit, ut sit murmur in silvis ante ventorum adventum. Lucan. I. v. in persona nautæ: 'Sed mihi nec motus nemorum, nec litoris ictus, Nec placet incertus qui provocat æquora delphin.' *Taubmann.*

100 *Rerum cui summa potestas*] In Romano codice, 'prima potestas.' *Pierius.*

101 *Infit*] Nam cum sibi potestas decernendi sit, aperte loquitur. *Don.*

Eodicente, &c.] Ait Macrob. Saturn. VI. 2. propositos Virgilio ad imitandum hos Ennii versus, 'Mundus cœli vastus constitit silentio, Et Neptunus sævis undis asperis pausam dedit. Sol equis iter repressit ungulis volantibus, Constitere amnes perennes, arbores vento vacant.' Vide etiam, qua majestate dicentem Jovem inducat Statius Thebaide prima: 'mista convexa Deorum Majestate tremunt, radiant majore sereno Culmina, et arcano florentes lumine postes. Postquam jussa quies, siluitque exterritus orbis, Incipit ex alto.' Non dubium, quin Ennius et alii aspiraverint ad Euripidem in Bacchis, ubi loquente Baccho fit silentium: Σίγησον δ' αἰθήρ, σίγᾳ δ' εὐλειμος νάτη φύλλ' εἶχε· θηρῶν δ' οὐκ ἂν ἤκουσας βοήν. Tu adi Claudianum Rapt. I. ubi mira silentia ad dicentem Plutonem. Ov. Metam. VIII. de Neptuno, 'movit caput æquoreus Rex, Concussitque suis omnes assensibus undas.' *Cerda.*

Eo dicente] Carpit Macrob. V. 13. Poëtam, quod Jovem nunc demum tanta cum majestate describat, cum tamen in I. et IV. et IX. volumine induxerit sine tumultu et absque mundi obsequio loquentem. Sed Scal. V. 3. itemque J. Jov. Pontanus in Anton. p. 151. summo cum judicio factum esse docent. *Taubmann.*

102 *Tremefacta solo tellus*] Loquente Jove stupor elementorum omnium ostenditur per naturæ mutationem.

Nam et quicquid in æterno motu est, quievit; et contra, terra mota, est, quæ semper immobilis. Unde Horatius, 'Et bruta tellus.' *Servius.*

103 *Tum Zephyri posuere*] In antiquis aliquot, 'Et Zephyri.' *Pierius.*

Zephyri posuere] Sallustius, 'Jam repente visus sævire Tagus.' *Servius.*

Premit placida] Id est, premendo reddit placida. *Idem.*

104 *Accipite ergo animis*] Totus hic locus de primo Lucillii translatus est libro, ubi inducuntur Dii habere concilium; et agere primo de interitu Lupi cujusdam ducis in republica: postea sententias dicere. Sed hoc, quia indignum erat heroico carmine, mutavit; et induxit primo loquentem Jovem de interruptis fœderibus, cujus orationem interrupit Venus: post secuta Junonis verba sunt, quibus redarguit Venerem. Unde nunc Jupiter illud, quod omiserat, reddit, dicens, Ergo, quoniam pacem esse non vultis, ea, quæ sum dicturus, accipite. Et hoc significat versus, qui subsequitur. *Idem.*

Accipite] Non potuit sedare partes; sed sic dimisit, ut nullam præferret, ne aut filiam aut uxorem læderet: sequæ æquum omnibus pollicitus est. *Donatus.*

Accipite] Antiqui aliquot codices *adcipite* scribunt, incolumi præpositione. Sed enim antiquissimum est *accipere cc* geminato scribere. Siquidem Veltius Longus ait Lucillium instituisse, *accipere* et *accurrere* geminato *cc* notare. *Pierius.*

105 *Quandoquidem*] Bene dicendæ sententiæ ordinem servat: nam sicut et in Sallustio, et in Philippicis legimus, antequam dicatur sententia, ejus præmittitur ratio: quod hodieque in usu est. *Servius.*

106 *Haud licitum est*] Et *licuit* dicimus, et *licitum est*: sicut et *placuit*, et *placitum est*. Terentius, 'Ubi sunt cognitæ, placitæ sunt.' *Idem.*

107 *Quæ cuique est fortuna hodie*] Specialiter Jupiter pro Trojanis agit, sed hac arte, ut videatur totum pro Junone loqui: et re vera verba pro Junone sunt, sed altius intuens deprehendit Trojanorum favorem. Nam dicendo 'Nulli favebo,' et in statu fore res in quo sunt hodie, Trojanis se favere significat, quorum ducis adventu statim victoria consequeretur. Et vult nihil valere ea, quæ aut Venus conquesta fuerat de absentia Æneæ, aut Juno de Turni parentibus dixerat, in ejus scilicet commendationem. *Servius.*

Quæ cuique est Fortuna] Non placet *quæcunque*, ut in vetustis aliquot codicibus habetur. *Pierius.*

Secat] Sequitur, tenet, habet: ut, 'Ille viam secat ad naves.' Unde et *sectas* dicimus, habitus animorum et instituta Philosophorum circa disciplinam. *Servius.*

Secat spem] Ut Æn. VI. et XII. 'viam secat:' Scal. IV. 16. Ita et J. Palmerius Spicileg. fol. 63. Præter Servium et Eryth. docet, Virgilium *secare* pro sequi dixisse: unde sint apud Agell. *Sectores*, qui empta sua persequuntur: et *Sectio*, ea ipsa persecutio: ut apud Cæsar. de B. Gall. 'Sectionem ejus universam Cæsar vendidit:' unde et *Seculum* et *Secundus*; et *Secta*, ille nimirum habitus animorum et institutum circa disciplinam. At Turneb. XXIX. 24. ad illud Horat. Sat. I. 10. 'magnas plerumque secat res;' interdum *Secare*, ait esse transigere, definire, absolvere: ut hic 'Secare spem' sit, quasi desecare et proinde sumere: cum, quicquid desecat, id sibi sumat. Gr. ἀποτέμνεσθαι dicunt. *Taubmann.*

108 *Tros Rutulusve*] In aliquot antiquis codicibus *Rutulusne* legitur. *P.*

Fuat] Id est, fuerit: futuri temporis est verbum defectivum. *Serv.*

Fuat] Antiquum pro *fuerit*. Terent. Hecyr. 'Fors fuat pol.' Propert. Eleg. II. 33. 'Cum Tyberi Nilo gratia nulla fuat.' Ita legit Josephus Scal.

non *fuit*, ut in vulgatis. Quam etiam lectionem in Tibullo agnoscit, 'Ferreus ille fuat, qui, te cum possit habere, Maluerit prædas stultus et arma sequi.' Sed hæc vocula affatim est in veteribus. Ennius in Hectoris Lytris: 'At ego omnipotens te exposco, ut hoc consilium Achivis auxilii fuat.' Pacuvius in Dulorest. 'Responsa explanas, mandat ne mater fuat.' Attius in Bruto, 'Qui recte consulat, Consul fuat:' et in Diomede, 'Argos me referam, nam hic fuam nobilis:' id est, ero aut fuero. Usus eadem vocula Lucret. l. IV. 'Quodque aliis cibus est, aliis fuat acre venenum:' et l. v. 'Quanta hæc cunque fuat, tanta hinc videatur in alto.' *Cerda.*

Tros Rutulusve fuat] Ab antiquo *fuo*, idem quod *sum*. Plaut. Amphitr. III. 4. 2. 'Nec quisquam tam audax fuat homo, qui obviam obsistat mihi.' et Mercat. v. 2. 3. 'Ecquis nam Deus est, qui mea nunc lætus lætitia fuat.' Facit in præterito *fuvi:* ut idem in Prol. Pœn. vs. 110. 'Quo genere gnata, qui parentes fuverint.' *Emmeness.*

109 *Seu fatis Italum castra obsidione tenentur*] Sive malo fato Italorum obsidentur castra Trojæ, sive Trojani malo errore, et monitis adversis ad Italiam venerunt: neminem absolvo. Unde propter Amphibologiam sic distingue, *Italum:* et infer, 'castra obsidione tenentur,' scilicet Trojanorum. Ipsi enim obsidentur, non Itali. *Servius.*

111 *Nec Rutulos*] Hoc et de Trojanis dictum accipe. *Idem.*

Solvo] Absolvo: nam Aphæresim pertulit *solvo*. *Monitis* autem *sinistris*, propter 'Cassandræ impulsus furiis.' *Idem.*

Exorsa] Rerum initia, actus hodierni diei: id est, secundum sua cœpta habebit eventum. *Idem.*

Laborem Fortunamque] Periculum, et fortunam, felicitatem. *Idem.*

Sua cuique exorsa laborem, &c.] Ut quisque sementem fecerit, ita metet. Quod quisque intriverit, hoc erit illi exedundum. *Pontanus.*

113 *Fata viam invenient*] Scit enim hoc esse fatale, ut Æneas imperet in Italia. Et videtur hic ostendisse, aliud esse fata, aliud Jovem. *Serv.*

Fata viam invenient] Huic sententiæ affinis Livius l. II. 'Nihil aliud opus esse, quam indici, ostendique bellum: cetera sua sponte fata, et Deos gesturos.' Germanus huc confert illud Eurip. in Medea: τῶν δ' ἀδοκήτων πόρον εὗρε θεὸς: *Deus viam invenit earum rerum quæ sunt inopinatæ.* Huc etiam possunt spectare quæ Erasmus conjungit Chil. 2. Cent. 3. cap. 41. *Cerda.*

Invenient] In Mediceo codice, *inveniant* scriptum est imperative, ut sit sententiæ perlatæ pronuntiatio: non tamen expungendum est *invenient*, quum id quoque suam habeat orationis majestatem. *Pierius.*

Stygii per flumina fratris] Hypallage est, Per Stygia flumina fratris. Et bene etiam jurejurando statuta confirmat: ut rem immobilem necessitate constituat. *Servius.*

Stygii per flumina fratris] V. N. Æn. IX. 104. *Taubmann.*

115 *Totum nutu tremefecit Olympum*] Hoc Homeri est, μέγαν ἐλέλιξεν ὄλυμπον. *Servius.*

Et totum nutu tremefecit Olympum] Dio Chrys. Orat. 12. ait loquens de Jove γῆν σειομένην, καὶ κινούμενον Ὄλυμπον ὑπὸ νεύματι βραχεῖ τῶν ὀφρύων: Catullus ab Homero sumpsit *concutio.* Eodem verbo Claud. Rapt. III. ubi de Jove, 'Dixit, et horrendo concussit sidera motu.' Seneca in Agamemn. in Choro act. 2. 'Cujus nutu simul extremi Tremuere poli:' et Stat. Theb. III. 'terras cœlumque, fretumque Attremere oranti.' Calaber. l. XII. majestatem Jovis egregie repræsentat, quam rem hic Maro intendit: Ἴκετο δ' Οὐλύμποιο βέον μέγα,

σον δ' ἐτίναξεν Αἰθέρα πᾶσαν ὑπερχολοούμενος· ἄλλοτε δ' ἄλλαι Βρονταὶ ὁμῶς στεροπῇσι μέγ' ἐκτύπεον· ἐν δὲ κεραυνοὶ Ταρφέες ἐξεχέοντο ποτὶ χθόνα, κέατο δ' ἀὴρ Ἄσπετος· ἀθανάτῃσι δ' ὑπὸ φρένας ἔμπεσε δεῖμα. Πάντων δ' ἔτρεμε γυῖα καὶ ἀθανάτων περ ἐόντων. *Cerda.*

116 *Hic finis*] Et masculini et fæminini generis hæc vox est. In fæminino usurpata jam supra Æn. II. 554. ad quem locum consule Servium. Plura exempla vide apud Nonium. *Emmeness.*

117 *Cælicolæ medium*] Poëtice mores hominum ad Deos refert, ut magistratum deducunt. *Servius.*

Ad limina ducunt] Celebrat Rom. consuetudinem deducendi Consulem e curia domum. *Taubmann.*

118 *Interea*] Redit ad narrationem, quam posuit in fine noni libri. *Don.*

Portis circum omnibus instant] Instant portis omnibus circum, id est, circum circa fusi. Nam modo *circum* adverbium loci est. *Servius.*

120 *Ast legio*] Prolepsis: nam legionis nomen Trojani temporis non fuit. *Idem.*

Ast legio] MSS. et Aldus Fabric. *At* leg. recte. *Taubmann.*

Vallis] Intra vallos, id est, fossarum fustes, qui *valli* vocantur. Nam munitio ipsa, *vallum*, neutro dicitur genere: et hoc dicit, Tenebantur Trojani intra vallos, quos ipsi posuerant, ne eorum castra facile irrumperent Rutuli. *Vallum* enim, non modo obsidentium, sed obsessorum debemus accipere. *Servius.*

121 *Nec spes ulla fugæ*] Miserrimum et ultimum præsidium fuga est: tamen etiam hoc carebant. *Idem.*

123 *Iasius Imbrasides*] Romanus codex *Asius* legit. Nam *Iasius* quadrisyllabi forma est, ut *Iasion*. Ut apud Ovidium, *Iasiona Ceres*: quod imperite quidam legunt, 'Iasona flava Ceres.' In aliquot vero aliis antiquis omnino codicibus *Lasius* legitur. Sane quidem Homerus *Asium* inter Trojanos proceres recenset; sed apud eum *Hyrtaci* non *Imbrasi* ille filius appellatur. *Pierius.*

Imbrasides] Imbrasi filius. *Servius.*

Hicetaonius] Hicetaonis filius. Et bene ex varietate syllabarum quæsivit ornatum. Nam patronymica aut in *des*, aut in *ius* exeunt, quibus et uti possumus. Quæ enim in *mon* terminantur, ad nos transire non possunt. *Idem.*

124 *Senior cum Castore Thybris*] Possumus et in solum *Thybrim* senem accipere: et *Castorem* etiam si legamus, 'et senior cum Castore Thybris.' Nam Amphibologia est. *Idem.*

Senior cum Castore Thybris] In Romano codice *Thymbris* legitur: quod ne forte ridiculum videatur, sciendum est dictionem, quæ *Thybris* est apud Latinos, Θύμβριν apud Græcos dici, ut apud Hesychium et Stephanum. Theocritus καλὸν κατὰ Θύμβριδος ὕδωρ, a quo Syracusanos fluvium hunc nostrum appellasse indicat Servius in tertio Æneidos. Sed ibi, ut plerumque alibi, corruptus. Sed ne de nomine tantum proprio *Thymbrin* dici debere putet, pro Romano fluvio *Thybrin* quoque scriptum in antiquissimo codice Virgiliano ostendit mihi Angelus Colotius. *Pierius.*

125 *Prima acies*] Hoc est, magni viri: et est definitio eorum, qui in prima acie fuerunt: unde laudis magis est; nam hoc dicit, 'magni viri.' Ordinis enim esse non potest, quia res in muro est. *Servius.*

Germani Sarpedonis] Aut inter se germani Sarpedonis filii: aut Sarpedonis fratres ex eadem matre. *Idem.*

126 *Et clarus Ethemon Lycia comitatur ab alta*] Bona codicum pars, ex iis præsertim qui vulgati sunt, unum tantum proprium nomen ponere videntur, ut *Sarpedonis* fratres innominati sint, et his comes *Ethemon* accedat, et *clarus* sit epitheton. Romanus vero codex una cum veteribus plerisque aliis legunt, 'et Clarus et

Hæmon Lycia comitantur ab alta.' Ut nomina hæc fratrum *Sarpedonis* fuisse noris, *Clarum* quippe, *Hæmonemque*. *Clarus* enim pro nomine proprio, sive hominis sive insulæ, primam corripit. Atque *et*, sive quod monosyllabum est in principio pedis, sive quod cæsura Tritemimeris, sive quod sequitur adspiratio, produci potest. In aliquot etiam exemplaribus antiquis legere est, 'Ida comitantur ab alta,' non 'Lycia.' Nempe quod Epitheton monti, potius quam provinciæ congruat. Sed enim Servius *Alta* pro nobili positum ait. Pluribus enim de caussis *Lycia* nobilis. *Pier.*

Lycia alta] Nobili: quos comitantur qui sunt 'Lycia ab alta.' *Serv.*

127 *Fert ingens toto, &c.*] Quidam sine effectu ferentem saxum improprie inductum accipiunt: sed hoc ita resolvunt, quod qui jactum saxum refert, unius tantum rei eventum ostendit: qui *ferentem* dicit, longum jactum notat. *Idem.*

128 *Haud partem exiguam montis*] Par incrementum orationis est in Nonno l. xx. ubi, Καὶ λασίῃ παλάμῃ σκοπιὴν λοφόεσσαν ἀείρων: *Et hirsuta manu scopulum montanum attollens.* Et rursum l. xxxix. Χειρὶ λαβὼν πρηῶνα θαλασσοτόκοιο κολώνης, Ῥίψεν ἐπ' ἀντιβίοισιν: *Arripiens manu cacumen rupis natæ in mari, In hostes projecit.* Valer. Flacc. Arg. l. vi. dixit: 'Tum ruit ut montis latus.' Ammian. l. xiv. 'Hoste discursatore rupium abscissa volvente.' Comparat Seneca Suas. i. locum hunc Virgilii cum loco Homeri, tametsi verba Senecæ corrupta sint. Ego puto Rhetorem ibi dicere, disci posse ex Virg. magna dicere, nec tamen *insana:* sic enim legendum, non *sana*. Cerda.

Lyrnesius] Id est, Phryx. *Acmon* ergo et *Menestheus*, filii *Clytii:* nam *Lyrnesos* civitas est Phrygiæ, unde Briseis, quam civitatem Achilles expugnavit. *Servius.*

Lyrnesius Agmon] Antiqua exemplaria *Acmon* per *e* scribunt. Sunt vero omnino adeo cognatæ litteræ ϛ et ϛ, ut vix pronuntiatione distingui intelligantur. Est et illud in quibusdam codicibus antiquis, quod sæpe *c* pro *s* ponitur: quia posteriora tempora figuram *s* literæ, si Græce scriberent, ad similitudinem *c* litteræ Latinæ delinearunt. Quare non mirum si etiam *Lyrnecius*, pro *Lyrnesius* scriptum inveniatur. *Pierius.*

129 *Menestheo*] Non *Mnestheo*, de quo paulo post dicturus est, nam non stat versus: ita tamen ut meminerimus in ultima syllaba esse Synæresim propter rectam scansionem. *Serv.*

Menestheo] Servius omnino dactylum vult in quinta sede, et *Menestheo*, interjecta vocali *e* inter *m* et *n* omnino legendum contendit. Neque desunt vetusti codices, qui eodem scribant modo. Antiquiora tamen exemplaria versum spondaicum faciunt, dum *Mnestheo* legunt. Ultimæ enim duæ syllabæ in unam coëunt κατὰ συνίζησιν. *Pierius.*

130 *Hi jaculis*] Rutuli scilicet. *Servius.*

Illi certant] Trojani. *Idem.*

131 *Molirique ignem*] Quid est *moliri?* num injicere, an tentare jacere? Et subaudiendum, alii atque alii. *Servius.*

Nervoque aptare sagittas] Hom. Iliad. viii. de Teucro loquens, ὀϊστὸν Θῆκε δ' ἐπὶ νευρῇ. Et flexu alio. Iliad. iv. ἐπὶ νευρῇ κατεκόσμει πικρὸν ὀϊστόν. *Cerda.*

132 *Veneris justissima cura*] De quo merito curet, quia ei debebatur imperium. *Servius.*

Veneris justissima cura] Ita Pind. Od. Olymp. i. Θεὸς ἐπίτροπος ἐὰν τεαῖσι μήδεται Ἔχον τοῦτο κῆδος Ἱέρων Μερίμναισιν: *Deus custos tuis providit curis habens hanc solicitudinem, o Hiéron.* Apollon. Arg. i. filium vocat βίοιο κηδεμονίας, *vitæ curas.* Cæsar apud Lucan. l. v. de suis castris: 'sunt ista profecto Curæ castra Deis.' Auson. in Mosell. 'Augustus

pater, et natus, mea maxima cura.' *Cerda.*

133 *Caput detectus*] Sine galea, quasi non pugnaturus: propter, 'Cætera parce, puer, bello.' Intererat autem quasi dux. *Servius.*

Caput detectus] Id est, sine galea, ut non pugnaturus: nam audierat Æn. IX. 656. 'Cætera parce, puer, bello.' Erat autem inter duces quasi dux. Aut respexit ad Jul. Cæsarem, qui aliquando cum hoste signa nudo capite contulit: aut denique Romanorum more dixit, qui vulgo petasum aut pileum nostro more non gerebant; sed plane intecto erant capite; nisi in quinque temporibus; *In Sacris, Ludis, Saturnaliis, Peregrinationibus* et *Militia*. Id quod evidentissimis argumentis convincunt Turneb. VIII. 4. Alciatus παρεργῶν VIII. 10. Ant. Guibertus J. C. in Polyhistore, c. 1. inprimis J. Lipsius Elect. I. 23. et De Amph. c. 19. et H. Salmuth. ad Guid. Pancirollum. *Taubmannus.*

Ecce] Pro admiratione et demonstratione. *Servius.*

Honestum] Pulchrum. Terentius, 'Ita me Dii bene ament, honestus est.' *Idem.*

Caput honestum] Id est, pulchrum. Ter. Andr. act. I. 1. 'forma honesta ac liberali est.' Ubi *honesta* ad formam, *liberali* ad vultum refert Donatus. *Taubmann.*

134 *Micat*] Scilicet Ascanius: micat quasi gemma. *Servius.*

Qualis gemma micat] Non dissimili poësi Silius l. XII. ad pulchritudinem quoque exornandam: 'Quale micat, semperque novum est, quod Tyburis aura Pascit ebur, vel qui miro candoris honore Lucet in aure lapis, rubris advectus ab undis.' *Cerda.*

Quæ dividit aurum] Quæ est in medio annuli aurei. *Taubmann.*

135 *Aut collo, aut capite*] Figurate est; nam commune est colli vel capitis decus. *Servius.*

136 *Oricia terebintho*] *Oricos* civitas est Epiri, juxta quam nascitur *terebinthus*, nigrum lignum habens, folia in buxi speciem. Retulit autem comparationem ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus. *Idem.*

Oricia terebintho] Multi *Oricia* per *C* scribendum curarunt. Vulgatiora exemplaria per *θ Orithia*. Verum *Oricus* per *ω μέγα* civitas est Ionio sinu; et *Oricæ* paludis in Epiro, sua in Europa mentionem facit Hecatæus; et ab utroque nomine *Oricius* deducitur. Quæ dicta volui, quia sunt qui *Orithon* per *θ*, et ita *Orithia* scribendum libris jam editis autumant. Sed et *terebynthum* per *y* in pene ultima male scribunt, quæ *ῦρα* est apud Græcos. In quo omnia corrigenda sunt exemplaria Latina. Præterivi vero de industria, quod in quibusdam veteribus codicibus, *Coricia* legitur, quum *Oricia* in longe pluribus legatur. *Pierius.*

Oricia terebintho] Nobilem hanc fuisse Propertius quoque indicat El. III. 7. 'Sed thyæ thalamo, aut Oricia terebintho.' Et Q. Serenus, 'nec non resinas ex Oricia terebintho.' Provenit etiam aliis in locis, tum in Cypro, et Cycladibus insulis, teste Dioscor. I. 93. quæ loca non ita disita ab Epiro, ubi *Oricos*. Cerda.

137 *Cervix lactea*] Mollicellum attributum. Apul. l. III. 'plumeam lacteamque cutem.' Nonnus l. XI. de puero Ampelo, *καὶ δέμας ἔσχε γάλακτι παρεικελον*: *Habebat corpus lacti persimile.* Sed de hoc attributo alibi. Ovid. in epist. Acontii ad ebur decurrit, 'Hoc faciunt flavi crines, et eburnea cervix.' *Idem.*

138 *Subnectit circulus auro*] In codicibus nonnullis admodum vetustis, *subnectens* legitur. *Pierius.*

Subnectit circulus auro] Sil. Ital. l. I. 'flavam qui ponere victor Cæsariem, crinemque tibi, Gradive, vovebat Auro certantem, et rutilum sub vertice nodum.' Crines enim in vertice colligebant, ac *nodo* vel *circulo* revin-

ciebant, eumque auro et argento ornabant. Inde Homer. Iliad. P. 52. Πλοχμοί θ', οἳ χρυσῷ τε καὶ ἀργυρῷ ἐσφήκωντο: *Capillique, qui auroque et argento revincti erant.* Emmeness.

139 *Magnanimæ gentes*] Hic est ordo, aliter non stat versus: est autem prosphonesis. *Servius.*

Ismare] Modo nomen est proprium: nam *Ismarius* appellativum facit, a monte Ismaro Thraciæ. *Id.*

140 *Volnera dirigere*] Pro *dirigentem*. *Vulnera* autem *dirigere*, id est, sagittas, quibus fiunt vulnera; est autem ὑστεροπρότερον: ut, 'insequitur infesto vulnere Pyrrhus:' et acerrime expressit inevitabiles sagittas, dicens eum *vulnera*, non tela dirigere. *Idem.*

Calamos armare veneno] Hujus mali mentio sæpe in Ovid. videlicet Trist. III. 10. 'Nam volucri ferro tinctile virus inest:' et de Pont. l. VI. 10. l. IV. et alibi. Silius l. IV. 'Scythicis armata venenis Colchis.' Vide quæ dixi Æneid. IX. ad illud pene in exitu, 'ferrumque armare veneno.' Stat. eodem sensu Theb. I. 'pestifera arma.' *Cerda.*

Calamos armare veneno] Aristot. *Pharmacum Scythicum* vocat, quo cuspides telorum veteres inungebant: cujus etiam componendi rationem docet in *De Miraculis auditis.* Taub.

141 *Mæonia*] Lydia, quæ ante *Mæonia* vocabatur. Ergo ideo *generose*, quod Lydius. *Servius.*

Mæonia] Lydiam intelligit, ut perspicuum fit ex Strabone l. XIII. ubi loquens de urbe Sardi; 'Ea Lydorum caput fuit, quos Homerus Mæonas vocat, posteriores Mæones dixerunt. Hos quidam diversos a Lydis dicunt, quidam eosdem; sed præstat ut eosdem dicamus.' *Cerda.*

Mæonia] Perperam vox hæc scribitur per *æ*, cum sit scribenda per *æ*: Græcis enim Μαιονία. Fuit sic dicta Lydia a fluvio *Mæone*, ut docet Stephanus: Μαιονία, ἡ Λυδία, ἀπὸ Μαίονος ποταμοῦ, τοῦ περὶ τὴν Ἀχαΐδα γῆν ῥέοντος, &c.: et Scholiastes Homeri Il. K. 431. Μῄονας interpretatur Λυδούς. *Emmeness.*

Pinguia culta] Aut figuratum est, quæ exercendo culta faciunt, aut *culta* pro arvis. *Servius.*

Pinguia culta, &c.] Hom. sic πίονα ἔργα non semel: πακτωλὸν autem Græci χρυσοῤῥόαν, et χρυσόῤῥυτον, et Sophocl. in Philoct. εὔχρυσον. *Germ.*

142 *Pactolusque inrigat auro*] *Pactolus* et *Hermus* Lydiæ flumina sunt, aurum trahentia sicut Tagus. Sed *Pactoli* fabula talis est: Midas rex cum ibi regnaret, Silenus captus ab ejus sociis et vinctus est, miseratione vel prudentia eum et resolvi fecit, et omni adfabilitate fovit; quibus rebus ille gratiam rependens, præstitit Midæ, ut quidquid tetigisset in aurum verteretur; sed cum ille quæcunque contigisset in aurum convertens, fame periclitaretur, ex præcepto in *Pactolum* fluvium abluendi gratia se mittere jussus est; in quem se cum jecisset, ferendi auri naturam flumini dedit, ipse destitit in aurum, quæ contingebat, mutare. *Inrigat* autem *auro* mire, cum ramenta quædam auri inveniri dicantur. *Servius.*

Pactolusque inrigat auro] In Romano codice, non sine dulci aurium pruritu, *Pactolos* legitur. In aliquot aliis, *Pactolus et irrigat.* Sed *Pactolusque*, vel *Pactolosque irrigat* plurium codicum consensu comprobatur. *Pierius.*

Pactolusque inrigat auro] Hoc elogio insignis semper hic fluvius: Maximus Tyrius dissert. 34. χορηγοῦσι δὲ καὶ οἱ ποταμοὶ ταῖς βασιλέως ἡδοναῖς, Πακτωλὸς χρυσὸν, Νεῖλος πυρὸν, Χοάσπις ὕδωρ: *Suppeditant flumina voluptates regi, Pactolus aurum, Nilus frumentum, Choaspis aquam.* Strab. l. XIII. dat huic fluvio χρυσοῦ ψῆγμα πολύ: *multa auri ramenta.* Quin adjicit Crœsi divitias ad hunc amnem referendas. Eadem Dio Chrysost. Orat. 78. et Philostratus de vita Apoll. VI. 16. *Cerda.*

143 *Pulsi Turni*] Alludit ad illa nomi lib. 'Turnus paulatim excedere pugna,' idque Mnesthei et verbis et factis. Verbis, ibi: 'Talibus accensi firmantur.' Factis, nam 'fulmineus Mnestheus.' *Idem.*

144 *Aggere murorum*] *Mœrorum* hoc loco scriptum est in Romano codice. In aliis *murorum*. Pierius.

145 *Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi*] Iste quidem hoc dicit, sicut Ovidius, qui *Capyn* de Trojanis esse commemorat: 'Ille dedit Capis repetita vocabula Trojæ.' Cœliusque Trojanum *Capyn* condidisse *Capuam* tradidit, eumque Æneæ fuisse sobrinum. Alii hunc *Capyn* filium Capeti volunt esse Tyberini avum, ex quo fluvius Tyberis appellatus est, eumque *Capuæ* conditorem produnt. Alii *Capyn* Samnitem condidisse *Capuam* confirmant. Sed *Capuam* vult Livius a locis campestribus dictam, in quibus sita est. Constat tamen eam a Tuscis conditam, viso falconis augurio, qui Tusca lingua *Capys* dicitur: unde est *Capua* nominata. Tuscos autem omnem pene Italiam subjugasse manifestum est. Alii a Tuscis quidem retentam et prius *Alitrenum* vocatam: Tuscos a Samnitibus exactos *Capuam* vocasse: ob hoc quod hanc quidam Falco condidisset, cui pollices pedum curvi fuerunt, quemadmodum falcones aves habent, quos viros Tusci *Capuas* vocarunt. Varro dicit propter cœli temperiem et cespitis fœcunditatem campum eundem *Capuanum*, sive *Campanum* dictum, quasi sinum salutis et fructuum. *Servius.*

Hinc nomen Campanæ ducitur urbi] Aliter alii: nam *καμπὸς* vox prisca *planitiem* significat, et tota *Campania* plana est. Maluit Poëta gloriam hanc dare viro Trojano, ut sæpe alias, in Augusti gratiam: addo et verius, ut liquidum ex simillimis argumentis. Nam quis ignorat multa oppida Italiæ duxisse nomen a viris Trojanis? Virgilium sequutus est Lucan. l. II. nam de Capua loquens: 'Mœnia Dardanli tenuit Campana coloni.' Silius l. XI. loquens de Capua: 'et Dardana ab ortu Mœnia.' Iterum: 'Cui nomina liquit A Jove ducta Capys magno cognatus Iülo.' *Cerda.*

147 *Contuleramt*] Nocte interveniente peregerant. *Servius.*

Media Æneas freta nocte secabat] Aut media nocte, aut freta media. *Idem.*

Media] Sunt, qui reprehendunt Virgilium, quod interdum ἀμφιβολίας interserat. Nam hic, aiunt, *media* esse potest aut *freta*, aut *nocte*, ἀτόπως: nihil ἀμφιβόλως Virgilius: vicinitas amphiboliam adimit. Itaque *media* sunt *freta;* quia vox *freta* conjunctior vicinioque est τῷ *media*, et vox *nocte* remotior. Quæ solutio facilis expediendis multis locis Virgilii. Ita Hom. Iliad. XII. cum scripsit, Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μὲν Τρώων θώνον ὅσσοι ἄριστοι, Πολλοὶ δ' Ἀργείων οἱ μὲν δάμεν, οἱ δ' ἐλίποντο· vicinitas adimit dubitationem; nam οἱ μὲν δάμεν, id est, πολλοὶ Ἀργείων· οἱ δ' ἐλίποντο, id est, Τρώων ἄριστοι. *Cerda.*

Media Æneas, &c.] Redit P. ad historiam de rege Tarchonte, quam Æn. VIII. 608. reliquerat. *Taubmann.*

Secabat] Anacreon de tauro: Περᾷ δὲ πόντον εὐρὺν, Τέμνει δὲ κῦμα χηλαῖς. Hom. Odyss. XIII. βίμφα θέουσα θαλάσσης Κύματ' ἔταμνεν. Apollon. Arg. IV. πόντον ἔτεμνε νηύς. Oppian. Hal. I. τέμνει κῦμα: et, ἄγρια κύματα τέμνει. Latini sæpe. Horat. Od. I. 1. 'nauta secet mare.' Ovid. Trist. v. 8. 'scindere puppe fretum.' Mitto infinitos. *Cerda.*

148 *Namque ut ab Euandro*] Rem antea omissam breviter exsequitur. *Servius.*

Castris ingressus] Græcorum hoc, qui præcipua quadam elegantia verbis motus adjungunt tertium casum, non quartum, ut Latini. Iliad. l. XII. κάπυσσον ἐν κονίῃσι: *deciderunt pulveri-*

bus, pro, in pulvere. Ibidem, *πλασεν νήεσσι θοῇσι*: *Accessit navibus velocibus*, pro, ad naves: et *νηυσὶ πεσέεσθαι*: *præcipitaturos navibus*, pro, in naves. Xenophon Anab. *προσίστανται αὐτῷ πολλοὶ, καὶ λέγουσι*: *Multi accurrunt illi, et dicunt*, pro, ad illum. *Cerda.*

149 *Regem adit*] Instanti tempore adit. *Servius.*

Et regi memorat] Tria dixit, *memorat, edocet, admonet. Memorat* ergo nomen et genus, et quid petat, et quid ferat. *Edocet* Turni violenta pectora, quæ arma conciliet. *Admonet*, quæ sit humanis rebus fiducia. *Nomen*, ut cognoscat. *Genus*, ne ab ignobili putet se rogari. *Donatus.*

150 *Quidve petat*] Scilicet auxilium. *Servius.*

Quidve ferat] Auxilii vicissitudinem: ut supra Euandro, 'Accipe, dąque fidem.' Multi autem 'quidque petat, quidque ipse ferat' dicunt oportuisse dici, sed mutatam conjunctionem: neque enim ex alterius persona exponitur, sed totum ex Æneæ, et ideo *que* conjunctione opus fuisse; *ve* enim proprie *vel* significat, ut sic, 'Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.' *Servius.*

Mezentius arma Quæ sibi conciliet] Injicit latenter timorem, ut forte possit, collectis auxiliis, Mezentius in regna remeare, a quibus fuerat ante depulsus. *Idem.*

151 *Conciliet*] Fullonum esse hoc verbum scribit Varro Ling. Lat. l. v. et inde in alia promanasse. Sed, si fas cuilibet divinare, a ciliis palpebrarum duco, cum demulcentur somno. In somni enim lenitudine cilia dicuntur conciliari, a qua re itum in alia significata. A quo non abhorret sententia Eustathii in versum primum lib. ult. Odyss. ubi Mercurius dicitur Κυλλήνιος, *Cyllenius.* Quo loci, postquam præmisit ita dictum vel a monte Arcadiæ, vel ab Heroide, subjicit, *κατὰ μέντοι ἀλληγορίαν Κυλλήνιος, ὁ τοῦ ὕπνου δοτὴρ, καὶ τὰς ψυλὰς τῶν κίλλων, ἢ κυλλίων, ἔχων.* Est vero Mercurius pater eloquentiæ, blanditiarum, conciliationis. *Cerda.*

Violentaque pectora Turni] Superba: ut est illud, 'Quos illi bello profugos egere superbo,' id est, violento. *Servius.*

152 *Humanis quæ sit fiducia rebus*] Latenter hoc dicit, Nolite putare fixam esse et stabilem felicitatem: magna est enim rerum varietas; invicem accipietis auxilia. *Idem.*

153 *Admonet, inniscetque preces*] Partim rogat, partim admonet hoc esse tutum solatium humanæ vitæ; si vel mutua dentur auxilia, vel in prosperis positi etiam subjecta considerent: et est superioris versus expressio. Nam edocet quid peteret, et quid eum solicitabat. *Admonet* vero vel caussa Mezentii, vel quia instabilis est et vaga fortuna. *Idem.*

Admonet] Præclare opponit. *Admoneo* enim sæpissime, fortasse semper, cum verborum acerbitate. Hanc itaque precibus opponit, ut sententia sit: jam increpitans, jam precans. Quæ dixi de verbo *admoneo* firmat Plaut. Pseud. scen. *Malus, et nequam*, ubi de servo malo, 'Qui officium facere immemor est, ni admonitus.' Expende, non ait, *admonitus verberibus, fustuario*, &c. etiamsi hoc intelligat. Nam *admoneo* hæc et similia includit *κατ' ἐξοχήν*. In Columella vidi, 'verberibus boves admonere;' locus excidit. Seneca epist. 47. 'verberibus muta admonentur:' et de Clement. I. 14. 'admonere verberibus.' Tacit. Ann. v. 'puerili verbere moneri.' Horat. Sat. I. 6. 'Sol acrior admonuit:' ubi conjunctim *acritudo*, et *admoneo*. In Eclog. VI. 'Cynthius aurem vellit, et admonuit.' In quibus inest reprehensio. Ennod. epist. VIII. 16. *monitorem* pro reprehensore ponit. *Cerda.*

Tarchon] Hoc nomen ubique Græce ponit, excepto uno loco: ut est, 'Haud procul hinc Tarcho et Tyr-

rheni:' atque id propter metrum. *Servius.*

154 *Jungit opes*] Clarum exemplum, ut videas, *opes* significare generatim, neque determinandas ad rem unam. Itaque divitiæ, milites, agri, oppida, castella, amicitiæ, clientelæ, favores, *opes* sunt. *Cerda.*

Ferit] Facit, ex more Romano, propter porcum, qui de lapide feritur. *Servius.*

Libera fatis] Exempta necessitate fatali, qua pugnare non poterat, propter illud, 'Externos optate duces.' *Idem.*

Libera fatis] In Romano codice et Oblongo *fati* singulari numero genitivo casu legitur: quod minime contemnendum est. *Pierius.*

Libera fatis] Id est, defuncta et exempta fatis: vel, non retinentibus amplius fatis. Significatur, auctore Turnebo II. 21. libere licuisse militatum ire Hetruscis, nihil refragantibus fatis: cum Æneæ externo duci commissi essent: nam, duce Etrusco, ne militarent in Mezentium, Vatum effatis ante moniti fuerant. Vide Æn. VIII. 496. et seqq. Apud Euripid. in Phœniss. est, θεσφάτων ἐλεύθεροι: quod Pimpontius huic, *libera fatis*, mire respondere putat. Alii leg. *libera fati*. Taubmann.

155 *Gens Lydia*] Per derivationem *Lydia gens*, nam *Lydia*, provincia, proprium est. *Servius.*

157 *Prima tenet*] More viri fortis in principiis est. Alibi, 'Princeps ante omnes densum Palinurus agebat Agmen.' *Idem.*

Prima tenet] An ideo *prima*, quia ante alias? an *prima*, id est, princeps, et prætoria? quam secunda Æneide vocat *regiam* eo versu: 'flamma cum regia puppis Extulerat:' et Diodorus l. XX. ναυαρχίδα, et alibi στρατηγίδα, ut quæ princeps aliarum navium, et in qua ipse dux. Ita et Silius l. XV. 'Emicat, ac prima stans Scipio puppe profatur.' Signat videlicet navem prætoriam. Sed quid si *prima* est quartus casus pluralis? Fortasse. Nam Æneid. V. ita audis, 'Emicat Euryalus, et munere victor amici Prima tenet:' ac tunc sententia erit, Æneæ puppis tenet maria prima, id est, it ante reliquas. Sic et Valer. Arg. IV. Minyæ 'alta tenent.' *Cerda.*

Rostro Phrygios subjuncta leones] Pro *subjunctos leones habens.* Vult pro jugo rostrum navis fuisse. Leones autem singulos, in singulis navis partibus, fuisse depictos. Sane hoc loco notant Critici, quemadmodum tam cito potuerint fieri naves Æneæ: quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere. Ergo hanc navem Æneæ ab Etruscis datam intelligamus. Quidam volunt hanc navem ex his esse quibus Æneas ad Euandrum erat evectus, et ad Etruriam terra esse portatam. *Servius.*

Phrygios subvecta leones] In Mediceo, in Porcio, et aliis plerisque codicibus antiquioribus scriptum observavi *subjuncta*, quod longe venustius est. Prætereo autem lectionem eam, quæ *subjecta* legit: quod non ita placet. *Pierius.*

158 *Gratissima*] Propter illic navigia fabricata. *Servius.*

159 *Hic magnus sedet Æneas*] Id est, in puppi; nam hic locus Principis, ut jam dixi. Hic adjicio Homerum Il. VII. ubi Principes Græcorum sunt νηὶ παρὰ πρύμνῃ Ἀγαμέμνονος: et in XI. Agamemnon ipse est νηὶ παρὰ πρύμνῃ, *ad puppim navis.* Ovid. de Ceyce principe navigationis Metamorph. XI. 1. 'stantemque in puppe.' Ab Silio Scipio inducitur in puppe l. XV. *Cerda.*

Secum volutat] Ita Agamemnonem describit Homer. Iliad. X. πολλὰ φρεσὶν ὁρμαίνοντα: *multa animo volventem.* Idem.

160 *Eventus belli varios*] Licet haberet fortissimum militem, cogitabat tamen incerta bellorum. *Servius.*

Pallasque sinistro Adfixus lateri] Merito. Cessit enim Pallas Æneæ, ut seni, ut regis magni filio, denique ut Dea nato. J. Goropius, qui ex hoc etiam loco vult probare, priscis honestiorem locum fuisse sinistrum, fallitur, ut docuit Lipsius elect. II. 2. et J. Drusius Quæsitis per epist. CXVII. Vid. et Turneb. XIV. 24. *Taubmann.*

161 *Jam quærit sidera*] Deest de Ænea. Et *quærit sidera*, num de sideribus quærit? an ipsa sidera? id est, recenset: aut num causa quærendi quod cupiat vicem discere. * *Servius.*

162 *Noctis iter*] Aut per quæ nox decurrit: aut quæ intuentes nautæ iter peragunt noctibus. *Idem.*

Jam] Modo; ut, 'Jamque hos cursu, jam præterit illos.' *Idem.*

Quæ passus terraque marique] Num quia audiendo res gestas Æneæ, incendatur et ipse ad imitandi cupiditatem? *Idem.*

163 *Pandite nunc Helicona, deæ*] Parnassus mons est Thessaliæ juxta Bœotiam, quem locum aliquando Aones tenuerunt, qui in duo finditur juga, Cithæronem Liberi, et Heliconem Apollinis et Musarum. Ex quo fons manare dicitur, quem Pegasi ungula protulisse fertur, qui vocatur Hippocrene. *Idem.*

Pandite nunc Helicona, deæ] Hom. ἔσπετε νῦν Μοῦσαι. *Pandite*, signate Poëta, ut is, qui velit esse in secreto Helicone ad pangenda carmina, quæ 'secessum, et otia quærunt.' Ideo Claud. Rapt. I. 'Vos mihi sacrarum penetralia pandite rerum, Et vestri secreta poli.' Et in Ruff. l. I. 'Vos pandite vati Pierides:' et Præfat. de Bell. Gild. 'Pandite defessum reduces Helicona sorores, Pandite, permistis jam licet ire choris.' Manilius pari aura l. III. loquens cum Musis, 'vestros extendite fines,' ut qui velit intro penetrare. De Titio ait Horat. epist. I. 3. solitum fastidire ad condenda carmina, 'lacus, et rivos apertos,' quasi vellet profundos et occultos fontes. Ovid. Metam. VIII. in re simili, 'totumque Helicona.' *Cerda.*

Cantusque movete] Dixi jam ad Æn. VII. ubi idem versus. *Idem.*

164 *Thuscis*] *Thusci* a frequenti sacrificio sunt dicti ἀπὸ τοῦ θύειν. Unde *Thuscos populos* bene dicimus: *Thusciam* vero non debemus dicere, quia nequaquam in idoneis auctoribus legitur; sed aut *Etruria* dicenda est ab Etrusco principe, aut *Lydia*, a Lydo, aut *Tyrrhenia* ab ejus fratre, qui, ut supra diximus, cum parte populi de Mæonia venit ad Italiam; quod ergo hic dicit Virg. 'Thuscis comitetur ab oris,' de Tuscorum finibus intelligendum est. *Servius.*

166 *Massicus ærata princeps secat æquora tigri*] Inter auxilia accipiendum; nam Æneæ prima est navis: et licet sit catalogus, id est, inscriptio, in quo enumerantur hi qui de Thuscia venerunt, invenit tamen aliquam varietatem, quod hos navibus venisse commemorat, cum in septimo Turni socios per terram venisse memoraverit. Sane sciendum amare Virgilium ducibus Italis dare nomina vel fluviorum vel montium. Ut ergo supra Almonem et Aventinum commemoravit; sic nunc *Massicum* dicit. Nam *Massicus* mons est, unde et *Massicum vinum* dicitur. Plerique tamen *Massicum* nolunt proprium nomen esse, sed appellativum, dicentes Osinium esse Massicum regem. Nam paulo post dicturus est, 'Qua rex Clusinis advectus Osinius oris:' et nunc dicit, 'qui mœnia Clusi.' Multi alium Massicum, et alium Osinium esse voluerunt. *Ærata tigri* autem, cujus rostrum erat in similitudinem tigridis: namque solent naves vocabula accipere a pictura tutelarum: hinc est, 'Hunc vehit immanis Triton:' item, 'et aurato fulgebat Apolline puppis.' *Tigri* autem secundum regulam dixit: nam Græca nomina,

quæ genitivum singularem in *dis* mittunt, in eo tantum et in dativo crescunt: et in accusativo et ablativo paria sunt nominativo, ut *Tigris, tigridis, tigridi, tigrim, tigris, a tigri; Isis, Isidis, Isidi, Isim, Isis, ab Isi.* Si aliter invenerimus, abusivum est. Ut in Lucano, 'Ocyor et cœli flammis et tigride fœtu.' *Idem.*

167 *Mœnia Clusi*] Pro *Clusii:* nam *Clusium* dicitur, et est dictum per Synæresim: sicut 'Nec cura peculi,' pro *peculii.* *Clusium* autem est oppidum juxta Massicum, quod in Etruria condidit Clusius Tyrrheni, sive Telemachus Ulyxis. *Idem.*

Mœnia Clusi] Σχηματικῶς, pro, Clusium, ut 'montem Aventini,' Æn. VIII. pro Aventino, 'Urbem Patavi,' I. I. pro Patavio, et millena. *Cerda.*

168 *Liquere*] In belli etiam apparatu Stat. Theb. III. 'liquere domos dilectaque læti Connubia, et primo plorantes lumine natos.' Et Noster Æn. VII. 'Hinc gemini fratres Tyburtia mœnia linquunt.' Et Apollon. I. I. in suo catalogo: Λάρισαν δ' ἐπὶ τοῖσι λιτὴν Πολύφημος ἴκανεν. Et in suo Eurip. in Aulid. τὰς ἐχίδνας λιτάν. *Idem.*

Cosas] Civitas Tusciæ, quæ numero dicitur singulari secundum Sallustium. Unde apparet *Cosas* hunc usurpative dixisse. *Servius.*

Urbem Cosas] Usurpationem esse dicit Servius, *Urbem Cosas,* quum apud Sallustium singulari numero dicatur. Arusianus inter elocutionum exempla hoc observat, *Urbem* singulari numero, et nomen plurale conjunctum. *Pierius.*

Cosas] Hujus urbis meminere Strabo, et Plin. III. 5. et *Cosam* nominant. Ptolem. *Cossas,* et duplicata consonante. In eo enim non semel Κίσσαν. *Cerda.*

169 *Corytique*] *Coryti* proprie sunt arcuum thecæ: dicuntur tamen etiam sagittarum, quas et pharetras nominamus. *Servius.*

Corytique, &c.] In explicanda hac voce erravit graviter Hadrianus Junius, cujus hæc sunt: 'Corytus, theca, repositoriumve arcus. Errore enim imbuti sunt Grammatici non pauci, qui sagittarum thecam, quæ pharetra est, sic appellari autumant.' Nam Sil. I. XV. 'Turba ruunt, surguntque sagittiferi coryti.' Sen. in Furent. act. IV. in Choro, 'Telum Scythici leve coryti Missum certa librare manu.' Ubi sagittam vocat *telum coryti.* Stat. I. IV. 'Terga Cydonea corytos arundine pulsat.' Ovid. Trist. v. 8. describens feritatem Getarum, 'In quibus est nemo, qui non coryton, et arcum,' &c. id est, thecam sagittarum. Agathias quoque Hist. I. III. ista clarissime: οὐ γὰρ μόνον ἀσπίδας, καὶ θώρακας τυχὸν, καὶ γωρυτοὺς βελῶν ἔνιοι τῶν κειμένων ἐκφέροντο, ἀλλὰ στρεπτούς. *Cerda.*

Corytique] Græce γωρυτός. Ovid. Trist. v. 8. de gente Sarmatica: 'In quibus est nemo, qui non Coryton et arcum, Telaque vipereo lurida felle gerat:' et Statius Theb. I. IX. 'cælestibus implet Coryton telis.' Ad quod Luctatius interpres: *Corytos* dicitur sagittarum theca, sive pharetra. *Leves* autem pharetræ istæ dici etiam possunt, etiamsi sagittis refertæ sunt, si ab artificibus bene gestantur. Alii tamen *Coryton* thecam ipsius arcus exponunt: ut est apud Hom. Odyss. Φ. 54. et quoniam ibidem γωρυτὸς ille Ulyssis φαεινὸς, id est, *lucidus* appellatur, suspicatur Erythr. Poëtam scripsisse aut, *Coryti leves h.* aut, *Goryti levesque hum.* quem vide. *Taubmann.*

170 *Una*] Ad totam classem refert. *Servius.*

Torvus] Pro forti et aspero vel terribili. *Idem.*

Torvus] Aut oculis distortis, aut contracto vultu. *Donatus.*

Torvus] In Romano, *torvos:* et ita pleraque alia, quæ consulto dissimu-

havimus: ne delicatis quorundam auribus fastidio essemus. *Pierius.*

Armis] Exercitu. *Servius.*

171 *Fulgebat*] Scilicet puppis aurato Apolline. *Idem.*

Aurato fulgebat Apolline puppis] Solebant naves tutelæ Dei vel Deæ alicujus assignari, cujus effigies, quæ tutela erat, in puppi depingebatur, insigne, quod parasemon in prora. Ovid. Heroid. Epist. XVI. 112. 'Accipit et pictos puppis aduncа Deos.' et Trist. I. 9. 'Est mihi sitque precor flavæ tutela Minervæ, Navis et a picta casside nomen habet.' Denominabatur enim semper navis a parasemo. Sæpius etiam, ut ex hoc loco patet, cum tutela nihil commune habebat parasemon; nam navis hæc pro parasemo *tigrim*, pro tutela vero habebat *Apollinem*. Interdum quoque una eademque res erat tutela navis et insigne: quoties scilicet Dei, in cujus tutela navis erat, effigies collocaretur in prora: et tunc nomine illius navis appellabatur, ut navis qua vectus D. Paulus Act. XXVIII. 11. Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις: *Post menses autem tres navigavimus in nave Alexandrina, quæ in insula hiemaverat, cui erat insigne Castorum.* Hinc animalia aliasque res, quæ parasema proprie fuissent dicenda, tutelas nominaverunt; Lactant. I. 11. 'Navis, in qua' (Ganymedes) 'impositus, tutelam habuit in aquila figuratam.' Servius ad Æneid. v. 116. 'Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin:' a *tutela* sic dicta est: et Glossæ vett. *Tutela*, παράσημον τοῦ πλοίου. Vid. Salmasium ad Solin. pag. 570. et seqq. *Emmeness.*

172 *Sexcentos*] Adeo varia est scribendi ratio si omnia consectere, ut nullum pene verbum invenias uno modo scriptum, quod alia aut alia ætas aliter non scripserit, *sexcentos* quidem nemo non per *x* notat. Sunt tamen antiqui codices, in quibus id nomen per *s* notatum invenias *scescentos*, quam tamen ætates quædam aliæ *s* in *x* mutare gauderent, ut in nomine *secundus* fieri solitum superius indicavimus. *Pierius.*

Populonia] Civitas Tusciæ. *Metrem* autem eorum qui venerant patriam dixit, ut alibi, 'insignem quem mater Aricia misit:' quidam Populoniam, post XII. populos in Etruria constitutos, populum ex Insula Corsica in Italiam venisse, et condidisse dicunt. Alii Populoniam Volaterranorum coloniam tradunt. Alii Volaterranos Corsis eripuisse Populoniam dicunt. *Servius.*

Populonia] Hujus urbis mentio in Plin. Mela, aliis. Est et *Populonium*, fortasse quia Ptolemæus et Stephanus Ποπλόνιον, ut etiam Strabo I. v. *Cerda.*

173 *Expertos belli*] Peritos: nam *expertes* sunt iguari. *Belli* autem potest pro *in bello* accipi. *Servius.*

Ilva] Quidam Ilvam Æthalen dictam volunt; est autem insula adjacens Thusciæ in conspectu Populoniæ. Probus *trecentos*, subdistingui vult, ut *insula* sequentibus jungatur. *Id.*

Ilva] Hanc esse eandem, quam Plinius III. 6. vocatam ait a Græcis Αἰθάλην, sive Αἰθαλίαν, Victorius defendit Var. lect. XII. 10. contra Strabonem et Ptolemæum, distinguentes Ilvam ab Æthalia. Græcum nomen illi contigit a fornacibus, in quibus ferrum coquitur, cujus ea fœcunda est. *Cerda.*

174 *Inexhaustis Chalybum generosa metallis*] Quanto exhausta fuerit, tanto generosior, hoc est πολυγόνος. Ergo *In exhaustis*, non est una pars orationis. Namque dicit Plinius secundus, 'Cum in aliis regionibus effossis metallis terræ sint vacuæ, apud Ilvam hoc esse mirum quod sublata renascuntur, et rursus de hisdem locis effodiuntur.' Varro et aliud dicit, nasci quidem illic ferrum, sed in

stricturam non posse cogi, nisi transvectum in Populoniam Thusciæ civitatem, ipsi insulæ vicinam. *Servius.*

Inexhaustis Chalybum generosa metallis] Certum est, hanc insulam feracem esse ferri. Plin. III. 6. 'Ilva cum ferri metallis:' et XXXIV. 14. 'Ferri metalla ubique propemodum reperiuntur, quippe insula etiam Italiæ Ilva gignente.' Est autem ubertas ista prope miraculosa. Audi Strabonem libro quinto: τοῦτο δὲ δὴ παράδοξον ἡ νῆσος ἔχει, καὶ τὸ τὰ ὀρύγματα ἀναληροῦσθαι πάλιν τῷ χρόνῳ τὰ μεταλλευθέντα: *Hoc admirationis dignum habet hæc insula, ut exhausta effossionibus loca temporibus rursus repleta cernantur.* Ideo ergo *inexhaustis metallis:* et inde proprie *generosa*, ut indicet naturam insulæ. Itaque intellige vocem, et explica *generosam*, id est, fœcundam natura sua, et multis quamvis cæsis metallis subidentidem fœcundiorem. *Cerda.*

Metallis] Explica, venis, idque ex Græcorum imitatione, qui venas auri, argenti, &c. vocant μέταλλα. Strabo libro decimotertio; μέταλλον μέγα λευκοῦ λίθου: *Metallum magnum albi lapidis*, id est, vena. Josephus libro septimo Belli Judaici capite vigesimoquinto, ἔχει δ' ὁ τόπος καὶ θεῖον καὶ στυπτηρίας μέταλλα: id est, venas. Lucan. ab Græcis, 'silicum lassata metallis.' Nec mihi dubium, quin Plinius *metalla* pro venis acceperit VII. 2. nam quæ prius dixit *metalla*, postea nominat *cuniculos*. Verba ejus: 'Quibus assidue bellum est circa metalla cum gryphis, ferarum volucri genere, quale vulgo traditur, eruente ex cuniculis aurum.' *Idem.*

175 *Hominum divumque interpres Asylas*] Deorum, quos interpretatur, hominum, quibus interpretatur et divinas indicat mentes, *interpres* vocatur. Sed notandum, quod ait Nigidius Figulus, has artes ita inter sese esse conjunctas, ut alterum sine altero esse non possit. Unde his, quos perfectos vult probare Virgilius, omnium divinandi artium facit præstare scientiam, ut hoc loco. Item supra Heleno, de quo ait, 'Trojugena interpres Divum, qui numina Phœbi, Qui tripodas Clarii lauros, qui sidera sentis.' Nigidius autem solus est post Varronem, licet Varro præcellat in Theologia, hic in communibus literis: nam uterque utrumque scripserunt. *Servius.*

Hom. divumque interpres] Vide Æn. III. 359. *Taubmann.*

176 *Fibræ*] *Fibræ* sunt jecoris extremitates. *Servius.*

Parent] Peritissime agnoscuntur. Quod si *parent*, obtemperant, non procedit: nam quomodo sidera aut fibræ vel fulgura possunt obtemperare? Aut *parent*, apparent ac patent, quasi nihil ei absconditum vel abstrusum sit. An hyperbolice tantam illi scientiam siderum vel ceterarum, quas dixit, rerum esse, ut ei parere videantur, sicut dicimus artes quibusdam esse subjectas? Sed *parent*, id est, agnoscuntur; quod ad omnia referendum est, fibras, sidera, voces avium, fulmina: nam si *videntur*, tantum accipias, cujus possunt videri: nec tamen intelligi. Item voces avium non videntur, sed agnoscuntur auditæ. *Idem.*

Cui pecudum fibræ, &c.] His duobus versibus maximam partem posuit aruspicinæ et auguratus. Dicam breviter de singulis in hac Nota. Pendere sæpe fata a fibris satis indicat Tibullus, a quo Eleg. II. 1. *fibra* dicitur *nuntia* Deorum, et Eleg. I. 9. *conscia* Deorum. Inde et Ovid. Metam. XV. signate, 'fibra monet:' et in v. fibra dicitur habere 'notas veri, monitusque Deorum.' Et Statius quarto Theb. 'verum spirantibus extis:' Synesius libro de insomn. οἱ δὲ ἐν σπλάγχνοις αὐτὰ (μέλλοντα) ἀναγνόντες. Sed de hac re effusim Brissonius. Secundo loco ait sidera subdita esse huic potestati, ac proinde

cœlum ipsum. De augure Tiresia Stat. Theb. IV. 'Nec tripode implicito, numerisque sequentibus astra.' Calaber libro duodecimo Calchanti ait subdi ἀστέρας, *stellas*. Synesius, οἱ μὲν ἄστρα εἰδέτες. Ideo 'sidera parent,' ut quæ prona ad obediendum. Contemno hic nugas Servii de verbo *parso;* et arripio notam Lævini momentis in Suetonium hoc verbum augurum esse et aruspicum, quod Petronii et Ulpiani auctoritate confirmat. Vide etiam Sigonium de Judiciis, et Briss. in Form. l. v. Tertio adhibet 'linguas volucrum,' ut et Æn. III. 359. Stat. Theb. III. 'affatus volucrum.' Ovid. Trist. I. 8. 'Linguave servatæ, pennave dixit avis.' Apollon. Arg. I. θεοπροπίας οἰωνῶν, *Vaticinia avium*. Ibidem, ὄρνιθος ὄσσαν, *avium vocem:* et de avi, ἕκαστα πιφαυσκομένη: *loquens singula*. Eurip. in Hel. πτερωτῶν φθέγματα: et Stat. Theb. II. de quodam augure: 'doctus aëris, et nulla deceptus ab alite.' Et in Theb. III. ait, volucres habere *consilium*, et scientes esse *futuri*. De Idmone vate Val. Arg. I. 'Seu plenum certis interroget aëra pennis.' Synesius ubi supra, inter reliqua divinantium genera, εἰ δ' ἐν ὀρνίθων κλαγγαῖς, καὶ καθέδραις, καὶ πτήσεσι: Eur. in Ione aves vocat θεῶν ἀγγέλλοντας φήμας: *nunciantes Deorum voces:* et in Tauris dat illis Εὐξύνετον ξυνετοῖσι βοάν: *Vocem, quam sapientes intelligunt*. Quarto, 'ignes præsagi fulminis:' quod fortasse accipiendum ait Germ. ut Διὸς σέλας apud Sophoc. in Colon. quod signum inter reliqua cœlestia ibi numeratur. De fulmine accipio Val. Arg. I. 'Cui genitor tribuit monitu prænoscere Divum Omina seu flammas interroget.' Inde idem l. III. 'præsagaque fulmina:' et Cal. l. I. ait, mitti e cœlo fulmina, quibus Juppiter Δεινὸς ἀνθρώποισι μόνος βαρυηχέος ὄμβρου: *Indicat hominibus vim pluviæ strepitantis:* et Hom. de fulmine ait σῆμα βροτοῖσιν. *Cerda.*

177 *Præsagi fulminis ignes*] *Præsagi*, futura denuntiantis, ut, 'De cœlo tactas memini prædicere quercus.' Est enim Jovis filius fulmen, de quo tantum futura noscuntur, ut in octavo plenius de fulminis generibus dictum est. Alii non ipsum fulmen præsagum accipiunt, sed eos præsagos, qui inde futura prædicunt. *Servius.*

Præsagi fulminis ignes] Διοσημείων intelligit. De qua re Pimpont. et inprimis Camer. de generibus Divinat. *Taubmann.*

178 *Rapit*] Raptim ducit. *Servius.*

Densos acie] In acie constrictos et conjunctos. *Idem.*

179 *Alpheæ ab origine Pisæ*] *Alpheus*, fluvius est inter *Pisas* et *Elidem*, civitates Arcadiæ, ubi est templum Jovis Olympici: ex quibus locis venerunt, qui *Pisas* in Italia condiderunt, appellatas a civitate pristina: unde nunc addidit, 'Urbs Hetrusca solo:' cum præmisisset, 'Alpheæ ab origine Pisæ.' Sane Pisas antiquitus conditas a Peloponneso profectis, vel ab his, qui cum Nestore ab Ilio venerunt. Alii *Pisum*, Celtarum regem, fuisse Apollinis Hyperborei filium, et cum Samnitibus bellum gessisse, a quorum regina, quæ post conjugis mortem imperio successerat, receptum, in Etruria oppidum suo nomine condidisse. Alii locum * ex Deo privigno genitum, juvenem viribus magnis, *Pisas* condidisse ajunt. Cato originum I. qui *Pisas* tenuerint ante adventum Etruscorum, negat sibi compertum, sed inveniri Tarchontem, Tyrrheno oriundum, postquam eorum locorum dominium ceperit, *Pisas* condidisse, cum ante regionem eandem Teutones quidam, Græce loquentes, possederint. Alii, ubi modo *Pisæ* sunt, Phocida oppidum fuisse ajunt, quod nobis indicio est a Peloponneso originem id oppidum trahere. Alii incolas

ejus oppidi Tentas fuisse, et ipsum oppidum Tentam nominatum, quod postea *Pisas* Lydi lingua sua Lunarem portum significare dixerunt; quare huic urbi a portu Lunæ nomen impositum. Alii ab Epeo, Trojani equi fabricatore, conditum tradunt, qui cum aliis Græcis in hanc regionem rejectus est: ubi, postquam Trojanæ captivæ, metu dominarum ad quas deducebantur, naves incenderunt, desperatione reditus remansit, urbemque condidit, et ab ea, quæ est in Peloponneso, *Pisas* cognominavit. *Idem.*

181 *Equo fidens*] Id est, eques optimus. *Quidam Astur pro Asturus* accipiunt, apud quos equi et equites optimi perhibentur. *Idem.*

Versicoloribus armis] Depictis, per quod bellicosus ostenditur. *Idem.*

Versicoloribus] *Versicolor* est, qui, dum vertitur, mutat colorem. *Donat.*

182 *Tercentum adjiciunt*] Consentiunt et accedunt ejus voluntati: quod sequentia explanant. Probus *adjiciunt*, adjacent, et quasi juxta sunt, tradit. *Servius.*

Mens omnibus una sequendi] Id est, conjurati sunt. *Idem.*

183 *Qui Cærete domo*] Ac si diceret, Qui sunt domo Carthagine. *Cære* autem, ut supra diximus, dicitur ἀπὸ τοῦ χαίρειν, quod verbum salutandi gratia apud Græcos dici solet. Hanc Pelasgi condiderunt, qui cum sitim passi, nec usquam aquam invenientes, casu quodam fontem invenissent, in eodem loco oppidum condiderunt. Nec videatur contrarium quod ait, 'Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos:' quasi et Turno et Æneæ præstet auxilium: nam illi Lausum fugientem secuti sunt: hi vero communi odio et consilio totius civitatis in Mezentium arma commoverunt. *Servius.*

Qui Cærete domo] Non referam loco hoc codicum varietates, quum omnino casta lectio sit *Cerete domo*, ea elocutione, qua dictum alibi, 'Qui genus, unde domo:' quaque dixit Horatius, 'unde domo, Quis.' Ita in ultima scena Pœnuli Plautini, 'domo Carthaginenses sunt.' Et quod Romæ apud Zampolinos ostendit mihi Antonius Valla Theanen. antiqua inscriptione notatum, D. PERUSIA, quod signat *Domo Perusia*. Atque in iisdem ædibus:

POLINGENUOS DOMO
BONDINCOMAGUS.

Ex quo locus apud Plinium examinandus de oppido Bondinco in Padi hostio. *Pierius.*

Cærete domo] Explico, qui sunt Cæretana domo, vel qui sunt domo Cæretani. Nam Plaut. Pœn. dixit, *Domo Carthaginensis*, et posset, *domo Carthagine*. Sed de hac re dixi pluribus l. VIII. ad illud, 'Qui genus? unde domo?' *Cerda.*

Minionis] Fluvius est Minio Thusciæ ultra centum cellas. *Servius.*

184 *Et Pyrgi veteres*] Hoc castellum nobilissimum fuit eo tempore, quo Thusci piraticam exercuerunt: nam illic metropolis fuit, quod postea expugnatum a Dionysio tyranno Siciliæ dicitur, de qua Lucilius, 'Scorta Pyrgentia.' *Idem.*

Pyrgi veteres] Fortasse *veteres Pyrgi* Thusciæ, quia ab antiquis *Pyrgis* Græciæ. Nam *Pyrgos* quoque in Græcia Strabo constituit l. VIII. et credibile inde ductam coloniam. Ceterum Cato in Fragment. Originum utrumque etiam nomen conjunxit: *Pyrgus*, 'Graviscæ ab aëre dictum,' ut et Plin. III. 5. 'Graviscæ, castrum novum, Pyrgi, Cæretanus omnis.' Sic Mela II. 4. *Cerda.*

Intempestæque Graviscæ] Graviscanum oppidum, alii *intempestum* dicunt ventis et tempestatibus carens: quod nulla potest ratione contingere. *Intempestas* ergo *Graviscas* accipiamus pestilentes, et secundum Plinium in naturali historia, et Catonem in Originibus, ut *intempestas* intelligas sine

temperie, id est, tranquillitate: nam ut ait Cato, 'ideo Graviscæ dictæ sunt, quod gravem aërem sustinent.' *Servius.*

Intempestæque Graviscæ] In Romano codice, *Gabiscæ* legitur, Librariorum imperitia. *Graviscas* enim quod gravem aërem sustineant dictas ajunt. *Pierius.*

185 *Ligurum ductor*] Nam Liguria post Thusciam est circa Gallos. *Serv.*

Ligurum ductor] Explicui non cum interpretibus de Cupavone, sed de Cycno: tum, quia torqueri videtur Poëta: tum, quia Ovid. rem hanc narrans, de Cycno ait, 'Nam Ligurum populos, et magnas rexerat urbes.' *Cerda.*

186 *Cycne*] Cunare: quidam duci nomen datum tradunt a Cunaro monte, qui in Piceno. *Servius.*

Transierim Cigne] Sive *Cicne*, ob cognationem. Sed enim nomen hoc in antiquis exemplaribus aliter scriptum inveni. Siquidem in eo codice, quem Pomponii Læti delicias fuisse dicunt, et in vetustis aliis plerisque, qui apud me sunt, atque etiam in aliquot aliis Vaticanæ bibliothecæ, legitur *Cinere*. In Romano *Cumare*. *Cycne* vero, et *Cygne* divulgatorum est exemplarium. Non enim hic 'Ligurum ductor Cycnus,' sed insignis *Cycni* gestamine inducitur ob ejus *Cycni* memoriam, qui luctu Phaëthontis canentem molli pluma duxisse senectam fertur. *Pierius.*

Cupavo] *Hic Cupavo*, et declinatur sicut *Cato*, vel *Cicero*. Servius.

187 *Olorinæ surgunt de vertice pennæ*] In Romano codice, *pinnæ*, ut adsolet. In aliquot aliis, *cristæ* notatum est: sed *cristæ* paraphrasin fuisse crediderim. *Pierius.*

Cujus olorinæ, &c.] Galea cristis insignitur, quo terribilior hosti fiat: hinc, 'Terribilem cristis galeam.' Quin et miles cristatus longe procerior apparet: 'cristis capita alta ferentes.' Has autem ex olorinis etiam pennis, itemque equinis setis componebant: ut, 'cristaque hirsutus equina:' quæ ob id et *jubæ* appellabantur: ut, 'Grajarum errore jubarum.' Rubræ autem hæ de cono galeæ aut duplices aut triplices consurgebant: quare Poëta eorum summitates *cornua* appellat: ut, 'rubræ cornua cristæ:' et, 'viden' ut geminæ stant vertice cristæ?' et: 'Purpurei cristis juvenes.' *Taubmann.*

188 *Crimen amor vestrum*] Phaëthontem a Cycno amatum aut pie, aut turpiter accipiamus, necesse est. Si turpiter, talis est sensus, Crimen vestrum est, o Cycne et Phaëthon, quod sic amastis. Alii *vestrum*, pro *tuum* accipiunt: et ad solum Cycnum referunt: ut 'Vos, o Calliope, precor.' Si pie amavit, secundum Asprum *Crimen* erit causa, ut Æn. II. 'et crimine ab uno Disce omnes,' ut sit sensus, o Phaëthontiades sorores, et o Cycne, causa vestrum, id est, vestræ mutationis, amor est: quia sic Phaëthontem amastis ut periretis. *Servius.*

Crimen amor vestrum] Tale et illud Didonis in ep. ad Æneam, 'Quod crimen dicis præter amare meum?' Et Propert. Eleg. II. 30. 'Hoc, si crimen erit, crimen amoris erit.' *Cerda.*

189 *Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëthontis amati*] Phaëthon Clymenes et Solis filius, qui cum doleret objectum sibi ab Epapho rege Ægypti, quod esset non de Sole sed de adulterio procreatus; duce matre, venit ad Solem, et poposcit, ut si vere esset ejus filius, petita præstaret. Quod cum Sol jurasset per Stygiam paludem se esse facturum, petit ille ut ejus currus agitaret. Sol post jusjurandum negare non potuit. Acceptis itaque curribus, Phaëthon, cum exisset orbitam Solis, et cœpisset mundus ardere, a Jove fulminatus, in Eridanum cecidit, qui Padus vocatur. Hujus interitum flentes so-

rores Phaëtusa et Lampetusa in arbores mutatæ sunt Deorum miseratione: ut hic dicit in populos: ut in Bucolicis, in alnos. Fuit etiam quidam Ligus, Cycnus nomine, dulcedine cantus ab Apolline donatus, amator Phaëthontis, qui cum eum deflerat extinctum, longo luctu in avem sui nominis versus est: 'qui postea ab Apolline inter sidera conlocatus est: hujus nunc filium Cupavonem dicit habere cycni pinnas in galea ad paternæ formæ insigne monstrandum. *Servius.*

Namque ferunt, luctu Cycnum, &c.] Meminit hujus fabulæ Plato etiam in Timæo, Pausanias in Atticis, Lucret. l. v. omnium autem elegantissime utranque describit Ovid. Metam. II. fab. 3. et 4. *Taubmann.*

190 *Populeus*] Ita omnes fabulæ. Dissidet in Eclog. VI. Virgil. qui sorores Phaëthontis in *alnos* mutat. Apoll. Arg. l. IV. ait mutatas *εἰς ἀλγείρους*: ubi aliqui reddunt *alnos*, aliqui *nigros populos;* fortasse quia Virgilius utrique arbori dat hanc gloriam. Sed certius est *ἀλγειρον* esse *populum.* Idem est doctorum certamen in reddendo Dionys. qui in *περ.* loquens de Eridano, ait electrum stillari *ἀλγείροις*. *Cerda.*

Umbramque sororum] Ambitiose dictum, pro inter arbores de sororibus factas. Et est unum de his, quæ habet Virgilius inimitabilia et sua propria. Tale est illud, 'Sinuatque alterna volumina crurum:' et, 'Cum primum sulcos æquant sata.' *Servius.*

Umbramque sororum] Hoc imitans Ovid. dixit, 'silvamque sororibus auctam.' Et Val. Arg. l. I. 'veteris sat conscia luctus Silva Padi, et viso flentes genitore sorores.' Avienus: 'Hic prius Eridani propter nemorosa fluenta Fleverunt liquidæ lapsum Phaëthonta sorores, Mutatæque manus planxerunt pectora ramis.' *Cerd.*

191 *Musa*] Carmine, cantilena. *Servius.*

192 *Canentem senectam*] Qui *canentem senectam* (pro albo colore neotericè dictum putant) mollibus transegit in plumis. *Idem.*

Canentem molli pluma duxisse senectam] Ita Soph. in Ajace, *album senectam* dixit, λευκῷ δὲ γήρᾳ. Hom. ult. Il. πολιόν τε κάρη, πολιὸν τε γένειον: *Canumque caput, canumque mentum.* Sententiam Virg. ita reddidit Claud. in VI. Cons. Hon. 'Mutatumque senem plumis, et fronde sorores.' Ab eodem præceptore proculdubio Horat. od. ult. l. II. 'et album mutor in alitem Superne; nascunturque leves Per digitos, humerosque plumæ.' Ovid. in narratione hujus fabulæ: 'canæque capillos dissimulant plumæ.' Eurip. in Hel. χιονόχρων κύκνου πτερῷ: *Nive candicans, ut cycni ala.* Cerda.

193 *Linquentem terras*] Dissidet Ovid. qui in hujus *μεταμορφόσει*, 'Fit nova Cycnus avis: nec se cœloque Jovique Credit, ut injuste missi memor ignis ab illo; Stagna petit patulosque lacus, ignemque perosus, Quæ colat, elegit contraria flumina flammis.' *Idem.*

Sidera voce sequentem] Cum cantu cœlum petentem: vel quod est re vera relatus in sidera, sicut videmus in sphæra. *Servius.*

194 *Æqualis comitatus classe catervas*] Aut æqualiter habens per naves distributas catervas, aut ipsi duci pares virtute. *Idem.*

195 *Centaurum*] Aut nomen navis, aut qui erat in navi pictus. *Idem.*

196 *Inmane minatur*] Stat. Thebaid. l. v. 'murisque immane minantem Antæum.' *Cerda.*

197 *Sulcat*] Plin. XII. 1. 'arbore sulcamus maria.' Claud. IV. Cons. Hon. 'auratos sulcaret remige fluctus.' Ovid. Pont. I. 4. 'vastum sulcavimus æquor.' Sed hoc obvium: at non obvia pulchra commutatio locutionum; nam ut aquæ sulcantur, ita contra aquæ ipsæ sulcant. Luc. enim l. IV. de fluvio Ba-

grada, 'siccæ sulcator arenæ.' *Idem.*

198 *Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris*] In antiquo satis exemplari legere est *quia etiam patriis*. Hemistichium vero reliquum, duabus transpositis dictionibus, in uno ex antiquioribus, qui sunt in Vaticana bibliotheca, legitur, 'Patriis Ocnus ciet agmen ab oris.' Est et ubi legatur *Ognus* per *g*, uti *Cycnus* et *Cygnus*. Pierius.

Ocnus] Iste est *Aucnus*, quem in Bucolicis *Bianorem* dicit. Ut, 'Namque sepulchrum Incipit apparere Bianoris:' hic Mantuam dicitur condidisse, quam a matris nomine appellavit: nam fuit filius Tyberis et Mantus Tiresiæ Thebani vatis filiæ, quæ ad Italiam post parentis venit interitum: alii Mantos filiam Herculis vatem fuisse dicunt. Hunc *Ocnum*, alii Auletis filium, alii fratrem, qui Perusiam condidit, referunt, et ne cum fratre contenderet, in agro Gallico Cesenam, quæ nunc Bona dicitur, condidisse: permisisse etiam exercitui suo ut castella munirent, in quorum numero Mantua fuit. Alii a Tarchone Tyrrheni fratre conditam dicunt: *Mantuam* autem ideo nominatam, quod Etrusca lingua *Mantum* Ditem patrem appellant, cui etiam cum cæteris urbibus et hanc consecravit. *Mantus* vero Græce declinavit; nam si Latine vellet, *Mantonis* diceret, ut ait Plautus, *Ionis*. Servius.

Ocnus] Filius fuit Mantus, qui muros dedit urbi, et de matris nomine illam vocavit. *Donatus.*

199 *Fatidicæ Mantus*] Stat. Theb. IV. 'Auguris fatidici.' *Cerda.*

200 *Muros*] Faciunt omnes *Ocnum* conditorem Mantuæ: aliud Poëta innuit, *muros* tantum nominans, quasi Mantua fuerit *Ocno* antiquior, et tantum ab illo muris circumdata: ut Babylon a Semiramide, quæ propterea dicta est ejus conditrix. *Idem.*

201 *Dives avis*] Majoribus præpotens. Et bene *dives avis*, quia non ab *Ocno*, sed ab aliis quoque condita sit: primum namque a Thebanis, deinde a Thuscis, novissime a Gallis, vel, ut alii dicunt, a Sarsinatibus qui Perusiæ considerant. *Servius.*

Sed non genus omnibus unum] Quia origo Mantuanorum et a Thuscis venit, qui in Mantua regnabant, et a Venetis: nam in Venetia posita est, quæ et Gallia Cisalpina dicitur. *Idem.*

202 *Gens illi triplex, populi sub gente quaterni*] Quia *Mantua* tres habuit populi tribus, quæ et in quaternas curias dividebantur, et singulis singuli Lucumones imperabant, quos in tota Thuscia duodecim fuisse manifestum est: ex quibus unus omnibus imperat: hi autem totius Thusciæ divisas habebant quasi præfecturas, sed omnium populorum principatum *Mantua* possidebat. Unde est, 'Ipsa caput populis.' Ergo Virgilius miscet novam et veterem Etruriam, ut utriusque principatum patriæ suæ adsignet, cum alioquin *Mantua* ad hæc auxilia pertinere non debeat, quod Æneas nulla a Transpadanis auxilia postulaverit, cum omnis exercitus adversum Mezentium uno loco considerit, et propterea patetur Poëta in favorem patriæ suæ hoc locutus, ut de hac sola trans Padum pro Ænea adversum Mezentium auxilia faciat venisse, et quod nec populorum nomina, nec Lucumonum retulerit. *Idem.*

203 *Thusco de sanguine vires*] Quia robur totum a Lucumonibus habuit. *Servius.*

204 *In se armat*] Id est, odio sui in arma compellit. *Idem.*

In se armat] Armat, quia causam præbuit, quod illi in se armarent. *Donatus.*

Armat] Stat. etiam Theb. IV. in apparatu belli: 'Huic armat Larissa viros.' *Cerda.*

205 *Patre Benaco velatus arundine glauca Mincius*] *Benacus* lacus est Venetiæ, de quo fluvius nascitur *Mincius*. Jure ergo dux Venetus fluvium provinciæ suæ depinxit in navi: quem Benaci filium, quia ex ipso ha-

bet originem, dicit. *Servius.*

Quos patre Benaco] In Romano codice, *Venuco* more suo scriptum est, per *v* digammon. Quinetiam Adamantii Martyrii regula est, ut in iis, quæ utrum per *b* mutam, an per *v* digammon scribenda sint, quærit, sive producta fuerit prima sede collocata, si quidem masculini vel neutri generis existant, per *v* signari, ut *Venator*, *Velum*, *Veretrum*, τὸ μόριον, *Venabulum*, et similia. Si vero fœminina sint tantummodo, quorum origo a masculino venire non cernitur, per *b* mutam scribi debere, *besica*, *bellua*, *bestia*; designat tamen quæ duarum fuerint syllabarum, ex quibus Beta, τὸ σεῦτλον, polysyllaba sequatur. Quare qui *Venaco* scripsere, Adamantii sententiam secuti sunt. Sed enim quam ponit ille, *Besica*, nemo nunc per *b* scribit, si Latine: a *vento* vero eam deduci tradit Caper, et *vessica* ea de caussa dicta a nonnullis. Sunt præterea multa alia, quæ nunc aliter scribimus et enuntiamus, quam Adamantius præceperit. *Vernam* enim per *v* scribimus et enuntiamus, pro servo domi nato, quem ille, uti superius diximus, tum differentiæ caussa, tum etymologiæ, per *b* scribi præcipit: *larva* etiam τὸ δαιμόνιον per *v* scribimus, ille per *b* mavult *larba*, non aliter ac *herba*, *tuba*, *turba*. Similiter nos *navus* per *v*, ille per *b*, *nabus*, ut *cibus*, *rubus*. Contra vero, nunc omnium mos Latine scribentium est, ut *labor*, *balbusque* per *b* mutam scribantur. Ille *lavor*, ut *favor*, et *fervor* scribit: et *balvum*, ut *curvum*, *sævum*, *torvum*, per *v* digammon. Sed utrum nos, an ille melius, incompertum est mihi, quum videam non solum inscriptiones tam multas a nostri temporis usu variare: verum etiam opinatissimorum hominum sententias super hac scribendi ratione latas. Sed enim optimum factu judicaverim, ita se ad usum accommodare: ne, dum doctiores esse volumus, derisui habeamur. Sequamur vero M. Tullii Ciceronis exemplum, qui quum pleraque aliter quam in usu forent, enuntianda cognosceret, libentissime tamen cessit consuetudini. Neque vero nos tam multa ex marmoribus, ex nomismatis, ex tabulis æneis, ex diversorum Grammaticorum sententiis, ex veteribusque codicibus congessimus, ut omnia suscipienda censeremus: sed ut quos Grammaticorum vulgus nunc errores appellat, non imperitia, sed temporum usu evenisse commoneremus. *Pierius.*

207 *Gravis*] Fortis: ut 'ferit ense gravem Tymbræus Osyrim.' Vel *gravis* aut animo, aut ætate, aut *gravis* propter navem; nam sequitur, 'centenaque arbore fluctum Verberat assurgens.' *Servius.*

Centenaque arbore] Non ait remis, sed arboribus, ad exprimendam navis magnitudinem, quæ plures habuit remorum ordines. Unde ait Lucanus, 'et summis longe petit æquora remis.' *Idem.*

Centenaque arbore] Navem facit ἑκατόζυγον, ut Homer. loquitur Il. xx. id est, 'centum remorum, aut transtrorum.' Ita et Silius l. xi. 'Centeno fractus spumabat verbere pontus.' Eadem forma Stat. in re alia Theb. v. 'Vexit arundineam centeno vulnere silvam.' Propertius Eleg. iv. 6. 'classis centenis remiget alis,' id est, remis centenis, non velis, ut male Titius. *Cerda.*

Fluctum verberat] In Romano codice *fluctus* plurali numero. *Pierius.*

208 *Verberat*] Æsopus in fabella de psittaco, ὕδωρ ἔτυπτεν, *aquam verberabat*: et Æn. v. 'certatim socii feriunt mare.' Silius l. vi. 'mantarum ictus.' Apollon. Arg. iv. de navigante Tritone, πόντον ὕδωρ. *pulsabat aquam*: et l. i. πέπληγον ἐρετμοῖς Πόντου λάβρον ὕδωρ· *feriebant remis maris procellosam undam.* Ovid. Met. xi. 'ictu scindunt freta.' Nonn. lib. xxxix. πόντον ἐπιῤῥήσσοντες: ibid. πόν-

τον ἱμάσσων. Iterum, ἐπεμάστιον νῶτα θαλάσσης. Omnia sunt *percutere, verberare, flagellare*. Eurip. in Taur. adhuc verbo alio ἔπαισαν ἅλμην. Stat. Theb. v. 'quatiunt impulsibus illi Nunc freta.' Lucan. l. iv. 'Quod nec vela ferat, nec apertas verberet undas.' Auson. Mosell. 'pulsantes verbere fluctum.' *Cerda*.

Assurgens] Exprimitur habitus remigum. Inde et l. v. 'insurgite remis.' Val. Arg. i. 'Insurgit transtris, et remo Nerea versat:' et Æn. iii. 'Vela cadunt, remis insurgimus.' Quod imitatus idem Valer. l. ii. 'Vela cadunt, remis insurgitur:' et l. iii. in re eadem, 'intortis assurgens arduus undis.' Hæc insurrectio tota ab annisu remigum. *Idem*.

Marmore] Mari. *Servius*.

Marmore verso] Id est, mari. Nam Græcum est μάρμαρον, a nitore aquæ commotæ. *Marmor mare*, Græca ratione; quippe μαρμαρυγὴ, *fulgor*. Mare autem vetus vox Syra, *MARATH*. Scalig. Poët. iv. 16. *Taubmann*.

209 *Triton*] Pictus in navis prora sedens: et sic ait quasi de vero *Tritone*, ut 'galea alta Chimæram Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes.' *Servius*.

Inmanis Triton] Trigemis nomen, in qua *Triton* sic pictus erat. Sic *Scyllam*, sic *Pegasum* nomina navium fuisse putat Palæphatus περὶ ἀπίστων, non monstra, ut Poëtæ fabulati sunt. Plinius tamen ix. 5. gravissimis probat testimoniis, imperante Tiberio, *Tritonem* ea, qua hic describitur forma, visum auditumque concha canentem. V. N. Æn. i. 148. *Buccinam* autem *Tritonis*, qui Neptuni tubicen fingitur, graphice describit Ovid. Met. i. 10. Notat, et explicat etiam Turneb. ii. 21. *Taubmann*.

Cærula] *Cærula freta*, non *concha cærula*, ne non stet versus, si *cærula* fuerit septimus casus. *Servius*.

Concha Exterrens freta] De *Tritone* Claud. de Nupt. Honor. et Mariæ: 'seu concha Libycum circumsonat æquor.' Duxit ex Nostro Æn. viii. 'cava dum personat æquora concha.' Plin. ix. 5. inducit 'concha canentem Tritonem,' aitque et visum, et auditum. Lucan. l. ix. de hoc monstro (ille Deum vocat) 'quem toto litore pontus Audit ventosa perflantem litora concha.' *Cerda*.

210 *Laterum tenus*] Ut *Crurum tenus*, ἄχρι τῶν πλευρῶν. *Servius*.

Cui laterum tenus hispida, &c.] Habes hic egregiam *Tritonis* descriptionem, ejusque formam. Claudianus in adducto loco ita describit: 'prorumpit gurgite torvus Semifer, undosi velabant brachia crines, Hispida tendebat bifido vestigia cornu Qua Pristis commissa viro.' Sidonius Epithal. Ruricii et Iberiæ: 'Squammeus huc Triton duplicis confinia dorsi, Quæ coëunt supra sinuamina tortilis auri:' et postea dat illi *Pristin*. Apollon. Arg. l. iv. *Tritonem* facit superne similem, non adhuc hominibus, sed μακάρεσσι, id est, *Diis beatis*: addit tamen: Αὐτὰρ ὑπαὶ λαγόνων δικραίρα οἱ ἔνθα καὶ ἔνθα Κήτεος ἀλκαίη μηκύνετο. *Tritonum* figuram hanc exhibet Pausan. Latina tantum audi: 'Capitis coma persimilis est palustri apio, tum colore, tum quod capillum omnino nullum ab aliis possis discernere: reliquum corpus squamma inhorrescit minuta, sed eadem prope qua lima est duritia: branchias infra aures habent, nares hominis, rictum oris latiorem, et dentes pantheræ: oculi glauci mihi esse visi sunt, manus etiam illis sunt, digitique, et ungues ea forma, qua superiores conchyliorum testæ: pinnulæ sub ventre, et pectore pro pedibus, uti delphinis.' *Cerda*.

Hispida] Horrida, setosa. *Servius*.

211 *Frons hominem præfert*] Modo *frontem* primam hominis partem intelligimus: nam hoc dicit, A capite usque ad ima latera, hominis monstrabatur effigies. *Idem*.

In pistrin desinit alvus] In antiquioribus *pristin*, de quo dictum. *Pier.*

In pristin desinit alvus] Non abludunt verba Statii Theb. II. 'prior haurit arenas Ungula, postremi sólvuntur in æquora pisces.' Dicendumne porro sit *Pristis*, aut *Pistris*, aut *Pristrix*, jam nos credo alibi. Tu vide Had. Jun. Animadvers. II. 13. *Cerda.*

Pistrin] Ita Claudianus itidem de Tritone semifero: 'Qua pristis commissa viro.' V. N. Æn. III. 427. *Taub.*

Pristin] Vide supra Æn. v. 116. et III. 427. *Emmenes.*

212 *Spumea semifero*] Incertum utrum pictus, an ex ære factus. *Serv.*

213 *Toi lecti proceres*] Quare Tarchontem prætèrierit? An quia illi omnes sub imperio ejus fuerunt? *Idem.*

Ter denis] Triginta naves accipiamus fuisse, non ut quidam volunt, singulos duces tricenas naves habuisse: nam enumeratorum militum non convenit numerus, præsertim cum sequatur 'Subsidio Trojæ:' id est, parvo auxilio. Nam apud majores bella non ambitu, sed virtute constabant. *Servius.*

Ter denis] Ita Æn. I. 'bis denis navibus:' ut ibi, ita et hic ad arrogantiam. *Cerda.*

214 *Trojæ*] Aut castra Æneæ dixit: aut *Trojæ*, pro *Trojanis*. Servius.

Campos salis] Pulchre, et quidem ab Græcis. Nam Eurip. Phœniss. Ἰόνιον κατὰ πόντον Ἑλλάς πλεύσασα περιῤῥότων ὑπὲρ ἀκαρίστων Πεδίων Σικελίας. Lucretius I. v. et VI. dixit 'camposque natantes.' Noster in VI. 'camposque liquentes.' Plinius III. 65. loquens de aquarum rotunditate: 'Globum tamen effici mirum est in tanta planitie maris camporumque.' Cassiodorus epist. I. 12. 'Voluptuosi pisces campos liquidos transeuntes cavernas suas studiosa indagine perquirunt.' Plautus Trinum. 'cæruleos campos,' quod videlicet Ruden. 'vias cæruleas.' Ut vero campi, qui terrarum sunt, ad aquas maris traducuntur; sic contra, grata vicissitudine, æquora, quæ proprie sunt maris, ab æquitate aquarum, dicuntur de terris. *Cerda.*

Secabant] In aliquot antiquis codicibus, *ruebant* legitur, versu aliunde repetito. *Pierius.*

215 *Jamque dies cælo concesserat*] Non dicit diem intervenisse: nam supra ait, 'media Æneas freta nocte secabat.' Et 'cœlo concesserat,' pro in cœlo, et deest *nocti*. Servius.

Jamque dies, &c.] Laus Æneæ, quod die nocteque continuata navigatio illum non defatigaret. Sedebat ergo et vigilabat, et cum plura cogitaret, tamen temone navem regebat et velis. *Donatus.*

Jamque dies cælo discesserat] In antiquis exemplaribus, quod valde placet, *concesserat* legitur: quamvis *discesserat* non improbem. *Pierius.*

Jamque dies cælo concesserat] Non dicit, diem advenisse, si per *diem* intelligas lucem: sed advenisse diem; nam videlicet alter jam dies. Itaque signat ex observatione Cujacii Observ. XV. 32. diem Romanorum, qui nocte media incipiebat, et altera media nocte finiebatur. Quod Plutar. scribit, imo et ita quærit ἐν ῥωμ. διατί τῆς ἡμέρας ἀρχὴν ἐκ μέσης νυκτὸς λαμβάνουσι; *Cur a media nocte sumunt initium diei?* Plin. II. 77. 'Sacerdotes Romani, qui diem definiere civilem, item Ægyptii, et Hipparchus, a media nocte in mediam.' Agell. III. 2. ex Varrone: 'Homines, qui media nocte ad proximam mediam noctem in his horis XXIV. nati sunt, una die nati dicuntur.' Lege integrum caput Agellii. *Cerda.*

Almaque curru] Ait Macrob. Saturn. VI. 5. duci hos versus ab lineis Egnatii veteris Poëtæ I. I. de rerum natura, 'Roscida noctivagis astris labentibu' Phœbe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.' Stat. Theb. III. in descriptione noctis dixit 'noc-

cæsa vias.' *Cerda.*

Pinus] Hoc loco, secundum quartam declinationem dixit: in Bucolicis juxta secundam, ut, 'Mænalus argutumque nemus, pinosque loquentes Semper habet.' Et loquitur per definitiones. *Servius.*

231 *Perfidus*] Qui post fœdus bella commovit: hinc Latinus, 'Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas.' Alii e communi sermone *perfidum* Rutulum dici, quia ipsa Trojana est. *Idem.*

Perfidus] Aliquot exemplis mihi persuasi, et miror a nemine, quod sciam, animadversum, præpositionem *per* respondere aliquando Græcæ præpositioni παρά. Nam quemadmodum hæc apud Græcos falsum quiddam in compositione indicat, ac præposterum, ut παραφρονεῖν, est, *desipere*, etiamsi φρονεῖν sit *sapere*, sic in aliis infinitis: ita apud Latinos *per*. Sic *perfidus, perjurus, perfunctorius, perfuga;* et in quibus præpositio tantum abest a significanda perfectione, ut potius vitium notet. *Cerda.*

Ut nos] *Ut*, pro *quoniam*. Plautus in Pseudolo, 'Ut lassus veni de via, me volo curare.' Et in Mostellaria: 'Eundem animum mihi oportet esse gratum, ut impetravi:' pro *quoniam*. Servius.

232 *Præcipites*] Nomen pro adverbio, præcipitanter. *Idem.*

233 *Rumpimus*] Propter illud, 'Continuo puppes abrumpunt vincula ripis.' *Idem.*

Rumpimus] In codicibus aliquot antiquis, omnino *rumpimus* habetur. Sed in Mediceo, et plerisque aliis, *rupimus* præterito tempore. *Pierius.*

Rumpimus] Alludit ad morem nautarum, qui in summa festinantia non solvebant funes nauticos, sed rumpebant. Sic in IV. 'strictoque ferit retinacula ferro,' et in III. propter metum Cyclopis, 'tacitique incidere funem.' Valer. Arg. I. 'ardenti Æsonides retinacula ferro Abscidit.' Lucanus l. IV. 'vincula ferro Rumpere conatus:' et l. V. 'Rumpite quæ retinent felices vincula proras.' *Cerd.*

Invitus] Ac si diceret, malueramus tibi potius servire, quam in Nympharum numina commutari. *Servius.*

Teque per æquor Quærimus] Id est, hæc nobis vagandi causa est, ut te invenire possimus. *Idem.*

234 *Refecit*] Aut vacat *re:* aut quia ante navium amiserant formam, ergo alteram fecit. *Idem.*

235 *Et dedit esse deas*] Græca figura: ut, 'Donat habere viro.' *Idem.*

Æevum] Immortalem. *Idem.*

Agitare] Διάγειν, hoc est, agere. *Idem.*

236 *Tenetur*] Verbum militare. Stat. Theb. III. 'ceu muris, valloque tenent.' *Cerda.*

238 *Jam loca jussa tenet*] Ut et supra diximus, hoc κατὰ τὸ συνεσφραγισμένον accipiendum est: nam intelligimus equites eum misisse per terram. *Serv.*

Jam loca jussa tenet forti permixtus Etrusco Arcas eques] Enodavi hoc Æn. VIII. et hic adhuc clarius. Tripliciter copias suas Æneas divisit. Imprimis cum esset apud Euandrum, et antequam perveniret ad Tarchontem, et Hetruscos, divisit Trojanos a Trojanis: inde l. VIII. 'Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit, Quorum de numero, qui sese in bella sequantur, Præstantes virtute legit: pars cetera prona Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni, Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.' Deinde Itum est ad Tarchontem, et Hetruscos cum omnibus Arcadibus, et cum parte Trojanorum superstite, ac tunc Æneas divisit partem Arcadum, et Hetruscorum, quos ad Ascanium præmisit; unde procedunt hæc hujus loci, 'Jam loca jussa tenet forti permistus Hetrusco, Arcas eques.' Loquitur enim hoc Cymodocea antequam Æneas descenderet. Restat tertia pars copiarum; hanc secum Æneas ductabat navibus per-

mistam ex Arcadibus, ex Hetruscis, ex Trojanis. Duces erant, Arcadum Pallas: Hetruscorum Tarchon: Trojanorum Æneas; cui tamen Pallas et Tarchon principatum dederant. *Cerda.*

239 *Arcas eques*] Equitem Arcadiæ etiam celebrat Stat. Theb. v. 'monitu ducis advolat ardens Arcas eques.' Itaque Arcades equis, ut plurimum, pugnaces. Inde infra; 'Arcadas insuetos acies inferre pedestres.' Firmat hoc Pausaniæ auctoritas, qui l. VIII. ita scribit: ἐπὶ τούτῳ δὲ παρά σφισιν Ἀρκάδων πρώτως ἵππειον Ποσειδῶνα ὀνομασθῆναι. *Idem.*

240 *Ne castris jungant*] Aut *se* subaudis: aut *jungant* pro *jungantur*. Servius.

Ne castris jungant] Quippe utile hostem distrahi, ne vires jungat. Tacit. Annal. I. de Germanico. 'Et, ne bellum mole una ingrueret, Cæcinam cum quadraginta cohortibus Romanis, distrahendo hosti, per Bructeros ad flumen Amisiam mittit.' Cæsar Gall. I. 'Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti se conjunxisset, minus facile resisti posset.' *Cerda.*

241 *Surge*] Sedentem excitat, non dormientem. *Donatus.*

Aurora] Antequam plene veniat lux. *Idem.*

Socios veniente vocari] Antiquo verbo militiæ usus est, viros enim vocari significat eos, qui necessitate in bellum, non voluntate, conveniunt. *Serv.*

242 *Primus in arma*] Sunt codices antiqui, ubi 'pronus in arma' sit scriptum. Sed *primus* castior lectio. *Pierius.*

Quem dedit ipse] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'quem dedit ingens.' Sed *ipse* magis placet, et pondus habet. *Idem.*

Quem dedit] Æn. VIII. 613. *Taubm.*

243 *Invictum*] Uno verbo reddidit multa Hesiodi, qui de scuto Herculis, οὐδέ τις αὐτὸ Οὔτ' ἔρρηξε βαλὼν, οὔτ' ἔθλασε. *Cerda.*

Ignipotens] Vide l. VIII. *Idem.*

245 *Spectabit cædis acervos*] Hæc est vera lectio: et ordo est, Si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos cædis videbit: nam male quidam *spectabis* legunt, et ad *lucem* referunt: quod non procedit: nullus enim sic loquitur, o Ænea, si quæ dico minime credis, o lux crastina, ingentes cædis acervos videbis. Alii more antiquo *lux*, pro *luce* accipiunt. Lucilius in tertio, 'Hinc media remis Palinurum pervenio nox:' pro *nocte*. Longus ait, Deest *venerit*. Unde et ipse *spectabis* legit. *Servius.*

Spectabit acervos] Prædixit futura ut Dea appareret. *Donatus.*

Cædis acervos] Stat. Theb. v. 'ingentem nocturnæ cædis acervum.' Valer. Arg. III. vocat *aggeres* eo versu: 'At vero in mediis exsangui Rege reperto Aggeribus.' *Cerda.*

246 *Dextra discedens inpulit*] Mire *discedens*, adjuvatur enim pulsus, recedente eo, qui impulerit. *Servius.*

247 *Haud ignara modi*] Impulit navem libramento peritiæ et moderationis, quippe quæ navis fuerat. *Idem.*

Fugit] Pro velociter posuit. *Idem.*

248 *Ocior et jaculo*] Breviter tribus comparavit, quoniam et sagittam ventis æquavit. *Idem.*

Ocior et jaculo, &c.] Ita ludunt Poëtæ, quibus placent παράδοξα. De Delphinis Oppian. Hal. II. ait, illos volare, διὰ γὰρ, βέλος ὥστε, θάλασσαν: *instar teli, per mare:* et l. I. ἔσσυτο θᾶσσον ὀϊστοῦ: *ruit ocyus jaculo.* Sed Poëta, ut credo, totum hunc locum hausit ex imitatione Tryphiodori; quod mihi fit credibile; nam Nympha impulit manu navem, quæ statim abiit celerior sagitta. Græci locus ita habet: βιῇ δ' ἐπέρεισεν Ἀθήνη, Χεῖρας ἐπιβρίσασα ἐϋγλυφέων ἐπὶ μηρῶν, Ὡς δὲ θέων ἀκίχη-

τος ἐπέδραμε θᾶσσον ὀϊστοῦ. Non dissident a loco Virgilii versus Statii Theb. VI. ubi de velocissimis cursoribus, 'credas e plebe Cydonum, Parthorumque, fuga totidem exiluisse sagittas.' Et supra de quodam cursore dixerat, majore incremento, posse 'omissum cursu deprendere telum.' *Cerda.*

249 *Inde aliæ celerant cursus*] Hoc est, inde aliæ Nymphæ aliarum navium cursus efficiunt celeriores, sicut fecerat Cymodocea. An aliæ naves? *Servius.*

Inscius] Id est, rerum quas audierat. Nam credere ex aperto non poterat. *Idem.*

250 *Omine*] Augurio promissæ victoriæ. *Idem.*

Animos tollit] Audierat a nympha etiam adversa: ergo non lætabatur, sed quia plura nunciabantur, prospera attollebant animos. *Donatus.*

251 *Supera aspectans*] In nonnullis codicibus antiquis *spectans* legitur. Sed magis placet *adspectans*. Pier.

Convexa] Hic *convexa* epitheton est, quia ait, 'Supera convexa:' alibi solum *convexa* principale est. *Servius.*

252 *Alma parens Idæa deum*] Alma proprie tellus est, ab eo quod nos alat: abusive etiam aliis numinibus hoc epitheton datur. Terram autem ipsam constat esse matrem Deum. Unde et simulacrum ejus cum clavi pingitur. Nam terra aperitur verno: hyemali clauditur tempore. *Idem.*

Alma parens Idæa] Ex iis tribus nominibus captavit benevolentiam. *Donatus.*

Dindyma] Mons Phrygiæ. *Servius.*

Cui Dindyma, &c.] Æn. IX. 618. et Æn. VI. 784. *Taubmann.*

253 *Turrigeræque urbes*] Civitates turritæ, quas terra gerit. Unde cum turrita corona Mater Deum pingitur. *Servius.*

Turrigeræque urbes] Inde hæc Dea πυργοφόρος: et de illa Ovid. Fast. VI. 'Turrigera frontem Cybele redimita corona.' Et IV. 'Aut cur turrifera caput est onerata corona; An primis turres urbibus illa dedit?' Propert. l. IV. Eleg. ult. 'Claudia turritæ rara ministra Deæ.' Claud. de Rap. 'turrigeram Cybelem.' Ovid. Trist. II. 'Turrigeræ Opi.' *Cerda.*

Turrigeræque urbes] Unde et *Cybele* sive *Terra*, quæ *mater Deum* est, cum corona turrita pingitur; ut et clave, qua terra Vere aperitur, et hyeme clauditur. Propert. 'Vertice turrigero juxta Dea magna Cybelle.' Vide Serv. Æn. III. 113. et Ant. Verderium De Imaginib. Deorum. *Taub.*

Ad frena leones] Ideo hoc fingitur, quod omnis feritas maternæ subjacet affectioni. Figurate autem leones ad frena bijugi, id est, frenati leones. *Servius.*

Bijugique ad frena leones] Lucret. l. II. ita de Cybele canit: 'Hanc veteres Grajum docti cecinere poëtæ Sedibus in curru bijugos agitare leones.' *Ursinus.*

Ad frena leones] Id est, domiti et frenum patientes: Turn. V. N. Æn. IX. 648. Ita Ovid. Met. Fab. X. 17. 'Dente premunt domito Cybeleïa frena leones.' *Taubmann.*

254 *Propinques*] Facilius efficias, prosperes, matures, propitium facias: ut, 'et propius res aspice nostras.' *Servius.*

Propinques augurium] Quid sit *propinquare augurium*, nemo melius Statio explicat, qui reddit eandem sententiam Theb. III. per verbum *amico*, cum ait, 'Ac prior Æclides solita prece Numen amicat.' *Cerda.*

255 *Phrygibusque adsis*] Ac si diceret, cultoribus tuis. *Servius.*

Adsis pede secundo] Æn. VIII. 'et tua dexter adi pede sacra secundo.' *Taubmann.*

256 *Tantum effatus*] Breviter, ut supra dixit, propter lucem jam maturam, id est, plenam. Nam nec crepus-

culum, sed lux jam matura describitur. *Servius.*

Revoluta] Id est, aperta: sicut e contrario quod involvitur clausum est. *Idem.*

Ruebat] Non occidebat, sed oriebatur, cum impetu veniebat, quia per orbem: ut, 'Et ruit Oceano nox:' Est autem hysteroproteron in sensu: ante enim est ut nox fugetur: et sic lux adventet. *Idem.*

257 *Matura*] Multa, quasi tempestiva, et quam jam esse oportebat, aut satis plena et clara. *Idem.*

Matura luce] Locutio ducitur a fructibus. Simili locutione Lucret. l. IV. 'Semen ubi ipsa dies membris matura creavit.' Et Tibull. l. IV. 'seu matura dies.' *Cerda.*

Noctemque fugarat] Stat. etiam in orta diei Theb. l. III. 'fugientibus astris.' Ovid. Metamorph. VIII. 'noctisque fugante Tempora Lucifero.' Noster alibi, 'stellas oriente fugarat orta dies:' Euripid. in Ione, 'Ἐὼς ἐκλάμπουσ' ἄστρα: *aurora pellens astra.* Id.

258 *Sociis edicit*] Secundum edicta Nymphæ. *Servius.*

Edicit] Est *edicere*, cum auctoritate aliquid curandum jubere. *Donatus.*

Edicit] Militare verbum. Livius l. XII. ore Annibalis: 'Primo vere edico adsitis:' et l. XXII. 'legionibus scriptis Tybur diem ad conveniendum edixit.' Silius l. III. 'extemplo edicit convellere signa.' Spartian. in Avidio: 'Ad signa edici jussit.' *Cerda.*

Signa sequantur] Vel tubarum, vel tesseræ, vel re vera signa militaria. *Servius.*

261 *Clypeum tum deinde sinistra, &c.*] In antiquis plerisque codicibus, *clipeum cum*, et *quom* legitur: hoc est, 'quom inde extulit clipeum, Dardanidæ clamorem tollunt.' Altera tamen lectio per dissoluta membra magis poëtica est. *Pierius.*

Clipeum ardentem] Valer. Arg. I. 'et parmæ luce coruscum.' Calab. l. I. dat Penthesileæ ἀσπίδα δῖαν ἀλίγκιον. Et statim Poëtæ, 'umbo vomit aureus ignes.' Nonn. l. XXX. Ὀμφαλὸν ἀστράπτοντα πυριβλήτοιο βοείης: 'Umbonem fulminantem scuti, a quo jactatæ flammæ.' *Cerda.*

262 *Clamorem ad sidera tollunt*] Ad excitandos suos, ad terrendos hostes. Julius Civil. III. 'clamorem universi tollerent, quibus rebus et hostes terreri, et suos excitari existimaverunt.' Curt. l. III. 'jam in conspectu, sed extra teli jactum utraque acies erat, cum priores Persæ inconditum et trucem sustulere clamorem.' Pessime hoc Persæ. Audi Veget. ita scribentem III. 18. 'Clamor autem (quem barritum vocant) prius non debet attolli, quam acies utraque se junxerit. Imperatorum enim, vel ignavorum est, vociferari de longe: cum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit.' Ex disciplina ergo militari Virgilius post editum clamorem subjicit, 'Tela manu jaciunt.' Hunc clamorem appellari *barbaricum* et *barritum*, seu *baritum*, jam Lipsius astruxit Mil. Rom. l. IV. dial. 11. Sed nescio cur ille *barritum* contruserit ad Germanos, ad vocem videlicet *baëren*, cum *barritus* vere a *barris* sit. Vide de vociferatione Gymnast. Mercurialis III. 7. *Cerda.*

263 *Dardanidæ e muris, &c.*] Ostendit quid possit spes: nam qui metu fugiebant, nunc spe in hostes insurgunt. *Donatus.*

Dardanidæ e muris] In Romano codice, *Dardanidæ muris*, absque *e* particula legitur adverbialiter. Reliqua exemplaria *e muris* habent. Eamque lectionem agnoscit Probus, ubi fieri synalœpham ait, quum diphthongus in simplicem longam cadit, hoc exemplo. *Pierius.*

264 *Tela manu jaciunt*] Aut ex Ennio, qui Ann. XV. 'Isti tela manu jacientes:' aut ex Homer. qui Il. XII.

ἀκοντίζουσι θαμειὰς Αἰχμὰς ἐκ χειρῶν: *Jaculantur e manibus crebro spicula.* Notet Grammaticus subaudiendam in Latinis præpositionem; nam Homer. ἐκ χειρῶν. *Cerda.*

Quales sub nubibus atris] Id est, altis modo. *Servius.*

265 *Strymoniæ grues*] A fluvio Thraciæ Strymone, juxta quem habitant. Hæc autem comparatio non ad telorum pertinet jactum, sed ad Trojanorum clamorem. Τρῶες μὲν κλαγγῇ τ' ἐνοπῇ τ' ἴσαν, ὄρνιθες ὅς· Ἥύτε περ κλαγγὴ γεράνων πέλει οὐρανόθι πρὸ, Αἵ τ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύγον καὶ ἀθέσφατον ὄμβρον, Κλαγγῇ ταί γε πέτονται ἐπ' ὠκεανοῖο ῥοάων. *Servius.*

Strymoniæ dant signa grues, &c.] Lucan. l. v. ita canit, 'Strymona sic gelidum, bruma pellente, relinquunt Poturæ te, Nile, grues: primoque volatu Effingunt varias, casu monstrante, figuras. Mox ubi percussit tensas Notus altior alas, Confusos temere immistæ glomerantur in orbes, Et turbata perit dispersis litera pennis.' Claudian. de Bell. Gildon. aspirans ad Lucanum, ita ait: 'ceu parvis moturæ bella colonis Ingenti clangore grues, æstiva relinquunt Thracia, cum tepido permutant Strymona Nilo, Ordinibus variis per nubila texitur ales Litera, pennarumque notis inscribitur aër.' Nescio vero an apte notet Servius comparationem Virgilii referendam ad clamorem Trojanorum, non ad multitudinem telorum, cum æque ad utrumque possit referri: et quidem apud Nonnum l. XIV. Dionys. ad utrumque refertur, cum scribit, Κλαγγῇ μὲν ζοφόεντες ἐπὶ κλόνον ἦϊον Ἰνδοὶ, Θρηϊκίοις γεράνοισιν ἐοικότες, εὖ τε φυγοῦσαι Χειμερίην μάστιγα, καὶ αἰθερίην χύσιν ὄμβρου Πυγμαίων ἀγελῆδον ἐναΐσσουσι καρήνοις. *Cerda.*

Strymoniæ dant signa grues, &c.] Indicat loca, a quibus et ad quæ *grues* migrant. Vid. omnino Plin. Hist. Nat. x. 23. et de eorum cum Pygmæis pugna VII. 2. Ut autem hic *Strymoniæ*, sic quoque supra Ge. I. 120. quem locum vide. *Emmeness.*

Æquora tranant] Sic Æn. IV. 'nubila tranat.' Ita, 'Nare apes ad sidera cæli,' dixit. Claud. De Rapto, de Draconibus: 'Nunc spiris Zephyros tranant.' Contra, *Volare*, de navibus, Æn. III. Scal. IV. 16. V. N. Æn. I. 224. 'et mare velivolum.' *Taubmann.*

266 *Fugiuntque notos*] Aut quosvis ventos frigidos: nam etiam et grues significant tempestatem futuram: ut ostendit ipse Virgilius dicens, 'aut illum surgentem vallibus imis Aëriæ fugere grues.' Aut re vera *notos:* horum enim calorem fugiunt, cum revertuntur ad Macedoniam ex Ægypto. *Servius.*

Secundo] Num læto? Trojanorum clamor ex gaudio. *Servius.*

267 *At Rutulo regi, &c.*] Hi enim, in plano constituti, videre Æneam non poterant. *Donatus.*

269 *Adlabi classibus æquor*] Labi cum classibus, aut æquore classem labi: quidam ita exponunt, et hoc ad phantasiam Rutulorum referunt, quoniam, admirantibus his, unde tanta fiducia animo Trojanorum incessisset, repentina facies multarum adpropinquantium perinde visa est, atque si ipsum æquor cum classibus allaberetur. *Servius.*

Totumque adlabi, &c.] Moraliter quidem: nam repentino turbatis motu omnia majora videntur. *Donatus.*

Allabi classibus æquor] Non est passive positum, *Allabi:* sed est attributio, ait Scalig. IV. 16. Servius: Æquor cum classibus allabi. Alii hypallagen faciunt: pro, Classes allabi toto æquore. Turneb. XXIX. 24. *Allabi, appellere*, et *applicare*, ad litus pertinere ait. *Taubmann.*

270 *Ardet apex capiti*] Ex sequentibus intelligimus Æneæ armorum fieri descriptionem: nam dicturus

est, 'At non audaci Turno fiducia cessit:' licet talia arma conspiceret. Si tamen primam respicias connexionem, quasi de Turno videtur dicere: quod non procedit. *Apicem* tamen modo coni altitudinem dicit. Est autem Homeri et locus et comparatio. Παμφαίνονθ' ὥστ' ἀστέρ' ἐπεσσύμενον πεδίοιο Ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσιν· ἀρίζηλοι δέ οἱ αὐγαὶ Φαίνονται· πολλοῖσι μέτ' ἄστρασι νυκτὸς ἀμολγῷ, Ὅντε κύν' ὠρίωνος ἐπίκλησιν καλέουσιν Λαμπρότατος μὲν ὅγ' ἐστὶ, κακὸν δέ τε σῆμα τέτυκται, Καί τε φέρει πολλὸν πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν. Hoc autem iste violentius posuit: quod ille tantum stellæ facit comparationem: hic etiam stellæ pestiferæ, respiciens quasi clades Rutulis illaturus Æneas. Possumus tamen *apex capiti* accipere, utrumque eum fuisse complexum, cum dicit, 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur,' et sacerdotis per apicem et viri fortis facere mentionem: dicitur autem *apex* virga, quæ in summo pileum Flaminum lana circumdata et filo conligata erat, unde etiam Flamines vocabantur. Hoc autem nomen a veteribus tractum est: *apere* enim veteres ritus Flaminum adligare dicebant, unde *apicem* dictum volunt. *Servius.*

Ardet apex capiti] In Romano codice, *capitis* legitur. Sed enim magis placet *capiti* dativo casu. *Pierius.*

Ardet apex] Innuitur apex fuisse aureus, ardor enim κατ' ἐξοχὴν de auro. Valer. Flacc. Arg. v. 'insignis quo baltheus arserit auro.' Sic supra clypeum Æneæ *ardentem* dixit, in quo multa aurea, ut liquidum ex l. VIII. in eo enim clypeo ibat maris 'imago aurea.' Item, 'auroque effulgere fluctus.' Stat. Theb. IV. in simili pictura, 'fulvo moriens ignescit in auro.' Ubi, quod Virg. *ardet*, ille, *ignescit*. Eodem lib. 'Igneus ante omnes auro micat.' Inde et fortasse aurea fuit chlamys Castoris, et Pollucis, de qua idem Theb. l. v. 'chlamys huic, chlamys ardet et illi.' Porro ab integro hoc Maronis perlustrato loco Claudian. de Bell. Get. ita cecinit: 'Donec pulvereo sub turbine syderis instar Emicuit Stiliconis apex, et cognita fulsit Canities.' Institit etiam Claudianus versibus Homeri istis Il. v. Δαΐε οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ, Ἀστέρ' ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον, ὅστε μάλιστα Λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελουμένος ὠκεανοῖο, &c. *Cerda.*

Ardet apex capiti] Damnat hæc oculatissimus explorator Macrob. v. 13. ac si immodice usus sit Homeri exemplo, de Diomedis armis. Sed contra Jov. Pontanus, in Antonio p. 149. ut et Scalig. v. 3. p. 575. ista acerrime tuentur. *Apex* autem hic coni altitudo est. *Taubmann.*

Cristisque a vertice flamma Funditur] Confusus nimium ordo, nisi vetera succurrerent exemplaria, ut antiquissimum illud Romanis literis perscriptum, in quo legere est, 'cristisque ac vertice flamma Funditur:' ita etiam in Mediceo. In aliquot aliis veteribus, *cristis ac vertice* legitur, absque *que*. Utrumlibet ex his magis placet, quam a *vertice*. Pierius.

Cristis] Legi hic posse *tristis* ex Faërno Ursinus notat. Sed defendi potest vulgaris lectio, ut cristas fuisse aureas intelligat: nam ab auro illarum flammæ. Calab. l. I. loquens de Penthesilea, ἀμφὶ δὲ κρατὶ θῆκε κομόωσαν ἐθείρῃσι χρυσέῃσιν. Quid si Plutar. in vita Sertorii, cum dixit, χρυσῷ κράνη κατεκόσμει, *galeas auro exornavit*, intellexit, non auratas fuisse galeas, sed exornatas aureis cristis? Ita et capiendus Nonnus l. XXX. ubi de duce Indorum, in quibus aurum effatim, ait, Καὶ κυνέης σελάγιζεν ὑπὲρ λόφον ἀλλομένη φλόξ. Iterum post pauca: Καὶ σέλας ἠερόφοιτος ἀναπτομένης τρυφαλείης. *Cerda.*

271 *Et vastos umbo vomit aureus ignes*] In antiquis nonnullis codd. *æreus* legitur. Sed *aureus* rem magnifice magis amplificat. Et inferius,

ubi Æneas congreditur cum Mezentio, idem habetur, 'Sed substinet aureus umbo.' Sciendum vero in eadem dictione eandem esse lectionis varietatem apud Livium l. VIII. de bello Macedonico. 'Et XII. clypea ærata ab ædd. Cur. P. Claudio, et P. Sulpitio Galba sunt posita,' quod in emendatioribus exemplaribus *auratu* legitur. *Pierius.*

272 *Cometæ Sanguinei lugubre rubent*] Pro lugubriter. *Cometas* autem, Latina lingua, Crinitas appellamus. Has autem stellas Stoici ultra triginta duas esse dicunt: quarum nomina et effectus Abienus commemorat, qui Virgilii fabulas jam bis scripsit. Plinius etiam secundus dicit, *Cometas* stellas esse naturales, quæ apparent certis temporibus. Ita hoc quoque commemorat *cometas* fieri de planetis quinque: unde interdum bona, interdum pessima significant: nam si de Venere aut Jove fiant, meliora significant: si de Marte aut Saturno, deteriora. Nam Mercurius semper talis est, qualis ille cui cohæret. Unde et minister Deorum fingitur: hinc est ergo quod ait modo, 'Cometæ sanguinei,' id est, noxii. Hanc stellam Electram dicunt, eum qua Juppiter concubuit, quæ cum Trojam ardentem videret, capillum lacerabat, atque ita in astra est recepta. Sane Abienus cometarum has differentias dicit: stella quæ obliquam facem post se trahens quasi crinem facit *Hippius* vocatur: ista si ab Occasu Solis in Ortum veniat, mala Persidi et Syriæ ostendit; si ad Meridiem attenderit, Africam et Ægyptum a malis relevat, solis pecoribus pestem denuntians. Si Septentrionem respexerit, Ægyptum bellis et miseriis premit. Si Occidentem attenderit, gravat Italiam, et quidquid ab Italia usque ad Hispanias tendit. Si a Meridie in Septentrionem ierit, a bellis quidem externis securitatem denuntiat, sed seditiones domesticas significat. Alter *Cometes* est, cui ex gladio nomen est, nam Græce ξιφίας appellatur, cujus tractus est longior, et pallidus color, neque comas habere dicitur, et hebetior ejus flamma est, qui, si Orientem attenderit, Regem Persidis dolis significat appetendum; denuntiat et bella; etiam Syrios pari conditione involvit, et Libyam atque Ægyptum fraude et insidiis nuntiat posse laborare. Quod si Occidentem attenderit, fœdera nova regionis ejus regi significat, quæ dicit per puellam congregatam, in nuptias posse dissolvi. Alter Cometes est, qui Lampadis appellatur, et quasi fax lucet: hic cum Orientem attenderit, omnes illas Orientis partes dicit nebulis posse laborare, frugesque eorum caliginose mëre corrumpi. Si Meridiem attenderit, Africam dicit siccitate, et serpentibus posse laborare. Si Occidentem spectaverit, Italiam dicit adsiduis fluminum inundationibus laborare. Si Septentrionem viderit, famem gentibus Septentrionalibus significat. Est etiam alter Cometes, qui vere *Cometes* appellatur. Nam comis hinc inde cingitur. Hic blandus esse dicitur; qui si Orientem attenderit, lætas res ipsi parti significat: si Meridiem, Africæ aut Ægypto gaudia; si Occidentem inspexerit, terra Italiæ voti sui composerit. Hic dicitur apparuisse eo tempore, quo est Augustus sortitus imperium; tunc denique gaudia omnibus gentibus futura sunt nuntiata. Si Septentrionem attenderit, prospera universa significat. Est alter *Cometes*, in tympani modum, quia et valde lucet, et electri colorem habet, quem Disceum vocant, quoniam iste ex imo loco solet gigni, orbi terrarum cædes, rapinæ, bella, et cætera mala significat. Sextum *Cometem* appellari ex Regis Typhonis nomine, Typhonem dicunt, qui semel in Ægypto sit visus, qui non igneo, sed sanguineo rubore fuisse narratur; globus ei modicus dicitur et tumens, crinem ejus tenui

lumine apparere fertur, qui in Septentrionis parte aliquando fuisse dicitur: hunc Æthiopes dicuntur et Persæ vidisse, et omnium malorum et famis necessitates pertulisse, quarum plena, vel pleniores differentias, vel in Necepso, vel Petosiri, siquem delectaverit, quærat. *Servius.*

273 *Sirius ardor*] Sirius, stella est in ore canis: quæ, ut in tertio diximus, quantum in ipsa est, pestifera est: sed pro qualitate adjacentium aut vincitur, aut majoribus utitur viribus: hinc est, quod, cum certo tempore semper oriatur, non semper est noxia. Sed secundum Physiologicos, idcirco calidius sidus putatur, quod ita malignam vim habet; nam quod naturam inimicam ori habeat, propterea fieri, ut ægro aquam hauriat ad restinguendam sitim: nam ideo eos, qui rabidi canis morsu contingantur, aquam refugere, et, ni cito subveniatur, perire siti, quia virus ejus animalis, quod contrarium ori sit, similiter in corpore humano sæviat. *Idem.*

Sirius ardor] Fortasse ab Apollon. qui l. III. Αὐτὰρ ὀχ' οὐ μετὰ δηρὸν ἐελδομένη ἐφαάνθη Ὑψόσ' ἀναθρώσκων, ἅτε σείριος ὠκεανοῖο Ὃς δή τοι καλὸς μὲν ἀρίζηλός τ' ἐσιδέσθαι Ἀντέλλει, μήλοισι δ' ἐν ἄσπετον ἧκεν οἰζόν. Maleficam hanc Sirii naturam Hom. etiam indicat Il. XXII. 29. Ejusdem sideris pernicies apparet ex versibus Oppiani III. 322. Sed quæ stella *Sirius?* Video a multis absolute vocari *canem*, aut *caniculam*, aut *canem Sirium*, aut *ardorem Sirium*. Cicero ab Arato vocat προκύονα, *procyonem*. Sed certe procyon et Sirius non eadem stella, ut Zetzes probat, cum una oriatur prior alia. In situ eadem discrepantia; alii enim constituunt in capite canis, alii in ore, alii in lingua. Veritas est, sidus integrum (quod Latini minus recte dicunt *stellam canis*) dici a Græcis ἀστροκύονα. Habet vero ἀστροκύων duas præcipue stellas, unam in capite, quæ Isis dicitur, alteram in lingua, quæ Sirius, aut canis, aut canicula. Inde Statius Silv. l. I. 'nec calido latravit Sirius astro.' Scio hæc mire turbata in auctoribus, adhuc in ipsis Astrologis; sed quæ dixi certiora sunt. Et quidem Ptolemæus in lingua canis agnoscit Sirium, non in capite, ut Hyginus. Tu vide præter Plinium, et veteres alios, Hadrianum Junium Animadvers. I. 5. et Delrium in Œdip. in novis Comment. ad Senecam. In Junio de Sothide non indigna scitu. *Cerda.*

Sirius ardor] Pro, *ardore Sirii*. Sic dicta est hæc stella ἀπὸ τοῦ σειριᾶν, ab insigni luce et splendore. Aratus ὅς ῥα μάλιστα Ὀξέα σειριάει, id est, acutissime splendet. Hyginus: 'Sirion appellasse propter flammæ candorem, quod ejusmodi sit, ut præter ceteras lucere videatur.' Vide Salmasium in Solin. p. 429. *Emmenese.*

274 *Ille*] *Ille*, elegantissime redundat, auctore Turnebo: ut et Æn. I. 7. 'Multum ille et terris,' &c. *Taubmann.*

Sitim morbosque ferens] Stellam *pestiferam* ponit; respiciens ad cladem, quam illaturus esset Rutulis Æneas. Idem per Cometam, vs. 272. itemque grues vs. 265. innuit. Gruum enim clangor tempestatem significat, ut est Ge. I. De *Sirio* morbifero et *morbo solstitiali*, aliquid etiam diximus in *Comment. nostro Plautino*, Trin. act. II. sc. 4. *Idem.*

275 *Lævo*] Noxio hic, ut 'si mens non læva fuisset:' alibi pro bono, ut Ge. IV. 'si quem Numina læva sinunt.' An potius *lævo*, noxio: quia canis circa Austrum est, et Astrologi judicia, quæ sunt in eo cœlo, sinistra vocant? Quod autem ait, *Contristat lum. cæ.* cum de stella loqueretur, quam armis splendentibus comparavit, bene hoc Statius ad ipsa arma transtulit, dicens: 'armaque in auro Tristia.' *Servius.*

277 *Litora præripere*] Pro præripiendi et depellendi. *Idem.*

Litora præripere] In antiquioribus codicibus legitur *litora præcipere:* Id vero significat, Capere ante locum: quod in historiis frequens, et apud Livium l. XI. tertiæ Decadis, ubi passim legitur, de Annibale effugium meditante, 'Dum ipse longius spatium fuga præriperet:' antiquiores codices habent *præciperet*. Et eodem modo libro primæ Decadis sexto, ubi legitur, 'Nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi antequam omnia præripiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.' In antiquo codice, 'Nisi antequam omnia præcipiant,' scriptum est. *Pier.*

Litora præripere] Quod scriptores in re simili *occupare* dicunt aut *præoccupare*, Poëta eleganter *præripere*. Gifan. vult in Virg. legendum ex libr. vetere *præcipere*, et quia Sallust. dixit in re simili, 'mons præceptus a Lusitanis,' id est, præoccupatus. Sic Virg. 'si lac præceperit æstus.' et Lucret. l. VI. 'Propterea quia nimirum prius æstus ubi æris Præcepit, ferrique vias possedit apertas.' Censeo tamen nihil in Virg. mutandum; nam mire dictum *præripere*, ad indicandam celeritatem. *Cerda.*

279 *Quod votis optastis, adest*] Magna ars persuadentis est, ut quod cupit fieri, in præjudicium trahat hoc loco: quia vult Turnus ut optent pugnam ejus socii, dicit eos hanc semper optasse. *Servius.*

Perfringere dextra] Fortiter facere, et bene verbo usus est militari. *Idem.*

280 *In manibus*] Non jam in votis, sed in manibus est res. *Idem.*

Esto] Pro *Sit:* tertia namque persona est. *Idem.*

In manibus Mars ipse viris] Romanus codex, et alia quædam vetera exemplaria, *viri* legunt vocandi casu. Sed neque displicet *viris*, hoc est, iis, qui *viri* erunt, *Mars* favebit. *Pierius.*

In manibus Mars ipse, viri] Quod votis semper optastis, ut pugnaretis, nunc contigit: ecce in manibus Mars, et præsens jam nunc pugna est; Lipsius: Vide Var. III. 13. Ita Silius, 'stat campus et arma, Et Mars in manibus.' Huic contrarium, vs. 372. 'Mars in pedibus.' Æn. XI. 'Mars in lingua.' *Taubmann.*

Nunc conjugis esto, &c.] Hi quoque versus videntur tralati ex Homero Il. O. sub Nestoris persona: ὦ φίλοι ἀνέρες ἐστὲ, καὶ αἰδῶ θέσθ' ἐνὶ θυμῷ Ἄλλων ἀνθρώπων, ἐνὶ δὲ μνήσασθε ἕκαστος Παίδων, ἠδ' ἀλόχων, καὶ κτήσιος, ἠδὲ τοκήων. Quibus concentu magno respondent et hi apud Æsch. in Pers. ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε, Ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε. δὲ Παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῴων ἕδη, Θήκας τε προγόνων, νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών. Et Il. A. ἀνέρες ἐστὲ φίλοι, μνήσασθε δὲ θούριδος ἀλκῆς. Ut autem hic Maro conjugis admonet, ita Il. I. sub persona Achillis, ἐπεὶ ὅστις ἀγαθὸς καὶ ἐχέφρων τὴν αὑτοῦ φιλέει, καὶ κήδεται. *Germanus.*

281 *Referto Facta patrum*] Alii hic distinguunt, ut sit *referto*, id est, referto facta patrum et laudes. Traxit autem hoc de Sallust. qui dicit, Hispanorum fuisse morem, ut in bella euntibus facta adolescentibus parentum memorarentur a matribus. Alii distinguunt, *nunc magna referto facta*, ut duas res dixerit, Nunc unusquisque et suorum factorum meminerit, et laudis parentum. *Servius.*

283 *Egressisque*] Si *egressi*, figurate dictum est. *Idem.*

Dum trepidi, egressisque labant vestigia] Romanus codex et plerique alii veteres admodum legunt, *dum trepidi egressique labant vestigia*, quod magis figuratum est. Alii quidam codices manu scripti, *gressusque* leguut. Sed vulgatam ego lectionem non damnarim. *Pierius.*

284 *Audentes Fortuna juvat*] Terent. 'Fortes fortuna adjuvat:' potest hæc sententia et superioribus adplicari, et per se separatim intelligi. *Servius.*

Audentes Fortuna juvat] Quot huic

germanæ et cognatæ sententiæ? Ovid. Met. x. 'Audentes Deus ipse juvat.' et Fast. II. 'audentes forsque Deusque juvat.' Scipio apud Liv. l. XXII. 'Audendum, atque agendum, non consultandum in tanto malo esse.' Martius apud eundem l. XXVI. 'Audeamus, quod credi non potest ausuros nos.' Claudius Proprætor l. XXVII. 'Audendum, ac novandum aliquid.' Idem scriptor ore suo l. VIII. 'Vicit pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare.' Catilina apud Sallust. 'semper in prælio his maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur.' Valer. Flacc. Arg. IV. 'Deus adfuit ausis.' Terentius Phorm. 'Fortes fortuna adjuvat.' Ennius Annal. l. VII. 'Fortibus est fortuna viris data.' Ovid. Metamorph. VIII. 'ignavis precibus fortuna repugnat.' Præclare vero Poëta *audentes*, non *audaces*, ex quorumdam nota. Audent enim qui fortes, audaces temerarii sunt. Ergo fortuna fortes juvat, non temerarios. Tametsi discrimen hoc non sit perpetuum, nam audacia interdum in laude. Lege Henr. Steph. Sched. IV. 29. De discrimine vero inter *audaces*, et *temerarios* Heraldum in Arnobii l. II. Porro et *juvans fortuna* dicta est olim *Fortuna Fortis* et simpliciter *Fortis*, de qua Ovid. Fast. VI. 'Ite Deam læti Fortem celebrate Quirites.' Huc pertinet vetus inscriptio.

FORTVNÆ. ADIVTRICI. ET. TVTELÆ. VAL. FLORENTINVS. V. L. S.

Cerda.

285 *Versat, quos ducere contra*] Cogitat quidem, sed non facit: ne diviso exercitu utrobique vincantur: quod sequentia indicant. Nam paulo post dicturus est, 'Et rapit acer Totam aciem in Teucros.' *Servius.*

Et secum versat] Vides jam hic cogitantem Turnum, qui prius tamen audax et cum fiducia, præmisit enim, 'Haud tamen audaci Turno fiducia cessit.' Itaque cum hoc loco conveniunt verba Curtii l. III. hæc: 'Cæterum, ut solet fieri, cum ultimi discriminis tempus adventat, in sollicitudinem versa fiducia est.' Phrasin Statius arripuit Theb. l. v. 'agit versans secum:' et Valer. in Re belli Arg. l. I. 'rerumque asperrima versat.' Manavit a Græcis. Heliod. l. VI. ἐντροφε βουλάς: *versabat consilia.* Cer.

286 *Concedere*] Vacat *con.* Serv.

287 *Puppibus altis*] Non potentibus. *Idem.*

288 *Pontibus*] Transtris navium. *Idem.*

Pontibus exponit] Navales pontes sunt triplicis generis: vel e navibus positis ordine, supra quas injectæ tabulæ, quales exhibet Plutarch. in vita Luculli: vel ex utribus coriaceis conjunctis, et colligatis: vel illi, qui dicti cataracti pontes. De extremis capiendus Poëta. Thucyd. l. IV. hunc seu pontem, seu scalam navium vocat ἀναβάθραν: ἐχώρα (ait) ἐπὶ τὴν ἀναβάθραν. Quem in locum vetus interpres: ἡ ἀπὸ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν γῆν ἔξοδος, ἀναβάθρα καλεῖται. Signatius novus interpres: ἀναβάθρα καλεῖται γέφυρα, δι' ἧς ἐκ τῆς γῆς εἰς τὰς ναῦς εἰσερχόμεθα, καὶ ἀναβαίνομεν, καὶ ἐκ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν γῆν ἐξερχόμεθα, καὶ ἀναβαίνομεν. Pollux etiam I. 6. num. 4. de re nautica loquens, ἀναβάθρα, καὶ διαβάθρα ἣν σκάλαν καλοῦσιν. Meminit etiam X. 30. loquens de naviculis piscatoriis. Sed verba Æmilii adducta, tametsi ipse non adverterit, æque respiciunt ad ἐπιβάθραν, qua voce etiam signatur pons nauticus. Itaque voces variæ, res eadem: ἀναβάθρα, ab exeundo e navi: ἐπιβάθρα, ab adeundo. *Cerda.*

Servare] Pro servaverunt: et *credere*; pro crediderunt. *Servius.*

Multi servare recursus] Sunt codices antiqui, in quibus legatur *recessus.* Sed cursus, et recursus in hoc signifi-

cato in usu est frequentiori. *Pierius.*

Multi servare recursus Lang.] Observabant sedati maris refluxum, inque *brevia*, id est, syrtes (Æn. I. 115.) et loca vadosa desiliebant. *Taubmann.*

289 *Languentis*] Tranquilli. *Serv.*

Brevibus] Vadis. *Idem.*

Saltu] Ita notat præcipitantiam, ut et Stat. Theb. v. 'primis jamque offendere carinæ Littoribus, certant saltu contingere terram Præcipites.' Et l. IV. 'Incubuere vadis passim discrimine nullo.' Et l. IX. 'Ille quoque hostiles saltu majore per undas Irruit.' Appian. in re simili Civil. l. v. καταθορῶν, et ἐσήλατο. Pind. Pyth. Od. IV. ἐπ' ἀκταῖσι θορῶν: *prosiliens in terram.* Cerda.

290 *Per remos*] Id est, scaphis, et deest *descendunt.* Servius.

Speculatus] Puppim notat, qui locus Principum, ut alibi observatum. Est vero celsior pars navis. Ergo Tarchon ex puppe tanquam e specula. *Cerda.*

291 *Non sperant*] Legitur et *sperat*, quod melius est. Nam dum vada esse non sperat, incidit in ea, quia fracta non remurmurat unda, 'Sed mare inoffensum crescenti adlabitur æstu.' *Servius.*

Qua vada non sperat] Romanus codex cum Oblongo, et aliquot aliis, legunt *qua vada non spirant*: ut illud in primo Georgicon, 'Fervetque fretis spirantibus æquor.' In uno ex iis, qui *spirant* legunt, paraphrasis superaddita, *crispantur.* Sed magis placeret, In vorticem desidunt. Quin etiam in aliquot ex iis, qui apud me sunt, legere est, *qua vada non spumant.* Servius *sperat* melius esse putat: quod majorem viri ferociam ostendit. Ridiculum, quod in impressis aliquot codicibus *spectat* legitur. *Pierius.*

Qua vada non sperat] Nam vada esse non sperans incidit in ea. Vett. cod. ut et Scal. l. IV. XVI. *Qua vada non spirant*, id est, aquas non movent: unde aëris quoque motus fit. *Taubmann.*

292 *Inoffensum*] Monuit quidam active sumi, id est, non offendens ad litora et scopulos. Firmo ab Ovid. Eleg. I. 8. 'Detur inoffensæ vitæ tibi tangere metam.' Id est, vitæ quæ offendit neminem, vitæ non offendentis. Credo, Virgilium institisse Varroni, qui dixit 'inoffensum per æquor:' producit testimonium Varronis Nonius in *calx.* Cerda.

Crescenti adlabitur æstu] Hic jam affluxum maris describit, qui oppositus languenti, ac recurrenti pelago. *Idem.*

Adlabitur] Vid. N. Æn. VI. 2. *Taubmann.*

293 *Precatur*] Modo cum precibus hortatur. *Servius.*

Nunc, o] Respondent hæ duæ voculæ duabus Græcis ὦ εἶα. His Græci utebantur ad acuendos remigum animos. Monui hoc libenter, nam interpres Aristophanis insigniter deceptus est, cum de his vocibus scripsit: οὕτω γὰρ εἰώθασιν οἱ ἐπιστατοῦντες ἐπέχειν τὴν ὁρμὴν τῶν ἑλκόντων: nisi credamus subesse mendum. Non enim his vocibus continebatur impetus remigum, imo incitabatur, quod liquidum ex ipso Aristophane: clamatur enim a Choro visa pace, Ἄγε νῦν, ἄγε πᾶς, καὶ μὴν ὁμοῦ 'στὶν ἥδ' ἐγγυίᾳ Μὴ νῦν ἀνῶμεν, ἀλλ' ἐπαντείνωμεν ἀνδρικώτερον. Post quæ verba sequuntur, Ὦ εἶα νῦν, ὦ εἶα πᾶς. *Cerda.*

Validis incumbite remis] In Æn. V. dixit, 'nunc nunc insurgite remis.' Homerus, σπέρχεσθε ἐρετμοῖς, ἐμβάλλετε κώπαις· alii προνεύειν, προπίπτειν. *Idem.*

295 *Tollite, ferte*] Ad celeritatem dictum est. *Servius.*

Findite rostris] Militari felle dictum: ut etiam terra ipsa quodammodo sentiat hostis adventum. *Idem.*

Inimicam findite rostris Hanc terram] Simili iracundia scintillat Claudianus de Bell. Gildon. 'Per vada Gildonem quamvis adversa petamus, Ad

bellum nos trudat hiems: per devia ponti Quassatis cupio tellurem figere rostris.' Locutio ducta est a re rustica. Ipse in Georg. 'tellari infindere sulcos.' Horat. 'findere sarculo Agros.' Inde ergo ad mare, ut etiam Propert. 'Et freta gemmiferi findere classe maris.' *Cerda.*

297 *Puppim*] Romanus codex, Mediceus, et alii quidam pervetusti, legunt *puppes* numero multitudinis. Quod ostendit eum parvi facere naves omnes, quotquot agebat, dummodo semel arripiat tellurem, et hoc quoque magis ac magis hominis ferociam, ardoremque pugnandi indicat. *Pierius.*

Statione] Portu temporali: nam portus est ubi hiematur: sed modo *stationem* siccum litus significat: nam hoc dicit, Potiar terra, et navem frangere non recuso. *Servius.*

Statione] Est statio locus ad litus maris in ipsa aqua, ubi naves pro belli opportunitate consistunt. Hoc indicant verba Livii l. XXIV. 'Legiones primo quoque tempore Consules scribere jussi, et classem parare, ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ litoribus in statione essent, centum et quinquaginta longarum classis eo anno expleretur:' et l. XXVII. 'In Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus, propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam:' et l. XXX. 'Classis Punica ad Uticam stationem habebat.' *Cerda.*

298 *Arrepta tellure*] Aliud agens attingit morem exeuntium e mari. Hunc nosce ex Pindaro Od. Pyth. IV. γίνωσκε δ' ἐπειγομένους· Ἂν δ' εὐθὺς ἁρπάξας ἀρούρας Δεξιτερᾷ, προτυχὼν Ἐλίνιον μάστευσαι δοῦναι. Οὐδ' ἐπίθησέ νιν, ἀλλ' ἥρως ἐπ' ἀκταῖσι θορὼν Χειρί οἱ χοῖρ' ἀντερείσαις Δέξατο βώλακα δαιμονίαν: *Animadvertit autem* (nos) *festinantes. Quare cum subito arripuissent tellurem dextra, obvium xenium quæsivit dare. Nec vero immoriger* (recusavit) *heros, sed in litora prosiliens manu manum ejus cum firmasset, accepit glebam admirandam.* Quin tunc osculabantur terram venerabundi, quem morem alibi attigi. *Idem.*

299 *Socii*] Id est, remiges: quos Livius 'socios navales' appellat, Græci πληρώματα καὶ προσκώπους. Veneti *Ciurma*, q. Turma. *Taubmann.*

Tonsis] V. N. Æn. VII. 28. *Idem.*

301 *Siccum*] Ge. I. 'In sicco ludunt fulicæ.' Ita et Gr. ξηρῷ τὸ κότιον, in re maxima, opponunt. *Idem.*

Sedere carinæ innocuæ] Sic Tacit. Annal. II. 'Quædam naves planæ carinis, ut sine noxa sederent.' Jam, *innocuæ*, hic est illæsæ, παθητικῶς, auctore Servio et Nonio. Alias *innocuum* est non nocens: 'grando innocua tectis,' apud Lucan. Quanquam Valla l. VI. 'naves innocuas' hic etiam, contra Servium, dici pertendit; quod illæ nemini nocuissent. Ita idem l. IX. nove dixit de Psyllis: 'gens unica terris Incolit a sævo serpentum innoxia morsu:' cum *innoxius* sit, qui non novit nocere. *Idem.*

302 *Innocuæ*] *Innocuus*, primo est, cui non nocetur. *Innoxius*, qui nocere nescit: sed hoc plerumque confundunt Poëtæ. *Innocuum*, quibus non sit nocitum; alibi *litus innocuum*, quod noceat. *Servius.*

Sed non puppis tua] Ἐπιδιόρθωσις, et προσφώνησις. *Idem.*

Sed non puppis tua Tarchon] Periit hæc navis adhuc in ipso portu. Propert. Eleg. III. 7. 'fallit Portus et ipse fidem.' Seneca in Controv. 'navem in portu mergis.' Græca parœmia, ἐν λιμένι ναυάγιον: *naufragium in portu.* Alia, ἐν λιμένι προσκρούειν: *in portu impingere.* Propert. iterum Eleg. II. 25. 'in portu fracta carina.' Debes Passeratio. *Cerda.*

303 *Inflicta*] Impacta. Metaphora a verberibus Græca origine ἐνφλέγειν, ut *inurere*: inde Æn. IX. 'dant sonitum flictu galeæ.' Scal. IV. 16. *Taub.*

Dorso] *Dorsum* est durior arena, quæ remeantibus fluctibus plerumque densetur, et in modum saxi durescit: hoc a nautis *pulvinus* vocatur. A Græcis θίν. Homer. παρὰ θῖνα θαλάσσης. Probus *vadis dorso*, pro vado dictum putat, ut in Georg. 'Dorso nemoris.' *Servius.*

Dorso] Alludit Maro ad Græcorum βαχίαν, quæ est ut Etymol. πετρώδης τόπος περὶ ὃν περιῤῥήγνυται ἡ θαλάσσα, καὶ ὁ κλύδων, καὶ ἡ θαλάσσης ὁρμή, ὅθεν τὸ νότιον ὀστοῦδες βαχὶς καλεῖται, ὡς ἀπὸ τῆς βαχίας τῆς πέτρας. Interpr. Thucydidis. Vide Eustath. in βαχίας πέτρας. *Germanus.*

Pendet] In re simili Lucan. l. IX. 'Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.' *Taubmann.*

Iniquo] Sibi nocenti. *Servius.*

304 *Sustentata*] Non ab alio, ut, 'fratremque ruentem Sustentat dextra,' sed quasi ἀντεκινοῦσα, vel *sustentata*, cum sustentaretur. Melius *sustentata* pro suspensa accipit, nam ideo et anceps est, cum huc atque illuc mutaret. *Servius.*

Fluctusque fatigat] Subaudis *eam*. Nam *fluctus* singularis est nominativus. *Idem.*

Fluctusque fatigat] Pulchra enallage. Ipsa vere navis fatigatur. Fallitur enim Servius, qui concipit, 'fluctus fatigat eam.' Non sic est: est per enallagen, ipsa fatigat fluctus. Quasi crebritate fatigentur fluctus. Simili enallage Stat. Theb. v. in descriptione tempestatis: 'puppemque insana flagellat Arbor, et instabili procumbens poudere curvas Raptat aquas.' Vere navis ipsa raptabatur aquis. *Cerda.*

305 *Exponit in undis*] Ideo *in undis*, non *in undas:* quia non est loci mutatio, sed in uno eodemque loco res agitur. *Servius.*

306 *Fragmina*] Antique dictum, nam *fragmenta* dici debere nonnulli adserunt. *Idem.*

Et fluitantia transtra] Non placet, quod in antiquis aliquot codicibus legitur *effluitantia*. Nam sententia *et* illud exposcit. *Pierius.*

307 *Impediunt*] Est in Statio Theb. IX. repræsentatio mali Virgiliani: 'sed cæde nova jam lubrica tellus Armaque, seminecesque viri, currusque soluti Impediunt.' *Cerda.*

Retrahitque pedes] In codicibus aliquot antiquis, *pedem* legitur figurate. *Pierius.*

308 *Nec Turnum segnis retinet mora*] Id est, nec Turnus segnis est. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

310 *Signa canunt*] Attius in fabula, cui nomen Hellenes, 'Signa extemplo canere, ac tela ad mœnia afferre imperat.' *Cerda.*

Primus turmas invasit] *Primum* accipere possumus, non tantum primo incipientem, verum etiam sine aliorum societate: magnæ enim laudis instar est, ipse unus in exitium plurimorum. *Donatus.*

Invasit agrestes] Quia supra ait, 'Et latos vastant cultoribus agros.' *Servius.*

311 *Omen pugnæ*] Sallustius, 'Pugnam illam pro ominibus bello futuram.' Ergo ideo *omen*, quia sicut nunc, sic ubique vincit Æneas. *Idem.*

312 *Therone*] Hoc nomen tantum in Pindaro lectum est. Et bene in honorem victoris victum laudat. *Idem.*

Therone] Stat. Theb. II. *Theronem* quendam inducit, cujus avi fuere terrigeni. An traxit ex Virgilio, qui *Theronem* suum facit rusticum? *Cerda.*

313 *Æneas petit*] Apta huic loco, quæ in IX. ad illud, 'Volscentem petit.' *Idem.*

Perque aræa scuta] In Romano codice, in Mediceo, et in eo, qui apud me est, *suta* legitur: quod nequaquam displicet, quum pulchra sit loricæ periphrasis, a *suo suis*. Eodem vero vocabulo, sed forma alia, usus est etiam in quarto Georgicon, 'Corticibus fuerint tibi suta cavatis.' *Pier.*

Ærea cuta] Ita in Rom. lib. et MSS. et Ful. Ursinus legunt: atque ita omnino legendum esse, affirmat etiam G. Fabric. et Bersmanus; immo et ratio. Vulgo editi, *scuta*, male, et contra morem Virgilii. *Taubmann.*

314 *Tunicam squalentem auro*] Splendentem loricam. *Squalentem auro*, splendentem auro; et significat copiam densitatemque auri in squamarum speciem intertexti: *squalere* enim dictum a squamarum crebritate atque asperitate, quæ in serpentum piscium ve coriis visuntur. Alibi, 'quem pellis ahenis In plumam squamis auro conserta tegebat.' Alibi, 'Jamque adeo Rutulum thoraca indutus, ahenis Horrebat squamis:' quidquid igitur inculcatum obsitumque aliqua re erat *squalere* dicebatur. *Servius.*

Squalentem auro] Advocat Agell. II. 6. illud Attii in Pilopid. 'ejus serpentis squammæ squallido auro et purpura prætextæ.' Est vero auri squallor ab asperitate auri. Vide uti defendant Virgilium Agellius dicto loco, et Macrob. VI. 7. Fuere enim, qui reprehenderent Virgilium, ut qui nitenti auro squallorem dedisset. Sed blenni sunt hi, in quibus meræ nugæ. Eo enim modo squallor in auro, ut in nummis recentibus asperitas. Utrumque in laude. *Cerda.*

Haurit] Modo *ferit* significat: non nudum latus, sed quod aperuerat: et putatur ὑστεροπρότερον. Quidam Italicam elocutionem putant: cum enim a latere quis aliquem adortus gladio occidit, *hausit illum* dicunt. *Servius.*

Latus haurit apertum] *Latus haurit*, quia sanguis exit. Metaphora ab utribus et doliis, e quibus vinum extrahitur facto foramine. Scal. IV. 16. Et notat Germ. Valens, Homerum eadem significatione usurpare suum ἀφύειν, Iliad. P. et Ξ. διὰ δ' ἔντερα χαλκὸς Ἤφυσ'. Nonius, *confodit*. Taub.

315 *Exectum jam matre perempta*] In Romano codice, et aliquot aliis *exsectum*, integris partibus. Missum facio codicem antiquum, in quo *exemptum* legitur: ea enim paraphrasis fuit, quæ contextui mox inserta est. In Oblongo perveteri exemplari, *et sectum* legitur: quod nescio quid leporis habere videtur *et* particula copulativa geminata: 'et sectum jam matre perempta, Et tibi, Phœbe, sacrum:' in quo illud etiam animadvertendum, in nonnullis codicibus antiquis *satum*, non *sacrum* legi: quod non æque placet. *Pierius.*

316 *Et tibi, Phœbe, sacrum*] Omnes qui secto matris ventre procreantur, Deo Apollini consecrati sunt, quia Deus medicinæ est, per quam lucem sortiuntur. Unde Æsculapius ejus fictus est filius: ita enim eum esse procreatum supra diximus. Cæsarum etiam familia ideo Apollinis sacra retinebat, quia qui primus de eorum familia fuit, exsecto matris ventre natus est. Unde etiam *Cæsar* dictus est: licet varia de hujus nominis etymologia dicantur, ut diximus supra. *Servius.*

Tibi, Phœbe, sacrum] Ut qui medicinæ opera e ventre matris exsectus erat. Ejusmodi autem homines *Cæsones* dicti; non *Cæsares*, ut nugantur. *Taubmann.*

Ferri] Scil. medicorum secantium. *Idem.*

317 *Quod licuit parvo*] Legitur et *Cui licuit*. Et respexit ad illud, quod ferrum nunc juvenis vitare non potuit, quod parvus evasit. *Servius.*

Cui licuit parvo] Haud temere in codicibus aliquot antiquis scriptum crediderim, *quod licuit*: ea quippe de caussa sacrum, quod parvo licuit ferrum evadere, quum maternus uterus exsecaretur. *Pierius.*

Nec longe] Pro *nec multo post*, adverbium loci pro temporis, antique. *Servius.*

318 *Sternentes agmina clava*] Hom. Iliad. XV. σιδηρείῃ κορύνῃ ῥήγνυσκε φά-

λαγγας: *ferrea clava diruebat agmina.* Valer. Arg. l. III. de ipso Hercule, 'socia sed dejicit agmina clava.' Iterum, 'clavam intonat.' Explicui *clavam* horum ad exemplum *clavæ* Herculeæ: et ita postea, *arma Herculis*, non quia vere Herculis, sed quia ad hujus exemplum. *Cerda.*

319 *Dejecit leto*] Sicut Æn. II. 'Demisere neci.' Scal. *Taubmann.*

Nil illos, &c.] In antiquis codicibus *nihil:* et pro *nil validæ, nec validæ* legitur. *Pierius.*

320 *Juvere manus*] Id est, suæ. *Servius.*

321 *Usque*] Tamdiu, donec. *Id.*

Dum terra] Donec in terra. *Servius.*

Usque dum] Post vocem *usque* sequi eleganter *dum*, jam observarunt Godescal. lib. de Ling. Lat. et Horatius Turselin. de partic. c. 199. Nam Cicer. 2. in Verr. 'usque dum per me licuerit.' Plaut. Truc. 'usque dum vivunt, lavant.' Ovid. Metamorph. III. 'usque sequens pressit, dum retro,' &c. Fit et elegans inversio vocum. Terent. Phorm. 'Dum vivat, usque ad aurem obganniat.' *Cerda.*

Labores Præbuit] Nove dixit, cum bona præberi dicantur: an ideo *præbuit*, quod hæc Herculi profuerunt, ut ad immortalitatem per ista perveniret? *Servius.*

322 *Ecce Pharon*] Legitur et *Pharo*, ut sit dativus ab eo, quod est *Pharus.* Si autem *Pharon* legeris, figuratum est: nam de nominativo transit ad dativum, dicens 'Clamanti in ore.' *Idem.*

Ecce Pharon, &c.] Romanus codex et Oblongus *Pharo* absque *n* scribunt, ut *Plato, Solo*, et hujusmodi pleraque, quæ apud Latinos absque *n* litera proferri debent. Cujus rei manifestum usum videas apud Statium Papinium, 'Stimulatque Agamemno volentes.' Sane C. Julius Rom. quem Sosipater scriptorem diligentissimum appellat, dictum a Virgilio notat, 'Exultat Amazon.' Quamvis nullum nomen Latinum *on* literis finiatur, et ideo *Rhodum* et *Delum* accusativo dicamus. Quædam tamen esse inquit Plinius Secundus, quæ ad nos usque proprios gentis suæ vultus, formamque custodirent, ut *Pluton*, *Xenophon*, de quo alibi. *Pierius.*

Inertis] Aut quod alii inertiam objecerint: aut quia, ubi pugnari oportet, loqui inertis est. *Servius.*

323 *Clamantis sistit in ore*] Illustrabis hunc locum his, quæ dixi l. IX. ad illud, 'Rutuli clamantis in ore:' et l. VII. ad illud, 'hæsit enim sub gutture vulnus.' Et hic adjice Stat. Theb. l. IX. apud quem 'figitur ora Lamus.' Infra audies, 'loquentis vocem animamque rapit.' De Crassino Plutar. in vita Pompeji: τὶς ἀθεῖ διὰ τοῦ στόματος τὸ ξίφος, ὥστε τὴν αἰχμὴν περάσαντα ἐνσχεῖν κατὰ τὸ ἰνίον. *Cerda.*

324 *Flaventem malas*] Flaventes malas habentem, et est ordo: Tu quoque, Cydon miserande, jaceres, dum sequeris Clitium flaventem prima lanugine malas; id est, dum adolescentem sectaris, cujus amore flagrabas. *Servius.*

325 *Infelix*] Ad amorem detorqueo. Qui alium depereunt, dicuntur amare infeliciter, ut etiam misere. Sic amans Medea ab Eurip. δύστηνος. Sic et in Æneid. I. Dido bibens longum amorem *infelix* dicitur. Nec alio sensu Propert. Eleg. II. 1. 'Huic misero fatum dura puella fuit.' Id est, perdite amanti. Horat. Od. II. 8. 'miseræ virgines.' *Cerda.*

Infelix nova gaudia Cydon] De Cretensibus accipimus, quod in amores puerorum intemperantes fuerunt: quod postea in Laconas, et in totam Græciam translatum est, adeo, ut Cicero dicat in libris de republica, 'Opprobrio fuisse adolescentibus, si amatores non haberent.' Propter quod poëta *Cydonem* inducit amatorem. Novimus autem *Cydones* Cretenses dici. Sane *Cydon* quando no-

men est proprium, *Cy* naturaliter producit: si appellativum, corripit *Cy*: ut, 'Parthus sive Cydon, telum immedicabile torsit.' Tamen Statius etiam in proprio corripuit, ut, 'Hæc regi promissa Cydon hæc Lampe dabamus.' Quod fecit abutens licentia, qua utimur in nominibus propriis. 'Nova gaudia:' quem tunc primum amare cœperat. *Servius.*

Nova gaudia] Semper hic Vates est παρθενικός. Titillantem libidinem nunquam nominat; quidquid tale est complectitur *gaudii* nomine: et hic παιδικὰ intelligit, quæ tamen castissime nominat *gaudia*. Ab eo Horatius Od. III. 6. 'Mox juniores quærit adulteros Inter mariti vina; neque eligit, Cui donet impermissa raptim Gaudia, luminibus remotis.' Et Propert. Eleg. II. 14. 'Quanta ego præterita collegi gaudia nocte.' Et adhuc de vitio τοῦ παιδεραστεῖν idem Propert. Eleg. II. 4. 'Hostis siquis erit nobis amet ipse puellas, Gaudeat in puero siquis amicus erit.' Martialis Epig. IX. 42. dixit 'gaudia fœda' de monstrosæ libidinis genere. Valer. Arg. III. 'nec dum soboles, nec gaudia de te.' Nemesian. 'gaudia sumet.' Nam et verbum *sumo* nequitiæ est, ut liquidum ex Martiali l. X. et ex Petron. Sat. Lucretius l. IV. 'præsensit gaudia corpus.' *Cerda.*

326 *Stratus*] Deest *pene*. Servius.

Securus amorum] Hoc loco, indulgens: aliter, 'Securus amorum Germanæ,' id est, contemnens, non curans. *Idem.*

Securus amorum] Id est, explicatore Jul. Scalig. Poët. IV. 16. 'privatus secretusque ab amorum cura.' *Cerda.*

327 *Miserande*] Pro *miserandus*. Nam pro nominativo vocativum posuit: ut contra, 'Socer arma Latinus habeto:' licet illic possit accipi, Socer arma Latinus habeat: nam *habeto* et secundæ et tertiæ personæ est. Tamen etiam et alibi nominativum pro vocativo legimus: ut, 'Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.' *Servius.*

328 *Stipata cohors*] Id est, unanimiter veniens. *Idem.*

329 *Septem numero*] Hoc est pro *septem:* et deest *quia*, veteres enim ita enunciabant: Lucilius in IV. 'Hi præ se portant mihi ingentes mmnere pisces Triginta numero.' An potius proprie? Credibile est enim, ut sæpius jecerint. *Idem.*

Septenaque tela] Pro *septem*, more suo: ut *bina* pro duobus, 'Frenaque bina.' *Idem.*

330 *Resultant Irrita*] Homericum est: nam Iliad. XIV. ἅλιον πηδῆσαι ἄκοντα: *frustratum jaculum exiluisse:* et Calab. l. III. *alχμὴν μαψιδίην*: *vanam cuspidem*. Homer. sæpe, ἥμβροτε, ἀνήμβροτε, ἡμάρτησε. *Cerda.*

331 *Deflexit partim stringentia corpus Alma Venus*] Quidam ἐμφατικώτερον putant, id est, jam stringentia: alii participium præsens pro futuro accipiunt, id est, quæ nisi essent deflexa, stringere debuerant. Male ait Donatus hoc loco ante dictorum oblitum esse Virgilium, quod post Jovis prohibitionem bellis facit numina interesse: non respiciens Jovem magis hortatum esse Deos in fœdera, quam a bellis prohibuisse. Nam et paulo post, et tam Juno quam Juturna bellis intererunt. *Servius.*

Stringentia] Sic inf. 'magnique femur perstrinxit Achatæ.' Nec alio sensu in v. 'stringat sine palmula cantes:' et in IX. 'levis hasta Themillæ strinxerat.' Hac voce indicatur leve et inefficax vulnus. Similem ictum belle Homer. Iliad. IV. ἀκρότατον δ' ἄρ' ὀϊστὸς ἐπέγραψε χρόα φωτός. Etenim scriptio calami non penetrat papyrum aut ceram, tantum signat. Sic et Iliad. XIII. Εἴσω ἐπιγράψαι τέρενα χρόα νηλέϊ χαλκῷ. Calab. l. X. et Hom. Iliad. XXI. ad signandum hunc levem ictum ἐπιγράβδην dixerunt, videlicet cum corporis superficies tantum telo strictim scribitur. Hom.

Odyss. XXII. λίγδην, id est, *leviter*. De hoc genere vulneris et Lucianus ἐπιλίγδην cui voci opponit ille βαθεῖαν πληγήν: *profundum vulnus*. Nonnus l. XXIX. χαράσσετο μηρὸν ἰὸντῷ: *signabatur femur telo*. Idem l. XXII. κατέγραφεν dixit ad rem eandem. Nec minus præclare Virg. Æneid. XII. 'summum degustat vulnere corpus.' Talem ictum notat Valer. Arg. l. III. 'extrema sonuit cita casside cuspis.' Ait enim perstrictam cassidem extremam a volante cuspide. *Cerda.*

332 *Achaten*] Omnia nomina quæ in *tes* exeunt, vocativum in *a* mittunt, ut *Achates Achata*, *Timetes Timeta*. Servius.

333 *Suggere tela mihi, &c.*] Ordo est: Suggere tela mihi, quæ in campis Iliacis in Græcorum stetere corporibus: nullum enim mea in Rutulos dextera sine causa jaculabitur telum eorum, quæ jam sunt cæde hostium comprobata. Qui vero 'steterantque in corpore Grajum' per conjunctionem, non per pronomen legunt, hi neque sic haud debuisse dici putant, et mutatam a poëta conjunctionem. Aliique conjunctionem pro *enim* ponunt, ut, 'primaque oriens erepta juventa est.' *Servius.*

334 *Steterant quæ in corpore Grajum*] In antiquis aliquot codicibus *steterunt* legitur: ut illud, 'Obstipui, steteruntque comæ.' *Pierius.*

336 *Transverberat*] Scindit. *Serv.*

Transverberat] Homer. sæpe, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσεν. Quo verbo explicat transmissam hastam, ἐκέρησεν, et ἐξεκέρεισεν, id est, *penetravit*, quod verbum est Iliad. XIII. *Cerda.*

Æra] Æreas laminas clypeorum alibi attigi. *Idem.*

337 *Meonis*] In antiquis codicibus plerisque, cum diphthongo, *Mæonia*. Pierius.

Thoraca] Dicitur indumentum, quo bellator usque ad pectus munitur. *Donatus.*

Cum pectore rumpit] In Romano codice *rupit* est præterito tempore. In aliis *rumpit*. Pierius.

338 *Huic frater subit*] *Huic subit*, id est, prope. *Servius.*

339 *Trajecto missus lacerto*] Quæ fuerat missa retroacto lacerto. *Idem.*

Trajecto missa lacerto] Servius *trajecto, retroacto* exponit. At cur non potius transfosso, ut hastæ impetu lacertum intelligamus trajectum? quam subsequatur, 'Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.' *Pier.*

Trajecto lacerto] Id est, retro acto: ut quidem Serv. et alii explicant. Ego malim projecto, et ad jactum quasi excusso atque extenso brachio. Ita Cic. Orat. III. 'Brachium procerius projectum,' &c. *Taubmann.*

340 *Protinus*] Jugiter, continue. *Servius.*

Protinus] Id est, jugiter, continue, porro et sine intermissione: Serv. et Nonius. Ita usurpatur Æn. VII. 601. et Æn. III. 416. *Taubmann.*

Fugit] De telo emisso, et ad celeritatem indicandam. Ita Stat. Theb. IV. 'Hastam intorsit agens, liquido quæ stridula cœlo Fugit, et adverso celsæ stetit aggere Dircæ.' Sic de Camilla hastæ alligata l. XI. 'Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.' *Cerda.*

Servatque tenorem] Currendi modum et impetum, licet trajecto jam Mæone. Lucret. l. V. de mari: 'labendi conservans usque tenorem.' Claudianus Rapt. III. 'Explorat abiens truncos, rectique tenorem Stipitis, et certo prætentat brachia nixu,' id est, teretem trunci proceritatem. Eleganter etiam Lucan. l. III. 'Lancea Haud unum contenta latus transire quiescit: Sed pandens perque arma viam perque ossa, relicta Morte fugit: superest telo post vulnera cursus.' *Taubmann.*

341 *Moribunda*] Morienti similis. Quod ita esse etiam Sallustius ostendit, qui ait, 'Quasi vitabundus per tramites et occulta loca exercitum

dactare.' Nam Jugurtha non vitabat legatum, sed sese eum vitare simulabat: nam quia nomen est, ideo significat similitudinem, non passionem: quod si participialiter diceretur, a passivo veniret. Omnia enim a passivo participia, in *dus* exeunt. *Moribunda*, similis morienti; non enim participialiter aliquid significat, sed nominis habet significationem: nominis autem significatio similitudinem habet, non passionem. Quando dico *moriturus est:* vere moriturus est. *Moribundus* autem, non vere, sed similis morienti est: unde et Sallustius dicit, 'Quasi vitabundus.' *Servius.*

Nervis] Aut necessarie additur *nervis*, aut nervis tantum pependit. *Id.*

342 *Jaculo*] Notent locum istum Grammaticelli, qui nescio quid discriminis afferunt inter *hastam* et *jaculum*. Ecce, quam prius hastam dixerat, nunc vocat jaculum. Sic in versu, ex Æn. XI. Camilla fugit *in jaculo*, quod prius *hastam* dixerat. Et cur non hasta sit *jaculum* a jaciendo? sicuti *βέλος ἀπὸ τοῦ βάλλειν*: Homerus enim sæpe *βάλλων* de hasta et *βαλέων*: ac proinde *βέλος* hasta quoque erit. *Cerda.*

Fratris de corpore rapto] Si diceret 'fratrum de corpore raptum,' speciosius esset: quod ideo omisit, quia hasta Alcanoris tantum vulneraverat manum, in Mæonis vero hæserat corpore. *Servius.*

344 *Est licitum*] Quoniam non contradixerat. *Idem.*

Femur] *Femur* dicimus; quia legitur et declinatur *hujus femoris*. Illius verò ablativi non invenitur nominativus, 'Lætus Eripit a femine:' licet Caper in libris enucleati sermonis dicat, *femen*, sed non ponit exemplum: ergo aut *hoc femur*, aut *hoc femen;* nam *femus*, penitus non dicimus. *Id.*

345 *Hic Curibus, fidens, &c.*] Hoc est, *tunc*. Et est ordo, Tunc fidens primævo corpore advenit Lausus Curibus: qui erat de Curibus, ut Verres Romulia. Aut 'fidens Curibus,' id est, multitudine: ut 'Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Lausus,' *Idem.*

Viribus hic fidens primævo corpore Lausus] In hoc membro codices tam impressi quam manu scripti, tam veteres quam novi, multipliciter variant. In omnibus tamen venerandæ antiquitatis codicibus pars illa prior eodem consensu legitur, *hic Curibus fidens:* quod etiam Servius submonuit. Deinde *Lausi* nomen ad hanc usque ætatem quorundam omnino veterum codicum adsensu admissum est, quum *Clausus*, a quo gens *Claudia* derivarit, Sabinorum ductor alibi nominetur a Virgilio: 'Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clausus:' et hic vetera quædam exemplaria *Clausus* habent. Sed interim eorum stuporem prætereamus, qui Numitorem Curibus populis clausum stipatumque, quod juventuti primævæ fideret, Æneam telo petiisse interpretantur. Sane vero quod *adrexit* in impressis codicibus omnibus legitur: neque non in aliquot ex vetustioribus, in Oblongo illo Pomponianis deliciis, *advolat* habetur. *Pierius.*

Clausus] Legunt hic aliqui *Lausus*, secuti obvia exemplaria: sed in correctioribus est *Clausus*. Hoc retinui. Nam Cures, aut Curetes, qui in Sabinis sunt, ejus sunt comites: et l. VII, legis, 'Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clausus.' Atqui Lauso Agyllini sunt comites, non Cures, ut habet in eodem libro. Deinde non hinc longius fit mentio Lausi ita integra et plena, ut hoc loco delibanda non fuerit. *Cerda.*

346 *Rigida*] Id est, tenens eam, non vibrans et jaciens. *Servius.*

Rigida] Quo sensu accepi, possis Valerium Arg. l. III. 'rigido transcurrens demetit ense.' *Cerda.*

Eminus] Notandus locus. Nam cum *eminus* sit, quasi e manu, hic tamen non hasta mittitur, tantum fit ictus

ea retenta, et pugnatur cominus. Itaque huc traho versum Ennii in Hectoris Lytris: 'Quem mea cominus machæra, atque hasta hostivit e manu.' Ubi *e manu* est, pro *eminus*, et tamen *cominus* dicitur pugnatum. Ergo in Virgilio *ferit eminus* est, ferit e manu. Aut si velis, accipe aliter: quia longa est hasta, ideo *eminus*, cum oppositione ad pugnam, quæ fit gladiis, quibus dicimur pugnare cominus, quia hi breviores. Dices, nonne hasta semper ad jactum? Non, Lector: in promptu est Strabo l. x. cujus hæc sunt, διττὴ γὰρ ἡ τῶν δοράτων χρῆσις, ἡ μὲν ἐκ χειρὸς, ἡ δὲ ὡς παλτοῖς· καθάπερ καὶ ὁ κοντὸς ἀμφοτέρας τὰς χρείας ἀποδίδωσι, καὶ γὰρ συσταδὴν χρώμεθα, καὶ κοντεβολοῦντες. Vide et sequentem Notam. *Cerda.*

347 *Sub mentum gravitèr pressa*] Par omnino locus Iliad. XVII. ubi Menelaus Euphorbum occidens, κατὰ στομάχοιο θέμεθλα Νύξ', ἐπὶ δ' αὐτὸς ἔρεισε, βαρείῃ χειρὶ πιθήσας. Quasi manu urgeret, et premeret, ac perforaret. Et Stat. Theb. II. dixit, 'nitentem hastam,' ut qua fieret nixus. Versus est, 'a jugulo nitentem sustinet hastam.' Lucanus l. IV. 'Et jugulis pressere manum.' Stat. Theb. XI. 'alte ensem germani in corpore pressit.' Itaque non semper hasta mittebatur; sed, ea retenta, fiebat et ictus, et nixus. Hoc volunt versus Homeri, et primus locus Statii. Neque aliud est illud Plutarchi in vita Pompeii, παίσας ἐκ χειρὸς δόρατι: *percutiens hasta cominus.* Ubi ἐκ χειρὸς notat retentam hastam, non jaculatam. *Idem.*

Loquentis Vocem animamque rapit] Quasi in media voce et clamore vitam eripuerit; quem affectum in Dolone interfecto a Diomede habet Homer. Iliad. X. Φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦγε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη. Inde illud l. IX. 'clamantis sistit in ore.' Adi et Stat. Theb. II. 'Dum clamat, subit ære cavo Theumesia cornus, Nec prohibent fauces, atque illi, voce repletæ, Intercepta natat prærupto in sanguine lingua.' Præclare Hesiod. in Scuto mortem vocat λαθήφθογγον, quod vocem adimat. Calab. l. XI. πέρησεν δ' ἅμα στόμα χαλκὸς γλῶσσαν ἔτ' αὐδήεσσαν: *ferrum per os transfixit loquentem adhuc linguam.* Stat. Theb. X. 'penitus cervice recisa Verba solo vultusque cadunt.' Valer. Arg. l. III. 'ultima frustra Verba ciens.' *Idem.*

349 *Fronte ferit terram*] Ita Hom. Odyss. XXII. ὁ δὲ χθόνα τύπτε μετώπῳ: et iterum, Δούπησεν δὲ πεσὼν, χθόνα δ' ἤλασε παντὶ μετώπῳ. *Idem.*

350 *Tres quoque*] Agellius XIII. 19. observat, Poëtam hic *tres* quidem, at in seqq. versu *tris* scripsisse, magnæ judicii subtilitate, et sonitus suavitate. Vide ibid. *Taubmann.*

Boreæ de gente suprema] Aut originem ducentes de Zeto et Calai, qui filii Boreæ et Orythiæ Nymphæ fuerunt: ut *de gente*, de genere accipiamus. Aut certe in Hyperboreis montibus natos: unde est origo ventî Boreæ. *Suprema* autem, pro, supremi Boreæ. Si autem, ut quidam volunt, *Boream*, principium generis accipiamus, erit *suprema*, dictum pro summa; quod si ventum intelligimus, *suprema*, ultima modo, sicut dictum est, initium flandi Boreas concipit. *Serv.*

351 *Ismara*] Civitas Thraciæ a monte Ismaro dicta: hic enim fœminino *Ismara*, quia patriam dixit; ibi neutri, id est, 'juvat Ismara Baccho Conserere.' *Idem.*

352 *Occurrit Halesus*] In antiquis, *obcurrit Alæsus* diphthongo æ in media sita syllaba: quæ tamen raro in codicibus antiquis habetur: sed ita Græci scribunt hujusmodi nomen Ἄλαισος absque etiam adspiratione. *Pierius.*

353 *Auruncæque manus*] Glossar. vetus: *Aurunci, οἰκήτορε Ἰταλίας.* Scal. ad Fest. A Tybri usque ad Laurentum sunt *Pelasgi*, *Sicani* et *Aurunci*. Taubmann.

354 *Expellere tendunt*] Hoc est, le-

eo se invicem movere contendunt. *Servius.*

Expellere tendunt, &c.] Expressus Homeri locus ex Iliad. XII. ubi neque Lycii possunt Græcos pervincere, neque Lycios Græci. Græca Ursinus habet. Abstineo: et tu vide longissimam pugnam ejusdem Vatis Iliad. XVII. ad corpus Patrocli, ubi neutri cedunt Græci, et Trojani, sed diu stant in eodem gradu et compressu. Et quæ Poëta addit, 'Nunc hi, nunc illi,' imitatur Stat. Theb. VIII. 'nunc turba recedit, Nunc premit, ac vicibus tellurem amittit, et aufert.' *Cerd.*

355 *Limine*] Decenter dictum: hoc est, in litore. *Servius.*

356 *Magno æthere*] In magno aëre: nam veluti in æthere non sunt, sed in aëre: sic supra, 'atque æthera tranant Cum sonitu,' pro aëre. *Idem.*

Magno discordes æthere venti, &c.] Omitto duo loca Statii e secundo et octavo lib. Theb. quæ jam Collector, et locum Ennii, quem tantum citat, atque Homeri e Iliad. IX. et addo a me alia, in quæ ipse incidi. Ergo Homer. Iliad. XVI. Ὡς δ' εὖρός τε, νότος τ' ἐριδαίνετο ἀλλήλοιϊν Οὔρεος ἐν βήσσῃς βαθέην πελεμίζεμεν ὕλην. Et postea addit, Ὡς Τρῶες, καὶ Ἀχαιοὶ ἐπ' ἀλλήλοισι θορόντες Δηίουν, οὐδ' ἕτεροι μνώοντ' ὀλοοῖο φόβοιο. Nonnus l. XXXII. pari comparatione exprimit furorem belli, Ἄπλοος ἀντιπόροις βακχεύετο πόντος ἀέλλαις. Calab. etiam l. II. Æthiopas et Græcos ita comparat, νέφων συνιόντων. Stat. Theb. V. signatissime ad Virg. 'Sic ubi diversis maria evertere procellis Hinc Boreas Eurusque, illinc niger imbribus Auster.' Signatissime (inquam) nam *diversæ procellæ* Statii, est id, quod in Poëta præcessit, *Nunc hi, nunc illi.* Audi Musam Valerii Arg. III. 'contextis umbonibus urgent, Cæruleo veluti cum Juppiter agmine nubem Constituit, certant Zephyri, frustraque rigentem Pulsat utrinque Notus: pendent mortalia longo Corda metu, quibus illa fretis, quibus incidat arvis.' *Cerda.*

357 *Prælia ceu tollunt*] Αἴρειν πόλεμον, sæpe apud Æschyl. *Germanus.*

358 *Non mare cedit*] Lucanus l. V. eodem sensu dixit, 'dubius pontus,' videlicet inter Zephyrum et Eurum. Infra iterum, 'Et dubium pendet, vento cui pareat, æquor.' Et Ovid. Metamorphos. VIII. de nave contrariis malis agitata, 'Vim geminam sentit, paretque incerta duobus.' *Cd.*

359 *Anceps pugna diu*] Hom. μάχην, et νίκην ἑτεραλκέα vocat, ἑτεροκλινῆ, ἑτερομερῆ, ἀλλοπρόσαλλον. *Germ.*

Obnixa omnia contra] Mare mari, nubes nubibus, venti ventis. Legitur et *obnixi*: ut referatur ad ventos. *Servius.*

Stant obnixi omnia contra] In antiquis omnibus exemplaribus, præsertimque Vaticanis tribus, legere est 'stant obnixa omnia contra:' reliqui fere omnes abrasi, in quibus *obnixi* adulterina lectione repositum. Nam *obnixa* cum Servii quadrat interpretatione dicentis, 'Mare mari, nubes nubibus, venti ventis.' Neque vero parum me moverit Arusiani Messi observatio, dum is elocutionis modum, quo *obnoxius contra illa* dicimus hoc exemplo probat, 'Stant obnixi omnia contra,' ubi de ventis dubioprocul intelligit: si *omnia* sit præpositionis appositum. Dici vero et *obnoxius huic rei* ex Georgicon tertio; et Æneidos duodecimo comprobatur, 'Arboris obnixus trunco.' *Pierius.*

Stant obnixi] Livius l. VIII. 'in suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis.' *Cerda.*

361 *Hæret pede pes*] Pro *pedi*. Nam est Antiptosis: et versus est Homeri: Ἄσπις δ' ἄσπιδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ. *Servius.*

Hæret pede pes] Ita ante hunc Furius Annal. l. IV. 'Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir.' Macrob. VI. 3. et V. 13. Post Virgil. Statius Theb. l. VIII. 'Jam clypeus clypeis, umbone repellitur umbo,

Ense minax ensis, pede pes, et cuspide cuspis.' Contendit hunc locum cum Homerico Scal. Poët. v. 3. Criticis vehementer vapulantibus. *T.*

362 *Rotantia*] Ut 'Eleusinæ matris volventia plaustra:' *Rotantia* ergo, quæ rotantur. *Servius.*

Saxa rotantia Intulerat torrens] Sic et Lucret. l. I. 'Vortice torto Corripiunt, rapidoque rotantia turbine portant.' Hom. Il. N. ἀντικρὺ μεμαὼς, ὀλοοίτροχος ὡς ἀπὸ πέτρης, Ὅντε κατὰ στεφάνης ποταμὸς χειμάῤῥοος ὤσῃ, Ῥήξας ἀσπέτῳ ὄμβρῳ ἀναιδέος ἔχματα πέτρης, &c. *Germ.*

363 *Torrens*] Non Tyberis, sed quicunque alius fluvius ad tempus crescens. *Servius.*

Torrens] Tunc siccus: ideo *impulerat*, ut qui tunc non impelleret. Et torrens quidem est, qui in æstate siccus: fluvii perennes sunt. Et hoc unicum discrimen. Plinius v. 28. 'Amnis Indus in Cybiratarum jugis ortus recipit LX. perennes fluvios, torrentes vero amplius centum.' Sic etiam opponit Sen. epist. 40. 'perennis sit unda, non torrens.' *Cerda.*

364 *Arcadas insuetos acies inferre pedestris*] Quia saxis, quæ torrens intulerat, impediti Arcades, omissis equis, pedestrem pugnam insueti inierant, et a Latinis pellebantur. Et *Arcadas* accusativus pluralis est, cujus ultima syllaba ideo brevis est, quia nominativus pluralis *es* terminatur: ut *hi Arcades*, item *delphines*, *delphinas*. Servius.

Acies inferre] Verbum militare. Cæsar Gall. II. 'signa inferre, et manipulos laxare jussit.' Liv. l. VI. de Camillo: 'signiferum secum arreptum in hostes rapit, Infer miles, clamitans, signum.' *Cerda.*

365 *Latio sequaci*] Metonymia pro Latinis: ut alibi, 'Invadunt urbem somno vinoque sepultam.' *Servius.*

366 *Aspera quis natura loci, &c.*] Mihi non dubium, quin ista ducta sint ab Hom. Iliad. XII. Ibi ait Polydamus, Ἀφραδέως διὰ τάφρον ἐλαύνομεν ὠκέας ἵππους. Et reddit rationem, quia fossa ἀργαλέη περάαν *difficilis est transitu*, ut in qua sint σκόλοπες, id est, *pali*: ac propterea ἔνθ' οὔ πώς ἐστι μάχεσθαι ἱππεῦσ': *ibi nullo modo licet pugnare equitibus.* Inde demum ventum ad consilium hoc, Ἵππους μὲν θεράποντες ἐρυκόντων ἐπὶ τάφρῳ, Αὐτοὶ δὲ πρυλέες σὺν τεύχεσι θωρηχθέντες Ἕκτορι πάντες ἑπώμεθ' ἀολλέες. De Sarmatis ait Tacit. 'nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum:' quia videlicet assueti equis: quæ quidem ignavia et Arcadibus contigit; nam semper assueti equis: sicut et de Parthis Annal. l. VI. 'illis sola in equite vis.' *Cerda.*

Dimittere quando] *Quando*, siquidem. Et est Romanæ militiæ: nam in locis impeditis equos militibus dabant, et pedestri certamine confligebant. *S.*

Dimittere quando Suasit equos] In antiquis aliquot *demittere* legitur. Nam *dimittere*, in diversas partes mittere significat: et *Dimissus Senatus*, quia alius alio domum quisque suam revertens, ingreditur. Juniores tamen Grammatici volunt *demittere* deorsum mittere significare, neque unquam accipi pro relinquere. *Pier.*

368 *Nunc prece, nunc dictis virtutem incendit amaris*] Illustro hanc sententiam ab Hom. qui de utroque Ajace Iliad. XII. Ἄλλον μειλιχίοις, ἄλλον στερεοῖς ἐπέεσσι Νείκεον: *Alium blandis, alium duris verbis Increpabant.* Male νείκεον, nam tantum duris convenit, non blandis. Ab Nonno l. XXIX. ubi de duce Indorum, Ἄλλον εὐηθείᾳ μετανευμένος, ἄλλον ἀπειλῇ: *Alium mansuetudine revocans, alium minis.* Ab Josepho, qui Bell. I. 8. ἀπειλητὴς ἅμα, καὶ σύμβουλος ὢν ἑκάστοις: *Erga singulos interminator simul, et consiliator.* In eodem lib. cap. 13. τοὺς μὲν παρακαλῶν, τοῖς δὲ ἀπειλούμενος. Ab Statio, qui Theb. II. 'justis miscens tamen aspera cœpit.' Petron. Sat. 'Postquam precibus iracundiam miscui.'

Ab Livio, qui de Annibale l. XXI. ' Varie militum versat animos, castigando, adhortandoque.' Ab Prudent. qui in Psychom. ' Instimulans animos nunc probris nunc prece mista.' Ab Ovidio, qui secundo Metamorph. ' precibusque minas regaliter addit.' Supra in hoc lib. ' Admonet, immiscetque preces.' *Cerda.*

369 *Quo fugitis*] Hoc amare dictum est: jam preces sequuntur. *Servius.*

Quo fugitis] Cum omnia teneant hostes. *Donatus.*

Quo fugitis, socii] Homerus decimosexto Iliados Πόσε φεύγετε; Alibi, Πῇ φεύγετε; Comparat hanc orationem Julius Scaliger cum multis Homericis. Addo a me verba Fabii apud Livium libro secundo: ' Hoc jurastis milites? fugientes vos in castra redituros?' &c. Prudentium, qui Psychom. ' Quo ruitis? cui colla datis? quæ vincula tandem, Proh pudor, armigeris amor est perferre lacertis?' ubi sermo est de fuga virtutis ad vitium. Silium, apud quem Scipio l. IV. ' At Consul toto palantes æquore turmas Voce tenet, dum voce viget. Quo signa refertis? Quis vos heu vobis pavor abstulit? horrida prima Si sors visa loci, pugnæque lacessere frontem, Post me state viri.' Et post pauca: ' Quo fugitis? quæ spes victis? Alpesne petemus?' Volo autem adeas initio orationis diligentiam Jul. Scaligeri III. 70. expendentis illustres versus ex Rhetorica argumentatione. *Cerda.*

Per vos et fortia facta] Adjurat eos per ipsorum facta, quoniam non habet puer proprios titulos, nam est ei prima militia. *Servius.*

Per vos et fortia facta] Magnus stimulus, si cuique proponas, quod olim egregie fecerit. Ideo postea, ' devictaque bella.' Marcellus apud Livium l. XXVII. ' Qui pavor hîc? qui terror? quæ repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos invasit? Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem æstatem absumpsistis.' Titus apud Josephum Bell. l. VII. capite primo, Romanos hortatur, quod turpe esset desides esse homines τοὺς γῆς ὀλίγου ἁπάσης καὶ θαλάσσης κρατοῦντας: *victores universæ terræ et maris.* Annibal apud Polyb. l. III. ait turpem esse fugam in his, qui essent memores pugnarum, quas in itinere jam pugnavissent: μνημονεύων τοῦ πλήθους τῶν μεταξὺ πολέμων. Idem Annibal apud eundem, adhortans suos ante Cannensem pugnam ita ait: ὅτε δὲ κατὰ τὸ συνεχὲς τρισὶ μάχαις τηλικαῦταις ἐξ ὁμολόγου νενικήκατε Ῥωμαίους, ποῖος ἂν ἔτι λόγος ὑμῖν ἰσχυρότερον παραστῆσαι θάρσος αὐτῶν τῶν ἔργων; *Cerda.*

370 *Per ducis Euandri*] Melius *ducis*, quam si dixisset Regis, hoc enim nomen exprimit ducentem in prælia. Sallust. ' Quo cupidius in ore ducis se quisque bonum et strenuum ostentantes.' Non dixit proconsulis. *Serv.*

Per ducis Euandri] Apte victoris patris nomen inducit ad commovendos milites. Apud Curtium libro III. sub ipsum belli discrimen: ' Victor ad hæc Atheniensium Philippus pater invocabatur.' *Cerda.*

Devictaque bella] Finita, exhausta: nam hostis vincitur, non bellum. *Serv.*

371 *Spemque meum*] Exspectationem, quam sustineo. Quasi dicat, Euander pater meus, Dux insignis vester, multa bella virtute confecit, gloriosus semper remeavit. Ergo filius ejus, et nunc primum ductor vester effectus, cui cum triumphis paternis certamen est, primum non similis redibit? *Taubmann.*

Subit] Succedit, ut ' Cui deinde subibit.' *Servius.*

Laudi] Ut solet, virtuti: potest proprie intelligi. *Idem.*

Quæ nunc subit æmula laudis] In Romano codice, et plerisque antiquioribus codicibus, *laudi* dativo casu legitur. *Pierius.*

372 *Fidite ne pedibus*] Dativus est *pedibus*: nam *fido tibi* dicimus. *Serv.*

Ferro rumpenda per hostis Est via] Liv. l. IV. 'Ferro via facienda est.' Et in Cannensi prælio, 'ferro, atque audacia iter fit, quamvis per confertos hostes.' Et l. XXII. 'Neque enim inde votis, aut imploratione Deum; sed vi, ac virtute evadendum esse: per medias acies ferro viam fieri.' Et l. IX. ore Dictatoris Romani: 'Locis angustis milites deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus viam nullam habemus.' Catilina apud Sallust. 'Quocunque ire placet, ferro iter aperiendum est.' *Cerda.*

373 *Qua globus ille virum densissimus urget*] In Romano codice *quo* et *urguet* Attiano more habetur. Ita inferius, 'Mortali urguemur ab hoste.' *Pier.*

374 *Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit*] Hoc vult patria, ut per cædes hostium revertamur. *Serv.*

Hac vos, &c.] Cum sententia sit, per cædes redeundum in patriam, quadrant in hunc locum verba Alexandri apud Curtium l. IV. 'Tot terrarum spatia emensis, tot amnibus montibusque post tergum objectis, iter in patriam et Penates manu esse faciendum.' *Cerda.*

375 *Numina nulla premunt*] A facili argumentatur, dicens non *contra Deos* sed contra mortales bella tractamus. *Servius.*

377 *Ecce maris*] Quod est efficax, in fine posuit: nam dicit, eos quo fugiant non habere, cum terra ab hostibus teneatur: mare autem pedibus transire non possint: castra vero ingredi turpissimum sit. Aut certe etiam hoc impossibile, si ab hostibus obsidentur, ut quidam volunt, intelligentes. Et rapit acer totam aciem, in Teucros, scilicet suam, quam ducebat, cæteris relictis. *Idem.*

Magna claudit nos obice pontus] Periphrasis. Id est, mari claudimur. Modo usus habet, ut *hic obex* dicamus: unde quidam *magno obice* legunt. Antiqui etiam *hæc obice* dicebant, secundum quod est *magna obice*. Hinc est, quod nonnulli vitant generis dubietatem, et legunt *magni*, scilicet, *maris*. Caper tamen in libris dubii generis, probat dici et *hic obex* et *hæc obex*: quod, ut diximus, hodie de usu recessit. *Idem.*

Ecce, maris magno claudit nos objice pontus] *Magno*, virili genere, in impressis omnibus codicibus legas. In antiquis vero *magna*, fœminino genere. Idque recepisse Servius videtur, quum dixit, 'Quidam magno objice legunt.' Aitque nonnullos ad evitandam ambiguitatem legere malle *magni*, scilicet *maris*. Usque adeo vates, summus loquendi scribendique artifex, sub ferulam, si Deo placet, revocatur a Grammaticis, qui nolunt amplius *hic* et *hæc obex* dici: ut veteribus dicere concessum est. Est et illud adnotandum *obice* unico *i* in antiquis codicibus scribi. *Pierius.*

Claudit] Claudianus de Bello Gildon. 'Tyrrhena clauditur unda:' et de Bello Getico, 'obice ponti.' Est, 'claudit nos pontus magno obice,' idem quod, dividit nos magno obice, ait Jul. Scalig. Poët. IV. 16. *Cerda.*

378 *Pelago Trojanne petetis*] *Pelago* impressa omnia legunt exemplaria; quum tamen in vetustioribus omnibus *fugæ pelagus* legatur, quod alii viderint. Præterea pro *petetis*, *petemus* persona prima in plerisque codicibus habetur. In aliquot ex iis qui apud me sunt, *petamus*, quod figuratius est. *Pierius.*

Trojam] Id est, castra Trojanorum. *S.*

379 *Densos prorumpit in hostis*] Ut eos hortaretur exemplo. *Idem.*

380 *Fatis iniquis*] Exitum præoccupavit futurum. *Idem.*

381 *Magno pondere*] Hoc est, magni ponderis: ut, 'Ære cavo clypeum, magni gestamen Abantis,' pro æris cavi. *Idem.*

Hic magno vellit dum pondere saxum] In Romano codice *vellit magno*. Sed

quod ibidem *cum* pro *dum* positum est, non placet: lege vero *hunc* accusativo casu. *Pierius.*

Magno vellit dum pondere saxum] Ita etiam apud Stat. Theb. II. Tydeus, 'Saxum ingens, quod vix prima cervice gementes Vertere humo, murisque valent inferre juvenci, Rupibus avellit.' *Cerda.*

383 *Qua spina*] Apud Hom. Iliad. XIV. Archilochus vulnus excipit δι' ἀστράγαλον, videlicet in vertebra spinæ. *Idem.*

Receptat] Ideo, frequentativo usus est, quia ossibus inhærentem hastam facile avellere minime poterat. Et expressit moram quandam et molitionem extrahentis. Ergo *receptat*, est frequenti concussione divellit. Tale est et illud, 'Clypeoque sinistram Insertabam aptans.' *Servius.*

384 *Quem non super occupat*] Quem super Lagum subauditur *stantem;* ideo autem desuper, quia Pallas ad evellendam hastam fuerat inclinatus. *Id.*

Occupat] Sermo militaris. Ovid. Metam. VIII. 'occupat audentem.' Infra in hoc lib. 'occupat os flammis.' Hom. Iliad. XVI. Φθῆ ἐμῷ ὑπὸ δουρὶ τυπεὶς ἀπὸ θυμὸν ὀλέσσαι: *Prævenias hasta mea percussus animum perdere.* Calab. l. XI. παρφθάμενος δαΐξεν: *prævenions vulnerat.* Iliad. XIII. φθάμενός βάλε δουρί. Plutar. in Pompejo, φθάνει παίσας δόρατι. Calab. l. X. τὸν δὲ παραφθάς. Homerus Iliad. XXIII. hujusmodi pugnatorem vocat παρατρέψαντα. *Cerda.*

385 *Nam Pallas ante ruentem, Dum furit*] Ordo est, Nam eundem Pallas ante excipit, id est, dolo interimit. Ille enim incautus fuerat, furens propter crudelem mortem sodalis; unde et incautus fuerat. *Servius.*

386 *Incautum*] Par nota in exitio Amyci apud Val. Arg. l. IV. qui perit gerens se incaute, et nimium furenter, ait enim: 'Sævit inops Amycus, nullo discrimine sese Præcipitans.' Apud Cal. l. I. cadit telo Penthesileæ Podarcus, cujus propter interfectum amicum θυμὸν ὀρίνθη: *commotus est animus.* Cerda.

387 *Tumido in pulmone*] Et naturaliter tumido, et quia furebat. *In pulmone* autem *recondit*, Archaismos est, pro *in pulmonem.* Servius.

Tumido in pulmone] Qui ab reliquis Græcis πνεύμων a flatibus, ab unis Atticis dicitur πλεύμων, unde per metathesin vox Latina *pulmo.* Usurparunt πλεύμονα Aristoph. in Irene, et Hippocr. lib. de ossium natura, non longe ab initio, et alias sæpe. In lib. de internis affectionib. ἢν πλεύμων οἰδήσῃ: *si pulmo intumuerit:* et l. III. de Morbis, πλεύμων οἰδέων: *tumens pulmo.* Ceterum hic ictus habetur etiam Æn. IX. 'ferrum tumido in pulmone tepescit.' Et Eurip. in Ione, ἔσω τόξα πνευμόνων λαβεῖν: *sagittas accipere intra pulmonem.* Ibidem loquens de dolore, ἔτυπεν πνευμόνων τῶν ἔσω: *percussit intra pulmones.* Cerd.

388 *Hinc Sthenium petit*] Pro *tunc*, loci adverbium pro temporis. *Serv.*

Hinc Helenum petit] In antiquis plerisque codicibus, *Stelenum* habetur: unde Librarii *s* et *t* in adspirationem convertere. In Romano vero codice, *Stenelum* legitur: sed absque adspiratione. Id vero nomen apud Græcos per θ notatur Σθένελος. *Pier.*

Helenum] Servius in Comment. *Sthenium* legit, quem sequerer, nam *Helenus* Trojanum est nomen. Itaque indecorum, hominem Trojani nominis educi in Trojanos. *Cerda.*

Rhœti de gente vetusta Anchemolum] Hæc fabula in Latinis nusquam invenitur auctoribus. Abienus tamen, qui totum Virgilium jambis scripsit, hanc commemorat, dicens Græcam esse. Rhœtus ergo Marrubiorum rex fuerat in Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit novercam: hanc privignus stupravit. Qua re cognita cum eum pater insequeretur, et ad pœnam vocaret, fugiens se ille contulit ad Daunum. Merito ergo in

bello Turni, Dauni filio Anchemolus gratiam reddit. *Gente* autem *vetusta*, ideo, quia a Forco Deo marino originem ducere legitur. Hoc totum Alexander Polyistor tradit, quem Lucius Sylla civitate donavit. *Servius.*

390 *Vos etiam gemini*] Ut supra, 'Tu quoque flaventem prima lanugine malas.' *Idem.*

Vos etiam gemini, &c.] Huic loco ita hæsit Sil. l. II. 'Vos etiam primo gemini cecidistis in ævo Eurymedon fratrem, et fratrem mentite Lycorma. Cuncta pares, dulcisque labor sua nomina natis Reddere et in vultu genitrici hærere suorum.' *Cerda.*

392 *Suis*] Etiam suis. Lucanus, 'Et amissum fratrem lugentibus offert.' Et est absolutum suis omnibus, non suis parentibus tantum. *Servius.*

Indiscreta suis] Claud. in IV. Cons. Hon. ita de utroque Castore, 'Haud aliter summo gemini cum patre Lacones, Progeniçs Ledæa, sedent: in utroque relucet Frater, utroque soror: similis chlamys effluit auro, Stellati pariter crines: juvat ipse Tonantem Error, et ambiguæ placet ignorantia matri. Eurotas proprios discernere nescit alumnos.' Statius etiam Thebaide sexta: 'geminis eadem omnia, vultus, Currus, equi, vestes: par et concordia voti Vincere, vel solo cupiunt a fratre relinqui.' De Eurymedonte et Lycorma Silius l. II. 'geminæque notis decepta figuræ Funera mutato revocabat nomina mater.' Et post pauca; 'Tunc etiam ambiguos cecidit super inscia natos.' Porro de lectione integri Siliani loci vide Modicium. Plinius VI. 12. inter alia exempla: 'Magno Pompejo Vibius quidam e plebe, et Publicius etiam servitute liberatus, indiscreta prope specie fuere similes, illud os probum reddentes, ipsumque honorem eximiæ frontis.' Idem X. 29, 'indiscreta redderem similitudine.' Sed Plin. caute *prope* addidit, ut vides, nam omnino 'indiscretas effigies' ipsemet negat Plaut. Men. VII. 1. de hac omnimoda similitudine: 'Neque aqua aquæ, neque lac est lacti, crede mihi, usquam similius, Quam hic tui est, tuque hujus.' Utramque comparationem ab lacte et aqua assumit idem ad rem eandem in Mil. Philo in l. de Temulent. ita etiam ait: *ἐπὶ τῶν διδύμων ἡ φύσις χρησαμένη τῷ αὐτῷ πολλάκις χαρακτῆρι παρὰ μικρὸν ἀπαραλλάκτους ὁμοιότητας ἐτύπωσε.* *Cerda.*

Gratus error] Horat. epist. II. 2. 'mentis gratissimus error.' Est hoc quod idem Od. III. 4. 'amabilis insania.' Prosper. Aquitan. lib. de Promiss. loquens de Jacobo assimilato fratri Esau, 'factus est gratus error parentibus.' *Idem.*

393 *Discrimina*] Differentias. *Serv.*

At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas] Non abit affectus ille Æschyli in *ἐπ' ἐπὶ θηβ. ἀλλὰ ἐπὶ φόνῳ διεκρίθητε: sed estis in morte discriminati.* Pari aura cum Virgilio Lucan. l. III. 'Discrevit mors sæva viros, unumque relictum Agnorum miseri sublato errore parentes,' &c. *Cerda.*

394 *Thymbre*] Pro *Thymber*, metri caussa Metaplasmum fecit. Ipse enim superius *Thymber* dixit. *Servius.*

Caput Euandrius] Docet Martianus Capella syllabam ubique esse communem, quæ desinat in *T* literam. Politianus c. 71. *Taubmann.*

Euandrius abstulit ensis] Possessivum est modo, non patronymicum. *Servius.*

395 *Decisa suum*] Mire *suum*, tanquam dominum, a quo fuerat seperata. *Idem.*

Te decisa suum, &c.] Sensus est, brachium dextram decisam requisivisse, et digitos aliquo subsultu et motu, qui a convulsione committitur, veluti prius ministerium affectasse. *Germanus.*

Dextera quærit] Ex Musa Maronis Ovid. et Stat. Prior Metamorph. VI. in historia Philomelæ: 'forcipe lin-

guam Abstulit ense ferox, radix micat ultima linguæ; Ipsa tacet, terræque tremens immurmurat atræ, Utque salire solet mutilatæ cauda colubræ, Palpitat, et moriens dominæ vestigia quærit.' Posterior Theb. l. VII. 'dividuum trans corpus hiantes Truncum oculi quærunt, animus caput.' *Cerda.*

396 *Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant*] De Ennio sublatum est: ille enim ait, 'Oscitat in campis caput a cervice revulsum, Semianimesque micant oculi, lucemque requirunt.' Quem versum ita ut fuit ad suum carmen transtulit Varro Attacinus. *Servius.*

397 *Arcadas, &c.*] Vehementer movetur virtus alieno exemplo, maxime ducis. *Donatus.*

Tuentes] Modo intuentes, alias defendentes significat. *Servius.*

398 *Dolor et pudor*] Sic de Mezentio, 'Æstuat ingens Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu.' Alii *dolorem* alicujus studii ardorem, et promptam gloriæ cupiditatem veterum more dictum volunt, ut Græci πόνον appellant. Lucilius in quinto, 'Nam omnibus unus dolor receptus laboque.' *Idem.*

Dolor et pudor] In Romano codice pro *pudor*, legitur *furor*. Sed enim *pudor* magis placet: quia viderunt juvenem Pallanta strenue facientem, a quo tam acriter reprehensi fuerant. *Pierius.*

Mistus dolor et pudor] Præclare conjungit. Arist. Rhet. I. 6. pudorem per dolorem explicat, nam vicini affectus, ἔστω δὲ αἰσχύνη λύπη τις καὶ ταραχὴ περὶ τὰ εἰς ἀδοξίαν φαινόμενα. Calab. l. XIII. etiam conjungit, αἰδὼς καὶ χόλος ἀμφεχύθη. Neptunus apud Homerum Iliad. XIII. admonet Græcos ponant ante oculos αἰδὼ καὶ νέμεσιν. Livius l. II. 'Nunc indignatio, nunc pudor pectora versare.' Sane ab dolore indignatio est. *Cerda.*

399 *Fugientem Rhætea præter*] Id est, præterfugientem. *Servius.*

400 *Hoc spatium, tantumque moræ fuit Ilo*] Hoc tantum spatium, et hæc sola mora quo minus Ilus periret. De cujus morte cum nihil dicat, intelligendum est. *Idem.*

Tantumque moræ] Cum Rhœteus dicatur *mora* Ili, cujus mortem suspendit, recte quadrat illud veteris Poëtæ, a quo Hector dicitur *belli mora*, quia illo vivente, suspensa fata Trojana. Tale et illud Latronis apud Senecam Rhet. suas. 2. 'Si nihil aliud erimus, certe belli mora.' Et Lausus infra in hoc libro dicitur *mora* patris Mezentii: ait enim Poëta, 'ipsumque morando sustinuit,' id est, Sustinuit Æneam. *Cerda.*

401 *Ilo namque*] Id est, in Ilum. *Taubmann.*

402 *Intercipit*] Quia intercipi aliena dicuntur. *Servius.*

Teuthra] Ab eo, quod est *hic Teuthras*, sicut *Æneas*. Idem.

403 *Tyren*] Ab eo, quod est *hic Tyres*. Idem.

Fratremque Tyren] In Romano codice, *Tyrin*: quia scilicet ητα nunc aliter pronuntiatur apud Latinos, aliter apud Græcos. Τύρην enim est a nominativo Τύρης. *Pierius.*

Curruque volutus] Plenus hac re Homer. cujus duces sæpe e curru pugnant, e curru cadunt ὕπτιοι καὶ πρηνέες: et Iliad. V. ἤριπε δ' ἐξ ὀχέων. Nihil frequentius. *Cerda.*

404 *Semianimis*] Potest et *semianimis*, ab eo, quod est *semianimus*, legi. *Servius.*

Cædit calcibus arva] Ita infr. in hoc lib. 'Sternitur infelix Acron, et calcibus atram Tundit humum exspirans.' Ludit Nonnus l. XXII. in re luctuosa: Καὶ πόδας ἀμφελέλιξεν ἔχων ὀρχηθμὸν ὀλέθρου: *Vibrabat pedes habens tripudium mortis.* Eodem lib. de moriente: χθόνα ποσσὶν ἀράσσων: *terram pedibus cædens.* Hom. aliquoties λὰξ in re eadem: et Il. XIV. οὐδεῖ πλῆντο κνῆμαι καὶ γοῦνα ποσόντος: *lapsæ in*

terram sunt tibiæ et gemma cadentis. Et Odyss. XVIII. λακτίζων ποσὶ γαῖαν. Inde apud Æsch. Supplicib. πεσήματα ἀνδρῶν, et ἀπολακτισμοὶ βίου, quasi *vitæ calcitramenta.* Cerda.

405 *Optato*] Id est, ex voto. Per æstatem enim venti frequentes optantur, et quasi contingere videntur ex voto: quia difficili æstate validiores sunt. *Servius.*

Ac velut optata ventis æstate coortis] *Optata* quidem in vulgatis codicibus habetur. Sed enim antiqui omnes, quotquot habui, *optato* legunt adverbialiter, quod admittere videtur Servius, dum interpretatur *ex voto.* Sed ejus quoque exemplaria passim corrupta sunt. Hoc vero ita legendum: 'optato, id est, ex voto: per æstatem enim venti frequenter optantur, et quasi contingere videntur ex voto:' quod si *optata* legas, nihil ad Servii paraphrasin: sed contrarium sensum habebit: ut æstas optetur ventis surgentibus. Quare *optato* omnino mihi legendum videtur. *Pierius.*

Ac velut, &c.] Scal. v. 5. *Taubm.*

Ventis æstate coortis] Hanc causam Ovidius attigit Metam. l. VII. ubi de favilla, 'utque solet ventis alimenta assumere.' Et Hom. qui l. XI. πάντῃ δὲ εἱλυφόων ἄνεμος φέρει, præcessit πῦρ: *circumvolvit in omnem partem ventus, rapitque ignem.* Sic et Æn. II. flamma animatur 'furentibus Austris.' Apud Aristotelem Meteor. l. I. hujus rei magna mentio. Calab. l. I. ait de igne, μαίνεται ἐπεγειρομένου ἀνέμοιο: *furit concitante vento.* Et in eodem libro grassantur flammæ ἐπισπέρχοντος ἀήτεω: *urgente vento.* Et *æstate* ait Virgilius, ut ibidem Calab. ἐπὶ θάμνοις αἰαλέοισιν: *in virgultis aridis.* Cerda.

406 *Dispersa*] Ex diversis locis. *Servius.*

Inmittit] Græci, πῦρ ἐμβάλλειν. *Cerda.*

407 *Mediis*] Absolute dixit. *Serv.*

Mediis] Τοῖς παρακειμένοις. Eustath. in illud Homeri δαῖε οἱ ἐκ κόρυθος. Il. E. χρήσιμα δὲ εἰς τὸ καπνοῦσαι τὸ τοῦ δυσμήδους πῦρ, καὶ σαλουστίου ῥηθὲν περὶ τινὸς τὸ, πυρὶ ἄρα ἐφίκει ὁ ἄνθρωπος ἐξάπτοντι πάντα τὰ παρακείμενα. *Germanus.*

Extenditur una] Sicut duces diversis locis commissa prælia continuaverant. *Servius.*

Extenditur] Sic placuit Poëtæ exprimere vagantem ignem. Nonnus l. XLV. Dionys. πολυσχιδὲς, ἀλλόμενον πῦρ, et κατάσσυτον, et πεφόρητο: *Divisus et saltans ignis, concitatus, raperetur.* Aptissime Joan. Chrysost. ut Christi Euangelium in omnem partem dispersum explicet, ait igne vehementius terrarum orbem occupasse, πυρὸς σφοδρότερον πᾶσαν ἐκῆσαι τὴν οἰκουμένην. Et Græci passim, ἐπινέμεσθαι de igne, et βόσκεσθαι ab hac illius vagantis natura, et depascentis omnia. *Cerda.*

408 *Acies Vulcania*] Ideo abusus est: quia comparatio ad bellum pertinet: nam de igne *aciem* dicere, nimis incongruum: est enim *acies Vulcania*, vis ignis, quæ late per campos effunditur. *Servius.*

Acies Vulcania] Inepte Servius, 'De igne aciem dicere, nimis incongruum est.' Imo *nimis poëtice*, ait Erythræus: verissime. An insolitum est, ut ignis *pugnet*, et *hostis* sit? Deinde, nonne ignis omnia devastat veluti hostiliter? cur non ergo dicetur *acies?* et sane qui diceret *exercitum flammarum*, poëtice admodum loqueretur. Inde Sallust. Jugurt. 'igni ager vastabatur.' Tertio, acumen est in Poëta ex acumine ignis. Quippe acies dicta ab fronte acuta in quam desinit, nam ea forma solet collocari: atque ignis etiam acuminata est forma, Græce πῦρ: imo ab illo acuminata omnia, ut pyramis, pyrum, pyrinæi. Congrue itaque *acies Vulcania* cum respectu et ad *formam* ignis, et militiam. *Cerda.*

Acies Vulcania] Id est, vis ignis,

qui veluti exercitus est Vulcani. Plautus *violentiam Vulcani* dixit. *Taub.*

409 *Ille sedens*] Non quasi Pallas pugnantibus suis nihil agit; sed comparatur illius securitati hujus voluntas. *Servius.*

Victor] Voti compos, ἐπευχών. *Id.*

Ovantis] Abusio est, non proprietas. *Servius.*

410 *Non aliter socium virtus coit*] In Oblongo numerus ita mutatus, *non aliter virtus socium coit.* Pierius.

Coit omnis in unum] Id est, compellit. Unanimiter omnes fortiter faciunt. *Servius.*

411 *Sed bellis acer*] *Sed* modo inceptiva particula est, ut in Sallustio sæpius, sicut *at* interdum: nam non est conjunctio ratiocinantis. *Idem.*

Halesus] In aliquot antiquis *Ajæsus* per *æ* diphthongon, ut superius dictum, et absque ulla adspiratione. *Pierius.*

412 *Seque in sua colligit arma*] Scuto se tegit: alibi, 'Et se collegit in arma.' *Servius.*

Seque in sua colligit arma] Seneca verbo *contrahi* dixit lib. de Tranq. c. 8. 'Habiliora sunt corpora pusilla, quæ in arma sua contrahi possunt.' Cui verbo opponit *superfundo*; sequitur enim statim, 'quam quæ superfunduntur, et undique magnitudo sua vulneribus objecit.' *Cerda.*

414 *Dextram fulgenti diripit ense*] Non in antiquo tantum codice Romano, verum etiam in quibusdam aliis pervetustis, hoc loco legitur *deripit* per *e*: significat enim hoc separationem: sed aliud quid in *diripere.* Pierius.

415 *Elatam in jugulum*] Jugulo suo vulnus minantem. *Servius.*

416 *Ossaque dispergit*] *Dispergit* instanti tempore legitur in vulgatis exemplaribus. In antiquioribus vero omnibus, quos præ manibus habuimus, *dispersit* præterito. *Pierius.*

417 *Fata canens*] Quasi divinus. Alii *cavens* legunt; secundum quod non statim et divinus apparet: nam cavere potuerat et ab aliis audita. *S.*

Fata canens] In codicibus nonnullis, *fata cavens* legitur: quod non ita Servio satisfaçit. *Pierius.*

418 *Canentia lumina*] Aut Hypallage, pro *ipse canens:* aut physicam rem dicit. Dicuntur enim pupillæ mortis tempore albescere. *Servius.*

Canentia lumina] Calab. l. 1. ἄψεα πάντα λῦσε μόρος; *membra omnia mors solvit.* Prudentius Hym. Cathem. 10. morte dixit 'resolutos artus.' Joannes Chrysostomus Orat. 3. de Natura Dei, ἐκλύονται dixit in re simili. Itaque eo modo, quo membra reliqua dicuntur solvi morte, quia defecta suo vigore, sic etiam oculi: τὸ *canentia lumina* refero ad senectutem. Id rimor ex Hippocr. ita scribente lib. περ. σαρκῶν· ἡ δὲ κόρη καλεομένη τοῦ ὀφθαλμοῦ, μέλαν φαίνεται διὰ τοῦτο, ὅτι ἐν βάθει ἐστὶν, καὶ χιτῶνες περὶ αὐτό εἰσι μέλανες. Hinc colligo, illum, cui præ senectute tunicæ deciderint, albis esse oculis. Et quia id frequentissime in senibus accidit, ideo sæpissime visuntur illi hoc habitu. *Cerda.*

419 *Injecere manum Parcæ*] Traxerunt debitum sibi. Et sermone usus est juris: nam 'manus injectio dicitur, quotiens nulla judicis auctoritate exspectata, rem nobis debitam vindicamus.' *Servius.*

Telisque sacrarunt Euandri] Multis experimentis ostenditur Virgilium subtiliter et aliud agentem ritum vetustissimorum sacrorum referre. Hic ergo cum dicit, 'telisque sacrarunt Euandri,' docet quidquid destinatum Diis, id sacrum appellari. Perveniri autem ad Deos non posse, nisi libera onere corporis fuerit anima, quod nisi morte fieri non potest: opportune ergo hic sacratum Halesum loquitur, cum imminebat interitus. *Idem.*

Injecere manum] Proprietatem humani et divini Juris hic exsecutus est. Quippe *manus injectione*, pæne

mancipium designavit. Cur vero sacrum faciat *Halesum*, Macrob. III. 7. Sed accuratissime Cœlius XII. 11. et Des. Heraldus ad Arnob. l. II. Vide et Not. Ecl. IX. *Tuubm.*

Injecere manum Parcæ] Conversa phrasi Lucan. l. III. 'quanta est ea gloria genti Injecisse manum fatis.' pro, Inferre sibi mortem. *Germ.*

420 *Petit*] Petit telo, et precatur verbis. *Donatus.*

421 *Da nunc, Thybri pater*] Vicinum invocat numen, circa cujus ripas bella tractantur: sic supra, 'Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori.' *Servius.*

Da nunc, Tybri pater] In Romano codice, familiari errore, *Tybre* scriptum est. *Pierius.*

422 *Fortunam*] Signate et quæsite. Græcis τύχη est fortuna; et de telis, quæ assequuntur scopum τυχεῖν dicunt, si secus, ἀστυχεῖν: inde tela, εὐτυχῆ, id est, *fortunata*, et δυστυχῆ, quæ ἀτρόπια, ut loquitur Homerus, id est, *infortunata* et *irrita*. Et Iliad. XIII. δουρὶ τυχὼν, quod sæpissime incalcat. *Cerda.*

Viam] Valer. l. III. jure simili *iter* dixit, 'pectore rumpit iter.' Infra etiam de vulnere, 'una eademque via,' &c. *Idem.*

Duri] Aut fortis, aut asperi et crudelis in hostes. *Servius.*

423 *Tua quercus*] In tuis ripis creata. Sane superius de speciebus stativi augurii dictum est, in quibus *capillorem* esse diximus, quod hoc loco tangit. *Capillor* autem dicitur cum auspicato arbor capitur et consecratur Jovis fulguri: dicit enim his versibus, 'Da nunc Tybri pater ferro quod missile libro Fortunam,' &c. 'Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit:' hic ergo cum *arborem* nominat, videtur veteris ritus inducere mentionem. *Idem.*

Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit] Claud. I. in Ruff. 'si lætior adsit Gloria, vestita spoliis donabere quercu.' Admonet autem Servius, excusus ex schedis Danielis, allusum a Poëta ad veteris ritus mentionem, quo capillata, aut capillaris arbor dicebatur, in qua capillus tonsus, tanquam exsuviæ, suspendebatur, et arbor illa Jovi consecrabatur. Hæc est sententia Servii, etiamsi verbis admodum deformata. *Cerda.*

424 *Audiit*] Modo *exaudiit*, et ad effectum deduxit. Paulo post tantum *audiit*. Ut, 'Audiit Alcides juvenem.' *Servius.*

Dum texit] Dum spoliat. Nam tempus præsens est, non præteritum, ab eo quod est *texo*. Sic Plautus, 'Ego hunc hominem hodie texam pallio.' Et *tegit*, *te* primam syllabam corripit, ut tantum positione longa sit. *Idem.*

Dum texit Imaona] In aliquot antiquis *Imæona* per æ diphthongon legitur. Sed in pluribus *Imaona*. Sed neque placet *Abanthum*, ut in Romano codice legitur, quum *Abas Abantis* declinetur: quare *Abantem* rectius. *Pierius.*

425 *Arcadio telo*] Ut illustres hunc locum, lege quæ dedi l. IX. ubi Poëta exhibet Mezentii 'Hetruscam pinum.' *Cerda.*

Inermum] Et *inermem* dicimus et *inermum*. Servius.

426 *At non cæde viri tanta*] Notetur locutio poëtica. Vide quæ adduxi l. IX. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' Alius diceret, 'At non cæde viri tanti.' Ita infra, 'socii cesserunt æquore jusso,' pro, jussi. *Cerda.*

Perterrita sistit agmina] Subaudis *esse*. Servius.

427 *Pars ingens belli*] Ut hic de Lauso, ita in hoc libro de Herode, 'pars belli haud temnenda.' *Cerda.*

Primus Abantem] Ideo *primus*, quia comites ejus exemplum secuti sunt: nam infert, 'Sternitur Arcadiæ proles, aternuntur Etrusci:' et, 'Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis.' *Servius.*

428 *Oppositum*] Obstantem, fortiter pugnantem: et quidam dubium volunt utrum *pugnæ oppositum*, an *nodum pugnæ*, quod est melius. *Id.*

Oppositumque interimit] In Romano codice utraque orationis parte integra *interemit* scribitur, pene ultima correpta: non enim præteritum est. *Pierius.*

Nodumque moramque] Bene addidit *moram*, ne nodum alium acciperemus. Nam *nodus*, proprie est densa peditum multitudo, sicut *turma* equitum; ut lectum est in disciplina militari. Modo autem *nodum* pro difficultate posuit, quæ vix possit resolvi. *Servius.*

430 *Grajis inperdita corpora Teucri*] Quos Græci perdere nequiverunt. *Teucros* vero accipimus, quos secum duxit Æneas: nam ait, 'Quorum de numero qui sese in bella sequantur Prestantes virtute legit.' Alias non procedit: nam paulo post eruptari sunt, qui obsidentur in castris. *Inperdita* autem quis ante hunc? *Id.*

Grajis inperdita corpora] Similiter Statius Theb. III. 83. 'nunquam tibi sanguinis hujus Jus erit, aut magno feries inperdita Tydeo Pectora,' &c. *Emmenesa.*

432 *Extremi addensent acies*] Lucanus, 'quantum pede prima relecto Constringit gyros acies.' *Denseo* autem secundæ conjugationis est. *Id.*

Addensent] Ita legit Servius, Fabricius, H. Stephanus, Lamb. Aldus, itaque MSS. et libri antiqui, in secunda Conjug. non *addensent*. Hor. Od. I. 28. 'Mista senum ac juvenum densentur funera.' Itaque Horatium, Ovidium Met. III. et XV. Virgilium etiam atque alios scripsisse, docet Gifanius Indice Lucret. *Taubmannus.*

Nec turba moveri Tela manusque sinit] Lucanus, 'Gladiosque suos compressa timebat.' Quidam sane *turbam* multitudinem accipiunt, nam plurali numero *turbas* perturbationes dixerunt, et strepitus, unde et Terentium *turbas* lampadas propter strepitum volunt dixisse, cum parcus senex perperam per publicum duci suadeat, nec strepitum per turbas adhiberi. *Servius.*

Nec turba moveri Tela manusque sinit] Lucanus, etiamsi de re alia, l. IV. 'nulli telum vibrare vacabat.' Sed egregius ejusdem locus, et in eodem libro, et de re Virgilii: 'non arma movendi Jam locus est pressis, stipataque membra teruntur, Frangitur armato collisum pectore pectus.' Et postea magno incremento, 'compressum turba stetit omne cadaver:' et supra dixerat, 'Vix impune suos inter convertitur ensis.' Ammian. l. IV. 'nec exsertare lacertos, nec crispare permissi tela:' videlicet præ multitudine hominum. *Cerda.*

435 *Sed quis fortuna negarat, &c.*] Homer. Iliad. VI. τοὶ δ' αὖτε πάλιν οἶκόνδε νέοντο. Et l. XII. de alio quodam, οὐδ' ἄρ' ἔμελλε, ut Ἄψ ἀπονοστήσειν ποτὶ Ἴλιον ἠμαθόεσσαν. Horat. Epod. XIII. de Achille non redituro e Troja, 'Unde tibi reditum certo sub tegmine Parcæ Rupere, nec mater domum cærula te revehet.' Pindar. Pyth. Od. 8. παθητικῶς ait: τοῖς οὔτε νόστος ὁμῶς Ἐνάλιος ἐν Πυθιάδι κρίθη, οὐδὲ μελόντων Παρ' ματέρ' ἀμφὶ γόλοις Γλυκὺν ὄρσεν χάρμ. Calab. ibant (inquit) Trojani ad bellum ἀνόστοισι πόθεσσι. Et de alio quodam, οὐδ' αὖθις εἶην νοστήσατο πάτρην. Iterum, οἳ μὲν παλίνορσοι ἐς Ἑλλάδα νοστήσαντες. Omitto Calabrum, qui hoc affectu frequentissimus. Claudian. 2. Eutrop. pari affectu: 'Protinus excitis iter irremeabile signis Arripit, infestoque jubet bubone moveri Agmina.' Apollon. Arg. I. οἳ μὲν ἔμελλεν Νοστήσειν Κήρινθον ὑπότροπος. *Id.*

438 *Mox illos sua fata manent*] Eurip. in Rhes. ἔσται γὰρ αὐτῷ θάνατος ἐξ ἄλλης χερός: et Od. Σ. ἀλλ' οὐδ' ὃς φόγε κῆρα, πεδήσε δὲ καὶ τὸν Ἀθήνη Τηλεμάχου ὑπὸ χερσὶ καὶ ἔγχεϊ ἷφι δαμῆναι: et

Il. O. ἤδη γάρ οἱ ἐκόρυσσε μόρσιμον ἦμαρ Παλλὰς Ἀθηναίη ὑπὸ πηλείδαο βίηφι. Orph. Argon. τῷ δ' ἄρα μόρσιμον ἦεν ὑφ' ἡρακλῆϊ δαμῆναι. *Germanus.*

Majore sub hoste] Sub hostilitate. Nam sub adversis hostibus pereunt. *Servius.*

439 *Monet succurrere Lauso*] Expositio talis est: monitus a sorore continuo secat agmen, atque ut vidit socios, &c. *Idem.*

Monet succurrere Lauso] *Sucurrere* passim in vulgatis est codicibus. In pluribus vero manu scriptis, præsertimque Vaticanis, *succedere* scriptum animadverti. Neque tamen nusquam *succurrere* legitur. *Pierius.*

441 *Tempus desistere pugnæ*] In Romano codice *pugna* est, auferendi casu. *Idem.*

Tempus desistere] Abest verbum *ait*, aut simile, ad indicandam celeritatem. Ita l. IV. 'Præcipites vigilate, viri,' &c. et statim, 'sequimur te, sancte Deorum:' et aliis locis, ubi desunt verba *ait, inquit*, et talia. *Cerda.*

442 *Feror*] Pro *ferri debeo*, id est, redibo. *Servius.*

443 *Cuperem ipse parens spectator adesset*] Aspere et amare dictum: multa enim mala graviora videntur, si ante oculos nostros eveniant, quam si audiantur. Tale est ut in secundo de Polyte: 'qui nati coram me cernere lethum Fecisti:' non enim objicit Pyrrho quod occiderit, quia hoc jus belli exigebat; sed quare vidente patre: et his similia, ut, 'Impositique rogis juvenes ante ora parentum:' et, 'An fratris miseri lethum ut crudele videres?' et, 'Vidi oculos ante ipse meos:' et, 'victum tendere palmas Ausonii videre.' *Servius.*

Cuperem ipse parens] *Ipse*, scilicet qui amat: *ipse*, qui inimicis meis auxilia subministrat: *ipse*, a quo missus est contra me. *Donatus.*

Spectator] Quia graviora sunt quæ videntur, quam quæ audiuntur. Quod leoni Turnum, et tauro Pallantem comparet, jam eventus rei demonstrabit. *Idem.*

444 *Æquore justo*] Pro *ipsi justi*: et est usurpatum participium. Nam *jubeor* non dicimus, unde potest venire *justus*. Sic ergo hic participium usurpavit, ut Horatius verbum, dicens, 'Hæc ego procurare et idoneus imperor et non Invitus.' Ergo satis licenter dictum est, adeo ut huic loco Probus hic correptum *a*, longum posuerit. *Servius.*

Æquore justi] In Mediceo, et antiquis aliquot exemplaribus *justo* legitur: quod figurate dictum agnoscit Servius. *Pierius.*

Æquore justo] Pulchra hypallage. Vide l. IX. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' *Cerda.*

445 *Tum*] Deinde. *Servius.*

Justa superba] In Oblongo codice perveteri *dicta*: sed *justa* magis placet. *Pierius.*

446 *Miratus*] Quidam codices antiqui *miratur* habent: quod non ita placet. *Idem.*

Stupet in Turno] Id est, in Turnum intuens. *Servius.*

Stupet in Turno] Arripit Val. Arg. I. ubi de Achille puero, 'stupet in ducibus.' *Cerda.*

447 *Lumina volvit*] Ab hoc affectu et in tuendo energia, non abit Valer. Arg. IV. ubi, 'oraque longo Commimus obtutu mirans tenet.' Ibid. 'Ille virum circa mirantia lumina volvit.' Ut vero Noster *obit* de visu, ita idem eodem lib. 'Ore renidenti lustrans obit, et fremit ansum.' Lucan l. V. 'totoque vagantia cœlo Lumina.' Ut autem Pallas hostem suum, sic Taurea Campanus initurus singulare certamen cum Asellio apud Livium l. XXIII. inducitur hostem suum 'diu perlustrans oculis.' Est hoc plane, quod Eurip. in Ione: Πάντα τοι βλέφαρον διώκω: *Moveo palpebras omnem in partem.* Cerda.

Omnia] Quæ omnia? an circa Tur-

ni arma et corpus? *Servius.*

448 *Tyrannī*] Regis superbi. *Id.*

449 *Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis, Aut letho*] Argumentum dilemmatum, quod adversarium ab utraque parte concludit. *Idem.*

Spoliis opimis) Quæ dux duci detrahit, ut diximus, spolia opima sunt. *Idem.*

Aut spoliis, &c.] Macrob. cap. I. Saturn. l. VI. ait ductum hoc ab illo Attii in Tragœdia, cui titulus 'Armorum judicium:' ubi, 'Nam tropæum ferre me a forti viro pulchrum est: si autem et vincar, vinci a tali, nullum est probrum.' Homer. simili sæpe sententia, ut cum ait Iliad. XII. ἢ τῷ κῦδος ὀρέξομεν, ἠέ τις ἡμῖν. Et Il. XIII. Idomeneus ita loquitur: Αἶψά κεν ἢ φέροιτο μέγα κράτος, ἠὲ φεροίμην: id est, vel me Æneas interficeret, vel ego illum; nam de Ænea loquitur: et ibid. ὄφρα τάχιστα Εἴδομεν ἢ τῷ εὖχος ὀρέξομεν, ἠέ τις ἡμῖν. Tale et illud libri extremi, 'Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam, Aut habeat victos,' &c. Catull. etiam de Nupt. Pelei dixit: 'Aut mortem oppeteret Theseus, aut præmia laudis.' Et Ennius apud Priscianum: 'Nunc est illa dies, quo gloria maxima sese Ostentat nobis, seu vivimu', seu morimur.' *Cerda.*

450 *Aut leto insigni*] Vere hoc: est enim mors insignis, quæ infertur a viro forti. Ovid. Metam. l. IX. 'Magnaque dat nobis tantus solatia victor,' id est, Hercules. Vide, si placet, Delrium Nostrum in Nov. Comment. ad Sen. in Herc. Œt. vs. 812. ubi verba Attii, quæ adduxi, revocat ad numeros poëticos. *Idem.*

Sorti pater æquus utrique est] *Sorti* pro casui et fortunæ: *æquus*, hoc est, æquo animo feret si occidero; quia dixerat Turnus, 'Cuperem ipse parens spectator adesset.' *Servius.*

452 *Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis*] Præsagio mortis futuræ. *Idem.*

Frigidus Arcadibus, &c.] Imitatur hunc locum Valer. Arg. l. IV. ubi Castor timet, viso Polluce fratre progrediente ad certamen contra Amycum. Versus sunt: 'nudo steterat jam pectore Pollux, Cum pavor et gelidus defixit Castora sanguis.' Aurora apud Calab. l. II. cum videret filium Memnonem pugnantem contra Achillem δείδε παιδί, *timuit nato:* et prius dixerat, invitam illam ascendisse in cælum, οὐρανὸν ἀνῆλθεν οὐκ ἐθέλουσα. Ovid. Metam. l. X. dixit, 'fugitque et color, et sanguis,' in magno metu. Sed videat Lector, an Virgilius alluserit ad stupiditatem quandam Arcadum. Juven. Sat. VII. 'læva in parte mamillæ Nil salit Arcadico juveni.' Ubi discipulum ineptum ad doctrinam vocat 'juvenem Arcadicum,' cui 'nihil salit' in sinistra pectoris parte, id est, qui excors pene est. Fulgentius *sensus Arcadicos* dixit de hominibus, quibus pingue ingenium. Inde ergo, 'Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis:' quibus verbis notatur stupor. *Cerda.*

453 *Pedes apparat ire*] Ne videatur pugnæ iniquitate vicisse. *Servius.*

454 *Utque*] A comparatione, subjicit utriusque ferociam: Turnum comparat leoni, Pallantem tauro. Adjecit, 'meditantem prælia,' quia et Pallas tum primum belli certamina cœperit meditari. *Donatus.*

Specula cum vidit ab alta] Hoc ad currus altitudinem spectat: leo ad Turni violentiam atque feritatem. Et est ordo, Utque leo advolat, talis est Turni imago venientis. *Servius.*

455 *Meditantem prælia taurum*] Duo exemplaria antiquiora Vaticanæ bibliothecæ legunt 'meditantem in prælia.' *Pierius.*

457 *Contiguum*] Postquam vidit eum venisse intra jactum teli, scilicet ut possit feriri. *Servius.*

Contiguum] Est hoc, quod omnes, *intra jactum teli:* quod et ipse usurpat l. XI. et infr. in hoc l. simili sententia:

‘ Atque oculis spatium emensus quantum satis hastæ.’ Sophoc. pulchre, *ξύμμετρος βάλλειν*. Eurip. in Herc. *ἐντὸς ἔστη τοξεύματος*. *Cerda.*

458 *Ire prior Pallas*] Subaudis, *Voluit ire.* Alii *ire* pro *it* legunt, ut sit infinitivus pro indicativo. *Serv.*

Si qua] Si quando. *Idem.*

Fors] Fortuna : et dictum est propter illud, ‘ Audentes fortuna juvat.’ *Idem.*

Siqua fors adjuvet ausum] Vide in hoc lib. ad illud, ‘ Audentes fortuna juvat.’ *Cerda.*

Ausum] Num pro *audentem?* Serv.

Ausum] Id est, *audentem*, explicante Servio. Nihil enim frequentius Græcis, quam commutatio participiorum, et uni Homero frequentissimum. Ita l. IX. ‘ volvenda dies,’ pro, voluta. Ita Horat. ‘ veniens in ævum,’ pro, in ævum venturum. *Cerda.*

460 *Per patris hospitium*] Deest, mei. *Servius.*

Per patris hospitium, et mensas, &c.] Obtestatur Herculem per hospitii jus cum patre Euandro quondam l. VIII. ‘ hæc limina victor Alcides subiit.’ Quasi diceret Pallas : Etsi Deus factus es meritis tuis, fuisti tamen aliquando homo, fuisti hospes patris mei, fuisti conviva ; habes ubi vicem reddas. *Donatus.*

461 *Te precor, Alcide*] Supra, contra inferiorem hostem, fluminis imploravit auxilium : nunc, contra hostem majorem viribus, Deum invocat virtute præstantem. *Servius.*

462 *Cernat semineci, &c.*] Ad illud quod ait Turnus, ‘ Cuperem ipse parens spectator adesset :’ hic dixit, Ipse suum cernat interitum. *Id.*

Cernat semineci sibi, &c.] In Oblongo codice, *cernant*, numero multitudinis, legitur : cujus suppositum erit, *lumina morientia*, in quo etiam *mortalia* scriptum est : sed ut alterum illud non improbarim, ita hoc minime receperim, quum *morientia* magis faciat ad sententiam. *Pierius.*

463 *Victoremque ferunt morientis lumina Turni*] Donatus dicit *meminerint* : sed melius est *sustineant*, quasi pondus et pœnam ; nec enim meminisse oculi possunt. *Servius.*

465 *Corde premit gemitum*] Attingit rem naturalem. Nam cum gemitus reprimi possit, certe non lacrymæ. Empedocles apud Plutarch. in Quæst. Natur. ait, *τοῦ αἵματος ταραχθέντος ἐκπροΐεσθαι τὸ δάκρυον : ab conturbato sanguine exprimi lacrymas : ὅσπερ* (ait ille) *γάλακτος ὄρρὸν : sicut serum a lacte.* Itaque Hercules, ut fortis, gemitum comprimit ; lacrymas nequit, quia naturales. *Cerda.*

Lachrymasque effundit inanes] Hic ostendit eventum futurum. *Servius.*

Lachrymasque effudit inanes] In aliquot antiquis codicibus, ‘ Lacrumasque effundit inanis :’ sed *effudit* præteritum magis placet, posito *audiit.* Pierius.

466 *Dictis amicis*] Homer. sæpe, *ἐπέεσσι φίλοισι. Cerda.*

Inanes] Quæ periturum juvare contra fatorum sententiam non possent. *Taubmann.*

467 *Stat sua cuique dies*] Sectis philosophorum poëtæ pro qualitate negotiorum semper utuntur : nec se unquam ad unam alligant, nisi quorum hoc propositum est, ut fecit Lucretius, qui Epicureos tantum secutus est. Scimus autem inter se sectas esse varias. Unde fit ut in uno poëta aliqua contraria inveniamus, non ex ipsius vitio, sed ex varietate sectarum. Illud namque quod ait in quarto, ‘Sed misera ante diem,’ Epicureorum est, qui casibus cuncta concedunt. Nunc quod dicit, ‘Stat sua cuique dies,’ Stoicorum est : qui dicunt fatorum statuta servari. Sane prudenter fecit ut fluxam et vagam opinionem Epicureorum daret homini, id est, sibi, (nam illud ex persona poëtæ dictum) hanc autem validam daret Jovi. Nam Stoici et nimiæ virtutis

sunt, et cultores deorum. *Stat* autem, fixa est. *Dies* vero, tempus vitæ: nam fœminino usus est genere. Nam cum masculino dicimus, re vera diem significamus. Sane prudenter negaturus a causa cœpit, quia qui rogat dum suspensus expectatione est, potest audire causam cur sibi postea negatum sit. Cæterum si statim neges, nec admittit excusationem: ideo negaturus Jupiter sic cœpit. *Servius.*

Stat sua cuique dies, &c.] Seneca in Furen. 'Certo veniunt ordine Parcæ, Nulli jusso cedere licet, Nulli scriptum proferre diem.' Silius l. III. 'Et pace, et bello cunctis stat terminus ævi.' Ante hos Lucret. l. III. 'Certa quidem finis vitæ mortalibus adstat.' Et adhuc ante omnes Homer. Iliad. VI. Μοῖραν δ' οὔ τινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀνδρῶν. Et l. XVI. ait mortalem omnem πεπρωμένον αἴσῃ. Iliad. XII. οὐκ ἔστι φυγεῖν βροτὸν, id est, κῆρας. Apollon. Arg. I. loquens de Parca, τὴν γὰρ θέμις οὔποτ' ἀλύξαι θνητοῖσιν. Soph. Antig. 'Αλλ' ἁ μοιριδία τις δύνασις, δεινά. Lege Clementem Strom. l. VI. ubi conjungit ad hanc ipsam rem Archinum, Demosthenem, Phænoclem. Seneca epist. 101. ita scripsit: 'Stat quidem terminus nobis, ubi illum inexorabilis fatorum necessitas fixit.' et ad Marcium, cap. 20. 'fixus est cuique terminus, manebit semper ubi positus est.' *Cerda.*

Stat sua cuique dies] Vide Salmas. in Plin. Exercit. p. 118. et seqq. *Emm.*

Breve tempus vitæ] Quia quandoque finitum: ipse paulo post, 'Rhœbe diu, res si qua diu mortalibus ulla est, Viximus.' Item Cicero, 'Quid est enim hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum?' *Servius.*

Breve, &c.] Quid hac re certius? Sophoc. apud Stob. de hominibus, σκιαῖς εἰκότες. Ab Silentiario in Epig. dicitur βίος ἀντιμεθελκόμενος. Horat. 'vitæ summa brevis.' Lucret. 'brevis est hic fructus homullis.' Cum Phocylides illam rotæ comparavit, ὁ βίος (dixit) τροχὸς, quid aliud quam brevitatem innuit? Joann. Chrysost. Orat. 6. contra Judæos βραχὺς ὁ παρὼν βίος. Sed cesso ab eruditione facile parabili, cum præsertim opus sit Senecæ integrum 'De Brevitate vitæ.' *Cerda.*

468 *Omnibus est*] Magna consolatio, quæ ostendit non esse dolenda communia. Quis enim indignetur contingere sibi quod omnium est? *Servius.*

Sed famam extendere factis] Contra illud quod occurrebat, vitanda esse ardua si communis omnibus mors esset, brevis vita: dicit ideo amandas esse virtutes, ut vitæ brevitas fama et gloriæ meritis possit augeri. *Idem.*

Sed famam extendere, &c.] Pulchra gnome. Cum vita sit brevis, sit fama æterna. Apto hic verba Sallustii in præfat. Catil. 'Quo mihi rectius esse videtur, ingenii quam virium opibus gloriam quærere: et quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere.' Et reddit rationem: quia cum reliqua fluxa sint, tamen 'virtus clara æternaque habetur.' Quod consentanee ad Virgilium, qui ait esse 'opus virtutis famam extendere.' In Æneid. VI. etiam legis, 'Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?' Eo sensu, quo Poëta, dixit Horat. de Roma, 'extendat nomen.' *Cerda.*

Sed famam, &c.] Vid. Scalig. v. 3. *Taubmannus.*

469 *Opus*] Officium. *Servius.*

Trojæ sub mœnibus altis, &c.] Pertinet huc locus Isocratis ἐν Ἑλεν. ἐγκωμ. ubi ait, τοὺς ἐξ αὐτῶν γεγονότας ἀπέτρεψαν (θεοὶ) τῶν ἀγώνων τῶν περὶ Τροίαν: *Suos filios Dii Trojani belli discriminibus obtulerunt.* Mox numerat Sarpedonem filium Jovis, Memnonem Auroræ, Cycnum Neptuni, Achillem Thetidis, qui omnes ibi occubuere. Adeo, ut mihi videatur huic loco Iso-

cratis institisse Virgilius. Est et locus Calabri huic aptandus, l. I. ubi sermo est de Marte, postquam ejus filia Penthesilea in Trojano bello ceciderat: ὀψὲ δέ οἱ κῆρ Μνήσαθ' ὅσοι καὶ Διὸς ἐνὶ πτολέμοισι δάμησαν Τίεες, οἷς οὐδ' αὐτὸς ἐπήρκεσεν ὀλλυμένοισιν: et l. III. ubi Calliope consolans Thetidem de extincto Achille: καὶ γὰρ Ζηνὸς ἐριβρεμέταο ἄνακτος Τίες ὁμῶς ἀπόλοντο, κακῇ περὶ κῆρι δαμέντες. Et postea mors dicitur οὐδὲ θεῶν ἀλέγουσα, *nec Deos curare*. Thetis quoque apud Eurip. in Androm. queritur hunc in modum: Κἀγὼ γὰρ, ἢ ἄκλαυστ' ἐχρῆν τίκτειν τέκνα, Ἀπώλεσα παῖδα. *Cerda*.

470 *Gnati deum*] Ut Achilles Thetidis, Memnon Auroræ, Martis Ascalaphus. *Servius*.

Nati deum] In antiquis *gnati*, ex Valerii Frontonis distinctione. *Pier*.

471 *Sarpedon*] Secundum Virgilii declinationem, ut, 'nothum Sarpedonis alti,' ultima habebit accentum in nominativo: secundum Homerum, qui et *Sarpedonos* et *Sarpedontos* facit, et ultima et penultima syllaba habet accentum. *Servius*.

Et jam sua Turnum] Multi *etiam* legunt, ut sit *ecce*: sed pertinet ad consolationem: sic ait, 'Periturus est ille, qui vincit.' *Idem*.

472 *Fata vocant*] In codicibus aliquot, *manent* legitur: sed *vocant* magis placet, quia magis facit ad consolationem: si pœna non differatur: et *vocant* instare significat. *Pierius*.

Metas] Fines: ut, 'His ego nec metas rerum, nec tempora pono.' *Servius*.

Pervenit] Bene ad exprimendum celerem mortis adventum, præterito usus est tempore. *Idem*.

Metasque dati pervenit ad ævi] Locutio sumpta ab metis equestris cursus. Duco sententiam Virgilii ab illo Homer. Iliad. XVI. εὕρετο τέκμαρ: *invenit finem*: et alibi, θανάτοιο τέλος δέ: et τέλος θανάτοιο κάλυψεν Ὀφθαλμούς. Diceret Seneca Rhet. Cont. 8. 'Fecit adolescens jam felicitatis suæ finem.' *Cerda*.

473 *Rutulorum reicit arvis*] Respiciendo fecit partem feliciorem: ut, 'Aspice nos hoc tantum:' quidquid enim Jupiter videt admodum juvat. *Reicit*. *Re* naturaliter brevis est, et eam pro longa posuit. Sic alibi, 'Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis.' Quod licet possit excusari; quia cum facit *rejeci*, inter duas vocales *j* posita, producit superiorem, ut dicamus longam eam esse, quia per declinationem longa futura est: tamen quia in hac re argumentum magis est quam ratio, dicamus ectasim factam, quæ poëtis plerumque conceditur. *Servius*.

Oculos Rutulorum rejicit arvis] Servius ita explicat: 'Respiciendo fecit partem feliciorem.' Fallitur: nam 'rejicere oculos' non est respicere, sed avertere oculos. Inde Georg. III. *rejice*, id est, amanda, extermina, dimove; et *rejiculæ oves*. Ergo sententia est: Avertit inde oculos, nulli parti auxilium præbens, omnia permittens fatis. Ad eum modum, quo Homer. dixit Iliad. XIII. de Jove: τοὺς μὲν τῇσι πόνον τ' ἐχέμεν καὶ ὀϊζὺν Νωλεμέως· αὐτὸς δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ. Et Statius dixit in re simili de Jove, 'visusque nocentibus arvis abstulit.' *Cerda*.

475 *Fulgentem diripit ensem*] Ne jacto telo inermis esset. *Servius*.

Fulgentem] Nudatum gladium intelligit, ut Cicer. Tuscul. V. 'fulgentem gladium e lacunari, seta equina appensum.' Est ergo Virgiliana locutio tota poëtica: quasi diceret: Cum diripuisset nudassetque gladium, fecit illum fulgere. *Cerda*.

Diripit] In Romano codice, *deripit* more suo, uti superius. *Pierius*.

476 *Humeris surgunt qua tegmina summa*] In nonnullis Vaticanæ bibliothecæ codicibus, et in iis qui apud me sunt, *humeri* habetur genitivo

casu: quod magis placet: et pro *summa, prima* legitur in Romano codice. *Idem.*

477 *Vicem molita*] Hoc est, cum difficultate quæsivit: per quod et soliditas clypei, et minus firmus hastæ jactus ostenditur. *Servius.*

Molita] Quasi cum difficultate: per quod et soliditas clypei et minus firmus hastæ jactus ostenditur. Ita Lucret. l. v. 'arva moliri ferro,' id est, magno cum labore invertere et exarare. *Taubmannus.*

478 *Strinxit*] Tactu modico præteriit: ita enim ab antiquis dicebatur: et est significatio levis vulneris. *Serv.*

Strinxit] Indicat vulnus levissimum. Inde Ovid. Metamor. VIII. 'summum distrinxit arundo Corpus:' et quia *distrinxit*, ideo sequitur, 'exiguo rubescit sanguine setas.' Sed de hoc locutus sum jam in hoc libro. *Cerda.*

479 *Ferro præfixum robur*] Periphrasis hastæ. *Servius.*

Ferro præfixum robur acuto] Homer. sæpe δόρυ, vel ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέϊ χαλκῷ. Sed pulchre Iliad. l. XV. κατὰ στόμα εἰμένα χαλκῷ, præcessere ξυστὰ: *vestiti ære ad summum conti:* ad verbum, *vestiti conti ære ad os.* Cerda.

481 *Num mage sit*] Legitur et *Nunc magis est.* Unus tamen est sensus. Sed si *mage* legamus, propter metrum dictum est, pro *magis:* sicut etiam *pote*, pro *potis.* Persius, 'Qui pote vis dicam nugaris cum tibi calve?' Quod adeo in usum venit, ut etiam in prosa inveniatur. Cicero in Verrinis, 'Mage condemnatum hominem in judicium adducere non posse.' *Ser.*

Penetrabile] Pro *penetrale* dicitur: nam quod penetrat, *penetrale* dicitur; quod autem penetratur, *penetrabile.* Id.

Penetrabile] Active: ut Georg. 'frigus penetrabile.' *Germanus.*

482 *Tot ferri terga*] Non dicit quot terga, sed multa. *Servius.*

Tot ferri terga tot æris, Cum pellis toties obeat circumdata tauri] In antiquis nonnullis codicibus reperitur *cum*, sive *quom*, non *tot*, hoc pacto: 'Dixerat; at clipeum quom ferri terga tot æris, Quom pellis toties obeat circumdata tauri.' Sed omnino melius, ut in vulgatis. *Pierius.*

Tot ferri terga, &c.] Hic ornatus fuit in scutis Heroum, ut interius essent e coriis bubulis bis aut ter replicatis, exterius vestirentur laminis ferreis æreisve. De scuto Idomenei Il. XIII. Τὴν (ἀσπίδα) ἄρ' ὅγ' ἐν βυνοῖσι βοῶν, καὶ νώροπι χαλκῷ Δινωτὴν φορέεσκε, δύω κανόνεσσ' ἀραρυῖαν. Sed cui usui esset ferrum in scutis jam Lips. aperuit. Non enim credendum, tegi scutum lamina ferri integra. Nam quæ vires illi sustinendo? Tantum enim ferrum inducebatur ad oram clypei. Vide illum, ne actum agam. Sed addo ego usum alium ferri; nam cum scuta fierent e cratibus, et tegerentur corio, necessarium erat ferrum ad crates vinciendas. Et ita interpretor verba Taciti, 'Ne scuta quidem ferro nervove firmata.' *Cerda.*

Ferri, æris] Unum tantum dicit, non duo. Æs vox est communis, ut æs argenteum, aureum, ferreum. Ergo ait vestitum scutum ære ferreo. Sed per hendiaden dixit, 'tot ferri terga, tot æris,' ut, 'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Et ita fortasse explicandus Oppianus Cyneg. l. I. Καὶ χαλκὸν σελαγεῦντα, καὶ ἀστράπτοντα σίδηρον: *Et æs fulgidum, et scintillans ferrum.* Id est, æs ferri cum scintillante fulgore. *Idem.*

483 *Cum pellis*] Quidam *pellis* humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

Cum pellis toties obeat] Quis nescit quæ de septemplici Ajacis scuto Homerus, et Ovid. Oppian. etiam Cyn. l. I. de scuto, ἐνταβόειον. Idem l. IV. hanc habet scutorum fabricam: Πλεκτὰ σάκη τεύχουσιν ἐυστρέπτοισι λύγοισι Καρτερὰ, καὶ πλευρῇσι περίδρομα· καββὲ βοείας Ἀζαλέας ταινύουσιν ἐπ' ἀσπίσιν ἀμφαλοέσσαις: *Nexos umbones fabricant*

lentis ex viminibus, Firmos et lateribus convenientes: pelles autem bubulas Siccas extendunt super clypeos rotundos. Scutum Hectoris vocat Homer. *ῥινοῖσιν πυκινὴν*, ab frequentia multarum pellium: et l. xv. scutum Teucri *τετραθέλυμνον, quadruplum.* Calab. l. III. *ἀσπίδα πολυβόειαν.* *Cerda.*

484 *Vibranti cuspis medium*] In aliquot, 'vibranti medium cuspis,' mutato numero. *Pierius.*

Vibranti ictu] Lib. XI. 'spicula vibrant.' l. IX. 769. 'vibranti gladio occupat.' l. II. 'linguis vibrantibus angues.' Æn. VIII. 661. Æn. XII. 919. dixit 'tela coruscant.' *Taubmann.*

Cuspis ingens] Ita accipiendum, ne sit incongruum de puero *ingens pectus.* Sane *cuspidem* abusive pro hastæ mucrone posuit. *Servius.*

Cuspis] *Cuspidem* pro hastæ mucrone posuit, auctore Servio: et recte; nam *Cuspis σαυρωτὴρ* est, et ea pars hastæ, quæ solo depangitur, quoties stat erecta. Vid. N. Æneid. XII. 510. *Taubmann.*

485 *Et pectus perforat*] Hic subdistinguendum: ut *ingens* (sicut diximus) ad superiora possit referri. *Ser.*

Et pectus perforat ingens] Male Servius, qui ita jungit, 'Cuspis ingens perforat pectus:' imo *cuspis perforat corpus ingens.* Nullus lepor in carmine, in quo adjectiva postponuntur longo intervallo. In bonis Poëtis exempla rara hujus vitii (nam sic nuncupo), fortasse nulla. Quid quod vere Pallas fuit ingens corpore? Galeoti Martii in lib. de Doctr. Promiss. capite trigesimo sexto hæc sunt verba: 'Gigantes fuisse sacra narrat historia; et Romæ tempore Henrici III. inventum est cadaver Pallantis, quem Turnus occidit, tantæ magnitudinis, ut longitudine sui Romanos muros æquaret.' Commeminit ejusdem rei Magius capite quarto libri Miscel. et Dalecamp. in Plinio. Neque contra hoc est versus Virgilii Æneid. XI. 'arsurasque comas obnubit amictu.' Nam Poëta hoc *κατὰ πρόληψιν*, ait Magius; præsumebat enim Poëta fore, ut cremaretur. Quin narrationem hanc Poëta astruxit; nam cum Euandri planctum describit, nullius meminit cremationis, quod non subticuisset, ut neque aliorum, qui una cum Pallante conciderunt. *Cerda.*

486 *Rapit calidum, &c.*] Est hoc fere illud Lucan. l. III. 'jaculum lethale revulsum Vulneribus traxere suis.' *Idem.*

De vulnere] In Romano legitur *de pectore.* Pierius.

487 *Una eademque via*] Hic eadem est moduli ratio, quæ inferius l. XII. 'Uno eodemque tulit partu,' figura, quæ *συνίζησις* dicitur. Quantum ad sententiam versus, videtur convenire illud Hom. Il. Ἅ. *ψυχὴ δὲ κατ' οὐταμένην ὠτειλὴν Ἔσσυτ' ἐπειγομένη.* *Germ.*

487 *Sanguisque animusque sequuntur*] In Romano codice, et aliquot aliis, *sanguis animusque*, absque particula copulativa priori loco. Sed enim ea repetita in similibus plena venustatis est; nisi versum etiam elanguescere, anima deficiente, velimus. *Pier.*

Sanguisque] Adimunt aliqui, in his Gifanius, particulam *que*, et legunt, *sanguis animusque.* Quia veteribus *sanguis* producebatur in fine. Sic Val. Arg. l. III. 'modo tela sacerdos Porrigat, et justa sanguis exuberet unda.' De lectione versus Lucr. l. I. lege eundem Gifan. in Indic. *Cerda.*

Animusque] *Animus* pro *anima*: nam *animus*, consilii est; *anima*, vitæ. Quidam secundum Epicureos animam per totum corpus divisam esse volunt, et exinde posse fieri, ut quis, amputata parte corporis, vivat: animum vero esse *τὸ ἡγεμονικὸν* animæ, sine quo vivere non possumus. Ergo secundum sectam sibi notam Poëta locutus. *Servius.*

Animus] Pro anima, Græcorum imitatione. Nihil enim frequentius in Homero, quam *θυμὸς*, pro *ψυχή*:

ut cum ait Il. XIII. θυμὸς ᾤχετ' ἀπὸ μελέων pro, mortuus est. Et quoties in illo, θυμὸν ὀλέσσαι; *Cerda.*

488 *Corruit in vulnus*] In Oblongo codice pervetusto *concidit* legitur. Sed *corruit* majorem habet vim. *Pier.*

Corruit in vulnus] Lucr. IV. 'Namque omnes plerumque cadunt in vulnus, et illam Emicat in partem sanguis, unde icimur ictu.' *Germanus.*

Sonitum super arma dedere] Homeri est, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. *Serv.*

Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere] Hoc carmen ita interpretatus est Ennius in Annal. l. XVI. 'Concidit, et sonitum simul insuper arma dederunt.' A. Furius Antias Annal. l. I. 'Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' *Ursin.*

Super arma dedere] Æn. IX. 709. *Taubmann.*

489 *Terram petit ore*] Quia præcessit, 'corruit in vulnus.' Lucan. IV. 'ferientia terram Corpora.' Sen. in Hercul. Fur. 'terram petivit ore.' *Cerda.*

Terram petit ore cruento] Vid. Æn. XI. 418. *Taubmann.*

490 *Quem Turnus super adsistens*] In Romano codice versus integer, his additis dictionibus, *sic ore profatus.* Alii nugas alias addidere. *Pierius.*

Super adsistens] Prudent. Psychom. 'Quam super assistens Patientia, vicimus, inquit.' Cyrillus Alexandrinus in Micheam numero 44. ἔθνη κεισσομένης κατοχησόμεθα: explicat scilicet insultantiam, qua jacentes opprimi solent. Et in Joëlem num. 42. συμβαίνει γὰρ ἐν πολέμοις καταστένειν τοὺς πίπτοντας, ἐπαγάλλεσθαι δὲ τοῖς κειμένοις τοὺς κεκρατηκότας, καὶ αὖ μάλα ἐπικαυχᾶσθαι. Ab Josepho libro septimo Belli capite primo, qui mortuos conculcabant dicuntur ἐπιβαίνοντες, ut a Virgilio 'super assistens.' *Cerda.*

Sic ore profatur] Ablegant aliqui hoc hemistichium. Possunt, meo judicio, nam statim sequitur, *inquit*: ac proinde otiose hic *profatur.* Scio in Homero talia invenlri. Sed Maronis alia vox, alia Musa. *Idem.*

491 *Referte Euandro*] Potest hic et distingui: potest et supra referri, ut sit, Euandro remitto qualem meruit filium. *Servius.*

492 *Qualem meruit Pallanta remitto*] Insultans Turnus et successu superbior factus describitur. Fieri autem non potuit, ut hostis et Euandro, et Pallanti infensus, pro malefactis benevolentiam redderet: unde sub imagine humanitatis, dum sponte patri reddit occisum, etiam patrias pœnas conatur exigere: supra enim professus est, quid animi gereret: nam dixit: 'Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas Debetur: cuperem ipse parens spectator adesset.' Quod quia factum non est, alio genere cupiebat impleri: ut qui cadentem filium spectare in campo non potuisset, in sedibus suis positus videret occisum. Levius enim, ut supra dictum est, dolemus, si audiantur mala: gravius vero, si videantur. *Donatus.*

Qualem meruit] Refert hoc Scaliger ad elogium Pallantis. Lege caput quadragesimum Poët. l. III. *Cerda.*

Pallanta remitto] Scilicet ad sepulturam. Clare Justin. l. XII. 'funera remitteret.' *Idem.*

493 *Quidquid*] Pro *quodcunque.* Plautus in Bacchidibus, 'Quidquid est nomen sibi.' *Servius.*

Solamen humandi est] Solatium dolentis scilicet patris. Quia hoc solatium vivorum est humare defunctos. *Idem.*

Largior] Fuit hæc liberalitas magnorum ducum. Æneas, interfecto Lauso, 'teque parentum Manibus, et cineri, si qua est ea cura, remitto.' Noto humanitatem hanc elucere in hoc heroïco opere. Nescias enim, qua incivilitate duces suos Homerus inducat, cupidos quippe semper trahendi ad se mortuos, ne donarentur

sepultura. Sic Hectorem Achilles, et nisi pretio non restituit: quid incivilius? Est integer liber Iliados de certamine circa cadaver Patrocli. Quo libro nihil ego vidi ἀτοπώτερον. Idomeneus libro decimotertio Iliados interfectum Othryoneum gloriabundus ad naves ducit, ut rem egregiam. Millena hæc in Homero. Quanto gloriosius dare absque pretio: et vere largiri, ac nolle λύτρα, aut ἄτιμα? Qua de re vide Notam Scaligeri capite duodecimo libri tertii Poëtices. *Cerda.*

494 *Stabunt*] Constabunt. Hoc ergo dicit, *non illi parvo:* non parvo periculo constabunt Æneæ hospitia, et est proverbialis sensus. *Servius.*

Haud illi stabunt Æneïa parvo Hospitia] Tale illud Ovid. Fast. II. 'Heu quantum Regnis nox stetit una tuis!' Et Juvenal. Sat. III. 'magno hospitium miserabile.' *Cerda.*

496 *Exanimum*] Antiqui codices libentius *exanimem* scribunt per *e*, ut observatum sæpe. Sed utrumque receptum a Grammaticis. *Pierius.*

Rapiens] Homer. sæpissime, ἰσόλα, ἐξερύσε. Poëta sæpissime, et signate *rapio* ad hanc rem, ut cum ait, 'Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.' Exempla obvia. Rapit enim victor, id est, repetit, quod suum est; nam victi hostis bona cedunt victori. Simile verbum, videlicet ἁρπάζω, aliquando Homer. habet, ut Il. XIII. Δηΐφοβος μὲν ἀν' Ἀγκαλάφου τήληκα φαεινὴν Ἥρπασε. C.

Baltei] Potest et Synæresis esse *baltei:* potest et hypermetrus versus esse, nam sequens a vocali inchoat. *Balteus* autem, in numero singulari masculini est tantum generis. Juvenalis, 'Balteus et tunicæ et cristæ.' In numero vero plurali, et neutri, ut idem Juvenalis, 'quotiens rumoribus ulciscuntur Baltea.' *Servius.*

497 *Inpressumque nefas*] Insculptum nefas Danaidum. Donatus tamen *Impressum* dicit, coactum: quod a patre sunt compulsæ facere: Sane fabula talis est, Ægyptus et Danaus fratres fuere, Beli filii. Ex his Danaus quinquaginta filias habuit, et Ægyptus totidem filios. Sed cum inter eos contentio de Memphidis imperio fuisset, multis sæpe adductus contumeliis Danaus fratri Ægypto cessit imperio; et Minervæ consilio ad Peloponnesum perrexit: cujus cives, ibi rex factus, a suo nomine Danaos appellavit; quod cum Ægyptum momordisset, veritus, ne Danaus de filiabus per generos et nepotes auxilia conquireret, fraude concepta, filiis suis quinquaginta fratris filias in matrimonium postulavit, quas Danaus, dolorem exilii retinens, mox promisit: sed cum factæ essent nuptiæ, sponsæ omnes sponsos suos, monente patre Danao, nuptiali nocte necaverunt; sola Hypermnestra servato Linceo fugam dedit, qui post adeptas patruum Danaum interemit. Hæ Danaides apud Inferos hanc pœnam habuisse dicuntur, ut in dolium pertusum aquam mittant. *Servius.*

Inpressum] Ita l. v. 'Cratera impressum signis.' Persius Satyra secunda ita, 'incusaque pingui Auro dona.' Hoc esse Græcis ἐμπέρεια, et ἐμπαίειν, jam advertit Casaub. unde τέχνη ἐμπαστική, quæ signa operibus imprimit. Par illud Georgicon, 'et numeros impressit acervis.' *Cerda.*

Nefas] Declinatione caret. *Serv.*

Nefas] Lucan. l. IV. de his, qui se mutuis vulneribus confecerunt, 'Bellorum fecere nefas.' *Cerda.*

Sub nocte] Pro *in nocte.* Servius.

Una sub nocte jugali] Hujusmodi cælatura triste augurium detulit Turno, futurum scilicet, ut ipse, nuptiarum causa, esset periturus. *Don.*

499 *Bonus Eurytion*] Laus ab artifice: ut, 'mira quem fecerat arte Lycaon.' Item, 'divini opus Alcimedontis.' *Servius.*

Quæ bonus Eurytion, &c.] *Eurytion* passim in codicibus impressis habe-

tur. Sed in antiquis *Eurytides* uno omnium consensu positum est. Epitheton vero illud *bonus* in manu scriptis exemplaribus variat. Nam Oblongus codex, Mediceus, et aliquot ex iis, qui apud me sunt, *Clonus* habent. Romanus una plus litera *Clonius*: alius codex pervetustus *Comus*. Sed quum *Eurytides* sit patronymici forma, *Clonus*, quod in codicibus emendatioribus habetur, pro nomine proprio mihi magis placet. Legendum igitur, *quæ Clonus Eurytides*. Pierius.

Bonus] Vide Ecl. v. 1. *Emmeness.*

Cælaverat auro] Non auro cælaverat, sed in auro. *Servius.*

500 *Ovat*] Jactat, gloriatur; et est ordo: quo spolio potitus ovat, gaudetque. *Idem.*

Quo nunc Turnus ovat spolio] Sic Hom. Il. Σ. τὰ μὲν κορυθαίολος Ἕκτωρ λύτρὰ ἔχων ἑτάροισιν ἀγάλλεται, οὐδέ ἑ φημι Δηρὸν ἐναγλαιεῖσθαι, ἐπεὶ φόνος ἐγγύθεν αὐτῷ. *Germanus.*

501 *Nescia mens hominum*] Hoc ad Turnum pertinet. Quia propter hunc periturus est balteum, quem nunc se sustulisse lætatur. *Servius.*

Nescia mens hominum] Pulchra sententia; est enim satis improvida mens hominum: inde ab Pind. Od. septima Olymp. in mentibus hominum ponuntur ἀμπλακίαι ἀναρίθμητοι: *errores innumeri.* Et Od. XII. Σύμβολον δ' οὔπω τις ἐτιχθονίων Πιστὸν ἀμφὶ πρήξιος ἐσσομένας εὗρεν θεόθεν· Τῶν δὲ μελλόντων τε τύφλωνται φρένες· Πολλὰ δ' ἀνθρώποις παρὰ γνώμαν ἔπεσεν: *Signum nondum quisquam mortalium de re futura nactus est divinitus: Sed futurorum excæcatæ sunt cognitiones, multaque hominibus in contrarium accidunt.* De Amyco Valer. Arg. l. IV. 'urgentis post sera piacula fati Nescius.' Ennodius Declamatione decima: 'Quotics futuri mens nescia proximitate mortis incurreret?' et Lucanus libro quarto, 'incertaque fata.' Iterum, 'incerto venturæ tempore vitæ.' *Cerda.*

Nescia mens hominum] Quia propter hunc balteum occiditur, Æn. XII. 940. *Taubmann.*

502 *Servare modum*] Nunquam nescia; ideo 'Nec servare modum.' *Ser.*

Et servare modum, &c.] Pulchra etiam hæc, secunda quippe hominem extollunt, et transversum agunt. Prudentissime, ad mentem Maronis Paulus Consul apud Livium l. XLV. 'In secundis rebus nihil quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ, cum quid vesper ferat incertum sit. Is demum vir erit, cujus animum nec prospera flatu suo efferent, nec adversa infringent.' *Cerda.*

Sublata] Elata. *Servius.*

503 *Magno cum optaverit emtum*] Magno emptum scilicet pretio. Sic et alibi, 'Et magno mercentur Atridæ;' sensus autem talis est: erit tempus quo Turnus optabit quovis pretio redimere, ne ipse Pallantem occidisse videatur. *Idem.*

Tempus erit, magno cum optaverit emtum, &c.] Plena locutio; nam cum dicimus, *erit, cum*, ellipsis est, et subaudiendum *tempus*. Ut vero hic Turnum optaturum dicit pretio redimere, ne Pallantem occidisset, ita quoque apud Silium Ital. l. V. Dido ait: 'seroque emptum volet impia Roma Non violasse mei corpus mucrone Sichæi.' *Emmeness.*

Cum] Post *erit* eleganter *cum*, præsertim cum vocibus temporis. Ita et Græci χρόνος ἔσσεται, ὅτε. Ge. I. 'tempus veniet, cum:' et Æn. V. 'Septima æstas vertitur, cum.' *Cerda.*

Emtum] Claud. de Bell. Gild. 'hæc damnis genitor Cannensibus emi.' Vide Æn. IX. ad illud, 'Qui vita bene credat emi,' &c. *Idem.*

505 *Multo gemitu*] Lacrymis; minus est hic, *cum*. Servius.

506 *Impositum scuto, &c.*] Ex more militari, quo mortui educebantur in

scutis. Ennius in Andromacha de Astyanacte præcipitato, 'Puerumque, ut laverunt, collocant in clypeo.' In Andromach. (inquam) nam male Andromedam citat Nonius. Huc allusum a Philippo libro primo Epigrammatum, ἀσπὶς τύμβου κόσμος μέγας: *clypeus magnus honos sepulcri.* Et libro tertio de Thrasybulo mortuo, ἐκ' ἀσπίδος ἤλυθεν ὕπνους. Clemens in Protrept. 'Quod si etiam Corybantum velis orgia considerare, hi cum suum fratrem occidissent, caput mortui purpura contexerunt, et coronatum sepelierunt, ferentes in clypeo æneo ad radicem montis Olympi.' Statius lib. octavo, 'Fertur Atys, servans animam jam sanguine nullo, Cui manus in plaga, dependet languida cervix Exterior clypeo, crinesque a fronde supini.' Sil. l. v. 'Interea exanimem mœsti super arma Sichæum Portabant Pœni, corpusque in castra ferebant.' Quæ Silii Musa nata ab illa Nostri infra in hoc lib. 'At Lausum socii exanimum super arma ferebant Flentes ingentem, atque ingenti vulnere victum.' Quem locum vide. *Cerda.*

507 *O dolor atque decus*] Duos hos versus plerique a poëta dictos volunt. Alii a sociis qui reportant cadaver. Dolor autem propter illud, 'Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.' *Servius.*

Decus] Propter illud, 'Cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.' *Idem.*

O dolor atque decus magnum redituræ parenti] In Romano codice, *parentis*, quippe *dolor et decus.* Sed omnino magis placet *parenti* acquisitivo casu. *Pierius.*

O dolor atque decus] Conjunctio hæc plausibilis aliis ab uno Virgilio. Auson. ep. 5. 'Et decus, et dolor es conjugis Ausonii.' Sidonius: 'Germani decus, et dolor Mamerci.' Martial. Epig. XI. 14. 'Romani decus, et dolor theatri.' Non dissidet ab conjunctione illud Æn. v. 'quem semper acerbum, semper honoratum.' Nec illud Martial. Epig. VII. 4. 'tuoque Terretur barbarus, et fruitur.' *Cerda.*

Decus magnum] Ita etiam conjunxit Catul. 'magnum dedecus urbis.' *Id.*

Decus redituræ parenti] Ut supra, 'decus addite Divis.' *Germanus.*

508 *Hæc te prima dies bello, &c.*] Aptissime ad hunc locum charissimus meus Morlan. et in paucis doctus aptabat Senecam, et Claudianum. Ille in Hercul. Œt. 'cecidit Œcalia inclyta, Unusque Titan vidit, atque unus dies Stantem, et cadentem.' Hic de Bell. Get. 'quibus attulit idem Principium, finemque dies.' Adde ex Nota Germ. Soph. qui in Tyran. ἡ δ' ἡμέρα φόνους σε, καὶ διαφθορεῖ: et Calab. qui l. I. loquens de Penthesilea, λυγραὶ δέ μιν ἀντρόνασσαι Κῆρες, ὅπως πρόσθην τε, καὶ ὕστατόν ἐπὶ δῆριν Ἐλθόμεν. *Cerda.*

509 *Acervos*] Supra: 'Ingentes Rutulæ spectabis cædis acervos,' et 'tot stragis acervos.' Prudentius l. II. Hymn. loquens de Barbaris, quos vicit Stilico: 'Corpora famosis olim ditata rapinis In cumulos congesta jacent.' Attius ante omnes in Epinausimache, 'En Scamandrum undam sanctam salso obtexi sanguine, Atque acervos alta in amni corpore explevi hostico.' Sed quia Poëta dicit 'ingentes acervos,' visum Ursino duci ab Helvio Cinna, qui, 'Nec tam donorum ingentes mirabere acervos.' *Cerda.*

510 *Certior auctor*] Id est, nuntius verus. *Servius.*

511 *Advolat Æneæ*] De morte Pallantis scilicet, ut postea inferantur, quæ præterea addit. *Idem.*

Tenui discrimine leti] Modico mortis interstitio: per quod magna Pallantis virtus ostenditur: quo interempto, omnis est in fugam conversus exercitus. *Idem.*

512 *Versis*] Fugatis. *Idem.*

Versis succurrere Teucris] In Romano codice hoc etiam loco *succedere* legitur, uti superius, 'Succedere Lauso.' *Pierius.*

513 *Proxima quæque, &c.*] Comparat hunc locum Scaliger cum Homeri ductu, et Latino dat palmam, v. 3. nam 'Æneæ iram, non lacrymis, aut obtutu furioso, aut dentium concussione declaravit: sed verborum suppressione, et animi impetu: nam statim accepto nuntio sine verbis, proxima quæque gladio metit,' &c. *Cerda.*

Metit] Qui metit facile secat segetes, et obstantia removet: sic Æneas: facile cedebant qui obstabant. *Donatus.*

Metit] Traductio hæc aliis placita. Stat. Theb. I. 'mors fila sororum Ense metit.' Horat. Od. IV. 14. 'Primosque et extremos metendo.' Vetus Poëta apud Tull. loquens de fragili mortalium vita, 'Metenda ut fruges, sic jubet necessitas.' Oppian. Hal. l. IV. synonymice conjungit, τάμε, ἐκόλουσεν, ἤμησε: *scidit, mutilavit, messuit.* Inde est, ut Poëtæ frequenter recurrant ad aristas in re belli, ut cum ait Nonnus l. XXII. σὺ δὲ στρατὸν ἔθρισας Ἰνδῶν, Ἀνέρας ἀμώων. Et iterum: ἐπασσυτέρῃσι δὲ ῥιπαῖς Κυανέης ἤμησε σιδήρεα λήϊα χάρμης. Calaber l. III. Ὡς δ' ὅτε λήϊον αὖον ὑπ' ἀμητῆρσι πέσῃσι. Ex his illustro Catullum de Nupt. Pelei, 'Namque velut densas prosternens messor aristas, Sole sub ardenti flaventia demetit arva, Trojugenum infesto prosternens corpora ferro.' *Cerda.*

Latumque per agmen, &c.] *Latum limitem ardens agit*, id est, facit: sic melius quam si dicas, *latum per agmen.* Et sic intelligamus, aut per ordinem, aut per Hypallagen: nam et supra sic ait, 'Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.' *Serv.*

514 *Limitem agit ferro*] De Virginio Livius l. III. 'Ille ferro, quocunque ibat, viam facere.' Est hoc, quod de Camillo terribiliter inter Volscos grassante idem l. VI. 'Itaque quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat.' De Scipione juvene Sil. l. IV. paternam mortem ulciscente: 'Continuo cessere globi, latusque repente Apparet campo limes, metit agmina tectus Cœlesti clypeo, et sternit super arma jacentum Corpora, et auctorem teli, multasque paternos Ante oculos animas, optata piacula, mactat.' *Cerda.*

Superbum cæde nova] Par sententia illa, quæ præcessit in hoc lib. de Mnestheo, 'quem pulsi pristina Turni Aggere murorum sublimis gloria tollit.' Et Poëta quidem reddit Homeri εὐξάμενον. Hæc enim voce ille sæpissime afficit duces suos post præclarum quodvis facinus. *Idem.*

515 *Pallas, Euander, in ipsis Omnia sunt oculis*] Erat rectum, 'Pallas, Euander, mensæ, quas advena primus tunc adiit, dextræque datæ, in ipsis omnia sunt oculis.' Sed perite scissa est narratio, per quam animus Æneæ perturbatus ostenditur. *Serv.*

Pallas, Euander, in ipsis Omnia sunt oculis] Petron. Sat. sic videtur imitatus Poëtam: 'Arma, cruor, cædes, incendia, totaque bella Ante oculos volitant.' Et Stat. Theb. XI. 'Omnibus ante oculos iræ Jovis.' *Cerda.*

516 *Mensæ, quas advena primus Tunc adiit*] In Romano codice *primum.* In aliis quibusdam *primas.* Idem tamen facit *primus*, sed figurate. *Pierius.*

517 *Tunc adiit*] Quidam *tunc* pro *quondam* accipiunt. *Servius.*

518 *Quatuor hic juvenes*] Emphasis virtutis, quod multos, quod juvenes, quod armatos, quod rapit: minus enim fuerat si dixisset *capit*, unde in XI. 'Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris Inferias.' *Serv.*

Quatuor hic juvenes, &c.] Mira virtus hominis, qui tanta facilitate tot hostes rapiat. *Donatus.*

Quatuor] Signate; nam ex infeli-

citate numeri paris, qui et sacer mortuis, et semper infelix apud veteres. Ergo Virg. octo juvenes, quatuor et quatuor vivos servat ad Inferias. Ita in VI. 'Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos.' Et in III. 'Hic duo rite mero libans carchesia Baccho Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro.' Ad Patrocli funus Achilles Iliad. XXI. Ζωοὺς ἐκ ποταμοῖο δυώδεκα λέξατο κούρους Ποινὴν Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο θανόντος. Apud Herodot. l. III. decernitur pro singulis Persarum interfectis δέκα τῶν Αἰγυπτίων τῶν πρώτων ἀνταπόλλυσθαι. *Cerda.*

Quatuor, &c.] Numerum parem elegit: quia de sacris Inferorum res est. Mos autem erat in sepulcris virorum fortium captivos necari. V. N. Æn. XI. 82. *Taubmann.*

519 *Inferias quas immolet umbris*] *Inferiæ* sunt sacra mortuorum ab Inferis dictæ. Sane mos erat in sepulchris virorum fortium captivos necari: quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui a bustis bustuarii dicti sunt. Ὅθ' ἑτοὶ κάμε χεῖρας ἐναίρων, Ζωοὺς ἐκ ποταμοῖο δυώδεκα λέξατο κούρους Ποινὴν Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο θανόντος. *Servius.*

Vivantis rapit, inferias, quos immolet umbris] Usitatum Græcis (accepere ab his Latini) fundere humanum sanguinem ad sepulcra mortuorum, placandis illorum manibus. In Heliod. l. IX. et X. Hist. Æth. magna est moris hujus mentio de juvenibus, qui servati in bello ad mactationem. De Gallis Diodor. l. v. χρῶνται δὲ καὶ τοῖς αἰχμαλώτοις ὡς ἱερείοις πρὸς τὰς τῶν θεῶν θυσίας. Sueton. August. cap. 15. 'Scribunt quidam trecentos ex dedititiis electos utriusque ordinis ad aram Divo Julio extructam Idib. Martiis bostiarum more mactatos.' Valer. Max. 'Marium occidit Sylla pertractum per ora vulgi ad sepulcrum Lutatiæ gentis.' Et apud Calab. l. III. in funere Achillis, πολλοὺς παρὰ βάλοντο Τρώων δηώσαντε παρακαλλέας νίας. Pyrrhus apud multos hostium interficit, ὥστε γισμόν τινα τῷ παιδὶ τελέσας, κ πρὸν ἐπιτάφιον ἀγωνισάμενος. quidam apud eundem in vit mist. ἐκέλευσε τῶν νεανίσκων ξασθαι, καὶ καθιερῶσαι πάντας. illud Sen. in Troadib. 'Quod vatur sanguine infuso cinis, Phrygii colla cædantur gregis, que nulli flebilis matri cruor. iste mos est? quando in inferi mo est Impensus homini?' pro non tam ex ignoratione moris, ex rei invidia. Sed quidem m hunc natum a Græcis, ut initio clare aperit Eurip. Troadib. ub cuba ita loquitur: Ὦ΄ μοι ἐγὼ πρόσπολον ἐτεκόμαν. Ἀτὰρ τίς νόμος; ἢ Τί θέσμιον, ὃ φίλος, Ἑλλ Inde Græcis parentationes dict μακουρίαι: qua voce usus Pind lymp. Od. 2. ab sanguine puero qui fusus. *Cerda.*

520 *Captivo sanguine*] Pro *capt rum*: ut, 'Captivi pendent curr Item, 'captivaque vestis Conge tur:' et est, ut dictum est, speciosa ornatus. *Servius.*

521 *Mago*] Dativus est, ut supr 'Ilo namque procul.' *Idem.*

Contenderat] Adversum jecerat. *I*

Inde Mago procul infensam quum te deret hastam] Varia versus lectio es apud codices antiquos. Impressi ver vulgatique omnes conveniunt in epi theto *infensam*. Sed in Romano *in festam* est. Præterea *cum tenderet* vulgo legitur. Sed in Romano *con torserat*. Oblongus vero, atque aliquot alii eadem forma, unica dic tione *contenderat*. Tu vero videris, sive 'cum tenderet,' sive per interpositionem, 'procul infensam contende rat,' legi placeat, utrum *Mago* si dativi casus, ut Servius putat. *Pier*

522 *Ille astu*] *Astu* pro scien bellica. *Servius.*

Subit] Subdidit. *Idem.*

Ille astu subit] Aliqui explicant subsedisse Magum. Non credo, nam cum Iliad. XXI. Achilles hastam conjecisset, subjicit, de eo, qui erat petendus, ὁ δ' ὑπέδραμε, καὶ λάβε γούνων Κύψας, ἐγχείη δ' ἄρ' ὑπὲρ νώτου, &c. Tale ferme illud Iliad. XV. de Polydamante, qui ὕπαιθα λιάσθη ad venientem hastam: et de Merione, qui l. XVI. ad jaculantem Æneam κατέκυψε, ac tunc hasta supervolavit. *Cerda.*

Supervolat hasta] Ad verbum Hom. ὑπερέπτατο ἔγχος. Vide l. IX. ubi sagittæ dantur alæ. *Idem.*

523 *Et genua amplectens, &c.*] Genua cur tangerent supplices vide supra apud Servium Æn. III. 607. Plin. XI. 45. 'Hominis genibus quædam et religio inest, observatione gentium. Hæc supplices attingunt: ad hæc manus tendunt: hæc, ut aras, adorant, fortassis quia inest iis vitalitas.' Ad quem locum vid. Dalecamp. *Emmeness.*

524 *Per patrios manis, et spes surgentis Iüli*] Per eas personas rogat, propter quod precatur. Et bene ut in belli calore, breviter omnes locos ad impetrandam veniam complectitur. *Servius.*

Spes surgentis Iuli] Æn. VI. 364. *Taubmann.*

525 *Te precor hanc animam serves, &c.*] Totus hic locus est ab imitatione Hom. Il. Z. Ἄδρηστος δ' ἄρ' ἔπειτα λαβὼν ἐλλίσσετο γούνων· Ζώγρει, Ἀτρέος υἱὲ, σὺ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα, Πολλὰ δ' ἐν Ἀντιμάχοιο δόμοις κειμήλια κεῖται, Χαλκός τε, χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος: et Il. K. ζωγρεῖτ' αὐτὰρ ἐγὼν ἐμὲ λύσομαι, ὅστι γὰρ ἔνδον Χαλκός τε χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος, Τῶν χ' ὔμμιν χαρίσαιτο πατὴρ ἀπερείσι' ἄποινα, Εἴ κεν ἐμὲ ζωὸν πεπύθοιτ' ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν. *Germanus.*

526 *Penitus defossa talenta*] Multi enim divitias suas obruebant. Unde Horat. 'Quid juvat immensum te argenti pondus et auri Furtim defossa timidum deponere terra?' Sane melius *infossa* diceret, quam *defossa:* ad quod est metri necessitate compulsus: nam fugit dubiam syllabam. Et quidam volunt tria genera argenti vel auri poëtam complexum, signatum, factum, infectum: Signatum est, quod in nummis; factum, quod in vasis et signis, ut *Cælati argenti:* infectum, quod in massis, ut *Infectique mihi.* Atqui talentum non ad numerum solet, sed ad pondus referri, nisi forte usum temporis sui heroicis temporibus poëta voluerit applicare. Hic est locus Homeri. *Servius.*

Defossa talenta] Cornicatur Serv. cum scribit, 'melius infossa diceret, quam defossa.' Nonne *deponere, deprimere, dejicere,* et millena, in suo quodque significato ita dicuntur, ut hic *defodere?* Sed esto hoc audaciter: potuit certe dicere, ut unus ex auctoribus linguæ Latinæ. Ceterum ad sententiam Virgilii aspirat Horat. Sat. l. I. *Cerda.*

527 *Cælati argenti*] Explicuit hoc jam Noster Symbolarum Collector Pontanus verbis Isid. XV. 17. 'Tria sunt genera argenti, et auri, et æris: signatum, factum, infectum. Signatum est, quod in nummis est: factum est, quod in vasis et signis: infectum quod in massis, quod et grave dicitur, id est, massa.' Hæc Isid. Verba Servii in hoc loco depravata sunt, et corrigenda ab Isidoro, non contra. *Idem.*

Facti infectique] In speciebus et massis: χρυσὸς κατέργαστος καὶ ἀκατέργαστος. Eustath. in vs. Od. N. Κεῖται καὶ χρυσὸς πολυδαίδαλος. Porro hunc locum Grammatici comparant cum Homerico Od. XI. ζώγρει Ἀτρέος υἱὲ, &c. et X. ζωγρεῖτ' αὐτὰρ, &c. De quibus Scalig. v. 3. Eum omnino vide. *Taubmann.*

528 *Non hic victoria Teucrum Vertitur*] In meo scilicet interitu. Lucanus, 'non pondera rerum, Nec momenta sumus.' *Servius.*

Non hic victoria Teucrum Vertitur] Adducit pulcherrime Servius illud Lucani. Sed nihil expendit. Ergo credamus Virgilium in verbo *vertitur* allusisse ad lances trutinarum, et ad ῥοπήν. Cum enim majus pondus in lance una ponitur, quam in altera, tunc lanx illa vergit, et *vertitur*, ut loquitur Poëta. Inde statim pari consecutione, 'haud anima una dabit discrimina tanta.' Nam *discrimen* dicitur de libræ examine, sicut et *momentum*. Quasi dicat: una animula nihil addet ponderis ad victoriam. Inde iterum consequenter Æneas, 'commercia Turnus Abstulit ista:' non hic fit emptio, aut mercatio. *Cerda.*

529 *Dabit discrimina tanta*] *Dabit*, aut compensabit, aut faciet, ut, 'Quas turbas dedit.' *Discrimina* autem, differentiam circa eventum et victoriam. *Servius.*

531 *Argenti atque auri, &c.*] Contemnit videlicet tot opes præ aviditate vindictæ, et hauriendi sanguinis. Itaque quadrant in hanc sententiam versus Claud. Bell. Get. 'Invisum miles sitiens haurire cruorem; Per varias vestes, onerataque plaustra metallo Transit, et argenti cumulos, et cædis avarus Contemptas proculcat opes: pretiosior auro Sanguis erat, passim neglecti prodiga lucri Ira furens strictis odium mucronibus explet.' Et post pauca: 'Raptaque flagranti spirantia signa Corintho Callidus ante pedes venientibus objicit hostis Incassum: neque enim feralis præda moratur, Sed justos præbent stimulos monimenta doloris.' *Cerda.*

532 *Gnatis parce tuis*] *Talenta parce* per accusativum, Plautine dictum, qui ait in Milite, 'Parce vocem.' Qui in Virgilium declamationes scripsit, de hoc loco sic ait ex persona Æneæ, 'Improbus es, qui aut regi dones, aut filios exheredes.' *Parce* autem est secundum antiquos *serva*, ut apud Lucilium et Ennium invenitur: quod autem dicit *Gnatis*, cum supra dixerit, *Gnatoque patrique*, non est contrarium: nam *liberos* etiam unum dicimus filium, adeo ut etiam Terentius filiam *liberos* dixerit, in Hecyra: 'Qui illum dignum decreverint suos cui liberos committerent:' ubi pater de filia ad uxorem loquitur. Ergo usurpavit respiciens ad liberos, ut *gnatos* de uno diceret. *Servius.*

Gnatis parce tuis] Sumptum hoc a Lucilio et Ennio, Servius notat. Sed cur *gnatis*, cum supra, 'hanc animam serves natoque patrique?' Amplector Notam Servii. Vide Agell. II. 18. et Pont. qui late in hunc locum. Sed cur *parce talenta* cum quarto casu? Quia nulla sunt verba neutra, o Lector. Ita et Terent. ex Nota Germani, 'quod comparsit:' et Propert. non dissimili verbo, 'Juppiter ignosco pristina furta tua.' *Cerda.*

Commercia] Vicissitudines, facultatem ignoscendi, vel captivorum redemptionem. *Servius.*

Belli commercia] Dixit *commercia*, quia vitam auro atque argento mercabatur: Scalig. v. 3. Pari forma Tacitus: 'Sabini cæde et incendio Capitolii, dirempta belli commercia,' &c. Donatus *commercia* exponit: Humanitatem poscis, quæ inter partes aliquando solet præstari: sed istam mihi tuus ille Turnus sustulit, et inhumanitatem plenam morte Pallantis docuit. *Taubmann.*

533 *Jam tum Pallante peremto*] Pro, jam tum cum Pallantem peremit. *Servius.*

534 *Hoc patris Anchisæ manes, &c.*] Idem sentire et patrem et filium dicit, quasi hoc commodum ad illos pertineat. *Idem.*

535 *Reflexa cervice*] Ut solent noxii. Itaque hoc ad ludibrium. Vide me Æn. II. ubi paria in morte Priami: et hic adjungo Prudentii locum in Psychom. 'Illa cruentatam correptis crinibus hostem Protrahit, et fa-

ciem læva revocante supinat, Tum caput orantis flexa cervice resectum Erigit, ac madido suspendit colla capillo.' A qua injuria non abit illa Valer. Arg. III. 'Occupat os, barbamque viri, clavamque superne Intonat.' Apud Plutar. etiam in vita Pelopidæ, cum interficitur a tribus adolescentibus Alexander tyrannus Pheræorum, cum primus premeret illius pedes, et tertius obtruncaret, secundus τὴν κεφαλὴν λαβόμενος τῶν τριχῶν ἀνέλασεν. *Cerda.*

Reflexa cervice] Retro tracta, more hostiarum quæ Superis immolabantur: quippe hæ cælum spectabant supinæ; ut quæ Inferis, terram pronæ. De quo Cælius XII. 1. Cæterum hic Æneam crudelitatis arguit Lactantius V. 10. quod supplici non pepercerit. *Taubmann.*

536 *Capulo tenus abdidit ensem*] Romanus codex, Mediceus, et aliquot alii admodum vetusti, legunt *applicat ensem.* Pierius.

537 *Nec procul Æmonides*] Hoc nomen licet possit esse patronymicum quia in *des* exit, ut dicamus Æmonis filius; tamen melius est, ut id proprium esse dicamus, quia nunquam alind nomen ejus aut præmissum est, aut secutum. Ergo simile est patronymico, ut sit *Æmonides* sicut *Tydides.* Servius.

Æmonides] In codicibus aliquot antiquis huic nomini aspiratum est. *Pierius.*

538 *Infula*] Fascia, in modum diadematis, a qua vittæ ab utraque parte dependent: quæ plerumque lata est, plerumque tortilis, de albo et cocco. *Servius.*

Infula] Nam sacerdotes ex more infulati. Inde Panthus Æn. II. ornatur infula. Et Stat. Theb. VII. Lycorea sacerdotem Phœbi exornat infula, 'et excussis apparuit infula cristis:' et Theb. II. 'Tiresiæ vultus, vocemque, et vellera nota Induitur.' ubi *vellera* ponit pro infula coloris albi; ut Ge. III. 'lanea infula:' et idem Stat. l. IV. 'Albaque puniceas interplicat infula cristas:' et l. VI. 'Concolor est albis et cassis et infula cristis.' *Cerda.*

Cui sacra redimibat tempora vitta] Romanus ille codex secretior *sacro* legit, pro sacerdoti. Præterea sunt qui *redimeibant* per *ei* in pene ultima scribant, quod ego nusquam in his codicibus antiquis observavi. Sed recte fieri, ex frequenti scriptione hujusmodi, quæ in antiquorum monumentis passim inspicitur, et ex Lucillii instituto superius ostendimus. *Pierius.*

Vitta] Notetur mos antiquorum ex paritate rerum. Coronæ lemniscis ornabantur, mitræ redimiculis, infulæ vittis. Neque vero otiose: nam ut lemnisci serviebant illigandæ coronæ, ut redimicula illigandæ mitræ, ita vittæ ligandis infulis. Omitto duo prima. De vittis infularum est locus Prud. περ. στεφαν. 'Mire infulatus festa vittis tempora nectens.' Itaque, cum idem in Apotheos. dixit, 'Jamque insertato reserabat tempora cultro Vittatus de more senex:' intellige etiam infulatum. Scio moris quoque fuisse, ut vittæ innecterentur etiam, et servirent coronis, nam Stat. Theb. III. 'Huc gemini vates, sanctam canentis olivæ Fronde comam et niveis ornati tempora vittis, Evadunt pariter.' Sed nisi expresse ponantur coronæ, quoties occurrit vittarum mentio in sacerdotibus, intelligi debent una cum infulis ex notissimo insigni sacerdotum. *Cerda.*

539 *Insignibus armis*] Asper sic legit, et utitur Sallustii exemplo, qui ait, 'Equo atque armis insignibus.' Probus vero, *Insignibus albis* dic legendum, ut albas vestes accipiamus quæ sacerdotibus congruæ sunt: s ut Statius dicit de Amphiarao. S *eius.*

Insignibus [illegible] An

phiarao: 'Albaque purpureas interplicat infula cristas.' *Taubmann.*

540 *Agit campo*] Insequitur per campum. *Servius.*

Lapsumque superstans] Militaris hæc contumelia sæpe in hoc Vate. Sup. 'Quem Turnus super assistens:' et, 'lævo pressit pede.' Inf. 'super abjectum posito pede nixus.' *Cerda.*

541 *Inmolat*] Quasi victimam, ut ille consueverat, nam hoc verbo ad sacerdotis nomen adlusit. Sane *immolari*, proprie dicuntur hostiæ, non cum cæduntur, sed cum accipiunt molam salsam. Cato in Originibus ita ait: 'boves immolatos, prius quam cæderentur, profugisse in Siciliam.' *Servius.*

Ingentique umbra tegit] Aut magnitudine corporis sui, aut clypei, obumbrat ejus cadaver. Aut 'ingenti umbra,' id est, morte: ut, 'in æternam claudantur lumina noctem.' Aut 'ingenti umbra tegit,' secundum usum accipiendum, id est, insultatione eum opprimit et adumbrat. Ut superatos dicimus adumbratos: ant 'ingenti umbra tegit,' ut inferiorem tegit adversum hostes fortior, quod institutum minuit causa spoliorum detrahendorum. Sequitur enim, 'arma Serestus Lecta refert humeris.' *Id.*

Ingentique umbra tegit] Probo Ursinum referentem ad Homericum σκότος δσσε' ἐκάλυψεν: et Iulium Scaligerum explicantem libro Poët. IV. 1. 'tegit umbra magna,' id est, morte. Mallem cum his duobus errare, quam sequi alios. Servius etiam inter alias explicationes hanc adhibet. Et adhuc ego firmo Homerica eloquutione, Il. XIII. Ἤ τινα Τρώων ἐρεβεννῇ νυκτὶ καλύψω. Id est, interficere. Sed et Il. XX. νεφέλη δέ μιν ἀμφεκάλυψε Κυανέη. Itaque hic per *nebulam*, quod alibi sæpe per σκότος. *Umbra* ergo Virgiliana, ut ego puto, repræsentat Homeri νεφέλην: et quia νεφέλη magna est, ideo *umbra magna*. Cerda.

Serestus] Serestos duos intelligamus, unum in castris, et unum cum Æneа. Nam Trojani nondum erupere de castris, ut intelligamus eum, quem supra dixit. Ergo duo sunt: nec mirum, cum ipse dixerit, quod exemplo esse possit, 'Assaracique duo.' *Serv.*

542 *Lecta refert*] Proprie dixit: nam spolia quæ aptantur trophæis, *legi* dicuntur, id est, eligi. *Idem.*

Tibi, rex Gradive] Ut, 'Tibi, Phœbe, sacravit.' *Idem.*

Rex] Deorum omnium commune elogium. *Cerda.*

Trophæum] Declinatio Latina est: unde penultima habebit accentum: in numero vero plurali, quia *tropæa* dicimus sicut Græci, nec aliquid inde mutilamus, erit Græcus accentus sicut apud Græcos, scilicet tertia syllaba a fine. *Servius.*

Trophæum] In compluribus ex his veteribus codicibus, *tropæum* absque adspiratione legitur: et ita scribendum esse censent plerique viri doctissimi, ejusque inscriptionis usus in veterum monumentis non uno appareret loco. *Pierius.*

543 *Instaurant acies, Volcani stirpe creatus Cæculus*] Κατὰ τὸ συγκόμενον. Nam ante fusas accipimus. Ergo *instaurant* adversus Æneam. *Servius.*

Volcani stirpe creatus] Notandum *stirpem* de patre dictam, cum semper de longa generis significatione dicatur. *Idem.*

Volcani stirpe] Notandus locus; posuit enim *stirpem* pro patre. Nam Vulcanus pater Cæculi creditus est, ut ipsemet Vates Æn. VII. *Cerda.*

544 *Veniens*] Pro, qui venerat. *Servius.*

545 *Dardanides*] Patronymicum a majoribus. *Idem.*

Anxurio ense sinistram] Quidam ex hoc volunt intelligi etiam Umbronem occisum. Constat enim vere ab Ænea occisum, sicut ipse hoc libro in Catalogo ait, 'Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum Evaluit.' *Idem.*

Anxurio ense sinistram] Torquet me

hic locus, et possit alios. Quæ præcedant, capiuntur de Umbrone; quæ sequuntur, de eodem sunt: quid ergo in medio narrationis facit *Anxur?* Nam illa, 'Dixerat ille aliquid magnum,' &c. de Umbrone capienda sunt. Mihi placet duplex solutio. Prima, ut *Anxur*, aut, quod potius credo, *Anxur*, sit *Umbro* ipsissimus, etiam Servio placet, qui quod imberbis adhuc dicatur *Anxur*, et inde jactantia illa promittentis sibi *canitiem* et *longos annos*. Altera, ut versus Poëtæ ita scribantur, 'Dardanides contra furit (Anxuris ense sinistram Et totum clypei ferro dejecerat orbem) Dixerat ille,' &c. Et ita *Anxur* iste sit extra materiam *Umbronis*, atque adeo inclusus parenthesi; ut dicat Poëta: Furebat in *Cæculum*, et *Umbronem* Æneas, qui prius tamen Anxuris sinistram amputaverat, et orbem clypei. *Cerda.*

546 *Dejecerat*] Plus quam perfecto usus est ad exprimendam celeritatem, uti, 'suras incluserat auro.' *Servius.*

547 *Dixerat ille aliquid magnum*] Proverbialiter dictum est, ac si diceret, Non mirum sic occisum esse eum, qui sibi plurimum adrogabat. Corinthus ut sordidum improbat. *Idem.*

Dixerat ille aliquid magnum] Turneb. II. 21. significari ait, infestam fuisse ei Nemesim, adversari solitam superbis, ejusque insolentiam provocasse Deorum invidiam, quæ ei exitii causa fuerit. At Pimpontius et Thorius ex conjectura leg. 'dixerat ille aliquid magicum.' Quasi amuletis et magicis quibusdam consecrationibus adversus vulnera se munisset: et, 'vimque affore verbo,' exponunt, carmini magico. Firmantque conjecturam suam præsertim e loco quodam Eustath. in Odyss. Υ. Εἰρυβάτης δ' ὄνομ' ἦσκε. Statii Theb. IX. 730. et Æn. VII. 752. et seqq. et d. quasi Poëta suo more, vanæ illi superstitioni insultare voluerit. *Taubmann.*

548 *Cæloque animum fortasse ferebat*] Forte se exæquaverat cœlo; ut de Ænea, Drances: 'quibus cœlo te laudibus æquem.' Aut *ferebat* elevabat, quod solus esset majore senectute victurus, debellatis omnibus, id est, Ænea cum suis. *Servius.*

Cæloque animum fortasse ferebat] Æquabat cælo: vide Adag. 'Cælum manibus contingere:' de istis magnidicis. Ita Æn. XI. 'et cælum territat armis.' *Taubmann.*

549 *Canitiemque sibi*, &c.] Irridet, qui futurorum scientiæ confidunt. *Donatus.*

Canitiemque sibi, &c.] Apto huic sententiæ versus Simonidis, quos Latinos fecit Buchnanus: 'Divina blandis interim spes somniis Fovet universos, vana volventes diem. Expectat iste crastinum, ille plurimas Messes, nec ullus non sibi mortalium Promittit hilaremque et opulentum proximum Annum. Sed alium tristis ante terminum Mors occupavit, morbus alium lugubris Extinguit, alios Martio in certamine Domitos, nigrantes Pluto mittit ad domos,' Silius ad Nostrum aspirans, ita cecinit: 'Ille (*Bogus*) sibi longum Clotho, turbamque nepotum Crediderat, vanis deceptus in alite signis.' *Cerda.*

Longos] Pro multos. Servius.

551 *Silvicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat*] Faunus quidam hoc loco rusticus intelligendus est, non Deus, sicut supra Anxur, quem legimus Jovem. Alii Fauni filium; sed antequam Faunus in Deorum numero reciperetur: nonnulli et nympham non Deam volunt, sed Græce sponsam dictam, vel quæ recens nupta sit, ne incredibile sit ex duobus numinibus procreatum esse mortalem, quanquam hæc numina secundum Aristotelem aliquando perire credantur; nam et Eryx Veneris et Neptuni filius ab Hercule occisus est. *Servius.*

Silvicolæ] A Nævio, et Attio (ait Macrob. Sat. VI. 5.) Prior II. Bell. Pun. 'Silvicolæ homines. belliquo

inertes.' Posterior in Bacchis: 'Silvicolæ ignota invisentes loca.' *Cerda.*

Dryope] Præclare indigitat, ut rusticam Deam signet: nam δρὺς est quercus. *Idem.*

552 *Obvius sese obtulit*] Lucret. l. III. 'Sponte sua letho caput obvius obtulit ipse.' *Ursinus.*

Ille reducta] Id est, longa: ut, 'Interea videt Æneas in valle reducta.' Et intelligimus protenta hasta Tarquiti arma esse impedita. Alii *reducta*, retroacta dicunt, quod non procedit. *Servius.*

Reducta Loricam, &c.] Significatur, hasta Æneæ transverberatum fuisse clypeum: et ita penetratam loricam, ut in ea hæreret. Ita *lorica* et *clypeus* impediebatur. Quod autem *reducta* ait, id nimirum facit, quia lacertos retro reducunt hastam mittere parantes: Turneb. II. 21. *Taubmann.*

553 *Clipei ingens onus*] Locutio poëtica ad signandum clypeum ponderosum. *Cerda.*

Inpedit] Non permisit usui esse ad protegendum Tarquitum. *Servius.*

554 *Tum caput orantis, &c.*] Insistit Homero, qui Il. X. de morte Dolonis ita loquitur: Ἦ, καὶ ὁ μέν μιν ἔμελλε γενείου χειρὶ παχείῃ Ἀψάμενος λίσσεσθαι· ὁ δ' αὐχένα μέσσον ἔλασσε, Φασγάνῳ ἀΐξας, ἀπὸ δ' ἄμφω κέρσε τένοντε. Φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦ γε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη. Dat Macrobius v. 14. palmam Græco, nam recitatis Homeri versibus adjungit: 'vide nimiam celeritatem salvo pondere, ad quam non potuit conatus Maronis accedere.' Huic censuræ satis ineptæ se Scaliger opponit, et recitatis Virgilii versibus, ita ait:' 'Astricto ambitu numerorum expedivit facti celeritatem, atque aures prævenit, sicut ille anteverterat preces.' Huic credo. Ex hac Musa Prudent. Psychom. 'Tum caput orantis flexa cervice resectum.' Invenio et locum Calab. l. XI. cui etiam potuit hærere Virg. κάρη δ' ἀπάτερθε κυλινδομένη πεφόρητο Ἰεμένου φωνῆς. *Cerda.*

555 *Deturbat terræ*] Hoc est, in terram. *Servius.*

Deturbat terræ] Lucret. l. V. 'Deturbavit equis in terram.' *Ursinus.*

Truncumque repente Provolvens] Oblongus codex, atque etiam alter publico expositus usui, neque non Mediceus, *tepentem* habent. Romanus quoque huc tendit, quamvis literis transpositis *petentem* ibi sit. *Pierius.*

Truncumque repente Provolvens] Non dubium, quin expresserit Homericum versum Il. XIII. Ἧκε δέ μιν σφαιρηδὸν ἑλιξάμενος δι' ὁμίλου. Est etiam locus similis Il. XI. ἀπὸ δ' αὐχένα κόψας, Ὅλμον δ' ὡς, ἔσσευε κυλίνδεσθαι δι' ὁμίλου. Hoc ferme genus ludibrii expressum ad Ovid. Metamorph. IX. de Hercule interficiente Lycam, 'Corripit Alcides, et terque quaterque rotatum Mittit in Euboïcas, tormento fortius, undas.' Val. Virg. IV. 'labentem propulit Heros.' *Cerda.*

556 *Super hæc inimico pectore fatur*] Quæritur quid tantum iste commiserat, ut sic sæviret Æneas. Sed ubique de morte Pallantis objicitur dolor. *Servius.*

Super hæc] Non est præpositio. Sed, insuper fatur hæc. *Cerda.*

557 *Istic nunc, metuende, jace*] Archaïsmos, id est, hostilis inrisio. *Istic* autem pro *hic*: Ἐνταυθοῖ νῦν κεῖσο μετ' ἰχθύσιν οἵ σ' ὠτειλῆς Αἷμ' ἀπολιχμήσονται ἀκηδέες. *Servius.*

Istic nunc, metuende, jace] Homer. Il. XX. κεῖσαι Ὀτρυντείδη. Et huic loco Virgil. institit: nam statim Hom. πάντων ἐκπαγλότατ' ἀνδρῶν: pro quibus Virgil. substituit *metuende*. Calaber etiam l. I. bis, κεῖσο νῦν ἐν κονίῃσι. Ex his apparet, fuisse hanc militarem insultationem, quam præclare firmat locus Plutar. lib. de Deo Socratis. Θεόπομπος δὲ παραστὰς ἐκ δεξιῶν, καὶ τῷ ξίφει πατάξας αὐτὸν, ἐνταῦθα, ἔφη, κεῖσο. Sed quid tandem *jace?* id est, esto insepultus. *Cerda.*

Metuende] Qui te metuendum arbitratus es. *Donatus.*

Non te optima mater] Utrum vere mater, an terra patria? *Servius.*

Nunc te optima] Potius *non*. In aliquibus vero codicibus, deest *te*. Pier.

558 *Condet humi*] Aristoteles in Epitaphiis (si illius est liber ille) tria verba usurpat, quæ respondent Latino *condo*: videlicet in Eurypili Epitaphio κρύπτω, in Homeri κατακαλύπτω, in Laomedontis κεύθω. Eurip. in Hel. opponit, κρυπτόμενον et ἄθαπτον: et Nonnus l. XXIII. κρυπτομένοις ἀτύμβευτον πότμον. *Cerda.*

Patrio sepulcro] Aut etiam hinc apparet Faunum hominem fuisse, aut, ut quidam volunt, potest hoc ad matrem referri, ut dicat Æneas quod mater eum sepelire non possit in sui patris monumentis, id est, in avi ejus materni. *Servius.*

Onerabit] Pertinet hoc ad aggestionem terræ, et tangit genus sepulturæ, quæ contraria levi pulveris injectioni. *Cerda.*

Onerabit] Val. Acidalius in Vell. Lect. legit, *honerabit*: quod veteres honoro et *honero* promiscue dixerint: et *honorandi* verbo nihil aptius hic possit de sepulcro, et quidem paterno. *Taubmann.*

559 *Alitibus feris*] Σαρκοφάγοις ὀρνέοις. Plautus, 'Avi me feræ similem faciam ut prædicas.' *Servius.*

Alitibus linquere feris] Dicebam de hac contumelia supra. Hic adjicio Sil. l. II. 'Deforme alitibus liquere cadaver Iberis.' Claud. Ruff. II. 'infestoque jubet bubone moveri Agmina, Mygdonias mox impletura volucres.' Misera est conquestio illa Lucani l. IV. 'Libycas en nobile corpus Pasci aves, nullo contectus Curio busto.' Eurip. Suppl. dolens defunctorum miseriam, θηρσὶν ὀρείνῃσι βοράν: *feris montanis escam.* Ibid. χάρματα θηρῶν: *ludibria ferarum.* Sed cum Virgil. conjungat has volucres cum piscibus, credibile illum loqui de avibus marinis, cum pugna præsertim hæc haberetur in maris litore. Horat. Epod. X. 'Opima quod si præda curvo littore Porrecta mergos juverit.' Ovid. in epist. Ariadnæ: 'Ossa superstabunt volucres inhumata marinæ.' Sic et Epigr. l. III. ossa Erasippi dicuntur αἰθυίαις γνωστὰ μόναις: *nota solis mergis.* Cerda.

Gurgite mersum] Hunc affectum excitat Nonnus l. XXXII. Hinc ait, κύμασι τυμβεύσατο Νηρεύς. *Idem.*

560 *Inpasti*] Ita avidi, ut semper credantur impasti, sicut de Harpyis dixit, 'et pallida semper Ora fame:' quasi de fame. *Servius.*

Piscesque inpasti volnera lambent] Hom. Il. XXI. hanc contumeliam dat Lycaoni. Ibidem pisces dicuntur ἐρεπτόμενοι, et κείροντες adipem mortui, *comedentes, rodentes.* Mentio hujus ludibrii etiam est in Apollonio lib. I. ἰχθύσι κύρμα γενέσθαι: et Epig. l. III. de Timocleo, τὸν δ' ἤδη φάγον ἰχθύες: *hunc pisces devorabunt.* Hunc affectum movet Ovid. Eleg. Trist. I. 2. 'Et non æquoreis piscibus esse cibum.' Et Claud. Consul. Honor. 'Largius Arctoos pavere cadavera pisces.' *Cerda.*

Lambent] Sunt qui reprehendant Virgilium, qui dat piscibus id verbi cum careant linguis: dicuntque consideratiorem fuisse Homerum; neque advertunt dici ab eodem Homer. Il. XXI. in sermone piscium, αἷμ' ἀπολιχμήσονται: *lambent sanguinem.* Oppian. quoque (hunc Scaliger advocat) dicit de piscibus λάμπτουσι. Dicamus ergo notari hoc verbo aviditatem piscium, ideo etiam *impasti.* Nota etiam indicari a Virg. etymon piscium. Sunt enim, qui putent dictos a pascendo, in his est Isid. et alii. Ergo, 'pisces impasti.' *Idem.*

561 *Protinus Antæum et Lycam*] In Oblongo codice *Lyncam* est, una plus litera. Romanus, *Lucam* habet, quod ridiculum forte cuipiam videbitur. Sed enim in aliquot aliis quoque codicibus, eodem modo *Lucam* scriptum inveni. Neque quod *y* in *u* mutatum sit, ut in plerisque aliis factitatum: sed quia *Lucam* eadem pene forma

qua *Lucagus* apud Virgilium Latinam esse dictionem crediderim prima producta, quæ corripitur in *Lyca*, ut ibi, *Inde Lycam ferit:* et ita apud Ovidium semper. Sic etiam reliqua ejusdem analogiæ, *Lycaon*, *Lycurgus*. Nos vero frequenti nuncupatione Elephantos comperimus *Lucas boves* appellatos a *Lucania*, ubi primum eos viderint Romani; quare *Luca* Romanum est vocabulum. Quod vero sequebatur, satis corrupte, ‘ Prima agmina Turnum,’ ex antiquioribus exemplaribus recte jam scribi cœptum est *Turni*. Pierius.

Prima agmina] Qui agminis erant primi. *Servius.*

562 *Fortemque Numam, fulvumque Camertem*] Fulvum, ξανθόν horum in Catalogo meminit. *Idem.*

Numam] Vellicat hæc Macrob. v. 15. quod *Numam*, quem Nisus Æn. IX. 454. jam occiderit, hic Æneas persequatur. Quasi vero in tanto exercitu duo unius nominis esse non potuerint. Ita et duo *Seresti* hic sunt. *Taubmann.*

563 *Magnanimo Volscente*] In antiquis codicibus vel *s* vel *c* tantum invenias scriptum, *Volsente*, vel *Volcente:* quod superius adnotatum est. *Pier.*

Satum] A re rustica. Ennod. orat. 4. ‘ plantam familiæ.’ et Nonnius l. XXXII. ubi Jupiter de filio Lacedæmone, ὃν ἠροσάμην: *quem aravi.* Cerd.

564 *Ausonidum*] Pro *Ausonidarum:* sicut *Deum* pro *Deorum:* nam *Ausonidum* a genere fœminino venit, *hæc Ausonis*, et *hæ Ausonides*. *Ausonidarum* vero venit ab eo, quod est *hic Ausoniida* et *hi Ausonidæ*. Servius.

Tacitis regnavit Amyclis] Inter Cajetam et Terracinam oppidum constitutum est a Laconibus, qui comites Castoris et Pollucis fuerunt; et cum Glauco filio Minois in Italiam venerunt: et misti cum Ausonis ab Amyclis, provinciæ suæ Laconicæ civitate, ei inditum nomen est. Lacones itaque isti cum secundum Pythagoream sectam a cæde omnium animalium abstinerent, et a vicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent, ab iisdem interempti sunt. Unde *Amyclas tacitas* dicit, id est, Pythagoreas: nam Pythagorica est virtus quinquennale silentium. Cicero propter nimiam modestiam perisse illos ait, dum a finitimis accipiunt injurias, et tacent eas. Est et alia expositio: Cum frequenter falso nuntiarentur hostes, et inani terrore civitas concuteretur; lata lege cautum est, ne quis unquam hostis nuntiaret adventum. Postea, cum vere hostis veniret, nullo nunciante, ex improviso civitas capta est. Unde *tacitæ Amyclæ* dictæ sunt, quod periere silentio. Unde Lucilius ait, ‘ Mihi necesse est loqui: nam scio Amyclas tacendo periisse.’ Vel *tacitis*, de quibus taceatur, id est, ignobiles et non dignæ aliqua opinione: vel Hypallage est, pro ipse tacitus. *Idem.*

Tacitis Amyclis] Mihi probatur secunda caussa, quam Servius refert: tertia displicet, prima et quarta in ambiguo sunt. Sed cur secundam probo? quia præter Lucilium, Silius quoque, ‘ quasque evertere silentia Amyclas.’ Hoc etiam Catullus attigit, et alludunt omnes ad Adagium, τὰς Ἀμύκλας ἡ σιγὴ ἐκώλεσεν: *silentium Amyclas perdidit.* Causam aliam a Plinio possis rimari, qui III. 5. ‘ Amyclæ a serpentibus deletæ.’ Ergo *tacitæ*, id est, sepultæ jam oblivione. *Cerda.*

565 *Ægeon qualis*] Ipse est, qui et Briareus dicitur, cœli et terræ filius. Alii hunc ex terra et ponto natum dicunt, qui habuit Cœum et Gigen fratres. Hic contra Titanas Jovi adfuisse dicitur, vel, ut quidam volunt, Saturno. *Servius.*

Ægeon] Qui *Briareus:* vide Æn. VI. 287. *Taubmann.*

Ægeon qualis, &c.] Eadem comparatione utitur Statius Theb. II. 590. et seqq. *Emmeness.*

566 *Ignem Pectoribus arsisse*] Asper dicit, *ignem* hunc nativum intelligendum calorem, venientem ex ferocia, ut sit, Cum vim suæ crudelitatis efflaret. Alii *ignem* hunc fulminis volunt, ut sit dictum quemadmodum in primo; 'Illum exspirantem transfixo pectore flammas.' Sane notandum ignem arsisse, cum igni alia res ardeat. *Serv.*

567 *Jovis cum fulmina contra*] Quia dicitur flammam emisisse oribus suis contra Jovis fulmen. Homerus nihil dicit aliud, quam centum manus eum habuisse, et auxilio eum Jovi adversus Neptunum, Junonem, et Minervam fuisse, et forte aut suum ignem, aut Jovis acceptum spirasse pro eo; ut sit *contra*, non adversus Jovem, sed similiter, a pari; ut Terentius in Adelphis in Capite Comœdiæ, 'Ille ut item contra me habeat, facio sedulo.' *Idem.*

568 *Paribus*] Id est, inter se paribus. *Idem.*

Tot paribus streperet clipeis] Id est, centum. Platonis locus ex Leg. l. VII. ad rem est. Τηρυόνου δὲ γένει τις φόβον ἔχων, ἢ καὶ τὴν Βριαρέω φόβητρα, ταῖς ἑκατὸν χερσὶν ἑκατὸν δεῖ βάλη βίπτειν δυνατὸν εἶναι. Hinc illustrabis locum Claud. qui de Bell. Get. loquens de Typhœo, 'cum brachia centum Montibus armaret totidem.' *Cerda.*

Stringeret enses] Quintil. Decl. 344. 'antequam stringere gladium cœpisset.' Cicer. etiam dixit 'stringere gladium.' *Idem.*

569 *Sic*] Ut non unam manum putares; namque ad hoc pertinet comparatio, ut intelligamus eum multitudinis vice dimicasse. *Desævit* autem hic *valde sævit;* alias *sævire desivit.* Servius.

In æquore] Sunt codices antiqui, in quibus non *in æquore*, sed *in agmine* legatur. Sed enim magis placet *in æquore:* quia multo plus dicit. *Pier.*

570 *Intepuit mucro*] Nimia scilicet cæde. *Servius.*

Nyphei] In antiquis aliquot *Nipæi* absque adspiratione, et per i Latinum. Sed *Nyphæi* frequentius. *Pier.*

571 *Quadrijuges*] Propter Homœoteleuton nolnit *quadrijuges* dicere, et contulit se ad aliam declinationem: nam et *quadrijugus* et *quadrijugis* dicimus, sicut *inermus* et *inermis, exanimus* et *exanimis.* Servius.

Quadrijuges] In codicibus aliquot antiquis, *quadrijugos* legas. *Pierius.*

572 *Atque illi*] Equi scilicet. Nam ad superiora retulit: quod sciendum est esse vitiosum; interposuit enim, 'Adversaque pectora tendit.' *Serv.*

Longe gradientem] Longis gradibus incedentem: et est militaris incessus: aut longinquo. *Idem.*

Longe gradientem] Id est, longis gradibus incedentem. Hom. μακρὰ βιβῶντα: unde et Mars dicitur *Gradivus.* Et Cacula militaris apud Plautum Psend. IV. 4. 'Quin hinc metamur gradibus militaribus.' *Taub.*

Retroque ruentes] Homero ἐξοπίσω ἀναχάζεσθαι. *Idem.*

574 *Effunduntque ducem*] Et hoc loco omisit occisum, ut supra, 'Dardanides contra furit.' *Servius.*

Rapiuntque in litore currus] Romanus codex cum altero exposito Vaticanæ bibliothecæ legunt, 'ad litora currum.' Unum enim currum agebat *Nyphæus.* In quibusdam aliis codicibus manu scriptis, non contemnendæ vetustatis, legere est 'rapiuntque ad litora cursus.' Sed magis placet *currus*, aut *currum:* quia facta est mentio effusi ducis. *Pierius.*

575 *Bijugis*] Erit nominativus *hic bijugus:* nam alias *bijugibus* faceret, si esset formæ tertiæ declinationis; ut *hic bijugis, hujus bijugis* faceret. *Servius.*

577 *Rotat*] Vide Æn. IX. ad illud, 'ac rotat ensem.' *Cerda.*

579 *Adversaque ingens*] Hoc est, adversus ipse cum hasta apparuit. Et bene *ingens* visus cum adversa hasta minaretur. *Servius.*

Ingens] Ex more Epicorum, qui

suis Heroïbus semper attribuunt magnitudinem corporis. Talis hic Æneas, talis Turnus, qui 'toto vertice supra est.' Talis apud Homerum Ajax, Achilles, Agamemnon, Idomeneus, et plures alii: talis Apidamus apud Apoll. Arg. I. qui μέγας. Inde etiam ab Hom. Hector ὄρει ὅμοιος, *similis monti*: ut etiam alii. *Cerda.*

Apparuit] Verbum tragicum ex Nota Julii Scal. Firmo exemplo, quo ille caret. In una Sophoclis pagina, ubi ad visum Orestem tragice repræsentantur affectus ab Electra, ter habetur hoc verbum, et semper pro simplici *venio*, quo tamen relicto ad φανῆναι decurrit, id est, *apparere*, quo faciat orationem τραγικωτέραν. *Idem.*

580 *Cui Liger*] Quamvis non parum venustatis et elegantiæ videatur habere lectio absque eo carminis imperfecti principio, *Cui Liger*: ea tamen duo verba passim in antiquis codicibus reperimus: quare illa præterire religio est. *Pierius.*

581 *Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis*] Duos objecit, a quibus est victus Æneas: nec tamen usquequaque: nam eorum impetus evitavit. *Servius.*

Non Diomedis, &c.] Achillem et Diomedem non vult laudare, sed illos cum Ænea deprimit in Phrygiis, quasi dicat, in quibus versabantur imbelles. *Donatus.*

Diomedis equos] In hoc autem loco fieri allusionem ad locum Hom. ubi Æneæ equi παρέτρεσσαν in pugna contra Diomedem, interpretes volunt. Non placent: nam textus Virgilii diversus est ab filo Homeri. Stat. l. XII. 'Non cum peltiferis, ait, hæc tibi pugna puellis, Virgineas nec crede manus: hic cruda virorum Prælia.' Tale et illud Turni Æn. IX. 'Haud sibi cum Danaïs rem faxo et pube Palasga Esse putent.' Et illud Ovid. Met. VIII. 'Discite femineis quid tela virilia præstent, O juvenes, operique meo concedite.' *Cerda.*

Nec currus cernis Achillis] In aliquot codicibus antiquis *currum*. Sed hic magis placet *currus*, numero plurali, ad amplificationem positum. *Pierius.*

Currum] E curru frequentius quam ex equo suos duces pugnantes inducunt Poëtæ Epici; testis tota Ilias, tota Æneis: fortasse quia in historiis hoc pugnæ genus habet honestatem. Herodot. l. VII. Xerxen inducit in expeditione adversus Græcos ἐφ' ἅρματος ἵππων Νισαίων. Apud Xenoph. l. IV. παιδ. Cyrus milites suos exhortatur ἐφ' ἅρματος. Hoc idem in pugna Darii contra Alexandrum attingit Curtius, et alii sæpe. *Cerda.*

588 *Vesano*] Hic poëta adfectationem suam accommodavit dicendo *vesano*. Servius.

584 *Dicta volant*] Allusum ad ἔπεα πτερόεντα Homeri, *alata verba*. Potius ad illud Il. IV. ἀνεμώλια βάζεις: proprie, *loqueris ventosa*: nam ἀνεμώλια, ἀπὸ τοῦ ἀνέμου. Calab. l. II. 319. τὰ μὲν ἄρ νου ἐτήσια πάντ' ἀγορεύεις. De verbis Drancis Æn. XI. 'Quæ tuto sibi magna volant.' Ex his Poëtam refero, non tam ad volatum, quam ad fatilitatem. *Cerda.*

585 *Dicta parat*] Potest legi, *Edicta parat contra*. Servius.

Non Dicta parat] Nam prudens norat non lingua, sed manu utendum in bello. *Donatus.*

Jaculum nam torquet in hostem] Exemplaria pleraque ex iis, quæ fuere nobis præ manibus, *in hostes* numero multitudinis legunt. Una enim *Lucagus* et *Liger* impetum faciunt in *Æneam*, cujus uno tantum ictu alter moribundus volvitur, alter delapsus veniam implorat. *Pierius.*

586 *Pronus*] Pendens in verbera. *Pronus* nomen est: nam et comparatur, ut *pronior*. Si autem participium esset, fieret vitiosa locutio sine interpositione conjunctionis. *Servius.*

Pronus pendens in verbera] De hoc habitu aurigarum lege Ge. III. ad il-

lad, 'pronique in verbera pendent.' Hic adjicio tum formam aliam, qua usus Hom. Il. XXIII. κλωθῶνας ἐνηλέκτῳ ἐπὶ δίφρῳ. *Cerda.*

587 *Admonuit*] Præteritum pro præsenti. *Servius.*

Admonuit] Ita Ms. et vett. codd. Alii, *admovit*. Sed illud rectius: quod et Nonius agnoscit, et *percutere* exponit. Ita apud Columellam, 'admonere flagello.' Æl. Spartianus: 'Equum expavescentem admonuit.' Quod Casaubonus huic simile ait. *Taubmann.*

Projecto] Extento, id est, antejacto: ut, 'Projectaque saxa Pachyni.' *Servius.*

Projecto] Habitus pugnatoris, qui projecto pede solet se librare ad ictus, et veluti pendere. Talem describit Ovid. Met. VIII. 'Ancipitemque manu tollens utraque securim, Institerat digitis primos suspensus in artus.' De Ænea Noster sequenti lib. 'in clypeum assurgat:' et de Turno l. IX. 'alte consurgit in ensem.' Eodem pene sensu Horat. Sat. II. 7. 'contento poplite.' *Cerda.*

Projecto] Protento. Macrob. VI. 4. *Taubmann.*

592 *Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum Prodidit, &c.*] Hæc adlocutio contraria est superiori. Hoc enim continet: Objecisti mihi quod sim et ab Achille et a Diomede conversus in fugam. Te vero, o Lucage, nec equorum tarditas prodidit; quod mihi contigit cum a Diomede occisus est Pandarus, qui in eodem curru dimicabat: nec aliqua umbra equi tui sunt territi; quod factum sæpius in Homero legitur: sicut et paulo post, Turnum cogit imago deserere bella. Potest tamen et ad illud referri, quo tempore enm ab Achille nube cava Neptunus eripuit, ut in quinto commemorat. Potest et ad aliud referri, quod Nisæus paulo ante ab equis suis proditus est. *Servius.*

593 *Vanæ umbræ*] Refert hoc Germ. ad vitium quod esse in equis pavidis solet, qui umbram timent, aut suam, aut aliorum: quod vitium in Bucephalo vicisse arte Alexander traditur. Hoc puto spectare Lucanum l. IV. nam in sermone serpentis solertissimi decipientis alios mimus solertes, ait, 'Ludit, et iratas incerta provocat umbra, Obliquansque caput vanas serpentis in auras Effusa toto comprendit guttura morsu.' *Cerda.*

594 *Ipse rotis saliens*] Sarcasmos est, qui non morte dejectus est: per irrisionem dictum est: ille enim vulneratus ceciderat. *Rotis* autem, curru, a parte totum. *Servius.*

Ipse rotis saliens] Hæc insultatio sumpta est proculdubio ab Il. XVI. ubi Patroclus ad cadentem Cebrionem: Ὢ πόνοι, ἦ μάλ' ἐλαφρὸς ἀνὴρ, ὅς ῥεῖα κυβιστῇ. Pergit multis Patroclus, et ait bonos esse saltatores in Trojanis. Attingit et Nonnus l. XXXIX. ubi, cum fieret cædes in feras maris, de morientc Delphino ait, Ἡμιθανὴς σκίρτησε χορήτιδος ἅλματι μοίρης: et statim, κυβιστῆρες ὀλέθρου. *Cerda.*

595 *Frater tendebat inermes*] In codicibus aliquot pervetustis, *inertis* legitur. Id tametsi non ita placebat: quia tamen tam multis in exemplaribus inveniebamus, duximus adnotandum. *Pierius.*

597 *Per te, per, &c.*] Confer hanc orationem cum superiore Magi ad eundem Æneam, 'Per patrios manes,' &c. *Cerda.*

598 *Sine*] Permitte, relinque, patere, id est, συγχώρησον. *Servius.*

599 *Haud talia, &c.*] Ardens et erectum et infensum dicendi genus. Vide Macrob. V. 1. *Taubmann.*

600 *Morere*] Achilles ad Lycaonem supplicem Iliad. XXI. ἀλλὰ φίλος θάνε καὶ σύ. *Cerda.*

Fratrem hic dexera frater] Sunt qui putent allusum ad illud Plat. l. II. de Rep. ἀδελφὸς ἀνδρὶ ταφεὶς, *frater viro adsit*: quam esse formam proverbia-

lem (τὸ λεγόμενον) ille ait. *Idem.*

601 *Latebras animæ pectus*] Definitio est pectoris, id est, in quo anima latet et continetur. *Servius.*

Latebras animæ pectus] Intelligit adactum vulnus in cor, quod vocat 'animæ latebram.' Cum quo alludit sententia Hom. Iliad. xv. ubi, φίλον ἦτορ, ad verbum, *spirabam dulce cor;* quia in corde vita, et anima. Lege Aristot. l. II. de Generat. Animal. ubi primas et ultimas vivendi partes cordi attribuit. Hippocrat. lib. de Corde, in eo constituit πηγὰς φύσεως ἀνθρώπου. Tertullian. adversum Marcion. cor videtur intellexisse, eo versu, 'Per latebras animæ sepis manante veneno.' Apulejus Florid. l. IV. dixit de anima, illam 'in corporis latibulis delitescere.' Statius Thebaid. l. II. vocat *vitæ secreta*, cum ait, 'sæpe aspera passum Vulnera, sed nullum vitæ in secreta receptum,' id est, nullum in cor. Sic et Valer. Arg. l. III. 'Qua stomachi secreta ferit.' Sed lubet aliter Maronem illustrare. Quid si intelligat adactum vulnus, qua ἦτορ συνάπτεται τῇ καρδίᾳ διὰ τῶν φρενῶν, verba sunt Galeni l. IV. de usu Part. c. 14. 'hepar continuatur cordi per phrenas?' Huic enim parti χιτῶνα καὶ ἀμφίεσμα natura attribuit, *tunicam et indumentum*, ut ibid. ait Galen. Itaque, non absurde Poëta potuit intelligere indumentum hoc ruptum fuisse per 'latebras reclusas:' nam ibi est vena, qua rupta mors statim nullo intervallo consequitur. Et fortasse vena hæc, est illa, quam Vates superiore libro dixit, 'spiramenta animæ.' Vide quæ de hac vena loco laudato Galenus expendens Homeri sententiam. *Cerda.*

Recludit] Hæc Musa Horat. Epod. XVII. 'Modo ense pectus Norico recludere.' *Idem.*

602 *Edebat*] Quasi ad spectaculum. Unde et 'munerum editores' vocantur. *Servius.*

Funera] Cædes, ut, 'quis funera fando Explicet?' *Idem.*

Victor Dardanius torrentis aquæ] Probatiores illi codices Vaticanæ bibliothecæ, et aliquot alii, 'ductor Dardanius' legunt: quod mirifice placet: ut inferius habebimus: 'Sævæ jamque altius iræ Dardanio surgunt ductori.' Sunt etiam codices, in quibus non *Dardanius*, sed *Dardanus et torrentis aquæ*, legatur. Illud simplicius, hoc figuratius est. *Pierius.*

603 *Torrentis aquæ*] Notandum quod *aquæ* addiderit, cum absolute *torrens* dicatur. *Servius.*

604 *More furens*] Exposuit superiora Epitheta. *Idem.*

Furens] In Romano codice, *fremens* legitur. Sed hoc loco *furens* melius est, ut 'furit immissis Volcanus habenis:' de clade enim hic loquitur, non de strepitu. *Pierius.*

Tandem erumpunt] Solutam obsidionem ostendit. *Servius.*

605 *Ascanius puer*] Syllepsis: ordo est, Ascanius et Juventus; nam *obsessa* et ad Ascanium pertinet. *Id.*

606 *Compellat*] De verbis *appello*, et *compello*, in re lenocinii et amoris, quo usu hic accipit Virgil. ut etiam Ovid. Metam. VIII. 'Talibus agrestem compellat Oreada dictis,' dixi alibi. Hinc in jure *appellare* est, alienam pudicitiam attentare. Justinian. l. XLVII. 11. tit. 10. l. XV. §. 15. 'Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur: multo minus, si meretricia veste feminæ, non matrum familiarum, vestitæ fuissent.' Latet et quidpiam aliud in Virg. Est *compellare*, vocare aliquem suo nomine. Dixit ergo Jupiter, 'O Juno, germana et conjux.' Sed adimit Poëta vocem *Juno*, quia ea intelligitur in verbo *compellat*. Nam si *compellat*, certe *Juno* dixit, et repetere vocem (*Juno*) otiosum esset. *Cerda.*

608 *Ut rebare*] Ut arbitrabaris verum est, quod Trojani Veneris utun-

tur auxilio. Et dictum est per Ironiam: nam superflue quidam hanc orationem simplicem volunt dictam, ut re vera dicat Jupiter per se nihil posse Trojanos, quod falsum est: adeo ut Junonis oratio ad Ironiam, non ad simplicia verba respondeat. *Servius.*

Nec te sententia fallit] Hoc per parenthesim dictum est. *Idem.*

609 *Vivida*] Id est, fortis: ut Æn. v. 'sed bello vivida virtus.' *Idem.*

611 *Cui Juno summissa*] Humilis: et quia intelligit obliqua Trojanorum accusatione impugnari suum pudorem, etiam ipsa respondet oblique. *Idem.*

Cui Juno submissa] In Romano codice 'et Juno submissa' legitur. *Pierius.*

Summissa] Humilem esse decet, quam necessitas precandi urget. *Don.*

612 *Tristia*] Vel quæ tristem faciant, vel quæ severa. Terentius, 'Tristis severitas inest vultu.' Item e contra Virgilius, 'Furias amnemque severum,' id est, tristem. *Servius.*

614 *Vis in amore*] Refert hoc Germ. non ad βίαν, sed ad φίλτρον, et δύναμιν ἐρωτικήν: ita ut Poëta respiciat ad prima tempora conflati amoris inter Junonem et Jovem, cum hic transformatus in avem irrepsit sorori. Ego puto simpliciter capiendum. Solet enim amor conjugum initio esse ferventissimus, qui postea usu elanguet. Inde Iliad. XIV. eget Juno tot pharmacis ad excitandum Jovem; quem locum pari aura imitatur Nonnus l. XXXI. Dionys. *Cerda.*

Namque] Puto redundare; nam sententia integra amota hac vocula, quod unicum argumentum in aliis. Hac licentia plenissimus est Homerus. Sed ita redundat in Virgilio, ut addat efficaciam. *Idem.*

615 *Omnipotens*] *Omnipotens* hic ad nominandi casum refero, non vocandi, hoc est, παντοδύναμος ὤν, ut loco intelligamus poëtam insistere Rhetorico ἀπὸ δυνατοῦ: ut supra: 'Æole, namque tibi Divum pater atque hominum rex Et mulcere dedit,' &c. et alibi: 'Nate, meæ vires, mea magna potentia solus:' et VII. 'Tu potes unanimes armare,' &c. *Germanus.*

Pugnæ subducere Turnum] In codicibus nonnullis, *Turnum subducere pugnæ*, legitur, transpositis dictionibus. *Pierius.*

Quin] Ut non: nam est confirmativa particula. Quidam hunc ordinem esse volunt. Namque si mihi, quæ quondam fuerat, vis in amore foret, non hoc mihi negares, quin possem pugnæ subducere Turnum. Alii hoc genus elocutionis accipiunt, ut per ea quæ in parenthesi posita sunt, reliquo sensui occurratur, non his quæ primo posita sunt: hic enim ad illud quod insertum est, 'Non hoc mihi namque negares Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum, et Dauno possem incolumem servare parenti.' Alioquin dempta hac parenthesi non congruit primum cum postremo, si ita dicas: 'Si mihi quæ quondam fuerat, quamque esse decebat, vis; quin et pugnæ abducere Turnum, Et Dauno incolumem possem servare parenti.' Plautus in Cistellaria: 'Is servus, sed abhinc annos factum est XIII. cum conspicatus est primo crepusculo puellam exponi.' *Servius.*

617 *Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas*] Δεικτικὸν est. Non enim agit ut pereat: sed magis favet ejus saluti: nam statim subjicitur cur indigne fiat, 'Ille tamen nostra deducit origine nomen;' ut in secundo, 'Jamdudum sumite pœnas, Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ.' Quod autem dicit *pio sanguine*, Æneæ latenter eum exæquat, qui ubique inducitur cultor Deorum. *Idem.*

618 *Ille tamen*] Quanquam moriturus est, tamen a nobis originem ducit. *Idem.*

Nostra] Divina. Id est, aut Jovia,

aut Junonis, aut omnium Deorum. *Idem.*

619 *Quartus pater*] Abavus: nec est contrarium quod ait supra, 'Cui Pilumnus avus.' Potuit enim fieri, ut et avus ejus et abavus a Pilumno Pilumni nominarentur. Ergo per *patris* appellationem ostendit cognationem. *Idem.*

620 *Multis*] Solet Virg. tacite mores attingere. Nolebant veteres in rebus suis certum numerum signare; nam hic expositus invidiæ, sugillationi, fascino: itaque ad avertendos cavillos dicebant *multa*. Quin, quod mirere, de re adhuc una dicebant etiam *multa*. Varro de Ling. Latin. 'Olim unum dicebant multa. Itaque cum in dolium aut culeum vinum addunt rustici, prima urna addita, dicunt etiamnum, Multa.' Inde fortasse pastor jactabundus Eclog. II. 'Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ,' non ausus certum numerum proferre. Huc spectant verba Festi in voce *Oppido* hæc: 'Ortum est hoc verbum ex sermone inter se confabulantium, quantum quisque frugum faceret, utque multitudo significaretur, sæpe respondebatur, quantum vel oppido satis esset.' Vides, ut non dicerent certum numerum frugum. Inde, credo, ductus mos gentium; frequenter enim centenarium, aut millenarium numerum assumebant pro quovis, ut ipsa multitudine falleretur invidia. Catullus aperte ad hunc morem Epigram. VII. 'Quæ nec pernumerare curiosi Possint, nec mala fascinare lingua:' ubi *curiosi* sunt fascinatores et magici. Ad locum Varronis, quem adduxi, pertinet risus gentilium, quem illi solebant excitare, cum dolia vini infunderent, ne videlicet audiretur numerus certus, et sic minus obnoxii essent huic malo. De qua re illustris est locus in Synod. VI. 62. hunc in modum: 'Neque exsecrandi Bacchi nomen, uvam in torcularibus exprimentes, invocent, neque vinum in doliis effundentes risum moveant, ignorantia vel vanitate ea, quæ a dæmonis impostura procedunt, exercentes.' *Cerda.*

621 *Rex ætherei breviter sic fatur*] Ubique Reges breviter loquentes ostendit: 'Jupiter hæc paucis:' et, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Servius.*

622 *Si mora præsentis lethi*] Ex Jovis concessione quali arte egerit Juno, cognoscitur; scilicet ut Turnus possit evadere. *Idem.*

Si mora præsentis lethi, &c.] Sic Hom. Il. II. inducit Jovem cum Junone consultantem de proferendis Sarpedoni fatis, ei impendente jam Parca. Locum hunc monet Sulpit. ex intima philosophia sumptum; quod adstructum sit a philosophis quibusdam, veritatem sempiternam ex æternitate fluentem mutari non posse, præsertim si ad omne genus humanum reique summam attineat; singulorum vero posse fata mutari, et produci: scilicet ex hac sententia posse Turno mortem differri, sed totius belli sortem rationemque mutari non posse. Cujus argumenti sunt et hi Lucani versus l. VI. in persona Erichthus ad Pompejum: 'conceditur arti, Unam cum radiis presserunt sidera mortem, Inseruisse moras, et quamvis fecerit omnis Stella senem, medios herbis abrumpimus annos: At simul a prima descendit origine mundi Causarum series, atque omnia fata laborant, Si quicquam mutare velis, unoque sub ictu Stat genus humanum, tunc Thessala turba fatemur, Plus Fortuna potest.' Ejusdem sunt sententiæ et illi Æn. VII. quibus ostendit Deos retardare quidem posse fata, non penitus tollere: 'Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis; Atque immota manet fatis Lavinia conjux: At trahere, atque moras tantis licet addere rebus.' *Germanus.*

Lethi] Qui ita scribunt, ducunt hanc

vocem ἀπὸ τοῦ λαθεῖν; est enim mors rerum oblivio: qui vero *letum*, ducunt ἀπὸ τοῦ λύειν, nam mors est corporis solutio. Etenim antiphrasim illam, *lætum*, quia non *læta mors*, ἀφοσιοῦμαι. *Cerda.*

Caduco] Morituro. *Servius.*

623 *Ponere*] Facere: vel, ut quidam volunt, constituere et decernere. Alii *ponere* pro *dare*, ut Æn. XII. 'hæc pro virginitate reponit?' Sane *ponere* facere; sicut Lucilius Homerum secutus, sit, ἄλγε' ἔθηκεν, id est, fecit. Alii *ponere* putare: ut solet dici; pone, me hoc fecisse. *Idem.*

Ponere] Esse Hellenismum pro *facere*, aut *statuere*, docti admonent. Certe cum Lucan. l. v. dixit, 'liceat scelerum tibi ponere finem,' nihil aliud voluit, quam statuere finem; et cum Hom. Iliad. IV. ἅλιον θεῖναι πόνον. In eodem lib. ἐμὸν θέμεναι πόνον ἀτέλεστον, pro, *efficere*, aut *reddere irritum laborem*. Ibid. τὰ δὲ πάντα θεοὶ μεταμώλια θεῖεν: ad verbum, 'ponant irrita.' *Cerda.*

625 *Hactenus indulsisse vacat*] Id est, sufficit. Ingenti arte locutus est: nam dicendo *vacat*, ostendit supra hoc breve spatium nullam ulterius bonam stellarum inradiationem futuram: ex quo Turni fata differre non posse. Unde non alt *indulsisse licet*, sed *vacat*: ac si diceret, Jam undique in mortem truditur Turnus, hoc tantum vacat spatium, id est, intervallum temporis: quasi *hoc spatium*, hic locus est, ut parumper differatur. Hinc est quod et supra ait, 'metasque dati pervenit ad ævi.' *Servius.*

626 *Venia ulla*] Beneficium quod te sperat mereri. Et duas habet significationes: quod petitur, ut hic, et quod conceditur, ut, 'Si qua est victis venia hostibus, oro.' *Idem.*

Venia ulla latet] *Veniam* hic Servius beneficium interpretatur speratum a Junone, ut supra haud dubie *venia* pro beneficio et gratia accipitur Æn. IV. 'Extremam hanc oro veniam, miserere sororis, Quam mihi cum dederis,' &c. *Germanus.*

627 *Mutarive*] Deest *posse*: an mutatum iri? *Servius.*

Spes pascis inanes] Pro, 'spe inani pasceris.' Ita Euripid. in Bacch. ἐλπίσι ἐβόσκετο: item Æschyl. in Agam. οἶδ' ἐγὼ φεύγοντας ἄνδρας ἐλπίδας σιτουμένους. *Spem pascere*, ait Donatus, est quasi aliquo cibo promissis inanibus optata nutrire. Vide et P. Victor. IX. 4. *Taubmann.*

628 *Cui Juno illacrimans*] In Romano, 'cui Juno lacrumans.' *Pierius.*

Quæ voce gravaris] Quæ negas fato. *Vox* enim Jovis fatum est: Statius, 'Et vocem fata sequuntur.' Hoc enim dicit: Utinam quæ negas voce, id est, fato, mente præstares. Nam si Jovis vox, fatum est, potest aliud fando commutare. *Gravaris* autem, negas, graviter fers: et hac elocutione non nisi per accusativum utimur: ut si dicas, 'gravor adventum tuum,' id est, graviter fero, gravor præsentiam tuam: nam et ipse dixit, *Quæ gravaris*: aliter non dicimus in hac significatione. Similiter etiam accusativo utimur casu, cum volumus absolutam facere elocutionem: et per gerundi modum aliquid dicere: ut, 'Petendum mihi est equum, codicem, byrrum.' Hinc Virgilius, aut 'Pacem a Trojano rege petendum.' Sic Sallustius, 'Castra sine vulnere introitum.' Nam si dixeris, 'petendus est codex;' non jam per gerundi agis modum, sed participialiter loqueris. *Servius.*

Quid si, quod voce gravaris] In antiquis aliquot exemplaribus legere est, 'quid si quæ voce gravaris.' *Pier.*

629 *Rata*] Firma, perpetua. *Serv.*

Rata vita] *Rata* fere passim legitur, id Servius admittit. Sed in Rom. cod. *data vita* habetur: quippe qui suo fato, non ferro violenter moreretur. Placet vero magis omnino *rata*. Pierius.

Rata] Dicebantur *rata*, quæ con-

firmata, non utcunque, sed Deorum voluntate. Martial. x. 'Dii tibi dent, quicquid, Princeps Trojane, mereris, Et rata perpetuo, quæ tribuere, velint.' Ovid. Fast. II. 'sint rata dicta Jovis.' *Cerda.*

630 *Nunc manet insontem gravis exitus, &c.*] Sententiam Virg. ita convertit Propert. Eleg. IV. 1. 'Certa feram certis auctoribus: haud ego vates Nescius ærata signa movere pila:' et XIII. 13. 'atque utinam patriæ sim vanus aruspex.' Ita Juno optat esse vana, et ludi. Sic et Juven. Sat. VI. 'Nos utinam vani:' et Stat. Theb. IX. 'simque augur cassa futuri.' *Idem.*

Veri vana ferox] Id est, sum veritatis ignara. *Servius.*

631 *Quis o potius*] Nonnulli *quin ut potius* scripsere. Exemplaria vero tria Palatina, et aliquot ex iis quæ apud me sunt, *quod ut a potius* legunt; quamvis in eorum uno desit *o:* hinc aliqui, ut versui succurrerent, *quin* illud, pro *quod* posuere. *Pierius.*

Quod ut, o potius, &c.] Quod utinam ita sit, ut ego potius inani formidine angar, et tu sententiam tuam in melius referas! *Taubmann.*

632 *Orsa*] Pro dictis et fatis. *Serv.*

Orsa] Cum allusione ad stamina Parcarum; nam *ordiri* de telis. *Cerd.*

633 *Cælo se protenus alto, &c.*] Ex hac Musa Valer. Arg. II. 'Cum Dea se piceo per sudum turbida nimbo Præcipitat.' *Idem.*

634 *Nimbo succincta*] Id est, nubibus: quia præmisit, 'agens hiemem:' quod nisi esset, splendorem acciperemus, qui est circa corpus Deorum. *Servius.*

635 *Iliacamque aciem, et Laurentia castra petivit*] Non placet quod in codicibus aliquot antiquis *tecta* pro *castra* legitur: quamvis de urbe possit intelligi. In aliquot vero aliis codicibus legere est, mutato numero: 'Iliacamque aciem petit, et Laurentia castra.' *Pierius.*

636 *Tum dea*] Potest sensu integro *Dea* detrahi. *Servius.*

Nube cava] Nominativus est *hæc nubes:* nam *nubs* non dicimus, quod ait Livius Andronicus, qui primus edidit fabulam apud nos. *Idem.*

Nube cava] Solere similes formas compingi atque efformari non ex aëre solum, sed ex nubibus, vaporibus, exhalationibus, hoc ipso Virgil. versu probat diligentissimus Delrius l. II. Disq. Magic. quæstione 27. sectione 2. Fit enim uti hac rerum mistione facilius formæ et membra exprimantur, conglutinentur, condensentur. Juvo illum auctoritate Eurip. qui idolum illud, quo repræsentabatur Helena, vocat νεφέλης ἄγαλμα. Sed et cum ait, solere fieri spectra ex exhalationibus quæ sunt ignitæ, juvo quoque illum altero ejusdem Eurip. loco in Bacch. ubi ait, formatum a Baccho spectrum ex igne. *Cerda.*

637 *In faciem Æneæ*] Quæ Æneæ faciem habebat. Atque hoc ex decoro fictum est: ne vir fortis fugisse videretur. *Taubmann.*

638 *Jubasque*] Propter equinam caudam, quæ esse solebat in galeis: unde est, 'cristaque hirsutus equina.' *Servius.*

639 *Divini capitis*] Hoc ex persona poëtæ dictum est de Æneæ intuentis futura. Nam post mortem in numerum refertur Deorum. *Idem.*

Inania] Nec a membris, nec a mente venientia. *Idem.*

Dat inania verba] Hoc est, τὰ λογοειδῆ ῥήματα καὶ φωνὰς, scilicet futilia vocabula. Unde et λογοειδία, vitium in poëmate, quando nihil doctrinæ in se solidæ habet, sed nugax est et futile: et λογοειδὴς, sermonem orationemque referens et simulans tantum, cum nullius sit significationis. *Germ.*

641 *Obita*] Morte suscepta et completa. *Servius.*

Morte obita] Sumpta et completa. Imitatus Lucret. l. I. 'Cernere uti videamur eas, audireque coram Morte

obita, quorum tellus complectitur ossa;' et IV. 'cum sæpe figuras Contuimur miras, simulacraque luce carentum;' et quæ sequuntur. *Porro εἴδωλον* hoc Æneæ Il. v. ita describitur: *Αὐτὰρ ὁ εἴδωλον τεῦξ' ἀργυρότοξος Ἀπόλλων, Αὐτῷ τ' Αἰνείᾳ ἴκελον, καὶ τεύχεσι τοῖον.* Quod Scal. v. 3. cum Virgiliana umbra confert. Eum omnino vide. *Taubm.*

642 *Aut quæ sopitos*] *Quæ somnia*, pro qualia insomnia, quæ per somnum videmus. *Servius.*

Aut quæ sopitos] Hom. Od. O. *τάτε φρένας ἠπεροπεύει.* Physice autem poëta locutus videtur, cum vigiliæ sit sensuum usus. Vide Arist. De som. et vig. et Plutarch. in Plac. ph. an somnus et insomnia sint animi et sensuum. *Germanus.*

643 *Læta ante acies exultat imago*] Nonn. l. XXIX. tametsi de umbra loquatur, affinis est admodum Virgilio: *Ὡς δ' ὅτε τις σκιόεις τόπος ἀνέρος ἄπνοος ἕρπων Ἀγχιφανὴς, ἀχάρακτος, ὁμόδρομος ἀνδρὸς ὁδεύει, Καὶ οἱ ἀεὶ σπεύδοντι συνέσπεται: Ut autem umbratilis figura viri mortua repens Prope apparet, et absque signo, comesque cum viro incedit, Ipsumque festinantem semper comitatur.* Tales umbras Auson. in Mosell. vocat 'fallaces figuras.' Eurip. in Med. *ἄψυχον εἰκῶ σώματος.* *Cerda.*

Exultat] *Exultare* est gaudere: et per se plenum est. Nam *insultare* est inridere inimicos: et dicimus 'insulto tibi:' licet Sallustius dixerit, 'Multos ab adolescentia bonos insultaverat:' id est, in ipsos impetum fecerat. *Servius.*

644 *Irritatque virum telis*] Ideo hoc arte agit Juno, et imagine decepit Turnum: quia si ei ex aperto fugam suaderet, more viri fortis ille fugæ præponeret mortem; cum præsertim ipse in sequentibus dicat, 'Usque adeone mori miserum est?' *Idem.*

Irritatque] Impressi codices omnes *irritat*, r geminato, scribunt, sonet ut de nare canina litera: *irito* tamen ab *ira* est. *Pierius.*

Irritatque virum telis] Ovid. Metamorph. VIII. 'hostemque irritat ad iram.' Vulgus Græcorum *προκαλεῖσθαι.* Mihi nunc ante oculos Plut. in vita Luculli. *Cerda.*

647 *Ænean aversum*] Nescio quo factum fato, ut typographi semper excudant *Æneam*, cum Virg. scripserit *Ænean* terminatione Græca in *n*, non in *m*, quod clare indicat locus in quo sum: ac proinde ut hic, ita alibi semper scribendum. *Idem.*

648 *Turbidus*] Tumens, elatus arrogantia. *Servius.*

649 *Pactos*] Nunc passivum: ut, 'Pacta puella.' *Idem.*

Thalamos ne desere pactos] Cum Lavinia, *εἰρωνικῶς.* Quasi dicat, Exspecta, dum servata pactorum fide optatam duces uxorem. *Taubmann.*

650 *Tellus quæsita per undas*] Sic alibi, 'En agros, et quam bello, Trojane, petisti Hesperiam metire jacens.' *Servius.*

Hac dabitur dextra tellus, &c.] Mortem indicat. Tale illud Claud. de Bell. Get. 'Hanc ego vel regno victor vel morte tenebo Victus humum.' Inde acre illud Marii apud Plut. in ejus vita: *ἔχουσι γὰρ γῆν ἐκεῖνοι, καὶ διὰ παντὸς ἕξουσι.* Infra in hoc lib. 'atque eadem mox arva tenebis.' Valer. Arg. IV. 'Tenditur ille ingens hominum pavor, arvaque late Occupat.' Calab. l. VI. *νῦν μὲν δή συ κεῖσο κατὰ χθονός.* Homer. Iliad. XVI. *τινὰ γαῖα καθέξει, aliquem terra detinebit*, id est, cadet aliquis mortuus: et Iliad. XVIII. *ἀλλ' αὐτοῦ γαῖα καθέξει: sed hic terra detinebit*, id est, hic morietur. Achilles Iliad. XXI. minitans cuidam mortem, *ἥ μιν ἐρύξει γῆ: illum terra tenebit*: et adjicit, *ἥτε κατὰ κρατερόν περ ἐρύκει*, id est, *quæ fortes etiam alios tenet.* Quasi dicat: ubi etiam fortissimi alii occubuerunt. *Cerda.*

651 *Vociferans sequitur*] Sequens clamabat: nam ante dixit, et sic est secutus. *Servius.*

652 *Nec ferre videt sua gaudia ven-*

tos] Proverbium est, 'Venti ferunt gaudia,' id est, iactantur incassum. Sic supra, 'sed auræ Omnia discerpunt.' Item, 'partem Mente dedit, partem volucres dispersit in auras.' *Idem.*

Nec ferre videt sua gaudia ventos] Proverbiale hoc Eurip. Suppl. λόγων δὲ παρακέλευσμα σῶν ἀέρι φερόμενον οἴχεται. Horat. Od. I. 26. ait, traditurum se *portare ventis* nimirum tristitiam et metus. Nazianz. in prim. στηλ. καὶ οἱ μὲν ψευδὲς, αὖραι φέροιεν: *si falsum id est, auræ dissipent.* Apollon. Arg. I. ἀνέμοισι δόσαν. Tibull. Eleg. I. 5. 'Hæc mihi fingebam, quæ nunc Caususque, Notusque, Jactat odoratos vota per Armenios.' Propert. Eleg. IV. 7. 'Fœderis heu taciti, cujus fallacia verba Non audituri diripuere Noti.' Mæcius Epigram. contra Amorem, πτηνοῖς πέμπε λιτὰς ἀνέμοις. *Cerda.*

653 *Forte ratis*] Descriptio per ὕπ-βασιν facta: non enim a superioribus pendet, sed antedictis adjungitur: ut, 'Insula Sicanium juxta latus.' Has autem descriptiones esse aptas et raras convenit: sicut etiam Horatius docet in arte poëtica dicens, 'Purpureus late qui splendeat unus et alter Adsuitur pannus.' Sunt enim ornatui. *Servius.*

Crepidine saxi] *Crepido* est abrupti saxi altitudo. *Crepidines* etiam *templorum* dici ipsos suggestus in quibus ædes sunt conlocatæ; et *crepidines viarum*, id est, ipsæ eminentiæ dextræ sinistræque. Sane hic Antiptosis facta est propter metrum. *Conjuncta* ergo *crepidine*, pro *crepidini*: sicut, 'Hæret pede pes,' pro *pedi*. Est autem ablativus pro dativo. *Idem.*

Crepidine] Turneb. XXVIII. 5. e perantiquo Onomastico P. Danielis *crepidinem* exponit summitatem riparum et gradum saxeum. Et notat ipse Pimpont. Græcis etiam κρηπῖδα basin et fundamentum dici. *Taub.*

654 *Scalis et ponte parato*] Unum dicit, sed per duo solemne suo more: ut 'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Ergo, 'scalis et ponte parato,' erit parato scalarum ponte. Quippe scalas navium dici pontem, et conversim, allucebit tibi ex his, quæ dicta a me in hoc lib. ad illud, 'Pontibus exponit.' *Cerda.*

655 *Clusinis oris*] Thusciæ civitate. *Servius.*

Osinius] Ipse est quem supra *Massicum* dixit. Ergo (ut diximus supra) *Osinius* proprium est, *Massicus* appellativum: licet posset fieri, ut duo nomina unius sint, ut est *Numa Pompilius, Alexander Paris, Numanus Romulus.* Alii volunt non eundem esse *Massicum* quem *Osinium*, nam duas civitates supra commemorat, Clusium et Cosam; et tradunt potuisse fieri, ut hic *Osinius*, rex quidem unius de memoratis fuerit civitatibus, sed sub imperio *Massici* egerit: nam et Rhamnetem et Romulum, quos in ducum ordinem non numeravit, reges fuisse dixit. Alii hunc postea κατὰ τὸ σωτάμενον volunt venisse, quia in catalogo ejus non meminit. *Idem.*

Osinius] In codicibus aliquot antiquis, *Osirius* legitur, insolitum nomen. *Pierius.*

Clusinis Osinius oris] E civitate Thusciæ. *Osinius* supra vs. 167. *Massicus* dicitur. Hunc etiam locum, quem Macrob. v. 15. vellicat, defendit Pontanus in Antonio Dial. 4. *Taubmann.*

658 *Transilit altos*] Hoc sermone festinantis celeritas indicatur. *Serv.*

659 *Vix prorum*] Ἀσύνδετον: sic enim melius. *Idem.*

Proram] Vide etymon apud Lil. cap. 21. de Navig. Arripio illud, ut quasi πρόῤῥα dicatur, quia præcedat. *Cerda.*

Rumpit Saturnia funem] Debuit dici, 'cum rumpit Saturnia funem:' ut, 'Vix e conspectu Siculæ telluris, Cum Juno æternum servans.' Ideo autem *rumpit*, ne deprehenso dolo Turnus in bellum rediret. *Servius.*

Rupit Saturnia funem] In veteribus codicibus pene omnibus, *rumpit* instanti tempore legitur. Res enim narratur in ipso actu. *Pierius.*

660 *Avulsamque rapit revoluta per æquora navem*] In antiquis omnino, *avolsam*. Sed etiam in nonnullis *advulsam* per *ad*, quod ad se traxisse significat. Scribe vero *navim* per *i*, ex antiquis codicibus. *Idem.*

Avulsamque rapit] Apollon. Arg. I. θέλλαι ἁρπάγδην φέρον: *procellæ raptim egerunt*, scilicet navem. Seneca epist. 109. 'etiamsi subitus turbo toto navim meam mari raperet.' *Cerda.*

Revoluta per æquora navem] Ἐπαλλαγὴ est, pro revolutam navem. *Serv.*

661 *Illum autem Æneas absentem in prælia poscit*] Sic melius, quam sicut nonnulli volunt, 'Ille autem Ænean absentem in prælia poscit:' ut, sicut Urbanus, 'Obvia multa virum demittit corpora morti,' de nautis in navi inventis intelligatur: quod non procedit. Nam *absens* dicitur, qui recedit: quod nunc Turno congruit, non Æneæ, qui interest prœliis. Illi autem *Æneas* legunt, quod ita est: quia Æneas 'Multa virum demittit corpora morti.' *Idem.*

662 *Demittit corpora morti*] Hom. Il. I. ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν, ubi signate προΐαψεν, ut Noster *demittit*. Sic alibi, 'demisit neci,' et, 'demittimus Orco:' itaque Ἄϊδι, *morti*, *neci*, *Orco*, pro eodem. *Cerda.*

663 *Tunc levis*] In antiquis codicibus, *tum levis*. *Pierius.*

Levis imago] Certe *levis*, quia comparata jam somnio, quo quid levius? Inde illud de imagine, 'volucrique simillima somno.' Præclare apud Ovid. Metam. IX. Biblys admiratur, 'an habent et somnia pondus?' ut quibus nihil sit levius. *Cerda.*

664 *Nubi se inmiscuit atræ*] Ita solent Poëtæ. De abeunte Apolline Iliad. XI. ἀνέμοισι μίγη, καὶ ἄϊστος ἐτύχθη. Et ψυχὴ δ' ἐμίγη αὔρῃσι. De anima Patrocli Il. XXII. ἤϋτε καπνὸς ὤχετο. Tale et illud Eurip. *eis αἰθέρ' οἴχεται*, in Helena ibid. *οὐρανῷ δὲ πρόπτεται*. *Idem.*

665 *Medio*] Ad medium. *Servius.*

Turbo] Vis venti. *Idem.*

666 *Respicit*] Conferatur hæc fuga Turni, oratio, affectus, cum fuga Alarici ab Italia, oratione, affectibus apud Claud. de VI. Cons. Honor. *Cerd.*

Ignarus rerum] Id est, artis, per quam evaserat. Hoc est, nesciens hoc pro salute sua factum, ideoque et ingratus; nam et queritur. *Serv.*

Ingratusque salutis] Hominem acceptæ salutis ingratum repræsentat Horat. eo versiculo: 'Invitum qui servat, idem facit occidenti.' *Cerda.*

Ingratusque salutis] Pro *caussa salutis*: vel, ingratus de accepta salute, et nullam gratiam habens pro illis, quæ pro salute ejus facta erant: quippe qui auctorem nesciret. Ita et Gr. ἀχάριστος τῆς σωτηρίας. Notat et Scal. IV. 16. *Taubmann.*

667 *Duplices cum voce manus*] Nam 'habitus orantium hic est,' (ait Apul. lib. de Mundo,) 'ut manibus extentis ad cœlum precemur.' Arrian. de Epict. IV. 10. πρὸς τὸν θεὸν ἀνατείναι τὰς χεῖρας. De Dario precante ad Solem Athen. pari verbo l. XIII. ἠύξατο τῷ ἡλίῳ τὰς χεῖρας ἀνατεῖναι. Hom. Iliad. XVIII. εὔχεο χεῖρας ἀνασχών. Sic Lucr. l. v. 'pandere palmas ante Deum delubra.' Ovid. Metam. XIX. 'Fessa malis, tendensque ad cœlum brachia.' *Cerda.*

Ad sidera tendit] In antiquis plerisque codicibus *tollit* habetur. *Pier.*

668 *Omnipotens genitor*] Duo Antonomasiva pro uno proprio: ut, 'Tritonia Pallas.' *Servius.*

Tanton] Pro *Tantone:* et constat mutilatas partes orationis accentum in eodem loco habere, in quo etiam integræ habuerunt; nam μόρια, id est, minores particulæ, ut *que*, *ve*, *ne*, *ce*, quotiens junguntur aliis partibus, ante se accentum faciunt, qualislibet

sit syllaba quæ præcedit, sive brevis sive longa: ut, *Musaque, Hujusce, Illucce, Tantone, Adduce:* et hæc mutilata similiter proferuntur, scilicet sub eodem accentu. *Idem.*

Tanton'] Erudite quidem Servius *tanton'* scribendum procuravit. Sed enim ejusmodi scriptionis usum parcissime inveni in veteribus exemplaribus: in aliquot, ubi habebatur, lectionem eam nonnulli cultro etiam impetere ausi sunt. Priscianus tamen, ubi de *ne* particula agit, eam frequentissime ait interrogativam esse: ut illud, 'Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia servas?' et in decimo, 'tanton' me crimine dignum?' *Pier.*

669 *Expendere pœnas*] Nam præcessit crimen, et hoc sequuntur pœnæ. Inde conquestio illa apud Ovid. Metam. IX. 'patior sine crimine pœnam,' quia, 'viximus innocuæ.' *Cerda.*

670 *Quo feror? unde abii?*] Bene variavit adverbia et pronomina. *Serv.*

Quemve reducet] *Quem*, qualem: ut, 'Hunc ego te Euryale aspicio?' Et quasi nescius sui est in tanta rerum permutatione. *Serv.*

Quemve reducet] Romanus codex, et alii nonnulli, *reducit* legunt, præsenti tempore. De regressu enim suo in patriam loquitur. Est etiam in quibusdam codicibus manu scriptis, 'Quæ me fuga, Quæve reducet.' Hoc, est Quo nunc fugio? quo vero pacto revertar? Sed enim Servius agnoscit *quem*, hoc est qualem: et hæc castior est lectio apud plures. *Pierius.*

Quemve reducet] Dici *quem*, pro *qualem* notat Serv. itaque particula *quem* respondebit Homerico *τόν*: qua particula usus ille pro *quem*, aut *aliquem* sæpe; ut cum ait Iliad. IV. *πόλιν τὴν ἐθέλω, urbem quam volo.* Eadem locutio in aliis non Poëtis. *Cerda.*

671 *Laurentisne*] Quasi deliberatio est. *Servius.*

Laurentisne iterum, &c.] Pleni his affectibus Poëtæ omnes: dabo paucos illustrando Virgilio. Ajax apud Soph. Καὶ ποῖον ὄμμα πατρὶ δηλώσω φανεὶς Τελαμῶνι; πῶς με τλήσεται τον' εἰσιδὼν Γυμνὸν φανέντα τῶν ἀριστείων ἄτερ; Menœceus apud Eurip. Phœniss. Ποῖ δῆτα φεύγω; τίνα πόλιν; τίνα ξένων; Polymestor apud eundem in Hecub. Πᾷ στῶ; κάμψω, πᾷ βῶ; Videatur longus Senecæ locus de Medea, ab illis verbis, 'At quo remittis?' &c. *Cerda.*

672 *Quid manus illa virum*] Syllepsis per genus: nam a manu, id est, multitudine, ergo a fœminino ad masculinum dicendo *manus* transitum fecit. Ergo figuratum et per genus et per numerum. Est autem mira defectio, id est, quid dicent? *Servius.*

Qui me meaque arma secuti] Par dolor Menelai apud Hom. Iliad. XVII. ubi veretur, ne quis Græcorum irascatur sibi, videlicet, εἰ μέν κε λίπω Πάτροκλον, ὃς πείται ἐμῆς ἕνεκ' ἐνθάδε τιμῆς. Hæc eadem ratio reddita est a Pub. Crasso filio Marci Crassi, qui Publius, cum moneretur ut fugeret a bello, respondit, ait Plutarch. οὐδένα δεινὸν οὕτως ἔσεσθαι θάνατον ὃν φοβηθεὶς Πόπλιος ἀπολείψει τοὺς ἀπολλυμένους δ' αὐτόν. *Cerda.*

673 *Quosve, nefas*] Asper *quosne* legit, et adnotavit *ne* pro *ve*, quasi expletiva particula. *Servius.*

Infanda in morte reliqui] Vetustiora pleraque exemplaria, *infanda morte* legunt, absque *in* præpositione: quam elocutionis figuram sæpissimè apud Virgilium inveneris. *Pierius.*

674 *Palantis video*] Intelligimus eum non longe a terris fuisse. Nam quod ait supra, 'Medio fert æquore;' ut diximus, *ad medium* accipiendum est. Aut quia *medium* dicitur omne quod est inter finem et initium: ut, 'Interea medium Æneas jam classe tenebat.' *Servius.*

Gemitumque cadentum accipio] Hinc apparet de Ænea dictum, 'Obvia multa virum demittit corpora morti.' *Idem.*

675 *Accipio*] Vetustissimum est *adcipio* scribere. Sed, uti superius dictum, primum omnium Lucillius *c* in hoc verbo geminavit, teste Velio Longo. *Pierius.*

Quæ jam satis ima dehiscat Terra] In Romano codice *dehiscet* futuro tempore legitur. Sed *dehiscat* figuratius et elegantius. *Idem.*

Ima Terra] Dolet sibi etiam infœlicium vota sublata: nam in mari constitutus optare sibi hiatum non potest terræ. *Imam* autem *terram* prudenter dixit, quæ sustinet et continet maria. *Serv.*

Quæ jam satis ima dehiscat Terra mihi] Solentissima imprecatio. Hector ita Paridi Iliad. VI. ὃς κέν οἱ αὖθι γαῖα χάνοι. Diomedes sibi l. VIII. τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών. Nec solum hoc verbo auctores, sed aliis: ut cum Adrastus apud Eurip. Suppl. κατά με κεύθοι γᾶς ἔλοι. Calab. l. I. per κεύθω: ὡς εἴ με χυτὴ κατὰ γαῖα κεκεύθοι. Xenoph. l. VII. de expedit. Cyri communiore verbo: εὔχομαι μυρίας ἐμέγε κατὰ τῆς γῆς ὀργυιὰς γενέσθαι. Quidam apud Stat. Theb. v. 'quam me prius ima sub umbras Mergat humus.' *Cerda.*

676 *Vos o potius*] In Mediceo legere est 'terra mihi o vos, o potius:' adverbio exclamationis repetito. *Pierius.*

Miserescite, venti] Pro petentis qualitate: nonnunquam etiam mors videtur esse miseratio, ut hoc loco. Item supra, 'Figite me, si qua est pietas.' *Miserescite* autem quis ante hunc? ab eo, quod est *miseresco* et *miserescimus.* Servius.

Miserescite, venti] Vult ab his rapi in saxa, in rupes, et mergi syrtibus, &c. Itaque fortasse lustratus Poëtæ locus Hom. Iliad. VI. ubi ita complorabunda Hecuba: Ὥς μ' ὄφελ' ἤματι τῷ ὅτε με πρῶτον τέκε μήτηρ Οἴχεσθαι προφέρουσα κακὴ ἀνέμοιο θύελλα Εἰς ὄρος, ἢ εἰς κῦμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης, Ἔνθα με κῦμ' ἀπόερσε. Itaque quod Græcus εἰς ὄρος, Latinus *in saxa, in rupes;* quod ille εἰς κῦμα θαλάσσης, hic 'sævisque vadis immittite syrtes.' Sed cum dicat 'miserescite, venti,' huc pertinet illud veteris Poëtæ apud Tullium Tuscul. v. 'Te, Apollo sancte, fer opem, teque, omnipotens Neptune, invoco, vosque adeo, venti.' Tale et illud Æneid. v. 'ventosque in vota vocavit.' *Cerda.*

677 *Turnus adoro*] Id est, juxta veteres, qui *adorare* adloqui dicebant; nam ideo et *adoria* laus bellica, quod omnes cum congratulatione adloquebantur eum, qui in bello fortiter fecit. Alii *adoro* pro *oro*, ut *ad* vacet, et sit metri caussa additum. *Servius.*

Adoro] Dixi supra *adorare* esse proprie contingere. Fortasse melior mens alia, ut *adorare* sit manum ad os admovere, eamque osculari: ita enim cultus exhibebatur. Ducunt me in hanc mentem Plinius et Apuleius. Prior ait: 'in adorando dexteram ad osculum referimus.' Poster. Apolog. I. 'Nulli Deo ad hoc ævi supplicavit, nullum templum frequentavit; si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratia manum labris admovere.' Hinc jam viri eruditi explicuere locum Iobi c. 31. et alium 3 Reg. c. 19. et unus Pithœus locum Salomonis, qui de accipiente eleemosynam ait, *osculatur manus abrοῦ suas*, non *abrοῦ*: quam lectionem interpres reddidit: *osculatur manus dantis*, quia ipse legit *abrοῦ* cum potuisset *suas*, quia legi posset *abrοῦ*, juxta morem, quem aperui. Et quidem locus Iobi aperte pro Pithœo. Ex his de adoratione capio Minutii locum hunc: 'Cæcilius, simulacro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens, osculum labiis pressit.' Admoneo, qui velit in Virg. capere per verbum *adoro*, loquor, aut precor, posse; ut dicat: Loquor ad vos, precorque, o venti, ferre ratem, &c. Festus: 'adorare apud antiquos significabat agere, unde oratores.' O-

vid. Fast. IV. ‘Hetruscas Turnus adorat opes,’ id est, precatur confugitque ad opes Hetruscorum. Ita et Apul. As. 3. ‘Accusator quidam senior exsurgit, et populum sic adorat.’ *Cerda.*

Adoro] Pro *oro*: metri caussa, ut ait Servius. Propert. I. 4. ‘maneat sic semper adoro.’ Juvenal. ‘et pugnis concisus adorat.’ Ita *adesse* pro *esse* dixerunt: item *adstare* pro *stare*: *accredere* pro *credere*. Taubm.

678 *Syrtes*] Ubi arenosa sunt litora *syrtes* vocantur. Ergo immittite me ad sæva vada syrtium: aut ad arenosa loca, aut revera *ad syrtes*, id est, ad mundi extrema, quo me nec fama comitetur, id est, ubi me nemo sciat desertorem esse. *Servius.*

679 *Quo neque me Rutuli, &c.*] Optat esse, ubi agnoscatur a nemine. Tale illud Tibull. IV. el. ult. ‘Qua nulla humano sit via trita pede.’ Et Propert. Eleg. I. 1. ‘Ferte per extremas gentes, et ferte per undas, Qua non ulla meum femina norit iter.’ *Cerda.*

681 *Mucrone Induat*] Aut καταχρηστικῶς dixit *induat*, pro feriat: aut Hypallage est, pro mucronem suo induat corpore. Si enim *induere*, est vestire; non mucrone corpus induitur, sed induitur mucro corpore, id est, tegitur et vestitur. *Servius.*

An sese mucrone Induat] Multa Servius super hac elocutione, qui *mucrone* ablativo casu legit. Sed enim Romanus codex, *mucroni* in acquirendi ponit casu: quasi dicat, Det se in mucronem. Magis tamen placet Hypallage, quum in aliis plerisque *mucrone* legatur. In Prisciani tamen codicibus, *mucronem* accusativo casu legitur, ejusmodi constructionis aliis etiam exemplis positis: ait enim, ‘Coronatur illam rem, et illa re: quo modo etiam Induit.’ Hor. ‘Magna coronari contemnat Olympia.’ Virgilius, ‘Induit albos cum vitta crines.’ Et, ‘An sese mucronem ob tantum dedecus amens Induat.’ Apud Cæsarem tamen cum ablativo casu dictum invenies. Ut in bello Veneto: ‘Acutissimis stipitibus induebantur.’ *Pierius.*

An sese mucrone Induat] Deliberatio hæc proficiscitur vel a summo dolore. Abscantius apud Stat. Silv. l. v. ‘Ut juvenis magno flammatus pectora luctu, Nunc implet sævo viduos clamore Penates, Nunc ferrum laxare cupit.’ Vel a gloriæ aviditate, quam se sperabat consequi ex voluntaria morte. Lucan. lib. IV. ‘Par animi laus est, et quos speraveris annos Spernere, et extremæ momentum abrumpere lucis.’ Nihil enim veteres illi gloriosius existimarunt, quam se interficere ad fugiendam omnem contumeliam. Hujus opinionis magnus patronus Seneca est. Vel tertio demum in hanc desperationem adductus est ex repentina rei mutatione. Vere enim dixit Thucyd. ‘Frangi hominum feroces spiritus re illa, quæ repente accidit, et præter expectationem, ac longe aliter quam erat opinio.’ Græca si quæras, sunt: βουλοῖ δὲ τὸ φρόνημα τὸ αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον, καὶ τῷ πλείστῳ παραλόγῳ συμβαῖνον. *Cerda.*

An sese mucrone Induat] Alii dicerent, ait Scal. IV. 16. Se in mucronem induat: aut, Mucronem suo pectore induat: ἐνδύειν. Cæsar de B. Gall. l. VII. ‘Se ipsi acutissimis vallis induebant.’ Priscian. l. ‘An sese in mucronem ob t.’ quod Cic. ita locutus sit Verr. II. ‘Vide in quot laqueos se induerit.’ Sic et Plautus Cas. act. I. 1. ‘tu te in laqueum induas.’ Dicendi genus inde natum, quod, quæ inhærent corpori, e vestimento videntur: ut notat Turneb. XXIX. 24. *Taubmann.*

682 *Crudum*] Crudelem, cruentum. *Servius.*

Exigat] Aviditas mori cupientis ostenditur. *Idem.*

Crudum per costas exigat ensem] In

Romano codice *durum* legas, quod forte non displiceat: in aliquot aliis 'crudum per costas dirigat.' Sed *exigat* omnino receptius. *Pierius.*

684 *Se reddat in arma*] Id est, armis. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

685 *Ter conatus, &c.*] Sic et supra: 'Bis conatus erat casus effingere in auro, Bis patriæ cecidere manus.' *Germanus.*

Ter conatus, &c.] Hom. Il. V. Τρὶς μὲν ἔπειτ' ἐπόρουσε κατακτάμεναι μενεαίνων, Τρὶς δέ οἱ ἐστυφέλιξε φαεινὴν ἀσπίδ' Ἀπόλλων. Apollon. Arg. l. III. Τρὶς μὲν ἐπειρήθη, τρὶς δ' ἔσχετο. Sed si veram imitationem Virgiliani loci quæris, ea est Iliad. VIII. ubi Diomedes furens ab Jove continetur, ut Turnus ab Junone. Versus sunt: Τρὶς μὲν μερμήριξε κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμὸν, Τρὶς δ' ἄρ' ἀπ' Ἰδαίων ὀρέων κτύπε μητιέτα Ζεύς. Ab his etiam locis Ovid. Met. XI. 'quater impetus illi In medios fuit ire rogos, quater inde repulsus Concita membra fugæ mandat.' *Cerda.*

Utramque viam] Et gladio se transfigere, et ad litus natare. *Taubmann.*

686 *Animi miserata*] Pro 'animo miserata.' Nam figurate locutus est, sicut, 'O præstans animi juvenis,' pro animo: et 'præstans illius rei,' id est, illa re. *Servius.*

Animo miserata] Variant exemplaria, dum quædam *animo* quædam *animi* legunt. In quibusdam ultima syllaba vitiata subditiciaque. Sed enim Arusianus Messus in exemplis Virgilianarum elocutionum *animi* genitivo casu agnoscit una cum Servio, quæ lectio est codicis Medicei. *Pierius.*

688 *Dauni defertur ad urbem*] Ex voto Junonis, quæ supra, 'quin et pugnæ subducere Turnum, Et Dauno possem incolumem servare parenti.' *Cerda.*

Ad urbem] Ardeam: et ideo sic longe, ne ex propinquo statim rediret: et ut eum affectus retineret parentis. *Servius.*

689 *At Jovis interea monitis*] Novimus sacrilegum esse Mezentium; novimus quoque Jovem etiam exhortatum esse alios Deos ut a bello desisterent, et dixisse, 'Rex Jupiter omnibus idem:' quomodo ergo procedit, 'At Jovis interea monitis?' Dicimus primo Jovem justitiæ favere, non partibus: quod si est, jure Mezentium in Turni locum facit venire; ut justum prælium inveniatur, ne una pars penitus sit a ducibus destituta. Quod autem dicitur, sacrilegum Jupiter admonere non debuit: non admonet ut vincat, sed ut possit perire. Illud etiam frustra quæritur quemadmodum numini sacrilegus obedire potuerit, cum Mezentium non aperte Jupiter moneat, sed injiciat tale desiderium. Unde est, 'Diine hunc ardorem mentibus addunt, Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?' *Servius.*

Monitis] Hic dativus venit ab eo quod est *hæc monita*, nam et *hos monitus* dicimus. Unde Persius, 'Hos pueris monitus patres infundere lippos.' Sed a quarta declinatione, nec singulari dativo utimur, nec plurali: nam unum nomen est de his, quæ licet duplicem habeant declinationem, tamen aliquibus eorum casibus propter auctoritatem non utimur: ut *Laurui, lauribus*, cum et *hujus laurus* et *ab hac lauro* dicamus. *Servius.*

At Jovis interea, &c.] Quæ hic Serv. de sacrilegio vana sunt: vere incitatus est a Jove etiamsi malus, ad eum modum, quo Iliad. IV. Pallas Jovis præcepto excitat in Græcos filium Lycaonis etiam contra fœdera, ut hoc flatu bellum accenderetur. Inde Hom. τῷ φρένας ἄφρονι πείθεν. Ut ergo hoc Pallas, cur non et Jupiter ad bellum concitet furentem hominem? Ceterum ad exemplum Virg. inducentis ad reparandam aciem Mezentium, Statius Capaneum lib. X. 'Turbidus interea ruptis venientia portis Agmina belligeri Capaneus a-

git æquore campi.' *Cerda.*

691 *Concurrunt Tyrrhenæ acies*] Quæ specialiter odio Mezentii in bellum ruebant. *Servius.*

Atque omnibus uni] Non dissimile illud Livii l. XXVI. de Navio et ejus virtute: 'Postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, it prope tota in unum acies versa. Sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.' Similia de Mezentio Virg. nam statim illum cum rupe comparat. *Cerda.*

Omnibus uni] Nam odio Mezentii specialiter in bellum ruebant Tyrreni sive Etrusci. *Taubmann.*

692 *Uni odiisque*] Bene repetitur *uni*, ut ostendat conspirationem Etruscorum olim Mezentio incumbere. *Servius.*

693 *Ille, velut*] Scal. v. 3. *Taubm.*

Prodit in æquor] Extenditur: hinc Juvenalis, 'Quod pelago occurrunt medio, longeque relinquunt Italiam.' *Servius.*

694 *Obvia ventorum, &c.*] Hanc rupis contemnentis omnes impetus immobilitatem ita repræsentat Homer. Iliad. XV. Ὅς (πρὼν) τε καὶ ἰφθίμων ποταμῶν ἀλεγεινὰ ῥέεθρα Ἴσχει, ἆφαρ δέ τε πᾶσι ῥόον πεδίονδε τίθησι Πλάζων, οὐδέ τέ μιν σθένει ῥηγνῦσι ῥέοντες. Nazianz. Orat. 28. de marinis rupibus ait, κύμασι βάλλεσθαι. *Cerda.*

Ponto] Contra pelagus: nam dativus est. *Servius.*

695 *Vim cunctam*] Id est, violentiam, impetum. *Idem.*

Cælique marisque] Sicut Mezentius odiorum et telorum totius exercitus. *Id.*

696 *Inmota manens*] *Manens* participii vox in Romano codice est, et in Mediceo, et in quibusdam aliis. In Oblongo *manet* verbum. *Pierius.*

697 *Fugacem*] Modo velocem, vel fugientem. *Servius.*

698 *Latagum Occupat os*] Pro 'Latagi os occupat:' et est Græca figura Homero frequens: ut si dicas ἔκπουσεν Ἀχιλλέα τὸν πόδα, id est, *Achillem percussit pedem*, pro *percussit Achillis pedem.* Idem.

Saxo, atque ingenti fragmine montis] Unum dicit per duo, ut non hinc longe observabam. Itaque sententia est, ferit Latagum saxo fracto ab monte. *Cerda.*

699 *Occupat os*] Bene notat Serv. dici hoc Græca figura. Tale illud Il. IV. ὁπότε κέν μιν γυῖα λάβῃ κάματος: *si quando ipsum membra occupaxet defatigatio.* Ibidem: Τὸν δ' ἔβαλε πρῶτος κόρυθος φάλον ἱππιοδασείης: *Hunc percussit primus galeæ comum equisetæ:* ubi τὸν et φάλον non concordant: sed percussit τὸν, id est, hostem. Iterum: νὺν βάλε στῆθος: *ipsum*, id est, hominem, *percussit pectus:* et Il. XVIII. σέβας δέ σε θυμὸν ἰκέσθω: *tangat reverentia animum tuum:* ad verbum, 'tangat reverentia te animum.' Demum huc pertinet tritum illud Hom. τὸν δὲ σκότος ὄσσε ἐκάλυψεν. Sed in his omnibus subaudienda est præpositio κατὰ, ut dicat, κατὰ πόδα, γυῖα, στῆθος, θυμὸν, ὄσσε. Ita in Virg. syntaxis est, 'occupat faciem ad os,' id est, ea parte faciem occupat, qua est os. *Idem.*

Poplite Palmum] Ea parte qua plurimum poterat. *Servius.*

Poplite] Ita l. IX. 'et succiso poplite Gigen excipit.' Apud Hom. Il. XIII. quispiam κατ' ἰγνύην βεβολημένος ὀξέϊ χαλκῷ. *Cerda.*

700 *Segnem sinit*] Qui vulneratus nihil jam efficere possit. *Servius.*

701 *Donat habere*] Græca figura: ut, 'Argenti magnum dat ferre talentum.' *Idem.*

702 *Nec non Eumdem Phrygium, Paridisque Minanta, &c. Occubat: ignarum Laurens habet, &c.*] In his versibus illud observavi: in Romano codice, *Mimanta* per m secunda syllaba scribi, non per n, ut in vulgatis plerisque codicibus habetur. Inde *Thcano* per vocalem quartam, non per primam. Græce enim Θεανώ. Si

quis vero quæsierit quid sibi velit structura illa duriuscula, 'urbe paterna Occubat: ignarum Laurens habet ora Mimanta;' sciat is *ignarum* ab Aulo Gellio legi passivo significato, quem ipsum hunc Virgilianum locum et Plauti et Sallustii auctoritate subfulsit, dum nonnulla recenset nomina, quæ in dextrum lævumque latus vestigia torquent. Quoniam vero in vetustis aliquot codicibus, et *occubat*, et *ignarum*, utramque dictionem subditiciam, priore abrasa lectione perspicias, nonnulli qui et ingenio et eruditione valent, codicum characteribus observatis, suspicati sunt *ignarum* adulterinam esse dictionem, et ex duabus unam effectam. Ac si legeretur, 'urbe paterna Occubat hic. carum Laurens habet ora Mimanta:' et sententiam candidiorem futuram et elocutionem elegantem. *Hic*, quippe *Paris*, de quo dictum occubuisse, Servius etiam agnoscit, *carum* vero *Mimanta* ipsi *Paridi*, cui et æqualis et comes fuerat. Sed enim non ego hæc ita asseruerim, ut contra A. Gellii auctoritatem stare velim: qui præsertim apud Ovidium eandem hujus nominis formam observaverim Metam. VII. 'Jamque aderat Theseus proles ignara parenti.' Quod minus advertentes interpretes *ignota* ibi legendum putavere. Sed enim quo minus omnia possimus assequi, id etiam facit, quod multa toto opere relicta sunt imperfecta, vel ipso Virgilii de se testimonio. Quare non ego quicquam succensuerim cuipiam, qui nonnulla conniventibus oculis præterierit. Ut ea quoque tam multa, quæ in subsequenti comparatione perquiruntur: 'ac velut ille canum:' ubi unum ex duodecim locis obscuris esse Grammatici volunt. *Pierius.*

703 *Una quem nocte*] Sapit hic locus illum Homer. Il. XVIII. ubi de Polydamante filio Panthus, Ἕκτορι δ' ἦεν ἑταῖρος, ἰῇ δ' ἐν νυκτὶ γένοντο. *Cerda.*

Una nocte] Græci μουνονυχὶ et αὐτονυχί. *Germanus.*

Theano] Mater Minantis. *Servius.*

Theano] Dicitur quædam *Theano* ab Hom. Il. VI. esse uxor Antenoris, ut etiam ab Triphyodoro. Aliarum, quibus id nominis, mentio in aliis Poëtis. Itaque nihil frequentius, quam nomen unum per alios vagari. Quæ ratio facilis expediendis multis Poëtarum locis, in quibus apparet dissidium. *Cerda.*

705 *Cisseis*] Hecuba filia Cissei, secundum Euripidem in Hecuba, Πολύδωρος Ἑκάβης παῖς γεγὼς τῆς Κισσέως. Nam secundum alios Dymantis est. Quod autem ait, 'Face prægnans,' hæc ratio est: quia antequam pareret, faculam se peperisse vidit in somnis. *Servius.*

Cesseis regina] Sensus est: Theano Mimantem peperit ea ipsa nocte, qua soror ipsius Hecuba *Cissei F.* Parídem: quæ quidem paulo ante facem se parere in somnis viderat. Ita Helena ad Parid. apud Ovid. 'Fax quoque me terret, quam se peperisse cruentam Ante diem partus est tua visa parens.' Porro annotat J. Hartungus, hoc exemplum Genethliacorum disciplinam impugnare: et simile esse in Il. XVIII. *Taubmann.*

Parim creat] Plus est, quam si diceret, face prægnans genuit Parin. *Servius.*

Urbe paterna Occubat] Subaudis, *Paris.* Quod ut non diceret, metri est necessitate compulsus. Nam deest *qui*, ut sit 'qui urbe paterna.' *Idem.*

706 *Ignarum Laurens habet ora Mimanta*] Scilicet casus sui: vera tamen lectio est *Ignarum*, id est, ignoratum, qui nesciretur: et est supina significatio, sicut in quarto, 'Liquitque volatile ferrum Nescius,' pro 'qui nesciebatur.' Alii Hypallagen volunt

esse, ut 'Mimas in Laurenti ora ignota jacet.' *Idem.*

Ignarum] Passive capias, id est, *ignoratum.* Quare Mimas ignoratus? An quia sine elogio sepulturæ, et monumenti titulo? fortasse. An quia ita deformatus a Mezentio icta facie, ut non posset miser agnosci? fortasse hoc quoque. Ad hunc modum Valer. Arg. IV. de his qui interfecti ab Amyco: 'capitum mœstissimus ordo. Respicias, quibus adverso sub vulnere nulla Jam facies, nec nomen erat.' Ubi enim facies alicujus non agnoscitur, neque quis sit agnoscitur. Sic de Priamo 'sine nomine corpus,' quia avulsum caput. *Cerda.*

Ignarum] Id est, ignoratum, qui nesciretur. Sallustius: 'More humanæ cupidinis ignara visundi.' Ita et *nescius* passive usurpatur a Plauto Rud. I. 5. 'Quæ in locis nesciis nescia spe sumus.' Vide Agell. IX. 12. *Taubmann.*

Laurens habet ora Mimanta] Conquestio frequentissima in Poëtis. Erat enim tristissimum occumbere longe a patria. Inde itaque quæsitus dolor a Poëta, quod cum Paris in patria occubuisset, non idem beneficium contigisset Mimanti, cum æquales in aliis essent. *Cerda.*

Minanta] *Mimanta* legendum, a *Mimante* Thraciæ monte. *Hart.*

707 *Ac velut ille*] Antiqui *ille* vel magnitudini vel nobilitati adsignabant: ut, 'multum ille et terris:' et, 'Pœnorum qualis in arvis Saucius ille gravi.' *Servius.*

Ac velut ille] Τὸ *ille*, ornatus tantum gratia adjectum, docet Gul. Canterus, Nov. Lect. III. 26. ita Æn. IX. 809. *Taubmann.*

708 *Actus*] Coactus in retia. *Serv.*

Actus aper] Hoc in sua comparatione expressit Sil. I. I. 'Fulmineus cum Spartanis latratibus actus Cum silvam occursu venantum perdidit,' &c. *Cerda.*

Multos Vesulus, &c.] Expendit Scal. magnum fuisse aprum, quia *multos annos.* Non putant Poëtæ alii Lectori satisfacere, nisi clare rem dicant: ut cum Claud. Stil. III. 'et si quis defensus arundine Rheni Vastus aper nimio dentes curvaverat ævo.' Sic ὀρεστέρου λέοντος Eurip. in Bacch. *Idem.*

709 *Defendit*] Texit: ut, 'Hic mihi dum teneras defendo a frigore myrtos.' *Vesulus* autem mons Liguriæ est juxta Alpes. Liguria autem cohæret Tusciæ, de qua fuerat Mezentius: unde est satis congrua comparatio. Sane de hoc Vesulo quidam duo flumina, Rhodanum et Padum, nasci dicunt; quorum unus, id est, Rhodanus, in Tyrrhenum mare, alter, id est, Padus, in Adriaticum fluit. *Servius.*

Multosque] Pro *multosve:* non enim vicina est palus Laurentia monti Vesulo, ut possit unus idemque aper intelligi. Sane *Laurentia* pro *Laurens*, nam hæc est vera et recta derivatio. *Idem.*

710 *Pastus*] Pro *pastum:* nam supra ait, *quem.* Ergo Antiptosis est. *Idem.*

711 *Inhorruit armos*] Id est, armis inhorruit. Aut certe in armos horruit, per quod erectas setas accipimus. *Idem.*

Inhorruit armos] In armos horruit, et erexit setas. Porro hanc Comp. committit Scaliger v. 3. cum Hom. Iliad. XI. et XII. quem vide. *Taub.*

712 *Irasci*] Deest *est.* Servius.

713 *Tutis clamoribus*] Præter periculum: id est, ipsi tuti. *Idem.*

Clamoribus instant] Pythius apud Germ. Valentem, item H. Stephanus in Schediasmate Virgil. et, qui instar omnium mihi est, Jos. Scaliger, Prolegom. in Manilium emendatæ Editionis, huic versui continue jungunt illos duos: *Ille autem imp.* et, *Dentibus infrendens, &c.* quod feræ magis,

quam Mezentio, judicio omnium sanorum, conveniant. Ita Lucan. l. VI. 'Sic Libycus densis elephas oppressus ab armis Omne repercussum squalenti missile tergo Frangit, et hærentes mota cute discutit hastas.' *Taubmann.*

714 *Justæ iræ*] Quasi quibus odium est propter mortua corpora: ut, 'Mortua quinetiam jungebat corpora vivis, Componens manibusque manus.' *Servius.*

716 *Vasto clamore*] In Oblongo codice, *magno:* sed plus est *vasto.* Pierius.

717 *Cunctatur*] Se per omnes partes disponit. *Servius.*

718 *Dentibus infrendens*] Est hæc nota irarum. De apris iisdem Hom. Il. XII. κάμπτος ὀδόντων, *dentium stridor:* quod l. XIII. repetit. De fera quapiam maris Val. Arg. l. II. 'Fulmineus quatit ora fragor.' Cyrill. Alexandrinus Comment. in Amos num. 30. inter reliquas notas iræ, quibus impius debacchatur adversum justos, τῶν ἀγλώσσων κεφαλαῖς ἐπιτρίζων τοὺς ὀδόντας: et Commentar. in Mich. num. 68. οἱ καὶ ὀδόντας αὐτῷ δυσεβῶς ἐπιτρίζοντες, καὶ ὀργὰς ἐπιθήγοντες, καὶ τῶν εἴδος συνιστῶντες ἐπιβουλῆς. De irato Achill. Hom. Il. XIX. τοῦ καὶ ὀδόντων μὲν καναχὴ πέλε. Hanc dentium notam intelligit Tertull. Apolog. verbis illis *infrendite, inspumate.* Ad hanc fortasse notam allusum a Martiali XIII. 2. ubi loquens de invido, quod vitium cognatum iræ, 'quid dentem dente juvabit rodere?' quippe invidi strepunt. Itaque aliud agens hunc allusit. De irato serpente Oppian. Cyn. II. ὀδόντας πεφρικῶτας: et, ἐκφοτέοι γένειον. *Cerda.*

Tergo] Scuto: ut, 'Et venit adversi in tergum Sulmonis.' *Servius.*

719 *Corithi de finibus*] *Corithus* est et civitas Tusciæ, et mons, et rex, pater Dardani. Unde nunc ad quos vis potest referri 'de finibus Corithi.' *Idem.*

Corythi de finibus] De hac civitate vid. supra Æn. III. 170. *Emmeness.*

720 *Grajus homo*] Oriundo quidem Græcus, sed qui nunc de Tuscia venisset ad bellum. *Servius.*

Grajus homo] Suffecisset *Grajus* absque τῷ *homo:* verum locutio nunc est integra; in omni enim adjectivo masculino absolute posito deest *homo.* Vid. Sanct. Minerv. l. IV. p. 306. et seqq. *Emmeness.*

721 *Miscentem*] Perturbantem. *Servius.*

Hunc ubi miscentem, &c.] Putat Ursin. simile esse illud Il. v. Τὸν δ' ἴδεν Αἰνείας ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν: *Hunc autem vidit Æneas devastantem ordines virorum.* De Ulysse Iliad. IV. προμάχοισι μιγέντα: *propugnatoribus mistum.* et de Achille XVIII. οὐδ' ἐς Ἀχαιοὺς μίσγετο: *neque Græcis miscebatur,* videlicet ad pugnandum. Noster Ge. II. 'horrida miscent prælia:' et Liv. l. II. 'miscere certamina.' *Cerda.*

722 *Purpureum pennis*] Galeam significat purpureas cristas habentem: aut certe *purpureum pennis,* pulchrum, bene galeatum: ut, 'Purpurei cristis juvenes,' id est, pulchri. *Servius.*

Purpureum pennis] Hypallage, nam non ipse purpureus, sed cristæ. Consule, quæ l. IX. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' Tu hic colorem nota, qui placuit amanti juveni in gratiam sponsæ: hic enim color amantium est. Huc pertinet nobilis illa inventio purpuræ apud Pollucem, quem colorem Hercules puellæ suæ attulit loco egregii muneris. Œnone apud Ovid. in Epist. 'Dum moror in summa fulsit mihi purpura prora: Pertimui, cultus non erat ille tuus.' Nam scilicet erat Helenæ, in cujus gratiæ testificationem purpurea vela Paris appendit, quibus visis, intellexit Œnone Paridem jam amore captum. Hoc colore voluit Antonium demereri Cleopatra. Inquit enim Plutarch. τῶν μὲν ἵστίων ἁλουργῶν ἐκπετασμέ-

νων. Athen. l. XIII. *τορφύραν ἐνιβάλλων* de re Anacreontis impense amantis. Idem Anacreon dormire se ajebat *ἁλιπορφύροις τάπησι. Cerda.*

Pactæ conjugis] Hic ordo est: conciliata primo, dein conventa, dein pacta, dein sponsa. *Servius.*

723 *Inpastus, &c.*] Scal. v. 3. hæc cum Homericis Iliad. III. 23. comparans, Ecce, *inquit*, quomodo dixit *πεινάων*, *Impastus:* in utroque verbo moles est. Cæterum ornamenta sunt maxima: 'fugacem capream:' et, 'cervum in cornua surgentem:' *κεραὸν* et *πεινάων. Vesana fames:* amentes enim famelici fiunt etiam homines, atque efferantur. Unde Lucanus, 'nescit plebs jejuna timere.' Notabis etiam verbum, *suadet:* facetum est: non dixit, *cogit.* Superavit hisce: superavit illis, 'Gaudet hians immane:' et, 'comas arrexit.' Illud autem, *μᾶλλα γὰρ ἐσθίει*, impensius, *hæret Visceribus super accumbens.* In cavea enim hoc vidimus: quanto magis urgebatur pertica, tanto acrius premebat vitulum. Nonne est generosior oratio, quam *μᾶλλα κατεσθίει?* Epiphonema pulcherrimum. Sic enim *lavat os* sanguine, ut diu post lambat. *Taubmann.*

724 *Vesana fames*] Alibi, 'Et malesuada fames.' *Servius.*

Vesana fames] Præclare, nam fames in rabiem agit. Dicebam de hoc malo libro nono, ubi etiam fames *vesana* dicitur. Hic profero Oppian. Hal. III. *Ὡς οὐδὲν λιμοῖο κακώτερον, οὐδὲ βαρείης Γαστέρος, ἣ κρατέει μὲν ἐν ἀνθρώποισιν ἀνωγῆς.* Græcus *κρατέει*, quod Virg. *suadet.* Addit, quod imprimis ad rem Virg. de eadem fame, *πολλοὺς δὲ παρασφήλασα νόσιο Εἰς ἄντην ἐνέηκε, καὶ αἴσχεσιν ἐγκατέθηκε.* Itaque, quod Virgilius *vesaniam*, ille 'turbationem mentis.' Statius libro sexto Thebaidos de famelico leone *rabiem* dixit. *Cerda.*

Fugacem] Velocem. *Servius.*

725 *Surgentem in cornua*] Id est, crescentem, cornibus eminentem. *Id.*

Surgentem in cornua cervum] Id est, capite arduo, Scal. IV. 16. cornibus eminentem, Servius. Ita Ovid. Met. X. 'aut celsum in cornua cervum,' annotante Turneb. I. 23. Gr. *ἔλαφοι αἰνόκερως. Taubmann.*

726 *Gaudet*] Ita de leone Oppian. Cyn. IV. cum videt prædam *κεχαρμένος ἦτορ, exhilaratus corde*: et Homer. *ἐχάρη* de eodem. *Cerda.*

Hians immane] Anacreon ait dedisse naturam leonibus *χάσμ' ὀδόντων, hiatum dentium.* Idem.

Comasque arrexit] Naturale enim est, ut irati leones erigant jubas. *Servius.*

Comasque arrexit] In aliquot antiquis, *Comas adrexit*, absque particula copulativa. Sed ea apposita magis implet. *Pierius.*

727 *Visceribus super accumbens, &c.*] Exemplaria quædam pervetusta legunt *super incumbens.* In Romano *lavat:* in reliquis *lavit:* quod secutus est Balbus, 'Lavitur patrios ubi victor ad amnes.' *Lavo* enim *laves*, et *lavo lavis*, Probus et alii literati agnoscunt. *Pierius.*

Visceribus super] Græcanicum: ita scilicet, *πλευρῆς ἄπο, ἐκεῖνον μέτα, ἀνδρὸς πέρι*, et millena. *Cerda.*

Lavit] Ab eo, quod est *lavo lavis:* nam hoc verbum et primæ est conjugationis, et tertiæ: a qua nunc ait *lavit.* Item Horatius, 'Lavit amne crines:' item alibi, 'Neque dulci mala vino lavere.' Ergo *lavitum*, et *lavit*, sicut Plantus in Pseudolo, 'Easque lachrymis lavis,' id est, humectas. *Servius.*

Lavit improba tetor Ora cruor] Pro *lavat*, ut Nonius c. 10. v. *lavit.* Ponitur autem pro *polluere*, teste eodem c. 6. *Improba* vero *ora*, pro, *insatiabilia:* ut Ge. I. 119. 'improbus anser,' (ubi vid. quæ dicta,) vel *sæva*, ut Nonius c. 4. *Emmenes.*

730 *Calcibus*] Dixi supra ad illud, 'Cædit semianimis Rutulorum calci-

bus arva.' *Cerda.*

Calcibus tundit humum] Πάθος a modo: de quo Macrob. IV. 4. Hom. λακτίζων ποσὶ γαῖαν. *Taubmann.*

731 *Infracta*] Aut nimium fracta, aut re vera infracta. *Servius.*

732 *Oroden*] Istum Oroden, virum fortem, intelligimus in fugam necessitate esse conversum. Nam ipse paulo post dicturus est ad hortandos socios, 'Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.' *Idem.*

Fugientem haud est dignatus Oroden Sternere] Mezentius haud se dignum est arbitratus Oroden sternere fugientem, nec ei a tergo non videnti vulnus dare; hoc enim appellat 'cæcum vulnus.' Quæ enim esset ista gloria, fugientem et aversum ferire? *Donatus.*

Fugientem haud est dignatus Oroden, &c.] Illum esse imbellem satis, qui contentus est aspicere hostium νῶτον, nec se dare in eorum conspectum, Plutarch. in Mario ait. Pertinet apprime ad rem Virg. locus Hom. Iliad. XIII. ubi Idomeneus laudat Merionem, quod hostem nunquam percuteret ἐν αὐχέν', οὐδὲ ἐν νώτῳ· sed semper ἢ στέρνων, ἢ νηδύος ἀντιάσειε, ad inferendum vulnus. Rhesus apud Eurip. ait, Οὐδεὶς ἀνὴρ εὔψυχος ἀξιοῖ λάθρα Κτεῖναι τὸν ἐχθρὸν, ἀλλ' ἰὼν κατὰ στόμα. De Theseo Stat. Theb. XII. 'tædet fugientibus uti Thesea, nec facilem dignatur dextra cruorem.' *Cerd.*

733 *Nec jacta cæcum*] Unum sensum et duos extulit. *Cæcum vulnus* autem, quod averso infigitur. *Servius.*

Cæcum vulnus] Duo dicit: neque fugientem voluit interficere, neque cum hasta. De fugiente jam superiore Nota, de hasta in hac. Est *cæcum vulnus*, quod fit cum hasta, aut sagitta, aut etiam gladio, si illo punctim ferias. Contra si cæsim ferias aliquem, ut solet fieri frequenter cum gladio, vulnus hoc non est cæcum, imo patens, et latum. Ratio est, quia primum illud vulnus latet in imis visceribus, neque apparet, sagitta scilicet aut hasta penetrante, ad eum modum, quo libro quarto, 'et cæco carpitur igni.' Sed profero Euripidem, cujus longe elegantissimo loco maxime invitor ad meam explicationem. In Hercul. Fur. Lycus dixerat, ignavissimum fuisse Herculem, quia nunquam cominus cum gladio pugnasset, sed semper eminus cum arcu et sagittis. Defendit Herculem Amphitryo, ac dum defendit, profert hunc versum, Τυφλοῖς ὁρῶντας οὐτάσας τοξεύμασιν: *Vulnerans videntes cæcis telis.* Vides, ut *cæca* dicantur tela, non quæ a tergo ingeruntur, imo quæ videntibus; ait enim ὁρῶντας. Non ergo *cæcum vulnus* in Poëta, quod infertur a tergo, et non videnti. Aperio obiter cognatam locutionem Hom. Iliad. XI. ubi κωφὸν βέλος, *surdum telum*, pro imbelli. Silius l. XI. dixit, 'cæco exitio.' Eurip. in Heracl. licet alio sensu, οὐκ ἔστ' ἐν ὄψει τραῦμα. Ex dictis explico locum Martial. Epig. VII. 60. ubi ait, 'Stringitur in densa nec cæca novacula turba,' id est, non fiunt jam cædes. Est enim *cæca novacula*, quæ tota conditur in corpus. Qui enim explicant de novacula non visa, aut de furunculis secantibus crumenas, videant an possint; cum *cæcum vulnus* Virgilii, et *cæca tela* Eurip. contra illos pugnent. *Cerda.*

734 *Seque viro vir*] Tale illud, 'legitque virum vir.' *Idem.*

735 *Furto*] Insidiis. *Servius.*

Furto] Etiam in re belli dixit l. IX. 'hic furto fervidus instat:' et Stat. l. IX. 'Ausus erat furto dextram jactare Leonteus:' Calab. l. III. *insidias*, dixit, et *furtim* in re simili. Κρύβδα δ' ἀνάλκιδες αἰὲν ἀγαυοτέρους λοχόωσι: *Furtim imbelles semper clariores excipiunt insidiis.* Homerus sæpissime de eadem re λάθρα. *Cerda.*

736 *Pede nixus et hasta*] Deest *ait.* Servius.

Pede nixus] *Nixus* per *x* omnia tam vulgata quam manu scripta notant exemplaria. Probus, ut alibi dictum,

id participium ejusdem formæ dicit esse cum *Nisus* proprio nomine. *Pier.*

Pede nixus] Hoc genus contumeliæ sup. attigit Virg. in illis, 'Cui Turnus super assistens,' et 'lævo pressit pede.' Iliad. XIII. et XVI. ὁ δὲ λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων. ibid. λὰξ προσβάς. Ovid. Met. VIII. 'Ipse pede imposito caput exitiabile pressit:' Val. Arg. IV. post interfectum Amycum a Polluce: 'Ac super insistens Pollux, ego missus Amyclis:' Josephus Bell. Jud. VII. 5. πεσόντα γὰρ αὐτὸν ὁ Γωνάθης ἀποσφάττει προσδραμών· ἔπειτα ἐπιβὰς τῷ νεκρῷ, τότε ξίφος ἡμαγμένον ἀνέσεισε, καὶ τῇ λαιᾷ τὸν θυρεόν: et c. I. ejusdem lib. σώματα πατεῖν. Cedren. p. 590. τῷ στήθει προσερείσας τὸ γόνυ: *apprimens genu pectori*: et p. 419. τοῖς ποσὶ τὸν αὐχένα τούτου πατήσας. Ad hoc genus contumeliæ, allusum ab Cyrill. Alexand. in Micheam numero 71. κείσονται δὴ οὖν ὑπὸ πόδας τῶν πεπιστευκότων οἱ πάλαι νενικηκότες: et ab Claud. Bell. Get. ubi hostis Romanus, 'patrii nomen juraverat Istri, Non nisi calcatis loricam ponere rostris.' Quia, ut mortui victi premebantur pede, ita ille volebat rostra. Hæc vero hostilis insultantia destinabatur etiam ad rapienda commodius interfecti spolia, ut in Achille vides, qui Iliad. XXI. post occisum Asteropæum, Ἀχιλεὺς δ' ἄρ' ἐπὶ στήθεσσιν ἐρύσας Τεύχεά τ' ἐξενάριζε. Respexit huc Ovidius, cum Fast. l. IV. sermone a victoribus eorumque insultantia petito de Roma scribit: 'Victorem terris impositura pedem.' *Cerd.*

737 *Haud temnenda, viri*] Asper, *viris*, legit: ut sit, aliis haud temnenda; alioqui ipse ait, 'Fugientem haud est dignatus Oroden Sternere.' *Servius.*

Pars belli haud temnenda viris, &c.] In Mediceo codice *viri* legitur, cum paraphrasi, quæ vocandi casum innuat. *Pierius.*

Altus] Magnus: ut, 'Sic pater ille Deum faciat, sic altus Apollo.' *Serv.*

Jacet] Signate *jacet*. Senec. Benef. II. 12. 'eo more jacuisset, quo victi hostes victoribus jacuere:' et Hercules apud Eurip. de filio, quem interfecerat, πέπτωκε μοι, *jacet*, aut, *cadit mihi*: et in Elect. κείμενον πέλας: *jacentem in solo*, de hoste interfecto. *Cerda.*

Altus Orodes] *Alti* significatio plenam tenet laudem. Ita in laude urbis Romæ exprimenda cum nihil fortius reperisset Poëta, ait, 'atque altæ mœnia Romæ,' Æn. I. 11. Et quid si ad ἔτυμον respexit, παρὰ τὸ ὄρος: ut sit 'Ορόδης, *montis instar*. Taub.

738 *Pæana secuti*] *Pæan*, proprie Apollinis laus est: sed abusive etiam aliorum dicitur. Unde Pindarus opus suum, quod et hominum et Deorum continet laudes, *Pæanas* vocavit. Quamvis quidem alium *Pæana* esse, alii Apollinem velint; sed vere, *Pæan*, Apollo: tamen *Pæana*, carmen esse victoriæ Æschylus docet, quod ideo Apollini dicatum est, quia malorum avertendorum potens est; unde et ab Homero ultricem immittens pestilentiam inducitur. *Servius.*

Lætum Pæana] Carmen, quo milites se invicem acuunt successu aliquo allucente felici. Inde Plato epist. 7. πολεμικὸν vocat Pæanem *bellicum*, ut qui caneretur in ipso bello; quam rem hic exhibet Virg. Plut. in vita Marcelli perscrutans causas Jovis Feretrii, καὶ γὰρ νῦν ἐν ταῖς μάχαις, ὅταν διώκωσι τοὺς πολεμίους, πυκνὸν τὸ φέρε, τοῦτέστιν, παῖε, παρεγγυῶσιν ἀλλήλοις: et quidem παῖαν ἀπὸ τοῦ παίειν, *ferire*. Sunt hæc consona his, quæ in Hym. Apollinis scribit Callimachus, ubi ait, cantus hujus originem esse non post interfectum Pythonem, sed cum interficeretur; nam tum populus Delphicus clamabat, ἰὴ, ἰὴ παιήων, ἰὸν βέλος. Latona etiam fertur, cum invaderetur a Pythone, sic exhortata puerum Apollinem, ἰὴ παῖ, ἰὴ παῖ. Itaque hic primus ortus Pæanis, sed postea hic rhythmus traductus ad

celebrandam victoriam: et hæ sunt, quas ᾠδὰς ἐπινικίους vocat Cyrill. in Amos num. 12. et Cedren. p. 562. ita conjungit, μετὰ παιάνων, καὶ ἐπινικίων εὐφημιῶν, istæ autem post victoriam. Et hunc, credo, cantum intellexit Appian. in Libyc. ubi scripsit, βοῆς δ' ὡς ἐπὶ νίκης γενομένης. Inde Josephus Bell. Jud. VII. 16. μετὰ κρότου καὶ χαρᾶς ἐπαιάνιζον ἐπὶ τῇ νίκῃ. Ubi verbum, ἐπαιάνιζον ducit te ad Pæanem. Hom. Il. XXII. ἀείδοντες παιήονα κοῦροι Ἀχαιῶν: et Oppian. Hal. l. V. νίκης παιήονα κυδαίνοντες. Assumptus est præterea Pæan ad res alias longe a bello diversas. Ad luctum, testis Lysias in orat. Funeb. ἀκούοντες δ' ἐν τουτῷ συμμεμιγμένου ἑλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ παιᾶνος· Vidi etiam ejus usum in conviviis. Profero testem Demosth. qui de Fals. Legat. καὶ συνεστεφανοῦτο, καὶ συνεπαιώνιζε Φιλίππῳ, καὶ φιλοτησίας προὔπινε. Et quidem Pæanam cantatum in conviviis hac forma, *io Pæan*, Athenæus scribit l. XV. Videatur et Clemens Pædag. II. 4. *Cerda.*

739 *Ille autem exspirans*] Solent Poëtæ morti vicinis scientiam futurorum tribuere. Ita et Hector Achilli mortem prædicit: cujus verba Scal. cum his Orodis confert, v. 3. *Taub.*

740 *Nec longum lætabere*] Duo dicit: Nec diu lætaberis, nec diu me indefenso: Homeri autem more, morienti dedit scientiam futurorum. *Longum* autem pro *longe*, nam nomen est pro adverbio. *Servius.*

Nec longum lætabere] Tale illud Claud. Ruff. I. 'non ulterius bacchabere demens:' et l. II. 'Nec mea securus ridebis vulnera victor.' Tale et illud apud Hom. Il. XVI, ubi, cum maxime exultaret Hector spoliis Achillis, tunc illi canitur σχεδόθεν δέ οἱ ἦεν ὄλεθρος: et apud Calab. l. IV. gloriabundo Ajaci canitur, nescire ὅττι κακὸν μόρον ἔντυε δαίμων: et ibidem Ajax ipse gloriabundis Trojanis ita canit: Οὐ μάλα θαρσήσουσι, καταζῴοντος ἐμοῖο. Τὸ *longum* est, in longum tempus, ut illud, 'æternumque sedebit,' id est, in æternum tempus. Apage, ut ista sint adverbia, sed vere adjectiva, quæ pendent a præpositionibus. Nam Livius l. IV. 'in æternum urbe condita.' Centena hæc. *Cerda.*

Te quoque fata] De verborum horum dispositione, Scal. IV. 48. *Taub.*

742 *Subridens*] Per iracundiam ridens loquitur. Unde per irrisionem dictum accipitur. *Servius.*

743 *Ast de me divum pater atque hominum rex Viderit*] Id est, viderit utrum Mezentio possit nocere ille, quem vos Deorum et hominum creditis esse rectorem. *Idem.*

Nunc morere: ast de me, &c.] Achilles ad Hectorem Il. XXII. Τέθναθι· κῆρα δ' ἐγὼ ποτὲ δέξομαι, ὁππότε κεν δὴ Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι, ἠδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι. Bene censet Scal. plus militis spirare Mezentium quam Achillem, qui sic, 'Morere: fatum ego tunc suscipiam, cum Jupiter voluerit perficere, et Dii alii immortales.' Quid hoc ad illud? 'Tu morere: de me Jupiter viderit,' quasi contemneret eas minas. Præclare scripsit Claud. Eutrop. II. quæ possis nunc in Mezentium vibrare: 'omne futurum Despicitur, suadentque brevem præsentia fructum, Et ruit in vetitum damni secura libido, Dum mora supplicii lucro, serumque quod instat Creditur.' Eurypilus apud Calab. l. VI. ita respondet Machaoni: Νῦν μὲν δὴ συ κεῖσο κατὰ χθονὸς, αὐτὰρ ἐγώ γε Ὕστερον οὐκ ἀλέγω, καὶ εἰ παρὰ ποσσὶν ὄλεθρος Σήμερον ἡμετέροισι πέλει λυγρός. *Cerda.*

744 *Eduxit corpore telum*] Quo facilius posset perire. Lucanus, 'Non eget ingestis, sed vulsis corpore telis.' *Servius.*

745 *Dura quies*] Blanda et contraria: sic dictum ut 'somnus ferreus.' Est autem Homeri comparatio, Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο

χάλκεον ὕπνον. *Servius.*

Olli dura quies oculos, &c.] Senec. 'Nox oculos premit.' Horat. de sopore hoc mortis ait, *urget*, ut et Virgil. statim. Quæ duo verba *premo*, et *urgeo* non abludunt ab hac *dura quiete*. Neque Hesiod. Theog qui de Somno et Morte δεινοὶ θεοὶ, *graves Dii*. Cerda.

Ferreus urguet Somnus] Hom. supra, χάλκεον ὕπνον: et Epig. l. v. Ἔγρεο, Κωνσταντῖνε, τί χάλκεον ὕπνον ἰαύεις; sic et κοιμᾶσθαι Sophocli in Elect. pro interire, et εὕδειν Æschylo in Eum. et Plutarch. πάλιν τέ που φησι θάνατον εἶναι χάλκεον ὕπνον, τὴν ἀναισθησίαν ἡμᾶς διδάξαι πειράμενος, aliorsum, quam hic poëta, ferrum somni referens. Ut autem hic Maro 'æternam noctem,' Catul. 'Nox est perpetua una dormienda:' Horat. 'Ergo Quintilium perpetuus sopor Urget.' *Germanus.*

Ferreus somnus] Expressit Hom. Il. XI. χάλκεον ὕπνον. De quo Turn. XIX. 16. et Scal. v. 3. et IV. 16. et III. 10. *Taubmann.*

In æternam clauduntur lumina noctem] Homerus Iliad. VIII. ταυηλεγέος θανάτοιο, quasi dicat, *mortis longam quietem afferentis*. Quod Horat. Od. IV. 9. 'urgetur longa nocte:' et Od. III. 11. 'longus sopor,' pro morte: et Od. I. 24. 'perpetuus sopor,' pro eadem: et Catullus, 'Nox est perpetua una dormienda.' Propert. El. II. 15. 'Nox tibi longa venit,' id est, mors. Seneca Trag. in Octav. 'Inferum sedes, toros Stabiles futuros spondet æternæ domus.' *Cerda.*

Noctem] Sumi *noctem* pro morte ex adductis liquidum, tum ex Æschyl. ἐν χοηφ. τοὺς δ' ἅπαντος ἔχει νύξ. Quem ad locum interpres: ἀντὶ τοῦ αἰώνιος θάνατος. Ait videlicet dici, noctem acranton pro morte perpetua. Horat. 'Jam te premet nox.' Sen. in Œt. 'Nox oculos premit.' *Idem.*

747 *Cædicus Alcathoum*] Hoc loco est confusio in aliquibus nominibus: nam quis sit Trojanus, quis sit Rutulus, ignoratur. *Servius.*

Partheniumque Rapo] Reprehendunt Poëtam, quod nomina confuderit. At Turn. XXIX. 24. eum calumnia liberat: aitque, nominibus distinctas esse nationes, cum Latina nomina voluerit esse Rutulorum, Græca Trojanorum. *Taubmann.*

748 *Rapo*] *Rapon* dicitur sicut *Tarchon*, sed metri caussa detraxit n, propter Synalœpham: sicut supra, 'Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant.' *Servius.*

750 *Infrenis equi*] Casu equi asperrimi, qui frenorum sperneret regimen. *Infrenos* autem etiam homines dicimus: ut, 'Hinc Numidæ infreni cingunt.' Dicimus et *infrenus*, et *infrenis*, sicut *inermus* et *inermis*. Id.

Infrenis equi] Ἵππος ἀχάλινος, ἀχαλίνωτος, effrenis: supra *infrenare currus* alia significatione dixit. *German.*

751 *Processerat Agis*] Scilicet contra Messapum dimicaturus; quem nequivit: nam a Valero antequam ad Messapum perveniret occisus est. *Servius.*

Processerat Agis] In codicibus aliquot antiquis *Ages* legitur. In aliquot etiam *Hargis*. Sed *Agis* receptum. *Pierius.*

752 *Haud expers*] Non ignarus virtutis parentum. *Servius.*

753 *Dejicit Atronium Salius*] Pro *Atronium*, *at Cronium* in quibusdam codicibus inveni. Sed *Atronium* in castigationibus. *Pierius.*

754 *Insignis jaculo*, &c.] In Romano codice pro *insignis*, *insidiis* legitur. Mox quæ fuerint insidiæ subjungit, 'Jaculo et longe fallente sagitta.' Sed *insignis jaculo* omnino recepta lectio. Est et *sagicta* per ct, quam diximus a sagaci ictu dictam. *Idem.*

Jaculo et longe fallente sagitta] *Jaculo* pro 'longe fallentis sagittæ.' nam ἐν διὰ δυοῖν dixit: ut, 'Hamis auroque trilicem.' Item, 'molemque

et montes insuper altos.' An *longe*, valde? *Servius.*

Longe fallente sagitta] Dixi jam l. IX. ubi par hemistichium; vs. 572. *Cerda.*

755 *Jam gravis æquabat luctus, &c.*] Eurip. Ἦν δ' ἀγὼν ἰσόῤῥοπος. Hom. Il. Θ. ἔνθα δ' ἄμ' ὁλμαγή τε καὶ εἰχωλὴ πέλεν ἀνδρῶν Ὀλλύντων τε καὶ ὀλλυμένων. Et Eurip. in Suppl. σινῆψαν ἀλκὴν, καὶ κράτουν, ἠσσῶντο τε· idem, ἔκτεινον, ἐκτείνοντο, καὶ παρηγγύων Κελευσμὸν ἀλλήλοισι. Sophocl. in Antig. κτανόντας τε καὶ θανόντας βλέποντες ἐμφυλίους. Calab. VIII. μάχη δ' ἔχεν ἴσα τάλαντα. *Germanus.*

Mavors] Fortuna bellica. *Servius.*

756 *Funera*] Mortes. *Idem.*

Cædebant] Legitur et *cedebant*, id est, terga vertebant: secundum quod *ruebant*, inseqnebantur, significat. Si autem *cædebant*, id est, occidebant: *ruebant*, id est, cadebant. *Idem.*

757 *Neque his fuga nota, nec illis*] In antiquis *neque*, quod repetitum venustius videtur. *Pierius.*

758 *Iram miseratur inanem*] Generaliter dicit omnem iram bellicam: ubi enim tam inanis iracundia est, quam in bello, ubi ut pereamus irascimur? Aut quia nulla causa tam justa est, ut propter ea bellum geri debeat, nam ideo ait, 'tantos mortalibus esse labores.' An *inanem* non juste conceptam? sic inanes fletus Aristei, ut qui scilicet tanti non fuerint, propter quos ille sic lamentaretur. *Servius.*

759 *Amborum*] Pro *utrorumque.* Idem.

Et tantos mortalibus esse labores] Θεοὶ βεῖα ζώοντες Homero: unde Lucretius l. XI. 'Nam pro sancta Deum tranquilla pectora pace, Quæ placidum degunt ævum, vitamque serenam.' *Ursinus.*

Et tantos mortalibus esse labores] Ait Macrob. v. 16. Virgilium accepisse occultissime hoc ab Hom. nam is cum dixisset, θεοὶ βεῖα ζώοντες, quo significat Deos sine labore vivere, Virgil. hoc dissimilate expressit; cum Deos induxit miserantes labores mortalium, quibus scilicet ipsi carent. Vide hunc in locum Collectorem Symbolarum. Certe si vera est Macrob. conjectatio, potuisset locum alium commode afferre ex lib. Il. XXIV. ubi ita ait, Ὣς γὰρ ἐκεκλόσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσι, Ζώειν ἀχνυμένους· αὐτοὶ δέ τ' ἀκηδέες εἰσί. *Cerda.*

761 *Pallida Tisiphone*] Non ipsa Dea, sed effectus furiæ, id est, furialis ardor, hoc est, insania. *Servius.*

Tisiphone media inter millia sævit] Sic supra l. VIII. 'sævit medio in certamine Mavors.' Apud Hom. Il. XVIII. in scuto Achillis inter sævientes milites versantur Ἔρις, Κυδοιμὸς, Κήρ· *Contentio, Tumultus, Fatum.* Optima est Calabri poësis l. XI. hæc, Ἐν γὰρ δὲ μέσσοισιν Ἔρις, στονόεσσα δ' Ἐνυὼ Ἀτρωφῶντ', ἀργαλέῳσιν Ἐριννύσιν ἴκελαι ἄντην, Ἄμφω ἀπὸ στομάτων ὀλοὸν πνείουσαι ὄλεθρον: *In medio eorum Contentio, et Bellum tristisonans Versabantur, sævis Furiis assimiles, Amboque e faucibus funeream spiritantes necem.* Omitto longum ejusdem locum l. X. ubi *Contentio, Timor, Pavor* volitant inter acies. Stat. Theb. XI. 'Sed mala Tisiphone trepidis inserta ministris Astat, et inferno prævertit vota Tonanti.' *Cerda.*

763 *Turbidus*] Ex hac Musa Sil. l. V. 'Turbidus extemplo trepidantes milite mœsto Invadit cuneos.' Repræsentat mihi Virgilianus versus hominem πνεύματος ἀκμαίου γέμοντα, ut loquitur Plut. in vita Sertor: id est, *plenum vividi spiritus.* Nam hæc vox in Poëtis non turbatum hominem notat, sed turbini similem, ut cum de Myrmidonibus ait Gal. l. XI. βίην ἀτάλαντον ἀέλλῃ Ἐν στέρνοισι ἔχοντες: *habentes in pectoribus vim similem procellæ.* Idem.

Ingreditur] Verbum militare. De

Neptuno eunte ad bellum Il. XIII. Κραιπνὰ ποσὶ προβιβάς: ibid. de Deiphobo, κοῦφα ποσὶ προβιβάς: ibidem inducit Othryoneum ὕψι βιβάντα: ibid. Hector προποδίζων, et προβιβῶντι et Ajax μακρὰ βιβάζων. Plenus Homer. *Idem.*

Orion, Cum pedes incedit medii per maxima Nerei Stagna] *Orion* (ut etiam in primo diximus) Œnopionis filius regis fuit, ei concessus ab Jove, Mercurio, Neptunoque susceptis hospitio. Hic venator immensi corporis fuit, qui quodam tempore susceptus a rege Œnopione, cum vellet ejus filiam vitiare, ille iratus opem Liberi patris, cujus erat filius, imploravit: Is Satyros misit, qui soporem infunderent *Orioni*, et sic velut vinctum Œnopioni traderent arbitrio ejus puniendum. Tum ille Œnopion sopito ei oculos sustulit. Cæcus itaque *Orion* cum consuleret quemadmodum oculos posset recipere, responsum est ei posse hoc fieri, si per pelagus ita contra Orientem pergeret, ut loca luminis radiis Solis semper offerret. Quod ille efficere ita potuit: nam cum audisset strepitum Cyclopum Jovi fulmina fabricantium, sono ad eos ductus est, unum de his suis humeris superposuit, et eo duce oraculi præcepta complevit. Non autem incongrue fingitur potuisse ire per medium pelagus, quasi filius pro parte Neptuni. Hæc autem comparatio pertinet ad solam corporis proceritatem. Alii hunc *Orionem* tantæ magnitudinis dicunt fuisse, ut nulla eum altitudo maris ingredientem potuerit morari, unde inter sidera receptus. Sane *Pedes incedit* pro *incessit*, præsens pro præterito. *Per maxima* autem *Nerei stagna.* Epitheto elevavit Tapinosim more suo. *Servius.*

Quam magnus Orion] Par illa comparatio Calab. l. II. de Achille, ὃς δ' ἐνὶ μέσσοις Ἥιε, Τιτάνεσσι πολυσθενέεσσιν ἐοικώς: *qui per medios ibat præcelidis Titanibus similis.* De prodigiosa mortalium olim magnitudine nos alicubi, et tu vide Magium I. 4. Miscell. *Cerda.*

764 *Cum pedes incedit*] Hinc suam Musam ornavit Claud. Rapt. l. III. 'rapitne Typhœia cervix Inarimem? fractane jugi compage Vesevi Alcyoneus per stagna pedes Tyrrhena cucurrit?' Similis et illa poësis Æn. III. de Cyclope, 'graditurque per æquor Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.' Possis Poëtam referre ad fabulam, ut omnes ante me interpretes; quippe Orion a patre Neptuno impetravit, ut super mare graderetur. Sed quid si Poëtæ mens alia? itaque referre possum comparationem ad Orionem stellam incumbentem mari, et excitantem procellas: talis erat inter vasta armorum Mezentius. Ducor in hanc mentem versibus Theocrit. εἰδ'. ξ. cui videtur Poëta hæsisse. Ait ille, Ἔσσεται Ἀγεάνακτι καλὸς πλόος ἐς Μιτυλάνας, Χ' ὅταν ἐφ' ἑσπερίοις ἐρίφοις Νότος ἰὴ πὰ διώκῃ Κύματα, κ' Ὠρίων ὅτ' ἐπ' ὠκεανῷ πόδας ἴσχῃ. *Idem.*

765 *Stagna*] Turneb. III. 19. notat, Græcos etiam λίμνην crebro appellare *mare*, atque etiam *Oceanum.* Simili forma Apollonid. in Epigr. de Urinatore dixit νηρῆος τενάγη, quæ hic 'Nerei stagna.' Noster tamen epitheto elevavit tapinosin. *Taubmann.*

Viam scindens] Lucretius libro secundo, *vias rescindere.* Oppianus Hal. I. ἄδυτον περόωσι θαλάσσης. *Cerda.*

Viam scindens] Æn. VI. 'Ille viam secat ad naves.' *Taubmann.*

Humero supereminet undas] Proceritatem quidem corporis aptius significare non potuit. Tradunt tamen alii *Orioni*, qui venator immensi fuit corporis, a patre Neptuno hoc datum esse, ut super mare ambularet: ut *Iphiclo*, super aristas segetis. Vide Servium et Turneb. XXVII. 28. *Idem.*

766 *Referens*] Pro *ferens* more an-

tiquo, nam *re* abundat. *Servius.*

Aut summis referens, &c.] Ditabunt locum istum, quæ dixi Æn. IX. ubi Pandarus et Bitias comparantur quercubus. *Cerda.*

768 *Talis*] Ita etiam post comparationes Hom. ut Il. IV. τοῖος ἔην Τυδεύς: et XVI. τοῖοι Μυρμιδόνων ἡγήτορες: et sæpe alibi. *Idem.*

770 *Imperterritus*] Prima est compositio, non secunda: nam hoc est *territus*, quod et *perterritus*: et tunc est vera compositio cum sermonis natura convertitur. Sane *imperterritus* quis ante hunc? *Servius.*

771 *Mole sua stat*] Hoc est, in sua mole, ut dicitur 'in vestigio.' *Idem.*

Stat] Verbum militare: quod cum multa probent, placet adducere locum Joann. Chrysost. ex Orat. 23. in Epist. ad Ephes. εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν πυκτευόντων καὶ παλαιόντων τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων παρεγγυᾷ, τὸ ἑστάναι, πολλῷ μᾶλλον ἐν τοῖς πολέμοις καὶ τοῖς στρατιωτικοῖς πράγμασι. *Cerda.*

772 *Spatium emensus, quantum satis hastæ*] Speciosissima elocutio. *Serv.*

Quantum satis hastæ] Hom. Il. XV. ὅσον τ' ἐπὶ δουρὸς ἐρωὴ Γίνεται, ὁππότ' ἀνὴρ σθένεος πειρώμενος ἥσει: et Iliad. XVI. Ὅσσῃ δ' αἰγανέης ῥιπὴ ταναοῖο τέτυκται. *Cerda.*

Quantum satis hastæ] Ita Æn. XI. 'Jamque intra teli jactum progressus uterque.' Supra: 'contiguum missæ fore credidit hastæ:' et Soph. ξύμμετρος βάλλειν. *Taubmann.*

Spatium emensus, quantum satis hastæ] Silius l. IV. 'Haud mora, jam tantum campi dirimebat ab ictu, Quantum impulsa valet comprendere lancea nodo:' et l. XII. 'mediumque jacebat Tantum ad bella loci, quantum transmittere jactæ Sufficeret hastæ.' *Emmeness.*

773 *Dextra mihi deus*] Sic dictum est, ut, 'In manibus Mars ipse viri,' ut non alium sibi putet Deum esse sacrilegus, quam dextram et fortitudinem. *Servius.*

Dextra mihi deus] Procedunt hæc ex impietate Mezentii, qui dextram suam et gladium putaret Deum esse, neque se egere veris Numinibus. De Annibale Sil. XI. 'Cui nunc pro fœdere, proque Justitia est ensis.' Ab eodem l. V. Flaminius inducitur simili impietate ita loquens, 'Divus sat magnus in hostem Augur adest ensis.' Est hoc quod Eurip. in Ione: Ὅσ' ἀσπὶς, ἔγχος θ', ἥδε σοὶ παμπησία. Et de Polynice idem in Phœniss. Ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ, Τὰ πίστ' ἐμαυτῷ τοῦ θράσους παρέξομαι: Apud Plutar. Crassus tantum abfuit, ut curaret Deorum prædictiones, ut ridens dixerit ad circumstantes, qui pavefacti et perculsi, ἀλλὰ τῶν γε ὅπλων οὐδὲν ἂν ἐκφύγοι τὰς χεῖρας: quasi unis tantum armis fideret, non religioni. Apud Homer. Iliad. IX. Ulysses ait de Hectore, illum in pugnis nihil colere Deos, οὐδέ τι τίει θεούς: et ibid. Hector ipse loquens de Deorum auguriis, ita ait: τῶν οὔτι μετατρέπομ', οὐδ' ἀλεγίζω. De Capaneo Stat. Theb. II. 'Virtus mihi numen, et ensis:' et l. X. ita superbissime idem Capaneus, 'ades o mihi dextera tantum, Tu præses bellis, et inevitabile Numen, Te voco, te solum, Superum contemptor, adoro.' Idem Capaneus apud Eurip. Suppl. ait deleturum se Thebas, θεοῦ θέλοντος, ἤν τε μὴ θέλῃ. Deriades dux Indorum apud Nonn. l. XXI. ait se contemnere Saturnum, Jovem, Bacchum, vinum etiam Bacchi donum, et pro his omnibus esse suam hastam; οἶνος, ait, ἐμὸς πέλεν ἔγχος: et l. XXIX. θεομάχος vocatur, ut qui in Deos pugnaret. Hasta Cænei Proverbio celebrata est, quam ille a civibus coli, et ejus nomine jusjurandum concipi cogebat. Principes quidam barbari in Ammian. l. XVII. 'Eductisque mucronibus, quos pro Numinibus colunt, juravere se permansuros in fide.' *Cerda.*

Telum quod missile libro] In Oblongo *vibro*. Sed enim hæc dictio sæpe

confusa aliis etiam locis reperitur. *Pierius.*

774 *Voveo*] Consecro, et dico. *S.*

Voveo] Lege Briss. in Form. Rom. *Cerda.*

Prædonis corpore raptis] *Prædones* unt qui populandam alienam invadunt provinciam. Ut alibi, 'Perfidus alta petens abducta virgine prædo.' *Servius.*

775 *Tropæum*] *Tropæum* dictum est, ἀπὸ τοῦ τρέπεσθαι, id est, ab hostium conversione, quod qui hostem fugasset, merebatur tropæum: qui autem occidisset, triumphum, ἀπὸ τοῦ θριαμβεύειν, id est, ab exultatione. Sciendum sane Lauso propriam ideo nihil profuisse pietatem, quod in eum pater mente sacrilega munera transferebat Deorum, et ei occisorum spolia devovebat. *Idem.*

778 *Anthorem*] Erit nominativus *hic Anthores*, quomodo *Diores.* Nam si *Anthor* fuerit nominativus singularis numeri, metri ratio non procedit: omnia enim Græca nomina in *or* terminata, in obliquis casibus corripiuntur. Ut *Hector Hectoris, Nestor Nestoris, Castor Castoris.* Idem.

Egregium Antorem] Sunt qui nomini adspirationem addant. In Romano tamen codice, et quibusdam aliis antiquis absque adspiratione notatur. Nonnulli etiam *Anctorem* scribunt *c* littera superflua. Quamvis ita etiam sit in Capri codicibus de elegantiis, ubi *procul*, et *longe* et *prope* significare dicit. Inepte vero quidam et hic et ibi *auctorem* scripsere, inversa *n* littera. Citat porro Probus locum, 'Herculis Antorem comitem,' ubi nomen *Antores* ita declinari dicit, ut *Diores.* Pierius.

Anthorem] Erit Nominativus *Anthores*, sicut *Diores.* Nam si *Anthor* esset, corriperetur; ut *Castor, Castoris, &c.* atque ita quidem Servius. L. Hortensius tamen, et forte rectius, legit, *Antonem:* qui natus ex *Antone* Herculis filio; unde et *Antoniorum* familiam deducit Plutarchus in *Anton.* Aut fuerit comes Herculis, ut placet Poëtæ: qui apud Euandrum ab illo relictus. *Taubmann.*

779 *Missus ab Argis*] Profectus, ut, 'missus in imperium magnum.' *Serv.*

781 *Alieno vulnere*] Telo, quod in Æneam fuerat destinatum. *Idem.*

Alieno vulnere] Nihil hac Tragœdia frequentius in Homero. Sed si velis veram imitationem, ea est Il. XIII. ubi Deiphobus hastam jacit in Idomeneum, quæ perlata in scutum ejus, inde resiluit, et percussit Hypsenorem, ὑπαρ ὑπὸ πραπίδων, in *hepar sub præcordiis.* Similium ictuum plenus Calaber, a quo nihil libo, sicuti neque ab Statio, Valerio, aliis. Ceterum quod Virg. 'alieno vulnere,' pulchre dixit Sil. l. VII. quempiam cecidisse, 'telo non in sua vulnera misso.' Virgilii vocem præclare imitatur Claud. Hon. VI. 'Nec solis hic cursus equis: assueta quadrigis Cingunt arva tigres, subitæque aspectus arenæ Effundit Libycos aliena valle cruores.' *Cerda.*

Alieno vulnere] Vulnere, quod alii intentabatur, scil. Æneæ. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Cælumque aspicit] Ut, 'alto quæsivit cœlo lucem.' Item, 'Hausit cœlum, mentemque recepit.' Naturaliter enim morientes cupiunt satiari extremo lucis aspectu. *Servius.*

Cælum aspicit] Tale illud I. IV. ubi moriens Dido, 'Quæsivit cœlo lucem.' Infr. in hoc lib. de Mezentio, 'contra Tyrrhenus ut auras Suspiciens hausit cœlum;' videlicet jam moriturus. Ennius quoque, 'Semianimesque micant oculi, lucemque requirunt.' Apud Josephum Bell. Jud. I. 21. moriens Herodes, ἐκλίπειν τοὺς ὀφθαλμούς. Eurip. in Herc. etiam de morituris, φῶς ἀναβλέψεσθε, *aspicietis lucem.* Ovid. Met. X. etiamsi non de moriente, 'timidumque ad lumina lumen Attollens.' *Cerda.*

782 *Dulcis moriens reminiscitur Argos*] Intra Physica signa morituroruni,

etiam hoc legitur, patriæ aspectum desiderare perituros: ut, 'Et Tyrios deserta quærere terra:' An ex facti pœnitentia, quia ad patriam redire contempserat? *Servius.*

Tum pius Æneas hastam jacit] Totus hic locus ex his Homeri versibus in Il. Γ. conversus est: Ἡ ῥα, καὶ ἀμπεταλὲν τρόλεϊ δολιχόσκιον ἔγχος, Καὶ βάλε Πριαμίδαο κατ' ἀσπίδα πάντοσε ἴσην, Διὰ μὲν ἀσπίδος ἦλθε φαεινῆς δόμβιον ἔγχος, Καὶ διὰ θώρηκος πολυδαιδάλου ἡρήρειστο· Ἀντικρὺ δὲ παρὰ λαπάρην διάμησε χιτῶνα Ἔγχος. *Ursin.*

783 *Illa per orbem Ære cavum triplici, per linea terga, &c.*] Missum facio *ære cavo* in Romano codice, non enim ita placet ut *cavum*. Illud non præterierim, ubi, *per linea terga* in aliis codicibus habetur, in Romano *ter linea terga* legi, quod maxime placet. Sunt etiam codices, in quibus non *linea*, sed *lignea* legitur, uti superius de Sulmonis scuto transfixo a Niso, dictum est, 'Fisso transit præcordia ligno.' Scuta enim viminum textu, vel bracteolis ligneis primum contexuntur: mox tergoribus superinductis, laminis etiam æreis vel auro vel argento muniuntur. *Pierius.*

784 *Linea terga*] Lino enim tegebantur scuta, ut possent inhærere picturæ. *Servius.*

Linea terga] Lino enim tegebantur scuta, ut possent inhærere picturæ, ait Servius. Alexander tamen ab Alex. vi. 22. Genial. Dierum, annotat; priscos *linteis* etiam *thoracibus* depugnasse, et equis etiam operimenta fuisse lintea, quæ ferreis laminis, instar plumæ, necterentur: munimentum contra omne telum insuperabile: ita ut eos Hiphicrates cum æneis commutarit. Vide et Bayfium c. 8. *Taub.*

785 *Intextum tauris opus*] Pro *tergis*. Plautus, 'Ubi vivos homines mortui incursant boves.' *Servius.*

Tribus tauris] Cal. l. III. scutum vocat πολυβόειον. *Cerda.*

Intextum tauris opus] Similiter *taurus* pro taurino corio occurrit apud Sil. Ital. l. I. 'Tum pretio mercata solum, nova mœnia ponit, Cingere qua secto permissum littora tauro.' Dionys. in Perieg. vs. 197. Καρχηδὼν, ἣν μῦθος ὑπὸ βοὸς μετρηθῆναι. *Emm.*

Imaque sedit Inguine] Hypallage est, *ima hasta*, pro *in imo inguine*. Servius.

788 *Eripit*] Homeri, et Apollonii ἐρυσσάμενος, et primi σπασάμενος, et Nonni l. XXVIII. ἐρύσσας, et aliorum ἕλκων, frigida omnia sunt cum Maroniano *eripit*. Pari frigore torpent Latini, qui in summa ira et præcipitantia *educunt*, *stringunt*, *trahunt* gladios. Tacitus a Nostro Ann. I. 'ferrum a latere diripuit.' Ovid. Met. X. 'vagina diripit ensem.' *Cerda.*

A femine] Ut etiam supra diximus, secundum Caprum erit nominativus *hoc femen*: licet nusquam lectum sit, ut etiam ipse commemorat. *Servius.*

Femine] Ita Charisius l. I. l. *femine*: nec aliter uterque Servius, itemque MSS. et vett. codd. quod unice probat Indice Lucr. Gifanius. *Taubmann.*

A femore] In Mediceo et antiquis aliis exemplaribus *a femine* legitur: et *femen* nominativum agnoscit Servius ex Capro, et ita legendum esse Grammatici veteres asseverant. C. Julius Romanus Tibullum citat, qui *femini* dixerit eo versu, 'Implicuitque femur femini,' non *femori*, quasi sit hoc *femur* hujus *feminis*. *Femen* enim nominativo, ut *semen*, nondum legimus (ait is) a veteribus adsertum. Sane vero et Sosipater hoc Virgiliano versu *femine* agnoscit. Cujus hæc sunt verba: 'Hoc femur hujus femoris, sed frequentius hujus feminis huic femini dictum, et femina quam femora. Ideo Tibullus hoc ipsum erudite custodit, cum dicit, Implicuitque femur femini,' et Virg. 'eripit a femine.' *Pierius.*

789 *Ingemuit cari, &c.*] Aptabis huic facto Lausi sententiam Eurip. Supplicib. τοῖς τεκοῦσι γὰρ Δίκαιόν ἐστι μὴ ἀντδουλεύειν τέκνων: et quidem Lausus in maximo periculorum inservit. Vide apud Liv. l. VII. historiam Manlii adolescentis, qui admodum studiosus pro patre Manlio, cum tamen pater in filium crudelis fuisset. Absolvit scriptor: 'Eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset.' Eurip. in Herc. ait, liberos debere ὑπὲρ πατρὸς θνήσκειν. Ceterum a Poëta Sil. l. IV. in enarrando Scipionis juvenis facinore, ita: 'Hinc puer, ut patrio defixum corpore telum Conspexit, maduere genæ, subitoque trementem Corripuit pallor, gemitumque ad sidera rupit.' Historiam ita narrat Liv. l. XXI. *Periculum* 'Consulis intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum.' Latior est Polyb. l. X. Attingit Val. Max. et Romani omnes Scriptores, atque Stat. Silv. III. et Senec. Benef. III. 38. Simile quidpiam de Antilocho Nestoris filio Xenoph. lib. de venatione: Ἀντίλοχος δὲ τοῦ πατρὸς ὑπεραποθανὼν τοσαύτης ἔτυχεν εὐκλείας, ὥστε μόνος φιλοπάτωρ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀναγορευθῆναι. De eodem Antilocho Pind. Pyth. Od. 6. ὃς ὑπερφθίτο πατρὸς: *qui pro patre occubuit.* Vide et Calabrum l. II. atque etiam Epigramma octavum Ausonii in Epitaph. Heroum, et Dionem Chrys. Orat. 11. Hi omnes, et plures alii meminere facti Antilochi. Sophocl. in Antig. ait, optandos esse filios, ut sint qui injurias ulciscantur factas parentibus, ὃς καὶ τὸν ἐχθρὸν ἀνταμύνοιτ' αὖ κακοῖς. *Cerda.*

790 *Lacrimæque per ora volutæ*] Non viri fortis, sed filii est consideranda persona. *Servius.*

791 *Hic*] In hoc loco, vel in bello: nam adverbium est. *Idem.*

Mortis duræ] Quæsite, et proprie. Mors juvenum *acerba* dicitur, quia immatura, ac proinde etiam *dura*; nam hæc vox dicitur de fructibus arborum non maturis. Cui morti *mitis* opponitur, id est, senilis. *Cerda.*

Optima facta] Alii *optime* legunt, est autem prosphonesis. *Servius.*

Tuaque, optime facta] Alii; *tuque optima facta.* Sed illud rectius censet Fabric. Est enim apostrophe Poëtæ ad Lausum impii patris pium filium. *Taubmann.*

792 *Si qua fidem tanto est operi*] *Si qua* pro *si*, ut, Æneid. I. 'Anthea si qua;' aut pro si quam fidem; et quæritur, *Si qua fides*, an de præterito, an de futuro dicat. *Tanto* autem *operi*, non de suis carminibus dicit (nec enim sibi arrogaret,) sed *tanto operi*, id est, pietati et virtati tuæ. Nam hic est sensus, Ego quidem facta tua, o Lause, et mortem ex pietate venientem non silebo: si tamen credet vetustas ex scelerato homine pium filium fuisse procreatum. *Serv.*

Si qua fidem tanto est operi, &c.] In antiquis aliquot exemplaribus, *tanto operi*, absque *est*, nulla facta collisione legitur. Nam *o* etiam alibi apud Virgilium non in Græcis tantum dictionibus, sed etiam in Latinis libera evasit ab elisione, ut eo loco, 'Mæonia generose domo, ubi pinguia culta.' Quodque alibi citavimus, 'Antiqua e cedro Italusque paterque Sabinus.' Neque tamen displicet *tanto est operi*, quod etiam plerique vetusti codices habent. *Pierius.*

793 *Nec te, juvenis memorande, silebo*] Ad hanc lucem Sil. l. XI. 'neque enim juvenis non digna sileri Transmittam tua cœpta libens, famamque negabo, Quanquam imperfectis, magnæ tamen indolis ausis.' Apto et verba Sen. de Tranquil. c. 14. 'Sed non raptim relinquetur magnus vir, et cum cura dicendus, dabimus enim te in omnem memoriam.' *Cerda.*

794 *Pedem referens*] Liv. l. XXI. 'Sensim referre pedem.' Plaut. Epid. 'retuleris pedem.' Hom. et Cal. ὀπίσω χάζεσθαι. *Idem.*

Inutilis] Pro vulnere debilitatus. *Servius.*

Inque ligatus] Pro *illigatusque*, ut est Tmesis cum Hysterologia. *Idem.*

795 *Inimicum hastile*] Cujusdam quasi picturæ pompa describitur. *Id.*

796 *Proripuit juvenis*] In Romano codice, *prorupit* legitur: quod ideo quadrare videtur, quia sequitur, 'Seseque immiscuit armis.' *Pierius.*

797 *Jamque adsurgentis dextræ*] Ordo est, Jamque subiit mucronem Æneæ dextræ adsurgentis, et plagam ferentis. *Subiit* autem *mucronem* juxta usum præsentem accusativo junxit, cum alibi antique dativo junxerit, ut, 'Muroque subibant,' quod suis locis plenius dictum est. *Servius.*

Jamque assurgentis dextræ, &c.] In antiquissimo codice Romano, *adsurgentis dextram* accusativo casu legitur. Ut sit ordo, Subiit dextram Æneæ jam adsurgentis, et mucronem ferentis plagam. Dicet vero Mezentius inferius, 'Ut pro me hostili paterer succedere dextræ, Quem genui.' *Pierius.*

Subiit mucronem] Est hoc, quod Apollon. l. II. ἀΐξαντος ὑπέστη: et quod Lucan. 'stare sub ictu.' Sumptum est a gladiatoribus, quorum unus *ictum subit*, alter, *habet sub ictu*. Et huic *esse sub ictu*, aut *subire mucronem* contrarium est *subducere cervicem*, etiam in ludo gladiatorio, ut clare habetur ex Sen. l. de Tranquill. c. 11. *Cerda.*

798 *Morando sustinuit*] Moram injiciendo ejus impetum lusit. *Servius.*

800 *Dum genitor nati parma*] De historia est: nam Scipio Africanus cum esset vix annorum decem et septem, patrem suum defendit in bello, nec cessit viginti septem confossus vulneribus. *Idem.*

Genitor nati parma protectus] Confert huc Germ. Philostr. qui, προασπίζειν τοῦ πατρός: et ego Plutarch. orat. I. de Alex. Fortuna, ubi ὑπερέσχε τὴν πέλτην: et Appianum, qui Civ. l. II. ὑπερασπίσαντας vocat, qui alium clypeo tegunt. *Cerda.*

802 *Furit Æneas*] Dolore scilicet quod sibi Mezentius esset ereptus; et est integrum; quanquam furit, tenet se tamen. *Servius.*

Tectusque tenet se] Hujus loci phrasis adducit me, ut credam vix quidquam immutandum ex illo Lucillii versu: 'His te versibus interea contentus teneto.' Nam quamvis vir doctus Lipsius nuper insolentia hujus sermonis structuræ motus, sic versum restituendum putarit, 'His tu versibus interea contentus, Terenti:' malo in Lucillio auctoritate hujus loci, qui et salvis legibus linguæ Latinæ defendi potest, antiquam lectionem conservare: quam et fieri potest imitatum hoc in loco fuisse Maronem, ut cujus nec illud est multum dissimile supra l. I. 'sese tulit obvia silva:' et III. 'Verane te facies, verus mihi nuntius affers.' *Germanus.*

Tectusque tenet se] Imaginem hujus tutelæ sub scuto vide in Homer. Il. XIII. ubi Deiphobus, πρόσθεν δ' ἔχεν ἀσπίδα πάντοσε ἴσην Κοῦφα ποσὶ προβιβὰς, καὶ ὑπασπίδια προποδίζων. Eodem lib. de Idomeneo ait, κρύφθη γὰρ ὑπ' ἀσπίδι, *latuit sub scuto*: et, τῇ ὑπὸ πᾶς ἑάλη. Nonnus l. XXX. σάκος ὅλον ἐκάλυπτε μαχητήν. Ceterum cum de Ænea ita prædicet Philost. in Heroïcis, ἐκπλήττεσθαι δὲ ὑπὸ οὐδενὸς φόβου· τὸ γὰρ εὔνουν τε καὶ λελογισμένον ἐν αὐτοῖς μάλιστα τοῖς φοβεροῖς ἔχειν: *nullo illum terrore mentis affectum: ac tum maxime illum mentis et rationis fuisse compotem, cum inter pericula versaretur.* Quis locus huic commodior, quam is, ubi inter tot millia telorum ita se gessit sui compos, ut non rueret, quod alius faceret, cum nocumento sui, sed sisteret tectus clypeo, donec nubes ea detonaret?

Hanc peritiam dat Homer. Hectori Il. XVI. qui Ἀσπίδι ταυρείῃ κεκαλυμμένος εὐφέας ὤμους Σκέπτετ' ὀϊστῶν τε βοὴν καὶ δοῦπον ἀκόντων. *Cerda.*

803 *Effusa si quando grandine*] Præteritum pro instanti posuit. *Servius.*

Ac velut effusa, &c.] Stat. Theb. l. VIII. 'non tanta cadentibus Euris Aëriam Rhodopen solida nive verberat Arctos: Nec fragor Ausoniæ tantus, cum Jupiter omni Arce tonat: tanta quatitur nec grandine Syrtis Cum Libya Boreas Italos niger attulit imbres:' et l. I. 'telorum aut grandinis instar Riphææ.' Vides ut semper *grandinem* assumpserit hærens Virgilio. Nam *nix solida* grando est. Objicies: Nonne et Virg. l. XI. 'fundunt simul undique tela Crebra, nivis ritu?' Hoc aliud est, Lector, ut suo loco excutiam. Ammian. l. XIV. dixit, 'ritu grandinis undique convolantibus telis:' et Sen. epist. 45. 'tela grandinis more desultant:' et Cedrenus de Turcis loquens, χαλαζηδὸν ἐκτεμπόντων τὰ βέλη: *missis sagittis instar grandinis.* Cerda.

Ac velut] Scalig. v. 3. *Taubmann.*

804 *Præcipitant*] Præcipitantur. *Servius.*

Omnis campis diffugit arator] Integrum hunc excursum potuit capere a Cal. l. VIII. Ὡς δ' ὅτε μηλοβοτῆρες ἐνὶ σταθμοῖσι μένουσι Λαίλαπα κυανέην, ὅτε χείματος ἦμαρ ἵκηται: *Ut cum opiliones in stabulis permanent Propter cæruleum turbinem, cum tempus ingruit tempestatis.* Quod porro Virgilius addit, 'ut possint Sole reducto,' &c. Calab. οὔτι ἐς νόμον ἄσσουσι, *neque procedunt ad pascua*, videlicet ἄχρις μέγα λωφήσει χεῖμα, *donec tempestas desævierit.* Demum absolvit, ὅσσοί γ' ἐν τείχεσσι μένουσι: *ita illi intra muros se continent.* Quod sequitur, τρομέοντες ὁμοκλὴν δυσμενέων, *timentes impressionem hostium*, noluit Virg. sed pro, τρομέοντες, *sustinet*, quod virile, et forte. *Cerda.*

805 *Agricola, et tuta*] Fabricius Donato et vett. cod. legit: 'omnis et agricola: tuta,' &c. Cum *a* in cæsura communis sit vocalis. Tibullus: 'Te canit, agricola, magna cum venerit urbe.' Ovidius, 'Nomen Amicitia, nomen inane Fides.' *Taubm.*

Tuta latet arce] Quod scilicet se perite a tempestate defendunt. *Tuta* autem *arce*, quæ tuetur. *Servius.*

Arce] Dignus locus, qui animadvertatur. *Arx* est omnis locus, qui hostes arcet. Ergo, quemvis locum, qui arcet grandinem, aut alias injurias temporis, *arcem* vocat. Itaque, quæ sequuntur in versu altero explicant hanc *arcem*, ut sententia sit: Latet arce arboris; aut saxi. Idem est etymon *arca.* Non enim dicta, quod arceat; id est, contineat res: sed quod arceat, id est, repellat inde fures. *Cerda.*

806 *Alti fornice saxi*] Concavi arcuationis curvæ. *Servius.*

Alti fornice saxi] Antipater Epig. VI. 11. Ἴδρις ἀνὴρ κοιλῆσιν ὀρειάδα δόσατο πέτρην, Ζηνὸς ἐλαστρηθεὶς γουναγεῖ νιφάδι: *Vir prudens latebras montanæ rupis adivit, Cum solidus terram verberat imber humum.* Reddidi γουναγῆ νιφάδα, *imbrem solidum*, et possem *nivem solidam*, id est, *grandinem*, hærens vestigiis Statii, quem jam præmisi: nam 'nix compacta' nihil est aliud, quam grando. A voce *fornix* est verbum *fornicor*, cujus contrarium *pando, pandas.* Nam Plin. XVI. 42. 'Populus contra omnia inferiora pandatur, palma e contrario fornicatur.' *Cerda.*

807 *Dum pluit*] Hic distinguendum. Nam si junxeris, 'Dum pluit in terris,' erit Archaïsmos; debuit enim dicere *in terras:* tamen sciendum Hemistichium hoc Lucretii esse, quod ita, ut invenit, Virgilius ad suum transtulit carmen. *Servius.*

In terris ut possint] Et viator et rusticus, quibus opera sunt in terris. *Idem.*

Dum pluit in terris] Ex Lucret. qui l. VI. 'Cum pluit in terris, et

venti nubila portant.' Itaque quamvis videatur dicendum *in terras*, tamen prælatum est judicium Lucretii, et prælata est antiquitas, quæ non insolens Heroicis Vatibus. Illam interpunctionem quorundam, 'Cum pluit; in terris ut possint,' &c. negligo; legendum enim sine distinctione, 'Cum pluit in terris,' ex judicio, ut dixi, Lucretii, et ex vetustate. *Cerda.*

808 *Exercere diem*] Hypallage est, pro, ut ipsi per diem exerceri possint. *Servius.*

809 *Nubem belli*] Bellantium impetum sustinet donec deferveat. Et bene translationem fecit a vicina comparatione. *Idem.*

Nubem belli, dum detinet omnes, Sustinet] In vulgatis quidem omnibus exemplaribus, et aliquot antiquis *Detinet* legitur, hoc est moratur. Sed enim illa mihi lectio castissima videtur, quam in antiquissimo cod. Romano reperi, 'nubem belli, dum detonet, omnem Sustinet:' pulcherrima Metaphora, et conflictui maxime commoda: quia præsertim dixerat 'Nubem belli,' et alibi dixit, 'fulminat Æneas armis.' Præterea Servius lectionem hanc videtur agnovisse, dum exponit, 'dum detonet, donec deferveat.' Superius vero illud, *dum pluit*, in eodem Romano codice *uu* geminato *pluvit* scriptum est. Inde *pluvia*. Sed hoc idem in aliis quoque auctoribus, antiquisque codicibus observes. *Pierius.*

Nubem belli, dum detonet, omnem] Sic lego, non *detinet:* non *omnes*, ut in aliquibus, sed *omnem*. Exorno τὸ *nubem belli*. Pind. Isthm. Od. IV. Τραχεῖα νιφὰς πολέμοιο. et Nem. Od. X. πολέμοιο νέφος: quod sumpsit ab Hom. qui Iliad. XVII. πολέμοιο νέφος περὶ πάντα καλύπτει. Eadem locutio est in Opp. Hal. I. in Nonno l. XXII. et XXIX. νέφος Ἰνδῶν, νέφος ἰῶν: in Enrip. Hecub. in Plut. in vita Marii. Apud eundem Annibal vocat Fabium Max. νεφέλην, ὅτι μετὰ ξάλης καὶ καταιγίδων ὄμβρον ἐκρήξει. Eurip. in Taur. vocem mutavit; κλύδωνα (inquit) πολεμίων προκείμενον. Latini eodem spiritu. Prudent. Psychom. 'Telorum nimbos.' Claud. in Seren. 'bellica nubes.' Innumera hæc. *Cerda.*

Nubem belli] *Bellum* hic pro prælio sumptum est: ut a Græcis πόλεμον et μάχην confundi notat Tusanus. Sic et *belli nubes* Hom. Il. P. πολέμοιο νέφος dicitur. *Taubmann.*

Dum detonet] Florus IV. 2. etiam in re belli. 'Syllana tempestas latius, intra Italiam tamen, detonuerat.' *Cerda.*

811 *Quo moriture tuis*] Fortitudinem Æneæ condivit pietate: quam Lauso, quia patrem texerat, noluit afferre mortem: sed et monuit ipsum atque increpuit. Tandem vero non nisi irritatus eum morte affecit, et coactus, et invitus. Dementi enim et insultanti juveni quid faceret? &c. *Taubmann.*

Majoraque viribus audes] Ioan. Chrysost. Orat. de sept. fratrib. Machab. τί ποτε τοῦτο ἀρά ἐστιν; τὴν ἄχρηστον ἡλικίαν πρὸς τὰ ἀγωνίσματα εἰς τὰ σκάμματα ἄγεις; Præclare dixit Quintilian. Declam. 315. 'Rudes annos cum gravissimo hoste acerbissimo in prælio componere.' Est summa stultitia aggredi, quod vires nequeant. Inde præceptum Horatii in re Poëtica ad Pisones: 'Sumite materiam vestris, qui scribitis, æquam Viribus, et tentate diu quid ferre recusent, Quid valeant humeri.' Et Propert. præclare Eleg. III. 9. 'Turpe est,' quod nequeas capiti committere pondus.' *Cerda.*

812 *Fallit te incautum pietas tua*] Quod credis idcirco me pium tibi veniam posse concedere: quia et ipse pietatis intuitu dimicas pro patris salute. *Tua* autem *pietas*, prudenter est additum: quasi non a parente discedens. *Servius.*

Fallit te incautum pietas tua] Huc

allusum ab Stat. Silv. I. v. 'et Lydi pietas temeraria Lausi.' *Cerda.*

813 *Exultat demens*] Quippe juvenis, et cui non satis ἔμπεδος νόος, ut Hom. loquitur, *mens firma.* Possis Lauso accinere illud Il. XXIII. νέον νίκησε νεολῆ: *juvenem juventus decepit*, id est, explicante ibid. eodem Hom. παρήορος, καὶ ἀεσίφρων: *levis, et stolidus.* Idem.

Altius iræ surgunt] Notat Germ. indicari Physicam iræ rationem, quæ cum procedat ex fervente et ebulliente circa cor sanguine, factum, ut Poëta dixerit, altius iras surgere. Sic supra hoc lib. 'Haud tulit Æneas tanto fervore furentes.' Et Calab. l. III. de irato Achille, ἀμαιμακέτοις ἐνὶ γυίοις Ἔζεεν αἷμα μελαινὸν, ἑλδομένοιο μάχεσθαι. *Idem.*

815 *Fila legunt*] Proprium fuerat *rumpunt*: tamen *legunt*, aut colligunt, aut rumpunt; est etiam transeunt, ut 'Litoraque Epiri legimus.' *Servius.*

Parcæ fila legunt] Calab. l. III. instante jam morte Achillis, Ἤδη γάρ οἱ κῆρες ἀμείλιχοι ἀμφεποτῶντο. Eodem lib. μοῖραι ἐπεκλώσαντο. Pulcherrime ait idem l. XI. Κῆρες ὁμῶς φορέοντο βελέμνῳ. Nonnus l. XXXII. Πασσυδὸν ἀλίσθησαν ὁμόζυγοι εἰς λίνα μοίρης. In Epig. l. III. ad verbum, δοτῆρια μοίρης λίνα: iterum, πὰρ ἐσχατίης λίνα μοίρης. Claud. Eutrop. II. 'Tandem fila tibi neverunt ultima Parcæ.' Sil. l. IV. 'non dabat ultro Clotho dura,' &c. Tale et illud veteris Poëtæ apud Tull. 2. Tusc. ubi clades dicitur *glomerata*, id est, neta, a Parcarum glomere: et Ovid. Metamorph. X. 'fata retexere,' pro vitam de novo inchoare: et Calab. l. XI. μοῖραι μακρὸν βίου τέλος ἐκλώσαντο. *Cerda.*

Exigit ensem Per medium] Poëtica est descriptio: nam re vera fieri non potuit, ut gladius transiret per medium corpus juvenis, et in corpore juvenis absconderetur: nam *Exigit*, agens trans corpus. *Servius.*

816 *Totumque recondit*] Talem ictum, cum scilicet gladius integer figitur, explicat Poëta illo versu, 'capulo tenus abdidit ensem:' et Hom. Iliad. XVI. πᾶν δ' ὑπερθεμάνθη ξίφος αἵματι. ibid. πᾶν δ' εἴσω ξίφος. *Cerda.*

817 *Transilit et parmam mucro*] In Romano, et in Oblongo, *transiit* habetur. Est tamen et *transilit*, in antiquis aliquot codicibus. *Pierius.*

Parmam] Id est, levia arma, non clypeum. *Minacis* autem non Lausi: non enim ipse minatus fuerat. Ergo ordo est, Mucro minacis, scilicet Æneæ. Aut si ad Lausum referas *Minacis*, num audacis et fortis? *Servius.*

Transiit et parmam mucro] Homer. Iliad. Λ. διὰ μὲν δοιλὸς ἦλθε φαεινῆς ὄβριμον ἔγχος, Καὶ διὰ θώρηκος πολυδαιδάλου ἠρήρειστο. *Germanus.*

Levia arma minacis] Quidam codices legunt *minantis.* Romanus duabus mutatis dictionibus, 'media arma minaci' legit. Sed omnino mos ejus Librarii fuit, *s* nonnunquam superfluam ponere, nonnunquam ob negligentiam præterire. *Pierius.*

Levia arma] Allusum proculdubio ad militem velitem, cui erat parma; et talem fingit Poëta Lausum. Nam parma breve fuit scutum. Uti explicandus Polybii locus, qui parmam facit ultra modum, lege Lipsium. *Cerda.*

818 *Molli mater quam neverat auro*] Hoc affectu Stat. Theb. l. IX. 'Ipse bis Œballo saturatam murice pallam, Lucentesque auro tunicas (hoc neverat unum Mater opus) tenui collectus in ilia vinclo.' *Idem.*

819 *Implevitque sinum sanguis*] Mire expressus est sinus tunicæ sanguinem excipiens, nec tramittens. *Servius.*

Implevitque sinum sanguis] Ex Hom. Iliad. XX. μίλαν αἷμα κόλπον ἐνέπλησε: *niger sanguis implevit sinum.* Cerda.

Vita per auras Concessit mœsta ad manis] *Vita*, id est, anima. Et abusive dictum est: nam ad Inferos simulachrum pergit, non anima. *Servius.*

Vita per auras Concessit ad manis] Quasi volaret anima: quod clare Cal. l. III. ψυχὴ δὲ κατ' ἀΐδος ἐξοποτήθη, et l. XI. πέπτατο θυμός. Nonnus lib. etiam XI. ὑπέπτατο θυμὸς ἀλήτης. Sed imitatio tota est ab Hom. qui de Patroclo Iliad. l. XVI. Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη ἀϊδόσδε βεβήκει. Sed Noster rectius volatum per *auras* intellexit, ut Stat. Theb. XI. 'fugit in vacuas jam spiritus auras.' *Cerda.*

820 *Corpusque reliquit*] Potuit sine hoc sensus esse. *Servius.*

822 *Anchisiades*] Non pro libidine, sed ex judicio; quia statim dicturus, 'Et mentem patriæ subiit pietatis imago.' *Cerda.*

823 *Ingemuit miserans graviter*] Quidam antiqui codices legunt, 'Ingemuit graviter miserans, dextramque tetendit.' *Pierius.*

Ingemuit miserans graviter] Pietas magni ducis. Talem scis esse magnum Alexandrum, et Paulum Æmil. De illo Curt. l. v. 'Ad corpus demortui' (Darii) 'perveniens, tam indignam illo fastigio mortem lacrymis prosecutus est.' De hoc Liv. XLV. 'Illacrymasse dicitur sorti humanæ,' quod qui paulo ante,' &c. Sermo est de Perseo rege Macedonum. Hom. Iliad. v. sed non de hoste, Τὸν δὲ πεσόντ' ἐλέησε βοὴν ἀγαθὸς Μενέλαος. Τὸ *ingemuit graviter* est, quod Cal. l. I. μέγα δ' ἄχνυτο, et ἀλίαστον ἀνετείρετο θυμῷ: et l. III. ἀκηχέμενος, et ἀχνύμενοι κατὰ θυμόν, et ἀλίαστον πένθος ἀέξων: atque etiam ἀλεγεινὸν ὑπὸ κραδίην πέσεν ἄλγος, et οἰκτρὸν ἐστονάχησαν, item στυγερῇ βεβολημένοι ἦτορ ἀνίῃ. Homer. Il. XVIII. σμερδαλέον δ' ὤμωξεν. *Cerda.*

824 *Et mentem p., &c.*] Affectus a similitudine passionis, quam Gr. ὁμοιοπάθειαν vocant. *Taubmann.*

Subiit] Aliqui hic legunt *strinxit*, fortasse quia sup. 'Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.' Hom. ult. Iliad. τῷ δ' ἄρα πατρὸς ὑφ' ἵμερον ὦρσε γόοιο. *Cerda.*

825 *Pro laudibus istis*] Quia et contra fortiorem, et pro patris salute dimicare conatus est: nam ideo et pluraliter *laudibus* dixit. Alii *laudibus* pro virtutibus, ut solet a Poëta, dictum tradunt. *Servius.*

Pro laudibus istis] Id est, pro *virtute*, ut volunt aliqui. Ita accipiunt illud Æneid. I. 'sunt hic sua præmia laudi:' et v. 'primam merui qui laude coronam:' ut velint, Ego ab istis longe. Aliud est enim sequi ex virtute laudem, et hoc volunt hæc loca; aliud laude significari virtutem, et hoc est ἄτοπον. Sunt in his rebus peccata enormia. *Cerda.*

826 *Pius Æneas tanta dabit indole dignum*] Propter vitandam adrogantiam tertia persona usus est: ut, 'Et quisquam numen Junonis adoret?' Indoles autem proprie imago quædam virtutis futuræ. *Servius.*

827 *Quibus lætatus, habe tua*] Moris enim fuerat, ut cum his rebus homines sepelirentur quas dilexerant vivi. *Idem.*

Arma, quibus lætatus, habe tua] Donat arma ad sepulturam. Sic Græci Penthesileam mortuam remiserunt ad Trojanos σὺν τεύχεσιν. Virg. non semper spolia detrahit, præsertim in sermone Æneæ; Heroem suum hac laude ornans, juxta illud Plat. v. Polit. ἀνελεύθερον δὲ οὐ δοκεῖ, καὶ φιλοχρήματον, νεκρὸν συλᾷν. Laudatur Themistocles a Plut. qui dux, cum cerneret hostium cadavera plena armillis et aureis torquibus, dixit cuipiam se comitanti, ἀνελοῦ σαυτῷ, σὺ γὰρ οὐκ εἶ Θεμιστοκλής. Si quando vero Æneas inducitur deprædans hostem, id fit cum decoro, aut causa religionis, ut excitetur trophæum. *Cerda.*

828 *Si qua est ea cura*] Aut more illo dixit, quo solet sepulturam ad ipsa cadavera non pertinere: licet umbris, sicut in sexto legimus, prosit, ut 'Si qua est ea gloria, signat.' Item de Pallante, 'Vano mœsti comita-

mur honore.' Aut certe siqua est ea cura Mezentio, hoc est patri sacrilego, qui Superos Inferosque contemnit. An de tota hac re dubitat? *Ser.*

Manibus et cineri, si qua est ea cura] Sæpissime Poëtæ cum hoc cautu, ex vagante Ethnicorum opinione, qui nihil esse post vitam putabant. Soph. Elect. ὥστε τῷ τεθνηκότι Τιμὰς προσάπτειν, εἴ τίς ἐστ' ἐκεῖ χάρις. Cal. l. III. μέγα κῦδος ὀρέξαμεν αὐτῷ Ἕκτορι, εἴ γέ τις ἐστὶ κατ' ἀΐδος ἀνθρώποισιν Ἢ νόος, ἠὲ θέμιστες. Notetur sæpe a Virgil. conjungi *manes* et *cinerem*, ut hoc loco, et l. IV. 'Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?' Iterum: 'Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.' Quia videlicet putabant veteres manes una cum cineribus includi. Inde Prop. Eleg. II. 13. 'Deinde ubi suppositus cinerem me fecerit ardor, Accipiat manes parvula testa meos.' Et Eleg. IV. 5. malum imprecans, 'Nec sedeant cineri manes.' Scio non fuisse perpetuam hanc veterum doctrinam; nam Ovid. cum hominem dividat in partes quatuor, *manes*, *carnem*, *spiritum*, *umbram*, sic subjicit, 'Terra tegit carnem, tumulum circumvolat umbra, Orcus habet manes, spiritus astra petit.' *Cerda.*

830 *Æneæ magni dextra*] Sic alibi, 'Nomen tamen haud leve patrum Manibus, hoc referes, telo cecidisse Camillæ.' *Servius.*

Æneæ magni dextra cadis] Ita Ovidius Met. XII. 'Quisquis es, o juvenis, dixit, solamen habeto Mortis, ab Æmonio quod sis jugulatus Achille.' Aceius: 'Nam trophæum ferre me a forti viro pulchrum est. Sin autem et vincar, vinci a tali nullum est probrum.' *Taubmann.*

832 *Sanguine turpantem*] Non ipsum turpantem, sed ut accidit ita dixit. *Servius.*

Comtos de more capillos] Antiquo scilicet more, quo viri sicut mulieres componebant capillos: quod verum esse et statuæ nonnullæ antiquorum docent, etiam personæ, quas in Tragœdiis videmus similes in utroque sexu, quantum ad ornatum pertinet capitis. *Idem.*

833 *Interea*] Dum hæc geruntur. Et omnino sic est apud Poëtas *Interea*, sicut apud Sallustium, Eodem tempore. *Idem.*

834 *Volnera siccabat lymphis*] Siccabat aqua: sed et nove et Physice locutus est: nam cum aqua omnia infundantur, hic ait 'siccari vulnus aqua;' et ratio vera est, quia fluxus sanguinis aquarum frigore continetur. *Idem.*

Levabat] Inclinatione recreabat. *Id.*

Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat Arboris acclivis trunco] Exemplaria complura, Romanum, et quædam alia, legunt *lavabat*: quippe quia præjectum est, 'Vulnera siccabat lymphis.' Sed enim non desunt codices veteres, in quibus *levabat* legatur: et eam lectionem agnoscit Servius. Qua vero ratione levaret membra, tam vulneribus quam certamine fatigata, subjungit, 'Arboris acclivis trunco:' id quod in antiquis *adclinis* scribitur, quod Servius exponens, 'inclinatione recreabat,' ait. *Pierius.*

835 *Acclinis*] Quis ante hunc? *Ser.*

Acclinis] Ἐπικλινής: supra, 'Arboris obnixus trunco.' Nempe *acclinis* per *n*, non *acclivis*, docti legunt cum D. Lambino Horat. Satyr. l. II. 'Acclinis falsis animus,' a *clino*, *clinas*: unde et apud Lucr. l. II. 'clinamen principiorum.' Simile est quid huic Virgilii loco illud Cæsaris Bel. Gal. l. VI. 'His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paulum modo acclinatæ quietem capiunt.' Callim. in Delo: ἀπὸ δ' ἐκλίνθη ἔμπαλιν ὤμοις φοίνικος ποτὶ πρέμνον. *Germ.*

Procul] Modo juxta: ut, 'Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.' *Servius.*

Ramis Dependet] In Romano codice *ramo*. Unus enim satis erat ad susti-

nendam galeam. *Pierius.*

836 *Gravia arma quiescunt*] Cur illa pendeant, hæc in terra sint, docuit dicendo *gravia*, unde et *quiescunt* dixit. Bene ergo *gravia*: ut galeam, arma, sed levia intelligamus. Et talis est figura, sicut illa Sallustii, 'Leonem atque alias feras.' Ergo et leo fera est. *Quiescunt* autem quasi in terra posita: quoniam galea quæ pendebat, poterat et moveri. *Serv.*

837 *Stant lecti circum juvenes*] In aliquot antiquis codicibus 'stant circum lecti proceres' legitur. Sed hæc majestas negotio bellico non videtur congruere: quare melius *juvenes*. Pier.

Anhelans] Hom. sæpe ἀσθμαίνων. Et quidem Mezentius ἐκ φόνου ἀργαλέου καὶ ἱδρῶτος ἠμπνευε, ut loqueretur Calab. l. I. 'a difficili cæde et Marte respirabat:' et Valer. Arg. IV. 'Tunc fessas posnere manus, tunc arida anheli Pectora.' *Cerda.*

838 *Colla fovet*] Sustinens se arboris trunco. *Servius.*

Fusus propexam in pectore barbam] Barbam in pectus infusam habens. Archaïsmos autem est quod ait *in pectore*, pro in pectus; sicut alibi, 'Mediis effusus in undis,' pro, In medias undas. *Propexam* autem quia ante hunc? *Idem.*

Propexam in pectore barbam] Malunt nonnulli *perpexam*. Sed *propexam* in antiquioribus habetur. *Pierius.*

Fusus propexam in pectore barbam] Stat. Theb. VI. 'tergoque et pectore fusam Cæsariem.' Val. Arg. II. dixit, 'effusis crinibus.' Ovid. Fast. I. 'Ille manu mulcens propexam ad pectora barbam.' Juvenal. Sat. XIII. 'propexis in pectore barbis.' *Cerda.*

839 *Multa*] Pro multum: sicut, 'Et pede terram crebra ferit,' pro crebro. *Servius.*

Multumque remittit] Hoc pro sæpe. *Idem.*

Multoque remittit] In Romano codice legitur *multumque remittit*. Sed magis placet *multos*, quod nescio quid vehementius habet, quum et instantiam et iterationem nuntiorum ostendat. *Pierius.*

841 *Lausum*] In XII. tabb. est: 'Neve funeris ergo lausum habento.' Suspicatur Palmer. Spicileg. fol. 156. *lausum* (qui aliis *lessus*) aut ab hoc *Lauso* dictum; aut *Lausus* ipse a *lauso* isto funebri: ut *Protesilaus*, *Hippolytus*; alii quidam omen sive rem habuerunt nomen, &c. *Taubmann.*

Super arma ferebant] Supra scutum, sicut supra: 'Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.' *Servius.*

Super arma ferebant] Illustravi hunc morem supra in hoc libro, et adjicio illud Lacænæ, quæ, cum filio præberet ἀσπίδα, *clypeum*, adjecit, ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τὰν, verba sunt Plutarch. de Instit. Laced. 'aut hunc, aut super hunc.' Quam sententiam ita leges apud Anson. 'Mater Lacæna clypeo obarmans filium, Cum hoc (inquit) aut in hoc redi.' Plutarchus in Apophthegmat. Laconic. ubi agit de excelso animo, quo Tynnichus Thrasybuli filii mortem tulit, scribit extare Epigramma in laudem ipsius Tynnichi, cujus hoc est primum distichon: Τὰν Πιτάνην Θρασύβουλος ἐν' ἀσπίδος ἤλυθεν ἄκρους, Ἑπτὰ πρὸς Ἀργείων τραύματα δεξάμενος. Vide versiones Ausonii, Xilandri, Raphaëlis, et hanc meam, 'Mortuus in clypeo Thrasybulus ab agmine venit, Qui tulerat septem vulnera pro patria.' *Cerda.*

842 *Ingentem, atque ingenti vulnere*] Homeri dictum, Κεῖτο μέγας μεγαλωστὶ λελασμένος ἱπποσυνάων. *Servius.*

843 *Præsaga mali mens*] Stat. Theb. V. 'jam certa malorum Mentis ab augurio.' Curt. l. III. 'divinatio animi præsagientis.' Val. Arg. I. 'At subitus, curaque ducem metus acrior omni, Mensque mali præsaga quatit.' Claud. Bell. Get. simili sententia, 'Sed malus interpres rerum metus omne trahebat Augurium pejore via.' Prædicant quippe omnes divinitatem præsagientis animi, præsertim in re

mœsta. Auctor Thebaidos, 'magna præsagit mala paternus animus.' Euripides Andromach. πρόμαντις θυμός. Josephus capite vigesimo libri Bell. Judaic. προματευομένης ἤδη καθ' ἑαυτὴν τῆς ψυχῆς. Philo lib. de Cherub. ἤκουσα δέ ποτε καὶ σπουδαιοτέρου λόγου παρὰ ψυχῆς ἐμῆς εἰωθυίας τὰ πολλὰ θεοληπτεῖσθαι, καὶ περὶ ἂν οὐκ οἶδε μαντεύεσθαι: *Quin et doctius quiddam audisse memini a mea anima, quæ nonnunquam divino spiritu correpta solet ne sibi quidem nota prodere oracula.* Sed signatius ad Virgilium Æschylus in Pers. κακόμαντις θυμός: et Philo idem in Flaccum: μαντικώτατον γὰρ ἑκάστου ψυχή, καὶ μάλιστα τῶν ἐν κακοπραγίαις. Homerus decimo octavo Iliad. ὄσσοντο γὰρ ἄλγεα θυμῷ. *Cerda.*

844 *Canitiem immundo deformat pulvere*] Exemplaria omnia vetustiora, quæ versamus, 'Multo deformat pulvere' legunt, quod miseriam auget. Sed *immundus* proprium est epitheton pulveris. Desumpta vero est ex Homero sententia, ubi de Achille, occiso Patroclo, hæc miseriarum signa describuntur, ἀμφοτέρῃσι δὲ χερσὶν ἑλὼν κόνιν αἰθαλόεσσαν χεύατο κὰκ κεφαλῆς: quod ita etiam Catullus expressit: 'Canitiem terra atque infuso pulvere fœdans.' *Pierius.*

Canitiem immundo deformat pulvere] Hunc morem in luctu et dolore multi attigerunt. Euripides Supplic. de flentibus, ἀμφὶ δὲ σποδὸν κάρα κεχύμεθα: *fundimus pulverem circum caput.* Aristippus apud Heliodorum libro primo Hist. Æth. capiti suo aspergit pulverem. Græci apud Cal. l. III. lugentes mortem Achillis, ἤσχυναν ἅδην ψαμάθοισι κάρηνα: *pulveribus turpabant affatim capita.* De Justino Imperatore ad nuntium eversæ Antiochiæ terræ motu, scribit Auctor Miscellæ l. XV. 'Præ dolore sacco induitur, aspergiturque cinere, exutus purpura et diademate.' Stat. Theb. VI. 'squallentiaque ora Sparsus, et incultam ferali pulvere barbam.' Val. Arg. III. 'multaque comas deformat arena.' De Electra Claud. Rapt. III. 'Tum laceras effusa comas, et pulvere cano Sordida sidereæ raptus lugebat alumnæ. *Cerda.*

Canitiem immundo deformat pulvere] Ita in Ciri: 'Intensos multo deturpat pulvere crines.' Infra, Æn. XII. Catullus: 'Canitiem terra atque infuso pulvere fœdans.' Mos vel ex historia sacra notus nobis. *Taubmann.*

845 *Ad cœlum tendit palmas*] Increpans Deos, quasi sacrilegus. Et sciendum non eum uno eodemque tempore potuisse et corpori inhærere, et manus ad cœlum levare: licet Poëta ista conjunxerit. *Servius.*

Corpore inhæret] Aut inhæret Lauso suo corpore: aut certe Hysterologia est; ut sit, hæret in corpore. Melius tamen ut sit Antiptosis, pro *corpori*: ut, 'Hæret pede pes,' pro *pedi*. *Idem.*

Corpore inhæret] Similis species Euand. l. XI. super defuncto nato: 'Procubuit super, atque hæret, lacrymansque gemensque.' Et Phœnicis apud Calab. l. III. qui fusus super cadaver Achillis mortui, ἀμφιχυθεὶς (ait) δέμας: et Græci alii inducuntur, Εἰλόμενοι περὶ νεκρὸν ἀμύμονος ἄνακτος. Apud Hom. quoque Achilles ipse hæret, defuncto Patroclo, libro decimo octavo Iliad. χεῖρας θέμενος στήθεσσιν ἑταίρου: *manus admovens pectori amici.* Tale et illud Albinov ad Liviam, 'artus amplector inanes.' Sic et Anna Æn. IV. 'Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat.' *Cerda.*

846 *Tantane me tenuit, &c.*] Tangit vitium quod Græci φιλοψυχίαν vocant, et φιλοζωΐαν, vitæ retinendæ mollem et turpem cupiditatem. Supra: 'quæ lucis miseris tam dira cupido?' *Germanus.*

Tantane me tenuit, &c.] Germana huic sententiæ illa Cassii apud Plut. in vita Brut. Cum enim Cassius amicissimum Titinnium interfectum putaret, etiamsi falso, ita statim: φιλοψυ-

χοῦντες ἀπεμείναμεν ἄνδρα φίλον ἁρπαζόμενον ἀπὸ τῶν πολεμίων ἰδεῖν: Dum nimium vitæ sumus cupidi, sustinuimus amicum ab hostibus fuisse correptum. Cerda.

847 *Hostili succedere dextræ*] In antiquis Prisciani codicibus hoc citato versu, *succumbere* pro *succedere* habetur, quum tamen reliqui omnes Virgiliani codices, quos inspexi, *succedere* legant. *Pierius.*

848 *Per vulnera servor*] Aut re vera *per vulnera*, quia per totum ejus corpus mucro transierat: aut invidiose *vulnera* ait, pro vulnus: sicut Terentius, 'Non perpeti meretricum contumelias?' cum una esset Thais, de qua loquebatur. *Servius.*

Tuane hæc genitor per vulnera servor] Nestor apud Auson. in Epitaph. ita loquitur, 'Objecit sese cujus pro morte peremptus Filius, et nati vulnere vivo pater.' *Cerda.*

849 *Morte tua vivens*] Quia cecidisti pro me. Scalig. IV. 16. *Taub.*

850 *Exsilium infelix! nunc alte vulnus adactum*] Solatio enim viventis filii utrumque fuerat ante tolerabile. *Servius.*

Heu, nunc misero mihi demum Exilium infelix] In vetustis plerisque codicibus, *exitium* est, quod non æque placet. Ait enim se facile tolerare exsilium potuisse, dum in tali nato conquiesceret, quo erepto, *exsilium* demum *infelix* esse. Quia vero sequitur, 'nunc alte vulnus adactum;' recte etiam legi potest 'exitium infœlix,' quum omnino filium sequi decreverit, neque eo perempto, velit supervivere. Inde in Æneam dicit, 'Hæc via sola fuit, qua perdere posses.' *Infælix* autem, quod videat se dedisse caussam cædis. *Infælix*, quod frustra se morti subtraxerit, quum eam nunc ultro appetere cogatur. *Pierius.*

Nunc alte vulnus adactum] Macrob. IV. 4. ita scribit: 'Tacite quoque, et quasi per definitionem, pathos movere solet: cum res, quæ miserationem movet, non dilucide dicitur, sed datur intelligi, ut cum Mezentius dicit, *nunc alte vulnus adactum*. Quid enim aliud ex hoc intelligendum, quam hoc altum vulnus esse amittere filium?' Sed misso Macrobio, tu Poëtæ sermonem refer ad ludum gladiatorium, in quo *alte ferire* dicebatur, et *alta vulnera*. Cerda.

851 *Idem ego*] Qui nunc caussa tuæ mortis fui, qui feci ut exulis et sacrilegi filius esse dicereris. *Servius.*

Maculavi crimine, &c.] Sæpissime accidit, ut parentum clades in filios redundet. Audi Tacitum Annal. XVI. 'Quid Agrippino objectum, nisi tristem patris fortunam? quando et ille perinde innocens Tiberii sævitia concidisset.' *Cerda.*

852 *Pulsus ob invidiam*] Excusat, ne merito expulsus esse videatur. *Servius.*

854 *Omnis per mortes*] Per omnia mortis genera; nam una mors est: aut *per mortes omnes*, id est, per diversa supplicia: aut quasi non una tantum morte dignus. *Idem.*

Omnis per mortes] Macrob. IV. 6. Q. d. Debueram me cuivis periculo, sine ullius mortis metu, objicere. *Taubmannus.*

Dedissem] Aliquot exemplaria *dedisse* legunt, ut conveniat cum verbo *debueram*. Pierius.

856 *Attollit in ægrum*] Vides ægrum, et tamen euntem ad bellum pro filii cæde. Quadrant illa Cal. l. II. Παιδὸς ἀποφθιμένοιο ποθὴ ποτὶ μῶλον ἄγεσκε Πὰρ δύναμιν: *Extincti filii amor in prælium trahebat Præter vires.* Cerda.

857 *Vis alto vulnere tardat*] Alti vulneris violentia. *Servius.*

Quanquam vis alto volnere tardat] In vetustis codicibus quibusdam legitur *quamquam sese alto vol. tardet*. Sed enim Servius *vis* agnoscit. *Pierius.*

Vis alto volnere tardat] Ita l. II. 'et vulnere tardus Ulyssi.' Plutarch.

in vita Luculli, *καιρὸν ὑπὸ τραυμάτων διαχυμένου*. Ovid. Metamorph. x. 'incessit passu de vulnere tardo.' Objicies: qui hic *alto vulnere*, cum supra de hasta Æneæ, quia hoc vulnus intulit, 'vires haud pertulit?' Non certe vulnus altum, si hasta absque viribus. Solvi potest; nam vulnus etiamsi altum, non ita tamen, ut Mezentium privaret vita: ideo *vires haud pertulit*, id est, non fuit in hasta satis virium, quæ necessariæ ad mortem. *Cerda.*

858 *Haud dejectus*] Non dejectus animo. *Servius.*

Hoc decus illi, &c.] Majore affectu quam cura designavit equum Mezentii; ut et *felicem* eum faceret, non solum *fortem:* quem etiam fidelem agnovit, quum *mœrentem* dixit. Scalig. III. 3. *Taubmann.*

859 *Bellis hoc victor abibat*] Talis equus, de quo Pind. Od. Olymp. Ὅ τε παρ' Ἀλφεῷ σὺν, δέμας Ἀκέστητον ἐν δρόμοισι παρέχων, Κράτει δὲ προσέμιξε θεσπόταν: *Quando juxta Alpheum concitus ferebatur, præbens ad cursum corpus non stimulatum, ac dominum victorem fecit.* Talem equum πολεμήϊον Callimachum Hymn. Cereris, et *διαθλαφόρον: bellatorem, reportatorem præmiorum.* Tales Achillis equi, qui ita loquuntur Iliad. l. XIX. Καὶ λίην σ' ἔτι νῦν γε σαώσομεν, ὄβριμ' Ἀχιλλεῦ: *Et te nunc adhuc servabimus, fortissime Achilles.* Cerda.

860 *Adloquitur mœrentem*] Tristem. Hæc enim animalia secundum Homerum sunt tristia, quando indicant dominorum mortem futuram. Et proprie *adloquitur* dixit, est enim adloqui consolari. Est autem Homeri comparatio: Τὸν δ' ἂρ' ὑπὸ ζυγόφιν προσέφη πόδας ἀίλος Ἵππος Ἠΐθεος, ὄφαρ δ' ἤμυσε καρήατι, πᾶσα δὲ χαίτη Ζεύγλης ἐξερπουῦσα παρὰ ζυγὸν, οὖδας ἵκανεν. *Servius.*

Alloquitur mœrentem, et talibus infit.] In codicibus aliquot antiquis, *adloquitur mœrentem, ac talia fatur.* Pier.

861 *Rhœbe, diu (res si quæ diis mortalibus ulla est)*] Hoc loco notant Virgilium Critici, quod homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem, ratio naturalis excusat; ea enim quæ per naturam movent animos, in quamvis personam cadunt. Illa vero, sunt tantum prudentium, quæ non nisi consilio et ratione deprehenduntur. Unde et Terentius servis dat plerumque sententias prudentissimas quidem, sed quæ se per naturam offerunt cunctis: ut, NE QUID NIMIS. *Servius.*

Rhœbe] Ducit Eryth. equi hujus nomen ab *ῥοιβέω*, quod est *emico*, et de celeritate, et de militari virtute; quod utrumque equo competit. Nam de equo l. XI. 'Emicat arrectisque fremit,' &c. Hic vero sermo ad equum ductus ab variis sermonibus jam Homero excogitatis, quibus inducit suos Heroas loquentes cum hac fera. Silius quoque l. IV. ad equum Garganum, 'Nos, Gargane, vocant Superi ad majora: videsne Quantus eat Chryxus? jam nunc tibi præmia pono, Illum Sidonio fulgentem ardore tapeta, Barbaricum decus, et fulvis donabere frænis.' Vide, si otium, insaniam Caji Imperatoris apud Xiphil. in tractando equo, quem diligebat. *Cerda.*

Aut hodie victor, &c.] Illustrabis satis hanc partem his, quæ dixi sup. in hoc lib. ad illud, 'Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis, Aut letho insigni.' Nam et hoc dicit Mezentius, Aut eris victor, aut occumbes: et adjice Hom. Iliad. XVIII. ubi Hector de Achille loquens, Ἦε φέρησ' μέγα κράτος, ἦε φεροίμην. Tum etiam multa, quæ Iliad. IX. Achilles in hanc sententiam, ubi mortem præponit turpi vitæ et fugæ. Ex loco Virg. Hippomedon apud Stat. ita alloquitur equum Tydei, 'Quod superest, charos i saltem ulciscere manes, Aut sequere, extorrem neu tu quoque læseris umbra Captivus, timi-

dumque equitem post Tydea portes.' *Idem.*

Spolia illa cruenta] Arma Æneæ Lausi cruore perfusa. Unde intulit, 'Et caput Æneæ:' per quod etiam spolia Æneæ intelligimus; nam Lauso nihil detraxerat. Dixit autem, 'Arma quibus lætatus, habe tua.' Si autem *cruenti* intellexeris, scilicet crudelis, sic enim convenit personæ loquentis. *Servius.*

863 *Lausique dolorum*] Num Lausi dolorum, ut 'Lachrymas dilectæ pelle Creusæ.' *Idem.*

864 *Aut, aperit si nulla viam vis*] Aut si nullam ostenderit fortitudo rationem. *Aperit* autem, præsens pro futuro. *Idem.*

Aperit si nulla viam vis] Si virtuti adversus eventus est. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

865 *Pariter*] Subaudi *mecum*. Sed fuit veteris elegantiæ hanc vocem ponere absolute. Sallust. Jugurth. 'Munificus nemo putabatur, nisi pariter volens.' Et, 'Pariter omnes viles sunt.' Plura his Godesc. advocato Varrone, Plauto, Terentio. *Cerda.*

Neque enim, fortissime, credo, &c.] Quod dignaberis habere dominos Teucros, scilicet ignavos. Nam hoc intelligimus ex eo quod dixit equo, *fortissime*. Plerumque enim ex alterius personæ vituperatione vel laude, quid de alia dicatur agnoscimus: ut hoc loco Trojanos vituperatos ex equi laude cognoscimus. Item alibi e contra, 'Et nunc ille Paris,' scilicet adulter: nam illic ex persona Paridis vituperatur Æneas. *Servius.*

Neque enim, fortissime, &c.] Omnino allusum ad Hom. Iliad. XVII. ubi equi Achillis dicuntur ἀλεγεινοὶ ἀνδράσι γε θνητοῖσι δαμήμεναι, et a nemine posse subjungi currui, ἢ Ἀχιλῆι, *quam ab Achille*. Itaque quodvis aliud imperium essent obtrectaturi. Quæ de Bucephalo Alexandri scribuntur, nota sunt omnibus. De Pegaso Claud. assentans Honorio, 'meliorque pondera passus Bellerophontæas indignaretur habenas.' *Cerda.*

Credo] Græci omnes οἶμαι: et unus præterea Homerus hoc dixit verbo ἴλημαι. Exemplum est Il. XVI. vs. 194. *Idem.*

867 *Exceptus tergo*] Equo se præbente exceptus: quod fieri plerumque conspicimus. *Servius.*

Exceptus tergo] Non enim poterat ascendere, sed ex superiori loco se in equo composuit. *Donatus.*

Exceptus tergo] Ennod. Paneg. 'His dictis, excipit te tergo sonipes, lituorum desideriis inquietus.' *Cerda.*

868 *Jaculis oneravit*] Aviditas sævientis exprimitur, ut sæpius. *Serv.*

869 *Ære caput fulgens*] Quia supra, 'procul ærea ramis Dependet galea.' *Idem.*

Cristaque hirsutus equina] Jubæ equorum fuere in hoc usu. Plenus Hom. Iliad. VI. Hector habet κόρυθ' ἵππουριν. Et Patroclus XVI. κυανέην ἵππουριν. Et l. XVII. Hippothoo datur ἱπποδάσεια κόρυς, *galea equina hirsuta*. Eadem datur Acamanti II. VI. et eodem lib. forma alia vocat λόφον ἱππιοχαίτην. Et alia l. XII. ἱππιόμων τρυφαλειῶν. Sic l. XIII. ἱππόκομοι κόρυθες. Meminit ejusdem Soph. Antig. ξύνθ' ἱππικόμοις κορύθεσσι. Theoc. etiam εἰδ. 16. Ζάννυται, ἱππεῖαι δὲ κόρυ σκεπάουσιν ἔθειραι: *Armatur, et jubæ equinæ tegunt galeam*. Sed et Herod. l. VII. Æthiopibus attribuit pelles frontium equinarum cum jubis atque auribus, ea dispositione, ut jubæ essent pro cristis, aures inferius rigerent. Demum Sil. l. VIII. 'et equina Curio crista.' Velim notes, quoties in Scriptoribus legis tantum *jubas* nulla re addita, capiendas esse de equinis, nam proprie *juba* equi est, non leonis, ut cum Silius dixit de Flaminio Consule, 'Triplex crista jubas effundit crine Suevo.' *Cerda.*

870 *Sic curam in medios rapidus dedit*] In antiquissimo codice Roma-

no legere est, 'sic cursu in medios rapidus redit.' *Pierius.*

Æstuat] Verbum ad magnos animi affectus indicandos. Ita Nonnus l. XXXI. de ira Junonis, Καὶ φθονερὴν πραπίδεσσι χόλος διεταφλασεν Ἥρης: *Ira invida in visceribus Junonis æstuavit.* Nam παφλάζω, et διαπαφλάζω de æstu maris dicuntur. Horat. Epist. I. 1. de appetente res varias, 'Æstuat, et vitæ disconvenit ordine toto.' Sic *æstus* a Virg. de curis, a Propertio de amore Eleg. I. 33. ad finem. Demum nullus est affectus, qui non exprimatur hoc verbo. Quam ad rem unicum est testimonium hoc Maronis, in quo *æstuat pudor, insania, luctus, amor, virtus:* vide quot affectus. *Cerda.*

871 *Uno in corde pudor*] *Uno* autem pro eodem: tribus vero adfectibus conturbatum significat, pudore, ira, dolore; quæ potentia sunt singula. *Servius.*

Imo in corde pudor] Multa quidem exemplaria vetera, *uno in corde* legunt. Sed *imo* magis placet. In Mediceo autem codice, non *pudor*, sed *dolor* habetur. Sed neque tacebo quamvis ineptum mihi videatur, in codicibus aliquot manu scriptis legi, non *pudor*, sed *puer:* quo itidem modo, iisdemque dictionibus peccatum est in eo Propertii versu, 'Si puer es, alio traice tela;' quum legendum sit, 'Si pudor est, alio traice tela puer.' *Pierius.*

Mixtoque insania luctu] Duo affectus cognatissimi, ira et dolor. Stat. Theb. v. 'At juvenis magno flammatus pectora luctu.' Nam *flammas* ad iram refero. Idem l. II. 'crudescunt luctibus.' Cruditas enim ad iram pertinet. Ovid. Metam. XI. 'utque dolor rabiem collegerat omnem.' De equis Darii Curt. l. III. 'dolore efferati.' Utramque pestem Aristot. conjungit Rhet. II. 2. imo iram definit per dolorem, ὀργὴ, ὄρεξις μετὰ λύπης. *C.*

872 *Et Furiis agitatus amor*] Carmen hoc non habetur in antiquissimo codice Romanæ notæ. Sed locum habet in duodecimo libro, ubi Poëta de Turno loquitur, ut loco suo dicetur. Neque tamen incongruum est idem carmen in diversos usus disponere: veluti alterum illud, 'Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras,' et Camillæ et Turno adcommodavit. *Pierius.*

Conscia virtus] Lucret. 'sentit enim vim quisque suam.' *Cerda.*

874 *Æneas agnovit eum*] In antiquis codicibus est, *adgnovit enim*, per interpositionem dictum. *Pierius.*

875 *Sic pater ille deum faciat*] Bene in perniciem contemptoris deorum, deos invocat. *Servius.*

Sic altus Apollo] Aut venerabilis, aut quia in excelso loco consecratus est. *Idem.*

Sic altus Apollo] Cum respectu ad totam Iliadem, ubi Apollo semper inducitur Æneæ favens. Exploranda imprimis vigesima Ilias. Et, si velis, cum respectu ad Augustum, cujus tutelare numen Phœbus; et Augustus in Ænea repræsentatur. *Cerda.*

876 *Incipias*] Deest *ut*. Servius.

Incipias conferre manum] Tale illud l. XII. 'Incipe, si qua animi virtus, et consere dextram.' Τὸ *conferre manum* immutavit leviter ab illo Lucret. l. IV. 'At contra conferre manu certamina pugnæ:' et Lucret. ab Hom. Il. VI. qui non *conferre manum*, sed συνάγειν ὁμίλιην, *conferre prælium.* C.

877 *Tantum effatus*] Ideo pauca, ut qui cupidus rei gerendæ. O quoties in hac re Homerus ἄπονος, et εὐήθης! non vereor ita loqui. Plena Ilias his ante certamen inutilibus jactantiis. Non hæc certe natura iræ, præsertim in bello. Præclare Virg. de Ænea l. XII. 'se suscitat ira,' quia videlicet tunc non præsens hostis. At, cum præsens est, ut hoc loco, statim advolat, et pauca loquitur. Nam visus hostis iram statim acuit. *Idem.*

Infesta hasta] In vulnus parata, id est, protenta. *Servius.*

Infesta hasta] Est hoc, quod sup. 'adversaque ingens apparuit hasta.' Liv. l. XXIII. 'Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos.' *Cerda.*

878 *Quid me erepto, sævissime, nato Terres*] In antiquis aliquot codicibus legere est *terreas*: quod quamvis ex sententiæ congruitate sit elegantissime dictum, quo pacto tamen versui consultum sit, videndum. Id quidem, siquis admittere voluerit, aut Synæresin esse dicat, oportet, aut Amphimacrum loco dactyli positum: quod Virgilium etiam alibi fecisse a Terentiano moniti comperimus: neque id Valerius Probus inficiari potest. Sed enim ut quid sentiam, dicam, Grammaticorum adhuc nemo loci hujus meminit tam insignis, non taciturі profecto, siquid illis tale suboluisset, quare *terres* legerim, ut longe plura habent exemplaria. *Pierius.*

879 *Quo perdere posses*] Deest *me*: nam hoc dicit, nisi extincto filio nulla se potuisse ratione superari. *Servius.*

880 *Nec divum parcimus ulli*] Hoc ideo, quia Æneas invocaverat Deos: ut, 'Sic pater ille Deum faciat, sic altus Apollo.' *Idem.*

Nec divum parcimus ulli] Vide ut expendi explicans, et apta verba Cyclopis apud Hom. Odyss. IX. Νήπιος εἰς, ὦ ξεῖνε, Ὅς με θεοὺς κέλεαι ἢ δευέμεν, ἢ ἀλιάσθαι. Οὐ γὰρ Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν, οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπεὶ πολὺ φέρτεροι εἰμέν: Οὐδ' ἂν ἐγὼ Διὸς ἔχθος ἀλευάμενος τεφιδοίμην. Talis et oratio Amyciap. Valer. Arg. IV. 'Nec lacrymæ, nec forte preces, Superive vocati Pectora nostra movent, aliis Rex Juppiter oris.' *Cerda.*

881 *Desine*] Scilicet mortem minari: quoniam libenter moriturus advenio. *Servius.*

Desine: jam venio moriturus] In antiquis, quod magis placet, *nam venio* legitur. *Pierius.*

Desine] Scil. me terrere metu mortis aut deorum. *Taubmann.*

882 *Dona*] Vox hæc etiam de re ingrata. Itaque hastam vocat *donum*. Ita Ovid. Metam. IX. 'feralia dona:' et Valer. Arg. IV. ore Amyci, 'Prima manu cui dona fero?' id est, cui mortem affero? Inde et Latinis locutio ista in usu, *dare morti, exitio*, &c. ut etiam Græcis. Nam Calab. l. III. Δώσω θάνατον, καὶ κῆρας ἐρυμνάς: *dabo mortem, et Parcas nigras.* Firmo rem eandem Homerico testimonio. Nam Il. XXIV. dicuntur esse apud Jovem δοιοὶ πίθοι δώρων, *duo dolia donorum*, quæ ipse dat mortalibus: vas alterum κακῶν *malorum*, alterum ἐάων *bonorum*. Vides, ut tam bona quam mala comprehendat unico *doni* nomine. Sic *præmium* apud Virg. et alios est ambiguæ significationis. Sic et *pretium* apud Terent. in malam partem. *Cerd.*

883 *Inde aliud*] Id est, jacet telum. *Servius.*

Inde aliud super, atque aliud] Illustrat Germ. ex Callimacho, qui in Apoll. ἄλλον ἐπ' ἄλλῳ βάλλων ἰὸν ὀϊστόν. Ex Calab. qui l. VI. ἄλλον ἐπ' ἄλλῳ ἶον προέλλε. Sed dici quit, allusum ad illud Catull. 'Hæc atque illa dies, atque alia, atque alia.' *Cerda.*

Volatque Ingenti gyro] Circumibat Æneam ingentibus gyris, ut adversum potius, quam aversum feriret. Æneas omnibus telis occurrebat, scuto ea excipiens. *Donatus.*

Figitque, volatque Ingenti gyro] Hoc genus pugnæ repræsentat Valer. Arg. IV. Mezentii ars tota posita in fatigando Ænea, Æneæ in se tuendo. Itaque ille gyrare spaciosos orbes, hic se circumferre in eodem gradu. Ergo in Valer. Amycus, 'Continuo Bebryx, Maleæ velut arce fragosa Turbo rapax, vix ora virum, vix tollere passus Brachia: torrenti præceps agit undique nimbo, Cursibus involvens, totaque immanis arena Insequitur.' Contra Pollux: 'vigil ille meta cum

pectore et armis Huc alternus et huc:' et postea, 'providus ictus Servat.' Apud Nonn. l. XXII. committitur pugna equitis cum pedite, nec dispar Virgiliano eventui. Ovid. de volante volucre, 'ducitque per aëra gyros.' *Cerda.*

884 *Umbo*] Scutum: nam a parte totum intelligimus. *Servius.*

Umbo] Quicquid est extumidum et prominens *umbo* dicitur. Itaque nulla est ratio cur hæc vox arctetur tantum ad clypeum. Stat. Theb. l. II. pro humero posuit, nam de Tydeo, 'clypeum non sustinet umbo:' nam videlicet jam defessus Tydeus. Idem l. VI. pro saxo, quod esse solet terminus agricolis. Verba ejus: 'hinc saxeus umbo Arbiter agricolis finem jacet inter utrumque.' Idem in Achill. pro rupe maris, eo versu, 'undisonæ quos circuit umbo Maleæ.' Inde et pars illa vestis, quæ exit ad pectus cum tumore *umbo* etiam dicitur, quo sensu accepit Pers. Sat. v. et Tertull. lib. de Pallio bis. *Cerda.*

885 *Ter circum*] Enarravit quid esset, 'ingenti gyro.' *Servius.*

Lævos equitavit in orbis] Secundum artem militiæ: nam eques stans facillime superatur a pedite. In lævam partem autem ideo circumibat, ut Æneæ dextram circumveniret, quæ utique nuda erat. *Idem.*

886 *Ter secum Troïus heros, &c.*] Quoties *Mezentius* circumiit Æneam gyris, toties *heros Troïus* occurrit scutum objiciens, quod jaculis jam fuerat infinitis insertum, et silvæ faciem præferebat. *Donatus.*

887 *Circumfert tegmine silvam*] Ab hac Musa Valer. l. VI. 'Septeno validam circumfert tegmine molem.' Ab eadem suam ditavit Stat. bis, nam Theb. l. V. de serpente occiso ab Apolline, 'donec tibi Delia fixus Vexit arundineam centeno robore silvam.' Et l. VIII. loquens de Tydeo, 'densis jam consitus hastis Ferratum quatit umbra nemus.' Quint. Serenus dixit *silva capilli* ad densitatem comarum explicandam. *Cerda.*

888 *Tot spicula tendet*] Hic ostendit quid sit, 'figitque volatque.' *Serv.*

Spicula vellere] Non videlicet ferrum inflectebatur in ipso scuto: hoc si esset, non evelleret. Erat sane pugnantium ars, ut tela post transfixos hostiles clypeos plicarentur inflecterenturque; ut ita dependentibus hastis gravarentur, qui gestabant clypeos, illosque abjicerent, et nudis essent corporibus ad ictus excipiendos. Hoc genus belli habes apud Plut. in vita Camilli, quæ res salutem attulit Romanis, exitium Gallis. *Cd.*

889 *Pugna iniqua*] Pedes contra equitem. *Servius.*

890 *Multa movens*] Utrum in ipsum, an in equum tela torqueret: quo vulnerato Mezentius carebat effugio. *Id.*

Inter tempora] Id est, in frontem. *Idem.*

Bellatoris equi] Per quem bellum geritur: aliter hominem dicimus bellatorem, qui bellum gerit. *Idem.*

892 *Tollit se arrectum quadrupes, &c.*] Τὸν ὀρθοπλῆγα Græcorum expressit. Grammatici: ὀρθοπλὴξ ἵππος ἐπαιρόμενος, καὶ πλήσσων: qui arrectum equus se tollit est ὀρθοπλήξ. Non tamen semper cernuant, qui in altum sese erigunt equi. Hæc quippe invicem contraria sunt ὀρθοπλὴξ et *cernuus.* Est ubi utrumque faciunt equi, postquam in sublime sese erexere, mox cadunt cernui. Exercit. Plin. p. 894. *Salmasius.*

894 *Implicat*] Impedit. *Servius.*

Cernuus] *Cernuus* dicitur *equus*, qui cadit in faciem, quasi in eam partem cadens, quam cernimus. Unde et pueros, quos in ludis videmus ea parte qua cernunt κυβιστῶντες, *cernui* vocantur: ut etiam Varro in Ludis theatralibus docet. *Servius.*

Incumbit cernuus] Verbum *incumbere* a Græcis oriundum est auctore Scalig. IV. 16. et sonorum est ac grande, et sæpe a P. usurpatum; κύρβαχος enim

cernuus significat: quod verbum hic apponitur, ut illud explicaretur. Sensus est: Mezentio ejecto, prono incumbit sonipes cadens in armum. Porro *cernuus* et *cernulus* in Lexico antiquo exponitur *petaurista*: et *cernere* κεφαλίζεσθαι, Varroni est, 'se in caput jacere,' κυβιστᾶν. Vide Turneb. XXVIII. 23. *Taubmann.*

Cernuus] Nonius: 'Cernuus dicitur proprie inclinatus, quasi ad terram cernat:' ubi præter hunc Virgilii locum duo quoque alia Lucilii citat. Vide etiam Gerard. Jaon. Vossium in Etymolog. *Emmeness.*

895 *Clamore incendunt cœlum*] Implent. Et abusive dixit. *Servius.*

Clamore incendunt cœlum] Qui agnoscunt κατάχρησιν, id est, *abusionem*, ut hic *accendere*, aut *incendere*, sit idem quod *implere*, non placent. Nec testimonia Lucretii, quæ Gifan. advocat, id probant. Nam illud l. III. 'Motibus accensus nobis per viscera sensus,' cur non capiatur de igne? et adhuc melius illud l. V. ubi de Sole, 'Anticipat cœlum radiis accendere tentans.' Itaque, nescio cur in utroque testimonio explicetur Lucretius *accensus*, id est, completus: et *accendere*, id est, complere. Aliter Virgilium explico. Nulla est κατάχρησις. Vere aër constipatus vaporibus, extenuatur, et fit rarior clamoribus et tinnitibus cymbalorum. Hæc vero extenuatio aëris proxima est dispositio ad calorem. Ac proinde dici aër potest accendi vocibus, accedente præsertim fervore clamantium, et veluti ignitis pectoribus aërem incendentium. Nam Stat. in fletu pro defuncto Archemoro dixit, 'accenso clamore;' quod videlicet Calab. l. III. Ἠχὴ δ' ὑπερθορε δι' αἰθέρος ἀκαμάτοιο: *Surgebat ingens clamor per indefessum ætherem.* Est etiam alia solutio. Dicimus alicujus animum *incendere*, cum illum impellimus, commovemusque ad rem aliquam. Sic ergo dicetur 'aër incendi vocibus;' nam clamoribus percutitur, agitatur, fluctuat. Plut. in vita Pompeji: ὅταν ἐν τῷ ἀέρι σάλον καὶ κῦμα ποιήσῃ, πολλὴ δ' ἰσχυρὰ φερομένη, id est, φωνή, nam de ea loquitur. Lege illum; quærit enim ibi causam, cur aves e cœlo decidant, excitato hominum clamore. *Cerda.*

Troëque] Hoc est Trojani: Gaudio. *Servius.*

Latinique] Scilicet dolore. *Idem.*

Latinique] Versus ex studio hypermeter ad significandum clamorem illum productum in longum. *Cerda.*

896 *Advolat Æneas*] Multi hæc nolunt distingui, quasi simul fiant. *Serv.*

897 *Ubi nunc Mezentius acer, &c.*] Ita. Il. VIII. τῇ ἴβαν εὐχωλαί; Et l. XIII. ποῦ τοι ἀπειλαὶ Οἴχονται, τὰς Τρωσὶν ἀπείλεον υἷες Ἀχαιῶν; et l. V. Ἕκτορ τῇ δή τοι μάνος οἴχεται, ὃ πρὶν ἴχεσκες; Et l. XX. Apollo ad Æneam, ποῦ τοι ἀπειλαί, Τὰς Τρώων βασιλεῦσιν ὑπέσχεο οἰνοποτάζων; Similis locus Calab. l. I. ore Penthesileæ, Πῇ νῦν Τυδείδαο βίη; πῇ δ' Αἰακίδαο; Πῇ γ' Ἀταντος; τοὺς γὰρ φάτις ἔμμεν' ἀρίστους. Apud Nonnum l. XXX. reprehendens Bacchum Deus alius ita increpat, Πῇ σέθεν ἔλπομαι θόρσα, καὶ ἀμπελόωντες ὄσγοι; Non abit insultatio illa in Telephum jam sanie putridum, et simulacrum hominis, non hominem, e Epigr. l. IV. Οὗτος ὁ Τευθρανίας πρόμος ἴσχεος, οὗτος ὁ τὸ πρὶν Τήλεφος αἰμύξας φρυκτὸν Ἄρῃ Δαναῶν. Cur non libem aliquid ex Latinis? Ovid. Metam. XIII. 'Hostis ubi est Ajax? ubi sunt ingentia magni Verba viri?' Lucanus Curioni mortuo ita insultat l. IV. 'Quid nunc Rostra tibi prosunt turbata forumque?' Lege reliqua. *Cerd.*

898 *Contra Tyrrhenus ut auras*] In aliquot codicibus *et* legitur: quod non ita placet. *Pierius.*

899 *Hausit cœlum*] Hoc est, aërem. Lucretius, 'In hoc cœlo, qui dicitur aër:' et hoc dicit, postquam respiravit, et mentem recepit, post turbationem ex equi venientem ruina. *Serv.*

Hausit cœlum] Est hoc, quod l. IV.

de moriente Regina Carthaginis, 'Quæsivit cœlo lucem.' et sup. de moriente Anthore, 'cœlumque aspicit.' Sed credo in Mezentio alium signari affectum, et notari verbum ἀντοφθαλμεῖν, *oculos contra attollere;* quod audacibus dat Polyb. l. III. Ait enim, πρὸς αὐτοὺς ἀντοφθαλμεῖν ἐτόλμα. Non est hoc alienum ab hoc loco, si quis circumstantias consideret a persona Mezentii, ut dicatur cœlum respectasse cum furore. *Cerda.*

Mentemque recepit] Hom Il. XXII. Ἦδ' ἀπεὶ οὖν ἔμπνυτο, καὶ ἐς φρένα θυμὸς ἀγέρθη: *Sed ut respiravit et revocatus est in mentem animus.* Calab. l. III. ἐν φρεσὶ θυμὸς βαὺν ἀνέπνευσεν: *in mentibus animus nonnihil respiravit.* Et recepit quidem mentem, quasi prius σφαδάζων fuisset, καὶ δυσθανατῶν. Homer. Il. IV. Ἀψορρόον αὖ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσιν ἀγέρθη: *Iterum illi animus in pectora est revocatus.* Idem.

900 *Hostis amare*] Aspere. Et hoc Homeri est de telo dictum, quod hic ad hominem transtulit. Ille enim ait Πικρὸν ἰὸντόν. *Servius.*

901 *Nullum in cæde nefas*] Mori viro forti nefas non est. Ergo, aut nihil acerbi in morte se passurum ait, aut nihil nefandum Æneam commissurum, si se volentem interfecerit, quia mori decreverit, si mortem filii non valuisset ulcisci. *Idem.*

Nec sic ad prælia veni] Hoc est, ut vincerem, aut victus mortem deprecarer, ergo libenter occumbo. Nec ego sic ut vincerem, veni: hoc est, cum voluntate procumbo. *Idem.*

902 *Hæc pepigit mihi fœdera Lausus*] Hoc est, non cum hoc pacto a te Lausus recessit, ut ego vitam requiram. *Fœdera* autem *pepigit*, per translationem dixit: id est, sic non pugnavit Lausus, ut ullum mihi vitæ relinqueret desiderium. *Idem.*

903 *Per, si qua est, &c.*] Vide supra Æn. II. 142. *Emmenes.*

Veniam] Beneficium, ut, 'Orantes veniam.' *Servius.*

904 *Corpus humo patiare tegi*] Verebatur enim, ne cives ex veteri odio in ejus cadaver nimis sævirent. *Don.*

Corpus humo patiare tegi] Hoc unum enixe, nihil aliud petit apud Soph. Ajax ab Jove, et reddit rationem, Καὶ μὴ πρὸς ἐχθρῶν τοῦ κατοστυθεὶς πάρος Ῥηφθῶ καὶ πρόβλητος, οἰωνοῖς τ' ἕλωρ. Eadem omnino Mezentii est ratio: vult sepeliri, quia scit concitata in se multorum odia. Hoc idem contendit ab Achille Hector jam prostratus: Λίσσομ', ὑπὲρ ψυχῆς, καὶ γούνων, σῶν τε τοκήων, Μή με ἓα πὰρ νηυσὶ κύνας κατὰδάψαι Ἀχαιῶν. *Cerda.*

Corpus humo, &c.] De hoc naturæ et Mezentii affectu prolixe J. C. Scaliger. Poët. III. 19. *Tumbanus.*

Acerba meorum] Quasi hoc de Ænea non senserit. *Servius.*

Meorum] Addit *odia*, quod nemo expectaret. Probe Sen. Rhet. Cont. VII. 'Magnis sceleribus jura naturæ intereunt.' Nihil ergo mirum si Mezentium sui odio haberent, propter 'infandas cædes,' et 'facta Tyranni effera,' ut habetur l. VIII. *Cerda.*

905 *Hunc (oro) defende furorem*] Inimicorum iram et post fata sævire cupientem. *Defende* autem est prohibe: ut, 'Dum teneras defendo a frigore myrtos.' Et bene petit ab Ænea sepulturam, quod scit eum ultro concedere, ut probavit in filio: petit autem non de ejus pietate dubitans, sed timens iram suorum. *Serv.*

Defende furorem] Prohibe. Statius Theb. I. 409. 'haud passi sociis defendere noctem Culminibus:' id est, 'prohibere injuriam tempestatis non passi sunt;' ut explicat Lactant. Noster sup. Ecl. VII. 47. 'Solstitium pecori defendite:' quem locum vide. *Emmenes.*

907. *Haud inscius*] Liptotes figura est: non enim dixit non ignarus, sed expectans omnibus votis: ut, 'Munera nec sperno:' id est, libenter accipio. In hac autem figura plus cogitatur, quam dicitur. *Servius.*

Jugulique haud inscius ac. ensem] Animo et habitu gladiatorio sciens præbuit jugulum. Quod in arena dicebant, *Ferrum recipere*. Seneca, de Tranquillit. 'Morieris expeditius, qui ferrum non subducta cervice, nec manibus oppositis, sed animose recipis.' Et qui hoc faciebant, fortiores habebantur. Videatur Lipsius Saturnal. II. 22. et Turneb. Adversar. IV. 18. *Taubmann.*

908 *Undantique animam diffundit in arma cruore*] Ordo est: In arma undanti cruore animam diffundit, cujus sedem plerique sanguinem volunt esse. et sic est dictum hoc, quomodo illud, 'Una eademque via sanguis animusque sequuntur.' *Servius.*

Undantique animam, &c.] Non oportet confugias ad opinionem eorum, qui dicebant sanguinem esse animam. Sic accipienda illa Senecæ epist. 76. 'Scit sua nihil interesse, utrum anima per os, an per jugulum exeat.' Indicat certe opinionem Ethnicorum, qui putabant nihil esse aliud animam, quam sanguinem. *Cerda.*

ÆNEIDOS

LIBER XI.

1 *Oceanum interea surgens Aurora reliquit*] More suo prætermisit noctis descriptionem, quam transisse indicat præsens ortus diei: et hoc est quod ait Horatius, 'Nec verbum verbo curabis reddere fidus Interpres.' Quæ enim naturalia sunt, omnibus patent. *Surgens* autem quæ surrexit ἀπὸ et κοινοῦ. *Servius.*

2 *Æneas, quanquam et sociis dare tempus humandis*] Consuetudo Romana fuit, ut polluti funere, minime sacrificarent. Si tamen contingeret, ut uno eodemque tempore funestaretur quis, et cogeretur operam dare sacrificiis, elaborabat, ut ante sacra compleret, quam funus agnosceret. Unde etiam Horatius Pulvillus in Capitolii dedicatione cum ab inimicis ei filius nuntiaretur extinctus, ut quidam putant falso, ut alii pro vero, ait 'Cadaver sit:' nec voluit funus agnoscere donec templa dedicaret. Secundum quem ritum etiam Æneas inducitur ante operam dare sacrificiis: et sic ad sociorum et Pallantis sepulturam reverti. *Serv.*

Quanquam et sociis dare tempus humandis] Sunt qui *et* particulam summoveant, et, *quanquam sociis* legendum velint. Verum sententiæ numerique concinnitas, et veterum omnium codicum consensus, castiorem esse lectionem indicant, *quanquam et sociis:* et ita prius erat in Mediceo, nunc *et* inde abrasum. *Pierius.*

3 *Præcipitant*] Urgent. Longam enim dilationem sepultura non patitur. Sane cum *quanquam* præmisisset, non intulit *tamen*, ut alibi, 'Libertas quæ sera tamen respexit inertem:' cum *tamen* dixerit, non præmisit *quanquam*. *Dare* vero *tempus*, relinquere, id est, ut breve, et habet emphasim propter multitudinem negotiorum. *Servius.*

Præcipitant curæ] Lucan. l. v. 'Præcipitantque suos luctus.' Stat. Theb.

VII. 'præcipitet pugnas.' Est hoc, quod Ovid. Metam. VIII. 'nec plura sinit tempus.' *Cerda.*

Turbataque funere mens est] Funere Pallantis. *κατ' ἐξοχήν*: nam est hæc consuetudo apud poëtas, ut a plebe segregent duces. Sic paulo post ait, 'Interea socios inhumataque corpora terræ Mandemus:' et intulit segregans 'mœstamque Euandri primus ad urbem Mittatur Pallas.' Sic dictum est, 'Relliquias Danaum, atque immitis Achilli.' Item, 'Forsitan et Priami fuerint quæ fata, requiras.' *Servius.*

4 *Vota Deum*] Recte Diis consecrat ejus arma, qui Deos semper contempsit. *Donatus.*

Primo victor solvebat Eoo] Antequam luctum subiret et funeraretur. *Primo* autem *Eoo*, subaudimus tempore: nam Græce *ἠὼς* dicitur, quam nos Auroram vocamus. Homerus ait, *ῥοδοδάκτυλος ἠώς*: quod nomen Latini traxerunt per derivationem, ut dicerent, 'et lætus Eois Eurus equis.' Item, 'Eoasque acies.' Sane, ut etiam supra diximus, in hoc sermone prima syllaba naturaliter longa est: sed cum opus fuerit, corripitur *Eos*, aut licentia nominis proprii, aut quia eam vocalis seqnitur. *Servius.*

5 *Ingentem quercum*] Hæc arbor, ut plurimum, assumpta ad excitanda trophæa. Sidon. Paneg. Majorian. de hac re loquens, 'et quercum captivo pondere curvet:' et Anth. 'quercusque trophæis Curva tremit.' Stat. Theb. II. in quercu trophæum statuit. Claud. Ruff. I. 'vestita spoliis donabere quercu.' et Stil. II. 'Ditibus exuviis tendentem ad sidera quercum.' Ita et Romulus Acronis arma, et Marcellus Britomartis opima suspendunt in quercu. Demum Virgil. Æn. X. 'Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.' Dixi, ut plurimum: nam saltem ex Romano more. Certe Claud. Rapt. III. abietem vestit spoliis Enceladi: et Græci aliud genus trophæi habuerunt. Aristophanis interpres in Plut. *ἔστι δὲ τρόπαιον ἡ ἐν ταῖς ὁδοῖς οἱ παλαιοὶ ἐνόλουν, τοῖχον, ἢ λίθον μέγαν ἑστῶτες.* Denique erecta trophæa in hastis duabus, longiore una, breviore altera, efformatis in modum crucis. Inde proprie et vere Tertull. Apolog. 'Sed et victorias adoratis, cum in trophæis cruces intestina sint trophæorum.' Quia crux formata intus latebat, ut latent intestina in corpore, et foris ostentabat militaria spolia. Et nota dici quercum *ingentem*. Nam huic gloriæ semper quærebatur arbor maxima. Plut. in trophæo Romuli, *δρῦν ὑπερμεγέθη*, et Stat. Theb. II. eligit quercum, quæ 'jamdudum oblita juventæ,' id est, magni jam senii. *Cerda.*

Decisis undique ramis] Sueton. in Calig. c. 45. 'truncatisque arboribus, et in modum trophæorum adornatis.' Juvenal. Sat. X. 'Bellorum exuviæ truncis affixa trophæis.' Prudent. Sym. II. ait, suspensa fragmina telorum cuidam *trunco*. Idem.

6 *Constituit tumulo*] In colle: quia trophæa non figebantur, nisi in eminentioribus locis. Sallustius de Pompejo, 'Devictis Hispanis, trophæa in Pyreneæ jugis constituit.' Ex quo more trophæa arcubus exædificatis in urbibus figuntur. Ideo autem nunc trophæum ponit Æneas, quia necdum plenam est victoriam consecutus: sed occiso Mezentio, fugavit exercitum: plena victoria enim, ut supra diximus, triumphus debetur. Et persolvit vota vel propter tanti ducis interitum, vel quia fas erat etiam de primitiis belli sacrificare. *Tumulo* autem deest *in*, id est, in tumulo. *Servius.*

Induit arma] Ut 'indutosque jubet truncos hostilibus armis,' sine nomine. *Idem.*

Induit arma] Nota copiam, 'induit, aptat, subligat, suspendit.' Stat. Theb. I. II. *inserit*: nam *subligat* a Nostro accepit. Ab eodem Claud. Ruff. Prudent. Symm. I. 2. *suspendit*: et

Claud. Ruff. I. 'vestita quercu' dixit, quia Noster *induit*, et inf. 'indutos truncos.' Sed notanda copia ejusdem Claud. Rapt. III. qui in hac re mire exultat. Nam, 'posuisse cruentam Ægida, silva exuviis superbit, victoria vestit nemus, dependent tergora, affixæ facies truncis, arbor spoliis exultat, arma sustinet, ornatur, gestat.' Demum: 'Nullaque non magni jactat se nominis arbor.' Sed nemo sanus præferat hanc copiam Virgilianæ sobrietati. *Cerda.*

7 *Exuviis*] Παυοπλίαν Mezentio detractam. Vide Alex. ab Alex. II. 22. *Taubmann.*

Tibi, magne tropæum, Bellipotens] Videtur interrupta descriptio. Hoc per parenthesim dictum est et prosphonesin, et post reddita: *magne* autem *bellipotens* antonomasia per duo epitheta sine nomine. *Servius.*

8 *Aptat*] Apta locat, et congrue ponit vel figit, ut 'Aptatque superbis Postibus.' *Idem.*

Aptat rorantes sanguine cristas] Cum hic sit locus imitationis, adducam aliquos, qui similia. Juven. Sat. X. 'Bellorum exuviæ, truncis affixa trophæis Lorica, et fracta de casside buccula pendens.' Stat. Theb. I. II. 'Huic læves galeas, perfossaque vulnere crebro Inserit arma ferens: huic truncos ictibus enses Subligat, et tinctas membris spirantibus hastas.' Claud. Rapt. III. 'Phlegræis silva superbit Exuviis, totumque nemus victoria vestit. Hic patuli rictus, hic prodigiosa Gigantum Tergora dependent, et adhuc crudele minantur Affixæ facies truncis.' *Cerda.*

9 *Telaque trunca viri*] Id est, perfracta: ita enim in trophæis poni consuerunt. Juvenalis, 'Et fracta de casside buccula pendet, Et curtum temone jugum, victæque triremis Aplustra.' Vel *trunca tela*, quæ de suo clypeo legeret. Ideo enim *trunca*, quod in evellendo præfracta. *Serv.*

Et bis sex thoraca petitum Perfossumque locis] Duodecim vulneribus appetitum: quia, ut supra diximus, totius Thusciæ populus in duodecim partes fuit divisus: ut, 'Gens illi triplex, populi sub gente quaterni,' qui singulis Lucumonibus parebant. Moris autem fuit ut interemptos duces omnis vulneraret exercitus. Sicut etiam de Hectore Homerus commemorat, Οἱ καὶ θηήσαντο φυὴν καὶ εἶδος ἀγητὸν Ἕκτορος· οὐδ' ἄρα οἵ τις ἀνουτητί γε παρέστη. Unde est, 'Quæ circum plurima muros Accepit patrios.' Non ergo ab Ænea, sed ab his, qui 'Uni odiisque viro telisque frequentibus instant,' quod ostendit Mezentius, cum sub Ænææ telis jaceret: 'scio acerba meorum Circumstare odia:' neque enim hoc in illo momento periculi meminisset, nisi eos cerneret imminere. *Servius.*

Bis sex] Quanta vis fuit istius, qui duodecim plagis occidi non potuit? nam in aperto jugulo perit. *Donat.*

Bis sex thoraca petitum] Cæsar I. III. bel. civ. 'scuto ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina ducenta triginta:' ut Epig. ἀσπίδα πολύτρητον. Servius notat moris fuisse veteribus, ut interemptos duces omnis vulneraret exercitus, ex illo Homeri de Hectore, οὐδ' ἄρα οὔτις ἀνουτητί γε παρέστη, et proinde a gente Thusca Lucumonibus parente duodenis vulneribus in cadaver Mezentii sævitum: cui ego sententiæ assentiri non possum, cum ad laudem Mezentii Æneæque pertinuerit, potius vivum pugnantemque Mezentium tot in armis et corpore vulnera accepisse: quæ interpretatio superiori Cæsaris loco convenire etiam videtur. *Germ.*

10 *Clipeumque ex ære*] Figuratius, quam si *æreum* diceret, ut alibi, 'Cui pharetra ex auro.' *Servius.*

Clypeumque ex ære] Reddita forma armati hominis. Ideo clypeus ad sinistram arboris, ensis ad collum militari more. Nam balteus collo appensus, et inde ensis dimittebatur ad latus.

Hanc formam armati hominis firmant verba Minutii hæc: 'Trophæa vestra victricia, non tantum simplicis crucis faciem, verum et adfixi hominis imitantur.' Nam nimirum adfixa arma in cruce adfixi hominis figuram exhibebant. *Cerda.*

11 *Ensem collo suspendit eburnum*] Vaginam eburneam. Sane *ebur*, *eboris* facit, non *eburis*, sicut *murmur*, *murmuris*. Unde quia in principalitatis declinatione varietas invenitur, etiam derivatio varia est: nam *eburneus* facit ab eo quod est *ebur*: *eboreus* ab eo quod est *ebor eboris*. *Collo* autem, id est, de collo: paulatim de trunco arboris humanam figuram fecit, ut et sinistram illi det, et collum, quod valde quæritur an bene. *Servius.*

Ensem eburnum] Ensem in vagina eburnea: vel ἐλεφαντόδετον ξίφος indicat, gladium ebore revinctum. *Taub.*

12 *Stipata tegebat Turba ducum*] Retuli ad dignitatem Principis Æneæ. Comitatum hunc Principum παραπομπὴν vocat Artem. I. 79. Idem. II. 3. χρὴ γὰρ τὸν ἔχοντα πορφύραν, πάντως διάδημα ἢ στέφανον ἔχειν, καὶ πολλοὺς ἀκολούθους καὶ φύλακας. Sic Coriolanum καθεζόμενον μετ' ὄχλου Plutar. inducit ad ostentandam auctoritatem. Philo περ. τῶν δεκ. λόγ. meminit πλήθους θεραπόντων, ad indicandum fastum Principum. *Cerda.*

14 *Maxima res effecta viri*] Occiso tanto duce: simul etiam trophæi ostenditur caussa. Et verecunde cum ipsius opus sit, impersonaliter ait:

Abesto] Absit: nam tertia persona est. *Servius.*

15 *Quod superest*] De reliquo: et est absoluta elocutio: ut, 'Quod superest læti bene gestis corpora rebus.' *Idem.*

Quod superest] Deinceps: τὸ λοιπὸν, *de reliquo*: Lucretianum, ut notat Gifan. *Taubmann.*

Et de rege superbo Primitiæ] Aut hoc dicit, Primitiæ istæ, quas fecimus, non de plebe sunt, sed de rege superbissimo: aut certe regem superbum Turnum accipiamus: nam de ipso legimus, 'At Rutulum abscessu juvenis cum jussa superba Miratur:' ut sit sensus, Hæc spolia et hanc primam belli partem superbo Turno sustulimus: nam hoc epitheton proprium Turni est, quod ei Virgilius pro ingenti dat scelere. Apud majores enim superbia ingens facinus fuit, adeo ut Tarquinius pro multis sceleribus *Superbi* nomen acceperit. *Servius.*

Spolia et primitiæ] Acute videt Passeratius, Poëtam ἀκροθίνια notare; quæ et *spolia* et *frugum primitiæ* significant. Et potest videri allusisse ad impietatem Mezentii, qua Rutulis imperavit, ut sibi offerrent primitias, quas diis solebant. Ob quam rem et *Divum contemtor* potissimum vocatus existimatur Macrobio III. 5. *Taubmann.*

Superbo] Latinos hanc vocem accepisse a Græca voce ὑπέρβιος monuit Henric. Steph. Latini enim incipientibus ab aspirata addunt litteram sibilantem: sic *ὗς*, *sus*, et infinita. *Cerda.*

16 *Manibus meis*] Id est, virtute. Locutio Latii crebra. Propert. de Hercule IV. 10. 'manibus purgatum sanxerat orbem.' *Idem.*

Mezentius hic est] Pro talis est: ut, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio?' Id est, talem; et utrum per contemptum, an per commendationem hoc pronuntiandum? *Servius.*

Mezentius hic est] Moris fuit in trophæis affigi nomina illorum, de quibus trophæum erigebatur, quod postea firmabo ad illud, 'inimicaque nomina figi:' titulus itaque hujus trophæi fortasse fuit, 'Mezentius hic est.' Nam τὸ *hic est* sapit titulum, accedente Ovid. in epist. Phyll. 'Hoc tua post illos titulo signetur imago; Hic est, cujus amans hospita capta dolo est.' *Cerda.*

17 *Nunc iter ad regem*] Non enim vult tum esse consultandum de bello, cum prælium erit gerendum. *Donat.*

Nunc iter ad regem] Imitatio clara Hom. Iliad. XXII. ubi Achilles, interfecto Hectore, monet eundum contra urbem Priami. Locum, ut longum, omitto: versus signatior est, Εἰ δ' ἄγε', ἀμφὶ πόλιν σὺν τεύχεσι πειρηθῶμεν: *Eia agite, circa civitatem cum armis experiamur.* Cerda.

Murosque Latinos] Bene, quasi hoc solum restet: et hoc dicit: Jam campestri superavimus prælio: restat ut etiam obsidione vincamus. Credit enim quod sibi jam aperte nullus occurrat; nec inaniter: nam et paulo post dicturus est Turnus, 'Furta paro belli.' Et in duodecimo Latinus, 'vix urbe tuemur Spes Italas.' *Serv.*

18 *Arma parate animis*] Ant Hypallage est, pro 'armis parate animos:' aut certe est mutanda distinctio, ut sit, 'animis et spe præsumite bellum.' *Idem.*

Præsumite bellum] Mente præoccupate; ut supra Turnus, 'Et pugnam sperate parati.' Bene autem ait *præsumite*, quasi rem jam sui juris, ut ei deberi videatur certa victoria. *Idem.*

Spe præsumite bellum] Non alio sensu Horat. Sat. II. 2. 'præsumis molitiem:' et Tertull. de Anim. 'Infernas supplicia præsumebas, et non præcavebas.' Plin. XXV. 2. de Mithridate bibente quotidie venenum, 'præsumptis remediis, ut consuetudine ipsa innoxium fieret.' Sen. epist. 105. 'si spe cogitaveris, et futura præsumpseris.' Est, *spe præsumere*, προσυπολαμβάνειν. Vide quæ ex Budæo Pont. Certe Pausanias προθυμίαν et ἀπαίξειν conjunxit in Attic. et Eurip. in Ione, προλάβωμαι τῷ χρόνῳ. *Cerda.*

19 *Ne qua mora*] Ordo, ne qua mora impediat. *Servius.*

Vellere signa Annuerint superi] Ne in mora sitis, cum captatis auguriis ad bellum exire cœperimus. *Vellere* autem proprie dixit, quia Romana signa figebantur in castris, et cum ad bellum eundum fuisset, captatis auguriis avellebantur e terra; nam alibi ea figi non licebat. Sed inter auguria etiam hoc habebatur, si avellentem facile sequerentur; adeo ut cum filio Orodis bello sit Crassus occisus, qui iturus ad prælium, avellere signa vix potuit. Quod etiam Flaminio contigit; qui cum imperasset signa tolli, eaque non possent moveri, effosso solo in quo erant fixa, vi magna extrahi præcepit, et infeliciter apud Thrasymenum pugnavit. Alii *vellere* movere accipiunt. Ennius, 'Rex deinde citatus Convellit sese:' et in sacris *convelli* mensa dicitur, cum tollitur. *Idem.*

Vellere signa] Signa evelli non poterant, nisi captato augurio, et Diis faventibus. Itaque ait, Ad annuentes Superos signa evellemus, non aliter. Nota vero, annuentium erat si signa facile evellentem sequerentur. Apud Sueton. c. 18. Claudii, Camillo Scriboniano moventi in Claudium triste fuit omen; nam 'neque aquila ornari, neque signa convelli moverique potuerunt.' Idem omen Flaminio Consuli apud Sil. I. v. accidit, ubi, 'Signa etiam effusa certant dum vellere mole:' ubi *certant*, et *mole*, posita ad indicandam difficultatem. Cui loco cognatus Plut. in vita Gracchorum, ubi signum συνερρύη, *diffractum est*, videlicet, τοῦ φέροντος ἐγκρατῶς ἀντεχομένου, *signifero magna vi obnitente.* Hæc enim difficultas orta ab renuente signo. *Cerda.*

20 *Annuerint superi*] Bene in adhortatione nihil se inauspicato, vel sine Deorum voluntate facturum promittit. Idéo non dixit *jussero*, sed cum Divi jusserint. *Servius.*

Annuerint superi] Romanus codex familiari quodam errore Librarii *adnuerent* legit, i litera in *e* mutata. Sed *adnuerint* vera lectio. *Pierius.*

22 *Interea socios*] Donec tempus obsidionis adveniat. Et 'Interea socios inhumataque corpora terræ,' ἐν δὲ δυοῖν, pro 'corpora sociorum.' *Servius.*

Interea socios, &c.] Cura magna olim

erga interfectos in bello, et nescio qua ratione major quam ergo alios. Hujus rei aeges magna cum in multis, tum in uno Pausania maxima, ut cum ait Attic. cerni sepulcra illorum militum, qui περὶ Κόρωθον πεσόντες: et, τοῖς μὲν ἐν Εὐβοίᾳ τε, καὶ Χίῳ τελευτήσασι. Iterum, εἰσὶ δ' ἐπ' ἄλλῃ στήλῃ καὶ οἱ μαχεσάμενοι περὶ τὴν Θράκην, καὶ ἐν Μεγάροις. Postea: ἐτάφησαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἑλλήσποντον ναυμαχήσαντες. *Cerda.*

Terræ Mandemus] Supra IX. 'Mandet humo solita:' auferendi casu. *Germanus.*

23 *Qui solus honos Acheronte sub imo est*] Hoc ideo intulit, quia in sexto de insepultis dixit: 'Centum errant annos, volitantque hæc litora circum.' Palinurus Æneæ, 'Portusque require Velinos Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.' Et bene 'Acheronte sub imo,' quia hæc res ad umbras tantum pertinet. Nam apud prudentes homines nullius momenti sunt ista. *Servius.*

Qui solus honos Acheronte sub imo est] Pleraque vetera exemplaria *sub imo* absque verbo *est* legunt. Nempe, quia verbum id quibusdam tantum punctis in Codicibus manu scriptis notari solitum, fefellerit. Melius enim 'sub imo est.' *Pierius.*

Qui solus honos, &c.] Hom. Il. XVI. loquens de sepultura mortuorum, τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων. Repetit Il. XXIII. Quintil. declam. 328. de re mortuorum loquens, 'Qui supremus claris civibus honor habetur.' *Cerda.*

Acheronte] *Acheron* hic Inferos significat, ut apud Plaut. Trin. act. II. sc. 4. Vide Turneb. v. 7. *Taubm.*

24 *Ite, ait*] Vitiose in media oratione, *ait*, positum Critici notant. *Servius.*

Egregias animas] Ingenti arte laudat, potius quam misereatur extinctos, ut præsentium animos in bella succendat. *Idem.*

Egregias animas, quæ sanguine, &c.] Cognata huic loco et sententiæ verba Lysiæ in oratione funebri de Atheniensibus, qui prælio periere: μετὰ πλείστων πόνων, καὶ φανερωτάτων ἀγώνων, καὶ καλλίστων κινδύνων, ἐλευθέραν μὲν ἐποίησαν τὴν Ἑλλάδα, μεγίστην δ' ἀνέθηκαν τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Hoc quid est aliud, quam Virgilianum, 'egregias animas, quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere suo?' Et ad exitum ejusdem orationis: προσήκει τούτους εὐδαιμονεστάτους ἡγεῖσθαι, οἵτινες ὑπὲρ μεγίστων καὶ καλλίστων κινδυνεύσαντες, οὕτως τὸν βίον ἐτελεύτησαν. Et addit, memoriam eorum debere esse immortalem, ἀγήρατοι μὲν αὐτῶν αἱ μνῆμαι. Aristid. in Panath. ait, Athenienses sanxisse, τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς πόλεως τελευτησάντων, αὐτῶν μὲν ἐπαίνους ἐπὶ ταῖς ταφαῖς κατ' ἔκαστον ἐτος λέγειν. Vide et Platon. in Menex. ubi multa in hoc argumentum. *Animam* vero, ut Nonius, hoc loco sumitur pro cadavere: vel juxta ea, quæ Æn. VI. ubi pars animæ, quæ umbra dicitur, putabatur comitari cadavera sepultorum. Vel locutus Poëta κατὰ συνουσίωσιν, videlicet ex communicatione animæ et corporis. Itaque, quia corpus domicilium animæ, dicitur anima ipsa decorari sepultura, ut l. VI. anima Palinuri, 'nunc me fluctus habet,' certe corpus erat in fluctibus. *Cerda.*

Quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere] Eleganter, et hoc oratorie ad exhortationem audientium sumptum est; nam laus defunctorum, viventium exhortatio est: et bene *patriam* ait, tanquam fiduciam gerit, quasi vicerit. Sane cum hortatur socios ut sepeliantur occisi, ipse defunctis velut Epitaphion dixit. *Serv.*

25 *Peperere*] Fortasse ab Enn. apud quem Scipio African. 'Desine Roma tuos hostes, Namque tibi monumenta mei peperere labores.' Et Annal. l. XVI. 'Non possunt mussare boni, qui facta labore Militiæ enixi peperere.' *Cerda.*

Supremis muneribus] A Plutar. in vita Antonii dicuntur exsequiæ τιμαὶ τελευταῖαι. Ad hunc modum Eurip. in Orest. loquens de mortua Clytæmnestra, κουτροῖσιν πανυστάτοις, *extremis lavacris*. Quicquid enim fit in honorem mortuorum, *postremum* dicitur. *Idem.*

27 *Quem non virtutis egentem*] Ennii versus est. *Egentem* sane nos ablativo jungimus. *Servius.*

Virtutis egentem] Illustravi l. VIII. *Cerda.*

28 *Abstulit*] De morte immatura. Ita Ovid. Metam. X. 'crescentesque abstulit annos.' Estque hoc, quod idem in eodem lib. dixit, 'prima fraudate juventa.' *Idem.*

Atra dies] Cal. l. III. μόρος αἰνός. Jam hoc alibi. *Idem.*

Funere mersit acerbo] *Acerbo*, immaturo: translatio a pomis. *Servius.*

Funere acerbo] Funera juniorum proprie *acerba* dici doctum est in Amphitr. act. I. sc. 1. metaphora sumpta ab immaturis pomis: quo sensu et 'Mors immitis' dicitur Tibullo. *Taubmann.*

29 *Ad limina*] Occulte morem tangit, quo cadaver ablutum, unctum, coronatum efferebant cubiculo, et in vestibulo ædium collocabant ad januam ipsam, et quidem pedibus in publicum versis, eo situ abitionem postremam significantes. Vide Lips. Elect. I. 6. *Idem.*

30 *Corpus ubi exanimi positum Pallantis*] 'In veteribus legere est 'corpus ubi exanimum;' uti etiam superius: 'Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.' Sed longe melius est, 'Exanimi Pallantis:' quia *positum corpus* satis habet, absque alterius adjectivi inculcatione. *Pierius.*

Corpus Pallantis] Hujus cadaver postea effossum, æquasse longitudine altitudinem mœnium Romanorum. Vide H. Turneb. *De vino:* Tomo III. *Taubmann.*

Positum] Vox propria in re mortuorum. Pind. Pyth. Od. 3. θέσαν σύγγονοι κούραν: *cognati puellam posuerunt.* Lucret. de re hac l. III. 'corpore posto.' Æneid. 'sic, o sic positum adfati discedite corpus.' Sub illac vero voce intellige mortuum compositum defunctorum apparatu, et jam aptum ad elationem. Omnino quod dixit Eurip. Med. κατθανοῦσαν χεροῖν εὖ περιστελεῖν. Sunt qui mutent versum hunc in modum, 'Corpus ubi exanimum positi Pallantis.' Sed nemo mihi persuadeat scienti frequentissimas et pulcherrimas Virgilii ἁπαλλαγάς. *Cerda.*

Positum] Proprie: κείμενον Græcis; quibus et πρόθεσις, *collocatio*, et τίθεσθαι, verba sunt funebria. At G. Merula ex Interprete Terentii probat leg. 'Corpus ubi exanimum positi P.' ut *positus* idem sit, qui alibi *situs*, id est, vita functus et sepultus. Lucan. l. IX. 'Non illic auro positi, nec ture sepulti Perveniunt.' Vetus inscriptio: HEIC. POSITÆ. GNATÆ. TRISTES. POSUERE. PARENTES. &c. *Taubmann.*

31 *Servabat*] Nota ritum, quo corpus non modo in vestibulo domus ad ipsum limen collocabant; sed collocationi etiam *custodem* apponebant. Vide J. Kirchm. I. 12. De Fun. R. *Idem.*

Qui Parrhasio Euandro] Arcadio, a civitate Arcadiæ, quam Donatus vult a Parrha avi dictam: quod procedit, si *Parrha* nomen est Græcum: si autem Latinum est, stulte sensit: nam Græcum nomen etymologiam Latinam non recipit. Alii Jovis filium Parrhasium dicunt, qui habuit Arcadem filium, ex quo primo *Parrhasii*, post *Arcades*, dicti sunt. Sane Arcadum genera fuerunt quatuor, Parrhasiorum, Mœnaliorum, Azanorum, Cynethorum. Alii non Azanos et Cynæthos, sed Axanes et Cyneros dicunt. *Servius.*

32 *Felicibus æquæ*] Hinc non felicitas comparatur; sed ut est illud, 'Dii

meliora piis:' non quia hæc bona sunt, sed bona optat. *Idem.*

33 *Comes*] Noluit Poëta deesse Pallanti Regis filio, quod esset liberis aliorum Principum, scilicet morum institutor et magister. Sic Ascanio Epitydem dedit Æn. v. Enituit hoc studium in Marco Imperatore apud Herodian. l. I. qui ad instituendum Commodum undique viros doctrina claros conjunxit. Sic Achilli datus Chiron Il. XI. ὃν χείρων ἐδίδαξε δικαιότατος Κενταύρων. Lege Suet. Aug. c. 89. et me ad librum Æn. IX. ad illud: 'Rectores juvenum, et primos dedit esse magistros.' Est et apud Græcos κόμης, idem qui et λαοῦ ἄρχων, quod non dissidet a Principe Acete. A Græca voce κόμητες, de nostris Regulis. *Cerda.*

Ibat] Pro *ierat*. Servius.

Alumno] Alumnus est, qui Græce τρόφιμος dicitur: quod nomen quia in Latinitate non est, ut ab eo quod est nutritor, inveniamus eum qui nutritus est, transit ad nomen aliud, et *alumnum* dixit. *Idem.*

Alumno] Sunt in eruditis, qui contendunt, sicut τρόφιμος *nutritorem* et *nutritum* significat, ita et *alumnum* Latinis. Immo et active et passive *alumnum* capi, curiose contra Vallam docuit Cruquius ad Horat. Od. III. 18. C. Barthius ad Cirin, nos in Culicem. *Taubmann.*

34 *Circum omnes famulumque manus, &c.*] In antiquis codicibus, *omnis* legitur: ut sit 'omnis manus, turbaque omnis.' *Pierius.*

35 *Iliades crinem de more solutæ*] Has Æneæ ancillulas intelligimus: nam omnes honestas matres, hoc est, mulieres nobiles, in Sicilia remansisse dixit, excepta Euryali matre: de qua legimus, 'Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa Persequitur.' *Crinem* autem *solutæ*, figurate, ut 'palmis percussa lacertos.' *Servius.*

Et mæstæ Iliades crinem de mo. so.] [illegible]gatis codicibus *mæstæ* nunc passim legitur. Sed in antiquis omnibus, quotquot habui, *mæstum* legi. Est enim et in habitu mœstitiæ significatum, ut non videatur incongruum dicere, 'Solutæ mœstum crinem.' *Pierius.*

Et mæstæ Iliades, &c.] Attingit morem antiquitatis illius. Erant enim circa cadaver collocati defuncti feminæ lugentium habitu; ideo hic, 'crinem de more solutæ,' id est, de more funerum. Sed jam ad firmamenta. Apud Calab. l. II. in luctu Auroræ erga Memnonem, sunt κοῦραι ἐὐπλόκαμοι δυώδεκα, *puellæ duodecim capillo decoræ.* In III. etiam Æneid. 'Et circum Iliades crinem de more solutæ.' Quem versum dupliciter explicui, nec muto. In funere etiam Patrocli inducuntur δμωαί, id est, *ancillæ*, quæ θυμὸν ἀκηχέμεναι μεγαλ' ἴαχον, *animo afflictatæ alte ejulabant.* Statius aperte Theb. VI. in funere Archemori, 'mollem famularum brachia planctum:' et apud Calab. l. III. circa cadaver Achillis sunt μογεραὶ λητῖδες, *laboriosæ ancillæ*, quæ Ἱστάμεναι γοάασκον ἀμύσσουσαι χρόα καλόν: *Stantes lugebant, deformantes corpus pulchrum.* Cerda.

Crinem de more solutæ] Quis nescit hunc esse habitum lugentium? Lycophron loquens de Siculis, Κρατὸς δ' ἄκουρος νῶτα καλλυνεῖ φόβη, Μνήμην παλαιῶν τημελοῦσ' ὀδυρμάτων: *Intonsa per tergum fluit capitis coma, Doloris antiqui memoriam refricans.* Albinovan. ad Liviam, 'Vidimus attonitum fraterna morte Neronem, Pallida projecta flere per ora coma.' Parco, nam jam hoc tertia Æneide. *Cerda.*

36 *Ut vero Æneas foribus sese intulit altis*] Nuturale enim est, ut intermissa lamenta repetantur, cum aliquis notus advenerit. Sic in Statio, ingressis ducibus denuo defletur Archemorus. *Servius.*

Ut vero Æneas] Clarum, Servium respexisse ad versus Theb. VI. hoc, 'mox ut mœrentia dignis Vultibus

Inachii penetrarunt limina reges, Ceu nova tum clades, ut primo saucius infans Vulnere lethalisve irrumperet atria serpens, Sic alium ex alio, quanquam lassata, fragorem Pectora congeminant, integratoque resultant Accenso clamore fores.' Sed rem hanc aliunde ego illustro. Philostratus in Heroicis ait, ingentem gemitum excitatum a Græcis, cum ingressi, ubi Ajax jacebat, ἀποθανόντα εἶδον, καὶ περὶ τῷ ξίφει κείμενον. Plutar. in funeratione Philopœmenis, ὡς οὖν συνανεμίχθησαν αὐτοῖς οἱ πρεσβύτεροι, μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων ὀλοφυρμὸς ἤδη διὰ παντὸς ἐχώρει τοῦ στρατεύματος. Neque abit locus Justini l. XIX. 'Inter hæc procedit inops e navi sua Imperator sordida servilique tunica discinctus, ad cujus conspectum plangentia agmina junguntur.' *Cerda.*

37 *Tunsis Pectoribus*] Cal. l. III. loquens de fletu habito pro Achille mortuo ab puellis, Στήθεά τ' ἀμφοτέρῃσι πεπληγυῖαι παλάμῃσιν, Ἐκ θυμοῦ στενάχεσκον ἐΰφρονα Πηλείωνα: *Et pectora utraque tundentes manu, Ex animo deflebant benevolum Pelidem.* Venus apud Ovid. Metam. X. deflens mortuum Adonidem, 'indignis percussit pectora palmis.' Prop. Eleg. II. 9. 'Languida vesana verberat ora manu.' *Idem.*

39 *Nivei Pallantis*] Late patet hoc epitheton: referri enim potest et ad candorem pristinæ pulchritudinis, et ad pallorem ex morte venientem, et ad frigus, quod proprium mortuorum est: ut, 'Corpusque lavant frigentis et ungunt.' *Servius.*

40 *Levi in pectore*] Pulchro, puerili, nondum setoso. *Idem.*

Patens in pectore vulnus] Amplum vulnus et lethale intelligit. Amplum in voce *patens*, lethale, quia *in pectore*. Itaque, hoc est, quod Plut. in vita Crassi dixit de Romanis, qui cadebant percussi jaculis Parthorum, ὑπὸ τραυμάτων μεγάλων καὶ καιρίων. Sed et τὸ *patens* est, quod Gr. (Germano notante) ἕλκος μέκον, ἀτειλὴ χαίνουσα. Stat. Theb. VIII. dixit, 'magna vulnera.' *Cerda.*

41 *Lacrimis ita fatur obortis*] Tota sententia de Ænea lacrymante, ad visum defunctum amicum desumpta, credo, est ab Homero Il. XVIII. qui de Achille vidente Patroclum, ita: Δάκρυα θερμὰ χέων, ἐπεὶ εἴσιδε πιστὸν ἑταῖρον Κείμενον ἐν φερέτρῳ, δεδαϊγμένον ὀξέϊ χαλκῷ. Ab utroque, et verius a Virg. Val. Arg. III. 'circa lacrymis ac mentibus ægri Stant Myniæ, deflentque nefas: et cuspidis ictus Æsoniæ, sortemque ducis solantur acerbam.' Et nota *lacrymas* Heroïs Æneæ, non ploratus, aut ejulatus, quales interdum Achilli dat Homerus vitiose. Loca jam censuit Scal. Vere Seneca epist. 63. 'Nec sicci sint oculi, amisso amico, nec fluant: lacrymandum est, non plorandum.' Vide eundem epist. 99. de re hac late disserentem. *Idem.*

42 *Tene, inquit*] Iteratio est: nam supra ait, 'Lachrymis ita fatur obortis.' Sicut in quinto posuit, 'Et fidam sic fatur ad aurem.' Et paulo post intulit, 'Et sese ostentet in armis, Dic, ait.' Sane sciendum hanc adlocutionem talem esse, qualis illa ubi defletur Euryalus: nam locis omnibus commovet miserationem, ab ætate, a tempore, a vulnere, a spe parentis. *Servius.*

Miserande puer] Puerum dixit Pallanta, ut victoris minueret gloriam: nam alibi juvenem dixerat. *Donatus.*

Cum læta veniret, Invidit Fortuna mihi] Ac si diceret, Quantum noceret adversa, cum læta talem intulit casum? Videtur autem dolere, quod queri non potest de fortunæ crudelitate, quæ ei uno eodemque tempore et tanta contulit beneficia, et tale intulit damnum. 'Tene' autem 'Invidit fortuna mihi?' Ut, 'Liber pampineas invidit collibus umbras.' *Serv.*

Tene Invidit Fortuna mihi] Ita

etiam cum accusativo construitur supra Ecl. VII. 58. 'Liber pampineas invidit collibus umbras.' Cicero tamen, licet hoc non improbet, præferre videtur, 'invidere alicui rei,' dum illud poëtice et audacius dictum pronuntiat, Tuscul. Quæst. III. 9. 'Invidiæ nomen ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Menalippe: Florem quispiam liberum invidit meum. Male Latine videtur, sed præclare Accius, ut enim videre, sic invidere florem rectius dicitur. Nos consuetudine prohibemur: poëtà jus suum tenuit, et dixit audacius.' *Emmeness.*

44 *Nostra*] Pleno affectu dixit: quasi communia esset habiturus cum eo. *Taubmann.*

Sedes paternas] Id est, domum. Ita Horat. Od. II. 6. 'Tybur Argæo positum colono Sit meæ sedes utinam senectæ.' Noster Æn. II. 'Has mihi servassent sedes.' Inde et *sedere*, pro domicilium figere. *Cerda.*

46 *Discedens dederam*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον hoc intelligimus. Nam abscedens nusquam est Euandrum adlocutus Æneas. *Servius.*

47 *Mitteret in magnum imperium*] Possit alludere ad expeditiones Heroum; Bellerophontis, qui a Pœto missus apud Hom. Iliad. VI. Jasonis, qui a Pelia apud Apollon. Hinc se Æneas purgat, quod non steterit promissis, cum Evander tamen se in vera imperia miserit, non dolo aliquo, ut Pœtus et Pelias. *Cerda.*

Metuens] Hic est *cavens*, ut qui prudens. Sæpe enim *metuo*, pro *caveo*, et *provideo*. Horat. Satyr. II. 2. 'An qui, contentus parvo metuensque futuri, In pace, ut sapiens, aptarit idonea bello?' ubi qui *metuens*, hic et *sapiens*. Cerda.

48 *Acres*] In codicibus Serv. et aliis est *acreis*. Sciendum ex Charisio, quod et ex Plin. adducit, solere veteres scribere per *is*, quartos casus [illegible]s eorum nominum, quorum patrius pluralis desineret in *ium*. Sic *partis*, pro *partes*, quia *partium*. Sic *Syrtis*, pro *Syrtes*, quia *Syrtium*. Sic *tris*, pro *tres*, quia *trium*. Sic *acris*, pro *acres*, quia *acrium*. Mox vero usus obtinuit, ut non jam per *is* scribantur, sed per *eis* Græcam diphthongum. *Idem.*

Cum dura prælia gente] Subaudimus *fore*. Servius.

50 *Fors et vota facit*] *Forte*, (utrumque enim dicimus,) et jam vota suscipit: potest et unum esse *forsit*, id est, forsitan. *Idem.*

Fors et vota facit] Sunt aliquot codices, in quibus *forsit vota facit* legatur, quam lectionem Servius non improbat, dum *forsit* unum esse dicit. Sane Horatius sermone primo ea usus est dictione, 'Quia non ut forsit honorem Jure mihi non invideat quispiam.' Sed enim Priscianus hic *fors* agnoscit, neque uno tantum loco carmen citat; aitque nominativum esse, atque pro adverbio positum a Virgilio. Illud non subticebo, scriptum esse alicubi etiam, *sors et*. Verum hoc inusitatum est. *Pierius.*

Fors et vota facit] Tale quid apud Sophocl. in Ajace, αἴδεσαι δὲ μητέρα πολλῶν ἐτῶν κληροῦχον, ἥ σε πολλάκις θεοῖς ἀρᾶται ζῶντα πρὸς δόμους μολεῖν. *Germanus.*

Cumulatque altaria donis] Id est, et sacrificat et suscipit vota. Naturaliter autem queritur de errore mentis humanæ. *Servius.*

Cumulat] Verbum sacrorum. Prudent. Apoth. 'Hunc ego non cumulem myrrhæque, et thuris, et auri Muneribus?' Tibull. Eleg. II. 5. 'Dum cumulant aras.' Est hoc, quod Stat. Theb. VI. 'auxerat aras:' quod verbi arripuit, credo, a Plauto. Mercat. 'aliquid cedo, Qui hanc vicini nostri aram augeam Syra.' Et adhuc Plaut. et alii ab Græcis. Nam Eurip. Hipp. βούταν φόνον Ἑλλὰς ἀέξει. Electra apud Soph. dicit, λιπαρεῖ προὔστιν χερί. Ait videlicet, se sacrificasse manu

semper munifica. Ex qua sacrorum nota Stat. Theb. IV. 'larga cæde juvencum,' et 'aggeritur:' ibid. 'dona amplissima sacris.' *Cerda.*

51 *Juvenem exanimum*] Utrunque legitur et *exanimum* et *exanimem:* uti paulo ante dictum, Grammaticis adquiescentibus. *Pierius.*

Nil jam cœlestibus ullis Debentem] Vivi enim, Superorum sunt: mortui ad Inferos pertinent. Ut in duodecimo, 'Vos o mihi Manes Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.' Superis autem debemus omnia, donec vivimus, ideo quia, ut dicunt physici, cum nasci cœperimus, sortimur a Sole spiritum, a Luna corpus, a Marte sanguinem, a Mercurio ingenium, a Jove desiderium, a Venere cupiditates, a Saturno humorem: quæ omnia singulis reddere videntur extincti. Et hoc secundum physicam disciplinam: tradunt enim physici omnia nos mereri a Superis, quæ rursus extincti reddimus ipsis potestatibus supernis: quod et Plato videtur astruere, qui dicit, quod cum de effluxione fontium non aliarum quarumlibet rerum, sed ipsarum stellarum, fuerint animæ corporibus commodandæ, quicquid de ipsis fontibus stellarum ebullit, hoc intelligi debere stellas. Ergo priusquam in corpora ingrediantur animæ, per hæc signa erratica transeuntes, singula supradicta singulæ accipiunt. Item exeuntes singula singulis redhibere dicit, quæ in corpus venientes perceperunt. *Servius.*

Nil jam cœlestibus ullis Debentem, vano, &c.] Quia, ut Turnebus v. 7. 'qui vivunt, obnoxii sunt Superis Diis, mortui extra Deorum ditionem sunt, et in aliorum jus conditionemque concedunt: qui autem alicui obnoxius est, is ei aliquid debet.' Hinc Statius etiam Sylv. l. v. in Abscantii in Priscillam Pietate vs. 187. ex restitutione Crucei: 'Non in me fatis, non jam cœlestibus ullis Arbitrium.' Antea enim peperam legebatur, 'non in te fatis.' Ut autem hic 'vacuo honore;' ita apud Ovid. Metam. II. 340. 'Nec minus Heliades fletus, et inania morti Munera, dant lacrymas,' &c. *Emmenes.*

52 *Vano mœsti comitamur honore*] Inani, supra diximus, quantum ad vivos pertinet. *Servius.*

Vano] Vel, quantum ad vivos pertinet: vel *vano*, id est, nil mortuo profuturo. Æn. VI. 'fungar inani Munere,' &c. *Taubmann.*

53 *Infelix nati funus*] Hoc quidam ἀνέκδοτον et vulgare accipiunt: sed decenter ad exprimendum patris adfectum nunc ad patrem redit. *Serv.*

54 *Hi nostri reditus*] Tales sunt: ut, 'manibusque meis Mezentius hic est.' *Idem.*

Hi nostri reditus] Latet hic magnus affectus, quasi dicat: Redit ad te, sed quidem mortuus; vel potius: Non ad te redit, nam qui mortuus redit, non vere redit. Ita de Achille Iliad. XVIII. cernente Patroclum mortuum, Τὸν β' ἤτοι μὲν ἔπεμπε σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν Ἐς πόλεμον, οὐδ' αὖτις ἐδέξατο νοστήσαντα. Atqui redierat. Sed quia mortuus redit, dicitur non reversus. Sen. Controv. 8. præclare: 'Mihi non redditus, sed relatus est.' Ab perlustrato Virg. loco Valer. l. III. scripsit magno affectu, 'talesne acies, talesne triumphos sorte dabant?' scilicet Dii: et statim: 'quinam reditus?' *Cerda.*

Expectatique triumphi] Modo de se loquitur. *Servius.*

Expectatique triumphi] In Rom. codice *exoptati* legitur, quod non æque placet; quamvis non defuturi sunt qui locum ex Terentio tueantur, quod ille dixerit, 'Teneone te, Antiphila, maxime animo exoptata meo?' Sed enim ibi quoque *expectata* legitur in antiquis codicibus, et maxime omnium emendatis. *Pierius.*

55 *Hæc mea magna fides*] Κατὰ τὸ συνηθέμενον: quam de Pallantis reditu

promiserat patri. *Servius.*

At non, Euandre] Aut mutavit declinationem; nam *Euander* facit, ut ipse l. x. 'Pallas, Euander, in ipsis:' aut Græcum vocativum fecit ὦ εὐάνδρε. *Idem.*

Pudendis Vulneribus] A tergo illatis: et est consolatio. Quid autem *pudendis* sit, ipse exposuit dicendo 'pulsum aspicies.' *Idem.*

Pudendis Vulneribus] Vulnera ut accepta pectore fuerunt gloriosissima; ita accepta tergo plena dedecoris. Illa adversa dicebantur et honesta, hæc aversa et pudenda. Vide locum Æliani Var. Hist. XII. 21. de Lacedæmoniorum institutis. De sociis Catilinæ Sallust. 'Omnes adversis vulneribus conciderant,' dicit hoc laudans. Ut etiam de se Servilius apud Livium l. XLV. 'Insigne corpus honestis cicatricibus, omnibus adverso corpore exceptis, habeo.' Et Curt. l. III. 'Omnes in ora proni, sicut dimicantes procubuerant, adverso corpore vulneribus acceptis.' Marius de se apud Sallust. 'Cicatrices adverso corpore, hæ sunt meæ imagines.' Has cicatrices vocat Plut. in Coriolano προφανῆ τὰ σύμβολα τῆς ἀνδρείας, Plin. de occiso Dentato VII. 28. 'Quadraginta quinque cicatricibus adverso corpore insignis, nulla in tergo.' Plutarch. in vita Crassi de bello contra Spartacum ait, cæsis duodecim millibus trecentis, solos duos inventos, qui aversa haberent vulnera, reliquos omnes adversa: δύο μόνως εὗρε κατὰ νώτου τετρωμένους: et, ἄλλοι πάντες ἑστῶτες ἐν τάξει. Bassus Epigramm. l. I. laudans trecentos illos Lacones, qui occisi sunt duce Leonida, ἴδ' ὡς πάλι πρόσθια πάντα Τραύματα, κἢν στέρνοις δῆρις ἔνεστι μόνοις. Ulysses contra Ajacem apud Ovid. Metam. XIII. ita jactabundus, 'sunt et mihi vulnera, cives, Ipso pulchra loco, nec vanis credite verbis, Aspicite, en, (vestemque manu deduxit) et hæc sunt Pectora semper, ait, vestris exercita rebus.' *Cerda.*

56 *Nec sospite, &c.*] Antiptosis e pro *sospiti*: et hoc dicit: Si fugisse vulneratus a tergo, ipse ei optare interitum. Alii: Non talem habes, inquit, filium, quo sospite, tibi dirum funus optares, quod parentes sibi precari solent ob nequitiam liberorum. Alii: Non optabis, inquit, sospiti filii mortem, quod magis heroicæ personæ convenit: quare *sospite* pro *sospiti*. Servius.

Sospite nato] Cum sententia sit Non optabis dirum funus nato sospiti quæri potest de locutione Virgilii Sed hanc multa defendunt. Lucan l. v. 'et lætos fecit se Consule fastos,' id est, ipse Consul sub se Consule. Plaut. in Mil. 'te vidente vides.' Cic. Epist. 15. 'Non potes effugere hujus culpæ pœnam te patrono.' Plura invenies in Minerva Brocens. quæ et nos Nota trigesima Syntaxeos Nostræ. Sic ergo, non optabis funus nato sospiti, illo sospite. Quid quod alia esse potest sententia Poëtæ? hæc, inquam: Si filius tuus pulsus fuga sospes esset, optares tibi dirum funus, ne hoc vidisses. Quod cum factum non fuerit, non jam optabis. *Cerda.*

Dirum] In Mediceo, *durum* habetur. *Pierius.*

57 *Hei mihi, quantum, &c.*] In Antiquis aliquot codicibus *Heu* habetur. Grammatici malunt *Hei*. Idem.

59 *Deflevit*] Hoc est, postquam hæc cum lachrymis dixit. *Flere* enim est cum voce lachrymare. Unde habemus in sexto, 'Continuo auditæ voces, vagitus et ingens: Infantumque animæ flentes in limine primo.' *Servius.*

Hæc ubi deflevit] Id est, fletum absolvit: ut *debellare, defungi*. Scal. IV. 16. Nam *flere* est cum voce lacrimari. Ita apud Catull. est *desugere*, id est, suctum desinere: apud Cic. *decantare*, id est, cantum absolvere. Vide Plaut. Epid. I. 1. *Taub.*

Tolli miserabile corpus] Similem successum narrat Dionys. Antiquit. l. v. de Bruto Romano Consule, qui in acie cecidit, quem milites reportarunt multis cum lacrymis, et laudibus, coronis etiam victricibus. Constat imitatione Virgilii locus Corippi l. III. in funere Justiniani Imperat. 'nec plura moratus Augustus, nutu tolli sublime pheretrum Imperat, et tota populus processit ab aula.' *Cerd.*

Corpus] Tam Latinis *corpus*, quam Græcis σῶμα, pro cadavere frequenti usu. *Cadaveri* proprie respondet πτῶμα; nam ut nos a *cadendo*, ita illi παρὰ τὸ πεπτωκέναι: σῶμα vero, quod servet animam, παρὰ σώζεσθαι: sive, ut vult Plato in Cratylo, quod signum sit ibi manentis animæ, παρὰ τὸ σῆμα εἶναι τῆς ψυχῆς: sed cognatius prius etymon. *Idem.*

60 *Toto lectos ex agmine mittit*] Trojanos, Thuscos, Arcades. *Servius.*

Lectos ex agmine] Romanus codex *ex ordine* legit. Sed plus est, *ex agmine*. Pierius.

61 *Supremum honorem*] Ita Ovid. Am. I. 'supremus ignis:' et Art. II. 'extremos rogos.' Prop. El. II. 20. 'extremas tenebras:' et I. 17. 'ultimus lapis.' Omnia hæc in re funerum. *Cerda.*

62 *Solatia exigua*] Quamvis enim magna sint, orbitati patris prodesse non possunt. Sed tamen exhibenda sunt patri, quia debentur: aut est sensus, non quidem responsura luctui, sed tamen solennia, ergo justitiæ potius causa quam solatii. *Servius.*

64 *Haud segnes alii cratis*] Ad hunc locum et morem Stat. Theb. VI. in funeratione Archemori, 'Tristibus interea ramis, teneraque cupresso, Damnatus flammæ torus, et puerile pheretrum Texitur; ima virent agresti stramina cultu.' *Cerda.*

Pheretrum] *Pheretrum* locus ubi mortui feruntur. Et est Græcum nomen: nam Græce φέρτρον dicitur; unde per diæresim *pheretrum* facit; dictum a ferendo: nam Latine *capulus* dicitur. Unde et Plautus ait, 'capularis senex,' id est, vicinus capulo. Et dictus est *capulus*, eo quod corpus capiat. *Servius.*

65 *Vimine querno*] Sunt aliquæ duræ derivationes, tamen eis sic utimur, ut 'quernum vimen,' 'colurnum veru:' ut, 'Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.' Ficulnum lignum: ut Horatius, 'Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum.' Item, 'Aprugnum callum.' *Servius.*

66 *Toros*] Sunt quæ λέχεα Hom. Iliad. XVIII. et quas εὐναὶ Eurip. in Rhes. *Cerda.*

Obtentu frondis inumbrant] Veluti cameram quandam capulo ramorum extensione fecerunt. *Servius.*

Obtentu frondis inumbrant] Oblongus codex pervetus, *obumbrant* legit. In aliis *inumbrant*, vulgata lectio. *Pierius.*

67 *Agresti sublimem in stramine*] Hoc est, super frondes ponunt. Nam hic reddit quod omisit supra dicens, 'Extructosque thoros:' nec addens unde. *Servius.*

Sublimem in stramine] Antiqua omnia exemplaria, quotquot habuimus, *sublimem stramine* legunt, absque præpositione, quæ tamen pluribus placet interjecta, ut quæ nescio quid numerosius efficiat. *Pierius.*

68 *Qualem virgineo, &c.*] Fortasse ab Catull. qui in Carm. Nupt. de flore, 'tenui carptus defloruit ungui.' Propert. etiam I. 20. dixit, 'Quæ modo decerpens tenero pueriliter ungue.' Ovid. Fast. IV. 'papavereas subsecat ungue comas.' Colum. in Hort. 'qui pollice molles Demetitis flores.' Non hinc abeunt, quæ conjunxit l. IX. in morte Euryali. *Cerda.*

Demessum] Participium est veniens ab eo, quod est *metor*. Sane ab eo, quod est *meto*, præteritum perfectum *messui* facit. *Servius.*

69 *Languentis hyacinthi*] *Languen-*

tis, aut postquam decerptus sit; aut quia non est acuti coloris; aut quando dimittit caput. Sane *Hyacinthus* puer fuit Eurotæ, vel, ut quidam volunt, Œbali filius: cetera de hoc in Bucolicis dicta sunt. *Idem.*

70 *Sua forma recessit*] Id est, propria pulchritudo. *Idem.*

71 *Mater tellus*] Dixi satis in Georgic. Adjungam Plinii verba II. 63. ubi de Terra: 'Cui uni rerum naturæ partium, eximia propter merita, cognomen indidimus maternæ venerationis.' Pergit multis. Apul. de Mund. 'genitrix, atque altrix animantium omnium tellus.' Hom. sæpe, γῆ μήτηρ. Lucret. I. v. 'merito maternum nomen adepta Terra sit: e terra quoniam sunt cuncta creata.' *Cerda.*

Vires] De herbis sæpe Plin. 'vires,' 'potentiam,' 'potestatem,' 'pollere,' 'virtutem.' *Idem.*

72 *Tum geminas vestes*] De pompa funebri Alex. ab Alex. v. 7. *Taubm.*

Ostroque auroque rigentes] Unum *que* vacat: et est additum hiatus caussa. *Servius.*

Auroque ostroque rigentes] Ita legitur omnino in veteribus aliquot exemplaribus. Sed enim vulgata lectio magis placet, *ostroque auroque*, ut epitheton, *rigentes*, vicinius sit dictioni, quæ caussa sit rigiditatis. *Pier.*

Auroque rigentes] Ita I. I. 'pallam signis auroque rigentem.' Huc pertinet asperitas vestium ab auro. Sidon. Epithal. eodem sensu dixit 'trabeas rigentes,' ab auro, quod in trabeis: nam Claud. Paneg. Probi, 'auratas trabeas.' et Auson. 'auratus trabeæ velavit amictus.' Ammian. I. XVI. 'rigentiaque auro vexilla.' *Cerda.*

73 *Læta laborum*] Figura est, 'lætus illius rei.' Nam modo dicimus *lætus labore*. Servius.

Læta laborum] Explicat Iul. Scal. 'quam laboris non pigeret.' Tale et 'ad, 'fortunatusque, laborum.' Lo-

cutionem hanc peti ex penu Græco multis jam aperuit et firmavit Brocens. in Minerva. *Cerda.*

74 *Suis manibus Sidonia Dido*] Ut, 'Dives quæ munera Dido.' *Suis* autem *manibus*, ut heroïdes solebant. *Servius.*

Ipsa suis quondam manibus] Iliad. Hom. v. Πέπλον μὲν κατέχευεν ἑανὸν πατρὸς ἐν' οἴδει, Ποικίλον, ὃν ῥ' αὐτὴ ποιήσατο, καὶ κάμε χερσίν: *Peplum quidem subtilem deposuit patris in pavimento, Variegatum, quod ipsa fecerat, et laborarat manibus.* Ita et tertia Æneide, 'Accipe et hæc manuum tibi quæ monumenta meorum.' Testificatio ista amoris in multis expressa. Apud Livium I. I. soror illa Horatii erupit in gemitus, ut vidit in fratris humero paludamentum sponsi sui, 'quod ipsa confecerat.' De Eteocle Stat. Theb. XI. 'Nec palla vulgare nitens opus, ipsa novarat Mæoniis Argia modis, et pollice docto Stamina purpureæ socia verat aurea telæ.' *Cerda.*

75 *Discreverat*] Depinxerat: simul et amantis affectus ostenditur. *Serv.*

76 *Harum unam*] *Unam* pro alteram de duobus scilicet, et *horum alterum* et *horum unum* possumus dicere: nam artigraphi hoc tantum vetant dicere, ne de duobus *alium* dicamus: quod de multis proprie dicitur. Sane figurate dixit, 'Vestem induit,' ut, 'Exuvias indutus Achillis:' cum in usu sit, 'Induit illa re:' ut, 'Indutosque jubet truncos hostilibus armis:' id est, truncos indutos jubet offerri. Sane hoc videtur secundum cæremonias Flaminum subtiliter dixisse. Flamini enim nisi unum mortuum non licet tangere, sed Æneas plurimos postea occidit. Sed aliud est in bello occidere, aliud mortuum tangere. Sciendum est tamen Æneæ omne genus sacerdotii tribui. *Idem.*

Harum unam juveni] Veteres veste una corpus induebant; altera, qua amiciebantur, etiam interdum involvebant caput: quo factum est, ut

duas vestes Pallanti injiciat Æneas: ut una corpus, altera caput tegatur. Ita Æn. III. 'Purpureo velare comas adopertus amictu.' Et Varro l. IV. de L. L. vestes in *indutum* et *amictum* dividit. Turneb. v. 7. *Taubmann.*

77 *Arsurasque comas obnubit amictu*] Harum unam de duabus vestibus induit juveni, altera caput ejus velavit; nam supra duas vestes dixit esse prolatas. *Obnubit* autem, velavit: translatio a nubibus, quibus tegitur cœlum. Unde et *nuptiæ* dicuntur, quod nubentium capita obnubantur, id est, velentur. *Servius.*

78 *Laurentis præmia pugnæ*] Mittit præmia, quæ de præda Laurentis pugnæ sustulerat. Nam *præda* est quæ eripitur: *præmium*, quod offertur. *Idem.*

Præmia] Conjungit *præmia* quæ aggerantur, et *prædam* quam jubet duci. Itaque hæc duo sæpe conjungi, jam notavit Ian. Guliel. in Plautin. Quæst. et inde corrigit Plauti versus Menæch. 'Avertit prædam ab hostibus, nostrum salutes ocium. PE. Heus adolescens, ecqua pars inest præmii mihi?' *Cerda.*

79 *Longo ordine*] Cur longo ordine prædam duci jubet? Ne in globum collecta, ambitionem ac pompam funeris minueret. *Donatus.*

Longo prædam jubet ordine duci] Paria in omnibus militarium Principum funeribus. Exemplum sit funus Coriolani apud Dionys. l. VIII. ubi præferuntur 'manubiæ, spolia, coronæ, imagines urbium ab eo captarum.' Inde et statim Virgilius: 'Addit equos, et tela quibus spoliaverat hostem.' Liv. l. VIII. in funere adolescentis Manlii: 'spoliisque contectum juvenis corpus, structo extra vallum rogo, cremaretur.' In funere Archemori Stat. l. VI. 'Arma etiam, et veterum exuvias circumdat avorum, Gloria mista malis, afflictæ ambitus aulæ.' Sil. l. XI. etiamsi non in funere, 'præda et captiva leguntur Corpora, direptæque viris sub Marte cruento Exuviæ, fausti superis libamina belli.' *Cerda.*

Ordine] In triumpho Aureliani Vopiscus: 'cetera talia per ordinem ducta.' Ita solemnis fuit ordo rerum portandarum ad funus, ut dicat Sueton. in Iulio cap. 84. loquens de hujus funeratione: 'Præferentibus munera, quia suffectura dies non videbatur, præceptum est, ut, omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus urbis, portaret in campum:' quasi necessaria exceptio. *Idem.*

80 *Equos et tela, quibus spoliaverat hostem*] Vel Pallas, vel Æneas. Nam ambigue positum est. *Spolia* autem cum proprie ea tantum sint, quibus hostis spoliari potest, ut lorica vel vestis, abusive jam *spolium* dicitur quicquid hostibus tollitur. Unde est, 'Postquam illum vita victor spoliavit Achilles.' Alii 'equos et tela, quibus spoliaverat hostem,' ad Pallantem volunt tantum pertinere, quia in antiquis disciplinis relatum est, 'Quæ quisque virtute ornamenta consecutus esset, ut ea mortuum eum condecorarent.' Sallustius, 'Exuant armis equisque.' *Servius.*

Addit equos] Scilicet cremandos in ipso rogo. Id enim apparet ex Hom. Iliad. XXIII. nam in funere Patrocli Achilles πίσυρας δ' ἐριαύχενας ἵππους Ἐσσυμένους ἐνέβαλλε πυρῇ μεγάλα στεναχίζων. Et in sermone etiam de rogo ejusdem Patrocli, κάλοντ' ἐπιμὲξ ἵπποι τε καὶ ἄνδρες. Calab. etiam l. III. in funere Achillis ait, injectos in rogum equos virosque, qui cæsi ad eas exequias. Verba ejus: ἀποκταμένων περὶ νεκρῷ Ἵππων τ' αἰζηῶν τε. Et l. I. ait, Priamum decrevisse inferre Penthesileam in sepulchrum Laomedontis, *una cum armis et equo*, ὁμῶς τεύχεσσι καὶ ἵππῳ. Tacit. de Moribus Germanorum: 'sua cuique arma, quorundam igni et equus adjicitur. *Cerd.*

Addit equos, &c.] Apud Statium. Theb. XII. 60. in funere Menœcii,

structo ex hostilibus armis aggere, equi etiam et captivi mactantur. Locum vide. *Emmeness.*

Quibus spoliaverat hostem] Ambigue dictum: vel quibus usus fuerat dum hostes interimeret; vel quibus hostes spoliavit: ultima tamen sententia melior est. *Donatus.*

81 *Vinxerat et post terga manus*] Hic nempe habitus talium. Plutar. in Philopœmene inducit ἐχθροὺς δεσμιοὺς ἀγομένους, *hostes ductos cum vinculis*, eos scilicet, qui comitabantur ossa et urnam ducis mortui. Vopiscus in triumpho Aureliani loquens de Gothis, Alanis, aliisque victis hostibus, 'religatis manibus captivi præcesserunt.' Sed hæc alibi. *Cerda.*

Umbris Inferias] Proprie enim *Inferiæ* sunt sacra mortuorum. *Servius.*

Quos mitteret umbris Inferias] Consule, quæ dedi l. x. ad illud, 'Viventes rapit, Inferias quos immolet umbris.' Et adjice Justinum, qui l. xi. loquens de Alexandro Mag. 'Cædis conscios ad tumulum patris occidi jussit.' *Cerda.*

Mitteret] Notare jubet Scalig. verbum signatum, *mitteret*: ut, *demitteret orco*. *Inferiæ* autem sunt sacra mortuorum. Ita et Achilles Patroclo duodecim Trojanos Inferias mittit, Iliad. xx. *Taubmann.*

82 *Cæso sanguine*] Pro *cæsorum*. Ut supra, 'Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.' *Servius.*

Cæso sanguine] i. e. cæsorum sanguine. Hanc crudelitatem castigat Tertullianus: 'Olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel servos in exsequiis immolabant.' Vide Æn. x. 519. *Taubmann.*

Sparsuros sanguine flammas] Rom. codex *flammam*, unitatis numero, legit. Et aliquot alii cod. *sparsurus*, singulari numero recto casu, legunt, ut suppositum sit verbi *mitteret*. Sed longe melius est *sparsuros*. Pierius.

[1] *Ipsos ferre duces*] Suos scilicet, qui illis mille præerant. Melius tamen est, truncos jubet pro ducum spoliis ferre ipsos duces, ut tropæa, 'duces ipsos' dixerit; sicut supra, 'Manibusque meis Mezentius hic est,' de tropæo: duces autem, ut Halesum et ejusmodi quos occiderat Pallas, duces ipsi portarent, (nam ducum fuerat tropæa portare,) ut habeat pater solatium de victoria filii, et honor funeri accedat. *Servius.*

Ipsos ferre duces] Sæpe trophæa curru agebantur, sæpe humeris ducum. Extremum hoc voluit Virgil. ad majorem ostentationem. Plutarch. in Romulo: ὑπολαβὼν δὲ τῷ δεξιῷ τὸ τρόπαιον ὤμῳ προϋρειδόμενον ὀρθὸν, ἐβάδιζεν. Ita et in triumphis usitatum. Idem Plut. in triumpho Luculli, præmisso rerum catalogo, quæ gestabantur, interque eas Mithridatis statua, subjicit, ταῦτα μὲν οὖν ἄνδρες παρεσύριζον. Non admitto Servii alteram explicationem, qui *duces* accipit de Haleso, et aliis interfectis a Pallante. *Cerda.*

Inimicaque nomina figi] Pro *inimicorum*: dicit autem adfixos tropæis titulos cum nominibus occisorum. *Servius.*

Inimicaque nomina figi] In Rom. codice *fingi* legitur; quippe ut res aliquanto amplior efficta, majorem Euandro consolationem afferret, quum in gestarum rerum narratione multa veris vulgo superaddi soleant, et ex commodo *fingi*. Sed alienum est mendacium a viro fortissimoque et sapientissimo, qualem Virgilius Æneam passim ostentat. Quare longe magis placet eorum sententia, qui affixos tropæis titulos occisorum ajunt. *Pier.*

Inimicaque nomina figi] Subjungam moris hujus firmamenta, quo titulis noscebantur illi, de quibus trophæum excitabatur. Claud. Rapt. iii. ubi excitatur trophæum devictorum Gigantum, ait, 'Nullaque non magni jactat se nominis arbor.' Indicat enim scriptum titulum, in quaque

arbore. Clare ad hunc morem Plin. Paneg. Trajani, ubi, 'Videor jam cernere non spoliis provinciarum, et extorto sociis auro, sed hostilibus armis captorumque Regum catenis triumphum gravem. Videor ingentium ducum nomina, nec indecora nominibus corpora noscitare.' Tacit. de funere Augusti ait decretum, 'ut legum latarum tituli, victarum ab eo gentium vocabula anteferrentur.' Et Ann. II. loquens de exercitu, 'struxitque aggerem, et in modum trophæorum arma, subscriptis victarum gentium nominibus, imposuit.' Plutar. in vita Timoleontis ait, adornata fuisse quædam trophæa καλλίσταις ἐπιγραφαῖς. Dio l. XXXVII. de trophæis Pompeji, ait, unum fuisse magnum, et sumptuose adornatum, et γραφὴν ἔχον ὅτι τῆς οἰκουμένης ἐστίν. Hos titulos indicat Aristid. in Paraphtheg. Ἀθηναῖοι ἀπὸ Θηβαίων, ἢ Περσῶν. Apud Stob. de Fortitudine, leges, Othryadem moribundum erexisse trophæum, ac proprio cruore trophæo titulum hunc addidisse, Λακεδαιμόνιοι κατὰ Ἀργείων. Ex eodem more Ovidius, Albinovanus, Propertius. Primus Trist. Eleg. IV. 2. 'Cumque ducum titulis oppida capta leges.' Alter ad Liviam, 'Cunctaque per titulos oppida capta suos.' Tertius Eleg. III. 4. 'et titulis oppida capta legam.' Hujus moris plenus ad satietatem Pausan. ideo nihil ab illo. Ex hoc more soleo explicare illud supra, 'Mezentius hic est,' ut vocula *hic* titulum indicet. *Cerda.*

85 *Ducitur infelix ævo confectus Acestes*] Quasi qui consternatus nimio dolore ire non poterat. Et bene ex rerum permutatione expressit doloris magnitudinem, dicens, ita doluisse Acestem, ut pene carens humano sensu per se ire non posset; et equum ita sensisse interitum domini, ut in humanum migraret affectum: nam et lachrymabat, et sponte sequebatur cadaver. Et bene, cum hominis sit ire, equi duci, hominem autem duci ait; de equo, 'It lachrymans.' *Serv.*

Ævo confectus Acœtes] Id est, defessus, juxta Nonium. Pro eo Phædr. Fab. I. 21. 'defectus annis.' Lucil. apud Nonium: 'doloribus confectum:' et Cic. de Off. II. 1. 'Nec me angoribus dedi, quibus essem confectus:' et III. 27. 'senectute confectus.' *Emmeness.*

86 *Fœdans*] Vel cruentans, vel lacerans. *Servius.*

Pectora nunc fœdans, &c.] Idem carmen habes l. IV. aliqua transpositione, 'Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis.' *Cerda.*

87 *Sternitur et toto, &c.*] Hæc dolendi ratio priscis in usu. Non enim se solum pulvere aut cinere conspergebant, sed etiam se per terram aut cinerem volutabant. Hoc doloris genere mœrent apud Calab. l. III. Principes Græci post interfectum Achillem, ut cum Ajax inducitur παρὰ ψαμάθοισι θαλάσσης Ἐκχύμενος. Et Peleus ipsius Achillis pater: ἐπ' ἰσχαρόφῳ βίοτον κατέδων ὀδύνῃσι. Eundem Peleum Eurip. in Androm. inducit πίτνοῦντα πρὸς γῆν, cujus interfectus est nepos Pyrrhus ab Oreste. Ovid. Metamorph. VIII. 'Pulvere canitiem genitor, vultusque seniles Fœdat humi fusos.' Stat. Theb. III. 'Canitiem impexam dira tellure volutans.' *Idem.*

Terræ] Id est, in terra. Et figurate 'sternitur terræ,' ut, 'Truncumque reliquit arenæ.' *Servius.*

88 *Perfusos sanguine currus*] Aut captivorum, aut ipsius Pallantis. *Serv.*

Perfusos sanguine currus] Ita Il. XI. αἵματι δ' ἔξων νέρθεν ἅπας πεπάλακτο. Quod repetit Iliad. XX. Est hoc, quod Cal. l. X. de armis, πεπαλαγμένα μύθρῳ. *Cerda.*

89 *Post bellator equus*] Militaris enim disciplinæ fuit, ut equus usque ad sepulchrum duceretur, armiger perversa arma gestaret, unde hanc consuetudinem videtur poëta ser-

vasse. *Servius.*

Bellator equus] In x. 'Bellatoris equi.' Tacit. de Morib. Germ. 'Illum bellatorem equum, illum cruentam victricemque frameam.' Eodem attributo usus Val. Arg. II. et Ovid. Fast. II. Lucret. de equis, 'duellica proles,' quia bellatores. Prop. IV. 4. 'bellicus equus.' Græci, ἵππος πολεμιστήριος: et Plut. in Cat. Majore, ἵππους πολεμιστάς. *Cerda.*

Positis insignibus] Sine phaleris. *Servius.*

Positis insignibus] Indicium luctus. Tacit. Ann. III. in funere Germanici: 'præcedebant incompta signa:' et postea, 'sine insignibus magistratus.' Non abit illud Val. Arg. III. in re simili: 'vadit sonipes cervice remissa,' id est, non ἐριαυχὴν, ut sæpe equus dicitur ab Homero, sed submissus et tristis. Liv. l. IX. etiamsi non in re funeris, certe in re indignissima: 'plerique nobilium annulos aureos, et phaleras deponerent.' Sed explico Virgilium aliter: allusit, credo, ad morem servatum in funeribus quo non solum viri tondebantur, cujus rei magna est mentio in auctoribus; sed etiam equi. Profero Eurip. in Alcest. ubi Admetus propter uxoris obitum, ita præcipit: Πᾶσιν δὲ Θεσσαλοῖσιν, ὧν ἐγὼ κρατῶ, Πένθος γυναικὸς τῆσδε κοινοῦσθαι λέγω, Κουρᾷ ξυρηκεῖ, καὶ μελαμπέπλῳ στολῇ· Τέθριπτά τε ξεύγνυσθε καὶ μονάμπυκας Πώλους, σιδήρῳ τέμνετ' αὐχένων φόβην. Certum est autem, jubam esse maximum equorum insigne. Hoc ergo positum, et præcisum equo Pallantis. *Cerda.*

Positis insignibus] Sine phaleris. Sunt, qui putent, hunc equum ita ductum, ut cum cadavere combureretur, more tunc usitato, quo carissima quæque una cremabantur. Alii ad pompæ tantum ornatum censent productum. *Tuubmann.*

Æthon] Nomen equi, quo etiam Auroræ equus vocatur. Quod autem equus bellator ducitur, et phalanx comitatur, juxta morem Romanum ait, ut dignitas in regii adolescentis servetur exequiis: quia apud Romanos quod erat vivo concessum, mortuo non adimebatur; militaris autem disciplinæ erat. *Servius.*

90 *It lachrymans*] Non mirum est, quod equum dicit *lachrymare*, cum Homerus etiam divinantem induxerit. Plinius solum equum præter hominem *lachrymare*, et doloris affectum sentire, dicit. *Idem.*

Guttis grandibus] Bene *grandibus*, quia de equo. *Idem.*

Guttisque humectat grandibus ora] Ab Lucret. qui l. I. 'lachrymis falsis humectant ora genasque.' Sed prius Eurip. in Ione, Δακρύοις θ' ὑγρὰναι' εὐγλήνῃ παρηίδα. Et iterum, ὑγρὸν βάλλω δάκρυ: in Helen. βλέφαρον ὑγραίνω. *Cerda.*

Bellator equus It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora] Plin. l. VIII. 42. agens de equis, inquit: 'Iidem præsagiunt pugnam, et amissos lugent dominos, lacrymasque interdum desiderio fundunt,' et quæ sequuntur. Isidor. XII. I. Equi, 'morientibus dominis, multi lacrymas effundunt.' Homerus Il. P. flentes inducit equos Achillis. vs. 438. δάκρυα δέ σφιν Θερμὰ κατὰ βλεφάρων χαμάδις ῥέε μυρομένοισιν. Et Calaber l. III. Οὐ δὲ μὲν ἄμβροτοι ἵπποι ἀτάρβεος Αἰακίδαο Μίμνον ἀδάκρυτοι παρὰ νήεσσι. Cæsaris equi apud Sueton. in Jul. c. 81. dicuntur etiam pertinacissime pabulo abstinuisse, ubertimque flevisse. Noster supra in fine l. X. mœrentem inducit Mezentii equum: et Oppian. Cyneg. I. 225. Καὶ πολέμοισι πεσόντα μέγα στενάχουσιν ἑταῖραν. Mirabilia vero de equis vide apud Lips. Cent. 3. ad Belg. ep. 56. *Emmenes.*

91 *Hastam*] J. Meursius in Lycophron. notat, qui violenta morte occidissent, cum iis hastam efferri moris fuisse. Et huc a Poëta respectum. *Tuubmann.*

Num cætera Turnus Victor habet]

Κατὰ τὸ συνεστάμενον et alia eum sustulisse intelligimus, non tantum balteum, ut legimus supra: nam sola hasta et galea ostenditur remansisse. *Servius.*

92 *Phalanx*] Lingua Macedonum, *legio*. Quod autem ait *mœsta*, Arcadas intelligimus. Unde infert, 'Teucrique sequuntur, Tyrrhenique duces.' Et hoc est quod ait supra, 'et toto lectos ex agmine mittit Mille viros.' *Servius.*

93 *Versis Arcades armis*] Lugentium more, mucronem hastæ, non cuspidem, contra terram tenentes. Quoniam antiqui nostri omnia contraria in funere faciebant: scuta etiam invertentes propter numina illic depicta, ne eorum simulachra cadaveris polluerentur aspectu, sicut habuisse Arcades Bacchilides in dithyrambis dicit: et hoc, ut nonnullis frustra placet: nam lugentium mos, est prioris habitus immutatio. Alii *versis armis* in obliquum versis scutis, ne splenderent insignia: *arma* autem scuta dici ipse declarat, ut, 'Lausum socii exanimem super arma ferebant;' sed potest hoc de armis versis non ad Arcadas solum, sed ad omnes pertinere: an *versis armis*, quod, interempto Pallante, victos jam se Arcades arbitrabantur. Alii dicunt hunc morem fuisse, ut de suo duce nunquam voce quereretur exercitus; ne seditio paulatim insurgeret; verum armorum ordinem mutantes, scuta supina portarent. Ergo vel Æneas ab Arcadibus arguitur, quod Pallas non sit vindicatus; vel Euander, quod novi hospitis gratia adolescentem temere in bella projecerat. *Idem.*

Versis Arcades armis] Ita scilicet in exequiis militaribus. Stat. l. VI. in funere Archemori, 'Tum septem numero turmas (centenus ubique Surgit eques) versis ducunt insignibus ipsi Grajugenæ reges.' Tacit. in funere Germanici Ann. III. 'præcedebant incompta signa, versi fasces.' Albinovan. ad Liviam, 'Quos primum vidi fasces, in funere vidi, Et vidi versos, indiciumque mali.' Adhuc apud nostros inolevit hæc consuetudo, ut in obitu ducis, exercitus et milites vexillis humum verrant, et inversis cuspidibus hastæ inclinentur trahanturque. *Cerda.*

94 *Comitum*] Potest pro *comitantium* accipi. *Servius.*

Comitum processerat ordo] Rom. codex, et Oblongus, et omnes denique antiquiores, *præcesserat* legunt, ut in antiquarum aliquot impressionum codicibus habebatur. Qui funus enim ducunt, *præcedere* solent, subsequi vero, qui lugent. Sed *procedere* in similibus admodum usitatum est. Ter. 'Funus interim procedit, sequimur.' *Pierius.*

95 *Gemituque*] Deest *cum*. Serv.

96 *Alias hinc ad lacrimas*] Ad aliam sepulturam, id est, ad ceteros sepeliendos, qui eodem prælio cecidernnt. *Idem.*

97 *Salve æternum mihi, maxume Palla, Æternumque vale*] Varro in libris Logistoricis dicit, 'Ideo mortuis Salve et Vale dici: non quod aut valere aut salvi esse possint, sed quod ab his recedimus, eos nusquam visuri.' Hinc ortum est, ut etiam maledicti significationem interdum *vale* obtineat, ut Terentius, 'Valeant, qui inter nos dissidium volunt,' hoc est, ita a nobis recedant, ut nunquam ad nostrum revertantur aspectum. Ergo cum mortuo dicitur *vale*, non etymologia consideranda est, sed consuetudo, quod nullis *vale* dicimus, nisi a quibus recedimus. *Idem.*

Salve æternum mihi, maxime Palla] Rom. codex vocativum hunc nominativo similem facit *Pallas*. Sed nomina in *as* desinentia, quæ, genitivo crescente, per *ntis* propuntiantur, neque synæresin patiuntur, vocativum fa-

cere solent extrema genitivi abjecta. *Thoantis, o Thoan; Laodamantis, o Laodaman.* Poëtæ tamen hujusmodi vocativum absque *s* litera proferre libentius solent: ut *o Laodama, o Polydama;* sic *o Palla.* Pier.

Salvæ æternum mihi, maxime Palla, &c.] Ita Catull. 'Atque in perpetuum frater ave atque vale.' Ita Charinus apud Plaut. Mercat. v. 1. extremum discedens, 'Limen Superum et Inferum salve, simul autem vale.' Etiam Græci mortuos geminatis vocibus extremum salutabant, χαῖρε καὶ χαῖρε. Vide et Turneb. XI. 1. *Taubmann.*

Salve æternum mihi, maxime Palla, Æternumque vale] Verbis *salve* et *vale* utebantur qui se invicem salutabant, et sicuti accedentes ad aliquem *ave* vel *salve*, ita discedentes *vale* dicebant. Adhibebantur ea quoque cum a mortuis compositis jam recedebant: unde supra Æn. II. 644. 'Sic o, sic positum adfati discedite corpus.' Ubi Servius: 'hoc est, adfamini me; ut dici mortuis solet: vale, vale, vale.' Statius Silv. l. III. 'Salve supremum genitor, mitissime patrum, Æternumque vale.' Supra Æn. v. 80. Æneas in anniversario parentis sui sacro: 'Salve, sancte parens: iterum salvete recepti Nequicquam cineres, animæque umbræque paternæ.' Sed vid. Brisson. de Form. l. VIII. in fine. Respondent his Græca ἔρρωσο et ὑγίαινε, quæ, quia iis utebantur discedentes, mali ominis habebantur: ut Artemidorus l. I. cap. ult. Ἔρρωσο δὲ καὶ ὑγίαινε οὔτε λέγειν οὔτε ἀκούειν ἀγαθόν· οὐ γὰρ προσιόντες ἀλλήλοις, οὔτε μέλλοντες τὶ πράττειν ταῦτα λέγουσιν ἄνθρωποι, ἀλλὰ ἀπαλλαττόμενοι ἀλλήλων καὶ πρὸς ὕπνον τρέπόμενοι· διὸ γάμους καὶ κοινωνίαν διάστησι, καὶ τοὺς νοσοῦντας ἀναιρεῖ. *Æternum* autem dicitur pro in æternum tempus; ut Ecl. III. 79. 'Longum [illegible]e.' *Emmeness.*

99 *Tendebat*] Eadem significatione τείνειν Græcis dici Germ. notat, nam Eurip. Supplicib. οἱ δ' ἔτεινον εἰς πόλιν. *Cerda.*

100 *Oratores*] Legati: a perorando pro republica nominati; quod orabant, id est, agebant: unde et actores causarum *oratores* appellantur. *Servius.*

Urbe Latina] Pro *Latini:* id est, de Laurolavinio. *Idem.*

101 *Velati ramis oleæ*] Non coronati (nec enim lugentes decebat) ut qui pro mortuis precabantur, sed instructi et ornati: id est, in manibus olivæ ramos ferentes: sicut Homerus στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος. *Velati* autem, ornati: et illo loco significat, 'Victori velatum auro vittisque juvencum;' cum vittis non aut velentur aut coronentur victimæ, sed ornentur: aut certe *velati*, ab omni injuria tecti jure gentium. *Idem.*

Velati ramis oleæ] Id est, manibus olivæ ramos præferentes. Nam coronatos esse in luctu non decebat. Vide Æn. VII. 237. *Taubmann.*

Velati ramis oleæ] Non solum pacis insigne arbor hæc (unde supra Æn. VIII. 116. *pacifera*, et Græcis φιλείρηνος dicta) sed deprecantium quoque et supplicum. Livius XXIX. 16. 'Legati Locrensium ramos oleæ, velamenta supplicum porrigentes.' Unde Statio Theb. XII. 502. 'supplicis arbor olivæ:' et 478. 'Ipsa manu ramosque oleæ, vittasque precantis Tradit.' Rationem refert Joan. Chrysost. Oration. 3. de incomprehensibili Dei natura: οἱ ἄνθρωποι κλάδους ἐλαιῶν ἐκκόψαντες ἐπισείουσι τοῖς βασιλεῦσι διὰ τοῦ φυτοῦ ἐλαίου αὐτοὺς καὶ φιλανθρωπίας ἀναμιμήσκοντες. *Emmeness.*

Veniamque rogantes] Beneficium juxta antiquum modum dictum; hoc est, sepulturam suis petentes. *Serv.*

Veniamque rogantes] Rom. codex

precantes legit, ut etiam inferius est: 'Quos bonus Æneas non aspernanda precantes Prosequitur venia.' *Pierius.*

102 *Corpora, per campos*] Poëta bellici juris peritus, ut integram solidamque victoriam Trojanis asserat, et eos campo potitos doceat, inducit legationem Latinam ad Ænean, quæ ad sepulturam corpora deposceret a victore Ænea, secundum scilicet historicam fidem, et receptum belli morem, et legem imperatori illi superiores commissæ pugnæ partes adjudicantem, penes quem campi et sepulturæ potestas remansit. Justin. l. VI. 'In eo prælio Archidamus rex Lacedæmoniorum vulneratur, qui cum cædi suos, et victos videret, per præconem corpora interfectorum ad sepulturam poscit. Hoc est enim signum apud Græcos victoriæ traditæ.' Eurip. πέμψω λόγους Κρέοντι, νεκρῶν σώματ' ἐξαιτούμενος. *Germanus.*

Ferro quæ fusa] *Fusa* modo, interempta; alias fugata; sed discernuntur epithetis: ut si dicas, *ferro fusus*, vel *metu fusus*. Servius.

103 *Redderet*] Ostendit jam campos in Trojanorum esse potestate. *Idem.*

Tumulo succedere terræ] Pro, terra condi, tegi tumulo, ad eum modum, quo, 'successimus antro,' et 'succedere muro.' Politissima certe locutio, et inde laudata Scaligero. Itaque noluit illa Eurip. in Supplicib. γῇ καλυφθῆναι νεκρούς: κρυβήσονται χθονί: τάφῳ δέδονται. Neque illa Soph. Antig. καὶ χθονὸς ἔκρυψε: ἐν τάφῳ τιθέναι: et in Ajace: σῶμα τυμβεῦσαι τάφῳ: neque infinita Hom. *Cerda.*

104 *Nullum cum victis certamen*] Deest, *esse oportet*. Servius.

Et æthere cassis] Id est, luce vacuis: unde et retia, *casses* dicimus. Hoc autem bene addidit, quoniam victi possunt innovare certamen. *Id.*

Et æthere cassis] Mediceus codex, et aliquot alii *aëre* legunt, de inferiori enim et spirabili hac aura, loquitur. *Pierius.*

Nullum cum victis certamen, &c.] Apto Virgilio nobilissimum locum Lysiæ in orat. funebri: πέμψαντες κήρυκας, ἐδέοντο αὐτῶν δοῦναι τῶν νεκρῶν ἀναίρεσιν, νομίζοντες ἀνδρῶν τῶν ἀγαθῶν εἶναι ζῶντας τοὺς ἐχθροὺς τιμωρίσασθαι, ἀποστούντων δέ σφισιν αὐτοῖς, ἐν τοῖς τῶν τεθνεώτων σώμασι τὴν εὐψυχίαν ἐπιδείκνυσθαι. Plato etiam Leg. l. V. ἀνελεύθερον τὸν πολέμιον νομίζειν τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος: et mox ait, hoc qui agunt, esse similes canibus, qui in mortuos sæviunt. Non abhorret sententia Sophoc. apud Stob. Τὶ κέρδος οὐκ ἔτ' ὄντας αἰκίζειν νεκρούς. Demosth. in Coron. τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν πάντων, ὅτι τοῖς μὲν ζῶσι πᾶσιν ὑπέστη τὶς ἢ πλείων, ἢ ἐλαττων φθόνος, τοὺς τεθνεῶτας δὲ οὐδὲ τῶν ἐχθρῶν οὐδεὶς ἔτι μισεῖ. Idem contra Leptinem: καὶ μὲν κἀκεῖνος τῶν καλῶς δοκοῦντων ἔχειν νόμων Σόλωνός ἐστι, μὴ λέγειν κακῶς τὸν τεθνεῶτα. Istis consentit Calaber l. I. Οὐ γὰρ ἐπὶ φθιμένοισι πέλει κότος, ἀλλ' ἐλεεινοὶ Δήϊοι οὐκ ἔτ' ἐόντες, ἐπὴν ἀπὸ θυμὸς ὄληται. Et l. IX. de defunctis ait, οὐ γάρ σφι μῆνις ὀπηδεῖ. Inde Constantii Augusti apud Hilarium: 'Ceteri quidem mortales semper cum vivis bella gesserunt, dum homini ad hominem ultra mortem nihil causæ est: tibi vero inimicitiarum nullus est finis.' Vide Val. Max. IV. 1. de Moderatione, ubi loquitur de inimicitiis testatissimis Scipionum, Numidici, et Africani, quas tamen Numidicus, mortuo Africano, statim delevit. *Cerda.*

106 *Bonus Æneas*] Ideo, quia ab eo facile impetratur. *Servius.*

Bonus Æneas] Explica *bonum*, id est, ἄφθονον, *sine invidia*. Nam φύσεως κακίας σημεῖόν ἐστιν ὁ φθόνος, ait Demosthen. orat. contra Leptin. 'Invidia argumentum est pravitatis naturæ.' Unde ille colligit, Athenienses vere esse bonos, quia carentes ipsi

invidia sepelirent eos, qui in acie occubuissent. *Cerda.*

Haud aspernanda] Justa, non contemnenda. Sepulturæ enim beneficium generaliter debetur universis. *Servius.*

107 *Venia*] Quam petebant; aut *venia*, humanitate. *Servius.*

Insuper addit] Accumulat verbis beneficium, dicens pacem se etiam vivis velle præstare: pacem autem ideo defunctis, quia ait supra, 'Nullum cum victis certamen:' et mortuorum pax, sepultura est. Unde elegit verbum, quod tam vivis, quam mortuis aptum esset. *Idem.*

108 *Quænam*] Quanta et qualis: nam mirantis est: nec enim dubitat cum ipse dicat *indigna.* Ergo potest ἀπεξήγησις esse, quænam vos fortuna implicuit, quæ est indigna bello: et mira est oratio conciliantis se hostibus suis. *Idem.*

Quænam vos tanto] Exordium a reprehensione modesta, quod temere adversus se arma induerint. *Hort.*

109 *Implicuit*] Id est, involvit invitos. *Bello* autem incertum dativus an ablativus. *Servius.*

110 *Pacemne exanimis*] Rom. codex, Mediceus, et antiquiores plerique alii legunt *pacem me exanimis*, quod mirifice placet. Habet enim emphasin pronomen illud, plusque in recessu præstat, quam fronte polliceatur. *Pierius.*

Pacemne exanimis] Propositio hostium de sepeliendis suorum cadaveribus: ad quam ipse est responsurus. *Hort.*

Pacemne exanimis] De versibus his vivis et cælestibus, quos vocat Scalig. vide Poët. III. 11. *Taubmann.*

Exanimis] Huic voci proprie respondebit Græcorum ἀποψύχω, quæ vox est in Soph. Ajace, ἀπέψυξε βίον, ut utraque vox sit, *expellere animam.* Sæpe enim ἀπὸ Græcum, et *ex* Latinum sibi respondent. Sic ἀποφυγή, ἀποφυσάω, ἀποχωρέω: *effugium, efflo, excedo.* Cerda.

Martis sorte peremtis] Ad illud, 'nullum cum victis certamen.' *Servius.*

111 *Concedere vellem*] In antiquis aliquot codicibus *mallem* legitur, quod magis explet Oratorum vota, magisque sibi eos conciliat: *vellem* tamen receptum. *Pierius.*

112 *Nec veni*] Nec venissem: tempus est pro tempore, et vitavit ὁμοτέλευτον. *Servius.*

Nec veni] Fieri per modos solœcismum Comminianus ait, hoc loco citato. *Nec veni*, pro *nec venissem*, indicativus pro conjunctivo. Indignatur vero Fab. Quintilianus hujusmodi elocutionum species, nunc Solœcismi, nunc Barbarismi nuncupatione appellitari, ubi ait, 'Exempla Barbarismi quidam fere in jactationem eruditionis sumere ex Poëtis solent, et Auctores, quos prælegunt, criminantur.' *Pierius.*

Nec veni, &c.] Caussam obiter adventus sui, cur contra se arma sint sumpta, reddit: obtenditque *fatum*: ut a se removeat, quod toties ab hostibus fuit objectum. *Hort.*

Fata locum, sedemque dedissent] Sæpe hæc prædicat in Æneide, in istis, 'Italiam quæro fatis.' 'Italiam fato profugus.' 'Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.' 'Sed nos fata Deum vestras exquirere terras Imperiis egere suis:' et sæpe alibi. Ut scilicet desertoris nomen et proditoris amandet ab Ænea, quod aliquibus persuasum. Unde hac maxime injuria Turnus Ænean petit, 'desertorem Asiæ,' et 'fugacem;' ut etiam Dido. Cavit ergo suo Heroï Virg. in gratiam Augusti. *Cerda.*

113 *Nec bellum cum gente gero*] Subaudiendum, *sed cum Turno*: per quod populariter eorum captat favorem: aut ut seditionem eorum adversum regem invocat. *Servius.*

Hospitia] Hoc verbum duo significat, et quo ab alio recipimur, et quo

aliqnem recipimus. *Idem.*

Rex nostra reliquit Hospitia] Nusquam iræ majores, quam ob violatam hospitalitatem. Exempla plurima in uno Paus. Hom. Odyss. XX. οὐ γὰρ καλὸν ἀτέμβειν, οὐδὲ δίκαιον, Ξείνους. Et Odyss. XIV. dicit, non oportere ξεῖνον ἀτιμῆσαι. Cesso ab loco communi. *Cerda.*

114 *Turni se credidit armis*] Pro, commisit. Phædrus Fab. I. 8. 'Gulæque credens colli longitudinem.' Id est, inmittens. Absolute ponitur Ge. IV. 192. 'credunt cœlo :' et vs. 48. 'altæ neu crede paludi.' *Emmenes.*

115 *Huic Turno*] Id est, huic morti, δευτικῶς, quasi jacentes ostendit. *Servius.*

Æquius huic Turno fuerat, &c.] Antiqua omnia exemplaria, quotquot versare contigit, *Turnum* accusativo casu legunt, ut ordo sit, æquius fuerat Turnum opponere se huic morti. Nam et Servius *huic morti* legit δευτικῶς, quasi jacentes ostendat. *Pierius.*

Æquius huic, &c.] Taxat oblique sinistra Latini cohsilia : qui persuasus pessime, maluerit se propter Turnum bello implicare, quam secum societatem adjungere. *Hort.*

116 *Si bellum finire manu*] Hoc est, internecione : potest enim et pace finiri. *Servius.*

117 *His mecum decuit concurrere telis*] Aut qui se Teucros parat pellere, aut tela sua ostendit, ut armatus in concilio fuerit. *Idem.*

His decuit mecum concurrere telis] In Rom. codice, et aliquot aliis, ad evitandam cacophoniam, quæ in pede quarto fieret *cum con.* scriptum est transpositis dictionibus 'His mecum decuit concurrere telis:' *Pierius.*

118 *Vixet*] Pro *vixisset :* et est Syncope. *Servius.*

Vixet] Ita omnes legunt, pro, *vixisset.* In nonnullis tamen, *virit :* cui lectioni non deest suus lepor. *Cerda.*

Deus, aut sua dextra dedisset] Victoria enim vel vita, duplici ratione consistunt, aut virtute, aut voluntate fortunæ. *Servius.*

119 *Nunc ite*] Epilogus, qui constat perbenigna permissione ejus rei, quam petunt. *Hort.*

Miseris ciribus] Quasi aliena culpa perenntibus ; et bene commendatur dicentis bonitas, quasi et ipse eorum misereatur. *Servius.*

Miseris] Qui non in suo, sed in Turni negotio perierant. *Donatus.*

120 *Obstupuere silentes*] Id est, obstupefacti sunt, et silere cœperunt. *Servius.*

Olli obstupuere silentes] In veteribus codicibus pene omnibus scriptum observavi *illi obstipuere.* Pierius.

122 *Tum senior*] Cui ab ætate præstabatur authoritas. *Servius.*

Odiis et crimine Drances Infensus juveni Turno] Aut qui eum odio semper et criminationibus persequebatur : aut propter suum crimen, id est, inertiam, quam semper virtuti constat esse contrariam : aut Turni crimine, qui tot viris causa mortis extiterat. *Idem.*

Semperque odiis, &c.] Sic et de Thersite Hom. ἔχθιστος δὲ μάλιστ' Ἀχιλῆι, ἠδ' Ὀδυσῆι· nimirum et vapulavit in Hom. ab Ulysse, et cæsus est ab Achille in Calab. *Germanus.*

124 *Orsa refert*] Cœpta verba. *Servius.*

O fama ingens, ingentior armis] Frustra, ait Donatus, hoc nomen de his esse, quæ non recipiunt comparationem ; nam quia augmentum recipit et comparatur : alia sunt illa nomina in quibus est dubitatio utrum comparentur, ut est *perfectus,* quod si velis comparare, incipit perfectus non esse perfectus. *Idem.*

O fama ingens, &c.] Scripsit Macrob. VI. 2. et placuit aliis, asplrasse Virg. ad verba Tull. de Catone Majore hæc : 'contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut majora om-

nia re, quam fama viderentur.' *Cerda.*

O fama ingens, &c.] Laudat hanc *Drancis* orationem tanquam disertam admodum Victorius; quod cum Æneam laudare vellet, commendaverit ipsum a duabus maximis, quæ in vero rege requiruntur, virtutibus: justitia videlicet et fortitudine, sive scientia militari. Eum vide Var. Lect. XXXVIII. 3. *Emmeness.*

125 *Vir Trojane*] Notavit jam Donatus, solere inferiores, cum loquuntur cum majoribus, abstinere a nominibus propriis, quadam dignitatis ratione: contra, qui sunt superiores honore, solitos nominare inferiores. Hoc si est verum (nam sæpe video perturbari) non desunt in Marone exempla. Hic inferior, 'vir Trojane.' Achates, 'nate Dea.' Ilioneus, 'o Regina.' Euander, 'hospes Trojane.' Hi omnes, ut inferiores, abstinent a propriis. Contra superiores. Nam Juno 'Æole namque tibi.' Camilla ad unam e ministris, 'hactenus Arca soror.' Dido, 'Anna soror.' Tu consule Alexand. libro Genial. II. 19. et ibid. Tiraquell. Inde veluti in contumeliam Juno, 'vincor ab Ænea.' *Cerda.*

Cœlo te laudibus æquem] Pro his qui in cœlo sunt, id est, Diis: ut, 'Cæruleus Tybris cœlo gratissimus amnis;' et est oratorium non invenire paria verba virtutibus. *Cœlo* autem, dativus, *laudibus*, ablativus. *Servius.*

126 *Justitiæne prius mirer, belline laborum*] Figura Græca, 'Miror illius rei,' et 'regno illius rei,' ut Τενέδοιό τε ἶφι ἀνάσσεις. Inde Horatius ait, 'Et qua pauper aquæ Daunus agrestium regnavit populorum,' pro *agrestibus populis;* ita et hic *justitiæ, laborum*, genitivum pro ablativo; si autem *justitiæ* legeris, subaudiendum *justitiæ laudibus*, si *justitia*, subaudiendum *præditum.* Idem.

Justitiæne prius mirer belline laborum] Sane Servius *miror* genitivo junctum Græca ait figura, θαυμάζω ἐκείνου, καὶ ἄρχω ἐκείνου, et apud Hor. 'Agrestum regnavit populorum,' legitur. In Rom. tamen cod. et aliquot aliis perveteribus posita hæc sunt in casu septimo, 'Justitia ne prius mirer belline labore,' in quo illud etiam observes *justitia* per *t* in pene ultima scribi, ut ex antiquis inscriptionibus, et nomismatis approbavimus. Sed est et ubi *belline laborem.* Est, ubi *justitiam*, et *laborem* accusativo casu legas. Neque mirum lectionem hanc ita nunc variare, quum variæ super ea fuerint olim etiam Grammaticorum sententiæ. Nam Priscianus, ubi ait, conjunctionem dubitativam, vel interrogativam similes casus exigere, locum hunc Virgilii citat, in quo scriptum secus asserit, neque præceptioni hujusmodi Poëtam paruisse, qui scripserit ablativo casu *justitia ne prius mirer:* mox genitivum adjecerit, *belline laborum:* quippe propter ancipitem dictionum constructionem, quod utrumque bene dicatur, *miror justitia*, et *justitiæ:* Inveniri tamen in codicibus etiam *justitiæ* genitivo casu, idque aptius esse, non inficiatur, quod et alibi confirmat Græcæ constructionis exemplo posito, θαυμάζω τῶν πόνων. *Pierius.*

Justitiæne prius mirer] Id est, Tene mirer ob justitiam prius, an ob belli labores? ita Lamb. ad illud Hor. Epod. 17. 'Plorare artis:' ut subaudiatur *caussa:* quomodo hoc Virgilii et Turnebus explicat v. 8. Ita infra, vs. 280. 'lætari malorum.' Secutus autem Græcos est, qui θαυμάζω τῆς ἀρετῆς dicunt. Sic Plato, ἀνάσσειν πόλεως dixit, quod Horat. Od. III. 30. 'Regnare populorum.' *Taubmann.*

128 *Si qua viam dederit Fortuna*] Bene cum exceptione pollicetur, dicens, Si voluntatem nostram fortuna comitetur. *Servius.*

129 *Fœdera Turnus*] Vel conjugii, vel amicitiarum, et potest videri deesse *alia.* Idem.

130 *Fatales moles*] Quia audierat,

'Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent.' *Idem.*

Fatales moles] Ita 'fatalem Æneam,' 'fatale monstrum,' 'fatalis equus.' et Horat. 'fatalis judex.' *Cerda.*

131 *Saxa Trojana*] Ambitiose ait, quasi Trojanis fataliter debita: vel *Trojana*, in usum Trojanorum. *Servius.*

Saxaque subvectare] Id est, sursum tollere. Lucret. l. VI. 'Saxaque subvectare, et arenæ tollere nimbos.' Sic et *subjicio* l. XII. 'corpora saltu Subjiciunt in equos.' *Cerda.*

133 *Pepigere dies*] Pacti sunt: nam ab eo quod est *paciscor*, et *pepigi* et *pactus sum* facit: sicut ab eo quod est *parco*, et *parsi* et *peperci* facit. *Serv.*

Pace sequestra] Media. Namque *sequester* est aut medius inter duos altercantes, aut ad quem aliquid ad tempus seponitur: dictum autem a sequendo; quod ejus, qui electus sit, utraque pars fidem sequitur. *Pacem* ergo *sequestram*, inducias dicit: id est, pacem temporalem, et mediam inter bellum præteritum et futurum. *Idem.*

Pace sequestra] *Sequestra pax* ea est, quæ sic interponitur, ut non tollat, sed differat bellum. *Donatus.*

Pace sequestra] *Sequester* est is (ait Modestin. Jur. Cons.) apud quem plures deponunt rem eandem, de qua controversia est, sic dictus, quod pars utraque ejus fidem sequatur. Eleganter hac voce usus Tertull. l. de Patient. 'Adeo satis idoneus patientiæ sequester Deus. Si injuriam deposueris penes eum, ultor est: si damnum, restitutor est: si dolorem, medicus: si mortem, resuscitator est.' Itaque, *sequestre* dictum, quicquid medium. Nam vere is est medius, apud quem plures deponunt rem. Bene ergo induciæ dicuntur, *pax sequestra*, nam illæ mediæ inter præteritum bellum et futurum, et inter utrumque hostem. *Cerda.*

134 *Mixtique impune Latini*] Apud majores enim magna erat cura fidei, adeo ut induciis factis conloqui soliti essent duces populi Romani, cum hostium ducibus; summaque severitate vindicatum, si injuriam se passos quererentur: denique obsessa urbe a Tarquinio, inter Porsennam et Romanos factis induciis, cum ludi Circenses in urbe celebrarentur, ingressi hostium duces curuli certamine contenderent, et victores coronarentur. *Impune* autem hoc loco sine periculo. *Servius.*

135 *Ferro bipenni*] Ad epitheton transtulit nomen proprium: nam *bipennis* per se plenum est, et securim significat: ut, 'Crebrisque bipennibus instant.' *Idem.*

Ferro sonat alta bipenni Fraxinus] In aliquot antiquis cod. *acta* legitur, quod minime placet, quia statim sequitur 'evertunt actas ad sidera pinus.' Siquid vero immutandum fuerit ex lectione vulgata, placeret *icta*, quod in antiquissimo codice observavi. *Pierius.*

Ferro bipenni] Vides instrumenta duo in Virg. hic *bipennem*, postea *cuneum*. Utrumque aptum: nam illa ad sectionem, hic ad fissionem. Hom. Il. XIII. secat πελέκεσσι νεῆκεσι: ut et Il. XXIII. infert ὑλοτόμους πελέκεας: ut etiam Cal. l. XII. in fabrica equi πελέκεσσι διατμήγοντες. Sil. *bipennem* usurpat, Statius *ferrum*. Virg. utrumque; ideo *ferro bipenni*, id est, *ferro bipennato*, quo explicatur securis ἀμφήκης, et ἀμφιτόμος, ut Homerus loquitur. Non enim audio Grammaticos, qui putant, duplex esse substantivum. Errant: adjectivum est, *bipenni*. Probo facile. Quam galeam Aristophanes vocat τετράπτιλον, boni interpretes reddunt *quadripennem*, id est, *quadriplumem*. Si ergo *quadripennis* est adjectivum, cur non *bipennis*? Cerda.

136 *Fraxinus*] Secat Virgilius *fraxinum*, *pinum*, *robur*, *cedrum*, *ornos*, ut intelligas has esse ferales arbores. Easdem intulit in funere Miseni: tantum pro pinu substituit *piceam*, pro robore *ilicem*, videlicet cog-

natas arbores. Easdem intulit Ennius libro sexto Annal. adempta *cedro*, et addita *quercu*. Statius bis excurrit in hanc rem; sed l. III. in genere tantum loquitur, nullam nominans arborem: in VI. multas nominat, videlicet quas vidisti, et addit de novo funestas alias, *fagum*, *cupressum*, *taxum*, *abietem*, *alnum*, *ulmum*. Sil. lib. decimo aliquas harum nominat, et addit *populum*. Cerda.

137 *Robora*] Modo genus ligni est, nam est inter specialia nominatum. *Servius.*

Olentem cedrum] Quia quærebantur arbores odoriferæ ad ustrinam pyræ abigendam. Et hæc est ratio, cur adhibita *cedrus* ab scientissimo Poëta, etiamsi non esset in eo orbe, modo vere *cedrum* intelligat, modo juniperum, quam Plinius *cedro* ait esse similem: et vere, nam suavitate odoris, foliis, baccis, similis est *cedro*. Tu lege Pet. Vect. XXXVIII. 1. *Cerda.*

138 *Plaustris gementibus*] Sub pondere sonantibus. *Servius.*

Plaustris gementibus] Arripuit Sen. in Hipp. 'fertur plaustro præda gementi:' et Apollon. l. II. Excid. Hieros. in re plane simili, 'Cæduntur silvæ, plaustrisque gementibus orni, Fraxineæque trabes, et pinea robora mistim.' Quæ duo loca Virgilio annectebat charissimus Morlanius; et ego Græcos: nam Cal. l. III. ἐκέστενε δ' ἄσπετος ὕλη. Cyrill. Alexandrinus in Amos num. 23. κυλίονται δὲ ὁμοῦ τοῖς ἄξοσιν οἱ τροχοί, βαρύ τε καὶ δυσηχὲς ἀποτριζόντων τῶν ξύλων, καὶ μονονουχὶ κατακεκραγότων ἐπικειμένων αὐτοῖς φορτίων: ibid. de axe, dixit, καταβοήν. Corippus l. IV. 'Robora silvarum tunc plaustra gementia ducunt, Magnis ponderibus tractu scindente rotarum.' Gaudent. quoque Episcop. Brixiens. 'iter solidum plaustris gementibus commodabat.' Est hoc, quod Sidonius epist. II. 10. 'stridentum essedorum:' et quod Claud. de mulab. Gallic. 'esseda multisonora.' *Cerda.*

139 *Et jam fama volans*] Est hoc illud l. IX. 'Interea pavidam volitans pennata per urbem Nuntia fama ruit.' Claud. II. Eutrop. 'Jam vaga pallentem densis terroribus aulam Fama quatit.' Val. Arg. II. de eadem, 'motis quatit oppida linguis.' Amm. l. XV. 'Erratica quædam antevolans prodiderat fama.' *Idem.*

Prænuntia] Nonnus l. XLI. dixit, προάγγελος ἦλθε. *Idem.*

140 *Replet*] Impressores pleriqne librarii *complet*, ut sonorius esset, posuere. Antiqua tamen omnia exemplaria *replet* legunt, uti etiam in vulgatis prius codicibus habebatur. *Pierius.*

141 *Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat*] *Latio* pro *in Latio*. Bene *modo*. Uno enim eodemque die et fortiter fecit et periit: ut, 'Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.' Alii *modo*, paulo ante accipiunt. Sed *modo*, haud cum adfectu, ut acerbior luctus de tanta mutatione nasceretur: alii *modo*, pene, accipiunt. *Servius.*

142 *Arcades ad portas ruere*] Eos nunc Arcadas dicit, qui intra civitatem sunt. Multa tamen exemplaria, 'Arcadas at portis ruere,' habuerunt, ut conjunctio sit, non præpositio: ut, 'It nigrum campis agmen,' pro *per campos*, et 'It portis jubare,' per portas. *Ruere*, id est, magna velocitate ferri: ut 'Excitum ruit ad portas,' et, 'Ruuntque effusi carcere currus:' et *ruere* pro *ruebant*, infinitum pro pronuntiativo. *Servius.*

De more vetusto] Quia antea per noctem cadavera proferebantur cum faculis. *Idem.*

143 *Rapuere faces*] *Rapuere*, raptim et festinanter tulerunt. Sed apud Romanos moris fuit, ut noctu efferrentur ad funalia, unde etiam *funus* dictum est, quia in religiosa civitate cavebant, ne aut magistratibus occurrerent, aut sacerdotibus, quorum oculos nolebant alieno funere violari. Inde etiam, qui funeri præ-

erant, a vespera primum *vesperones*, deinde *vespillones* dicti videntur, et magis moris Romani, ut impuberes noctu efferrentur ad *faces*, ne funere immaturæ sobolis domus funestaretur, quod præcipue accidebat in eorum, qui in magistratu erant, filiis. Ideo Virgilius Pallantis corpus facit excipi *facibus*, quia acerbum funus. *Funera* autem alii a funalibus candelis, sebo vel cera circundatis, dicta, quod, his prælucentibus, noctu efferrentur mortui. Alii a fungendo, quod eo supremo in eo, qui decessit, officio fungimur: vel quod hi qui mortui sunt, vita functi dicuntur. Alii tradunt, de filiis, qui in potestate patris sint, non putari jus esse, funus vocari fierique; quia servi loco sint parenti; et si id fiat, familia funestata sit. Ergo hic merito Pallantis funus facibus celebratur, ut filii. Alii, sicut Varro et Verrius Flaccus dicunt, si filius familias extra Urbem decessit, liberti amicique obviam procedunt, et sub noctem in urbem infertur cum cereis facibus prælucentibus, ad cujus exsequias nemo rogabatur. Sane hæc corpora, sive projici jubebantur, et a cadendo, sive quod sepultura carebant, *cadavera* dicta. *Idem.*

Rapuere] Raptim et festinanter tulere, in occursum scil. funeri. Nam cum funera olim ad faces et funalia noctu efferrentur, postea interdiu idem obtinuit. Alludit Propert. l. IV. eleg. ult. 'Viximus insignes inter utramque facem:' nam et nubentibus faces præferebantur. Vide Servium Dan. et J. Kirchmann. II. 3. et Lipsium ad Tacitum, l. III. Quanquam distinctio illa cerei et funalis ad discrimen statuendum inter *acerba funera* (cujusmodi hic Pallantis est) et alia, ab Is. Casaubono exploditur, ad Persium Sat. 3. Vide ibid. exquisite multa in hanc rem disputata. *Taubmann.*

144 *Discriminat*] Dividit. Unde et *discrimen capitis muliebris* dicitur, ex eo, quod caput auro discernat. *Servius.*

Discriminat agros] Facies terræ, quæ una fuit, interjectis facibus, videbatur in partibus esse divisa. *Donatus.*

145 *Plangentia jungit, &c.*] Ab toto hoc loco Stat. Theb. v. 'laceras comitata Thoantis Advehit exequias: contra subit obvia mater Fæmineos cœtus plangentiaque agmina ducens.' Nec longe abit Val. Arg. III. 'Parte alia Clite laceras super ora mariti Fusa comas, misera in planctus vocat agmina matrum.' Neque Hom. locus ult. Iliad. *οὐδέ τις αὐτόθ' ἐνὶ πτόλεϊ λίπετ' ἀνὴρ, Οὐδὲ γυνὴ· πάντας γὰρ ἀδάκρυτον ἶκτο πένθος.* Justinus l. XIX. dixit, 'plangentia agmina junguntur.' *Cerda.*

146 *Postquam matres*] Vel pro mulieribus posuit, vel matres eorum qui cæsi fuerant. *Donatus.*

Succedere] Ut, 'Tumulo sineret succedere terræ.' *Servius.*

Succedere tecto] In cod. aliquot antiquis, *Succedere muris* legitur. In Mediceo et plerisque aliis *tectis* numero multitudinis. *Pierius.*

147 *Incendunt*] Implent: ut, 'Clamore incendunt cœlum Troësque Latini.' *Servius.*

Incendunt clamoribus urbem] Ad eum modum quo, 'Martemque accendere cantu,' id est, excitare. Sic *incendunt*, i. e. turbant urbem clamoribus. *Cerda.*

148 *At non Euandrum, &c.*] Cæsar Scalig. IV. 4. ubi de *cultu* tractat, qui evenit in sententiis, quando non omnia quæ dici possunt, dicuntur; itemque in *verbis;* hos quatuor versus exemplum adducit, et quidem in *oratione grandi.* Taubmann.

Potis est] Id est, potest; ut etiam Lucr. l. V. 'Quis potis est dignum polienti pectore carmen Condere, pro rerum majestate, hisque repertis?' Maro alibi, 'potis est per tela, per hostes.' *Cerda.*

Potis est] Vid. sup. Æn. III. 671. *Emmeness.*

Vis ulla] Nec ætatis imbecillitas, nec severitas regia. *Servius.*

149 *Pheretro Pallante reposto*] Id est, *posito Pallantis pheretro.* Nam Antiptosis est. *Idem.*

Pheretro] Multi ita indigitant. Tacitus Annal. II. 'torum.' Hom. sæpe λέχος. A Græcis Latini. Nam Suetonius in Julium cap. 84. 'lectum' avocat. Martialis nominat 'sandapilam.' Plautus 'capulum.' Horatius 'libytinam.' Martialis 'Orciniauam spondam,' et, 'lectum Stygium.' Lucanus et Horatius 'arcam.' Alii 'arceram.' Dici etiam 'lecticam,' et 'lecticulam' jam Lipsius observavit Elect. I. 19. Dionys. et Plut. in vita Gracchi κλίνην. Inter tot autem propria admodum vox est *pheretrum*: nam et Græcis ἐκφέρω, et Latinis *effero* de hac re. *Cerda.*

Reposto] Sic VI. 'tellure repostos:' et in re mortuorum Prop. Eleg. I. 17. 'fata reponere.' *Idem.*

150 *Procubuit super, atque hæret, &c.*] *Procubuit* præterito tempore, non sine quorundam codicum veterum testimonio scribi video. Romanus tamen *procumbit*, præsenti tempore legit, quod prius in vulgatis etiam habebatur: placet vero *procumbit*, quia subsequitur *atque hæret* eodem tempore, remque ipsam actu esse, magis movet. *Pierius.*

151 *Et via vix tandem voci laxata*] In Rom. cod. *vocis*, quod non ita placet. *Idem.*

Et via vix tandem] Ita in magno dolore Stat. Theb. XI. 'Nec vox ulla seni, jacet immugitque cruentis Vulneribus, nec verba diu tentata sequuntur.' Ovidius in magno dolore Metam. XI. 'stupet hic.' Idem egregie dixit, vocem devorari a dolore. Plut. in vita Pomp. ἦν δὲ τῷ δήμῳ θαῦμα, καὶ σιωπὴ πᾶσα. Et ibidem ipse Pompejus facta jactura magni honoris, ἄφθογγος καθῆστο, ὅμοιος παράφρονι καὶ παρακλήγι τὴν διάνοιαν: *dementi similis et attonito mentem.* Et paulo post Cornelia ejus uxor, audita eadem clade, πολὺν χρόνον ἄφωνος, καὶ ἄναυδος ἔκειτο. Livius I. III. 'fleas diu vocem non misit.' Andromacha Æneid. III. 'diriguit visu in medio.' Quod sequitur, *laxatam tandem vocem*, illustrabis sequentibus. Statius Theb. V. 'tandem laxata dolore Vox invenit iter, gemitusque in verba soluti.' Et I. XI. in re plane simili, 'Tandem muta furens genitor suspiria solvit.' Ovid. Metamorph. IX. 'Linguaque vix tales icto dedit aëre voces.' Andromacha I. III. 'longo vix tandem tempore fatur.' *Cerda.*

152 *Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti, Cautius, &c.*] Duplex expositio est: aut enim hoc dicit, Non mihi talia promittebas, ut crederem cautius te dimicaturum: ut intelligamus proficiscentem Pallantem promisisse patri victoriam, cædem hostium, plurima spolia. Qui eum cogitat hæc, cautelæ obliviscitur, ariditate vincendi: aut certe *non*, pro *nempe* accipiamus; ut in Terentio 'Non tu hunc rus produxisse te ajebas?' id est, *nempe*: ut nunc sit sensus: Nempe hæc mihi dederas promissa discedens, quia cautius fueras pugnaturus. Alii non *parcuti*, sed *petenti* legunt, ut non jure adfectionis quam filius patri debebat, sed humanitatis eum convenire videatur. Petenti mihi, o Palla, fidem dederas te cautius quam fortius dimicaturum: et adfirmant, si *parenti* legendum esset, potuisse dici, 'Non hæc, o fili, dederas promissa parenti.' Alii hæc κατὰ τὸ σιωπώμενον dicta accipi volunt. *Servius.*

153 *Cautius ut sævo, &c.*] Seneca Controv. 'Fortis plusquam aut legi aut patri satest.' Ceterum cum hoc consilio caute pugnandi affinis Ovidius duplici in loco. Videlicet in epistola ubi Laodamia hoc identidem suo Protesilao: et Metamorph. X. ubi

Venus suo Adonidi: illa ut Trojanos hostes vitet, hæc ut feras. *Cerda.*

154 *Haud ignarus eram*] Pathos ab eo, quod speraverit. Macrob. IV. 6. Et γνώμη est, de temeritate juvenili. *Taubmann.*

In armis] Apud armatum, cujus consilium cupido victoriæ plerumque conturbat. *Servius.*

Quantum nova gloria in armis] Cal. l. I. Ἀνδρὶ γὰρ αἰχμητῇ νίκη κλέος, ἔργα τ' Ἄρηος Τερπνά. Vide Adag. 'Dulce bellum inexpertis.' *Cerda.*

155 *Prædulce decus*] Aut valde dulce, aut quasi immaturum. *Servius.*

156 *Primitiæ*] Rudimenta, quasi Trojani. *Idem.*

Primitiæ juvenis miseræ] Arripuit Stat. et in re simili l. XI. 'Hostia, nate, jaces, ceu mutus, et e grege sanguis. Hei mihi primitiis armorum, et rite nefasto Libatus jussusque mori.' Quintil. de re eadem Declam. 315. 'Debetur hoc disciplinæ militari, debetur castrorum severitati. Infelix exeuntium omen, miseræque primitiæ.' Sophoc. in Elect. dixit θυηλὴν Ἄρεος, quasi sacrificium et primitias Martis, loquens videlicet de mortuo. Plutar. in Cimone, ἀρχὰς ἀγάνων. *Cerda.*

Bellique propinqui] Vel quod ante maturam ætatem Pallantis venerit: aut *propinqui*, nimium vicini, quo Pallas mitti posset. Sane hoc bellum *Antarium* vocari solitum, quod sit ante urbem, quasi ante aras. *Ser.*

157 *Dura*] Misera et infelicia. *Id.*

Nulli exaudita Deorum Vota, &c.] Hinc fluxere illa Statii Theb. XI. licet in contrarium conversa: 'Heu dolor, heu justo magis exaudita parentis Vota, malæque preces! quisnam fuit ille Deorum, Qui stetit orantem juxta, præceptaque verba Dictavit fatis?' *Cerda.*

158 *Vota precesque meæ*] Supra, 'Fors et vota facit.' *Servius.*

Tuque, o sanctissima conjunx] *Sanctum* non semper sacrum, neque religiosum est; ut hic, ubi *sanctissima* incorruptæ castitatis significat: unde et *sanctæ leges* appellantur, quæ neque corruptæ sunt, neque corrumpi possunt. *Idem.*

Sanctissima conjunx] Id est, purissima: sanum enim castitatis honorem incorruptæ uxoris amplexus est. Macrob. III. 3. *Taubmann.*

159 *Felix morte tua*] Ea sorte felix qua cæteri dolent. Et bene *tua*, ne ut ipse filii morte fieret infelix. *Serv.*

Felix morte tua] Tale illud Apollon. Arg. l. I. de Æsone patre Jasonis: ἤτε οἱ ἦεν Βέλτερον, εἰ τὸ πάροιθεν ἐνὶ κτερέεσσιν ἐλυσθεὶς Νειόθι γαίης κεῖτο, κακῶν ἔτι νῆϊς ἀέθλων. Briseïs apud Calab. viso ante oculos mortuo Achille: ὡς ὄφελόν μοι Γαῖα χυτὴ ἐκάλυψε, πάρος σέο πότμον ἰδέσθαι. Ab hoc affectu Stat. l. XI. 'o diri conjugis olim Felices tenebræ:' ne scilicet spectaret Œdipus illa funera. Idem Theb. III. non dissimili affectu, 'Ah quanto melius, dextraque in sorte jugatæ, Queis steriles thalami, nulloque ululata dolore Respexit Lucina domum!' Amphitruo apud Eurip. in Hercule petit a Lyco interfici se, et Megaram ante liberos, ne illos interfectos videant: Ὡς μὴ τέκν' εἰσίδωμεν, ἀνόσιον θέαν, Ψυχοῤῥαγοῦντα. *Cerda.*

160 *Vivendo vici mea fata*] Diu vivendo. Ut in Bucolicis, 'O Lycida vivi pervenimus.' *Vici* autem *mea fata*, id est, naturalem ordinem vita longiore superavi: an hoc tantum, ut superstes essem filio meo? namque hic ordo naturalis est, ut sint parentibus superstites liberi. *Fata* ergo generalia dixit, referens se ad naturalem ordinem, non ad fatum proprium. Nam fata superare nemo hominum potest. Unde multi sic distinguunt, Contra ego vivendo vici vitam, scilicet filii: id est, Supervixi. Veteres enim *vivendo vincere* dicebant supervivere: ut, 'Multa virum volvens vivendo secula vincit:' nam et in To-

gatis *victrices* appellantur quæ viros extulerunt. Plautus in Epidico, 'Quia tibi licuit eum vivendo vincere.' Nam hoc est, superstes restarem ut genitor: ut, *mea fata*, per exclamationem dictum sit. Sciendum tamen etiam inrationabilia dolentibus dari. *Servius.*

Contra ego vivendo, &c.] Huc pertinet querela Hecubæ apud Euripid. Troadib. in sermone Astyanactis: Σὺ δ' οὐκ ἐμ', ἀλλ' ἐγώ σε τὸν νεώτερον, Γραῦς, ἀπολίς, ἄτεκνος ἄθλιον θάπτω νεκρόν. Dolent enim parentes natis supervivere. Tale et illud Quintilian. in Declamat. 315. 'Si alterum utique ex domo nostra destinabatis, cur non senem potius traxistis?' et Declam. 344. 'Infelices quidem, qui liberos suos ad rogum deflent.' Cum vero queratur Euander, se diu vixisse ad videnda tot mala, non abludent versus Juven. Sat. 10. ubi de Nestore ita ait: 'oro, parumper Attendas, quantum de legibus ipse queratur Fatorum, et nimio de stamine, cum videt acris Antilochi barbam ardentem: nam quærit ab omni, Quisquis adest, socio, cur hæc in tempora duret? Quod facinus dignum tam longo admiserit ævo? Hæc eadem Peleus, raptum cum luget Achillem.' Juvenali affinis Propert. II. 13. imo ab hoc Satyricus: 'Atque utinam primis animam me ponere cunis Jussisset quævis de tribus una soror. Nam quo tam dubiæ servetur spiritus horæ? Nestoris est visus post tria secla cinis. Si tam longævæ meminisset fata senectæ Gallicus Iliacis miles in aggeribus; Non ille Antilochi vidisset corpus humari: Diceret aut, o mors, cur mihi sera venis?' Tale et illud Albinov. ad Liviam, 'Accusatque annos ut diuturna suos.' Et Lucani l. II. 'Servatosque iterum bellis civilibus annos.' Versus Virg. ductus videtur ab illo Lucret. l. I. 'Multaque vivendo vitalia vincere secla.' *Cerda.*

Superstes] Signate, et efficaciter ad conquestionem, quasi Dii, interfecto Pallante, et servato Euandro, abusi fuerint nominibus rerum, dicente Tullio de patribus de Nat. l. II. 'Nam qui totos dies precabantur et immolabant, ut sui liberi sibi superstites essent, superstitiosi sunt appellati.' *Idem.*

161 *Restarem*] Essem. *Servius.*

162 *Obruerent Rutuli telis*] Id est, *me*: et bene etiam sibi irascitur, sic enim natura immœrentis exprimitur. *Idem.*

Obruerent] Non expressum est, τὸ εὐκτικὸν, *Utinam.* Catullus: 'Tecum ludere, sicut ipse, possem!' Tibullus: 'Tum mihi vita foret!' Utinam foret! Scalig. *Taubmann.*

Dedissem] Reddidissem. *Servius.*

163 *Pompa*] Exequialis scilicet. *Id.*

Me] Vehementius pronuntiandum: et bene Pallanta, ipsum nomen posuit. *Idem.*

Atque hæc pompa domum, &c.] Hoc scilicet convenientius naturæ. In re simili Euripid. Supplic. de matribus, quibus perempti filii, ait servatas: οὐ Δήμητρος εἰς μυστήρια, Ἀλλ' ὡς νεκροὺς θάψωσιν, ὡς αὐτὰς ἔχρην Κείνων ταφείσας χερσὶν ὡραίων τυχεῖν. Tam a Virgil. quam ab Eurip. Valerius Arg. III. 'quod si jam bella manebant, Et placitum hoc Superis: nonne hæc mea justius essent Funera? meque tuus potius nunc plangeret error?' Ait vero Poëta *pompa*, sermone proprio mortuorum. Stat. Silv. V. 'Exequias, et dona malæ feralia pompæ.' Quint. Declam. 328. 'Ducatur ingens funeris pompa:' et πομπὴ Græcis sæpe in hoc usu. *Cerda.*

164 *Nec vos arguerim*] Exonerat eorum pudorem, ne videantur ei causa orbitatis fuisse, dicens sibi hoc fataliter debitum. *Arguerim* autem alias indicaverim, ut 'degeneres animos timor arguit;' alias accusaverim, ut nunc Cicero, 'Arguis fatentem.' *Ser.*

Nec vos arguerim] In codicibus ali-

quot antiquis *arguerem*, Græcanica figura legitur; nec tamen displicet *arguerim*. Pierius.

Nec vos arguerim, Teucri, &c.] Pari affectu Stat. Theb. v. 'quos arguo Divos? Ipsa ego te (quid enim timeam moritura fateri?) Exposui fatis.' Et Valer. Arg. l. III. 'Nec Clarii nunc antra Dei, quercusque Tonantis Arguerem.' Præclare hi duo: nam ex præscripto Virgilii non Homeri, qui Iliad. III. Οὔτι μοι αἰτίη ἐσσὶ, θεοί νύ μοι αἴτιοί εἰσιν. Non enim ita palam in Deos. Itaque caute Virgil. 'sors ista senectæ,' &c. Similis est incogitantia Iliad. XIX. ubi Agamemnon ait se non fuisse culpæ suæ auctorem, sed Jovem. Verba sunt hæc: ἐγὼ δ' οὐκ αἴτιός εἰμι, Ἀλλὰ Ζεύς. *Cerda.*

165 *Senectæ*] Deest *ætati:* nam *senecta ætas* dicitur. Sallustius, 'Senecta jam ætate.' Per se autem plenum est, si *senectus* dicamus: nam si *senecta*, aut addendum *ætas*, aut intelligendum. *Servius.*

Sors illa] Antiqua omnia exemplaria *ista* legunt, ut olim etiam imprimi solitum. *Pierius.*

166 *Quod si immatura manebat*] Magnifice servat decorum, quod se revocat ad heroicam consolationem. *Servius.*

168 *Ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit*] Lucrum quodammodo putat, impendisse pro amicorum felicitate filium, qui morti fuerat acerbo funere fataliter debitus. *Idem.*

Cecidisse juvabit] In Romano codice *juvaret*, eadem figura, qua *arguerem* superius dictum notabamus, quippe pro, *juvare poterit*. Pierius.

Juvabit] In hoc verbo inest voluptas. Expende ergo. Juvat me et recreat in summo mœrore recordatio cæsorum a te. Quasi unicum sit solatium vindicta sumpta de hostibus. Ad rem hanc Livius l. XXV. 'Qui eam victimam præ se ad Inferos misisset, eum decus eximium, egregiumque solatium suæ morti inventurum.' Plin. etiam *solatium* dixit de re eadem III. 14. 'Non sine ultionis solatio decessit.' Cassiod. *gaudium* VII. 1. 'Cæsi de optata ultione gauderem.' Hæc profecto mens est Virgil. vel ex sequentibus, ubi Euander hoc unum *gaudium* quærit, interfici scilicet Turnum ab Ænea in ultionem interfecti filii. Vel torque alio sententiam, dicente Quintil. Declam. 377. 'Avida est gloriæ paterna pietas.' *Cerda.*

169 *Non alio digner te funere, Palla*] Latenter hic Æneæ ostenditur pietas, qui in amici funus tanta contulit, ut pater amplius præstare non possit. Alii *dignem* legunt, juxta veteres, ab eo, quod est *digno:* Calvus, 'Hunc tanto munere digna:' Pacuvius in Hermione, 'Cum neque me inspicere æquales dignarent.' Hinc ipse Virgilius Æneid. III. 'Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo.' *Servius.*

170 *Quam pius Æneas*] Deest *quo:* ut sit, quam quo. *Servius.*

171 *Tyrrhenique duces, Tyrrhenumque exercitus omnis*] Quum ita legerent vulgati omnes codices *que* particula duplicata, putabam hunc quoque versum ex iis esse, qui communes scansionis regulas transgrediuntur, Poëtis interdum lascivire volentibus. Postea vero quam veteres omnes codices, quos præ manibus habui, consentire in unam eandemque lectionem animadverti, jam nonnullorum superstitione repudiata, legendum asseruerim, 'Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis,' absque ea particula: quamvis ea desiderari videatur. *Pierius.*

172 *Magna trophea ferunt*] In antiquis aliquot *tropæa:* et in Romano, et aliquot aliis *ferunt;* quod luculentius videtur. *Idem.*

Quos dat tua dextera letho] Ita l. XII. 'Multa virum volitans dat fortia corpora letho.' Et in v. 'Millia multa daret letho.' Quæ locutio sumpta ab Ennio, Pacuvio, Varrone, ut jam indicavit Hieronym. Columna. Primus in Telepho, 'letho dati.' Alter

norum congeries. *Rogus*, cum jam ardere cœperit dicitur. *Bustum* vero jam exustum vocatur. Quem ordinem servat poëta, dicens, 'Constituere pyras.' Item, 'Subjectisque ignibus atris Ter circum accensos Decurrere rogos.' Item postea, 'Semustaque servant Busta.' *Servius.*

186 *More tulere patrum*] Quia apud varias gentes, diversa fuerunt genera sepulturæ; inde est quod alii obruuntur, alii exuruntur, alii proprias remittuntur ad patrias: alii per diem, ut nunc isti: alii per noctem, ut supra Pallas. Et perite has varietates Virgilius posuit. Namque Heraclitus, qui omnia vult ex igne constare, dicit debere corpora in ignem resolvi: Thales vero, qui confirmat omnia ex humore procreari, dicit, obruenda corpora, ut possint humore resolvi. *Servius.*

More tulere patrum] Cum tenacissimi sunt mortales paternarum consuetudinum tum maxime in funeribus, ut apparet ex hoc loco, et ex sexta Æneide, ubi in Miseni funere ait, facem subjectam cadaveri 'more parentum.' Huc pertinet locus Livii l. xxv. in morte Gracchi, ubi ait, 'armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum suæ cuique genti assuetis.' Quod affine Virgilio, qui, 'quisque more suorum patrum:' et Thucyd. l. i. ubi ait effossis sepulchris, Cares agnitos, τῷ τρόπῳ, ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσι. *Cerda.*

Ignibus atris] Atqui ignes atri non sunt: sed epitheton traxit de negotio, ut *atris* diceret, hoc est, funebribus: ut paulo post, 'ter mœstum funeris ignem,' id est, funebrem; nam mœstus esse non potest ignis. *Atris*, cum concipiuntur. *Servius.*

187 *Conditur in tenebras altum caligine cælum*] Id est, aër fumi obscuritate completur. *Servius.*

Conditur in tenebras] Vocat tenebras et cœli caliginem *fumum*, qui ex incensis pyris. Pulchre Stat. Silv. iv. fumum exstantem e thure incenso appellat nubem, 'Sabæis nubibus:' et Pers. Satyr. 5. nebulam de lucernæ fumo, 'nebulam vomuere lucernæ.' Ab nube et nebula non abeunt tenebræ Virgilianæ: imo illi duo obvie, Virgil. exquisite. Itaque Poëta pro fumo dicat, *nubem*, *nebulam*, *tenebras*. Cerda.

188 *Cincti fulgentibus armis*] Id est, incincti et instructi. Frustra hoc epitheton notant Critici, quasi circumeuntes rogos alia arma habere debuerint. *Servius.*

189 *Decurrere rogos*] Pro *circum rogos cucurrere*. Bene autem ait *decurrere*, non *decucurrere*. Nam verba quæ in præterito perfecto primam syllabam geminant, ut *curro cucurri*, *tondeo totondi*, cum composita fuerint, geminari non possunt: nam *decurri* et *detondi* dicimus, non *decucurri* neque *detotondi*: exceptis tantum duobus, *do* et *sto*. Idem.

Decurrere rogos] Pro, *circa rogos cucurrerunt*. Milites enim, cum in armis ordinem servantes pleno passu incedebant aut currebant, *decurrere* dicebantur. In funeribus autem clarorum virorum *decursiones* ejusmodi *militares* fieri solebant. Sed lævos orbes agere, circumque sinistram decurrere primum solebant: deinde ut expiarent contagionem funeris, in dextram decurrebant. Statius Theb. l. vi. 'lustrantque ex more sinistro Orbe rogum,' &c. De qua *decursione funebri*, et περιδρομῇ, item de more lustrandi rogos, videatur Turneb. v. 8. et Budæus, Annot. in Pandect. priorib. item J. Kirchmannus de funerib. R. iii. 8. *Decurrere* igitur, id est, divisis bifariam aciebus concurrerunt ad simulacrum pugnæ. De quo Livius Bell. Maced. l. x. 'Mos erat, lustrationis sacro peracto, decurrere exercitum, et divisas bifariam acies concurrere ad simulachrum pugnæ: regii juvenes duces

ei ludicro certamini dati.' Gell. l. VII. 'Ut in decursibus ludicris, aut simulacris præliorum voluptariis fieri videmus.' Vide et Homer. Iliad. Ψ. *Taubmann.*

Mœstum funeris ignem] Cur *mœstum*? An quod illi mista atricies ex fumo proveniens? An quod lustratio facta circa ignem jam morientem et elanguidum, ac proinde mœstum, ut non clarum et rutilum? An, quia hoc est attributum rerum funeralium omnium? Sic supra, 'mœsta phalanx:' mœstam incendunt 'clamoribus urbem:' et l. v. in funere Anchisæ, 'mœstasque sacravimus aras:' et in III. aræ Polydori defuncti stant 'cæruleis mœstæ vittis.' An demum *mœstum ignem* dicit, pro, mœsti ipsi? *Cerda.*

191 *Spargitur et tellus lachrymis, &c.*] Τερατολογία est, nam prius est ut arma spargantur lachrymis, quæ corpori adhærent, quam terra. *Servius.*

192 *It cælo*] Pro *in cælum.* Idem.

Clangorque tubarum] Ante enim mortui ad tubam deducebantur. Unde Persius, 'Hinc tuba, candelæ, tandemque beatulus alto Compositus lecto.' *Idem.*

Clangorque tubarum] Persius Sat. 3. 'Hinc tuba, candelæ:' ubi Cornutus: 'Quia sepultura tubis apud antiquos celebrabatur.' Vide Kirch. II. 4. et Casaub. ad Persium. *Taubmann.*

193 *Hinc alii spolia occisis direpta Latinis*] Secundum suæ gentis ritum: alii hostilia arma, alii peremptorum cremabant. *Servius.*

Hinc alii spolia, &c.] Frequentissimum hoc in funeribus. Apud Liv. l. VIII. T. Manlii adolescentis corpus crematur 'spoliis contectum.' Ibidem ait: 'Magister equitum ut ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma, subdito igne, concremavit.' Et l. XLV. loquens de Paulo Consule: 'Cetera omnis generis arma cumulata in ingentem acervum præcatus Martem, Minervam, Lunamque matrem, et ceteros Deos, quibus spolia hostium dicare jus fasque est, ipse Imperator, face subdita, succendit.' Quo loci Turn. legit *Unam*, non *Lunam*, et approbat Germanus. (Nam hæc Dea a *luendo*, et *expiando* dicta.) Calab. l. III. in funere Achill. 'Αμφὶ δὲ τεύχεα πολλὰ πυρὶ παρατήσαντο Αἰζηῶν κταμένων. *Cerda.*

Spolia derepta Latinis] Legendum omnino *derepta* non *direpta*. Sic supra Æn. I. 211. 'Tergora deripiunt costis.' Horat. Od. III. 5. 'arma militibus sine cæde derepta.' Sil. Italic. l. XI. 'prædæ et captiva leguntur Corpora, dereptæque viris sub Marte cruento Exuviæ.' Sed vid. Nic. Heinsius ad Ovidium Metam. III. 52. 'tegimen derepta leoni Pellis erat.' *Emmeness.*

195 *Ferventesque rotas*] Nimio scilicet cursu: alibi, 'volat vi fervidus axis.' Horatius, 'Metaque fervidis evitata rotis.' Et *ferventes* non modo, sed quæ solent fervere, ut 'spumantia frena.' *Servius.*

Pars munera nota] Non enim animata solum, sed et inanima simul cum mortuis cremabant. Eaque peculiari nomine *munera* appellabantur. Vide Kirchmau. III. 5. *Emmeness.*

196 *Et non felicia tela*] Quibus se defendere nequiverunt. *Idem.*

197 *Mactantur corpora morti*] Aut *in morte*, aut *Morti*, ipsi Deæ. Statius, 'In scopulis Mors sæva sedet.' Lucanus, 'Ipsamque vocatam Quam petat a nobis Mortem tibi coge fateri.' *Circa* autem, ideo, quia ut Homerus dicit, in morte Patrocli circa corpus extincti, tam homines, quam pecora immolabantur. Unde et in sexto, 'Ossaque lecta cado texit Corinæus aheno.' Homerus ὑν τῷ ψ, ad Patrocli pyram: Ἐν δὲ τίθει μέλιτος καὶ ἀλείφατος ἀμφιφορῆας, Πρὸς λέχεα κλινῶν τίσυρας δ' ἐριαύχενας ἵππους Ἔσσυμένως ἐνέβαλλε πυρῇ, μεγάλα στεναχίζων. Ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπεζῆας κύνες

ᾖσαν. Καὶ μὲν τῶν ἐνέβαλλε πυρῇ δύο δειροτομήσας. *Servius.*

Multa boum circa mactantur corpora morti] Mactabantur ad rogos animalia, quia putabant veteres defunctorum animas sanguine delectari. De quo more vid. Kirchman. III. 4. *Emm.*

Morti] Adjicit Poëta, quasi in honorem Mortis mactata pecora. Certe apud veteres Mors culta ut Dea. Illi Lacedæmonii templa dedicarunt, auctore Plut. in Cleomene: θανάτου, ἱερὰ, ait ille. Tu vide Titium Locor. IV. 20. ubi ex Æliano, citante Eustathio, καὶ θανάτου ἄλλο, id est, ἱερόν. Vide et Lilium I. Synt. et Alex. Neapol. Pausanias etiam l. III. Mortis simulacri meminit. Hæc quamvis vera sint, sed non dubium, quin simpliciter capi queat Poëta, ut *mactari morti* nihil sit aliud, quam *mactari*: ac tunc erit *morti*, pro *morte*, nam Latinum casum veteres ita desinebant, quod jam a me sæpe observatum. *Cerda.*

198 *Setigerosque sues*] Ab Lucret. qui l. V. 'setigeris suibus.' *Idem.*

Raptas] Raptim advectas: nam per inducias rapere non poterant: aut certe ante *raptas*, belli scilicet tempore. *Servius.*

199 *In flammam*] Id est, in rogum. *Idem.*

Semustaque] Ita Serv. et vett. codd. Alii, *semiusta*, ut fiat συνεκφώνησις. *Taubmann.*

201 *Busta*] *Bustum* dicitur id, quo mortuus combustus est, ossaque ejus ibi juxta sunt sepulta. Alii dicunt, ubi homo combustus est, nisi ibidem humatus fuerit, non esse ibi bustum, sed ustrinum. *Servius.*

Neque avelli possunt] Hoc studium in defunctos illustravit Joann. Passerat. Lucret. l. III. 'At nos horrifico cinefactum te prope busto Insatiabiliter deflebimus, æternumque.' Ovid. in Epiced. Tibull. 'Cumque tuis sua junxerunt Nemesisque, Pu-[illegible] Oscula, nec solos destituere rogos.' Hanc parum constantem fidem Cynthiæ in colendo sepulcro suo timebat Propert. Eleg. I. 19. 'Quam vereor, ne te, contempto, Cynthia, busto, Abstrahat e nostro pulvere iniquus amor.' *Cerda.*

Nox humida donec] Incepit hic tractus ab Aurora oriente, ut vidisti, desinitque in diem desinentem, ut hinc facile morem possim colligere; videlicet, diem solidum a luce prima ad lucem ultimam impendi solitum in funeratione. Idem apparet ex Hom. Il. ult. in funere Hectoris: κλαίων δ' ἀμφίσταθ' ὅμιλος· Καὶ νύ κε δὴ πρόσω ἦμαρ ἐς ἠέλιον καταδύντα Ἕκτορα δακρυχέοντες ὀδύροντο πρὸ πυλάων. Attingit et Iliad. XIX. ubi Ulysses reprehendens Achillem de luctu perpeti, ait satis esse, si dies unus detur lacrymis. Iterum in eodem lib. cum Achilles velit diem alterum luctui addere, eam sibi legem imponit, ut diem integrum perseveret, aliisque abeuntibus ad cœnam, ipse maneat; quod facit. *Idem.*

202 *Invertit cælum*] Patet illud quod in promptu est: *Invertit cælum*, ut ea pars, quæ noctem haberet, sub terra esset. *Servius.*

Stellis aptum] Conjunctum, ἀπὸ τοῦ ἅπτεσθαι. *Idem.*

Cæl. stellis fulgentibus aptum] Vide Æn. IV. 482. *Taubmann.*

Stellis ardentibus aptum] Sunt codices aliquot antiqui, in quibus adspiratum est huic vocabulo, *haptum*: nempe quia παρὰ τὸ ἅπτω dictum crediderint, atque *haptum* ita incensum aut inflammatum significaret: vel si ἀπὸ τοῦ ἅπτομαι, quod conjungere, compaginare, et coaptare significat, nihilominus adspirationem admittere. Sed enim eam Latini non usquequaque recepere, ut omnibus iis adspirent, quibus Græci solent. *Pierius.*

203 *Nec minus*] Etiam. *Servius.*

Nec minus interea diversa in parte, &c.] Cognatum illud Cal. l. I. Ἀργεῖοι δ' ἀπάνευθε δόσαν πυρὶ πολλὰ κάρηνα

Ἡρώων, οἳ δή σφιν ὁμοῦ κτάθεν. Porro locutio ista *nec minus*, pro *pariter*, sive *etiam*, nescias quo gustu amata Virgilio. Sic, 'Nec minus ex imbri Soles.' 'Nec minus Andromache.' 'Nec minus ille Exultat demens.' *Cerda.*

204 *Innumeras struxere pyras*] Hoc loco multis rebus ostendit immensam cædem factam esse Rutulorum. *Serv.*

Struxere pyras] Ex hoc testimonio, itemque ex illo Ovid. Fast. IV. de Remi funere, 'Ultima plorato subdita flamma rogo est;' atque etiam ex Plut. in Numa, ubi ait, cadaver Numæ tradendum rogo fuisse, nisi hoc ipse fieri vetuisset, qui vivus caverat ne combureretur: ex his (inquam) et aliis satis coarguunt viri docti lapsum Plinii VII. 54. ubi ait: 'Ipsum cremari apud Romanos non fuit veteris instituti; terra condebantur; at postquam longinquis bellis obrutos erui cognovere, tunc institutum.' Nam, cur non vetus institutum, quod sub Latino, sub Romulo, sub Numa? Vel potius dicamus fuisse hoc Plinii *μνημονικὸν ἁμάρτημα*: nam ipsemet XIV. 12. scribit, 'Numæ Regis posthumia lex est, vino rogum ne aspergito.' *Cerda.*

Partim] Geminatur hæc particula, ut vides. Fateor hoc frequens, sed non semper. Itaque male scripsit Badæus semper geminandam. Sed jam contra illum Magius I. 7. Miscell. advocato Lucretio et Tullio. Ego addo Hirtium, qui bell. Alex. 'Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent.' *Idem.*

206 *Finitimos tollunt in agros*] Qui enim e longinquo venerant, referri non poterant. *Servius.*

Finitimos tollunt in agros] Lege Var. Pet. Victor. XIV. 21. ubi de ritu sepulcrorum in agris, tam ex Romano quam ex Græco more. Adde Victorio Realinum, qui signat eam partem agri, quæ esset ante portas urbium. Ab utroque abstineo, ne actum agam. Sed in viis sepulcra posita, quis est qui ignoret? Inde frequentes illæ inscriptiones ad viatores, de quibus Ovid. 'oculo properante.' Apud Eurip. in Rhes. supplicantur mortui *λαοφόρους πρὸς ἐκτροπάς*: *ad diverticula publicarum viarum.* Juven. etiam Sat. I. dixit, 'Quorum Flamminia tegitur cinis, atque Latina.' A quo Prudent. in Symm. l. I. 'Dis Manibus illic Marmora secta lego, quacunque Latina vetustos Custodit cineres, densisque Salaria bustis.' *Cerda.*

Urbique remittunt] Deest, *unicuique*: et meminit antiquæ consuetudinis: nam ante etiam in civitatibus homines sepeliebantur. Quod postea Duilio consule senatus prohibuit, et lege cavit ne quis in urbe sepeliretur. Unde Imperatores et virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in civitate habent sepulchra. Denique etiam nocentes virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, licet vivæ, tamen intra urbem in campo scelerato obruebantur. *Servius.*

Urbique remittunt] Mos hic tumulandi in ædibus apparet ex Papin. Silv. III. ubi in lacrymis Hetrusci: 'nec funera mittam Longius, hic Manes, hic intra tecta tenebo, Tu custos, dominusque Laris.' Fuit et hoc in usu antiquis Romanis, quod habeo a Dionys. Antiquit. l. III. ubi de patre Horatiorum ait: 'passus non est cadaver filiæ in ædes inferri, neque permisit ut in patriis monumentis conderetur.' De unis Tarentinis id ipsum scribit Polyb. l. VIII. quibus moris fuit, *θάπτεσθαι πάντας ἐντὸς τῶν τειχῶν.* Quod fecerunt admoniti quodam oraculo. Lege in eo Tertull. de Resurrec. Carnis: 'scilicet quod apud Majores, omnes homines in suis domibus sepeliuntur.' Phocionis ossa (auctor est Plut.) adduxit mulier quæpiam *εἰς τὴν οἰκίαν, κατώρυξε παρὰ τὴν ἑστίαν.* Alluait Quint. Declam. 377. 'Sed necesse

est moriamur, sed domi: ibi certe pater sepeliet.' Attigit et leviter morem hunc Demosthenes orat. contra Midiam: εἰ γὰρ ἓν ὧν ἐπεβούλευσε κατώρθωσεν, ἁπάντων ἂν ἀπεστερήμην ἐγὼ, καὶ μηδὲ ταφῆναι προσυπῆρχεν οἴκοι μοί. *Cerda.*

207 *Cetera, confusæque, &c.*] Mos militaris, ut multi simul. Livius de Annibale l. XXII. 'Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum jussit.' Apud eundem l. XXVI. Acarnanes precantur Epirotas, 'ut qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent:' et l. XXVII. loquens de Romanis ait, 'corpora collata in unum sepeliri.' Hoc pietatis exemplum de Romano exercitu Tacitus narrat, ut etiam Herodianus l. IV. de occisis Alexandriæ ab Imperat. Antonino Caracalla. Cedrenus pag. 473. θάψας τοὺς πολεμίους εἰς ἕνα χῶρον συναγαγών. Sic Epig. l. III. ubi agitur de excidio Corinthi, δορυπτοίητα δὲ νεκρῶν Ὀστέα σωρευθεὶς εἰς ἐπέχει σκάπετος. *Idem.*

Ingentem cædis acervum] In Rom. codice legere est *ingentem stragis acervom.* In aliis *cædis.* Pierius.

208 *Nec honore*] Ideo *nec honore*, quia *nec numero*, quod in numero et ordine honos spectatur; nam aliud verbum pendet ex altero. Alii *nec* pro *sine* accipiunt. *Servius.*

Nec numero nec honore cremant] Quippe congestio multorum cadaverum minus e laude et gloria. Itaque hic versus opponitur innumeris illis pyris excitatis. Singulæ enim singulis structæ, et quia multi cæsi, ideo illæ multæ: reliqui in acervum unum conjecti; hoc enim in usu. Quod liquidum ex Calab. I. et III. In primo ait, nobiles separatos a turba et πληθὺν τεθναώτων, id est, conjectam in unum acervum. In tertio vero ait, Achillem separatum rogo, cum alii μίγδα, id est, *confusim* et *mistim* essent cremati. Apollon. l. II. Excidii Hierosolym. 'nec ponere charis Seposito vacat igne rogum, collecta cremantur Corpora.' Ab hoc more soleo explicare versus Eurip. in Alcest. Μηδὲ νεκρῶν ὡς φθιμένων Χῶμα νομζέσθω Τύμβον σᾶς ἀλόχου. Apud Polyb. l. III. Annibal sepelit triginta tantum ex suis, quos putavit ἐπιφανεστάτους, *nobilissimos.* Nonnus in l. XL. ἄκριτον πυρὴν, quia videlicet conferti multi in ἕνα τύμβον ἀπείριτον. Eurip. in Supplic. ait, Capaneum cremandum sepeliendumque χωρὶς, *seorsim*; cum tamen placeat ἄλλους πάντας ἐν μίᾳ πυρᾷ esse cremandos. Apud Ammian. l. XVII. Julianus 'sine discretione cunctos humari mandavit.' *Cerd.*

Tunc] Pro *tum*: id est, postquam cremare cœperunt. *Servius.*

210 *Tertia lux*] Mox enim erat, tertia die ossa crematorum legi. *Idem.*

Tertia lux] Notavit jam Acro in Horat. et ex eo Lævin. in Sueton. c. 33. in vita Neronis, moris fuisse, ut post triduum a rogo cinis in urnam mitteretur, ac mandaretur tumulo. Si Homeri vestigia sequamur, credibile expectari hoc spatium, aut aliud simile; nam hoc tempore ardebant pyræ. Ait enim Iliad. XIII. itum ad hanc rem post exortum Auroræ, nam tum πυρκαιὴ ἐμαραίνετο, παύσατο δὲ φλόξ: *exstincta est pyra, et cessavit flamma.* Cum vero ossilegium a multis dicatur fieri solitum die nono, intelligit Gutherius nonum diem de nobilibus, et Virgilium expedit de turba pauperiore. Vide illum de Jur. Man. I. 28. Ego tamen refero ad multitudinem cæsorum, non enim sine incommodo expectari posset dies nonus. *Cerda.*

211 *Mærentes*] Hoc et ad Latinos et ad Trojanos potest referri. Sane *mærere* est cum silentio dolere: *flere*, ubertim lachrymas demittere; *plorare*, cum voce flere: *plangere*, cum aliquibus dictis miserabilibus pectus aut faciem tundere: *lugere* etiam cum habitus mutatione. *Servius.*

Mærentes] Vox signatissima in luctu

pro defunctis. Contuli alibi testimonia; hic Inscriptiones offero. In una, PLORANS MŒSTISSIMA MATER FECIT. In altera, DIS MANIBVS PAVLINÆ VALERIÆ FILIÆ DVLCISSIMÆ PARENTES MŒSTISSIMI. et alia item: HALÆ RVFFINÆ PARENTES MŒSTISSIMI. Abundant istæ. Itaque, *mœstitia* propria vox ad hanc rem, non *tristitia*. Cerda.

Altum cinerem] Quia dixerit, 'innumeras struxere pyras.' *Servius.*

Confusa ruebant Ossa focis] Aut quia dixit multos crematos: aut si ad honoratorum cadavera referas, ut supra diximus, *confusa* propter simul animalia concremata. *Ruebant* autem, de cineribus eruebant. Adnotandum sane quod *focos* dixerit pyras, cum *focus* ara sit Deorum Penatium. An, quod *focum* dicat ubicumque ignis est et fovetur? unde et Varro *focum* dici vult. *Idem.*

Confusa ruebant Ossa] Συγχυθέντα καὶ σωρευθέντα ὀστέα ξυνέῤῥιπτον. Hic autem Servius *ruebant*, e cineribus eruebant interpretatur: sed utemur ipso potius Marone sui interprete, qui in Georg. 'cumulos ruere arenæ' dixit, pro fusim projicere, et acervatim miscere. *Germanus.*

Confusa ruebant Ossa focis] De ossilegio ejusque cæremoniis vid. Kirchm. III. 6. *Enmeness.*

212 *Tepidoque onerabant aggere terræ*] Hypallage, hoc est, ossa tepida. *Servius.*

Onerabant aggere] E more hoc quoque. Martial. l. VIII. 'aggesta contumulavit humo.' Tacit. in re simili Ann. II. 'struxitque aggerem.' Cal. l. XIX. κταμένοισι χυτὸν περὶ σῆμ' ἐβάλοντο: *interfectis effossam terram ad tumulum aggerarunt.* Sic Æneid. III. 'aggeritur tumulo tellus.' Hom. etiam de hac aggestione Iliad. VII. τύμβον χεόμεν. Inde idem Iliad. XXI. humationem vocat τυμβοχοὴν ab *aggerando*: et Iliad. XXIII. σῆμά τε χεῦαι. *Cerda.*

213 *Prædivitis*] More Græco epitheton incongruo loco posuit. *Serv.*

214 *Longe pars maxima luctus*] Valde: hoc est melius quam quod legatur, *et longi*. Idem.

Et longe pars maxima luctus] In Rom. codice *longi* habetur, quippe *luctus:* quam lectionem improbat Servius, quem bona inde librariorum pars secuta est. *Pierius.*

215 *Hic matres, &c.*] Quia scit ad aliqua ea pertinere, non addidit, deflebant filios, aut maritos, aut fratres. *S.*

Hic matres, &c.] Comploratio hæc ducta Homerico filo, lib. ult. Iliad. ubi, Παῖδες μὲν πατέρ' ἀμφὶ καθήμενοι ἔνδοθεν αὐλῆς Δάκρυσιν εἵμασιν ἔφυρον. Et post pauca; Θυγατέρες δ' ἀνὰ δῶμα', ἴδὲ νυοί, ἀδύροντο, Τὸν μνησάμεναι, οἱ δὴ πολέες τε καὶ ἀσθλοὶ Χερσὶν ὑπ' Ἀργείων κέατο ψυχὰς ὀλέσαντες. Ad utriusque textum ita et sua nevit Stat. Theb. III. 'At nuptæ exanimes, puerique, ægrique parentes, Mœnibus effusi per plana, per ardua passim, Quisque suas avidi ad lacrymas miserabile currunt Certamen.' *Cerda.*

Cara Pectora] Id est, caros fratres desiderarunt, ut 'Cari stat cura parentis:' et est periphrasis. *Servius.*

217 *Dirum execrantur bellum*] Est hoc Horatianum illud Od. I. 1. 'bellaque matribus detestata.' *Cerda.*

Turnique hymenæos] Pari affectu Lemniades apud Val. Flacc. Arg. l. II. 'nudisque sub astris Condensæ fletus acuunt, ac dira precantur Conjugia, et Stygias infanda ad fœdera tædas.' *Idem.*

218 *Ipsum armis*] Bene repetitum *ipsum*. Servius.

Ipsum armis, &c.] Cedren. in re simili p. 571. τῷ τῶν ἀρχηγῶν ἀγῶνι κριθῆναι τὰ πράγματα βουλευομένων. *Cerda.*

Jubent] Volunt, exposcunt. *Servius.*

Decernere ferro] Ab Enn. qui Ann. II. 'Annuit, sese mecum decernere ferro.' Ita extrema Æneide, 'Pro

vobis fœdus luere, èt decernere ferro.' Et post pauca; 'Inter se coiisse viros, et cernere ferro.' Quem locum adi, ut hunc illustres. *Cerda.*

220 *Ingravat*] Majorem invidiam conficit, id est, graviora facit et onerat. *Servius.*

Ingravat et sævus Drances] Ex codicibus antiquis *Ingravat hæc* omnino legendum: etsi placeat *sævos*, ex Romano. *Pierius.*

Vocari] Provocari. *Servius.*

221 *Testatur*] Testificatur etiam legatorum fidem qui cum eo fuerunt. *Idem.*

Solum] Et hic bene repetitum *solum*. Idem.

Solum posci in certamina Turnum] Quamvis *posci in certamina* vetera aliquot habeant exemplaria: minime tamen displicet, quod in antiquissimis aliquot legitur *in certamine*. Æneam quippe jam paratum in campo opperiri, ut Turnus in duellum, icto fœdere, descendat. Nam quod alibi *solumque duci*, quippe Æneæ, vocari Turnum legitur, nequaquam placet. *Pierius.*

222 *Simul contra variis*] Scilicet ut alii paci faverent, alii Turno. *Serv.*

223 *Obumbrat*] Subaudis *Turnum*: tuetur, defendit: translatio ab arboribus facta, quia nomen nobilium tanquam umbra est pro aliis. Hoc autem dicit, Amor reginæ ad favorem popularem plurimum proderat Turno. *Idem.*

Magnum reginæ nomen obumbrat] Cum dicat Serv. translationem sumi ab arboribus, 'quia nomen nobilium tanquam umbra est aliis,' præit mihi, ut putem Sen. a Virg. lineas suas duxisse, cum Ben. III. 82. scripsit: 'utrum Octavius majus ullum beneficium dedit filio, an patri Divus Augustus, quamvis illum umbra adoptivi patris absconditi?' ubi sententia est, Octavium naturalem patrem Augusti latuisse magnitudine Julii adoptantis Augustum, ut arbor minor latere sub magna solet. Tum etiam Lucanum; cum de Pompejo ait 'sub Magni nominis umbra.' Ut sententia sit, Pompejum aliis fuisse veluti umbram. *Cerda.*

224 *Meritis sustentat fama tropæa*] Vel quia multos occiderat, ut etiam ipse dicturus est: vel secundum illud 'sunt oppida multa Capta manu.' *Servius.*

225 *Medio flagrante tumultu*] Veteres omnia quæ versamus exemplaria, *medio in flagrante* legunt, uti prius impetu mi cœptum fuerat. *Pierius.*

Tumultu] De Regiis Principum *tumultum* dixit Sidonius epistola quinta libri quinti: 'Neque adhuc Principum, aulicorumque tumultuosis fori bus obversor.' *Cerda.*

226 *Ecce*] *Ecce*, inopinatum pronunciat malum hæc dictio, et gravi satis ac vehemens. *Donatus.*

Ecce super] Insuper, hoc est, ad cumulationem malorum. *Servius.*

Mœsti] Hoc sermone eos nihil egisse significat. *Idem.*

Magna Diomedis ab urbe] Legitur et *magni*. Et tanto asperius videtur, quod cum magnus sit Diomedes, non audet adversus Æneam pugnare. *Id.*

Magni Diomedis ab urbe] Et *magna* et *magni* legi, Servius attestatur, idque impressores in diversum egit: *magni* vero *Diomedis*, legitur in Oblongo codice: sed in Romano et aliquot aliis vetustate ipsa venerabilibus codicibus *magna* habetur, et mea quidem judicio magnificentius videtur legatos venisse ab urbe magna: quod ipsius etiam *Diomedis* amplitudinem ostendit, et ejus opes. *Magnus* vero esse posset *Diomedes* rebus gestis, et præclaro nomine, exiguis tamen opibus. Sed si dominus *magnæ urbis* sit, dubio procul etiam potentem esse confitendum. *Pierius.*

Ecce super mœsti, &c.] Alio ordine rem hanc narrat Ovidius: dicit enim legatos ad Diomedem missos rediisse antequam Turnus Trojanorum castra

pugnaret, et Æneæ classis, quam tendere volebat, mutaretur in nymphas. Eum vide Met. XIV. 527. et sqq. *Ennemeus.*

227 *Nihil omnibus actum*] Breviter laborem et studium comprehendit. *Pierius.*

228 *Nil dona nec aurum*] Ordinem legationis exsequitur dicens, inaniter perfecta esse omnia quæ possent efficaces legati perficere auro, precibusque, promissione. *Servius.*

Neque aurum] Quod quidem etiam, qui nullo odio commoti sunt in prælium, excitat et ad injurias, ut probavit in Pygmalione et in Polymnestore. *Donatus.*

229 *Nec magnas valuisse preces*] Animos, ut plurimum, expugnari solet et minis, et precibus. Hic habes preces, in VIII. minas, quibus actum cum Diomede, illis versibus: 'Quid struat his cœptis, quem si fortuna sequatur Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi, Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.' Quo tamen in loco preces omisit, quas hic adhibet, ut ex duobus locis longe distantibus tu sententiam unam conjungas. *Cerda.*

230 *Pacem Trojano ab rege petendum*] Sicut supra diximus, cum per gerundi modum aliquid dicimus, per accusativum elocutionem formemus necesse est: ut 'petendum mihi est equum.' Lucretius, 'Æternas quoniam pœnas in morte timendum.' Sallustius, 'Castra sine vulnere introitum:' nam *castra* accusativus pluralis est, qui multis errorem facit, ut videatur esse nominativus: quia neutra triptota sunt, et similis est nominativus accusativo. *Servius.*

Pacem Trojano ab rege petendum] Librarii, porro omnes chalcographi, Servii Grammatici auctoritatem secuti, *petendum* figura gerundii scribendam curavere: ut, 'pœnas in morte timendum,' apud Lucretium: et 'Castra introitum,' apud Sallust. Cæterum codex Rom. antiquissimus, et alter pervetus in Vaticana Bibliotheca repositus, et plerique alii minime contemnendi, legunt, 'pacem Trojano a rege petendam' figura participii. Sed utrum ex his magis placeat, non laboro. *Pierius.*

Pacem Trojano ab rege petendum] Sermo mere Græcus. Est enim *petendum pacem*, αἰτέον εἰρήνην. Sic Lucr. l. I. 'Aut igitur motu privandum est corpora quæque.' Varro de Re Rust. 'haras substernendum palea:' στρωτέον ἀχύροις: et, *canes acres et pancos habendum.* Liv. l. XLII. 'Nec prætermittendum spem ullam.' Tertullianus de Pallio capite tertio: *Multa dicendum fuit:* πολλὰ εἰρητέον. Scio Julium Scaligerum legere libro quarto Poët. c. 47. 'pacem petendam.' Sed cur mutat lectionem hærentem infinitis seculis, doctorumque judicio, et Græcorum locutione confirmatam? Demosth. contra Aristoc. ποιητέον τοὺς λόγους: *faciendum sermones.* Cer.

231 *Rex ipse Latinus*] Qui consolari debuit, aut defendendæ reipublicæ aliud inire consilium. *Servius.*

232 *Fatalem Æneam manifesto numine ferri*] Modo *fatalem* perniciosum omnibus Æneam, vel exitio futurum omnibus. *Manifesto numine* autem, id est, manifesto Deorum judicio ad Italiam venisse, numinum ira testatur: quam cognoscimus tantorum cæde sociorum. Et est ordo, fatalem Æneam ferri manifesto numine admonet ira Deum. *Idem.*

Fatalem Æneam manifesto numine ferri, &c.] Servius *fatalem*, loco hoc, omnibus perniciosum significare dicit. Sed cur non, obsecro, potius exponamus, Fatis certo advectum? Argumentoque esse, nos dum Æneæ resistimus, gravem Deorum iram concitasse, tot mortalium strages immissas: pugnarique a nobis infeliciter manifestum, quia contra Deorum imperia arma sumpserimus. Mihi enim religio est, Æneam tam inhoneste

epitheto notatum asseverare. *Pierius.*

234 *Primosque suorum*] Claudianus Bell. Get. 'primosque suorum Consultare jubet, bellisque annisque verendos.' Sumpta hæc ab Il. II. Αὐτὰρ ὁ κηρύκεσσι λιγυφθόγγοισι κέλευε Κηρύσσειν ἀγορήνδε καρηκομόωντας Ἀχαιούς. Et, ut in Virg. sequitur, 'olli convenere,' ita statim Hom. τοὶ δ' ἠγείροντο μάλ' ὦκα. *Cerda.*

235 *Alta intra limina cogit*] Quæritur cur ad privatam domum convocetur senatus, qui non nisi ad publica et augurato condita loca convenire consuevit. Sed scimus domum Latini augurato conditam, et eandem tam templum fuisse, quam curiam: namque in superioribus legimus *Tectum augustum*, id est, augurio conditum. Item paulo post, 'Hinc sceptra accipere, et primos attollere fasces Regibus omen erat, hoc illis curia templum.' Merito ergo ad domum regis, quasi ad locum gentibus publicum, convocatur senatus: nam in septimo, 'Tali intus templo Divum, patrinque Latinus Sede sedens.' Idcirco etiam in palatii atrio, quod augurato conditum est, apud majores consulebatur senatus: ubi etiam aries immolabatur: quod (ut in septimo diximus) Virgilius ad Latini transtulit domum. Multi dicunt perite Virgilium, nec templi nec curiæ hoc loco fecisse commemorationem: et tantum dixisse *intra tecta regia*, ut ostenderet consilium quod initur, non esse complendum: quia nec rite esse inchoatum: ea enim quæ dicit Latinus, effectu carebunt. *Servius.*

Alta intra limina] Interiorem partem domus intelligit, et non curiam quam descripserat, in qua de rebus lætis agebatur. *Donatus.*

Alta intra limina cogit] *Intra limina* passim legitur, idque et Servio, et aliis negotium facessit. Cæterum in antiquissimo codice Romano *intra* [illegible] legitur: ut adlusio sit ad ve[illegible]u mores, qui vicatim habitabant. Non tamen displicet *limina*: neque ea quæ super hoc Servius comminiscitur. *Pierius.*

236 *Olli*] Illi, secundum Ennium. Et intelligendum κατὰ τὸ συνημμένον Turnum quoque venisse, qui in superiori libro a Junone subtractus pugnæ, Ardeam pervenerat. *Servius.*

Fluunt] Festinanter incedunt. *Id.*

Olli convenere] Ostendit quam cupide propter magnitudinem periculi omnes concurrerent. *Donatus.*

Fluunt] Ab aquis, ad homines. Sic Homerus libro secundo Iliados in re simili, ἐπιχέοντο: et Calaber l. VI. εἰς ἀγορὴν ἐχέοντο. Hom. pari metaphora ῥέοντο. Sed de hoc jam alibi. Ne abeat, aliquos hic legere *ruunt*. Cerd.

237 *Sedet in mediis rex maximus ævo, &c.*] In antiquis omnibus exemplaribus legere est: 'et maxumus ævo Et primus sceptris:' et ita recte in antiquioribus erat editionibus priorum impressorum. *Pierius.*

238 *Et primus sceptris*] Primus inter sceptriferos: namque apud majores, omnes duces cum sceptris ingrediebantur curiam. Postea cœperunt tantum ex consulibus sceptra gestare, et signum erat eos consulares esse. Aut quia et alii ejusdem partis reges erant; ut Turnus, sic Agamemnon, dux totius exercitus, diversæ civitates proprios reges habuerint. *Servius.*

239 *Ætolu ex urbe remissos*] Quam condiderunt hi qui de Ætolia venerunt, Græciæ provincia. Unde Diomedes habuit socios de tribus ejus civitatibus, quas habet Ætolia, Pleuron, Olenon, Calidona. Sic ergo dixit 'Ætola ex urbe:' ut, 'Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.' Ideo autem Diomeden Ætolum dicit, quia pater ejus Tydeus Ætolus fuit, qui ad Argos fugit, quoniam fratrem patris sui occiderat. *Idem.*

240 *Et responsa reposcit*] Mire ait *reposcit*. Ante enim rex solet a legatis universa cognoscere, et sic eos,

præsente populo, iterum omnia jubere narrare. Unde est, 'Ordine cuncta suo.' Nam nihil prætermittunt. Unde et superflua narrare consueverunt. *Idem.*

242 *Farier infit*] Expedit hoc Germanus. Nam *infit* est vel incipit, ita enim Festus explicat. Quo sensu Plaut. Aulul. 'infit ibi postulare:' et Lucretius l. III. 'quicunque adoritur, et infit.' Vel est, *infit*, idem quod inquit, ut dicat, *inquit fari*, pro, fatur, idque Hellenice, nam Xenoph. simili pleonasmo in Œcon. φάναι ἔφη: et Hom. βάσκε' ἴθι: et βῆ ἴμεναι, βῆ ἴμεναι, βῆ ἰέναι. Adjunge et Latinis hoc in usu. Sic, *vadit vadere*, et *ire*, *pergit pergere*. De quo pleonasmo jam alias. *Cerda.*

243 *Vidimus, o cives, Diomedem*] Rhetorica protinus arte cœpit: neque enim opus erat principio aliquo legationem referenti: et hic figura est ὑστεροπρότερον. Natura enim hoc fuit prius dicendum, 'Atque iter emensi casus superavimus omnes,' et tunc 'vidimus Diomedem Argivaque castra.' Sed habet consuetudo, ut qui tale aliquid nuntiant, protinus admoneant: ut puta, vidi illum, erat illic, faciebat illud: ideo adjecit, 'Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis.' Illud etiam ordine congruo subjunxit ad proliciendum animum priusquam quiequam diceret, 'Munera præferimus.' Unde, ordine 'nomen patriamque docemus: Qui bellum intulerint,' hoc est, qui, unde, contra quos, qua causa. Deinde ponitur oratio Diomedis, cujus sunt partes duæ: una, qua se excusat: alia, qua etiam illis suadet, ut bellum deponant. Nam hoc in fine orationis Venulus addit, 'Et responsa simul quæ sunt, rex optime regum, Audisti.' Excusatio Diomedis duplex est: Fortes sunt Trojani et felices. Fortes, breviter ostendit per intermissionem: 'Mitto ea quæ muris bellando exhausta sub altis.' Frigidus enim locus erat, si virtutem eorum timere diceret, quos vicit. Secundus locus multa continet: tam felices esse ut de omnibus vindicarentur, et singula de singulis mire augendo exsequitur. Novissimo loco de se dixit, ne ei objiceretur, Quid te ista movent si tu nihil passus es? et auxit quod omisit: et socios adjecit, cum exclamatione, 'Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt Tempore.' Ideo se contra Veneris filium excusat pugnare; nam sequitur, 'Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.' Superat ut pacem suaderet, ait enim, 'Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris.' Inde laudem Æneæ ita addidit, ut suam laudem servaret: ibi enim, ubi se excusat, non hoc ait, quia fortis est non adeo; sed illud; 'Quicunque Iliacos ferro violavimus agros,' quasi hoc fatum fuit omnium. Hic, ubi suadet pacem, aperte dicit, Pares mihi non estis; et ait, 'Experto credite quantus In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam;' id est, Ego fatum timeo, vos virtutem timere debetis. Nam quod adjecit, 'Si duo præterea tales Idæa tulisset,' non fuit contentus illum Hectori comparare, nisi adjunxisset, 'Hic pietate prior; coëant in fœdera dextræ;' id est, quia pius est, bonus amicus erit: statim conclusit sicut ad singula invenies dictum. Quod autem ait, 'Vidimus, o cives, Diomedem,' quasi res magna ei contigerit, qui talem virum viderit. Sane hic aut *Diomedem* legendum, ut sit Latinus accusativus; et admittitur Eclipsis, ut, 'Multum ille et terris jactatus et alto;' aut si Græcum accusativum facere voluerimus, *Diomede* legatur, ut possit fieri Synalœpha: sicut, 'Euryale infelix, qua te regione reliqui?' Si autem *Diomeden* dixerimus, nec Latinum est, nec Græcum, nec versus consistit. Nunquam enim Eclipsis fit per n literam. Tamen melius est ut *Diomede* legamus, ut sit Græcus accusativus; nomina enim Græca in ης exeuntia, quæ ge-

nitivum in *os* mittunt, per plenam elocutionem, cum eundem casum per Synæresim in *ous* miserint, accusativum in η mittant necesse est: ideo quia cum naturam suam servant, accusativum in vocalem mittunt, non in consonantem: et debet Synæresis plenitudinis servare rationem. Ut ecce ὁ Διομήδης, plena declinatio est: τοῦ Διομήδεος, τῷ Διομήδεϊ, τὸν Διομήδεα. Per Synæresim autem facit τοῦ Διομήδους, τῷ Διομήδει, τὸν Διομήδη. Ergo hic accusativus ideo in *e* exit, non in *en*: quia cum integrum est hoc nomen, in *eos* exit: et crescit ejus genitivus. Si enim ἰσοσύλλαβος sit in nominativo, accusativum in ην mittit: nec habet *s* in genitivo, ut Θουκυδίδης, τοῦ Θουκυδίδου, τὸν Θουκυδίδην: nam *Diomedes* ideo in genitivo *s* habet, quia et cum integrum est, et Διομήδεος facit, habet *s* consonantem. *Servius.*

Vidimus, o cives, Diomeden] Qui videbant *Diomeden* ultimam producere, *Diomedem* Latino declinatu scribendum procurarunt, ut collisioni locus esset. Sed enim observavi ego in antiquis codicibus plerisque *Diomede* legi, Græco declinatu Διομήδεα Διομήδη, Ἀτρεϊδῶν. Quam lectionem Servius etiam agnoscit. *Pierius.*

Vidimus] Non capio simpliciter, sed explico, 'observavimus, et diligenter omnia consideravimus.' Nam *videre* antiquis fuit servare et observare. Sic λυόντας apud Aristotelem sunt, qui *servant retia*, ut locutus est Virgilius; et εἰνάτας sunt *vinearum custodes*, et veluti speculatores. Omnia ab ὄπτομαι, *video*. Cerda.

Diomedem] Ita vulgati codices. Sed Macrobius v. 17. agnoscit *Diomede*; forma Græca Διομήδη. Sicut etiam Servius Petr. Daniel. tum etiam doctissimus Iulius Scaliger capite trigesimo sexto libri quarti Poëtices. Sic *Andrageo* forma Græca, pro, Androgei. Sic *Dido* in quarto casu: sic *duo*, pro, duos, nam Græci δύω. *Id.*

244 *Iter emensi*] Ab Græcis, qui ἀναμετρεῖν ὁδόν. Ita septimo Æneidos, 'Jamque iter emensi:' et Statius libro secundo Thebaidos, 'emensus iter:' et lib. tertio, 'remensus iter:' libro tertio Æneidos, 'permensi navibus æquor.' *Cerda.*

Casus omnis] Itineris scilicet. Et bene vilitatem singularum rerum generalitas vitavit, ne diceret 'Flumina, latrones,' &c. Mire autem multa congesta, ne possit de legatorum desidia queri. *Servius.*

245 *Contigimusque manum*] Bene, quasi divinam: sic, 'Vidimus, o cives, Diomedem.' *Idem.*

Contigimusque manum] In notam amicitiæ. Liv. dixit lib. XXXVIII. 'Contacta societate.' Sed hujus rei testimonia alibi: pertinent enim hæc ad supplices. *Cerda.*

Qua concidit Ilia tellus] Ἐμφατικῶς dixit, pro *urbs Ilia*: nam terra non concidit, sed civitas Ilium. *Servius.*

Manum, qua concidit Ilia tellus] Affectus hic in Hom. est ult. Iliad. ubi Priamus, cum accedit ad Achillem, κύσε δὲ χεῖρας Ἀχιλῆα, ἀνδροφόνον, αἰ αἰ πολέας κτάνον υἷας. *Ilia* autem *tellus*, pro Ilio Trojæ, aut pro ipsa Troja. Ita Horat. 'Assaraci tellus,' id est, Troja: et Propert. IV. 1. 'Vertite equum, Danai, male vincitis, Ilia tellus Vivet, et huic cineri Jupiter arma dabit.' *Cerda.*

246 *Argyripam*] Diomedes fuit de civitate quæ Argosippion dicitur: de qua Homerus ἄργος ἱππόβοτον. Horatius, 'Aptum dicit equis Argos.' Hic in Apulia condidit civitatem, quam patriæ suæ nomine appellavit, et *Argosippion* dixit: quod nomen postea vetustate corruptum est, et factum est ut civitas *Argiripa* diceretur: quod rursus corruptum, *Arpos* fecit. Sane Diomedes multas condidisse per Apuliam dicitur civitates, ut Venusiam, quam in satisfactionem Veneris, quod ejus ira sedes patrias invenire non poterat, condidit, quæ

Aphrodisia dicta est. Item *Canusium Cynegeticon*, quod in eo loco venati solitus erat. Nam et Garganum a Phrygiæ monte *Gargara* vocavit: et Beneventum et Venafrum ab eo condita esse dicuntur. *Servius.*

Argyripam] Arpos, Apuliæ civitatem: quæ hodie *Monte S. Angelo.* Videatur Strabo l. VI. sub finem. Stephanus, Floridus, alii. *Taubmann.*

247 *Gargani condebat Iapygis arvis*] Iapygia pars est Apuliæ, in qua est mons Garganus, imminens Sipontinæ civitati: qui per Calabriam usque in Adriaticum tenditur pelagus. Lucanus, 'Apulus Adriacas exit Garganus in undas.' *Gargani* autem *Iapygis* figura est, pro *Gargani. Iapygii.* Et hæc est Iapygia Apuliæ, a qua et Iapyx ventus est nominatus, ad quam Iapyx delatus, unde sic nominatus est. Nam Iapidia Venetiæ regio est, ab oppido dicta. Unde est, 'Tunc sciat aërias Alpes et Norica si quis Castella in tumulis et Iapidis arva Timavi.' Sed in Gargani summitate duo sepulchra esse dicuntur fratrum duorum, quorum cum major virginem quandam despondisset, et eam minor frater conaretur auferre, armis inter se decertati sunt, ibique ad memoriam invicem se occidentes sepulti: quæ res admirationem habet illam, qua, si qui duo inter ipsam silvam agentes iter, uno impetu vel eodem momento saxa adversum sepulchra jecerint, vi nescio qua, saxa ipsa separata ad sepulchra singula decidunt. *S.*

Gargani condebat Iapygis agris] In antiquis aliquot codicibus, *arvis* legitur. Quod vero Servius *Iapygiam* ab *Iapydia* distinguit, quid alii tradant auctores, ostendimus eo versu, 'Et Iapydis arva Timavi.' Huc addemus *Iapygiam*, ex Strabone, vocatam esse ab *Iapyge* Dædali filio, quem de Cretensi muliere susceperat. *Pierius.*

Gargani Iapygis] Omnino, quod Lucan. 'Appulus Adriacas exit Garganus ad undas.' Tò *condebat*, ut Ovid. etiam de Diomede Met. l. XIV. 'ille quidem sub Iapyge maxima Dauno Mœnia condiderat, dotaliaque arva tenebat.' Et Strabo libro sexto hanc urbem vocat κτίσμα Diomedis. *Cerda.*

248 *Postquam introgressi, &c.*] In Romano codice legere est *postquam congressi.* Sed *introgressi*, quod agnoscitur a peritis, magis placet. *Pierius.*

249 *Munera præferimus*] Ut illa ante orationem auxilium impetrent. *Servius.*

Munera præferimus] Mos gentium, ut Legati semper cum muneribus. Livius libro trigesimo loquens de Masinissa: 'Munera, quæ Legati ferrent Regi, decreverunt.' Julius libro primo Gall. 'Cæsar initio orationis, sua Senatusque in eum (Arioviſtum,) beneficia commemoravit, quod Rex appellatus esset a Senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa.' Tacitus de Ptolemæo l. XIV. 'Qui scipionem eburneum, togam pictam, antiqua patrum munera darent.' *Cer.*

Qui bellum intulerint] Quasi nominatis Trojanis, quos viderat, pronior futurus esset ad ferendum auxilium. *Servius.*

251 *Placido sic reddidit ore*] Ut solet, habitum futuræ orationis ostendit. *Idem.*

252 *O fortunatæ gentes*] Qui habitatis regna Saturnia: id est, o viri semper pace gaudentes: nam legimus, 'Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuerunt Sæcula, sic placida populos in pace regebat.' Et bene hoc laudat, quod eis persuadere desiderat. *Idem.*

253 *Antiqui Ausonii*] Quia qui primi Italiam tenuerunt, *Ausones* dicti sunt. *Idem.*

Quietos] Quibus est amor pacis a majoribus traditus propter regnum Saturni. *Idem.*

254 *Iguota lacessere bella*] Scilicet Trojanorum; non omnia generaliter

bella: nam legimus, 'Captivi pendent currus, curvæque secures:' aut *ignota*, quæ ignoraverint, quasi non suscepturi si scissent. *Suadet* autem, *vobis*, subaudis: nam *vos* a superioribus subaudiri non potest; quia non *te suadeo*, sed *tibi* dicimus. *Idem.*

255 *Quicumque Iliacos*, &c.] Locus plane Hom. Odyss. III. Ἄλλοισι μὲν γὰρ πάντας, ὅσοι Τροίην πολέμιξ'ον, Πευθόμεθ', ἦχι ἕκαστος ἀνώλεθρο λυγρῷ ὀλέθρῳ. *Cerda.*

Violavimus] Quasi sacros: Nam *violare* de religionibus dicimus. Et ingenti arte agit, ne aut victoriam suam sileat, aut non procedendo contra eos quos vicit, confiteatur ignaviam: dicens non esse contra eos pugnandum, quos vincere perniciosissimum est. *Servius.*

Violavimus] In Romano codice *populavimus* legitur. Sed cur *violavimus* sit legendum, non levem Servius rationem affert. *Populavimus* vero forte sumptum ex paraphrasi. *Pierius.*

Ferro violavimus agros] Quasi agri Trojani sacri fuerunt. Duplex verbum in Virg. ejusdem potestatis est, *violo* et *lædo*, utrumque in re sacra. Ita II. Æneidos de Trojano equo, 'violasset dona Minervæ:' et postea, 'sacrum qui cuspide robur Læserit:' quasi *lædo* et *violo* eandem vim habeant in re sacra. Ex hac observatione credo Tibullum junxisse Elegia nona l. I. 'Quid mihi si fueras miseros tæsurus amores, Fœdera per Divos clam violanda dabas?' *Cerda.*

256 *Mitto ea*] Oratorie: ut etiam sine illis, quæ memoraturus est, quæ omittit, graviora videantur. *Servius.*

257 *Quos Simois premit ille viros*] Id est, toto orbe celebres, et *premit* quasi hostes. Alibi in primo: 'Ubi [illegible] Simois correpta sub undis Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volvit.' Alii *quos*, pro *quantos* accipiunt, ut sit pronomen pro nomine. [illegible] autem mire exsecratur. *Idem.*

Quos Simois premit ille viros] Romanus codex, atque etiam Oblongus, et Medicens, et aliquot alii *premit* legunt, elocutionis modo non invenusto; et ita prius in vulgatis exemplaribus habebatur. *Pierius.*

258 *Scelerum pœnas expendimus omnes*] Id est, luimus omnes pœnas, quæ sunt statutæ sceleribus. Alii *Sceleris omnis* legunt; nam *omnes* non potest ad Græcos referri, quia non omnes pertulere supplicia. Sed si *omnes*, mire; ne putes forte factum: et adjuvandum pronunciatione. *Serv.*

259 *Vel Priamo miseranda manus*] Etiam Priamo: ut, 'Carmina vel cœlo possunt deducere lunam.' Est autem Pacuvii, qui ait, 'Si Priamus adesset et ipse ejus commiseresceret.' Id est, ut calamitas eorum, qui vicerunt, gravior crederetur miserantibus victis. *Idem.*

Vel Priamo miseranda manus] Tale illud II. 'quis talia fando Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulyssei Temperet a lacrymis?' Nam Trojana mala ejus generis fuere, ut hostes etiam ploraturi essent. Eodem libro Anchises pari emphasi, 'miserebitur hostis.' Ita Ennius quinto Annal. 'Cogebant hostes lacrymantes, ut misererent.' Ovid. Met. VI. de Niobe, 'at nunc miseranda vel hosti Corporibus gelidis incumbit.' Et l. IV. ab Nostro, 'Græcia tunc potuit Priamo quoque flenda videri.' De Tarquinio ait Dionys. tolerasse senectutem vel inimicis miserabilem. Claud. de Bello Gild. 'ipsa meos horreret Parthia casus.' Sidon. epist. I. 7. 'usque ad inimicorum dolorem devenustatus.' Sen. in Agam. 'cladibus nostris daret Vel Troja lacrymas.' *Cerda.*

Scit triste Minervæ Sidus] Fabula hoc habet, propter Cassandræ stuprum, Græcis iratam Minervam: vel quod ei victores per superbiam sacrificare noluerunt. Unde eos redeuntes gravissima tempestate fatigatos per diversa dispersit. Horatius, 'Cum

Pallas usto vertit iram ab Ilio,' &c. Re vera autem constat Græcos tempestate laborasse æquinoctio vernali, quando mannbiæ Minervales, id est, fulmina, tempestates gravissimas commoveant. Unde perite dicendo *sydus*, utrumque complexus est. Nam *sydus* et tempestatem significat, et re vera *sydus*. Hæc autem numina quæ inter sydera non videmus, licet sua signa propria non habeant, cum aliis potestate sunt permista: ut Ophiucus ipse, est Æsculapii: Gemini, Apollinis et Herculis esse dicantur. Sic Minervæ, Aries esse dignoscitur. *Serv.*

Minervæ sidus] Serv. *aristem* capit, qui in potestate Minervæ, ut ita verna procella naves Græcorum convulsæ accipiantur. Solinus c. 19. ad finem ita explicat hoc sidus, loquens de Caphareo: 'Ibi post Ilii excidium, Argivam classem, vel Minervæ ira, vel, quod certius prodit memoria, sidus Arcturi, gravibus affecit casibus.' Turnebo tamen et Germano visum nihil esse aliud *sydus Minervæ*, quam Minervam ipsam. Nam vere hæc Dea tempestatem illam excitavit. In hoc possis inclinare; nam Poëtæ omnes et alii eam tempestatem huic Deæ attribuunt, in ultionem violatæ Cassandræ in templo hujus Deæ ab Ajace Oilei filio. Horat. Epod. x. 'Quietiore nec feratur æquore, Quam Graja victorum manus; Cum Pallas usto vertit iram ab Ilio, In impiam Ajacis ratem.' Et de hoc malo loquens Hom. Odyss. III. μήνιος (inquit) ἐξ ἀλοῆς γλαυκώπιδος. Virg. etiam ipse Æn. I. 'Pallasne exurere classem,' &c. Sed ego tamen in aliud possum inclinare. Pater Palamedis in ultionem interfecti filii facem Græcis ostendit e rupe, qua face decepti Græci in saxa impegere. Hanc facem *sidus* vocat Poëta, ut ante illum Eurip. in Helena. Profero locum, nam eo innitor. Ergo de Nauplio patre Palamedis: πέτρας Καφηρέως ἐμβαλὼν, Αἰγιαλοὺς τ' ἀναλίους ἀκταῖς, Δόλιον ἀστέρα λάμψας. Seneca in Agamem. *facem* maluit vocare, convertens versus Euripid. 'hanc arcem occupat Palamedis ille genitor, et clarum manu Lumen nefanda, vertice e summo efferens, In saxa ducit perfida classem face.' Objicies: Esto, fax illa dicatur stella ab Eurip. sed cur Poëta adjicit *Minervæ*? Hoc non est difficile. Nam cur non poëtico jure fabulæ conjungantur, et etiam confundantur? Credi potest Nauplius, fecisse hoc Minervæ impulsu, et inde uterque ultus est suas injurias, Nauplius perempti filii, Minerva templi violati. Præsertim cum Calab. lib. extremo in hanc miseram Tragœdiam simul inducat et Nauplium et Minervam. De illo, χερὶ πεύκην Αἰθομένην ἀνάειρε: de illa, μέγ' ἐγήθεεν. *Cerda.*

260 *Euboïcæ cautes*] Eurip. in Helen. de hac ipsa tempestate, ἀμφὶ βυτὰν Εὐβοΐαν: et, Ναυπλίου Εὐβοΐα πυρπολήματα: *faces Nauplii Euboïcæ*. Ovid. Trist. Eleg. I. 1. 'Quicunque Argolica de classe Capharea fugit, Semper ab Euboïcis vela retorquet aquis.' Cal. l. XIV. πέτρῃσι περὶ στυφελῇσι δάμησαν: *attriti sunt ad cautes rigidas*. Iterum, ἀντηρέαι προσαγόμενοι περὶ πέτρῃς: *tristificis cautibus illisi*. Idem.

Ultor Caphareus] Τὸ *ultor* est, *cautes Euboïcæ*. Nam Eubœa insula est, in qua mons Caphareus, circa quem Græci periere naufragio. *Ultor* autem ideo dixit, quod Nauplius Palamedis pater, dolens filium suum factione interemptum, ut in secundo commemoravimus, cum videret Græcos tempestate laborare, montem Caphareum ascendit: et elata facula, signum dedit vicini portus, qua re decepti Græci, inter asperrimos scopulos naufragium pertulerunt. *Serv.*

Ultorque Caphareus] Eurip. in Hel. de hac tempestate, πέτραις καφηρέως. Sen. Agam. *fallax Caphareus*. Bassus Epig. l. I. Οἰλέμενας νήεσσι καφηρίδες, αἳ

ποτε νόστον Ὀλέσαθ' Ἑλλήνων, καὶ στόλον Ἰλιόθεν. Pacuvius in Dulor. ap. Priscian. in voce *pleros:* ait 'Pater Achæos in Caphareis saxis pleros perdidit.' Prop. Eleg. III. 7: 'Saxa triumphales fregere Capharea puppes, Naufraga cum vasto Græcia tracta salo est.' Bassum explicat Propertius. Ut vero Poëta *ultor*, ita idem Prop. IV. 1. 'Nauplius ultores sub noctem porrigit ignes, Et natat exuviis Græcia pressa suis.' Vide etiam, uti Virgilii locum expendat Pet. Vict. XXXI. 12. *Cerda.*

261 *Militia ex illa, &c.*] Cal. in exitu lib. ult. loquens de Græcis, et post hanc tempestatem, Ἄλλη δ' ἄλλος ἵκανεν, ὅπη θεὸς ἦγεν ἕκαστον. Et de hac ipsa re Sen. ad Helv. cap. 7. 'Quid' (enumerem) 'Diomedem, aliosque, quos Trojanum bellum victos simul victoresque per alienas terras dissipavit?' Dio Chrysost. Orat. XI. ait, Græcos post hanc militiam devenisse in omnem δυστυχίαν καὶ ταπεινότητα. Eurip. in Helen. χειμὼν ἄλλοσ' ἄλλον ἤρασεν. *Idem.*

Diversum ad litus adacti] Antiqua omnia, quæ versamus exemplaria, *abacti* legunt, ut antiquiores etiam habent impressiones. Ordo enim est, 'Abacti ex illa militia ad diversum litus.' *Pierius.*

262 *Atrides Protei Menelaus*] Agamemnon et Menelaus uno quidem fataliter fuerant supplicio destinati: namque Atreus et Thyestes fratres fuerunt in se invicem sævi, adeo ut Thyestes cum Aërope fratris uxore concumberet; quod dolens Atreus, liberos ejus epulandos ei apposuit. Sed cum Thyestes post cognitum facinus requireret ultionem, ei Apollo respondit: posse alio scelere illius facinoris vindicem nasci, scilicet si cum Pelopeja filia sua concumberet. Quo facto, natus est Ægysthus, fatalis in Atrei geminam sobolem. Sed Menelai facta miseratus est, Helenæ jugale consortium: et cum per diversa errare maluit, quam Ægysthi manibus interire. Is ergo Menelaus sic errans ad Ægyptum usque pervenit, ubi Proteus, Deus marinus, regnaverat: cui aliquando rapta a Theseo Helena dicitur commendata. Unde quidam dicunt, quod ad eam petendam Menelaus ad Ægyptum profectus sit post bella Trojana. Qui nec volunt raptam esse a Paride Helenam: sed aliam caussam belli fuisse Trojani; illam scilicet, quod Herculem quærentem Hylam susciperé noluerunt. Qui autem volunt eam raptam a Paride, hoc dicunt: quod recepta a Proteo per Theseum, ad Menelaum transitum fecerit, et sic eam Paris rapuerit. Secundum quod, ut supra diximus, Menelaus ad Ægyptum Jovis voluntate pervenit: scilicet ne ab Ægystho potuisset interimi. Quod autem ait 'Protei columnas,' ratione non vacat. Nam columnas Herculis legimus et in Ponto et in Hispania. Hunc autem Proteum fortissimum et invictum constat fuisse. Novimus autem quod omnes fortes *Hercules* dicebantur: unde videtur adfectasse Virgilius, ut pro finibus, 'Protei columnas' diceret, quas habuit Hercules: ut ostenderet eum etiam Herculem dictum. *Servius.*

Adusque columnas Protei] Usque ad fines Ægypti: hoc est, usque ad Pharon, ante insulam, nunc partem Alexandriæ. Lucanus, 'Nunc claustrum pelagi cepit Pharon, insula quondam In medio stetit illa mari sub tempore vatis Proteos, at nunc Pellæis est proxima muris.' *Protei* autem, Latinus est genitivus constrictus per Synæresim. *Adusque* autem sic est dictum, ut, 'Siculo prospexit abusque Pachino.' Nam cum præpositio præpositioni nunquam cohæreat, *abusque* et *adusque* licenter admissum est. *Idem.*

Columnas] Ad fines Ægypti pervenisse intelligit, ubi rex fuit Proteus.

Has columnas Turneb. accipit, quæ **in confiniis** regionum erigebantur, ut **terras dirimerent**, quæque ab Polluce στῆλαι ἐφόριαι dicuntur. Firmatque **historia** Peloponnensium et Ionum, a **quibus** in controversia columna erecta **est**, quæ litem discerneret. Vide **Strab.** l. III. Quæ hic Serv. de Hercule **non** placent. *Cerda.*

263 *Exulat*] Proprie: nam *exulare* **dicuntur** qui extra solum eunt. **Sane sciendum**, quia, quo tempore Menelaus ivit ad Ægyptum, perdidit Canobum gubernatorem, a quo vicina **civitas** nomen accepit, quæ hodieque, **mutata** litera, *Canops* nominatur. *Servius.*

Vidit] Mire addidit: ut, 'Quam **semel** informem vasto vidisse sub antro **Scyllam.**' *Idem.*

Cyclopas] Græcæ declinationis accusativus est: inde Græcum **habebit accentum**: nam Latine *Cyclopes* diceret: **sed** sic versus stare non poterat. *Idem.*

Ulysses] De etymo Ulyssis audiendus **Hom.** interpres: λέγεται παρὰ τὸ ὀδὸς καὶ τὸ ὖω, ὅτι ἐν τῇ ὁδῷ ἐγεννήθη. **Nimirum** Anticlea ejus mater (reliquis **Græcis** parco) cum incederet **gravida** per Neritum montem Ithacæ, **ac tum** temporis vehementer plueret, **illa tum** timore perculsa ac festinans **cecidit**, Ulyssemque peperit. An **vero** *Ulysses* dicendum Latine, an *Ulixes*, vide operam Nostri Bisciolæ **in Hor.** subsec. *Cerda.*

264 *Regna Neoptolemi referam*] Subaudis, *eversa.* Quod ex posterioribus **intelligitur.** Pyrrho autem quid **contigerit**, manifestum est: nam, ut **in tertio** legimus, cum vellet ducere **Hermionem**, Oresti ante desponsatam, **ab** eo est inter aras Apollinis **interemptus.** Unde est, 'Et scelerum furiis agitatus Orestes Excipit **incautum**, patriasque obtruncat ad **aras.**' *Servius.*

Versosque penates Idomenei] Idomeneus **rex** Cretensium fuit: qui cum tempestate laboraret, vovit se sacrificaturum Neptuno de re, quæ ei primum occurrisset si reversus fuisset. Casu cum ei primum filius occurrisset, quem cum, ut alii dicunt, immolasset, ut alii, immolare voluisset, ob crudelitatem regno a civibus pulsus est. Unde est, 'Fama volat pulsum regnis cessisse paternis Idomenea ducem.' Alii dicunt, quod abscedens cuidam suum commendaverat regnum, qui per ejus absentiam occupavit imperium, et reversum pepulit. Ergo 'versos penates,' aut eversos et funditus dirutos accipiendum: aut certe in aliena jura conversos. *Idem.*

265 *Lybicove habitantes litore Locros*] Ut etiam in tertio diximus, Locri, socii Ajacis Oilei, fuerunt Epizephyrii et Ozoli. Sed hi tempestate divisi sunt, adeo ut Epizephyrii tenerent Brutios, de quibus ait in tertio, 'Hic et Naritii posuerunt mœnia Locri:' Ozoli vero deferrentur Pentapolim, de quibus nunc queritur, dicens, 'Libycove habitantes litore Locros?' Quamvis quidam dicant, etiam in ipsis Brutiis litus Libycum dici. Alii, hos circa Syrtes posuisse sedes: alii, in Libya insulas quasdam inhærentes occupasse, eosque initio *Nisamones*, postea corrupte *Nasamones* appellatos: alii, amissa in Syrtibus classe, per Mediterrena arietis fortuito ductu iter facientes ad Ammonem pervenisse, et oppidum Aurela inter Nasamones condidisse: alii, Africæ insulam tenuisse, quæ nunc Cercina dicitur. Et pronuntiandum ut longinquitas doceatur exilii. *Servius.*

Libycove habitantes litore Locros] Vetera omnia, quæ legimus, exemplaria, *Libycune* legunt, per interrogativam particulam, non per disjunctivam. *Pierius.*

266 *Ipse Mycenæus, &c.*] De hac cæde qui non locuti? Vide imprimis Euripidem in Elect. Vellejus l. I. 'facinore uxoris oppressus occiditur.'

Aristoteles in Peplo, *Λαὸσσας Ἀτρείδεω Ἀγαμέμνονος, ὦ ξένε, τύμβον, Ὃς θάν' ὑπ' Αἰγίσθου, κοιλομένῃ ἀλόχου.* Auson. in Epit. 'Rex Regum Atrides fraternæ conjugis ultor Oppetiit manibus conjugis ipse suæ.' Dixit *Mycenæus* forma Græca. Soph. in Elect. *γᾶ Μυκηναίων.* Eurip. in Elect. quoque *ἀνὴρ Μυκηναῖος*: ibid. *βωμῶν Μυκηναίων. Cerda.*

367 *Conjugis infandæ*] Ad hanc rem pertinet Adagium, *Quadrantaria Clytæmnestra*, de femina impudica. Lege Jun. Cent. 1. Adag. 77. et adde a me, posse aptari Adagio illi versus Propertii El. III. 10. 'Quidve Clytæmnestræ, propter quam tota Myoenis Infamis stupro stat Pelopæa domus?' Lege et Philostrat. Icon. l. II. Clytæmnestra ab Eurip. in Elect. dicitur *ἀνόσιος γυνὴ, scelesta femina*: et in Oreste eandem vocat *ἀνοσιωτάτην, sceleratissimam.* Ibid. *κακῆς γυναικὸς, malæ feminæ*: et Tyndareus pater Clytæmnestræ dicitur genuisse *θυγατέρα κακὴν. Idem.*

Prima intra limina] In ipso limine imperii, id est, in litore: quia, secundum Homerum, Clytæmnestra Agamemnoni occurrit ad litus: et illic eum susceptum cum adultero inter epulas interemit. *Ἀλλά μοι Αἴγισθος τεύξας θάνατόν τε μόρον τε Ἕκτα, σὺν οὐλομένῃ ἀλόχῳ, οἰκόνδε καλέσσας, Δειπνίσσας, ὡς τίς τε κατέκτανε βοῦν ἐπὶ φάτνῃ.* Quod et Juvenalis tangit, dicens, 'Quippe ille Deis auctoribus ultor Patris erat cæsi media inter pocula.' Alii autem dicunt, Clytæmnestram dolore pellicatus quod, comperisset Cassandram a marito electam, quod in ipso ingressu, id est, prima die qua domus suæ limen ingressus est, blande suscepisset, cumque ille Diis Penatibus se sacrificare velle dixisset, consilio Ægisthi, ab uxore vestem accepit clauso capite et manicis, qua implicatus adulteri manibus interiit. *Servius.*

Dextra oppetiit] Attribuit mortem tanti viri uni Clytæmnestræ; sed tam ipsa, quam Ægysthus in hac noxa. Nam Eurip. in Elect. *ξίφος*, id est, *gladium*, dat Clytæmnestræ, et *πέλεκυν*, id est, *securim*, Ægystho, ad hanc cædem. *Cerda.*

368 *Devicta Asia subsedit adulter*] Quidam *sub* pro *post* accipiunt, ut sit, post possedit. Legitur et *devictam Asiam.* Quod si est ita, intelligimus *subsedit*, dolo possedit. Lucanus, 'Subsidere regnum Chalcidos Euboïcæ magna spe rapte parabas.' Unde et *subsessores* dicuntur, qui in insidiis tauros interimunt: et hostium dolos *subsessos* vocamus, ut sit sensus: Ab Agamemnone devictam Asiam adulter Ægisthus insidiis et factione possedit. Melius tamen est ut, *devicta Asia* legamus: secundum quod *subsedit*, erit, remansit: ut, 'Extremus galeaque ima subsedit Acestes:' ut sit sensus: Asia propter adulterium pertulit bella, quæ, remanente adultero, finita esse nihil profuit: ut cum indignatione sit dictum: Dum primum adulterium vindicatur, aliud rursus emersit. Sane Clytæmnestram Orestes filius postea, in vindictam patris, necavit. Quidam dicunt Clytæmnestram non manu filii, sed judicum sententia peremptam. Alii, hanc Orestem filium Menelai et Helenæ tradunt: quidam inventam Iphigeniam abortivam uxorem ei volunt fuisse. *Servius.*

Devicta Asia subsedit adulter] Ita prorsus est in impressis codicibus, et aliquot veteribus. Longe vero aliter in antiquissimo codice Vaticano, ubi est 'Devictam Asiam possedit adulter.' Sed enim *possedit* ex paraphrasi, contextui est insertum. *Subsidere* enim, ex insidiis occupare significat, vel dolo possidere: ut, 'Subsidere regnum Chalcidos Euboïcæ,' apud Lucanum. Præterea Arusianus Messus inter elocutionum exempla *subsedit* agnoscit, et Accusativo casui recte jungi dicit, ut 'Subsedit illam

tem:' locumque hunc Virgilianum citat, 'Devictam Asiam subsedit adulter.' Quod vero allo significato, *Devicta Asia subsedit*, Servius magis approbare videtur, hoc est, reliquus fuit in insidiis, non negat idem Arusianus utrumque eleganter dici, et utraque figura usum esse Virgilium, 'Galeaque ima subsedit Acestes:' hoc est, relictus est. Ita posteaquam Agamemnon bellum difficillimum confecerat, *subsedit adulter*, qui eum interficeret. *Pierius.*

Subsedit adulter] Subsessores dicuntur, qui clam domi subsident ad obeundum adulterium. Nam Val. Max. VII. 2. 'Nulli tunc subsessores alienorum matrimoniorum oculis metuebantur.' Et non dubium, quin *subsideo* ad insidias traducatur, ut *obsideo*, *insideo*, *resideo*. Unde Passeratius illud Propertii Eleg. I. 8. 'Atque ego non videam tales subsidere ventos,' ad insidias refert, ut dicat, Nollm videre tales ventos tibi insidiantes. Sic et Lucanus I. V. dixit, 'Regnum subsidere mundi,' pro, dolo invadere. Sic ergo *subsessor matrimonii* erit, qui insidias lecto ponit conjugali: et quis hic, nisi adulter? Inde Græcis μοιχὸς, *mœchus*, dicitur et ἕφεδρος, id est, *insessor*, *subsessor*. Sed qui vellet, posset aliter, ut dicat poëta, Ægysthum, post interfectum a conjuge Agamemnonem, opes hujus invasisse, domum occupavisse. Clarius: inibi sedes suas fixisse, et locasse domicilium. Nam ita accepit hoc verbum Suetonius in Vitell. c. 1. 'Tempore deinde Samnitici belli, præsidio in Apuliam misso, quosdam ex Vitelliis subsedisse Nuceriæ,' id est, sedes locasse. Itaque, sublato Agamemnone, palam amores suos exercuit Ægysthus. *Cerda.*

Devicta Asia subsedit adulter] Videantur Turneb. v. 8. et God. Stewech. ad Veget. III. 6. et Fr. Modius in Novantiqu. epist. 39. Scal. Poët. IV. 16. *Taubmann.*

269 *Invidisse deos*] Sthenelı filius Ægialam Diomedis uxorem cognovit adulterio: quo comperto, Diomedes reverti noluit, et in Apuliæ partibus sibi condidit sedes; quod Veneris dolo dicitur esse perfectum, quam in bello Trojano vulneraverat. Unde ait, 'Invidisse Deos.' *Servius.*

Invidisse deos] Sc. *referamus?* e vs. 264. Vel subaudi, 'credas?' 'putet aliquis?' &c. *Taubmann.*

Invidisse deos] Huic affectui obnoxii falsi illi Dii. Prop. El. I. 12. 'Invidæ fuimus, num me Deus obruit?' Ovid. etiam Metamorph. XIV. *odium* dat Veneri. Aristoteles Metaphys. l. I. Deos absolvit, et Poëtas ait egregie in hoc mentiri veteri parœmia: ἀλλὰ, κατὰ τὴν παροιμίαν, πολλὰ ψεύδονται ἀοιδοί. *Cerda.*

Patriis ut redditus oris] In dictione *oris* antiqua variant exemplaria. In Oblongo enim *oris*: in Romano, in Mediceo, et aliquot aliis *aris*. Nonnulli codices ipsi quoque admodum veteres *Argis* habent: de se enim loquitur Diomedes. *Pierius.*

270 *Pulchram Calydona viderem*] Unam de supradictis civitatibus quibus imperabat. *Servius.*

Calydona] Ætoliæ urbem. Homerus Calydonem montanam vocat, propter regionem. Fuit autem Ætolia in duas partes divisa: in montanam, quæ Pleuroni fuit attributa; et campestrem, quæ Calydoni. *Hort.*

271 *Nunc etiam horribili visu*] Hoc loco nullus dubitat fabulæ hujus ordinem a Virgilio esse conversum. Nam Diomedis socios constat in aves esse conversos post ducis sui interitum, quem extinctum impatienter dolebant hæ aves, hodieque Latine *Diomedeæ* vocantur; Græci *erodios* dicunt. Habitant autem in insula Electride sive Febra, quæ est haud longe a Calabria in conspectu Tarentinæ civitatis. Quinetiam de his avibus dicitur, quod Græcis navibus lætæ occurrant: Romanas et Latinas

vehementer fugiant, memores et originis suæ, et quod Diomedes ab Illyricis interemptus est. *Servius.*

Nunc etiam horribili, &c.] Versos socios Diomedis in aves, quas Aristot. lib. περ. θαυμ. ἀκουσμ. mites esse Græcis, in memoriam sui ducis Græci; Barbaris vero immites, ita ut convolent contra illos, pedibus ac rostris terreant, lacerent, demum interimant, multis inflictis vulneribus. Locum vide, ut et Plinium, Solinum, Ovidium, S. Augustinum de Civ. l. XVIII. et S. Isid. *Cerda.*

Portenta] Revera enim portentum est, homines in aves esse conversos. *Servius.*

Portenta sequuntur] Notat Servius, Poëtam historiæ fidem mutasse: quod tamen negat Parrhasius (p. 178.) cum et Lycophron (p. 40.) Diomedem suorum cladem spectasse dicat. Metamorphosin eorum pulchre descripsit Ovid. Met. XIV. 10. *Aves* autem *Diomedeæ* sunt, quæ Græce ἐρωδιοὶ, Latine *ardeæ* vocantur, Gallice *hérons:* ut quidem J. Meursius vult, quem vide in Comment. ad Lycophron. Sed et Plin. x. 44. Aristotelem, aliosque. *Taubmann.*

272 *Et socii amissi*] Legunt nonnulli et 'Admissis pennis.' Sed melius est *amissi*. Servius.

Et socii amissi, &c.] In aliquot antiquis codicibus *admissis pennis* legi. Utroque vero modo Servius non negat inveniri. Sed *amissi* omnino est in probatioribus. *Pinnis* vero, in Romano, de more suo. In Mediceo *allisi* est, quod alii viderint. *Pierius.*

Et socii admissis] Malo hic *admissis* conservare, quam cum Servio *amissi* legere, observata vi vocabuli sæpe apud Livium et Cæsarem: ut, 'admisso equo impetum facere,' hoc est, meo judicio, concito, concitato, concusso, immisso: ut et Tibul. 'Ventum admittit imbrifer arcus aquam,' est, maturat, provocat, et exci- ermanus.

274 *Lachrymosis vocibus*] Dolentes vel suam mutationem, vel regis interitum; namque hoc tangit latenter. *Servius.*

275 *Hæc adeo ex illo*] Hæc vocum consecutio, *jam ex illo tempore*, cum, ut elegans, observata est Godescalco, et firmata testimoniis. *Cerda.*

Speranda] Pro *timenda:* ut, 'Hunc ego si potui tantum sperare dolorem.' *Servius.*

Ex illo mihi jam speranda fuerunt] In nonnullis codicibus antiquis *superanda* legitur: quod non ita placet. *Speranda* vero, castior omnino lectio est, et elocutio ipsa figuratior: ut illud, 'Sperare dolorem.' *Pierius.*

276 *Cælestia corpora*] Martis et Veneris, quæ numina vulneravit in bello. *Servius.*

277 *Veneris violavi vulnere dextram*] Artificiose agit: nam sciens ea quæ dicuntur in fine, animis inhærere, suos casus ultimos memorat. Perite etiam Venerem tantum a se vulneratam dicit, Martis supprimens nomen, quod ei poterat esse gloriosius: ut videatur omnia quæ pertulit odio Veneris pertulisse, contra cujus filium nunc vocatur ad pugnam; ut negans etiam nunc paria videatur formidare. *Dextram* autem secundum Homerum dicit, qui ait, ἐπὶ καρπῷ. *Idem.*

Veneris violavi vulnere dextram] Habentur ista Iliad. v. ubi de Diomede in pugna contra Venerem, Ἄκρῃ οὔτασε χεῖρα, μετάλμενος ὀξέϊ χαλκῷ. Tertull. contra Gent. hoc idem scribens ait, 'Venerem humana sagitta sanciatam:' sed hoc μνημονικὸν ἁμάρτημα. Nunquam enim Diomedes sagittarius in Iliade; et, si alicubi, non certe ibi. Itaque χαλκὸν Homeri ad hastam debuit trahere, non ad sagittam. Vide vero ibi Tertull. ubi vocat hæc *Gentium ludibria.* Cerda.

Dextram] Laudo Poëtam, qui optime Homerum intellexit, et ante Virgilium nemo. Nam, cum Home-

ras tantum dixerit, vulneratam Veneris ἄκρην χεῖρα, *summam manum*, Virgilius illum explicans addit *dextram*. Quod duxit a verbo Homerico μεράλμενος, *insiliens*: quod dat Græcus Diomedi vulneranti. Nam, si læva manus fuisset vulnerata, οὐκ ἔδεῖτο μεταπηδήσεως, *non saltu opus fuisset*, ait Plutar. Symp. quæst. IX. 4. 'Quoniam dextræ sum' (ratio est ejusdem Plutar.) 'habebat oppositam sinistram Veneris.' *Idem.*

278 *Tales impellite pugnas*] Quarum est periculosa victoria. *Servius.*

Ne vero, ne me, &c.] Hac historia efficit Pans. in Attic. neminem Græcorum ante Pyrrhum intulisse bellum Romano Imperio. Itaque Pyrrhus fuit princeps inter Græcos in Romanis oppugnandis. Nam Διομήδει μὲν γὰρ καὶ Ἀργείων τοῖς σὺν αὐτῷ, οὐδεμίαν ἔτι γενέσθαι πρὸς Αἰνείαν λέγεται μάχην. *Cerda.*

279 *Nec mihi cum Teucris ullum post cruta bellum Pergama*] Ne ei objiciatur illa conjuratio, quam apud Aulidem Græci inierunt, dicit in Trojæ excidio sacramentum conjurationis esse completum. Namque in Trojam, non in Trojanos conjuraverunt Græci: hoc enim spectat quod dicit, nullum se cum Trojanis habere bellum post dirutam Trojam. *Servius.*

Post eruta] In Romano codice, et aliquot aliis *diruta*. Sed *eruta* non displicet. *Pierius.*

280 *Nec veterum memini lætorve malorum*] Nec meminisse volo victoriarum mearum, quarum nullus oblivisci consuevit: nec lætor Trojanorum malorum, pro *Trojanis malis*, quæ nobis bellantibus pertulerunt: nihil potest de suis malis dicere, cum et mala sua nullus obliviscatur: et ea ipsa paulo ante memorarit. *Lætor* autem *malorum*, figura Græca est, sicut Horatius, 'Agrestium regnavit populorum,' pro *Agrestibus populis*. Serv.

281 *Munera, quæ patriis ad me portantis ab oris*] Hinc jam suasio est et consilium: nam finita est auxiliorum negatio. Unde et paulo post Venulus ita dividit dicens, 'Et responsa simul quæ sint, rex optime, regis Audisti, et quæ sit magno sententia bello,' scilicet *audisti*. Et quod negaverit auxilia, et quod nobis dederit de pace consilium. *Idem.*

Quæ ad me portastis ab oris] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis, quod delicatius sonat, *portatis*, præsenti tempore scriptum est. *Pier.*

Munera, quæ patriis, &c.] Qui auxilium non dat, dat consilium. *Donat.*

282 *Stetimus tela aspera contra: contulimusque manus*] Id est, et cominus, et e longinquo inter nos bella tractavimus. *Servius.*

283 *Quantus In clipeum adsurgat*] Aut *quantus*, est quotiens in hostem pergens erigit scutum: aut pugnandi exsecutus est genus. Qui enim scripserunt de arte militari, dicunt summum genus esse dimicandi, quoties calcato umbone adversarii, se in hostilem clypeum erigit miles, et ita contra instantis vulnerat terga. Vel quantus adsurgat, vel quanto sit major. *Idem.*

284 *In clipeum adsurgat*] Exprimitur habitus militaris. Ammian. lib. XLVI. 'Erectus in jaculum.' De Ajace Iliad. XII. ἀσπίδα νύξεν ἐπάλμενος: *scutum percussit insiliens*: l. XIV. οὖτασε δουρὶ μεράλμενος: et l. XIII. de Idomeneo, et Merione separatis locis, ἐπάλμενος: ibidem de Menelao, ἅλατο. Nihil in Hom. frequentius. Prudent. Psychom. 'ense corusco Connixa in plagam, dextra sublimis ab aure Erigitur, mediumque ferit librata cerebrum.' *Cerda.*

285 *Si duo præterea*] Hoc est, alios duos. *Servius.*

Si duo præterea tales] C. Julius Romanus in libello de Analogia, rectam ponit declinationem, *hos duo*. Attius in Epinausimache, 'Martes armis duo congressos crederes.' Terentius in Adelphis, 'Tu illos duo pro re

tollebas tua.' Ubi Hellenius Acron, *pro duos* ait: amat enim Hellenius, *ambos, duos*, dici per *s*. Pierius.

Si duo] Pro duos, ut *ambo*, pro ambos, Græcorum more, qui δύο, ἄμφω in quarto casu. Utrumque Horat. nam Serm. I. 'duo si discordia vexet inertes:' et II. 'jurando obstringam ambo.' Propert. Eleg. III. 11. *duo currus* dixit in quarto casu. Martial. lib. VII. 'Elysium possidet ambo nemus.' Sic enim in lib. veteri, non, *umbra*, ut in vulgatis; ut dicat, Nemus Elysium possidet ambo, id est, Hetruscum, et ejus uxorem. Plaut. Mostel. 'Ludificatur cornix una vulturios duo.' Iterum, 'cornix astat, et vulturios duo vicissim vellicat:' et Pseud. 'inter nos duo convenit.' Ceterum imitatio ducta ab illo Hom. τοιοῦτοι δέκα μοι συμφράδμονες εἶεν Ἀχαιῶν. Dicit autem, si tres essent tales, videlicet Æneas et duo alii. Videtur enim optare tres duces, nimirum Æneam ipsum, Hectorem, et tertium alium, qui non extat. Nam ut velit duos fuisse, non concedam, fuere enim jam Æneas et Hector: tres ergo optat. *Cerda.*

287 *Dardanus*] Pro *Dardanius populus*: et posuit principale pro derivativo: sic Homerus, τὸν δ' ἔτεκεν Δάρδανος ἀνήρ. *Servius.*

Lugeret] Morem lugendi quidam dicunt Ægyptios invenisse. Eos enim primos Liberum, quem Osirim appellant, a fratre Typhone per insidias interemptum, atra veste luxisse; inde cæteris gentibus traditum, ut post interitum proximorum suorum veste mutata lugerent; ita tamen ut intra annum finiretur luctus. *Idem.*

288 *Cessatum est*] Tardatum est, et mire, quia non habet quos imputet Trojanis triumphos, vult eis excidii tarditatem pro victoria cedere. *Id.*

289 *Victoria Grajum Hæsit, et in decimum vestigia rettulit annum*] In oblongo codice *victoria tantum* legere est pro *Grajum*: quam lectionem nusquam alibi reperi. Præterea vetusti quidam codices *in decumum*. Cujusmodi rationem scripturæ non in Plautinis tantum codicibus inveni, verum etiam, ut alibi adnotavimus, in Ciceronianis, *decumum, maritumum*. In monumentis autem veterum pleramque, ut illud,

D . M
QVARTIONIS. DECVRI. AVG. LIB.
EVPHEMIANI. A. MANV. FIDELIS
CONLIBERTVS. FRATRI
D . M

Pierius.

290 *Hæsit*] Tardata est. *Servius.*

Vestigia rettulit] Retro acta est, et repulsa: ut, 'Retro sublapsa referri.' *Idem.*

In decimum vestigia rettulit annum] Ita lib. IX. 'decimum quos distulit Hector in annum.' Adi hunc locum. Ait Sen. Rh. Suas. 2. dici solitum a Messala, hemistichium hoc, 'et in decimum vestigia rettulit annum,' explementum esse, et in voce *hæsit* desinendum. *Cerda.*

292 *Hic pietate prior*] Id in Ænea plus laudat, quod Latinis, sicut suadet, pacem petituris est utile, ut eum se credant posse facilius exorare. *Prior* autem, præstantior, melior. *Servius.*

Hic pietate prior] Ut facile sit impetrare pacem. *Donatus.*

Coëunt in fœdera dextræ] Manuum scilicet conjunctione et apprehensione fœdera inibantur. Liv. I. XXIII. 'Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum est dextras dextræ jungentes, fidem obstrinximus.' *Cerda.*

293 *Qua datur*] Qua potest, quacunque ratione permittitur. *Servius.*

294 *Responsa simul quæ sint, rex optime, regum Audisti*] In Romano cod. in Mediceo, et quibusdam aliis antiquis, non *regum*, sed *regis* legitur unitatis numero, ut sit ordo, O Rex optime, audisti quæ sint responsa Regis Diomedis, et quæ sit ejus sentu-

tia? Adulatio enim illa *optume regum*, quæ inferius in Drance quadrat, nunc importuna videretur. *Pierius.*

296 *Varinsque per ora cucurrit*] Liv. l. XXXII. 'Secundum orationem Prætoris murmur aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium.' Ubi vides in murmure assensum et dissensum; Poëta unico verbo, *varius fremor*. Plut. in vita Alex. ἅμα δὲ τῷ λόγῳ τούτῳ κρότου καὶ θορύβου γενομένου. *Cerda.*

Per ora turbata] Prope ora turbatorum. *Servius.*

297 *Ceu saxa morantur cum rapidos amnes*] Non abit multum ab hac comparatione illa Hom. Il. II. Ὡς ἔφατ' Ἀργείοισι δὲ μέγ' ἴαχον, ὧρτο δὲ κῦμα Ἀκτῇ ὑφ' ὑψηλῇ, ὅτε κυρήσει νότος ἐλθών, Προβλῆτι σκοπέλῳ. Non absimile Calab. l. IV. Κίνυτο δ' ἠΰτε πόντος ἀπείρετος Ἰαπυγίοιο. Et Ammian. l. XVI. 'Clamor, ipso fervore certaminum a tenui susurro exoriens, paulatimque adolescens, ritu extollitur fluctuum cautibus illisorum.' *Cerda.*

Clauso gurgite] Saxorum objectione præcluso. *Servius.*

Clauso fit gurgite murmur] In codicibus aliquot antiquis legere est, transposito verbo, *fit clauso*. In aliquot aliis 'it clauso gurgite murmur.' Ut etiam verbo respondeat comparatio, *cucurrit tremor*: ita etiam *it murmur*. Sed et *fit murmur*, ut *fit gemitus*: non est præter usum. *Pierius.*

299 *Fremunt ripæ*] Antiqui aquæ sonitus, *fremitus* dicebant. Ennius, 'ratibusque fremebat Imber Neptuni.' *Servius.*

300 *Ut primum placati animi*] Hanc post tumultum secutam quietem comparatione illustrat Petr. Apollon. l. II. Excid. Hieros. quam adhibeo, quia respondet Virgilianæ sup. adductæ, etiamsi contrario gustu, 'Sic ubi desierunt revocati carcere venti Cæruleam turbare Thetin, spumantia sensim Subsidunt maria, et fluctus sua littora servant Pacati, totoque silescunt murmora ponto.' *Cerda.*

Et trepida ora quierunt] Non placet, quod in codicibus aliquot antiquis *rabida* legitur, quod in Sexto recte est. *Pierius.*

301 *Præfatus divos*] More antiquo: nam majores nullam orationem nisi invocatis numinibus inchoabant: sicut sunt omnes orationes Catonis et Gracchi: nam generale caput in omnibus legimus: unde Cicero per irrisionem ait, 'Si quis ex vetere aliqua oratione, Jovem ego optimum maximum.' Et Demosthenes in oratione contra Æschinem, πρῶτον μέν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις. *Servius.*

Præfatus divos] Incipiebant veteres illi orationes suas a Deorum precibus, et tunc dicebantur *præfari*. Plin. Paneg. Trajani: 'Bene, ac sapienter, P. C. majores instituerunt, ut rerum gerendarum, ita dicendi, initium a precationibus capere. Quod nihil rite, nihilque providenter homines sine Deorum immortalium ope, consilio, honore auspicarentur.' Scholiast. Apollon. in ea verba, ἀρχόμενος σέο Φοῖβε, ita ait: ἔθος γὰρ ἦν ἀπὸ θεῶν προοιμιάζεσθαι. Demosth. in epist. 1. παντὸς ἀρχομένῳ σπουδαίου λόγου, καὶ ἔργου, ἀπὸ τῶν θεῶν ὑπολαμβάνω προσήκειν πρῶτον ἄρχεσθαι. Ab Demosthene, credo, qui duo conjunxit λόγον, ἔργον, verba Plinii supra adducta, qui 'rerum gerendarum et dicendi initium.' Galen. de usu Part. morem hunc ita attingit, πάλιν οὖν ὥσπερ ἀπὸ θεοῦ φανῆς, τῆς Ἱπποκράτους ἀρξόμεθα λέξεως. Aristid. in Platon. II. ἀρχὴ δὲ ἡμῖν ἐκ θεῶν. Et Liv. ore Posthumii Cons. 'Nulli unquam concioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria, hæc solemnis Deorum comprecatio fuit:' et paulo superius dixerat idem Liv. 'Consules in Rostra ascenderunt, et concione advocata, cum solemne carmen precationis, quod præfari priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregia-

set Consul.' Ovid. Metamorph. xv. 'priscoque Deos de more precatus.' *Cerda.*

Solio rex infit ab alto] Est *solium* thronus regius, quod multis posset astrui: mihi nunc in oculis locus Sen. lib. de Tranquill. c. 11. Cum vero etiam *solium* sit Jurisconsultorum, ut convincit locus Tullii hic de Legib. l. 1. 'Ego vero ætatis potius vacationi confidebam, cum præsertim non recusarem, quo minus more patrio sedens in solio Consulibus responderem, senectutisque non inertis grato atque honesto munere fungerer:' fortasse inde vox traducta ad regalem thronum, nam reges instar oraculorum dicebantur populis ex solio respondere; et responsa regum sunt. *Idem.*

302 *Ante equidem summa de re statuisse, Latini*] Latenter arguit Turnum, quod sibi non obtemperaverit, ut fœdus fieret: in septimo scilicet, ubi ait, 'Te Turne nefas, te triste manebit Supplicium:' nam modo hoc tempus revolvit. *Servius.*

Statuisse vellem] Olim est quod volui his malis terminum dare. *Vellem* autem *statuisse* dixit, ut *vellem fecisse:* et est compendiosa elocutio, cum querimur non esse factum, quod fieri debuit. *Idem.*

303 *Non tempore tali*] Adjuvandum pronuntiatione, id est, post tanta, quæ pertulimus, mala: et opportune deliberandi quidem de hac re existimat intervallum esse, hostili exercitu imminente: et per hoc magis suadet dum tam infestos probat, ut sibi nec pacem petere permittatur. *Idem.*

304 *Cogere concilium cum muros obsidet hostis*] In Romano cod. *adsidet* legitur. In Mediceo *assidet*, ut proximius imminere periculum ostendat: plerumque enim sine periculo obsidemur. Et in veteri exemplari, quo Donati Commentaria continentur, *adsidet* habetur. Est etiam in aliquot cod. *consilium.* Sed Grammatici hic *concilium* malunt. *Pierius.*

305 *Bellum importunum*] Concepit gravem iracundiam, et sic in hæc verba prorupit. *Importunum* autem est, ubi nullum refugium est, quod caret portu, id est, quiete, ubi nullus est portus. Nam hoc quodammodo dicit, in naufragium fertur illa contentio: quia supra audierat periculum esse etiam superare Trojanos: et enarrat cur *importunum*, dicens, 'cum gente Deorum, Invictisque viris gerimus.' *Servius.*

Importunum] Quod defensionis non habet portum; et quod periculosum non invenit rationis suffragium. *Don.*

Cives] Ἐκφώνησις. *Servius.*

Cum gente deorum] Qui a Dis originem ducunt. *Idem.*

Cum gente deorum] Causa quare importunum sit: quæ enim potest inveniri defensio? *Donatus.*

306 *Invictis*] Atqui supra legimus, 'Bis capti Phryges.' Sed *invictis* ideo dicit, quia sequitur, 'nec victi possunt absistere ferro.' Et sicut supradictum est, latenter occurrit illi: forsitan vincemus; ergo hic si vincamus, proficiemus. *Possunt* autem *absistere*, mire ait: ac si diceret, Etiam si velint, eos a bellis discedere natura non patitur. Ennius, 'Qui vincit non est victor, nisi victu' fatetur.' Varro et cæteri invictos dicunt Trojanos, quia per insidias oppressi sunt: illos enim vinci adfirmant, qui se dedunt hostibus. *Servius.*

Quos nulla fatigant prælia, &c.] Hanc sententiam præclare illustrat Pet. Victorius in l. 1. Rhet. Aristot. cognitione vocis hujus ἀναμάχεσθαι: quæ vox de illis dicitur, qui victi bello, nunquam absistunt, sed iterum tentare aleam volunt. Additque, Virgilium hoc loco vim verbi hujus intelexisse. Inde laus magna Marcelli, qui ab hoste Annibale pridie victus, postridie bellum impigre instauravit. Verba Plut. in hujus viti vita: ὁ Μαρκέλλος, τί χρήσεται τις ἀνθρώπῳ, μήτε

τὴν χείρονα τύχην, μήτε τὴν βελτίονα φέρειν εἰδότι; μάνος γὰρ οὗτος οὐδὲ νικῶν δίδωσιν ἀνάπαυσιν, οὔτε λαμβάνει νικώμενος. Pergitque aliis in eandem sententiam. Sumpsit Plutarchus a Livio, cujus verba sunt: 'Cum eo hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest: seu vincit, ferociter instat victis; seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.' Est hoc, quod Hom. Il. XIII. et sæpe alibi, Τρῶες δὲ μάχης ἀκόρητοι ἔασιν. Hanc virtutem de Romanis prædicat Plutar. in vita Pyrrhi his verbis: καὶ ταῖς ἥτταις οὐκ ἀποβαλόντας τὸ θαρρεῖν, ἀλλὰ ῥώμην καὶ φιλοτιμίαν ὑπ' ὀργῆς ἐπὶ τὸν πόλεμον προσλαμβάνοντας. Hoc vero esse proprie ἀναμάχεσθαι, Victorius explicuit, ut dicebam. Porro et rei Virgilianæ probe annectes versus Horatianos Od. IV. 4. hos, 'Duris ut ilex tonsa bipennibus Nigræ feraci frondis in Algido, Per damna, per cædes ab ipso Ducit opes animumque ferro.' *Cerda.*

307 *Nec victi possunt absistere ferro*] Quia potuisset dici, tandiu durabimus, ut succumbant. *Donatus.*

Nec victi possunt absistere ferro] In Oblongo codice *decedere ferro* legitur: quam lectionem si admittas, dicendum erit, aut *victi ferro*, aut *decedere ferro:* quippe sibi temperare, ne arma resumerent, quibus se victos negarent. Sed enim *absistere* haudquaquam displicet. *Pierius.*

308 *Adscitis*] Evocatis, adjunctis. Ergo et gradatim accedit ad desperationem, quæ cogit pacem esse poscendam. *Servius.*

Accitis] In Rom. codice *adscitis:* quod parvi refert. *Pierius.*

Ætolum in armis] A patria usque Diomedis mentionem intulit. *Servius.*

309 *Ponite*] Deponite. *Idem.*

Spes sibi quisque] Subaudis *sit.* Et late patet ista sententia, vel quod alienis egere auxiliis non oporteat, vel quod meminisse singuli spei suæ debeant, ut ea sperent tantum quibus possunt potiri. *Idem.*

Ponite; spes sibi quisque] Sc. sit. Notetur autem in hoc versu, 'Ponite; spes sibi qu.' syllabam *te*, brevem esse, etiamsi ab *sp.* excipiatur. Cujus rei exemplum simile apud hunc Poëtam nusquam reperitur; ut nec apud Tibullum, Martialem, et Val. Flaccum: apud alios etiam ab ævo prisco classicos rarissime. Quod sine ratione ab illis factum qui putat, cum ratione insanire eum ego puto. Nostri vero Poëtæ, excepto *Melisso*, et si quo alio, ad odium usque, et prope vitium, in hoc licentiosi sunt. Vide Indicem Erythræi, et Append. ad 5. Caput Priscian. e vet. Grammatico: inprimis Commentarium nostrum in Culicem Virg. quem olim seorsim dedimus: item Casp. Barthium Animadversionibus in Claudiani Bell. Gildonic. sed et J. Gruterum Notis in Medeam Senecæ: ubi itidem hanc licentiam castigat; et neque Senecam usquam fere syllabam corripere, quæ præcedit *sc. sp. st.* affirmat. Quanquam Maurus Terentianus et Creticum in hoc versu Virgilii, *Ponite spes*, defendat. *Taubmann.*

Sed hæc, quam angusta, videtis] Ut unusquisque in se tantum spem habeat, quam sit angustum, videbis. *Servius.*

310 *Cætera*] Absolute dixit: id est, exercitus, vires, auxilia imperii: quæ si videatis afflicta, quid restat, nisi ut pacem petamus? *Idem.*

Cætera qua jacent rerum perculsa ruina] In quodam antiquo codice, *quæ jacent*, legitur. Sed magis placet *qua ruina:* ut digito velut intento, ruinam indicans, magis moveat. Sunt etiam vetusti codices, qui *percussa* legant. Sed *perculsa* omnino melius: quia, ut nonnulli volunt, consternationem etiam animorum continet. *Pierius.*

Jacent perculsa ruina] Nam quid non mali a bello? ubi, 'victaque pugnaci jura sub ense jacent.' Agnosce Ovid. Trist. Eleg. v. 8. Parco com-

muni loco. *Cerda.*

311 *Ante oculos interque manus sunt omnia vestras*] Ac si diceret, non egent narratione. *Inter manus* autem, quod Græci προχείρους. *Servius.*

312 *Nec quenquam incuso*] Excusatio hæc ostendit, et obliquam esse in Turnum orationem Latini. *Idem.*

313 *Fuit*] Exhausta et consumpta est. *Idem.*

Toto certatum est corpore regni] I. e. Imperii omnibus viribus bellamus. *Idem.*

314 *Dubiæ menti*] Meæ, scilicet cogitanti. *Idem.*

315 *Paucis (animos adhibete) docebo*] Aut paucis docebo, aut animos paucis adhibete. *Idem.*

Paucis (animos adhibete) docebo] Ita Tyberinus ad Æneam l. VIII. 'paucis (adverte) docebo:' τὸ, 'animos adhibete,' ad Lucret. qui l. II. 'Nunc animum nobis adhibe.' *Cerda.*

316 *Est antiquus ager, Thusco mihi proximus amni*] Hoc loco Donatus erravit dicens, agrum quem Latinus donare se disponit, esse in Campania juxta Ufentem fluvium (quod etiam Clanarius ait) cujus terras vicinus Thusci aliquando tenuerunt: ut inde dictum sit, 'Thusco mihi proximus amni.' Agit etiam hoc argumento, quod illic est locus, qui hodieque Pinetum vocatur. Constat loca illa omnia esse campestria: nec procedit quod dicitur, 'Celsi plaga pinea montis.' Unde sequenda est potius Livii Sisennæ et Catonis auctoritas. Nam pene omnes antiquæ historiæ scriptores in hoc consentiunt. Cato enim in Originibus dicit Trojanos a Latino accepisse agrum, qui est inter Laurentum et castra Trojana. Hic etiam modum agri commemorat, et dicit eum habuisse jugera DCC. Sane *antiquus* potest et nobilis accipi, vel secundum Trebatium, qui de Religionibus libro septimo ait, 'Luci qui sunt in agris, qui concilio capti sunt, lucos eadem ceremonia moreque conquiri haberique oportet, ut ceteros lucos qui in antiquo agro sunt.' *Antiquum agrum* Romanum cogit intelligi. *Servius.*

Thusco mihi proximus amni] Tyberino. *Servius.*

317 *Longus in occasum*] Ea parte qua in occidentem tenditur, longior: potuit ergo usque ad Laurentum et ad Hostiam tendi. *Idem.*

Fines super usque Sicanos] Usque ad fines Sicanos loquitur, quos Siculi aliquando tenuerunt, id est, usque ad ea loca, in quibus nunc Roma est; hæc enim Siculi habitaverunt. Unde est, 'Et gentes venere Sicanæ.' Illi autem a Liguribus pulsi sunt, Ligures a Sacranis, Sacrani ab Aboriginibus. *Idem.*

318 *Aurunci Rutulique serunt*] Subaudis a superioribus, *mihi.* Nam et supra ait, 'Est mihi antiquus ager.' Ergo suum agrum pollicetur, aut quem tanquam stipendiarium habebant Rutuli et Aurunci; aut ad quem colendum quasi regi operas dabant. Unde superfluum est, quod ait Donatus, non potuisse fieri ut præsente Turno ager Rutulorum a Latino donaretur Æneæ. *Idem.*

Aurunci] Ita legendum pertendit Fabricius. *Aruncos* enim Rutulis finitimos esse; *Auruncos* Suessanis. *Taubmann.*

Duros exercent colles] Extenuat agri meritum, quo vile videatur esse quod donat, vel ne grave videatur his, quibus auferendus est; hinc etiam est, 'Atque horum asperrima pascunt.' Et supra, 'Aruncique Rutulique serunt:' id est, non operis suis excolitur. *Asperrima* autem *pascunt*, quidam pro asperrimas partes, vel asperrima pascunt loca, accipi volunt. *Servius.*

321 *Cedat amicitiæ*] I. e. in pretium concedat amicitiarum. Et bono verbo usus est *amicitiæ*, non pro hostibus, hoc est, ne quasi victas deseras. *Idem.*

Æquas dicamus leges] Ut pari inter

nos societate versemur, id est, ut sit neuter inferior. *Idem.*

Fœderis æquas, &c.] Sociali vel, (ut Livius loquitur) æquo fœdere jungamur. Tria enim fœderum genera, teste Livio l. XXXIV. unum, cum leges dicebantur bello victis: alterum, cum pares bello veniebant in amicitiam æquo fœdere: tertium, cum ad amicitiam sociali quodam fœdere coibant, qui nunquam hostes fuerant. Æn. XII. 'paribus se legibus ambæ Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.' *Taubmann.*

322 *Sociosque in regna vocemus*] Non stipendiarios, ut in quarto, 'Cuique loci leges dedimus.' *Servius.*

324 *Sin alios fines, &c.*] Hæc pars orationis de abituris Trojanis, deque Rutulis præbituris quæ essent necessaria ad viam, videtur ducta a consilio Antenoris Il. VII. ubi ait, Græcis (si velint abire) reddendam Helenam, atque etiam opes cum ipsa, Ἀργείην Ἑλένην (inquit) καὶ κτήματ' ἅμ' αὐτῇ Δώομεν Ἀτρείδῃσιν ἄγειν. *Cerda.*

325 *Possuntque solo discedere nostro*] Scit eos fataliter ad Italiam venisse: nam audiit et a Fauno, 'Externi venient generi:' et ab Ilioneo, 'Sed nos fata Deum vestras exquirere terras Imperiis egere suis.' Tamen propter Turnum simulat ignorantiam, ut se etiam circa eum æquum præstare videatur. Multum est autem, quod ait *possunt.* Servius.

326 *Bis denas Italo texamus robore navis*] Quæritur unde scierit Latinus viginti naves habuisse Ænean: sed ita absolvitur; potuit speculatione, potuit rumore cognoscere; postremo extimatione dixit, quæ amplius solet complecti; quia de viginti navibus unam perisse cum Oronte, IV. in Siciliam concrematas. *Idem.*

Bis denas] Quas videlicet amiserat Æneas longo navigationis cursu; nam ipse l. I. 'Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor.' *Cerda.*

Texamus] Quidam *texamus* proprie dictum tradunt, quia loca in quibus naves fiunt, Græce ναυπήγια, Latine *textrina* dicuntur. Ennius dicit: 'Idem campus habet textrinum navibu' longis.' *Navalia* enim non esse ναυπήγια, sed νεώρια. *Servius.*

Texamus] Proprie: ναυπήγια enim et loca in quibus naves fiunt, *Textrina* dicuntur. Ennius: 'Idem campus habet textrinum navibu' longis.' Cic. I. de Divinat. e V. P. 'Iamque mari magno classis cita texitur.' Ovidius: 'Texitur et costis panda carina suis.' Servius Dan. et Scaliger ad Catull. Carm. 60. et P. Merula, ad Ennium. *Taubmann.*

327 *Complere valent*] Proprie verbum nauticum, nam Græce πλήρωμα dicitur. *Servius.*

Jacet omnis ad undam materies] Hic *omnis*, pro ea quæ sufficit. Iterum extenuat, ut sine magno negotio fieri videatur. Et *materies*, antique dictum, nam *materiam* dici debere multi adserunt. *Idem.*

Materies] Ναυπηγήσιος ὕλη. Cæsari *materiatio*, et *materiari* est, ubi materia in bellicos usus cæditur: ὑλοτομή, δενδροκοπή. Ita Cic. Off. I. 'domum male materiatam' dixit. *Taubmann.*

328 *Numerumque modumque*] Eleganter quot et quantæ magnitudinis sint. *Servius.*

329 *Manus*] Artifices. *Idem.*

Manus] Credo hic per *manus* ἐργάτας, operas, et remiges intelligi: ut Poëta πολύποδα et πολύχειρα navem vocat, a remigiorum, remigumque copia. Sunt tamen, qui *manus* sine præcedente interpunctione in gignendi casu accipiant: ut, *æra manus*, pro stipendio nautici ministerii, et bellici: ut, *æs manuarium*, quod manuum labore acquiritur. Unde Gell. 'Hoc ære, quasi manuario collecto, cœna paratur.' Alii malunt *manus* accipere pro instrumentis et telis navalibus, quibus naves harpagonibus raptæ tenentur, a manus humanæ similitudine:

quæ instrumenta inter armamenta navium non postremo loco commendantur: quorum et Plin. meminit VII. 56. 'Anacharsis harpagonas, manus Pericles Atheniensis invenit.' Quæ quidem sententia non ita improbanda videri posset, si Pericles, Trojanis temporibus, inventum suum edidisset. Non posse autem videtur convenire, ut hic *manus* exercitum, aut agmen significet, quod Teucris non deerat: aut sit 'dare manus,' quod herbam porrigere. *Germanus.*

Navalia demus] Hoc loco ipsæ res navales sunt, id est, pix, cera, funes, vela et alia hujusmodi. *Navalia* dicimus loca ubi naves sunt. Sed modo de Græco transtulit. Et *navalia* posuit pro trabibus, de quibus naves fiunt: nam Homerus νηὸν dicit *navale lignum.* Servius.

Navalia] Ναυστάθμους Græci, et νεώρια vocant: verum hic ex Servii sententia videntur pro trabibus accepta: ut poëtæ passim νήϊα δοῦρα, ἀντὶ τῶν ναυπηγησίμων ξύλων usurpant, et Hesiod. νήϊα ξύλα. Sunt qui hic *navalia* ναυπήγια intelligant, pro loco vel officina ubi naves extruuntur. *Germ.*

331 *Centum oratores prima de gente*] Et ex numero et ex nobilitate legatorum intelligitur negotii magnitudo. *Servius.*

Centum oratores] Hoc ab Æneа didicisse videtur. *Donatus.*

Centum oratores prima de gente Latinos, &c.] In plerisque codd. antiquis, *prima de gente Latini* legitur: sed, *oratores Latinos*, castior lectio. *Pierius.*

332 *Pacisque ramos*] Oleam intelligit, qua de re ubertim alias. *Cerda.*

333 *Aurique eborisque talenta*] Ad *aurum* refertur, an et *ad ebur?* quia et *ebur* ad pondus venditur. *Servius.*

Eborisque aurique talenta] In antiquis codd. legere est *aurique eborisque*, nempe ut respondeat eorum ordini, quæ statim subjiciuntur *talenta*, et *sellam:* ut sit, 'auri talenta,' et 'eboris sellam.' Tametsi Servius *aurum, ebur*, et *sellam* distincta internoscit munera. Mihi vero Virgilius ad ea dona respicere videtur, quæ Romani Regibus mittere consuerunt, sellam eburneam, pateras aureas, tunicas, chlamydes, pallas pictas, et alia vestimenta purpurea, ut ad Syphacem togam, et tunicam purpuream, sellam eburneam, et pateram ex quinque auri pondo factam, olim missa: Ptolemæo Regi togam, tunicam purpuream, cum sella eburnea: Cleopatræ Reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo portata, quæ darentur. Quare lectionem ita punctis dissitam esse placet, ut 'Munera portantes aurique eborisque,' uno legantur membro: inde quid ex *auro*, quidque ex *ebore* constaret, subjiciatur, *talenta*, et *sellam*. Quamvis etiam nihil offendat, si legatur 'eborisque aurique talenta, et sellam.' Cujusmodi χιαρὸν et Hermogenes apud Demosthenem, et alii apud Homerum et Theocritum, inter elocutionis ornatus observarunt, id ita figurantes, { *Eboris* *Auri.* / *Talenta* *Sellam.* Pierius.

Aurique eborisque talenta] Nam tum etiam ebur pondo æstimabatur. De hoc autem loco vide, quæso, Scaligerum Poët. IV. 38. *Taubmann.*

334 *Et sellam regni, &c.*] Bene *nostri:* Romanorum enim Imperatorum insigne fuit sella curulis et trabea: nam diadema aliarum gentium reges non habebant. Et sciendum *sellam curulem* a curru dictam, quod ea tantum utebantur, qui triumphali curru invecti fuissent. Sicut etiam palmata dicitur *tunica*, quam merebantur qui reportassent de hostibus palmam. *Servius.*

Sellam regni] Attingit proculdubio morem Rom. Populi, qui *sellam* mittebat Regibus præcipuo munere. Liv. l. XXVII. loquens de Syphace: 'Legati dona tulere, togamque, et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream.' Dionys. l. V. ait,

Romanos misisse ad Porsennam regem Hetruscorum, *sellam eburneam, sceptrum, coronam auream, vestem triumphalem.* Traxere fortasse morem hunc Romani ab Hetruscis, a quibus multa manarunt in populum potentem. Nam apud eundem Dionys. l. III. Hetrusci afferunt ad Tarquinium Priscum, 'coronam auream, sellam eburneam, et sceptrum in summitate aquilam habens, tunicam purpura auroque distinctam, togam purpuream pictamque, instar earum quas et Lydi et Persæ gestabant.' Inde fortasse factum, ut, procedente Imperio, sellæ Ædilium, Prætorum, Consulum essent *eburneæ:* nam hi tres magistratus ea utebantur; non vero tantum illi qui triumphali curru invecti fuissent, ut male hic Servius. Nam cum Festus *curules magistratus* dixit, eos tres intellexit. *Cerda.*

Trabeam] Conveniunt omnes fuisse vestem, in qua essent trabes discolores. Quin, si Ausonio credis, eadem fuit cum toga picta et palmata. Verba Auson. in gratiar. Act. 'Parum est, si qualis ad me trabea mittatur interroges, te coram promi jubes. Nec satis habes, ut largitionum ministri ex more fungantur. Eligis ipse de multis, et cum elegeris, munera tua honore prosequeris. Palmatam, inquis, tibi misi, in qua Divus Constantinus parens noster intextus est. Me beatum! cujus insignibus talis cura præstetur. Hæc plane, hæc est picta, ut dicitur, vestis, non magis auro suo, quam tuis verbis.' Vides, ut Gratianus *trabeam* mittat ad Ausonium, et eandem vocet *palmatam*, cum ait, 'palmatam tibi misi:' et mox ipse Ausonius dicat, 'hæc est picta.' Ergo *trabea, palmata, picta*, vestis eadem. Hoc si est, liquet jam de forma trabeæ, ut esset vestis, in qua esset palma instar trabis picta auro. Itaque ab auro picto, *picta:* a palma, *palmata:* et quia hæc picta palma instar trabis, *trabea.* Quæ dixi de auro clara sunt. Nam Ausonius, 'picta vestis non magis auro suo:' et infr. 'trabeam non magis auro suo, quam munere tuo splendidam.' Claud. Paneg. Prob. 'auratas trabeas:' et Sidon. Pang. Anthem. 'effulgens trabealis mole metalli. *Idem.*

Trabeam] Vide Æn. VII. ad 188. *Taubmann.*

Insignia] Videlicet βασίλεια, quæ vox apud Græcos signat *diadema, sceptrum, purpuram.* Cerda.

335 *In medium*] In commune: ut, 'In medium quærebant, ipsaque tellus. *Servius.*

Consulite in medium] Apud Æsch. in Suppl. εὐκοινόμητις ἀρχά. Ita et Græci, βουλεύεσθε εἰς κοινὸν, καὶ κοινολογεῖσθε πρὸς ἀλλήλους. *Germanus.*

Rebus succurrite fessis] Ovid. Eleg. Trist. I. 4. 'rebus succurrite lapsis.' Tacit. Annal. XV. 'Deligendumque, qui fessis rebus succurreret.' *Cerda.*

336 *Tum Drances idem*] Videlicet qui supra apud Ænean egerat. *Serv.*

Tum Drances] Drancis et Turni altercatio (auctore Macrob. l. v. 2.) refert Homerici Achillis et Agamemnonis contentionem. *Taubmann.*

337 *Obliqua invidia*] Hoc est, qui non ex aperto impugnabat Turnum: sed eum reipublicæ simulata defensione lacerabat. *Servius.*

Obliqua invidia] Id est, non manifesta, ob metum. Sic explicat Jul. Scal. et vere. Ducit German. locutionem a Græcis, qui δυσχερῆ, et χαλεπὰ, *difficilia, et acerba* sæpe vocant σκολὰ, *obliqua:* et Pind. πλαγίας φρένας, *obliquas mentes.* Poëtæ etiam Græci in re invidiæ dicunt λοξὸν ὄμμα, *obliquum oculum.* Ita etiam Horat. loquitur, 'obliquo oculo mea commoda quisquam limat;' id est, οὐκ ὀρθοῖς ὄμμασιν, ut loquitur Soph. et Stat. Theb. III. 'Respectentve truces obliquo lumine matres.' *Cerda.*

338 *Largus opum*] Abundans opibus, dives: non, qui multa donaret. *Servius.*

Largus opum] Id est, abundans opibus. Describit autem personam umbratilem, et domi factiosam, ac sui confidentem, atque alienæ gloriæ obtrectatricem. Vide Scalig. Poët. III. 2. Existimat Turnebus, XXIII. 14. hoc de Drance Ciceronis personæ mirifice convenire; ut non dubitet in ejus imaginem Drancis personam a Marone institutam esse, et inductam. *Taubmann.*

Lingua melior] Ut 'lætissimus umbra.' Sallustius, 'Fructuum pabulique lætus ager.' *Servius.*

Lingua melior, &c.] Claud. in Eutrop. II. credo ex Nostrò, 'linguæ jactator, abundans Corporis, exiguusque animi.' Sallust. Hist. III. 'Impigram linguam, ignavum animum.' Et in Jugurth.' 'Lingua, quam manu, promptior.' Plutarch. in Themist. de Epicyde quodam, δημαγωγὸν ὄντα δεινὸν μὲν εἰπεῖν, μαλακὸν δὲ τὴν ψυχήν. Isocrat. dixit, τὸ γὰρ ἕτοιμον εἰς λόγους, ἀργὸν εἰς πράξεις. Ammian. l. XVII. 'ignavus, sed verbis effusior.' Eurip. in Herc. conjunxit hæc duo, γλώσσης ψόφον, et ῥᾴμη ἐκλέλοιπεν: *linguæ strepitum, defectum virtutis.* Plaut. Bacchid. 'Lingua factiosi, inertes opera.' Hom. Iliad. IV. τὸν υἱὸν Τεύνατο ἕο χέρσι μάχῃ, ἀγορῇ δὲ ἀμείνω. Contrariam sententiam ita Sallust. Jugurth. 'Plurimum facere, et minimum ipse de se loqui.' Et de Tydeo Eurip. Suppl. Οὐκ ἐν λόγοις ἦν λαμπρὸς, ἀλλ' ἐν ἀσπίδι. *Cerda.*

Melior] Locutio ducitur a Græcis, quibus κρείσσων, id est, *melior*, est præstantior. Sic Horat. 'cervus pugna melior.' Sallust. Jugurth. 'bello meliores.' Justin. l. IX. 'Scythæ meliores Macedonibus.' Liv. l. XXXIV. 'Melior eis Romanus.' *Idem.*

339 *Non futilis auctor*] Non inanis: nam *futilis*, vas quoddam est lato ore, fundo angusto, quo utebantur in sacris Vestæ, quia aqua ad sacra Vestæ hausta in terram non ponitur: quod si fiat, piaculum est. Unde excogitatum est vas quod stare non possit: sed positum statim effunderetur. Unde et homo commissa non retinens, *futilis* dicitur: contra *non futilis*, bonus in consiliis, non inanis. *Servius.*

Non futilis auctor] Antiqui aliquot codices *actor*: quod non placet. *Pier.*

340 *Seditione potens*] Præpotens in movenda, non in comprimenda seditione. *Servius.*

Seditione potens] Præclare, ut 'cui frigida bello dextera.' Imbelles enim apti sunt commovendis seditionibus. Lucan. l. v. 'Detegit imbelles animos nil fortiter ausa Seditio, tantumque fugam meditata juventus.' *Potens seditione* dicitur ab Homer. Il. XIII. κάλεσε ἄριστος. *Cerda.*

Superbum] Pro *nobile*. Servius.

Genus huic materna, &c.] Silius. l. XII. 'Asdrubalis proles, cui vana corda tumore Maternum implebat genus.' Gustu Virgilii Sidon. epist. I. 11. 'Quem inter initia cognosci claritas vitrici magis quam patris fecerit.' *Cerda.*

341 *Incertum de patre ferebat*] Non ignobilem, sed penitus ignoratum significat. Alii *incertum* aut ipsum patrem, aut genus tradunt: et bene segni homini paternam non dedit nobilitatem. *Servius.*

Incertum de patre ferebat] Huc allusit Sidon. Pang. Anthem. 'Incertum crepat ille patrem, cum serva sit illi Certa parens; nunc, ut regis sit filius, effert Matris adulterium.' Heliodor. l. IV. hanc generis incertitudinem vocat ἀμφίβολον. Quintil. Declam. 310. 'Duas familias incerta stirpe confudisti.' Plut. in Themist. de γένους ἀμαυρότερα. Ovid. Eleg. Pont. II. 3. etiam dixit 'incertum genus.' et Metamorph. v. flexu alio, 'dubio genitore creatus.' Eurip. in Ione præclare, 'Αδίκημα τοῦ γυναικὸς ἐγκύμον' ἴσως. *Cerda.*

Ferebat] In Ro. codice *ferebant* numero multitudinis legitur, ut id ad famam referatur. Sed Donatus *fe-*

rebat singulare agnoscit. *Pierius.*

342 *Surgit*] Hic reddidit sensum, 'Tum Drances surgit.' *Servius.*

Onerat dictis] Hoc sermone ostendit Turnum etiam ex oratione gravatum Latini. *Idem.*

Onerat dictis] Terentius And. 'onerare injuriis.' Sallustius (si is vere) in Tull. 'etiamne odio tuo aures nostras onerabis?' Pulchra est metaphora. Ita etiam l. IV. 'His, germana, malis oneras.' Plutar. in vita Caton. Uticens. ait, amicitiam Cæsaris onus fuisse, quo premerentur Pompeji humeri, quodque tandem depositurus in terram esset, cum ferre non posset. *Cerda.*

Ira] Turni, an omnium qui bellum detestabantur? *Servius.*

343 *Rem nulli obscuram*] Callide et oratorie agit: et in omnibus adulatorie respondet dictis Latini: supra enim ille dixerat, 'Ante oculos, interque manus sunt omnia vestras.' Sane quasi prædictum oratorem exprimit: quia supra de eo dixit, 'Et lingua melior.' Et 'Rem consulis,' pro *de re consulis*. Plautus: 'Consulere quiddam est, quod tecum volo.' Sed Drances, sicut dictum est, rhetorice suadet de pace, nam et pacem faciendam hortatur, et accusationem in Turnum dirigit; et quæ a Latino indubitanter universa dicta sunt, quæ pacem fieri suadeant, Drances ad eadem omnia respondens, addit etiam de filia danda Æneæ, quod Latinus ante reticuerat. 'Quin natam egregio genero:' quasi non aliter firma erit pax, quam fieri vis: quia sciebat hoc Turnum graviter esse laturum, in invidiam personam ejus adducens, 'Dicam equidem, licet arma mihi, mortemque minetur;' et ne mirum esset, qui sic libere responderet, ante ejus et mores et causam prædixit, 'Lingua melior,' 'seditione potens:' 'idem infensus, quem gloria,' &c. Duæ tamen hic faciendæ pacis præcipuæ causæ sunt, quod victi sunt, et Turnus singulari certamine congredi debeat. *Idem.*

Vocis egentem] Genitivo junxit: ut, 'cum classis egeret.' *Idem.*

344 *O bone rex*] Bene addidit *bone*, et auxit epitheto dignitatem. *Rex* enim medium est: nam et bonus esse et pessimus potest. Alii *bone rex*, exprobratione accipiunt, ut quidam volunt servum bonum dici. *Idem.*

345 *Mussant*] Modo, verentur vel timent, significat; alias dubitant: ut, 'Mussat rex ipse Latinus Quos generos vocet.' Interdum susurrant: ut de apibus dicit. Et proprie *obmussare*, est obmurmurare et queribundum, velut muto esse vicinum: alias, tacent; alias, quiescunt. *Idem.*

Dicere mussant] Βαζειν occulte loqui Æsch. et μύζειν item *mussare*. Grammatici autem *mussare*, volunt, et *mussitare* proprie dissimulandi causa tacere: unde de *mussata* contumelia, cum silentio indignationeque transmissa, apud Apulejum: unde et Terent. Adelph. 'Accipienda et mussitanda injuria adolescentium.' *Germanus.*

346 *Flatusque remittat*] Aut ponat superbiam: aut nostros flatus remittat, id est, nobis respirare concedat. *Remittat* autem nunc pro *laxet*: ut *remissis artubus*, pro *laxatis*. Servius.

Flatusque remittat] Ponat superbiam. Græcis etiam φύσημα est φρόνημα, id est, *insolentia*: ita *magnum spirare*, apud Propert. illis est, μέγα φυσᾷν, id est, μέγα φρονεῖν, unde et φυσήφρων, *cui mens tumet superbia*. Tanbmann.

347 *Cujus ob auspicium infaustum*] Invidiose Turni auspiciis imputat, quod tantus perierit exercitus; ac si diceret, Si malis et infaustis tuis ominibus non egrederentur, possent forsitan superare virtute. Sane sciendum, hunc Drancem exprimere quicquid verecunde celaverat Latinus. *Servius.*

Moresque sinistros] Contrarios: quia in principio, Latino morigerari no-

luit. *Idem.*

Licet arma mihi] *Licet*, est parenthesis. *Idem.*

349 *Lumina ducum*] Id est, proceres: ut, 'O lux Dardaniæ.' *Idem.*

Lumina ducum] Lumen de homine, tritum. Soph. Antig. *φάος δ' ἐν Οἰδίπου δόμοις*: *lumen in familia Œdipi.* In Paneg. Constantini, 'Luminibus civitatis exstinctis.' in II. de Hectore, 'lux Dardaniæ:' et sexcenta alia. Non abeunt similes locutiones. Nam Pind. Ἰκελίας ὀφθαλμὸς, et Anth. l. III. Corinthus dicitur Ἑλλάδος ἄστρον, *Græciæ astrum*, quam civitatem *lumen Græciæ* vocat Tull. in Maniliana. *Cerda.*

350 *Consedisse urbem luctu*] In luctum esse demersam. *Servius.*

Consedisse urbem l.] In luctum esse demersam. Vel, jacere afflictam: ut allusum sit ad Græcorum *σωλήνωσιν*, id est, labem structuræ alicujus, hiatusque terræ in cava subsidentis, qui *χασμωδίαι* Græcis: quæ vox ad corporis etiam humani affectus transfertur, auctore Pimpontio. Turnebus XXIII. 14. dictum putat, quod tristes qui sunt, plerumque sedeant: et Græcos *καθίζειν κλαίοντα*, id est, *flentem sedere*, dicere eodem fere modo solere. *Taubmann.*

Tentat] Mire *tentat*, non pugnat. *Servius.*

351 *Fugæ fidens*] Illud respicit quod bella deserit, Junone faciente: vel quia ejus exercitus fugit. *Fugæ* autem figurate dixit, pro 'Fuga fidens.' *Idem.*

Fugæ fidens] Quamvis Servius *fugæ* figurate pro *fuga* dictum asserat; in Rom. tamen codice *fuga* est: at *fugæ* in antiquissimis est Donati Commentariis. *Fido* enim dativum casum minime respuit, teste Prisciano, hoc eodem citato versu; quod verbum tamen ablativo etiam jungi probat. *Pierius.*

Cœlum territat armis] Dictum quidem Virgilii gravitati non convenit: sed perite Dranci hæc data sunt verba, qui tumida oratione inducitur. Unde ei paulo post Turnus dicit, 'Quæ tuto tibi magna volant.' Item, 'Proinde tona eloquio.' Item, 'Ventosa in lingua.' Deinde diximus Drancem librare se ad orationem Latini: unde nunc dicit, 'Et cœlum territat armis:' aut quasi vanus et cum ventis movetur: quia audierat, 'Bellum importunum, cives, cum gente Deorum:' id est, contra eos pugnat, qui favore deorum nituntur. *Serv.*

Et cœlum territat armis] Ait Erasm. Ch. 2. Cent. 4. c. 6. allusum a Poëta ad bellum Gigantum, qui in cœlum feroces. Potest. Sed ego potius capio de inani conatu, non de feroci, qualis Gigantum: ideo *territat*, et *cœlum*, quasi terriculamenta nihil possint cœlum lædere. *Cerda.*

352 *Etiam*] Hoc loco *etiam*, pro *adhuc:* ut Terentius, 'Hunc ego nunquam videram etiam: et mox, 'Unum etiam vos oro, ut me in vestrum recipiatis gregem.' *Servius.*

Mitti Dardanidis dicique] *Mitti*, scilicet aurum, ebur, sellam, et cætera: *dici*, de navibus vel agro. Et bene *Dardanidis*, quasi cognatis, et ab origine generis propinquis. *Idem.*

Mitti Dardanidis ducique jubes] Romanus codex, Mediceus et alter pervetus in Vaticana Bibliotheca, et aliquot alii, *dici* legunt. Idque Servius admisisse mihi videtur, dum ait, *mitti* aurum, ebur, et sellam, *dici* de navibus vel agro, quod scilicet consilium sit initum, et quod optio ad Æneam pertineat. Idem est in veteri Donati Commentario. *Pierius.*

354 *Adjicias*] Pro *adjice.* Terentius 'Abeas si sapis.' Quia indecens erat imperatione ad regem loqui. Et bene hic quod honeste Latinus reticuerat dicit, Laviniam quoque ei offerendam. *Servius.*

355 *Egregio genero, dignisque hymenæis*] Ergo Turnus videtur indignus. *Idem.*

356 *Æterno fœdere jungas*] Natæ scilicet conjunctione: nam munera et contemni poterant: generis vero conjunctione in æternum pacis fœdera firmabantur. Hoc autem dicto, latenter etiam Latini pudorem exonerat, qui Turno etiam suam promiserat filiam; dicens causam reipublicæ præponderare debere, et propter pacem civium Turno Æneam esse præferendum. *Servius.*

Æterno fœdere jungas] Rom. codex, et aliquot alii legunt *firmes*. Juncta enim semel fuerat, sed non firma fuit: huic igitur errori consulit occurrendum: quanquam id etiam huic sententiæ satisfacit, quod dictum est, 'æterno fœdere.' *Pierius.*

357 *Terror*] *Terror* est proprie qui aliis infertur: ut si dicas, Ille mihi habet terrorem: id est, timendus est. Unde et *terribilis* dicitur. *Metus* autem est quem habent timentes. Sed nunc usurpative *terrorem* pro metu posuit. Nam hoc dicit, Quod si tantum Turnum timemus. Aliene loqui voluit quod turpe esset audienti Latino dicere, ut Turnum timeat. *Servius.*

358 *Ipsum*] Invidiose repetitum pronomen. *Idem.*

Veniamque oremus ab ipso, Cedat] Asper hic distinguit: id est, hanc veniam oremus ut cedat: aut si conjuncte legeris, 'Cedat jus proprium regi,' nova erit elocutio, accusativo junctum *cedat*, et *cedat jus proprium*, id est, quod proprium regum est, aut cedat Æneæ. Quod autem hic dixit *cedat*, mox ait 'Pone animos, et pulsus abi.' *Idem.*

359 *Jus*] Ulpiani I. C. error manifestus est ducentis *jus* a *justitia*, cum contra sit: nam a *jure justus*, a *justo justitia*; ut *honestus* ab *honor*, *pigritia* a *piger*. Cerda.

Cedat jus] Patiatur Regem ac Patrem uti jure suo, et propria libertate definire ac sequi universa. Germ. Valens, *Cedat*, verbum Juris esse ait, ut Æn. III. 'regnorum reddita cessit Pars Heleno:' quamvis activum illud, hoc neutrum. *Taubmann.*

360 *Quid miseros totiens in aperta pericula cives Projicis*] Quasi viles et abjiciendos: et ingenti pondere universa verba sunt posita. *Servius.*

Cives Projicis] Homines omni charitate amplectendos, ut rem vilem abjicis. *Donatus.*

In aperta] Manifesta; quod non fortis est, sed temerarii. *Idem.*

361 *Latio*] Non uni civitati. *Serv.*

Caput] Principium. Et est antiquum. Quia quivis auctor et princeps rei gestæ, *caput* a veteribus dicebatur. Terentius, 'Nam si hic mali est quicquam, illic huic rei est caput.' Plautus in Asinaria, 'Ego caput huic fui argento inveniendo.' *Idem.*

362 *Nulla salus bello*] Plus est quam si *spes* diceret. *Bello* autem, per bellum. *Servius.*

Nulla salus bello] Ita Isocrates in ea, quæ est de Pace, dixit: *τὴν μὲν ἡσυχίαν ἀσφαλεστέραν εἶναι, τῆς πολυπραγμοσύνης: Utilius esse otium, et cedere in majus lucrum, quam bello tumultuari.* Euripides in Supplic. *Ὅσῳ τε πολέμου κρεῖσσον εἰρήνη βροτοῖς: Quanto pax melior est bello mortalibus.* Et in Oreste ait, *θεῶν εἰρήνην* esse *καλλίστην*. Contraria sententia Sen. in Herc. Fur. 'Omnis in ferro est salus.' *Cer.*

Pacem te poscimus omnes] Te poscimus, qui solus es causa bellorum: nam Æneas pacem promisit. *Omnes* invidiose, ut et Latinus hoc poscere videatur. *Servius.*

Pacem te poscimus omnes] Enthymema a contrariis, q. d. Te, Turne, qui solus auctor et caussa es bellorum, 'pacem poscimus:' quam Æneas jam promisit, et quam tu dabis, cedendo Laviniam, pacis illud inviolabile pignus. *Taubmann.*

363 *Solum inviolabile pignus*] Id est, Laviniam. Et hoc est quod ait supra, 'Pacem hanc æterno fœdere firmes.' *Servius.*

364 *Invisum quem tu tibi fingis*] Id est, inimicum: et bene, 'Quem tu tibi fingis,' ne ei tanquam inimico minime credatur: et hoc dicit, Non sum quidem inimicus: sed si velis esse, non recuso: nam hoc est 'et esse Nil moror.' *Idem.*

365 *Supplex venio*] Magna nocendi calliditas, qua inimicum summa invidia oneret. *Donatus.*

Supplex venio] Quæsitum verbum ad rem. Nam ἱκέτης, id est, *supplex*, ab ἵκω, id est, *venio*. Sic illa, 'Plemyrium undosum, acanthida dumi, capræ carpetis,' et sexcenta in hoc Vate. *Cerda.*

366 *Animos*] Fortem quandam considerationem. *Donatus.*

Pone animos, et pulsus abi] Sumptus sermo a forensibus repulsis. Quo etiam spectavit Ovid. Amor. Eleg. II. 'Sæpe repulsus eam:' quod arripuit Propert. Eleg. II. 4. nam in re amoris, 'sæpe repulsus eas.' Sed cum Poëta præmittat, 'Pone animos,' dubitabam an esset ductus sermo a tauris victis, cum pelluntur pascuis a victoribus, abeuntque posita ferocitate animi: nam, non dubium, quin Drances respiciat ad fugam Turni e bello, quæ habetur l. X. *Cerda.*

Fusi] Fugati. *Servius.*

367 *Desolavimus agros*] Vel dum occiduntur agricultores, vel dum coguntur ad militiam: nam legimus, 'Et latos vastant cultoribus agros.' *Idem.*

Desolavimus agros] Nam de solo certabatur, quod factum est desertum. *Donatus.*

Desolavimus agros] Est hoc, quod in VIII. 'vastant cultoribus agros.' Aristid. in Platon. II. κενὴν ἀνθρώπων χώραν. Pulchre Eurip. in Herc. ἔλεσε ἐρήμωσε, scilicet Hercules, *nemus viduavit*. Noster l. VIII. 'viduasset civibus urbem.' Ovid. Metam. I. desolatas agere alta silentia terras.' Iterum Euripid. in Rheso, πόλεις ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἐκένωσεν: *vacuefecit urbes viris præstantibus*. Stat. Th. IV. 'Phocida celsam vastat,' quod scilicet Xenoph. ἐλλ'. τὴν μὲν χώραν ἐπόρθει. *Cer.*

369 *Dotalis regia cordi est*] Hoc est, regnum Latini. Sic alibi, 'Non hæc dotalis regia Amatæ.' *Servius.*

371 *Scilicet, ut Turno contingat regia conjux*] Hæc cum quadam inrisione dicuntur. Et ostendit, hoc nec utile nec honestum esse. *Idem.*

Scilicet, ut Turno] Necessario posita est in fine exclamatio, ut demonstret causæ privatæ ipsius Turni non esse admiscendum publicum periculum. *Donatus.*

Scilicet, ut Turno, &c.] Ab explorato hoc loco Stat. Theb. III. ore Capanei, 'quid vota virum meliora moraris? Scilicet, ut vanis avibus, natoque, domoque, Et thalamo potiare jacens, sileamus inulti?' *Cerda.*

372 *Nos animæ viles*] Lucan. l. V. 'Aut quæ nos viles animas in fata relinquens.' Et l. VII. 'et viles animas perituraque frustra Agmina.' Sunt *viles animæ*, servorum animæ. Certe illud Petronii, 'vilissimo sanguine tutelam placare,' explicat Janus Dousa, 'servili et fugitivorum sanguine.' Et ego firmo. Nam Petron. idem, 'Vilis servus habet regis bona.' *Idem.*

Inhumata infletaque turba] Atqui sepulti sunt omnes, qui in bello perierant, ut legimus supra. Sed hoc factum est Æneæ beneficio, qui sepulturæ eorum reddidit socios. Ergo quantum ad Turnum pertinet, insepulti sunt: nam campos sua potestate retinebat Æneas. *Servius.*

373 *Sternamur campis*] Ti. Donatus futuro indicativi *Sternemur* legit, adjecta paraphrasi, per omnes campos jacebimus fusi: locumque hunc eodem tempore repetit in Duodecimo: et ita scriptum est in codice Mediceo. *Pierius.*

Etiam tu] Nunc *etiam* hortantis adverbium est, ut *eia*. Terentius, 'Etiam responde.' Alias *adhuc* significat, et est temporis adverbium, ut 'etiam

urrus, etiam arma tenentes.' Alibi pro conjunctione, ut, 'vos etiam gemini,' &c. Ponitur etiam pro *nondum*: Afranius, 'Etiam quidquam egisti.' Apud majores *etiam* consentientis fuerat: quod tamen in his recentibus idoneis auctoribus non invenitur. Nonnulli *etiam tu*, pro *quia tu* tradunt. *Servius.*

Vis] Virtus. *Idem.*

374 *Si patrii quid Martis habes*] Id est, si quid bellicæ virtutis habes: neque enim a Marte oriundus est: nam *patrii* et a patre et a patria potest dici. *Idem.*

Aspice contra] Græci has voces ligant, more suo. Nam illi ἀντιβλέπεσθαι, ἀντοφθαλμεῖν, ἀντιβλέπειν, ἀντωπῆσαι. Ceterum sententia eadem est cum illa Homerica Il. XIII. αὐτὸς ἐναντίος ἔστασ' ἐμεῖο. Plutarchus in Sertor. καὶ τοῦ Σερτωρίου μονομαχῆσαι προκαλουμένου τὸν Μέτελλον. *Cerda.*

376 *Exarsit violentia Turni*] Ante ardens magis exarsit. Ostendit autem Drancem uti præpostera eloquentia, cum eo tempore manibus et non verbis sit utendum. *Donatus.*

Exarsit violentia Turni] Consequenter, nam *exarsit*; et *violentia* etiam de igne dicitur. Inde in Æn. VII. ad comparandas ejusdem Turni iras utitur locutione deducta a lebete æstuante præ vi ignis: deinde, 'Turni violentia,' ut βίη Ἡρακλείη. Sed cur ita furens Turnus? quia, ut ait Eurip. in Androm. Οἱ γὰρ πνέοντες μεγάλα τοὺς κρείσσους λόγους Πικροῖς φέρουσι τῶν ἐλασσόνων ὑπό. *Cerda.*

377 *Imo pectore voces*] Ut qui diu tacuerit dum audit inimicum. Dicendo autem 'Imo pectore voces,' habitum futuræ orationis ostendit, more suo. *Servius.*

378 *Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi, Tum cum bella manus poscunt*] Multa sunt sua vi optima, quæ, quoniam per se non possunt vituperari, ab accidentibus vituperantur: ut hoc loco, quoniam eloquentia per se est optima, eam culpat ex tempore, dicens, Tunc incumbis eloquentiæ, cum manus bella deposcunt. Et ostendere vult, omnem illam orationem Drancis non consilio, sed timiditate prolatam. Sane rhetorice responsurus Turnus, bene cœpit a Drance, ante enim se defendit, tunc de bello sententiam dicit: et primum hoc dicit; quod eloquens et infirmus sententias de bello audeat ferre, dicendo; 'Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi,' et 'Dum distinet hostem,' &c. Inde pro se agit, per enumerationem ostendens, id falsum esse, quod dicatur victus, 'Iliaco tumidum qui sanguine Tybrim,' &c. Sed objicitur; in futurum spes nulla est: exsecratur omen, 'Capiti cane talia demens Dardanio;' et ex adversariorum persona rem adtenuat, dicendo, 'Extollere vires Gentis bis victæ.' Etiam ille ad rem respondit, quam dixerat Drancem, vim se timere: 'Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit,' et, 'Nunquam animam talem,' &c. Dilata autem de singulari certamine quæstione, quasi aliam orationem inchoat, et 'Nunc ad te et tua, magne pater, consulta revertor.' Sed hæc in sequentibus singulatim tractanda sunt. *Idem.*

Larga quidem semper, Drance, tibi] In codicibus aliquot antiquis, 'Larga quidem Drance semper tibi:' quod parvi refert. *Pierius.*

Copia fandi] Notat facundum, non eloquentem. Nam Varro Ling. Lat. l. v. 'Qui facile fantur, facundi dicti.' A quo Isid. Etym. X. 'facundus dictus qui facile fari possit.' *Cerda.*

379 *Patribusque vocatis*] Bella penitus ignorans atque formidans, primus es inter senes ad danda consilia. *Servius.*

380 *Replenda est curia verbis*] Emphasis loquacitatis. *Idem.*

Sed non replenda est curia verbis] Credamus aliusum ad veterem paræmiam, οὐ λόγων ἀγορὰ δεῖται Ἑλλάδος,

ἀλλ' ἔργων. Ego credo in tota hac oratione propositum Poëtæ Calabrum ad imitationem lib. II. ubi Paris non dissimili ratione invehitur in Polydamantem, ubi is vocatur φυγοπτόλεμος, ἄναλκις. Et ad illum, εὔχεαι εἶναι ἄριστος ἐν βουλῇ: et tamen χερείονα μήδεα οἶδας. Quamobrem ἀπόσχεο δηιοτῆτος, μίμνε ἐνὶ μεγάροισι, et καθήμενος· nam οἱ ἄλλοι ἀμφ' ἐμὲ θωρήξονται. Pergit aliis. *Cerda.*

381 *Tuto*] Dativus, an adverbium? ut falso volant. *Servius.*

Quæ tuto tibi] Ita Charis. l. II. ut sit Adverbium. Turnus, (auctore Pimpontio) non vult hic Drancen significare ἀσφαλῶς ἀγορεύειν, id est, ἀπροσκόπως; sed objicere potius illi ignaviam et domi longeque a periculis debacchandi, et deblaterandi in strenuos usurpatam licentiam. *Taubmann.*

Magna volant] Homerus ἔπεα πτερόεντα προσηύδα. *Servius.*

Magna] Verba superbiæ plena vocat *magna*. Soph. Antig. μεγάλης γλώσσης κόμπους: id est, arrogantis linguæ. Cyprian. de Bono Patient. 'non loquimur magna,' id est, non jactabunda. Inde et μέγα φρονεῖν, non tantum de sensu animi, sed etiam de verbis plenis tumore. Propert. Eleg. I. 5. et Tibull. Eleg. II. 6. hoc sensu uterque 'verba fortia,' id est, superba, uti apparet ab extremo, qui ait, 'Magna loquor: sed magnifice mihi magna locuto Excutient clausæ fortia verba fores.' Vides, uti explicet *magna verba* esse *verba fortia*. Hos homines λόγοις θρασεῖς vocat. Eurip. Phœniss. *Cerda.*

Distinet] Arcet, repellit: nam *distinet* est proprie extra tenet. *Dis* enim separantis est, unde et *diduco* et *distraho* dicimus. *Servius.*

Dum distinet hostem Agger murorum] Servius quidem *distinet* agnoscit. Sed in veteribus codicibus aliquot 'dum detinet hostis aggere murorum.' Ubi subaudiendum esset *se*, vel quid hu[illegible]i, ut, 'Accingunt operi,' superius. Apud Priscianum quoque in antiquis codicibus variat ipsa lectio, aliis *detinet*, aliis *distinet* legentibus. Sed reliquum eodem exemplo legitur *hostes agger murorum*, quod in vulgatis exemplaribus *hostem* singulari habetur numero. *Pierius.*

382 *Nec inundant sanguine fossæ*] Apud Priscianum *fossas* accusativo casu legitur. 'Inundo enim,' ait ille, 'modo absolutam, modo activam habere significationem invenitur. Virgilius, Dum det. hostes agger murorum, nec inun. sanguine fossas.' Est enim, hostes replent fossas, vel inundare faciunt fossas. *Idem.*

Nec inundant sanguine fossæ] Sustineri hæc lectio potest. Sed certius est hic debere legi, *et inundant*, postulante hoc sententia. Neque hæc facultas debet censeri Poëtis nova. *Cerda.*

383 *Proinde*] *Pro* syllaba metri causa excluditur. *Servius.*

Tona eloquio] Non strepitu armorum. *Idem.*

Tona eloquio, solitum tibi] In plerisque codicibus antiquis *solito* legitur. Sed *solitum* receptum, elocutione admodum eleganti. *Pierius.*

Tona eloquio] Sic et Pericles fulminare dictus est: et ἐλασήβροντα ἔπη apud Aristoph. ὥσπερ ὑπὸ βροντῆς ἐλαυνόμενα. *Germanus.*

Meque timoris Argue tu, Drance] Ut, in Bucolicis, 'Cantando tu illum?' *Arguo* autem genitivum regit: ut 'arguo te cædis, insidiarum:' et est de Græco: nam ita dicunt, κατηγορῶ σε φόνου, ἐλέγχω σε φόνου ἢ κλοπῆς. *Servius.*

Meque timoris, &c.] De hoc genere Ironiæ acrioris, vide Quintil. IX. 2. pag. 504. Simili oratione Thersitæ loquacitatem castigat Ulysses, Il. B. *Taubmann.*

384 *Quando*] Siquidem. Et per irrisionem suas in illum confert laudes. *Servius.*

Stragis Teucrorum] Duo genitivi. *Id.*

Stragis acervos] Ita l. VI. 'confusæ stragis acervum.' Attius ἐπὶ ναυσ. μαχ. Apud Nonium, 'Scamandriam undam sanctam salso obtexi sanguine, Atque acervos alta in amni corpore explevi hostico.' Hos corporum acervos in Xantho Hom. ita Iliad. XXI. στενάμενος νεκύεσσι. Aliqui in Virg. legunt, 'tot quando cædis acervos.' *Cerda.*

386 *Insignis agros*] Nobilitas, claritas: nam verbum est *insignio*, et dicit exauctorari ejus debere famam, quod de bello judicat virtutis ignarus. *Servius.*

Quid vivida virtus] Id est, tua, vel certe mea. *Idem.*

Vivida virtus] Lucret. l. I. 'vivida vis animi.' Tertull. I. advers. Marcionem: 'Certatis, magni possit quid vivida virtus.' *Cerda.*

387 *Licet*] Hac vocula fieri insultantiam amara quadam et ironica concessione, certum est. Inde Ovid. Metamorph. III. 'Nunc tibi me posito visam velamine narres, Si poteris narrare, licet.' *Idem.*

388 *Circumstant undique muros*] In codicibus aliquot *circumdant*. Sed *circumstant* magis receptum. *Pierius.*

389 *Imus in adversos*] Contra illud, 'illum aspice contra Qui vocat.' *Servius.*

Imus] Præsens ad urgendum. Liv. pari emphasi l. XXVII. 'Quin imus, inquit, ipsi cum equitibus paucis exploratum?' Plaut. Cas. 'Quin imus ergo?' Pari energia Græci. Demosth. in Cherson. οὐκ ἀναστάντες ἤδη πορεύσθε εἰς Πειραιά; Hom. Iliad. XII. ἴομεν μαχησόμενοι. *Cerda.*

390 *Ventosa in lingua*] August. l. III. cont. Academ. c. 7. 'Videatur sane quibuslibet Cicero hic non jocatus, sed inania et ventosa quædam, quod ab ipsorum Græculorum levitate non abhorret, sequi et colligere voluisse.' Sedul. l. II. 'Ventosa loquendi gloria.' Ab Græcis; a quibus qui lingua tantum pugnat (et huc respicit Maro, cum ait, 'Mavors in linguâ') dicitur γλωττασπὶς, ut cui lingua pro clypeo. Ovidius nono Metamorph. dixit, 'Dummodo pugnando superem, tu vince loquendo.' *Idem.*

Istis] Δεικτικῶς. *Servius.*

392 *Pulsus ego*] Quia ille dixerat, 'Pone animos, et pulsus abi:' et agit conjectura: nam hoc vult intelligi; non posse dici merito pulsum eum, qui insequendo hostem bella deseruit: aperte autem hoc dicit; potest merito credi, quod pulsus sit is cujus tot extant tropliæa? et rerum commemoratione falsum probat. *Idem.*

393 *Iliaco tumidum Thybrim Sanguine*] Magna pompa effert sua facta: nunc et turbulenta oratione ad mitem redit. *Donatus.*

Crescere Tybrim Sanguine] Est hoc illud l. VI. 'Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.' Dilatat Horat. Od. II. 1. 'Qui gurges, aut quæ flumina lugubris Ignara belli? quod mare Dauniæ Non decoloravere cædes?' Et od. XII. lib. ejusdem de mari Siculo, 'pleno purpureum sanguine.' *Cerda.*

394 *Cum stirpe*] Occiso enim Pallante, interiit ejus tota posteritas. *Servius.*

395 *Exutos Arcadas armis*] Aut suis, aut ducis: unde per *Arcadas* etiam Pallantem intelligi quidam volunt. *Idem.*

396 *Haud ita me, &c.*] De hac re, Æn. IX. a vs. 672. Et istam cladem Trojanis objicit Mnestheus, ibid. vs. 778. *Taubmann.*

Bitias] Subaudis *ingens*, a consequentibus. *Servius.*

397 *Mille*] Finitus numerus pro infinito. *Idem.*

Sub Tartara misi] Lib. XII. 'Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam.' *Cerda.*

398 *Inclusus muris*] Quem pulsum ille jactabat. *Servius.*

Aggere septus] Sicut supra, 'vestris o cives undique septus Aggeri-

bus.' *Idem.*

399 *Nulla salus bello: capiti cane talia demens Dardanio*] Quotiens argumentum non possumus solvere, aut contraria objectione, aut risu, aut maledicto, ut hoc loco, adversario respondemus. *Cane* autem, pro *divina*: et bene hic male ominantem *canere* dicit, ut vatem. Quibusdam videtur vulgare convitium, ut est, 'tibi et capiti tuo:' sed honestatem dicto additam per varietatem. *Dardanio rebusque tuis.* Simul eum Æneæ jungendo, vult latenter ostendere proditorem. *Idem.*

Capiti cane talia demens Dardanio] Ab illo Iliad. II. Ὦ γέρον, εἰδ' ἄγε νῦν μαντεύεο σοῖσι τέκεσσιν. Geminum illud Aristoph. in Lysist. τοῦτο μὲν ὃ γραῦ σαυτῇ κράξας. Aristid. in posteriore Sicula, οἱ θεοὶ δὲ πάντες τρέποιεν εἰς Συρακουσίων παῖδας, &c. et in priore, τρέποιτο δ' εἰς ἑτέρους ἡ βλασφημία. Sed hoc jam alias. *Cerda.*

400 *Proinde*] Itaque. Et est ordo: 'Nulla salus bello, proinde omnia magno ne cessa turbare metu:' cætera per Parenthesin dicta sunt; hoc est 'capiti cane talia demens Dardanio,' &c. *Servius.*

401 *Atque extollere vires Gentis bis victæ: contra premere arma Latini*] Hæc est virtus eloquentiæ. *Bis* autem *victæ*, ab Hercule et ab Argivis. *Arma* autem *Latini* invidiose dixit: nam debuit *mea* dicere. Et hoc ad illud quod ille dixerat, 'jus proprium regi patriæque remittat.' *Idem.*

403 *Myrmidonum proceres*] Græcorum principes. Dicit autem Patroclum et Achillem: nam licet ipsi aliunde fuerunt, tamen Myrmidonibus imperaverunt; hæc autem ponit inter impossibilia, et utitur Græco proverbio, ἄνω ποταμῶν ῥέουσι πηγαί. Sic Horatius, 'Et ante Padus Matina Laverit cacumina.' Et sic est modo dictum, ut in quarto, 'Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso.'

Tremiscunt] Ut alibi sæpius observatum, in Romano codice, in Mediceo, et veteribus pene omnibus *tremescunt* legitur, media syllaba per *e* vocalem secundam notata. Eadem enim analogia, *tremor, pavor, calor, tremebam, pavebam, calebam, tremesco, pavesco, calesco, bam* in *sco* mutata. *Pierius.*

Phrygia arma] Quasi, nulla. Nam Phryges mollissimi habiti. Dixi jam IX. et alibi. *Cerda.*

405 *Retro fugit Aufidus undis*] Quod est contrarium. *Aufidus* autem Apuliæ fluvius est, juxta Canusium civitatem, cadens in Adriaticum pelagus. *Servius.*

Amnis et Hadriacas, &c.] Ponit hoc inter impossibilia: et alludit (auctore Servio) ad illud Euripidis, ἄνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι πηγαί: quo quippiam præpostere fieri significamus. Vide Adag. 'Sursum versus sacrorum fluminum fontes feruntur:' Τὸ *et*, sic positum, ut Æn. IV. 377. 'Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso.' *Taubmann.*

406 *Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit*] Contra illud quod ait, 'Det libertatem fandi, flatusque remittat:' nam hoc dicit; Timorem suum naturalem invidiose in meam causam retorquet, ut meæ præsentiæ, non illius naturæ, quod timet, esse videatur: hoc est enim quod plenius iterat dicens, 'et formidine crimen acerbat,' id est, quam simulat. *Serv.*

Vel cum se pavid.] Cum artifex scelestus simulatione formidinis accusationem suam exasperat. Vide Quintil. IX. 3. *Taubmann.*

407 *Artificis scelus*] Nam sceleratorum est simulare formidinem. *Serv.*

Acerbat] Nomen sine verbi origine: non enim facit *acerbo*. Idem.

Formidine crimen acerbat] In Oblongo codice, in Mediceo, et quibusdam aliis admodum vetustis *acerva* legitur per *v* digammon: forte ut Soriten argumenti speciem, quæ plu-

imum utuntur oratores, innuat. Sed nim *acerbat* per *b* mutam cum Statio Virgilii metaphraste convenit, 'fatinusque relatu Asperat Iliacum.' Et apud Claudianum, 'Crimenque eri rectoris acerbat.' Præterea Ti. Donati paraphrasis *acerbat*, legendum ntendit: tametsi ætatis vitio, *v* consonantem *b* literæ sono proferentis, *acervat* in ejus antiquo codice scriptum est. Ait vero, 'Quale illud scelerati commentum, videlicet timorem fingere, accusationes duras exercere. *Durum* enim cum *acerbo* congruere videtur, ut *mollia* etiam *mitia* nuncupamus.' *Pierius.*

408 *Animam talem*] Id est, ψυχὴν οὐτιδανὸν, ut loquuntur Græci, *nullius pretii animam.* Plutar. in vita Aristidæ vocat, ἐπὶ σώμασι μαλακοῖς ψυχὰς ἀνάνδρους. Inde statim, 'habitet tecum, et sit pectore in isto,' id est, in molli corpore mollis anima. Et Calab. libro secundo dixit, Οὐδέ σοι ἐν στέρνοισι πέλει μενεδήϊον ἦτορ, Ἀλλὰ δέος καὶ φόβος. *Cerda.*

409 *Amittes*] Cum Turnus nolit inquinari vili sanguine, pertinent ad hunc locum versus Phædri in fabella, ubi cum aper vellet irruere in asinum, tamen iram repressit: 'Aper cum vellet facere generosum impetum, Repressit iram: et facilis vindicta est mihi, Sed inquinari nolo ignavo sanguine.' Quem ad locum Ritter. conjungit Guntherum de leone ita loquentem, 'spernitque minore Tingere cæde genas, et vili sanguine pasci.' Et tu poteris Epigrammata aliquot Martialis de leone et lepore, illud imprimis, cujus initium, 'Quid nunc sæva fugis,' &c. *Idem.*

Habitet tecum, et sit pectore in isto] Pessima anima habitet in membris congruis: nam talem pessimam accipimus, quam nefas est perire mea dextra, quæ non inertes, sed quæ viros fortes tantum consuevit occidere: et hoc ad illud, 'Licet arma mihi,' &c. *Servius.*

410 *Nunc ad te, &c.*] Tale quid Lucill. 'Nunc ad te redeo, et quæ res me impendet, agatur.' *Cerda.*

Nunc ad te, et tua, magne pater, consulta revertor] In Romano cod. et aliquot aliis antiquis, *magna* legitur, quippe consulta, quia de summa belli et pacis agebatur. Sed omnino *magne pater* Ti. Donatus legit. Ut vero quantum amiserimus detestabili ejus facinore, qui tam docta commentaria mutilavit, aspicere unusquisque possit; quæ super hoc loco ille scripserit, apponere non gravabor: *Nunc ad te et tua magne pater consulta revertor.* Ex oratione turbulenta, quam pro ratione personæ protulit, ad mitem adque humilem repente conversus est, vel quia cum rege constituerat loqui, vel cum eo, quem socerum esse cupiebat. Plus tamen ostendit se socero deferre, quam regi, dicendo, *magne pater:* alioqui diceret, *magne rex.* In ipsa tamen tranquillitate sermonis, est quædam consiliorum Latini et dispositionum occulta vituperatio. Nunc ad te, ait, magne pater redeo, et ad consulta tua: *pater* videtur dixisse, quasi honorificentiæ loco, utpote qui loquebatur ut gener, ut ostenderet, quod diximus, plus socero deferre, quam regi. Sed alia loquentis intentio est. Summa enim dispositionum displicebat Turno. Denique post appellationem patris secuta est propositio, qua ostendit se de illius consiliis tractaturum, ut ostenderet improvidum patrem. Ergo appellatione *magni patris* irrisionem induxit obliquam, quasi diceret: qualis pater es, qui non recte consulis filiæ tuæ? Qualis pater, cui suasum est facile, ut missa affinitate civis, nudo, peregrino, naufrago, filiam tuam dare festines?' Hæc Ti. Donatus: neque pauciora desunt in locis aliis toto opere, ubi super ingeniosissimi Poëtæ artificio sit latius declamandum. Quod vero hæc habuerimus, benignitate Camilli Portii factum est, qui integra hujus Auctoris commentaria in duos ultimos Æneidos

libros mihi videnda officiosissime concessit: plura datorus, nisi per Bibliotaphos quosdam suppressa essent reliqua. *Pierius.*

Consulta revertor] *Consultor* est qui consulit: *consultus* qui consulitur: *consultum* vero, res ipsa de qua quis consulitur. Bene ergo *consulta*, de quibus consulis. *Servius.*

411 *Si nullam nostris ultra spem ponis in armis*] Insinuatione utitur, id est, callido et subtili aditu ad persuadendum: vult enim dicere, melius esse interire, quam pacem rogare; quod quia aperte non audet, latenter et paulatim ad hoc serpit. Namque inter *principium* et *insinuationem* hoc interest; quod *principium* est aperta rei enuntiatio; *insinuatio* autem, ut diximus, est callida et subtilis oratio. *In armis* autem, aut meis, aut Latinorum omnium generaliter. Et *ultra*, modo tempus significat, alias locum. *Idem.*

412 *Si tam deserti sumus*] Si ita valde: et hoc propter Diomedem, qui solus negavit auxilia. Ergo *deserti* ab auxiliis accipiendum. *Idem.*

Et semel agmine verso] Ad Turni mentem, et Maronis cursum mire quadrant verba ducis Dercyllidæ apud Xenoph. Anab. l. IV. ἔστι δὲ οὐχ οὕτως ἔχον καὶ τῇ ναυμαχίᾳ ἐκρατήθημεν οὐδὲν ἧττον ἔτι ἐσμέν. Tu reliqua. *Cerda.*

413 *Neque habet Fortuna regressum*] Omnia quæ sibi possunt objici, ponit, sed cum solutionibus suis: nam et fortuna non est immutabilis: et qui semel pellitur, iterum in prælium potest reverti: et ab auxiliis non sunt penitus destituti: et in ipsorum exercitu est adhuc plurimum spei. Est autem syllogismus. *Servius.*

Nec habet Fortuna regressum] Pluribus in antiquis exemplaribus *neque*. Pierius.

414 *Oremus pacem*] Argumentum ab honesto. *Servius.*

Dextras tendamus inermes] Felicitate verbis expressit. *Idem.*

Dextras tendamus inermes] In Romano codice, in Mediceo, et aliis veteribus, *inertis* legitur. Quamvis vero *inertis* in Donati etiam commentario legatur: ejus tamen sententia *inermes* legendum ostendit, vel *inertis* idem significare, dum ait, 'Orandum videlicet pacem, et inertes dexteras esse tradendas, ironicôs positum, quasi re vera oranda esset pax, et adjicienda ignavis virtus, et quæ in hostis jugulum armatæ esse debuerant, inertes ad eorum genua dexteræ verterentur.' *Pierius.*

Dextras tendamus inermes] Quippe supplices arma deponebant, quibus nudi se victoribus dedebant. Liv. l. XXVIII. 'Patefacta repente porta frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse appareret.' Julius Civil. II. 'Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt.' Inde Æn. I. 'Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.' Id est, nudas armis. Id potius placet ex habitu hoc supplicum, quam illud Serv. id est, 'sine aceptro.' *Cerda.*

415 *Quamquam o, si solitæ quicquam virtutis adesset*] Non se inertiæ arguit: sed queritur de virtute omissa per negligentiam. Et videtur voluisse dicere, Si solitæ quicquam virtutis adesset, nunquam ad hoc cogeremur: sed reliquit. *O* autem, dolentis est exclamatio, et intelligimus immoratam esse illic ejus orationem: nam exarsit dolore, quia aperte non potuit dicere moriendum potius esse, quam hostes rogandos: quod tamen dixit conferens se ad alias personas, et laudans eos quibus contigit perire ne ista conspicerent. Et servavit viri fortis personam, ut pœnituerit eum dixisse, 'Oremus pacem.' *Serv.*

Quamquam o] Budæus in Comm.

pag. 1289. ait, hoc loco particulam *quamquam* non esse adversantem, sed figuratam, ut illud Gazæ reddentis ex Cicerone, καίτοι ὦ θεοὶ πανάγαθοι: *Quamquam o Dii boni.* Sed aptius certe est, ut adversantem putemus, dolet enim se dixisse, 'inermes dextras tendamus.' *Cerda.*

Quamquam o] Ἀποσιώπησις, et affectum hæc continent. Atque in particula *o* immoratam ejus orationem esse intelligimus. Vide Macrob. l. IV. c. ult. Servavit autem viri fortis personam, ut pœnituerit eum dixisse, 'Oremus pacem.' *Taubmann.*

Si solitæ quicquam virtutis adesset] Cum sententia sit, si esset virtus, non esset desperatio, quadrat in hunc locum sententia Euripid. in Furent. Οὗτος δ' ἀνὴρ ἄριστος, ὅστις ἐλπίσιν Πέποιθεν αἰεί· τὸ δ' ἀπορεῖν ἀνδρὸς κακοῦ. *Cerda.*

416 *Ille mihi ante alios*] Utrum generaliter *ille* pro quicunque occubuit accipiendum est, an Mezentius? *Serv.*

Ille mihi ante] Multi de Mezentio intelligunt. *Donatus.*

Fortunatusque laborum] Sicut, 'Lætatus laborum:' et est Græcum, εὐτυχεῖς τῶν πόνων. *Servius.*

Fortunatusque laborum] Hellenicum: ut statim, 'egregiusque animi:' et in II. 'fidens animi.' *Cerda.*

417 *Egregiusque animi*] Figurate dixit. *Servius.*

Tale videret] Vel hostes rogare: vel quod latenter insinuat, tradi alteri sibi ante desponsam. Ideo et media dicta, quoniam res ejus agebatur, ne quid tale videret, posuit: quis enim eum ferret dicentem moriendum potius, quam de nuptiis ejus mutandum? *Servius.*

418 *Procubuit moriens*] Quasi intelligat, non victum, sed sua voluntate cecidisse. *Donatus.*

Semel ore momordit] *Semel*, cito, confestim: id est, qui tota mortis celeritate consumptus est, quasi nihil ultra passurus. Vulnerati autem solent vel terram, vel arma mordere, ne dolorem eorum indicet gemitus. Lucanus de Pompejo, 'timuit ne quas effundere voces Vellet, et æternam fletu corrumpere famam.' *Servius.*

Et humum semel ore momordit] In Romano codice, *simul* habetur, ac si dicat, simul atque procubuit, humum indentidem momordit. Est apud Servium interpretatio, *cito, confestim*: id est, qui tota mortis celeritate consumptus est. Videtur tamen *semel* quid eruditius præ se ferre, neque id diversum quicquam ab hac sententia significat. 'Hic vero Poëta laudat fortunam viri fortis,' ait Donatus: 'et non dicit nomen: omnes tamen *Mezentium* sentiunt, qui cum sua felicitate procubuit.' Non præteribo in antiquis aliquot codicibus *memordit*, augmento syllabico, per *e*, Græcorum more, posito: de qua geminatione plura Gellius. *Pierius.*

Et humum semel ore momordit] Ita Æn. X. 482. de Pallante: 'Et terram hostilem moriens petit ore cruento:' ubi mors in juvene difficilis indicatur. Scholiastes vetus Homeri putat hoc fieri, propter indignationem stomachumque, itemque dolorem vulnerum, &c. Vide Scalig. Poët. III. 1. et P. Victorium XXIX. 17. *Taubm.*

419 *Adhuc intacta juventus*] Non quæ pugnavit, sed de qua adhuc delectus habendus est. *Servius.*

420 *Urbes Italæ*] Quia Diomedes peregrinus fuerat: nam hoc dicit, Habemus robur Italum, non Græcum militem, inertem et dissolutum. *Id.*

Supersunt] Superabundant, adsunt ultra quam bella deposcunt. *Idem.*

421 *Sin et Trojanis cum multo gloria venit Sanguine*] Mire agit, post confirmatas partes suas, Trojanorum integras vires imminuens. Quid enim proderat dixisse, quod superessent Latinis auxilia, si etiam et Trojanorum integræ vires esse probarentur? Ergo 'cum multo gloria venit Sanguine;' ac si diceret: Non est judicanda victoria, quæ per immensa detrimen-

ta contingit. Unde laudat Sallustius duces, qui victoriam incruentato exercitu reportaverunt. *Idem.*

422 *Sunt illis sua funera*] Id est, Trojanis. Legitur et *illi:* et aut *Æneæ* intelligimus: aut adverbium loci est pro *illic:* ut in secundo, 'Patet isti janua letho,' pro *istic.* Idem.

Sunt illis sua funera] In Romano codice legere est *suntque illis.* Et id quidem longe venustius. *Pierius.*

Sunt illis sua funera] Germanus ait, innui pugnam illam, quam ἀγχώμαλον vocant Plutar. et Thucyd. id est, *parem, dubiam, ancipitem.* Ego in Demosthene vidi (locus non subit) μάχην ἀντίῤῥοπον. Et Joseph. Bell. Judaic. I. 8. πολέμου ῥοπὰς dixit, ut Quintil. Declam. 315. 'momenta victoriæ.' Hi omnes intelligunt pugnam contrario veluti appensam pondere. *Cerda.*

Parque per omnis Tempestas] Sic alibi, 'Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis Tempestas ierit campos:' nam bello crebro comparat tempestatem. *Servius.*

423 *Indecores*] *Decor decōris* facit, sicut *auctor auctoris: decus decoris, pecus pecoris:* similiter facit in compositione, *indecor indecoris, indecus indecoris.* Ergo in neutro, *co* brevis est, in masculino producitur. Unde apparet Systolen fecisse Virgilium; nam *indecores* nominativus est pluralis a masculino, ab eo quod est *indecor:* nam non potest *hic indecus* facere, neutrum enim *us* terminatum, masculinum ex se facit. Aut certe dicamus *indecores,* declinationem esse, cujus nominativus singularis non invenitur. *Idem.*

In limine primo] Quasi in ipso initio et aditu infelicitatis; et ad illud respexit quod supra dixerat, 'Et semel agmine verso Funditus occidimus.' *Idem.*

In limine primo] Vixdum inito bello. Vide Adag. *Taubmann.*

424 *Cur ante tubam tremor occupat*] Adducit Erasm. Chil. 2. Cent. 8. c. 69. versum hunc Maronis in speciem Proverbii, sed nulla re ditat. Posset Nonnum adjungere, ita loquentem ad rem hanc l. XXX. Πῇ φεύγεις Διόνυσε, τί σοι φόβος ἀντὶ κυδοιμοῦ; Posset et Euripidem in Bacch. φόβος διεπτόησε, πρὶν λόγχην θίγειν. Pulcherrime de ignavis dixit Claud. Eutrop. II. 'jam signa tubæque Mollescant, ipsos ignavia fluxit in enses.' Germanus ait, fieri allusionem ad illud Phylarchi, quod Plutar. commeminit, et Eustathius in Il. XXI. Extremi verba hæc sunt: Φύλαρχος ἐσκωψέ τινα ὡς ἀπόλεμον, εἰπὼν παροιμιωδῶς τὸ, πολεμίας σάλπιγγος οὐδ' ἐν ὕπνοις ὑπομένων ἀκοῦσαι. Demum huc allusum a Juven. Sat. I. 'tecum prius ergo voluta Hæc animo, ante tubas; galeatum sero duelli Pœnitet.' *Cerda.*

425 *Multa dies*] Illi rei vehementer incumbit, quia dixerat, 'Neque habet fortuna regressum:' dicens fortunam tam labores quam felicitatem pro temporis qualitate mutare. *Dies* autem, tempus. Quidam sane non *dies multa* accipiunt, sed 'multa rettulit in melius et varia,' cui non ut ipsum varium sit, sed ut fortuna ejus. *Servius.*

Multa dies, &c.] Ab Enn. qui Annal. 7. 'multa dies in bello conficit unus, Et rursus multæ fortunæ forte recumbunt, Haudquaquam quempiam semper fortuna secuta est.' Eurip. in Œdip. ἡμέρα μεταβολὰς πολλὰς ἔχει. Heliod. Hist. Æth. l. I. tractat locum hunc; sententia ejus est, diem unum intermissum plurimum conferre ad maximas mutationes. Hecuba apud Eurip. Τὸν πάντα δ' ὄλβον ἦμαρ ἕν μ' ἀφείλετο. Nazianz. Orat. 43. μία ῥοπὴ καιροῦ (φέρει) πολλὰς πραγμάτων μεταβολάς. Pind. Ist. Od. 3. ad finem: Αἰὼν δὲ κυλινδομέναις ἁμέραις ἄλλ' ἄλλοτ' ἐξάλλαξεν. Theoc. εἰδ. 4. Θαρσεῖν χρὴ, φίλε Βάττε, τάχ' αὔριον ἔσσετ' ἄμεινον. Ad mentem Poëtæ omnino Liv. l. XLII. 'Multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed ti-

mendus altro his esse, quos nunc timere posset.' Et Plin. VII. 40. qui elegantissime, 'alius de alio judicat dies.' *Cerda.*

Variusque labor mutabilis ævi] In Romano codice, et aliquot aliis *varii* legitur, ut sit *varii ævi*. In aliquot *bellique labor*. Sed omnino melius *variusque labor*. Pierius.

Rettulit in melius] Græci, εἰς τὸ λῷστον ἐμβιβάζειν, et μεθιστάναι· εἰς τὸ φέρτερον τιθέναι· εἰς τὸ βέλτιον τρέπειν· εἰς ἀγαθὰ μεταβιβάζειν. Plato etiam dixit, ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολάς. Sic Plaut. Epid. 'referre in spem.' *Cerda.*

426 *Alterna Fortuna*] Exprimere voluit Græcam vocem ἀλλοπρόσαλλος, quod *Fortunæ* et *Martis* est epitheton: ita Fabric. et Turneb. XIV. 13. Et notat Macrob. VI. 2. hæc ab Enniasis formata, Annal. l. VIII. *Taubmann.*

427 *Lusit*] Decepit: ut, 'Quid natum totiens crudelis tu quoque falsis Ludis imaginibus?' *Servius.*

Lusit] Græci de fortuna παίγνιον, καὶ παίζειν. De ea Horat. 'Ludum insolentem ludere pertinax.' Sidon. ep. II. 1. 'Mihi videtur quasi præscia futurorum lusisse fortuna.' Eurip. in Supp. τροφᾷ δ' ὁ δαίμων: quasi homines voluptati sint fortunæ, ut eum quibus lusitet. Ita etiam Aristides in 2. Platonica expendit, dici a Platone hominem esse θεοῦ παίγνιον, quia videlicet, πάντα ἀναλλὰξ περιέρχεται. *Cerda.*

Et in solido rursus Fortuna locavit] Subaudis, *et multos:* nam in solidum revocavit oppressos, et paulo ante derelictos: lusit vero, et decepit felices. *Servius.*

In solido rursus Fortuna locavit] Sym. I. 42. 'Nunc habitum lætiorem mentibus suadeamus, quando Paulinæ nostræ valetudinem rursus locavit in solido pax Deorum.' Est *in solido*, idem quod restituit omnimodæ felicitati. Sidon. in epist. 'etiamsi ex solido pœna displiceat,' id est, omnino, in totum: et idem Symm. I. 51. 'Dii salutem Reip. in solido locent.' *Cerda.*

428 *Non erit auxilio nobis Ætolus et Arpi*] Redit ad rem: quia occurrebat, Sed negantur auxilia. *Ætolum* autem dicendo, ejus vires ex Græcæ gentis commemoratione debilitat, ut ostendat plus esse in Messapo ac Tolumnio, si Diomedes et infelix et alienus finibus commemoraretur. *Servius.*

429 *At Messapus erit, felixque Tolumnius*] Bene duo junxit quæ quæruntur in bello, fortitudinem et felicitatem. Nam de Messapo jam legimus, 'Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro.' Utrumque autem contra Diomedem dicit, quem dicendo Græcum, inertem significavit. Infelicitatem ejus supradicta legatorum verba testantur. Opportune ergo hic *felix*, quod Diomedi nec post victoriam contigit. *Idem.*

Messapus] Ab hoc fortasse dicta pars quædam Apuliæ *Messapia*. Lege Polyb. l. III. ut et pars altera ejusdem Apuliæ *Daunia*, ab avo Turni Dauno, ut commeminit idem Scriptor. *Cerda.*

430 *Nec parva sequetur Gloria*] Liptotes figura, minus dixit enim quam voluit: nam hoc significat: Latina pubes celerrime victoriam adipiscetur: quam vix Græci post decennium sunt adepti. *Servius.*

432 *Est et Volscorum egregia de gente Camilla*] Ut in septimo, segregat eam a virorum multitudine, et quoniam a sexu non potest, laudat ex gente. Et vult ostendere de viris amplius sperandum, si et fœmina dimicaret: aut ut Dranci exprobraret, puellam non metuere Trojanos, quos Diomedes timeret et Drances. *Idem.*

433 *Agmen agens*] Ita et Cal. l. II. de Memnone, ἄγων φῦλα λαῶν. Signate vero *agmen agens*, indicans ety-

mon: nam *agmen* proprie est, quod in via, ab *agendo* dictum. *Cerda.*

Florentis ære] Vid. Not. Æn. VII. 804. *Taubmann.*

Catervas] Præclare, tum quia in re militari plerumque dicebantur *catervæ* de Barbaris, quales tum Volsci: tum quia de cataphractis, et hos inducit Virgilius. Primum firmat Tacitus l. IV. 'Barbari catervis decurrentes:' et Ammian. l. XIX. 'Barbarorum mori obstinatorum catervis semet (exercitus) immersit.' Vegetius clare rem notat II. 2. 'Celtiberi, pluresque Barbaricæ nationes catervis utebantur in prælio.' Idem notat Sallust. in Jugurth. ubi de Numidis *catervas* dicit. Est hoc, quod Tacit. Ann. III. etiam de Barbaris, 'per globos incursaret.' Alterum Amm. l. XXV. 'Erant autem omnes catervæ ferratæ, ita per singula densis laminis tectæ, ut juncturæ rigentes compagibus artuum convenirent, humanorumque vultuum simulacra, ita capitibus diligenter aptata, ut,' &c. *Cerda.*

434 *Quod si me solum Teucri in certamina poscunt*] Quia audiit, 'Illum aspice contra Qui vocat:' etiam utitur ductu, nam oblique promittit se singulari certamine dimicare velle, cum nolit. Similiter etiam in duodecimo agit, dicens inrisorie, 'Sedeant spectentque Latini.' *Servius.*

Quod si me solum Teucri] In antiquis aliquot exemplaribus *quod si me Teucri solum* habetur, structura aliquanto elegantiore. *Pierius.*

Quod si me solum] Ductum ab illo Iliad. III. Νῦν δ' αὖτ' εἴ με θέλεις πολεμίζειν, ἠδὲ μάχεσθαι, Ἄλλους μὲν κάθισον Τρῶας, καὶ πάντας Ἀχαιούς. *Cerda.*

435 *Idque placet, &c.*] Hinc apparet eum nolle pugnare: Si placet, inquit, vobis hoc fieri quod hostis postulat, 'tantumque bonis communibus obsto,' et in tantum obsum commodis publicis, ut nisi solus dimicavero, concidat universa respublica: et imputat tanquam hoc faciat, quod pro omnibus facturus est. *Servius.*

436 *Non adeo*] Non multum: nam verecunde dicit adsuetam manibus suis esse victoriam. Et bene *manus*, per quas fit ipsa victoria: et contra *manus dare* dicuntur, qui dedunt se victi. *Idem.*

Adeo] Hanc consecutionem vocum ut elegantem observat Godesc. Ita Terent. And. 'Vultu adeo modesto, adeo venusto, ut nihil supra.' Horat. 'Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit.' *Cerda.*

437 *Tanta pro spe*] Ut solus dicar servasse rempublicam: vel spe matrimonii. *Servius.*

438 *Ibo animis contra*] Ac si diceret, Si desunt corporis vires. Commendat autem gratiam certaminis; ne invitus videatur adduci. *Idem.*

Vel magnum præstet Achillem] Et *præsto illum*, id est, melior illo sum, et *præsto illi* dicimus. Cicero in Cæsarianis, 'Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus præstitisti.' *Idem.*

Vel magnum præstet Achillem] Id est, superat. Stat. Theb. IV. 207. 'Argolicasque habitu præstabo maritas.' Ita et Nic. Heinsius ex vett. codd. legit apud Ovid. Met. IV. 630. 'Hic hominum cunctos ingenti corpore præstans.' Sallustius cum dativo jungit, statim in principio Bell. Cat. 'Omnis homines, qui sese præstare student cæteris animalibus,' &c. *Emmeness.*

439 *Vulcani manibus paria induat arma*] Bene addidit *paria*: nam etiam Æneas habuit arma Vulcania. Et mire, quasi falsum sit Æneam habere arma Vulcani: licet possumus dicere quod hoc Turnus ignoret; quod tamen non valde idoneum comprobatur. *Idem.*

440 *Vobis animam hanc soceroque Latino*] Bene sibi et favorem conciliat populi, et a soceri nominis præ-

judicio Latini implicat voluntatem. *Idem.*

441 *Turnus ego*] Quem Drances contemnit. *Servius.*

Ulli veterum virtute secundus] Dicimus et *secundus illi*, et *secundus ab illo*. Idem.

442 *Decori*] Qualitas ista verborum miserationem potius, quam pugnaturi audaciam demonstrat. *Don.*

Devoveo] In antiquis codicibus *decori* est, præterito tempore, quod agnoscit Donatus. *Pierius.*

Animam Devoveo] Alludit ad ritum devovendi, de quo Livius l. VIII. sub initium: ubi P. Decius pro exercitu se Diis manibus devovet. Vide Formulas Brisson. l. I. *Taubm.*

Solum Æneas vocat] Contra illud, 'illum aspice contra, Qui vocat.' *Servius.*

443 *Nec Drances potius, sive est hæc ira deorum, Morte luat: sive est virtus et gloria, tollat*] Sensus quidem datus obscure, sed facilis, et qui de usu nunquam recedat. Nam ita irati dicimus: Abeat, nec bonis meis nec malis rebus intersit: nolo sit aut meæ particeps gloriæ, aut in me invidiam ex infelicitatis communione commoveat. Sicut nunc de Drance dicit, 'Sive est hæc ira Deorum, morte luat:' id est, Si periturus sum, nolo invidiam sustinere, si Drances forte pariter moriatur. Si vero me virtus et gloria comitabuntur, nolo ignavus felicitatis alienæ sit particeps, si dum meis pugnat auspiciis, forte superaret. Alii sic accipiunt: *Sive est hæc ira Deorum*, uter, inquit, eventus ex hac pugna sequetur, vel ira Deorum si vincar, vel gloria si vicero, mihi potius quam Dranci adscribatur. Alii sic: Nec Drances potius, si pereundum est, ira Deorum pereat, aut, si vincendum est, gloriam consequatur. *Idem.*

Tollat] Sic et *tollere palmam* et *præmium*, pro *capere*, ut et Græci νίκην αἴρεσθαι. Videtur autem hic mihi Maro illud Homeri Il. K. respexisse: ὅστις κεν τλαίη, οἱ τ' αὐτῷ κῦδος ἄροιτο· ubi Eustathius, οἱ τ' αὐτῷ κῦδος ἄροιτο· ἤγγυων, ἑαυτὸν κυδανεῖ ἔνθα τὸ, ἄροιτο, ὑφαντικὴ λέξις οὖσα οὐρανίου τινὸς καὶ αὐτὴ κύδους ἐστὶν ἐνδεικτική. Sic et athletæ ἄρασθαι τὰ ἄθλα dicuntur, τουτέστι, ἆθλα λαμβάνειν. *Germanus.*

445 *Illi hæc inter se*] Aut communiter Latini, aut Drances et Turnus. *Servius.*

446 *Castra Æneas aciemque movebat*] Id est, ducebat exercitum: ut, 'Nos castra movemus.' Lucanus, 'Brundisium decimis jubet hanc attingere castris,' id est, decima deductione. *Idem.*

447 *Tecta tumultu*] Notat Erythræus, vocem *tumultu* præcedere ut plurimum in hoc Poëta, *te* vel *te* finitam dictionem: ut fiat veluti conflictatio quædam. *Taubmann.*

449 *Instructos acie*] In Oblongo codice Romano legere est, *turbati animo*. Sed omnino *que* vacat. *Pierius.*

451 *Turbati animi*] In antiquissimo codice Romano legere est, *turbati animo*. Sed *turbati animi* nescio quid majus habet. *Idem.*

452 *Arrectæ stimulis haud mollibus iræ*] Inf. in hoc lib. vs. 728. 'stimulis haud mollibus incitat iras.' Arnob. l. VII. 'stimulis exagitantur irarum:' et *arrectæ iræ* ait, ducto sermone ab equis, qui stimulati arrigunt aures, corpus, sensus. *Cerda.*

453 *Arma manu*] Nam præter vocem, gestum etiam flagitantis expressit: nec est superfluum *manu*, ut quidam volunt. *Servius.*

Fremit arma juventus] Expetit: et absolute, id est, fremebant arma: et militaris vox est. *Idem.*

454 *Mussant*] Modo queruntur. *Id.*

Mussant] Id est, queruntur, ut Serv. μύζουσι: vs. 345. *Taubmann.*

455 *Dissensu vario*] Alii enim Turni dicta, alii Drancis probabant. *Servius.*

Dissensu magnus vario] In antiquis

omnibus, structura hæc est: 'clamor Dissensu vario magnus se tollit in auras.' *Pierius.*

456 *Haud secus, atque in luco*] Hæc vocum consecutio est etiam in Sallust. Jugurth. 'haud secus, atque in mari.' *Cerda.*

457 *Piscosove amne Padusæ*] *Padusa* pars est Padi. Nam Padus, licet unus sit fluvius, habet tamen fluenta plurima, e quibus est *Padusa*, quæ quibusdam locis facit paludem, quæ plena est cygnorum. Alii Padum tribus fontibus nasci dicunt, ex quibus sumpsit vocabulum *Padusa*, qui diffusus in modum stagni in amnem digeritur: nam ideo 'per stagna loquacia.' Alii partem fluminis Padi in quam descenditur fossa. Valgius in Elegis, 'Et placidam fossæ qua jungunt ora Padusam, Navigat Alpini flumina magna Padi.' Cæterum illud incongruum est, *Padusam* fœminino genere juxta veteres Padum dictum. Titinius in Setina, 'Vidistin' Tiberim? vidi, qui illam derivet beaverit agrum Setinum.' *Servius.*

Piscosove amne Padusæ] Ita *piscoso amne*, ut Hom. Τλλῳ ἰχθυόεντι. Ita vero, *amne Padusæ*, ut *vis Herculis*, pro Hercule. Sic Iliad. XXIII. *μέγα σθένος Ἡετίωνος*, et post pauca, *Λεοντῆος κρατερὸν μένος*: *magnum robur Eetionis, fortis virtus Leontei*, pro Eetione, et Leonteo: et adhuc inf. *βὴ Τεύκροιο ἄναντος*, *vis Teucri regis*. Sed quid *Padusa?* Plin. III. 16. de Pado loquens ait, 'Angusta fossa Ravennam trahitur, ubi Padusa vocatur.' Padusa ergo, idem qui Padus; tantum ubi est angustus, Padusa dicitur, forma diminuente. Polyb. Hist. l. II. discriminat a Pado, ubi de Consulibus Romanis loquens, *διέβησαν εἰς τὴν τῶν Ἰσόμβρων γῆν, κατὰ τὰς συμβολὰς τοῦ Παδόα καὶ Πάδου ποταμοῦ*: *Trajecerunt in terram Insubrum, qua Padusa et Padus confluunt.* Nam Παδόαν Polybii *Padusam* reddit Casaubon. et alii. Vide Geographos, et Servium Danielis. *Cerda.*

458 *Per stagna loquacia cygni*] In quibus habitant cygni loquaces. *Rauci* autem *τῶν μέσων* est: nam modo canoros significat, alias voces pessimas. Juvenalis, 'rauci Theseïde Codri.' Sicut *venenum* et de bono et de malo dicitur, ut *odor* et *bonus* et *malus* vocatur. *Servius.*

Rauci] Ita l. VII. loquens de cycnis, 'raucarum volucrum.' Lucianus in lib. de Electro de hac ave, *κράζουσιν οὗτοι πάνυ ἄμουσον καὶ ἀσθενῶς*: *Crocitant hi admodum absurde et ineleganter.* Auctor etiam Philomelæ, 'cycni prope flumina drensant:' quo verbo indicatur insuavis cantus. *Cerda.*

Stagna loquacia] Legere quidem est in codicibus antiquis *loquacia*: et non inelegantem signum, bonisque poëtis familiarem, ea lectione Servius agnovit. Antiqui tamen aliquot codices *liquentia*, aliquot alii *stagna sonantis* legunt. Sed id forte sumptum ex aliqua paraphrasi. *Pierius.*

459 *Arrepto tempore*] Hic inventa opportunitate, id est, occasione. *Serv.*

Arrepto tempore] Id est, *καιρὸν λαβὼν* Turnus, *καὶ τυχών*: vel *καιρὸν ἁρπάσας*. Primum obvium est. Alterum vidi in Josepho Bell. Jud. I. 17. *ἡ ἀδελφὴ τὸν καιρὸν εἰς τὰς διαβολὰς ἁρπάσασα*. Plutarch. in vita Cleomen. verbo alio, *ἅρπαστα τῷ καιρῷ χρησάμενος*. Sed et pro *ἐν καιρῷ* dicit Cicer. *ἐν δέοντι*. Et Eurip. in Helen. *τὸν καιρὸν* vocat *ἀκμήν*. Hellenicum illud *χρῆσθαι*, quod jam præmisi, usurpavit Stat. l. VII. 'et præceps tempore Tydeus Utitur: ite, age, nunc pacem sperate, fidemque.' Et l. XI. 'Instat Agenoreus miles, cœlique tumultu Utitur.' Sidon. epist. I. 11. aliter extulit: 'Tunc ille, qui simile aliquid optaret, tempore invento, non nunc, inquit.' Martialis Epigr. X. 19. 'tempore non tuo,' id est, *οὐ καιρῷ*. Plurimi tamen verbum *arripio* arripuere a Virgilio, ut Claudian. Eutrop. II. 'Continuo secat unge

genus, et tempore pandit Arrepto genitus.' Et Stat. Theb. VII. 'fera tempus Erinnys Arripit, et primæ molitur semina pugnæ.' *Cerda.*

460 *Cogite concilium*] Drancis vitium omnibus exprobrat quod belli tempore in curiam conveniant: ut, 'Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi, Tum cum bella manus poscunt.' *Servius.*

Sedentes] Pigri; ut, 'Immunisque sedens aliena ad pabula fucus:' vel *sedentes* invidiose; ut, 'sedeant spectentque Latini.' *Idem.*

461 *Illi armis in regna ruunt*] In antiquis aliquot exemplaribus *ruant* habetur: sed fatendi modo, ut rem præsentem intento quasi digito indicet, magis movet. *Pierius.*

463 *Tu, Volusse*] Præclare Volscorum aciem duci Volsco commendat. *Volusus* enim dictus quasi *Volescus:* hoc enim nomen priscum Volscorum. Cato de Originibus; 'Volscos quos vocamus Volscos.' Ceterum his Turni præceptionibus non absimilis illa Dictatoris Romani apud Livium libro sexto: 'tu (Semproni) fretus armis, armisque concitatis equis, invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbantes trepidantesque inferam signa.' *Cerda.*

Armari edice] Figura est, dic ut armentur, verbum verbo junxit, ut, 'tu das epulis accumbere divum.' *Edice* autem plenus est imperativus: nam in omnium conjugationum verbis infinito modo detrahe ultimam syllabam, et fit imperativus: ut *amare, ama: docere, doce: legere, lege: audire, audi.* Quum autem *fac* vel *dic* dicimus, Apocopen verba patiuntur, ex *face, dice.* Cum posuit *edice*, expressa festinantis oratio, qua Turnum non prædixit locuturum. *Servius.*

Maniplis] Ars quidem exigebat ut *us* haberet accentum, *si* enim longa quidem est, sed ex muta et liquida: quod quotiens fit, tertia syllaba a fine sortitur accentum, ut *latèbræ, tenebræ.* Tamen in hoc sermone, ut secunda a fine accentum habeat, usus obtinuit. *Maniplis.* Signiferis: qui secundum antiquum morem in legione erant triginta: legio autem habebat septem cohortes, sexaginta centurias; licet in his rebus accessu temporis ducum varietas semper mutaverit militiæ disciplinam. *Idem.*

464 *Equitem Messapus in armis, Et cum fratre Coras latis diffundite campis*] *Equitem in armis*, id est, armatum: nam figura est. *Messapus* autem ut diceret, vitavit ὁμοιοτέλευτον: nam vitiosum erat *Volusse, Edice, Messape.* Ergo *Messapus* aut antiquus vocativus est, ut 'Hesperidum fluvius regnator aquarum:' et, 'socer arma Latinus habeto:' aut certe nominativus est pro vocativo: quanquam possit etiam nominativus esse, ut sit, 'Messapus et Coras equitem diffundite,' pro *diffundant:* melior tamen sensus est superior. *Idem.*

465 *Cum fratre Coras*] Scilicet Catillo: nam legimus, 'Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus.' *Idem.*

467 *Qua jusso*] Qua jussero: et est antiquum. *Idem.*

Jusso] Pro *jussero:* ita Ennius apud Cicer. 'O Tite, si quid ego adjuro,' id est, adjuvero. Vide Turneb. XV. 15. *Taubmann.*

Mecum manus inferat arma] Existimavi Poëtam hoc verborum tenore dissimulanter, et, ut decet Poëtas, alludere ad tritum illud Romanorum: 'Sequantur me qui Remp. salvam esse volunt.' Quam ad formam respexit Cedren. pag. 587. εἴ τις πολεμιστὴς, ἀκολουθείτω μοι. *Cerda.*

468 *Ilicet*] Confestim, ilico, quod ut diceret, metri necessitas fecit; nam *ilico* dicimus. *Servius.*

469 *Concilium, &c.*] Versus λαγαρὸς, id est, *hiulcus et claudus:* quia pes quartus jambice trichronus est, qui tetrachronus esse debuerat. Vide

Cœlium IV. 5. *Taubmann.*

Magna incepta] Quia de pace cogitabat, quæ impleri non potuit. *Serv.*

470 *Tristi turbatus pectore*] Antiqua omnia exemplaria, quotquot legi, 'Tristi turbatus tempore,' habent. Sed *pectore* magis probatur. *Pierius.*

471 *Multaque se incusat*] Pro *Multum.* Et est Græca figura. *Servius.*

472 *Generumque asciverit urbi*] Id est, propter urbem, quantum de præsentibus rebus colligebatur. Lucanus de Catone, 'Urbi pater est, urbique maritus.' *Gener* autem ideo dicitur, quia ad augendum genus adhibetur. *Servius.*

473 *Præfodiunt alii portas*] Id est, ante portas fossas faciunt: hoc enim est quod supra dixit, 'Pars aditus urbis firment:' quæ res nimiam indicabat desperationem. *Idem.*

474 *Bello dat signum rauca cruentum Buccina*] Bene addidit *bello*, nam et propter hoc buccina insonans, sollicitudinem ac bella denuntiat. Sic in septimo, 'quia buccina signum Dira dedit.' Prælium autem tubæ indicant: ut, 'At tuba terribilem sonitum procul ære canoro Increpuit.' *Idem.*

475 *Tunc*] Vet. cod. *tum* legunt. *Pier.*

476 *Matronæ*] Nunc fœminæ. Quidam sane arbitrantur, inter *matronam* et *matremfamilias* hoc interesse, quod *matrona* dicatur prima pueri mater; *materfamilias*, quæ plures peperit. Alii hoc putant rectius; *matronam* dici quæ in matrimonium cum viro convenerit, et in eo matrimonio manserit, etiamsi liberi nondum fuerint: dictam matris nomine spe atque omine, unde et *matrimonium* dictum: *matrem* vero *familias* eam esse, quæ in mariti manu mancipioque, aut in ejus, cujus maritus, manu mancipioque esset, quoniam in familiam quoque mariti et sui heredis locum venisset. Alii *matronas* Virgines nobiles dicunt; *matresfamilias* vero illas, quæ in matrimonium per coëmptionem convenerunt: nam per quandam Juris solennitatem in familiam migrant mariti. Inter *matrem* vero et *matremfamilias* hoc interest: quod *mater* est præter illam significationem, quæ est ad aliquid, quæ tantum convenit in matrimonium, quod alii matrifamilias, sicut hoc loco dictum est, applicaverunt: *materfamilias* vero, quæ convenit, ut jam diximus, per coëmptionem. *Servius.*

Vocat labor ultimus omnes] Omnes ad laborem ultima necessitas convocat. Alii *ultimus* hypallagen volunt esse, pro *ultimis.* Idem.

477 *Nec non ad templum*] Secundum Homerum, qui inducit in summa desperatione matres ad templa concurrere, ut victoria, quæ non potest viribus, possit Deorum favore conquiri. *Idem.*

478 *Subvehitur*] Proprie. Matronæ enim pilentis vehebantur ad templa pergentes: ut 'Pilentis vehebantur matres in mollibus.' *Idem.*

Magna matrum] Deest *cum:* non enim caterva subvehitur. *Idem.*

479 *Dona ferens*] Peplum scilicet, sicut dixit in primo: ideo omisit hoc loco. *Idem.*

Dona ferens] Putabant mulieres posse donis et precibus favorem a Dea impetrare. *Donatus.*

Dona] Servius intelligit *peplum Minervæ:* de quo et Æneid. I. a vs. 483. Imitatusque est Homeri Hecubam Il. Z. 303. *Taubmann.*

480 *Mali tanti*] Pro *malorum tantorum.* Servius.

Oculos dejecta decoros] Deorsum habens: et sic ait 'Dejecta oculos,' sicut, 'Oculos suffusa nitentes.' *Id.*

Causa mali tanti atque oculos dejecta decoros] Hoc quoque loco *atque* illud, dictionum omnium importunissimum, Virgiliani carminis candorem deturpavit: quum non invenuste prius in antiquis codic. legeretur 'causa mali tanti, oculos dejecta decoros,' absque synalœpha, ut, 'Hanc sine me

spem ferre tui, audentior ibo:' et illud, 'Externo commissa duci Æneïa puppis:' ac hujusmodi pleraque. Invenio tamen scriptum in Romano et aliis quibusdam codicibus antiquis *causa malis tantis:* non quod hac emendatione versum sustentare arbitrarentur, sed quia apud Donatum ita legi videatur: 'Quia multa acciderant mala, cum ea,' inquit, 'et Lavinia pergebat, quæ fuerat malis omnibus causa. Si enim nuptiarum ejus controversia non fuisset, tot nunquam extitissent adversa.' Sed quamvis ita Donatus interpretetur; non facit tamen hoc, ut lectio ea *mali tanti* stare non possit. *Pierius.*

Causa mali tanti] Athen. l. XIII. plures historias affert, et commemorat bella ob mulieres orta: Trojanum, Thebanum, Criseum: hæc tria ad decennium. Expeditionem Cambysis in Ægyptios susceptam femina impulit. Familiæ ob feminas quæ non eversæ! Philippi ob nuptias Cleopatræ, Herculis ob Ioles, Thesei ob Phædræ, Creontis ob Glauces, Agamemnonis ob Cassandræ. Hæc ille late. *Cerda.*

Oculos dejecta decoros] Ex magno virginitatis decoro. Apud Val. Flacc. l. VII. Medea adhuc virgo attollit vix tandem lumina. Hic habitus datur Chariclïæ ab Heliod. κάτω νεύουσα. De Aspas. Ælian. var. Histor. II. 1. ὑπὸ κάτω. De Hypsipyle Apoll. l. I. ἐγκλίδον ὄσσε βαλοῦσα, *deorsum oculos mittens.* Adrasti filias virgines ita describit Stat. Th. II. 'Ibant insignes vultuque habituque verendo, Candida purpureum fusæ super ora ruborem, Dejectæque genas.' Et in genere hoc est unicum ornamentum omnium feminarum, etiam non virginum. Sic Dido Æneid. I. inducitur 'vultum demissa.' Philomela apud Ovid. Metam. VI. 'dejectoque in humum vultu:' et in Epist. 'pudor dejecit ocellos.' Androm. Æn. III. 'demisit vultum.' Ait *decoros*, quia vere oculi gratiores sunt, si sint dejecti. Itaque videtur esse in Poëta causa pulchritudinis; ut dicat: ideo decori, quia dejecti. Ad quem modum Ovidius, 'Spectabat terram, terram spectare decebat.' Est enim in oculis, ut sedes pudoris, ita decoris. *Cerda.*

481 *Succedunt matres*] Pro *intrant.* Servius.

Et templum thure vaporant] Præclare Sil. 'Tanta adeo, cum res trepidæ, reverentia Divum Nascitur; et raræ fumant felicibus aræ.' Et Stat. Theb. I. 'largoque refecti Thure vaporatis lucent altaribus ignes.' *Vapor* Virgilii fumus est. *Cerda.*

Thure] De etymo hujus vocalæ varie auctores. Alii ἀπὸ τοῦ θύειν, quod sacris serviat, ut vult Julius Modestus. Alii mere Latinum faciunt, et scribunt *ius*, ut vult Sosip. Charis. lib. I. qui ducit a *tundendo.* Idem.

482 *De limine*] Ad preces festinantium mulierum ostenditur desiderium. *Servius.*

De limine] Antiqua aliquot exemplaria *de pectore* legunt. Sed cur *de limine* legendum sit, non ineptam affert Servius rationem. *Pierius.*

483 *Armipotens præses belli, Tritonia virgo*] Antonomasiva sunt proprie: hæc autem omnis oratio verbum ad verbum de Homero translata est, Πάντι' Ἀθηναίη, ἐρυσίπτολι, δῖα θεάων. *Præses* autem *belli*, i. e. quæ præest omnibus bellis, cujus nutu semper bella tractantur. Sane qui *præsens* legunt, quasi præstans in bellis intelligunt; qui *præses* sine s littera, quasi quæ præsideat rei. Sic *præsides* dii urbis appellantur, cujus genitivus *præsidis* facit. *Servius.*

Armipotens belli præsens] Dictionum ordo in antiquis est codic. 'Armipotens, præses belli Tritonia virgo.' *Pierius.*

Armipotens, &c.] Hi tres versus ducti ab totidem Homericis Iliad. VI. Πάντι' Ἀθηναίη, ἐρυσίπτολι, δῖα θεάων,

Ἄξον δὴ ἔγχος Διομήδεος, ἠδὲ καὶ αὐτὸν Πρηνέα δὸς πεσέειν Ἰλιάδων προπάροιθε πυλάων. En ratio, cur preces dirigantur ad hanc Deam, quia *ἐφοπλίτιδος*: et inde Græcus *πυλάων*: et Latinus *portarum* meminit, quia in portis posita urbium custodia. Comparat hæc cum Homericis Scaliger v. 3. et longe illis præfert. *Cerda.*

484 *Frange manu telum*] Aut tua manu, aut in ejus manu tela confringe. Homerus, *ἄξον δὴ ἔγχος Διομήδεος. Servius.*

Et ipsum Pronum sterne solo] Homerus, *ἠδὲ καὶ αὐτὸν Πρηνέα δὸς πεσέειν. Idem.*

485 *Portisque effunde sub altis*] Homerus, *σκαιῶν προπάροιθε πυλάων.* Bene autem *sub ipsis portis*, quasi ad quas festinabat Æneas. Unde est, 'præfodiunt alii portas.' *Idem.*

486 *Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus*] Œconomiæ omnis hæc est. Nam Turnus ideo cum mora armatus, et intecto capite circa arcem incedens, admonet singulos ut et a Lavinia possit videri, et ut sit major causa dimicandi duro sponsæ placere contendit. Alii *Cingitur*, propere armatur accipiunt: nam ait, 'surasque incluserat auro,' et *certatim* pro festinanter. *Cingitur* ergo accingitur; nam et Terentius de futura contentione ait *accingere:* et *procinctus* appellatur. *Cingitur* autem *in prælia.* Id est, ut præliari possit: ut si dicas, 'lego in advocationem:' id est, ut advocatus esse possim. *Idem.*

Furens] Amore Laviniæ, quam videbat. Quod etiam sequens indicat comparatio: nam dicturus est, 'Aut ille in pastus armentaque tendit equarum.' *Idem.*

Cingitur, &c.] Hæc Scalig. v. 3. cum Hom. Iliad. XI. committit: *κνημῖδας μὲν πρῶτα, &c. Taubmann.*

487 *Jamque adeo*] Aut vacat *adeo:* aut certe *sic* significat, ut sit sensus, eo sic præparatur in prælia, ut universa præter galeam arma portaret. *Servius.*

Thoraca indutus] Omnia quæ in as exeunt Græca masculina, in obliquis casibus a producunt, *ut thorax thoracis, pinax pinacis.* Nam fœminina corripiunt, ut *climax climacis:* sed in Latinum non transeunt. *Phalanx* vero et aliter exit, et peregrinum est etiam apud Græcos. *Idem.*

Thoraca indutus] Codices antiqui sunt, in quibus *inductus* habetur. *Induere* autem et Plinio et Suetonio Tranquillo, *induere est.* Pierius.

488 *Horrebat squamis*] Vide Æn. X. 314. *Taubmann.*

Surasque incluserat auro] Proculdubio ab Livio Andronice, qui in Ino, 'Et jam purpureo suras include cothurno.' *Cerda.*

489 *Tempora nudus adhuc*] Quod sine galea. Proœconomia est, quia mox Camillam adloquitur, et ut ornans et incendens ceteros facilius nosceretur. *Servius.*

490 *Alta decurrens aurea arce*] Illic enim et Amata fuerat et Lavinia. *Idem.*

491 *Spe jam præcipit hostem*] Mente præoccupat hostis adventum: ut, 'omnia præcepi.' *Idem.*

Spe præcipit hostem] Supra: 'spe præsumite bellum.' Cæsar Bell. civ. l. III. 'Hæc cum facta essent in concilio, magna spe omnium et lætitia discessum est, ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.' *Germanus.*

492 *Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis*] Et hæc comparatio Homeri est verbum ad verbum translata: *Ὡς δ' ὅτε τις σταὸς ἵππος ἀκοστήσας ἑὸν φάτνῃ, Δεσμὸν ἀπορρήξας θέῃ πεδίοιο πρόαλδε, Εἰωθὼς λούεσθαι ἐϋῤῥεῖος ποταμοῖο, Κυδιόων ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται Ὦμοις ἀΐσσονται, ὁ δ' ἀγλαΐῃφι πεποιθὼς Ῥίμφα ἑ γοῦνα φέρει μετά τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων. Servius.*

Qualis, ubi abruptis, &c.] Hausit ab Homero Iliad. VI. quem locum cum

hoc comparat Scaliger v. 3. Hom. quoque imitatus Ennius Annal. l. II. 'Et nunc, sicut equus, qui de præsepibus actus Vincla suis magnis animis abrumpit, et inde Fert sese campi per cærula, lætaque prata, Celso pectore, sæpe jubam quassans simul altam, Spiritus ex anima calida spumas agit albas.' Quin, ait Columna, magnificentius dictum ab Enn. 'Celso pectore, sæpe jubam quassans simul altam,' quam illud, ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει. Addit etiam idem Columna, elegantius dictum a Virg. 'arrectisque fremit cervicibus alte Luxurians, luduntque jubæ per colla, per armos.' Ad quem modum Stat. Theb. l. VI. de equo, 'saliere jubæ, atque erectus in armos:' et Lucan. 'spargitque jubas, et surrigit aures.' Demum in hac ingeniorum comparatione audiendus Claud. qui in Nupt. Hon. 'Nobilis haud aliter sonipes, quem primus amoris Sollicitavit odor, tumidus, quatiensque decoras Curvata cervice jubas, Pharsalia rura Pervolat, et notos hinnitu flagitat amnes Naribus accensis.' *Cerda.*

493 *Potitur*] Venit ab eo, quod est *potior potiris*: nam 'Subnixus rapto potitur,' venit ab eo, quod est *potior poteris*: nam, ut etiam supra diximus, verbum hoc, modo tertiæ modo quartæ conjugationis esse invenitur. *Serv.*

Potitus] In antiquis aliquot *potitur* est, verbi voce: quam lectionem, si diligenter advertas, Servius etiam agnoscit, dum docet, unde *potitur* pene ultima brevi, et unde hoc ea producta descendant. *Pierius.*

495 *Aut adsuetus aquæ*] Figurate *aquæ adsuetus*, aquæ flumine perfundi adsuetus. *Servius.*

Aut adsuetus aquæ] Videntur ista dici ex ingenio ac natura equorum, scribente Aristotele Histor. Animal. l. VIII. capite vigesimoquarto. χαίρουσι δὲ ἵπποι τοῖς λειμῶσι, καὶ τοῖς ἕλεσι: et post pauca, εἶτα πιοῦσαι λούονται, καὶ γὰρ ὅλως ἐστὶ φίλουτρον τὸ ζῶον, καὶ ἔτι φίλυδρον. Evertunt ista, quæ contra Homerum scripsit Iul. Scal. et non vidit tantus vir, eadem opera, qua Homerum vult obruere, obrui quoque Virgilium, quod ipse non vult; nam sicut Græcus εἰωθὼς, ita Latinus *assuetus*, et *perfundi*, et *noto flumine*, quibus omnibus consuetudo indicatur. *Cerda.*

496 *Arrectisque fremit cervicibus alte*] Alte arrectis cervicibus fremit, non alte fremit, aut alte luxurians: quidam sane *cervicibus* plurali numero secundum veteres dictum volunt, et Hortensium primum singulari numero *cervicem*, unde Ciceronem *cerviculam illum jactaturum* tradunt dixisse. *Servius.*

500 *Desiluit*] Hoc ad Turni honorem refertur: quatuor namque erant apud Romanos quæ ad honorificentiam pertinebant, equo desilire, caput aperire, via decedere, adsurgere: hoc etiam præcones præeuntes magistratus clamare dicebantur. *Idem.*

Desiluit] *Desilire* celeritatis habet et fortitudinis significationem: *descendere* vero tarditatis. Ubi Turnum vidit stantem ante portas, ut honorificam se monstraret, mox equo desiluit: quod Reginæ factum, ut Turno deferrent, omnes statim imitati sunt. *Donatus.*

Cohors] Pro *turma*: nam equitum *turmæ*, peditum *cohortes* appellantur. *Servius.*

501 *Ad terram defluxit*] Dicendo *defluxit* uno verbo absolvit desilientem equis multitudinem: et vel celeritatem vel artem et quandam moderationem ac facilitatem descendendi significavit, quæ est etiam in ascendendo apud hujus rei peritos. *Idem.*

Defluxit equis] Furius l. I. apud Macrob. VI. 4. 'Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' Latini a Græcis, qui τῶν ἵππων ἀποῤῥυεῖν, pa-

ri fluxionis verbo. Plutar. in Eumene, ἀπερρύη τοῦ ἵππου. *Cerda.*

502 *Sui merito si qua est fiducia forti*] Si unusquisque habet aliquam confidentiam ex conscientiæ fortitudinis suæ, et ego audere non dubito. *Forti* autem bene dixit: nam *fortis* communis est generis. Hæc autem hoc vult dicere; non sexum considerandum esse, sed robur: et est ordo, o Turne audeo. *Servius.*

503 *Audeo et Æneadum, &c.*] Describit feminam, quæ ultra feminam, ut loquitur Nazianz. in Carmine de vita sua, Θῆλυς τὸ σῶμα, τὸν τρόπον δ' ἀνδρὸς πέρα. Talem feminam Græci dicunt ἀντιάνειραν, de qua dicebam Æneid. I. ad illud, 'audetque viris concurrere virgo:' quem locum vide, ut hunc illustres. Huic Camillæ pollicitationi non dissimilis illa Penthesileæ, Calab. l. I. Ἤδ' ἄρ' ὑπέσχετο ἔργον, ὃ οὔποτε θνητὸς ἐάλτη, Δρύασιν Ἀχιλῆα, καὶ εὐρέα λαὸν ἀλέσσειν Ἀργείων, νῆας δὲ πυρὸς καθύπερθε βαλέσθαι. *Cerda.*

Occurrere turmæ] Equitatui: nam partem pro toto posuit. Varro turmam triginta sex equites posuit. *Servius.*

Occurrere turmæ] Romanus codex *turmis* habet, numero multitudinis. Servius *turmæ* singulari numero videtur agnovisse. Apud Donatum vero *turmis* est plurale. *Pierius.*

504 *Solaque*] Tale illud Iliad. XIII. μενοινάω δὲ καὶ οἷος Ἕκτορι Πριαμίδῃ ἄμοτον μεμαῶτι μάχεσθαι. *Cerda.*

506 *Tu pedes ad muros subsiste*] Bene ex muliere gloria augetur, ut cum eam faciat adversum hostes cuncta promittere quæ faciunt viri fortes, etiam Turno murorum custodiam inducat mandantem. *Servius.*

507 *Oculos horrenda in virgine fixus*] Figurate, vel oculos figens, vel fixos habens: *horrenda* autem pro *admirabili*, alioqui hostibus horrenda. *Id.*

Horrenda in virgine] Possis referre ttributum vel ad militarem feminam, nam *horror* armorum est. Sic apud Calab. l. II. Penthesilea dicitur δαΐφρων, et ἱππιοχάλος: *bellatrix, et stipenda*, videlicet, ut a Nonno Amazones μαχήμονες γυναῖκες: et Apoll. Arg. l. I. κούρη εὐπολέμεια: et de Electra Eurip. in Oreste, φρένας ἄρσενας κεκτημένη. Vel ad virginitatem, quæ quia sacra, ideo *horrenda*. Sic de templo in l. VII. 'horrendum religione:' et in VI. Sibylla *horrenda* dicitur, quia virgo sacra: et S. Ioannes Chrysost. in Orat. de Martyre Luciano, loquens de sacra Eucharistia, ait, τραπέζης φρικώδης, *horrenda mensæ*. Cerda.

Fixit] Legendum omnino *fixus* ex antiquis exemplaribus. *Pierius.*

508 *O decus Italiæ virgo*] De hoc genere blandimenti dixi supra. Hic adjicio nummum Justiniani Imperatoris apud Cedrenum, in quo nummo, se in altera parte effinxit, in altera Belisarium cum hac inscriptione, Βελισάριος ἡ δόξα τῶν Ῥωμαίων. *Cerda.*

Quas dicere grates] Pro *quantas*, pro pronomine: et secundum rhetoricam disciplinam dicit, se verba invenire non posse, quibus ejus exprimat laudes: cum dixerit, 'O decus Italiæ virgo:' sic alibi, 'quibus cælo te laudibus æquem?' cum præmiserit, 'O fama ingens, ingentior armis, Vir Trojane.' *Servius.*

509 *Quasve referre parem*] Verbum ad hanc rem ἔξοχον. Audiat æquus Lector verba Sen. ep. 81. hæc: 'Mira in quibusdam rebus verborum proprietas est, et consuetudo sermonis antiqui quædam efficacissimis et officia docentibus notis signat.' Sic certe solemus loqui, ille illi gratiam retulit. Referre est, ultro quod debeas afferre. Non dicimus gratiam reddidit. Reddunt enim et qui reposcuntur, et qui inviti, et qui ubilibet, et qui per alium. Non dicimus, reposuit beneficium, aut solvit. Nullum enim nobis placuit, quod æri alieno convenit, verbum. Referre est, ad

eum, a quo acceperis, ferre: hæc vox significat voluntariam relationem. Qui retulit ipse se appellavit. Itaque negamus quenquam scire gratiam referre, nisi sapientem.' *Cerda.*

Sed nunc] Ordo est, 'Sed nunc mecum partire laborem:' nam per Parenthesim dictum est. *Servius.*

Est omnia quando Iste animus supra] Præmium, id est, siquidem es magnanima ut supra omnes grates et supra omne præmium: *partire* autem ideo, quia ille dixerat, 'Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.' *Idem.*

Omnia iste animus supra] Non dissidet ab hac sententia Sallust. in Jugurth. 'Supra fortunam animum gereret.' *Cerda.*

511 *Æneas, ut fama fidem*] Œconomia: educuntur hinc duces, ut servata eorum honestate, fortitudo virginis possit induci; alioqui indecens fuerat præsentibus Turno et Ænea. *Servius.*

513 *Quaterent campos*] Ad camporum turbationem. *Idem.*

Quaterent campos] Lucret. l. II. 'Transmittunt valido quatientes impete campos.' Hic autem de equitibus dixit, quod καθιππάζεσθαι Græci: et Thucyd. καθιππάσατο χώραν. *Germanus.*

514 *Per deserta jugo superans adventat ad urbem*] Romanus codex et antiqui aliquot alii *jugo properans* legunt. Quanquam et *superans* in Mediceo, et in aliquot aliis antiquis habetur. Est et 'adventat in urbem,' hoc est adversus urbem: vel in urbem, immisso exercitu. Sed *ad urbem* magis placet. Idque agnoscit Donatus: perinde ac etiam *superans*: ait enim ipse: Per montis deserta ardua superans, hoc est ad ipsum cacumen ascendens, transcenso montis jugo, ad urbem venire disponit. *Pierius.*

515 *Furta paro belli*] Insidias: Sallustius, 'Gens ad furta belli peridonea.' *Servius.*

Furta paro belli] Plutarch. in Philopœm. στρατείας κλοπίας, *furtivas expeditiones*: et in Lysandri vita ἀπάταις τὰ πολλὰ διαποικίλλων τοῦ πολέμου: *res bellicas perpetrans dolis.* Stat. Theb. l. X. 'gradiens furta ad Mavortia belli.' Considero in vigilantissimo Poëta hoc verbum datum Turno. Apage, ut illud Æneæ daret. Fraus enim et dolus longe, ut plurimum, a bono duce: et certe multa sunt necessaria, ut ea fraus laudem habeat. De Romanis Ælian. l. XII. Var. Histor. δι' ἀρετῆς γὰρ ἴσασι Ῥωμαῖοι ἀγαθοὶ εἶναι, οὐ μὴν διὰ τέχνης, καὶ πανουργίας: *Virtute vincere Romani assueverunt, non dolo, et furto.* Celebratissima est vox illa Alexandri apud Plut. in ejus Regis vita, οὐ κλέπτω τὴν νίκην, *non furor victoriam.* Dixit hoc, cum suadebatur a suis, ut noctu hostem aggrederetur, et tenebris tegeret tantum bellum. Ceterum, integrum versum Virg. hunc videtur ad verbum reddidisse Nonnus Dionys. l. XXI. ἐν ἄλσεσι φώριος Ἄρης Ἠλιβάτων χλοεροῖσι φυτῶν κεκάλυπτο κορύμβοις. *Cerda.*

Furta paro belli] Sil. Italicus l. VII. 'Nunc nocturna parat cæcæ celantibus umbris Furta viæ:' et l. XVII. 'Aggreditur furtum armorum tutantibus umbris,' &c. *Emmeness.*

516 *Bivias fauces*] *Fauces* dicuntur itinera inter duos montes, loca angusta et pervia: dicta a faucium similitudine. *Servius.*

517 *Conlatis excipe signis*] Conjunctis ducibus, quos commemoraturus est. Sic autem dicebatur a Romanis, quotiens acie dimicatum esset. *Serv.*

518 *Tecum acer Messapus erit*] Ingenti honore *tecum* dixit, hoc est, non tu illi adjuncta eris, sed ille tibi. *Idem.*

519 *Tyburtique manus*] Catillus et Coras. *Idem.*

Tyburtique manus ducis, et tu concipe curam] In antiquis aliquot codicibus *Tyburni* scriptum observavi (quod

alio loco superius adnotatum est) et dictionem *ducis* varie punctis distinctam: quum nonnulli legant 'Tyburnique manus ducis:' aliqui, 'Ducis et tu concipe curam.' Ac *Tyburni* quidem apud Donatum etiam habetur: quantum vero pertinet ad distinctionem, ante vel post dictionem *ducis* adlinendam: ait ille, *ducis* sic in medio est, ut sine pronuntiationis culpa, vel superioribus, vel inferioribus possit aptari. Quippe si dicatur, 'Tyburnique manus ducis,' recte dicitur: si, 'Ducis et tu concipe curam,' non erratur: laudavit omnes, ne inertes ardenti junxisse videretur. *Pierius.*

Tyburtique manus] Vide Æneid. VII. ubi Coras et Catillus fratres 'Tyburtia mœnia linquunt.' *Cerda.*

Ducis et tu concipe curam] Sicut ego: nam non dicit sicut Messapus aut alii, ne ei facere videatur injuriam. *Concipe* autem vel simul cum illis sume, vel mecum cape, quia ille dixerat, 'mecum partire laborem.' *Con* enim conjunctiva particula est. Unde et *convocari* de pluribus dicimus. *Servius.*

523 *Est curvo anfractu vallis*] Hæc est loci lata descriptio; melius posita ex Poëtæ, quam ex Turni persona: in qua nihil aliud est, nisi quod pro utilitate faciat insidiantis, ut probare posset, quod dixit: 'accommoda fraudi, Armorumque dolis.' *Donatus.*

Valles] Metri necessitate compellimur ut *valles* dicamus. Statius, 'Vallis in amplexu nemorum:' sed et nam plenum est *valles*, sicut nunc Virgilius posuit, quod ita esse diminutio indicat; nam *vallecula* dicitur: sicut *turrim* dici debere *turriculam* indicat: at *vulpes vulpecula* facit. Horatius, 'Moveat vulpecula risum.' Ergo in *es* vel in *is* quando naturaliter exeunt nomina, sola diminutio indicat; ea autem quæ in *es* exeunt longa sunt [illegible], si in genitivo non crescant, [illegible], *valles*, *vulpes*: nam si crescunt, brevia sunt, ut *miles militis*. Servius.

Vallis accommoda fraudi] In aliquot antiquis exemplaribus *valles accommoda* legitur: et *valles* nominativum a *valle* agnoscere videtur Probus: quamvis in vulgatis ejus codicibus nescio quid desideraverim: quum ibi de iis loquatur, quæ terminant in *pes* longam, ut *puppes*, *rupes*, *vulpes*: quare videris, an ita ait legendum, 'pes productæ, Latina, vel Græca tertiæ sunt declinationis, *pis* faciunt genitivo, *puppes puppis*, ut *valles vallis*, ita *rupes rupis*, *vulpes vulpis*, *aspes aspis*.' Vel alia prorsus dictio substituenda. *Pierius.*

Est curvo anfractu] Expendit ista Scalig. III. 5. et Poët. v. 16. Imitatur hæc Statius Theb. II. 498. 'gemini procul urbe malignis Faucibus urgentur calles: quos umbra superni Montis, et incurvis claudunt juga frondea silvis. Insidias natura loco cæcamque latendi Struxit opem, mediasque arcte secat aspera rupes Semita: quam subter campi devexaque latis Arva jacent spatiis,' &c. *Taxi.*

Valles] Ita Serv. legit: Aldus, et alii, *vallis* agnoscunt, ut *is* producatur, ob cæsuram. *Idem.*

523 *Densis frondibus atrum*] Utrum densis frondibus urget, an densis frondibus atrum? *Servius.*

524 *Quo semita ducit*] Legitur et *qua*. Idem.

Qua semita ducit] In antiquo codice Romano, et aliquot aliis, *quo semita ducit*, legitur: quam lectionem agnoscit Servius. *Pierius.*

Tenuis quo semita ducit] Est hoc, quod l. IX. 'Rara per occultos ducebat semita calles.' Quem locum vide, ut hunc illustres. *Cerda.*

525 *Angustæque ferunt fauces*] Livius de loco Caudino: 'sed antequam venias ad eum intrandæ primæ angustiæ sunt,' &c. Ut Latini *fauces*, Græci ad eandem rem dicunt στόμα. Curtius sæpe *fauces*. Idem.

Aditusque maligni] Proprie *Obscuri*: ut, 'Sub luce maligna.' *Servius.*

527 *Ignota*] Vel infrequentata, vel ignota, scilicet Æneæ: nam de Turno dicturus est, 'Huc juvenis nota fertur regione viarum.' *Idem.*

Tutique receptus] Male quidam *recessus* legunt: nam *receptus* dicitur, quo se tuto exercitus recepit: unde et 'signa receptui canere' dicuntur. *Id.*

Tutique receptus] In veteribus plerisque codicibus *recessus* habetur. Sed *receptus* huic loco magis convenit, ut scilicet ostendat, non tantum ad erumpendum et invadendum hostem locum esse commodum, 'seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ,' verum etiam quo tuto se recipere possint, 'atque instare jugis et grandia volvere saxa,' si forte eveniat, ut majore hostium urgente vi repellantur, aut loco dejici tententur. *Pierius.*

528 *Seu dextra, lævaque velis occurrere pugnæ*] Sive per vallis, sive per montis radices; incertum est enim qua sit venturus Æneas. *Velis* autem pro *si quis velit*. Servius.

529 *Instare jugis*] Ut, 'turriti puppibus instant.' *Idem.*

531 *Arripuitque locum*] Raptim tenuit. *Idem.*

Insedit] Proprie: nam *insidere* est dolose aliquem exspectare: unde et *insidiæ* nominatæ sunt. *Idem.*

Silvis insedit iniquis] Insidias nimirum Latini ab insidendo dicunt, ea forma qua Græci ἐνέδρας. Thucyd. προλελοχισμένας ἐνέδρας vocat, occupatas et præparatas insidias: et, προλοχίζουσι τὰ περὶ τὴν πόλιν ἐνέδραις, circa urbem insidias collocant, insidiis obsident: et ἐφεδρεύειν tendere insidias, ἐπικαθῆσθαι. Plutarch. ἀννίβου πᾶσιν ἐφεδρεύοντος: unde et ἔφεδρος, insidiator: Eurip. ἔφεδρος γῆς στρατός: et Sophocl. σκηναῖς ἔφεδρος: item ἐφέδρα, et ἐφεδρεία. *Germanus.*

Iniquis] Intelligendum *hosti*, vel *inæqualibus*. Servius.

532 *Velocem interea*] Licet *Interea* particula negotia semper præteritis futura conjungit: tamen abruptus et vituperabilis transitus: habet autem tales transitus et in superioribus libris, et in sequenti præcipue, ubi Jupiter appellat Junonem. *Idem.*

Velocem interea superis in sedibus Opim] Declaravit hoc carmen Macrobius Saturnal. l. v. adducto Alexandri Ætoli testimonio, ex libro, qui Μοῦσαι inscriptus erat: ita enim narrat illum cecinisse: Ὑμνῆσαι ταχέων Ὦπιν βλητῆρον ὀϊστῶν. Eodem pertinent Callimachi versus in Delo, Οὖπίς τε, Λοξώ τε, καὶ εὐναίων Ἑκαέργη. Palæphatus: Καλοῦσι δὲ τὴν Ἀθηνᾶν Κυρηναῖοι Γοργόνην, ὥσπερ τὴν Ἄρτεμιν Θρᾷκες Βένδειαν, Κρῆτες δὲ Δίκτυνον, Λακεδαιμόνιοι δὲ Οὖπιν. *Ursinus.*

Opim] *Opim* quando dicimus, Nympham significamus: si autem dicamus *opem*, auxilium intelligimus. Terentius, 'Juno Lucina fer opem.' *Opes* vero numero plurali, census accipimus: nam *Ops*, Terra est, uxor Saturni, quam Græci Rheam vocant. Sane hoc nomen ipsius Dianæ fuisse ab Ephesiis dedicato templo ei impositum, Alexander, Ætolus poëta in libro qui inscribitur Musæ, refert, quod hoc loco peritissimus antiquitatis poëta sociæ ejus imposuit: quidam dicunt Opim et Hecaergea primos ex Hyperboreis sacra in Insulam Deli occultata in fascibus mergitum pertulisse. Alii putant Opim et Hecaergon nutritores Apollinis et Dianæ fuisse, hinc itaque Opim ipsam Dianam cognominatam, quod supra dictum est; Apollinem vero Hecaergon; vel quod Luna, quæ Diana, proxima terris, facile conspiciat omnia: ita vocatur Hecaerges, Sol, ἀπὸ τοῦ ἑκὰς εἴργειν τουτέστι μακρόθεν: hoc est, e longinquo. Alii dicunt a Latone conceptos, non educatos, et ideo poëtam Triviæ custodem Opim induxisse. *Servius.*

Opim] Cur Virg. fecerit Opim Dianæ comitem dissident Macrob. et

Turn. Ait prior Satur. v. 22. Dianam ipsam ab Alexandro Ætolo dici Opim eo versu, Τμηθῆναι ταχέων Ὦπιν βλητῆρων ὀϊστῶν. Et Poëtam attribuisse Nymphæ Dianæ nomen ipsiusmet Dianæ. Ait posterior XXII. 3. Advers. Virgilium institisse Callimacho, qui Opim nominat inter Nymphas, quæ afferunt primitias Delum, istis versibus: Πρῶται τοι τάδ' ἤνεικαν ἀπὸ ξανθῶν Ἀριμασπῶν Ὦπίς τε, Λοξώ τε, καὶ ἐνναλίων Ἑκαέργη. Ait, primas omnium Opim, Loxo, Hecaergen attulisse dona a fluviis Arimaspis. In hoc dissidio Turnebo hæserim, præsertim, cum Apollodorus l. I. Bibl. dicat ex quorundam opinione, Orionem confixum sagittis a Diana, quod Opi ejus Nymphæ vim inferre intentasset. Opis ergo inter comites Dianæ. *Cerda.*

533 *Unam ex virginibus sociis sacraque caterva*] Romanus codex præter quam impressa omnia exemplaria, et aliquot alia manuscripta, legit 'unam ex virginibus sacris sociaque caterva.' Sed altera lectio magis placet eruditioribus ingeniis. *Pierius.*

534 *Tristes voces*] Habitum futuræ orationis ostendit. *Servius.*

Tristis Latonia voces, &c.] Romanus codex *tristi ore* legit, cui aliquot etiam alii manu scripti non sunt dissimiles. Servius tamen *tristis voces*, mavult. *Tristis* et Donatus, qui dubitari ait, utrum *tristis Latonia* an *voces tristis* dicendum sit: ait vero morem poetæ retinendum, quem ubique servaverit, bisque intelligendum *tristis*, ut qualis anima fuit, talia habuisse videatur et verba: dicendum itaque, 'Tristis Latonia voces tristis emittebat.' *Pier.*

535 *Ore dabat*] Pleonasmos. *Serv.*

Bellum ad crudele Camilla] Uno verbo exitum rei docuit. *Idem.*

536 *O virgo*] Quidam ad Camillam referunt, quia ineptum putant præsenti Opi dicere. O virgo, autem, interjectio est. *Idem.*

Nostris nequicquam cingitur armis] *Nostris*, quibus utraque gandemus, vel etiam ut ipse habeat causam doloris et majoris iracundiæ. Et *cingitur* nolunt quidam esse passivum, neque enim ab alio cingitur, sed ita quemadmodum dictum est, 'Fulvique insternor pelle leonis.' *Idem.*

537 *Cara mihi ante alias*] Ante omnes cara, omnium carissima, ut, 'O felix una ante alias.' *Idem.*

Neque enim novus iste Dianæ Veni amor] Firmiores enim sunt antiquiores amicitiæ. Terentius, 'Per amicitiam, quæ incœpta a parvulis cum ætate adcrevit simul.' Juvenalis, 'ille excludatur amicus Jam senior, cujus barbam tua janua vidit.' *Idem.*

539 *Pulsus ob invidiam*] Scilicet crudelitatis: nam sequitur, 'neque enim ipse manus feritate dedisset.' *Idem.*

Pulsus ob invidiam, &c.] Excusat exilium Metabi, quod non sua culpa, sed invidia, id est, superbia civium sit pulsus; et fugiens non opes, sed filiam eripuerit: hac causa Dianæ favorem meruit. *Donatus.*

Viresque superbas] Quibus superbe viribus utebatur. *Servius.*

540 *Antiqua*] Nobili urbe: nam hæc *Privernum* dicitur. *Idem.*

Priverno antiquæ] Pro eo Silius l. VI. 'ab alta Priverno.' Meminit et l. VIII. 'Sylla Ferentinos, Privernatumque maniplos Ducebat.' Fuit autem *Privernum* urbs Latii Roma antiquior. Stephano dicta Πριόβερνος. *Ennea.*

Metabus] Nomen sumptum de historia, Metabus enim fuit dux Græci agminis, qui juxta Adriaticum mare urbem Metapontum condidit. *Servius.*

541 *Media inter prælia belli*] Locus notandus ad distinctionem prælii et belli. Est bellum, integrum veluti corpus, prælia ejus veluti membra. Signate Tacit. Hist. l. IV. in sermone belli unius nominat 'secundum prælium.' Sic Lucret. non semel 'belli certamina.' Hom. sæpissime conjungit, πόλεμον, μάχην, et πολεμίζειν, μάχεσθαι.

Advocat Nonius Lucilii verba hæc: 'Populus Romanus victus vi, et superatus prælliis sæpe est multis, bello vero nunquam.' Virg. inf. in hoc lib. in bello uno tria adhibet prælia versu illo, 'Tertia sed postquam congressi in prælia.' Polyb. l. III. minuta hæc prælia, et per partes gesta, vocat τοὺς κατὰ μέρος ἀκροβολισμούς· et paulo post, ἀκροβολισμοὶ δὲ μόνον καὶ συμπλοκαὶ κατὰ μέρος ἐγίνοντο πλείους. *Cerda.*

543 *Nomine Casmillæ*] Statius Tullianus de vocabulis rerum libro primo, ait dixisse Callimachum apud Camillum appellari Mercurium, quo vocabulo significant Deorum ministrum. Unde Virgilius bene ait, Metabum Camillam appellasse filiam, scilicet Dianæ ministram: nam et Pacuvius in Medea, cum de Medea loqueretur, 'Cælitum Camilla exspectata advenis, salve hospita.' Romani quoque pueros et puellas nobiles et juvenes *Camillos* et *Camillas* appellabant, flaminicarum et flaminum præministros. *Servius.*

Nomine Scamillæ mutilata parte Camillam] Unde *Scamillæ* nomen, quod nonnulli commenti sunt, desumptum sit, in nullo adhuc veterum codicum deprehendi. In aliquot autem omnino antiquis *Quamillæ* scriptum inveni, in aliquot aliis absurdiora quædam. Sed enim antiquiora illa exemplaria quæ præcipue sequimur, *Casmillæ* legunt. Quodque nonnulli codices *mutilata* habent, vetustiores pene omnes *mutata* scriptum ostendunt. Non tamen displicet *mutilata*. Quia Donatus ait: 'Matris huic addidit nomen: aliqua tamen subtracta particula, ut *Camilla* potius quam *Casmilla* diceretur. Habiturus in exilio comitem item filiam, et in appellatione infantis, dulcissimæ nomen uxoris.' *Pierius.*

Nomine Casmillæ, &c.] Eadem, quæ Servius in hunc locum, leguntur quoque apud Macrob. Saturn. I. 8. Corrigenda autem ex eo hæc Servii verba: 'dixisse Callimachum apud Camillum appellari Mercurium:' et pro illis legendum: 'dixisse Callimachum, Tuscos Camillum appellare Mercurium.' De voce *Camilla* vid. Varro l. IV. de L. L. et Turneb. XIV. 13. *Emmeness.*

544 *Juga longa*] Id est, longe posita, remotiora. Sallustius, 'Et Metello procul agente, longa spes auxiliorum,' id est, longe posita. *Serv.*

545 *Solorum nemorum*] Desertorum. Terentius, 'Venit meditatus alicunde ex solo loco.' Item ipse, 'Nonne hinc deporturier in solas terras?' *Id.* *Solorum nemorum*] Vide quæ diximus Ge. IV. 465. *Emmeness.*

Premebant] Verbum venatorium: de quo alibi. *Taubmann.*

547 *Fugæ medio*] Dum fugit, inter fugam, nam figuratum est, ut 'Laurus erat tecti medio.' *Servius.*

Summis Amasenus abundans] Talia ferme de Asopo Stat. Theb. VII. 'forte et trepidantibus ingens Descendebat agris, animos sive imbrifer arcus Seu montana dedit nubes, seu fluminis illa Mens fuit, abjectusque vado pater arma vetabat.' Et Ovid. Met. l. IX. 'Venerat Eueni rapidas Jove natus ad undas, Uberior solito, nimbis hyemalibus auctus, Vorticibusque frequens erat, atque impervius amnis.' *Cerda.*

Amasenus] Fluvius apud Privernum inter Senam et Tarracinam defluens. Vide Thesaurum Ortelii. *Taubmann.*

Abundans] In antiquis codicibus *habundans* cum aspiratione scribitur, veteribus eam nonnullis verbis applicare suetis, quo ea incitatius enuntiarentur. *Pierius.*

548 *Imber Ruperat*] Impetum pluviæ ostendit. *Servius.*

Imber Ruperat] A Græcis. Nam Apollon. l. II. ἐρράγη ὄμβρος ἀθέσφατος: et Nicand. ὄμβροιο ῥαγέντος: exemplula hæc in Germ. et pleni Græci. Sunt qui putent, consuetudine magis sermonis, quam proprietate aliqua,

imbrem dici de cœlesti aquarum agmine. Nam vere *imber* est aqua quælibet, cum Lucret. dixerit, nominans quatuor elementa, 'Ex igni, terra, atque anima nascuntur, et imbri.' Et Ovid. de Pont. Eleg. IV. 1. 'Æquoreo madidas quæ premit imbre comas.' Lege quæ dedi Æn. I. ad illud, 'Accipiunt inimicum imbrem.' *Cerd.*

550 *Caroque oneri timet*] Anacreon φορτίον ἔρωτος, id est, onus amoris. 'Et pariter comitique onerique timentem.' *Servius.*

Omnia secum Versanti] Ita Il. X. Ἥδε δέ οἱ φρονέοντι ἀρίστη φαίνετο βουλή: et Iliad. XIII. Ὧδε δέ οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι. Ammian. l. XVIII. 'Seditque tandem multa et varia cogitanti id tentare.' Sidon. Paneg. Aviti: 'Tandem cunctanti sedit sententia.' *Cerda.*

551 *Vix hæc sententia sedit*] Ideo *vix*, quia naturale est, ut quotiens simul multa cogitamus, vix aliquod comprobemus. Unde vera distinctio est, Omnia secum versanti subito hæc sententia sedit. *Servius.*

552 *Telum immane*] Quia bellator. Nam opus fuit ingenti telo et bellatore, id est, viro forti ad rem perficiendam. *Donatus.*

553 *Robore cocto*] Aut antiquam hastam fuisse significat: nam multi temporis aliquid *coctum* vocatur. Horatius, 'Plerumque recoctus Scriba ex quinqueviro corvum deludet hiantem.' Persius: 'Ut ramale vetus prægrandi subere coctum.' Aut re vera cocto robore: hastæ enim igni plerunque durari consueverunt, ut facilius corticem demittant. *Servius.*

Robore cocto] Tale illud Pers. Sat. I. 'Ut ramale vetus prægrandi subere coctum.' Est *coctum* in Pers. Sole exsiccatum. Inde est, ut *robur coctum* in Virg. esse possit, exsiccatum diuturno Sole: ac proinde hasta ex antiquo robore, et durato ab Sole vel igne. *Cerda.*

554 *Huic*] Huic scilicet telo. *Serv.*

Natam Implicat] Probus de hoc loco arpitamplasma.* *Idem.*

Libro] *Liber* dicitur interior corticis pars, quæ ligno cohæret, alibi: 'Alta liber arat in ulmo.' Unde et liber dicitur in quo scribimus, quia ante usum chartæ vel membranæ de libris arborum volumina fiebant, id est, compaginabantur. *Idem.*

Habilem] Εὐστρεφῆ, εὐπλεκῆ, εὐκατασκεύαστον: bene compositam, et prudenter aptatam. *Taubmann.*

556 *Librans*] Quod Plaut. Amphit. 'pugnos ponderat:' quod l. v. 'libravit cæstus.' *Cerda.*

Ad æthera fatur] Metabus preces fundit ad Dianam, non ad cœlum, sed conversus ad cœlum, hoc enim subaudiendum, et ideo eo conversus, quia ibi Diana. Midas apud Ovid. Met. precaturus Bacchum, prius, 'Ad cœlumque manus, et splendida brachia tollens.' Ita qui Neptunum precabantur, convertebant se ad mare: qui Plutonem, ad terram. Exemplum Neptuni est in Virg. Æneid. ubi Cloanthus precaturus Neptunum, inducitur 'palmas ponto tendens.' Plutonis in Hom. Il. IX. ubi de femina precante Deos Inferos, πρόχνυ καθεζομένη, et γαῖαν χερσὶν ἀλοία, videlicet, Κικλήσκουσ' Ἀΐδην, καὶ ἐπαινὴν Περσεφόνειαν. *Idem.*

557 *Alma tibi hanc nemorum*, &c.] Antonomasia: nam tria epitheta sine nomine posita sunt. *Servius.*

Nemorum cultrix] Hinc Horat. 'Montium custos, nemorumque virgo:' et Æn. IX. Nisus, 'nemorum Latonia custos.' Expendatur et vocula (*tibi*) quæ clarius enuntianda, ut jam alii adnotarunt: hac enim forma usi veteres in re simili. Ita in Ecl. 'Ecce duas tibi Daphni: et, 'setosi caput hoc apri tibi Delia:' et innumera. *Cerda.*

558 *Ipse pater famulam voveo*] Bene *Ipse pater*, quia auctoramenti potestatem, nisi patres, non habent. *Voveo* autem, consecro in tuum ministerium.

Unde et Camilla dicta est, licet supra eam a matre dixerit esse nominatam. Sed illud poëtice: nam Camilla, quasi ministra dicta est, quod superius expositum est. In sacris tamen legitur posse etiam opera consecrari ex servis, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur sacrationis nexu, aut enim numen famulæ quam servi significatio conditionis.' *Servius.*

Ipse pater famulum voveo] Serv. 'Bene ipse pater, quia auctoramenti potestatem nisi patres non habent.' Cujacius in Paratitlis: 'Pollicitationis species est votum, quod Deo fit, sed illud in eo præcipuum, ut soli patresfamilias ex eo obligentur, quasi actu solemni (nam et præsentibus multis fiebat voti nuncupatio) aut filiusfamilias, et servus jussu ejus, in cujus potestate sunt: et secundum jus Virgilius, Ipse pater famulam voveo.' *Cerda.*

559 *Tela tenens*] Ordo est, Tua supplex tela tenens quibus inligata est; et ingeniose *tenens*, cum inligata sit. *Servius.*

561 *Adducto contortum hastile lacerto*] Ita l. IX. Nisus, 'Ocyus adducto torquens hastile lacerto.' Sed tu vide, ut locum hunc illustres, quæ dixi eodem in libro ad illud, 'telum librabat ab aure.' *Cerda.*

562 *Sonuere undæ*] Hic distinguendum. *Servius.*

563 *Infelix Camilla*] Mira effingit: *infelix* autem *Camilla*, non eo tempore quo evasit, sed nunc *infelix*: plerumque enim epitheta præsentis temporis scilicet sunt, licet et peractis negotiis: ut in secundo, 'infelix qua se, dum regna manebant, Sæpius Andromache ferre incomitata solebat.' *Servius.*

565 *Victor*] Propositi sui et intentionis effectu, ut, 'mihi victor honore Persolves.' *Idem.*

566 *Donum Triviæ*] Mire *Triviæ*, cum ipsa loquatur; at bene *donum*, quoniam pater Dianæ servaverit. *Id.*

Donum Triviæ] Accipiunt, quam pater exinde donum Dianæ dedit. Possunt. Sed ego aliter. Quam Diana dedit patri, ut servatrix puellæ. Itaque gavisus pater est dono illo Dianæ. *Cerda.*

Cespite] Probus aut *cespite*, aut *cespite* pro campo, scilicet quod *cespes* gleba sit. *Servius.*

567 *Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes Accepere*] Non mirum a nulla hunc civitate susceptum: nam licet Privernas esset, tamen quia in Thuscorum jure pene omnis Italia fuerat, generaliter in Metabum omnia odia ferebantur: nam pulsus fuerat a gente Volscorum, quæ etiam ipsa Etruscorum potestate regebatur: quod Cato plenissime executus est. Hinc est, 'Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres Optavere nurum:' quod non procederet nisi inter eos essent jura connubii: 'non mœnibus urbes Accepere.' Non tectis, non mœnibus: non in civitatem, non in privatam admissus est domum. Et sic ista etiam in primo libro separavit, 'Urbe, domo socias.' Sciendum autem *mœnia* abusive dici omnia publica ædificia: ut, 'Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis:' nam proprie *Mœnia*, sunt tantum muri, dicta quasi *munia*, a munitione civitatis. *Id.*

568 *Manus dedisset*] Consensisset: et hoc dicit, Etiam si qui eum voluissent suscipere, ille tamen eorum consortia morum feritate fugisset; *feritate* autem figurate pro feritati, an ob feritatem? *Idem.*

Manus dedisset] Adagii forma, pro, victum se fateri. Horat. Epod. 17. 'Jam jam efficaci do manus scientiæ.' Vide Erasm. Nata videtur locutio ab simili illo, 'dare herbam.' Tale et illud l. IX. 'neque enim jaculo vitam ille dedisset.' *Cerda.*

569 *Pastorum et solis exegit montibus ævum*] Et pastorum ævum exegit in montibus solis, id est, pastorali usus

est vita. *Servius.*

Solis montibus] Id est, desertis. Sic statim vs. 545. ‘ sola nemora.’ *Emmeness.*

Ævum] Quamvis *ærum* sit quasi *aluì ὄν, perpetuum, æternum, semper durans,* ac proinde de Diis dicatur; tamen Virg. locutus est ex imitatione Homeri, cui sæpissime *αἰὼν* est *vita,* id est, *ζωή.* Sic Iliad. XVI. Αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τόν γε λίπῃ ψυχή τε, καὶ αἰών. Sic etiam Lucret. qui bis, aut ter: ‘ degere ævum:’ et Ennius qui Annal. IX. ‘ ævum agitabant.’ *Cerda.*

571 *Armentalis equæ*] Indomitæ. Scilicet quæ in armenta fœturæ causa parcatur. Unde sequitur, *et lacte ferino.* Veteres enim omnes prope quadrupedas feras vocabant, ‘ In latus inque feri curvam compagibus alvum.’ *Equæ* autem *mammis et lacte ferino ἐν διὰ δυοῖν. Servius.*

Armentalis equæ] Ita prædivinatur virtus militaris Camillæ, quemadmodum Jamum cum laudat Pind. Olymp. Od. VI. nutritum a serpente; ut non immerito sperare aliquid magnum ab illis possimus, erga quos, tanta fuerit Superum indulgentia. Multa hujus rei exempla conjungit Alex. Neap. non solum de equarum lacte, sed aliarum etiam ferarum, a quibus nutriti magni Heroës. Sed de equabus lege quæ Gesner. conjungit, ubi agit de equo, littera F. Est *equa armentalis, ἵππος ἀγελαία. Cerda.*

Lacte ferino] Manil. I. I. de Jove loquens, ‘ Cujus ab uberibus magnum ille ascendit Olympum Lacte feræ crescens ad fulmina.’ Sed Manilius de capella loquitur nutrice Jovis, quamobrem signatius Virgilius, qui de equa. *Idem.*

Lacte ferino] Pro equino. *Ferus* enim *κατ' ἐξοχὴν* pro equo ponitur. Vide Æn. II. 51. *Emmeness.*

572 *Nutribat*] Quidam nove dictum accipiunt. *Servius.*

Nutribat] Tale illud Virg. *lenibat, polibat, vestibat:* et Catull. ‘ Vellera virgati custodibant calathisci:’ et Terent. Enn. *neque scibat.* Fit hoc explosu unius vocalis. *Cerda.*

573 *Vestigia plantis Institerat*] Signa pedum primis plantis expresserat: nam *vestigia* sunt imagines pedum: ut, ‘ Semèsam prædam et vestigia fœda relinquunt.’ *Servius.*

574 *Institerat*] Est hoc, quod de Pyrrho Plut. *προσεξαναστὰς.* Ab Virg. Juven. Sat. 6. ‘ nec tremulis possunt insistere plantis.’ Nota vero constructionem quarti casus. Ita Plaut. Capt. ‘ Omnes itinera insistant sua.’ Subaudiendum *in,* ut, *insistere in vestigia, in itinera:* vel, *sistere in vestigia, itinera.* Porro hoc, ‘ insistere plantis,’ simillimum est Horatianis verbis Epist. ad Pison. ‘ Reddere qui voces jam scit puer, et pede certo Signat humum.’ *Cerda.*

Palmas oneravit] Onus enim quicquid teneris imponitur manibus. *Ser.*

Palmas oneravit] Romanus codex, Oblongus, Mediceus, pluresque alii pervetusti, *palmas armavit* legunt, quod non sine proprietate dictum est, et in Donati codice reperitur. Sed enim Servius *oneravit* agnoscere videtur, dum ait: ‘ Onus est quicquid teneris manibus imponitur.’ *Pierius.*

Jaculo palmas oneravit acuto] Talis educatio Cyrenæ Nymphæ a patre Telesicrate apud Pind. Pyth. Od. 9. ὁ δὲ τὰν εὐώλενον Θρέψατο παῖδα Κυρανάν. Ἃ μὲν οὔθ' ἱστῶν παλιμβάμοις ἐφίλασεν ὄβοις, Οὔτε δείπνων οἰκουρίαν Μετ' ἐταιρᾶν τέρψιας. Ἀλλ' ἀκόντεσί τε χαλκέοις, Φασγάνῳ τε μαρναμένα, Κερδίζεν ἀγρίους Θῆρας: Id est, *Ille autem lacertis decoram educavit filiam Cyrenam. Hæc neque telarum retrogradas amavit vias, neque cœnarum oblectationes inter domesticas socias: sed jaculis æris, ensèque dimicans, conficiebat feras bestias.* Cerda.

575 *Spiculaque ex humero*] Talis habitus Atalantæ apud Ovid. Met. VIII. ‘ Ex humero pendens resonabat eburnea lævo Telorum custos, arcum qco-

que læva tenebat.' *Idem.*

576 *Crinali auro*] Quo crines inligantur. *Servius.*

Pro crinali auro] Ovid. Metam. v. simpliciter vocat crinale: 'ornabant aurata monilia collum, Et madidos myrrha curvum crinale capillos.' Alibi: 'Nec torques collo, nec habens crinale capillos.' Est *crinale* fascia quædam, aut vitta, qua illigantur crines, ne vagentur. Ulpianus vocat *fasciam crinalem*. Græce possis κεφαλόδεσμον, et ἐπίκρανον, sive ταινίαν ἀναδέσμην. Itaque *crinale aurum* erit vitta aurea ad continendos crines. *Cerda.*

Pro crinali auro] Statius Achill. iv. 97. 'et fronti crinale reponeret aurum.' *Emmeness.*

Pro longæ tegmine pallæ] *Palla* proprie est muliebris vestis deducta usque ad vestigia: unde ait *longæ*: sicut supra, 'pallam signis auroque rigentem.' *Servius.*

Pro longæ tegmine pallæ] Diserte, et signate, *longæ pallæ*: nam hæc etiam virorum fuit, sed non longa. Et quidem virorum fuisse jam indicavi supra. Et hic adjice Martial. 'Dimidiasque nates Gallica palla tegit.' Viri pallæ Gallorum respondere σχιστὸν Strabonis, vult Bayf. producto testimonio. Lege illum. Signate etiam *tegmine*, indicans pallam ultimam esse in vestitu, omninoque exteriorem, quando etiam loco illius penderent exuviæ tigridis. Huc spectat Hor. Sat. i. 2. 'Ad talos stola demissa, et circumdata palla.' Varro l. iv. ait *pallam* dictam, quod *palam* et *foris*. Cerda.

Pro longæ tegmine pallæ] Vide supra Æn. i. 652. *Emmeness.*

577 *Tigridis exuviæ*] Ita etiam Æneid. i. inducit Nympham venatricem, 'Succinctam pharetra, et maculosæ tegmine lyncis.' Apud Apollon. l. i. Anchæus infertur gestans Μαιναλίης ἄρκτου δέρος. Apud Nonnum l. ix. Bacchus Ποικίλον ἠώρησεν ἐπ' αὐχένι νεβρὸν ἀείρων. Iterum: Καὶ θρασὺν αἰολόνωτον ἔχων τετανυσμένον ὤμῳ Τίγριν ἄνω κούφιξε μετάρσιον ἔκδοθι δεσμοῦ. Adduco et Latinos. Stat. Theb. iv. 'flavent capiti, tergoque leonum Exuviæ, gentilis honos.' Ita et de Daphne Ovidius, 'Silvarum latebris, captivarumque ferarum Exuviis gaudens.' Et Sil. lib. xv. dat Annibali amictum ex pelle leonina. Valer. Arg. l. vi. canit quendam cum exuviis tigridis, quin perquam optima fictione ait, 'Perque levem, et multo maculatam murice tigrim Concita cuspis abit, subitos ex ore cruores Saucia tigris hiat, vitamque effundit herilem.' *Cerda.*

A vertice pendent] Tempora variavit, nam de præterito dicit. *Servius.*

578 *Tela manu jam tum, &c.*] Apud Statium Achilles in Achilleide similem prædicat de se, adhuc puero, institutionem vitæ: 'visisque decebat Arridere feris, nec fracta ruentibus undis Robora, nec vastæ trepidare silentia silvæ, Jam tunc hasta manu, jam tunc cervicè pharetræ, Et ferri properatus amor, durataque multo Sole geluque cutis: tenero nec fusa cubili Membra, sed ingenti saxum commune magistro.' Talis et ille versus Silii l. ix. 'Parvula nos arcu puerili spicula sensim Fundimus.' Seneca epist. 36. hunc morem dat Parthis infantibus, et pueris Germanis: 'Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet; si in Germania, protinus puer tenerum hastile vibraret.' Et quidem jam de Camilla ipsa l. vii. 'non illa colo calathisve Minervæ Fæmineas assueta manus, sed prælia virgo.' *Cerda.*

579 *Et fundam tereti*] Stat. Theb. iv. 'teretes pars vertere fundas Assueti, vacuoque diem præcingere gyro.' *Idem.*

Egit] Hoc Maronis fulcro expeditior est correctio illa Statii in Achill. 'flexæ Balearis actor habenæ,' cum prius *auctor* legeretur. Ergo, ita Stat.

acter, ut Virg. *egit*. Similiter in IX. de Mezentio, 'Ipse ter adducta circum caput egit habena.' *Idem.*

Circum caput egit] Id est, rotavit: ex more et arte: nam sic vires dabant jactui. Statius: 'vacuoque diem præcingere gyro.' Vide Poliorcet. Lipsii IV. 2. *Taubmann.*

580 *Strymoniamque gruem*] Thraciam, a fluvio Strymone. Sane sciendum posse dici, et *hic* et *hæc grus*, et *hi* et *hæ grues*. Servius.

Strymoniamque gruem] Martial. Epigramm. IX. 30. 'Strymonio de grege ripa sonat.' Sed de hoc dixi alibi. *Cerda.*

Olorem] Latine ita dicimus: nam Græce *cygni* dicuntur. *Servius.*

Dejecit olorem] Respondet Græco καταβάλλειν. Xenoph. II. I. θηρία, ἢ σύ, ἐπειδὰν τάχιστα ἱππεύειν μάθῃς, διάξῃ, καὶ τοξεύων καὶ ἀκοντίζων καταβαλεῖς· et passim. Lucian. σφενδονᾷ θηρία· unde et σφενδονίζω, fundam roto, et σφενδονηδὸν adverb. *Germ.*

581 *Multæ illam frustra*] Antequam rem diceret, prius ejus ostendit eventum: sic Sallustius, 'Falso queritur de natura sua genus humanum:' nam antequam diceret *queritur*, dixit *falso*. Servius.

Multæ illam, &c.] Tale illud de Lavinia l. VII. 'Multi illam magno e Latio,' &c. et Catulli, 'Multi illum pueri, multæ optavere puellæ.' Et Ovid. Metamorph. III. 'Multi illum juvenes, multæ petiere puellæ: Sed fuit in tenera tam dura superbia forma, Nulli illum juvenes, nullæ tetigere puellæ.' De Daphne etiam l. II. ejusdem operis, 'Multi illam petiere, Illa aspernata petentes, Impatiens, expersque tori nemora avia lustrat.' Fluxere tam Virgiliana quam Ovidiana a Catullo: nisi quis velit, omnes adhuc sumpsisse a Pind. Od. Pyth. IX. ubi in sermone Cyrenæ Nymphæ: Τὰν μάλα πολλοὶ ἀριστῆες ἀνδρῶν αἴτεον Σύγγονοι, πολλοὶ δὲ καὶ Ἑλίσσων, ἐπεὶ θαητὸν εἶδος Ἔπλετο. *Cerda.*

Matres] Inter matrem et matremfamilias quid intersit, superius plenissime narratum est. Et hic ostendit dicendo 'Tyrrhena per oppida,' quod etiam Volsci in Tuscorum fuerint potestate. *Servius.*

583 *Æternum*] Id est, æterno: nam nomen est pro adverbio. *Idem.*

Virginitatis amorem, &c.] Παρθενίστητα. Scilicet et Diana ipsa Platoni in Cratylo Ἄρτεμις dicta, φανερώτατα τὸ ἀρτεμὲς καὶ τὸ ὑγιὲς, διὰ τὴν τῆς παρθενίας ἀτρυμίαν. *Germanus.*

584 *Intemerata colit*] Inviolata, incorrupta: temeratæ enim quibus vis allata est. *Servius.*

585 *Militia tali*] Tam injusta: ideoque et pœnas dat temeritatis, quippe fatis in Italiam Trojani venerant. *Taubmann.*

Conata] Dum conatur: ut, 'Obsessumque acta testudine limen:' et 'Caci spem custodita fefellit:' hac autem ratione ostendit quare non succensa a Trojanis.* *Servius.*

587 *Fatis urgetur acerbis*] Ostendit etiam desideria ex fato, non necessitate descendere. *Idem.*

Fatis urgemur acerbis] In antiquis aliquot codicibus legere est *fatis urgemur iniquis*. Sed utcunque placuerit, *acerbis* aut *iniquis*, non laboro. Sane *urgemur* persona prima mihi videtur etiam Servius agnovisse cum scripsit: 'Ostendit etiam desideria ex fati necessitate descendere.' Cæterum quod Servius ad desiderium refert, cur non potius ad amorem et sympathiam quandam referamus; ut scilicet *urgemur fatis acerbis* dixerit, uti quæ pari, cum ea, calamitate affici sibi videretur, quæque Camillæ aut acerba, aut iniqua imminebant, ea Diana impendere sibi existimabat. *Pier.*

589 *Committitur omine pugna*] Pro committetur. *Servius.*

Ubi infausto committitur omine pugna] Ovid. Metam. VI. 448. 'infausto committitur omine sermo.' Ad quem locum vid. Nic. Heinsius. *Emmen.*

590 *Hæc cape*] Generaliter dixit arcum, pharetram, ut sequentia indicant: nam dicit, 'Et ultricem pharetra deprome sagittam:' et neotericum putatur ipsam 'sagittam ultricem.' *Servius.*

Ultricem] Nomina omnia in *x*, litera terminata, ablativum singularem in *e* mittunt: genitivum vero pluralem in *um*: exceptis his quæ omnis sunt generis: ut *felix*; nam et *ab hoc felici*, et *horum felicium* facit. Lucanus, 'Felici non fausta loco tentoria ponens:' quod receptum est ideo, quia genitivus pluralis a nominativo minor esse non debet, sed aut par, aut major una syllaba: et quia in neutro facit *felicia*, *felicum* dicere non debemus, ne propter alia genera huic præjudicemus: namque ab eo, quod est *felices*, ut *felicium* dicamus, ratio patitur, una enim crescit syllaba: ab eo, quod est *felicia*, ut *felicum* dicamus, non procedit, ne minor sit genitivus a nominativo plurali. Similiter et *ultricium* et *victricium* dicimus: licet in his neutrum in numero singulari non inveniatur. *Serv.*

Deprome] Vides ut mandet illi, quid opus facto, ex doctrina Gentilium, qui unicuilibet Dearum Nymphas dabant administras, quibus, quid ipsæ vellent, mandarent. Sic Diana Opi curam dat cædis Camillæ vindicandæ. Sic lib. sequente Juno utitur Juturna Nympha. Apud Val. Arg. III. Juno eadem commendat Nymphæ raptum Hylæ. Sic aderant Veneri suæ Idaliæ, Thetidi Naiades, &c. *Cerda.*

591 *Violarit vulnere corpus*] Bene *violarit*, quia dixerat *sacrum*. Et superius dictum est operam solemni more consecrari, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur sacrationis nexu; quod facilius accidet, si mors intercedat. Hic ergo totius rei, et præcipue sacrationis, aliud agens poëta, mentionem inseruit, dicens, 'Hæc, quicumque sacrum violarit vulnere corpus, Tros Italusve mihi pariter det sanguine pœnas.' Bene ergo, sicut dictum est, *violarit*, quia dixerat *sacrum*. Servius.

592 *Tros Italusve mihi*] Si simpliciter accipiamus, sic intelligamus: Sive eam Trojanus interemerit, sive aliquis de Æneæ auxiliis: namque alii volunt Aruntem de Turni esse partibus, et indignatum fœmineum sexum plus in bello potuisse quam viros: quam rem hic dicunt perstrinxisse Virgilium: et re vera sic ubique loquitur, ut incertum sit, Aruns de cujus partibus fuerit. Unde est illud, 'Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis.' *Idem.*

Tros Italusve] In Romano codice legere est *Tros Italusque*; et eodem modo etiam superius: sed *ve* disjunctiva melius. Illud quoque animadvertendum, quod vulgata quædam exemplaria *hanc quicunque* legunt. Antiqua *hac* habent, scilicet sagitta. In aliquot aliis *ac* particula conjunctiva, ut sit mandati summa: Hæc arma cape, sagittam deprome: 'Ac quicunque sacrum violarit vulnere corpus, det sanguine pœnas.' *Pier.*

Pariter] Similiter, uno modo. *Ser.*

593 *Miserandæ corpus*] Hæc œconomia, præjudicia nominantur, quotiens negotii futuri exitus tollitur: vult enim nos de Camillæ cadavere nihil ulterius expectare: sicut fecit in primo, 'Tu faciem illius noctem non amplius unam Falle dolo.' Quod præmissum, sustulit commemorationem quando vel Cupido recesserat, vel Ascanius sit reversus. *Idem.*

Post ego nube cava] Unice institit loco Calab. l. IV. ubi de sepultura Glauci, τὸν δ' αὐτὸς Ἀπόλλων Ἐκ πυρὸς αἰθομένοιο μάλ' ἐσσυμένους ἀνελέσθαι Δῶκε θεοῖς ἀνέμοισι φέρειν Λυκίης σχεδὸν αἴης. Οἱ δέ μιν αἶψ' ἀνέηκαν. Ita videlicet putabantur Dii honestare funera illorum, quos amabant. Simili poësi honestatur apud eundem funus Memnonis, ait enim l. II. θεοὶ δ' ἅμα πάντες

ἀῆται Μήτρος ἐφημοσύνῃσι, βίῃ φορέοντο κελεύθῳ Ἐς πεδίον Πριάμοιο, καὶ ἀμφεχέοντο θανόντι, Οἱ καὶ ἀνηρείψαντο θοῶς ἠΰον υἷα, Καὶ ἔφερον πολίοιο διʼ ἠέρος. Sic ergo vult Diana, cadaver Camillæ latens in nube asportandum in sepulcrum patrium ministerio ventorum; hoc enim intelligendum. *Cerda.*

Arma inspoliata] Aut indetracta, aut ipsius inspoliatæ Camillæ. *Serv.*

594 *Patriæque reponam*] Hoc est, in patriam. *Idem.*

Patriæque reponam] Ducta hæc sunt ab Homer. Iliad. XVI. ubi decernitur ab Junone, ut Sarpedon post cædem deferatur in patriam terram Lyciæ, Ἔνθα ἑ ταρχύσουσι κασίγνητοί τε, ἔται τε, Τύμβῳ τε, στήλῃ τε, τὸ γὰρ, γέρας ἐστὶ θανόντων. *Cerda.*

596 *Nigro circumdata turbine corpus*] Hoc ideo quoniam ad mœrorem luctumque descendit. Contra in octavo, ubi ad lætitiam descendit Venus, claro eam nimbo circumdatam dicit: ut, 'At Venus ætherios inter, Dea candida, nimbos.' *Servius.*

Circumdata turbine corpus] Ita Deæ solent, ne videantur a mortalibus. Hom. Iliad. XVIII. de Iride, Ἀμφὶ δέ οἱ κεφαλῇ νέφος ἔστεφε δῖα θεάων. De Diis Calab. l. XII. ἀνέμων δʼ ἐπιβάντες ἀέλλας Οὐρανόθεν φορέοντο ἐπὶ χθόνα. Homerus dat Jovi (referente hoc ab Homero ipso Dione Chrys. Orat. 12.) τινὰ νέφους περὶ τῇ κεφαλῇ στέφανον. *Cerda.*

597 *At manus interea*] In tota hac descriptione historicum characterem poëtico miscet. *Servius.*

598 *Etruscique duces*] Hetruria dicta est, quod ejus fines tendebantur usque ad primam ripam Tyberis. Quasi Ἑτερούρια. Nam ἕτερος est *alter*, et ὅρος *finis* vocatur. Roma enim antea, unam tantum Tyberis ripam tenebat. Juvenalis, 'quæ Imperii fines Tyberinum virgo natavit.' Quidam sane *Etruri* legunt ab *Etrurus*; trans Tyberim enim *Etruriam* dicebant, homines *Etruros*, quos nunc *Etruscos*. Id.

599 *Compositi numero*] Id est, æquati numero honorabiliter: unde et *sæpenumero* dicimus, id est, frequenter et rationabiliter: hinc est, 'Tum vero in numerum,' id est, in rationem et rhythmum: unde et metra numeros dicimus: ut, 'numeros memini, si verba tenerem.' Sane modo generalis est descriptio equestris certaminis: paulo post descendit ad specialem, sicut fecit in quinto et de cursoribus et de navali certamine. *Idem.*

Fremit] Proprie: nam et Græci equum φρυαγματίαν vocant. Et fremitus equi est ἀπὸ τοῦ φριμάσσειν, vel φρυάττεσθαι. Itaque Stat. qui l. VI. dixit, 'fremitum accepere leonis,' et alii, qui dant ventis, mari, litoribus, adhuc et ipsis hominibus in assensu, et dissensu, hi omnes ab equo accipiunt. Dixit Virgil. unico verbo *fremo*, quod versu integro Silius l. I. 'Martius hinc sonipes campos hinnitibus implet,' quod duobus Nonnus l. XXII. Ἵπποι χαλκοχίτωνες ἐπεσμαράγησαν Ἐνυὼ Ἄρεα σαλπίζοντες ἐνυαλίῳ χρεμετισμῷ. *Cerda.*

600 *Insultans sonipes*] Ita in Georgic: 'insultare solo.' Dio Chrysost. Orator. 12. describit equos præ ardore et bellandi cupiditate solo ungulis insultantes, et omnis moræ impatientes: οὐκ ἀνεχομένους τὸν χρόνον, ὑπὸ σπουδῆς δὲ καὶ προθυμίας κόπτοντες τὸ ἔδαφος ταῖς ὁπλαῖς. *Idem.*

Pressis] Cum habenis premeretur: *Pugnat* autem pro repugnat. *Serv.*

601 *Huc obversus et huc*] Mire exprimit quæ dixerat Georg. III. 'Sitque laboranti similis.' Nam hic ego laborantem agnosco equum. Ennodius Paneg. 'Sonipes lituorum desideriis inquietus.' *Cerda.*

Ferreus hastis] Quæritur quid sit *ferreus*, utrum ferreus ager horret hastis, an ferreis hastis ager horret. *Horret* autem terribilis est: et est versus Ennianus, vituperatus a Lucilio, dicente per irrisionem eum debu-

isse dicere ' horret et alget.' Unde Horatius de Lucilio, ' Non ridet' (dicens) ' versus Ennii gravitate minores.' *Servius.*

602 *Horret ager*] Ducit Macrob. l. VI. 4. imitationem ab Ennio, qui Annal. XIV. ' Horrescit telis exercitus.' Et in Erechtheo, ' horrescunt tela:' aut ab Hom. qui Iliad. XIII. Ἔφριξεν δὲ μάχη φθισίμβροτος ἐγχείῃσι. Paria Ura. et Scal. Sed locum hunc ditavi satis alibi. *Cerda.*

Campique armis ardent] Id est, resplendent. *Servius.*

603 *Celeresque Latini*] Adludit ad militiam Romanam: namque et equites habuit Romulus, ut illo diximus loco, ' Tercentum scutati omnes Volscente magistro:' quos *celeres* appellavit, vel a celeritate; vel a duce Celere, qui dicitur Remum occidisse, in cujus gratiæ vicem a Romulo fieri tribunus equitum meruit. Alii hos *celeres* ideo appellatos dicunt, quod explorationes obirent, et, quæ usus exigeret, velocius facerent: alii a Græco dictum putant, quod est κέλης. *Idem.*

604 *Ala Camillæ*] Equitatus. *Alæ* autem dicuntur equites, quod alarum vice pedestrem exercitum tegunt. *Servius.*

Ala Camillæ] Docte et signate *ala*. Nam hæc vox sociorum est, et auxiliorum. Romana legio alas non habuit, sed quoties hæc vox in Livio et aliis occurrit, capienda est de auxiliis. Itaque *alarii equites* sunt auxiliarii equites. Docte ergo *ala Camillæ;* nam hæc virgo in auxilio Turni. Quæ dixi multa probant. Livius l. XL. ' Alarii equites postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre.' Sed cesso ab re, quam jam Lips. et Godescal. late, ille in Polyb. hic in Veget. Tantum indico, firmari hanc doctrinam posse ex Inscriptionibus, quas plurimas Smetius et Gruterus suppetunt, in quibus sæpe videas *alam Britannicam, Pannoniorum, Indianam, Phrygum.* Alias etiam, in quibus diserte, *ala auxiliorum, ala auxiliariorum.* Cerda.

605 *Hastasque reductis*] Ante oculos posita descriptio. *Servius.*

Hastasque reductis Protendunt longe dextris] Antiqua pleraque exemplaria *prætendunt* legunt; qui quidem gestus insertandi hastam in cataphracto milite, cuspide ad feriendum prætensa. Sed enim quia de jaculatione loquitur, melius est *protendunt:* quia in jaculatione manus reducitur, protensa hastæ longe majori parte: ne si capias a medio cuspidem versus, manus, defricto ære, ictum faciat elanguescere, impulsumque moretur. Eadem elocutione dictum ab Ovidio, ' protentaque forti Tela tenent dextra lato vibrantia ferro. Donatus vero hic duo agnoscit: et quod hastas gestarent, dexteris retrorsum adductis, et quod spicula vibrarent. ' Pergebant,' inquit, ' paratis hastis et dextris, ut hostes petere viderentur. Ibant vibrantes spicula, ita crebro motu, ut ea jam crederentur esse missuri.' *Pierius.*

Hastasque r. Protendunt] Habitum ostendit hominis in procinctu hastam tenentis, et, manu retrorsum ducta, eam librantis parantisque mittere. Turneb. l. XIV. 13. *Taubmann.*

606 *Spicula vibrant*] Vide Æn. X. 484. *Idem.*

607 *Fremitusque ardescit equorum*] Allusum ad equum illum, quem θυμὸν Græci dicunt, et Virg. in Georg. ' calidum animis.' Sed et in genere *ardeo* poni in re belli, quis ignorat? Polyb. l. III. ἐξήκουσαν πόλεμον: et multa lena. *Cerda.*

608 *Intra jactum teli*] Unde [illegible] hasta emissa in hostem venire. [illegible] traxit Statius, ' Quale [illegible] tium jaculo ter arundine [illegible]." Et Enniana est ista [illegible] scriptio. *Servius.*

Intra jactum teli] [illegible] Æn. X. 772. *Taubmann.*

609 *Subito*] Adverbium est: an 'Subito clamore:' et est versus hypermetrus. *Servius.*

610 *Exhortantur equos*] Tale illud Propert. Eleg. III. 14. 'Hortari patrios per juga longa canes.' Id est, clamando hortari canes, ut Virg. 'clamore exhortantur equos.' Et Ovid. 'Si tamen horteris, fortius ibit equus.' Id est, si clamore horteris. Hoc enim unicum discrimen in feris inter *hortor* et *moneo*, ut *hortor* fiat clamore, sed *moneo* stimulo. *Cerda.*

Fundunt, &c.] Cal. l. XI. Πάντῃ ἀιγάναι τε, καὶ ἔγχεα καὶ βέλε' ἀνδρῶν, Ἄλλαδις ἄλλα χέοντο: *In omnem partem jacula, hastæ et virorum tela Alia alio fundebantur.* Uterque ab aquis transfert. Sed persistit Virg. in metaphora, quod non Calaber. *Idem.*

611 *Nivis ritu*] Hom. Iliad. XIII. de saxorum imbre, νιφάδες δ' ὡς πίπτον ἐραῖαι, et Iliad. XII. ὅσσαι νιφάδες χιόνος πίπτουσι θαμειαί. sic (inquit) λίθοι πυκνῶντο, Adi locum hunc Homeri. Calab. l. XI. νιφάδεσσι δ' ἐοικότα πίπτε βέλεμνα. Eadem comparatione usus est Dionys. Antiquit. l. IX. Ammian. l. XX. 'Sagittarum nimbi crebrius volitantes.' Pacuvius in Paulo, 'Sagittis, plumbo, et saxis, grandinat, nivit.' Τὸ *ritu* Corippus arripuit l. III. 'Funduntur lacrymæ ritu nivis.' Et Ammian. l. XIV. 'Ritu grandinis undique convolantibus telis.' Mutavit Ovid. in epist. 'More nivis lacrymæ Sole madentis eunt.' A quo et Corippus l. IV. 'More nivis sparsurus erat.' Seneca epist. 64. 'Ritu Deorum.' Τὸ *crebra tela*, dixit Plut. in vita Marii, πολλοῖς βέλεσι φερομένοις. *Idem.*

Nivis ritu] Confert hæc cum Homericis, et præfert Scal. l. III. 6. Deque hyperbolica hac similitudine [illegible]catur Quintil. l. VIII. 6. *Taubm.*

Vlumque obtexitur umbra] Ita Æn. 578. 'et obumbrant æthera telis.' dit ad dictum Laconis, cui nomen neces, qui hosti dicenti, Solem præ multitudine telorum visum non iri, respondit: In umbra igitur pugnabimus. Historiam Herodotus l. v. Cic. Tuscul. l. quem tamen in ordinem cogit Petr. Victorius, VII. 9. meminit et Turneb. XIV. 18. Ita Tacitus Histor. l. III. 'Tantum fœdarum avium supervolitavit, ut nube atra diem obtunderent.' *Idem.*

612 *Continuo adversis*] Hic specialis pugna est. *Servius.*

Continuo adversis, &c.] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis *adversi* legitur: neque obstat quod *connixi hastis* subsequatur: quod isti absurdum putaverunt. Hoc vero videtur agnovisse Donatus, dum ait, 'Continuo adversi cum singulis ex diversis partibus eruperant hastis:' quamvis idem dicat, *si adversis hastis* legamus. *Pierius.*

Tyrrhenus] Videtur esse hic ille Orphitus, de quo fit postea mentio in hoc libro, quem Camilla interficit, cum hac insultatione, 'Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?' Ubi, si legas quæ præcedunt, Orphitum esse intelliges. *Cerda.*

614 *Præfractaque Pectora pectoribus rumpunt*] Rumpunt, præfractaque faciunt. *Servius.*

Præfractaque quadrupedantum, &c.] In Romano codice, in Mediceo, et quibusdam aliis pervetustis, *perfracta* legitur. Ex quo impetus equorum vehementissimus ostenditur. Quod vero ita *pectora pectoribus ruperint*, adversos eos incurrisse demonstrat. Est et *quadripedantum* secunda syllaba per i tertiam vocalem: de qua plura alibi. *Pierius.*

Præfractaque quadrupedantum, &c.] Similis ferme successus est apud Dionys. Antiquit. l. V. ubi narratur congressus Aruntis unius e Superbi liberis, et Bruti primi Consulis. Verba interpretis: 'Illorum equi concurrentes, adversis pectoribus contrarii, delati impetu in posteriores pedes erecti sunt, et sessores suos retorto

collo excusserunt. Illi igitur ita prolapsi jacebant, multum sanguinem per vulnera effundentes, et luctantes efflabant animas.' Vide et Liv. l. II. *Cerda.*

617 *Præcipitat*] Pro *præcipitatur*. Servius.

Et vitam dispergit in auras] Cal. l. I. ψυχὴ δὲ ἐμίγη πολυάεσιν αὔραις. Idem l. XI. στονόεις δέ οἱ ἠέρι θυμὸς Αἶψα μίγη. Nonn. etiam l. XXII. Ψυχὴ δ' ἠνεμόφοιτος ἀναΐξασα θανόντος. Ammian. l. XIX. 'animis in ventum solutis.' Virgil. tamen quiddam peculiare notat, ut Aconteus ante ruinam spiraverit ad eum modum, quo de columba in v. 'vitamque reliquit in astris:' et spatio in illo spiravit; nam 'præcipitat longe.' Tale et illud Auson. in Mosella, 'vitam consumit in auris.' *Cerda.*

619 *Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt*] *Rejiciunt*, retro agunt, vel retrorsum ferunt, ut cedentium terga munita sint, ut ipse Æn. XI. 'Bis rejecti armis respectant terga tegentes.' Sane nunc fugiunt, non timore, sed lege præliandi. Sallustius: 'More equestris prælii sumptis tergis ac redditis.' *Parma* autem est equestre scutum. *Servius.*

Rejiciunt parmas] Rob. Titius putavit, hoc genus pugnæ, quod fit, 'sumptis ac redditis tergis,' esse, quod Polybius dixit, μάχεσθαι ἐκ τῆς ἀναστροφῆς, καὶ μεταβολῆς. Sed non esse, accuratissime docuit eruditissimus Yvo Villiomarus VIII. 3. quæ omnino legas. *Taubmann.*

620 *Turmas inducit Asylas*] Antiqua omnia quæ versamus exemplaria *inducit* legunt, quod a verbo *invasit* forma diversissimum est. Donatus quoque *inducit* agnoscit. Ait enim: Primus Asylas induxit turmas in medios: quis enim metueret fugientes? Est et inducere in hostem sæpius apud Historicos. *Pierius.*

Princeps inducit Asylas] Id est, primus. Ovid. Fast. XI. 160. 'Et comitum princeps tu mihi, dixit, eris.' et vs. 714. 'matri Qui dederit princeps oscula victor erit.' Stat. Theb. l. XII. 'Cujus in Ogygio princeps stet lancea muro.' *Emmeness.*

622 *Mollia*] Domita scilicet, domitorum equorum. *Servius.*

Mollia colla] Latini reflectunt *colla mollia*, scilicet equorum qui domiti, ac proinde molles ad omnem flexum. Ita locutus Catul. 'mollescunt colla juvencis.' et Noster Georg. III. 'molli collo,' pro domito, eo versu, 'Belgica vel molli melius feret esseda collo.' *Cerda.*

623 *Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis*] Nostrum imitatus Silius Italicus l. IV. 'Nunc Itali in tergum versis referuntur habenis, Nunc rursus Tyrias retro pavor addidit alas.' et statim: 'Hac pontum vice (ubi exercet discordia ventos) Fert Boreas, Eurusque refert, molemque profundi Nunc huc alterno, nunc illuc flamine gestant.' *Emmeness.*

624 *Qualis ubi alterno, &c.*] Illustrissima comparatio. Stat. l. XI. multas confercit, et extremo loco Virgilianam: 'Ceu redeunt nubes, ceu circumflantibus austris Alternis procumbit ager, ceu gurgite cano. Nunc retegit bibulam, nunc obruit æstus arenam.' Sed et comparatio Cal. etiam l. XI. huc aptanda est: οἱ δ' ἀπιόντες Χάζοντ', ἠΰτε κύματα ἐκ Βορέαο θυέλλης, Πόλλ' ἐπιπαφλάζοντα κυλίνδεται αἰγιαλοῖσιν, Ὀρνύμεν' ἐκ πόντοιο, τὰ δ' ἔκποθεν ἄλλος ἀήτης Ἀντίος ἀΐξας, μεγάλῃ περὶ λαίλαπι θύων Ὤσῃ ἀπ' ἠϊόνων Βορέου ἔτι βαιὸν ἀέντος: *hi autem obversis tergis Recesserunt, ut fluctus a Boreæ* [illegible] *Cum magno æstu advolvuntur litt*[illegible] *Concitati e mari, hoc autem* [illegible] *cunque ventus Adversum ruens* [illegible] *sans magno turbine, Aquilone* [illegible] *rante, a littore depellit.* [illegible]

Qualis ubi alterno] i. e. [illegible] æstu. Et forte allu[illegible] Notat autem Scalig. [illegible] esse: et æstus [illegible]

descriptionem ita fareire oculos, ut in hisce versibus plus videatur illius motus quam ipso in mari. Vide ibid. plura. *Taubmann.*

625 *Ruit, ad terras*] Id codicibus aliquot antiquis *ruit ad terram*, singulari numero legitur. *Pierius.*

Superjacit undam] Super scopulos undam jacit: nam more suo dedit detractam verbo nominis præpositionem. *Servius.*

626 *Extremamque*] Quantum ad mare pertinet; nam terræ prima est. *Extremam* autem ad illud pertinet, quod ait supra, 'Penitusque datis referuntur habenis.' *Idem.*

Sinu] Curvatione et flexu undarum. *Idem.*

627 *Æstu revoluta resorbens*] *Æstus* proprie est maris incerta commotio. *Idem.*

Resorbens] Hoc verbum est ad rem eandem in Hor. Plin. II. 97. Lucretius: 'Præterea magna ex parte mare montis ad ejus Radices frangit fluctus æstuque resorbet.' Supra Georg. II. 'qua vi maria alta tumescant Obicibus ruptis, rursumque in se ipsa residant.' Nam Sen. de Prov. c. 1. 'nudari littora pelago in se recedente:' qui opponit, 'eademque intra exiguum tempus operiri.' Auson. in Mosell. 'Cum virides algas et rubra corallia nudat Æstus:' cui recessui idem opponit hos versus, 'diffunditur alveo Æstus, et extremi procurrunt margine fluctus.' Josephus Bel. Jud. I. 16. huic ἐγείρεται κῦμα πρὸς ταῖς πέτραις opponit τὴν ὑποστροφὴν τοῦ κύματος. Max. Tyr. dissert. 34. opponit νάματα προσιόντα, καὶ ἀπιόντα. Arist. Ægyptiaca etiam loquens de aquis opposuit αὔξῃ καὶ φθίσει. et statim loquens de Nilo, ἀνάβασιν καὶ ἀποῤῥοήν. et iterum verba hæc, ὑφωθῇ et λήγει. Præterea Seneca de Ben. I. 10. 'Quos æstus accedens longius extulit, recedens interiore littorum vestigio tenuit.' et VII. 10. 'Licet nescias, quæ ratio Oceanum effundat ac revocet.' et lib. de Provid. c. 1. 'modo contrahi undas, et introrsum agi: modo erumpere, et magno cursu repetere sedem suam.' *Cerda.*

628 *Vado labente*] Hypallage, pro labens ipse per vadum littus reliquit. *Servius.*

629 *Bis Tuci, ἅπ.*] Hi duo versus explicandi et illustrandi, ut jam supra. Hic adjungo locum Cal. l. XII. non abeuntem, etiamsi non de fuga: Καὶ β' ὅτε μὲν Δαναοὶ Τρώων ἀνέρχεον ὄμιλον, Ἄλλοτε δ' αὖ Τρῶες Δαναῶν στίχας. Sunt qui putent his versibus indicari a Poëta 'serram militarem;' quia Festus de ea loquens: 'Serra præliari dicitur, cum assidue acceditur recediturque, neque ullo consistitur tempore.' Vide et de serra Agell. X. 9. Sed immane falluntur, nihil enim serra habet commune cum Virgilii loco. Aptarem tamen huic rei locum Plat. in Lachet. ubi ita scribit: καὶ Ὁμηρός που ἐπαινῶν τοὺς τοῦ Αἰνείου ἵππους κραιπνὰ μάλ' ἴσθι καὶ ἔνθα καὶ ἔνθα, ὄφη, αὐτοὺς ἐπίστασθαι διώκειν, ἠδὲ φέβεσθαι. καὶ αὐτὸν τὸν Αἰνείαν ἐπαινέσαι κατὰ τὴν φόβου ἐπιστήμην, καὶ εἶναι αὐτὸν εἶναι μήστορα φόβοιο. et Thucydidem, qui l. II. loquens de Bello Platæensium et Thebanorum, hanc formam belli repræsentat: καὶ ὅτε μὲν καὶ τρὶς ἀπεκρούσαντο: *bis terve repulsi.* Cerda.

630 *Terga tegentes*] Cum hoc alludit etymon clypei: sunt enim, qui ἀπὸ τοῦ κλέπτειν, id est, 'ab occultando.' Sidon. Carm. 5. 'Lævam parma tegit.' Alii aliunde ducunt. Vide Plin. *Idem.*

632 *Legitque virum vir*] Non. Marcellus *legit* hoc loco pro *accessit* positum ait. Ut in Georgicon II. 'primi lege litoris oram.' Donatus pro *delegit* mavult. Ait enim: Unusquisque vir virum sibi, cum quo certaret, facta prius exploratione, deligebat. Quales petamus electos, nisi eos qui possunt facile superari? Nullus enim deligit a quo possit occidi. *Pierius.*

Legitque virum vir] Turnebus XXV.

7. Victor. XVIII. 19. Germanus et fere omnes asserunt allusum a Poëta ad morem, cujus sæpe Liv. meminit, et aliquando Tacit. et scriptores alii: quo more dabatur interdum potestas militibus, legendi quem vellent, cujusque virtuti plurimum fiderent, ut ab illo latus suum tegeretur; et ita fiebat, ut omnes lecti essent. Verum tametsi morem illum fateamur, et ipsa verborum forma ad ipsum alludat, alia tamen est mens Poëtæ. Sæpe in acie contingit, ut quisque hostis sibi alium destinet, contra quem rem gerat. An post implicitas acies (nam hoc præcessit) quisque sibi virum legeret ad lateris sui custodiam? nugæ. Nullum enim tunc otium huic lectioni. Quid ergo ait? Plane quod in X. 'seque viro vir Contulit,' et quod Val. Flacc. Arg. l. VI. 'Ille, ubi consertis junxere frequentia telis Agmina, virque virum galeis adflavit adactis.' Et quod Cal. l. XII. ἄλλοι σύμπεσον ἀλλήλοισι. Quod Hom. Iliad. XIII. ἀνὴρ δ' ἀνδρὶ ἔρεισε. Quod Polyb. l. III. ἀγωνίζεσθαι κατ' ἄνδρα: et clarius idem in eodem lib. in Cannensi pugna ait, non pugnatum inter Romanos et Pœnos κατὰ νόμους, ἀλλ' εἰς ἅπαξ συμπεσόντες ἐμάχοντο συμπλεκόμενοι κατ' ἄνδρα. Sic et Plut. in vita Æmilii ait pugnatum καθ' ἕνα: et in vita Q. Flamminii ait, κατ' ἄνδρα συμπλέκεσθαι. et Eurip. in Supplicib. Ἱππεῦσι δ' ἱππεῖς ἦσαν ἀνθωπλισμένοι. Curtius l. III. post implicatas acies Darii, et Alexandri, 'collato pede, quasi singuli inter se dimicarent, in eodem vestigio stabant.' Ovid. Pont. Eleg. IV. 7. 'admotaque dextera dextræ.' Pro explicatione nostra aperte est Donatus, qui ait, non lectum amicum, sed hostem, quem quisque superaret. Certe Donati verba neque inepta neque imperita sunt, neque alicujus qui Donatum corruperit. Adduco adhuc pro majore firmitudine Petrum Apollonium, qui l. II. Excid. Hieros. ita Maronem imitatur, 'tum demum viribus aucti Hebræos Itali pellunt, rursusque Latinos Insurgens Hebræus agit, nunc illa vicissim Nunc hæc terra patet.' Est post pauca: 'rabies ac postquam tertia junctos Conseruit, legitque virum vir fervidus ira.' *Cerd.*

633 *Gemitus morientum*] Aliqui *morientum*, genitivum corruptum pro integro accipiunt, facit enim *morientium*. Servius.

Et sanguine in alto] Ἐμφατικῶς cædis ostenditur magnitudo. *Idem.*

634 *Armaque corporaque*] Versus πολυσύνδετος: et bene belli faciem demonstravit, multa enumerando, quæ in alto sanguine velut natarent. *Idem.*

Armaque corporaque] Laudo Stat. qui magistri sui modulo Theb. l. X. 'Tergaque pectoraque.' Est hoc optimum genus imitationis. *Cerda.*

636 *Quando ipsum horrebat adire*] Parenthesis: et quæritur quid sit *horrebat*. Servius.

637 *Hastam intorsit equo*] Figurate: nam *interqueo in equum* dicimus: ut, 'In latus, inque feri curvam compagibus alvum Contorsit.' *Idem.*

Hastam intorsit equo] Par ferme successus, ad exitium l. X. de equo Mezentii. *Cerda.*

Sub aure reliquit] Ex vulneris genere fugientem eum intelligimus esse percussum. *Servius.*

638 *Ictu furit ardua*] In antiquis aliquot codicibus *ferit* legitur, sed imperfecta esset oratio; quare *furit* longe melius. Est et illud advertendum, quod ubi vulgata exemplaria legunt 'altaque jactat crura;' vetera quædam *acta* habent. *Pierius.*

640 *Volvitur ille excussus humi*] Humi volvitur: nam *excussus* per se plenum est. *Servius.*

642 *Dejicit Herminium*] Nomen hoc de historia Romana est: nam cum Coclite contra Tuscos Lartius et Herminius steterunt, et pugnaverunt eo tempore, quo pons sublicius rumpebatur: unde et eum plurimum laudat,

ac si diceret, Talis hic est, qualis ille fuit. *Idem.*

Herminium] Servius ad alterum e sociis Coclitis refert, qui Porsenæ copiis in ponte sublicio restitit, apud Livium. Alii, in quibus est et Ph. Melanchthon (nec improbat Reinerius Reineccius Historicus, et nobis amicus, in Hist. Julia, tomo III. p. 417.) ad Herminium, sive Saxonum sive Cheruscorum ducem referunt, qui ad Luppiam amnem non procul a *Padelborn* Quintilium Varum cum tribus Rom. legionibus ad internecionem delevit: anno Christi XI. Hanc enim prosopographiam hominis esse Germani: et *Harminium (heerman,* sive *Ehrman)* Romæ nuper obsidem, clarum fuisse, et Virgilio etiam familiarem. *Taubmann.*

643 *Nudique humeri*] Ita veteres Germani pugnabant. Et Gallos etiam nudos pugnasse, Polybius auctor est: ut notat Turneb. XIV. 3. *Idem.*

644 *Tantus in arma patet*] Id est, Tantum patebat in vulnere, id est, in hostilia tela totus patebat. Alii *in armos*, pro armis vel scutis tradunt. *Serv.*

Per armos] Abusive: nam proprie *armi* quadrupedum sunt. *Idem.*

Latos huic hasta per armos, &c.] Ita Statius Theb. VII. 633. 'sic fessa manus venit hasta per armos Tydeos.' Licet ibi dicatur de equo. Potest enim hæc vox, si etymon spectes (ut Vossius in Etym.) esse generalis, et etiam dici de homine; quod et Lactantius ad d. l. Statii, advocato in testimonium hoc Virgilii loco, probat: Est enim *armus* ab ἀρμὸς, id est, *compages, commissura.* Vid. Vossium in Etymolog. *Emmeness.*

645 *Duplicatque viri transfixa dolorem*] Romanus codex, Mediceus, et aliquot alii perveteres legunt 'duplicatque virum transfixa dolore,' hoc est, duplici virum dolore cumulat. Qua forma dixit Ovidius: 'duplicataque vulnere cæco est.' Sunt qui inepte reposuere, 'duplicatque virum transfixa dolorem,' ut sit, transfixa virum duplicat dolorem, pulchro et figurato elocationis modo. Quam tamen secundo loco retulimus lectionem, in pluribus invenies exemplaribus. *Pierius.*

Duplicatque virum transf. dolore] Ita Turnebus XXIII. 14. quod probissimum: cum etiam auctoritas veterum Codd. teste Pierio, accedat. In magno enim dolore nos duplicari et curvari constat. Iliad. B. ἰδνώθη δὲ πεσών. Et de Thersite, πλῆξεν, ὁ δ' ἰδνώθη: ita Propert. IV. 7. 'quis nostro curvum te funere vidit?' *Taubmann.*

646 *Dant funera ferro*] In Mediceo, *vulnera*, cum decora, quæ sequitur, repetitione, 'pulchramque petunt per vulnera mortem.' Quod si *funera* legas dari, repetitio erit sententiæ, quæ non ita decora videatur. Est vero illud etiam: quod in aliis, 'at medias inter cædes;' in eodem Mediceo, 'at medias inter acies' legitur. Sed omnino plus est dicere, *inter cædes.* Pierius.

647 *Pulchramque petunt per vulnera mortem*] Nam semper hæc mors habita honestissima. Supra l. IX. 'Pulchram properet per vulnera mortem.' Liban. Declam. 15. τοὺς ἐν τῇ μάχῃ καλῶς ἀποθανόντας. Domitian. dux in orat. ad milites apud Simoc. Hist. v. 4. οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἐνυαλίου θανάτου γλυκύτερον. De his qui in bello ceciderant Curt. l. III. 'egregia morte defuncti:' et eod. lib. 'Et, sicut dubium esse an vinceret, ita illud utique certum esse, honeste, et magna laude moriturum.' Sulpitius Sev. Hist. l. II. loquens de Esther: 'et si certa pestis adesset, pulchro in negotio occumbere parat.' *Cerda.*

648 *Exultat Amazon*] Suspendendum, *exultat Amazon*, intelligas, quasi Amazon; nam Camilla Volsca fuerat: sic in primo, 'Dederatque comam diffundere ventis Venatrix,' *id est,* quasi venatrix. *Servius.*

Exultat Amazon] *Amazonum* pictu-

ras vide apud Scalig. v. 3. *Amazon autem*, quasi ἄτερ μαζοῦ: unde Titianus *unimammas* vocat, &c. *Taubm.*

649 *Unum exserta latus*] Vid. N. Æn. I. 496. *Taubmann.*

Pharetrata] Participium a fœminino genere derivatum. *Unum* autem *exserta latus*, pro exsertum latus habens. *Servius.*

650 *Et nunc lenta manu*] Cum det Camillæ triplex armorum genus, hastam, securim, arcum cum sagittis, omnino hæsit loco Cal. l. I. ubi Penthesileæ dat δέδν ἄκοντα, *acutam hastam*, armatque illam βουπλῆγι βαθυστόμῳ, *securi cui os latum*. Demum dat illi ἰοδόκον, καὶ τόξον ἀμάλικχον: *pharetram, et arcum immitem*. Rectius tamen multo Virgilius arcum appendit Camillæ humero, quam Calaber, qui equo. *Cerda.*

Spargens hastilia] Verbum jam dictum militiæ. Stat. Theb. II. 'saxa manu spargere.' Val. Arg. VI. 'densa spargens hastilia dextra.' Enn. in Scipione, 'Sparsis hastis longis campus splendet et horret.' *Idem.*

Densat] Id est, dense, sparse jacit. Sane densentur plures res in unum, ut, 'Vos unanimes densete catervas:' et declinatur, *denseo, denses, densat*. Servius.

Hastilia densat] In aliquot antiquis codicibus, *denset* secundæ conjugationis habetur: sed utrumque agnoscunt Grammatici. *Pierius.*

Et nunc lenta manu, &c.] Donatus legit, *lata:* propter illud *exultat*. Ita Serv. et Prisc. leg. *denset*, non *densat*. Et horum sententiam probat Fabric. illius in medio relinquit. Ac si Poeta *lenta hastilia* et *validam bipennem* posuerit, ad peritiam et laudem Camillæ, quæ omni telorum genere apte et militariter uteretur. Certe *denset* in secundo Ordine et Gifanius unice propugnat. Vide Not. Æn. VII. 704. et X. 422. 'addensent acies:' et XII. 'densete catervas.' *Taubmann.*

651 *Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem*] In antiquo codice manu scripto legere est 'nunc validam rapit in dextram non fessa bipennem.' Sed quum *indefessa* agnoscat Servius, vulgata illa lectio potior. *Pierius.*

Indefessa] Infatigabilis. Et omni ei Amazonum arma tradit, quas Titianus unimammas vocat: nam hoc est Amazon quasi ἄτερ μαζοῦ, sine mamma: *bipennis* autem dicitur, quod ex utraque parte habeat aciem, quasi duas pinnas, quas veteres dicebant. *Servius.*

Rapit indefessa bipennem] Refert Plin. VII. 56. *securim* fuisse inventam a Penthesilea Amazonum regina. Hinc forte a Virgilio Camillæ hic datur *bipennis*, et ab Ovidio *Amazones* dicuntur *securigeræ*. Horatius quoque Od. III. 4. *securim* vocat *Amazonium*. Ad quem locum refert Torrentius, Romæ in marmore quodam, cui Amazonum pugna esset insculpta, securim cerni velati duplicem, uni manubrio immissam, quod Virgilii *bipennem* explicat. *Emmeness.*

652 *Aureus ex humero sonat arcus*] In Romano codice legere est *ex humeris sonat*. Ut, duobus *os* continenter pronuntiatis, quodam veluti sibilo major sonitus excitetur, qualem Homerus ficto ex voce verbo mira expressit felicitate: ἔκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐν' ὤμων χωομένοιο. Sed advertendum apud Donatum scriptum esse 'aureus ex humeris erat arcus et arma Dianæ.' Omnino enim paulo infra, 'Aureus ex humeris sonat arcus et aurea vati Cassida,' ubi de ornatu Clorei Sacerdotis loquitur, habebimus. *Pierius.*

653 *Illa etiam, quando, &c.*] Hæc ratio etiam in Cal. l. I. Gestabat (inquit) Penthesilea arcum et pharetram: εἶχον ἄρ' αὐτῇ Χρυσὸν ἐν' αἰματόεντα μόθον βαλέων ἀλεγεινῶν Καὶ τόξεα πάλλεσκε. *Cerda.*

654 *Spicula fugientis*] Pro, ipsa fugiens. *Servius.*

Spicula fugientis] Pro, ipsa fugiens.

Et pinxit hic morem Parthorum, qui in aversum arcu converso sagittas mittunt: Turneb. XIV. 13. *Taubm.*

655 *At circum lectæ comites*] Subaudia *dimicant:* quod etiam sequens Amazonum indicat comparatio, quæ inducuntur circa reginam bella tractantes, ne culpetur poëta quod nullam earum pugnantem induxerit. *Ser.*

Larinaque virgo] Nomina hæc nobilissimarum sunt Italiæ fœminarum. Et *æratam* pro ferream: ut, 'micat æreus ensis.' *Idem.*

657 *Italides*] Ut Sicelides, Atlantides: atque sociarum ducem, Amazonam dicit, velut Amazonidas: ut, 'Ducit Amazonidum:' et est pulchra derivatio, non tamen vera: nam verum est Italiæ. *Italis* autem, unde est *Italides*, magis patronymicum est, quam derivativum; sicut Belis, unde Belides: et est Græcum. *Idem.*

Quas ipsa decus] Et ad delectas, et ad ipsam potest referri. *Decus* autem si ad Camillam, nobilitas, pulchritudo: si ad delectas, ornamentum, id est, quas sibi elegit ornamentum, id est, ad ornamentum. *Idem.*

Dia Camilla] Generosa, εὐγενής: nam Græcum est, cujus nominis etymologiam plerique volunt venire ἀπὸ τοῦ Διός: quod si sic est, dicemus dissentire derivationem a principalitate: nam *dia*, *di* producit, cum Διὸς corripiat: sicut e contra, cum *lux*, *lu* producat, *Lucerna*, *lu* corripit. *Idem.*

Dia Camilla] In Romano codice *dura* legitur, ut illud, 'Durum a stirpe genus.' Sed enim Servius admittit epitheton *dia:* quod in Medicæo, et aliquot aliis antiqnis codicibus *diva* scriptum invenias. Quo super loco Donatus ait, 'Tantum Camilla ad Dianæ animum pertinebat, ut apud socias suas pro Dea haberetur.' *Pierius.*

Dia Camilla] Pro *diva*. Horatius Sat. I. 2. 'sententia dia Catonis.' Persius Sat. I. 45. 'ecce inter pocula quærunt Romulidæ Saturi, quid dia poëmata narrent.' Ovid. Fast. II. 598. 'Quæque colunt thalamos, Ilia dia, tuos.' Et Metam. IV. 686. 'Si tamen in dio quondam concreta profundo,' &c. Ad quæ loca vid. Nic. Heinsius. *Emmenes.*

658 *Pacisque bonæ*] Congruum paci epitheton dedit, ut eam bonam diceret, cum bellum e contra sit pessimum: nam sine dubio et belli sævi diceret, si ratione versus liceret. Quidam bonum interdum pro grandi accipiunt. *Servius.*

Bellique ministras] Nonnulli *ministras* modo ad bellum tantum referri volunt, ideoque conjunctionem incongruè positam, et ordinem esse, 'decus pacis, et ministras belli.' Poterit et ita, Quas sibi decus delegit ministras bonæ pacis et belli. *Idem.*

Pacisque bonas bellique ministras] *Bonas* quidem in codicibus aliquot antiquis habetur. Sed enim cum Medicæo plures, atque iidem probatiores, *bonæ* legunt, idque Servius agnoscit. Donatiana tamen paraphrasis ad eam lectionem, quæ *bonas* habet accusativo casu, respicere videtur. Sic enim est: Denique cum iret ad bellum, has sibi esse comites voluit, quod essent ornamento in pace, et ministræ in certaminibus belli. Potest et sic intelligi, ut *bello* et *paci* ornamento esse viderentur: et sic in utroque obsequerentur, ut utrunque ornarent: et hoc esse arbitror melius. Ipsa enim est pura societas et vera religio, ut nullum tempus dissimiles faciat, quos fœdera suscepta conjunxerint. Pulchrum est enim servare societatem, et ejus commodum custodire. Nullam istarum dicit belli gessisse certamen, sed asseruit ministerio fuisse bellanti. Nec exponeretur Camilla de sociis, si impares essent in caussa certaminum, aut ipsa quæ laudabatur esset inferior, si exercitationes illæ præstarent: tamen ipsarum præsentia non vacua fuit, quum, ut dictum est, ministerio

juvabant operaque bellantem. *Pierius.*

659 *Quales Threiciæ*] Tanais fluvius est qui separat Asiam ab Europa, circa quem antea Amazones habitaverunt, unde postea ad Thermodonta fluvium Thraciæ transtulerunt: quod et Sallustius testatur, dicens, 'Dein campi Threissi, quos habuere Amazones, ab Tanai flumine incertum quam ob caussam digressæ.' Has quidam dicunt stato die solitas Sinthiis coire. *Servius.*

Quales Threiciæ, &c.] Vides his quinque versibus pulcherrimam Amazonum descriptionem. Subjicio Silianam l. II. 'Quales Threïciam Rhodopen, Pangæaque lustrant Saxosis nemora alta jugis, cursuque fatigant Hebrum innupta manus: spreti Ciconesque, Getæque, Et Rhesi domus, et lunatis Bistones armis.' Et illam Claud. qui de iisdem, sed jam in pace, 'Qualis Amazonidum peltis exultat ademptis Nuda cohors: quoties Arcton populata virago Hippolyte, niveas ducit post prælia turmas. Seu flavos stravere Getas, seu forte rigentem Thermodontiaca Thanain fregere securi.' *Cerda.*

Flumina] Pro flumine, aut fluenta. *Servius.*

Thermodontis] Plenum est *Thermodoon*, sed per Synæresim *Thermodon* facit. Unde *don* circumflexum habebit accentum. Græca enim nomina necesse est ut circumflectantur, quotiens fit Synæresis exigente metri necessitate. Ergo si sit *Thermodoon*, *do* acutum habebit accentum: quod si *Thermodon* fecerit, et in finalem transfertur, et mutatur accentus; nam fit circumflexus. *Idem.*

Thermodoontis] Romanus quidem codex, et plerique alii veteres uno exemplo legunt *Thermodoontis*, versu Adonio. Nam quæ super hoc nomine Grammatici de accentu loquuntur, in caussa fuere, ut *Thermodoontis* pentasyllabum, absque synæresi legi posse arbitrarentur; sed enim secunda syllaba (quod forte minus animadverterunt) ω μέγα est, Θερμωδῶν, quæ corripi non potest, nisi more Dorum id in ο μικρὸν, verterimus: communius vero est *Thermodontis* κατὰ κράσιν dimetro spondaico proferre: quod quidem apud Ovidium aperte factum invenias: 'Et tu fœmineæ Thermodon cognite turbæ.' Pontanus tamen *Thermodoontis* videtur accepisse, non uno loco, pari syllabarum numèro cum *Hippocoontis*, ut in libro de Poëticis numeris. In libro vero de Adspiratione, Latinos ait ultimum o resolvere, quia vox ea bene aliter locari non posset in versu Heroico: putavit ille quidem secundam nominis hujus syllabam esse brevem. *Pier.*

Flumina Thermodontis Pulsant] Poësis mira. Non enim flumen pulsatur, sed ripa fluminis. Sic Georg. II. 'Namque alia nullis hominum cogentibus, ipsa Sponte sua veniunt camposque et flumina late Curva tenent:' id est, ripas fluminum. Auson. in Mosella, 'Sic mea flaventem pingunt vineta Garumnam.' Ita et Prop. Eleg. I. 14. 'Tu licet abjectus Tyberina molliter unda.' Noto etiam dictum proprie a Poeta *flumina*, nullo tropo. Nam Apollon. Argonaut. l. II. ait, huic fluvio esse ῥέεθρα τετράκις εἰς ἑκατόν. *Cerda.*

660 *Pulsant*] Ennius, ad Musas, 'quæ pedibus pulsatis Olympum.' *Servius.*

Bellantur] Pro *bellant*: nam solent verba pro verbis poni. Unde nunc passivam declinationem sub activa posuit significatione: sicut in Georgicis, 'Et placidam paci nutritor olivam:' futurum tempus a passivo posuit, pro præsenti ab activo. Nam *nutritor* pro *nutri* posuit. Unde est e contra, 'Nox humida cœlo Præcipitat.' *Idem.*

Bellantur] Pro bellant: ut Pers. Sat. 3. 'trutinantur verba.' *Cerda.*

Bellantur] Ita quoque Silius Itali-

eus l. II. 'Et nudis bellantur equis.' *Ennneus.*

661 *Hippolyten*] Hæc Amazonum fuit regina, cui victæ Hercules baltheum sustulit: hujus filia Antiopa quam Theseus rapuit, unde Hippolytus. *Servius.*

Hippolyten] Fuit hæc Penthesileæ κασιγνήτη, *soror*, ait Cal. l. I. Ideo ex studio utramque Poëta conjungit. Modum cædis lege apud Cal. *Cerda.*

Martia] Aut bellicosa; aut Martis filia, quæ ab Achille occisa ac mortua adamata est; ut nonnulli vero adserunt, cum Achille concubuit, et ex eo Caistrum filium edidit, ex quo flumen Lydiæ ita appellatur. *Refert* autem, aut addita est præpositio, *re*, id est, fert; aut mutata pro infert. *Servius.*

Cum se Martia curru Penthesilea refert] Sunt qui nomen *Penthesilea*, per *a*, prima syllaba scribant: quum tamen codices tam Virgil. quam etiam allorum auctorum una cum Græcis eam *e* vocalem secundam statuant, quare illud Librariis adscribendum. Quod vero Virgilius, *Penthesileam Martiam* appellarit, non ea tantum caussa est, ut bellatricem significet, quod alibi fecit, sed quod, ut ex Trogo Justinus tradit de Amazonibus, 'Ne successibus deesset auctoritas, genitas se a Marte prædicabant.' *Pierius.*

Martia Penthesilea] Datur huic a Cal. l. I. Ἄρηϊος θυμὸς, *animus Martius.* Cerda.

662 *Ululante tumultu*] *Ululare* veteres etiam vocem quæ redditur initio prælii dicebant, quam Græci ἀλαλαγμὸν vocabant. *Servius.*

663 *Lunatis agmina peltis*] Ita Stat. Theb. l. v. 'lunatum agmen:' et Sen. Trag. 'lunata pelta.' Error Hesychii et Suidæ pessimus est. Ait prior, πέλτη, εἶδος ὅπλου, δόρυ: *pelta, species armorum, hasta.* Posterior, πέλτας, λόγχας: *peltæ, hastæ.* Manavit error a vocum similitudine. Nam *peltæ* sunt a *vibrando* dicta, ἀπὸ τοῦ πάλλειν. Xenophon libro primo κυν. ubi describit venationem Persarum, dat illis πελτὰ δύο, ὅταν τὸ μὲν ἀφιῶνται, τῷ δὲ, ἂν δέῃ, ἐκ χειρὸς χρῶνται. Suidas quoque ipse, πελτὰ, τὰ δόρατα: et ipse etiam Hesychius πελτὰ, ἀκόντια, λόγχαι. Igitur ab hac vocum similitudine uterque aut deceptus aut corruptus. Nam peltas ad jacula retulit nemo. Peltarum formas Plutarchus in Numa de re alia loquens, esse rotundas satis indicat, attribuens κύκλον et περιφέρειαν. Scholiastes tamen Thucydidæ in libro secundo ad ea verba, ἱππέων τε καὶ πελταστῶν, ita ait, πέλτη, ἀσπὶς τετράγωνος: Suidas quoque, πέλται, ἀσπίδια τετράγωνα. Sed hos loqui non de pelta Amazonum, mihi certissimum, nam hæc lunata fuit; nec aliud vult Plinius, cum assimilat folio ficus Indicæ, XII. 6. Isidorus facit 'in modum Lunæ mediæ:' qua voce Poëtas explicat, qui lunatas cum faciunt peltas, *in modum Lunæ mediæ* intelligendi sunt; aut saltem, quod ego potius credo, 'in modum Lunæ cum morsu aliquo,' nam ita est folium ficus Indicæ. Nam, quod rotundum est, et in modum Lunæ plenæ, Latinis *lunatum* non dicitur, sed quod est forma semicirculari, fortasse quia hac forma, ut plurimum, Luna visitur. *Cerda.*

Lunatis agmina peltis] Vid. supra Æn. I. 494. *Ennneus.*

664 *Quem telo primum dejicis*] Homericum est, interrogationem ad ipsum referre qui describitur, cum semper sic musæ interrogari consueverint: ut, 'Vos, o Calliope, precor aspirate canenti.' *Servius.*

Quem telo primum, quem, &c.] Camillam admiratur ob feriendi celeritatem, et occisorum ingentem numerum: nam discerni non poterat, quem postremo loco mactasset: tanta quippe pugnandi ars et celeritas. *Donatus.*

Quem telo primum, &c.] Parens Homerus Il. v. de Hectore, Τὸν πῶς τὸν πρῶτον, τίνα δ' ὕστατον ἐξενάριξεν; Re-

petit l. XI. in rebus ejusdem Hectoris: et l. XVI. in rebus Patrocli, cui extremo loco Virg. hæsit; nam ibi Homerus interrogat Patroclum quem primum, quem postremum interfecerit; et addit, ὅτε δή σε θεοὶ θάνατόνδε κάλεσσαν. Sic et Camilla, quo die periit, interrogatur de virtute sua. Delectatus Nonnus hac poësi tribus in locis, libris videlicet XXII. et XXX. et XXXII. Aliquo sapore Stat. l. I. 'Quem prius Heroum Clio dabis?' Sed et S. Joannes Chrysost. laudaturus Ignacium Martyrem assurgit poëtica assultantia: τί πρῶτον, τί δεύτερον εἰπεῖν, τί τρίτον; Aristides etiam in Panathen. τί χρὴ πρῶτον, ἢ τί τελευταῖον εἰπεῖν; et in Leuctrica: οὐκ οἶδα δ' ὃ πρῶτον ἔπω, πολλῶν παρόντων. Vide et l. III. Epigram. et Terent. Eunuch. act. V. scen. 9. *Cerda.*

Aspera virgo] Epitheton ad officium belli respiciens: alias incongrue virginem asperam dicimus. *Servius.*

666 *Euneum*] Quia Latina est declinatio, ideo non accipit accentum: nam Statius, quia Græce declinavit, Græcum accentum posuit dicens, 'nunc Euneon audit Ante Thoas.' *Idem.*

Eumenium] Proprium hoc nomen *Eumenium*, alio atque alio modo, in aliis atque aliis codicibus scribitur. Sed ut quæ absurda videntur, missa faciam: Romanus codex, Oblongusque, Mediceus, et aliqui alii manu scripti eodem exemplo *Eunæum* legunt; et in Donati codice eodem est modo. *Pierius.*

667 *Longa abiete*] Hasta abietali: arborem enim pro hasta posuit. *Serv.*

668 *Sanguinis ille vomens rivos*] Apulejus Metam. l. IV. 'Super quendam etiam vetustissimum lapidem prope jacentem decidens, perfracta diffissaque crate costarum, rivos sanguinis vomens, non diu cruciatus vitam evasit.' Supra Æn. IX. 456. 'plenos spumanti sanguine rivos:' et vs. 414. 'Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen,' &c. *Eum.*

669 *Mandit humum*] Sic supra, *et humum semel ore momordit.* Homer. sæpe ὀδὰξ ἑλεῖν οὖδας: et forma alia Il. VI. ὀδὰξ λαζοίατο γαῖαν: a quo Apollon. Arg. l. III. βῶλον ὀδοῦσι λαζόμενοι. Lycoph. in Alex. γαῖαν ὀδὰξ δάψουσι. Nonn. l. XI. ἔσφιγξε γαῖαν ὀδόντι, explica, *strinxit, pressit.* Invenio et duas alias formas in Calab. nam l. I. δεδαργμένοι κόνιν: et l. XI. γαίῃ ἐνέρεισεν ὀδόντας. Martius Poëta antiquus antiquo etiam verbo, 'ille hiatans herbas moribundo ore.' Solemne est verbum *mordeo*, quod intulit Princeps Virgilius, a quo Ovidius, Claudianus, Plinius. Primus Metam. l. IX. 'et arenas ore momordi.' Alter de Bell. Get. 'Italamque momordit arenam.' Tertius VIII. 16. de leone: 'Creditum est a moriente humum morderi.' Verbum *mando* hic habes. *Cerda.*

Suo se in vulnere versat] Codices plerique veteres *suo se volnere* legunt: absque *in* præpositiva particula, quæ quidem hoc loco non sine injuria sententiæ detrudi potest. Operæ pretium autem esse judicavi quæ super hanc sententiam Ti. Donatus commentatus est, adponere: '*Atque cruentam Mordet humum, moriensque suo se volnere versat.* Cadentes enim repentino ictu mordent, quod fortassis occurrerit. Iste igitur mordens terram, et crebris hoc morsibus faciens, vertebat se, et in suo se cruore volvebat. Hoc dicendo ostendit eum tam graviter percussum, ut illic caderet, ubi confossus est. Qui vero assidue volvebatur in volnus, et terram mandebat, quam rigaverat cruor, apparebat eum aliquem adhuc sensum doloris habuisse.' *Pierius.*

670 *Tum Lyrin Phegasum*] In antiquis *Lirin*, Latinis literis scriptum est. In Romano, in Oblongo, et aliquot aliis *Pagasum* per *a* prima syllaba, quod ab eruditis receptum video. Invenies et alio modo scriptum, sed in re parvi momenti satis est recep-

tiora indicasse. *Idem.*

671 *Suffuso*] Casuro: nam suffusi equi dicuntur quos vulgo incespitatores vocant. Alii *Suffosso* legunt, id est, præcipiti et cadenti. *Servius.*

672 *Dum subit*] Scilicet ad sustentationem ruentis inclinat: et vult utrumque tanta celeritate esse percussum, ut unum interemptum putares: inde enim, 'Præcipites pariterque ruunt.' *Idem.*

Inertem] Nudam, an nihil proficientem? *Idem.*

674 *Sequitur*] Pro persequitur. *Id.*

675 *Chromimque*] Romanus et Oblongus codex *Chromum* legunt, et aliquot ex accuratioribus. *Pierius.*

676 *Quotque emissa manu, &c.*] Non absimilia Hom. l. VIII. de Teucro, qui cum octo sagittas emisisset, Πάντες δ' ἐν χροΐ πῆχθεν Ἀρηϊθόων αἰζηῶν: *Omnes fixæ sunt in corpore Martiorum juvenum.* Cerda.

677 *Orphitus*] In Romano codice *Ornytus* per *y* in pene ultima, παρὰ τὸ ὄρνυμι, quod impetum facere significat. Nam si ab *ave* sit, *t* litera adspiraretur. In Donati quoque commentariis *Ornutus* habetur, *y* litera in *u* more veterum mutata. *Pierius.*

Armis Ignotis] Novis, inconsuetis. Vel *ignobilis*, id est, non conspicuus. *Servius.*

678 *Iapyge*] Appulo equo. *Idem.*

Equo Iapyge] Id est, Appulo: Apulia enim et *Iapygia* dicta. Gell. II. 22. *Taubmann.*

679 *Pellis erepta juvenco*] Id est, lorica: nam proprie *lorica*, est tegimen de corio tanquam de loro factum: quo majores in bello uti consueverant. *Servius.*

Cui pellis latos humeros] Hoc genus armaturæ olim in pretio ad ferocitatem præferendam, et terrendos hostes. Sum jam de illa alias locutus; nunc offero Apollon. l. I. Δέρμα δ' ὁ μὲν ταύροιο ποδηνεκὲς ἀμφέχετ' ὤμοις Ἄργος Ἀρεστορίδης λάχνῃ μέλαν. De Achille Ennod. in Declam. 'Illos humeros, quos spoliati leonis terga calefecerant, auro distincta, vel murice palla claudebat.' Erat hic quidem Heroum habitus. Interpres Apollon. σύνηθες τοῖς ἥρωσι δερματοφορεῖν. *Cerd.*

680 *Caput ingens oris hiatus*] Amphibolon: id est, hiatus. *Servius.*

Caput ingens oris hiatus] Hic Orphito caput lupi, et l. VII. caput leonis Aventino: 'Ipse pedes tegmen torquens immane leonis Terribili impexum seta cum dentibus albis Indutus capiti.' Eurip. de Hercule in Tragœdia ejusdem, δεινῷ χάσματι θηρός. Ait armatum in capiti *terribili rictu feræ.* Cerda.

682 *Agrestisque manus armat sparus*] Bene *agrestis*: nam *sparus* est rusticum telum in modum pedis recurvum. Sallustius, 'Sparos aut lanceas, alii præacutas sudes portare.' Varro ait *sparum*, telum missile, a piscibus ducta similitudine qui spari vocantur: Alii *sparus*, a spargendo dici putant. *Servius.*

Sparus] Fuisse hoc telum missile satis indicat Æmilius in Epaminonda, quem ducem ait, 'sparo eminus percussum.' Maro *agrestem* vocat: nam telum nulla politum arte, ut liquidum ex Sallust. in Catil. ubi, 'ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, lanceas, alii præacutas sudes portabant.' Lucill. ut est apud Non. diverso enuntiat genere; nam ille, 'tum spara, tum rumices.' *Cerda.*

Sparus] Rusticum telum in modum pedi recurvum: a *spargendo*: εἶδος ἀκοντίου, Gloss. Nostris, *Ein Sparn.* Vide Fest. et Scalig. ibid. et Alexand. VI. 22. *Taubmann.*

Ipse catervis Vertitur in mediis] In codicibus aliquot antiquis 'ipse catervas Vertitur in medias' legitur. Sed quum sententia de eo sit, qui contineatur in loco, non autem in quempiam feratur; magis placet ablativo casu, quod in pluribus habetur exemplaribus. *Pierius.*

683 *Vertitur in mediis*] Id est, agi-

tur: nam Græce dixit ἀναστρέφεται. *Servius.*

Vertitur in mediis] Pro, *versatur.* Græcis στρέφειν, πολεῖν, ἀναπολεῖν, ἀναστρέφεσθαι. Plutarchus in Fabio: διὰ τῆς ἀγορᾶς ἀνεστρέφετο: *in foro versabatur.* Præclus in Hesychium: Τὸ οὖν στρέφειν πολεῖν εἶλεγον, καὶ τὸ ἀναστρέφειν ἀναπολεῖν, ὅσπερ καὶ τὸν οὐρανὸν αἰθέριον διὰ τὴν στροφὴν τὴν περὶ τοὺς πόλους λέγειν παρεπολεῖν. Et quemadmodum hic *verti* ponitur pro *versari*, ita quoque *converti* pro *conversari* occurrit apud Ælium Spartianum in Adriano Cæsare c. 11. 'Conversis regio more militibus.' Ad quem locum vid. Cl. Salmasius. *Emmenes.*

Toto vertice supra est] Sic Statius de Capaneo, 'Et toto transcendit corpore bellum.' *Servius.*

684 *Hunc illa exceptum*] Fraude circumventum; ut, 'Æmulus exceptum Triton.' *Idem.*

Agmine verso] Aut converso impetu suo, aut adversariorum coniato agmine. *Idem.*

685 *Trajicit*] Vis jactus ostenditur. *Idem.*

686 *Silvis*] Pro, *in silvis:* et est Archaïsmos: casus pro casu. *Idem.*

687 *Muliebribus armis*] Usus obtinuit ut innuptas, *virgines;* nuptas, *mulieres* vocemus. Nam apud majores indiscrete *virgo* dicebatur et *mulier:* utrumque enim sexum tantum significabat; ut ecce hoc loco dicit 'armis muliebribus,' cum Camillam innuptam fuisse manifestum sit. Item in Bucolicis legimus, 'Ah virgo infœlix,' cum Pasiphaën constat ex Minoë ante amorem tauri filios suscepisse. Terentius in Hecyra, etiam mulierem post partum, *virginem* vocat, 'Nam vitium est oblatum virgini olim ab nescio quo improbo.' *Servius.*

688 *Nomen tamen haud leve patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ*] Irrisio est amaritudinis plena: nam si volueritmus simpliciter accipere, ut ita sit dictum, quemadmodum supra, 'Æneæ magni dextra cadis,' incipit contrarium esse superioribus. Unde melius est ut perseveremus in sensu, et ita sit dictum: Magnam re vera gloriam laturus est ad manes parentum, quem fœminea tela sup- rarunt. *Idem.*

Nomen tamen haud leve, &c.] Eadem gloria l. x. 'Æneæ magni dextra cadis.' Achilles Homericus, ignavo mortis genere deprehensus, ut putabat, ita optat: Ὡς μ' ὄφελ' Ἕκτορ κτεῖναι, ὃς ἐνθάδε τέτραφ' ἅριστος. Et reddit rationem; nam ita interfecisset ἀγαθὸς ἀγαθὸν, *fortis fortem*, quasi esset gloriosum, fortem a forti cadere. Ovid. Metam. x. 'a tanto non indignabere vinci:' et post panca: 'seu vincar, habebis, Hippomane, victo magnum et memorabile nomen.' Stat. Theb. l. viii. 'magnum cupis, improbe, letbi Nomen, ait.' Apud Curt. l. vii. captivi quidam ducti ad necem, 'gaudent se perire a tanto Rege (Alexandro) victore omnium gentium:' et addunt: 'Si ab alio occiderentur, tristes morituros fuisse.' Cum vero Poëta adjiciat, 'Manibus hoc referes telo cecidisse Camillæ,' non dubium quin ab illo Ovid. et Valer. Ille in Metamorph. ubi Perseus, 'Magna feres tacitus solatia mortis ad umbras A tanto cecidisse viro.' Hic Argon. l. iv. ubi Pollux ad Amycum, 'Ac super insistens, Pollux ego missus Amyclis, Et Jove natus, ait, nomen mirantibus umbris Hoc referes, sic et memori noscere sepulcro.' *Cerda.*

689 *Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ*] In Mediceo codice lasciva admodum adnominatione legitur: 'Manibus hoc referes, manibus cecidisse Camillæ.' Sed *telo* reliqui omnes agnoscunt. *Pierius.*

691 *Sed Butem adversum cuspide figit*] Ut præteream *fixit* præterito tempore, quod in plerisque codicibus habetur, eo me convertam, quod ma-

joris alicujus momenti esse videatur. Antiquus admodum codex *adversa* legit, sed de *cuspide* dictum : hoc parum mihi satisfacit. Romanus codex, et Oblongus, Pomponianæ deliciæ, una cum Mediceo, *aversum* legunt. Quod ideo mihi adridet, quia jocari videtur Poëta in diversa feriendi ratione describenda. Unum enim Camilla jam aversum, et fugam arripientem in collo sauciaverat. Orsilochum vero contra elusit, simulata fuga. Quem quidem de fuga locum Virgilius ex Horatiorum pugna desumpsit. *Idem.*

692 *Sedentis*] Equitis. Sane eum ex vicino intelligimus esse percussum. *Servius.*

693 *Dependet parma*] Parmæ, clypei, peltæ, et talia loro illigantur, ut, cum necesse sit, neglectim gestentur, et pendeant. Plutar. in vita Æmilli : *τῶν Μακεδόνων τὰς πέλτας ἐξ ὤμου περισπασάντων. Cerda.*

695 *Interior*] Sinisterior, breviore scilicet circulo. *Servius.*

Eludit gyro interior] Redi ad superiorem locum Æn. III. 'Proram dum ad saxa suburget Interior.' Hanc autem pugnandi equitandique solertiam eodem libro in Ascanii Troja visus est Maro graphice describere ; et ab eadem disciplina equos Æneæ laudatos ab Homero refert Plato in Lachete, his : *καὶ Ὁμηρός που ἐπαινῶν τοὺς τοῦ Αἰνείου ἵππους, κραιπνὰ μάλ' ἔνθα καὶ ἔνθα ἰέμη αὐτοὺς ἐπίστασθαι διώκειν ἠδὲ φέβεσθαι, καὶ αὐτὸν τὸν Αἰνείαν κατὰ τοῦτο ἐπαινεσαι κατὰ τὴν τοῦ φόβου ἐπιστήμην, καὶ εἶπεν αὐτὸν εἶναι μήστωρα φόβοιο. Germ.*

Sequiturque sequentem] Roges, qui fieri potuit, ut Camilla, cum ipsa fugeret, et illam Orsilochus sequeretur, dicatur illum sequi? subjicit enim, 'sequiturque sequentem.' Solutio est facilis: nam *interior;* cum enim illa breviore cursu gyros duceret ex summa peritia, persisteretque velut [illegible] centro circuli, factum necessario, [illegible]ndem aliquando sequeretur sequentem. *Cerda.*

696 *Tum validam perque arma viro perque ossa securim, Altior insurgens*] Romanus codex, et aliquot alii, *exurgens* habent, quod agnoscitur a Donato. Sed *insurgens* in pluribus est exemplaribus. In Mediceo illud etiam diversum, quod *valida securi* casu septimo legitur, 'Tum valida perque arma viro perque ossa securi:' utpote instrumento, quo ipsa 'altior insurgens, oranti et multa precanti Congeminat vulnus.' *Pier.*

698 *Congeminat*] Hic distinguendum. Nam nemo dicit, 'securim vulnus congeminat,' sed *securis.* Serv.

699 *Incidit huic*] Figurate, pro, *in hanc incidit.* Terentius, 'Ego in eum incidi infelix locum, ut neque amittendi, neque retinendi sit copia.' *Id.*

700 *Apenninicolæ bellator filius Auni*] Quia Liguria majore parte sui in Apennino est constituta. 'Ligures autem omnes fallaces sunt,' sicut ait Cato in secundo Originum libro. *Id.*

Filius Auni] Annus scilicet : nam, ut supra diximus, cum, dictis parentibus, filiorum nomina supprimuntur, eos patri cognomines intelligimus : ut, 'Tiburti Remulo ditissimus olim.' *Idem.*

702 *Evadere pugna*] Vulgata quidem exemplaria, *pugna* casu septimo legunt. Sed Oblongus codex *pugnam* habet accusativo casu. Utrumque elocutionis modum admittunt Grammatici. Sed Romanus, Mediceus, et aliquot alii perveteres, *pugnæ* scriptum ostendunt, Græcanica elocutione *ἀποφεύγειν τοῦ πολέμου.* Sed quia nusquam ego alibi figuram hujusmodi apud Auctores reperi, quod meminisse possim, in medio hoc relinquam. *Pierius.*

Evadere pugna] Ita politius loqueris, quam ut Quintil. Declam. 335. 'has manus evaserit.' Itaque, qui in Virg. legunt, *evadere pugnam,* non ita polite. *Cerda.*

703 *Reginam avertere*] Proprio

verbo usus est, ut est mos equestris, id est, non sperat fore, ut illam averteret. *Servius.*

704 *Versare dolos ingressus*] Tractare: ut, 'Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.' *Idem.*

Astu] Malitia. Nam proprie *astutos*, malitiosos vocamus. Unde in Terentio, postquam de domino dixit servus *astute*: ille iratus ait, 'Carnifex quæ loquitur?' Cicero, 'Ita fit ut tua ista ratio existimetur astuta: meum hoc consilium necessarium.' *Id.*

705 *Quid tam egregium, &c.*] Cum tota hac sententia congruit locus Calab. l. XI. ad exitum. Αἰνεία, νῦν ἔολπας ἐνὶ φρεσὶ σῇσιν ἄριστος Ἔμμεναι, ἐκ πύργοιο πονεύμενος, ἔνθα γυναῖκες Δυσμένεσιν μάρνανται ἀνάλκιδες· εἰ δέ τις ἐσσὶ, Ἴσχεο τείχεος ἐκτὸς ἐν ἔντεσιν: *Ænea, nunc animo confidis tuo fortissimum Te esse, e turri rem gerens, unde etiam feminæ Imbelles pugnant cum hostibus: si autem aliquis tu es, Sustine extra murum armatus.* Cerda.

705 *Forti equo*] Ennius apud Tull. de Senect. 'Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.' Lucret. l. III. 'fortis equi vis.' In his *fortem equum* explicat Nonius *celerem*: fortasse, quia Aunus fugam objectabat Camillæ. Sed aptius est, ut acrem intelligas, atque animosum, et generosum, et cui θυμὸς sit, ut loquitur Xenoph. Herodotus certe dixit, ἵππῳ γενναίῳ ἐποχούμενος φεύγει: *generoso equo vectus fugit.* Idem.

706 *Dimitte fugam*] Id est, equi celeritatem, cui fidis, relinque. *Serv.*

Æquo crede solo] Ut Æneid IX. 'dare se æquo campo:' quem locum vide. *Cerda.*

707 *Pugnæque adcinge pedestri*] In antiquis plerisque codicibus ablativo casu positum est, 'pugnaque adcinge pedestri.' Alibi tamen, 'adcingunt omnes operi,' dictum acquisitivo casu. *Pierius.*

708 *Ventosa ferat cui gloria fraudem*] Hæc est vera et antiqua lectio: Ut *fraudem* non *laudem* legas: ut si *fraudem* legeris sit sensus, Pedes congredere: jam agnosces, cui inanis jactantia adferat pœnam. Nam *fraudem*, veteres pœnam vocabant: ab eo quod præcedit, id quod sequitur: ut, 'et scelus expendisse merentem Laocoonta ferunt.' Cicero in Cornelianis: 'Ne fraudi sit ei, qui populum ad contentionem vocarit.' Ut etiam in antiquo cognoscitur jure. Sallustius in Catilinario, 'Diem statuit antequam sine fraude liceret ab armis discedere.' Si autem *laudem* legerimus, erit sensus, Agnosces cui inanis gloria afferat laudem. *Ventosa* autem *gloria* est, quam Græci κενοδοξίαν vocant. *Servius.*

Ventosa ferat cui gloria laudem] Romanus codex *fraudem* habet, quum tamen plerique alii veteres *laudem* legant. Servius a Romano codice stat, qui *fraudem* veram esse lectionem putat: curque ita sit legendum, quasdam affert rationes. Contra Ti. Donatus *laudem* agnoscit, hac paraphrasi: 'Experiundo cognosces quis debeat jure meritoque laudari.' Utra potior sit sententia, quum non veteres tantum codices, verum et opinatissimi Grammatici diversa tradant, aliorum arbitrio judicandum reliqui. Est etiam in Mediceo *feret* finitivo modo, ut quid certius afferat: sed *ferat* in pluribus habetur. *Pierius.*

709 *Acrique incensa dolore*] In Romano codice, in Oblongo, in Mediceo, et plerisque aliis antiquis, *accensa* et *adcensa* legitur. *Idem.*

710 *Paribusque resistit in armis pedes*] Sicut et illum congressurum putabat. *Servius.*

Paribusque assistit in armis] Oblongus quidem codex *assistit* habet. Sed cum Mediceo Porcius, Vitalianus, atque Delphius, et pleraque exemplaria manuscripta, *paribusque resistit in armis* legunt. *Pierius.*

711 *Pura parma*] Tunc enim pri-

mum in bella descenderat. *Servius.*

Puræ parmæ] Ita l. IX. 'parmaque ingloria alba.' Ita vero dicta *puræ parmæ*, ut ab Iuvenal. Sat. IX. 'argenti vascula puri:' et ab Plin. epist. III. 1. 'in argento puro et antiquo.' *Cerda.*

712 *Abvolat ipse*] Hic *abvolat* omnino, vel *avolat*, ut in Mediceo legendum. Tametsi *advolat* in antiquis aliquot codicibus reperiatur. *Pierius.*

713 *Fugax*] Fugiens. Nam nomen est pro participio: non enim fugacem possumus accipere, quem supra legimus bellatorem. *Servius.*

714 *Quadrupedemque*] In antiquis aliquot codicibus *quadripedemque*, ut observatum sæpius per i secunda syllaba. *Pierius.*

Ferrata calce] *Calcem* genere fœminino. *Servius.*

Ferrato calce fatigat] *Ferrato* virili genere in impressis codicibus aliquot inveni, parcius in manu scriptis: qui plurimum habent *ferrata calce* genere fœminino, uti est in Mediceo; et ita scripsisse Virgilium Nonius Marcellus attestatur: quamvis Plautus et Varro *calcem* masculino genere dicere maluerint. Præterea quæri dicit Probus, qua de causa Virgilius nomen hoc fœminino genere pronuntiaverit: factumque ideo ait, quoniam quæcunque nomina Romana duntaxat inanimalia, nominativo casu, numeri singularis, *x* litera terminantur, et monosyllaba esse reperiuntur, hæc fœminini generis esse pronuntiantur. Ad hæc Fl. Sosipater *calx* ait, 'sive qua calcamus, sive qua ædificamus, fœminini generis est, ut et Virgilius ait, *Ferrata calce fatigat.*' Pierius.

Ferrata calce fatigat] Ita Charis. et Non. et Probus: ita imitatus et Silius l. XIII. 'Jam compos voti ferrata calce fatigat Cornipedem.' Itaque Ms. Mediceus. Quidam *ferrato c.* T.

715 *Vane Ligus*] Aut fallax, aut inaniter jactans; nam *vanos*, stultos, deteriores dicere cœperunt: et rarum est etiam in neotericis. Iuvenalis, 'Sic libitum vano, qui nos distinxit, Othoni.' Quid autem hoc loco *vane* significet, sequentia demonstrant, 'frustraque animis elate superbis:' possumus tamen hic et mendacem verius accipere, quia ait, 'dum fallere fata sinebant;' et, 'Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.' Nigidius de Sphæra: 'Nam et Ligures qui Apenninum tenuerunt, latrones insidiosi, fallaces, mendaces.' Cato originum l. XI. cum de Liguribus loqueretur: 'Sed ipsi unde oriundi sunt exacta memoria inliterati, mendacesque sunt, et vera minus meminere.' Sane subito, ut solet, ad characterem dramaticum transit; neque enim ostendit Camillam loqui cœpisse. *Servius.*

Vane Ligur] Antiquissimus codex majoris notæ Mediceus, et pleraque vetera exemplaria, *Ligus* legunt per *i* et per *us*. *Ligus Liguris*, ut *lepus leporis*, et *vetus veteris*, declinari ait Fl. Sosipater. *Pierius.*

Frustraque animis elate superbis] In codicibus aliquot antiquis, *armis elate superbis* legitur: quod quidem hic nihil aliud significaret, quam alto equi dorso, cui Ligus ipse plurimum fidebat. Sed omnino melius *animis*, ut ad procaciora ea verba respondeat, quibus Camillam in certamen provocaverat. *Idem.*

716 *Lubricus*] Fallax, mobilis. *Serv.*

Artes] Id est, dolos. Τέχναι Gr. Hæc enim vox in hoc usu. Quintil. Declam. 330. 'mentitus es patri, et amorem meretricis finxisti. Plena est hujusmodi artibus vita, plena sunt etiam theatra. Circumscribuntur et servorum artibus patres et mendaciis filiorum.' et Declam. 338. 'artes novercales.' et Declam. 341. 'Mille artibus circumscribimur.' Hæc exemplula addenda aliis, quæ alii. *Cerd.*

718 *Pernicibus ignea plantis*] Modo velocibus: alias perseverantibus. Nam *pernix* interdum *velox*, inter-

dum *persecerans* significat, ut ipse in Ge. III. 229. 'et inter Dura jacet pernix instrato saxa cubili.' *Servius.*

Ignea] Citatissima. Ita Catullus de Achille: 'vago victor certamine cursus Flammea prævertit celeris vestigia cervæ.' Tralatio ab igni, qui Elementorum levissimus. *Taubmann.*

719 *Transit equum cursu*] Nunc hoc incredibile videretur esse, nisi præmisisset in septimo, 'Illa vel intactæ segetis per summa volaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.' *Servius.*

Adversa] Opposita. *Idem.*

720 *Inimico a sanguine sumit*] Ro. codex, Mediceus, et alii plerique veteres legunt *inimico ex sanguine:* quæ præpositio magis huic loco videtur convenire. *Pierius.*

721 *Quam*] Similitudinis adverbium est; est et pronomen tam subjunctivum quam præpositivum; est et conjunctio, ut cum dicimus, 'tam hoc quam illud.' *Servius.*

Accipiter saxo sacer ales ab alto] *Sacer* ideo, quia Marti est consecratus accipiter: aut *sacer*, avibus execrabilis: ut, 'Auri sacra fames.' Aut, quod verius est, nomen Græcum expressit: nam *ἱέραξ* dicitur, hoc est, sacer: *ἱερεὺς* enim Græce, Latine *sacerdos* vocatur. Cur autem Græce ita dictum sit, ratione non caret, quia nota est sacrorum peritis. *Idem.*

Accipiter saxo sacer ales] Ea consuetudine, quæ fuit ex *accipio* verbo præpositionem integram notare, prius quam Lucillius *cc* geminare instituisset, aliquot inde ætatibus repetita, *adcipiter* per *d*, et *atcipiter* per *t*, alterius ætatis abusu scriptum alicubi reperitur. Alitem enim eam ita nuncupatam ajunt, quod ad aliarum avium capturam genita sit. Manifeste vero Virgilium *accipitrem* virili genere protulisse locus hic ostendit: quum tamen Lucretius fœminino dicere malserit, 'accipitres somno in leni sic prælia pugnasque Edere sunt persectantes visæ, utque volantes.' Quem locum, nequis, ut pleraque alia corrupta sunt, *visi* reponendo, vitiare ausit, sciant *accipitrem* fœminino genere scriptum a Lucretio, Nonii Marcelli testimonio. *Pierius.*

Sacer ales] Servius putat Poëtam nomen Græcum *ἱέραξ* respexisse: quod *παρὰ τὸ ἱερὰ ἁρπάζειν* deducunt. Vel, quod Marti consecratus sit; sicut Aquila Jovi: vel etiam *sacer*, id est, exsecrabilis volucribus. Tamen Pimpontio videtur Poëta magis ad alterum allusisse *ἔτυμον, ἀπὸ τοῦ ἱεσθαι ῥᾷον*, h. e. *φέρεσθαι*, cum ait, 'facile consequitur pennis.' *Taubmann.*

722 *Consequitur pennis*] Nova laus Camillæ: siquidem accipiter columbam sequitur, ista hostem præcedit: ipsa autem avium comparatio sumpta est e contrario; nam æquius vir accipitri, Camilla compararetur columbæ. *Servius.*

723 *Eviscerat*] Ne vulgari verbo et Græco uteretur, dicens *exenterat*, ait 'pedibusque eviscerat.' *Idem.*

724 *Tum cruor, et vulsæ labuntur ab æthere plumæ*] Echasis poëtica, id est, excessus. *Idem.*

Tunc cruor, et vulsæ, &c.] In Rom. codice absque copulativa particula, sed adaucta, per adplicitam præpositionem, verbi significatione, *evolsæ* legitur; sententia non sine injuria mutilata: quare magis placet quod in aliis *et volsæ* legitur. Quod vero in vulgatis, *tunc* est, *tum* in veteribus plerisque reperitur. *Pierius.*

Vulsæ labuntur ab æthere plumæ] Hom. Odyss. XV. loquens etiam de accipitre: *ἐν δὲ πόδεσσι Τίλλε πτίλους ἔχων, κατὰ δὲ πτερὰ χεῦεν ἁραῖα.* Stat. Theb. III. ad umbram Virg. loquens de pugna inter aquilas et cycnos, 'Cernis inexperto rorantes sanguine ventos, Et plumis stillare diem.' *Cerd.*

725 *Non nullis*] Id est, non negligentibus. Nam Liptotes figura est: vult enim dicere, non leviter Jupiter intuebatur ista certamina. Ideo et

adjecit ' observans oculis,' id est, intente aspiciens. Plautus: ' Observato quam blande suppalpatur mulieri.' *Servius.*

Sator] Non horum tantum dici *sator* solet, sed et *astrorum sator* ab Stat. Theb. III. et rerum omnium ab aliis. *Cerda.*

Nullis observans oculis] Eleganti flexu reddidit Homericum illud, *οὐδ' ἀλαοσκοπίην εἶχε κλυτὸς Ἐννοσίγαιος*, Il. IX. id est, *non vanam habuit speculationem Neptunus*, pro, *ἐτιμελῶς ἐσκόπει, diligenter speculatus est:* et esse hanc formam parœmiæ Suidas animadverit. *Idem.*

727 *Tyrrhenum genitor Tarchontem*] Rom. codex, Mediceus, et plerique alii veteres, *Tarconem* legunt absque *t;* et *Tarco*, absque *n* finali litera rectum ponunt: quamvis apud Græcos *Τάρχων Τάρχοντος* dicitur, idque per *χ* densam literam. *Pierius.*

728 *Incitat iras*] In Rom. codice, et in Oblongo, *inicit* habetur, quod non displicet: tametsi *incitat*, non improbarim, quod ex lusu Poëtico duo verba ejusdem originationis eodem versu posita, non nihil habeant venustatis: ' Suscitat et stimulis haud mollibus incitat iras.' *Idem.*

730 *Instigat vocibus alas*] Alas incitat, et irritat ad reditum: primum enim est ut fugere desinant: post ut in hostes impetum faciant. *Servius.*

731 *Nomine quemque vocans*] Per hoc extrema necessitas indicatur. *Idem.*

Nomine quemque vocans] Ducit Macrob. VI. 1. imitationem loci hujus ab Furio, qui l. X. ' Nomine quemque ciet, dictorum tempus adesse Commemorat.' Deinde infra: ' Confirmat dictis, simul atque exsuscitat acres Ad bellandum animos, reficitque ad prælia mentes.' Τὸ *nomine quemque vocans*, est (ait German.) quod Thucyd. *ὀνομαστὶ ἤδην*: quod Hom. *ἐξ ὀνόματος*: quod Græci alii *ὀνομαστὶ προσῳδῶν.* Posses addere Demosthenem, qui *κατ' ὄνομα*: Dionem, qui *ἕκαστον ὀνομαστὶ δεισύμενος*: Plutarchum, qui *ὀνομαστὶ καλέσαι.* Vide et hic Collectorem. *Cerda.*

Reficitque] Id est, restituit. *Serv.*

732 *Quis metus*] Dolentis, interrogantis, id est, Qualis, quantus; qui viros etiam fœminam timere compellit. Unde paulo post, ' Quæ et quanta animis ignavia venit? Fœmina palantes agit.' *Idem.*

Quis metus, o nunquam, &c.] Sunt qui putent acerbam hanc reprehensionem ductam ab illa Enn. Annalib. ' Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem, Illaque virgo vir est.' Scaliger cum hac Virgiliana duplicem Homeri componit, alteram l. IV. *τίπτε κατατρέσσοντες ἀφέστατε*; alteram l. VIII. *Αἰδὼς Ἀργεῖοι, καὶ ἐλέγχεα*, &c. et addit Virgilianam æqualem esse pugnæ ipsi. *Cerda.*

O nunquam dolituri] Id est, stulti. Stultus enim est quisquis injuria non movetur. Et bene *nunquam:* siquidem ante sævitiam Mezentii pertulerunt, nec se ulti sunt. Nunc præbent terga mulieri: et nec hinc quidem commoventur dolore. Nonnulli tamen dolorem, studii alicujus ardorem et promptam gloriæ cupiditatem, veterum more dictum tradunt, ut Græci *πόνον*. *Servius.*

O nunquam dolituri] Id est, *ἀνάλγητοι.* Apud Aristot. ait Urs. sunt hi qui non sentiunt dolorem, nec moventur re ulla, omnino stupidi, de quibus dices cum Æschine, *οὐδέπω καὶ νῦν τῆς ἑαυτῶν συμφορᾶς ἐναισθάνεσθαι*: et cum Plutarch. *ἀλόθητον ἀκροβάλλειν*: utique *ἀναισθήτους ἔχειν. Cerd.*

734 *Femina palantes agit*] Nihil potuit vividius. Feminarum enim mollitudo est, ut quibus *μαλθακὸν* dant scriptores; et Simocatta, quicquid pertinet ad *δειλίαν*, id est, *timorem*, vocat *θηλυπρεπὲς*, quasi timor unicus sit feminarum; et timori opponit *εὐτολμίαν*, id est, *decorum audaciam*, et hanc esse ait *ἀβλαβεστάτην*, ut

quæ tota ad viros pertineat. Imitatio fortasse sumpta ab Eurip. in Bacch. ubi, κἀτενάριξαν φυγῇ γυναῖκες ἄνδρας: *convertebant in fugam feminæ viros.* Idem.

Atque hæc agmina vertit] Δεισιτικῶς, id est, multitudinem tantam, hoc est, magnam. *Servius.*

735 *Quidve hæc geritis tela irrita dextris*] In Rom. codice, in Oblongo, et plerisque aliis antiquis, legere est, *quidve hæc gerimus tela:* quod majorem quandam vim ad eos excitandos habet, facitque objurgationem æquioribus auribus exaudiri, quum se quoque admisceat convicio, neminemque esse objurgationi et opprobrio non obnoxium indicet. *Pierius.*

Inrita] Id est, inertia: quæ nos ulcisci minime valent. *Servius.*

Tela irrita] « Sunt hæc, quæ carent effectu, qualia secunda Æneide, 'Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.' His opponuntur illa l. x. 'non ullum dextera frustra Torserit in Rutulos.' *Cerda.*

736 *At non in Venerem segnes*] Latenter hoc dicit, Mulierem fugitis, quia armata est: alias primi ad hunc curritis sexum. *Servius.*

Nocturnaque bella] Quibus coitus. Alibi, 'Et si quando ad prælia ventum est.' *Idem.*

Nocturnaque bella] Qualia sunt amantium, et qualia attingit Claud. in Nupt. Honor. et Mariæ, 'Tum victor madido prosiliens toro Nocturni referens vulnera prælii.' Catull. de coma Beren. 'Dulcia nocturnæ portas vestigia rixæ.' Propert. Eleg. III. 6. 'Dum pugnant Danaï, dum restat barbarus Hector, Ille Helenæ in gremio maxima bella gerit.' Et Eleg. II. 1. 'Nos contra angusto versamus prælia lecto.' *Cerd.*

737 *Curva tibia*] Symphoniacorum. *Bacchi* autem ideo, quia apud veteres ludi theatrales non erant nisi in honorem Liberi patris. Hanc tibiam Græci πλαγίαυλον vocant, Latini *versam tibiam:* et est Dionysia, cum maxime ea Satyri utuntur. *Serv.*

Curva tibia] Hæc *obliqua* dicitur Plinio. Inventa autem fuit a Pane, ut testatur Bion Idyll. III. 7. Ὡς εὗρε πλαγίαυλον ὁ Πὰν, ὃς αὐλὸν Ἀθάνα: *Quomodo tibiam obliquam Pan invenerit, Minerva tibiam.* Vel a Mida, ut Plinius VII. 56. 'Obliquam tibiam Midas in Phrygia invenit.' De ea vid. Salmasius in Plin. Exercitat. pag. 122. et 123. *Emmenes.*

Chorus Bacchi] Τὴν σικιννίδα intelligit, quæ saltatio fuit Bacchi propria. De qua Eurip. in Cyclope, et Lucianus περὶ ὀρχήσεως. *Fabricius.*

Tibia] In genere sacris fere omnibus deserviit tibia, et inde inducta a Poëta in sacris Bacchi. Sic l. IX. in sacris Cybeles, a Pindaro Od. Olymp. III. in sacris certaminibus, βοὰν αὐλῶν, inquit ille. Ac, ne te lassem, nullum sacrum absque tibia: religiosum, profanum, bellicum, pacificum, urbanum, rusticum, vivorum, mortuorum. Rationem cur tam multis sacris serviret, suppeditat Apul. Flor. l. I. ubi loquens de tibiæ sonis: 'seu tu velles Ætolium simplex, seu Asium varium, seu Lydium querulum, seu Phrygium religiosum, seu Doricum bellicosum.' Quæ verba pene gemina sunt cum verbis Luciani in Harmonide, ubi dat tibiæ φρυγίου ἔνθεον, τῆς Λυδίας τὸ βακχικὸν, τῆς Δωρίου τὸ σεμνὸν, τῆς Ἰωνικῆς τὸ γλαφυρόν. Sed nullis sacris tam propriæ tibiæ, quam sacris Bacchi, dicente Isidoro: 'Tibias appellatas putant, quod primum de cervinis tibiis, cruribusque hinnulorum fierent: deinde per abusionem ita cœptas vocari, etiam quæ non de cruribus ossibusque fierent.' Atqui cervina omnia et hinnulea Bacchi erant, ut apparet ex nebridibus. *Cerda.*

738 *Expectate*] Pro *expectatis*, modum pro modo posuit. *Servius.*

Expectare dapes] Impressorum plurimi, *expectare*, modo perpetuo scribendum curavere, ut sit, non *segnes expectare:* eaque lectio in aliquot om-

nino codic. antiquis invenitur. In omnibus vero Vaticanæ Bibliothecæ, in Mediceo, in Porcio, in Vitaliano, et plerisque aliis *expectate* legitur, imperandi modo: quod Servius agnoscere videtur, dum exponit, *pro expectatis:* nisi quis Infinitivum more Græcorum pro Imperativo positum dicere velit. Non elidi vero *s* literam ex eo verbo, dictum alibi. *Pierius.*

Plenæ mensæ] Arripuit Propert. Eleg. II. 16. 'Nunc, sine me, plena fiunt convivia mensa.' Et Virg. a Plauto fortasse, qui Men. 'apud mensam plenam homini rostrum deliges.' Non dissimile Sueton. in Iul. c. 34. 'pleno convivio.' *Cerda.*

739 *Hic amor, hoc studium*] Per parenthesim dictum est; nam ordo est, *pocula mensæ, dum sacra secundus aruspex Nuntiet.* Servius.

Secundus aruspex] Pro *secunda sacra*, id est, prospera: sicut e contrario Homerus μάντι κακῶν, id est, malorum divine. *Idem.*

Aruspex] Proprie. Differunt enim augur et aruspex: ille ab avium gestu et garritu dictus: hic ab inspectione tantum animalium. Ergo in sacris, ubi hostia, *aruspex* Virgilianus. Ennius Ann. I. discriminatim, 'dant operam auspicio, augurioque.' *Cerda.*

740 *In altos lucos*] Illic epulabantur sacris diebus. Mire autem *vocet hostia*, pro, ut ad hostiam conveniatis. *Servius.*

741 *Moriturus et ipse*] Moriturus animo: nam moriturus non est. Quod autem ait *et ipse*, aut ad Camillam, aut ad Venulum respicit. *Idem.*

Moriturus et ipse] *Moriturus* autem, non ut illi, animo paratus ad mortem se in hostem intulit. Rapuit autem Venulum ab equo sedentem, et ante se in equo suo collocatum portavit. Hoc factum, quia non admittebat fidem, posse dorso equi diripi armatum, addidit difficultatem, dicens: 'i concitus aufert:' ut majore virtute atque impetu venientis id factum legentes, fieri potuisse facilius credant. *Donatus.*

742 *Turbidus*] Id est, terribilis. *Servius.*

Infert] In Romano codice, et in Mediceo, *effert*, atque in aliquot aliis: quod omnino Donatus agnoscit, dum ait, 'Obtulit se Venulo adversum: debuit enim aliquid prior audere, qui omnium hortator extiterat.' *Pier.*

743 *Dereptumque ab equo dextra complectitur hostem*] Hoc de historia tractum est. Nam Cajus Cæsar, cum dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus qui eum nosset, et insultans ait, *Cæsar Cæsar:* quod, Gallorum lingua, *dimitte* significat: et ita factum est ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Est et alia hujus rei historia: Varro enim, cum de suo cognomine disputaret, ait 'eum qui primus Varro sit appellatus, in Illyrico hostem, Varronem nomine, quod rapuerat, et ad suos portaverat, ex insigni facto meruisse nomen.' *Servius.*

745 *Tollitur in cœlum clamor*] Rei scilicet admiratione. *Idem.*

Tollitur in cœlum clamor] Ducit Macrob. VI. 1. ab illo Ennii, 'Tollitur in cœlum clamor tum exortus utrisque.' *Cerda.*

748 *Rimatur*] Inquirit: ut, 'rimanti telum ira facit.' *Servius.*

750 *Exit*] Evitat: ut, 'atque oculis vigilantibus exit.' *Idem.*

Vim viribus exit] Id est, evitat. Lucr. I. v. 'Nam transversa feros exibant dentis adactus Jumenta.' &c. Vide Not. Æn. v. 'Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.' *Taubmann.*

751 *Utque volans alte raptum*] Homerica comparatio: et utrum *alte volans*, an *alte raptum*, an *alte fert?* Servius.

Utque volans, &c.] Aquilæ compa-

ratio aptissima. Ut enim et aquila et serpens fortissimi sunt: ita illi duo fortissimi erant: itidem mira perspicacitate, ut illi sunt. *Donatus.*

Utque volans alte raptum, &c.] Cicero in Mario: 'Hic Jovis altisoni subito pennata satelles Arboris e trunco serpentis saucia morsu, Subicit ipsa feris transfigens unguibus unguem Semianimum et varia graviter cervice micantem; Quem se inorquentem lanians rostroque cruentans, Jam satiata animos, jam duros alta dolores, Abjicit efflantem, laceratum affligit in unda, Seque abitu a solis nitidos convertit ad ortus.' *Ursin.*

Utque volans alte, &c.] Homerica comparatio ex Il. XII. de qua multa Macrobius, v. 13. Cui tamen Jul. Cæs. Scaliger v. 3. os barbarum acerrime verberat: quem videas. *Taubmann.*

753 *Sinuosa volumina versat*] Oppianus Hal. l. II. de serpente loquens, etiamsi in pugna cervorum: ὁ δ' ἑλίσσεται ἀμφί τε γοῦνα, δειρήν τε, στέρνον τε: *ille vero implicatur circa genua, collum, pectus:* et de Venat. l. II. de hac fera, στροφάλιγξιν ὑφαινόμενον δολιχῇσιν: *longis voluminibus contortam.* Ibidem, ἑλισσόμενον περὶ γούνασιν. Hæc serpentium volumina vocat Eurip. in Med. σπείρας περιπλόκους. *Cerda.*

754 *Arrectisque horret squamis*] Serpentis ferocitatem simili malo oppressi ita describit Oppian. l. II. Cyneg. ἐς δ' αἰθέρα θ' ὑψόσ' ἀείρει Λευγαλέην δειρήν, λευκοὺς δὲ ὑπῆρεν ὀδόντας Ὀξέα πεφρικῶτας· ἐπικροτέει δὲ γένειον Πικροῖς φυσιόων συρίγμασιν ἰοφόρος θήρ: *ad cœlum alte attollit Funestam cervicem, albosque dentes expedit Acute rigentes, colliditque malas Acerbis spirans sibilis venenata bestia.* Idem.

755 *Arduus insurgens: illa haud minus urget adunco Luctantem rostro*] In codicibus aliquot antiquis, *arduos* legitur: quam terminationem Carisius, in his præsertim nominibus, quæ in *us* purum exeunt, nequaquam admittere voluit: de quo plura alibi. Quod vero *adunco* in Romano codice legitur, in Oblongo *obunco* est; uti etiam superius, in Mediceo, et aliquot aliis *abunco* per *b*, utrunque in plerisque abrasa litera nihil certi proponit. *Pierius.*

756 *Luctantem rostro*] Magna brevitate rem descripsit. *Servius.*

Æthera verberat alis] Alcimus l. IV. de Mundi origine, 'Illa volans longe diverberat aëra plausu.' *Cerda.*

757 *Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon Portat ovans*] Apto huc notam Scal. Poët. II. 28. 'Unum Venulum habes, quem vivum aufert Tarchon, cujus rei exitum cum haud ponit, nonne vir est incomparabilis? Hæc est varietas, quæ hiscentem perducit auditorem ad finem usque.' *Idem.*

758 *Ducis exemplum eventumque*] Et virtutem et felicitatem. Exemplum, quod cœpit; eventum, quod prospere. *Servius.*

Ducis eventum exemplumque secuti] In antiquis codicibus, *exemplum eventumque:* par enim est rem prius aggredi, quam quid inde eveniat spectare possis. *Pierius.*

759 *Mæonidæ*] Lydii: ut, 'Mæoniæ delecta juventus.' *Servius.*

Fatis debitus] Eodem sensu κατάκριτον ψυχὴν dixit Josephus Bell. Jud. I. 3. id est, *damnatam animam.* Intellige *fatum* κατὰ μόρον. Fatale enim huic hoc mortis genus, cui oppone ὑπὲρ μόρον. Eodem sensu, quo hic *debitus*, Horat. Od. I. 36. 'Placare vituli sanguine debito Custodes Numidæ Deos.' *Cerda.*

Aruns] Hic fortasse Hetruscus genere; nam Plutar. in vita Camilli meminit Aruntis cujusdam Hetrusci, sive Arrontis. *Idem.*

760 *Arte*] Fraude, dolo: ut, 'Arte Pelasga.' *Servius.*

762 *Qua se cumque furens medio tu-*

lit agmine virgo, Hac Aruns subit] Ut etiam supra diximus, ita Poëta loquitur, ut aliquibus locis det suspicionem quod Aruns de Turni partibus fuerit: namque et in Camillam impetum facit, et cum ea rursus recedit: quod nisi de socio non procedit. Donatus etiam dicit esse manifestum signum socium ei fuisse: quod Apollinem Soractis invocat montis, de quo, Turno auxilia constat venisse, licet possit fieri ut alterius loci homo, alterius loci invocet numen. Item ad argumentum vocat, 'Patrias remeabo inglorius urbes:' quod etiam de hoste procedit. *Inglorius* autem ideo, quia superare fœminam, nullam constat esse virtutem. Aut quia nec gloriari poterat, si Camillam earundem partium occidisset, ut, quod supra dictum est, videatur eam invidia peremisse, quod viris præripiat gloriam, et sola nobiliter pugnet Camilla. *Idem.*

Qua se cunque furens, &c.] In antiquis aliquot codicibus, *qua se cumque ferens* legitur, quod nonnullis et honestius et decorum magis videtur. Sèd enim *furens* Ti. Donatus agnoscit, dum sic ait: 'Dixit autem caussam, qua perfectum est, ut illa explorantis Arruntis non sentiret insidias: ferebatur,' inquit, 'studio belli et furore certaminum.' *Pierius.*

Qua se cumque furens, &c.] Ab hoc versu Prudent. in Psychom. 'Quo se cumque fugax trepidis fert cursibus agmen.' Est apud Plut. in vita Pyrrhi quidpiam simillimum. Inducit Scriptor Italum quempiam in bello ἐπέχοντα τῷ Πύρρῳ, καὶ τὸν ἵππον ἀντιπαρεξάγοντα, καὶ συμμεθιστάμενον ἀεὶ, καὶ συγκινούμενον, ut alius videns ita monuerit Pyrrhum: σοὶ γὰρ ἐνορᾷ καὶ τρόσ σε τέταται πνεύματος μεστὸς ὢν καὶ θυμοῦ τοὺς δ' ἄλλους ἐᾷ χαίρειν. *Cerda.*

763 *Tucitus*] Hoc est, latens. *Serv.*

Vestigia lustrat] In Eclog. 'tua dum vestigia lustro.' *Cerda.*

766 *Hos aditus, jamque hos aditus,*] In antiquo codice *hos aditus jamque hos abitus* legitur: quod ejus diligentiam ostendit, ut non prius adire velit, quam præviderit, qua sit etiam abeundum. *Abitus* porro Donatus agnoscit; sed de Camilla dictum intelligit: Quacunque abibat, vel quacunque habuit transitum, et quoscunque illa circuitus obibat, observabat iste opperiens caussam, quo posset circumvenire fortiorem. *Pierius.*

767 *Circuitum*] Proprie. Nam *circumire*, insidiantium est: unde est, 'Nec gregibus nocturnus obambulat.' *Servius.*

Certam hastam] Inevitabilem. Unde est e contrario, 'et incertam excussit cervice securim,' id est, infirmam, evitabilem. *Idem.*

768 *Sacer Cybelæ*] Nunc montem pro numine, quod in eo colitur, posuit. Et bona occasio ad mortem Camillæ, ut sacerdotem majoris numinis conetur occidere: per quod quasi exauctoratur Dianæ favor, intervenientе majoris numinis iracundia. *Idem.*

Cybelo] Locus est in quo Cybele colebatur. *Donatus.*

Forte sacer Cybele] In codicibus aliquot antiquis *satus Cybele* legitur, ne *sacer* et *sacerdos*, quam ajunt, nugationem facerent. Sed quamvis *sacer*, pluribus scriptum sit in exemplaribus: quum tamen Donatus legat *Cybelo*, ut in Mediceo habetur codice: hoc est loco in quo *Cybele* colebatur: de quo superius dictum eo versu, 'Hinc mater cultrix Cybele:' mihi minime displiceret 'satus Cybelo.' *Pierius.*

Olimque sacerdos] Aut quia vetus sacerdos, aut cujus etiam majores sacerdotes fuissent, quibus apud veteres in sacra quoque succedebatur. *Servius.*

Olimque sacerdos] Non negat tunc fuisse: ita ego puto. *Cerda.*

769 *Longe fulgebat*] Vel longe fulgebat, vel longe insignis. *Servius.*

770 *Spumantem*] Indicat equi ferocitatem. Ita Nonnus Dionys. l. x.

Ἀφρὸν ἀκοντίζων χιονώδεα, μάρτυρα λύσσης: *Spumam evibrans instar nivis, testem furoris.* Eurip. in Suppl. ora equorum ait ἀφρῷ καταστάζοντα. Aristophan. in Lysist. ad explicandam apri iram, πολὺς δι' ἄμφω τὰς γένυας ἀφρὸς ἦν συί. *Cerda.*

Quem pellis ahenis In plumam squamis auro conserta tegebat] Cataphractum eum fuisse significat. *Cataphracti* autem *equites* dicuntur, qui et ipsi ferro muniti sunt, et equos similiter munitos habent: de quibus Sallustius, 'Equis paria operimenta erant, quæ linteo ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.' Pluma est in armatura ubi in laminam se indit. Nunc autem pro linteo pellem posuit: et *æneas squamas*, æreas laminas intelligimus. *In plumam* vero, in similitudinem plumæ: ut, 'Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum,' id est, in antri similitudinem. Sane sciendum quod ipsos equites cataphractos dicimus. Sallustius, 'Et sequebantur equites cataphracti.' *Serv.*

Pellis ahenis, &c.] Sententia est, equum Chlorei ornatum pelle alicujus feræ, quæ pellis tota esset contecta æreis laminis in modum plumæ. Ita equus Æneæ l. VIII. 'quem fulva leonis Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis.' Statius l. IV. equum producit 'velatum geminæ dejectu lyncis.' De equo Superbiæ Prudent. 'quem pelle leonis Texerat, et validos villis ornaverat armos.' *Cerda.*

771 *In plumam squamis*] Serpentis est et piscis, quam facit compositio naturalis: nam et ordinibus digesta est: et viarum plurimarum impressione distincta. Quicquid igitur in hanc similitudinem facit artifex, *squama* dicitur: hæc fit ex minutis laminis invicem se retinentibus, et ita digestis, ut est in avibus pluma. *Donatus.*

In plumam squamis] Plumarium hoc opus attingit Sallust. citante illum Servio. Hoc scilicet ante inventos thoraces, qui essent, aut fusi, aut cusi ære. In Justin. l. XIV. sunt 'loricæ plumatæ:' et in Stat. l. XI. 'thorax plumatus.' Ait enim, 'Qua male jam plumis imus tegit inquina thorax.' *Cer.*

Pellis ahenis in plumam squamis auroque inserta] Laminæ rotundæ ferreæ, e quibus loricæ succudebantur, veteribus *plumæ* et *squamæ* dictæ; quod *plumarum* squamarumque similitudinem referrent, ac in modum earum essent consertæ. Similiter etiam *plumas* vocarunt notas ex auro vel purpura, quibus in modum plumarum intertexebantur ac variebantur. Hanc *artem plumandi* vel *plumariam* dixerunt Latini, Græci, ποικιλτικὴ τέχνη, et ποικίλλειν. Meminit ejus Flavius Vopiscus in Carino c. 20. 'Jam quid lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro et Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpura, plumandi difficultate pernobiles?' Ad quem locum videndus omnino Cl. Salmasius. *Emm.*

Auroque inserta tegebat] Exemplaria fere omnia vetustiora legunt, *auro conserta.* Nam particula *que*, importune omnino videbatur adposita. *Pier.*

Auro conserta] Ita Servius, et Mss. et Agell. II. 6. alii, 'auroque inserta.' *Taubmann.*

772 *Peregrina ferrugine*] Ut Hibera, id est, Hispana: nam ipse hoc alibi exposuit, 'Et ferrugine clarus Hibera.' Quidam purpura accipiunt, quod ejus prima tinctura ferrugineo colore sit. *Servius.*

Peregrina] Quasi dicat, ex melioribus regionibus advecta. *Donatus.*

Peregrina ferrugine clarus et ostro] Erat insignis exotica, id est, nobilissima veste ostrina et quidem *ferruginei* coloris, qui ferro candenti similis, et alibi *hyacinthinus* dicitur: ut sit ἑνδιαδύς. Alii simpliciter *ferrum* interpretantur: quod prima purpuræ tinctura ferrugineo colore sit. Alibi: 'ferrugine clarus Hibera,' id est, Hispana. *Taubmann.*

773 *Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu*] Cretenses sagittas Lycio arcu

dirigebat: quod etiam, ut supra diximus, ad ornatum poni consuevit. *Servius.*

Cornu] Hoc loco, ligni genus dixit, non alicujus animalis. *Donatus.*

Lycio Cortynia cornu] Et *Cortynia* per *C*, et *Gortynia* per *G*, indifferenter scribi posse ostendimus alibi. *Pier.*

Lycio Cortynia cornu] *Cortynos*, aut *Gortynos* urbs Cretæ, quæ, ut tota Creta, sagittandi arte floruit. Inde *κατ' ἐξοχὴν spicula Cortynia.* Plutar. in vita Cleomen. βέλεσι χρήσασθαι τοὺς Κρῆτας: et Plinius XXXVI. 16. loquens de usu sagittarum: 'præcipuus hic usus in Creta.' Sic et Lycii, ut in genere omnes Orientales. Inde arcus cornua ab illis sumit etiam *κατ' ἐξοχήν.* Sunt *cornua* in arcu, quæ postea Poëta vocat *capita*, eo versu, 'donec curvata coirent Inter se capita,' &c. *Cer.*

774 *Aureus ex humeris, &c.*] De hoc decore et lumine orationis ex Homero petito, vide P. Victorium XXXIII. 12. *Taubmann.*

Aureus ex humeris sonat arcus] Statius Thebaid. VII. 659. 'Quam super a tergo velox corytos et arcus, Pendentesque sonant aurata lynce pharetræ.' *Emmeness.*

Vati] Hic vatem, supra sacerdotem, ut de Heleno utrumque. *Serv.*

Sonat arcus] Stat. Theb. IV. 'trux læva sonat arcus, et aspera plumis Terga Cydonæa Corythos arundine pulsat.' De Phœbo Æn. IV. 'Tela sonant humeris.' De Hercule lib. Epig. εὐροίζητος ἐπ' ὤμοις ἰός. *Cerda.*

775 *Cassida*] Pro *cassis:* nam accusativum posuit pro nominativo. *Servius.*

Cassida] Servius accusativum ait pro nominativo positum. Valerius Probus contra, Virgilius, inquit, *hæc cassida* declinavit. Exemplaque referuntur a Carisio cum hoc ipso 'aurea vati Cassida,' ex Propertio, 'Aurea cui postquam nudavit Cassida frontem.' *Pierius.*

Cassida] Pari forma Propert. Eleg. III. 11. 'Aurea cui postquam nudavit cassida frontem.' Notat Serv. poni a Virg. accusativum pro nominativo. Firmat ejus mentem Passerat. in Propert. nam et Varro compedam posuit pro *compes*, et *chlamyda* pro *chlamys:* et Festus *Itonida* pro *Itonis.* Difficilis expeditio Poëtarum. Facilius expedies, si dicas, formam esse harum vocum duplicem, ut inflectatur *cassis, cassidis*, et, *cassida, cassidæ*, ut et, *compes, compedis*, et, *compeda, compedæ;* et sic in aliis: ita tamen, ut altera formetur a quarto casu primæ. Quod in verbis Græcorum usitatissimum; nam barytona multa formantur a futuris aliorum barytonorum. Festus ait: 'Cassidam antiqui pro casside ponebant.' Ita enim Festi locum legit Luc. Fruterius lib. Verisim. c. 5. *Cerda.*

Sinusque crepantes] Statius etiam in veste Theb. l. VII. 'crepat aurea grandine multa Palla.' Hanc locutionem assumpsit Sidon. ep. I. 7. 'crepantes adulationum bullas.' Sophocl. in Antig. dixit χρυσοῦ καναχῆς. Possum existimare *crepanti vesti* opponi directe εἵματα σιγαλόεντα Homeri ad verbum, *tacentes vestes;* interpretes reddunt *artificiosas.* Ergo σιγαλόεντα, quasi σιγῶντα; et præ teneritudine, et earum tenuitate μὴ ἠχοῦντα. *Idem.*

776 *Carbaseos*] Ait chlamydem fuisse croceam, et in ea *sinus carbaseos.* Ita l. VIII. ait de Tybri, 'eum tenuis glauco velabat amictu Carbasus.' Cum glaucus color non multum abeat a croceo, videtur carbasus hoc colore infici solita a veteribus, congruente in unam rem utroque Virgilii loco. Et quidem Chlorei chlamys fuit carbasea, ad eum modum, quo notat Plin. XIX. 1. ad finem, induci ab Hom. pugnatores 'thoracibus lineis:' vox Hom. Il. II. est λινοθώρηξ. Sic ergo thorax Chlorei esse potuit ex carbaso linea infecta colore croceo. *Idem.*

Sinus Carbaseos] Statius l. VII. Thebaid. 656. 'Brachiaque in manicis,

et pictæ vincula palmæ, Carbaseique sinus, et fibula rutilis auro.' *Ennius.*

Fulvo in nodum collegerat auro] Videtur hic nodus falsus in pectore, ex imitatione Prudentii Psychom. 'Carbasea ex humeris summo collecta coëbat Palla sinu, teretem nectens a pectore nodum.' *Cerda.*

777 *Pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum*] *Pictus tunicas, pictus crurum barbara tegmina:* id est, habebat vestem Phrygionis arte perfectam. Sane armorum longa descriptio illac spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa. *Servius.*

Barbara] Nomen artis, qualis esset tunica, demonstravit; nam hujusmodi vestes acu pictæ dicuntur. Tegebantur autem crura ejus barbarico opere tegminibus factis, et hoc nomen est: nam qui hanc exercent, *Barbaricarii* dicuntur, exprimentes ex auro et coloratis filis hominum formas, et diversorum animalium, et speciem imitatam subtilitate veritatem. *Donatus.*

Barbara] Phrygia: nam Phryges olim vocabant *barbaros.* Alii *barbara* exponunt, *Iberas*, ex illo Æn. IX. 'Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Ibera.' Pimpontius τὸ κάλυμμα τῶν αἰδοίων, id est, *braccas*, putat innui. *Taubmann.*

778 *Templis præfigeret arma*] Vide Æn. I. 252. *Ennemoser.*

780 *Certamine pugnæ*] Forte ab Lucret. qui l. IV. 'At contra conferre manu certamina pugnæ.' *Cerd.*

782 *Femineo*] Impatienti, irrationabili: ut, 'Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant.' *Servius.*

783 *Tandem*] Quia diu insectatus fuerat. *Donatus.*

Tempore capto] Quod supra, 'arrepto tempore Turnus.' *Cerda.*

784 *Conjicit*] Veteres quidem aliquot codices *conicit* legunt, idque uti mos unico *i*, sed longe plures *concit*: et ita etiam in eo legitur, cui subjecta sunt Donati, quæ vidimus, commentaria. Nam et oraturus est prius, et opem Apollinis multis precibus imploraturus, deinde missurus hastam; quare multo post ait, 'Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras.' *Pierius.*

Voce precatur] Non est pleonasmus, sed modum explicat. Poterat enim precatio fieri mussitatione quadam. An voces pleonasmum, illud Didonis in IV. 'Hæc precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo?' Non certe. Certe pleonasmus, cum sit vitiosus, nolo sit in Rege Poëtarum ullus, quantumvis illis Homerus scateat. *Cerda.*

785 *Summe deum*] Ex affectu colentis dicitur: nam Jupiter summus est. *Servius.*

Sancti custos Soractis Apollo] Soractis mons est Hirpinorum in Flaminia collocatus. In hoc autem monte cum aliquando Diti patri sacrum perselveretur (nam Diis manibus consecratus est) subito venientes lupi, exta de igni rapuerunt; quos, cum diu pastores sequerentur, delati sunt ad quandam speluncam, halitum ex se pestiferum emittentem, adeo ut juxta stantes necaret; et exinde est orta pestilentia, quia fuerant lupos secuti: de qua responsum est, posse eam sedari si lupos imitarentur, id est, rapto viverent. Quod postquam factum est, dicti sunt ipsi populi *Hirpini Soreni.* Nam lupi Sabinorum lingua *Hirpi* vocantur. *Sorani* vero, a Dite: nam Ditis pater *Soranus* vocatur: quasi lupi Ditis patris. Unde memor rei Virgilius Aruntem paulo post comparat lupo: quasi Hirpinum Soranum. *Idem.*

Sancti] Sacrati, dicati tibi. Catull. 'Quid tibi si sancti concesserit Incola Itonis?' *Cerda.*

Soractis] V. N. Æn. VII. 696. *Taubmann.*

786 *Primi*] Electi. *Donatus.*

Pineus ardor] Ignis περιφραστικῶς. *Serv.*

Acervo] Pyra, coacervatione lignorum. *Idem.*

Cui pineus ardor acervo Pascitur] De eodem ritu Sillius l. v. 'patrio cui ritus in arvo, Cum pius acritonens accensis gaudet acervis Exta ter innocuos late portare per ignes. Sic in Apollinea semper vestigia pruna Inviolata geras, victorque vaporis (id est, sacer semper, et inviolatus sacerdos maneas) ad aras Dona serenato (id est, placato) referas solemnia Phœbo,' &c. Est autem *pineus ardor*, simpliciter, ardor, vel ignis: quam elegantiam vulgo ignotam Sophoclis exemplo Antigone illustrat ingeniosiss. noster Heinsius, qui πευκάεις ἥφαιστος dixit. *Apollinea pruna* est Ἀπολλάρειος φέφαλος, ut Aristoph. loquitur: quam Maro *pineam* vocat. *Acervum* etiam ignis materiam eleganter uterque dixit. De hac re tota vide mihi Heinsium, ad illa Silii, in Crepundiis. Meminit et Plinius, VII. 2. *Taubmann.*

787 *Freti pietate*] Iste quidem hoc dixit: sed Varro ubique expugnator religionis ait, cum quoddam medicamentum describeret: 'Eo uti solent Hirpini ambulaturi per ignem, medicamento plantas tingunt.' *Servius.*

Medium freti pietate per ignem Cultores multa premimus vestigia pruna] Hi cultores Apollinis *Hirpi* sunt dicti. Meminit eorum Plinius VII. 2. 'Haud procul urbe Roma in Faliscorum agro familiæ sunt paucæ, quæ vocantur Hirpiæ: quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non aduruntur. Et ob id perpetuo senatusconsulto militiæ omniumque aliorum munerum vacationem habent.' Idem ferme ex Plinio refert Solinus; nisi quod dicat eos ardentibus lignorum struibus ambulare. In quo a Virgilio et Plinio dissentit; illi enim id fieri testantur, cum jam strues in carbones et prunas desedit. Locus est in cap. 8. 'E memorabilibus inclytum et insigniter per omnium vulgatum ora, quod perpaucæ familiæ sunt in agro Phaliscorum, quos Hirpos vocant. Hi sacrificium annuum ad montem Soractis Apollini faciunt: id operantes gesticulationibus religiosis, impune insultant ardentibus lignorum struibus, in honorem divinæ rei flammis parcentibus. Cujus devotionis mysterium munificentia senatus honorata, Hirpis perpetuo consulto omnium munerum vacationem dedit.' Male autem hoc loco, notante Salmasio ad dictum Solini locum, Servius *Hirpinos*, Samnitium Lucanorumque vicinum populum, cum *Hirpis* familiis tantum quibusdam in agro Phaliscorum confundit. Illum vide pag. 85. et seq. *Emmeness.*

788 *Multa pruna*] In pruna. *Pruna* autem quandiu ardet dicitur. Horatius, 'Prætextam et latum clavum, prunæque batillum.' Cum autem extincta fuerit, *carbo* nominatur. Terentius, 'Tam excoctam atque atram reddam, quam carbo est.' Nam *pruna* a perurendo dicta est. *Servius.*

789 *Da, pater*] Hoc verbum jam intrusit inter ea, quibus precatio ad Deos fieret, Brissonius, multisque firmavit. Sed illustriora sunt testimonia duo, quibus utitur Germ. nam in re cædis, ut etiam Virg. Euripid. Phœniss. δός μοι πτανεῖν ἀδελφόν. Æschyl. ἐν χοηφ. δός μοι τίσασθαι πάρα πατρός. *Cerda.*

790 *Exuvias, pulsæve trophæum*] Exuvias occisæ, pulsæ trophæum. Et proprie; nam, ut supra diximus, de occisis hostibus triumphabant, de pulsis figebant trophæa. *Servius.*

792 *Facta ferent*] In antiquis plerisque codicibus non sine judicio, scriptum observavi *ferant*, per loquendi modum indefinitum. *Pierius.*

793 *Patriam remeabo inglorius urbem*] In codicibus omnibus antiquis, quotquot legi, 'patrias remeabo inglorius urbis,' numero multitudinis

scriptum inveni: quod tamen in medio relinquimus. *Idem.*

Remeabo inglorius urbem] Quod Homer. Iliad. II. δύσκλεα Ἄργος ἱκέσθαι. *Cerda.*

794 *Partem Mente dedit, partem volucres dispersit in auras*] Bona moderatio Apollinis, inter sacerdotis preces, et voluntatem sororis. *Servius.*

795 *Partem volucres dispersit in auras*] Est hoc, quod Hom. Il. XII. de Asio precante, οὐδὲ Διὸς πείθε φρένα. Sed servata forma Virg. Lucanus I. v. 'in ventos impendo vota, fretumque.' Ovid. in Epist. Sapphus, 'et Zephyri verba caduca ferunt.' Tibullus quoque I. 4. ait ventos ferre perjuria. Pulchre dixit Eurip. in Hecub. λόγοι πρὸς αἰθέρα φροῦδοι. Nam sermones commissi auris vanidi sunt. *Cerda.*

800 *Convertere animos acies*] Aliqui hic legunt *acres.* Placuit *acies*, et sic etiam legit Serv. Pet. Daniel. *Idem.*

801 *Nihil ipsa, nec auras, Nec sonitus memor*] Hæc est antiqua lectio. Namque apud majores trahebatur interdum a Græco genitivus singularis. Hinc est et *paterfamilias* et *materfamilias:* quæ duo tantum nomina remanserunt: nam nec *hujus auras* dicimus, nec *hujus custodias* secundum Sallustium, qui ait, 'Castella custodias thesaurorum:' pro *custodiæ.* Et enim ita Asper intelligit: licet alii *custodias* accusativum velint. Sane *paterfamilias* et *materfamilias* quando dicimus, *familias* indeclinabile est. Si autem *paterfamiliæ* dixerimus, jam non erit nomen, sed locutio, et *familiæ* erit dativus. Nam *pater mihi est* dicimus. Terentius, 'Natura tu illi pater es, consiliis ego.' Multi tamen volunt in numero plurali nomen utrumque declinari, ut dicamus *hi paresfamiliæ, horum patrumfamiliarum.* Servius.

Nihil ipsa, nec auræ, Nec sonitus memor] *Auras*, antiquam esse lectionem Servius asseverat, genitivum a Græco sermone mutuo sumptum, ut *pater familias* dicitur: et apud Sallustium, 'Castella custodias thesaurorum, pro custodiæ.' Vetera tamen hæc exemplaria quæ præ manibus habemus, *auræ* legunt Latina specie: sed unum etiam non præteribo, esse codices aliquot, in quibus 'nihil illa neque auræ' scriptum sit. *Pierius.*

Nec auras] Ita Asper et Servius leg. *auras:* ut sit Græcæ et antiquæ declinationis Genitivus, *αὔρα, αὔρας.* Et hoc unice etiam rectum clamitat J. C. Scaliger, de Causs. L. L. cap. 85. et ab imperitis mutatum esse in *auræ.* Hunc autem locum, de voto Aruntis, quem conferunt cum illo in XVI. Iliad. ubi Achilles Jovem pro Patroclo orat, Scaliger animosissime defendit contra Grammaticorum lites, v. 3. *Taubmann.*

808 *Exsertam papillam*] Nudam. Sane *mamilla* est omnis eminentia uberis: *papilla* vero breve illud unde lac trahitur. *Servius.*

Exsertam papillam] More Amazonum expapillatam. V. N. Plauti Mil. act. IV. 4. *Taubmann.*

804 *Hæsit*] Ita infixa est, ut non elaberetur. *Idem.*

Virgineumque alte bibit acta cruorem] Ait Macrob. VI. 6. ductum hoc ab illo Hom. qui de hasta, λιλαιομένη χροὸς ἅσαι: *cupida satiare se corpore.* Adjungo illi Euripidem, qui in Herc. Fur. hastis dat *cupiditatem.* ἧς (videlicet τυραννίδος) μαιρὰ λόγχαι περιπηδῶσ' ἔρωτι: *propter quam* (tyrannidem) *longæ hastæ saltant præ cupiditate:* ad verbum, *præ amore.* Non dissidet illud Propert. III. 12. 'Neve tua Medæ lætentur cæde sagittæ.' et a Virg. Petron. 'Syllanus bibit ensis:' τὸ *alte*, est, quod sæpe alias, *penitus.* Cerda.

805 *Dominam*] Reginam: ut, 'Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.' *Servius.*

806 *Ante omnes*] Demissis omnibus actionibus. *Donatus.*

807 *Lætitia mixtoque metu*] In Re-

mano codice *mæstoque metu* legitur, ut *lætitiæ* sit antitheton: sed enim *mixto* longe castior est lectio. *Pierius.*

Lætitia mixtoque metu] Conjunctio ista variorum affectuum pulcherrima est. Ita Æn. I. 'Lætitiaque, metuque avidi.' Sall. Jugurth. 'Lætos modo, modo pavidos animadverteres.' *Cerda.*

808 *Nec telis concurrere virginis audet*] Sic fuerat consternatus, ut etiam vulneratam timeret. *Servius.*

809 *Ac velut ille*] Servit hæc vox ornatui, non significationis necessitati. Vide Æn. X. 707. et Scalig. IV. 34. Poët. Hæc autem comparatio ex Hom. Il. XVI. de Antilocho sumpta est. In quibus tamen, auctore Scaligero v. 3. maxima est differentia. Eum vide. *Taubmann.*

811 *Occiso pastore lupus*] Bene pastori comparat reginam: nam reges ipsi *pastores* vocantur. Homerus, ποιμένα λαῶν. *Servius.*

Magnoque juvenco] In antiquis exemplaribus *magnove*: quod si diligentius animadvertas, longe melius est. *Pierius.*

812 *Caudam pavitantem*] Quæ timorem indicat: pro, 'ipse pavitans.' *Servius.*

Caudamque remulcens] Id est, reflectens: sic enim lupi et canes timentes caudam reflectunt, ut eam sub verenda reducant. Sic, 'demulcere aures,' pro demittere, Lactant. dixit: Turneb. XXI. 22. Hunc metum in quadrupedibus Græci exprimunt per ὀῤῥωδεῖν: unde ὀῤῥοπύγιον. *Taubmann.*

814 *Turbidus*] Timidus modo, supra terribilis: ut, 'Venulo adversum se turbidus infert.' *Servius.*

Arruns] In antiquis plerisque codicibus, et hic et alibi *Arrons* per *o* scriptum est, passimque *rr* geminato: sed Probus notat *Aruns Aruntis* per *u*. Pierius.

815 *Mediis se inmiscuit armis*] Exemplo Homeri (ait Germ.) Il. XVI. qui inducit Euphorbum percusso Patroclo refugientem: ἀνέδραμε, inquit, et, μίκτο δ' ὁμίλῳ. *Cerda.*

816 *Illa manu, &c.*] Est hoc, quod de Pallante in X. 'Ille rapit calidum frustra de vulnere telum.' Quod Hom. Il. XIII. ἐκ χροὸς ἔγχος ἀνέσπασεν. *Idem.*

817 *Mucro*] Hinc apparet *mucronem* esse cujuslibet teli acumen. *Servius.*

818 *Labitur exanguis*] Plerique codices antiqui *exsanguis* scribunt dictione nihil quicquam corrupta: uti etiam *exsolvit*, et *exspirans*, et similia. Donatus legere videtur, 'Labitur et sanguis, labuntur frigida letho Lumina,' addita paraphrasi, 'recedente per lapsum sanguine, oculi quoque morientis labuntur in mortem.' *Pier.*

Frigida letho] Alii *telo* legunt, et intelligunt *vulnere*. Et quidam *labuntur letho*, non *letho frigido*, sed *letho labuntur*. Alii *frigida letho* accipiunt, quia sequitur post, 'Captum letho posuit caput.' Nonnulli *frigida lumina* tradunt, scilicet ignis *calore* extincto, ut e contrario, 'Ad cœlum tendens ardentia lumina.' *Servius.*

Labuntur frigida leto Lumina] Ait oculos labi in morte. Huc spectavit, ni fallor, Quintil. in præfat. l. VI. ubi de filio moriente: 'Tuosne ego, o meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi?' et Ovid. Trist. III. 3. 'Nec mandata dabo, nec cum clamore supremo Labentes oculos claudet amica manus.' *Cerda.*

822 *Quicum*] Tametsi placet *quicum*; dicendum tamen, vetera pleraque exemplaria *quacum* legere. *Pier.*

Partiri curas] Subaudis *consueverat.* Servius.

Partiri curas] Ea forma, qua supra, 'mecum partire laborem:' qua Phædrus in fabell. 'Amplexus ille utrumque, et carpens oscula, Dulcemque in ambos charitatem partiens:' quem in locum vide Rittershus. *Cerda.*

Hæc ita fatur] Unum abundat: nam supra ait, *Adloquitur*. Servius.

823 *Potui*] Absolute: pugnare vel vivere: necessaria enim Eclipsis in defectione, quæ ex arte non semel posita est. *Idem*.

Potui] Non subaudio cum Serv. *potui vivere, pugnare*. Imo, *potui* est ἐδυνήθην, *valui viribus, et potens fui bello*. Nam tametsi a re nihil differat, multum certe ab energia. *Cerda*.

823 *Hactenus, Acca soror, potui*] Ovidius Metam. VIII. 882. 'Armenti modo dux vires in cornua sumo; Cornua, dum potui, nunc pars caret altera telo Frontis,' &c. Ex restitutione Nic. Heinsii. *Emmeness*.

Vulnus acerbum] Alludit ad immaturam mortem, et indebitam florenti ætati: de qua jam l. VI. *Cerda*.

824 *Tenebris nigrescunt omnia circum*] Nihil frequentius in Hom. qui sæpissime de his oculorum tenebris in morientibus. Libo paucula ex uno Iliad. XIII. in quo sum, cum hæc scribo. Ergo, τινὰ Τρώων ἐρεβεννῇ νυκτὶ καλύψαι. Et iterum: Τὸν δὲ σκότος ὄσσ' ἐκάλυψε. Et post pauca: Τὸν δὲ κατ' ὀφθαλμῶν ἐρεβεννὴ νὺξ ἐκάλυψεν. Demum forma alia: Στυγερὸς δ' ἄρα μιν σκότος εἷλεν. Euripides quoque millies hanc rem. Alcestis moritura, Καὶ μὴν σκοτεινὸν ὄμμα μου βαρύνεται. Iterum: Σκοτία δ' ἐπ' ὄσσοισι νὺξ ἐφέρπει. Et de moriente Hippolyto, κατ' ὄσσων κιχάνει μ' ἤδη σκότος: et de Polynice in Phœniss. ἤδη γάρ με περιβάλλει σκότος. Sed si quæras imitationem Virgilii veram, ea sumpta est ex Calabro, cui hæsit in toto hoc Camillæ occasu, quod sic efficio. Camilla moriens ex equo *fluit*. Penthesilea θοῷ δ' ἐπικέκλιθ' ἵππῳ. Camilla 'arma reliquit.' Penthesilea ἐκ δ' ἔβαλεν χειρὸς πέλεκυν. Camilla *labitur exsanguis*. De Penthesilea Græcus, μέλαν δέ οἱ ἔῤῥεεν αἷμα. De Camilla, *exsolvit se corpore*. Penthesilea ὑπεκλάσθη μελέεσσιν. Ut Camilla feritur in *papilla*, ita et Penthesilea. Ut Camillæ 'nigrescunt omnia tenebris,' ita de Penthesilea, ἀμφὶ δέ οἱ νὺξ ὀφθαλμοὺς ἤχλυσε. *Id*.

826 *Succedat pugnæ*] Animus bellatricis ostenditur, quæ non se dolet lucem, sed bella deserere. In tantum, ut nihil aliud moriens, quam de republica tuenda et bellum mandaret, et solum putaret idoneum Turnum in ejus vicem succedere. *Servius*.

Trojanosque arceat urbe] In antiquis plerisque codicibus *urbi* per *i* legitur; sed melius per ablativum, 'Finibus arceret.' Est etiam in Mediceo absque copulativa, 'Trojanos arceat urbe.' *Pierius*.

827 *Linquebat habenas*] Ita etiam de moriente Hom. Iliad. XVI. ἐκ δ' ἄρα χειρῶν Ἡνία ἠΐχθησαν: et l. XI. Ἐκ γάρ σφεας χειρῶν φύγεν ἡνία σιγαλόεντα. Apud Stat. l. VII. quendam equus suus, 'nec jam arma, aut fræna tenentem Portat.' De moriente Pyrrho Plutarch. καὶ προήκαντο τὰς ἡνίας αἱ χεῖρες. Imitationem si quæras, ea sumpta a Furio, qui Annal. l. I. 'Ille gravi subito devinctus vulnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' *Cerda*.

828 *Non sponte fluens*] Non sponte, ut supra, 'Portisque ab equo regina sub ipsis Desiluit: quam tota cohors imitata relictis Ad terram defluxit equis.' *Servius*.

Non sponte fluens] Supra Georg. III. 'Ad terramque fluit devexo pondere cervix.' *Germanus*.

829 *Paulatim exsolvit se corpore*] Sic in quarto, 'teque isto corpore solvo.' *Servius*.

Exsolvit] Λύσει καὶ χωρισμῷ ψυχῆς ἀπὸ σώματος: quæ Platoni mors est. Æneid. IV. 'teque isto corpore solvo.' Ibid. vs. 695. 'Quæ luctantem animam, nexosque resolveret artus.' Lucret. l. III. 'exsolvere sese Omnibus e nervis.' *Taubmann*.

830 *Et captum letho posuit caput*] Cum dicit *caput*, ostendit operam con-

secrari, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur; quod facilius potest morte contingere, sicut supra dictum est. *Servius.*

Captum leto posuit caput] Supra v. de Palinuro: 'Pone caput, fessosque oculos furare labori.' *Ponere*, est somni et fati. Propert. 'Mecum habuit positum lenta puella caput,' de nocte, quam ab amica obtinuerat: ut Virg. IV. 'somno positæ sub nocte silenti:' et Propert. l. II. 'Me juvet æternis positum langnere corollis,' hoc est, vino prostratum, exporrectum, et jacentem, κείμενον. *Germanus.*

Arma relinquens] Alii *arma relinquunt*, legunt. Probus hypallagen vult, vel contrarium, ut *ipsa relinquit*. Alii *arma relinquunt*, laudant dictum, id est, illa decidebant e manibus Camillæ exanimi. *Servius.*

Arma relinquens] In Romano codice et aliquot aliis *reliquit* verbi indicativi, non participii voce, ut tria sint membra, 'posuit caput, arma reliquit, Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras:' quæ ita Donatus etiam distinguit. *Pierius.*

831 *Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras*] Servat hoc ubique, ut juvenum animas a corporibus dicat cum dolore discedere, quod adhuc esse superstites potuerunt: quod etiam de Turno dicturus est. *Servius.*

Vitaque cum gemitu] Reddidit versum Hom. Iliad. XVI. Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη, Ἄϊδόσδε βεβήκει. Hoc ipso versu clauditur tota Æneis. Qui moriuntur indignabunde, dicuntur morti *cum gemitu*, ut hic Camilla, cui mortī opponit directe Theocrit. loquens de Adonide, λευκὸν ἀποψύχων. *Cerda.*

832 *Immensus clamor*] Trojanorum scilicet, qui exultabant, et quorum animi aucti sunt Camilla morīente. *Servius.*

Ferit aurea clamor sydera] Ita l. II. 'ferit aurea sydera clamor:' et, 'aurea sydera:' ut Eur. in Elect. χρυσέων ἄστρων. *Cerda.*

833 *Crudescit*] Crudelior fit cæde multorum. *Servius.*

834 *Incurrunt densi*] Romanus codex et aliquot alii pervetusti *concurrunt* legunt, sed Donatus *incurrunt* agnoscit. Ait enim, 'in unum locum currunt, atque ex congesta multitudine facti sunt densi:' Teucri scilicet, Tyrrheni, et Arcades. *Pierius.*

Omnis copia] Pro *totus exercitus*, ut, 'et quæ sit me circum copia, lustro.' *Servius.*

Simul omnis] Non est idem *omnes*, et *cuncti*. Sed *simul omnes*, et *cuncti*, idem est. *Cunctos* itaque Poëta intelligit. Sic l. III. 'una omnes fecere pedem,' id est, cuncti. *Cerda.*

835 *Euandrique Arcadis alæ*] Romanus codex, Mediceus, et alii plerique legunt *Arcades alæ*, nominativo casu utrumque. *Pierius.*

836 *At Triviæ custos*] Vel ministra, vel observatrix. Potest et pro comite accipi, vel custos mandatorum Triviæ, ne inulta Camilla moriatur. *Servius.*

At Triviæ custos] Dianæ *custos*, id est, ministra et observatrix, *Opis*, cui ultio Camillæ erat commendata. Macrob. III. 6. Cælius XX. 6. *Turb.*

Triviæ custos] Eodem modo vocem hanc usurpat Silius Italicus l. XI. 'Id postquam Herculeæ custos videt impiger aræ.' *Emmenes.*

839 *Mulcatam*] Affectam, debilitatam, damnatam: *mulcari* enim proprie *verberibus* dicimus. *Servius.*

Tristi multatam morte Camillam] In codicibus aliquot veteribus, omnino *mulctatam* per *ct* scriptum est: in pluribus absque *c*, *multatam*, et in vetusto T. Livii codice passim, *multam*, *multare* et *multatitium*, et similia, absque *c* litera scripta sunt. *Pierius.*

Mulcatam morte] Alii leg. *mulctatam*. Sed Servius D. et Germ. Valens, et Erricus Memmius, omni con-

tentione docent, *malcatam* legendum, hoc est, affectam. Vide Not. nostras Plantin. Most. act. IV. sc. 2. *Taubmann.*

841 *Crudele luisti Supplicium*] Juris verbo usus est. *Luere* enim debere dicitur, qui pecuniam solvit; quod hic usurpatum est in capitis pœnam. Quidam hujus loci longam expositionem tradunt: Volscos a Volscatibus Hyliis originem ducere, Exclytas autem, inter quos Amazones sunt, regionem Illyricam incolere. *Luisse* ergo *supplicium* Camillam dicunt, quæ adversum Trojanos arma tulerit: quibus majores ejus auxilium constat tulisse, id est, Penthesilea. *Servius.*

Heu nimium, virgo, nimium] Ita quoque geminat Claud. Eutrop. l. II. 'Me nimium timido, nimium junxere remisso.' Tale quidpiam est apud veterem Poëtam Alpheum, cujus extat l. I. Epigram. hendecasyllabum hoc, Τὸ μηδὲν γὰρ ἄγαν, ἄγαν με τέρπει. *Cerda.*

842 *Teucros conata lacessere*] Propter illud, 'Bellum importunum gerimus cum gente Deorum.' *Heu* autem doloris exclamatio est. *Servius.*

843 *Desertæ in dumis*] In silvis coluisse, aut dumis, *desertæ*, id est, soli et sine nobis. *Idem.*

Nec tibi desertæ, &c.] Talis ea conquestio Theb. l. IV. 'Nunc ubi bella tibi? nil te mea tela juvabunt, Nec teretes arcus,' &c. Sed Virgilium aspirasse ad hoc Homericum, Germ. ait, Ἀλλ' οὔχ οἱ τότε γε χραῖσμ' Ἄρεος λοχέαιρα. *Cerda.*

Coluisse Dianam Profuit] Non Deam incusat, sed fatorum necessitatem: contra quam nec numinis opitulatur auxilium. *Servius.*

844 *Nostros humero gessisse sagittas*] In codicibus aliquot *gestasse* legitur, quod frequentiam et habitum ostendit: sed in pluribus *gessisse pharetras;* eæ enim ab humero suspendi solent. *Pierius.*

Humero gessisse pharetras] Hic cum humero in singulari jungit *pharetras* in plurali: cōntra Æneid. I. 'Illa pharetram fert humeris.' *Cerda.*

845 *Tua te regina relinquet*] In Romano codice *reliquit*, præterito tempore; quia jam Diana præcaverat, quid agendum esset. In aliquot aliis *relinquit* est, præsenti tempore, ut ostendat eam adesse. Quidam futurum malunt, ob synchroniam, 'erit, patieris.' *Pierius.*

846 *Extrema jam in morte*] Ita Æneid. II. 'Extrema jam in morte parant defendere telis.' Vere extrema mors, quæ 'linea rerum,' ait Horat. *Cerda.*

Neque hoc] In antiquis aliquot *nec* scribitur: sed multo dulcius est *neque hoc*, proferre. Est et *numine*, in Mediceo. *Pierius.*

Sine nomine] Sine gloria, sine fama, quod fortiter fecit, vel quia Dea vindicat. *Servius.*

847 *Famam patieris inultæ*] Id est, non invindicatæ ignominiam sustinebis: quod etiam Dido dolet dicens, 'moriemur inultæ? Sed moriamur, ait.' *Idem.*

848 *Nam quicumque tuum violavit*, &c.] Nunquam atrocius mortales puniebant Dii, quam cum violassent quæ sibi essent sacra. Ita Æneid. II. 'Nam si vestra manus violasset dona Minervæ, Tum magnum exitium Priamo, Phrygibusque futurum.' Et supra in hoc libro, 'infanda per orbem Supplicia, et scelerum pœnas expendimus omnes,' videlicet, 'Quicunque Iliacos ferro violavimus agros.' Quasi Trojani agri sacri essent Diis. *Cerda.*

849 *Monte sub alto*] Ut, 'Monte sub aërio.' Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur: unde natum est, ut super cadavera aut pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ. *Servius.*

Monte sub alto] Scribit Serv. 'Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur.' Firmabis ex Lucano, qui,

'Et Regum cineres extructo monte quiescunt.' Ex Juvenale, qui Sat. v. 'Clivosæ veheris dum per monumenta Latinæ.' Inde sepulcra a Græcis κρηπῖδες vocantur, ut quæ in crepidinibus. *Cerda*

850 *Regis Dercenni*] Quidam de Sterce, rege Aboriginum, hoc nomen fictum putant. *Servius.*

Dercenni] Alii *Dercennii*: aut *Dorcenni*, et *Dorcennii*. Quidam etiam *Stercenii*. Putatur fuisse aut Rex Aboriginum, aut fictum. Deest lux historiæ. *Cerda.*

Terreno ex aggere] Alludit proculdubio ad sepulcrorum sepimenta, quæ dicebantur *tumuli* a tumore. Ita in l. VII. 'Aggere composito tumuli.' Catull. de eadem re loquens, 'excelso coacervatum aggere.' Hæc sepimenta fiebant ex materia aut saxea, aut terrea. Extremam inducit Poëta, de qua capiendus Plin. XXXV. 12. 'Quin et defunctos sese multi fictilibus soliis condi maluere.' Non enim Plin. urnam fictilem intelligit, sed terreum tumulum, intra quem inclusa urna. *Cerda.*

Bustum] Hoc loco sepulchrum. *Servius.*

Bustum] Ponitur pro sepulcro, ut etiam ab Catullo, 'Cum teres excelso coacervatum aggere bustum.' *Cerda.*

851 *Opacaque ilice tectum*] Ex dignitate et more. Strabo l. v. loquens de Augusto ait, ambitum sepulcri illius fuisse 'intus alnis consitum,' ἐντὸς δὲ αἰγείροις κατάφυτον. *Idem.*

Pulcherrima] Bonam consilio hic intellige. *Donatus.*

Nisu sistit] Alarum scil. Quod l. IV. 'nitens Cyllenius alis constitit.' Lucret. l. VI. dixit, 'Pennarum nisus:' et postea 'nictari,' et 'insistere alis.' *Cerda.*

854 *Vana tumentem*] Plenum falsæ gloriæ, quam Græci κενοδοξίαν dicunt. *Vana* autem *tumentem*, ut 'infanda furentem.' *Servius.*

855 *Cur, inquit, diversus abis*] Non quasi audienti dicat, ut, 'Macte nova virtute puer.' *Diversus* autem, a pugna diversus; vel *diversus*, quod fugit, quam occidit. *Idem.*

Cur, inquit] Hæc loquitur secum ex dolore. *Donatus.*

Cur diversus abis] Ita l. v. 'Quo diversus abis?' Stat. l. VII. 'aquilonis hiatus In diversa ferunt.' *Cerda.*

856 *Digna Camillæ præmia*] Sic in secundo, 'Persolvant grates dignas, et præmia reddant Debita.' Item in decimo, 'et hæc tibi porto Dona prius.' *Servius.*

Digna Camillæ Præmia] In Romano cod. *Camilla* legitur ablativo casu: sed genitivo melius. *Pierius.*

857 *Tune etiam telis moriere Diana*] Cum ingenti amaritudine dictum est: nam ei etiam genus invidet mortis. Quod autem ait *Tune etiam*, ad Niobes numerosam pertinet sobolem. *Servius.*

Tune etiam] Indignatur quod telis Dianæ sit periturus. *Donatus.*

858 *Volucrem sagittam*] Proprie, quia sagittis pennæ adglutinantur. *Servius.*

Threïssa] Propter Amazonas: et hanc Virgilius non ita finxit, ut Tarpejam et cæteras, sed proprio nomine videtur induxisse: Græci enim tradunt Opin et Hecaergon, οὐλοφόρους, ex Hyperboreis, qui et ipsi sunt Thraci, in Insulam Delum venisse; hunc Hecaergon Apollinem et Dianam educasse, ut etiam ex cognominibus Deorum, cum illa Opis, et hic Hecaergos appellatur, agnoscitur; quod supra plenius dictum est. *Idem.*

Threïssa] Cur Opis ita dicatur, apparet ex commentatione Servii editi ex bibliotheca Pet. Danielis, quæ tamen Commentatio mendis plurimis deformata est. Inde tamen elici potest, Nymphas ex Hyperboreis venisse in Thraciam ad Latonam, ad educandam Dianam. Una earum fortassis Opis fuit. *Cerda.*

Sagittam Deprompsit pharetra] Ad verbum Hom. Iliad. IV. σῦλα πῦρ

φαρέτρης. Verbo alio Nonn. l. XXIX. γυμνώσατο τοῦμα φαρέτρης. *Idem.*

859 *Cornuque infensa tetendit*] Cornu accusativus singularis est, ac si diceret, 'arcumque infensa tetendit:' nam horum dubiorum nominum casus ex similibus vel synonymis comprobantur. *Servius.*

Cornuque infensa tetendit, Et duxit longe, donec curvata coirent Inter se capita, &c.] Ex hoc Virg. loco Silius l. XI. 'junctis jam cornibus arctu Et ducti spatium nervi complente sagitta.' Quod autem Virgilius dicit 'Opim dextra et nervo tetigisse papillam,' similem quoque arcum tendentium habitum exprimit Ammianus Marcellinus l. XXV. 'Juxtaque sagittarii tendebant divaricatis tibiis flexiles arcus, ut nervi mammas perstringerent dextra.' *Emmeness.*

860 *Et duxit longe*] Egregia ὑποτύπωσις sagittantis. De qua Scal. v. 8. Poët. quem omnino vide. *Taubmann.*

Coirent Inter se capita] Homerica est ista descriptio. *Servius.*

Donec curvata coïrent Inter se capita] Est hoc, quod Hom. Iliad. XI. ὁ δὲ τόξου πῆχυν ἀνείλκε: ubi πῆχυν posuit pro *cornu*. Nonn. l. X. βέλος δ' ἐπὶ κυκλάδι νευρῇ εἵλκεν. Ut hic ἐπὶ κυκλάδι, ita Calaber l. X. verbum κυκλόω: κυκλάθη (inquit) δὲ κέρας. Ad verbum Ovid. Metamorph. XI. 'Nec mora, curvavit cornu.' Nævius præclare, 'cornuat aurum,' id est, curvat arcum auréum. Sidon. Paneg. Anthem. 'Flexa reluctantes in cornua trudere nervos.' Ovid. Metam. VIII. 'Impositis calamis patulos sinuaverat arcus.' Hæc curvatio tota ad vim sagittæ emittendæ, scribente sic Plutarcho in vita M. Crassi: σύντονοι δὲ τὰς πλαγὰς καὶ βιαίους διδόντες ἀπὸ τόξων κραταιῶν καὶ μεγάλων, καὶ τῇ σκολιότητι τῆς καμπῆς ἠναγκασμένων τὸ βέλος ἐκστελλόντων. Ceterum verbum proprium artis hujus si velis scire, est *implco*. Dicitur enim arcus implori cum curvatur. Nam cum arcus sit semilunis, in curvatione reddit figuram Lunæ plenæ. Vegetius I. 15. 'Major adhibenda solertia, ut (tyrones) arcum scienter teneant, ut fortiter impleant, ut dextera cum ratione ducatur.' Sidon. epist. I. 2. 'Spicula capit, implet, expellit.' Sermo est de arcu. *Cerda.*

Capita] Sidon. epist. I. 2. 'Acceptum (arcum) insinuatis e regione capitibus intendit.' *Idem.*

Coirent capita] Extremitates arcus: Vetus P. apud Varr. hoc *cornuare* vocat. *Taubmann.*

861 *Manibus æquis*] Pro *æqualiter*, vel *æquantibus*, et licitum Poëtæ, nomen pro adverbiis aut participiis ponere. *Servius.*

862 *Læva aciem ferri, &c.*] Hunc lævæ manus contactum ad teli cuspidem, dextræ ad pectus aut papillam, egregie excogitavit Virg. cum Homerus tantum dixerit Iliad. IV. Νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. Plebejum hoc esse jam censuit Scalig. Cum Virgilius multo illustrius complexus fuerit manuum æquale officium, simul et diversum. Nonnus l. XXIX. sententiam hanc dilatat hunc in modum: Ἴδον ἐλὼν προβλῆτα καὶ εἴρυσιν ἠδέα νευρὴν, Τόξον ὀπισθοτόνῳ παλάμῃ κυκλούμενον ὀλκῷ. Ἀκρότατον δὲ σίδηρον ἐρευσάμενος περὶ τόξῳ Φοίνια νεῦρα βόεια παλάσσατο γείτονι μαζῷ. Commode autem hunc in locum adducit Germ. verba hæc Eustath. in Il. VI. Ἴστέον ὅτι ἀρχαϊκῶν τὸ τὴν νευρὰν παλάττειν τῷ μαζῷ, ὃ καὶ Ἀμαζόνες ἐποίουν, ὡς προείρηται, τὸ δὲ μέχρι καὶ εἰς τὸ δεξιὸν οὖς αὐτὴν ἐντανύειν, νεώτερον ὡς καὶ Προκόπιος ἐν τοῖς Λιβυκοῖς προοιμαζόμενος ἱστορεῖ. *Cerda.*

863 *Teli stridorem*] Homerus, ἴκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων. *Serv.*

Teli stridorem] Ita Virgil. *stridens hasta, sagitta, phalarica, telum*, variis locis. Alibi, 'stridente jaculo.' *Cerda.*

864 *Audiit una Arvna, hæsitque in corpore ferrum*] Celeritas jaculantis exprimitur: sic Statius, cum jam percussum dixisset, extinctum ait, 'Nec-

dum certi tacet arcus Amyntæ.' Multi nolunt in medio distingui, propter exprimendam celeritatem. *Servius.*

866 *Obliti*] Nonnulli Virgilium secundum vetustatem hoc verbo usum tradunt, ut obliti, ἀμελήσαντες, hoc est, negligentes et contemnentes, putent, viderant enim peremptum, sed neglexerunt: ergo scientes liquerunt, ut 'oblitus decorisque sui,' et 'oblitus fatorum.' Alii *obliti*, ubi reliquerant nescientes: et est sensus, *obliti illum*. Idem.

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Bene Aruns, qui quasi sacrilegus peremptus est, faciente numinis iracundia, est relictus, ut nec sepulturam possit mereri. *Idem.*

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Quod fuit ultionis argumentum, ut socii illius obliviscerentur. *Donatus.*

868 *Prima fugit, domina amissa, &c.*] Ita vere est. Cæso enim duce milites reliqui pessumdantur, atteruntur, funduntur. Cornelius Cossus apud Liv. l. IV. 'terrore cæsi Regis hostes fundit.' Apud eundem l. VI. 'Suppressit impetum Romanorum vulnus Imperatoris App. Claudii:' et l. XXX. Romani hostes, póstquam 'auferri ex prælio prope exsanguem videre' (Magonem ducem) 'extemplo in fugam omnes conversi.' Josephus Bell. Jud. I. 4. ait, pugnante valide et superstite Antiocho, milites quoque ejus rem fortiter gessisse, cadente autem eo omnes fugisse. Sed id notius quam ut egeat multa historiarum luce. Rem exemplo confirmat Polyb. l. III. καθάπερ γὰρ νεὼς ἐὰν ἀφέλῃ τις τὸν κυβερνήτην, τὸ ὅλον αὐτανδρὶ σκάφος ὑποχείριον γίνεται τοῖς ἐχθροῖς. τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐὰν τὸν προεστῶτα ἐν πολέμῳ, &c. Demosth. contra Niciam, ἴστε δήπου τοῦθ', ὅτι τῆς ἡγεμόνα ἂν ἀφέλῃ τις, οἴχεται ὁ λοιπὸς χορός. *Cerda.*

Levis ala] Levis armatura scilicet. *Servius.*

869 *Turbati fugiunt Rutuli*] Hoc ad illæ pertinet laudem: qua amissa turbati fuerunt Rutuli, et mutantur fata bellorum. *Idem.*

Acer Atinas] Licet acer, fugit tamen. *Idem.*

Acer Atinas] Hunc *Atinatem* nomine urbis *Atinæ* vocavit, ut opinor: unde *Atinates* populi. Nominibus enim celebribus suum poëma distinguit, Adversar. XXII. 3. *Turneb.*

870 *Desolatique manipli*] Deserti signiferi: quod nimii discriminis: namque hoc ubique dux præcipit, ut frequentes circa signa sint milites; sicut in Sallustio legimus. *Manipli* autem dicti sunt signiferi, quia sub Romulo pauper adhuc Romanus exercitus, hastas fœni manipulis inligabat: et hos pro signis gerebant. Unde hoc nomen remansit. *Servius.*

871 *Et equis aversi ad mœnia tendunt*] In Oblongo codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis legere est, 'adversa ad mœnia tendunt:' sed vulgata lectio longe castior, quippe 'equis aversi.' *Pierius.*

872 *Instantes*] Vox militaris, cui directe oppositum verbum *cedo*. Sallust. Jugurth. 'instanti cedere.' Itaque ille vere *instat*, cui alter fugiendo *cedit*. Cerda.

Letumque ferentes] Pro *inferentes*. Servius.

Lethumque ferentes] Quia in manibus ferrum, a quo lethum. Clarius libro septimo: 'Bella manu, lethumque gero:' et Stat. l. VII. 'ferrum igneinque ferens.' *Cerda.*

874 *Laxos arcus*] Non intentos: sed jam solutos. *Servius.*

875 *Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum*] In Romano codice legere est, 'quadripedoque putrem cursu quatit ungula campum.' Quam lectionem Donatus agnoscit. Ait enim, 'Urgente majore insequentium vi, ipsi equos urgebant, ut quadrupedo cursu, id est, satis properato, in patriam tenderent.' *Pier.*

Quadrupedumque, &c.] Æmulatur hic P. Naturam. Et tales versus a Criticis nominantur χαλεπὰ μέτρα,

prolatu difficilis. Vide et Macrob. VI. 1. *Taubmann.*

Cursu quatit ungula campum] Clare ab Enn. qui Ann. l. VI. 'Explorant Numidæ, totam quatit ungula terram.' Et l. VIII. 'Consequitur, summo sonitu quatit ungula terram.' Et adhuc l. XVII. 'It eques, et plausu cava concutit ungula terram.' Jam ab his alii. Ovid. Trist. Eleg. III. 10. 'ungula pulsat equi.' Stat. Theb. VI. 'ferit gravis ungula campum.' Ovid. in Halieuticis: 'Compescatque solum generoso concita pulsu Ungula.' Fortasse Latini omnes ab Hesiodo, qui in Scuto, χθόνα δ' ἔκτυπον ὠκέες ἵπποι Νύσσοντες χηλῇσι. *Cerda.*

876 *Caligine turbidus atra*] Nota ab exorto pulvere indicari malum imminens, totamque irrumpentem aciem contra muros. Æschyl. in Suppl. κόνιν, id est, *pulverem* vocat ἄγγελον σρατοῦ. Et esse quidem pulverem ἄγγελον Senec. epist. 123. indicat, cum ait: 'Qui honestum hominem venire magno pulvere ostendant.' Sæpe adhuc inter stratagemata excitatio pulveris, videlicet ad ostentandas majores copias, adeo hæc hostilis aciei nota. Apud Liv. l. X. leges: 'Ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu, motus apparuit:' et statim: 'Pulverem majorem quam pro numero excitabant. Insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant.' *Idem.*

877 *Pulvis*] Hic corripuit, at ibi produxit, 'versa pulvis inscribitur hasta.' *Servius.*

Et e speculis percussæ pectora matres] In antiquis aliquot codicibus *e muris* legitur, ut sit adnominatio quædam: Pulverem ad muros volvi, et e muris matres tollere clamorem ad sidera. Sed enim quia generalius est, *e speculis* dicere, ea lectio magis huic loco quadrat. Crediderim vero lectionem alteram, *e muris*, de paraphrasi aliqua desumptam. *Pierius.*

878 *Fœmineum clamorem*] Impatientem: nam jam dixerat *matres*, per quod muliebrem clamorem poteramus accipere. *Servius.*

879 *Qui cursu portas*] Portanda elocutio, quia consequatur *hos*; sed intelligendum, eos qui. *Idem.*

880 *Inimica*] Pro *hostilis*. Idem.

Misto premit agmine turba] Videlicet a se ipsis premebantur: quod genus cladis expertus Nicias apud Plut. φεύγοντες ὑπ' ἀλλήλων ἀπέθνησκον. Idem in Catone Majore ait, φόβῳ πληγῆς καὶ σιδήρου πολεμίων αὐτοὺς διέφθειρον. Ita et de fuga Romanorum ad Trasimenum lacum Liv. l. XXII. 'Per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt, armaque et viri super alium alii præcipitantur:' et l. XXXIV. in re simili: 'Cæduntur in portis suomet ipsi agmine in arcto hærentes.' *Cerda.*

881 *Miseram mortem*] Quia sequitur, 'limine in ipso.' *Servius.*

Miseram mortem] In Oblongo codice *noctem* habes: sed omnino magis placet *mortem* legere, quod plus habet violentiæ, et agnoscitur a Donato. *Pierius.*

882 *Mœnibus in patriis*] Scilicet ubi sese jam tutos esse credebant. *Serv.*

Atque inter tuta domorum] In Rom. codice legere est *intra*, in reliquis fere passim, *inter*. Quodque sæpius apud Livium, *intra muros*, vulgata legunt exemplaria, in veteri codice scriptum, *inter muros*, observavi. Contra vero apud Martialem libro primo ad Cosmum, ubi vulgati codices legunt nunc, 'quem sæpe vides inter penetralia nostræ Pallados, et templi limina Cosme novi:' veteres nonnulli cod. manu scripti legunt, 'intra penetralia.'. Sed utcunque de hoc grammatici decernant, illud potius animadversione dignum putarim, quod in plerisque codicibus antiquis non *tuta*, sed *tecta domorum* legi. Ea tamen lectio, quæ est *tuta domorum*, longe figuratior. *Pierius.*

Tuta domorum] Quæ alioqui visa erant tuta. Pathos a loco Macrob. IV. 3. *Taubmann.*

883 *Pars claudere portas*] Pars eorum qui cursu irrupere portas. *Serv.*

884 *Aperire viam*] Id est, dare aditum, et bono locutus est ambitu. Nam cum portis via aperitur et claditur. *Idem.*

885 *Orituraque miserrima cædes*] Quoniam defensores mœniam dum hostes petunt, suos feriebant. Sic in secundo ubi intulit, 'Armorum facie et Grajarum errore jubarum.' *Idem.*

886 *Defendentum*] Ideo *defendentum* et *ruentum*, quia ad masculinum retulit; et *hi defendentes* facit, quod et de feminino dicimus. Si autem de neutro loquamur, *defendentium* dicamus necesse est: quia *hæc defendentia* facit: ut supra diximus, genitivus pluralis a nominativo plurali non debet minor esse. Quod si forte minorem eam aliquando invenerimus, metri necessitate fit; et incipit jam pathos esse, non declinatio. Nonnulli ergo in his nominibus genitivum corruptum pro integro accipiunt. *Idem.*

887 *Lachrymantum*] Quidam *lachrymantum* genitivum corruptum pro integro accipiunt, quia facit *lachrymantium*. Idem.

888 *Præcipites fossas*] In quas quis potest præcipitari. *Idem.*

Urgente ruina] Multitudine et mole cadentium impellente. *Taubmann.*

889 *Cæca*] Irrationabilis, quæ in clausas portas more arietis ruebat, id est, bellici machinamenti. *Servius.*

Pars cæca Arietat, &c.] Id est irrationabilis, quæ irruit in clausas portas instar *arietis* et machinæ bellicæ. Curtius: 'Quem pedibus subductis arietavit in terram.' *Taubmann.*

890 *Arietat in portas*] Explica, aut pulsat, aut obnititur. Primum a Plauto, qui Trucul. 'Quis ille est, qui tam proterve nostras ædes arietat?' et ab Attio, qui apud Tullium libro primo Divinat. 'committur in me arietare.' Alterum etiam a Plau- qui Captiv. 'humerus mihi est s,' videlicet, quo obnitar ad impressionem. Unde dicatur locutis nemo ignorat. *Cerda.*

891 *Summus certantibus*] In extremo discrimine, ut supra, 'vocat ipse ultimus omnes.' *Servius.*

892 *Monstrat amor verus*] Qui apparet in adversis. *Idem.*

Monstrat amor verus] In Romano codice *amor versus* legitur, ut intelligamus eos non prius tale aliquid aggressos nisi *ut videre Camillam*. Tunc enim ait mulierum versum ad patriam defendendam, quum bellum adversus etiam mulieres geri viderent, quod pro mulieribus susceptum prius arbitrabantur. Si vero culpiam magis placeat *verus amor*, ea quoque sententia et pulchra est, et de humanæ vitæ moribus sumpta. *Pierius.*

Ut videre Camillam] Scilicet qua pro aliena patria cecidisse videtur. Sane *ut videre*, non relatum ex pugna, sed ut exemplum virtutis ejus viderunt: et quidam, *ut videre*, quasi quemadmodum videre; ut, conjunctio modo, non adverbium temporis est: aut, *ut videre*, quemadmodum illam dimicare viderant, quando interiit. *Servius.*

893 *Trepidæ*] Licet trepidæ, tamen oblitæ sexus tela jaculabantur. *Servius.*

894 *Sudibusque imitantur obustis*] Nimirum ut ab auctoribus traditum est, trabes, valli, paliique acuti, usuliati et obusti in tantum durescunt, ut in aquam præsertim depacti, vix ulla temporis longinquitate, aut arte expugnari possint, tanta perdurantes contumacia, ut non alia solidiora fundamenta, pilis, molibus, et insanis priscorum structionibus ferendis reperta fuisse ad perennitatem credantur: unde et hic matres 'sudibus obustis ferrum imitari' dixit, hoc est, pro præpilatis, ferratis, mucronatisque usas fuisse, tanquam in ferrum quodammodo duruissent. Græci quoque *κεκαυμένον* ligneum acutum, et præustum, vocant. Supra, 'sudibusque præustis.' *Germanus.*

895 *Præcipites*] Aut festinæ, aut in mortem ruentes. *Servius.*

Primæque mori pro manibus ardent] Nimii doloris est: ut, 'me primam absumite ferro.' *Idem.*

Mori pro manibus audent] In Rom. codice *ardent* legitur, ut sit inter eos contentio laudis amorisque, perinde ac si præmium illi propositum esset, quæ prima moreretur. Servius ad dolorem ex Camillæ obitu conceptum refert: ut illud, 'me primam absumite ferro.' Neque vero displicet *primæ audent* ea sententia; ut tunc primum audere visæ sint, quam sexum quoque suum in bello fortiter occubuisse conspicerent. *Pierius.*

896 *Sævissimus implet Nuntius*] Ut et supra diximus, *nuntius* est qui nuntiat, *nuntium* quod nuntiatur: secundum quod, nunc nec de fœmina, nec de re quæ nuntiatur, procedit *nuntius*. Unde multi volunt aliud nuntium intelligi: Accam vero pro ea venisse: sed melius est ut *nuntius* de Acca dictum intelligamus. Novimus enim poni aliqua in subauditione, quæ ex aperto dicere non debemus: ut, 'Nec dextræ erranti Deus abfuit:' cum necesse sit, ut aut Junonem aut Alecto intelligamus. Item Sallustius, 'Prima qui fronte venientes exciperet,' cum de insidiis loqueretur, quas numeri tantum pluralis esse plusquam manifestum est. *Serv.*

Implet nuntius] Phrasis hæc prius dicta est Demostheni epist. VI. ἀπάσας τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις τοιούτων λόγων ἔπλησαν. Statius ab Nostro Theb. IV. 'implerat nuntius aures.' Cum ait, 'sævissimus nuntius,' est, quod l. VIII. 'gravior ne nuntius aures Vulneret.' *Cerda.*

897 *Tumultum*] Perite *tumultum*, ita enim dicitur bellum quod differri non potest. *Servius.*

898 *Deletas Volscorum acies*] Falsum est: tantum enim fugerunt: sed vim exprimit nuntii, cujus mos est plus quam habet veritas nuntiare. *Idem.*

899 *Ingruere*] Impetum facere: ut Æn. XII. 'Ingruit Æneas Italis.' *Id.*

Ingruere infestos hostes] Antiqua omnia exemplaria quæ præ manibus habui *infestos* legunt, quod Turni dolorem mirum in modum exaggerat, quum intelligat eos hostes, quos odio maxime prosequatur, ita victoria exultantes ferri. *Pierius.*

901 *Ille furens (nam sæva Jovis sic numina poscunt*] Duplici ratione insidias eum reliquisse commemorat; dolore nimio, et numinum voluntate: quæ utraque ideo egit, ne capi posset Æneas. *Sæva* autem *Jovis numina* per parenthesim dictum est. *Serv.*

Sæva Jovis sic numina poscunt] Homerus, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή. *Idem.*

Jam sæva Jovis sic numina poscunt] Interpositio hæc variis modis in variis habetur exemplaribus: hinc nonnulli *jam sæva* legere maluerunt. In Romano, in Medicæo, et quibusdam aliis codicibus pervetustis, *et sæva* legitur, quod etiam Servio receptum est, dum ait, Turnum duplici ratione insidias reliquisse, dolore quippe nimio, id enim sibi vult *furens*; et numinum voluntate. Quod si nam legas, aut *jam*, alterum esset redditio causæ, alterum acciperetur expositive. Sed enim hoc utcunque legatur, parvi refert: illud minime parvi faciendum est, quod in Rom. codice *sic numina pellunt*, non autem *poscunt*, legere est: sed omnino vulgata lectio receptior est. *Pierius.*

902 *Obsessos colles*] Quos ipse obsederat, ne ad urbem transitum haberet Æneas. *Servius.*

904 *Apertos*] Paulo ante a Turno relictos, id est, vacantes insidiis. *Id.*

904 *Apertos*] Explica, liberos jam insidiis. Itaque opponuntur *aperta*, et *obsessa* loca, aut *insidiosa*. Sic opponit Joseph. Bel. Jud. I. 12. φανερῶς συμπλεκόμενοι, et λοχῶντες, loquens de his qui se impetunt, aut aperto, aut insidioso bello. *Cerda.*

905 *Silvaque evadit opaca*] In aliquot antiquis codicibus *invadit* legi-

tur. *Pierius.*

906 *Ambo ad muros*] Ut tueretur et repugnaret Turnus, ut obsideret Æneas. *Servius.*

908 *At simul Æneas*] In Oblongo codice *ac simul;* in Romano *tum pater Æneas,* inemendate quidem, et sententia mutilata. *Pierius.*

Fumantes pulvere campos] Veluti fumantes caligine pulveris. Ita enim nebulam excitat pulvis, ut fumus. *Servius.*

Ac simul Æneas fumantes, &c.] Hic versus cum tribus proxime et ex ordine consequentibus, convenire videtur istis Æschyli in Suppl. ὁρῶ κόνιν ἄναυδον ἄγγελον στρατοῦ, Σύριγγες οὐ σιγῶσιν ἀξονήλατοι, Ὄχλον δ' ὑπασπιστῆρα, καὶ δορυσσόον Λεύσσω ξὺν ἵπποις καμπύλοις τ' ὀχήμασι. Ut autem, 'fumantes pulvere campos,' Euripides Troad. κόνις δ' ἴσα καπνῷ πτέρυγι πρὸς αἰθέρα. *Germanus.*

At simul Æneas fumantes pulvere campos] Simile indicium adventantium hostium apud Liv. l. XXI. 'Densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit.' Similiter in Enn. Ann. VIII. 'Jamque fere pulvis ad cœlum vasta videtur.' Imo, jam *pulvis* pro campo militari, ut in Horat. 'pulvere Troïco:' et in Val. l. II. 'pulvere pugnæ.' *Cerda.*

910 *Sævum*] Fortem: ut, 'Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector.' Item, 'Nec minus interea maternis sævus in armis.' An iratum? Ut, 'et sævum ambobus Achillem.' *Serv.*

911 *Adventumque pedum*] Ad hunc versum adjungit Hieronym. Colum. illum Enn. in Thyeste, 'Sed sonitus aures meas pedum pulsu increpat.' Et Lucretium, qui l. II. 'subterque virum vi Excutitur pedibus sonitus.' Supra: 'Adventusque virum, fremitusque ardescit equorum.' *Cerda.*

912 *Ineant pugnas*] Pro inissent et tentassent. *Servius.*

Continuoque ineant pugnas] Pro inissent: ut sub eodem modo Homer. Od. Ω. καί νύ κ' ἀΐξαντες ἔβαν κοίλας ἐπὶ νῆας, Εἰ μὴ ἀνὴρ κατέρυκε παλαιά τε πολλά τε εἰδὼς Νέστωρ: ubi κε ἔβαν, ivissent: ut Il. Φ. ἔνθα κεν ὑψίπυλον Τροίην ἕλον υἷες Ἀχαιῶν, Εἰ μὴ Ἀπόλλων Φοῖβος Ἀγήνορα δῖον ἀνῆκε, cujus vis modi pendere videtur a particula adjuncta ἂν, κε, vel κεν. Qua forma et Calab. 6. καί νύ κεν τότε Τρῶες ἐνέπρησαν πυρὶ νῆας, Εἰ μὴ νὺξ ἐπόρουσε βαθεῖαν ἐπ' ἠέρ' ἄγουσα. *Germanus.*

Pugnas et prælia] Est hoc, quod Hom. sæpe, μάχη πόλεμός τε: et, πολεμίζειν ἠδὲ μάχεσθαι: et Lucret. 'Et velut æterno certamine prælia pugnasque Edere turmatim certantia.' *Cerda.*

913 *Roseus Phœbus*] Ita ludunt Poëtæ. Lucret. l. V. 'Dum rosea face Sol inferret lumina mundo.' Prudent. l. V. in Symmach. rosis vestit rotas adhuc et lora Solis, 'Innotasque rotas, et flecti nescia lora Aut ornat redimita rosis,' &c. De Lucifero, Aurora, Iride, Venere, stellis aliis id tritum. *Idem.*

Hibero] Oceano occiduo, id est, Hispano. Hispaniam autem, *Hiberiam* ab Hibero flumine constat esse nominatam. *Servius.*

Fessos jam gurgite Phœbus Ibero] Arripuit Sen. in Thyeste, 'nescit fessos Tingere currus, nec fumantes Sudore jubas mergere ponto.' Quem in locum Hispanorum fabulas jam Noster Delrius commeminit, qui affirmabant Solem in extrema Hispania occidere in mari, cum magno strepitu, veluti candenti ferro in aquam immerso. Cujus rei advocat auctores Cleomedem l. II. et Possidonium apud Strabon. l. I. quo putandus allusisse Ausson. epist. ad Paulinum, 'Stridebatque freto Titan insignis Ibero.' Procedunt hæc ex duplici veterum ignoratione: prima, qua putabant Solem esse ignitum ferrum, aut lapidem flamma succensum: altera, qua credebant Solem quotidie mori in mari, et eum qui postero die visebatur, diversum esse Solem: de qua re ego

jam alibi. *Cerda.*

914 *Tingat equos*] Quidam *tingat* humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

Tingat equos] In antiquis ex instituto Attii *tinguat*, *u* post *g* notata, scriptum est. *Pierius.*

915 *Considunt castris*] Hoc est in sua quisque castra digressi. Ergo aut castra posuerunt, aut ad morem castrorum fecerunt. *Servius.*

Mœnia vallant] Hinc probatur, quia et qui tuentur et qui obsident, *vallare* dicuntur. *Idem.*

ÆNEIDOS

LIBER XII.

1 *Turnus ut infractos*] Postquam Turnus in bello defecisse videt Latinos, antea semper infractos: namque ita major est sensus, quam si *infractos*, valde fractos acceperis. *Servius.*

Infractos] Valde fractos. *Donat.*

Infractos] Exponit Serv. et alii, Antea semper infractos invictosque, et ἀῤῥήκτους. Idem tamen sui quasi oblitus, Æn. v. *infractos Latinos*, exposuit, valde fractos. Vide ibid. Notas. Ita certe et Donatus *infractos* hic exponit planissimo (ut ait) sententiæ robore, animo et viribus valde fractos: quomodo et Æl. Donatus ad Terent. Eun. II. 3. item J. C. Scaliger, et Nic. Faber JC. Etiam, J. Lipsius, et J. Gruterus ad Senec. Quæst. Nat. l. III. notat, *infractum* a Seneca quoque, pro valde fractum sæpius poni. Epistol. 90. 'mollesque cantus et infractos,' &c. Epist. 102. 'Jam reliquias ætatis infractæ contemnebam:' et alibi: ita Prudent. ad Laurent. 'Et claudus infracto genu, Vel crure trunco semipes, Gressum trahebat imparem.' V. N. Æn. v. 784. *Taubmann.*

Latinos] Non solum ejus gentis milites: sed omnes qui essent in exercitu Turni. Turnum comparat leoni, qui in bestias imperium habet, ut Turnus in suos, sed vulnerato, et qui ulcisci non potest. *Donatus.*

2 *Sua nunc promissa reposci*] Quia dixerat, 'Ibo animis contra; vel magnum præstet Achillem.' *Nunc* autem pro *tunc*. Servius.

3 *Se signari oculis*] Propter illud quod post dicturus est, 'in te ora Latini, In te oculos referunt.' Modo autem significat: id est, ut quod esset silentio ambiguum, oculis confirmaretur sine dubio eorum a quibus coactus promiserat. *Idem.*

Se signari oculis] Id in contumeliam, quasi notaretur. Ad quem modum Seneca controv. 8. 'Quotiescunque tumultus aliquis exortus est, in me civium diriguntur oculi:' et Sen. Philosophus Benef. III. 17. 'Pœna est, quod omnium designatur oculis, aut designari se judicat:' inf. in hoc libr. 'in te ora Latini, in te oculos referunt.' Et Tertullian. de Pall. c. 4. in re omnino contumeliosa dixit, 'et acie figere, et digito destinare, et nutu tradere.' Ibidem postea, 'urges oculis,' id est, notas ad infamiam. Hoc affectu dixit Demosthenes in Philipp. III. μέλλομεν, καὶ μαλακιζόμεθα, καὶ πρὸς τοὺς πλησίον βλέπομεν ἀπι-

στοῦντες ἀλλήλοις. *Cerda.*

Ultro] Aut insuper, aut antequam aliquis exposcat. Et bene ducis dignitatem servavit, ut non ideo faceret quia quidam reposcebant, sed sua sponte accenderetur in prælium. *Servius.*

4 *Pœnorum qualis in arvis*] Comparatio magnifica, et tota sua. Scalig. v. 3. *Taubmann.*

5 *Saucius ille*] Κατ' ἐξοχήν. *Ille leo.* Id est, princeps ferarum. Vel certe veteri more ad magnitudinem pertinet, ut, 'ac velut ille canum morsu:' interdum nobilitatem significat, ut, 'Multum ille et terris jactatus:' aut similem rem designat. Lucilius, 'velut olim Anceps ille facit cum improviso insidiisque.' Quamvis quidam *ille* per se superfluum hoc loco pronomen tradunt. *Saucius* autem *pectus*, id est, saucium pectus habens: ut, 'nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.' Et bene alia verba interposuit, quia *saucius pectus* et sonabat asperrime, et imperitis poterat solœcismus videri. Et *saucius pectus* congrue, in quo Turni dolor est. *Servius.*

Ille] Vacare eleganter Turnebus monuit, XVIII. 32. et paria advocat testimonia. Sed hoc non e meo gustu. Vere non vacat, sed major emphasis. *Cerda.*

Gravi vulnere] *Gravi*, id est, Forti, ut, 'ferit ense gravem Tymbræus Osirim.' *Venantum* autem *vulnere*, quod venantes fecerunt. *Servius.*

Venantum] Pro venatorum. Lucret. l. IV. 'Venantumque canes in molli sæpe quiete.' *Cerda.*

6 *Tum demum, &c.*] Novissime: id est, postquam fuerit vulneratus. Hæc enim leonum natura est, ut, nisi læsi, nequeant irasci. *Movet* autem *arma.* Vires suas experitur: nam arma sunt uniuscujusque rei possibilitas: unde est, 'et quærere conscius arma:' id est, dolos. Est autem *movet arma*, etiam translatio ab hominibus, qui cum hostem petunt, *arma movere* dicuntur. Sic alibi de tauro, 'signa movet præcepsque oblitum fertur in hostem.' *Servius.*

Movet arma] Vires suas experitur: nam *arma* sunt uniuscujusque rei possibilitas. Manilius l. v. dixit, *arma ferarum*, id est, dentes et ungues: unde *exarmati leones*, quibus dentes et ungues vulsi. Ita Statius l. IX. 'Armaque curva suum:' unde et venatores dentes aprinos eleganter *defensacula* vocant, ut notat Scalig. ad Manil. *Taubmann.*

Gaudetque] Spe ultionis, et dicendo *gaudet*, alacritatem voluit leonis exprimere, *gaudii* verbo. Cæterum nulli ferarum vel pecudum iste sensus adponitur. *Servius.*

7 *Excutiens cervice toros*] Cervice excutiens: an, quos in cervice habet? *Idem.*

Excutiens cervice toros] Est hæc in fera significatio iræ. Ita de illa Lucanus l. I. 'Erexitque jubas, vasto et grave murmur hiatu Infremuit.' Vide reliqua Lucani. Catullus de leone etiam, 'Rutilam ferox torosa quate jubam.' Inde ab setis ferarum Græci ἀναχαιτίζειν dicunt, pro ἀγριοῦσθαι. Est enim in jubis ferarum quædam exultantia, adeo ut dicat Plin. VIII. 42. equarum libidinem extingui tonsa juba. Inde et Seneca in Œdipo, 'Qualis per arva Libycus insanit leo, Fulvam minaci fronte concutiens jubam.' *Cerda.*

Latronis] Insidiatoris, a latendo, sed modo venatoris: et est Græcum, nam λατρεύειν dicunt obsequi, et servire mercede. Unde *latrones* vocantur conducti milites. Moris autem erat, ut hos imperator et circa se haberet, et eos primos mitteret ad omne discrimen: unde nunc dicit latronis telo fixum leonem, quia etiam venatores operas suas locare consueverant. Sic etiam dicti qui circa caveas sunt, quod ut milites stent cum ferro; aut quod lateant ad insidias faciendas:

ergo ex eadem similitudine *latronem*, hic venatorem accipiendum, quia et obsidet saltus, et cum ferro est. Sane *latronem* venatorem, quis ante hunc? Varro tamen dicit hoc nomen et Latinam posse habere etymologiam; ut *latrones* dicti sint quasi *laterones*, quod circa latera regum sunt, quos nunc *satellites* vocant. Una tamen significatio, licet in diversa etymologia. Plautus in Pyrgopolinice aperte ostendit qui sint *latrones*, dicens, 'Nam Rex Seleucus me opere oravit maximo, ut sibi latrones cogerem et conscriberem.' Idem in Bacchidibus exsecutus est, militem *latronem* dicens, 'Suam qui auro vitam venditat.' *Servius.*

8 *Impavidus frangit telum*] Lucanus, 'Per ferrum tanti securus vulneris exit.' *Idem.*

Impavidus frangit telum] Lucan. l. vi. de ursa, 'Se rotat in vulnus, telumque irata receptum Impetit, et secum fugientem circuit hastam.' *Taubmann.*

Fremit ore cruento] Licet os habeat proprio cruore perfusum. Sane ipsa comparatio exitum ostendit futurum. Nam etiam Turnus ruit in mortem ferocitate compulsus: sic in quarto indicat futurum exitum reginæ, dicens, 'Qualis conjecta cerva sagitta.' *Servius.*

9 *Gliscit*] Crescit, et latenter, unde et *glires* dicti sunt, quos pingues efficit somnus. Veteres *gliscit* incremento ignis ponebant. Bene ergo hoc verbo utitur, de quo ait, 'Ultro implacabilis ardet.' *Idem.*

Gliscit] Citat Nonius illud Pacuvii in Perib. 'Sed nescio quidnam est animi; horrescit et gliscit gaudium.' Ait Serv. *gliscit* dictum olim de ignis incremento: inde præclare, *accenso Turno*. Lucretius l. I. dixit, 'ignis gliscens,' id est, crescens. Christianus in Iren. Aristoph. ducit hanc voculam a Græco γλισχροῦ: et γλισχρὸν Comici explicat λαίμαργον, et συντόνως ἐπιθυμοῦντα. *Cerda.*

10 *Turbidus*] Plenus terroris et perturbationis. Sane notandum *effatur*, atque *infit*: nam iteratio est, qua frequenter est usus; licet nonnulli dicant temperare hoc interpositam conjunctionem: et hic habitum futuræ orationis ostendit. *Servius.*

11 *Nulla mora in Turno*] Plus est *Turno*, quam si *in me* dixisset: ut, 'quisquam numen Junonis adoret Præterea?' Et bonum principium ejus qui in suspicionem timiditatis inciderat. *Idem.*

Nulla mora in Turno] Calab. l. I. τῷ μή τις ἔτ' ἀμβολίη πολέμοιο Εἴη τετραμένοισιν· ἔοικε γὰρ ἐν δαῒ μᾶλλον Τεθνάμεν. *Cerda.*

Retractent] Repetant et revolvant. *Servius.*

Nihil est quod dicta retractent] Respectum ad versus illos lib. XI. ore Æneæ, 'Æquius huic Turno fuerat se opponere morti. Si bellum finire manu, si pellere Teucros Apparat, his decuit mecum concurrere telis. Vixet, cui vitam Deus, aut sua fata dedissent.' Hinc et Drances ad Turnum, 'illum aspice contra, Qui vocat.' *Cerda.*

12 *Ignavi Æneadæ*] Aut *Æneadæ* pro Æneas, aliud per aliud significavit; aut *Æneadæ*, non *Æneas*; quasi contra omnes pugnaturus. *Servius.*

13 *Congredior*] Hypocrisis est, ut exprimatur id quod flagitatis. Sic Statius ubi Polynicen oblique inducit loquentem, 'non me ullius domus anxia culpet, Exspectentve truces obliquo lumine nati.' Unde etiam supra ait Poëta, 'Se signari oculis.' Quidam sane a *Nulla mora in Turno*, usque ad *pepigere recusent* jungunt; ne si distinctio intercesserit, languescat sententiæ color. *Idem.*

Concipe fœdus] Id est, conceptis verbis. *Concepta* autem *verba* dicuntur jurandi formula, quam nobis transgredi non licet. Nam et sarcinatores *concipere* dicuntur *vestimenta*, cum q

diverso conjungunt et adsuunt. *Id.*

15 *Desertorem Asiæ*] Exulem: ut, 'Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris?' unde est præmissa illa excusatio, et in tota secundi œconomia, et in quarto; ubi dicit, 'Me si fata meis paterentur ducere vitam Auspiciis, et sponte meas componere curas, Urbem Trojanam primum, dulcesque meorum Reliquias colerem.' Sane, 'Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,' ponenda est mora, ut postea inferatur, *Desertorem Asiæ;* potest enim videri non ita instituisse Turnus orationem, prædicto *Dardanium*, ut inferret desertorem, sed regem: verum ubi propius accessit, intellexisse hunc honorem nominis ejus, non dandum; itaque commutasse, et contumeliose *desertorem* dixisse. *Id.*

Desertorem Asiæ] Tria convitia: a loco, quod Asianus; quasi dicat, ex corrupta provincia: a genere, quod esset Dardanus, quasi rebellis: a facto, quod esset proditor. *Donatus.*

Sedeant spectentque Latini] Invidiose dictum est, ut diximus supra. Pollicetur enim se singulari certamine dimicare velle cum nolit: nam, 'sedeant, spectentque' Latini,' latenter eos ignaviæ arguit, quod solus omnibus quiescentibus dimicet: quam rem plenius sequens indicat versus, 'Et solus ferro crimen commune refellam,' id est, commune fugæ ac timoris dedecus, solus meis virtutibus comprimam. Alii *crimen commune*, id est, omnium Latinorum: et *crimen* ait, quod Trojani in Italia consederunt. *Servius.*

16 *Commune*] Nam commune dedecus est, quod Trojani Italiam teneant. *Donatus.*

17 *Aut habeat victos*] Vitavit propter omen pessimum verbum de se, quod de Ænea dixerat: 'ille me in Tartara mittat.' Sed ait 'victos.' *Servius.*

Cedat Lavinia conjux] Ut, 'Cedat amicitiæ Teucrorum,' id est, in præmium victoriæ concedat. *Idem.*

Cedat Lavinia conjux] Quam diversitatem codicum in septimo habuimus eo versu, *Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris?* quum nonnulli veriti primam in *Lavinia* syllabam esse longam, versum hoc dictionum ordine scripsissent, *Exulibus ducenda datur Lavinia Teucris?* eadem nunc itidem offertur. Nam qui superius legerant, *ducenda Lavinia*, eodem hic modo legendum arbitrati, *cedatque Lavinia* scribere instituerunt. Bona tamen eruditorum pars absque particula copulativa libentius legit: syllabam vero eam communem a Poëtis poni, exemplis alibi ostendimus. *Pierius.*

18 *Olli*] Exiles literas, *i*, et *u*, mutabant veteres in *o*, sic *olli* pro illi, *servos* pro *servus*, inde et *servolus*. Donatus in And. 'Ellum, et ollum, dicebant veteres, pro illum.' *Cerda.*

Sedato corde] Quia de Turno ait, 'atque ita turbidus infit:' et qualitatem orationis prædixit. *Servius.*

Sedato corde] Habitus, ut dixi, futuræ orationis. Sic apud Sallust. Jugurth. 'Rex satis placide verba facit:' et Ammian. l. xx. 'Suadebat placido sermone.' Cæterum Virgilii versus spondeis scatet ad Latini regis gravitatem indicandam. Unde non male conjectant aliqui, factum versum ad imitationem tardissimi Enniani I. Annal. 'Olli respondit rex Albai Longai.' Vide vero ut sequens tota oratio habeat patris consilia, et minas interdum; nam pro minis est timor mortis Turni. *Cerda.*

19 *O præstans animi*] Et *præstans viribus*, et *præstans virium* dicimus. Sane magnæ moderationis est hæc oratio. Nam et laudat Turnum, quasi virum fortem: et tamen eum a singulari certamine dehortatur. Dicens enim *præstans animi*, latenter ostendit eum inferiorem esse virtute. *Servius.*

O præstans animi, &c.] Nectarea hæc sunt in gravi Orationis charac-

tere. Et hinc animi sedati ac maturi petendum exemplum cum affectibus civilibus et prudentibus. De quo Scalig. IV. 1. et III. 23. Macrob. v. 1. *Taubmann.*

Quantum ipse feroci, &c.] Ductum ab Attio in Antigona, ait Macrobius: 'Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere, et parcere.' *Cerda.*

Quantum ipse feroci Virtute exsuperas, tanto me impensius, &c.] *Quantum* et *tanto* vulgata est lectio, et aliquot veterum etiam codicum testimonio comprobata, sententiæque optime quadrat, neque non elocutioni. In aliquot tamen exemplaribus legere est, 'quoniam ipse feroci Virtute exsuperas:' ut Latinus absque alia dictorum divisione, probabilis causæ suæ statim ansam arripiat, per concessionem eorum, quæ validissima Turnus sibi proposuerat: quippe qui totius accusationis et causæ cardinem ibi verti verebatur, ut certaminis detrectator ab omnibus haberetur. Itaque nullam dixerat in se moram esse, paratum se jam congredi: nolle, quod Drances objectaverat, Latinos cædibus exponi, solum se jam pro salute omnium quasi devotum, totam certaminis molem impetumque omnem sustentaturum. Ait itaque Latinus: Quoniam ignari non sumus, te ferocitate et virtute præstare adeo, ut ex confesso alios exsuperes, tanto me tamen impensius æquum est consulere. Sed uti præfatus sum, prior lectio concinnior videtur. Operæ precium vero est orationis artificium perpendere, quæ sententiam suam his præcipue locis corroboret. Ab utili et recto, quum casus impendere Turno demonstrat, quos parendo possit evitare, posseque eum alias sibi uxores quærere. A prudentia, quum bonorum malorumque ratione proposita, quid sequendum sit, aperit. Ab justitia et religione, quum promissa Æneæ de filia servari oporteat, et eam contra Turno sociare, fatis prohibeatur, idque homines Diique canant. Addit et argumentum a laudabili, quum Rutulorum et Italiæ vereatur obloquia: concluditque per commiserationem, quum disjunctio a necessariis et familiarissimis deploratur. *Pierius.*

Feroci Virtute] Quippe juvenis, cujus propria temeritas et ferocitas animi. Liv. l. XXXIII. de Hiosto quodam Sardo: 'adolescentia ferox.' Quintil. Declam. 279. 'ferociam juvenum.' Xenophon de Rep. Lacedæm. juvenibus dat *μέγιστον φρόνημα, θᾶρρος ἐπιπολάζουσαν, ἰσχυροτάτας ἐπιθυμίας.* A quo mihi videtur Quint. Declam. 322. sumpsisse verba hæc: 'Adolescens est; omnes cupiditates, omnes impetus in hac ætate facilius convalescunt.' Seneca in Octav. 'Juvenilis ardor impetu primo fuit.' *Cerda.*

21 *Expendere casus*] Ne ex abrupto de ejus virtute desperare videatur, casuum varietatem se timere commemorat. *Servius.*

22 *Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida*] Argute negat illi sua regna, dicens ei esse alia; ut hæc malit Turnus, quæ sua virtute quæsivit. Sensus ergo est, Si propter regnum dimicare disponis, habes paternum: si propter gloriam, multos virtute superasti. Quod autem dicit, 'Nec non aurumque animusque Latino est,' varie exponitur: namque alii dicunt, Habes regnum paternum, habes oppida: etiam a me habes aurum et promptum animum ad danda omnia præter filiam: ut de se Latinus dixisse videatur de auro, propter illud, *prædivitis urbe Latini.* Alii vero sic intelligunt: Si propter opes et uxorem dimicaturus es, hæc non solus habeo; cuicunque enim Latino est et aurum et animus promptus in generum: ut *Latino* non de se dicat, sed cuicunque de Latio. *Idem.*

23 *Nec non animus aurumque Latino*]

In antiquis porro codicibus *Latino est* legitur. Nonnulli vero hoc numero legunt *nec non aurumque animusque Latino est*, quod in veteribus plerisque codicibus habetur. *Pierius.*

Nec non aurumque animusque Latino est] Nobiles Gramm. hic hæsitant. Hoc vult Latinus: nec sibi Turni affinitate opus esse, nec vicissim Turno Latini: cum uterque alterius subsidio carere facile possit. Nam sive Turnus opes his nuptiis sibi quærit, satis per se potens est regno Dauni, et oppidis multis bello partis: sive præsidium quærit Latino et opes, Latinus satis opulentus est et nobilis, etiam absque his nuptiis, &c. Pudet referre, quæ alii comminiscuntur. Advers. Turneb. XXIII. 18. *Taubmann.*

24 *Sunt aliæ, &c.*] Locus Homeri, qui ore Achillis Il. IX. Πολλαὶ Ἀχαιΐδες εἰσὶν ἀν' Ἑλλάδα τε, Φθίην τε Κοῦραι ἀριστήων, οἵ τε πτολίεθρα ῥύονται, Τάων ἥν κ' ἐθέλοιμι φίλην ποιήσομ' ἄκοιτιν. Putat et Ursinus adjectum animum ad Theocrit. in Dioscur. ubi præmissa mentione multarum provinciarum et urbium, subjicit, Ἔνθα κόραι ναίεσσιν ὑπὸ σφετέροισι τρέφονται Μυρίαι, οὔτε φυῆς ἐπιδευέες, οὔτε νόοιο. Τάων εὐμαρὲς ὔμμιν ὀπυίειν ἅς κ' ἐθέλητε. *Cerda.*

Latio, et Laurentibus arvis] Et in civitate, et in omni regno Latinorum. *Servius.*

25 *Nec genus indecores*] Quia iste petebat filiam regis: est autem elocutio figurata de Græco ἀσχήμονες τὸ γένος. *Idem.*

Sine me hæc] Hoc loco intelligimus Turnum dolore in aliquâ voluisse verba prorumpere. *Idem.*

Haud mollia fatu] Id est, vera; nam aspera sunt verba quæ cum veritate dicuntur: falsa enim, plena solent esse blanditiis. *Idem.*

26 *Sublatis aperire dolis*] His respondere voculam ἀτεχνῶς apud Aristot. Germanus notat, quasi *sine dolo et artificio.* Addo ego, huic particulæ ἀτεχνῶς, opponi illa Josephi Bell. I. 17. πάντων δ' ἀποπειραθεὶς τῶν τρόπων, ubi sermo est de Herode, qui multas subinde formas sumebat ad decipiendum. In verbo *aperire* invenio imitationem Euripidis in Medea. Nam, ita Virg. *aperire* de pectore, quasi clavi quadam aperiat pectus absque omni dolo. Ergo Eurip. Ἀχρήστος ὄλοιθ', ὅτῳ πάρεστι Μὴ φίλους τιμᾷν, καθαρὰν ἀνοίξαντι κλῇδα φρενῶν. *Cerda.*

Animo hauri] Omni intentione percipe. *Servius.*

27 *Nulli veterum sociare procorum*] Generaliter dicit prohibitum esse dari Laviniam cuilibet Latino, ut Turnus solatium aliquod habere possit doloris. *Idem.*

28 *Divique hominesque canebant*] Propter Faunum et vates. *Idem.*

29 *Victus amore tui*] Id est, propter te, propter tuum amorem. Sane inter *tui caussa feci*, et *tua caussa feci*, hoc interest: ut *tui caussa* tunc dicamus, si aliquid ipsi, ad quem loquimur, præstiterimus: ut puta, *tui caussa te defendi.* *Tua* vero *caussa* tunc, cum alteri aliquid alterius contemplatione præstamus: ut puta, *tua caussa hominem tuum defendi.* Idem.

Cognato sanguine] Quia Venilia, mater Turni, soror est Amatæ. *Idem.*

30 *Vincla omnia rupi*] Et religionis et fœderis. *Idem.*

Vincla omnia rupi] Propert. Eleg. I. 15. 'vincula rupit amor.' *Cerda.*

31 *Promissam eripui genero*] Verum est: nam Æneæ per legatos promiserat filiam, cui postea intulit bellum: licet multi dicant, ante eam Turno fuisse promissam, quod falsum est. Nam Latinus nunquam est Turno pollicitus. Nam nec Faunum contemneret, si eam Turno ante promisisset; sed tantum eum esse generum Amata cupiebat: quod etiam legimus, 'Quem regia conjux Adjungi generum miro properabat amore.' *Servius.*

Eripui genero atque arma impia sumpsi] Imperite simul ac importune fece-

runt, qui huic versui post dictionem *genero*, vel *que* vel *atque* intrusere: nam modo hoc, modo illud passim habetur in codicibus vulgatis, et in aliquot etiam antiquis. Quum tamen in Rom. codice vetustissimo, et in Mediceo, et in Portio, et in aliquot aliis absque ulla conjunctiva particula sic non invenuste legatur, 'Promissam eripui genero, arma impia sumpsi.' Atque ita etiam legebatur in Oblongo codice, sed imperitus nescio quis infirmitati carminis timens, *que* illud intrusit, inde alii *atque* reposuere. Sed quanto venustius et elegantius tria illa membra disjunctim enuntiantur, 'Vincla omnia rupi, Promissam eripui genero, Arma impia sumpsi:' quo in loco syllabæ timere fatuitatis est, et imperitiæ. *Pierius.*

32 *Ex illo*] Græci ad verbum, ἐξ ἐκείνου, ἐκ τούτου. *Cerda.*

Qui me casus] Excusat Turnum, ut non ipsius videatur esse, quod victus est: sed suum, qui ausus est contra generum bella suscipere. *Servius.*

33 *Primus*] Præcipuus ante omnes. *Idem.*

Quantos primus patiare labores] Romanus codex et plerique alii veteres uno exemplo legunt *patiere*, ut futuri mali metu magis absterreat. Magis tamen placet *patiare*, ut in Oblongo et in Portio legitur: quia quæ præsentia sunt, negari non possunt. Hinc Donatus ait, 'quæ passus sum nosti: quæve ipse adhuc patiaris, intelligis.' *Pierius.*

34 *Bis magna victi pugna*] Semel occiso Mezentio: iterum cum interiit Camilla. *Servius.*

Bis magna victi pugna] Semel cum occisus Mezentius l. x. iterum cum Camilla l. xi. Si semel male pugnatam, daretur hoc eventui: bis pugnatum est, et fortiter quidem, atque ut obtineri debuisset victoria, nisi offensa numina prosperitatem omnem in aliam partem, facta nostrorum cæde, avertissent. Atque utinam malis ipsis venisset finis: nimis autem vigent: ac ut nova et pertinaciter continuata perdurant. Quid jam speretur prosperi, quum extra urbem perierint omnia, et vix tueamur quæ tenemus inclusa? *Donatus.*

35 *Recalent*] Pro *calent*. *Re* enim superflua compositio est verbi: aut *recalent*, iterum calent dixerit, magna quod bis victi pugna: *re* enim iterationis obtinet vicem, et bene necessarium cum actu refert. *Servius.*

Recalent nostro Tiberina fluenta Sanguine adhuc] Indicium magnæ cladis, quo argumento dictum ab Hom. Il. vii. αἷμα μελαινὸν ἐῤῥοον ἀμφὶ Σκάμανδρον. Apud eundem l. xxii. fluvius ita conqueritur: Πλήθει γὰρ δή μοι νεκύων ἐρατεινὰ ῥέεθρα. Et iterum, στεινόμενος νεκύεσσιν, ut qui cadaveribus obstructus. Sic et Marius apud Appian. l. i. Civil. cladem conjicit ἐκ τῶν φερομένων κατὰ τὸ ῥεῦμα σωμάτων: et Philostratus l. iv. Anthol. inde virtutem Telephi, quod πλήθοντα φόνῳ ἐκέρασσε Κάϊκον. Sic apud Ammianum l. xvi. 'Spumans denique cruore barbarico decolor alveus insueta stupebat augmenta:' et l. xvii. 'Adeo ut abunde cruore diffuso meatus fluminis spumaret tumens.' Mitto Florum ii. 6. Horatium Od. ii. 1. Ovidium Eleg. Pont. iv. 9. et Plutarch. in vita Demosthenis, ubi ait fluvium Thermodonta (non illum Amazonum) nobilitatum ab simili clade, vocatumque Αἵμωνα. Ut vero Virgil. *recalent* in eæde, ita Josephus Bell. vii. 4. θερμὰς ὅτι τὰς χεῖρας ἐξ ὁμοφύλων ἔχοντες φόνων. *Cerda.*

36 *Campique ingentes ossibus albent*] Argumentum magnæ cædis, ut l. v. 'scopulos Sirenum, multorumque ossibus albos.' Sidonius l. iii. epist. 2. 'campos sepultos ossibus insepultis.' Tacit. l. i. 'medio campo albentia ossa.' Livius l. xxxvi. 'ossibus, quæ passim strata erant.' Ennod. Paneg. 'Campus humanorum ossium candore

nobilissimus.' Seneca Œdip. 'albens ossibus sparsis solum.' Aristoteles l. x. de Anim. extremo advocat versum Empedoclis, quod desinit, τὰ δ' ὀστέα λευκὰ γένοντο. Apulejus l. VIII. 'suisque visceribus nudatis ossibus cuncta candere.' *Idem.*

Albent] Usurpavit verbum *albeo, albes.* Servius.

37 *Quo referor toties*] In Romano codice legere est, *quo refero toties.* Hoc est, quanam obsecro de caussa hæc eadem toties in consultationem pono: ut illud, *Monstra Deum refero.* Sed enim quia sequitur *quæ mentem insania mutat*, de instabilitate sententiæ sermo est, quæ ab Rege adeo aliena esse debet, ut proverbio receptum sit, in iis quæ verissima esse contendimus, fidem regiam attestari. Ait itaque, *Quo referor toties;* quasi versum exprimat Horatianum, 'Mea cur pugnat sententia secum? Quæ petii sperno, repeto quod nuper omisi.' Est et illud adnotatione dignum, quod *motat*, non *mutat*, in codicibus aliquot manu scriptis legitur, quod majorem argueret instabilitatem. Sed *mutat* magis facit ad decorum, et in pluribus habetur, ex antiquis exemplaribus. *Pierius.*

Insania mutat] Insania enim est, illuc reverti unde vix evaseris. *Serv.*

38 *Si Turno exstincto, &c.*] Æquum rerum æstimatorem divinis tum verbis tum modis hic descripsit Poëta. Vide Scalig. IV. 1. *Taubmann.*

Socios sum adscire paratus] Bene non adjecit quos, ut levaret invidiam. *Servius.*

Accire] Non negarim in antiquis aliquot codicibus *adcire* scriptum esse; sed longe plures sunt, qui cum Romano codice *adscire* legunt, ab *adscisco.* Horat. *adsciscet nova.* Et apud M. Tullium sæpe *civis adscitus;* apud Livium, *in civitatem adsciti.* Pierius.

39 *Tollo*] Finio, removeo: ut, *Tollite cuncta, inquit.* Servius.

41 *Fors dicta refutet*] Parenthesis, quasi dissimulatio; vel remotio, plena abominationis. *Servius.*

Fors dicta refutet] Æschylus: ἃ μὴ γένοιτο. *Ursinus.*

42 *Natam et connubia nostra petentem*] Iniquissimum enim est eum morti tradere, qui tuam affinitatem exoptet. *Servius.*

43 *Respice res bello varias*] Ne eum ignaviæ videatur arguere, admonet eum casuum: ut supra, 'Atque omnes metuentem expendere casus.' *Idem.*

Miserere parentis] In simile πάθος desinit oratio Priami ad filium Hectorem dehortantis illum a congressu cum Achille: Πρὸς δέ με τὸν δύστηνον ὅτι φρονέοντ' ἐλέαιρε. *Cerda.*

44 *Mœstum patria Ardea longe Dividit*] *Longe mœstum*, id est, valde mœstum: *longe dividit*, non procedit; non enim Ardea a Laurento longe valde dissidet spatio. *Servius.*

45 *Haudquaquam*] Nequaquam, quia supra dixerat, *ultro inplacabilis.* Idem.

Violentia Turni] Locutio poëtica, pro Turno: sic Ennius Annal. I. 'sonus Egeriai,' pro Egeria. Cicero Arato, *vis magna nepai*, pro scorpione. Plutar. adversus Colotem ait, βίην Ἡρακλέην εἶναι αὐτὸν Ἡρακλέα. Sed millena in Nostro, et aliis. Recte vero *violentia:* nam tales juvenes. *Cerda.*

46 *Flectitur*] Sallust. Jugurth. 'Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur.' *Idem.*

Ægrescitque medendo] Inde magna ejus ægritudo crescebat, unde se ei Latinus remedium sperabat afferre. *Medendo* autem, dum ei medetur. Nam gerundi modus est a passiva significatione. *Servius.*

Ægrescitque medendo] Vetus inscriptio Neapoli, ÆGRESCVNT, ET MORIVNTVR. Sententiæ Virgilianæ similis illa Ovidii, quam advocat Pontanus, 'Acrior admonitu est, moderaminaque ipsa nocebant.' Et ego Ammianum, qui l. XIV. de Gallo Cæsare, 'quibus' (consiliis) 'Casar acrius

efferatus.' Phidias, 'ad rabiem eum potius evibrabat.' *Cerda.*

47 *Ut primum furi potuit*] Nimius enim dolor vel iracundia intercluserat ejus vocem: sic de Euandro, 'Et via vix tandem lassata dolori est.' *Servius.*

Sic incipit ore] Antiqua omnia exemplaria, quotquot evolvi, tam in Vaticana Bibliotheca quam etiam aliunde conquisita, uno exemplo legunt, *sic instituit ore*, ab *insisto*, quod Turni violentiæ, quæ flecti non poterat, optime quadrat. Erat et in antiquo Mediceæ Bibliothecæ codice *instituit*: sed ultimæ duæ syllabæ ab imperito aliquo abrasæ fuerunt, vestigio tamen mediæ adhuc integro permanente. *Pierius.*

48 *Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me Deponas*] Bis quidem ait *pro me*, sed diversa affectione. Namque hæc dicit: Quam pro salute mea sollicitudinem geris, hanc pro mea fama et gloria, quæso, derelinquas: vir fortis enim gloriosam mortem præponit saluti. *Serv.*

Quam pro me curam geris, &c.] Val. Flacc. l. VII. 'I precor, atque unum pro me dimitte timorem.' *Cerda.*

49 *Lethumque sinas pro laude pacisci*] Ita v. 'vitamque volunt pro laude pacisci.' Neque contraria est sententia, etiamsi ibi *vitam*, hic *lethum* dicat: nam sententia est, emendam laudem ipsa vita, ipsa morte. Omnino quod Terent. Phorm. act. II. scen. 3. 'Ita me Dii bene ament, ut mihi liceat tamdiu, quod amo, frui, Jam depacisci morte cupio.' Et Propert. Eleg. III. 16. 'Talis mors pretio vel sit emenda mihi.' Lege loca quæ dedi Æn. IX. ad illud, 'Qui vita bene credat emi, quo tendis honorem.' *Idem.*

50 *Et nos tela*] Ita Ovid. 'Et mihi sunt vires: et mea tela nocent.' Vide Adag. 'Et meum telum cuspidem habet.' *Taubmann.*

Debile ferrum] Sic in secundo, 'Telumque imbelle sine ictu Conjecit.' *Servius.*

51 *Nostro de vulnere*] Quod nos inferimus: et dubie est locutus. *Idem.*

52 *Longe illi dea mater erit*] Contra illud, 'Sed matris auxilio utitur.' *Id.*

Longe illi dea mater erit] Alludit ad locum Iliad. v. ubi Venus eripit Æneam filium Diomedi. Sententia Virgilii similis illa Statii Theb. III. 'procul hæc tibi mollis Insula, terrificique aberit clementia Phœbi.' De locutione ista *longe erit*, pro, *longe aberit*, lege Muretum Variar. X. 4. ubi et locum Julii corrigit Gall. l. I. 'longe his fraternum nomen Populi Rom. futurum;' non *abfuturum*, ut vulgo legitur, quia videlicet Virg. *longe erit*. Id ipsum sentit Lips. II. Elect. Sed certe vulgaris lectio Julii retineri potest, neque locus ille ea eget medicina, ut etiam putat Ursinus in Notis ad Julium: nam Ovid. Met. IV. 'longe tibi Juppiter abeis.' Et Tibull. Eleg. I. 5. 'At mihi nunc longe gloria sortis abest.' Cicero etiam epist. XIII. 22. 'longe gentium absunt.' Ceterum ab Nostro Plin. in Paneg. 'Longeque tunc illi divinitas sua,' &c. *Cerda.*

53 *Vanis sese occultat umbris*] Videtur quædam reciprocationis abusione dictum esse, cum de Ænea dici videatur, et ipsum Latinitas postulet: sed aliquanto hac in re liberiores fuerunt Latini veteres, etiam Cicero. Turneb. X. 7. *Taubmann.*

54 *At regina, &c.*] Totus hic locus adumbratur ab sexta Iliade, ubi Andromacha vult retinere Hectorem ruentem ad pugnam. Comparet Lector otiosus. Videat etiam Daretis Phrygii eadem de re verba; et Statii quoque Thebaidem undecimam, quo loci aspirans ille ad Musam Maronis inducit Jocastam primo matrem continentem Eteoclem, ne eat ad pugnam: deinde Jocastæ orationem et affectus excipit filia Antigone, ad eum modum quo Lavinia Amatæ. *Cerda.*

Nova sorte] Id est, magna: nam novum non est quod fuerat ante promissum: *magnam* autem *sortem* vocavit singulare certamen. *Servius.*

56 *Turne, per has, &c.*] Confer hanc orationem inclusam octo versibus, cum illa, qua Hecuba voluit retinere Hectorem ruentem ad bellum contra Achillem. Iliad. XXII. quæ item constat octo versibus, et videbis in pari versuum numero non paria rationum pondera. *Cerda.*

Per si quis Amatæ Tangit honos animum] Si, quod te regina rogat, tuam commovet mentem; et si quem honorem habes Amatæ. Sic in septimo, 'Si qua piis animis manet infœlicis Amatæ Gratia.' *Servius.*

57 *Tangit honos animum*] Sic Hor. ad Pison. 'cor spectantis tetigisse querela:' et Lucret. III. 'tangere pectus dulcedine.' Itaque idem *tangere animum, cor, pectus*, id est, permovere. Nam Plutarch. in Lysandro, illum, qui gloria non tangitur, vocat ἀπαθῆ, καὶ ἀκίνητον. Ovid. Trist. I. 8. 'vota duros non tetigere Deos.' *Cerda.*

Si quis Amatæ, &c.] More Latino loquitur: et dicit, Si quid Amatæ caussa facere vis. Vide Turneb. XXIII. 14. *Taubmann.*

57 *Spes tu nunc una, senectæ*] Stat. Sylv. II. 'requies portusque senectæ:' et *spes* ait, ad eum modum, quo Polyb. l. III. πατρὶς πάσας τὰς ἐλπίδας ἔχει τῆς σωτηρίας ἐν ὑμῖν. *Cerda.*

59 *Te penes*] Est hoc quod Eurip. in Taur. dicit καὶ τἀμ' ἐν ὑμῖν ἐστιν. Advocat Erythr. illud Ulpiani de verb. signif. 'Penes te amplius est, quam apud te: nam apud te, est, quod qualitercunque a te tenetur, penes te est, quod quodammodo a te possidetur:' vide Pontanum. Ad sententiam pertinet illud Eurip. in Taur. ubi ad Orestem dicitur, Ἄργος πρός σε νῦν ἀποβλέπει. *Idem.*

In te omnis domus inclinata recumbit] Totum digessit ante per species: et sic se contulit ad generalitatem. *S.*

In te omnis domus inclinata recumbit] Aristoph. in Lysistr. Συνεχώρησέν σε καὶ κοινῇ τὰ γλήματα πάντ' ἐπέτρεψαν. Seneca in Furen. 'unicum lapsæ domus firmamen.' Propert. Eleg. ult. l. IV. 'Tota domus cœpit nunc onus esse tuum.' Horat. Od. II. 17. 'mearum Grande decus columenque rerum.' In Herodoti Musa septima est, ἐπὶ ἀνδρί γε ἑνὶ πάντα βασιλέως πρήγματα γενέσθαι. Eurip. in Hipp. Θήβας τεῖχος, ut in quo sitæ spes omnes Thebarum. Sed quidpiam peculiare est in Virg. qui *domum*, id est, genus et familiam, ait incumbere in Turnum, ut in generum, videlicet, propter filios et posteros. Quo sensu Tacit. Hist. l. V. 'Non legiones, non classes, proinde firma Imperii munimenta: quam numerum liberorum:' et Annal. I. 'Quo pluribus munimentis insisteret, nitetur subsidio plurium liberorum.' Ut vero hic *recumbit*, ita ex nota Budæi Polyb. III. ἀπήρεισται: vide illam pag. 989. Sed certe cum Virgilius dixerit, *recumbit*, quo verbo ducimur ad columnam, et *domus*, qua voce ducimur ad liberos, mihi non dubium quin hæserit omnino Euripidi, qui in Iphig. in Tauris ait, Στύλοι γὰρ οἴκων εἰσὶ παῖδες ἄρσενες. Et in Medea ait liberos esse ἔρυμα δώμασιν. *Cerda.*

60 *Unum oro, desiste*] Huic versui respondebunt illi, qui sunt Iliad. III. ἀλλά σ' ἐγώγε Παύσασθαι κέλομαι, μηδὲ ξανθῷ Μενελάῳ Ἀντίβιον πόλεμον πολεμίζειν, μηδὲ μάχεσθαι. *Idem.*

Manum committere Teucris] Ab omni eum bello, non tantum a singulari certamine dehortatur. *Servius.*

61 *Qui te cumque manent, &c.*] Similis locus Æn. II. 'Quo res cumque cadent, unum et commune periclum, Una salus ambobus erit.' Et Propert. Eleg. II. 28. 'Vivam si vivet: si cadet illa, cadam.' Plaut. Mostell. 'Si cades, non cades quin tecum cadam.' *Cerda.*

Casus] In Romano codice pleraque

nomina quartæ declinationis, quibus in casibus *us* ultimam syllabam producunt, *us* geminato scribi solent: ut hoc loco *casus*, et alibi *currus:* ex Attii quidem, ut alias diximus, instituto, id quod adhuc in aliquot antiquis inscriptionibus observavimus, ut, *exortus vorsum.* Sed enim hoc, ut sciretur, non ut ad imitandum proponeretur, a me dictum est. *Pier.*

62 *Et me, Turne, manent*] Mire agit: nam quia scit suam mortem virum fortem facile posse contemnere, deterret eum, dicens se simul esse morituram, ut qui periculum non timet, formidet invidiam. *Servius.*

Invisa] Quia *lumina*, ideo *invisa.* Huic 'lumen relinquere,' opponit Virg. Georg. II. 'tolli in oras luminis:' et Æn. VII. 'edi sub oras luminis.' *Cerda.*

63 *Nec generum Æneam captiva videbo*] Mire et fidem suam et studium circa Turnum expressit. *Servius.*

64 *Accepit vocem*] Ordo est, Accepit vocem matris Lavinia. *Idem.*

Accepit vocem, &c.] Tria loca invenio in Statio, quæ fluxere ab hoc Virg. Theb. III. 'At gemitus Argia viri non amplius æquo Corde ferens, sociumque animo miserata dolorem.' Et l. XI. ubi Antigone excitatur ad fletus matris Jocastæ continentis filium, ne iret ad bellum: 'At parte ex alia,' &c. lege reliqua. Demum alibi: 'et gemitu mœstos imitata parentes.' Illud de Jocasta et Antigone sumpsit Statius proculdubio ab Phœnissis Eurip. *Cerda.*

Accepit vocem, &c.] Ordo: Accepit vocem matris Lav. perfusa g. lacr. Cui ardor animi subjecit ruborem: per hypallagen. De hoc pudore Laviniæ, Scalig. III. 13. et v. 16. *Taub.*

65 *Flagrantes perfusa genas*] Lachrymis perfusas. Statius, 'Et gemitu mœstos imitata parentes.' *Serv.*

Ignem Subjecit rubor] Hypallage est, pro, *cui ignis animi subjecit ruborem;* movebatur autem, intelligens se esse tantorum caussam malorum. Sicut supra ipse, 'Caussa mali tanti atque oculos dejecta decoros.' *Idem.*

66 *Rubor*] Pudor maxima est virtus virginitatis. Apul. I. 'Virginali verecundia.' Simonid. apud Athen. l. XII. Πορφυρέαι ἀπὸ στόματος λεῦσα φωνὴν παρθένος. Itaque Virgilius cum viderit nullam pulchritudinem esse dignam laude, nisi quæ pudibunda, *ruborem* Laviniæ dedit. Inde Cornel. Gal. Eleg. I. 'Candida contempsi, nisi quæ suffusa rubore Vernarent proprii ora serena rosis.' Apuleius etiam l. I. 'roseo rubore flammida.' Plato in Charmide, ἀνερυθριάσας οὖν ὁ Χαρμίδης, πρῶτον μὲν ὅτι καλλίων ἐφάνη. καὶ γὰρ τὸ αἰσχυντηλὸν αὐτοῦ τῇ ἡλικίᾳ ἥρμοττεν. *Cerda.*

67 *Violaverit ostro Si quis ebur*] Homeri comparatio: unde et *violaverit*, transtulit: ille enim ait, ὡς δ' ὅτε τίς τ' ἐλέφαντα γυνὴ φοίνικι μίσγῃ. *Serv.*

Indum sanguineo] Suavissima sunt. Statius Achill. I. 'Lactea Massagetæ veluti cum pocula fuscant Sanguine Puniceo; vel ebur corrumpitur ostro.' Claudianus in I. De Raptu: 'non sic decus ardet eburnum, Lydia Sidonio quod fœmina tinxerit ostro.' Scalig. v. 16. *Taubmann.*

68 *Si quis ebur, vel mista*] In antiquis fere omnibus exemplaribus legere est, *si quis ebur, aut mixta.* Qui *vel* reposuere, præjectæ syllabæ timuerunt, quum ignorarent eum quoque locum esse communem. *Pierius.*

Mixta rubent ubi lilia multa Alba rosa] Aut ubi multa alba lilia permixta rubent rosæ conjunctione. Naturaliter enim omnis candor vicinum in se trahit ruborem. *Servius.*

70 *Illum turbat amor*] Invenit occasionem, qua Turnus magis moveretur in bellum. *Idem.*

72 *Ne me lachrymis, neve omine tanto, &c.*] Sunt quippe lachrymæ infelix omen profecturis. Ovid. Metam. VIII. 'Inter opus monitusque genæ maduere seniles, Et patriæ tremuere

manus, dedit oscula nato Non iterum repetenda suo.' Sic in VIII. Evander, abeunte Pallante filio, 'hæret inexpletam lachrymans,' quem nunquam deinde, nisi mortuum, vidit. Sic Amatæ lacrymæ omen fuere Turno, quippe cecidit in acie. Quis nescit lacrymas, quas accepit Hector ab Priamo, Hecuba, Andromacha, cum iret ad bellum, neque rediit? Ex hac veterum observatione præclare Passeratius corrigit Tibullum Eleg. I. 3. 'Cuncta dabant reditum, tamen haud deterrita frustra est, Cum fieret, nostras respiceretque vias.' *Cerda.*

78 *Prosequere*] Proprie est deducentium aliquem cum discedit. Plaut. Cas. 'novam nuptam volo tus prosequi.' Liv. l. II. 'Decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti.' Sidon. epist. IV. 8. 'caterva prosecutorum:' quem in locum plura Colvius. *Idem.*

74 *Neque enim Turno mora libera mortis*] Duplex hoc loco est expositio: aut enim ordo est, Ne quæso mater, ne me lachrymis, id est, tanto mortis omine prosequaris, ad duri Martis certamina proficiscentem: neque enim Turno mora libera est non eundi, post jam promissum singulare certamen. Aut certe hoc dicit, Noli me mater ad bellum euntem ominosis lachrymis prosequi: neque enim Turno mora libera mortis, id est, neque enim est potestatis meæ moram inferre venientibus fatis. Ac si diceret, Si imminent fata, periturus sum, etiamsi minime ad bella proficiscar. Sciendum tamen locum hunc unum esse de insolubilibus XII. quæ habent obscuritatem, licet a multis pro captu resolvantur ingenii. *Servius.*

Neque enim Turno mora libera mortis] Hunc locum Servius ait unum esse de *duodecim insolubilibus*, quæ obscuritatem habeant: quem tamen Turnebus XXIII. 14. ita enodat in hanc sententiam: Mihi non, utrum velim, liberum est; sed pugnam detrectare non possum: ut, si cadendum est et oppetendum, differre non possim. Ac sic loqui solent qui obstinato animo in pericula rapiuntur: negant enim sibi licere periculum fugere. *Turnebus.*

76 *Cum primum crastina cælo Puniceis invecta rotis*] Hoc loco aviditas pugnaturi exprimitur. Sane nunc non dicit oriri diem, sed designat tempus quo vult ut ad singulare certamen uterque procedat. *Serv.*

77 *Puniceis*] Poëta ἆθηλος (ait Urs.) de Aurora, φοινικοδάκτυλος. Claud. Rapt. I. dat novæ luci 'puniceos ortus.' Sic consequenter in hoc eodem versu *rubebit*. et Æn. III. 'Jamque rubescebat stellis aurora fugatis.' *Cerda.*

Rotis] Ovid. Metamorph. III. 'Cum croceis invecta rotis Aurora reducet:' et Æn. VII. 'Aurora in roseis fulgebat lutea bigis.' *Idem.*

78 *Non Teucros agat in Rutulos*] Pertinent ad hunc locum multa Il. III. Lege ab eo loco, αὐτὰρ ἐμὲ ἐν μέσῳ, &c. *Idem.*

Teucrum arma quiescunt, Et Rutulum] In Rom. cod. in Oblongo, Vaticano, in Portio, in plerisque aliis antiquis legere est, *Teucrum arma quiescant Et Rutuli*, oratione non invenuste variata. In Mediceo ultima syllaba est aliena manu corrupta, quum omnino *Rutuli* prius fuisse appareat. Quod vero in exemplaribus vulgatis *dirimatur*, tertia persona passivi legitur, in omnibus his antiquis *dirimamus* prima plurali, activa voce, scriptum observavi. *Pierius.*

79 *Nostro dirimamus sanguine bellum*] Bene se omnibus commendat hoc dicto: siquidem suum sanguinem pro omni bello dicit posse sufficere. *Servius.*

Nostro dirimamus sanguine bellum] Est hoc Euripideum illud Phœniss. Μόνος συνάφαι συγγόνῳ τῷ 'μῷ μάχην. Et in Hercul. ἐμοὶ μόνος μόνῳ μάχῃ συν-

ἄψας. Tydeus apud Stat. Theb. l. II. 'Quis timor audendi? quæ tanta ignavia? solus, Solus in arma voco.' Sic sup. *et solus ferro*, &c. Tale et illud apud Cedren. p. 560. προκαλούμενος αὐτὸν εἰς μονομαχίαν, δέον εἶναι λέγων, ἐνὸς ἀνδρὸς θανάτῳ κριθῆναι τὸ ἔργον, ἢ κατασφάττεσθαι, καὶ κατὰ μικρὸν διασπᾶσθαι τὰ δόγη. Lege eundem pagina ducentesima octogesima prima, ubi μονομαχία componit bellum inter Romanos et Persas, nullo alio interfecto. *Cerda.*

80 *Illo quæratur con. Lav. campo*] Lucanus l. VII. 'Qui subolem ac thalamos desertaque pignora quærit, Ense petat: medio posuit Deus omnia campo.' *Taubmann.*

82 *Poscit equos, gaudetque iuvis ante ora frementes*] Solent enim ex equorum vel mœstitia, vel alacritate, eventum futurum dimicaturi colligere. *Servius.*

83 *Pilumno quos ipse decus dedit Orithyia*] Ait Horatius in arte poëtica, 'Nec quodcunque velit, poscat sibi fabula credi.' Unde Critici culpant hoc loco Virgilium, dicentes incongruum esse figmentum. Namque Orithyia cum Atheniensis fuerit, filia Terrigenæ, et a Borea in Thraciam rapta sit, quomodo potuit Pilumno, qui erat in Italia, equos dare? 'Decus dedit.' Ad ornamentum: ut, 'Quas ipse decus sibi dia Camilla delegit.' Sane hic versus συνεδιζων est; nam *thyi* diphthongus Græca est. *Idem.*

Pilumno quos ipse decus dedit Orithyia] Defendit a Criticorum reprehensione hunc locum Turnebus XXIII. 14. qui negat incongruum esse, deam deo equos Thracios donavisse, cum et θρήκην πυλοτρόφον vocet Hesiod. et Thraces equos passim Homerus, et ipse Maro, carminibus commendent. Ego certe, ut cum Turnebo sentiam, tam alienum quam Critici, hoc figmentum accipere non possum: nam et hospitii dona multas, inter absentes locisque disjunctos, amicitias tradita vel missitata junxisse certum est, ex Homero, cæterisque auctoribus et Poëtis. *Germanus.*

84 *Qui candore nives anteirent, cursibus auras*] Homeri versus verbum ad verbum, λευκότεροι χιονος, θείειν θ' ἁνέμοισιν ὁμοῖοι. *Servius.*

Qui candore nives, &c.] Scal. III. 3. et V. 3. Turnebus XXIV. 31. *Taub.*

85 *Properi aurigæ*] Festini, veloces: et erit nominativus *hic properus: aurigas* autem pro agasonibus posuit: nam *aurigæ* proprie sunt currus regentes. *Servius.*

Circumstant properi aurigæ] Veteres aliquot codices *propere* legunt, sed inemendate. Aliquot alii, *pueri aurigæ*, ut in Oblongo, Vaticano. Servius cum plerisque veteribus exemplaribus *properi* mavult. Interpretatur enim *festini, velocesque.* Pierius.

Manibusque lacessunt Pectora pulsa cavis] Non negarim *pulsa* in veteribus aliquot exemplaribus inveniri. Sed enim longe magis placet, quod in iis probatioribus, quæ sequimur, *plausa* legitur: a doctis omnibus lectio plausibiliter recepta, ut in Georg. 'Et plausæ sonitum cervicis amare.' *Id.*

Manibusque lacessunt, &c.] Ex ingenio equorum, qui lacessendi quidem, sed cum blandimento: præcepit nam Xenophon, non, iracunde tractandum equum. De qua re ille late. Sen. de Clem. I. 16. 'Equum non crebris verberibus exterret domandi peritus magister: fiet enim formidolosus et contumax, nisi cum tractu blandiente permulseris.' Philost. de equis dixit, καταψῆσαι ὀρθὰ καὶ χαίτην: *aures et jubas demulcere.* Inde et Virg. Georg. III. 'et plausæ sonitum cervicis amare:' et Ovid. Art. I. 'Quadrupedes inter rapidi certamina cursus Depexæque jubæ, plausaque colla juvant.' Sic hic 'pectora plausa.' Et Ambros. l. III. de Virg. 'Equorum vis plausæ sonitum discit amare cervicis.' *Cerd.*

87 *Auro squalentem*] Sic l. X. 'tu-

nicam squallentem auro:' quem locum vide. Nihil vero aliud vult, quam loricam *asperatam auro*. Idem.

Alboque orichalco] Apud majores orichalcum pretiosius omnibus fuit metallis. Namque sicut Lucretius dicit, cum primum homines silvas incendissent, nullarum adhuc rerum periti, terra casu fertilis omnium, ex incendii calore desudavit metalla: inter quæ orichalcum pretiosius visum est, quod et splendorem auri et æris duritiem possideret. Namque de auro primum securis facta displicuit caussa mollitiei: simili ratione et argenti contemptus est usus, mox æris: orichalcum placuit, donec veniretur ad ferrum. Unde etiam secula ita dicuntur fuisse divisa. Orichalcum etiam fuisse pretiosum Plautus docet, qui ait in Milite glorioso, 'Ego istos mores orichalco contra comparem.' *Alboque orichalco*: auri scilicet comparatione; nam alb um non est. *Servius*.

Alboque orichalco] Auri sc. comparatione, nam album non est. De *orichalco* vide Commentar. Plautin. Curcul. act. I. sc. 3. Etiam Hom. II. Hymno in Vener. orichalcum auro conjunxit: quod auri splendorem, æris duritiem habet. *Taubmann*.

88 *Circumdat loricam humeris*] Non armatur hoc loco, sed explorat utrum arma apte et congrue ejus membris inhæreant. *Servius*.

Aptat habendo] Ad habendum, ut congrue possint inhærere. *Idem*.

89 *Cornua cristæ*] Id est, comas, quas Græci κέρατα nominant: unde et κείρειν dicunt *tondere*. *Cornua* autem proprie sunt cincinni. *Idem*.

Rubræ cornua cristæ] Uni galeæ interdum duæ inerant aut tres cristæ, quæ cum divisæ essent, formam reddebant cornu. Quæ itaque hic *cornua*, in VI. vocat *vertices*, cum ait: 'Viden' ut gemino stent vertice cristæ?' Notes obiter συμνῆ κέρατα, *naturalia cornua*, interdum galeis addita ad majorem spectantium horrorem, quod de Gallis scribit Diod. Sic et galea Pyrrhi apud Plaut. ornabatur τραγικοῖς κέρασι, *hircinis cornibus*. Cerda.

90 *Deus ipse parenti fecerat*] Ac si diceret, non per ministros. Statius, 'Sed plurimus ipsi Sudor ibat.' Et notandum quam affectate variaverit, ut Æneæ uno loco arma describeret: Turni vero hic hastam, gladium, et loricam. In octavo autem scutum et galeam. *Servius*.

91 *Stygia unda*] Quasi immortalem fecerat. *Idem*.

Stygia unda] Consecrationem quandam ensis ostendit. *Donatus*.

Stygia candentem tinxerat unda] Est hoc, quod in VIII. de officina Vulcani, 'stridentia tingunt æra lacu.' Vide quæ in eo tractu, ut locum hunc exornes. Ut hic, 'candentem ensem,' ita Lucret. l. II. 'ferrum candescit in igne.' Vide Æn. III. ad illud, 'candente favilla.' Pind. etiam Pyth. III. πολιῷ χαλκῷ ait Germ. *Cerda*.

92 *Exin*] Deinde: nam ordinis est adverbium. *Servius*.

Ingenti adnixa columnæ] Hastæ per columnam exprimitur magnitudo: sicut in septimo equorum; ut, 'Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.' *Idem*.

Ingenti adnixa columnæ] Ex more veterum, qui hastas inclusas thecis, et columnis innixas asservabant. De thecis tacuit Virg. dedit, quæ pertinent ad columnas. Is mos liquidus ex Hom. Il. XVII. et Odyss. I. ubi hasta ponitur πρὸς κίονα μακρὸν, *ad columnam longam*. Breviter hæc duo dedi loca, quia fuse alii. Idem Hom. Il. XIII. δούρατα, id est, *hastas*, exhibet ἑσταότα πρὸς ἐνώπια, quod idem ferme, *innixas parietibus*. Eurip. in Taur. cum dicat asservari, Πέλοπος παλαιὸν ἐν δόμοις λόγχην πατρὸς, credibile est eodem situ positam cum Homericis. Itaque non jacebant hastæ, non erant pendulæ: sed innixæ, et stantes, ideo ἑσταότα. Inde etiam signate libro

decimoseptimo Iliad. et I. Odys. ἕστησε πρὸς κίονα. In quo legitimo hastarum situ allusum fortasse ad etymon: nam Varro libro quarto de Lingua Lat. ait hastas dictas ab *stando*. Inde hic *adstabat*, et in libro sexto, 'stant terra defixæ hastæ.' Itaque cum in aliis legimus pensilia fuisse arma, ut in Eurip. in Herac. κἀπὸ πασσάλων ἑλὼν, *accipiens a clavis*, videlicet, ὁπλίτην κόσμον, *militarem ornatum*: et Androm. Κρεμαστὰ τεύχη πασσάλων καθαρπάσας, capiendi sunt de aliis armis, non de una hasta, quæ quidem non pensilis, nec jacens, sed innixa, et stans. Et argumento est quod subjungitur postea, κόσμῳ πυκάζου τῷδε, *tegaris ornatu hoc*: tectio enim non fit hasta, sed clypeo, aut thorace, aut galea. Scio ab hoc more descivisse Hom. Il. X. ubi arma Nestoris, videlicet scutum, galea, atque etiam δύο δοῦρε, *hastæ duæ*, omnia hæc ἔκειντο, *jacebant*, cum ipse tunc dormiret. Sed hoc nihil mori nocet, cum tempus belli describatur, ac tum jam arma extra locum ubi solent asservari De hac armorum appensione jam ubertim alibi. *Cerda.*

93 *Vi*] Virtute. *Servius.*

Corripit] Quasi dicat, sine conatu extulit, quamvis tanta esset, ut adminiculis columnæ egeret. *Donatus.*

94 *Actoris Aurunci spolium*] Vel quod Actori detraxerat Turnus, vel quod Actor cuidam alteri: nam ambigue est positum. *Servius.*

Actoris Aurunci] In Romano cod. in Portio, et aliquot aliis antiquis, *Aurunci* legitur, ut alibi, 'Auruncos ita ferre senes,' tametsi pleraque vetera exemplaria *Arrunci*, *r* geminato, scribunt, sed male: nam et Liviani codices antiqui, una cum his Virgilianis notæ melioris, *Auruncos* scribunt. *Pierius.*

Actoris Aurunci spolium] Ait Serv. 'quod Actori detraxerat Turnus, vel quod Actor cuidam alteri: nam ambigue est positum.' Non fero; nihil enim ambigue Maro. Itaque accipio alterum illud, 'quod Actor cuidam alteri:' nam postea magnifica Actoris mentio, 'te maximus Actor, Te Turni nunc dextra gerit.' Quibus innuit, transmissam hastam ad se dono ab Actore: hunc enim si vicisset Turnus, explicuisset. Hemistichium hoc esse possit adagiale, ad eum modum quo Juven. Sat. II. 'Ille tenet speculum pathici gestamen Othonis,' Actoris Arunci spolium.' Quasi dicat: ut Turnus hastam Actoris, ita ille Othonis speculum. *Cerda.*

Quassatque trementem] Quassat, et tremere facit. *Servius.*

95 *Vociferans*] Hæc scilicet, quæ dicturus est: plerumque enim ita clamor ostenditur, ut statim ipsius clamoris verba subdantur. Sic supra, 'Torvumque repente Clamat, Io matres.' Sane nunc ita ad hastam, quasi ad aliquam personam loquitur, et ei intellectum et auditum dat, sicut Cicero in Catil. verba reipublicæ. Sed ille ait, 'Si patriam loqui posset fieri;' Turnus vero, quasi ad virum sentientem, loquitur: nec immerito: nam eum inducit furentem, ut, 'His agitur furiis, totoque ardentis ab ore Scintillæ absistunt, oculis micat acribus ignis.' *Idem.*

Vocatus Hasta meos] Invocationes et preces. Nam appellatio est a verbo, quæ semper aut in *io* exit, aut in *us*. Si in *io* exeant, tertiæ est formæ; si in *us*, quartæ: ut ab eo quod est *lego*, aut *lectio* aut *lectus* facit. Sed hoc nos dicimus, quod εὐφωνότερον fuerit, sicut nunc ab eo quod est *voco*, *vocatus* fecit, non *invocatio*. Idem.

Vocatus Hasta meos] Directio orationis ad res brutas, mirum quantum afficere, et ad inanimas majore motu, docet Scalig. III. 26. Et notat Turneb. VIII. 16. et XXII. 12. Belli Trojani tempore sceptra regum hastas fuisse: et veteres per *hastam* jurasse, eamque pro Deo coluisse. Hinc *Cænei hasta* Proverbio celebrata est.

Ovid. Metamorph. XII. *Taubmann.*

96 *Te maximus Actor*] Subaudimus, *ante agere consueverat.* Servius.

97 *Turni nunc dextra gerit*] Ejus, scilicet, qui quasi supra maximum est Actorem. *Idem.*

Da sternere] Figura Græca: ut, 'Donat habere viro:' item, 'dat ferre talentum.' *Idem.*

98 *Lacerare revulsam*] Ut laceratam revellam. Laceratam autem propter illud, 'et bis sex thoraca petitum Perfossumque locis.' *Idem.*

99 *Semiviri Phrygis*] In codicibus aliquot antiquis *Phrygii* legitur: sed omnino *Phrygis* gentile nomen melius quam possessivum. *Pierius.*

Semiviri Phrygis] Semivirum invidiose propter Paridis cognationem, tum quod formarum ferax habita sit Phrygia, et mollior; ut docet Eustathius in primum versum Iliad. A. *Germanus.*

Fœdare in pulvere crines] Hom. Il. II. *μιάνθησαν δὲ ἔθειραι Αἵματι καὶ κονίῃσι, πάρος γε μὲν οὐ θέμις ἦεν Ἱππόκομον πήληκα μιαίνεσθαι κονίῃσι.* 'Vibratos' autem 'calido ferro,' Servius accipit crispatos calamistro. Certe et ciniflones antiquis dicti a calefactis calamistris ad intorquendos fingendosque capillorum cincinnos, cirros, corymbos, crobylos, tum mulieribus tum effœminatis viris mollibusque. Calamistratos autem crines ut muliebres notat, alludens ad sæcula quibus Romæ indulsere mariti uxoribus, quo formam suam concinniorem efficerent, capillos suos cinere rutilare. *Idem.*

100 *Vibratos calido ferro*] Crispatos calamistro: nam *calamistrum* est acus major, quæ calefacta et adhibita intorquet capillos. Unde etiam Cicero 'calamistratam comam' appellat frequenter, quæ etiam vituperationi est. Unde et contra ad laudem est positum ab Horatio, 'Hunc et incomptis Curium capillis.' *Servius.*

Myrraque madentes] In Rom. cod. et aliquot aliis *mura* per u, ut etiam in antiquis Donati codicibus, idque absque aspiratione, cujus rarus apud veteres usus fuit. De litera vero y, dictum sæpius. *Pierius.*

Myrrhaque madentes] Est hoc etiam argumentum extremæ luxuriæ et languoris. Claud. Bell. Gild. 'Umbratus dux ipse rosis et madidus ibit Unguentis, crudusque cibo, titubansque Lyæo.' Horat. in re molli Od. III. 14. 'myrrheum crinem,' et Tibull. Eleg. III. 4. 'Stillabat Tyrio myrrhea rore coma.' Sen. in Furen. 'Hirtam Sabæa madidus myrrha comam.' Mart. Epigr. X. 19. 'cum madent capilli.' Sic et de Pison. Tull. in orat. post reditum, quæ habita in Senatu, notans illius mores: 'Vini, somni, stupri plenus, madente coma, composito capillo.' Plut. in vit. Paul. *τῷ στάματι στίλβων, nitens corpore:* loquitur scilicet de molli et effeminato. Et in vita Phocion. *μύρον ὄζοντι, unguentum redolenti*, ad inurendam injuriam. Quintil. Decl. 298. ponit inter perditæ vitæ signa hominem 'flagrantem mero, redolentem unguenta.' Eodem vitio notatur Æneas ab Iarba l. IV. 'crinemque madentem.' In utroque enim Ænean notat sine ostentatione: erat enim Æneas Phryx, et a Phrygibus ortæ deliciæ. *Cerda.*

Myrrhaque madentes] Æneam tanquam mollem et effeminatum his verbis traducit Turnus: apud veteres enim mulieres et viri molliores capillos suos unguentis perfundebant. De quo more videndus Bernartius ad Statii Silv. Epithal. Stellæ et Violantillæ I. 113. *Myrrha* vero hic ponitur pro unguento myrrhino, sicut *Œnanthe* pro Œnanthino, *nardus* pro nardino, et similia, ut notat ad Lampridium in Heliogabalo cap. 23. Salmasius. *Myrrha* enim ex arbore collecta contundebatur, ex eaque liquor quidam, Græcis *στάκτη*, exprimebatur; reliqua vero pars, quod in offas convolveretur, *πλαστὴ* fuit dicta.

Illam autem στάκτην sive liquorem Latini κατ' ἐξοχὴν dixerunt *myrrham*, ut docet Salmasius in Plin. Exercit. pag. 520. *Emmeness.*

101 *Agitur furiis*] Propert. eleg. I. 13. 'Te tuus ardor agit.' *Cerda.*

Furiis] Ex natura irati, qui vere insanus. Seneca de ira I. 1. 'Nam ut furentium certa indicia sunt, audax et minax vultus, tristis frons, torva facies, citatus gradus, inquietæ manus, color versus, et vehementius acta suspiria; ita irascentium eadem signa sunt.' Græci ἀγριοῦσθαι dicunt pro *irasci*, quod proprie est *efferari*. Valentinianus Imperator *ferus* dicitur ab Amm. l. XXVII. loquente de illius ira. Capitol. de Maximino: 'Homo natura ferus sic exarsit, ut non hominem, sed belluam putares.' Recte ergo *furiæ* de irato Turno. *Idem.*

102 *Scintillæ absistunt oculis, &c.*] In Romano codice *existunt* legitur, quod ex Paraphrasi desumptum crediderim, quum exemplaria reliqua *absistunt* legant. Est et antiquus admodum codex, in quo numerus ita mutatus, 'absistunt scintillæ oculis, micat acr. ign.' Sane vero Donatus *absistunt* agnoscit, et *exire non cessant* interpretatur. *Pierius.*

Oculis micat acribus ignis] Ut supra dictum est, furoris immanitate. *Serv.*

Oculis micat acribus ignis] Homer. ὄσσε δέ οἱ πυρὶ λαμπετόωντι ἐΐκτην. Et Hesiod. in scuto de leone: γλαυκιόων δ' ὄσσοιν δεινὸν, πλευράς τε καὶ ὤμους, &c. Frequens apud Calab. ὄμματα μαρμαίρουσιν ἴσον πυρί. Aristot. lib. de Sens. refellit Platonem et Pythagoricos, qui visum omnem ad ignem pertinere volebant, quod commoto constrictoque oculo scintillæ aliquæ splendescant et emicent: cujus passionis causam eodem loco multis verbis reddit. Deprehendit autem Passeratius sumptum hunc locum ex Lucret. l. III. ubi *acribus* pro acrius reponendum censet ex hoc Virgilii loco. Ait Lucretius l. III. 'Est etiam calor ille, animo quem sumit in ira Cum fervescit, et ex oculis micat acribus ardor.' *Germanus.*

103 *Cum prima in prælia*] Romanus codex atque aliquot alii pervetusti 'cum primum in prælia' legunt, eodem omnino significato. Nam et *prima in prælia*, initio pugnæ significat. *Pierius.*

104 *Terrificos ciet*] Nomine: et hinc apparet, *mugitus* non tantum dolentum esse, sed etiam irascentum. *Ciet* autem modo dat, sicut in VI. 'Lenibat dictis animum lachrymasque ciebat.' Nam proprie *ciere* est aut dolorem aut lachrymas commovere.' *Servius.*

Atque irasci in cornu tentat] In Romano codice et antiquioribus aliis, *aut irasci* legitur. Sed in Georgicis quoque *atque* habetur eo loco: 'atque irasci in cornua discit.' *Pier.*

Atque irasci in cornua tentat] Sic Ge. III. 'atque irasci in cornua discit:' ubi et hoc, et quod sequitur, 'arboris obnixus trunco.' Ovid. Met. XII. dixit, 'Haud secus exarsit quam circo taurus aperto, Cum sua terribili petit irritamina cornu.' Notas irati tauri has adhibet Eurip. in Hel. Ἀλλ' ἐξεβρυχᾶτ' ὄμμ' ἀναστρέφων κύκλῳ, Κυρτῶν τε νῶτα, κοὐκ κέρας παρεμβλέπων, Μὴ θιγγάνειν ἀπεῖργεν: *Sed mugiebat circumagitans oculos, Et curvans tergum, et suspectans in cornua, At ne attingeretur cavebat.* Cerda.

Ventosque lacessit] Ita de Darete gladiatore Æn. V. 'et verberat ictibus auras.' Latinis hoc *ventilare* est. *Taubmann.*

106 *Ad pugnam proludit*] Præmeditatur. Cicero, 'Sin mecum in hac prolusione nihil fueris, (id est, præmeditatione certaminis,) quem te in ipsa pugna cum acerrimo adversario fore putemus?' *Servius.*

Et sparsa ad pugnam proludit arena] Antiqui omnes codices *aut sparsa* legunt. Hinc fit ut non gravate alterum *aut* superius admittam: nam in Georgicis tota natura tauri describi-

tum Huic vero comparationi vel hic, vel ille gestus, satis superque est. Adverte vero, *proludere* Donato esse, imaginem quandam veritatis ostentare, ludendo. *Pierius.*

Sparsa ad pugnam proludit arena] De irato tauro Seneca de Ira, I. 1. 'et arena pulsu pedum spargitur.' Plutarchus de solertia Animal. Ὅρα προθύεται καὶ παρασκευὰς ταύρων ἐπὶ μάχῃ κονιομένων: *intuere apparatus taurorum, cum pugnam destinant, pulvere se conspergentium.* Ovid. Trist. IV. 9. hac nota inducit taurum comparantem se ad iram. Versus sunt: 'Circus adhuc cessat, spargit tamen acer arenam Taurus, et infesto jam pede pulsat humum.' Notanda sunt verba Plinii XLV. 8. qui hanc iræ notam uni tantum attribuit tauro: de hoc enim loquens ita ait: 'Tota comminatio prioribus in pedibus stat, ira gliscente alternos replicans, spargensque in altum arenam, et solus animalium eo stimulo ardescens.' Oppian. Cyn. II. de tauris loquens, ἀμῶνται ποσὶ γαῖαν, ὁλὰ κονιόμενοι. Tauri quoque ab Calabro l. IV. in pugna inducuntur ποσὶ κονιόμενοι. *Cerda.*

Proludit] Προαγωνίζεται: unde προαγῶνες. Cic. 'præludium pugnæ:' Plinius jun. 'prælusio:' Noster Æn. IX. 'principium pugnæ.' *Taubmann.*

107 *Maternis*] Quæ mater ei a Vulcano impetraverat. *Idem.*

Sævus] Fortis: more suo; vel magnus. Et ingentem moderationem dat Æneæ: quippe quem inducit laborantem, ut possit in iram moveri; cum Turnum ita dicat furere, ut nec Latini consiliis nec Amatæ precibus possit obedire. *Servius.*

108 *Acuit Martem*] Irritat se ad futura certamina. *Idem.*

Se suscitat ira] *Ira cor est fortitudinis.* Catullus de Leone, carm. 59. 'Ferus ipse sese adhortans rapidum incitat animum,' &c. Et Lucanus: 'Mox ubi se sævæ violavit verbere ...dæ.' *Taubmann.*

109 *Componi fœdere bellum*] Finiri. Ut, 'Ante diem clauso componet vesper Olympo.' Aut *componi bellum*, ad pactionem singularis certaminis bellum deduci. *Fœdus* autem, sicut supra dictum est, ab hostia quæ fœde interimi solet, appellatum est. *Oblato* autem *gaudens*, intelligendum nuntium Æneæ venisse de bello. *Servius.*

110 *Tum socios maestique metum solatur Iuli*] Intelligimus, hos spe singularis certaminis pro ducis salute esse turbatos. Bene autem separavit Ascanium a sociis: de illis enim *socios* dixit, non addidit metum; quia proprium erat et filii, et pueri, timere pro patre. *Idem.*

111 *Fata docens*] Monens quibus condenda urbs sit, quid futurum, ut vincat. *Idem.*

Responsa Latino Certa referre viro] Κατὰ τὸ συγκείμενον etiam Latinum ad Æneam legatos misisse intelligimus: nam supra Turnus tantum dixerat, 'Nuntius hæc Idmon, Phrygio mea dicta Tyranno.' *Certa* autem, pro firma et vera; aut certe hos legatos Idmoni adjunctos potest intelligi. *Id.*

112 *Pacis dicere leges*] Id est, quas paulo post in ipso fœdere est dicturus Æneas. *Idem.*

Et pacis dicere leges] In Oblongo codice Vaticano *discere* legitur: sed Servius agnoscit *dicere*: quas leges paulo post Æneas in fœdere dicturus est. *Dicere* Donatus etiam agnoscit: sed in eo diversus abit a Servio, quod ait, *Jubet ad regem Latinum tota maturitate perferri, ut ipse, qui summam teneret potestatem, pacis leges diceret.* Pierius.

113 *Postera vix summos*] Descriptio temporis quod Turnus præfinierat. *Servius.*

Spargebat lumine] Græci, Hom. Calaber, in re simili, σκίδνασθαι. Sic etiam Æschyl. Pers. πρὶν σκεδασθῆναι ἑοῦ ἀκτῖνας. Boët. l. II. 'lucem spargere,' loquitur de Phœbo. De quo etiam

Lucan. l. III. 'spargens radios.' *Cer.*

Montes] Impingit quippe Sol primum in cacumina. Ita Lucifer surgit Æneid. II. 'jugis summæ Idæ.' Et Titan apud Sen. in Troad. 'stringit summa juga.' Cedren. pag. 470. τοῦ ἡλίου τὰς ἀκρωρείας αὐγάζοντος. *Idem.*

114 *Cum primum alto, &c.*] Quia res perturbatæ secuturæ sunt, diem quoque cum fervore oriri fecit. *Serv.*

Se gurgite tollunt] Hæc poësis cui non placita? Tibull. l. IV. 'Splendidior liquidis cum Sol caput extulit undis.' De Titane Sil. l. XII. 'dum gurgite lucem Spirantes proferret equos.' *Ce.*

115 *Lucemque elatis naribus efflant*] Ennianus versus est ordine commutato: ille enim ait, 'funduntque elatis naribus lucem.' Et sciendum nunquam diem sic patenter descripsisse Virgilium: sicut in quarto noctem, ubi Dido pervigilans deliberat, *Servius.*

Lucemque elatis naribus efflant] Aut ab Pindaro, aut ab Ennio. Ille Od. Olymp. 7. ὁ γενέθλιος ἀκτίνων πατὴρ Πῦρ πνεόντων ἀρχὸς ἵππων: *radiorum genitor pater, Princeps equorum spirantium ignem.* Ennius vero: 'funduntque elatis naribus lucem.' Ovid. Metam. II. 'quadrupes animosos ignibus illis, Quos in pectore habent, quos ore et naribus efflant.' Est hoc quod idem eodem lib. de iisdem equis, 'ignemque vomentes.' *Cerda.*

116 *Campum ad certamen*] Totus hic de fœderibus locus de Homero translatus est, ubi Alexander Paris cum Menelao singulari certamine dimicaturus est. *Servius.*

117 *Dimensi Rutulique viri*] Inter se per certa spatia dividentes, quæ quisque loca purgaret: et hoc loco, 'Fauni lucum evertere Trojani.' Unde paulo post: 'Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.' *Idem.*

118 *Focos*] Quicquid ignem fovet, *focus* vocatur, sive ara sit, sive quid aliud in quo ignis fovetur. Sicut in tertio dictum est, tamen et hic in publico sacrificio ostendit cum aris etiam focos sacratos; nam ait, 'In medioque focos et Diis communibus aras,' et post subtexuit, 'Crateras-que focosque ferunt;' *crateras* scilicet, quibus libaverat; *focos* vero, ad quos legitimum sacrificium perfecerat. *Idem.*

In medioque focos] Cur hic focos, cum deinde, 'fontemque ignemque ferebant?' Primo, quia *focus* sit proprie non ignis, sed locus ubi ignis fovetur, ac proinde queat separari ab igne, dicente Ovid. Fast. VI. 'sintque sine igne foci.' et Isid. '*ignis* ipsa flamma est, *focus* vero fomes ac nutrimentum ignis:' et adducit Varronem, qui ait: '*focus* dictus, quod foveat ignem.' Secundo, dici potest in hoc sacro duplicem fuisse ignem: unum, in omni sacro necessarium jugulandis pecudibus, de quo postea, 'in flammam jugulant pecudes:' et Euripid. in Supp. ἐμπύρων τ' εἶδες φλόγα, *vidisti flammam hostiarum:* alterum huic sacro, in quo fœdus feritur, necessarium, et huic usui destinat *ignem* sequentem; nam infra, 'Tango aras, mediosque ignes,' videlicet, cum Latinus jurat in hoc fœdere, et per testationem ignis fieri juramenta jam ex Arato Theonis interprete Turnebus astruxit. *Focus* quoque pro *ara* sumitur, et *ara* pro *foco.* Inde versum hunc possum explicare per ἓν διὰ δυοῖν. *Cerda.*

Et diis communibus aras] *Dii communes* sunt, ut alii dicunt, Mars, Bellona, Victoria: quia hi in bello utrique parti favere possunt. Ut autem altioris scientiæ hominibus placet, *Dii communes* sunt qui ἄζωνοι dicuntur, id est, qui cœli certas non habent partes, sed generaliter a cunctis coluntur: ubique enim eos esse manifestum est: ut Mater Deum, cujus potestas in omnibus zonis est: nam ideo et *Mater Deum* dicitur, quod

Quæcumque Latinæ] Quæ sint Latinæ, cum quibus Juppiter concubuerit, incertum est. *Idem.*

144 *Ingratum cubile*] Aut *ingratum*, de quo pellici nulla gratia, hoc enim convenit personæ dicentis: aut quod gratiam castæ non repræsentat uxori Juppiter. Ergo sibi dicit *ingratum*; non illis quæ ascenderunt, nam Juturna dea facta est; neque propter Jovem dictum est, qui immortalitatis præmium persolvit.' Ergo bene sibi *ingratum*: nam cum Juppiter multas vitiasse diceretur, nihil tamen a Junone de Juturna detractum est, sed potius auctum est. Animadvertendum autem versum hunc sine cæsura esse: nam Heptemimeris, quam habere creditur, in Synalœpham cadit, ut: 'Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile.' Terentianus de hoc: 'Rarum concedam; fieri non posse negabo.' *Idem.*

Ascendere] Nihil ab Græcis frequentius in re hac. Hesiod. in Scut. λεχέων ἐπιβῆναι: iterum, ἀλόχου ἐπιβήμεναι εὐνῆς. In Theog. λέχος εἰσαναβαίνων. Eurip. in Helen. Διὸς ἂ λεχέων ἐπέβας. Homer. Il. IX. τῆς εὐνῆς ἐπιβήμεναι: Insistit vero Virgil. mori: nam ideo *ascendere*, quia sæpe gradus ad lectum. Vetus Lexicon, *embasiocæta*, ἐμβασιοκοίτη: quasi dicas, *insentrix lecti*. Lucan. clare l. II. 'gradibusque acclivis eburnis Stat torus.' Hos gradus satis indicat Propert. Eleg. IV. 4. 'Nube, ait, et Regni scande cubile mei.' Et Ovid. Fast. II. loquens de Fauno, et in συνουσίᾳ, 'Ascendit, spondaque sibi propiore recumbit.' Plaut. Asinar. 'in lectum inscendat.' Et Varro Ling. Latin. l. IV. 'Simplici scansione ascendebant in lectum non altum, scabello in altiorem.' Græci in his Phocyllid. βαθρίον λέχος dicunt, quasi *scansorium lectum*. Cerda.

145 *Cæli in parte*] In parte divinitatis: nam pro honore locum numi- posuit. *Servius.*

Disce tuum, ne me incuses] In aliquot antiquis exemplaribus *ne me incuses* legitur, ut occurrat objectioni quæ esse poterat: Cur non prævisti, quæ Jovis ea et soror et conjux? Noli, ait, me incusare, quæ nihil prætermisi, quod pro Turni et Latinorum tutela fieri potuerit, enumerando quæ fecerit. Donatus tamen *ne me* agnoscit: quod in bona veterum codicum parte etiam legas. *Pierius.*

147 *Qua visa est fortuna pati*] Quatenus, in quantum permisit: et sic ait, 'Qua visa est;' ut supra, 'coëant in fœdera dextræ, Qua datur.' Sane ostendit latenter favorem numinum sine concessione fatorum non posse procedere: et quidam putant Virgilium *quoad visa est fortuna* reliquisse; ut sit *quoad visa est*, usquequo. *Servius.*

Qua visa est fortuna pati] Arusianus Messus in libro de Virgilianis elocutionibus hoc loco agnoscit *quoad*, exponitque *quoad* pro *donec*. Sane Servio, *qua* placere videtur, si modo codex incorruptus est. Arusiani vero lectio per synæresim erit, figuram in Virgiliano carmine requentissimam. Probus Valerius tamen *quod* hic monosyllabum mavult, nempe κατὰ ἀφαίρεσιν ex *quoad*. Cadit vero sub idem examen Terentianus locus, 'Munus nostrum ornato verbis quoad poteris:' nam eo quoque loco, *quod poteris*, a Terentio scriptum volunt, ut alibi in Adelphis, 'Istam, quod potes, consolere.' Sed in antiquis cod. loco hoc, *quam potes* scriptum inveni: tamen Hellenius Acron *quod* agnoscit, auctore Carisio, pro, in quantum poteris. *Pierius.*

148 *Cedere res Latio*] Feliciter cuncta procedere. *Servius.*

149 *Video concurrere*] Pro *concursum esse*: licet, quasi dea, bene præsenti usa sit tempore, quæ etiam futura cernebat. *Idem.*

151 *Non pugnam aspicere hanc oculi*] Quia numina, quotiens morituros viderint eos quibus favent, ab his secedunt. Sic Statius Apollinem in-

ducit, Amphiaraum deserentem, ubi eum vicinum morti esse cognovit. *Idem.*

Non pugnam aspicere hanc oculis] Locus plane Hom. Iliad. III. Ἦτοι ἐγὼν εἶμι πρὸς Ἴλιον ἠνεμόεσσαν Ἀψ, ἐπεὶ οὔπω τλήσομ' ἐν ὀφθαλμοῖσιν ὁρᾶσθαι Μαρναμενον φίλον υἱὸν ἀρηϊφίλῳ Μενελάῳ: *Certe ego vado ad Ilion ventosam Retro, quando non sustineo oculis cernere Pugnantem dilectum filium cum bellatore Menelao.* Cerda.

152 *Præsentius audes*] Efficacius, vehementius: nam licet germanam illicita etiam pro fratris salute tentare. *Servius.*

153 *Forsan miseros meliora sequentur*] Id est, forte possit fatorum ordo mutari. *Idem.*

154 *Cum lachrymas oculis Juturna profudit*] Totum jungendum, *cum lachrymas oculis Juturna profudit.* Id.

Vix ea cum lacrymas oc. Ju. pro.] In codicibus aliquot antiquis *tum lacrimas* legitur: quod procedere videtur ad Ti. Donati sententiam; qui distinguendum ait, 'vix ea,' hoc est, statim quod ea dicta sunt: et sic sequantur cætera de lacrymis. *Pier.*

155 *Terque quaterque manu pectus percussit*] Ne videatur diverso tempore et lachrymare et pectus percutere, cum utrumque simul fiat; et hoc ideo quia solam doloris audiverat causam, nihil fratri posse mederi: nam paulo post audiet, 'Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.' *Servius.*

Terque quaterque] Id est, sæpius. Suaves sunt illi qui determinant ad septenarium numerum. Macrobium noto aliosque, contra quos hic leviter. Strabo Homerum explicat in simili locutione de numero indeterminato, et Serv. Virgil. sic Æn. I. 'o terque quaterque beati.' Quis Propertium trahat ad numerum determinatum, cum scribit l. III. 'Tu Pectus ad Pharios tendentem lintea portus Obruis insano terque quaterque mari?' Quis Ovidium Fast. I. 'adductaque clava trinodis Ter quater?' Quid, quod sæpe mutatur numerus? ut Ovid. Metam. IV. 'bis terque per auras More rotat fundæ.' Theocrit. εἰδ. 13. τρὶς δ' ἅρ' ὁ παῖς ὑπάκουσεν. Et obsecro, si aspiravit Virg. Æneid. I. in illis, 'o terque quaterque beati,' ad gradum illum felicitatis septenarii numeri, quem vult Macrobius, quid dicet ad Homerum, qui multo ante, τρὶς μάκαρες Δαναοὶ καὶ τετράκις, quem profecto Virgilius imitatus est? Atqui Homerum Eustathius ita explicat, ἀφελῶς εἴρηται, *simpliciter dicitur.* Ita et in Irena Aristophan. ἃ τρισμάκαρ. Itaque putandi sunt Poëtæ loqui tantum ad incrementum orationis; ut Horat. 'Felices ter et amplius;' et Ovid. Trist. III. 'O quater, et quoties non est numerare beatum!' et Aristophan. in Plutar. non contentus vulgari ista Poëtarum locutione, adjicit, καὶ τρὶς κακοδαίμων καὶ τετράκις, καὶ πεντάκις, καὶ δωδεκάκις, καὶ μυριάκις. Divinet jam aliquis de tot numeris. Quin de ternario ipso, qui numerus putatur esse validus in omni religione, ita scribit Plut. de Isid. et Osir. τὸ δὲ πολλάκις ελέσθαμεν καὶ τρὶς λέγειν, ὡς τὸ τρισμάκαρες: *numerum multiplicem solemus notare sæpe ternario numero, ut cum dicimus, O ter felices.* Idem l. I. de Placit. Philosoph. ἡ δὲ τριὰς, πλῆθος· ὡς, τρισμάκαρες. *Cerda.*

Honestum] Aut divinum, aut quod Jovi placere potuerit. *Servius.*

156 *Non lachrymis hoc tempus, ait Saturnia*] Non flendi, sed subveniendi tempus est. Statius in Matrum consolatione, 'Accenso flebitis igne.' *Non lachrymis* autem, aut deest *agendum*, vel quid tale: figuratum est pro *lachrymarum.* Idem.

157 *Fratrem, si quis modus, eripe morti*] Non dicit: aut eripe, aut bella cie; sed, eripe fratrem, aut bello concitato, aut rupto fœdere. *Idem.*

158 *Aut tu bella cie*] In antiquis

aliquot legere est, ' at tu bella cie :' te enim decet hoc pro salute fratris facere, minusque obnoxium erit reprehensioni. *Pierius.*

Conceptumque excute fœdus] Placitum, animo prædestinatum. *Servius.*

Conceptumque excute fœdus] Talis ea Statii oratio Theb. III. ' rape cunctantes, et fœdera turba, Quæ dedimus, tibi fas ipsos incendere bello Cœlicolas.' *Cerda.*

159 *Auctor ego audendi*] Nomina in *tor* exeuntia, fœminina ex se faciunt quæ in *trix* terminantur : si tamen a verbo veniant, ut ab eo quod est *lego*, et *lector* et *lectrix* facit ; *doceo*, *doctor* et *doctrix*. Si autem a verbo non venerint, communia sunt : nam similiter masculina et fœminina in *tor* exeunt, ut *hic* et *hæc senator*, *hic* et *hæc balneator* : licet Petronius usurpaverit, *balneatricem* dicens. Tale est et *hic* et *hæc auctor* : sed tunc quando ab auctoritate descendit, ut hoc loco. Cum autem venit ab eo quod est *augeo*, et *auctor* et *auctrix* facit ; ut si *auctor divitiarum* dicas, vel *auctrix patrimonii*. S.

Auctor ego audendi] Invaluit ætate nostra mos, ut *author* per *th* scribatur, quod nonnullis persuasum fuit nomen id παρὰ τὸ αὐθεντέω deduci : quorum opinioni, veterum Grammaticorum sententia refragari videtur. Nam apud Valerium Probum ita legas : ' *Auctor* a verbo augeo, fœminino significato *auctrix* facit. Si non venit a verbo eo, sed significat *principem*, etiam fœminino genere *auctor* facit, sicut Virgilius ex persona Junonis, *Auctor ego audendi*. Princeps, non quæ augeat.' Atque alibi in arte de hoc ipso ita disputat : ' Quæritur quare Virgilius de Junone,' ' *auctor* ego audendi,' et non *auctrix* pronuntiaverit : hac de caussa ; quoniam quæcunque nomina a verbis anomalis venire intelliguntur, hæc aut deficiunt, aut certe anomale protiantur. Hinc, quom et hoc nomen a verbo anomalo oriri reperiatur, id est, ab *audeo* : facit enim specie perfecta *ausus sum* ; et ideo hoc nomen fœminini generis anomalum facere pronuntiatur.' Utrumque vero per *ct* scribit, non taciturus, siquam in scriptione differentiam agnovisset. Carisius quoque qui ineptissimum putat Latino nomini Græcum etymum dare, nulla de mediis consonantibus mentione facta : ' *Victor*,' inquit, *institor*, et *tutor*, ac similia, pro communibus accipienda. *Auctor* siquidem propterea dicitur, quod augere generavit : *auctricem* dicimus, quod pariter augere possit : cum vero ad auctoritatem referatur, pro communi accipiendum.' Neque desunt qui, quum utriusque nominis etymon Latinum agnoscant, ita tamen distinguant, ut *auctor* ab *augeo* per *ct* notetur ; ab *audeo* vero, *autor* absque *c*, quasi *d* litera in *t* sibi cognatam tantum transeat. Vetera vero omnia exemplaria, quæ vidimus, *auctor* utroque significato per *ct* notatum ostendunt. Nihil vero hic moror notas quasdam antiquarum inscriptionum Valerio Probo adscriptas, tam earum qui transcripserunt quam impressorum negligentia corruptas, atque etiam eorum qui manum in alienam messem injicere ausi sunt, multaque arbitratu suo interpretari, impudentia vitiatas : quum anteacta sæcula *auctor* et *auctoritas* per *ct* scripsisse tot veterum, quæ passim extant, monumenta declarent : cujusmodi aliqua retulisse non videatur importunum. Ea vero in primis occurrunt quæ omnibus maxime sunt in promptu. Tabula ænea in Basilica Lateranen. in qua verba hæc ita notata leguntur,

VTIQ. CVM EX VOLVNTATE AVCTORITATEVE, IVSSV, MANDATVVE EIVS, et quæ sequuntur.

Alibi vero in eo monumento, quod proximis diebus abvectum est ex Ponte Aurelio,

EX AVCTORITATE IMP. CAES. DIVI
NERVAE
FILII NERVAE TRAIANI AVG.
GERMANICI.

Quum vero et hæc et hujusmodi pleraque pervestigarem, vir bene literatus Mariangelus Accursius Aquilanus opportune mihi in hortis Columnensium ad DD. apostolos hanc inscriptionem in vetusto lapide notatam ostendit:

EX AVCTORITATE TVRCI APRONIANI
V. C. PRAEFECTI
VRBIS.
RATIO DOCVIT, VTILITATE
SVADENTE.
CONSVETVDINE MICANDI SVMMOTA.

Et quæ sequuntur, nunc minime ad commemorandum necessaria. Ubi vero Julius II. Pont. Max. Prætorii, quod ad divi Blasii instituerat, fundamenta magnifico apparatu jecit, Ant. Lælius civis meus antiquam indicavit inscriptionem in ipsa Tyberis ripa pulchris characteribus ita notatam,

EX AVCTORITATE IMP. CAES.
VESPASIANI AVG. P. M. TRIB.
POT. IIII. IMP. X. P. P. COS.
IIII. V. CENSOR. CAIVS CAL-
PETANVS RANTIVS QVIRINALIS
VALERIVS CESTVS CVRATORR.
RIPAR. ALVEI TYBERIS
TERMINAVER.

Et, quæ inde notæ punctis interceptæ sunt. Quo vero majorem Lælio gratiam debeo, non gravatus est vir ingenii et eruditionis elegantissimæ, podagra etiam eum miserabiliter affligente, ad recenter erutum lapidem visendum me deducere. In quo quidem illud me maxime sollicitum habuit, quod verba quæ dictionem *terminaver.* sequebantur, ita detrita, manca, curtaque erant, ut quidnam sibi vellent, nihil quicquam certo elicere possem. Notarum tamen ductibus observatis, ita scriptum fuisse existimavi, licet alii aliter excerpserint:

R. R. PROX. CIPP. PED. XXIIII.

Cujusmodi inscriptionem alteram alibi egomet ab artificum injuria vindicavi. Monumentum quippe in fossa, quam Julius XI. circum molem Hadriani ducere inceptaverat, quum ego molem ipsam inhabitarem, effossum est in hæc verba modumque,

IMP. CAESAR DIVI F. AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS TRIBVNIC.
POTEST. XVII. EX S. C. TERMI-
NAVIT. R. R. PROX. CIPP.
PED. XIII. S.

Quia vero multos fore puto, qui vel anxie quæsituri sint, quid in hujusmodi monumentis sibi velint primæ notæ illæ punctis dissitæ, R. R. PROX. CIPP. PED. non ab re me facturum existimo, si hac quoque in parte studiosorum, qua fieri potest, curiositatem juverò. Sunt qui, *Romana ripæ proximum cippum pedes,* interpretentur. Sed in iis quæ sub nomine Valerii Probi publicatæ sunt, notarum interpretationibus, expositum vidi, *ruderibus recolligendis.* T. Phædrus, quum Horatii Poëticen interpretaretur eo loco, 'seu cursum mutavit iniquum frugibus amnis Doctus iter melius.' Ubi ad id adlusit Horatius, quod Augustus Tyberim (ut apud Suetonium est) completum olim ruderibus, et ædificiorum prolapsionibus coarctatum laxaverit, ac repurgaverit. In Cipporum inscriptionibus, ultra quos cautum esset, ne quid inde aggeraretur, is, ruderibus rejectis, duo illa R. R. interpretabatur, et nunc demum ita Valerius emendari cœptus. Sed ut ad nomen quo de quæstio erat revertamur, ex iis quas recitavimus Grammaticorum veterum ac diligentissimorum sententiis, ac eruditi sæculi, et tot ætatum usu, *auctor* Latinam locutionem Valerio Probo, Flavio Sosipatro, Carisio, et aliis agnitam, per *et* scribendam, docti uniuscujusque judicio adstipulante, censuerim. *Pierius.*

Reliquit incertam] Quia licet dede-

rit ei consilium, dicendo tamen *forsan*, eam reliquit incertam. *Servius.*

161 *Interea reges*] Longum Hyperbaton: nam ordo est, *Interea reges procedunt castris;* cætera enim per parenthesim dicta sunt: nec est Eclipsis, id est, conceptio, cum sermo in omnibus congruat. *Idem.*

Interea reges] Pendet sententia usque ad τὸ *procedunt*, ut dicat, *reges procedunt*. Media debent includi parenthesi. Itaque male Macrob. VI. 6. notavit, 'de duobus incipit dicere, et in unum desinit.' Nam hic, *interea reges*, et tamen statim Latinus *vehitur*. Sic et Hom. cum præmiserit, *οἱ δὲ δύο σκόπελοι*, subjicit, *ὁ μὲν οὐρανὸν εὐρὺν ἵκανε*. Sed ista ad Virgilium *ἄπονα*. *Cerda.*

Interea] Charis. et Diomedes leg. *Continuo*. Comparat autem hos versus icti fœderis cum Homericis Scalig. V. 3. aitque Homericos in terra, Virgilianos inter Musas a Phœbo factos videri posse. *Taubmann.*

Ingenti mole] Pompa, ambitu: nam modo hoc significat. *Servius.*

162 *Quadrijugo curru*] Pro *quadrigis*. Vide supra Georg. III. 18. *Emmenes.*

Circum] Absolute ex omni parte; ut si dicas, tempora radiis cingitur. *Servius.*

164 *Solis avi specimen*] Ut etiam in septimo dicimus, Latinus secundum Hesiodum in ἀοντιδοποιΐᾳ, Ulyssis et Circes filius fuit, quam multi etiam Maricam dicunt: secundum quem nunc dicit, 'Solis avi specimen.' Nam Circe, Solis est filia. Sane sciendum Virgilium in varietate historiæ sua etiam dicta variare. Sed de Ulyxe, ut etiam supra diximus, credere nos temporum non sinit ratio. *Idem.*

Bigis it Turnus] Quotiens utimur nominibus tantum pluralis numeri, et unum volumus significare, ita dicimus *unas bigas, unas quadrigas, unas scalas*. Sallustius, 'Hi postquam in una mœnia convenere.' *Idem.*

Bigis it Turnus in albis] Vulgata quædam exemplaria *bijugis* legunt; sed *bigis* omnino legendum ex antiquis codicibus et Servii interpretatione. Eandem lectionem Donatus agnoscit: curque bigis veheretur Turnus, rationem adjicit. Qui ad certamen exibat, expeditior processit, duos habens equos et duo hastilia. Quod vero exemplaria quædam vetera *in altis* legunt, minime placet, quia longe plura sunt quæ *albis* legunt: id quod dictum est ad factionis colorem subindicandum. *Pierius.*

165 *Bina*] Pro *duobus*. Servius.

Crispans] Vibrans: coruscans. Infra 431. Græcis est πάλλειν. Turneb. XXIII. 14. Legitur hic versus et Æn. I. 317. Scaliger IV. 1. Verbum, inquit, nitidius, et quasi coloratius est *crispare* quam *quassare*, si id apud Virgil. significat: Servius enim negligenter præteriit; cum tamen raro esset in usu, et nullum alium apud auctorem. *Crispum* enim est non rectum; *quassatum*, hasta curvatur ac crispatur. *Crispari* etiam dici potest id quod manu colligitur: sic enim crispatur vestis limbus, cum colligendo digitis corrugatur. Sic duo hastilia, veluti duæ rugæ. *Taubmann.*

166 *Pater Æneas*] Æneam multis in locis *patrem* vocat Poëta: sed eo modo facit, quo dictum est cognomen *Jovi:* quippe *Jovem patrem* sunt venerati, propterea quod (ut ait Porphyrius) ad eum omnes familiæ referrentur: sic Æneam *patrem* vocat, qui Romanorum principium esset. *Scalig.*

Romanæ stirpis origo] Hoc ad laudem Augusti respicit. *Servius.*

167 *Sidereo flagrans clipeo*] Latino tantum imaginem Solis dedit. Æneam autem cum sidereo clypeo ipsi quodammodo comparat Soli. *Idem.*

Sidereo] An quia clypeus interpunctus, et veluti distinctus syderibus ad eum modum quo Æneæ ensis in IV.

'stellatus iaspide fulva?' An quia flammas instar radiorum mitteret, et coruscaret? ita ut *sydereus* sit radians, ad eum modum quo Martial. *sydereus colossus*, id est, radians; nam idem, 'Nec te detineat viri radiata colossi.' Tale illud, 'vastos umbo vomit aureus ignes:' et Prop. Eleg. IV. 6. 'Armorum radiis.' An demum, quia divinus clypeus? ideo et consequenter *cœlestibus armis*. Ita Columell. in Horto, 'syderei Maronis,' id est, divini. *Cerda.*

168 *Magnæ spes altera Romæ*] Ideo quia Æneas una. Male autem quidam *magna* legunt. Sane Ascanii habitum vel ornatum omisit, quia puer est. *Servius.*

169 *Puraque in veste sacerdos*] Impolluta et pura dicitur vestis, qua festis diebus uti consueverant sacra celebraturi: ut neque funesta sit, neque fulgurata, neque maculam habeat Θ K ab homine mortuo. Est autem linea et purpurea. Purpura maris vicem ad piandum præbet, linum vero fluminis, quia 'cum vere primum in Oriente flumen inundasset, sponte sua linum natum esse,' Plinius Secundus dicit. Ideo Magistratus et sacrificaturi togam prætextam habent, et manus ablutas detergere lineis mantilibus curant. Quod ipse de Aristeo ait, IV. Georgicorum, 'Oceano libemus.' Et, 'manibus liquidos dant ordine fontes Germanæ: tonsisque ferunt mantilia villis.' Ecce mentionem de lino, rursum purpura: 'Purpureo velare comas adopertus amictu.' Item, 'velati lino.' Ergo pura lintea vel purpurea bene potest intelligi. *Idem.*

Puraque in veste] Servius restitutus magnam lucem dat huic loco, cum scribit: 'Impolluta et pura dicitur vestis, qua festis diebus uti consueverant, ut neque funesta sit neque fulgurata Θ, K.' Hæc ille. Ex quibus verbis morem elicio, ut vestes, quæ jam funeri peragendo servilissent, haberent Θ, *ἀπὸ τοῦ θανάτου*: quæ ictæ fulmine, aut fulguritæ, haberent K, *ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ*. Puræ ergo vestes, quæ carent et Θ et K, id est, quæ nec funestæ nec fulguritæ. Accinit Festus, qui ait: 'Pura vestimenta Sacerdotes ad sacrificium habebant, id est, non fulgurita, non funesta.' Uterque, tam Serv. quam Festus, addit, esse etiam *puram vestem*, quæ caret macula. Sunt porro (in his est Mercerius in Tertull.) qui dicant *puram vestem* debere esse albam. Probant: nam, quas Plutarch. *ἐσθῆτας καθαρὰς* dixit in Catone, easdem *λευκὰς* dixit in Pompeio. Sed si sequamur ductum Servii, falsus est Mercerius. Addit enim Serv. vestem hanc debere esse *purpuream* et *lineam*. Ejus ratio: nam, 'purpura maris vicem ad piandum præbet, linum vero fluminis.' Reliqua Servii deformata sunt. Plin. loquens de lino XIX. 1. 'vestes inde Sacerdotibus Ægypti gratissimæ.' De hac re vide locum Apul. Apolog. I. Utcumque certe magna est mentio purarum vestium in rebus sacris. Plutarch. in vita Æmilii, *καθαραῖς ἐσθῆσι κεκοσμημένοι*. Tibull. Eleg. II. 1. 'Casta placent Superis; pura cum veste venite.' Varro in Eumenid. 'Nam quæ venustas hic adest gallantibus? quæ casta vestis?' *Cerda.*

170 *Sætigeræ fœtum suis*] More Romano: ut, 'cæsa jungebant fœdera porca;' nonnulli autem *porcum*, non *porcam*, in fœderibus adserunt solere mactari; sed poëtam periphrasi usum propter nominis humilitatem *Intonsam* vero *bidentem* dixisse, quam Pontifices *altilaneam* vocant: nam Homerus aliud genus sacrificii commemoravit. Sane non præter rationem est quod ait, 'Fœtum suis.' Item, 'Intonsamque bidentem:' id est, brevem adhuc: nam in rebus quas volebant finiri celerius, senibus et jam decrescentibus animalibus sacrificabant; in rebus vero quas augeri et

confirmari volebant, de minoribus et adhuc crescentibus immolabant. Sane ovem Græco more fœderi adhibuit. *Servius.*

Sætigeræ fœtum suis] Nam hic fœdus feritur. Varro Rei Rust. II. 4. 'A suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum videtur; cujus vestigia, quod Initiis Cereris porci immolantur, et quod Initiis pacis, fœdus cum feritur, porcus occiditur.' Sed cur Varro primum illud, 'a suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum?' Hoc illustrabit Clemens Strom. II. 9. ex vetere quodam Philosopho suis etymologiam afferente; dictum videlicet ὗν, quasi θῦν, ut qui ad θύσιν, id est, *sacrificium et mactationem* aptus solummodo sit. Verba Græci Scriptoris sunt: λέγεται γὰρ οὖν τινὰ τῶν φιλοσοφούντων ἐτυμολογοῦντα τὴν ὗν, θῦν εἶναι φάναι, ὡς εἰς θύσιν καὶ σφαγὴν μόνον ἐπιτήδειον. Ex quibus verbis vide ut locum Varronis restituat Victorius in Notis ad illum. Vide etiam quæ jam dixi l. VIII. ad illud, 'cæsa jungebant fœdera porca.' Ut Virg. 'setigeræ,' ita Lucret. 'setigeris suibus.' *Cerda.*

Sætigeri fœtum suis] Vulgata quidem exemplaria pleraque *sætigeræ*, fœminini generis, legunt. In antiquis, quotquot legi, *setigeri*, virili genere scriptum est. Sunt vero ex eruditis qui *sætigeræ* magis probent. Sed enim Ti. Donatus aperte masculinum agnoscit genus; ait enim, 'Fœtum porci dixit, non fœtum porcæ, patrem volens magis nominare quam matrem.' *Pierius.*

171 *Attulit admovitque pecus*] Primo adtulit, inde admovit pecus, id est, hostiam. *Servius.*

Admovit pecus aris] Lucan. I. 'sacris tunc admovet aris Electa cervice marem.' Tacitus Annal. II. 'admotas hostias, sacrificalem apparatum,' &c. Sueton. in Calig. 'Admota altaribus victima, succinctus poparum habitu,' &c. Hoc Tibullo et aliis, 'statuere ad aram.' *Taubmann.*

172 *Illi ad surgentem, &c.*] Non utique nunc Solem surgentem dixit, jamdudum enim dies erat, sed disciplinam cerimoniarum secutus est, ut Orientem spectare diceret eum qui esset precaturus. *Servius.*

Illi ad surgentis conversi lumina solis] Exemplaria pleraque vulgata *surgentis solis* omnino legunt, casu possessivo. Antiqua vero omnia quæcunque habere potui, ita habent, 'illi ad surgentem conversi lumina solem:' in quo structura concinnior, et elocutio figuratior. *Pierius.*

173 *Dant fruges manibus salsas*] Far et sal: quibus rebus et cultri aspergebantur et victimæ. Erant autem istæ probationes aptum utrum esset animal sacrificio. Obliquum etiam cultrum a fronte usque ad caudam ante immolationem ducere consueverant: nam hoc est quod dicit, 'Et tempora ferro Summa notant pecudum.' *Servius.*

Et tempora ferro Summa notant pecudum] Dubius sum, an hic accipiam cum Servio cultrum obliquatum a fronte ad caudam; an cum Vate ipso evulsos pilos ovis, et setas suis. Ita, ut hanc evulsionem indicaverit verbis istis, *notant ferro summa tempora pecudum.* Et in hoc alterum inclino: nam profecto hoc videtur esse idem quod in VI. 'Et summas carpens media inter cornua setas.' Accedit judicium Germani, qui istis verbis ait videri respectum ad illud Hom. Il. III. ἀρνῶν ἐκ κεφαλέων τάμνε τρίχας, *desecuit pilos a capitibus agnorum:* et ad Euripid. qui in Oreste de coma Helenæ, εἴδετε παρ' ἄκρας ὡς ἀπέθρισε τρίχας, *Videte ut a vertice pilos evulserit.* Cerd.

Ferro] Festus ait, cultrum illum quo uterentur Flamines, Flaminæ, ac Pontifices, in sacris proprie dici *secespitam* a *secando*, et esse cultrum ferreum, oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, juncto ad capu-

lum auro argentoque, fixo clavis æneis atque ære Cyprio. Sic ferme ille. Hujus mentio est in Sueton. in vita Tiberii c. 25. 'Nam et inter Pontifices sacrificanti simul pro secespita plumbeum cultrum subjiciendum putavit.' *Idem.*

174 *Paterisque altaria libant*] Probus *altaria*, id est, *in altaria* dicit, et *pateris* pro *ex pateris*, ut *vinum altaria* intelligamus. Ea enim quæ in altaria funduntur, *altaria* dici voluit: alii *altaria* species ararum tradunt. *Serv.*

175 *Tum pius Æneas stricto sic ense precatur*] Hic prior precatur, quia hic mavult fieri fœdus: *stricto* autem *ense*, juxta quendam jurisjurandi morem ait. *Idem.*

176 *Esto nunc Sol testis*] Bene eum primum invocat deum, quem orientem intuens vidit: nam ait, 'Illi ad surgentem conversi lumina Solem.' *Esto* autem multi volunt tertiam esse personam, id est, sit mihi Sol testis: quia sequitur, 'et hæc terra:' ut elocutionem per nominativum factam intelligamus. Sed hoc non procedit, quia sequentia vocativum habent, ut, 'et tu Saturnia Juno:' item, 'tuque inclyte Mavors.' Unde per vocativum eum omnia dixisse accipiamus: in hoc vero tantum ad nominativum fecisse transitum. *Idem.*

Esto nunc Sol testis] Nihil est credo aliud, quam *sciat nunc Sol.* Nam Homer. Iliad. x. ἴστω νὺν Ζεὺς, *Sciat nunc Iuppiter.* Atque *esto* Latinum ab ἴστω Græco. Et quidem Sol invocabatur in juramentis firmissimis, ut qui rerum omnium scius et lustrans. Ita Æn. iv. 'Sol qui terrarum flammis opera omnia lustras.' De Chariclia Heliod. l. vi. τὰς δὲ χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατείνασα, καὶ βοῦσα δέκτορα, ἥλιε γενάρχα προγόνων ἡμῶν, ἔλεγε. Sic et Iliad. iii. Ἥλιος δ', ὃς πάντ' ἐφορᾷς, καὶ πάντ' ἐπακούεις. Propert. Eleg. ii. 32. 'Testis eris puras, Phœbe, videre manus.' Æschyl. in Prometh. Καὶ τὸν Παντόπτην κύκλον ἡλίου καλῶ. Attius in Phœnissa. citante Prisciano: 'Sol qui micantem candido curru atque equis Flammam citatis fervido ardore explicas.' Ennius in Medea, ut citat Probus, 'Iuppiter, tuque adeo summe Sol, Qui res omnes inspicis.' Cum Plut. in lib. de Doctrina Principum scribat, Solem esse velut justitiæ arbitrum et moderatorem, propter fixam legem sui cursus; non videtur alienum, ut hinc advocetur ad juramenta. Inde Apul. l. i. 'Sed prius tibi dejerabo Solem istum videntem Deum, me vera comperta memorare.' Iuven. Sat. xiii. 'Per Solis radios, Tarpejaque fulmina jurat.' Philo περὶ συγχ. μάρτυς ἥλιος. *Cerda.*

Et hæc mihi terra precanti] Licet etiam hic possit esse vocativus; nam δεικτικῶς est dictum, 'Hæc terra esto mihi testis:' ac si diceret, O Italica terra testis mihi esto. Sane juxta Homericum fœdus, hic inducit fieri; nam ut ibi Priamus, ita hic Latinus; ut hic Æneas, ibi Agamemnon et priores precantur, qui servaturi sunt fœdus, quod ruperunt, qui posteriores juraturi erant; ibi per Pandarum Trojani, hic per Tolumnium Latini, et hoc per speciem augurii, quæ *precatio maxima* appellatur, dicit. *Precatio* autem *maxima* est, cum plures deos quam in ceteris partibus auguriorum precatur, eventusque rei bonos poscitur, ut in melius juvet; quod his versibus ostenditur, 'Esto nunc sol testis, et hæc mihi terra precanti.' *Servius.*

Et hæc mihi terra precanti] In Romano codice, in Mediceo, et plerisque aliis manu scriptis, *vocanti* scriptum: nempe, quod satis erat proximiore versu dixisse *precatur.* Sed enim Donatus omnino *precanti* legit, ut vulgata habent exemplaria. *Pierius.*

Et hæc mihi terra precanti] Conjungit cum Sole, ut Homerus Il. xix. ἴστω γῆ τε καὶ ἥλιος: *sciat et terra et Sol.* Et Eurip. in Medea, Ὅρκων τέλεα

γῆν πατέρα θ' ἥλιον πατρός. Ephippus apud Athenæum lib. x. μὰ τὴν γῆν. Homerus, καὶ ποταμοὶ, καὶ γαῖα. Quia scilicet terra habita pro Deo. Inde Euripid. in Hecub. πότνια χθών, quod attributum Dearum est. Per hanc jurat Hippolytus apud eundem, καὶ πέδον χθονὸς ὄμνυμι. *Cerda.*

177 *Quam propter*] *Propter* habet accentum, quia est postposita præpositio, id est, *propter quam tantos.* Servius.

178 *Et pater omnipotens*] *Et quæ cæruleo sunt numina ponto.* Ceterum, quod in precatione dici solet ut melius juvent, melius fortunent, subjecit his versibus: 'Si nostrum adnuerit nobis victoria Martem.' *Idem.*

Et pater omnipotens] Alludi ad ritum solemnem, et verborum formulam, qua Romani in sanciendis fœderibus et bellis indicendis usi, Turnebus docet xxx. 29. Livius: 'Audi Juppiter, et tu Juno, Quirine, diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite,' &c. Jurat autem et hic Æneas deos superos, 'Et pater,' &c. et medioximos, 'quæque ætheris alti Rell.' et inferos, 'vimque deum infernam.' Græcis οὐρανίους, χθονίους, et ὑποχθονίους. *Taubmannus.*

Et tu Saturnia conjunx] Romanus quidem codex, et quidam alter Vaticanæ Bibliothecæ manu scriptus *conjux*, cum antiquiorum impressionum exemplaribus legunt; in Oblongo, Pomponii Læti deliciis, in Mediceo, et plerisque aliis *Saturnia Juno* legitur, quod plausibiliter magis acceptum est ab eruditis: quamvis posito Jove, *conjux* non indecore additum videretur. Sed Donatus quoque *Juno* lectionem agnoscit. *Pierius.*

179 *Jam melior, jam, diva, precor*] c si diceret, Non Saturnia, id est, m minime nocens, et Trojanis proitia: aut *melior* non optantis, sed dfirmantis accipiamus: potuit enim elligere minus se impugnari a Junone, qui vicerat bis. *Servius.*

Jam melior] Quoniam Juno infesta erat Trojanis, precatur ut animum mutet, et Trojanis bona esse velit. Quasi dicat: Ad te redeas, et te deam esse memineris, cujus proprium est non nocere. *Turneb.*

Inclyte Mavors] Bene induxit Martem poëta, quem scit Romanæ stirpis auctorem. *Servius.*

180 *Torques*] Hoc loco regis frenos: sic alibi, 'Ipse pedes tegmen torquens immane leonis:' alibi, *sustines*, ut, 'Axem humero torquet.' *Idem.*

181 *Fonteseque fluviosque voco*] Congruenter, cum a Tyberino flumine sit admonitus, quæ agere deberet. *Idem.*

Fonteseque fluviosque voco] Accipe fontes et fluvios Italiæ, juxta illud l. vii. 'et adhuc ignota precatur Flumina.' Nihil tamen vetat extendi ad fluvios alios. Nam Homerus de omnibus, καὶ ποταμοὶ, καὶ γαῖα, &c. Et Plutarch. in vita Demosthenis hanc formam juramenti adhibet, μὰ γῆν, μὰ κρήνας, μὰ ποταμοὺς, μὰ νάματα. *Cerda.*

Quæque ætheris alta Religio] Post specialia intulit generalitatem. Sane *religio* dicta, quod ea homines religantur ad cultum divinum. *Servius.*

Quæque ætheris alti Religio] Id est, Dii, qui in æthere coluntur: divina paraphrasi, ut ait Scalig. *Taubm.*

182 *Ponto*] Id est, in ponto: et quidam hoc loco a filio Veneris jurejurando, velut matris, volunt inditam mentionem. *Servius.*

183 *Cesserit Ausonio si fors*] Si forte: et bene dubitat de hoc. Contra cum ad suum venerit nomen, dicet, 'Ut potius reor, et potius Dii numine firment.' Sane ratione non caret, quod primo de victoria Turni loquitur, post descendit ad suam: scit enim in auguriis prima posterioribus cedere. *Idem.*

185 *Cedet Iulus agris*] Vetera quædam exemplaria *cedat* habent, quæ-

dam etiam *cedet*, ob synchroniam scilicet, quod sequitur *referent*, et *lacessent*. In Donati tamen paraphrasi omnia hæc dicta videntur per imperandi modum. In Mediceæ Bibliothecæ antiquo codice, ultima syllaba tota abrasa est, et superne, *det* ascriptum: unde *cedet* priorem lectionem fuisse conjicias. *Pierius.*

Cédet Iulus agris] Singulari artificio, et prope adulatorio excogitatum: quod non tam Æneæ quam Iulo quæri Italia significatur: ut Juliæ familiæ gratia quæratur, ad quam Deorum fatis imperium delatum sit. *Turneb.*

Rebelles] Homo *rebellis* dicitur; res ipsa *rebellio*, non *rebellatio*: sic Suetonius. *Servius.*

187 *Sin nostrum, &c.*] Antiqua exemplaria pleraque *si nostrum* legunt. Sed enim orationis ordo, ut *sin* legatur, exposcit: eaque lectio in Mediceo et probatioribus aliquot codicibus. *Pierius.*

Adnuerit nobis victoria Martem] Hypallage: pro, 'Sin noster Mars adnuerit nobis victoriam:' nam Martem victoria comitatur. *Servius.*

Nostrum adnuerit nobis victoria Martem] Scaliger exsultabundus, 'Sic,' inquit, 'loqui puto Deorum proceres in conciliis cælestibus.' v. 3. Est autem hypallage: pro, si Mars annuerit nobis victoriam. *Nostrum* dixit, pro, nobis faventem et secundum: quasi Mars eorum sit, qui victoriam obtinent. *Nostri* enim *Dii*, sunt Dii propitii. Turneb. XXIII. 14. et XXIV. 26. et IX. 30. ubi Servium ista parum accommodate explicasse scribit. *Taubmann.*

188 *Et potius Dii numine firment*] In vetustissimo quodam exemplari legere est, 'et proprius Di numina firment.' In Romano quoque *numina* scriptum est: sed *numine* vulgata lectio magis recepta. *Pierius.*

191 *Invictæ*] Quasi invictæ: nam sine dubio una cum rege vincetur. *Servius.*

Æterna in fœdera mittant] In Oblongo codice *mittent* est affirmativo modo, de futuro, boni ominis caussa: et pariter sequitur, 'Sacra deosque dabo.' *Pierius.*

192 *Sacra deosque dabo*] Captat gratiam populi, quia magna fuit apud majores sacrorum cura, sicut diximus supra: unde nunc Æneas id agit, ne pereant. Et re vera constat sacra Phrygia nunc Latinis tradita coluisse Romanos. *Servius.*

Latinus habeto] Aut antiquus vocativus est: aut *habeto* tertia persona est. Sane sciendum, quia crebra soceri commemoratione sibi favorem Latini conciliat; item dicendo, 'mihi mœnia Teucri Constituent,' popularem gratiam captat; quia supra dixerat Drances, 'Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.' *Idem.*

196 *Suspiciens cœlum*] Prima precantis nota. Homer Il. XIX. Ἐξέμενος δ' ἄρα εἶπεν ἰδὼν ἐς οὐρανὸν εὐρύν. Et lib. ult. εὔχετ' ἔπειτα, videlicet, οὐρανὸν εἰσανιδών. *Cerda.*

Tenditque ad sidera dextram] Altera precantis nota. Apud Dionys. jurans Fecialis Romanus, 'detracto capitis amiculo, et sublatis in cœlum manibus, ut moris est, a Diis precatur.' Nihil frequentius in Græcis, quam ἀναστρεῖν τὰς χεῖρας inter precandum. Eurip. in Hel. Αἰτούμεθ', ὀρθὰς ἀλένας πρὸς οὐρανὸν Ῥιπτοῦσ', ἵνα, &c. Sed quare sublata manus inter feriendum fœdus? Quia hæc est maxima nota fidei datæ in juramento. Lucan. l. I. 'his cunctæ simul assensere cohortes, Elatasque alte quæcunque ad bella vocaret, Promisere manus.' *Idem.*

197 *Terram, mare, sidera juro*] Et ornatior elocutio, et crebra apud majores, quam si velis addere præpositionem, ut dicas, 'Juro per maria, per terras.' *Eadem* autem bene dixit: nam pro mari, ille fontes et

fluvios posuit, pro sideribus Solem. *Servius.*

198 *Latonæque genus duplex*] Ac si diceret, utrunque sexum prolis Latonæ vel sobolis. Et bene in fœderibus duplicia invocat numina, quia in unum duo coituri sunt populi. *Id.*

Latonæque genus duplex] Utrumque sexum Latoniæ subolis: Apollinem et Dianam, id est, Solem ac Lunam. Ita, 'Solis genus,' dicta est Solis filia Tibullo IV. 1. et Hymenæus, 'Uraniæ genus,' Catullo. *Taubm.*

Janumque bifrontem] Rite invocat: quia ipse faciendis fœderibus præest. Namque postquam Romulus et Titus Tatius in fœdera convenerunt, Jano simulacrum duplicis frontis effectum est, quasi ad imaginem duorum populorum. Legimus tamen etiam Janum quadrifrontem fuisse. Unde Martialis ait, 'Et lingua pariter locutus omni.' Nam *omnis* de duobus non dicimus. *Servius.*

Janumque bifrontem] Visitur *Jani bifrontis* effigies in nummo Antonini, apud Ant. Augustin. Tab. XLI. n. 9. dextra hastam tenens, hoc modo. *Emmeness.*

199 *Vim*] Duritiem inexorabilem. *Servius.*

Vimque Deum infernam] Hoc juramentum directe oppositum juramento Deorum. Hi *per Stygem*, homines *per Manes, Infernum, Ditem.* Ut vero Dis inviolabile suum juramentum, ita hominibus unum: itaque signate Latinus 'vim infernam,' mutans vim juramenti quo illigatur. Apud Athen. lib. IX. cum convivæ vellent quidpiam scire a coquo, ille se non dicturum juravit per eos qui mortui fuissent in Marathone: quo audito, Ὥοξε τοῦτον διὰ τὸν τηλίκον τε ὅρκον μὴ βιάζεσθαι τὸν ἄνθρωπον. Neque impedit hoc juramentum violatum postea ab coquo, utpote homine ridiculo. *Cerda.*

Vimque Deum infernam] Circumlocutio est, pro, Diis infernis: ut, 'odora canum vis,' pro canibus. Turneb. XXIII. 14. *Taubmann.*

Diri] In antiquis porro omnibus exemplaribus scriptum observavi *duri*: et apud Servium tale aliquid observes, dum exponit *duricies inexorabilem*, pro *vimque Deum infernam.* Ditem vero 'flecti indocilem' ait Claudianus, quod congruit *duro.* Pierius.

Sacraria Ditis] *Sacrarium* proprie locus est in templo in quo sacra reponuntur: sicut *donarium* est ubi collocantur oblata: sicut *lectisternia* dicuntur, ubi homines in templo sedere consuerunt. *Servius.*

Diri sacraria Ditis] Notat Erythr. esse hæc, quæ *sanctaria* appellat Plin. quæ Plut. ἀνάκτορα. Sed putemus potius allusisse Poëtam, non quidem ad cellas Deorum, quæ dicta *sacraria*, sed ad execranda inferorum loca, de quibus Homer. Il. XX. τά τε στυγέουσι θεοὶ περ. *Cerda.*

200 *Qui fœdera fulmine sancit*] Confirmat, sancta esse facit: quia *cum* fiunt fœdera, si coruscatio fuerit, confirmantur: vel certe quia apud majores aræ non incendebantur, *sed* ignem divinum precibus eliciebant, qui incendebant altaria. *Sancire* autem proprie est sanctum aliquid, id est, consecratum facere, fuso sanguine hostiæ: et dictum *sanctum*, quasi sanguine consecratum. *Servius.*

Qui fœdera fulmine sancit] Dictum ex opinione veterum, qui perjuros fulmine de cælo ab Jove tangi putabant. *Sancit* igitur *fœdera fulmine*, qui *fulmine* vindicat id quod contra formulam et religionem jurisjurandi commissum est: nam animadversio in sontes, juris functio et conservatio est, &c. Turnebus XXV. 9. qui Servianæ sententiæ nullo modo subscribendum censet: quam tamen Rob. Titius Assert. Loc. Controv. X. 20. acriter defendit: contra Yvo Villiomarus Turnebianam præfert. Vide ibid. quæso te. Livius l. XXIII. 'Jam ego, inquit, sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus.' Ita Proconsul B. Cypriano martyri dixit: 'sanguine tuo sancietur disciplina.' Vide et Des. Herald. ad Arnob. II. 185. *Taubmann.*

201 *Tango aras; mediosque ignes*] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis, legere est 'tango aras, medios ignis,' absque particula copulativa. Hoc loco Donatus ait, 'Medios dicit, quia nihil aliud in præsenti, nisi aras et ignes, quæ contingi manu potuerint. Numina autem invocabat, ut testimonio essent firmantibus fœdera.' Hæc ille. Qui vero volunt Virgilium passim philosophari, ideo medios dictum ajunt, quod ignis inter humanam divinamque naturam medius sit: quia materiæ applicatus, ad sublimiora sponte fertur, sedemque sibi superiori loco debitam affectat, nullumque ita sit commodius internuntium, quod res nostras ad Deorum aures et oculos perferre possit. *Pierius.*

Tango aras] Cum Dii bellum in Titanas susceptari ad aram jurassent, obtinuit, ut postea religio jurisjurandi ejus tactu et ignis testatione sanciretur. Etiam alio affectu precantes aras tenebant. Vide Not. Æn. IV. 219. et Turnebum passim. *Taubm.*

Mediosque ignes] Mos antiquus in juramentis. Statius Sylv. III. loquens de Hercule, 'tangens sargentem altaribus ignem.' Justinus l. XXII. 'Hamilcar expositis ignibus cereis tactisque in obsequia Pœnorum jurat.' Referendus Poëta in his mediis ignibus ad illud quod sup. *in medioque focos.* Ne vero putes ignem tactum, sed tacta ara ignis tangi putabatur. Apage enim, ut recurrendum sit ad morem illum quem Sophocl. attingit in Antig. Ἥμεν δ' ἕτοιμοι καὶ μύδρους αἴρειν χεροῖν, Καὶ πῦρ διέρπειν, καὶ θεοὺς ὁρκωμοτεῖν. Si quis vero huc Poëtam referat, quod abnuo, adeat diligentissimam operam Delrii Nostri Disquisit. Magic. l. IV. c. 4. quæst. 4. sect. 3. *Cerda.*

202 *Nulla dies*] Hæc forma Græcis quoque in usu: ut cum Aristid. in Sicula Poster. dixit, καὶ οὔτε νὺξ, οὔτε ἡμέρα με παραστεῖται τὴν μνήμην αὐτοῦ. *Idem.*

204 *Si tellurem effundat in undas*] Hypallage, pro, Si undas effundat in terram. *Servius.*

Non si tellurem effundat in undas] Lucret. l. III. 'Non si terra mari miscebitur, aut mare cœlo.' Claud. de Bell. Gild. 'prius astra Chaos miscebit Averno.' Tale illud. Æn. V. 'maria omnia cœlo Miscuit.' Aristides orat. de Concord. ad civitates Asiæ, γῆν καὶ θάλατταν μεταβάλλοντα εἰς ἄλληλα. *Cerda.*

205 *Diluvio miscens*] Id est, aquæ superfusione universa perturbans. *Servius.*

Cœlumve in Tartara solvat] In Romano codice scriptum est *cœlumque*: sed singula hæc distincta Ti. Donatus ponit. Præterea in veteri codice quodam, *in Tartara vertat* habetur: quod forte sumptum ex paraphrasi: nam *solvat* longe plura legunt exemplaria. *Pierius.*

Cœlumve in Tartara solvat] Affine illud Horat. Epod. V. 'Priusque cœlum sidet inferius mari, Tellure porrecta super.' Putat vero Germ. alludi a Virg. ad sententiam Empedoclis,

qui infinitos mundos constituebat, contendebatque infinitos ingenerari, et infinitos corrumpi. *Cerda.*

206 *Ut sceptrum hoc*] Homeri locus verbum ad verbum: Ναὶ μὰ τόδε σκῆπτρον, τὸ μὲν οὔποτε φύλλα καὶ ὄζους Φύσει, ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν ἐν ὄρεσσι λέλοιπεν, Οὐδ' ἀναθηλήσει· περὶ γάρ ῥα ἑ χαλκὸς ἔλεψε Φύλλα τε καὶ φλοιόν, νῦν αὖτέ μιν υἷες Ἀχαιῶν Ἐν παλάμῃς φορέουσι δικασπόλοι, οἵ τε θέμιστας Πρὸς Διὸς εἰρύαται· ὅδε τοι μέγας ἔσσεται ὅρκος. *Servius.*

Dextra sceptrum nam forte gerebat] Per parenthesim dictum est. Ut autem sceptra adhibeantur ad fœdera, hæc ratio est, quia majores semper simulacra Jovis adhibebant: quod cum tædiosum esset, præcipue quando fiebant fœdera cum longe positis gentibus, inventum est, ut sceptrum tenentes, quasi imaginem simulacri redderent Jovis. Sceptrum enim ipsius est imperium. Unde nunc tenet sceptrum Latinus, non quasi rex, sed quasi pater patratus. *Idem.*

Ut sceptrum hoc, &c.] Hunc locum ita tractat Scal. v. 3. ut victoriam det Virgilio. Lege in illo; et adjice Valer. Flaccum, qui hærens vestigiis utriusque Vatis l. III. 'Hanc ego magnanimi spolium Didymaonis hastam, Quæ neque jam frondes virides, neque proferet umbras, Ut semel est avulsa jugis, ac matre perempta, Fida ministeria, et diras obit horrida pugnas, Testor, et hoc omni ductor tibi Numine firmo.' Non dissidet a juramento Latini illud, quod est apud Plutarch. in vita M. Crassi. Ut enim hic juratur per virgam, quæ nunquam fundet frondes, ita ibi Vagises Legatus loquens cum Crasso, καὶ τῆς χειρὸς ὑπτίας δείξας τὸ μέσον, ἐντεῦθεν, εἶπεν, ὦ Κράσσε, φύσονται τρίχες, ἢ σὺ ὄψει Σελεύκειαν. Sed Homero et Virgilio contrarium quiddam habet Soph. in Elect. ubi ait: ἐκ τε τοῦ (σκήπτρου) ἄνω βλαστεῖν βρύοντα θαλλόν. Quo videlicet tota Mycenarum tellus fuerat obumbrata. Jurat autem Latinus per sceptrum, usurpato antiquo more, de quo loquitur Aristoteles Polit. III. 14. hunc in modum, ubi sermo est de antiquis regibus: τὰς δίκας ἔκρινον· τοῦτο δ' ἐτόλμων οἱ μὲν οὐκ ὀμνύοντες, οἱ δὲ ὀμνύοντες· ὁ δὲ ὅρκος ἦν τοῦ σκήπτρου ἐκτανάτωσις. Hanc ἐκτανάτωσιν satis indicat Poëta verbis illis 'dextra sceptrum nam forte gerebat.' Vide et Servium. *Cerda.*

208 *Imo de stirpe*] Ideo genere usus est masculino, quia de arboribus loquitur: nam de hominibus genere fœminino dicimus: ut, 'Heu stirpem invisam:' dixit tamen, sed usurpative, Horatius etiam de arboribus: ut, 'Stirpesque raptas et pecus et domos.' *Servius.*

Imo de stirpe] Quia Grammatici soliciti sunt de nominis genere, quæruntque nonnulli *imone stirpe* an *ima* dicendum sit. Et responsum Servii est, fœminino genere dici de hominibus, virili vero de arboribus, quamvis Horat. 'stirpesque raptas' dixerit. Ea mihi visum est apponere, quæ super hoc Donatus ait: 'Si jungamus,' inquit is, 'faciemus *stirpem* genere masculino, contra ipsius Virgilii sententiam, qui omnibus locis *stirpem* fœminino protulit genere: ut, *stirpis Achillea fastus:* et, *Heu stirpem invisam:* et non multo supra, *Hinc pater Æneas Romanæ stirpis origo.* Hunc scrupulum qui declinare voluerit, sic pronuntiare debet et sic intelligere, ut quod dictum est *imo*, separetur: ut sit *ab imo abscissum*, hoc est, ab inferiore arboris parte.' *Pierius.*

Imo de stirpe] Dicunt Grammatici *stirpem* in sermone proprio arborum esse generis masculi, in metaphorico hominum feminei. Non abnuo: nam et id docent vulgaria exempla. Sed sciant inveniri exempla huic doctrinæ pugnantia. Nam in re propria, et arborum, Horat. Od. III. 29. 'stirpesque raptas:' et in re metaphorica hominum Ennius, quem citat Scal. in Notis ad Fest. in *stirpes:* 'Nomine

Pyrrhus, uti memorant a stirpe supremo.' *Cerda.*

209 *Matre caret*] Vel terra: ut, 'Antiquam exquirite matrem:' vel arbore: ut, 'Parva sub ingenti matris se subjicit umbra.' *Servius.*

Ponitque comas] Hinc credo Propert. Eleg. II. 19. 'Et vitem docta ponere falce comas.' Volunt aliqui a Virgilio deberi corrigi Homerum Iliad. A. ita ut ille scripserit, non τομὴν λέτοιτεν: sed κόμην λέτοιτεν. Locus Calabri aptandus est Virgilio; ille enim libro octavo loquens de hasta Achillis, γενεὴ δέ οἱ ἐν κορυφῇσι Πηλίου αἰπεινοῖο, τομὴν θϐι λείπε, καὶ εὐρήν. A quo loco apparet etiam nihil mutandum in Homero. *Cerda.*

Ponitque comas] Vide supra Ge. II. 368. 'tum stringe comas, tum brachia tunde.' *Emmeness.*

210 *Ære decoro*] Id est, orichalco. *Servius.*

Dedit gestare] Ut, 'Dat ferre.' *Id.*

211 *Patribus Latinis*] Quippe Reges esse debent patres. Justinus l. XV. 'Lysimachus magno animo Regis, veluti parentis, contumeliam tulit.' Xenoph. Cyrop. l. VIII. ἄρχων ἀγαθὸς ἀδὲν διαφέρει πατρὸς ἀγαθοῦ. De Tiberio Principe illo, qui Iustino in Imperio Constantinopolitano successit, ita Simocatt. III. 6. πατὴρ ἐθέλων, ἢ δεσπότης ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀναγορεύεσθαι. De Antonino Philosopho Aristides, οἷα πατήρ, et adjicit, οἷα ποιμήν. Quippe ut patres pro liberis sollicIti, ita pastores pro grege; et utrumque pertinet ad Regem. Dio Chrysost. Orat. 12. loquens de Jove ait: βασιλεὺς μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν δίναμιν ὀνομασμένος· πατὴρ δὲ οἶμαι διά τε κηδεμονίαν, καὶ τὸ πρᾶον. *Cerda.*

212 *Tulibus inter se firmabant fœdera dictis*] Latinus et Æneas: Turnum autem non inducit jurantem, quia dux est, qui præsente rege non habet potestatem. Et imitatus est Homerum, qui post jusjurandum Menelai, Alexandrum quasi fervidum et adolescentem inducit exclusum, et Priamum adhibitum ad fœderis confirmationem. *Servius.*

213 *Conspectu in medio*] Tale quiddam in fœdere Regum Thebanorum apud Eurip. Phœniss. κἂν μεταιχμίοις ὅρκους συνῆψαν: *In medio utriusque aciei jusjurandum commiserunt.* Cerda.

Rite sacratas] Rite exploratas solennitate, quam diximus. *Servius.*

214 *Et viscera vivis Eripiunt*] Verbum solemne. *Rapiebantur* autem *exta*, ut spirantia adhuc et palpitantia consuli possent. Seneca in Thyeste, act. IV. sc. 1. 'Erepta vivis exta pecoribus tremunt, Spiramtque venæ, corque adhuc pavidum salit. At ille fibras tractat, ac fata inspicit, Et adhuc calentes viscerum venas notat.' Lucanus l. I. 'Atque iram superum raptis quæsivit in extis.' Vide Brisson. Form. l. VII. *Taubmann.*

215 *Cumulantque oneratis lancibus aras*] Est hoc quod in Georg. 'Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.' Itaque cumulatio ista tota est ab extis, neque hic aliquid capias de thure, etiamsi de thure dixerit in VIII. 'cumulantque oneratis lancibus aras.' Etenim hic Poëta intelligit *patinarias struices* extorum, quæ Diis sacrabantur; quales etiam in v. 'strueremque suis altaria donis.' Porro partes has, quæ ab reliqua visceratione separabantur, dabanturque Diis, *prosicias* et *prosectas* vocabant Gentiles, atque etiam *ablegmina*; sic enim legendum apud Festum, non *albegmina*, notavit jam Scal. quæ Græci ἀπολεγμοὺς vocarunt ἀπὸ τοῦ ἀπολέγειν. Isidor. vocat enim *prosegmina*. Itaque hic Poëta intelligit *prosicia*, *prosecta*, *prosegmina*, *ablegmina*, ἀπολεγμούς. De verba *cumulo* vide quæ dixi l. XI. ad illud, 'cumulantque altaria donis.' *Cerda.*

216 *At vero Rutulis impar*, &c.] Antiquiores aliquot codices *Rutulisque impar* legunt. Nam *que* præjectum alteri copulativæ *et*, venustam reddit

orationem. *Pierius.*

At vero Rutulis, &c.] Sic et apud Hom. in singulari certamine Hectoris et Ajacis, Trojani inducuntur Hectori metuentes et diffidentes: *οἱ μὲν Ἕλληνες ἔχαιρον ὁρῶντες, Τρῶας δὲ τρόμος αἰνὸς ἐπήλυθε γυῖα ἕκαστον*: sed et Hector ipse a poëta, ut hic Turnus, meticulosus producitur: *Ἕκτορι τ' αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι πάτασσεν. Germ.*

Videri, misceri] Infiniti sunt pro indicativis. *Servius.*

218 *Propius*] Diligentius: ut, 'et propius res aspice nostras.' *Idem.*

Non viribus æquis] Eos congressuros, subaudis. *Idem.*

219 *Incessu tacito*] Pro *ipse tacitus*: Hypallage est. *Idem.*

Ingressu tacito] Quatuor ponit signa timoris: primum est ingressus tacitus, dum vix pedem movebat. Alterum, quod aram venerabatur oculis dejectis. Tertium, tabentium genarum ex macie repentina. Quartum, palloris. *Donatus.*

Incessu tacito] Vetera quidem exemplaria multa cum vulgatis *incessu* legunt: in Oblongo tamen Vaticano *ingressu* scriptum est. *Incedere* enim quum plerunque sit majestatis, et venerabile nescio quid præ se ferat, locum hic habere non videtur, ubi omnia perquiruntur, quæ timorem in Turno manifestum indicent. Præterea Servius quoque *ingressu* agnoscere videtur, si diligenter inspicias. Haudquaquam vero obscure Donatus *ingressu* legendum ostendit, dum ait, 'Apparebant in Turno signa omnia quæ imparis diffidentiam comprobarent. Primo ingressus ejus, hoc est, ambulatio tacita: et progressus, hoc est, ad ulteriora segnior accessus. Ecce his signis colligebatur animi ejus corporisque defectio: lassos, quippe tacitos habuit gressus, dum vix pedem movebat, et vix reponebat alterum, ut progrederetur ulterius. Fuit alterum diffidentiæ signum, quod aram venerabatur oculis dejectis ad terram. Et (ut reliqua persequamur) tertium signum tabentium genarum fuit: nam repentina macie fuerat deformatus. Quartum, palloris, qui in juvene esse non debuit, si deesset et metus.' *Pierius.*

Et aram Suppliciter venerans] Sunt qui *ad aram* legunt, ut sit *progressus ad aram*. Sed enim exemplaria vetera *et aram* habent, ut sit, *et aram suppliciter venerans*. Unum enim uti dictum ex Donato, de quatuor signis, quæ timorem indicabant, fuit ea veneratio demisso lumine præstita. *Idem.*

221 *Pubentesque genas*] Antiquus codex Mediceæ Bibliothecæ, in *pubentes* primam litteram abrasam et alio atramento in P notatam ostendit. Sed quæ subsequitur vocalis *a*, est et ea quidem incolumis conservata, sed *u* vocali quinta superne adscripta: ut quod prius *tabentes* legebatur, in *pubentes* sit immutatum. Sed et alii codices plerique *tabentes* legunt: et quod Ti. Donatus tertium signum tabentium genarum fuisse dicit, nullam dubitationem reliquam facit, quin lectio castior sit, *Tabentesque genas*. Idem.

224 *In medias acies, formam adsimulata Camerti*] Homerus Iliad. Δ. Ἡ δ' ἀνδρὶ ἰκέλη Τρώων κατεδύσσαθ' ὅμιλον Λαοδόκῳ Ἀντηνορίδῃ. *Ursinus.*

225 *Cui genus a proavis ingens*] Cujus auctoritatem commendabat et origo majorum, et paterna virtus, et propria fortitudo. *Servius.*

228 *Rumoresque serit*] Ab Furio Antiate, Annal. l. x. ubi, 'Rumoresque serunt varios, ac multa requirunt:' vel ab Cæcilio, qui in Plot. 'sermonem serit.' Soph. in Elect. dixit, *Σπείρῃ ματαίαν βάξιν ἐς πᾶσαν πόλιν*: *Seminet rumores inanes totam per urbem.* Plutar. in vita Iulii, *κατέσπειραν λόγους*: et de Pythiæ oraculis per initia, *σπείροντες λόγους, καὶ θερίζοντες εὐθύς*: *serentes sermones, et metentes statim.* Plato in Phædro, *φυτεύῃ καὶ*

σπείρῃ λόγους: *plantaverit et severit sermones.* Ioan. Damascenus Orat. de Transfigurat. λόγον ἐνσπείροντες. Sed Virgilius proprie clancularios sermones intelligit et furtivos, ad eum modum quo Ammian. l. XIV. 'Per arcanos susurros nutrimenta fictis criminibus subserentes:' et l. XX. 'disseminantes mordaces susurros.' Plutar. in Nicia ita rem hanc, λόγους ἐξέφερεν εἰς τὸν δῆμον: et in Alcibiade aliter, διαβολὰς λόγων: et adhuc aliter in Aristide, λόγους ἐμβαλεῖν. *Cerda.*

229 *Pro cunctis talibus*] Qualis etiam Turnus est: et attendit sensum superiorem, ubi ait Turnus oblique, 'Et solus ferro crimen commune refellam.' *Servius.*

Cuncti pro talibus unam Objectare animam] Romanus codex, et Oblongus Vaticanus, Mediceusque, et nonnulli alii veteres, *pro cunctis talibus* legunt. Quam lectionem Servius agnoscit, dum ait, 'tales Latinos reliquos, qualis est Turnus.' *Pierius.*

230 *Objectare animam*] Ipse l. II. 'caput objectare periclis.' Quod fortasse a Sallust. qui Jug. 'statuit eum objectare periclis.' *Cerda.*

An viribus æqui Non sumus] Bene addidit *viribus.* Nam legimus in Sallustio, 'Memorare possum quibus in locis populus Romanus ingentes hostium copias parva manu fuderit.' Virgilius, 'Exigui numero, sed bello vivida virtus.' *Servius.*

An viribus æqui Non sumus] In codicibus aliquot manu scriptis *æquæ* habes, quia dixerat unam animam, ita æquæ animæ: quod non probatur. In aliquot aliis, *viribus æquis:* sed *æqui* vulgata lectio omnino castior. *Pierius.*

231 *En omnes*] Ne occurreret, Sed est in castris alter exercitus. *Serv.*

En omnes et Troës et Arcades hi sunt] In antiquo codice scriptum est, *en omnes hi Troës et Arcades hi sunt:* quasi dicat, Inimici nostri, qui sedibus suis expulsi terram alienam invasere, ne propter fœdus initum eos jam amicos effectos existimarent, et ideo certare nollent. Servius, *hic sunt* cum vulgata lectione legit, ne in castris alterum exercitum esse suspicarentur: quæ lectio magis placet omnino, quia propositum est, 'numerone an viribus æqui Non sumus?' Mediceus codex, et aliquot alii perveteres, eadem sententia, lectione paulo sequius scripta ita legunt, *en omnes et Troës et Arcades hi sunt,* ut suspendatur *en omnes:* inde subjiciatur, *et Troës et Arcades hi sunt,* quos scilicet ante oculos habetis, et non alii usquam. In Romano autem codice legere est, *et Troës et Arcades hinc sunt Fataliaque manus.* Et in aliquot aliis codicibus *fatales* numero multitudinis habetur. Quod ita forte quis interpretetur, 'Et Troës et Arcades hinc sunt:' in Latinis quippe castris tam strenui, tamque præstantes virtute viri habentur, quales et *Troës* et *Arcades* feruntur. Vel potius distinguendum, ut dicas, *En omnes et Troës et Arcades.* Mox de suis, *hinc sunt Fataliaque manus infensa Etruria Turno,* hoc est, Latino quoque nomini favent fata, ne eos tantum fatis fretos huc venisse persuasum habeatis. Et quod magis excitare animos possit, Etruria, quæ infensa Turno esse consuevit, nobiscum militat, propter eos qui Mezentium secuti erant: ut ita sit responsum ad id quod propositum erat, essentne æqui viribus. De numero vero ait, 'Vix hostem alterni, si congrediamur, habemus.' Cæterum crediderim ego n litteram in Rom. codice superfluam esse, ut sæpe alibi in eodem reperitur, eamque omnino castiorem esse lectionem, quæ vel *hic* adverbium vel *hi* pronomen demonstrativum scriptum ostendit: præsertim quum Ti. Donatus ita locum hunc interpretetur, 'Considerate qui sitis, et quale Rutulorum nomen et facta, quanta ubique præ-

dicatione laudantur. Nihil interea e diverso existit, quod aliquem incutiat metum: non numero præcedit hostis, aut robore; quicquid opinio formidolosum sparserat, præsto est, subjectum oculis nostris. Tum quod habet pars utraque substantiæ, prodidit campus, quod contra fidem rerum oneraverat fama terroribus. Trojani adsunt, videntur Arcades, in conspectu sunt quos fatales appellant: et hoc est totum quod infensa Etruria Turno potuit.' *Pierius.*

232 *Fatalisque manus*] Trojanorum scilicet, qui fataliter ad Italiam venerant: ut sit iteratio. *Servius.*

Fatalisque manus] Pessime Servius Trojanos accipit, qui fatis ducentibus venerunt ad Italiam. Recurreret Vates, nam jam Trojanos nominarat, quod vitium maximum, et non ferendum. Ergo non *fatalem manum* intelligit Virg. Hetruscos. Etenim Æneæ exercitus ex triplici gente constabat Trojana, Arcadica, Hetrusca. Cur autem Hetrusci, qui venerunt cum Ænea, dicantur *fatales*, abunde liquet ex octava et decima Æneide. *Cerda.*

Hetruria infensa] Pro *Hetrusci*, qui etiam Turno inimici sunt causa Mezentii. *Servius.*

Infensa Etruria Turno] Ego libenter adimerem hoc hemistichium. Satis enim dixisse, 'Fatalisque manus.' Potest tamen sustineri cum respectu ad id quod habetur l. VIII. Etrusci enim infesti Turno, quia is hospitio exceperat fugientem Mezentium: 'Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros Confugere, et Turni defendier hospitis armis. Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis.' *Cerda.*

233 *Alterni*] Non ἀλλεπάλληλοι, vel ἐξ ἀμοιβῆς· sed, si secundus quisque nostrum congrediatur. Turneb. III. 13. *Taubmann.*

234 *Devovet aris*] Quia ait supra, 'et aram suppliciter venerans.' Item, 'sed vobis animam hanc soceroque Latino Devovi.' Nam ipsa iterat verba. *Servius.*

235 *Vivusque per ora feretur*] Tanquam de vivo omnes loquentur. *Id.*

Vivusque per ora feretur] Describit hominem, quem unica voce Græci dicunt περιβόητον: et l. II. Epig. ἀνὰ στόμα: et Appian. 2. ἐμφ. διὰ στόματος ἦν. *Cerda.*

Per ora feretur] Omnes honorifice de eo loquentur, magnam adipiscetur famam. Similiter Horatius Epist. I. 3. 9. 'Quid Titius, Romana brevi venturus in ora?' Ad quem locum vid. Lambinus. *Emmeness.*

237 *Lenti*] Otiosi: ut, 'tu, Tityre, lentus in umbra.' *Servius.*

238 *Talibus incensa est, &c.*] In antiquis aliquot codicibus *accensa* legitur, quam lectionem Donatus etiam agnoscit. *Pierius.*

239 *Serpitque per agmina murmur*] Est hoc, quod Stat. Theb. XI. 'alternaque murmura volvunt Mussantes.' *Cerda.*

240 *Ipsi Laurentes mutati, &c.*] Notat militarem inconstantiam. Itaque totus hic locus oppositus est illi qui habetur l. XI. 'Dirum exsecrantur bellum, Turnique Hymenæos, Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro: Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.' Itaque, qui 'dirum exsecrantur bellum,' nunc 'arma volunt.' Qui 'ipsum jubent decernere ferro,' nunc 'fœdus infectum precantur.' Qui erant infensi superbo homini, quod 'sibi posceret regnum Italiæ, et honores primos,' nunc ejusdem 'sortem miserantur iniquam.' *Idem.*

241 *Qui sibi jam requiem pugnæ Sperabant*] Est hoc, quod Hom. Iliad. III. ἐλπόμενοι παύσασθαι ὀϊζυροῦ πολέμοιο. *Idem.*

242 *Nunc arma volunt*] Sic et Hom. Il. Λ. immissa Eride: τοῖσι δ' ἄφαρ πόλεμος γλυκίων γένετ', ἠὲ νέεσθαι Ἐν νηυσὶ γλαφυρῇσι φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν. *Germanus.*

Fœdusque precantur Infectum] Re-

gant ut pro non facto sit, ne piaculum videantur admittere. *Servius.*

244 *Et alto Det signum cælo*] Ut religio alia religione solvatur. *Idem.*

245 *Det signum cælo, &c.*] Simile augurium describit Silius Italicus IV. 103. et seqq. 'subitum liquida non ullis nubibus æthra Augurium mentes oculosque ad sidera vertit. Accipiter medio tendens a limite solis, Dilectus Veneri notasque in honore Dionæ Turbabat violentus aves,' et quæ sequuntur. Comparat autem hunc Virgilii locum cum Homericis Scaliger v. 3. *Emmenees.*

Præsentius] Efficacius. *Servius.*

Præsentius] Antiqui aliquot codices *præsentius* legunt: ut illud, 'Præsentemque viris intentant omnia mortem.' In Mediceo *præstentius* quidem scriptum est, in dictionum sequela: sed superne vetus hæc lectio 'præsentius' addita. *Pierius.*

Præsentius] Id est, magis in tempore oblatum: ideoque ad animos turbandos efficacius. Alii, *præstantius:* sed alterum præfert Fabricius, auctoritate etiam Servii et Mss. *Taubmann.*

246 *Monstroque fefellit*] Bene *fefellit:* namque hoc augurium non oblativum est, nec impetratum, sed immissum factione Junonis, quod carere fide indicat sedes negata. Nam ubicunque firmum inducit augurium, dat ei firmissimam sedem: ut, 'Ipsa sub ora viri cœlo venere volantes, Et viridi sedere solo: item, 'Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix.' In hoc autem augurio liberatum cygnum cecidisse in aquam dicit; aquam autem instabilem et infirmam non dubium est. *Servius.*

247 *Rubra in æthra*] Ab igne vocat *rubram*, inde etiam *αἰθὴρ* ab ardore. Aristid. Hymn. in Jovem, *καὶ πῦρ ἄνωθεν, ὃ δὴ αἰθέρα ὀνομάζουσιν, ἐπιστήσας: ignem, quem vocant æthereum, desuper collocans.* Cerda.

Fulvus Jovis ales] In antiquis plerisque *fulvos*, uti etiam superius 'vivoque per ora feretur:' de quo scriptionis modo satis alibi dictum. Id præterire non possum, quod Ti. Donatus artificiose compositum ait: Primo, ut *alitem* masculinum immitteret: si enim fœmina esset, non tangeret Æneæ personam. Deinde ait, 'Ales Jovis, ut turbandum fœdus nec perficiendum et Jupiter videretur ostendere.' *Pierius.*

Jovis ales] Quid re hac certius? Inde a Paus. l. v. inducitur Juppiter *ἑστὼς ἔχων ὄρνιθα, καὶ τῇ ἑτέρᾳ τῶν χειρῶν κεραυνόν.* Et inf. loquens de eodem Jove, *ἐν δὲ ταῖς χερσὶν ἑστός τέ ἐστιν αἰετὸς καὶ τὸ βέλος τοῦ Διός.* Ornamenta itaque propria Jovis sunt, fulmen in dextera, aquila in sinistra. Ortum hujus tutelæ referunt ad fabulam, quippe Jovi contra Titanas proficiscenti, et sacrificanti in litore aquila apparuit bono auspicio. Inde in tutelam Jovis recepta hæc avis. Causas plurimas habet Eustath. in ult. Iliad. et omnes petitas a fabulis. Sed existimandum potius est, regi Deorum reginam volucrum attributam. *Cerda.*

248 *Litorea agitabat aves*] Palustres. Nam litus circa omnem aquam est: ut, 'viridique in litore conspicitur sus.' *Servius.*

Agitabat] Quod Græci *ἐλᾶν*, et *ἐλάειν*, quod est *abigere* et *fugare*, et quod Æneid. I. 'turbabat cœlo.' Cicer. Divin. 2. de aquila, 'avis infestans alias et agitans.' Non dubium autem quin Virgil. locutus fuerit cum respectu ad inimicitias quæ sunt inter cycnos et aquilas. Vide Aristotel. Histor. Animal. IX. 12. *Cerda.*

249 *Lapsus*] Indicat lenem aquilæ volatum. Sueton. Aug. c. 94. 'aquila leniter delapsa.' Apul. l. I. Flor. 'aquila labitur:' quem locum vide: ita enim de aquilæ volatu, ut illum æqualem faciat navi velificanti. *Idem.*

250 *Excellentem*] Magnum, sicut in exercitu magnus est Turnus. *Serv.*

Cycnum excellentem, &c.] Talis Valer. Musa Argon. l. I. 'Talia conanti lævum Jovis armiger æthra Advenit, et validis fixam gerit improbus agnam:' vel, 'gerit unguibus agnam.' *Cerda.*

252 *Convertunt clamore fugam*] Redeunt cum clamore, sicut exercitus solet. *Servius.*

Mirabile visu] Antiqui aliquot codices una cum Mediceo *miserabile* legunt: sed vulgata lectio acceptior eruditis. *Pierius.*

254 *Facta nube*] Ita Calab. l. II. loquens de locutis, *ὡς νέφος, ut nubes.* Plutarch. in vita Alexandri, *ὄρνιθες νεφέσσιν ἐοικότες: aves similes nubibus.* Plin. XI. 19. de locustis: 'Immensos tractus permeant, diraque messes contegunt nube.' Orosius quoque I. 9. 'locustarum nubes.' *Cerda.*

255 *Pondere defecit*] In antiquis plerisque codicibus *deficeret* habetur: magis tamen placet *defecit*, ut vulgata habent exemplaria, non sine veterum aliquot codicum assensu. *Pierius.*

256 *Penitusque in nubila fugit*] Fugiendo penetravit nubila. Ideo postea, 'penitusque profundo Vela dabit.' Et *fugit* ait, non solum ad significandam veram fugam, sed celerrimum volatum. Synes. lib. de Insomn. exaggerans ait, *ὑπερπτῆναι ἀετοὺς. Cerda.*

257 *Augurium salutant*] Venerantur. Et proprie: nam *salutare* dicimus *deos.* Terentius, 'At ego deos penates hinc salutatum devortar.' *Servius.*

Salutant] Venerantur. Ita *salutare deos* dicimus. V. N. Plaut. Curcul. act. I. 1. 70. Silius l. II. 'atque omen clamore salutant.' *Taubm.*

258 *Expediuntque manus*] Dimicare se velle significant: hæc enim est consensio militaris. Lucanus, 'Elatasque alte quæcunque ad bella vocaret Promisere manus.' *Servius.*

Expediuntque manus] Refert non ad pugnam, sed ad preces. Nam et Germ. refert ad illud Hom. *ἀναπτύξας χεῖρας*, quod videlicet est, *εἰς εὐχὴν ἐξαπλῶσαι*, id est, *expandere manus ad preces.* Cerda.

Primusque Tolumnius] Non solum Rutuli, sed etiam Tolumnius augur hoc augurio deceptus est. *Donatus.*

259 *Quod serpe petivi*] Quasi impetratum hoc augurium vult videri. *Serv.*

260 *Accipio agnoscoque deos*] Modo quasi de oblativo loquitur: nam in oblativis auguriis in potestate videntis est, utrum id ad se pertinere velit, an refutet et abominetur. *Ergo* nunc dicit se augurium libenter amplecti, et agnoscere circa se favorem deorum. *Idem.*

Accipio agnoscoque deos] Auguria duorum erant generum, quædam oblativa, quædam impetrativa. Impetrativa petebantur a diis, nec in impetrantis erat potestate, ea vel accipere vel non accipere, vel agnoscere vel non agnoscere. *Quæ ultro* nobis non petentibus facta et oblata erant, in potestate nostra erant: nam non agnoscere vel agnoscere licebat, quod et in ominibus observabatur: unde in historiis 'accipio omen' legimus. Maro tamen velut in oblativo augurio de impetrativo dixit. Tarneb. v. 7. *Taubmann.*

Accipio] Vox signata. Liv. l. I. 'Dextra Hercules data, accipere se omen,' &c. et l. XXII. 'victoriam omenque accipere.' Paulus Æmilius apud Plutarch. *δέχομαι τὸν οἰωνόν: accipio augurium.* Cerda.

Agnoscoque deos] Notat Passerat. in Propert. poni a Poëtis *Deos* pro Deorum voluntate. Ita hoc loco, et in Horat. 'Non sine Diis.' *Idem.*

Me, me duce ferrum Corripite, o Rutuli] In Romano codice legere est *o miseri*, non *o Rutuli:* subjecta vero statim ratio cur *miseri*, 'quos' scilicet 'improbus advena bello Territat, invalidas ut aves, et litora vestra vi populat.' In Mediceo, et aliquot aliis antiquis *o Rutuli* scriptum

at. Ti. Donatus *o miseri agnosit*: dicit enim, 'Et vos manus arnate, o miseri, hoc est, dolendi.' *Servius.*

261 *Quos improbus advena Territat*] nterpretatur augurium: et confirnat id ad præsens negotium pertiere. *Servius.*

262 *Littora vestra*] Bona iteratio: nam supra ait, 'Litoreas agitabat ves.' *Idem.*

Litora vestra] Sunt aliquot antiqui odices, ubi *nostra* legatur: sed omnio *vestra* melius. *Pierius.*

263 *Vi populat*] Antique: nam veeres et *populo* et *populor* dicebant: nunc tantum *populor* dicimus; illud penitus de usu recessit. *Servius.*

Populat] Id verbi in bonis auctoribus. Propert. l. III. 'luctus populavit Achivos.' Etiam Georg. I. et Æneid. I. *Cerda.*

Penitusque profundo Vela dabit] Ut supra de aquila, 'penitusque in nubila fugit.' *Servius.*

Penitusque, &c.] Tale illud l. I. 'penitusque sonantes Accestis scopulos.' Iterum, 'ater quos æquore turbo Abstulerat, penitusque alias advexerat oras.' *Cerda.*

264 *Densate catervas*] Sicuti cygni, 'hostemque per auras Facta nube premunt.' *Servius.*

Densate catervas] In Romano codice *densete* legitur conjugationis secundæ, ut superius *densent:* sed hic aures offendit tam exilitate vocalis tenuissimæ ter continenter positæ, quam etiam sono ipso elanguescentis. *Pierius.*

Unanimi densate catervas] Brissonius meus vult scripsisse Virgilium, *unanimes densete*, teste Eutycho Grammatico in I. De discernendis conjugationibus. 'Quæ in *so*,' ait, 'similiter primæ sunt conjugationis, quia derivata sunt: nam vel a nominibus pleraque derivantur, vel certe frequentativa sunt: ut, *lapso as, penso as, spisso, denso*, quod et *denseo* secundæ conjugationis, ut in *eo* terminatum, licet raro lectum invenitur: ut extulit Virgil. Georg. I. *Jupiter humidus Austris Denset, erant quæ rara modo:* item Æn. XII. *Vos unanimes densete catervas.* Cujus infinitivum Salust. Histor. l. II. refert: *Ille subsidiis principes* (sic enim habet vetus codex) *augere, et densere frontem.* Atque idem Virg. eodem modo Æn. X. dixit: *Extremi addensent acies.*' Germanus.

266 *Dixit, et adversos telum contorsit in hostes*] Hoc loco ab Homeri œconomia recessit. Ille enim inducit Minervam persuadentem Pandaro, ut jacto in Menelaum telo dissipet fœdera. Hic vero dicit ipsum augurem telum sponte torsisse, et occidisse unum de novem fratribus: quod pertinet ad œconomiam. Necesse enim erat ut fratres, dolore ex unius morte commoti, bellum moverent. Si enim vilis aliquis interiret, poterat ejus mors ob fœderis religionem forte contemni. *Servius.*

Dixit, et adversos, &c.] Recte qui se ducem professus est primus telum contorsit. *Donatus.*

Contorsit] In antiquis aliquot *conjecit:* sed id ex paraphrasi. *Pierius.*

207 *Sonitum dat*] Id est, facit. *Servius.*

Sonitum dat stridula cornus] Gratius Cyneg. vs. 342. 'Terribilemque manu vibrata falarica dextra Det sonitum,' &c. *Emmeness.*

Cornus] Ponit materiam, quod solent alii heroïci Vates, non tam sectantes tritum σχηματίδιον, quam ut ita grandiorem faciant orationem; est enim tragicum quiddam cernere convolantem, non hastam, sed arborem. Ita in Hesiod. Scut. ἀπὸ δ' ἄμφω κέρσε τένοντε Ἀνδροφόνος μελίη: *ambos incidit nervos Homicida fraxinus.* Ibidem magni duces inferuntur ἐλάτας ἐν χερσὶν ἔχοντες, *abietes in manibus gestantes.* Claudian. 'Non aries quateret muros, non fraxinus urbes.'

Homerus sæpe, Philostrat. in Heroïcis, alii hastam Achillis κατ' ἐξοχὴν vocant μελίαν. *Cerda.*

268 *Certa*] Inevitabilis: unde *incerta*, est infirma et vitabilis. *Servius.*

Auras Certa secat] Ita Val. Flacc. l. III. 'certo tendens stridore per umbras Æsonii venit hasta ducis.' Præclare, nam *per umbras:* hoc enim majus. Ab hac certitudine præfert Martial. Othonem Catoni Epigram. VI. 32. *Cerda.*

Simul hoc, simul, &c.] Antique: ut, 'ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes:' et, 'simul Ænean in regia ducit Tecta, simul divum templis indicit honorem.' *Servius.*

269 *Cunei*] Ordines peditum. *Taub.*

270 *Hasta volans*] Minus est *namque.* Sane reliquit hastam Poëta, dum vult simul multa describere, et rem imperfectam omisit; deinde rediit ad descriptionem, ut supra in augurii narratione. *Servius.*

Hasta volans] Sidon. Pan. Major. 'alite telo.' Hom. sæpe ἕπτατο ὀϊστός. Ann. 16. 'tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne.' Andronicus in Odyss. 'At celer hasta volans perrumpit pectora ferro.' Stat. Theb. l. II. 'fuscas intervolat auras Hasta.' Sic Æn. VIII. 'volatile ferrum.' Vid. Æn. IV. 71. *Cerda.*

271 *Fida*] Signate hoc Maro ad cavendum castitati feminæ. Videbatur enim posse subesse suspicio adulterii in numerosa sobole: hanc ut amoliatur *fidam* vocat. *Idem.*

Arcadio conjux Tyrrhena Gilippo] Designat filios fuisse hybridas: nam semi-Arcades et semi-Tyrrheni: ut Pallas, semi-Arcas et semi-Sabellus; et Cyrus, semi-Medus et semi-Persa. *Gilippi* autem magni ducis, qui res Atheniensium contulit, meminit Thucydides in historia, et Plut. in Nicia. *Cerda.*

273 *Horum unum, &c.*] Ordo est, Transadigit unum costas: et figurate dixit *unum*, pro *unius*. Servius.

Teritur qua sutilis alvo Balteus] Rem physicam dixit: omnia enim, quibus utimur, non nos terunt, sed ea nos terimus, ut annulum, vestem, baltheum. *Ad medium* autem absolute, id est, ubi alvo teritur baltheus. *Idem.*

274 *Et laterum juncturas fibula mordet*] Ait factum ictum per ipsas balthei juncturas et commissuras, quaque fibula innectitur: illa enim parte inventus ad ictum locus, ad eum modum, quo Prudent. in Psychom. scripsit, 'Rara tamen chalybem tenui transmittere puncto Commissura dedit, qua sese extrema politæ Squamma ligat tunicæ, sinus et sibi conserit oras.' De balthei juncturis ita Val. Arg. l. III. 'qua cærulus ambit Baltheus, et gemini committunt ora dracones.' Illa enim commissio ad juncturas est. Ut vero vulnus acceptum per morsum fibulæ, ita apud Sil. l. VII. 'qua fibula morsus Loricæ crebro laxata resolverat ictu, Accepit lateri, penitusque in viscera adegit.' *Cerda.*

Fibula mordet] Tertull. de Pall. in *fibulæ morsu.* Symm. l. I. 'Est mihi castrensem quod mordet fibula vestem.' Hieronym. epist. XLIX. 'Fibulam, quæ chlamydis mordebat oras in humum excussit.' Sid. Pan. Major. 'Ostricolor pepli textus, quem fibula torto Mordax dente vorat.' Non tamen est hoc loco fibula instrumentum illud muliebre, quod celebratur ab hoc Vate locis aliis, et ab aliis: sed claviculus ille, quo baltheus innectitur. Ad eum modum, quo Tertull. dat antiquis Carthaginiensibus quadratam tunicam fibula constrictam; et quo Liv. dixit l. XLVII. donatam puero 'tunicam lato clavo cum Hispano sagulo et aurea fibula:' ut videlicet fibula esset astrigmentum saguli. Sed fateor tamen in idem fere recidere. *Idem.*

275 *Egregium forma juvenem*] Bene

hic egregium, quippe qui esset de fratrum grege. *Servius.*

276 *Fulvaque extendit arena*] In Romano cod. in Oblongo, in Vaticanis, in Mediceo, in eo qui apud me est, et aliquot aliis, uno exemplo legitur *effundit harena*, quod magis movere pathos videtur: quia majorem præ se fert vulneris vehementiam. *Pierius.*

277 *At fratres*] Pro, at fratrum pars. *Servius.*

Animosa phalanx] Quasi phalanx, id est, legio. Et bene a numero, a germanitate, a nobilitate, a forma, ab ætate, ab vulneris genere, ab ipsius laude, a genere mortis incitatio meta. *Idem.*

278 *Gladios stringunt*] Liv. lib. XXXVIII. 'stringit gladium.' Sen. Contr. VII. 'ubi est gladius tuus? stringe.' Suet. Calig. l. XXXIII. 'strictarum se lucubrationis suæ telum minabatur.' Curt. l. III. 'gladios impigre stringunt.' *Cerda.*

279 *Cæci*] Ut salutis improvidi. Et bene jam non pars, sed universi. *Servius.*

280 *Inundant*] More undæ fluunt. *Idem.*

281 *Agyllinique*] Pro Etruscis; hi enim contra Mezentium auctores conjurationis fuerunt. *Idem.*

Agyllini] De his dictum l. VII. *Cerda.*

Pictis Arcades armis] Bene *pictis*, ut in undecimo, 'et versis Arcades armis:' ut ornatus picturæ lateret in luctu. *Servius.*

282 *Sic omnes amor unus habet*] *Sic*, id est, dum paulatim suis invicem subveniunt, omnes in bellum coacti sunt. Sic Sallustius. *Idem.*

Sic] Hanc particulam, et in hoc loco Virg. explicat Passeratius in Prop. *adeo*, *omnino*, *prorsus*, cum nihil præcesserit. Ut in Sallust. Catil. 'Sic quisque hostem ferire, murum conscendere.' *Cerda.*

283 *Diripuere aras*] Dejecerunt, dissipaverunt. Sane cum præsens tempus belli loquitur, bene præteritum intulit *diripuere*. Et more suo interjicit aliud: nam ordo erat 'diripuere aras, craterasque focosque ferunt.' *Servius.*

Diripuere aras] Vocati furore certandi. *Donatus.*

284 *Tempestas telorum*] Sil. l. IX. 'telorum nubem:' et l. III. 'telorum nubibus.' Stat. l. VIII. pulchre tela comparat cum tempestate, 'non tanta cadentibus Hœdis Aëriam Rhodopen solida nive verberat Arctos: Nec fragor Ausoniæ tantus cum Juppiter omni Arce tonat,' &c. Illustrabis satis hunc locum his, quæ dixi l. X. ad illud, 'nubem belli dum detonet.' *Cerda.*

Ferreus imber] Permansit in translatione, quia dixerat 'Tempestas telorum.' *Servius.*

Ferreus ingruit imber] Stat. laudato loco, loquens de armis, 'stant ferrea cœlo Nubila:' et l. V. 'Instamus jactu telorum, et ferrea nimbis Certat hyems.' Lucan. l. IV. 'telorum nimbo.' Pacuvius: 'Sagittis, plumbo, saxis grandinat, nivit.' Enn. Annal. VI. 'Undique conveniunt, velut imber, tela Tribuno Confugiunt parmam.' Idem l. VIII. 'Hastati spargunt hastas, fit ferreus imber.' Ammian. sæpissimus est in hoc sermone, ut cum ait l. XX. 'Sagittarum nimbi crebrius volitantes.' Latini a Græcis. Pind. Od. Isth. v. χαλαζάεντι φόνῳ: *cæde grandinea*. Nonnus libro XXII. ὀμβρὸν ὀϊστῶν, *imber sagittarum*. Mitto alios. *Cerda.*

285 *Ferunt*] Auferunt: nam Aphæresis est, ut *temnere*, pro *contemnere*: alibi, 'Omnia fert ætas.' *Servius.*

286 *Pulsatos dives*] Id est, violatos, læsos fractis fœderibus. *Idem.*

287 *Infrenant alii currus*] Id est, equos, qui sub curribus sunt: sic alibi, 'Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.' *Servius.*

Infrenant alii currus] Id est, equos:

ut Ge. I. 'neque audit currus habenas.' Æn. VII. 'domitantque in littore currus.' Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

288 *Subjiciunt in equos*] Super equos jaciunt: sed proprie non est locutus, magisque contrarie: nam *subjicere*, est subter jacere. *Servius.*

Subjiciunt in equos] Id est, sursum jaciunt. Significatio hæc non est insolens. Nam Virg. Eclog. v. 'Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.' Et Georg. II. 'Parva sub ingenti matris se subjicit umbra.' Et Georg. IV. 'Ter flamma ad summum tecti subjecta refulsit.' *Cerda.*

289 *Regiosque insigne gerentem*] Id est, diadema; et decenter regem cum insignibus suis dixit. *Servius.*

290 *Avidus confundere fœdus*] Legitur et *avidum:* sed melius *avidus:* quia Messapus Turno favebat, qui erat impar ad singulare certamen. Nam et postea ait, 'Et miser oppositis a tergo involvitur aris.' Sic enim facilius fœdus dissiparet, si aræ humano cruore polluerentur: nam et Messapi voluntas ita expressa est, qui ait, 'Hæc melior magnis data victima divis.' *Confundere fœdus* autem, prodiit confundere. *Idem.*

Avidus confundere] Hellenismus. Prop. 'cupidus attingere.' Sed hoc jam alibi, prolatis etiam Græcis testimoniis. *Cerda.*

291 *Proterret*] Mire dictum. *Serv.*

Proterret] Plautus Trinum. III. 2. 77. 'Mea opera hinc proterritum te meaque avaritia autument.' Terentius Heaut. III. 1. 87. 'filium proterruisti hinc.' Apul. Metam. l. IV. 'Nam et facies ursæ mediis ædibus discurrentis ad proterrendos si qui de familia forte vigilassent, videbatur opportuna:' et l. VIII. 'facibus feras proterrebant.' *Emmeness.*

293 *In caput, inque humeros*] Describit κόμβαχον, id est, ἐπὶ κεφαλὴν, καὶ ὤμους κυβιστῶν. Philost. enim Icon. l. II. ita ait. Ὅδε εἰς ὤμους καὶ κεφαλὴν κεῖται, ποιητὴς δὲ φησι κόμβαχος: *Alius in caput, atque humeros jacet, Poëta utique diceret, cymbachus.* Cerda.

Hasta] Cum hasta. *Servius.*

294 *Teloque orantem multa trabali*] Ennius, 'Teloque trabali.' *Idem.*

Telo trabali] Id est, magno, instar trabis; quod videlicet Poëta ipse, 'telum ingens arboreum.' Ita Sil. *trabem* posuit pro hasta. Sed et 'trabalem hastam' Stat. Theb. IV. et Nazar. in Paneg. dixerunt; et Amm. l. XVI. 'capita discissa trabalibus telis.' Sed et de rebus aliis. Nam Claud. 'trabali sceptro.' Cic. Horat. Arnob. 'clavos trabales.' *Cerda.*

Orantem multa Desuper altus equo graviter ferit] Supra Æneid. XI. 696. 'Tum validam perque arma viro perque ossa securim, Altior insurgens, oranti et multa precanti Congeminat:' et X. 554. 'Tum caput orantis nequicquam, et multa parantis Dicere, deturbat terræ.' Ovid. Metam. IX. 216. 'Dicentem genibusque manus adhibere parantem Corripit Alcides; et terque quaterque rotatum Mittit in Euboicas, tormento fortius, undas.' *Emmeness.*

295 *Altus equo*] Equi magnitudinem latenter ostendit. *Servius.*

296 *Hoc habet*] Id est, lethali percussus est vulnere. Apud antiquos enim id erat, *hoc habet*, quod nunc, *peractum est:* sic Terentius, 'Certe captus est, habet.' Sane Sarcasmos est carnificina, quasi de loci qualitate inventus: nam quia supra aras ceciderat, ait, 'hæc melior magnis data victima Divis.' *Idem.*

Hoc habet] Id est, bene se habent res. *Donatus.*

Hoc habet] Subaudi vulnus. Forma recepta in Latio, et accepta ab ludo gladiatorio. Ita sc. insultabat gladiator victor victo gladiatori. Terent. And. 'Certe captus est, habet.' Prud. Psychom. 'Hoc habet, exclamat victrix Regina.' Sen. Agam.

'Habet, peractum est:' et in Herc. Œt. 'Habet, peractum est: quas petis pœnas dedit.' Alibi idem Tragicus sæpe. Huc allusum a Sen. Philosopho de vita Beata: 'non voluptatem, sed ipsos voluptas habet:' et epist. VIII. 'Habere nos putamus, habemur,' id est, cum putemus nos habere divitias, habemur ab illis, vincimurque, nam illæ possumdant nos. Et ab Tull. l. IX. epist. ult. 'Sed tamen ne Aristippus quidem ille Socraticus erubuit, cum esset objectum habere eum Laïda, habeo (inquit) Laïda, non habeor a Laïde.' Itaque Serv. qui explicat *habet* pro *peractum est*, male explicat. Imo *habet*, pro *victus est*: sic Græci dicunt ἔχεσθαι, pro νικᾶσθαι, id est, *haberi*, pro *vinci*. Nam, ubi Eurip. in Orest. ἔχεις ἐμέ, ibi Scholiastes, ἐνίκησας ἐμέ. Sed et verba Aristippi, quæ Tull. reddidit, hæc sunt: ἔχω Λαΐδα, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι Λαΐδος. Huc etiam invenio allusisse Plaut. Mostell. ubi servus post inventum callidum consilium ait: 'Hoc habet, reperi qui senem ducerem.' et in Mil. 'Habet opinor.' *Cerda.*

Hæc melior magnis data victima diris] Cum joco dictum ait Donatus meliorem victimam, quia in aram cecidit, et illic occisus est. *Pierius.*

Hæc melior] Sarcasmus, de loci qualitate inventus: nam quia super aras cecidit, sic ait. Ita Æn. v. 'meliorem animam pro morte Daretis:' quem locum vide. *Taubmann.*

298 *Obvius*] Bene *obvius* corripuit. *Servius.*

Ambustum torrem] Quidam *ambustum*, proprie circumustum accipiunt; sed Poëtæ indifferenter pro combusto utuntur. *Torrem* autem, erit nominativus *hic torris*, et ita nunc dicimus. Nam illud Ennii et Pacuvii penitus de usu recessit, ut *hic torrus, hujus torri* dicamus. *Idem.*

299 *Ferenti*] Pro *inferenti*. Idem.

300 *Reluxit*] Bene ad brevitatem ignis retulit, qui tantum fulgorem brevi ediderat. *Idem.*

301 *Nidoremque*] Putorem. *Serv.*

Nidorem] De hac voce videndus Gronovius ad Plauti Mostel. I. 1. 6. *Emmeness.*

Super] Quidam *propterea*: alii pro *supra*, ut 'Ense sequens nudo super imminet.' *Servius.*

302 *Cæsariem lævæ*] Vide quæ dixi Æn. II. in morte Priami, quibus locum istum illustrabis. Hippolytus apud Senecam: 'En impudicum crine contorto caput Lævæ reflexi.' Apud Plut. Alexander, δραξάμενος αὐτοῦ τῶν τριχῶν. In summa enim ira hominem crinibus arripuit. Sic et noxii mactabantur. Plutar. in vita Artax. ubi carnifex interficit Darium regem: καὶ τῇ ἑτέρᾳ χειρὶ δραξάμενος τῆς κόμης αὐτοῦ, καὶ καταγαγὼν ἀνέτεμε τῷ ξυρῷ τὸν τράχηλον. Eurip. etiam in Aulide ait, Iphigeniam ducendam ad mortem correptam ξανθῆς ἐθείρης, *flava e coma*: et in Tauria de humana loquens victima, ἀμφὶ χαίταν ἐλιχθεῖσα. *Cerda.*

Turbati hostis] Quia plus trepidationis in illa flamma fuit, quam periculi. *Servius.*

304 *Sic rigido*] Quidam *Sic* pro *æque* accipiunt: alii simpliciter, ut cum impresso genu terræ adplicuerat: ut est illud, 'Despiciens mare velivolum, terrasque jacentes.' *Id.*

Rigido ense] Quidam duro et acuto volunt, non recto: ut, 'Et curvæ rigidum falces formantur in ensem.' *Idem.*

305 *Primaque acie*] Hic *que* conjunctio abundat. *Idem.*

Ruentem] Non cadentem, sed magno impetu se inferentem. *Idem.*

306 *Ense nudo*] Appian. I. ἐμφιξιφιδίους γυμνοῖς. Philost. Jun. in Icon. γυμνῷ τῷ ξίφει ἕτοιμος. S. Basil. in orat. de Gordio Martyre, ξίφος ἐγύμνουν. Sed Stat. Theb. VII. non solum dixit, 'nudabant enses,' sed etiam 'aperire;' ait enim, 'aperto ense cat socios.' *Cerda.*

307 *Frontem mediam mentumque*] Hic ictus etiam est in IX. ubi Turnus Pandari 'mediam ferro gemina inter tempora frontem Dividit, impubesque immani vulnere malas.' *Idem.*

308 *Disjicit*] In Romano codice *discidit* legitur. *Secare* enim securis est, et *scindere*. Sed in Oblongo, in Mediceo, et aliquot aliis *dissidit*, in uno simplici *s*, in altero *ss* geminato scriptum. *Pierius.*

Sparso late rigat arma cruore] In IX. 'atque arma cruenta cerebro.' Hom. τεύχεα αἱμόρυκτα, et βεβρωτομένα. Nonn. l. XXII. χιτὼν ἐρυθαίνετο λύθρῳ. *Cerda.*

309 *Olli dura quies*] Quia est quies non dura, et somnus non ferreus, et nox non æterna. *Donatus.*

Olli dura quies] Hi duo versus habentur Æneide decima, ubi illos illustravi. *Cerda.*

Ferreus Somnus] Homer. χάλκεος ὕπνος. *Servius.*

310 *In æternam clauduntur lumina mortem*] Quamvis in cod. aliquot antiquis *mortem* legatur, legendum tamen est *noctem*, ut in emendatioribus habetur. Quam lectionem etiam Donatus agnoscit. *Pierius.*

312 *Nudato capite*] Scilicet deposita galea, ut possit agnosci. Sane quæritur quomodo *nudato* dixerit, cum supra eum nusquam tecto induxerit capite: nam *nudatum* est quod fuit ante coopertum. *Nudum* vero dicitur, quod tectum ante non fuerat. Ergo aut *nudato* pro *nudo* accipiamus, ut sit pro nomine participium: aut dicamus tectum eum habuisse caput cum descendit ad campum. Nam legimus, 'Sidereo flagrans clypeo, et cœlestibus armis.' *Servius.*

Nudato capite] Scilicet ut posset agnosci. Ita C. Jul. Cæsar, universæ rei bellicæ vera unicaque gloria, in prælio Pharsalico nuda manu et capite clamabat, *Parcite civibus.* Vide Scalig. Poët. III. 11. *Taubmann.*

Suos clamore vocabat] Utrumque exercitum jam suum vocabat, ut talis fuerit ejus clamor: Cur in vos invicem mei ruitis? *Quo* autem et adverbium potest esse et nomen. *Servius.*

313 *Ruitis*] Aliud est ire, aliud tendere, aliud ruere. *Donatus.*

Quo ruitis] Horat. Epod. VII. 1. 'Quo, quo scelesti ruitis?' *Cerda.*

Repens] Aut subito, ut sit adverbium, id est, repente: ut, 'Sole recens orto.' Aut 'repens discordia,' pro *repentina*. Servius.

Quæve ista repens discordia] In cod. aliquot antiquis *quove* legitur: sed probatiores *quæve* habent. Sunt enim in quibus non *repens*, sed *recens* habeatur. *Repens* autem agnoscitur a Servio: et *repentina discordia* est in Donati paraphrasi. *Pierius.*

Repens] Male a nonnullis legitur *recens*, quomodo sæpius perperam vox hæc mutata fuit, ut docet Nic. Heinsius ad Ovidium Metam. XII. 61. *Emmeness.*

316 *Me sinite*] Subaudiendum *concurrere*: et est Zeugma. *Servius.*

Me sinite, atque auferte metus] In codicibus aliquot antiquis *atque* non habetur, sed absque synalœpha legere est 'me sinite, auferte metus.' Præterea in Romano codice *metuus* Attiano more scriptum est, vocali, quæ longa esse debuerat, geminata. Sic in nomenclatura quadam antiquo lapide, a curru, *curruus* pro *currus* legitur. *Pierius.*

Faxo] Id est, Faciam, confirmabo; et est archaïsmos. *Servius.*

317 *Turnum debent hæc mihi sacra*] Sic X. 442. 'Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas Debetur.' *Emmeness.*

319 *Stridens*] Claud. Eutrop. II. dixit 'stridorem hastæ.' Val. l. III. de hasta Jasonis, 'certo stridore.' Arist. in Paraphth. βέλος σὺν ῥοίζῳ φερόμενον. Philost. Jun. in Icon. ἐπηχούσης τῇ τοῦ δίσκου ἀφέσει. Hom. συρίζουσα λόγχη. Ait Dio Chrys.

Orat. 12. hanc locutionem, et pares alias (ipse numerat *ποταμοὺς μορμύροντας, βέλη κλάζοντα, βοῶντα κύματα, χαλεπαίνοντας ἀνέμους*: *fluvios murmurantes, sagittas stridentes, fluctus clamantes, ventos irascentes.*) Cerda.

Alis allapsa sagitta est] Utrum alis stridens, an alis allapsa? *Servius.*

320 *Incertum qua pulsa manu*] Hoc loco adhuc quidem quasi dubitat: tamen intelligimus a Juturna immissum quendam, qui vulneraret Æneam. Quod paulo post Juno dictura est de Juturna, 'Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum,' minime est mirandum: nam scimus unicuique imputari quod alter in ejus fecerit gratiam: sicut est, 'Et potes in totidem classes convertere Nymphas.' Æneam autem ab hominibus vulneratum indicat Juppiter paulo post dicens, 'Mortalin' decuit violari vulnere divum?' *Idem.*

Incertum qua pulsa manu] Apud Plut. magnus ille Marcellus, qui toties Annibalem vicit, cecidit in bello vulnere illato ab incerto milite. Itaque non futiliter possum putare Marcelli casum repræsentatum a Virgilio. Bartholomæus Morlianus mihi fama et literis cognitus, non aspectu et colloquio, moribus certe et doctrina clarus, huic Maronis loco adjungebat Apollonium, qui lib. II. Excid. Hieros. 'Incertum qua jacta manu delapsa sagitta est.' Et eundem, qui l. IV. 'facti non cognitus auctor, Sed levis accenso penetravit lancea ferro.' Itemque Stat. qui Theb. IX. 'Induit a tergo Michalesia cuspis Agyrten. Respexit: nusquam auctor erat.' *Cerda.*

Turbine] Quod improvisa: alii quod vehementer accipiunt. *Servius.*

322 *Pressa est insignis gloria facti*] *Pressa* pro suppressa: et non insignis gloria, sed insignis facti, ut genitivus casus magis sit. *Idem.*

323 *Æneæ vulnere*] Hic proprie: est enim huic contrarium, 'Et nostro sequitur de vulnere sanguis.' *Jactavit* autem, aut adeo fortis Æneas et metuendus, aut adeo impium nefas visum est. *Idem.*

324 *Ex agmine*] Καταχρηστικῶς: nam *acie* debuisset. Notum enim discrimen inter *agmen* et *aciem*. Sed quia ægre in Virgilio fero catachreses, dico hac acie repræsentari agmen, vario cursu ac discursu. *Cerd.*

325 *Spe fervidus*] Spe fugæ Æneæ accensus: cum discessus caussam ignoraret. Sophocl. Ajace: *Ὅστις κεναῖσιν ἐλπίσιν θερμαίνεται. Turnb.*

326 *Saltu*] Est *saltus* in Virgil. et ad locum editum, et ad locum demissum. Prioris rei testimonia hic habes, et sup. 'corpora saltu subjiciunt in equos:' et in VI. de equo Trojano, 'saltu super ardua venit Pergama.' Posterioris in VIII. ubi Hercules 'se jecit præcipiti saltu' in speluncam Caci: et in IX. ubi Turnus 'præceps saltu sese in fluvium dedit:' et inf. in hoc lib. 'e curru saltum dedit ocyus arvis.' *Cerda.*

327 *Molitur*] Regit: et est Acyrologia: nam proprie *molitur*, est parat. Alii *molitur*, movet intelligunt, vel arripit, vel aptat. *Servius.*

328 *Volitans*] De Achille Il. XXII. πέτετο: *volabat.* Cerda.

329 *Agmina curru Proterit*] Stat. describens domum Martis, inter alia quæ ibi formidanda, tum 'protritaque curribus ora.' Quasi hac una re belli carnificina apte exprimatur. *Idem.*

330 *Proterit, aut raptas*] In Romano *et*, in aliis *aut*. Hoc vero loco Donatus ait, 'An suas raptas hastas ingereret hostibus, an hostibus raptas, id est sublatas: incertum est: melius tamen ut suas rapuisse, et hostibus ingessisse videatur.' *Pierius.*

Raptas fugientibus ingerit hastas] Cal. l. I. πάντα δάϊζε φευγόντων. Plut. de Coriolano, ἐφείπετο τοῖς φεύγουσιν: et *ingerit* ait ad notandam frequen-

tiam; ut Catull. 'Ingere mi calices amariores:' id est, ἀθρόον ποτὸν ἐγχεῖσθαι, ait ab Xenoph. 8. παιδ. Achilles Stat. *Cerda.*

331 *Hebri*] Hebrus fluvius Thraciæ, juxta Cypsala oppidum. *Serv.*

Qualis apud gelidi, &c.] Amplificatio a comparatione. Confert eum cum Marte ad Hebrum belligerante. Est autem Hebrus fluvius Thraciæ: fundit auri ramenta, ut Tagus in Hispania, Padus in Italia, Pactolus in Asia, Ganges in India. *Hortens.*

Qualis apud gelidi, &c.] Silius l. I. 'Quantus Bistoniis late Gradivus in oris Belligero rapitur curru, telumque coruscans, Titanum quo pulsa cohors, flagrantia bella Cornipedum afflatu domat, et stridoribus axis.' Neque abit flatus Claud. Eutrop. II. 'Ecce autem flavis Gradivus ab usque Gelonis Arva cruentato repetebat Thracia curru: Subsidunt Pangæa rotis, alteque sonoro Stridunt axe nives.' *Cerda.*

Qualis, &c.] Hunc Martis apparatum Scalig. notat v. 3. *Taubmann.*

332 *Sanguineus Mavors*] Gaudens sanguine, αἱμοχάρης. *Servius.*

Sanguineus] Non ipse, sed qui aliis sanguinem effundit. *Donatus.*

Sanguineus Mavors] Ovid. lib. I. Rem. 'sanguine Martis.' De illo Orph. in Hymn. αἵματι ἀνδροφόνῳ χαίρων. Stat. de eo Th. VII. 'in sanguine gentis luxuriat.' Inde idem Martis iras *rubentes* nominat. Hesiod. Scut. de eodem, αἵματι φοινικόεις. Æschyl. Suppl. βροτολοιγὸς Ἄρης. Quo attributo usus Hom. sæpe, et Opp. Cyn. I. Ab Liviano φιλαίματος dicitur, quod idem cum Homerico αἱμοχαρής. *Cerda.*

Clypeo increpat] Sonat. Alibi arguit: ut, 'Increpat ultro Cunctantes socios.' *Servius.*

Clypeo increpat] In Romano codice *intonat*: sed *increpat* Servius agnoscit et Donatus, atque ita legitur in Mediceo et pluribus aliis. *Pierius.*

Clypeo increpat] Explica, Martem ciere strepitus illisa hasta in clypeum. Nam Philost. in Heroic. loquens de Ajace βαίνων τε σοβαρὸν μετὰ τῆς αἰχμῆς πρὸς τὴν ἀσπίδα ἐδούπησε: *Superbeque cum hasta incedens strepitum ad clypeum edidit.* Dio Cassius l. XXXVI. de pugna Pompeji cum Mithridate, οἱ μὲν τὰ δόρατα πρὸς τὰς ἀσπίδας προσεπέκρουσαν: *scuta hastis ad sonitum incutiebant.* Et esse hunc habitum iræ Ammian. scribit lib. XIV. 'hastisque (miles) feriens scuta, qui habitus iram pugnantium concitat.' Notentur verba ejusdem l. XV. ita distinguentis de duplici crepitu clypei: 'scuta genibus illidentes, quod est prosperitatis indicium plenum; nam contra, cum hastis clypei feriuntur, iræ documentum est, et doloris.' *Cerda.*

Furentes immittit equos] Stat. Th. III. inter notas furentis Martis facit illum intonantem axe, et urgentem currus. *Idem.*

334 *Ante Notos Zephyrumque*] Id est, ventos. *Servius.*

Volant] Pro *vertuntur*. *Idem.*

Ante Notos Zephyrumque volant] Facit equos πτηνοὺς τοῖς ποσὶ, ut loquitur Philost. in Heroic. 'volucres pedibus,' ut quibus ἡ δίνη τῶν τροχῶν σπουδῆς ἔμπλεως, ut idem loquitur I. Icon. 'vertigo rotarum plena est celeritatis.' Ceterum de hyperbole, qua, quæ sunt velocissima dicuntur ventos superare, alibi a me. *Cerda.*

Ultima] Hoc est, tota: si enim gemit ultima, omnis sine dubio. *Servius.*

Gemit] Ambitiosi in hac re Poëtæ vel ad ostentandam poëticam, vel ad excitandam admirationem. Hesiod. Scut. περιστενάχησε δὲ γαῖα. Iterum, τῶν δ' ὑποσευομένων κανάχιζε πόσ' εὐρεῖα χθών: et in Theog. γῆ ἐσμαράγησεν. Hom. Iliad. XX. κάρκαιρε δὲ γαῖα πόδεσσιν ὀρνυμένων. Calab. l. II. ἐλελίζετο γαῖα: et γαῖα δ' ἐπεσμαράγησε. Latini pari ostentatione. Val. Flacc.

l. IV. 'Avia responsant gemitu juga:' et l. VI. 'Ipse rotis gemit intus ager, tremebundaque pulsu Nutat humus, quatit ut sævo cum fulmine Phlægram Iuppiter:' sed possit referri ad veritatem scribente Plin. II. 94. 'Quædam vero terræ ad ingressus tremunt, sicut in Gabiensi agro, non procul urbe Roma, jugera ferme ducenta, equitantium cursu.' *Cerda.*

335 *Thraca*] Id est, Thracia. Cicero in De republica, 'Colonia vero quæ est deducta a Græcis in Asiam, Thracam, Italiam,' et non dixit Thraciam. *Servius.*

Thraca] Græcorum forma: *Thracia* enim illis Θρᾴκη et Θρήκη. Unde Latinis quoque *Thraca*, *Thrace*, et *Threce*. Exempla vide apud Dausq. Orthogr. l. I. p. 59. *Emmeness.*

Atræ formidinis ora] In Romano codice *atra*, quippe *ora*, legitur: sed magis placet 'atræ formidinis,' ut in aliis plerisque habetur. *Pierius.*

Atræ formidinis ora] Lucret. l. IV. 'Impendunt atræ formidinis ora superne.' Sed cum idem Lucr. l. III. scripserit, 'Est et frigida multa comes formidinis aura,' sunt ait Germ. qui in Virgil. *aura* potius, quam *ora* velint, nam ποιητικώτερον. Sed me isti in castra non ducunt sua. *Cerd.*

336 *Iræque insidiæque dei*] Figurata elocutio vario significatu idem ostendens: et non tam virtute, sed insidiis comitatus. *Servius.*

Iræque] Inter comitatum Martis adhibet Formidinem, Iras, Insidias. Stat. longissimus est in his comitibus explicandis, cum describit l. VII. domum Martis. Adhibet ibi *Nefas*, *Iras*, *Insidias*, *Metus*, *Mortem*, *Impetum*, et similia. Ab Pind. citante Plut. de Fraternitate, ἀλλὰ πολέμου θυγάτηρ dicitur, *Tumultuatio belli filia*. Agath. Histor. l. I. ait fingi a Poëtis pestes has, ut insuperabiles. 'Numerat ille φόβον, ἐνυώ, ἔτηρ, ἔριν: *Timorem*, *Enyo*, *Athen*, *Contentionem*. Hesiod. Theogon. ita scribit, Ἄρηι Ῥιγοτέρῳ Κυθέρεια φόβον καὶ Δείμων ἔτυκτεν Δεινοὺς, οἳ τ' ἀνδρῶν πυκινὰς κλονέουσι φάλαγγας: *Marti Clypeos dissecanti Venus Timorem, et Metum peperit Gravem, quique turbant densas virorum phalanges.* Stat. laudato loco unum ante alios Martis comitem *Pavorem* longissime describit. Lege ibi. Sed de his et aliis Martis aut comitibus aut liberis locutus sum alibi. *Cerda.*

337 *Alacer*] Quidam *alacer*, gestiens, et rei novitate turbatus volunt: *alacris* vero lætus. *Servius.*

338 *Fumantes sudore*] Val. Arg. IV. 'fumant crebro præcordia pulsu.' Crassam illam nebulam, quæ ex sudante erumpit, vocat propriissime *fumum*. Non abit locutio Quintil. Declam. 291. 'Non possum illam manum videre, quæ fumare mihi adhuc filii mei sanguine videtur.' *Cerda.*

Quatit] Exagitat. *Servius.*

Miserabile cæsis] Id est, miserabiliter. Nomen pro adverbio: ut, 'Sanguinei lugubre rubent.' *Idem.*

339 *Spargit rapida ungula, &c.*] Notat splendorem grandiloquentiæ Scalig. v. 3. Vide et Macrob. v. 12. *Taubmann.*

340 *Mixtaque cruor*] Hypallage est, pro mixto cruore. *Servius.*

341 *Jamque neci Sthenelum dedit*] Ita sup. 'dat fortia corpora letho.' Sulpit. Sever. l. I. Sac. Histor. 'Multa hominum millia letho dedit.' *Cerda.*

Sthenelumque dedit Thamyrumque, &c.] Plura ὁμοιοτέλευτα. *Servius.*

Thamyrimque Polumque] Et *Thamarim*, et *Thamurum*, et *Thamyrum*, in diversis codicibus legitur. Quin etiam *Taurum* in aliquot antiquis exemplaribus habetur. Sed enim Θάμυρις apud Græcos nomen est proprium, adagiumque fertur, Θάμυρις μαίνεται, *Furit Thamyris*, de iis qui cum intellectu polleant, delirare tamen in operibus videantur. Eundem porro *Thamyrin* et *Thamyran* Græci dicunt. *Pierius.*

342 *Ambo*] Antiquo more *ambo.*

Terentius, 'Ambo opportune vos volo,' sicut superius dictum est, cum hodie *ambos* dicamus. *Servius.*

Ambos] Est et *ambo:* ut, 'Si duo præterea tel. Id. tul.' Cujus declinationis varias observationes ex antiquis Grammaticis alibi recitavimus. *Pierius.*

343 *Imbrasidas, Glaucum atque Laden*] Oblong. cod. *Hymbrasidas* et *Hymbrasus* habet per *y:* et *Hyaden*, non *Laden:* in quam lectionem multa conveniunt exemplaria: licet in Mediceo aliena manu *Laden* factum sit, prima litera contracta. In aliquot aliis *Caden* legitur. In Rom. *Embrasidas* et *Embrasus.* Sed enim Ἰμβρασος Græcis ὄνομα κύριον: ergo *Imbrasidas* melius puto. *Idem.*

Quos Imbrasus ipse Nutrierat] Solent enim plerunque parentes filios suos, aliis dare nutriendos. Dicendo autem *ipse*, ignotæ personæ hoc pronomine addit dignitatem. *Lycia* autem pro *in Lycia:* ut, 'non Libyæ, non ante Tyro: despectus Iarbas.' *Servius.*

344 *Paribusque ornaverat armis*] Scilicet ut æqualiter dimicarent, æqualiter currerent. *Idem.*

345 *Equo prævertere ventos*] In veteribus aliquot exemplaribus *equis* pluralis numeri. *Pierius.*

346 *Media Eumedes in prælia fertur*] In Mediceo quidem, et alio, qui apud me est, antiquo cod. *Eumedes* legitur. In aliis plerisque veteribus *Eumenides*, una plus syllaba. *Idem.*

347 *Antiqui*] Pro nobilis et magni, ut, 'urbs antiqua fuit:' aut proprie *antiqui*, si referamus ad tempora scribentis. *Servius.*

Dolonis] Cum Trojani exploratorem quem ad castra Græcorum mitterent quærerent, hic Dolon exploratum se ire obtulit, si sibi equi Achillis pro præmio darentur: qui cum isset, obvios habuit Diomedem et Ulyxen similiter exploratores missos ad castra Trojana, captusque ab iis, et tormentis adactus exponeret tam consilia Trojanorum quam Rhesi adventum, qui equos fatales adduxerat in auxilium Trojanorum; quem Diomedes et Ulyxes vinctum ad arborem relinquentes profecti ad castra Trojana occiso Rheso abductis equis redeuntes occiderunt. Hujus filium nunc inter Trojanos a Turno dicit occisum. *Idem.*

Antiqui proles bello præclara Dolonis] Macrob. v. 16. ait, Virgilium sæpe desciscere ab Homero in fabulis aut historiis. In fabulis, 'Ægeon apud Homerum auxilio est Iovi, hunc contra Iovem armant versus Maronis.' In historiis, 'Eumedes Dolonis proles bello præclara, animo manibusque parentem refert, cum apud Homerum Dolon imbellis sit.' Ita ille expedit. Non placet. Etenim si viderem in hoc loco egregium aliquod Eumedis facinus, et mortem gloriosam, recurrerem ad explicationem Macrobii: cum secus videam, rem totam refero ad ironiam. Ergo ita hic 'proles præclara,' ut in XI. 'capias ut digna Camillæ Præmia,' ἀφυκῶς. Id etiam conjici potest ex sequente illo, 'affecit pretio,' ubi mera est ironia. Hoc nisi placeat, explico aliter, et credo verissime; videlicet, ut mentio illa *antiqui Dolonis* non sit de Dolone Homerico exploratore, sed de antiquiore alio, qui in ea familia Dolon appellatus fuisset, et fortasse qui fuisset princeps generis. Huc me ducit nomen ipsum *antiquitatis.* Etenim pater Eumedis dici congrue nequit *antiquus Dolon.* Huc confero Euripidem; apud quem in Rheso Hector ita alloquitur Dolonem exploratorem: Ἐνάνυμος μὲν κάρτα, καὶ φιλόστολις Δόλων, πατρὸς γὰρ, καὶ πρὶν εὐκλεᾶ δόμων, Νῦν δὲ τοσοῦτ' ἔθηκας εὐκλεέστερον: *Habes valde conveniens nomen rei Dolon, patris vero domum et prius nobilem, Nunc multo reddis nobiliorem, augens duplici gloria.* Ergo ait Poëta: Erat Eume-

des, si principium genesis, et antiquum Dolonem spectes, bello præclarus; si avum, referebat ejus nomen; si patrem Dolonem, erat animo imbecilli. *Cerda.*

348 *Nomine avum referens*] In pervetusti codice *avom* habetur, ut in veterum inscriptionibus: cujusmodi ea est, quam in hortis Colotianis inspeximus:

M. CAESONIVS PRIMVS AVOS.

Et avoncolo superius ex æde divi Basilii protulimus. Præterea Terentius Scaurus, qui reliquas id genus scriptiones rejicit, *avos* et *avom* non excludit. *Pierius.*

349 *Speculator*] Discrimen inter hunc et *exploratorem* hoc adhibet Festus: 'Speculator ab exploratore hoc distat, quod speculator hostilia silentio perspicit; explorator pacata clamore cognoscit.' Itaque, ille in armis, hic in pace; ille taciturnus, hic clamabundus. Habentur autem hæc Iliad. x. *Cerda.*

350 *Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus*] Difficilis Hypallage: nam hoc vult dicere, Qui, ut Achillis equos posset accipere, ire ausus est ad castra Græcorum. Ordo enim non procedit, qui ut iret, ausus est petere. *Currus* vero pro *currum*, ac per hoc, equorum, dixit. *Servius.*

Ausus Pelidæ, &c.] Petit his versib. Il. x. Ἀλλ' ἄγε μοι τὸ σκῆπτρον ὑπόσχες, καί μοι ὄμοσσον, Ἢ μὲν τοὺς ἵππους, καὶ ἅρματα ποικίλα χαλκῷ Δωσέμεν, οἳ φορέουσιν ἀμύμονα Πηλείωνα. Loquitur videlicet Dolon cum Hectore. Sed Poëta signate dixit, 'ausus poscere,' respiciens ea, quæ ad Dolonem Ulysses: Ἦ ῥά νύ τοι μεγάλων δώρων ἐπεμαίετο θυμὸς Ἵππων Αἰακίδαο δαΐφρονος. Ergo, *ausus*, quia homo nihil in bellatoris viri currus animum intendit. Ovid. dixit Trist. III. 4. 'Non foret Enmedes orbus, si filius ejus Stultus Achilleos non adamasset equos.' Quod Virg. per *audaciam*, hic per *stultitiam*. Cerda.

351 *Pro talibus ausis*] Quæritur, quis ante hunc *ausis* dixerit? *Serv.*

352 *Affecit pretio*] Modo pœna significat, nam *pretium* est τῶν μέσων. Terentius, 'Ergo pretium ob stultitiam fero.' Unde et Græci τιμωρίαν, *pœnam* vocant, ἀπὸ τῆς τιμῆς, quod est *pretium*. Idem.

Pretio] Id est, pœna: nam *Tydides*, id est, Diomedes ipsum interfecit. Est enim *pretium* τῶν μέσων. Vide Commentar. Plautin. Rud. III. 4. *Taubmannus.*

Nec equis aspirat Achillis] *Aspirat*, apud majores *accedit* significat. Cicero, 'Nunquam aspiravit ad curiam.' Sed hic figurate dixit, 'Aspirat equis,' pro, *ad equos*: id est, occisus est, nec ad equos Achillis accessit. Melius tamen est ut Diomeden intelligamus, ut sit sensus, Diomedes occidit Dolonem, qui equos Achillis ausus est petere: quos nec ille qui eum occidit, poposcit. Sane *adspirat* est tractum ab his qui inseqnentes spiritu suo proximos adflant. *Idem.*

353 *Conspexit*] In Romano codice legere est *prospexit*, ut commendatio etiam sit ab acumine visus, qui in bellicis negotiis obeundis est magno usui. *Pierius.*

354 *Longum per inane*] Hoc est, per longum spatium. *Servius.*

Longum per inane] Ovid. Trist. I. 4. 'vacuas auras.' *Cerda.*

Secutus jaculo] Pro *insecutus*: vel certe e longinquo eum ante jaculo vulneravit. *Servius.*

356 *Elapsoque*] Pro *lapso*. Serv.

Lapsoque supervenit] Tale illud x. 'lapsumque superstans immolat.' *Cerda.*

Et pede collo Impresso] Ita in x. 'Tum super abjectum posito pede nixus:' et sup. in hoc lib. 'Impressoque genu nitens.' De Polluce supra Amycum Valer. I. IV. 'Ac superinsistens.' Sed de hac contumelia dixi, nec semel. *Idem.*

357 *Dextræ mucronem extorquet*] Quasi proœconomia est, ut non eum suo interimat gladio, ne agnoscat quod Metisci est, et suum requirat: quo facto perire poterat sequens fracti gladii œconomia. *Servius.*

358 *Tinguit jugulo*] Hic non significat *inficit*, ut 'Tingue novo mecum direptis crura coturnis,' sed, *demersit in jugulum*: ut ibi 'et Stygia candentem tinxerat unda,' imbuerat, durarat significat. *Idem.*

Tinxit jugulo] In Mediceo, et antiquis plerisque codicibus, *tinguit* præsenti tempore legitur, ut reliqua quæ præcedunt quæque subsequuntur verba, eadem periodo contenta. *P.*

359 *En agros, &c.*] Subauditur, quos victore Ænea te accipere posse credebas, corpore tuo metire: metiuntur autem agros qui colonis adsignant: inde enim Sarcasmos factus est: nam consuetudo erat, ut victores imperatores, agros militibus suis darent, ut in historiis legimus. Item in Lucano, 'An melius fient piratæ, Magne, coloni.' Et hoc est, quod supra ait, 'Hostibus insultans.' *Servius.*

360 *Hesperiam metire jacens*] Sarcasmos iste mori recepto innititur. Terram enim non emimus, nisi prius metiamur. Ergo irridens ait: Corpore tuo metire terram, quam petisti. Ita in x. 'Isthic nunc metuende jace:' et ibidem, 'Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas.' Quem ad locum multa jam contuli. *Cerda.*

Præmia] In partem deteriorem. Sic in xi. 'capias ut digna Camillæ Præmia,' id est, mortem. Et Priamus ad Neoptolemum Æn. ii. 'Dii, si qua est cœlo pietas quæ talia curet, Persolvant grates dignas, et præmia reddant Debita.' Et sup. Tydides Dolonem 'affecit pretio.' Sic et *donum* in malam sæpe partem, quod alibi observatum. Ita et Græci τιμὴν καὶ τίμημα in malam partem: ut et Virg. Æn. i. 'Hic pietatis honos.' *Idem.*

362 *Huic comitem Butem*] Quoquam Βούτης, inter nomina propria locum habeat, a quo *Butadæ* propagatæ familiæ celebrantur: antiqua tamen exemplaria pleraque omnia *Asbutem* hic legunt. Nam *Butes* superius occisus est, ubi legitur, 'Protinus Orchilochum, et Butem.' *Albutem* denique hoc loco Donatus agnoscit in integris commentariis. *Pierius.*

363 *Chloreaque, Sibarimque*] In codicibus aliquot vulgatis *Sabarim* legitur: in nonnullis antiquis *Habarim*. Est et ubi *Fabarim* legas. Sane *h* litera, ut alibi latius, nunc in *f* transit, ut *faba* pro *haba*: nunc in *s*, ut *exsibeant*, pro *exhibeant*: quod Aquilæ antiquo cernitur monumento pro foribus ædis S. Mariæ de Rodio.

EX QVORVM VSVRIS PER SINGVLOS ANNOS CONVIVIVM DEDICATIONIS EXSIBEANT.

Quare minime mirum lectionem hanc ita variare: sed hæc, ut parvi momenti, prætereamus. *Pierius.*

364 *Sternacis equi*] Ferocis, qui facile sternit sedentem. Quidam pro *pavidi*, accipiunt; *consternati* enim equi dicuntur. *Servius.*

Et sternacis equi, &c.] *Sternax* equus dicitur, qui sedentem sternit. Sed quomodocunque equitem effundat equus, sive erigendo se sive cernuando, *sternax* potest vocari. Intelligit ergo *cernuum*, non ὀρθοπλῆγα. *Cernui* pueri in ludis dicebantur, qui capite in solo sistebant, pedibus in aërem erectis, Græci κυβιστητῆρας vocant: et *cernuare*, κυβιστᾷν. Servius cernuum equum interpretatur, qui in faciem cadit, quasi in eam partem ruens qua cernimus. Plinian. Exercitat. p. 894. *Salmasius.*

Sternacis] Ferocis, qui facile sternit sedentem; qui Gr. ἀναχαιτίζων est et ἀποσειόμενος. Scalig. iv. 16. *calcitronis* exponit verbo J. Ctorum. T.

365 *Edoni Boreæ*] Edoni, Thracii: nam *Edon* mons est Thraciæ. Sane sciendum hoc loco errasse Donatum, qui dicit *Edonii* legendum, ut *do* brevis sit, secundum Lucanum, qui dicit: 'Edonis Oggyio decurrit plena Lyæo.' Namque certum est Systolen fecisse Lucanum. Unde *Edoni* legendum est, ut sit, *hic Edonus, hujus Edoni.* Statius, et Virgilium et artem secutus, ait, 'Tristius Edonas hiemes Hebrumque nivalem:' non *Edonias.* Servius.

Edoni] In antiquis codicibus fere omnibus *Edonii* geminato *ii* scribitur: ubi necesse est per synizesin ultimas illas duas in unam coire syllabam: nam *do*, *o μέγα* est. *Pierius.*

Edoni Boreæ] Ita legendum, non *Edonii.* Stephanus: *Ἠδωνοὶ, ἔθνος Θρᾴκης, ἀπὸ Ἠδωνοῦ τοῦ Μύγδονος ἀδελφοῦ· τὸ ἐθνικὸν, Ἠδωνὴ, καὶ Ἠδωνάς.* Claudianus de Laudib. Stilic. I. 122. 'quoties sub pellibus egit Edonas hiemes?' Horatius Od. II. 7. vs. 26. 'non ego sanius Bacchabor Edonis.' Notat autem Salmasius in versu Lucani a Servio adducto (qui est II. 675.) perperam systolen ab eo agnosci. Non enim *Edonis*, sed *Odonis* legit apud Lucanum. Eum vide Plin. Exercit. p. 153. *Emmeness.*

366 *Ægæo*] Mari scilicet, sicut sequentia indicant: 'Sequiturque ad littora fluctus.' Nam male ait Donatus montem esse unde flat Boreas, cum certum sit eum de Hyperboreis montibus flare: quidam *fluctus* melius numero singulari accipiendum putant. *Servius.*

Ægæo] Ægæum mare ab insulis appellatum est, quæ in eo mari caparum similitudinem præ se ferunt: seu quod in ea Ægæa, Amazonum regina perierit: sive quod eo Ægeus Thesei pater se præcipitaverit. *Fest.*

367 *Qua veniti incubuere*] Pro *qua ventus*, Boream enim solum dixit. *Id.*

Fugam dant] Pro *fugiunt:* ut alibi, *Defensum dabit.* Idem.

Fugam dant nubila cœlo] Respicit attributum Boreæ, qui a Poëtis *αἰθριογενὴς* dicitur, ut qui serenum cælum reddat. Hippocrat. etiam lib. de Morb. Sacro, ita scribit: *ὁ μὲν γὰρ Βορέης ξυνίστησι τὸν ἠέρα, καὶ τὸν θολερόν τε, καὶ τὸ νεφώδες διαιρέει καὶ λαμπρότερον καὶ διαφανέα ποιέει.* Eodem pertinet scribi ab Aristotele in Problemate, flante Borea, reddi perspectius et lucidius, *ἐν βορείοις εὐδιαντότερα ἡ θάλαττα.* *Cerda.*

368 *Sic Turno, quacumque, &c.*] Par illa strenuitas Diomedis apud Hom. Il. v. *Ὡς ὑπὸ Τυδεΐδῃ τανυσήτην κλονέοντο φάλαγγες Τρώων, οὐδ' ἔρα μιν μίμνον πολέες περ ἐόντες.* *Idem.*

Viam secat] In I. VI. 'Ille viam secat ad naves.' *Idem.*

370 *Quatit volantem*] Ut 'Oblimet inermes.' *Servius.*

Cristam quatit aura volantem] Val. Arg. v. 'incita cristas Aura quatit.' Stat. Theb. VI. 'stantesque reflectit Aura jubas.' *Cerda.*

371 *Non tulit instantem Phegeus*] Aut sibi, aut omnibus. *Servius.*

372 *Ad currum*] Pro *currui se objecit.* Idem.

Spumantia] Ipse in I. IV. 'fræna spumantia:' in I. XI. 'spumantem equum.' Ovid. Metam. VI. et VIII. 'spumantia ora.' *Cerda.*

373 *Citatorum*] Aphæresis pro *concitatorum.* Servius.

Contorsit] In Mediceo, et omnibus his venerandæ antiquitatis cod. *detorsit* scriptum observavi: quod magis placet, et agnoscitur a Donato, qui sic ait: 'Mira hominis virtus, et singularis audacia, ut iret ad carrum, nec metueret superiorem hostem; impetum quoque equorum currentium frangeret, et torqueret in aliam partem:' ea enim est paraphrasis verbi ejus, *detorquet.* Pierius.

374 *Pendetque jugis*] Pro *jugo;* ut, 'Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.' *Servius.*

Dum trahitur, pendetque jugis, hunc

lata retectum, &c.] In codicibus aliquot antiquis legere est, *pendetque jugis hic.* Sed enim sententiam Donatus latius explicavit: quæ quoniam superiori adnexa est adnotationi, ea quoque videtur ad verbum adscribenda: *Ex eo, quod unus currus unum haberet jugum, sic exponunt plerique, quasi pluralem numerum pro singulari Poëta posuerit. Nos contra sentimus: qui enim ora citatorum dextra detorsit equorum, dubio procul frenos tenuerit, non jugum, et non jugo pendebat, sed jugis, hoc est, frenis equorum junctorum: ut hoc ei ad virtutem accedat, quod bijuges pleno ictu currentes nitebatur vincere. Recte etiam* trahitur *dixit, ut partem potiorem daret virtuti equorum citatorum, partem vero fortitudini retinentis. Qui enim pendens trahebatur, evicerat aliquid: sed duorum equorum vim ad plenum superare non valuit: non minor etiam equorum laus, qui impediti frenis, et hominis pondere, durabant tamen, et trahebant perseverantem.* Sunt etiam antiqui codices, qui pro *retectum*, legant *relictum.* Quod vero nonnulli dicunt *retectum*, id est, qua parte exarmatus erat, non procedit; quia statim sequitur, 'Rumpitque infixa bilicem loricam.' *Pierius.*

Pendetque jugis] Plutarch. translatitie, ἂν μὴ νὴ Δία λανθάνῃ πάθος τι προσηρτημένον ὥσπερ ἐπὶ ζυγοῦ. *Germanus.*

375 *Lancea*] Raro lectum: et est telum missile. *Servius.*

Lancea] Genus Hispanici hastilis, quod Græcis λόγχη. Et non esse vocem Latii, sed Hispaniæ, ex Varrone adducit Agell. xv. 30. Ejus meminit Liv. sæpe, Ammian. l. xxiv. Apul. viii. Plin. epist. l. i. Notat a Plinio Lazius Comm. iv. 15. lanceas antiquo Romano verbo dici *lucellea;* et ego proprietatem epitheti: vere enim lancea *lata* erat. Plutarch. de lancea illa, qua interfectus magnus Imperator Marcellus: Μάρκελλον δέ τις λόγχῃ πλατείᾳ διὰ τῶν πλευρῶν διήλασεν: *Marcellum quispiam per latera lancea lata transfixit.* Cerda.

Consequitur] Ita sup. *jaculo secutus.* Græci δορύληπτον dicunt, quem hasta assequitur. *Idem.*

Bilicem loricam] *Li* longa est, et accentum habet: sicut *bifilum*, *fi* producitur, quia et *fila* et *licia* dicimus. *Servius.*

Bilicem loricam] De hac voce videndus Ger. Ioan. Vossius in Etymolog. v. *licium:* et, quem ibidem citat, Yvo Villiomarus adversus Rob. Titium Controv. ii. 18. animad. 26. *Emmeness.*

376 *Degustat corpus*] Id est, leviter tangit, id est, stringit, propter exiguitatem sanguinis: unde e contrario de alto vulnere ait, 'Virgineumque alte bibit acta cruorem.' *Servius.*

Summum degustat vulnere corpus] Indicat strictum fuisse leviter corpus, ideo *degustat:* et *summum*, quod Plutar. in vita Alexand. dixit, πρώτων ψαῦσαι τρίχων, *primos capillos perstrinxisse.* Itaque πρῶτον et *summum* sibi in hac respondent. De hoc genere vulneris alibi a me. Hic tantum de verbo Virgil. quod accepit ab Hom. Hic enim Il. xxi. Ἀλλ' ἄγε δὴ καὶ δουρὸς ἀκωκῆς ἡμετέροιο Γεύσεται. Verbum Maronis de igni usurpavit Lucret. l. ii. 'Ignes degustant tigna:' quia videlicet ignes dicuntur *vorare* Græcis et Latinis. Hasta etiam apud Nostrum l. xi. 'bibit cruorem.' Verbum Virgil. Græci usurpant pari ferme significato, ut cum Plut. in Sylla dixit, τοῦ τιμᾶσθαι γευόμενος, *gustans honores.* Et Eurip. in Alcest. πένθους τοῦδε γεύομαι πικροῦ: *amarum hunc dolorem gusto.* Et Tacitus Annal. vi. ut brevissimum Imperium Galbæ significaretur, 'et tu, Galba, quandoque degustabis Imperium.' *Cerda.*

Summum degustat vulnere corpus] Silius Italicus l. v. 'Impetit os hasta, leviterque e corpore summo Degustat cuspis generosum extrema cruo-

rem.' Pro eo Ovid. Heroid. Epist. XVI. 275. 'Non mea sunt summa leviter districta sagitta Pectora.' Seneca ad Helviam, c. 8. 'Non summam cutim rapit, pectus et viscera ipsa divisit.' *Emmeness.*

378 *Ducto mucrone*] Id est, educto. *Servius.*

Auxilium ducto mucrone petebat] In veteribus aliquot codicibus legere est *auxilium educto mucrone.* In aliquot aliis *ducto a mucrone.* Alii malunt *ducto mucrone* legere absque ulla præpositiva particula, ut habetur in Mediceo et aliquot aliis. Sed enim Donatus *stricto* legit, dum ait, 'Fidens auxilio gladii, quem strictum tenebat, hoc est, paratum ad feriendum.' *Pierius.*

379 *Cum rota præcipitem, &c.*] Non abit Cal. l. VI. *θοῦς δέ μιν ἔκβαλε δίφρου Πρόσθεν ἑοῖο τροχοῖο: subito illum exturbavit curru Suam ante rotam.* Neque illud Eurip. Suppl. *θρανσθέντων δίφρων Εἰς κρᾶτα πρὸς γῆν ἐκνεβαντάντων βίᾳ: fractis curribus In caput humi per vim præcipitati.* Cerda.

Procursu] Impetu: et est *procursus* una pars orationis. *Servius.*

380 *Impulit, effuditque solo*] In aliquot veteribus exemplaribus *effundit* est præsenti tempore. Male vero superiore versu in exemplaribus plerisque, distincta præpositiva particula et nomine, legitur *pro cursu concitus axis:* quum dubio procul *procursu* unica dictione legendum sit: vel Servio submonente: id quod ita Donatus adnotaverat, *procursu*, quod ait, 'una pars est orationis,' quasi porro tenens cursum.' Hunc procursum ut melius exprimeret, addidit, 'Concitus axis:' ut apertius ostenderet quid esset 'Procursus.' *Pier.*

381 *Imam inter galeam, &c.*] Imitatur Flaccus libro III. Nam ut Virgil. inter galeam imam et summum thoracem, ita ille, 'Per clypei cedentis opus partemque trilicem.' *Cerda.*

382 *Abstulit ense caput*] Flexu alio in decimo, 'At tibi, Tymbre, caput Enandrius abstulit ensis.' *Idem.*

Truncumque reliquit arena] In aliquot antiquis codicibus *relinquit* est, præsenti tempore. Est et in plerisque *harenæ* casu acquisitivo, quod agnoscit Donatus. *Pierius.*

Truncumque reliquit arena] Quia sine capite, ideo *truncum.* Ita Æn. II. Priamus passus est parem contumeliam: et 'reliquit in arena,' ut ignobilem, et de cujus sepultura nihil curaret. *Cerda.*

385 *Ascanius*] Scias hic, scribi ab Dionysio l. I. hunc puerum dictum prius Euryleonta. Itaque, qui prius Euryleon, mox Ascanius. *Idem.*

Ascaniusque comes] In Romano codice *Ascaniusque puer*, non *comes*, legitur: eamque castiorem lectionem esse didicimus ex Ti. Donato ita scribente: 'Mnesthens, atque Achates (inquit) et Ascanius, licet esset puer, sciens tamen quid patri, vel maxime vulnerato debetur:' et quæ sequuntur. *Pierius.*

386 *Alternos longa nitentem, &c.*] Id est, passus alterius vulnerati pedis hastili sustentantem et fulcientem. Alter enim pes, qui saucius non erat, sine adminiculo firmos et liberos metiebatur gressus. Dixit eleganter e Maronis imitatione Val. Flaccus Argon. l. II. 'Alternos ægro conctantem poplite gressus.' Turneb. Advers. III. 18. *Taubmann.*

Alternos longa, &c.] Ut Hom. Il. XI. dixit, *γόνυ γουνὸς ἀμείβων, genu* unum *genu* altero *alternans:* et ut Nonnus l. XIX. *δεξιὸν ἐκ λαιοῖο ταρσὸν ἀμείβων, dextram plantam sinistra alternans:* et ut Eurip. in Elect. *ἴχνος ἀλλαξόμεθα, vestigia commutemus:* ita Noster, 'pedem alternans cuspide.' Plutar. in Philopœmene, *παραλλάξει τῶν σκελῶν, alternatione crurum.* De Euæmonide Il. XI. *σκάζων ἐκ τολέμοιο*; nam percussus *κατὰ μηρὸν ὀϊστῷ, sagitta in femore.* Ut Virg. 'nitentem cuspide,' ita de Achille vulnerato Calab. l. III.

ἔστη ἐρεισάμενος μελίῃ ἔπι: *constitit innexus fraxino.* Cerda.

387 *Sævit*] Scilicet, quia non potest in bella procedere. Vel quod abstractus a bellis sit: et bene viro forti servat dignitatem, qui nihil molliter facit in tam aspero vulnere; nam ideo ait, 'Infracta luctatur arundine.' *Servius.*

Sævit] In re dubia ac pæne desperata vides quantum gerat animi Æneas. Nam cum sagitta ictus esset, neque evelli posset cuspis, 'Sævit, et infracta luctatur arundine telum Eripere:' ipsemet sibi scilicet: et addit, 'Auxilioque viam, quæ proxima, poscit:' et illud magnanimum, 'Ense secent lato vulnus,' &c. Hoc esse poterat, ut pro se tantum faceret, non quo aliis consuleret. At enim vero longe alia ratio: ait enim, 'seseque in bella remittant.' Quo tempore ne sedit quidem ad quiescendum: ait enim, 'Stabat acerba,' &c. Idemque et, 'Concursu juvenum:' et, 'multum mœrentis Iuli 'lacrimis immobilis.' Sui igitur contemptor, gloriæ dominus, civium servator sævit, &c. Scal. III. 11. *Taubmann.*

Sævit, et infracta, &c.] Eadem plane historia est Philopœmenis magni Achæorum ducis apud Plut. in ejus vita, ubi transfixo utroque femore sævit, atque æstuat ὑπὸ θυμοῦ, καὶ φιλοτιμίας πρὸς τὸν ἀγῶνα: imo, quod mirere, redit ad bellum habens adhuc latentem hastam in femore. Exemplum alterum magni animi habes in Eumene apud eundem, qui rediit etiam ad bellum ὑπὸ τραυμάτων μηροῦς καὶ βραχιόνας διακεκομμένος: *trajectus femora et brachia vulneribus.* Eadem virtus in Camillo, qui percussus in femore οὐκ ἀνῆκεν, ἀλλ' ἐγκείμενον, τῷ τραύματι παρέλκων τὸ ἀκόντισμα, καὶ συμπλεκόμενος τοῖς ἀρίστοις τῶν πολεμίων τροπὴν ἐποίησε. *Cerda.*

389 *Ense secent lato vulnus*] Quidam *lato* ita dictum accipiunt, ut, quasi ipso jubente, ne scalpello aut aliquo ferramento minore, sed ense: et hoc *lato* quod cum majore dolore, dummodo extracta sagitta, remittant eum quamprimum ad pugnam. Alii *lata*, pro *late*, tradunt: ubique tamen animum viri fortis expressit. *Servius.*

Ense secent lato vulnus] Alludit ad ἐκτομὴν, speciem unam educendi e vulnere aculei: quippe tres Eustathius, in eum Il. Δ. locum, αὐτὰρ ἐπεὶ ἴδεν ἕλκος ὅθ' ἔμπεσε, &c. his verbis exequitur: οἶδε δὲ καὶ τρεῖς βελουλκίας Ὅμηρος, ἐκτομὴν ἐπὶ Εὐρυπύλου, καὶ διωσμὸν ἐν τοῖς ἑξῆς ἐπὶ Διομήδους, καὶ ἐξολκὴν ἐπὶ Μενελάου. *Germanus.*

391 *Jamque aderat Phœbo*] Ad exemplum Homeri: nam Iliad. IV. vulnerato Menelao Machaon adest. *Cer.*

Iapyx] Aptum nomen medico: nam ἰᾶσθαι Græci dicunt *curare.* Servius.

Iapis] In antiquioribus his codicibus *Iapyx* per *y* et *x* scriptum habetur. Alii volunt medici nomen a vento distingui scriptione: hujusque nominis obliquos casus in *c*, Donatus mittere videtur, *Iapicis*, *Iapici*, qui per *g* proferuntur in vento. Horatius, 'Præter Iapygá.' *Pierius.*

Iapis] Ita Turneb. l. XXIII. 14. et alii malunt: non 'Iapyx.' Agnovit Ausonius epig. 19. 'medicum quod Iapida dicunt.' Et est aptum nomen medici: nam ἰᾶσθαι *curare* est. Vide El. Vinetum ad illud Auson. et Macrob. III. 15. *Taubmann.*

394 *Augurium citharamque dedit celeresque sagittas*] Vera lectio est *Dabat:* nam non dedit. Sane sciendum per citharam, scientiam indicat armoniæ, id est, musicæ. Sed et cithara et sagittæ artes sunt: augurium vero munus: non enim sola arte, verumetiam indulta divinitate colligitur. *Servius.*

Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas] Tale illud in Iliad. B. ᾧ καὶ τόξον Ἀπόλλων αὐτὸς ἔδωκεν. Callimachi autem versus ex Hymno in Apollinem, Φοίβῳ γὰρ καὶ τόξον ἐπι-

τρέπεται, καὶ ἀσιδὴ, Κείνου δὲ θριαὶ καὶ μάντιες· ἐκ δέ νυ Φοίβου Ἰητροὶ δεδάασιν ἀνάβλησιν θανάτοιο. Cynethus in Apollinem, Εἴη μοι κίθαρίς τε φίλη καὶ καμπύλα τόξα, Χρήσω τ' ἀνθρώποισι Διὸς νημερτέα βουλήν. *Ursin.*

395 *Ut depositi*] Id est, desperati: nam apud veteres consuetudo erat, ut desperati ante januas suas collocarentur, vel ut extremum spiritum redderent terræ, vel ut possent a transeuntibus forte curari, qui aliquando simili laboraverant morbo. Cicero, 'Ægram et prope depositam reipublicæ partem suscepisse.' *Serv.*

Depositi] Dicitur *depositus* is, cujus salus desperata jam prope est. Nec alio sensu Ovid. Pont. II. 2. 'Jam prope depositus, certe jam frigidus, æger, Servatus per te, si modo servor, ero.' Et Trist. III. 3. 'Nec mea consueto languescent corpora lecto, Depositum nec me qui fleat ullus erit.' Vis etiam hujus vocis liquet a verbis istis Tullii, quæ Serv. advocat: 'Ægram, et prope depositam Reipub. partem suscepisse.' Sen. etiam Trag. ad exitum Œdipi: 'Ite, ferte depositis opem.' *Cerda.*

Proferret fata parentis] Enrip. ἐκτείνειν βίον, et μηκῦναι. Horat. Od. I. 15. 'Iracunda diem proferet Ilio, Matronisque Phrygum classis Achillei.' *Germanus.*

396 *Potestates herbarum*] Vim, possibilitatem: nam in herbarum natura vis est, quæ δύναμις dicitur, cujus nulla ratio est: unde etiam ait, 'Mutas artes,' musicæ comparatione. Alii *mutas* quia apud veteres manibus magis medicina tractata est, unde et *chirurgia* dicta: nam ipse ait, 'Multa manu medica Phœbique potentibus herbis.' Ergo *mutas*, quia ubi manu res agebatur, cessabat oratio. *Servius.*

Usumque medendi] Ἐμπειρικὴν scientiam, hoc est, medicinam, in usu, non in ratione constantem. Nam quædam artes usu discuntur, sicut ipsa maxima parte medicina, quæ ante Hippocratem muta fuit. *Idem.*

397 *Maluit*] Quoniam heroicis temporibus etiam medicina valde fuerat in honore. *Idem.*

Mutas agitare inglorius artes] Ars medica, *Muta*, a Marone nuncupata est, quod tota ejus vis in operationibus ac remediis potius quam in sermonibus atque eloquentia collocetur: unde in Medicos loquaces dicterium emanavit, ἰατρὸς ἀδόλεσχος νοσοῦντι πάλιν νόσος: *Medicus* scil. *loquax morbum creabit alterum.* Mercurial. Var. Lect. III. 13. *Ursinus.*

Inglorius] Comparatione sagittarum, harmoniæ, id est, musicæ, et divinitatis. *Servius.*

Inglorius] Cum respectu hoc ad Romanos et alias gentes, quibus medicina non in honore, adeoque servis communicata. *Farnab.*

398 *Acerba fremens*] Pro *acerbe*, adverbium qualitatis in nomen derivatum. *Servius.*

Acerba fremens] Supra, 'acerba sonans.' Ut autem, *nixus in hastam*, Hom. Il. Θ. δουρὸς αἰχμὴ χαλκείη, Τῷ ὅγ' ἐρεισάμενος, &c. Et Calab. 3. ἔστη ἐρεισάμενος μελίῃ ἔπι. *Germanus.*

400 *Lachrymisque immobilis*] Non suis, sed illorum. *Servius.*

Lachrymisque immobilis] In Mediceo codice et aliquot aliis antiquis, absque copulativa particula legere est *lacrimis immobilis.* Pierius.

401 *Pæonium in morem*] Medicinalem, a Pæone. Nam Doricæ linguæ est *Pæan*: naturale autem est *Pæon.* Servius.

Pæonium in morem] More Medicorum χειρουργῶν: sive a Pæone medico, a quo Pæonia herba: sive quod Apollo illi Pæan sit dictus: ἀπὸ τοῦ παύειν τὰς ἀνίας, quod omnes dolores curet. Pæonium, herba medica, et salutare remedium. *Hortens.*

402 *Multa*] Pro *multum.* Servius.

403 *Trepidat*] Pro *trepidanter facit.* Idem.

404 *Sollicitat*] Principem hujus verbi notionem esse *loco permovere* jam alii adnotarunt; in his Gifan. in Lucret. ex Donato, et Sex. Pomp. Proprie itaque Virg. 'sollicitat spicula,' id est, vult movere loco spiculum. Sic et Georg. I. 'sollicitanda tellus:' et IV. 'mare sollicitum:' et Ovid. eleganter, 'arcu sollicitare feras:' et Enn. Annal. XV. 'Histri tela manu jacientes sollicitabant.' *Cerda.*

Forcipe] Hic *forcipem* dixit quod Græci ἀρδιοθήραν dicunt, qua solent spicula vulneribus evelli: ἄρδια enim spicula sagittarum appellantur, alibi forcipem, quod formum, id est, calidum capiunt. *Servius.*

Prensatque tenaci forcipe ferrum] In antiquis aliquot codicibus *pressatque* legitur. In Romano *forfice*. Sunt enim qui *forfices* et *forcipes* ita distinguunt, ut *forfices* esse sarcinatorum velint a faciendo: quæ vero ferrum calidum capiant, *forcipes:* tonsorum, quod pilum secent, *forpices.* Sed enim inepta hæc esse Carisius monet ex Lucillio, qui etiam Medicorum forcipes dicit LXIX, 'scalprorum forcipium milia XX.' Item paulo post, 'Forcipibus dentes vellere.' Sed Virgilius in VIII. 'Versantque tenaci forcipe ferrum:' quod in codicibus aliis *massam* scriptum est. *Pierius.*

405 *Nulla viam Fortuna regit*] Nullus eventus rationem præstat. *Serv.*

Nihil auctor Apollo] Medicinæ inventor. Nam Æsculapius præest medicinæ, quam Apollo invenit: ipse in Ovidii Metamorphosi ait, 'Inventum medicina mea est.' *Idem.*

407 *Propiusque malum*] Ex fuga scilicet Trojanorum. *Servius.*

Pulvere cælum Stare] Plenum esse. Alii *stare*, constare intelligunt, ut significet pulvere cœlum constat, id est, in pulverem versum est, et quasi totum ex pulvere est. Alii diutinum pulvere et continuum; et significatum volunt, inumbrationemque ex eo Solis et cœli factam; id est, non moveri cœlum sed consistere, eandemque manere habitum aëris, ex continua caligine pulveris, obducto semel cœlo, et quasi ab oculis intercluso. *Idem.*

Pulvere cælum Stare] Id est, pulvere oppletum esse: Serv. et Turneb. XXVIII. 32. ita Lucill. 'pectus sentibus stare' dixit. Nonius *stare* hic exponit horrere. Alii, *constare*, id est, in pulverem versum esse, et quasi totum ex pulvere esse: quod Serv. Dan. etiam observavit. Donatus: 'Talis apparebat pulvis, ut cælum portare videretur.' Pimpontius *stare* pro *niti* accipit; ita scil. inspissato aëre et nube pulverea glomerato, ut cœlum jam fulciri, velut basi, pulvere videretur.' Ita Statius Theb. VII. 'Pulvereo stant astra globo.' Plaut. Amph. Sc. 1. 'Ex spiritu atque anhelitu virum nebula constat.' Etiam Hom. Iliad. Υ. ἴστασαι κονίη, dixit. *Taubmann.*

408 *Subeunt equites*] In antiquis plerisque codicibus *subeuntque equites* legitur, quod numerosius est. *Pierius.*

411 *Venus*] Genitrix. *Servius.*

Indigno dolore] Qui fuerat natus ex vulnere indigne inlato, scilicet per insidias. *Idem.*

Indigno concussus dolore] Aristoteles in Peplo ad verbum, Θυμὸν ἔχει μεγάλῳ βεβολημένα. Est ergo *indignus dolor*, magnus; nam ille, ἔχει μεγάλῳ. Sic Ennius, 'indignas tarres,' id est, magnas. Dicunt enim Latini *dignum*, atque etiam *digitum*, ab *indicando*, quasi sit δεῖγμα. Ergo, quod magnum est, neque indicari præ magnitudine potest, *indignum* dicitur. Sed ego de hac voce jam alibi. Potest etiam vox accipi ex mera conquestione vulgari significato. *Cerda.*

412 *Dictamnum*] Hæc herba, licet ubique nascatur, melior in Creta est. Quæ *Dicta* dicitur, unde proprium

herbæ nomen. Hæc admota vulneri, in quo ferrum est, extrahit ferrum, in tantum, ut animalia apud Cretam, cum fuerint vulnerata, ad hanc herbam currant, eaque depasta, tela corpore dicuntur excutere: hæc herba hausta etiam venena corpore exigere dicitur. *Servius.*

Tum Venus indigno nati conc. d. Dictæumum genitrix Cretea carpit ab Ida P. c. f.] Ex antiquis partim exemplaribus, partim ex veterum Grammaticorum observatione, hi versus ita leguntur: 'Tum Venus indigno gnati concussa dolore, Ipsa manu genetrix Dictæa carpsit ab Ida Puberibus caulem foliis.' *Carpsit* quidem in plerisque antiquis exemplaribus, ut eadem sit synchronia cum altero præterito, quod sequitur, *detulit*. Sed enim Donatus *carpit* præsenti tempore legit: et ita in veteribus codicibus nonnullis, qui apud me sunt, habetur. Idem *Dictea* agnoscit, dum ait, 'Itaque a Dictea Ida substulit suis manibus caulem.' *Dicta* porro cognomen est *Idæ*, ut alio loco, 'Dictea negat tibi Jupiter arva.' Sed enim *Dicta* ipse quoque mons est Cretæ: cujus Callimachus mentionem facit. Quod vero 'ipsa manu genetrix,' pro 'dictamnum genitrix' legatur: lectionem hanc Ti. Donatus agnoscit, cujus hæc est interpretatio: 'Quod ait, *manu carpit*, et matris animum expressit, ut ipsam diceret opera sua procurasse, quod sanare filium potuisset, et non ferro propter remedium, sed manu assereret esse sublatum. Dubium enim non est certo modo, et suo modo ac tempore, esse detrahenda terris, quæ aliquibus sunt procuranda remediis, ut ipse alio loco Virgilius dixit, *Falcibus et messæ ad Lunam quæruntur ahenis:* ubi et modum et tempus expressit. In præsenti vero ait *manu*.' Et inferius: 'Quanta signa istius data sunt speciei, cujus nomen omissum est. Quippe et regio expressa est, in qua nascitur: et nomen editum montis, et ipsius nominis signum. Deinde quum ad descriptionem prædicti graminis accederet, Caulem (inquit) facit, et comantem florem colore purpureo.' Et inferius: 'Gramen appellavit novo usurpationis genere, alias dicens folia. Cæterum vero nomine *Dictamnum* in regione sua dicitur appellari. Unde nonnulli sic exponunt hunc locum, ut asserant Virgilium dixisse, Dictamnum genetrix *Cretæa carpit ab Ida*. Quod usque adeo admittendum non est: ne si sequentia conjungas, fiat vitium. *Dictamni* enim *caulem* dicere debuit, non *Dictamnum caulem*. Melior est enim superior lectio, *Ipsa manu carpit caulem a Dictea Ida:* cujus herbæ nomen quia non dixit, signa ejus infinita protulit, ut posset sciri quænam esset.' Hæc Donatus. Apud quem *Dictamnum* per *m* et *n* scriptum inveni, prout etiam δίκταμνον in exemplaribus Græcorum manu scriptis, Theophrasti quippe et Dioscoridis pene omnibus observatur. Et in antiquissimæ traductionis Dioscoride, quem literis Longobardicis scriptum ostendit mihi Florentiæ vir clarissimus Nic. Scomberges Campanus Archiepiscopus, *dictamus*: passim scriptum erat. In quo illud præcipua fuit observatione dignum: quod, quum phrasis alioqui, et Latina esset, et recte Græcorum vocabulorum vim et proprietatem exprimeret: formæ tamen, quas nos in *um* vel in *em* terminamus, plurimum illic absque *m* notatæ sunt, hoc modo, 'Dictamnu multi dicunt Pulelu agreste: sed nec florem, nec semen habet:' ita illud, 'Est autem alterum Dictamnu de Creta adlatu:' quæ quamvis ita sint, plurimum tamen delectant ob sermonis puritatem, et venerandæ memoriam antiquitatis. Ut vero ad Donatum revertamur: quamvis illic, uti dictum, de lectione sentiat jure suo, antiqua tamen exem-

plaria, quæ legimus omnia, eam lectionem ostendunt, quam ipse improbat. Papiniusque his exemplis propior accedere videtur, ubi ait *Dictamni florentis opem:* quod Virgilius *florem comantem* dixerat. Et Priscianus, ubi agit de constructione partium orationis, *Dictamnum genetrix* videtur agnovisse, diversaque genera, et diversos numeros Virgilium hoc loco auctoritate sua κατὰ τὴν ἀλλοιότητα confudisse. Quod vero neque *florem* neque *semen Dictamno* esse Dioscorides, et plerique alii tradunt, Virgilius Theophrastum sequi videtur, qui *flores* in *Dictamno* posuit: vel quod uni et deteriori cuidam speciei, quæ vulgo nascitur, proprium est, toti dedit generi, ut descriptionem hanc lascivius exornaret. Quia vero Virgiliana sententia de *Dictamno,* ejusque vi cum Tulliana consentit, visum est ex tertio de Natura deorum, hæc subjungere: 'Dictamnum herba est, quam capreæ sagittis venenatis percussæ quærere dicuntur: quam quum gustaverunt, sagittæ excidunt a corpore.' Alia Plinius libro Naturalis Historiæ quinto et vigesimo. *Pierius.*

Dictamnum, &c.] Aristotel. περ. θαυμ. ἀκουσμ. αἱ ἐν Κρήτῃ αἶγες, ὅταν τοξευθῶσι, ζητοῦσιν, ὡς ἔοικε, τὸ δίκταμνον τὸ ἐκεῖ φυόμενον· ὅταν γὰρ φάγωσιν, εὐθὺς ἐκβάλλουσι τὰ τοξεύματα. Ac, te ne lassem nota re admodum, eadem scribit idem Aristotel. Hist. Animal. l. IX. Ælian. Var. Hist. I. 10. Dioscor. III. 27. Val. Max. I. 8. Plutar. de Solert. Animal. et in Gryllo, Cicer. 3. Divin. Isidor. et plures alii. Scribendum *Dictamnum* certissime, non *Dictamum.* Nam Græci δίκταμνον. *Cerda.*

Genetrix] Ut indulgens nato. Et vere hæc herba sacra erat Veneri; nam utilis partui prolis, cui rei præest Venus. Serenus enim ita scribit: 'Ut facili vigeat servata puerpera partu, Dictamnum bibitur:' et Dioscor. ὠκυτόκιον vocat, quod partum accelerat. Plutarch. etiam de Solert. Animal. ait hanc herbam habere ἐκβλητικὴν δύναμιν, *virtutem ejiciendi fœtus.* Idem scribit Theophr. l. 9. de Plant. Zenodotus Malleotes apud Arati interpretem ait Dictamnum πρὸς ὠκυτοκίαν συμβάλλεσθαι: *juvare ad parientis facilitatem.* Idem.

Cretæa Ida] Nam Cretensis Ida, arborum et herbarum copia insignis fuit. Propert. II. 1. 'Et deus extinctum Cressis Epidauriæ herbis Restituit patriis Androgeona focis.' Alii leg. *Dictæa.* Est autem Δίκτη ἀκρωτήριον Κρήτης.. *Taubmann.*

412 *Puberibus caulem foliis*] Hoc est adultis. Sic in quarta, *Pubentes herbæ.* Et est reciproca inter herbas et homines translatio: nam herbarum *pubertatem,* et *florem juventutis* vocamus. *Caulem* autem medium fruticis qui vulgo θύρσος dicitur. De hac herba in Æn. IV. ait, ubi de vulnerata cerva, 'Illa fuga silvas saltusque peragrat Dictæos.' *Servius.*

Puberibus] Id est, adultis. S. aut, florentibus: ut Stat. Silvar. I. 'Dictamni florentis opem.' Turnebus tamen, XXVI. 5. declarat, villosa pube lanuginosis: qualia folia Dictamno tribuit Dioscorides, γναφαλώδη καὶ ἐριώδη, *lanuginosa et lanata.* Taubm.

Et flore comantem Purpureo] Negat hoc Plinius XXV. 8. 'Flos nullus ei (dictamno) aut semen, aut caulis:' et præterea Dioscorides III. 37. ubi de Dictamno, οὔτε δ' ἄνθος οὔτε δὲ καρπὸν φέρει. Sed certe Euphorion de Diana, στεψαμένη θαλεροῖσι συνήνθετο δικτάμνοισι: *vernabat coronata florentibus Dictamnis:* et Stat. Sylv. l. I. 'Dictamni florentis opem.' Idem Dioscorides cap. 39. ejusdem lib. Dictamni alterius Cretensis meminit, cujus folia similia foliis sisymbrii, et huic dat ἄνθος, id est, *florem,* ὀριγάνῳ ἀγρίῳ ὅμοιον, *similem agresti origano.* Et extremo ἄνθος μέλαν, *nigrum florem;* quæ nigricantia non abit a purpureo co-

lore Virgilii: nam purpureus color nigredinem refert. Huic quoque κλῶνας dat Dioscor. Ubi autem est κλὼν, necesse est et caulis sit. Notetur vox *comans*. Sic Hom. Iliad. XXI. in re simili, ἐθείρει: et Max. Tyr. Dissert. 18. in unum confert τρίχας hominum, et φύλλα arborum. *Cerda.*

415 *Gramina*] Hic pro *herba*, nam est hoc nomine alia herba, quæ in immensum excrescit. *Servius.*

416 *Faciem circumdata*] A parte totum corpus accipimus. Et putatur sic dictum, ut, 'faciem mutatus et ora Cupido.' *Idem.*

Faciem] *Facie* interdum non os tantum, et oculi, et genæ, id est πρόσωπον, notatur: sed forma omnis, et modus, et factura quædam totius corporis. V. N. Pœnulo, v. 3. *Taub.*

417 *Fusum amnem*] Pro *aqua*. A toto partem: sic supra 'Fontemque ignemque ferebant.' *Servius.*

Labris splendentibus] In codicibus aliquot antiquis legere est *labris pendentibus*. Sed enim cum hic *labrum* pro vase positum sit, quod olim id *lavabrum* dicebant, magis placet *splendentibus*, hoc est nitidis et depurgatis, ut omnia cum decoro fiant. Ait vero Ti. Donatus in hujus loci paraphrasim, 'Venus aquam infecit, quam Iapis studiose splendentibus labris infuderat, ut foveret vulnus.' *Pierius.*

418 *Sparsitque*] Antiqui aliquot codices *spargit* legunt, instanti tempore, ut cum *inficit* conveniat: sed in pluribus *sparsit* præteritum. *Idem.*

419 *Ambrosiæ succos*] *Ambrosia* est cibus deorum; nam *nectar* potus. Alibi, *Ambrosia* unguentum deorum legitur, 'Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem.' *Servius.*

Ambrosiæ] Eustathio ἀμβροσία est ἄνθος τι, *floridum quid*. De quo scholæ medicorum. Est et cibus deorum. Unde Mart. II. ep. 58. 'Juppiter ambrosia satur est, et nectare vivit.' *Taubmann.*

Odoriferam panaceam] Genus herbæ est. Sciendum tamen Lucretium *panaceam* ubique salem dicere: unde possumus et hoc loco salem intelligere: nam omnem pellit dolorem. Sed melius herbam, quia ait *odoriferam*. Alii *panaceam* medicamentum dicunt, ex compluribus herbis compositum, quod ad omne vulnus facit: hanc herbam Hercules contra vim venenorum Thessalis dicitur præstitisse. Sane nomen mire compositum. *Servius.*

Odoriferam panaceam] Panaces, aut Panacea, herba est gravis odoris. Lucret. l. IV. 'odorem Exspirant acrem Panaces, absynthia.' Ab hac acritudine odorifera dicitur a Poëta. Consentit Dioscorid. qui ejus folia εὐώδη facit, *nimium odorata*. Ajunt fabulæ Ἰασὼ et Πανάκειαν filias fuisse Æsculapii, illam dictam παρὰ τὴν ἴασιν, *a medela*: hanc παρὰ τὸ πὰν et ἄκος, *a curandis omne genus morbis*. Inde Aristænetus lib. I. epist. medicum quendam Πανάκιον vocat ὄντως ἐπώνυμον ἰατρόν: *Panacium suo vere nomine dignum medicum*. Vide Plin. et alios. Ceterum Virg. concilians hac herba salutem et odorem aquæ, aspirat ad Homer, qui notante Athenæo v. 3. inducit Helenam, quæ εἰς τὸν οἶνον ἐμβάλλει Πάνακες φάρμακον: conciliatura scilicet Helena vino salutem et odorem. *Cerda.*

Panaceam] Græcis πανάκεια, et πάνακες: 'ipsa nomine,' ut ait Plinius, 'omnia morborum remedia promittens:' παρὰ τὸ πᾶν, et ἄκος. Cæterum notat hic Servius, Lucretium *panaceam* ubique *salem* dicere. Sed ubi hoc Lucretius? itaque Gifan. legebat *Lucillium* pro *Lucretium*. Sed Yvo Villiomarus VIII. 5. censet *Licinium* scribi debere: et intelligi Lic. Macrum: qui de sale nominatim forte scripserit. *Taubmann.*

420 *Fovit ea vulnus*] Medice hic locutus est Virgilius. Verbum enim *fovere*, cum voce *aqua* copulatum,

apud Medicos peculiarem quandam notionem et usum vindicat. Est enim idem quod madefacere, tingere, eluere, et ita locum affectum velut lenimento afficere. Nonius interpretatur *aspersit*. Pontanus.

Longævus] Senior, et qui medicinæ experientiam ætate sibi collegerat. *Taubmann.*

422 *Quippe*] Quasi dolor: cujus natura hæc est, ut adhibito remedio statim recedat. Nam dolor consequens res est non principalis: unde sublata caussa etiam ipse statim recedit. Hinc ait, *Quippe;* nam infusa aqua inhærens laxare cœperat telum, quod ante inferebat dolorem. *Servius.*

Quippe] Jul. Scal. Poët. IV. 16. non longe a fine: '*quippe* asseverantis adverbium: Quippe vetor fatis: Fugit quippe dolor.' *Cerda.*

Stetit imo vulnere sanguis] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis codicibus *in* particula interjecta, *imo in vulnere* habetur. *Pierius.*

Stetit imo in vulnere sanguis] Cic. 2. Tusc. 'Neque sanguis ullo potis est pacto profluens consistere.' Sententiam Virg. ita extulit Plut. in vita Agesil. *τὴν φορὰν τοῦ αἵματος ἔστασε*, scilicet *ἰατρός*. *Cerda.*

423 *Jamque secuta manum, &c.*] Leniter tentantis secuta est. *Servius.*

424 *In pristina*] In usum priorem, hoc est, quales fuerunt pristinæ: vel *novæ*, magnæ, aut miræ. *Idem.*

425 *Arma citi properate viro*] Suo more ostendit festipationem: ante induxit loquentem, quam significaret qui loqueretur. Atqui sicut nos *properare* festinare dicimus, ita antiqui pro *dare* dicebant. Sallust. 'Solas festinate.' *Idem.*

427 *Non hæc humanis opibus*] Potest subaudiri, et arte humana. *Idem.*

Non hæc humanis opibus] Prop. II. 3. 'Non non humani sunt partus talia dona, Ista decem menses non peperere bona.' *Cerda.*

429 *Major agit Deus*] Apollo scilicet, inventor medicinæ: hoc est, hæc agit major. *Servius.*

Major agit Deus] Apollo, ex interpretatione Servii. Neque dici potest, ut volunt aliqui, deceptus Serv. nam hoc potuit Iapix putare. Sed Poëta tamen usus falsa Medici suspicione potuit Venerem intelligere. Sic Æneid. II. 'ducente Deo,' ubi sermo est de Venere. Sic et Plut. in vita Periclis de Minerva suggerente medicinam, *ἡ θεὸς ὄναρ φανεῖσα συνέταξε θεραπείαν*: ubi tamen *θεὸς*, id est, *Deus*, et de Iunone Euripid. in Herc. *ὁ αἴτιος*, id est, *κωλῦν*. *Cerda.*

431 *Hastamque coruscat*] Vibrat: oculorum aciem perstringit. Scal. IV. 10. *Taubmann.*

432 *Habilis lateri clipeus*] Et hic expressa festinatio est. *Servius.*

Habilis] Homerus *εὖ ἁρμόδιος* usque ad nauseam. Quid proprie sit *habile*, nosces præclare ex contrario. Ait Liv. I. XXXIII. navem quandam fuisse 'inhabilis prope magnitudinis.' Ergo, ut *inhabile* est, quod nequit commode tractari, ita contra *habile*. Cerda.

Loricaque tergo est] Quare tergo tantum, cum totum ambiat corpus? aut quia latus clypeo dixerat tectum, supererat, ut tergum lorica muniret. *Serv.*

Loricaque tergo est] Etenim æreus thorax et tergo et pectori applicatur. De tergo hic vides: de pectore audi Varronem: 'Lorica a loria, quod de crudo corio pectoralia faciebant.' *Cerda.*

433 *Fusis circum*] Pro, *circumfusis*. Ita Iliad. Z. Hector armatas Astyanacten filium amplectitur. Itaque Ajax suum alloquitur, apud Sophocl. *Taubmann.*

434 *Per galeam*] Decenter galeam quoque tum induisse significat. *Serv.*

Summaque per galeam] Stat. Theb. IV. 'galeis juvat oscula classis Inserere, amplexuque truces deducere conos.' Plutarchus de Antonio, *τὴν Κλεοπάτραν*

κατεφίλησεν ἐν τοῖς ὅπλοις: *Cleopatram in armis osculatus est.* Claud. in laudib. Serenæ, 'galeæque inserta minaci Oscula cristati raperes festina mariti.' *Cerda.*

Delibans oscula] V. N. Æ. I. 260. 'Oscula libavit natæ.' *Taubmann.*

435 *Verumque laborem*] Quem per me ipse suscipio: non qui ex aliorum virtute imperatoribus ascribi consuevit. *Servius.*

436 *Fortunam ex aliis*] Subaudimus *opta:* neque enim fortuna discitur. Quidam autem defectionem putant, et deesse volunt *pete* aut *accipe.* Alii figuram volunt, pro, quid fortuna sit ex aliis disce, cum et bona et mala sit fortuna: quid valeat dea hæc ex aliis disce: vult enim intelligi se adversa usum: et est Zeugma non integrum. *Idem.*

Disce, puer, &c.] Cum dicat Æneas velle a se peti exemplum laboris et fortitudinis, non fortunæ et felicitatis; huc pertinet illud Coriolani euntis in exilium, qui suis liberis dixisse fertur (auctor est Dionys. l. VIII.) 'ut illis, cum ad ætatem virilem pervenirent, Dii darent meliorem fortunam quam patri, virtutem non deteriorem.' Nec non argumentum ejusdem Dionysii, qui ait se permotum ad scribendam historiam, videlicet ut haberent filii clarissimorum virorum genus vitæ, quod sequantur, non 'jucundissimum et facillimum, sed generosissimum et laboriosissimum.' Pericles apud Plutarch. in opere, quo se quis laudare sine invidia queat, cum eum amici morientem circumstarent, laudarentque et victorias ejus et trophæa, ipse tunc Pericles: μικρὸν ἐπαναστὰς ἐμέμψατο αὐτοὺς, ὡς κοινὰ πολλῶν, καὶ τῆς τύχης ἔνια μᾶλλον ἢ τῆς ἀρετῆς ἐγκώμια λέγοντας. Argumentum hoc attigit Sulpitia illa Caleni conjux, cum cecinit: 'Quos inter prisci sententia dia Catonis Scire adeo magni fecisset, utrumne secundis, An magis adversis staret Romana propago. Scilicet adversis,' &c. Geminum cum Maroniano illud Attii in armorum judicio apud Macrob. VI. 1. 'Virtute sis par, dispar fortunis, patri.' Quæ verba Ajacis sunt alloquentis filium Eurysatem. Credendusque Attius sumpsisse hoc ab Sophocle; apud quem Ajax instruens filium ὠμοῖς νόμοις, *crudis legibus*, ita ait, Ὦ παῖ γένοιο πατρὸς εὐτυχέστερος, Τὰ δ' ἄλλ' ὅμοιος, καὶ γένοι' ἂν οὐ κακός. Non longe abit illud ejusdem Attii in Telepho, 'Non: si a me Regnum fortuna, atque opes Eripere quit, at virtutem nequivit.' *Cerda.*

Ex me] Seneca in Furente *ab* voluit, eo versu, 'Et disce rerum imperia ab Alcide pati.' Plaut. in Trin. dixit, 'meo modo, et moribus vivito.' *Idem.*

437 *Defensum dabit*] Pro *defendet.* Servius.

Inter præmia] *Inter*, veteres pro *ad* ponebant: id est, ad præmia. Cicero, 'Dico te priore nocte venisse inter falcarios,' id est, ad falcarios. *Idem.*

Magna inter præmia ducet] In codicibus plerisque veteribus *Magna inter prælia* legitur: sed *præmia* videtur agnovisse Ti. Donatus, dum ait, 'Facit eum de præsentibus securum; defensionem plenissimam spondens, et ex victoria commodum.' Nam qui possit *prælia* commodum significare, non video. *Pierius.*

438 *Matura adoleverit ætas*] Matura adolescendo esse cœperit. *Serv.*

Matura adoleverit ætas] In antiquis aliquot exemplaribus legere est *maturo:* sed vulgata lectio magis accepta est. *Pierius.*

439 *Sis memor*] Subaudiendum *meorum factorum.* Servius.

440 *Et pater Æneas, &c.*] Docemur his proponenda liberis exempla patrum, quibus exemplis nihil efficacius. Jactat hoc pater quidam apud Quint. Decl. 258. 'Quod fortiter fecisti, roboris et corporis mei, meum

est: animus isté ad contemnenda pericula paratus, ex meo fluxit. Ego te diu præceptis feci virum fortem, proxime quidem etiam exemplo.' Philost. vit. Apoll. VI. 14. ἔστω ὁ πατὴρ παράδειγμα ἀρετῆς τοῖς παισίν: *Sit pater filiis virtutum exemplar.* Pulcherrime Prudent. Hym. 10. περ. στεφ. 'Exemplum ad istud nitere o fortis puer, Generosa proles, matris et potentia, Omnes capaces esse virtutum pater Mandavit annos: neminem excepit diem, Ipsis triumphos annuens vagitibus.' Seneca Helviæ habenti Novatillam loco filiæ, ita scribit: 'Nunc mores ejus compone, nunc formam. Altius præcepta descendunt, quæ teneris imprimuntur ætatibus, tuis assuescat sermonibus, ad tuum fingatur arbitrium. Multum illi dabis, etiamsi nihil dederis præter exemplum.' Præcipue hæc exempla valent ad fortitudinem, quæ mens Poëtæ. Aristoteles libro quinto Politicorum dixit εἰκὸς βελτίους εἶναι τοὺς ἐκ βελτιόνων. Quæ verba ita reddidit Horat. 'Fortes nascuntur fortibus et bonis.' Et Sen. in Troad. 'Generosa in ortus semina exsurgunt suos.' Quot hic paginæ impleri possent? Sed nefas est sileri imitationem. Fortasse hæc sumpta ab Eurip. in Androm. ubi de Pyrrho (cujus pater est Achilles, Peleus avus) dicitur, Πηλέως τε γὰρ ἄξια, Πατρός τ' Ἀχίλλεως ἔργα δρῶν φανήσεται. Notetur domestica adduci exempla Æneæ, et Hectoris. Itaque quadrat locus Demosthenis tertio Olynth. οὐ γὰρ ἀλλοτρίοις ὑμῖν χρωμένοις παραδείγμασιν, ἀλλὰ οἰκείοις, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εὐδαίμοσιν ἔξεστι γενέσθαι. *Cerda.*

Avunculus] In antiquis aliquot exemplaribus *avoncolus*, prout in veterum monumentis scriptum esse superius non uno ostendimus exemplo. *Pierius.*

Avunculus Hector] Creusa mater Ascanii, soror Hectoris. *Taubmann.*

441 *Hæc ubi dicta dedit*] Ex Lucilii l. I. 'Hæc ubi dicta dedit, passam facit ore loquendi.' *Ursinus.*

Portis sese extulit altis] Non desunt quidem antiquorum codicum exemplaria, in quibus *altis* scriptum reperiatur. Sed enim Mediceum, et plura, atque ex his probatiora sæpius reperta, non *altis*, sed *ingens* legunt: ut si ad *telum* referatur, cum Homerica sententia faciat, βριθὺ, μέγα, στιβαρόν. Sed enim Ti. Donatus, et *ingens* agnoscit, et epitheton adcommodat Æneæ, dum ait, 'Iugens, animo scilicet et corpore.' *Pierius.*

Portis sese extulit] Homerus in Iliad. H. Ὡς εἰπὼν πυλέων ἐξέσσυτο φαίδιμος Ἕκτωρ. *Ursinus.*

443 *Antheusque Mnestheusque ruunt*] Servavit τὸ πρόπον. Necesse enim erat ut vulnerato duce, multi cum eo in castra remanerent. *Servius.*

444 *Fluit*] Plut. in vita Alex. hac metaphora, ἐπικυμαίνειν τὴν φάλαγγα. *Cerda.*

445 *Miscetur*] Modo confunditur: alibi perturbatur: ut, 'Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.' *Servius.*

Pulsuque pedum tremit excita tellus] Ennodius Paneg. 'tellus excita tremuit concussione cornipedum.' Statius libro duodecimo Thebaidos in re simili, 'Tum montes undæque fremunt:' et libro quinto, 'Dat sonitum tellus.' Lucanus libro quarto: 'Tum campi tremuere sono.' Calaber libro undecimo περιστεναχίζετο δ' αἶα. Iterum: βρέμει δέ τε πᾶσα περὶ χθών. Habetur et hemistichium Virgilii libro septimo. *Cerda.*

446 *Vidit ab adverso venientes aggere Turnus*] Hic *aggere* pro eminentia posuit, de ea autem *aggerem* non possumus dicere, nisi si *viæ aggerem* dicere voluerimus, id est, concervationem, quam historici *viam militarem* dicunt: ut, 'Qualis sæpe viæ deprensus ab aggere serpens.' Quidam ambiguitatem volunt utrum ipse Tur-

pus in aggere, an venientes ex aggere. *Servius.*

Aggere] In Romano codice, et in iis qui apud me sunt, non omnino contemnendis, atque in aliquot aliis manu scriptis, *agmine* legitur. Sed enim Ti. Donatus dubio procul *aggere* videtur agnovisse. *Pierius.*

447 *Gelidusque per ima, &c.*] Silius libro decimo quarto, 'gelidus per viscera sudor Corpore manabat tremulo.' *Cerda.*

448 *Prima ante omnes*] Ut, 'Primus ibi ante omnes:' et *ante omnes* Latinos solum audit. *Servius.*

449 *Tremefacta refugit*] Quæritur, cur Juturna, cum hic acie excedat *tremefacta*, mox tamen inducitur reverteus? *Idem.*

450 *Atrum rapit agmen*] Pulveris nube coopertum: quidam autem *agmen* iter accipiunt; *rapit* autem festinat; ut sit, Ille campo aperto iter festinat pulveris plenum, et ipsa festinatione excitat: et ita dicunt, quoniam si *agmen* exercitum dicit, apertus campus esse non potuit bellatorum densitate completus. *Idem.*

Atrum] Explicuit per *atriciem* nubem pulveris. Ut Val. Arg. l. I. per *nigredinem* eo versu, 'Solymo nigrantem pulvere fratrem.' Quod accepit a Virgilio, qui in IX. 'nigro glomerari pulvere nubem:' et statim, 'tenebras insurgere campo.' *Cerda.*

451 *Qualis ubi, &c.*] Æneæ impetum nimbo comparat verbis ac numeris ejusmodi, ut multis Homericis opus sit ad adsequendam illius magnitudinem. *Scalig.*

Abrupto sidere] Vel immensa, vel magna tempestate; per *sidus* enim tempestas significatur: ut, 'Sorbet in abruptum fluctus:' item, 'scit triste Minervæ Sidus.' *Servius.*

Abrupto sidere] Cum *sidus* sumatur pro tempore, ut Georg. I. 'quo sidere terram Vertere, Mæcenas:' aut pro tempestate et intemperie, ut Æn. IV. 'hiberno moliris sidere classem:' confert bono judicio Germanus rem hanc ad ortus aut recasus siderum. Cum enim sub his tempestates soleant excitari, fit ut sic accipiatur more Latinorum, qui sæpe confundunt caussam cum re effecta. Ergo *abrumpi sidus* erit, abrumpi turbinem et tempestatem. *Cerda.*

452 *It mare per medium: miseris, &c.*] Statius plenius de hoc sensu; 'deflent sua damna coloni, Et tamen oppressos miserantur in æquore nautas.' *Heu* autem, ut solet, interjectionem ex sua persona interposuit. *Servius.*

It mare per medium] Cum in mari tempestatem ponat, credo allusisse ad comparationem Hom. Iliad. XIII, hanc: Οἱ δ' ἴσαν ἀργαλέων ἀνέμων ἀτάλαντοι ἀέλλῃ, Ἥ ῥά θ' ὑπὸ βροντῆς πατρὸς Διὸς εἶσι πέδονδε, Θεσπεσίῳ δ' ὁμάδῳ ἁλὶ μίσγεται, ἐν δέ τε πολλὰ Κύματα παφλάζοντα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης, Κυρτὰ, φαληριόωντα, πρὸ μέν τ' ἄλλ', αὐτὰρ ἐπ' ἄλλα: *Hi autem ibant molestorum ventorum similes turbini, Qui a tonitru patris Iovis vadit per campum, Magno autem cum strepitu mari miscetur, insuntque multæ Undæ æstuantes multisoni maris Turgidæ, spuma albicantes, prius quidem aliæ, deinde aliæ.* Ab utroque Valer. Argon. l. V. 'Fit fragor: ætherias ceu Iuppiter arduus arces Impulerit, manus aut imas Neptunia terras. Horruit immensum ponti latus; horruit omnis,' &c. *Cerda.*

453 *Horrescunt corda agricolis*] Hanc partem comparationis sumpsit ab alia Homer. Iliad. IV. Hoc enim admirandum in Virgilio, ut ex multis sæpe Homericis comparationibus unam compingat. Ὡς δ' ὅτ' ἀπὸ σκοπιῆς εἶδεν νέφος αἰπόλος ἀνὴρ Ἐρχόμενον κατὰ πόντον ὑπὸ ζοφύροιο ἰωῆς· Τῷδέ τ' ἄνευθεν ἐόντι μελάντερον ἠΰτε πίσσα Φαίνετ', ἰὸς κατὰ πόντον, ἄγει δέ τε λαίλαπα πολλήν· Ῥίγησέν τε ἰδὼν, ὑπό τε σπέος ἤλασε μῆλα: *Sicut quando e specula vidit nimbum caprarius vir Venientem per mare a Zephyri flatu: Illi autem procul niger*

existenti ut pix Videtur, gradiens per mare, adducit autem imbrem multum: Horrensque, conspicatus eum, cubque specum oves compulit. Aliquid et ab Homero et a Virgilio Valer. Argon. l. III. loquens enim de imminente nube: ' pendent mortalia longo Corda metu, quibus illa fretis, quibus incidat arvis.' *Idem.*

Dabit ille ruinas] *Dabit* pro *faciet;* Terentius, ' Quas turbas dedit?' et ipse, ' Et ingentem lato dedit ore fenestram.' *Servius.*

454 *Arboribus, stragemque satis*] Ecce hoc a Calab. l. I. Ὡς δ' ὅτ' ἐπιβρίσουσα μέγα στονόεσσα θύελλα, Ἀλλὰ μὲν ἐκ ῥιζῶν καμάδις βάλε δένδρεα μακρὰ, Ἄνθεσι τηλεθόωντα: *Sicut ubi ingravescens magno murmure venti procella, Arbores longas partim radicitus humi prosternit, Cum floribus virescentes.* Stragem hanc in re simili attigit Æn. II. ' sternit sata læta boumque labores:' et Statius: ' dolent sua damna coloni.' *Cerda.*

Ruet] Eruet, evertet. Terentius. ' Ceteros agerem, ruerem.' Nam aliter dictum est, ' ruit alto a culmine Troja.' *Servius.*

455 *Ante volant*] Jul. Scal. v. 3. ' Quomodo nimbum antevolant venti, si illum impellunt? quia nimbus crassior aër est. Itaque ventus et post, et ante, et cum illo.' Et *volant* de ventis, poësi grata. Ovid. Trist. III. 10. de Borea. ' jactatis insonet alis:' et de Noto Metam. I. ' madidis evolat alis:' et centeni. *Cerda.*

Sonitumque ferunt ad litora venti] Non dubium, quin Virgil. alludat ad prognosticum, cujus fit mentio Ge. I. verbis illis: ' resonantia longe Litora misceri.' *Idem.*

456 *Talis*] Taliter, simili modo. Sic paulo post, ' similis medios Juturna per hostes.' *Servius.*

Rhœteïus] Trojanus, a promontorio Trojæ. *Idem.*

Ductor Rhœteïus] Æneæ periphrasis: q. d. Dux Trojanus, a Rhœteo Trojæ promontorio. *Taubmann.*

457 *Densi cuneis se quisque coactis Agglomerant*] Densentur, ut cuneatim dimicent; scilicet, in cuneorum modum compositi, ut hostem facilius invaderent. *Servius.*

Cuneis se quisque coactis Agglomerant] Potes accipere poëtam, ut vere se milites in cuneos formarent ad irrumpendum. Vel simplicius, ut tantum indicet confertum militem. Ad sermonem Virgilii compactus ille Taciti: ' Illi veteris memores in cuneis congregantur densi undique:' ubi tantum densitas animadvertenda, non cuneus stricte sumptus. *Cerda.*

458 *Gravem*] Fortem. Sallust. ' Lusitaniæ gravem civitatem.' *Servius.*

560 *Cadit ipse Tolumnius augur*] Ut primus violator fœderis pœnas luet. *Idem.*

Cadit ipse Tolumnius augur] Lege Erasm. Chil. I. Cent. 2. c. 14. in Adagio, ' Malum consilium consultori pessimum.' *Cerda.*

462 *Tollitur in cœlum clamor*] Occiso eo qui auctor dirumpendi fœderis fuerat, exortus est clamor: et statim secuta fuga Rutulorum: *ut,* ' versique vicissim Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.' Et bene *vicissim,* quia Trojanos in fugam versos fuisse, exinde apparet, quod supra dixit, ' Subeunt equites, et spicula castris Densa cadunt mediis. *Servius.*

Tollitur in cœlum clamor] Aristoph. Vespis de clamore sublato ait, ἐς τὸν οὐρανόν. Alibi Noster, ' it clamor cælo.' Et quidem Virgilius delectatus est verbo *tollere* ad hanc rem: lib. IX. ' clamor tollitur:' lib. II. ' clamores ad sidera tollit.' Sic et Lucret. l. IV. ' tollunt clamores.' *Cerda.*

463 *Pulverulenta*] Plena pulveris, nam apud veteres *pulverulenta* dicebantur, sicut *vinolentum* dicimus, qui vino plenus est, et *temulentum,* qui temeto plenus est. *Servius.*

465 *Nec pede congressus, nec equo*]

Pedestres et equestres pugnas vocat, ubi inter equitem et peditem pugna est. Ut Æneidos x. ‘ et urgetur pugna congressus iniqua.’ *Idem.*

Nec tela ferentes Insequitur] Id est, nec fugientes nec contra stantes dignatur occidere. Et magna Æneæ ostenditur pietas, qui nec vulneratus irascitur, ut velit contra legem fœderis in bellum moveri. *Idem.*

Ipse neque adversos d. st. m. Nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes Insequitur] Sic vulgata fere omnia exemplaria legunt: neque desunt antiqui codices, qui lectioni adstipulentur. Romanus tamen codex, et Oblongus Pomponianæ deliciæ, legunt *aversos.* Quodque subsequitur, *nec pede congressos, nec equo:* antiqua fere omnia, quæ versamus exemplaria, legunt *nec pede congressos æquo:* in quo tria pugnarum genera, tres ferientium gestus animadvertas. Aut enim eos, qui terga dant, occidimus, et hoc exprimit *aversos.* Aut æquo resistentes Marte: hinc ait, *Nec pede congressos æquo.* Aut eminus ferientes: hoc illud est, *Nec tela ferentes Insequitur.* Horum sic pugnantium nullum ille dignatur sternere morti, sed ‘ solum densa in caligine Turnum Vestigat lustrans.’ Donatus vero *adversos* admittit, dum *obvios* exponit. Mecum vero sentit in altero, dum subjungit, ‘ Aut æquo pede congressos occidere.’ Quod vero legitur ‘ densa in caligine,’ in Romano codice *denso* est virili genere, contra Grammaticorum præceptionem. *Pierius.*

Ipse neque adversos] Aliqui hic legunt *aversos*, id est, fugientes, quia et statim consequenter *Insequitur:* ad eum modum quo in decimo de Mezentio: ‘ Atque idem fugientem haud est dignatus Orodem Sternere, nec jacta cœcum dare cuspide vulnus.’ Sed præfero *adversos:* hæc enim major Æneæ gloria.’ *Cerda.*

467 *Vestigat lustrans*] Repræsentat imaginem venatoris. Sic infra: ‘ Vestigatque virum.’ Ex re quoque venatoria Soph. in Ajace de quærente alium dixit: *κυνηγετοῦντα ἴχνη, venantem vestigia.* Idem.

Solum in certamina poscit] Est hec, quod in libro nono, ‘ in solo Volscente moratur:’ et Valerius Argon. l. vi. ‘ Canthum sequitur, Canthumque reposcit.’ *Cerda.*

468 *Hoc*] In Oblongo codice, *hinc* legitur: hoc est, hac de caussa. In aliis *hæc:* quod minime placet. *Pier.*

Virago] Dicitur mulier quæ virile implet officium, id est, mulier quæ viri animum habet: has antiqui *viras* dicebant. *Servius.*

469 *Aurigam Turni, &c.*] Totus hic locus ex Homero, apud quem leguntur hi versus in Iliad. E. ubi Palladem inducit aurigantem Diomedi, excusso Sthenelo auriga: ‘Ὣς φαμένη, Σθένελον μὲν ἀφ' ἵππων ὦσε χαμᾶζε, Χειρὶ πάλιν ἐρύσασ'· ὁ δ' ἄρ' ἐμμαπέως ἀπόρουσε· Ἡ δ' ἐς δίφρον ἔβαινε παραὶ Διομήδεα δῖον Ἐμμεμαυῖα θεά· μέγα δ' ἔβραχε φήγινος ἄξων Βριθοσύνῃ· δεινὴν γὰρ ἄγεν θεὸν, ἄνδρα τ' ἄριστον. Λάζετο δὲ μάστιγα καὶ ἡνία Παλλὰς Ἀθήνη. Quidam hoc loco, pro, *Metiscum* scribunt *Methyscum*, ut sit a Græco *Μέθυσκον.* *Ursinus.*

470 *Lapsum temone*] Sic sup. ‘ lapsum cervice.’ Cal. l. xi. *ἐκυπόδων πέσον ἵππων.* *Cerda.*

471 *Undantes*] Quia in motu, undarum modo flectuntur. *Servius.*

Undantes] Ita hoc dictum, ut a Lucilio, ‘ comas fluitare,’ et a Prudent. in Psychom. ‘ Sericaque infractis fluitent ut pallia membris.’ Ita Æn. v. ‘ undantia lora.’ Sic et Plaut. Epid. ‘ undantem chlamydem quassando facit:’ et Aristotel. (notat Germ.) de reptilibus in lib. *περ. ζώων, κυμαίνοντα, undabunda, fluctuabunda:* et motum illorum, *κύμανσιν, fluctuationem.* Non abludit conjungi infra *habenas* cum verbo aquarum; ait enim, ‘ irarumque omnes effundit habenas.’ Note

etiam traductum hoc verbum ad homines. Nam Afranius apud Nonium, 'Magnifice volo fluctuatim ire ad illum:' et Arnob. l. II. 'lumborum crispitudine fluctuaret.' *Cerda.*

473 *Nigra*] Audi Scal. Poët. III. 27. 'nigra hirundo ad differentiam ripariarum, quæ species est hirundinis non nigræ, neque ædibus assuetæ.' Hinc fortasse et Petron. dixit, 'urbana Progne,' cum discrimine ad ripariam et agrestem. *Idem.*

Domini divitis] Ab Catull. qui 'divitis domini hortulo.' Hom. Iliad. XI. ἀνδρὸς μάκαρος: quem enim nos *divitem*, Græci *beatum* dicunt. *Idem.*

474 *Pervolat*] Per magnas ædes volat. Nam more suo verbo dedit detractam nomini præpositionem. *Serv.*

Lustrat] Sanct. Hieronym. contra Helvid. 'Ille ad hirundinis modum lustrat universa penetralia.' *Cerda.*

475 *Nidisque loquacibus escas*] Ordo est, Escasque nidis loquacibus legens. *Servius.*

Nidisque loquacibus escas] Hypallage, nam hirundines loquuntur, non nidi: et *loqui* dicit. Sic Oppian. Hal. III. de hirundinum garritu, ἅπαν δὲ δῶμα λέληκεν: et quod hic λέληκεν, statim idem, κλάζουσι νεοσσοῖς, de pullis hirundinum: et sup. τρύζοντες. Ab Anacreonte etiam hirundo dicitur λάλη, *loquax*: et loco alio dat illi φωνάς. Pollux dat huic avi ψιθυρίζειν. Aristoph. in Ran. ἐπιβρέμεσθαι. Athen. l. V. χελιδόνος πολυκρότου. Virg. inf. *sonat*: et Georg. IV. *garrula*. Ut etiam Arnob. l. VII. 'hirundines garrulæ.' Theophrast. in characterib. χελιδόνων λαλίστερος dixit proverbialiter, *hirundinibus loquacior*. A verbo τρύζειν, quod præmisi, Latinum *trinsare*, quod de hac ave. Quin ab loquacitate, qua hæc volucris insignis, Græcis dicitur κωτίλλη. Est κωτίλλω, *loquor*, *garrio*. Ceterum ea hypallaga, qua Virg. 'nidis loquacibus,' ea (inquam) Iulius Montanus, 'nidis argutis.' Floruit ille sub Tiberio. Versus adducit Sen. epist. 122. 'jam tristis hirundo Argutis reditura cibos immittere nidis Incipit, et molli partitos ore ministrat.' Juvenal. etiam Sat. V. 'loquáci gaudebit nido:' et Ammian. l. XXII. loquens de Ibide, 'nidulis suis ad cibum suggerens ova serpentum,' id est, pullis, per hypallagam. Itaque non placet Nonius, qui explicat *nidos* Virgilii de avium fœtibus in Georg. IV. 'dulcem nidis immitibus escam.' Potius est, ut capias hypallagam, quod fit nullo incommodo Latii. Sunt enim qui quavis levi occasione fingunt nova vocum significata. *Cerd.*

476 *Vacuis*] Magnis: ut, 'vacua atria lustrat Saucius.' *Servius.*

Humida] De quadruplici genere humidi lege Notam Luysini Parer. II. 20. *Cerda.*

477 *Similis*] Pro *similiter*. Serv.

478 *Curru*] In antiquis aliquot codicibus *cursu* scriptum est. Ea lectio in Mediceo superne adnotata: in reliquis *curru* habetur. *Pierius.*

479 *Ostendit*] Hoc loco, ubi vana sunt quæ fiunt, magis placet quod in Romano codice legitur, *ostentat*. *Idem.*

480 *Nec conferre manum*] Cum Ænea; nam alios persequitur. *Servius.*

Avia] Ab ea scilicet parte qua veniebat Æneas. *Idem.*

481 *Tortos orbes*] Obliquas et implicitas vias. *Idem.*

Legit] Nihil est aliud, quam breviore cursu ire obviam Turno. Itaque hoc non abit ab his, quæ dicta l. XI. de Camillo eludente hostis gyros. *Cerda.*

482 *Vestigatque virum*] Inquirit: translatio a canibus. *Servius.*

Disjecta per agmina] Dissipata adventu Æneæ. *Idem.*

Per agmina magna] In Mediceo, et aliquot aliis codicibus, non *magna*, sed *longa* scriptum est; addita superne dictione *magna*, ut fieri solet, pro paraphrasi. *Pierius.*

485 *Aversos retorsit*] Pro *retorsit et*

vertit. Servius.

Aversos toties currus retorsit] In aliquo admodum exemplari *totiens* currus legitur, *us* geminato, Attiano more, uti etiam superius notatum diebamus. *Pierius.*

486 *Heu, quid agat*] Omne adversium verbo cohæret. Unde quia *heu*, *n*, et *atat*, et similia, verbo cohærere non possunt, separatam fecerunt alium partem orationis, scilicet interiectionem: quam sola Latinitas possidet. Sane hoc poëta dedit rerum miserationem movens. Alii ab Æneæ persona dictum accipiunt, ut diceret, 'Heu, quid agam?' *Servius.*

Fluctuat æstu] Apul. de Deo Socratis, 'salo mentis ad omnes cogitationum æstus fluctuare.' Creberrima hæc est metaphora, et alibi firmata atque illustrata. *Cerda.*

487 *Diversæque, &c.*] Ab hoc versu Tibull. III. 4. 'Diversasque suas agitat mens anxia curas.' *Idem.*

488 *Huic*] Pro *in hunc*: et est ordo, 'Huic dirigit.' *Servius.*

489 *Præfixa hastilia ferro*] Est hoc, quod Iliad. XV. κατὰ στόμα εἰμένα χαλκῷ: et III. δοῦρε κεκορυθμένα χαλκῷ: quasi *induta* et *munita ære*. Quod Eurip. in Herc. Fur. ξύνωπλα δούρατα: *armatæ hastæ*, id est, munitæ ferro. *Cerda.*

490 *Certo*] Ut sup. 'auras certa secat.' *Idem.*

491 *Se collegit in arma*] Ita se texit, ut nulla parte posset feriri. *Servius.*

Se collegit in arma] Clipeo se texit adversus ictum hastæ: supra l. X. 'seque in sua colligit arma.' Statius Theb. XI. 'in clipeum turbatus colligit artus.' *Farnabius.*

492 *Poplite subsidens*] Omnino ab Eurip. in Phœniss. ubi de Eteocle et Polynice latentibus sub clypeis ad evitandos ictus, ὑφίζανον κύκλοις: *subsiderunt sub clypeis*. Erat vero hoc ex arte militari. Veget. II. 16. 'Saltus quoque, et ictus facere pariter assuescant, insurgere tripudiantes in clypeum, rursusque subsidere.' *Cerd.*

Apicem tamen incita summum] Galeæ id est eminentia, quam Græci *comum* vocant, in qua eminent cristæ. Potest hoc tamen nomen et de sacerdote Flamine accipi, qui apice utuntur, quod in quarto plenius dictum est, nam subjunxit *vertice cristæ*. Serv.

Incita] Id est, cum impetu veniens. *Idem.*

Apicem tamen, &c.] Quod Ennius apud Macrob. VI. 1. 'tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne:' et est id, quod in cono galeæ erigitur; ut cfista. Turneb. XVIII. 3. *Taubm.*

494 *Tum vero assurgunt iræ*] Similis locus in X. 'sæve jamque altius iræ Dardanio surgunt ductori.' Præclare Plut. in vita Phocionis ait, hominum mores in adversitatibus reddi amarulentos, πικρὰ ἤθη, et pronos ad tristitiam, *μικράλυπα*, et inclinari ad iram, πρὸς ὀργάς. *Cerda.*

495 *Referri*] Id est, retro ferri. *Servius.*

496 *Multa Jovem et læsi testatur fœderis aras*] *Multa* pro *multum*, licet haberet justam caussam iracundiæ, quod et fugiebat Turnus, et ipse appetebatur insidiis: non tamen ante prorupit in bellum, quam Jovis fidem et læsa fœdera testaretur. *Idem.*

Testatus] In antiquis fere omnibus *testatur* legere est. In Med. ultimus apex abrasus, et nota, quæ *testatus* legat, apposita. *Pierius.*

Aras] De discrimine inter *aras* et *altaria* multi multa. Sed verissimum est, illas esse, in quibus ἀραὶ, id est, *vota*, concipimus, sive in bonam sive in malam partem: nam ἀραὶ sunt, et *diræ* et *preces*, id est, εὐχαί. Altaria autem dicta ab eminentia sunt. Inde Gloss. *altare*, ἐπιβωμὶς. Fest. 'Altaria ab altitudine dicta sunt, quod antiqui Diis Superis in ædificiis a terra excitatis sacra faciebant.' Interpres Statii: 'Nominata sunt altaria, ad quæ sacrificantes manus porrigimus in altum.' Ergo illi, qui *aras* distinguunt ab *altari-*

bus, quod illæ sacræ sint Diis Inferis, ista Superis; aut quod illæ depressæ et fossæ in terra; si non errant, non certe explent notitiam. Itaque illæ dictæ a genere sacrorum, ista ab eminente forma. *Cerda.*

497 *Medios*] Qui inter ipsum sequentem et fugientem Turnum medii de hostibus erant. *Servius.*

Marte secundo Terribilis] Potest et 'Marte secundo' distingui, ut sequatur 'Terribilis sævam,' &c. potest et jungi, ut sit, 'Marte secundo Terribilis.' *Idem.*

498 *Nullo discrimine cædem Suscitat*] Indiscrete obtruncat universos, quibus ante pari pepercerat modo. *Id.*

499 *Irarumque omnes effundit habenas*] Potestatem, facultatem, id est, iræ permittit sæviendi liberam potestatem: ut, 'Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.' Et hic moderate locutus est. Nam Ennius ait, 'irarumque effunde quadrigas.' *Idem.*

Irarumque omnes effundit habenas] Ab Ennio, qui (citante Serv.) 'irarumque effunde quadrigas:' ut, 'plaustrum convitiorum' dicere solemus, Alii legunt, *effudit*. Silius ab Nostro, 'Effundit cunctam rabiem, irarumque procellas.' Liv. l. XXXVII. 'Effusissimis habenis stationem hostium invadit:' et Georg. III. 'runnt effusi carcere currus.' Græci ἀφεῖναι, ἐφεῖναι, ἐνεῖναι, quæ trita. Oppian. Hal. II. addit. λύειν τὰς ἡνίας. *Cerd.*

500 *Quis mihi nunc tot acerba deus*] Ac si diceret, nec Musa nec Apollo sufficiunt. Statius, 'Major ab Aoniis sumenda audacia lucis: Mecum omnes audete deæ.' *Servius.*

502 *Inque vicem*] Invicem. Nam *que* vacat. Alii *que* expletivam conjunctionem accipiunt. *Idem.*

503 *Tanton' placuit concurrere motu*] Apostropha cum exclamatione ad Jovem. Sane *tanton'* circumflectitur. Nam cum per Apostropham, Apocopen verba patiuntur, is qui in integra parte fuerat, accentus mutatur. *Idem.*

Tanton' placuit, &c.] In veteribus codicibus, et *tanton'* et *tanto* habetur. Sed enim *tanton'* notatur a Grammaticis, neque temere agnoscitur a Servio. *Pierius.*

Tanton' placuit] Cum sapore Virg. Claud. Eutrop. I. 'tantone libet mortalia visu Vertere?' et cum Homerico ipse Virg. Iliad. I. Τίς τ' ἄρα σφῶε θεῶν ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι: *Qui vos Deorum contentioni ad pugnandum commisit?* Cerda.

505 *Æneas Rutulum Sucronem*] Descriptio per alterna divisa, ut solent historici. *Servius.*

Ruentes Teucros] Modo fugientes, quos Sucro insequebatur. *Idem.*

Ruentes Teucros] Explico non de fugientibus, cum turba interpretum, nam stare ita sententia non potest. Non sic est: imo *ruentes* explica, invadentes. Ruebant scilicet Trojani una cum Ænea adversum Rutulos effuso impetu, nemine illos tardante, donec ventum ad Sucronem est militem validum. Hic se illis opponens fecit, ut loco sisterent, sed accedens Æneas, adortusque, ense illius transfodit latus inserto per costas. Qui enim hostem persequuntur, etiam dicâ possunt *ruere*, cum sæpe id fiat Incomposito et palabundo agmine. Sic Poëta clare inf. 'ruenti Hilo;' id est, instanti. *Cerda.*

506 *Statuit*] Indicat statariam pugnam. *Idem.*

Haud multa moratum] Id est, non diu moratum, quod scilicet vim Æneæ diutius sustinere non potuit. *Serv.*

Haud multa moratus Excipit] In Mediceo, et aliquot aliis veteribus, *morantem*; ut uno eum vulnere confectum ostendat. *Pierius.*

507 *Excipit in latus*] Figurata elocutio. *Servius.*

Qua fata celerrima] Indicat cor, quo transfosso, vide an celerrima sint fata. Calab. l. II. ita ait: διήλασε δ'

ἄμβρωμον ἔγχος Ἐς καρδίην, θυητοῖσιν ὅτη πέλει ἀκὺς ὄλεθρος: impegit hastam rigidam In cor, ubi velox mortalibus interitus est. Et l. XI. *κῆρες ὁμῶς φορέοντο βελέμνῳ Καίριον ἐς καρδίην, ὅθι περ νόος ἔξοχα ἀνδρῶν, Καὶ μένος, ὀτραλέαι δὲ παρὶ μόρον εἰλὴ κέλευθοι: Parcæ una cum jaculo ferebantur Ad opportunum cordis locum, ubi mens hominum sedet, Et robur, maturæque ad mortem sunt viæ.* Est hoc, quod Ovid. Metamorph. VIII. ' quaque est via proxima letho.' Huc pertinet scitum medicorum, qui ajunt in corde nunquam fieri posse *ἀπόστημα, apostema, abscessum*, præ celeritate qua mors sequitur illo semel icto. *Cerda.*

Crudum ensem] Modo *durum*, alias *crudelem*. Servius.

Crudo Transadigit costas et crates pectoris ense] In Mediceo, in Romano, et antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, *crudum Transadigit costas, et crates pectoris ensem*, scriptum observavi, quod etiam Servius agnoscit. Ex hoc vero superiorem lectionem communire possis, ubi de Turno legitur, ' crudum per costas exigat ensem.' Nam *durum* in aliquot codicibus legi dicebamus. *Pierius.*

508 *Et crates pectoris*] Donatus superfluam vult esse conjunctionem *et*, ut sit Epexegesis: adigit ensem per costas, id est, pectoris crates, ubi celerius fata complentur. Et hoc est, quod ait supra, ' Haud multa morantem.' *Servius.*

Crates pectoris] Ad eum modum, quo Pind. Od. Pyth. 6. *cancellatum opus favorum, μελισσῶν τρητὸν πόνον*: et Virg. Georg. IV. ' crates favorum.' Est vero in Poëta *ἓν διὰ δυοῖν. Cerda.*

509 *Amycum, fratremque Diorem*] Hi duo duces sunt etiam supra memorati: ut, ' nunc acris Orontis, Nunc Amyci casum gemit:' item, ' et nunc tertia palma Diores.' Unde ad terrorem populi, eorum capita religantur in curru. *Servius.*

510 *Hunc cuspide longa, hunc mucrone ferit*] Plane ex Hom. Iliad. XX. *Τὸν μὲν δουρὶ βαλὼν, τὸν δὲ σχεδὸν ὄρσε τύψας: Hunc quidem feriens hasta, hunc vero cominus gladio percutiens.* Cerda.

Hunc cuspide, hunc mucrone] Aliud enim *Cuspis*, aliud *Mucro*. *Cuspis* enim, Græcis *στύραξ, σαυρωτὴρ*, et *ὀβρίαχος*, ferrum illud est, quod in altero hastæ extremo *ἐνιδορατίδα* oppositam habet: quodque in terram defigebant, cum hastæ rectæ incumbebant. Ergo *Cuspidi* opponitur *Mucro*. Glossarium: *Mucro, ἄκρον σιδήρου. Mucrone, ἀκροξιφίδῃ.* Videatur Casaubonus ad Æneam Tacticum. *Taubmann.*

511 *Curru*] Aut septimus est, aut dativus casus antiquus secundum regulam, ne sit major a nominativo plurali. *Servius.*

Duorum] Pro *amborum*. Idem.

512 *Rorantia sanguine portat*] Ita alibi, ' rorantes sanguine cristas;' et, ' spargit rapida ungula rores.' Ros enim de quocunque liquore; ut Pind. Olymp. Od. 7. phialam scripsit *ἔνδον ἀμπέλου καχλάζουσαν δρόσῳ: intus roræ uvæ bullientem.* Stat. Theb. II. ' tum crines, ardentiaque ora cruentis Roribus, et tetra morientum aspergine manant.' *Cerda.*

514 *Mœstum Onyten*] Severum, naturaliter tristem, quem Græci *σκυθρωπὸν* dicunt, *ἀγέλαστον*, aut imaginatus est exspirantem. *Mittit* autem, socium supra memoratis. Sane *Onyten* Donatus dicit aut gentile esse, aut patronymicum, ut nomen ejus proprium sit *Echionius*. Sed hoc non procedit, quia neque patronymicum in *tes* exit: neque *Onytes*, a qua gente veniat, usquam lectum est. Proprium ergo est: et sequens versus erit, ' Nomen Echionium:' id est, Thebana gloria, per Periphrasin. Nam *Echionii* sunt Thebani a rege Echione. Unde quidam male legunt *Nomine Echionium*. Alii *nomen Echionium*, hoc est, genus, quemadmodum de matre *genus* dixit, accipiunt, ut ostendatur eum Echionis esse et Peridiæ fi-

lium, vel ab Echione genus ducentem. *Servius.*

Mittit] Pro, interficit, usitatum Nostro: sic, 'Huic comitem Butem conjecta cuspide mittit:' et, 'multos Danaum demittimus Orco.' Val. Arg. l. VII. 'demittere letho.' Hom. Il. v. ἀϊδωνῆϊ προϊάψειν· et VI. ἄϊδι προϊάψειν. *Cerda.*

515 *Nomen Echionium*] In antiquis plerisque codicibus legas *nomine Echionium*, quam lectionem improbat Servius: neque Donato assentitur, qui *Onitem* nomen vel patronymicum, vel gentile putat, et *Echionium* proprium. *Pierius.*

Matrisque genus Peridiæ] Periphrasis est: hoc est, filium Peridiæ. *Servius.*

516 *Lycia missos et Apollinis agris*] Vacat *et*, nam per Epexegesin Lyciam, arva Apollinis dixit, ut, 'Nunc Lyciæ sortes.' Appellat autem *Lyciam* a Lyce nympha, ex qua habuit Apollo filium nomine Lycadium. *Missos* autem, profectos: ut, 'Missus in imperium magnum.' *Idem.*

Lycia missos et Apollinis agris] Nam Apollo in Lycia celebatur. Sententia constat per ἓν διὰ δυοῖν. Quasi dicat: Missi erant ab agris, qui sacri in Lycia Apollini: et agros Myrinos describit, ut puto. Myra enim (nomen est urbis) in Lycia fuere Apollinis oraculo celeberrima. Stephanus hanc civitatem in Lycia constituit. Mart. l. IX. 'Campis dives Apollo sic Myrinis.' Plin. quoque XXXII. 2. meminit fontis, qui sacer Apollini in Myris Lyciæ. *Cerda.*

517 *Exosum nequicquam, &c.*] Sic supra, 'Injecere manum Parcæ.' Nam per transitum ostendit, urgentibus fatis, eum ad bella deductum, quæ nequicquam semper vitare cupiebat. Hunc autem Menœtem oriundo Arcada fuisse intelligimus, sed habitasse circa Argos. Nam Lerna palus est Argivorum, in qua dicit solitum eum fuisse piscari: nam hoc significat, 'Piscosæ cui circum flumina Lernæ Ars fuerat.' Et vetuste *flumina* pro fluore dixit: neque enim Lerna fluvius est: et sic *flumina Lernæ*, quomodo *Aventini montem*. Quæritur sane qui primus *exosum* pro *perosum* dixerit. *Servius.*

519 *Pauperque domus*] *Hic* et *hæc pauper* dicimus: nam *paupera* usurpativum est. Sic Plautus, 'Paupera est hæc mulier.' Sed hoc hodie non dicimus. Ea enim nomina quæ ablativo singulari in *e* exeunt, si fœminina ex se faciunt, similia faciunt: nec enim heteroclita iterum nomina, id est, alterius declinationis esse possunt: ut puta, quia *ab hoc hospite* facit, *hic* et *hæc hospes* dicamus necesse est. Lucanus, 'Hospes in extremis audivit curia tectis.' Nam ab *hoc leone*, *hic* et *hæc leo*: ab *hoc latrone*, *hic* et *hæc latro*: ab *hoc fullone*, *hic* et *hæc fullo*: ab *hoc nepote*, *hic* et *hæc nepos*. Nam ut *neptis* dicamus in Jure, est propter discretionem successionis admissum. Sciendum autem *hospita*, *paupera*, *leæna*, *lea* usurpata a poëtis esse. *Idem.*

Potentum Munera] *Munera* dicit obsequia: id est, officia, quæ pauperes divitibus loco munerum solvunt. Sane *munera* atque *munia* dicimus. *Idem.*

Nec nota potentum Munera] Liber vetustissimus Colatianus pro *munera* habet *limina*; quomodo locutus est Horatius Epod. 2. 'Forumque vitat, et superba civium Potentiorum limina:' quin autem hæc vera hujus loci scriptura sit, dubitandum plane non est. *Ursinus.*

520 *Pater*] Ipse pater, an pater ejus? *Servius.*

Conducta tellure serebat] Colonum significat eum, quem Græci γεωργὸν αὐτουργὸν vocant. Innuere etiam agrum videtur vectigalem et stipendiarium, qualem sub iisdem pene verbis vult innui Servius l. XI. 'Aurunci, Rutulique serunt, et vomere duros

Exercent colles.' *Germanus.*

521 *Ac velut immissi, &c.*] Duplex comparatio, ab igne et fluvio; ut etiam in l. II. 'In segetem veluti cum flamma furentibus Austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens.' Notat Scal. v. 8. Virgilii cantum longe feliciorem Homerico, qui Il. XI. duces suos duobus messoribus comparavit, nam præter casum segetis nulla vis est in re ipsa. Ait Poëta *immissi ignes*, ut in Georg. 'Diversa immisit sylvis incendia pastor.' *Cerda.*

522 *Arentem in silvam*] Pro *aridam.* Servius.

Virgulta sonantia lauro] Quæritur quid sit 'virgulta sonantia lauro.' Scilicet ipsa virgulta lauri; *sonantia* autem, cum crepitu ardentia. *Id.*

523 *Aut ubi decursu rapido, &c.*] Hom. Il. Λ. χειμάῤῥοις κατ' ὄρεσφιν ὀταζόμενος διὸς ὄμβρῳ Πολλὰς δὲ δρῦς ἀζαλέας, πολλὰς δέ τε πεύκας Εἰσφέρετ: et Lucret. l. I. 'quod largis imbribus auget Montibus ex altis magnus decursus aquai.' *Germanus.*

524 *Dant sonitum spumosi amnes*] Bellum semper incendio et fluminibus comparat. Sic in secundo, 'In segetem veluti cum flamma furentibus Austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens.' *Servius.*

525 *Suum populatus iter*] Postquam vastando sibi iter fecit: illa enim mavult H. Steph. quam, populatus quicquid sibi in itinere occurrit. *Taubm.*

Non segnius ambo Æneas Turnusque ruunt] Bene comparationibus diversis singula reddidit ad similitudinem veram, quia ambos ignibus aut fluminibus comparaverat. Ergo *non segnius* ad ignem retulit, quia *segnis* quasi *sine igne* sit; *fluctuat* autem ad amnes eum retulisse nulla dubitatio est. *Servius.*

526 *Ruunt per prælia*] In codicibus aliquot antiquis *ruont in prælia* legitur, sed *per* in pluribus. *Pierius.*

527 *Fluctuat ira intus*] Lucret. l. III. 'irarum fluctus.' Simocatt. I. 6. ἀνάζεσις αἵματος μέγαν τῷ Χαγάνῳ θυμὸν ἐκαύμανε: *fervor sanguinis excitavit in Chagano magnos irarum fluctus.* Quæ verba declarant et Lucretium et Virgilium; nam fluctus irarum a fluctuante et fervente sanguine. *Cerda.*

Rumpuntur] Pro fatigantur; et *fluctuat* et *rumpuntur* quia, 'nescia vinci Pectora.' Horatius, 'Pelidæ stomachum cedere nescii.' *Serv.*

Rumpuntur nescia vinci Pectora] Passeratius e Lucr. III. imitatum censet: 'inprimis vis est violenta leonum, Pectora qui fremitu rumpunt plerunque gementes, Nec capere irarum fluctus in pectore possunt.' *Taub.*

529 *Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem Nomina*] Hoc est, cujus majores omnes *Murrani* sunt dicti, et reges fuerunt: ut, 'per regesque actum genus omne Latinos.' Scimus enim solere plerunque fieri, ut primi regis nomen etiam reliqui possideant: ut apud Romanos *Augusti* vocantur, apud Albanos *Sylvii*, apud Persas *Arsacidæ*, apud Ægyptios *Ptolemæi*, apud Athenienses *Cecropidæ*. Unde superfluum, quod ait Donatus, debere nos accipere occisum Murranum, dum avos et atavos Turni commemorat, et effert laudibus maximis, per illud, 'Vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem Murranum.' *Servius.*

Avorum antiqua sonantem Nomina] Est hoc quod Propert. I. 13. 'illustres femina jactat avos:' et IV. 11. 'genus hic Rheno jactabat ab ipso.' Mart. v. 17. 'Dum proavos, atavosque refers, et nomina magna.' Quintil. Declam. 308. 'jactatione sanguinis.' Ut Virg. 'antiqua sonantem,' ita Valer. Arg. III. 'et Ophelten vana sonantem:' et Ammian. l. XXVIII. de quibusdam, qui se conspicuos dicebant prænominum claritudine: 'jam Tarraciis, jam Perrasiis, aliis-

est: animus iste ad contemnenda pericula paratus, ex meo fluxit. Ego te diu præceptis feci virum fortem, proxime quidem etiam exemplo.' Philost. vit. Apoll. VI. 14. ἔστω ὁ πατὴρ παράδειγμα ἀρετῆς τοῖς παισίν: *Sit pater filiis virtutum exemplar.* Pulcherrime Prudent. Hym. 10. περ. στεφ. 'Exemplum ad istud nitere o fortis puer, Generosa proles, matris et potentia, Omnes capaces esse virtutum pater Mandavit annos: neminem excepit diem, Ipsis triumphos annuens vagitibus.' Seneca Helviæ habenti Novatillam loco filiæ, ita scribit: 'Nunc mores ejus compone, nunc formam. Altius præcepta descendunt, quæ teneris imprimuntur ætatibus, tuis assuescat sermonibus, ad tuum fingatur arbitrium. Multum illi dabis, etiamsi nihil dederis præter exemplum.' Præcipue hæc exempla valent ad fortitudinem, quæ mens Poëtæ. Aristoteles libro quinto Politicorum dixit εἰκὸς βελτίους εἶναι τοὺς ἐκ βελτιόνων. Quæ verba ita reddidit Horat. 'Fortes nascuntur fortibus et bonis.' Et Sen. in Troad. 'Generosa in ortus semina exsurgunt suos.' Quot hic paginæ impleri possent? Sed nefas est sileri imitationem. Fortasse hæc sumpta ab Eurip. in Androm. ubi de Pyrrho (cujus pater est Achilles, Peleus avus) dicitur, Πηλέως τε γὰρ ἄξια, Πατρός τ' Ἀχίλλεως ἔργα δρῶν φανήσεται. Notetur domestica adduci exempla Æneæ, et Hectoris. Itaque quadrat locus Demosthenis tertio Olynth. οὐ γὰρ ἀλλοτρίοις ὑμῖν χρωμένοις παραδείγμασιν, ἀλλὰ οἰκείοις, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εὐδαίμοσιν ἔξεστι γενέσθαι. *Cerda.*

Avunculus] In antiquis aliquot exemplaribus *avoncolus*, prout in veterum monumentis scriptum esse superius non uno ostendimus exemplo. *Pierius.*

Avunculus Hector] Creusa mater Ascanii, soror Hectoris. *Taubmann.*

441 *Hæc ubi dicta dedit*] Ex Lucilii l. I. 'Hæc ubi dicta dedit, pausam facit ore loquendi.' *Ursinus.*

Portis sese extulit altis] Non desunt quidem antiquorum codicum exemplaria, in quibus *altis* scriptum reperiatur. Sed enim Mediceum, et plura, atque ex his probatiora sæpius reperta, non *altis*, sed *ingens* legunt: ut si ad *telum* referatur, cum Homerica sententia faciat, βριθὺ, μέγα, στιβαρόν. Sed enim Ti. Donatus, et *ingens* agnoscit, et epitheton adcommodat Æneæ, dum ait, 'Ingens, animo scilicet et corpore.' *Pierius.*

Portis sese extulit] Homerus in Iliad. H. Ὡς εἰπὼν πυλέων ἐξέσσυτο φαίδιμος Ἕκτωρ. *Ursinus.*

443 *Antheusque Mnestheusque ruunt*] Servavit τὸ πρέπον. Necesse enim erat ut vulnerato duce, multi cum eo in castra remanerent. *Servius.*

444 *Fluit*] Plut. in vita Alex. hac metaphora, ἐπικυμαίνειν τὴν φάλαγγα. *Cerda.*

445 *Miscetur*] Modo confunditur: alibi perturbatur: ut, 'Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.' *Servius.*

Pulsuque pedum tremit excita tellus] Ennodius Paneg. 'tellus excita tremuit concussione cornipedum.' Statius libro duodecimo Thebaidos in re simili, 'Tum montes undæque fremunt:' et libro quinto, 'Dat sonitum tellus.' Lucanus libro quarto: 'Tum campi tremuere sono.' Calaber libro undecimo περιστεναχίζετο δ' αἶα. Iterum: βρέμει δέ τε πᾶσα περὶ χθών. Habetur et hemistichium Virgilii libro septimo. *Cerda.*

446 *Vidit ab adverso venientes aggere Turnus*] Hic *aggere* pro eminentia posuit, de ea autem *aggerem* non possumus dicere, nisi si *viæ aggerem* dicere voluerimus, id est, concervationem, quam historici *viam militarem* dicunt: ut, 'Qualis sæpe viæ deprensus ab aggere serpens.' Quidam ambiguitatem volunt utrum ipse Tur-

pus in aggere, an venientes ex aggere. *Servius.*

Aggere] In Romano codice, et in iis qui apud me sunt, non omnino contemnendis, atque in aliquot aliis manu scriptis, *agmine* legitur. Sed enim Ti. Donatus dubio procul *aggere* videtur agnovisse. *Pierius.*

447 *Gelidusque per ima, &c.*] Silius libro decimo quarto, 'gelidus per viscera sudor Corpore manabat tremulo.' *Cerda.*

448 *Prima ante omnes*] Ut, 'Primus ibi ante omnes:' et *ante omnes* Latinos solum audit. *Servius.*

449 *Tremefacta refugit*] Quæritur, cur Juturna, cum hic acie excedat *tremefacta*, mox tamen inducitur revertens? *Idem.*

450 *Atrum rapit agmen*] Pulveris nube coopertum: quidam autem *agmen* iter accipiunt; *rapit* autem festinat; ut sit, Ille campo aperto iter festinat pulveris plenum, et ipsa festinatione excitat: et ita dicunt, quoniam si *agmen* exercitum dicit, apertus campus esse non potuit bellatorum densitate completus. *Idem.*

Atrum] Explicuit per *atriciem* nubem pulveris. Ut Val. Arg. l. I. per *nigredinem* eo versu, 'Solymo nigrantem pulvere fratrem.' Quod accepit a Virgilio, qui in IX. 'nigro glomerari pulvere nubem:' et statim, 'tenebras insurgere campo.' *Cerda.*

451 *Qualis ubi, &c.*] Æneæ impetum nimbo comparat verbis ac numeris ejusmodi, ut multis Homericis opus sit ad adsequendam illius magnitudinem. *Scalig.*

Abrupto sidere] Vel immensa, vel magna tempestate; per *sidus* enim tempestas significatur: ut, 'Sorbet in abruptum fluctus:' item, 'scit triste Minervæ Sidus.' *Servius.*

Abrupto sidere] Cum *sidus* sumatur pro tempore, ut Georg. I. 'quo sidere terram Vertere, Mæcenas:' aut pro tempestate et intemperie, ut Æn. IV. 'hiberno moliris sidere classem:' confert bono judicio Germanus rem hanc ad ortus aut recasus siderum. Cum enim sub his tempestates soleant excitari, fit ut sic accipiatur more Latinorum, qui sæpe confundunt caussam cum re effecta. Ergo *abrumpi sidus* erit, abrumpi turbinem et tempestatem. *Cerda.*

452 *It mare per medium: miseris, &c.*] Statius plenius de hoc sensu; 'deflent sua damna coloni, Et tamen oppressos miserantur in æquore nautas.' *Heu* autem, ut solet, interjectionem ex sua persona interposuit. *Servius.*

It mare per medium] Cum in mari tempestatem ponat, credo allusisse ad comparationem Hom. Iliad. XIII, hanc: Οἱ δ' ἴσαν ἀργαλέων ἀνέμων ἀτάλαντοι ἀέλλῃ, Ἥ ῥά θ' ὑπὸ βροντῆς πατρὸς Διὸς εἶσι πέδονδε, Θεσπεσίῳ δ' ὁμάδῳ ἁλὶ μίσγεται, ἐν δέ τε πολλὰ Κύματα παφλάζοντα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης, Κυρτὰ, φαληριόωντα, πρὸ μὲν τ' ἄλλ', αὐτὰρ ἐπ' ἄλλα: *Hi autem ibant molestorum ventorum similes turbini, Qui a tonitru patris Iovis vadit per campum, Magno autem cum strepitu mari miscetur, insuntque multæ Undæ æstuantes multisoni maris Turgidæ, spuma albicantes, prius quidem aliæ, deinde aliæ.* Ab utroque Valer. Argon. l. V. 'Fit fragor: ætherias ceu Iuppiter arduus arces Impulerit, manus aut imas Neptunia terras. Horruit immensum ponti latus; horruit omnis,' &c. *Cerda.*

453 *Horrescunt corda agricolis*] Hanc partem comparationis sumpsit ab alia Homer. Iliad. IV. Hoc enim admirandum in Virgilio, ut ex multis sæpe Homericis comparationibus unam compingat. Ὡς δ' ὅτ' ἀπὸ σκοπιῆς εἶδεν νέφος αἰπόλος ἀνὴρ Ἐρχόμενον κατὰ πόντον ὑπὸ ζεφύροιο ἰωῆς· Τῷδέ τ' ἄνευθεν ἐόντι μελάντερον ἠΰτε πίσσα Φαίνετ', ἰὸς κατὰ πόντον, ἄγει δέ τε λαίλαπα πολλήν· Ῥίγησέν τε ἰδὼν, ὑπό τε σπέος ἤλασε μῆλα: *Sicut quando e specula vidit nimbum caprarius vir Venientem per mare a Zephyri flatu: Illi autem procul niger*

que sonantibus originum insignibus multis.' *Cerda.*

Sonantem] Λαμπροστομοῦντα Æschylo: jactantem imagines majorum suorum. Lucr. l. III. 'Et crepat antiquum genus, et pietate repletum.' De *Murrano*, quo nomine Latinorum reges dicti, vide Æn. VI. 763. *Taubm.*

530 *Per regesque actum genus omne Latinos*] Horatius de Lamo, 'Et nepotum per memores genus omne fastos.' *Servius.*

Actum] Ductum. *Taubmann.*

531 *Ingentis turbine saxi*] In Romano, *ingenti*: sed magis placet, *ingentis saxi*. Pierius.

Ingentis turbine saxi] Æn. IX. 571. 'ingentis fragmine montis.' *Taubm.*

534 *Nec domini memorum proculcat equorum*] Id est, equorum domini immemorum. *Servius.*

Nec memorum domini proculcat equorum] Egregium πάθος, quia neque ipsi equi meminere eum esse suum dominum. A quo affectu non abit Ovidianus, quo proclamat miser a canibus laceratus: 'Actæon ego sum, dominum cognoscite vestrum.' *Cerda.*

535 *Ruenti Hilo*] In antiquis codicibus *Hylo* per *y* scriptum est. *Pierius.*

Ilo] Ita scribendum, non *Hilo*, jam Turn. monuit. Scias in mensione non absumi vocalem per synalœphan, idque ex vi Græca, scribitur enim Ἴλῳ. Itaque metire, *Ilo animis:* nam *o* non absumitur. *Cerda.*

536 *Aurata ad tempora*] Cum hoc dicatur propter galeam, lege quæ dedi ad exitum l. VIII. ubi de Augusto, 'geminas cui tempora flammas Læta vomunt.' *Idem.*

537 *Olli per galeam, &c.*] Locus plane Hom. Il. XIII. Οὐ δ' ἄρα χαλκείη κόρυς ἴσχεθεν, ἀλλὰ δι' αὐτῆς Αἰχμὴ λεμένη ῥῆξ' ὀστέον, ἐγκέφαλος δὲ Ἔνδον ἅπας πεπάλαικτο: *Neque ærea galea restitit, sed per ipsam Cuspis percupida rupit os, cerebrum vero Intus totum inquinatum est.* Atque etiam Iliad. XII. ubi Polypœtes Δουρὶ βάλεν Δάμασον κατὰ δεξιὸν ὦμον διὰ χαλκοπάρῃον, &c. *Hasta percussit Damasum per galeam æreus malus habentem.* Cerda.

Fixo stetit hasta cerebro] Quidam codices antiqui *fixa stetit asta*, legunt. In Mediceo *fixa* prius scriptum fuerat, inde alio atramento ducta circularis lineola in *o* literam. *Pierius.*

538 *Dextera nec tua te, Grajum fortissime Creten, Eripuit Turno: nec dii texere Cupencum*] Ita Æneam comparat Turno, ut eum superiorem esse significet. Nam quem Turnus interemit, virtus sua liberare non potuit: ei vero, quem occidit Æneas, ne sua quidem numina prodesse potuerunt. Terentius, 'Memini relinqui me Deo irato meo.' Sic alibi, 'nec Dii morientis Elissæ.' Singuli enim Deos proprios habemus, Genios. Sane sciendum *Cupencum* Sabinorum lingua sacerdotem vocari: ut apud Romanos Flaminem et Pontificem, sacerdotem: sunt autem *Cupenci Herculis* sacerdotes. Ergo quod huic proprium nomen de sacerdote finxit, bene dixit, *nec Dii texere sui.* Et quidam reprehendunt Poëtam hoc loco, quod in nominum inventione *deficitur.* Jam enim in IX. Cretea a Turno occisum induxit: ut, 'Cretea, Musarum comitem.' Sed et apud Homerum, et Pythæmonem et Adrastum bis ponit, et alios complures. *Servius.*

Grajum fortissime Creten] Vetera quædam exemplaria *Rheten* scribunt, plura *Creten.* Pierius.

539 *Nec Dii texere Cupencum*] Antiqua omnia hæc exemplaria *Cupencum* legunt per *c* in finali syllaba. Est et *Di* unico *i*, de quo sæpe dictum. *Idem.*

540 *Sui*] Dii *nostri* dicuntur, qui nobis propitii favent: Turneb. IX. 30. Ita Persius Sat. 5. 'Saturnumque gravem nostro Jove frangimus,' id est, nobis propitio. Terentius: 'Memini relinqui me Deo irato meo.'

Singuli enim proprios habere Deos credebantur. *Taubmann.*

541 *Clipei mora profuit ærei*] Antiqua omnia exemplaria, quæ volvimus, *æris* legunt : quamvis *ærei* cultum magis videatur. *Pierius.*

Ærei] Hæc synecphonesis crebra in Virgilio, in fine, initio, medio. Testimonia primi, hic *ærei*: in v. 'Unguibus anreis:' alibi, 'pondera balthei.' Alterius, in VI. 'ferreique Eumenidum thalami.' Tertii, cum ait, 'Terei, Protei,' &c. *Cerda.*

543 *Late terram consternere*] Aliud ex alio ostenditur. Nam per hoc corporis exprimitur magnitudo: ut, 'Stabant trecenti nitidi in præsepibus altis.' *Servius.*

544 *Phalanges*] Etiamsi vox ista signet aciem Macedonum, Livio tamen sæpe dicitur de Romano exercitu, et Cedren. pag. 323. *βαβέλας δὲ τῶν Ῥωμαίων φάλαγγος οὔσης*: *conferta Romanorum phalange.* Verum est tamen, ita fieri mentionem phalangis, ut fere semper cum respectu ad Macedoniam. De Nerone Suet. cap. 19. 'Parabat et ad Caspias portas expeditionem, conscripta ex Italicis senum pedum tyronibus nova legione, quam Magni Alexandri phalangem appellabat:' et Alexander Severus apud Herodian. lib. IV. lectissimam juvenum manum *Μακεδονικὴν ἐκάλει φάλαγγα*: *vocabat Macedonicam phalangem.* Aperio et Lectori observationem. Cum sermo est in Scriptoribus de re Macedonica, absolute dicunt *phalanx*. Quoties de aliis est sermo, milites dicebantur aut *phalangitæ*, ant *phalangarii*. Quibus vocibus significatur acies, non vera Macedonum, sed cum forma ad illam. Testimonium primæ vocis est in Livio l. XXXVII. ubi de exercitu Antiochi: 'Decem et sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur.' Alterius in Lampridio, qui de Alexandro Severo æmulante Magnum Alexandrum: 'Fecerat et phalangem triginta millium hominum, quos phalangarios vocari jusserat.' Virg. certe attributis rem hanc discernit. Nam hic, 'Argivæ phalanges:' et inf. 'Thuscorumque phalanx.' *Cerda.*

545 *Eversor Achilles*] Bene separavit: ut, 'Relliquias Danaum atque immitis Achilli.' *Servius.*

Nec Priami regnorum eversor Achilles] Quia ab occiso Hectore, quem Achilles interfecit, tota imperii ruina. Est *eversor καταλύτης, πορθητής.* Ovid. Metam. XII. 'Jam timor ille Phrygum, decus et tutela Pelasgi Nominis Æacidæ, caput insuperabile bello.' Statius etiam, 'Trojæ vastator Achilles.' *Cerda.*

546 *Mortis metæ*] Id est, mors, quæ meta est et finis: nam *metas vitæ* dicimus, non *mortis*; mors enim infinita est. Sciendum tamen ita hoc de Homero esse translatum, qui ait *τέλος θανάτοιο*, hoc est, finis mortis: nam in ipsa morte finis est. *Servius.*

547 *Lyrnesi domus alta*] Lyrnesos civitas est Phrygiæ. Unde fuit Briseis: et per transitum docet neminem posse fatorum statuta vitare: quando enim hic crederet, ibi se natum tam longe esse periturum? *Idem.*

Solo Laurente sepulchrum] Similis conquestio de diverso loco natalitii et mortis est in vetere inscriptione, 'Gallia quem genuit de gente Novem populorum, Itala terra tegit, Gallia quem genuit.' Apud Euripid. in Alcest. fit hæc precatio, quasi nihil majus ea esse possit: *εὐδαίμονας (παῖδας) Ἐν γῇ πατρῴᾳ τερπνὸν ἀπλῆσαι βίον. C.*

548 *Conversæ acies*] In bellum coactæ, vel inter se conversæ. *Serv.*

551 *Euandrique Arcadis alæ*] In antiquis omnibus exemplaribus *Arcades* scriptum observatur: quod minime displiceat, quia passim *Arcades* Virgilius nominat. *Pierius.*

552 *Pro se quisque viri*] Pro qualitate virium suarum: sicut in quinto, 'Pro se quisque viri, et depromunt

tela pharetris.' *Servius.*

Pro se quisque] Quia non tantum ductu, sed virtute militari rem gerebant, et *καθ' ἑαυτὸν*, ut Hom. loquitur. Sed et fortasse dicit, pugnasse eos *pro se*, id est, pro vita, ad eum modum, quo de Julio pugnante contra filios Pompeji in Hispania, ait Plut. *πολλάκις μὲν ἀγωνίσατο περὶ νίκης, νῦν δὲ πρῶτον περὶ ψυχῆς*: *Pugnavit sæpe pro victoria, nunc primum pro vita.* Porro imitationem jam alii aperuerunt. Ea sumpta ab Attio in Meleag. 'Gaudent, currunt, celebrant, herbam conferunt, domant, tenent Pro se quisque, cum corona clarum constat caput.' *Cerda.*

Summa nituntur opum vi] Hemistichium est Ennianum. *Servius.*

Summa nituntur opum vi] Ita in IX. 'Summaque evertere vi.' Adducit Macrob. VI. 1. versus Ennii, qui l. IV. 'Romani scalis summa nituntur opum vi.' Et l. XVI. 'Reges per regnum statuasque sepulchraque quærunt; Ædificant nomen, summa nituntur opum vi.' Apud Tull. Divinat. II. habetur hic versus, 'Crœsus Halym penetrans magnam pervertet opum vim.' *Cerda.*

Tendunt] Pro *contendunt*. Serv.

554 *Mentem Æneæ genetrix pulcherrima misit*] *Mentem*, consilium: ut 'Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.' *Misit* autem pro *immisit*. Et *pulcherrima* perpetuum epitheton est, nec ad negotium pertinens. Sane bona usus est œconomia, ut diceret instinctu numinis Æneam profectum esse ad civitatis excidium. Nam incongruum fuerat occupatum bello per se tale cepisse consilium. *Servius.*

Genetrix pulcherrima] Servii scholion hoc, 'perpetuum epitheton est, nec ad negotium pertinens,' ineptum est. An aliquid Maro non ad rem pertinens? Dicitur aliquid fieri *pulchre*, cum sapienter fit et opportune. Terent. Eunuch. 'Dixti pulchre, nunquam vidi melius consilium dari.' Plaut. Aulul. 'Neque ligna usquam vidi præberi pulchrius.' Sic et Græce *δέον*, quod sumitur pro *opportunitate*. Nam Plutar. in vita Cicer. quod omnes dicerent *ἐν καιρῷ*, ille *ἐν δέοντι*. Ergo *pulcherrima* dicitur Venus, quæ pulcherrimum attulit consilium, id est, sapientissimum et opportunissimum: et esse quidem potest hypallage 'genitrix pulcherrima misit mentem,' pro pulcherrimam mentem. Sic 'purpureos cristis juvenes,' pro purpureis cristis; et millena in uno Virgil. *Cerda.*

555 *Urbique adverteret agmen*] Id est, contra urbem. *Servius.*

Urbique adverteret agmen] Ovid. Trist. I. 2. 'jussæ me advertite terræ.' Sic et Ge. IV. 'terris festinem advertere proram.' *Cerda.*

558 *Acies circumtulit*] Vel exercitum suum huc atque illuc circumduxit, vel acies oculorum: et bona occasione pervenit ad id, ut Æneas civitatem posset aspicere. *Servius.*

559 *Immunem tanti belli*] Sine officio dimicandi. Et vult inobsessam intelligi, quasi sine periculo sit oppugnationis. Nam *immunis* est, qui nihil præstat, quasi sine muniis, hoc est, qui non facit munia. *Idem.*

Immunem] Doctissime: nam vox hæc e media militia. Erant *immunes*, qui aut ex lege aut ex beneficio vacabant. Liv. l. VII. 'immunes operum militarium:' et quidem *militibus immunibus* opponuntur *munifices*. Veget. 'Munifices appellantur qui munus facere coguntur.' Ammian. l. XXV. 'munifici gregarie.' *Cerda.*

Impune quietam] Quæ specialiter debuit pœnas luere propter fœdus abruptum. *Servius.*

560 *Pugnæ accendit majoris imago*] Subaudis *eum*. Idem.

563 *Nec scuta aut spicula densi Deponunt*] Ex eo quod non est factum, quod fieri soleat indicavit: ut supra, 'Defigunt telluri hastas, et scuta re-

clinant.' *Idem.*

Nec scuta aut spicula densi Deponunt] Elucet in istis mos Romanorum, qui armati aderant audituri suos Principes concionantes. Apud Claudian. de Bell. Gild. 'stat circumfusa juventus Nixa hastis, pronasque ferox accommodat aures.' Ammian. l. II. 'Progressus Princeps ambitiosius solito tribunal ascendit, signis aquilisque circumdatus, et vexillis, septusque totis armatarum cohortium globis.' Sic et apud alterum Plinium loquentis Trajani tribunal inducitur 'pilorum, signorumque horrore circumdatum.' *Cerda.*

564 *Celso medius stans aggere fatur*] Hoc quoque e more ducum, qui ab tumulo, ab aggere, a cespite concionabantur conspicui. De re hac jam plene Lips. de Milit. Rom. IV. 1. Plutarch. in vita Pomp. de hac re loquens, ὁ (βῆμα) ποιοῦσιν αὐτοὶ τῆς γῆς ἐκτομὰς βαθείας λαμβάνοντες, καὶ καταλλήλων συντιθέντες: *quem suggestum faciunt grandibus cespitibus excisis, invicem accumulatis.* Ammian. l. XIX. 'celsoque aggere in speciem tribunalis erecto:' et l. XXI. loquens de Iuliano, 'saxeo suggestu insistens.' Vopiscus etiam in vita Probi meminit 'tribunalis cespititii:' et de illo Prud. Psychom. 'Exstruitur media castrorum sede tribunal Editiore loco, tumulus quem vertice acuto Exstitat in speculam, subjecta unde omnia late Liber inoffenso circumspicit aëra visu.' *Idem.*

565 *Nequa*] Pro *nulla*. Servius.

Esto] Sit. *Idem.*

Juppiter hac stat] Pro nobis religio est, quam læserunt Rutuli ruptis fœderibus. Novimus autem interfuisse fœderi et deos alios, et Jovis imaginem sceptri præsentia redditam. *Id.*

Juppiter hac stat] Pro nobis facit contra Rutulos fœdifragos. Vel, ut Scalig. IV. 16. Hic est modus, hæc via imponendi fatis finem. Hemistichium Ennii, ut Macrob. VI. 1. 'Non semper vestra evertit, nunc Juppiter hac stat.' *Taubmann.*

566 *Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito*] Tertia persona est *ito*, id est, eat: et hortatur eos ut in bellum ruant, quasi res fuerit ante disposita. Nam hoc dicit, Repentinum imperium nullam vobis afferat moram. Unde est illud paulo post, 'Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis.' *Servius.*

567 *Urbem hodie caussam belli, &c.*] Tres versus in Oblongo codice hoc habentur ordine: 'Urbem hodie caussam belli: regna ipsa Latini Eruam: et æqua solo fumantia culmina ponam: Ni frænum accipere, et victi parere fatentur.' Sed enim magis placet conditionalis oratio, 'Ni frænum accipere, et victi parere fatentur:' interposita *et* ante verbum *eruam*. Est et illud adnotandum, quod *freni* inter ea nomina reponitur a Carisio, quæ singularitate carent: quamvis secus a Virgilio dicatur, ut hoc loco. *Pierius.*

Caussam belli] Quia illic erat Lavinia. *Servius.*

568 *Frenum*] *Frenum* singulari numero raro lectum est; et quidam hunc versum per figuram Græcam dictum tradunt: ὁμολογοῦσιν μέλλειν λαβεῖν. *Idem.*

Ni frenum accipere] Sic et Sophocl. in Electra, στόμια δέχεσθαι. Tib. *frenum mordere:* 'Non domito frenos ore momordit equus:' quamvis alii, *frenum mordere*, pro detrectare, et contumaciter respuere, accipiant. *Germanus.*

569 *Eruam*] Confidenter, quasi jam non bellum sit, sed expugnatio. *Serv.*

572 *Hoc caput, o cives*] Sic superius Drances a Turno, ut, 'O Latio caput horum et causa malorum,' id est, principium: potuistis enim quieti esse, si Latini fœdus servassent; et ad Latinos transfert crimen Turni. *Id.*

573 *Ferte faces propere*] Veteres plerique codices *properi* legunt, uti

superius, ' Circumstant properi aurigæ :' sed magis incitare videtur adverbium. *Pierius.*

Fœdusque reposcite flammis] Gravitate sermonum declamationi pondus imposuit. Nam hoc dicit, Flammas fœderis urbis innovemus incendio : nam *reposcite*, est revocate, innovate. *Servius.*

574 *Animis pariter certantibus*] Id est, certatim. Et ambitu verborum ψυχομαχεῖν, καὶ ψυχομαχίαν significavit. Polyb. de Carthag. *Taubmann.*

575 *Dant cuneum*] Quotiens in similitudinem cunei milites disponuntur. *Servius.*

Dant cuneum] Castrense et militare vocabulum, pro eo quod est, se in cuneum componunt. *Cuneus* autem per translationem sumitur pro peditum globo, in cunei formam redacto et glomerato, quæ Græcis στίφος et τάξις σφηνοειδὴς Aristidi, ita disposita, ut ab angustiore prima parte turbinatim in latum procedat et desinat : unde et constipatam quamvis turbam *cuneos* dicimus : ut supra eodem hoc libro, ' densi cuneis se quisque coactis Agglomerant :' et Cyprianus, ' stipatus clientum cuneis.' Sic et Græci, γόμφους, cuneos nonnunquam et condensatam turbam vocant. Apud Ælianum ἔμβολος est *acies* cuneata. Unde ἐμβολοειδὴς προβολὴ est impressio aginis in cuneum aut rostrum conformati, et pars machinæ, qua machina ingruit. *Germanus.*

Densa mole] Densi cum impetu. *Servius.*

576 *Scalæ*] Vide etiam de his Lips. in Rom. Mil. *Cerda.*

Improviso] Deest *ex*, ut sit, ex improviso. *Servius.*

Apparuit ignis] Pro *apparuerunt* : et est Zeugma, ut in primo, ' Cymothoë simul, et Triton adnixus,' pro *adnixi* ; non enim solus Triton adnitebatur. *Idem.*

577 *Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant*] Subaudis *improviso* : et hæc simul pronuntianda sunt, ut simul facta videantur : quo vehementer vis bellica possit agnosci. ' Primosque trucidant' autem, id est, qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes. *Idem.*

Primosque trucidant] In Oblongo codice *fatigant* : quod non ita placet. Nam in prælliis mos est, ut primi semper sint cædibus et periculis magis expositi : et ad aliorum terrorem, clementissimi etiam imperatores, expugnationis initio, cæde aliqua sævire soliti sunt. *Pierius.*

578 *Et obumbrant æthera telis*] Ita in XI. ' cœlumque obtexitur umbra.' Aristoph. Vesp. Τὸ δὲ τῶν τοξευμάτων, οὐκ ἦν ἰδεῖν τὸν οὐρανόν : *Videri cœlum non potuit præ imbre sagittarum.* Et sermo quidem est Aristophani de pugna, qua Miltiades dux Atheniensium fudit Darium regem Persarum in campis Marathonis. De Xerxe Aristid. in Panath. ὅστε νύκτωρ μὲν ἥστραπτεν ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ μεθημέραν δὲ νύκτα ἐπῆγεν, ὀσαχοῦ τοξεῦσαι κελεύσειε : *itaque et noctu diem inducebat auro atque argento, et die noctem, cum suos jaculari juberet.* De eodem in 2. Platon. ubi loquitur de Themistocle, ὁ δὲ ἥλιος συνεκρύπτετο τοῖς τοξεύμασι : *Sol autem telis obtegebatur.* Arbiter de ipso Xerxe, ' Solem texere sagittæ.' De eodem Sen. lib. de constantia Sapientis c. 4. ' Quid tu putas, cum stolidus ille Rex multitudine telorum diem obscurasset, ullam sagittam in Solem incidisse ?' Stat. Theb. VIII. ' Exclusere diem telis, stant ferrea cœlo Nubila, nec jaculis arctatus sufficit aër.' Alicui placebit *atratus* ab nigricante die, et latente Sole jaculorum copia. Plin. loquens de populis Orientalibus XVI. 36. ' his armis Solem ipsum obumbrant.' Ammian. l. XIX. ' sagittarum creberrima nube auras ipsas multitudine obumbrante :' et l. XXV. ' Persæ sagittarum volantium crebritate conspectum Solis rapiebant.' Eunod. Paneg. ' Si

cœlum lancearum imber obtegeret.' Silius libro nono, 'cœlumque et sydera pendens Abstulit ingestis non densa sub æthera telis.' Et l. II. 'Conditur extemplo telorum nubibus æther.' Et l. IV. 'Hinc pila, hinc Libycæ certant subtexere cornus Densa nube polum.' Lucan. l. III. 'emissaque tela Aëra texerunt.' Sed et ad res alias, non ad bellum tantum, sententia ea emanavit. Nam de locustis Plin. XI. 19. 'Solemque obumbrant:' et Valer. Argonaut. l. IV. de Harpyis, 'Cocytia nubes.' *Cerda.*

Obumbrant æthera telis] Telorum nube. Vide Not. Æn. XI. 611. *Taub.*

579 *Inter primos*] Inter duces, inter principes. *Servius.*

581 *Testaturquè Deos*] Id est, fœderis. *Idem.*

Testaturque Deos] Tale illud Consulis Varronis apud Liv. l. XXII. 'Testareturque Deos et homines hic, nullam penes se culpam esse, quod Annibal jam velut suam cepisset Italiam.' *Cerda.*

Iterum se] Donatus legit, *se invitum ad pr.:* quod præfert Fabricius, cum rem eandem dicere bis non debuerit; et caussa voluntatis coactæ additur; 'Bis jam,' &c. Duo autem fœdera Æneas cum Latino pepigerat: unum per Ilioneum legatum. *Taub.*

582 *Hæc altera fœdera rumpi*] Bis rumpi fœdera; bis Italos hostes fieri; bis se in prælia sæva compelli. Nam varie eandem rem iterat. Bis autem facta sunt fœdera, semel per Ilioneum: quando Latinus ait, 'Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est, Si jungi hospitio properat, sociusque vocari, Adveniat:' et, 'Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant:' et iterum paulo ante singulare certamen. *Servius.*

583 *Trepidos inter*] Hoc est, inter trepidos. *Idem.*

Exoritur trepidos inter, &c.] Semper nocua est discordia, sed potissimum in bello. Polyb. de hac re loquens l. I. ἦν ἀμφισβήτησις καὶ δυσχρηστία περὶ τοὺς ἡγεμόνας, ὃ πάντων ἐστὶ σφαλερώτατον: *Accidit, quod omnium periculosissimum est, ut dissiderent animis inter se duces.* Veget. III. 10. 'Inter hostes discordiarum serere causas sapientis est ducis.' *Cerda.*

584 *Reserare jubent*] Id est, volunt: ut Terentius, 'Jubeo Chremetem salvere.' *Servius.*

585 *Trahunt in mœnia regem*] Trahere volunt. Nam voluntas, animi est, non facti. Scilicet ut possit imminens videre discrimen. Donatus dicit 'trahunt in mœnia,' pro dilacerant in mœnibus rumoribus suis. Ergo *regem* de Latino dixit, *mœnia* autem hic muros dixit. *Idem.*

587 *Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor*] Pene omnia verba comparationis ad supradictum pertinent bellum. Nam ita apes inclusæ sunt, ut homines qui obsidentur. Ita civitatem, timentium latebras dicimus, sicut apum sunt alvearia. Item pastor ut rex, et revera pastor est, et ductor exercitus, ut Homerus ποιμένα λαῶν. *Pumicem* autem iste masculino genere posuit: et hunc sequimur: nam et Plautus ita dixit: licet Catullus dixerit fœminino. *Idem.*

Inclusas ut cum, &c.] Sumptum ab Apoll. Arg. II. Ὡς δὲ μελισσάων σμῆνος μέγα μηλοβοτῆρες, Ἠὲ μελισσοκόμοι πέτρῃ ἐνὶ καπνιόωσιν, Αἳ δή τοι τείως μὲν ἀολλέες ᾧ ἐνὶ σίμβλῳ Βομβηδὸν κλονέονται, ἐπιπρὸ δὲ λιγυόεντι Καπνῷ τυφόμεναι πέτρης ἑκὰς ἀΐσσουσιν: *Haud secus quam apum examen magnum opiliones, Aut apiarii in petra fumigarunt, Quæ tum confertim in alveari Cum strepitu turbantur, plus æquo vero crescente Fumo infestatæ e petra raptim effunduntur.* Et *inclusas* ait Poëta; nam in alvearia sua se statim apes recipiunt in summo metu. Plutar. cum allusione ad rem hanc in vita Pomp. loquens de piratis, ὥσπερ εἰς σμῆνος ἐδύοντο πανταχόθεν καταφερόμενοι τὴν Κιλικίαν: *Tanquam in alvearium, in Cili-*

ciam delati undique abdiderunt se. Cerd.

Latebroso in pumice] Intelligi hic cavum et erosum saxum jam Turn. animadvertit ab Plin. scribente XXXVI. 21. hunc in modum: 'Non prætermittenda est et pumicum natura; appellantur quidem ita et erosa saxa in ædificiis, quæ Musea vocant, dependentia, ad imaginem specus arte reddendam.' Vides specus formam; talem quippe amant apes. Ita et Propert. El. III. 3. 'Hic erat affixis viridis spelunca lapillis, Pendebantque cavis tympana pumicibus.' Et Ovid. Amor. I. 3. 'speluncaque pumice pendens:' et Metamorph. l. III. in descriptione antri ait, 'pumice vivo.' Inde laudo doctum Germani scholion, κοίλῃ καὶ σπηλαιώδῃ πέτρᾳ: *in cava petra et ad formam speluncæ.* Quod consentit cum Hom. qui Il. II. loquens de habitaculo apum, πέτρης ἐκ γλαφυρῆς, *ex petra scalpta, cava.* Id.

588 *Fumo amaro*] Qui elicit lachrymas. *Servius.*

Fumoque implevit] Exigi e latibulis suis fumo apes, et hac una re expugnari, certum. Calab. l. III. ait, illas cruciari καπνοῦ ὑπὸ βιαίης, *violentia fumi:* et alveare expugnari καπνῷ Plutarch. ait lib. de Auditione. Apud Aristophan. in Vesp. cum Bdelycleon dixisset, Παῖε, παῖ' ὦ Ξανθία τοὺς σφῆκας ἀπὸ τῆς οἰκίας: *Xanthia feri, feri, pelle vespas e domo:* respondit illico Xanthias, Ἀλλὰ δρῶ τοῦτ', ἀλλὰ καὶ σὺ τύφε πολλῷ τῷ καπνῷ: *Hoc ago ipsum, sed tu adure plurimum fumum excitans.* Confero et verba S. Cyrilli Alexand. Commentar. in Nahum num. 25. οἱ μελλιτοκόμοι κατὰ καιροὺς, ὅτε τὰ κηρία τῶν σύμβλων ἐξορύττειν ἐθέλουσι, πῦρ ἐνάπτοντες, καπνῷ τὰς μὲν μελίσσας διώκουσιν, ἵνα μὴ μάχωνται, καὶ καταστρώσωσι τοῖς κέντροις αὐτοὺς ἅθρόαι προπετόμεναι: *Apiarii cum suo tempore favos ex alveariis eximere volunt, ignem accendunt, et apes fumo persequuntur, ne densatim circumvolantes pugnent, et aculeis suis ipsos convulnerent.* De apiculis Ammian. l. XVIII. 'fumo pelluntur.' Ovid. Rem. I. 'suppositos fugiunt examina fumos.' Nazianzen. Orat. 20. ὡς καπνοῦ σμῆνος κινήσαντος, ἄλλος ἐπὶ ἄλλῳ διεγείρεται καὶ ἀνίσταται: *velut fumo apum examen movente, certatim omnes excitantur et exsurgunt.* Attingit et hoc Lycoph. loquens de Græcis, ὡς μέλισσαι συμπεφυμέναι καπνῷ: *ut apes fumo conturbatæ.* Vide præterea quæ dedi Georg. IV. ad illud, 'fumosque manu prætende sequaces.' *Cerda.*

589 *Trepidæ rerum*] Nescientes quid agant, ignaræ auxilii, hoc est, trepidæ de suis rebus. Terentius, 'Satagit rerum suarum.' *Servius.*

Trepidæ rerum] Ἀπορούσαι, ἀμηχανοῦσαι: ut supra, 'fessæ rerum.' *G.*

Cerea castra] Opportune hic *castra* de his rebus quæ nunc aguntur, in Georg. IV. 'Aulasque et cerea regna.' *Servius.*

Cerea castra] Ut in Georg. IV. 'Cerea regna.' Claud. Rap. II. 'cerea castra.' *Cerda.*

591 *Ater odor*] Nove: nam in odore quis est color? Sed hoc dicit, odore atræ rei, id est, fumi ater odor, pessimus: ut, 'fumoque implevit amaro.' *Servius.*

Nunc murmure cæco] In antiquis *tum* legitur pro *nunc.* Pierius.

592 *Fumus*] Tria nova simul: 'fumus amarus,' oculis scilicet: 'murmure cæco,' quia clausæ apes: 'ater odor,' quia in fumo odor. *Scaliger.*

593 *Accidit*] Quid proprie sit, elice ex Senec. epist. 110. 'Adhibe diligentiam tuam, et intuere, quid sint res nostræ, non quid vocentur: et scies plura mala contingere nobis, quam accidere.' Contingit enim, quod est ex voto: accidit, quod non e voto: et id probat ibi Seneca. Multa scilicet, quæ putantur esse mala, cedere sæpe ex voto: secus, multa, quæ bona esse putantur, habere dirum exitum. *Cerda.*

Fessis] Pro *adflictis.* Servius.

Etiam fortuna] Casus: nam omnis casus in potestate fortunæ est. *Id.*

695 *Tectis venientem prospicit hostem*] Aut e tectis prospicit: aut contra tecta venientem. *Idem.*

Venientem prospicit hostem] In Oblongo codice et in aliquot aliis *conspicit* habetur: quod magis moveret, propter periculi vicinitatem: sed enim *prospicit* Servius admittit, et vetera pleraque exemplaria consentiunt. *Pierius.*

596 *Incessi muros*] Invadi. *Serv.*

Incendi muros] Codices omnino aliqui veteres *incendi* legunt. Antiquitus enim contextis arboribus, lutoque aut calce illitis infartisque, mœnia construi solebant: quorum plurimus in Galliis usus fuit, teste Cæsare. Sed enim Oblongus, Mediceus, atque alii perveteres codices, *incessi* legendum ostendunt: quod Servius admittit, dum exponit *invadi*. Romanus ambiguus est unius mutatione literæ, in eo enim *incensi* legitur: sed cum alias primam ex duabus *ss* in *n* vertere consuerit, ut multa superius declarant citata loca, *incessi* crediderim esse debuisse: quum præsertim Arusianus in elocutionum exemplis, loci hujus Virgiliani testimonio, ostendat eleganter dici *incessitur illa res*: quare *incessi muros* longe lubentius legerim. *Pierius.*

Incessi] Id est, invadi: ita Servius: quam lectionem etiam Fabric. e Mss. probat veram: ita Georg. IV. 68. 'Regibus incessit magno discordia motu.' Agnoscit eam et Arusianus, in Exemplis Elocutionum Virgilianarum. Alii leg. *incendi*. Gul. Canterus Nov. Lect. VI. 28. leg. *inscendi*: quia præcesserit, 'Scalæ improviso,' &c. *Taubmann.*

596 *Volare*] Sic Lucret. l. I. 'volucrum flammarum.' Eurip. in Ione, *καπνὸς πέταται, fumus volat*: et in Troadib. *καπνῷ πτέρυγι, fumo alato*. Vide quæ scripsi Georg. II. ad illud, 'fumosque volucres.' *Cerda.*

598 *Infelix pugnæ juvenem, &c.*] Quia non putabat Turnum civitatem obpugnari passurum fuisse si viveret. *Servius.*

Pugnæ juvenem in certamine] Romanus codex *a certamine* legit, sed melius est *in*. Quædam vetera alia exemplaria *juvenem certamine* legunt, absque *a*, et absque *in*. Pierius.

Pugnæ in certamine] Sic alibi jungit 'prælia pugnæ:' ut Lucret. l. I. 'certamina belli.' Hom. sæpe *πόλεμον, μάχην*. *Cerda.*

599 *Mentem turbata*] Figurate: ut, 'Oculos suffusa.' *Servius.*

600 *Caputque*] Sicut supra dictum est, *Caput* dicebatur qui auctor et princeps alicujus rei gestæ fuisset; ut Æn. XI. 'O Latio caput horum.' *Servius.*

601 *Multaque p. m. demens effata furorem*] Verba noluit ponere, unde videtur diras significare. *Idem.*

Per mœstum effata furorem] In Oblongo codice *dolorem* est: quod non æque placet: neque quidem quod *effata* vel *affata* in nonnullis habetur. *Pierius.*

602 *Purpureos moritura manu, &c.*] Rem, quæ Flaminicæ competit, transtulit ad reginam. Flaminica enim venenato operiri debet: nam cum *amictus* dicit, opertam dicit, quæ res ad pallium refertur. *Servius.*

603 *Et nodum informis lethi*] Fabius Pictor dicit quod Amata inedia se interemit. Sane sciendum quod cautum fuerat in pontificalibus libris, ut qui laqueo vitam finisset, insepultus abjiceretur. Unde bene ait *informis lethi*, quasi mortis infamissimæ. Ergo cum nihil sit hac morte deformius, poëtam etiam pro reginæ dignitate dixisse accipiamus. Cassius autem Emina ait, 'Tarquinium Superbum cum cloacas populum facere coëgisset, et ob hanc injuriam multi se suspendio necarent, jussisse corpora eorum cruci affigi: tunc pri-

mum turpe habitum est mortem sibi consciscere :' et Varro ait, ' Suspendiosis, quibus justa fieri jus non sit, suspensis oscillis, veluti per imitationem mortis, parentari.' Docet ergo Virgilius secundum Varronem et Cassium, quia se laqueo induerat, letho perisse informi. *Idem.*

Nodum] Ita Propert. de hoc mortis genere II. 29. ' in collo jam mihi nodus erat :' et Petron. Sat. ' cervicesque nodo condebam.' Ambros. de Tobia c. 2. ' informis laquei nodum stringitis.' Inde Sedulius dixit, ' nodatis faucibus.' *Cerda.*

605 *Flavos Lavinia crines*] Antiqua lectio *floreos* habuit; id est, florulentulos, pulchros : et est Ennianus sermo. Probus sic adnotavit : ' Neotericum erat flavos, ergo bene floreos : nam sequitur, Et roseas laniata genas.' Accius in Bacchis : ' nam florei crines, vide, ut et propexi jacent.' In iisdem, ' Et lanugo florea nunc demum inrigat.' Pacuvius Antiopa, ' Cervicum floreos disperdite crines.' *Servius.*

Flavos Lavinia crines] Miror cum Servius asserat *floreos* antiquam esse lectionem, eam a posterioribus non admissam. Synizesis enim est adeo Poëtis insolita, ut hoc loco eam reformidare debeamus. *Pierius.*

606 *Et roseas laniata genas*] Moris fuit apud veteres, ut ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captivorum vel gladiatorum : quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, ut regis illa imago constitueretur. Tamen sciendum cautum lege Duodecim tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis, ' Mulier faciem ne carpito.' *Servius.*

Tum cætera] Præcessit, ' prima Lavinia,' sequitur ' tum,' eleganti consecutione. Ita et Propert. l. I. post illud, ' Cynthia prima suis miserum me cepit ocellis,' subjicit, ' Tum mihi constantis dejecit lumina fastus.' *Cerda.*

607 *Resonant plangoribus ædes*] In Oblongo codice *clangoribus* legitur : quod non placet, id enim tubarum est. In Mediceo autem *clamoribus* : sed *plangoribus* omnino melius. *Pierius.*

Resonant plangoribus ædes] Ego capio de percussione pectorum. Hanc enim doloris notam voluit dare ceteris feminis, ne æquarent dolorem Laviniæ, qui esse debuit maximus, et ideo in genas sæviit. Ovid. in Epist. ' Et plangit tenera pectora casta manu.' Vides ut plangorem dederit pectori. Sic et Homer. Iliad. XVIII. χερσὶ δὲ πᾶσαι στήθεα πεπλήγοντο : *manibus autem omnes percutiebant pectora.* Ut vero hic planctus describitur in regiis ædibus, ita Æn. II. ad imitationem regiæ Priami : *et* IV. post mortem reginæ. Vide et locum Eurip. in Alcestide, de planctu regiæ post hujus occasum. *Cerda.*

608 *Hinc*] Id est, de domo regia. *Servius.*

Infelix fama] Rerum infelicium nuntia : ut, ' infelix vates.' *Idem.*

609 *Demittunt mentes*] Desperant, sicut a contra, sperantes aliquid, erigunt mentes. *Idem.*

Demittunt mentes] Est hoc, quod Claudian. Eutrop. II. ' Tum vero cecidere animi, tantisque procellis Deficiunt septi.' *Cerda.*

610 *Conjugis attonitus fatis urbisque ruina*] Et privatis et publicis luctibus. *Servius.*

611 *Cuniculem*] Ex ætate pathos movit; non enim tam miserum est regem in miseriis esse, quam senem. *Idem.*

Immundo pulvere] Bene *immundo* addidit. Sic in Georgicis, ' Et cinerem immundum jactare per agros :' quia etiam ille pulvis, quo utuntur puellæ, *cinis* vocatur. Unde etiam et *cinifones* dicti sunt. Horatius, ' Custodes, lectica, cinifones, parasitæ.' *Idem.*

Canitiem immundo, &c.] Il. Σ. κόνιν ἀθαλέσσαν χεύατο κὰκ κεφαλῆς χαρίεν δ' ῥύσατο πρόσωπον: et paulo post: φίλῃσι δὲ χεροὶ κομὴν ῥύσατο δαΐζων: et Catull. de Ægeo, 'Canitiem terra, atque infuso pulvere fœdans:' et Calab. III. χαίτας ἐκ κεφαλῆς προθελύμνας δηϊόωντες Χευάμενοι δ' ῥύσαντο δόην φαμάθοισι κάρηνα. *Germanus.*

612 *Multaque se incusat*] In Romano codice desiderantur hi duo versus, 'Multaque se incusat, qui non acceperit ante Dardanium Æneam, generumque asciverit urbi.' Nempe, quia in undecimo iidem habentur. Sed enim non incongruum videtur versus eosdem, eadem superveniente rerum turbatione, hoc etiam libro repetitos esse: quum præsertim eam secum reprehensionem apportent, quæ Græci illius dicterii testimonio gravissima videri poterat: ὃς ἐξαμαρτεῖν ταὐτὸν οὐκ ἀνδρὸς σοφοῦ. *Pierius.*

614 *Bellator*] Epitheton peracti temporis. *Servius.*

616 *Minus successu lætus equorum*] Infirmitas animi ex equorum etiam tarditate veniebat: quia minus successus habebant equi jam fatigati. *Servius.*

617 *Attulit hunc illi cæcis terroribus aura*] Naturale enim est, ut a qua parte fuerit ventus, inde maximus audiatur clamor. Et mire 'cæcis terroribus,' quos nemo videret. *Id.*

Commixtum clamorem] Ex impugnatione, et morte reginæ. *Idem.*

618 *Arrectas aures*] Ad audiendum sollicitas. Terentius, 'Arrige aures, Pamphile.' *Idem.*

Arrectas aures] Plaut. Rud. 'arrexit aures.' Illustrabis satis verba hæc his quæ dixi Æn. I. ad illud, 'arrectis auribus.' De etymo *aurium* dixi alibi. Ducunt Grammatici ab *haurio:* unde signate Æn. IV. 'auribus hausi.' Sed sunt qui ducant ab *audio,* quod mihi fit probabile. Audi verba Isidori de spiritualibus differentiis: 'Aurium inditum est nomen a vocibus audiendis. Per immutationem enim literæ aures, velut sudes, sunt nominatæ. Per has enim voces atque sonum quasi per cochleam descendere, qui erectus in circulum orbemque moveatur.' *Cerda.*

619 *Inlætabile murmur*] Quæritur quis *inlætabile* dixerit. Ideo autem *murmur,* quia ferre solent quasi præsagium murmura, sive bona sive mala. *Servius.*

621 *Diversa clamor ab urbe*] Hypallage diversus clamor, aut ex variis partibus civitatis. *Idem.*

622 *Amens*] Egens consilii, nescius rei gerendæ. *Idem.*

624 *Currusque et equos*] In antiq. cod. *currum,* singulari numero. *Pierius.*

625 *Occurrit dictis*] Ejus orationis verbis obviam venit. *Servius.*

626 *Prima victoria*] Id est, primum. *Idem.*

627 *Sunt alii, qui tecta manu, &c.*] Ideo, quia scit Turnum de urbe maxime esse solliçitum. *Idem.*

Possunt] In antiquis plerisque codicibus *possint.* Pierius.

629 *Mittamus funera*] Alibi, 'morti mittere,' et 'demittere morti;' idque ab Hom. *Cerda.*

630 *Nec numero inferior, pugnæ nec honore*] Id est, nec pauciores interimis, nec minor te, quam Æneam, comitabitur gloria. Nam occisorum multitudo compensat hoc, quod tu fugientes interimis. Sane sciendum Juturnam, in hac omni oratione, occurrere quæstionibus tacitis. *Servius.*

632 *Prima per artem Fœdera turbasti*] *Prima,* aut inchoantia: aut tum prima; nam post datum augurium, quo animi omnium perturbati sunt, et post ejus orationem Tolumnius tela contorsit. *Per artem* autem, per fraudem, ut Æn. II. 125. 'Artificis scelus.' *Idem.*

634 *Nequicquam fallis*] Hoc est pro *non fallis.* Idem.

635 *Labores*] Hom. sæpissime πό-

vovs in re belli: et de equo militari, Georg. III. 'sitque laboranti similis.' *Cerda.*

636 *An fratris miseri letum*] Humile est, si ex persona Turni accipias. Ergo *miseri* ad animum sororis referendum est: et quod ait, 'Sed quis Olympo?' intulit, 'an ut videres?' subaudiendum ergo *tua sponte.* Serv.

637 *Nam quid ago*] Argumentum a necessario. *Jam* non est temporis, aut erit absurdum. *Idem.*

Spondet Fortuna] Quasi dicat: Nullus mihi Deus sponsor est, nulla Fortuna. Est itaque hoc quod lib. v. 'non si mihi Juppiter auctor Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo:' et Demosthen. Philipp. IV. *εἰ μὲν γάρ ἐστί τις ἐγγυητὴς ἡμῖν θεῶν: etiamsi Deus aliquis sponsor nobis fuerit.* Cerda.

638 *Vidi me voce vocantem*] Atqui hoc nusquam legimus: sed aut *κατὰ τὸ συνηθέμενον*, intelligimus: aut mortis est omen, audire se a mortuo vocari; aut audire quod non dicitur, videre quod minime occurrit. Sic in quarto, 'Hinc exaudiri gemitus, et verba vocantis Visa viri.' *Servius.*

639 *Superat*] Vivit: ut, 'Superatne, et vescitur aura?' *Idem.*

640 *Ingentem, atque ingenti*] Reddit quo potest modo illud Hom. *μέγας μεγαλωστί.* Tale et illud I. XI. 'Ingentemque animis, ingentem corpore et armis.' Neque abit versus Lucr. I. III. 'Et graviter magni magno cecidere ibi casu.' *Cerda.*

641 *Ne nostrum dedecus Ufens Aspiceret*] Sic est hoc, ac si diceret, Fortasse viveret, nisi ideo voluisset occumbere, ne nos victos videret: et est quale in XI. 'Ille mihi ante alios, fortunatusve laborum, Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret, Procubuit moriens.' *Infelix* autem in hoc bello, contra illud 'Insignem fama et felicibus armis:' et est argumentum ab honesto. *Servius.*

642 *Teucri potiuntur corpore et armis*] Id est, etiam sepultura caruit. Nam, ut in Homero legimus, de virorum fortium cadaveribus erat inter hostes grande certamen. *Servius.*

Teucri potiuntur corpore et armis] Accipit pro contumelia sua Turnus, caruisse Ufentem sepultura, et spolia ejus esse in potestate hostium. Hoc queritur Lucan. I. I. 'Cumque superba foret Babylon spolianda trophæis Ansonii, umbraque erraret Crassus inulta.' Ubi *trophæa* respondent *armis* Virgilii, et *errans umbra, insepulto Ufenti*: errabat enim anima insepulta ex doctrina Gentilium. *Cerda.*

644 *Dextra nec Drancis dicta refellam*] Id est, virtute: nam pro rei officio ipsam rem posuit; *dexteram* pro virtute, hoc est fortiter faciendo. *Servius.*

Dextra nec Drancis dicta refellam] Quod sup. 'ferro crimen commune refellam.' Sed quæ hæc Drancis dicta? illa credo, 'dum Troïa tentat Castra fugæ fidens, et cœlum territat armis.' Ista jam tum verbis diluit Turnus, et nunc dolet non posse *dextra.* Cerda.

645 *Turnum fugientem*] Ἐμφατικῶς Turnum. *Servius.*

646 *Usque adeone mori miserum est*] Tacitæ quæstioni occurrit. Et quidam hoc verbum reprehendunt *usque adeone*, melius dici *usque adeo.* Lucilius septimo, 'Usque adeo studio atque odio illius efferor.' Quidam sic accipiunt, 'Usque adeone mori miserum est,' ut non quasi confirmet, sed quasi interroget, quare dea sic de illo laborat ut vivat? cum satius sit honeste mori, quam turpiter vivere; ergo 'usque adeone' ut tamen tanta turpitudo ferenda sit. *Idem.*

Usque adeone mori miserum est] Quasi dicat, Non est miserum mori. Hæc quæstio erudite a Cicerone disputatur, in Quæstionibus Tusculanis. *Hertens.*

Usque adeone mori miserum est] Plin.

VIII. 21. 'Quapropter hoc primum quisque in remediis animi sui habeat, ex omnibus bonis quæ homini tribuit natura, nullum melius esse tempestiva morte.' Is qui mortem detrectat, et vult vivere turpem senectutem, dicitur a Pind. Olymp. Od. I. *ἀνδρῶν καλῶν ἄμμορος, bonorum omnium expers.* Sic l. IV. Dido *mortem orat*, ad amputandas animi anxietates. *Cerda.*

Vos o mihi Manes Este boni] Quasi per fantasiam relinquens superos, ad Manes convertit orationem. *Servius.*

647 *Superis aversa voluntas*] Quia, ut supra diximus, donec vivimus, curæ sumus diis superis: post mortem ad inferos pertinemus. *Idem.*

Boni] Propitii. Catull. 'bona te Venus juverit.' Sic Ecl. v. 'sis bonus, o felixque tuis.' *Cerda.*

648 *Sancta ad vos anima*] Quæ differentia *sancti* sit superius dictum est: hic *sancta* incorrupta accipiendum est, neque enim sacro aut religioso ejus anima tenebatur. *Serv.*

Sancta anima] Quo sensu *sanctam* accipiat, ipse explicat addens, 'atque istius inscia culpæ.' Itaque *sanctus* in Virg. est, cui nulla est mali conscientia: utique ὅσιος, ἅγιος, εὐσεγὴς, καθαρὸς, ut ait Bud. vel ἀκήρατος, ἀμίαντος, ἄχραντος, ut reddit Germ. Tu lege Macrob. Sat. III. 3. *Cerda.*

Istius inscia culpæ] Vel fugæ; quia fuga grande crimen est apud virum fortem: vel rupti fœderis et læsæ religionis; a qua re se dicit esse alienum, propter futura supplicia. *Servius.*

649 *Indignus avorum*] Græca figura: nam nos, *indignus illa re*, dicimus: contra, Græci ἀνάξιος στεφάνου, id est, *indignus coronæ Idem.*

651 *Vectus equo spumante Sages*] Pro, *cum veheretur*: ut, 'Et qua vectus Abas.' *Idem.*

Equo spumante] De equo Hom. Il. XI. ἄφρεον δὲ στήθεα: *spumabant pectoribus.* Noster in XI. 'spumantemque agitabat equum.' In VI. 'Seu spumantis equi.' Adhibetur spuma ab Hom. Il. XV. in nota iracundiæ; et ab Eurip. nam de irato Hercule, ἀφρὸν κατέσταζε: *distillabat spumam.* Cerda.

652 *Implorans nomine Turnum*] Ex multis rebus indicat perturbationem: quod festinans venit, quod per hostes, quod vulneratus, quod Turnum nomine appellat. Nam contumeliâ est nomine suo superiorem vocare: sic in Georgicis, 'Mater, Cyrene mater:' cum præmisisset, 'Et te crudelem nomine dicit.' *Servius.*

653 *Turbe, in te suprema salus*] Omnia quæ supra Juturna dixerat, oratio ista dissolvit. *Idem.*

654 *Fulminat Æneas*] Exaggeratio est: sic paulo post, 'Horrendumque intonat armis.' *Idem.*

Fulminat Æneas armis] Nonnus libro XXI. τεύχεσιν ἀστράπτων: *fulgurans armis.* Sed propius illud Plutarch. orat. II. de Fort. Alex. ἀλλ' ὁς σκηπτὸς ἐπέκοψε τοὺς ἄλλους, καὶ διέφθειρε: *Sed alios in morem fulminis succidit, ac perdidit.* Ibidem Alexandrum comparat πυρὶ κεραυνίῳ, *igni fulmineo.* Appian. Civil. v. οἷα σκηπτοφόρους ἐμπίπτων: *irruens in modum fulminis.* Eurip. in Rhes. hostes vocat *fulmina* cum ait, Τί μέλλετε Σκηπτοῦ 'πίδοντος πολεμίων; *Quod cunctamini Veniente hostium fulmine?* Neque hæc locutio solum referenda ad arma, quibus milites videntur fulminare: sed ad iram qua rapiuntur, ad eum modum quo de Medea dixit Eurip. οὐδὲ παύσεται Χόλου, σάφ' οἶδα, πρὶν κατασκῆψαί τινα: *neque cessabit Ab ira, bene scio, prius quam aliquem feriat fulmine.* Cerda.

655 *Dejecturum arces*] Quod dixerat, 'Et æqua solo fumantia culmina ponam.' *Servius.*

656 *Jamque faces, &c.*] Ut sit quare Turnus subvenire festinet. *Idem.*

Jamque faces ad tecta volant] Sup. 'ignes ad tecta volare.' Illud quod

sequitur, 'in te ora Latini,' &c. Est quod Marius apud Sallust. Jugurth. 'Intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse.' *Cerda.*

657 *Mussat*] Modo dubitat et cunctatur Rex ipse, in quo summa rerum est. Veteres *mussat* pro *timet*. Ennius *mussare* pro *tacere* posuit. Clodius Tuscus, *mussare* est ex Græco, *comprimere oculos:* Græci μύειν dicunt. *Servius.*

Mussat] Sup. 'stant mœsti, musantque Patres.' Potestatem hujus verbi indicant verba hæc Livii l. XXXIII. 'Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum clam mussantes carpebant.' Claud. Rapt. l. II. 'tacita formidine mussant.' Quod ab Lucret. qui l. VI. 'mussat tacito medicina timore.' Sidon. I. 3. 'Mussitat quidem juvenum nostrorum calcata generositas.' Donat. in illud Terent. Adelph. 'Mussitanda injuria adolescentium est,' ita ait: 'Mussare seu mussitare est, dissimulandi causa tacere, dictum vel a mutno, vel ab *m*, quæ litera est pressa ac fere nullius vocis.' Ad hoc verbum videtur mihi spectasse Ennius in fragmento quodam, cum dixit: 'Quod minimum est, neque, ut ajunt, *ms* facere audent,' id est, *neque audent mussare*. Cerda.

658 *Quos generos vocet*] Pro *utros:* pluraliter autem *generos* de exercitibus, quorum duces sunt Æneas et Turnus. *Servius.*

Aut quæ sese ad fœdera flectat] Aut nuptiarum fœdera, ut, 'Nec conjugis unquam Prætendi tedas, aut hæc in fœdera veni:' aut propter violatum fœdus, ut ideo dixerit 'quæ sese flectat ad fœdera,' quasi nec hoc remedium supersit, cum illa jam bello corrupta sint. *Idem.*

Quæ sese ad fœdera flectat] In Oblongo codice *mittat* legitur, pro demittat: verum non æque placet. *Pierius.*

659 *Præterea regina, tui*] Quia occurrebat, Amatam, si Latinus dubitat, regnam pro ejus partibus niti. *Servius.*

Tui fidissima] Tui amantissima. *Idem.*

Dextra occidit ipsa sua] Ut laquei ostenderet dedecus. *Idem.*

660 *Lucemque exterrita fugit*] Augmentum mali. *Idem.*

661 *Soli pro portis*] Contra illud, 'Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.' *Pro portis* autem, ante portas. Sallustius, 'Ex parte cohortium præcipere instructa et stationes locatæ pro castris.' Bene autem cum dicit 'pro portis sustentant acies,' et spem adhuc subveniendi dedit, et dicendo *Soli* addidit etiam necessitatem. *Idem.*

Acer Atinas] In aliquot *Asilas:* sed et superius *acer Atinas* habetur. *Pierius.*

Acer Atinas] Hunc Atinatem nomine urbis Atinæ vocavit, unde Atinates populi: nominibus enim celebribus suum poëma distinxit. Turneb. XXII. 3. *Taubmann.*

663 *Seges*] Elegans metaphora ad signandam telorum multitudinem, cuspidum, mucronum. Sic VII. 'horret strictis seges ensibus:' et III. 'ferrea telorum seges:' et Ge. II. 'densisque virum seges horruit hastis.' Cedren. p. 434. dixit δοράτων καλαμῶνα. *Cerda.*

Horret] Ab Græcis Latini. Homerus Il. XIII. Ἔφριξεν δὲ μάχη φθισίμβροτος ἀγχεσποι: *Pugna autem, quæ viros perdit, hastis horruit.* Ennius: 'Arma rigent, horrescunt tela.' Idem: 'Sparsis hastis longis campus splendet, et horret.' *Idem.*

664 *Deserto in gramine versas*] Huc atque illuc agis: ut, 'Æthiopum versemus oves: Homerus ἑσπερόων. Et bene *deserto gramine*, contra illud, 'Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.' *Servius.*

665 *Varia confusus imagine rerum*] Multiplici nuntio, quod regina periit,

quod urbs oppugnatur, quod omnes Latini in illum oculos referunt, quod dubitat Latinus quos generos vocet. *Idem.*

666 *Obtutu tacito*] Vario stetit vultu. Et *obtutus* est proprie, quem Græci *πρόσωπον*, id est, vultum dicunt. *Idem.*

Æstuat ingens, &c.] Hoc hemistichium, et sequentes duo versus integri habentur l. x. in persona Mezentii. Vide quæ ibi annotavi ad verbum *æstuat:* et deinde et illud, 'mistoque insania luctu,' ubi de conjunctione duorum affectuum, iræ et doloris. *Cerda.*

667 *Pudor*] Propter illud, 'Tu currum deserto in gramine versas:' vel *pudor*, quia in illum oculi referuntur. *Servius.*

Mixto luctu] Propter Amatæ cognitam mortem. *Idem.*

Insania] Quia in hostes fremebat: vel quia urbs oppugnabatur. *Idem.*

668 *Amor*] Quia mussat Latinus. *Idem.*

Conscia virtus] Quia fugere putatur, qui 'Currum deserto in gramine versat.' *Idem.*

669 *Ut primum discussæ umbræ*] Postquam mentis caligo discessit, quod sequentia indicant: ut, 'Et lux reddita menti est.' *Idem.*

Ut primum discussæ umbræ] Est hoc quod Claud. Eutrop. II. 'sensuque reducto.' Quod Ovid. Trist. I. 3. 'Ut tamen hanc animi nubem dolor ipse removit, Et tandem sensus convaluere mei:' ubi vocat *nubem*, quod Virgil. *umbras.* Cicero 'perturbationes animi' dixit. Ut Virgil. 'discussæ umbræ,' ita Propert. II. 16. 'Cum mihi discussit talia visa metus.' Et Poëta quidem sibi hæret; nam in Georg. 'cum Sol palantes discutit umbras:' quod accepit a Lucret. l. IV. ubi, 'discutit umbras.' *Cerda.*

Et lux reddita menti est] Catull. dixit, 'liquidaque mente vidit.' Latini alii 'serena mente,' quod idem. *Idem.*

670 *Ardentes ocul. orb. ad mœn. torsit*] Sic et Cicero Catilin. II. de Catilina urbe ejecto: 'Retorquet oculos sæpe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus esse ereptam luget.' Supra idem l. IV. 'oculosque ad mœnia torsit Regia:' et Eurip. in Medea: *ὀμμάτων δ' ἄπο κόρας στρέφουσαν, &c.* Ut autem hic, *oculorum orbes*, sic et de Œdipode a se ipso excœcato in Sophocl. Tyr. *ἔπαισεν ἄρθρα τῶν αὐτοῦ κύκλων, αὐδῶν τοιαῦθ'* et idem in Philoct. sub persona Philoctetæ, *πῶς ὦ τὰ πάντ' ἰδόντες ἀμφ' ἐμοὶ κύκλα ταῦτ' ἐξανασχήσεσθε, &c.* Germanus.

671 *Turbidus*] Plenus perturbationis. *Servius.*

Eque rotis] Hypallage elegans pro curru. Prop. I. 2. 'Avecta externis Hippodamia rotis.' *Cerda.*

672 *Ecce autem flammis*] Alia persuasio ex aspectu. *Servius.*

Ecce] Inducit hæc particula novum *παράδοξον* ad excitandam Turni conquestionem. Ea enim usos fuisse et Virgilium et Marcum Tullium in re inopinata et admiranda Pedianus notat. *Cerda.*

Tabulata] Ita etiam de turri alia libro secundo Æn. 'juncturas tabulata dabant:' et Lucan. l. IV. 'cunctas super ardua turris Eminet, et tremulis tabulata minantia pinnis.' *Idem.*

673 *Undabat vortex*] Exundabat: et bene in translatione permansit, ut vorticem undare diceret, vortex enim undarum dicitur: 'Vorticibus rapidis:' et 'Vorat æquore vortex.' *Servius.*

Undabat] Undæ instar incendium se effundebat. Ge. I. 'undantem ruptis fornacibus Ætnam.' *Taubmann.*

674 *Turrim*] De hac belli machina otiosum loqui in tanta luce. Scriptores *ambulatoriam* vocant. Poëta hujus *βάδισιν* satis notavit per *rotas.* Credo hujus usum nullum fuisse in

antiquo ævo Heroum, sed Poëtam respexisse ad posteriora tempora. *Cerda.*

Quam eduxerat ipse] Scilicet quod ei majorem creabat dolorem. Graviter enim dolemus si perire videamus illa quæ fecimus: *Eduxerat* autem, in altum fabricando sustulerat, ut alibi, 'Cyclopum educta caminis.' *Servius.*

675 *Subdideratque rotas*] Quo possit trahi ad ea loca, quibus hostis instabat. *Idem.*

Subdideratque rotas] Supra Æn. II. 'pedibusque rotarum Subjiciunt lapsus.' *Germanus.*

Pontisque extruxerat altos] In antiquis aliquot codicibus *instraverat* legitur, quod magis proprium est. Mediceus tamen *instruxerat* habet. *Pierius.*

676 *Jam jam fata, soror*] Sallustianum, 'Jam jam frater animo meo carissime.' *Servius.*

677 *Quo dura vocat Fortuna, sequamur*] Adduxi consimiles sententias libro v. ubi vide Notas ad illud, 'Nate Dea, quo fata trahunt, retrahuntque, sequamur: Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.' *Cerda.*

678 *Stat conferre manum Æneæ*] Placet: ut, 'Stat casus renovare omnes:' vel *stat*, certum est. *Servius.*

Stat, quicquid acerbi est, Morte pati] Aut quicquid in morte acerbum est placet pati: hoc est inferna supplicia, vel quid potest acerbus hostis inferre, sicut de Hectore legimus. Aut certe positivus sit pro comparativo: placet pati, si quid etiam morte acerbius invenitur. *Servius.*

Stat, quicquid acerbum est, Morte pati] *Acerbum* quidem Servius agnoscere videtur: sed in his antiquis exemplaribus nunc *acerbi*, nunc *acerbi est*, legitur. *Pierius.*

680 *Furere ante furorem*] Figura antiqua: ut, 'servitutem servit,' 'dolet dolorem.' Est autem sensus, Sine me bellicum furorem furere, scilicet priusquam ad eum veniam, ut pugnam mente concipiam, et instructus furore ad bella prorumpam. *Serv.*

683 *Rapido cursu media agmina rumpit*] Hinc Prop. III. 11. 'Ac Decius misso prælia rupit equo.' Bona imitatio, *prælia* pro *agmina*, et *equo* pro *cursu*, et *misso* pro *rapido*, tantum retinuit *rupit*. Cerda.

684 *Ac veluti montis saxum de vertice præceps Cum ruit*] Comparatio ipsa futurum ostendit eventum. Simul notandum quia sicut supra in prælio, ita nunc in comparatione præfertur Æneas. Nam Turnum parti comparat montis, montibus Æneam exæquat: et est comparatio de Homero sumpta: Ἕκτωρ Ἀντικρὺ μεμαώς· ὁλοοίτροχος ὡς ἀπὸ πέτρης, Ὅν τε κατὰ στεφάνης ποταμὸς χειμάῤῥοος ὤσῃ Ῥήξας ἀσπέτῳ ὄμβρῳ ἀναιδέος ἔχματα πέτρης, Ὕψι τ' ἀναθρώσκων πέτεται, κτυπέει δέ β' ὑπ' αὐτοῦ Ὕλη· ὁδ' ἀσφαλέως θέει ἔμπεδον, ὄφρ' ἂν ἵκηται Ἰσόπεδον, τότε δ' οὔτι κυλίνδεται ἐσσύμενός περ. *Serv.*

Ac veluti, &c.] Comparatio ex Il. XIII. quam Scalig. v. 3. utramque accurate, ut solet, inter se committit. *Taubmann.*

685 *Avulsum vento*] Proprie: nam Turnus ad bellum invitus adtrahitur. *Servius.*

686 *Aut annis*] Placuit Poëtæ, cui magnum judicium, hæc varietas. Alii post *seu* adhibent *sive*: ut Ovid. Trist. III. 'Seu temere expecto, sive hoc contingere fas est.' Et Horat. Od. I. 4. 'Seu poscat agna, sive malit hœdo.' Rejecit Virgilius, et maluit *seu*, *aut*. Cerda.

Annis solvit sublapsa] Pro multorum annorum sublapsum saxum, et quidam *lapsa*, quoniam non passiva specie, sed activa dictum volunt. *Servius.*

Annis solvit sublapsa vetustas] Lucan. l. IV. 'Cedere vel bellis, vel cuncta moventibus annis.' Propert. III. 2. 'Annorum aut ictu pondera victa ruent.' Ut Virgil. *solvit* ita

Plutarch. loco adducto, et in re simili διελύθη. Illud, *sublapsa vetustas*, est hypallage, pro *vetustas solvit sublapsum saxum*. Cerda.

687 *Mons*] Pars montis, et ἐμφατικῶς dictum est. Sicut supra, 'Haud partem exiguam montis.' *Servius.*

Improbus] Isidorus l. x. 'Improbus dictus, quod instat etiam prohibenti.' Certe Statium notat Bernartius τὸ *Improbus* vel pro magno, vel astuto et callido, vel audaci, ut alias in bonam partem fere semper usurpare: idque exemplis illustrat. *Taubmann.*

Magno actu] Magno impetu. *Serv.*

Actu] In aliquot antiquis codicibus *actu* habetur, et agnoscitur a Servio: sed in Oblongo, in Mediceo, et in Porcio *ictu* legitur, quod non displiceat. *Pierius.*

Actu] Id est, impulsu, impetu. In multis Mss. legi *ictu*, notat Pierius; nec sibi displicere ait. Propert. III. 1. 'Aut illis flamma, aut imber subducet honores: Annorum aut ictu pondera victa ruent.' *Taubmann.*

688 *Exultatque solo*] Mire sæpe exilit dum volvitur. *Servius.*

Solo] Dictum *solum*, quod *solo* teratur. Varro clare de Ling. Lat. l. IV. 'quæ solo teri possunt sola terræ.' Est autem proprie *solum* infimum pedis, et calceamenti solea. Quod jam notavit Josephus Scalig. Proprie itaque Plaut. 'qui auro habet suppactum solum.' Lucret. l. I. 'Avia Pieridum peragro loca, nullius ante Trita solo.' Ambros. Sermon. 74. 'Ignota erat ante Christum via vitæ, quæ nullius adhuc resurgentis fuerat temerata vestigio: at ubi Dominus resurrexit, nota facta, solo attrita est plurimorum.' *Cerda.*

690 *Ubi plurima fuso Sanguine terra madet*] Hypallage, ubi plurimo sanguine terra maduerat: sic supra, 'Sanguine in alto:' vel certe, ubi plurimum fuso sanguine madet terra. *Servius.*

691 *Sanguine terra madet*] Od. Λ. αἵματι δεύετο γαῖα· et, δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν. *Germanus.*

Striduntque hastilibus auræ] Homerus, συρίζουσα λόγχη, id est, stridor lanceæ. *Servius.*

Stridentque hastilibus auræ] In antiquis aliquot codicibus *stridunt* legitur: ut in Georgicis, 'Stridere apes utero:' utrumque enim dicimus. *Pierius.*

692 *Magno ore*] Pro *voce magna*. Servius.

693 *Parcite jam, Rutuli*] Referri hoc posse ad illud Iliad. III. Τρώων ἀνέεργε φάλαγγας· vel ad illud VII. ἄλλους μὲν κάθισον Τρῶας, jam Ursin. notavit. Estque ferme illud, quod sup. 'sedeant, spectentque Latini.' Sed mihi non dubium, quin totus hic locus factus fuerit ductu Eurip. in Phœniss. ubi Eteocles ore nuntii ait: 'O duces Græci,' (perstringo locum Latine, nec adducam plures versus) 'o vos Thebani, neque Polynicis causa, neque meas animas vendite. Ego periculum subibo solus, ego committam pugnam cum fratre; si sim victor, regnabo solus; si victus, accipiet ipse regnum.' *Cerda.*

Tela inhibete] Cohibete, suspendite: et est translatio a nautis. *Servius.*

Inhibete] Præclare hic Serv. 'Est translatio a nautis.' Nam *inhibeo* proprie est verbum nauticum, cujus potestatem jam Bayf. explicuit in opere de Navigiis. Estque *inhibere navem*, quod Græci dicunt, πρύμναν κρούεσθαι, et ἀνακρούεσθαι, sed illud primum frequentius. Est vero *navem inhibere*, illam retro agere, quasi puppim convertere, utique renavigare: non, cessare a navigando, ut quidam falso putant. Hæc enim cessatio Græcis est ἐποχή, quæ ἐποχὴ longe distat ab hoc πρύμναν κρούεσθαι. *Cerda.*

694 *Me verius unum Pro vobis fœdus luere*] *Verius*, justius: et sensus hic est, Justius est me unum pro omnibus rupti fœderis pœnas exsolvere. Alii veteri more dictum accipiunt, *verum*

enim quod rectum et bonum esset appellabant. Terentius, 'Id ne est verum modo? id est pessimum genus:' et item, 'Quod si astu rem tractavit, Dii vestram fidem! quantam et quam veram laudem capiat Parmeno.' Sallustius in primo, 'Ea paucis quibus peritia et verum ingenium est abnuentibus.' Idem: 'Perpenna tam paucis prospectis vera est æstimanda.' *Servius.*

Verius] Sumi hic pro *justius* Germ. notat, firmatque ab Tullio, qui pro domo: 'sed quid ad te, qui negas esse verum, quemquam Reip. extra ordinem præfici?' Ab Horat. qui, 'Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.' Vide hic Pontanum. Ita et doctissimus Ruderus accipit illud Martial. XI. 14. 'Propter te perit, hoc Labulle verum est?' Id est, hocne est justum? et laudat Livium l. XXXII. qui 'ceterum et sociorum audiri postulata verum esse.' *Cerda.*

695 *Decernere ferro*] Decertare, dimicare: aliter *decernere*, statuere, ut 'decernere Senatum' dicimus. *Servius.*

697 *At pater Æneas*] De hac Æneæ magnanimitate, qui urbem pæne expugnatam deserit, audito Turni nomine; vide Scaligerum III. 11. *Taub.*

698 *Deserit et muros, &c.*] Locus plane Calab. l. II. ubi de Achille, Αὐτίκα κἀλλιπε Τρῶας, ὅσους ὑπὸ χερσὶ δάιξεν Ἀμφ' ἄλλῃσι φάλαγξι, καὶ ἰσχανέων πολέμοιο Ἡλυθέν οἱ κατέναντι γε. Dicit videlicet omissam ab Achille inceptam pugnam et victoriam, ut contra unum pergeret Memnonem. *Cerda.*

699 *Præcipitatque moras omnes*] Valer. de Jasone l. IV. 'socios præcipitat, rumpitque moras.' *Idem.*

700 *Horrendumque intonat armis*] Sibi consentit; nam sup. de Ænea, 'fulminat Æneas armis.' Et de Augusto repræsentato ab Ænea Ge. IV. 'fulminat bello.' Est hæc laus pene ultra mortalem. Sic et Florus de Fabio Max. 'Captis superioribus jugis in subjectos suo more detonuit: ea namque species fuit illius belli, quasi in terrigenas e cœlo ac nubibus tela mitterentur.' *Idem.*

701 *Quantus Athon*] Hæc est vera lectio. Nam si legeris *Athos*, *thos* brevis est: et versus non stat. *Athon* autem dici accusativus indicat: nam *hunc Athona* facit, sicut *Apollon Apollona*. Quod autem Herodotus *hunc Athon* et *hunc Apollon* dicit, Atticæ declinationis est. *Athon* autem mons est adjacens Thraciæ, circa Lemnum insulam, in promontorio Macedoniæ. *Servius.*

Quantus Athos] In antiquis *Athon* legitur, scilicet ex Servii præcepto, quem nonnulli damnant, nescientes apud Græcos etiam Ἄθων, τὸ ὄρος, σὺν τῷ ν λέγεσθαι, quamvis et Ἄθως et Ἄθους ἐκ τοῦ Ἄθεος dicatur. *Pierius.*

Athos] Serv. in hunc locum ita scribit: 'Athon, vera est lectio, nam si legeris Athos, thos brevis est, et versus non constat.' Errat clare. Nam rectus hujus vocis est etiam Ἄθως per ω, ac proinde ratio Servii fragilis. Thucyd. l. IV. Ἄθως ὄρος ὑψηλόν. De excelsitate hujus montis vide Plin. IV. 12. Hic est mons ille, qui perfossus a Xerxe, quod, præter alios, etiam commeminit Æschin. contra Ctesiph. ὁ τὸν (ait) Περσῶν βασιλεὺς ὁ τὸν Ἄθω διορύξας. *Cerda.*

Eryx] Siciliæ mons supra Drepanum oppidum. *Servius.*

Coruscis ilicibus] Ita in I. 'tum sylvis scena coruscis.' *Cerda.*

702 *Nivali vertice se attollens pater*] Apenninus mons Italiæ est, de hoc Lucanus, 'Nulloque a vertice tellus Latius intumuit, propiorque accessit Olympo.' *Servius.*

703 *Pater Apenninus*] Est *Pater* nomen religionis. Inde Neptunus, Apollo, Juppiter dicti Patres. Ergo, quia montes religiosi veteribus, ideo 'Pater Apenninus.' Sic quia et flu-

vii religiosi, ideo, 'Da nunc, Tybri Pater.' Referri et attributum potest ad majestatem, dignitatem, honorem. *Cerda.*

704 *Troës, et omnes*] Græce declinavit, unde brevis est *es:* ut supra, 'Troës agunt.' *Servius.*

706 *Pulsabant ariete muros*] Ov. Pont. III. I. 'murus pulsatur ab hoste.' *Cerda.*

707 *Armaque deposuere*] Spectaturi, vel defessi, vel jussi ne quis possit iterum fœdus turbare. *Servius.*

709 *Inter se coisse viros, et cernere ferro*] Vera et antiqua lectio hæc est. Nam Ennium secutus est, qui ait, 'Olli cernebant magnis de rebus agentes.' Posteritas cœpit legere, *et decernere.* Secundum quam lectionem Synalœpha opus est, sed excluso *os*, ut sit 'Inter se coisse vir' et decernere ferro.' *Servius.*

Inter se coisse viros, et decernere ferro] Servius quidem *cernere* contendit ex Ennio legendum. Et Seneca l. VII. epistola prima, in eadem est opinione, dum dicit, 'Ne te longe differam, quædam simplicia in usu non erant, sicuti cernere ferro inter se dicebant. Idem Virgil. hoc probabit tibi, Inter se coisse viros et cernere ferro: quod nunc *decernere* dicimus.' Verum contra hos stat codicum pene omnium veterum auctoritas, in quibus legitur *et decernere.* In quodam tamen perveteri deest *et*, et ita legitur, 'Coisse viros, decernere ferro.' *Pierius.*

Cernere ferro] Ita lego. Extritio enim illa, quam aliqui adhibent, non est ævi Maroniani. Astruo itaque dici commode posse *cernere.* Nam Græci non solum διακρίνειν, id est, *decernere*, sed etiam κρίνειν, id est, *cernere.* Hom. Iliad. XVIII. στυγερῷ κρίνονται Ἄρηϊ. Heliodor. Hist. Æth. l. VII. ἄγων κριθήσεσθαι. Polyb. l. III. Τιβέριος φιλοτίμως εἶχε πρὸς τὸ τὴν ταχίστην κρῖναι τὰ ὅλα· et post pauca iterum, ἔσπευδε κρῖναι δι' αὐτοῦ τὰ ὅλα· *festinabat ut per se ipse summam rerum cerneret.* Ita reddit Casaubon. et adhuc ἐντειλάμενοι σὺν καιρῷ κρίνειν τὰ ὅλα γενναίως. Sequor etiam auctoritatem Senecæ, Servii, Mureti. Ait primus epist. 58. 'Quædam simplicia in usu erant, sicut cernere ferro inter se dicebant. Virgilius hoc probabit tibi:' mox advocat versum, in quo sum. Alter in hunc locum: 'cernere ferro, vera et antiqua lectio hæc est; nam Ennium secutus est, qui ait, Olim cernebant magnis de rebus agentes.' Tertius: 'desipit, si quis plus tribuit ulli libro, qui hodie reperiatur, quam aut Servii testimonio, aut Senecæ.' Juvat Ennium alio etiam dixisse loco, 'ferro cernamus utrique:' et Atticum, 'qui armis secum vellet cernere.' *Cerda.*

710 *Vacuo patuerunt*] Potest intelligi, Ut patuerunt corporis magnitudine. *Servius.*

Æquore campi] *Æquor* dicitur, quia locus, ubi prælium committitur, æquus esse debet: ne hostis hostem loci opportunitate superet. Xenophon: ἐν τῷ ἰσοπέδῳ μάχεσθαι· ita Æn. X. 'socii cesserunt æquore jusso.' Item: 'medium procedit in æquor.' Eundem locum alio modo *purum campum* dixit; silvis, arbustis, aut lacubus minime interseptum: infra vs. 771. Vide Desid. Herald. *Taub.*

711 *Procursu*] Una pars orationis est. *Servius.*

Conjectis eminus hastis] In Romano codice *conlectis* est; sed inemendate: melius enim *conjectis. Pierius.*

712 *Invadunt Martem*] Incipiunt pugnare. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

713 *Dat gemitum tellus*] Pulsu pedum. *Servius.*

714 *Fors et virtus miscentur in unum*] *Fors*, id est, casus, in Turno, *virtus* in Ænea. Nam in bello casus etiam plurimum valet. Cicero in Miloniana: 'Adde casus, adde incertos exitus, Martemque communem.' *Id.*

715 *Ac velut ingenti Syla summove*

Taburno] *Syla* mons est Lucaniæ; *Taburnus* mons Campaniæ. Sallustius de fugitivis, 'In silva Syla fugerunt.' Unde pessime quidam *Sylva* legunt: quia proprium appellativo non potest exæquari: unde bene proprium pro proprio junxit. *Idem.*

Syla] Pervetus codex *Silo* legit. Romanus *silva:* quam lectionem Servius improbat: Reliqua exemplaria recte *Syla*, qui Brutiorum mons, hodieque nomen retinet. *Pierius.*

Sila] *Sila*, nemus Brutiorum, hodieque nomen retinens, auctore Pier. et Fabricio. Vide J. Ortelii Thesaurum Geographic. in *Sila*. *Taburnus* autem mons Campaniæ est. *Taub.*

716 *Cum duo conversis, &c.*] Apollon. l. II. ἢν δ' αὖτις συνάροωσιν ἐναντίοι, ἠΰτε ταύρω Φορβάδος ἀμφὶ βοὸς κεκοτηότε δηριάασθον. Lucret. l. VI. 'ut non tam concurrere nubes Frontibus adversis possint,' &c. *Germanus.*

717 *Pavidi cessere magistri*] Proprie *magistri* sunt militum: *pastores* pecorum. Sed reciprocæ sunt istæ translationes. Nam et ductor militum, *pastor* vocatur, ut diximus supra, et *magistros pecorum* dicimus. Cicero, 'Quem magistrum pecoris esse dicebant.' *Servius.*

Magistri] Ita dicti ferarum curatores et pastores. In Ecl. 'oviumque magistros.' Georg. II. 'pecoris magistris.' De Aristæo curatore apum Ge. IV. 'Arcadii magistri.' Manil. l. III. 'Quadrupedum omne genus positis domitare magistris.' Sen. de Benef. I. 3. 'leonum ora a magistris impune tractantur.' Vocantur a Plutarch. in vita Æmilii πόλεων καὶ στυλάδων ἐπιστάται, id est, *præfecti*. Qua voce usus Terent. Eunuch. III. 1. cum ait: 'elephantis quem Indicis præfecerat.' *Cerda.*

718 *Mussantque juvencæ*] Dubitant: sicut, 'Mussat rex ipse Latinus.' *Servius.*

Mussantque] Dixi de hoc verbo alibi. Conjungit Poëta cum *metu*, ut Plaut. Aulul. 'per metum mussari.' Sulp. Sac. Hist. l. I. 'enimvero miseri trepidantes mussare.' *Cerda.*

Juvencæ] Signate, non juvenci. Indicat enim pugnas taurorum excitari propter amorem juvencarum. Ita Georg. III. 'Pascitur in sylva magna formosa juvenca; Illi alternantes multa vi vulnera miscent.' Vide ibi annotata. *Idem.*

719 *Quis nemori imperitet*] Hoc est, qui sunt in nemore: ut est, 'Sed tota æstiva repente.' *Servius.*

Quis pecori imperitet] Rom. codex cum altero perveteri *nemori* legunt: ut 'imperat arvis.' In aliquot aliis, 'quis nemori imperet, et quem tota armenta sequantur.' In Mediceo, 'quis pecori imperet, et quem:' quæ lectio etiam est in Porcio codice. In Vitaliano quoque, et in Delphio, *et* ipsum habetur, altera tamen dictione corrupta. *Pierius.*

Quem tota armenta sequantur] Est hoc, quod Stat. l. XI. 'trepidæque expectant prælia vaccæ;' et quod Ovid. Metamorph. IX. de eadem re loquens, 'spectant armenta, paventque Nescia quem maneat tanti victoria belli.' *Cerda.*

722 *Colla armosque lavant*] In antiquis aliquot exemplaribus *lavunt*, a *lavo, lavis*. Pierius.

723 *Haud aliter*] Antiqui codices quotquot habui, *non aliter* legunt. *Id.*

Tros Æneas et Daunius heros] Tacita commendatio a genere. Sic Valer. l. IV. in pugna Amyci et Pollucis, 'incensa mente feruntur. In medium sanguis Jovis et Neptunia proles.' *Cerda.*

724 *Complet*] In Oblongo *palust* habetur: in aliis, *complet*. Pier.

725 *Juppiter ipse duas æquato examine lances*] Aut poëtice dictum est, et ratione caret; nam Juppiter ignorare nihil poterat: aut certe illud quæritur, quis ibi de Turno et Ænea mortis adferat caussam. Nam dicunt philosophi mortem ad Deum mi-

nime pertinere: nam bona tantum præatat, nec ad eum, quæ mala sunt, pertinent; nam ideo et æquas lances sustinet: vel ideo a Jove hoc fit, ut Junoni aliisque deis necessitatis violentiam probet: an inquirit utrum tempus sit? Tamen sciendum locum hunc a Virgilio ita esse translatum, ut in Homero lectum est: Καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα, Ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε ταναηλεγέος θανάτοιο, Τὴν μὲν Ἀχιλλῆος, τὴν δ' Ἕκτορος ἱπποδάμοιο. Ἕλκε δὲ μέσσα λαβὼν, βέβη δ' Ἕκτορος αἶσιμον ἦμαρ. Ὤίχετο δ' εἰς Ἄϊδαο, λίπεν δέ ἑ Φοῖβος Ἀπόλλων. *Servius.*

Juppiter ipse, &c.] Locus ex Iliad. XXII. 209. quem vexant Critici. Vide Macrob. v. 13. Contra Scaliger v. III. acerrime defendit: et vel illam particulam, 'Quem damnet labor,' omnibus illis Homericis anteponendam esse adserit, quem videas. Turnebus XXIV. 3. dictum hoc putat ex ea cogitatione et sententia, qua prisci censebant res mortalium ab Jove velut libra quadam pensitari, unde et ὑψίζυγος a Poëtis dicitur, velut ex alto cælo omnia librans, &c. Item ζεὺς ζυγοστάτης et ἑτεροβρεκής. *Taubmann.*

Examine] *Examen* proprie est filum, quo trutina regitur. *Servius.*

727 *Quem damnet labor*] Id est, quem voto liberet labor præliandi, parta scilicet victoria, quoniam unusquisque ob incolumitatem recuperatam votis exsolvitur, id est, liberatur explicitis sacrificiis: ut est, 'Damnabis tu quoque votis.' Nonnulli sic tradunt: Quem labor suus liberet, quem mors urguet; nam in Jure cum dicitur, 'damnas esto,' hoc est, damnatus es, ut des; hoc est, damno te, ut des, neque alias libereris. Quidam *labor* pro militia intelligunt. *Servius.*

Quem damnet labor] Id est, a quo labor frustra suscipiatur. Scalig. Alii: quem labor morti destinet: ut sequentia καθ' ὑπερβολὴν addantur, 'Et quo vergat pondere letum.' Alii: qui damnetur labore, et duro labori additus sit. Servius, Nonius, et Sergius *damnet* exponunt *liberet*, parta scil. victoria: ut, 'damnabis tu quoque votis.' Atque hanc sententiam Jos. Castalio Observ. Decad. III. 9. unice defendit; ut et hanc lectionem e vulgatis edd. Nonii, et suo e membrana Ms. *Quem damnet labor, aut q.* non, *et.* 'Figura est,' inquit, 'ubi *labor* pro *virtute* ponitur, quæ quasi numen aliquod præsentissimum, vota sibi facientem 'votis damnet,' et ab incerti dubiique certaminis eventu sinistro eripiat, liberet, victoremque superato hoste reddat.' V. N. Bucol. v. Æn. v. 237. Jam vero, *aut* legendum, ipsum etiam suadere ait sententiam. Nam duorum, Æneæ ac Turni, dissimiles eventus a Jove ad libræ examen expendi. *Taubmann.*

Vergat] Apte posuit *vergat*: nam morientes inferos petunt. *Servius.*

Vergat] Καταβάτω. Tale quid Lucanus sub persona Pompeji, 'dignum est, quod quærere cures, Vel tibi quo tanti præponderet alea fati.' *Taubm.*

730 *Trepidi Latini*] Atqui læti esse debuerunt. Sed nimia Æneæ ostenditur virtus. Namque naturale est, ut sociis timori sit inferioris audacia. Unde nunc Latini sunt territi, ex eo quod superiorem ferire ausus est Turnus. *Servius.*

731 *Acies*] Aut exercitus, aut oculi. *Idem.*

Perfidus ensis] Prudent. Psychom. de gladio fracto, 'decorisque pudendi Perfida signa.' Huic directe opponitur illud IX. 'lorica fidelis.' et VI. 'fidum capiti subduxerat ensem.' Sed illustro hunc locum ex Galeno l. I. de usu partium, explicante, quis sit perfidus gladius, quis fidelis. Ejus verba sunt: οὕτως οὖν καὶ μάχαιραν ἀρίστην εἶναι φαμὲν, οὐ τὴν ἐκ κραύρου σιδήρου γεγενημένην, οἷος ὁ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἐστι μάλιστα, καί τι τάχιστά γε τέμνουσαν· ἀλλὰ τὴν εἰς τοσοῦτον ἥκουσαν σκληρότητος, ὁσ μητὲ αὐτὴν

θραύεσθαι ῥᾳδίως καὶ τέμνειν ἑτοίμως. *Cerda.*

732 *In medioque ardentem deserit ictu*] Romanus codex cum aliquot aliis veteribus legunt, 'Ardentem deserit ictum:' sed *ictu*, ut in Mediceo et in Porcio est, magis placet. *Pier.*

734 *Ut capulum ignotum, dextramque aspexit inermem*] Locus hic totus ad gloriam Æneæ pertinet. Namque id agit, ne videatur Turnus armorum vilitate superatus. Unde ei redditur gladius, quo etiam cum divinis armis ab Ænea possit extingui. *Aspexit* autem, quasi mirabundus quod fractus esset, cum putaret se gladium ferre Vulcanium. *Servius.*

735 *Cum prima in prælia junctos Conscendebat equos*] In codicibus, non tamen iis antiquioribus, *cum primum* legitur: sed magis placet *prima in prælia*, hoc est, initio belli, pugnæve. *Pierius.*

Præcipitem, cum prima in prælia, &c.] Respicit locum illum hujus libri, ubi Turnus, cedente ex acie Ænea vulnerato: 'subita spe fervidus ardet, Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus Emicat in currum, et manibus molitur habenas.' In hac itaque festinatione, quam hic *trepidationem* vocat, pro suo accepit gladium aurigæ. *Cerda.*

736 *Patrio mucrone*] Quo tempore vulneratum vidit Æneam. Sed supra de Turno, 'Simul aptat babendo Ensemque clypeumque; Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti Fecerat.' Modo ergo Metisci usus est ferro: et hæc ratio est: quod quamvis armatus suo gladio descendisset ad campum, tamen causa fœderis deposuisset arma; nam et de Ænea hoc dixit, 'Dextram tendebat inermem,' qui utique ad fœdus non inermis advenerat, nam dictum est, 'Hinc pater Æneas, Sidereo flagrans clypeo, et cœlestibus armis.' Sane *patrio*, modo paterno significat. Nam Dauni fuerat gladius: ut hic dictum est, 'Ensem, quem Dauno,' &c. Alias *patrium* a patria est derivativum. *Mucrone* autem pro gladio, a parte totum. *Servius.*

737 *Dum trepidat*] Dum turbatur, festinat, quod Græci ἐν ἀγωνίᾳ ἐστὶ, scilicet quando rupto fœdere, subita spe furibundus ardet. *Idem.*

Ferrum] Materiam pro opere posuit, ut solet: 'Jungit equos curru genitor.' *Idem.*

739 *Suffecit*] Valuit cædendis Trojanis fugientibus. De hoc instrumento non rudi, sed arte facto, Scalig. III. 7. *Taubmann.*

Arma Dei ad Vulcania] Hypallage pro *dei Vulcani arma.* Servius.

Postquam arma Dei ad Vulcania ventum est, &c.] Insistit procul dubio loco Calab. I. 11. πρῶτη δ' ἔβαλεν περιμήκετον ἔγχος Ἐσθλὴ Πενθεσίλεια· τὸ δὲ σάκος Αἰακίδαο Ἶξεν, ἀπεπλάγχθη δὲ διατρυφὲν εὖτε, Τοῖ' ἔσαν Ἡφαίστοιο περίφρονος ἄμβροτα δῶρα. *Cerda.*

740 *Mortalis mucro*] Mortali manu factus. *Servius.*

Mortalis mucro] Ab artifice mortali fabricatus. Sic infra vs. 797. 'mortale vulnus' exponunt quidam, a mortali illatum. *Taubmann.*

Glacies ceu futilis] Hoc loco fragilis. *Servius.*

Glacies ceu futulis] Nimirum ferrum ipsum conglaciari et concrescere docet Aristot. eo Meteor. l. IV. loco, ubi πῆξιν et τῆξιν metallorum aliorumque corporum pertractat. Unde et Lucret. 'Tum glacies æris flamma devicta liquescit.' *Futilis* autem χυδαῖος. Festus a fundendo, alii a *futio* et *effutio* deducunt, hoc est liquorem commissum non contineo, sed effundo. Unde *futile* vasis genus, dictum Donato, latissimi oris, ex altera parte arctum, quod statim, positum effundebatur. Ideo Vestalibus ceremoniis accommodatum et usurpatum. *Germanus.*

741 *Fulva resplendent fragmina arena*] In aliquot antiquis codicibus uni-

tatis numero legitur, *fulva resplendet fragmen harena:* sed magis amplum, et majoris admirationis est, 'resplendent fragmina,' quod in plures dissiluisse partes ensem ostendit. Illud vero inemendate legitur in quibusdam codicibus, *glacies cui:* quum dubio procul *ces* legendum sit. *Pierius.*

Fragmina] Ab hoc loco Prudent. Psych. 'Ictibus et vacuis hastilia fracta jacerent.' Et post pauca, 'Ira ubi truncati mucronis fragmina vidit, Et procul in partes ensem crepuisse minutas, Jam capulum retinere manu sine pondere ferri.' *Cerda.*

743 *Incertos implicat orbes*] Quod in v. 'alternosque orbibus orbes impediunt.' *Idem.*

744 *Undique enim densa Teucri inclusere corona*] Stratagema est. Nam postquam Turnum fugere videre Trojani, clauserunt loca, per quæ evadere poterat: aut non dedita opera inclusere Trojani, sed quod ita consederant. *Servius.*

745 *Atque hinc vasta palus*] Quæ nunc non apparet. *Idem.*

746 *Quamquam tardante sagitta*] Rom. codex, Mediceus, et pleraque alia exemplaria, *tardata* legunt, quippe *genua.* Pierius.

Tardante sagitta, &c.] In II. 'et vulnere tardus Ulysses.' Eurip. in Ione, ποδὸς μὲν βραδύ. *Cerda.*

747 *Cursumque recusant*] Retardant, scilicet genua quæ impediebat vulnus inlatum sagitta. Sane perite facit ut gladio non utatur Æneas, sed hasta eminus dimicare contendat: quia impediente vulnere non sequi poterat, nec in ictum consurgere. Unde est, 'Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta.' *Servius.*

748 *Pedem pede*] Plaut. Asin. 'pedem pede premit.' Est pulcherrimus hic vocum lusus. Ita Æn. I. 'pueri puer indue vultus:' ibidem, 'sic Venus, at Veneris:' et in v. 'calcemque premit jam calce Diores.' Livius l. XXIII. 'Annibalem pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum.' Frequens est in hoc lusu Quintil. in Declam. et Sen. Rhetor. Græci elegantes sunt in eodem. Eurip. in Androm. οὐκ ἀξιῶ Οὔτ' οὖν σε Τροῖας οὔτε σοῦ Τροῖαν ἔτι. Iterum: Ἀνδρὸς δ' ἁμαρτάνουσ', ἁμαρτάνει βίου: et, παῖς μόνου παιδὸς μόνος. *Cerda.*

749 *Inclusum flumine*] Comparatio Apollonii. Alterutro inclusum, aut flumine, aut formidine, aut duobus inclusum: infra enim ait, 'insidiis et ripa territus alta,' ut *insidias* pro formidine, *ripa* pro flumine posuerit,' *Servius.*

Inclusum veluti, &c.] Fugit Dolon in Iliad. X. fugientem insequuntur Diomedes et Ulysses: quos Hom. duobus comparat canibus feram sequentibus. Sed longe excellentius describitur hic Æneas Turno instans. Cujus exacta, venusta, grandis, efficax, numerosa, florida loquutio cujuscunque theatri exspectationem superat: Scalig. v. 8. Similia habet Apollonius Argon. l. II. item Oppianus in Piscationum IV. quæ observat idem Scaliger v. 6. et 9. *Taub.*

Si quando in flumine nactus] Rom. codex et aliquot alii *si quando flumine* legunt, absque *in*, quod tamen appositum et sententiæ et numero consulit. *Pierius.*

750 *Cervum, aut puniceæ*] Utrum figurate 'cervum instat:' an potius cervum nanctus alioquin instat? *Serv.*

Septum formidine pennæ] Lucanus: 'Claudit odoratæ metuentis aëra pennæ.' *Idem.*

Pennæ] In antiquis *pinnæ*, de quo satis alibi. *Pierius.*

Septum formidine pennæ] *Formido* in venatione lineam significat, vario plumarum nexu discolorem, qua terrentur apri, vulpes, lupi, ursi; sed potissimum cervi, &c. Nemesiano libr. Cyneget. *linea* dicitur. Oppianus l. IV. de Venat. δειμαλέην μήρυθον, id est, *lineam formidolosam* appel-

lat, et δεῖμα πολύχροον, id est, *formidinem multicolorem*. Ovid. 'Nec formidatis cervos includere pennis.' Georg. III. 'Puniceæve agitant timidos (cervos) formidine pennæ:' Turneb. v. 5. Sed de his accuratius, G. III. 372. Vide et Cæl. Rhodig. XVI. 11. et IX. 11. *Taubmann*.

751 *Venator canis*] Pro *venaticus*. Servius.

Latratibus instat] Ennius: 'Sicuti si quando vinculo venatica aheno Apta solet cani, forte feram si ex nare sagaci Sensit, voce sua nictatque, ululatque ibi acute.' Alia est ratio venandi apud Lucan. l. IV. sine latratibus: 'Aut dum dispositis attollat retia varis Venator, tenet ora levis clamosa Molossi; Spartanos Cretasque ligat: nec creditur ulli Sylva cani, nisi qui presso vestigia rostro Colligit, et præda nescit latrare reperta.' Attigit Ennod. epist. XI. 15. 'presso ore vestigia rimatus est:' et Sen. in Thyeste de cane, 'ac presso vias scrutatur ore:' et infra, 'tacito rostro.' Itaque ratio venandi Virgilii et Ennii opposita venationi Lucani, Ennodii, Senecæ. *Cerda*.

752 *Insidiis*] Pinnarum scilicet: instrumentum quoddam in fune ad terrendas bestias factum. *Servius*.

Insidiis] Retuli *insidias* ad formidinem. Seneca de ira II. 12. 'Cum maxime ferarum greges linea pennis distincta conterreat, et ad insidias agat, ab ipso effectu dicta Formido.' Ut enim Latini hoc instrumentum vocant *Formidinem*; ita Græci passim δεῖμα, a *timore*: et Oppian. Hal. 4. κενὸν φόβον. Et Sen. de ira II. 'vanis enim vana terrori sunt:' et alter Sen. in Hippol. 'vano claudat terrore feras.' *Cerda*.

753 *Fugitque vias*] Figurate campum, cum mare navigat. *Servius*.

Vividus Umber] Acerrimus Tuscus. Nam Umbria pars Tusciæ est. Sane Umbros Gallorum veterum propaginem esse Marcus Antoninus refert: hos eosdem, quod tempore aquosæ cladis imbribus superfuerunt, *Umbros* cognominatos. *Idem*.

Umber] Generosi canes indigitari solent ab regionibus ubi nati; sic Spartani, Cretenses, et mille alii. Sic ego *Umber* ab Umbria Italiæ. Servius *Thuscum* accipit, quia Umbria pars Thusciæ. Seneca in Thyeste: 'Sic cum feras vestigat, et longo sagax Loro tenetur Umber.' *Cerda*.

Vividus Umber] Acerrimus Thuscus: a loco indicatur præstantia canis: ut alibi, 'Marsus aper;' 'Apulus lupus:' ita 'Vivida bello dextera,' l. X. Servio exponitur fortis, quasi *vivata*. Vide Indic. Gifan. Ita Æneid. I. 'vivus amor,' est acris, vehemens, vividus. *Taubmann*.

754 *Jam jamque tenens*] Ita ut videatur intuentibus: et hi duo versus verbum ad verbum sunt translati de Apollonio: sane summa brevitate rem elocutus est. *Servius*.

Jam jamque tenet] In Romano codice *tenens* legere est, sed inemendate. *Pierius*.

Jam jamque tenet, similisque tenenti] A Virgilio nobiles duo Poëtæ, Ovidius et Statius. Prior Met. l. I. 'Ut canis in vacuo leporem cum Gallicus arvo Vidit, et hic prædam pedibus petit, ille salutem; Alter inhæsuro similis, jam jamque tenere Sperat, et extento stringit vestigia rostro.' Posterior Theb. l. V. 'qualis cum cerva cruentis Circumventa lupis, nullum cui pectore molli Robur, et in volucri tenuis fiducia cursu, Præcipitat suspensa fugam: jamjamque teneri Credit, et elusos audit concurrere morsus.' Apollon. Arg. l. II. Ὡς δ' ὅτ' ἐνὶ κνημοῖσι κύνες δεδαημένοι ἄγρης Ἢ αἶγας κεραοὺς, ἢ πτῶκας ἰχνεύοντες Θείωσιν, τυτθὸν δὲ τιταινόμενον μετόπισθεν Ἄκρῃς ἐν γενύεσσι μάτην ἀράβησαν ὀδόντας: *Quemadmodum quando in saltibus canes sagaces Capras cornigeras, aut cervos indagantes Insequuntur; paulum autem distantes a*

tergo Extremis rictibus frustra colliserunt dentes. Illud 'jam jamque tenet,' ita diceret Plutarch. in Lucull. ἤδε γὰρ αὐτὸν κατεῖχεν ἐτυκείμενος: et iterum, ἦν μὲν γὰρ ἐν ἐφικτῷ διωξέως. *Cerda.*

756 *Tum vero exoritur clamor*] Quidam quærunt an jam recessum sit his versibus a comparatione: sed non dubie videtur. *Servius.*

Tum vero exoritur clamor] Arripuit Ovid. Trist. I. 3. 'Tum vero exoritur clamor, gemitusque meorum.' *Cerda.*

Ripæque lacusque Responsant] Ita in VIII. 'Dissultant ripæ:' et in v. 'colles clamore resultant:' Hom. Il. XXI. ὄχθαι δ' ἀμφὶ περὶ μεγάλ' ἴαχον: *Ripæ, quæ circa erant, valde inclamarunt.* Lucill. dixit, *resultant ædesque lacusque.* Idem.

757 *Et cælum tonat omne tumultu*] In Mediceo codice et aliquot aliis antiquis legere est, *et cælum intonat omne fragore.* In Porcio *tumultu* habetur, atque *intonat* verbum. *Pierius.*

Et cælum tonat omne tumultu] In VIII. 'et maximus insonat æther:' quem locum vide. Supra, 'Ingens fragor æthera complet.' In IX. 'cœlum tonat omne fragore.' Plaut. Amph. 'boat cœlum fremitu virum.' In his omnibus locutionibus aërem capias. Sic et Ennius, quem citat Varro Ling. Lat. l. VI. 'Clamor ad cœlum volvendus per æthera vagit.' *Cerda.*

758 *Increpat*] Objurgat, incusat. Ut, 'Ætatem increpitans seram.' *Servius.*

759 *Nomine quemque vocans*] Claud. Stil. 'et nomine quemque Compellas:' et 2. Ruff. 'devotaque brachia laudat Nomine quemque vocans.' Valer. Argonaut. IV. 'Hortatur, supplexque manus intendit Iason, Nomine quemque premens.' Est hoc quod Plutarch. de Minutio, presso ingenti discrimine in bello, ait in vita Fabii: καὶ πρὸς ἄλλον ἄλλοτε τῶν ἡγεμόνων διεκδιττουεν: *Jam ad hunc, jam ad illum ducem, in omnem partem respectat;* neque tamen illi quisquam aderat. De Catilina Sallust: 'suorum unumquemque nominans laudare.' *Cerda.*

Efflagitat ensem] Cum clamore deposcit. *Servius.*

Efflagitat] Veluti increpanter, et cum convitio. Inde Tacitus Ann. VI. cum hoc verbo signate conjungit voculam *licentius*, cum ait, 'multaque in theatro licentius efflagitata, quam solitum.' Dicebam jam de hoc verbo Æn. II. ad illud Ulyssis, 'quæ sint ea numina Divum Flagitat.' De obscœna significatione verbi hujus jam Budæus. Imitatio ducta ab Hom. Iliad. XXII. ubi Hector simili malo oppressus petebat hastam ab Deiphobo: ἥτεέ μιν δόρυ μακρόν: aut ab Eurip. apud quem Hercules furens, Τίς μοι δίδωσι τόξα; τίς ὅπλον χερός; *Quis mihi dat arcum? quis arma manus?* Cerda.

760 *Æneas mortem contra*] Scalig. v. 3. totum hunc locum contendit cum Homericis. *Taubmann.*

761 *Terretque trementes*] Quis enim saucium non timeret instantem, cum eum integer fugeret? Et bene terret eos apud quos terror ejus habetur: et alibi, 'Ne me terrete timentem.' *Servius.*

763 *Totidemque retexunt*] Est hoc quod in v. 'Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus Adversis spatiis.' *Cerda.*

764 *Ludicra præmia*] Villis, digna ludo. Hæc apud antiquos *ludibria* dicebantur, non ut nunc in mala significatione. Dabatur autem victori pro præmio aut pellis, aut vinum, esca, hordeum, unde 'hordiariæ quadrigæ' dicuntur. *Servius.*

Neque enim levia, &c.] Hom. adducto loco, ἐπεὶ οὐχ ἱερήϊον, οὐδὲ βοείην Ἀρνύσθην, ἅτε ποσσὶν ἀέθλια γίνεται ἀνδρῶν, Ἀλλὰ περὶ ψυχῆς θέον Ἕκτορος ἱπποδάμοιο: *Non enim victimam neque tergum bovis Captabant, qualia pedibus*

præmia sunt virorum, Sed pro anima currebant Hectoris domitoris equorum. Lib. etiam Odyss. XXII. περί τε ψυχέων ἐμάχοντο: *pugnabant pro animabus.* Diotimus in pugna Herculis et Antæi Epig. l. I. Κεῖται δέ σφιν ἀγὼν οὐ χαλκέου ἀντὶ λέβητος, Ἀλλ' ὅστις ζωὸν ὄσσεται, ἢ θάνατον: *Propositum ipsis certamen est, non æreo pro lebete, Sed uter vitam feret, vel mortem.* Et Damagetus loquens de pugna Herculis, et leonis Epig. l. IV. Ἔρχονται δ' ἐς ἀγῶνα, καταντίον ὄμμα βαλόντες Λοξὸν, ὑπὲρ ζωᾶς καὶ βιοτᾶς σφετέρας: *Veniunt ad certamen, aspiciunt sese adversim oculis Obliquis, geritur quippe de cujusque vita.* Ceterum ab hoc Poëtarum animo non multum abit illud Quintiliani Declamatione trecentesima vigesima sexta: 'Non enim profecto Dii immortales pœnam petebant, nec in supplicium filii hoc responsum dederant civitati. Magna arcessebatur anima.' Neque illud Sophoclis in Elect. Λόγων γὰρ οὐ νῦν ἐστιν ἀγὼν, ἀλλὰ σῆς ψυχῆς πέρι: *Non enim certamen de verbis est, sed de anima tua.* Eurip. quoque in Phœniss. ἀγῶνα τὸν περὶ ψυχῆς: *certamen de anima.* Machab. I. 12. leges, 'quia pro anima res est illis.' Hoc genus sententiarum ad parœmiam refert Erasmus Chil. III. Cent. 9. c. 29. *Cerda.*

766 *Sacer oleaster*] Fere omnia Latina arborum nomina generis fœminini sunt, exceptis paucis, ut *hic oleaster*, et *hoc siler*. Ipse, 'Ut molle siler lentæque genistæ.' Item *hoc buxum*: licet et *hæc buxus* dicatur. Nam superfluam quidam volunt facere discretionem, ut *hæc buxus* de arbore dicamus: *buxum* vero de ligno aliquid compositum. Legimus enim de tibiis, 'Buxusque vocat Berecynthia matris Idææ.' Item cum de arboribus diceret, 'Et torno rasile buxum.' *Serv.*

Oleaster] Docet Turneb. VIII. 16. testimonio Theophrasti, allusisse Virgilium ad Græcorum ritum, qui in oleastris votiva dona suspendere solebant, ut vivacissimis arboribus, nec clavorum aculeis vulneribusque lædi solitis: unde et Poëtæ, 'Palladia sylva vivacis olivæ.' *Germanus.*

767 *Venerabile lignum*] Antiquam arborem voluit exprimere. Seu truncus fuerit jam, et aridus ob vetustatem, et ideo *lignum* humiliter dictum accipiunt: ornavit tamen *venerabile* dicendo. *Servius.*

768 *Ubi figere dona solebant*] Proprie: ut ait, 'Sacra ad fastigia fixi.' Et quæritur cur terreno Deo nauta dona suspenderent, quia constat omnes in periculis suis Deos patrios invocare, et ideo illis vota solvere, quorum familiarius numen opitulari sibi credant. *Idem.*

Servati ex undis ubi figere dona solebant] Attingit morem, quo servati ex undis et tempestate persolvebant vota Diis, quibus se in mari devinxissent. Ad quem alludit Propert. IV. 3. 'Omnibus in portis pendent mea noxia vota:' et Horat. Carm. I. 'me tabula sacer Votiva paries indicat uvida Suspendisse potenti Vestimenta maris Deo:' et in epist. ad Pison. reprehendens ineptum pictorem ait, 'et fortasse cupressum Scis simulare: quid hoc? si fractis enatat exspes Navibus, ære dato qui pingitur.' Itaque aliud genus attingit, morem tabellarum et donorum affixorum ab his qui servati ex undis. Attigit Cic. l. IV. ad Attic. 'Hæc enim me una ex naufragio tabula delectat:' et l. III. de Nat. 'Tu, qui Deos putas humana negligere, nonne animadvertis ex tot tabellis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint?' Itaque, consentientibus aliorum testimoniis, credibile est ab Poëta per 'dona fixa' intelligi tabellas pictas, ut duo dicat pleniore Musa, et tabellas et vestimenta. Ad quam rem etiam pertinent verba veteris interpretis Horatii ad Stat. Serm. I. 2. ubi postquam explicuit, quid sit 'votiva

tabula,' adjicit: 'ita solent naufragi suum naufragium in tabella depictum circumferre, et in templis alicui Deo consecratum suspendere.' *Cerda.*

Ubi, &c.] In arboribus figi similia dona certum est, nam illæ sacræ erant Gentilibus. Quo spectant versus isti Valer. Arg. l. 5. 'ac vellera Martis in umbra, Ipse sui Phryxus monimentum insigne pericli Liquerat, ardenti quercum complexa metallo.' Et Ovid. Metam. VIII. 'Stabat in his ingens annoso robore quercus, Una nemus, vittæ mediam memoresque tabellæ, Sertaque cingebant, voti argumenta potentis.' Pausan. etiam Corinth. ait, vinctos solitos suspendere compedes ad arbores lucorum, cum fiunt liberi. Verba ejus: *λυθέντες δὲ οἱ δεσμῶται τὰς πέδας πρὸς τὰ ἐν τῇ ἄλσει δένδρα ἀναπιθέασιν. Id.*

769 *Notas suspendere vestes*] Oblongus codex, Mediceus, et plerique alii codices antiqui, *votas* legunt: ait enim, 'servati ex undis,' quod tempestatem præcessisse significat. Hunc vero morem tangit etiam Horatius, 'Suspendisse potenti Vestimenta maris deo.' *Pierius.*

770 *Nullo discrimine*] Sine aliquo religionis intuitu. Et deest *habito*, ut sit, nullo discrimine habito. Intelligendum autem eatenus stirpem excisum quatenus supra terram fuit; ergo *stirpem* pro *arborem* accipiendum, quia et sobolem *stirpem* appellant. *Servius.*

771 *Sustulerant*] Nefas esse Gentiles putabant, si quidpiam sacrum auferretur everteretur*que*: idque mordet Turnus. Lege Ovid. Metam. VIII. 11. ab illis versibus: 'Ille etiam Cereale nemus violasse securi Dicitur, et lucos ferro temerasse vetustos.' Vitruv. l. II. 'Rhodii religione impediti, quod nefas est trophæa dedicata removere, circa locum eum ædificium struxerunt.' *Cerda.*

Puro campo] Æquabili nec impedito. Horat. 'Puræ sunt plateæ, nihil ut meditantibus obsit.' Supra vs. 710. Alii *purum c.* hic intelligunt, ut JCti *locum purum* dicunt, qui sacer non sit aut religiosus, nempe ut sublato oleastro campus videretur factus profanus. *Taubmann.*

772 *Hic hasta Æneæ stabat*] Allusum fortasse ad etymon hastæ: ut supra, 'stant terræ defixa hastæ.' Nam Varr. Ling. Lat. l. IV. 'Hasta, quod stans solet ferri.' *Cerda.*

773 *Fixam, et lenta in radice tenebat*] Plenum: est quam radix fixam tenebat. Et bene *tenebat*, quasi propter piaculum remotæ arboris hoc videtur passus Æneas: et ideo dixit *tenebat*, quod adeo veriaimile est, ut Faunus Turnum audiat, et hastam moretur. *Servius.*

Lenta in radice tenebat] Mediceus codex, et vetera quædam exemplaria *lenta radice* legunt, absque *in*, quod alii viderint. *Pierius.*

774 *Voluitque manu convellere ferrum*] Adumbrat toto hoc loco illum Hom. Iliad. XXI. *ὁ δ' ἄρα μελίην Ἀχιλῆος Οὐ δύνατ' ἐκ κρημνοῖο ἐρύσσαι χειρὶ παχείῃ. Τρὶς μὲν μιν πελέμιξεν, ἐρύσσασθαι μενεαίνων, Τρὶς δὲ μεθῆκε βίῃ· τὸ δὲ τέτρατον ἤθελε θυμῷ Ἄξαι ἐπιγνάμψας δόρυ μείλινον Αἰακίδαο: Hic autem hastam Achillis Non poterat e præcipitio evellere manu valida. Ter quidem ipsam concussit extrahere cupiens, Ter autem defecit vis: quarto autem parabat animo Frangere incurvans* (se) *hastam fraxineam Æacidæ.* Cerda.

775 *Teloque sequi*] Sup. 'jaculo secutus:' est hoc, quod Ovid. Metam. VIII. 'contingere telo:' Homerus sæpe *κιχάνειν*, et *τυχεῖν*. *Idem.*

Prendere cursu] Quidam humiliter 'prendere cursu' dictum accipiunt. *Servius.*

776 *Amens formidine*] Ita supra, 'Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus.' Timor quippe nimius a mente dimovet. *Cerda.*

777 *Ferrum terra tene*] *Ferrum* pro telo: *terra* autem elementum

pro Dea posuit. *Servius.*

778 *Colui vestros si semper honores*] Ratio hunc precandi usitata Poëtis. Chryses Sacerdos Il. I. εἴ ποτέ σοι χαρίεντ' ἐπὶ νηῷ ἔρεψα: vide reliqua: *Si quando tibi gratum templum coronavi.* Oppian. Hal. l. II. ad exitum, Ζεῦ τε, καὶ οὐρανίδαι Ζηνὸς χοροὶ, εἴτις ἀμοιβὴ Εὐσεβίης: *Teque Juppiter, et vos cœlites, cœtus Jovis, si qua retributio Pietatis.* Ovid. Metam. VIII. 'Phœbe, ait Amphycides, si te coluique, coloque, Da mihi quod petitur.' Bis alibi hoc genus precationis Virg. attigit, Æn. I. et IX. *Cerda.*

779 *Bello fecere profanos*] *Profanum* proprie dicitur, quod ex religiosa re in hominum usum convertitur, ut hic plenissime ostenditur: dicens enim Turnus, 'colui vestros si semper honores, Quos contra Æneadæ bello fecere profanos;' et sibi religiosam fuisse arborem, et a Trojanis in usum communem fuisse consumptam: nam ex sua persona supra poëta ait, 'Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris Hic steterat, nautis olim:' et subjunxit, 'Sed stirpem Teucri nullo discrimine,' &c. at postea dicendo 'bello fecere profanos,' docuit *profanum* esse quod a religione in usum hominum transiit: sacro profanum contrarium, ut festo profestum, fasto nefastum. Ergo non omne, quod sacrum non sit, profanum; sed quod sacrum fuerit, et desierit. *Servius.*

Bello fecere profanos] Ἐβεβήλωσαν. Et ut hoc uno verbo Græci dicunt, βεβηλοῦν, ita Latini *desecrare:* ad quod accedit *exaugurare.* Et ducit Passeratius hunc locum e medio jure Civili. Capta enim ab hostibus loca, sacra vel religiosa esse desinunt. Vide et Macrob. III. 3. *Taubmann.*

780 *Non casse in vota*] Non ad inania vota poscit auxilium. *Servius.*

781 *Luctans, lentoque in stirpe moratus*] *Luctatus* et *moratus* erat integrum, quod vitavit propter ὁμοιοτέ-

In stirpe autem hic radicem dixit. *Servius.*

Lentoque in stirpe moratus] 'Qui superius *stirpem invisam* fœminino genere dixerat, nunc masculino dicit,' ait Nonius: quo genere etiam Ennius et Pacuvius in hoc nomine usi sunt. Nam Ennius 'a stirpe supremo:' et 'ad stirpem exquirendum' Pacuvius dixit. Donatus tamen, uti superius dictum, Virgilium ait passim in hoc nomine fœminino genere usum. Agnoscit vero Sosipater 'stirpem invisam' fœminino genere pro sobole: pro materia 'stirpem recisam,' adjecto Virgiliano carmine, 'Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum Sustulerant;' quamvis Pacuvius, 'Qui stirpem occidit meum,' dixerit de sobole. Pomp. Festus in iis quæ ex Verrio Flacco deflorauit, antiquæ fuisse consuetudinis ait, *recto fronte* dicere: ut Cato in dissertatione consulatus, ut eum ait Ennius 'a stirpe supremo,' et 'Iliadia nepos,' et 'lupus fœta.' Etiam in commentariis sacrorum Pontificalium frequenter est, *hic ovis,* et *hæc agnus,* ac *porcus:* quæ non ut vitia, sed ut antiquam consuetudinem testantia, debemus habere. *Pierius.*

782 *Morsus*] Tenacitatem radicis mordicus tenentis hastam. *Taubm.*

784 *Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci*] Κατὰ τὸ συνάδελφον intelligimus Juturnam in numen reversam, postquam Turnus currus reliquit. *Servius.*

785 *Fratrique ensem Dea Daunia reddit*] Homeri locus Il. XXII. ubi Pallas Ἀχιλῆϊ δῖον, *dedit Achilli,* χάλκεον ἔγχος, *æreum hastam,* quæ ἐν γαίῃ ἐρήρει, *in terra hæserat,* et quam Dea ipsa ἧρπασε, *evulsit.* Cerda.

Dea Daunia] Juturna, Danni F. *Taubmann.*

786 *Audaci Nymphæ*] Ut diximus, ubicunque inducit nitentem aliquem sine effectu, *audacem* dicit. Præcipue autem hoc de Rutulis servavit dicens, 'Nec curant cæco contende-

re Marte Amplius audaces Rutuli,' &c. *Servius.*

Licere] Pro *quod liceret*. Idem.

788 *Armis, animisque refecti*] Sicut armis, ita et animis: namque armorum inopia, animi utrinsque torpebant. *Idem.*

789 *Hic acer et arduus hasta*] Potest et *hic hasta fidens* subaudiri. *Idem.*

790 *Adsistunt*] Ita de Camilla, 'paribusque assistit in armis.' Qui versus firmat lectionem loci hujus, ubi male aliqui *insistunt*. Cerda.

Certamina Martis anheli] Alii *certamine* legunt: ut sit sensus, Adsistunt contra se in Martis anheli certamine. *Servius.*

792 *Fulva de nube*] De aëre, de elemento suo. *Idem.*

Pugnas de nube tuentem] In Mediceo *videntem* est, in aliis *tuentem*. Puto vero alteram illam lectionem ex Paraphrasi huc irrupisse. *Pierius.*

793 *Quæ jam finis erit, conjux*] Quid denique? Verba ista quasi jam tædiantis sunt ad longam Junonis iracundiam: unde et paulo post, 'Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris.' *Servius.*

794 *Indigetem Ænean scis ipsa, et scire fateris*] Subaudis *fore*. Et *indigetes* duplici ratione dicuntur, vel secundum Lucretium, quod nullius rei egeant; 'Ipsa suis pollens opibus nihil indiga nostri:' vel quod nos Deorum indigeamus, unde quidam omnes Deos *indigetes* appellari volunt. Alii patrios deos *indigetes* dici debere tradunt. Alii ab invocatione *Indigetes* dictos volunt, quod *indigito* est precor et invoco. Vel certe *indigetes* sunt Dii ex hominibus facti: et *Dii indigetes* quasi in Diis agentes. Sane de Ænea fabula talis est: Cum Turno occiso et accepta Lavinia, condita civitate, in Numicum fluvium, ut alii volunt, sacrificans, ut alii, Mezentium, ut alii, Messapum fugiens, cecidisset, nec ejus esset cadaver inventum, Ascanius filius ejus, victo Mezentio, cum cæteris Trojanis credens et jactitans inter numina receptum, sive patrem volens consecrare, templum ei constituit, quod *Dei indigetis* appellare jussit. *Servius.*

Indigetem Ænean] Sunt Indigetes, quos Græci vocant ἀνθρωποδαίμονας, id est, *factos Deos assumptosque ex hominibus*. Dicuntur etiam Græcis θεοὶ ἐγχώριοι, id est, *indigenæ*, quæ vox propius accedit Latinis *indigetibus*, id est, inde genitis. Sed quare hi Dii dicuntur aut *indigetes*, aut *indigenæ*, aut *inde geniti*? Rem duco a prisco ævo, et fabula Deucalionis, scribente ita Pind. Olymp. Od. IX. Ἀρχᾶθεν Ἰπετιονίδος Φόλλας κοῦροι, κορᾶντε φερτάτων Κρονιδᾶν, ἐγχώριοι βασιλῆες αἰεί: *Indigenæ Reges exstiterunt jam inde ab initio, et stirpe Deucalionis, atque ex eo tempore dicti sunt viri et fœminæ Jovis filii.* Sententiam reddidi. Itaque, quia Reges, qui dicti sunt filii Jovis, dicti sunt indigenæ, quia geniti a jactis lapidibus; factum, ut deinde, qui ex hominibus assumpti in Deos sunt, dicantur indigenæ, ut qui non suo jure nati sint Dii, sed alterius beneficio, veluti Dii inde geniti ex terra. Ideo etiam Græcis dicuntur αὐτόχθονες, atque *Opici*, quia terra Græcis est ὄπις, vere ἐγγενεῖς. Quod genus Numinum expressum a Dinarcho contra Demosthenem, vocante ἥρωας ἐγχωρίους. Sed de uno imprimis Ænea clamant Romani scriptores. Dionys. enim l. I. ait, raptum ab amne Numico, Deumque factum, illique dicatum sacellum, et cum inscriptione, qua appellatus est Deus indiges. Livius etiam de Ænea: 'Situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicum fluvium, Jovem indigetem appellant.' Itaque appellatus est Æneas, non solum *Heros indiges*, sed *Juppiter indiges*. Tibull. II. 6. 'Illic sanctus eris, cum te veneranda Numici Unda Deum cælo fecerit Indige-

tem.' Ovid. Metam. XIV. de eodem Ænea, 'quem turba Quirini Nuncupat Indigetem, temploque arisque recepit.' Usitatum veteribus Gentilibus, ut quem summe vellent honestare, Deum indigetem facerent. Ita Thetis in Androm. Eurip. promittit Peleo, fore ut evadat in ἀθάνατον: et Rhesus apud eundem Eurip. fit ἀνθρωποβαλμων. *Cerda.*

797 *Mortalin' decuit violari vulnere divum*] *Mortali vulnere* dixit, non *lethali*, sed aut quo mortales laborant, aut a mortali inlato. Aut *mortali vulnere*, id est, mortem facienti: ergo non quasi Juturna mortalis sit. *Divum* autem subaudimus *futurum*. Servius.

Mortalin' decuit, &c.] Versus plane Eurip. Orest. Βεβλάφσεται τις θεῶν βροτησίᾳ χερί: *An aliquis Deorum sauciabitur manu mortali?* Et in Medea dixit, Θεῶν δ' αἷμα πιτνεῖν φόβος ὑπ' ἀνέρων: *Nefas est Deorum sanguinem cadere ab hominibus.* Sententia Virgiliana contraria est illi, quæ l. IX. 'Mortaline manu factæ immortale carinæ Jus habeant?' *Cerda.*

Mortalin' decuit violari vulnere divum] Æneam futurum Divum vulnerari, ut mortalem? Servius *mortale vulnus* exponit, ab homine mortali illatum; Pamelius, ad Cyprianum, mortem afferens; quomodo *mortale peccatum* dicamus. Alii leg. 'Mortalem d. v. v. Divum?' quod esset, decuitne Æneam mortalem violari Dearum vulnere, hoc est, tuo et Juturnæ? Supra, vs. 319. *Taubmann.*

798 *Quid enim sine te Juturna valeret*] Parenthesis: poterat enim excusare Juno se, nihil fecisse commemorans. Unde eum auctorem fuisse Juppiter dicit, propter illud, 'Auctor ego audendi.' *Servius.*

800 *Desine jam tandem*] Singula pronuntianda sunt. Dicendo autem *tandem*, odium perseverantis ostendit. *Idem.*

801 *Nec te tantus edat tacitum dolor*] Scilicet desideriis urgere Trojanos. Sane *edo, edis, edit*, integrum verbum est; ut *lego, legis, legit*. Nam *edo, es*, esse anomalum constat. *Idem.*

Te tantus edat tacitum dolor] Sicut Æn. IV. 'est mollis flamma medullas.' Scalig. IV. 16. Cicero, de Bellerophonte: 'Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitat.' Plautus Trucul. act. II. 7. 'Quis illic est, qui ipsus se comest?' Homer. Il. Z. ἓν θυμὸν κατέδων. Aristoph. in Vespis, μηδ' οὗτω σαυτὸν ἔσθιε, μηδ' ἀγανάκτει. *Taubmann.*

Curæ recursent] Ita l. I. 'cura recursat.' Stat. Theb. I. 'recursans cura:' et l. VIII. flexu alio, 'redeunt curæ.' *Cerda.*

803 *Ventum ad supremum est*] Per infinitum modum verbi dictum. *Serv.*

804 *Trojanos potuisti*] Id est, jam non potes: ideo præterito usus est tempore: et bene *potuisti*, quia ipse dixerat, 'Atque ipsos potuit submergere ponto:' et iterum, 'Mars perdere gentem Immanem Lapithum valuit.' *Idem.*

805 *Deformare domum*] Deformem reddere per luctum. *Idem.*

Luctu miscere hymenæos] Propter illud VII. 'Sanguine Trojano et Rutulo dotabere virgo; Et Bellona manet te pronuba.' Iterum: 'Talia connubia, et tales celebrent Hymenæos Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.' Eurip. in Hippol. dixit, φονίοις ὑμεναίοις, *cruentis Hymenæis*. Cerda.

807 *Submisso vultu*] Habitum futuræ orationis ostendit. *Servius.*

808 *Quia nota mihi tua magna voluntas Juppiter*] Hoc ideo Juno, quia Juppiter necessitatem objecerat fati, dicens, 'Ventum ad supremum est.' Sed Juno sciens fatum esse quicquid dixerit Juppiter, dicit se cedere ejus voluntati. Nam id agit, ut conciliet sibi ejus favorem ad petitionem futuram. *Idem.*

Quia nota mihi tua magna voluntas

Juppiter] Quamvis *magna* in veteribus aliquot legatur, non tamen displicet quod habetur in Oblongo codice, in Porcio, et aliquot aliis ' tua, magne, voluntas, Jupiter :' ne quatuor dictiones eodem concurrant casu. *Pier.*

810 *Aëria sede*] Nubem dixit, quia supra dixerat, ' Fulva pugnas de nube tuentem.' Nam et hoc accusaverat Juppiter. Ergo argumento verisimili utitur, quasi dicat, non faceres solum ut spectatrix essem, sed ipsa rem gererem. *Servius.*

811 *Digna indigna pati*] Id est, omnia: et proverbialiter dictum est. *Idem.*

Digna indigna pati] Id est, omnia: figura proverbii, V. N. Plaut. Asinar. act. I. sc. 3. *Taubmann.*

Flammis cincta] Qualis Juno eadem describitur Æn. II. ad Scæas portas, ' ferro accincta.' *Cerda.*

813 *Succurrere fratri*] Bene *fratri*, ne, si diceret *Turno*, careret adfectu. *Servius.*

814 *Pro vita*] Pro re nobis data, id est, a superis: et bene figuravit ' Audere probavi.' *Idem.*

815 *Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum*] Hoc loco quasi Jutturnam sagittam jecisse significat. Sed, ut supra diximus, possumus accipere, quia alter in ejus gratiam in Æneam tela contorsit: ipsi adscribendum ergo, *contenderet arcum*. Alii *ostenderet*, id est, adjuverit tendentem in Æneam telum: non enim certus auctor vulneris fuerat. *Idem.*

816 *Adjuro Stygii caput implacabile fontis*] Pro *Juro*: nam Prosthesis est. Quidam tamen volunt *Juro* tunc dici debere, cum confirmamus aliquid, aut promittimus: ut, ' Juro me facturum :' *Adjuro* vero, cum negamus: ' Adjuro me non posse,' ' Adjuro me non fecisse.' Terentius, ' Adjurat se non posse apud vos, Pamphilo absente, perdurare.' Potest tamen et *Ad* valde significare: ut sit *adjuro*, valde juro. *Implacabile* autem, perjurantibus implacabile: et bene respondit ad illud quod Juppiter juraverat in decimo, ne qui deorum Trojanis vel Rutulis ferret auxilium. *Idem.*

Adjuro Stygii, &c.] De hoc juramento, *Per Stygem*, vide Not. Æn. VI. ad vs. 324. ' Stygiamque paludem, Dii cujus jurare timent et fallere numen.' Rationem autem divini hujus sacramenti reddit Aristot. Metaphys. I. et Apollodorus lib. Biblioth. I. *Taubmann.*

Adjuro Stygii caput] Videtur memoria lapsus Lactant. I. 11. dum duos hosce versus, *Adjuro Stygii*, et sequentem Jovi tribuit, qui a Junone pronuntiantur: sed tamen ejus quod sequitur de superstitione parum interest, a quo Deo, dummodo a Deo, per Stygiam paludem jusjurandum concipiatur: quod ille sapienter ibi reprehendit. *Pontanus.*

817 *Una superstitio*] Id est, sola vel summa: ut, ' unam Posthabita coluisse Samo.' *Superstitio* autem religio, metus: eo quod superstet capiti. *Servius.*

Superstitio] Non vulgariter capias; tantum enim dicit, hanc unam religionem Superis fuisse superstitem, cum semel assumpti in Deos sunt, ut se obligent juramento, cum reliquas mortalium leges exuerint: unam enim fidei legem nunquam deposuerunt. *Cerda.*

Reddita] Hoc est, data: nam Prosthesis est. *Servius.*

Reddita] Non simpliciter, quæ data est, accipiunt Passeratius et Pimpont. sed ita; quod infera loca, hac una ducta de Styge religione, pro infinitis desuper superstitionibus (nam *superstitio* a superstantibus locis dicta) in subjectas sedes ingruentibus, retaliare inferne deos et cælum (cui ancillari alioqui dicitur) unica hac, incusso et rejecto δεισιδαιμονίας metu videatur. *Taubmann.*

818 *Exosa*] *Exosus* et *perosus* de eo

tantum, qui odit, dicitur. *Servius.*

819 *Nulla fati quod lege tenetur*] Bene *fati*: nam victoriæ lex est, ut victi cedant in habitum nomenque victorum. *Idem.*

820 *Pro majestate tuorum*] Respexit ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnaverat. Inde ait *tuorum*. Nam et Latinus inde originem ducit: ut, 'Fauno Picus pater, isque parentem Te, Saturne, refert, tu sanguinis ultimus auctor.' *Idem.*

821 (*Esto*) *Component*] Consentit, sed invita. *Idem.*

823 *Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos*] Petit, quod non contra fatum, sed certe contra morem. Sall. Jugurth. 'Africa pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.' Itaque nomen sequitur victores. Hunc morem vult Juno aboleri. *Cerda.*

Indigenas] Αὐτόχθονας. Livius tamen l. I. docet Latium ad Æneæ usque adventum non Latinos, sed Aborigines incoluisse, qui Trojanis postea commixti, uno nomine *Latini* fuerint appellati. *Taubmann.*

825 *Vocem*] Loquelam, ἰδίωμα. *Id.*

Vertere vestes] Elegantissime pro *mutare*. Tertull. de Cultu feminar. 'capillum croco vertere.' Propert. II. 18. 'Quæ mentita suas vertit inepta comas.' Sed quare mutari vestes non vult Juno? quia hæc mutatio semper luctuosa. Sic tritum illud, et aliquando usurpatum ab Tullio, 'mutare vestem in luctu et temporibus Reip.' Sic et 'solum vertere,' pro ire in exsilium. Græci μεταβάλλειν ἐσθῆτα. Plut. in vita Camilli: ὁ δὲ δῆμος, γενομένου τούτου, μετέβαλε τὴν ἐσθῆτα, πρᾶγμα γενόμενον ἐπὶ συμφοραῖς μεγάλαις καὶ δημοσίαις: *Plebs deinde vestem mutavit; quod, nisi in gravibus et publicis calamitatibus, fieri non solet.* Eurip. in Helen. ad rem eandem usurpat duo alia verba, videlicet αὐταλλάττειν et ἀμείβειν. Ait enim, Πέπλων τε λευκῶν μέλανας ἀνταλλάξομαι: *Mutabo cum nigris vestes candidas.* Et, πέπλους μέλανας ἐξήψω χροὸς Λευκῶν ἀμείψασα: *Induisti corpus nigris vestibus Cum albis commutans.* Cerda.

826 *Secula*] Si etymon sequaris, adimenda est diphthongus. Nam *secula* dicta a *sequendo*, ut *tegula* a *tegendo*, *regula* a *regendo*. Idem.

827 *Sit Romana potens Itala virtute propago*] Hoc videtur dicere: Si fataliter imminet, ut a Trojanis origo Romana descendat, Trojani Italorum nomen accipiant; ut Romani de Italis, non de Trojanis videantur esse progeniti. *Servius.*

829 *Olli*] Audi verba Varronis Ling. Lat. l. VI. 'Olli valet dictum illi, ab olla, et ollus. Quod alterum comitiis, cum recitatur a præcone dicitur, olla centuria, non illa: alterum apparet in funeribus indictivis, cum dicitur, ollus letho datus est, quod Græcus dicit λήθῃ, id est, oblivioni.' *Cerda.*

830 *Et germana Jovis, Saturnique altera proles*] Locus de obscuris, de quo quidam hoc sentiunt: Petis pene illicita; sed concedenda sunt, quoniam soror Jovis es, id est, Saturni filia. Quod si voluerimus admittere, erit sequens versus incongruus: ut, 'Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?' Unde melius est, ut ita intelligamus: Soror Jovis es, id est, Saturni filia; unde non mirum est tantam te iracundiam retinere sub pectore. Nam scimus unumquenque pro generis qualitate in iram moveri: nobiles enim etsi ad præsens videntur ignoscere, tamen in posterum iram reservant: quod nunc Junoni videtur objicere. Nam cum se concedere diceret, petit tamen, quod graviter posset obesse Trojanis. Sic Homerus inducit Calchanta dicentem de Agamemnone, Regum iræ ita se habent, ut etiam si ad præsens indulgere videantur, stimulos iracundiæ ad futurum reservent: Κρείσσων

γὰρ βασιλεὺς ὅτε χόσεται ἀνδρὶ χόλῳ· Εἶπερ γάρ τε χόλον γε καὶ αὐτῆμαρ κατατεύξῃ, Ἀλλά γε καὶ μετόπισθεν ἔχει μένος ὄφρα τελέσσῃ. *Servius.*

Prolem] Duci hanc vocem a *porro*, et *olescendo*, ut etiam *proletarios*, alii qui scribunt: in his Joann. Passerat. in Propert. Ad sententiam, de Principibus retinentissimis irarum, adducit Serv. Dan. locum Hom. Iliad. I. Et tu poteris Tacitum Ann. I. v. ubi ait, prepotentes retinere iram *in longum*. Cerda.

831 *Irarum volvis sub pectore fluctus*] Illustrat Jacob. Pontanus ab Lucret. qui, 'Constitues magnos irarum volvere fluctus:' et Livio l. XXXV. 'Ingentes jam diu iras eum in pectore volvere.' *Idem.*

832 *Submitte*] Pro, *demitte*. Sed illud maluit Scalig. *Taubmann.*

833 *Do, quod vis*] Bene præsenti usus est tempore. Nam promissio numinis pro facto est. *Servius.*

Remitto] Locutio fortasse sumpta ab arcu, qui *remitti* dicitur cum oppositione ad contentionem. *Cerda.*

835 *Commisti corpore tantum Subsident Teucri*] Romanus codex non *corpore*, sed *sanguine* legit: est et ubi *sanguine tanto* scriptum sit: sed omnino *tantum* legendum. In Mediceo autem et in Porcio *commixto corpore* legitur. *Pierius.*

Commixti corpore] Ab Græcis, qui omnem in genere συνουσίαν, et eam præsertim qua vir cum conjuge συνεζευγται, vocant μίξιν, *mixtionem*. Quin magna est in Virg. proprietas; nam proprie vir mulieri *μίγνυσθαι* dicitur, non mulier viro. Homerus enim Il. VI. de Bellerophonte: Ὃς μ' ἤθελεν φιλότητι μιγήμεναι οὐκ ἐθελόντα. Scio hæc interdum confundi: nam Virg. l. VII. 'Mista Deo mulier.' *Cerda.*

836 *Subsident*] Remanebunt, latebunt, Latinorum scilicet multitudine: ut, 'Galeaque ima subsedit Acestes.' *Servius.*

...*Subsident*] Notavi alibi hoc verbo significari domicilium quod adquiritur, ex Suetonio et aliis. Et hæc est mens Virg. ut Trojani in Italia domicilium habeant. Notanda hic proprietas Virg. qui post illud *commisti corpore*, adjicit, *subsident*, quod etiam verbum ad συνουσίαν pertinet. *Cerda.*

Morem ritusque sacrorum Adjiciam] Verum est: nam sacra Matris Deum, Romani Phrygio more coluerunt: et patrias leges appellatas esse dixit quæ morem sacrorum ritusque continebant, quod licet in VII. dixerit, plenius tamen delarat: 'Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt.' Nihil est enim 'sermo patrius Ausoniusque' nisi avitus; quippe cum Ausonii antiqui Italiæ populi fuisse referantur. Nam 'patrium' quod ait, 'morem ritusque sacrorum adjiciam,' ipso titulo legis Papyriæ usus est, quam sciebat de ritu sacrorum publicatam, et quod junxit, 'faciamque omnes uno ore Latinos:' sic enim dictæ sunt 'leges avitæ et patriæ,' et utramque legem sacrorum complexus est: nam ritus est comprobata in administrandis sacrificiis consuetudo, quam civitas ex alieno ascivit sibi; cum receptum est, mos appellatur. Alii ita definiunt, ritum esse, quo sacrificium uti fiat statutum est: aut institutus religiosus, ceremoniis consecratus; isque privatus aut publicus est: publicus ut curiarum, compitorum .... *Servius.*

837 *Uno ore*] Uno nomine. *Taub.*

840 *Nec gens ulla tuos, &c.*] Refert Germ. Ἡραῖα hæc, id est, *Junonia*, ad templum hujus Deæ, quod in Aventino, quæ sacra celebrata magna Populi Rom. propensione. Profertque locum Val. Max. e l. I. c. 8. ex. 3. *Cerda.*

841 *Mentem lætata retorsit*] Iste quidem hoc dicit, sed constat bello Punico secundo exoratam Junonem: tertio vero bello a Scipione sacris quibusdam etiam Romam esse trans-

latam. *Servius.*

843 *His actis*] Remoto a Turno auxilio. *Idem.*

844 *Dimittere ab armis*] Per transitum, historiæ usus est verbis: nam qui ab exercitu relaxantur, *ab armis* dicuntur *dimitti*. Sallustius de Appio, ubi eum Cotta in concione ab exercitu cogit abscedere, dicit se ejus opera non usurum, eumque ab armis dimittit. *Idem.*

845 *Pestes, cognomine Diræ*] Proprie *pestes* vocantur; *diræ* vero, cognomine. Et dictæ *diræ*, quod non nisi ante iratum Jovem videntur: ut, 'Sævique in limine regis Apparent.' *Idem.*

846 *Tartaream Megæram*] Bene *Tartaream* addidit, ut ostendat esse et terrenam et aëream Megæram. Nam ut etiam in tertio diximus, volunt periti quandam potestatem triplicem esse, et in terris et apud superos, sicut est furiarum apud inferos. Ideo autem dicit has ex Nocte progenitas, ut ostendat et latenter oriri, et intolerabilem esse iram Deorum. *Idem.*

Nox intempesta] Perpetuum noctis epitheton. Alio modo dicimus *intempestam*, partem noctis significantes. *Idem.*

Nox] Ita l. VII. Alecto dicitur 'virgo sata Nocte:' quem locum vide et inf. 'Talis se sata Nocte tulit.' Ab Soph. in Colon. dicuntur Diræ filiæ γῆς καὶ σκότου, *Terræ et Tenebrarum.* Hac de re in promptu est Hesiodus. Euripides in Herc. νύκτος ἔκγονον λύσσαν· et Iphig. in Taur. νύχια χθὼν ἐπικτύσατο φάσματα. Inde ab eodem in Orest. Furiæ dicuntur νυκτὶ προσφερεῖς· nam videlicet proles similis est parenti. *Cerda.*

847 *Uno eodemque tulit partu*] Dispositio hæc poëtæ, quæ dicit has et similes esse Furiis, et cum his esse procreatas, hoc agit, ut ostendat illam prudentium opinione esse tam apud Superos, quam in terris, sicut apud Inferos Furias. *Servius.*

Uno eodemque tulit partu] Ita dictum ab Apollon. ὠδῖνι μιῇ· et ab Calab. quoque μιῇ ὠδῖνι, *uno partu:* et Epig. l. IV. γαστρὶ μιῇ, *uno ventre:* notavit Germ. Sed et contractionem illam syllabicam imitatus est Prop. IV. 7. 'Eosdem habuit secum, quibus est elata, capillos, eosdem oculos; lateri vestis adusta fuit.' *Cerda.*

848 *Spiris*] Notat Lilius lib. de Navigiis c. 15. unum tantum Virgilium usum hac voce in sermone serpentum, neminem alium. Nam hic 'serpentum spiris,' et Æneid. II. in historia Laocoontis, 'spirisque ligant ingentibus,' et in Georg. 'Squammeus in spiram tractu se colligit anguis.' Sed non meminit vir doctus Ovidii, qui de serpente, 'immensum spiris facientibus orbem.' et de cœlesti angue Ruf. Avienus: 'agmina cœlo Lubrica convolvit, sed spiras pendula torquet.' Et de eodem Aratus, σπείρῃ δ' ὑπὸ σῶμα. Ælian. etiam, ὁ δὲ δράκων ταῖς σπείραις τοὺς νεκροὺς συναλαγών: *draco spiris mortuos convolvens.* Idem.

849 *Jovis ad solium*] De vero Jove, et cœlesti capio, non de Plutone. Id enim magis consentaneum Virgiliano ductui. Nam tametsi Diræ proprie sint ministræ inferni, sed apparere ante Jovem nulla vetat ratio. Sic e contrario Mercurio, qui proprie est nuntius cœlestium, Pluto utitur apud Claud. Rapt. l. I. Sic Parcæ et Jovis et Plutonis sunt. Quid, quod potuit Virg. hærere in cunabulis Furiarum? Harum una apud Eurip. in Herc. Ἐξ εὐγενοῦς μὲν πατρὸς ἧκ τε μητέρος Πέφυκα, νυκτὸς οὐρανοῦ τ' ἀφ' αἵματος: *Ex nobili quidem patre et matre Nata sum, ex Noctis ac Cœli sanguine.* Scio aliter ab aliis scribi, sed fabulosa incerta sunt. Inde apud eundem Furia ipsa statim, ἥλιον μαρτυρόμεσθα, *testamur Solem:* quod juramentum vicinum natali. *Cerda.*

Sævi regis] Epitheton est, accom-

modatum ei cum sævit: neque enim est Juppiter semper sævus. *Servius.*

850 *Apparent*] Videntur, præsto sunt ad obsequium. Unde etiam *apparitores* constat esse nominatos. *Idem.*

Apparent] Respicit apparitores Romanos, qui ministri publici. Ac proinde *apparent* erit, *ministrant*. Tertull. Apolog. c. 13. 'Quo differt ab epulo Jovis silicernium? a simpulo obba? ab auruspice pollinctor? nam et auruspex mortuis apparet,' id est, ministrat. Lege ibi Pamelium. *Cerda.*

851 *Letum horrificum*] Volunt Jovem non esse mortis auctorem, sed posse mortis genere, vel prodesse, vel obesse mortalibus. *Servius.*

Si quando letum horrificum, &c.] Tria numerat, *lethum*, *morbos*, *bella*, cum respectu ad tres Furias. Quamvis enim Juppiter interdum utatur his tribus ministris ad omnia mala indiscriminatim, sed peculiariter apud Virgilium Tisiphone morbos immittit, Alecto bella, Megæra lethum. De prima, quæ morbos gignit, extat luculentum illud Georg. III. in sermone pestis: 'Sævit, et in lucem Stygiis emissa tenebris Pallida Tisiphone morbos agit ante, metumque, Inque dies avidum surgens caput altius effert.' Ergo propter hanc pestem illud, 'morbosque Deum Rex molitur.' Alecto bella commovet; nam in VII. Juno Virgiliana, initio belli Latini: 'Luctificam Alecto Dirarum ab sede sororum, Infernisque ciet tenebris, cui tristia bella, Iræque insidiæque, et crimina noxia cordi.' Inde ab Statio in VII. hæc Furia dicitur 'belli mater.' Ergo propter hanc pestem, 'meritas aut bello territat urbes.' Restat itaque, ut illud, 'si quando lethum horrificum;' dicatur propter Megæram, quam educit ad mortem Turni, non ad bellum: nam hoc jam præcessit: non ad morbum, nam nullus in Turno: ergo ad lethum, quod jam instat misero Turno. Hujus quoque rei luculentus est testis Claud. qui Megæram educit, ut Ruffinum ad mortem adducat. *Cerda.*

852 *Territat urbes*] Ταράξει τὰς πόλεις dixit Aristoph. in Irene: et de Furiis Eurip. in Orest. ἐκφοβοῦσ', a terrore. *Idem.*

853 *Celerem*] Ab Eurip. in Orest. Furiæ dicuntur δρομάδες πτεροφόροι, *celeres alatæ*. Idem.

Demittit ab æthere] In antiquis omnibus exemplaribus, præterito tempore legitur *demisit*, in aliquot *dimisit*. Pierius.

854 *Inque omen Juturnæ occurrere jussit*] Ut Juturnæ omen fraternæ mortis efficeret. *Servius.*

Inque omen Juturnæ occurrere] Præclare. Est enim omen, quod veluti in occursu accidit, et nihil cogitanti homini. Synesius enim lib. de insomn. ita definit omina: φωναί τε, καὶ συγκύρσεις ἐπ' ἄλλῳ γενόμεναι: *voces, et fortuiti occursus facti*. Inde vox *arripio* de omine, ut quod subitum. *Cerda.*

856 *Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta*] Sic illa descendit, ut solet sagitta descendere. Hinc Statius traxit ut diceret de disco jacto, 'Similisque cadenti Crescit in adversos.' *Impulsa* autem proprie, sicut supra, 'Incertum qua pulsa manu.' *Servius.*

Non secus] Interponitur parabola, qua narratio interrumpatur, ut legentis tædium excludat. *Donatus.*

857 *Armatam*] Sibi consentit: nam alibi, 'ferrumque armare veneno:' et, 'calamos armare veneno.' *Cerda.*

Parthus] Signate; nam gens hæc sagittifera. De Parthis Herodian. l. IV. καὶ τὴν διὰ τόξων εὐστοχον ἐμπειρίαν. Dat videlicet illis peritiam, et hanc certissimam in arcubus. Sen. Epist. XXXVI. 'Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet.' Sed hoc quis ignorat? *Idem.*

Felle veneni] Amaritudine veneni, succo noxio: aut certe periphrastice dixit venenum. *Servius.*

Felle veneni] Locutio Poëtica, pro,

felle venenato. Est vero hoc, quod Oppian. Hal. II. φέρε πτερύγων ἐπ' ὀϊστῶν Πέρσας φαρμακτῆρες ὀλέθρια μητίσαντο: *alatis super jaculis Persæ venenarii exitialia excogitarunt.* De arte hac, qua ferrum et sagittæ veneno tingebantur, alibi sum locutus. Advocat Pontanus versus Lucani, qui de Parthis: 'Spicula nec solo spargunt fidentia ferro Stridula; sed multo saturantur tela veneno.' *Cerda.*

858 *Cydon*] Quis nescit Cydones esse in Creta, quæ tellus sagittariorum ferax? Credo hunc locum respectasse Senecam Tragicum in Herc. Œt. Nam sicut Virg. ait demissam Furiam instar sagittæ Cydoniæ: ita ille de Licha rotato per aërem ab Hercule, 'talis in cœlum exilit Arundo, Getica jussa demitti manu, Aut quam Cydon excussit.' Neque abiit longe poësis Claud. qui Eutrop. l. II. de Furia, et ejus adventantis celeritate, 'Nec Dea præmissæ stridorem segnius hastæ Consequitur.' Furiam dixi; nam ibi Bellona Furia est. *Id.*

Telum immedicabile] *Immedicabile* est, cujus vulneri mederi non possit. *Servius.*

859 *Celeris*] Hypallage est pro *celeriter*, et ita celeriter, ut transiliat priusquam exeat. *Idem.*

Transilit umbras] Hyperbole est. Namque umbras semper tela comitantur: hinc ait, 'Transilit umbras sagitta.' Male enim quidam *auras* legunt. *Idem.*

Celeris incognita transilit umbras] Hypallage; nam sagitta ipsa celerrima. Ut vero hic *incognita*, ita in Æn. IV. de venatore, 'liquitque volatile ferrum Nescius.' Sed quas *umbras* transilit? Ad nubem? quia sup. 'per nubem impulsa sagitta.' An est ingens hyperbole? umbra comes est sagittæ: hæc ita celeriter pervadit, ut neque umbram efficiat. Similis ea hyperbole currentis Camillæ ad exitum l. VII. quæ ibat per segetem 'intactam:' et ferret plantas per æquor, quas 'nec tingeret.' Ait *transilit*, ut de hasta Martis Claud. Eutrop. l. II. 'illa per auras Tot freta, tot montes, uno contenta volatu Transilit,' &c. *Cerda.*

860 *Talis se*] Taliter collecta: ex nimia scilicet Furiæ magnitudine. *Servius.*

862 *Alitis*] Noctuam vel bubonem intelligit. *Donatus.*

Alitis in parvæ subito collecta figuram] In Romano codice et plerisque aliis *subitam conlecta figuram.* In Mediceo *subito conversa* habetur: sed *collecta* magis placet eruditis. *Pierius.*

Alitis] Servius noctuam capit: potest. Adduco pro argumento dici a Virg. eam canere 'in bustis aut culminibus desertis.' Quæ nota cum non cadat in bubonem, (nam hic edit dira omina in ædibus civium, ut plurimum, et in urbibus) fit proinde, ut cadat in noctuam, quæ plerumque canit in desertis locis. Neque contra hoc est, noctuam esse felicem Græcis, et unis inprimis Atheniensibus. Nam felicitas illa in volatu tantum, non in cantu. Vide Eras. Adag. 'Noctua volat:' et, 'Atheniensium inconsulta temeritas,' atque etiam Zenobium Adag. γλαὺξ ἵπταται. Diogenianus quoque in eodem diverbio ait, ἐπὶ τῷ αἰσίῳ χρωμένων οἰωνῷ. Itaque volans felix est noctua, non canens. Et Suidas ait, ἡ πτῆσις τῆς γλαυκὸς εἰς νίκης σύμβολον ἐλογίζετο: *Noctuæ volatus dicebatur victoriæ symbolum.* Et Plut. in vita Themist. clare ait, noctuam esse felicem διαπετομένην, *volantem.* Nemo certe loquitur de felicitate noctuæ in cantu. Imo Architremius Poëta, 'prænuntia fati Noctua præcedit properanti morte propinquos.' Ubi *nuntians noctua* est canens, non volans. Dixi hæc consulens Servio, et veritati. Favet etiam, quod sequitur, *Nocte sedens*, quæ particula noctuam signat, quæ dicta a *nocte.* Quid, quod Poëta (ratio hæc Servii est) ait *alitis parvæ*, et bubo magna est avis? Sed si quis

velit, posuit bubonem capere, nam tametsi hic in urbibus, ut plurimum, interdum tamen in desertis, scribente Plin. x. 12. 'Bubo funebris, et maxime abominatus, publicis præcipue auspiciis, deserta incolit, nec tantum desolata, sed dira etiam, et inaccessa, noctis monstrum.' Cæterum, cum Poëta Furiam in avem verterit, credo sumpsisse hoc ex Eurip. qui in Taur. inducens Orestem quiritantem de aggressione Furiarum, unam earum ait habere formam avis, *πτεροῖς ἐρέσσει, alis remigat*. Cerda.

Collecta] Ut in Georg. 'in spiram tractu se colligit anguis:' et Propert. III. 9. 'in tenues humilem te colligis umbras.' *Idem*.

863 *Quæ quondam in bustis*] Ad hanc rem aspiravit Claud. Eutrop. II. ubi de Bellona, de qua ibi, ut de una Furiarum, ait: 'sic fata, repente In diram se vertit avem, rostroque recurvo Turpis, et infernis tenebris obscurior alas Auspicium veteri sedit ferale sepulcro.' *Idem*.

Culminibus desertis] Noctuam dicit, non bubonem: nam ait, 'Alitis in parvæ:' bubo autem major est. *Serv.*

864 *Serum canit*] Triste, diuturnum: ut, 'Seraque terrifici cecinerunt omina vates.' Sallust. 'Serum bellum in angustiis futurum.' *Idem*.

Serum canit importuna per umbras] In antiquis aliquot *umbram* singulari numero. Est ubi *sævum canit*: sed *serum* omnino melius. *Pierius*.

Serum canit] An *serum* hoc loco est *triste*, et *luctuosum*, ut vult Serv. et alii interpretes? Non abnuo, nam l. v. 'Seraque terrifici cecinerunt omina vates.' Id est, dira omina ex mente interpretum. Quem tamen locum ego aliter accipio. Ut vero ibi non consentiunt interpretes, ita neque hic: et *serum* capio de tempore, quo canit noctua; nam sero canit. Ducem habeo Apuleium Florid. II. cujus hæc sunt: 'Non enim mihi Philosophia id genus orationis largita est, ut natura quibusdam avibus brevem et temporarium cantum commodavit, hirundinibus matutinum, cicadis meridianum, noctuis serum, ululis vespertinum, bubonibus nocturnum, gallis antelucanum.' Roges: si tempus accipit, quod hoc tempus? Existimo a Poëta signari extremam partem diei, et jam fere appetentem noctem, cum lux se externat ad imminentes tenebras. Itaque, qui in Virgilio capiunt *serum noctis*, a vero abeunt. Nam *serum* proprie est extrema pars diei, id videlicet tempus, quod vicinum nocti. Nam Virg. Georg. I. 'Illic sera rubens accendit lumina vesper.' Et cum Sallust. in Catil. et Liv. l. x. dixere *diei serum*, nihil aliud significant, quam tempus nocti proximum. Sed efficio rem hanc eodem Apuleii loco; in quo proculdubio diem dividit in tres partes, et noctem in totidem. Diei partes sunt *matutina*, *meridiana*, *sera*: noctis, *vespertina*, *nocturna*, *antelucana*. Ergo pars *matutina* opponitur *vespertinæ*, id est, incipiens dies incipienti nocti. Vesper enim non est extrema pars diei, ut plerique volunt, ne dicam omnes: sed prima pars noctis, cum jam sunt tenebræ. Nam hoc tempus dictum ab stella vespertina; hæc autem non apparet, nisi in tenebris. Inde Stat. Theb. x. cum omni proprietate, 'sed vesper opacus Lunares inducit equos.' Luna autem amoto jam Sole apparet, et cum tenebræ incipiunt. Inde et Cicero Nat. II. eadem usus oppositione, qua Apuleius, dixit: 'tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum se aperiendo.' Pergo. Pars *meridiana* opponitur *nocturnæ*, id est, mediæ nocti, ut explico. Demum pars *antelucana* parti *seræ*, id est, pars ante diem parti ante noctem. *Cerda*.

Serum] Aratus, *Νύκτερον ἀείδουσα καὶ ὀψὲ βοῶν τε κολοιοί*. *Serum diei*, eleganter dicitur. Sallust. Catil. 8.

'Et jam diei serum erat.' Livius x. 1. 'Pugna extrahebatur, in quam maxime diei serum.' Sueton. 'In serum usque patebat.' *Taubmann.*

Canit importuna per umbras] Hæc verba videntur evertere superiorem explicationem. Nam importunus hic cantus, et per umbras, quid est aliud, quam cantus in longam noctem productus? Expedio facile. Certe Maro et Apulejus tempus signant, in quo occipit cantus: nihil autem vetat diutius deinde protrahi obtentis jam tenebris. Et quidem sæpe audivi noctuam incipientem diei sero, et deinde perseverantem ad multam noctem. Sed esse potest alia explicatio, ut *importuna* hoc loco sit luctuosa, et tristis. Illustrat hanc Notam idem Apul. Præcedentem clausulam hæc consequitur: 'Canunt carmine galli expergifico, bubones gemulo, ululæ querulo, noctuæ intorto, cicadæ obstrepero, hirundines perarguto.' In quo *intortum* explico *importunum*, *luctuosum*, *triste*; vere cantum, qui nos *torquet*, et vexat; qui nos διαιρεῖνε veluti ἐν βασανιστηρίῳ. Qua notione Plin. in Epist. 'Remitte aliquid adolescentiæ ipsius, remitte lacrymis, remitte indulgentiæ, ne torseris illum, ne torseris etiam te.' *Cerda.*

Importuna] Inquieta: *vel*, quæ alios quiescere non sinit. Vide me ad Plauti Mercat. I. 1. et hic Ge. I. 470. Alii, inauspicata, exponunt. *Taub.*

865 *Turni se pestis ad ora*] Vetera omnino aliquot exemplaria *ad ora* legunt: sed longe magis placet quod in Rom. codice legitur *ob ora*, quod infestiorem significat incursatione molesta. *Pierius.*

866 *Clypeumque everberat alis*] Signa sunt ista plangentium. *Servius.*

Clipeumque everberat alis] In Mediceo codice *reverberat* habetur: sed *everberat*, ut in Porcio et aliquot aliis, omnino melius esse videtur. *Pierius.*

Clipeumque everberat alis] Quid si repræsentatus successus M. Valerii? Solet enim Poëta historias Romanas suo poëmati inserere. Verba Livii l. VII. hæc sunt: 'Conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit in hostem versus:' et post pauca: 'tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obtruncat.' Plutar. in libello, cur cessaverint Pythiæ oracula, affert hoc prodigium, τὴν ἀσπίδα τοῦ Παλλαδίου κόραικες περίκοπτον: *Palladii scutum corvi rostris tutuderunt*, aut, *conciderunt*. Ut vero Virg. 'verberat alis:' ita Propert. III. 10. 'Quem gravibus pennis verberat ille puer.' Inf. Noster, 'alarum verbera.' Orestes apud Eurip. in Tragœdia ejus nominis de Furiis loquens, πλησίον θράσκουσί μου: *mihi propius insiliunt*. Cerda.

868 *Arrectæ horrore comæ*] Hom. Il. Ω. ὀρθαὶ δὲ τρίχες ἔστασν. Et Æschylo φόβος dicitur ὀρθόθριξ. *Taubmann.*

869 *Stridorem*] Vocis scilicet sonum: nam utrunque tangit augurium, et oscinum et præpetum: quod graviter posset obesse Trojanis. Sic Homerus inducit Calchanta. *Servius.*

Diræ] Immiti: quæ posset fratrem cernere tot laboribus subditum. *Idem.*

870 *Crines scindit solutos*] Aut solvit et scindit, aut *solutos* non propter fratris exitium, sed..... *Idem.*

872 *Quid nunc*] Decenter inducit loqui cœpisse. *Idem.*

Juvare] Alludit ad etymon. Nam *Juturna* a *juvando*. Varro Ling. Lat. l. IV. 'Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti propter id nomen hinc aquam petere solent.' Serv. sup. in hoc lib. 'Juturna fons est in Italia saluberrimus juxta Numicum fluvium, cui nomen a juvando

est inditum. Cum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est.' Propert. III. 22. loquens de hoc fonte: 'Potaque Pollucis lympha salubris equo.' *Cerda.*

873 *Miseræ superat*] Duræ, immiti, superest. *Servius.*

Aut quid jam miseræ superat mihi] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis codicibus antiquis legere est, *aut quid jam duræ superat mihi:* quod aliorum judicio relinquimus. *Pierius.*

Lucem morer] Est hoc, quod *proferret fata.* Cerda.

874 *Monstro*] Augurio ex Jovis voluntate venienti. *Servius.*

875 *Jam jam linquo acies*] Ad Homeri ductum Iliad. XXII. ubi Phœbus deserit Hectorem occidendum mox ab Achille: λίπεν δέ ὁ Φοῖβος Ἀπόλλων· vel Euripidis in Alcestide, ubi idem Phœbus propter instantem cædem Alcestidis, Λείπω μελάθρων τήνδε φιλτάτην στέγην. *Relinquam ædium hæc charissima tecta:* et adhibet rationem: μὴ μιάσμά μ' ἐν δόμοις κιχῇ: *ne me piaculum in domibus comprehendat.* Est hoc vicinum mori alteri, de quo Æneid. II. quo Dii deserunt loca vastanda ab hostibus, exceduntque templis, quæ ventura in hostilem potestatem. Sic apud Plut. in Themist. ἀπολέλοιπε τὴν πόλιν ἡ θεὸς ὑφηγουμένη: *urbem Dea reliquit subterfugiens.* Sermo est de Minerva. Et apud Eurip. in Troad. Neptunus, Λείπω τὸ κλεινὸν Ἴλιον, βωμούς τ' ἐμούς· *Relinquo inclytum Ilium, et meas aras.* Et addit rationem, Ἔρημα γὰρ πόλιν ὅταν λάβῃ κακὴ, Νοσεῖ τὰ τῶν θεῶν, οὐδὲ τιμᾶσθαι θέλει: *Cum enim infelix solitudo civitatem occuparit, Laborant Deorum sacra, neque solent coli.* Cerda.

876 *Obscœnæ volucres*] Invidiose dixit. Nam una est. *Servius.*

Obscœnæ] Infaustæ, infelices, et mali ominis. Sic ab Sueton. in Galb. cap. 4. 'obscœnum ostentum.' Ab Arnob. 'mali ominis obscœnitate.' Ab Liv. lib. XXXI. 'Animalium obscœni fœtus.' Attius in Astyan. 'obscœno omine.' Tertull. de Pallio, 'Gracchi obscœna omina.' Huic voci *scævitatem* opponit Varro Ling. Lat. VII. 'Quare, quod dixi scævum bonum omen est, obscœnum vero turpe.' Attius in Œnom. *faustitatem,* cum ait: 'ominibus faustis augustam adhibeant Faventiam, ore obscœna dicta segregent.' *Cerda.*

Alarum verbera] Alis dat *verbera,* ut in XI. 'simul æthera verberat alis:' et Plin. l. X. loquens de aquila: 'multum pulverem volutatu collectum insidens cornu excutit in oculos, pennis ora verberans.' *Idem.*

878 *Pro virginitate*] Pro erepto virginitatis honore. *Donatus.*

Hæc pro virginitate reponit] Græci τὰ διαπαρθένια, munera quæ pro delibata virginitate dabantur, vocabant. Sunt autem verba in sensum hujus expostulationis apud Æschylum in Prom. non prætermittendi, de Io Inachi filia a Jove longis erroribus agitata, et male habita: ἆρ' ὑμῖν δοκεῖ, ὁ τῶν θεῶν τύραννος εἰς τὰ πάνθ' ὁμῶς βλαπτὸς εἶναι; τῇδε γὰρ θνητῇ θεὸς χρῄζων μιγῆναι, τὰς δ' ἐπέρρωσε πλάνας· πικροῦ δ' ἔκνησας, ὦ κόρη, τῶν σῶν γάμων μνηστῆρος. *Germanus.*

879 *Quo vitam dedit æternam*] Quia occurrebat, Sed præstitit immortalitatem, dicit hanc *æternam* esse causam doloris. *Servius.*

Quo vitam dedit æternam, cur mortis adempta est] In codicibus aliquot antiquis *cur vitam:* sed id ex paraphrasi desumptum, quum eodem significato longe elegantius sit *quo* dicere. Est et numerus alius in Mediceo codice, 'quo vitam æternam dedit, et cur mortis adempta est.' *Pierius.*

Quo] In quem usum? Ita vero et Prometheus apud Æschyl. immortalitatem suam exsecratus, mortalitatem optat. *Taubmann.*

881 *Misero fratri comes ire per umbras*] Non dissidet illud Horat. Od. II. 17. 'ibimus, ibimus, Utcunque præcedes, supremum Carpere iter comites parati.' Et Od. III. 9. 'Tecum vivere amem, tecum obeam libens.' Propert. I. 18. 'Vivam, si vivet: si cadat illa, cadam.' *Cerda.*

Ire per umbras] Mediceus codex *ire sub umbras* legit. *Pierius.*

882 *Immortalis ego*] Per indignationem dictum est: *Immortalis ego*, quam maxime scilicet.... *Servius.*

Immortalis ego, haud quicquam mihi dulce meorum Te sine frater erit] Oblongus codex, Porcius, et pervetus alter, legunt, *jam mortalis ego haud quicquam.* Romanus, et alii quidam utrumque membrum per interrogationem legunt, *immortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum Te sine, frater, erit?* Mox cum secum tacite destinasset nihil futurum dulce, subjungit, 'O quæ satis ima dehiscat Terra mihi.' Nam 'fratri comes ire sub umbras,' pendet a superiore membro, *possem.* Pierius.

Aut quicquam mihi dulce meorum, &c.] Est hoc, quod Horat. ad Mæcenatem Epod. I. 'quibus, te, vita sit, superstite, Jucunda: si contra, gravis.' Et post pauca, 'otium Non dulce, ni tecum simul.' Quod Propert. I. 2. 'Haud sine te vitæ cura sit ulla meæ.' *Cerda.*

883 *Satis ima*] In codice Mediceo, et Porcio, *satis alta* legitur. *Pierius.*

O quæ satis ima dehiscat Terra mihi] Eurip. Supplicib. Κατά με πέδον γᾶς ἕλοι· *Abripiat me tellus.* Est hæc usitata oratio ad indicandam animi turbationem, qua ut liberet Themistoclem Aristides Ita ait in Platon. II. ἐπὶ τῶν τεσσαρ. ἐν τούτοις μὲν τοῖς καιροῖς, καὶ τοιαύτῃ πραγμάτων ἀωρίᾳ, καὶ συγχύσει τῶν πάντων, ἀνὴρ ἐκεῖνος ἑστηκὼς οὐκ ἠπόρησεν, οὐδ' ἐξεπλάγη, οὐδ' ἠΐξατο αὐτῷ χανεῖν τὴν γῆν: *In his temporibus ac tali rerum inopportunitate, atque omnium confusione, vir ille constitutus, non animi incertus fuit, non obstupuit, non terram optavit sibi dehiscere.* Inde in summa animi turbatione Turnus lib. X. 'quid agam? aut quæ jam satis ima dehiscat Terra mihi?' Quem locum adi; et utrobique ait *satis ima*, indicans Tartarum, qui inferior ipso inferno. Quasi dicat: Nolo ut leviter dehiscat tellus usque ad infernum, sed profundius usque ad Tartarum. Notetur adagiale quiddam apud Eurip. in Ione, χᾶσμα (τὸν) κρύπτει χθονός; *occultatne illum hiatus terræ?* pro, ubinam est gentium? *Cerda.*

885 *Glauco amictu*] Quasi propter undarum similitudinem. *Servius.*

887 *Æneas instat*] Redit ad narrationem, quam interruperat interpositis dictis Junonis, Jovis, et Juturnæ. *Donatus.*

Telumque coruscat] Ita inf. *telum coruscat:* loquitur videlicet ut de fulmine; nam dicturus statim, *nec fulmine tanti, &c.* Cerda.

888 *Ingens arboreum*] Quidam pro ligneo accipiunt, ut hoc loco non sint duo Epitheta; sed Æneas ingens, telum coruscat arboreum. *Servius.*

Ingens arboreum] Non hastam, sed gestatorem laudat. *Donatus.*

889 *Quæ nunc d.*] Versus decem accentuum, quos totidem dictiones singulæ singulos secum afferunt: quod rarissimum est. Talis et Æn. II. 701. et III. 155. et hic 917. *Taubmann.*

890 *Sævis certandum comminus armis*] Sed hoc ideo dicit, quia vulnere tardus magis comminus pugnare desiderat. *Servius.*

891 *Tete*] Teipsum, et proverbialiter dictum. *Idem.*

Contrahe] Collige; est autem hostilis iracundia. *Idem.*

Contrahe] Collige. Græcis etiam στρέφειν τέχνας, pro comminisci et struere fallacias. Alludit autem ad Prothei metamorphoses. *Taubmann.*

892 *Animis*] Id est, viribus. Aut enim animo, aut corpore, aut preci-

bus et voce possumus quicquid possumus; et hoc ideo, quia septus erat undique, et non habebat effugium. *Servius.*

894 *Caput quassans*] Conentiens: ut, 'Tunc quassans caput.' *Idem.*

895 *Et Juppiter hostis*] Ordo est, ferox hostis.

896 *Saxum circumspicit*] Homeri totus hic locus est: Ἀλλ' ἀναχασσάμενος λίθον εἵλετο χειρὶ παχείῃ Κείμενον ἐν πεδίῳ, μέλανα, τραχύν τε μέγαν τε. Et alibi: Ἕκτωρ δ' ἁρπάξας λίθον φέρον, ὃς ῥα πυλάων Ἑστήκει πρόσθεν. *Servius.*

897 *Saxum antiquum, &c.*] Anaphora ejusdem dictionis, non solum spectat ad ejus descriptionem ab usu: verum etiam ad amplificandas vires Turni, quas etiam in præsenti discrimine ita acuit. *Hortensius.*

Saxum antiquum, &c.] Ex Iliad. XXI. sumpta sunt. Sed Noster (inquit Scalig. v. 8.) Homeri dictionem hoc quidem loco ditat. Et plus ad rem facit, *antiquum*, quam Hom. *nigrum*: declarat enim magnitudinem: quia a nullo emotum est: et verò similius est, non esse asperum; si pro termino positum fuerat. Hæc melius noster. Illa ampliora, *campus, ager, arvum. Campus*, planiciem dicit: *ager*, tractum terræ: *arvum*, agri partem. Etiam ἔτυμον intendit summa illa eruditione: *lis* enim a limitibus. *Limes* a divisione, qui solveret dominium, et possessionem, mutata Græca vocali in Latinam tenuiorem: de quo opulentius in *libris Originum*. Etiam illud notare possumus, *Saxum antiquum* apte designare verba illa Hom. ἄνδρες πρότεροι. Hæc ille. *Taubmann.*

Campo qui forte jacebat limes agro positus] Secundum artem priori respondet. Sic Sallustius, 'Est locus in carcere quod Tullianum appellatur.' *Servius.*

Campo qui forte jacebat Limes agri positus] In antiquis exemplaribus nonnullis quod legitur; et priori respondere, secundum artem esse dicit Servius. Bona tamen eruditorum pars qui legit, habita limitis ratione. Est et illud observandum in Porcio, quod legere est *limes agro positus*, elocutione non ineleganti. *Pier.*

898 *Limes agro positus*] Ad hanc Musam Stat. l. v. 'rapit ingenti canamine saxum, Quo discretus ager, vacuasque impellit in auras Arduus Hippomedon.' Et l. VI. de re alia loquens, 'Metarum instar erat.' Accepere Latini ab Hom. qui post adductos versus ex Il. XXI. ita subjicit: Τὸν ῥ' ἄνδρες πρότεροι θέσαν ἴμμεναι οὖρον ἀρούρης: *Quem viri primi posuerunt, ut esset terminus agri.* Calaber l. II. ita ab Hom. ὁ δ' ἄρ' εἵλετο χείρεσι πέτρην, Τὴν ῥα βροτοὶ θέσαν οὖρον ἀνταχέος πεδίοιο: *ille vero manibus saxum corripuit, Quod viri posuerant terminum campi spiciferi.* Carda.

Litem aut discerneret arvis] Est hoc, quod Tibull. 'non fixus in agris Qui regeret certis finibus arva lapis.' Et proprie quidem *litem* usurpat in hac re; nam *lis* dicta est primum de *limitibus*, deinde ad alia traducta. Inde in jure *limitanei fundi*, *limitare* est partiri, ac dividere, quod proprium est termini. Sæpe hæc vocula *lis* scribebatur cum antecedente, *s*, hunc in modum *slis*, quasi *slitis*, aut *sistilitis*, a sistenda lite. Inde signate Noster *litem discerneret*, quasi litem sisteret. Siculus Flaccus meus est verbo *dirimo*, cum ait: 'Tale ergo sacrificium domini, inter quos fines dirimebantur, faciebant.' Græci dicunt διακρίνειν in re agrorum. Ad eum modum quo Hom. dixit Iliad. XIV. κεκριμένον οὖρον: *ventum discernentem*, id est, *ventum judicem.* Stat. l. v. de lapide terminali, 'quo discretus ager.' *Idem.*
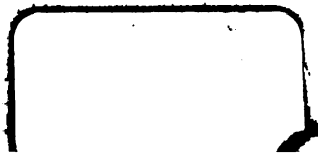
899 *Vix illud lecti bis sex*] Hom. sæpissime hoc inculcat: ut cum ait Il. v. ὃ οὐ δύο γ' ἄνδρε φέροιεν Οἷοι νῦν βροτοί εἰσ'· ὁ δέ μιν ῥεῖα πάλλε καὶ οἶος: *Quod non duo ferrent viri, Quales nunc*